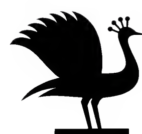
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13875

L'viv Memorial Book

Levov

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Gelber, N. M. (Nathan Michael), 1891-1966.
TITLE	Levov / ha-'orekh, N.M. Gelber.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Hevrat Entsiklopedyah shel galuyot, [1956]
DESCRIPT	766 columns : ill., ports. ; 30 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- L'viv -- History.
	L'viv (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- L'viv.
ADD'L TITLE	Entsiklopedyah shel galuyot, vol. 4

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

אנציקלופדיה של גלויות

אנציקלופדיה של גלויות

ספרי־זכרון לארצות הגולה ועדותיה

סידרת פולין

יו״ר חברת „אנציקלופדיה של גלויות״
ת. ברלס, ירושלים

הוצאת חברת „אנציקלופדיה של גלויות״
ירושלים – תל־אביב

אנציקלופדיה של גלויות

כרך רביעי

לבוב

(חלק א׳)

העורך: ד״ר נ. מ. גלבר

הוצאת חברת „אנציקלופדיה של גלויות", בע״מ
ירושלים - תל-אביב

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

POLAND SERIES

LWÓW VOLUME

PART I

Edited by

Dr. N. M. GELBER

Published by

THE ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA

Jerusalem — Tel-Aviv

סודר ונדפס בדפוס א. מוזס, רח׳ פין 7, ת"א

גלופות: צינקוגרפיה י. רינדזונסקי, תל־אביב

אייר תשט"ז ● מאי 1956

בשער הספר

ספר זה מיועד לכל אלה אשר יקר להם זכר הקהילה המעטירה, העיר ואם בישראל — לבוב. בין אם נולדו בין חומותיה וגדלו בה, בין אם באו בשעריה ולמדו בה או נשאו־ ונתנו בה, בין אם נהנו מקרוב או מרחוק מאורה וזיוה, אורו של ציבור יהודי גדול, ער ותוסס.

כי לבוב היתה לא רק בירת חבל־ארץ גדול; היא היתה גם לב פעילותה של יהדות גליציה והשפעתה בכל תחומי החיים פרצה את חומותיה ופשטה על־פני כל הקהילות במדינה.

זכר קהילת לבוב לא מש מלבם של תושביה, בין אם ישבו בה ישיבת־קבע או שכנו בה יש בת־ארעי, כתלמידים, כעובדים, כוותיקים, כפליטים. הרגשה משותפת אחת איחדה את כל יוצאיה. הם ידעו את ערכה של העיר כתחנת־ביניים חשובה בין המזרח והמערב.

קומץ יוצאי לבוב במדינת ישראל שנתן את דעתו על הצורך להנציח את זכר הקהילה הזאת, יזם להוציא כרך זה, הכולל את קורותיה וחייה, למן ראשית היותה, דרך שלבי התפתחותה ההיסטורית, על מעלותיה ומורדותיה, על הנפתולים והמאמצים לקיום ישראל, חייו, כבודו, כוחו ותקוותו — בימי פולין הקדומה, בימי אוסטריה ההאבסבורגית, בימי פולין החדשה, בימי כיבושים וסיפוחים וחילופי שלטונות, עד לימי מלכות הרישעה אשר החריבה את הקהלה המפוארת הזאת, בין שאר קהילות אירופה, והשמידה את בניה ובנותיה באכזריות רצח.

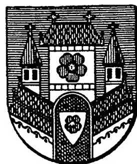
כך נכתבה המגילה אשר תגלה זיוה של קהילת לבוב, אכסניה של תורה ועבודה, משענת של כלכלה ועשיה, עיר ואם שבחייה השתלבו כל תמורות הדורות, מושב אריות בתורה וביראה, צומת זרמי הציבור והרוח: משיחיות, חסידות, השכלה, תנועת התחיה הלאומית. כאן גלום המאבק של דור ודור, הן במערכת חוץ והן במערכת פנים — רבנים, למדנים, סופרים ומדענים, עסקנים, מדינאים, נואמים — בית־נשק של רוח ישראל לגילוייו — ישיבות, בתי־ אולפנא, מפלגות, ספריות, מו״לות, בתי־דפוס וכתבי־עת.

כל הפרקים יבואו במגילה הזאת, שהחלק הראשון שלה מוגש כעת, גל־עד לקהילה היקרה הזאת, דור דור ותולדותיו, עד אחרון דור — תולדות אחריתה והשמדתה.

תודה נתונה בזאת ליוזמי הספר, „הועד להנצחת יהדות גליציה": עו״ד ד״ר תיאודור וורצל, עו״ד ד״ר י. וירקליך, ה' צבי לבנון, וה' זאב זהר, שהניחו את היסוד למפעל הספר. ל„איגוד יוצאי לבוב בישראל", לה' פ. הולנדר, וכן לה' חביב קרומהולץ־כנען שפעל בריכוז החומר ולה' אברהם אדלר, שעבד במסירות במו״מ להגשמתו.

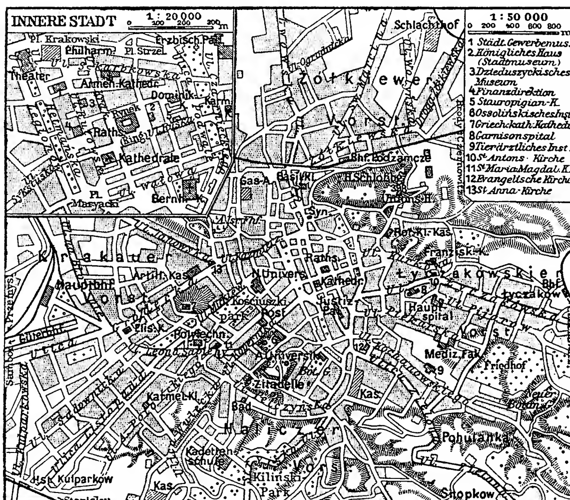
אנו מקוים שבקרוב יצא לאור החלק השני של ספר „לבוב", בו ייכללו מאמריהם של ה״ה: ד״ר אנגשטרייך אברהם, ד״ר י. בקלס, ד״ר נ. מ. גלבר, ד״ר צבי הלר, ד״ר יעקב הנדזל, אשר וייזר, נתן ויינרב, זאב זהר, נפתלי זיגל, ד״ר י. טננבוים (ניו־יורק), א. מ. טננבלט, שלום ידידיה, י. יעבץ, ש. ז. יעבץ, הרב ד״ר ד. כהנא, א. כרוך, ד״ר יעקב לוקר, יצחק לוין, מ. ל. מילר, ד״ר משה מיקם, ד״ר נתן מלצר, ד״ר אברהם סטופ, י. סטוצ'בסקי, בן־ציון פט, ד״ר ז. פ. פינקלשטיין, ד״ר צבי פרנס, גב' ד״ר ג. פרנקל, מהנדס ב. צ'צ'קס, גב' דינה קארל, ד״ר פ. קורנגרין, ד. קלינגהופר, ד״ר נתן קוסטא, חביב קרומהולץ־כנען, משה רינק, ש. רכב, א. ל. שוסהיים ז״ל (בואנוס־איירס).

החלק השני יקיף את תולדות הציונות, המפלגות, המאבק המדיני בפולין החדשה, החיים הכלכליים, החינוך והחיים האקדמאיים, הספרות, העתונות, התיאטרון ותאורי הווי של החיים היהודיים בלבוב.

סמלי העיר לבוב

מפת לבוב בתקופת שלטון אוסטריה

תוכן העניינים

I. תולדות יהודי לבוב / ד״ר נ. מ. גלבר

II. החיים הדתיים

III. החיים התרבותיים

IV. תקופת החורבן והשואה

∴ חלק א סימן א וסימן ב ∴

חלק ∴ חלק ראשון ∴

∴ סימן א ∴

סימן ב

ב סעיפים

סימן ג

טו סעיפים

∴ חלק א סימן ג ∴

תקנון ליהודי גליציה, 1776

(Galizische Judenordnung der Keiserin Maria Theresia vom 16 Juli 1776).

תולדות יהודי לבוב

מאת ד"ר נ. מ. גלבר

פרק א': הישוב היהודי בראשיתו

מצב היהודים בימי קאזימירז הגדול. המעמד החוקי של הקהלה בעיר ובסביבה. תפקיד היהודים בסחר־המעבר. בימי יגילו. וולצ'קו ועסקיו. החוכר נטקע. תעסוקת היהודים: חכירות, מסחר, כספים. התנפלות צלבנים על יהודי לבוב. המאבק עם העירונים בשנים 1488—1528. ההסכם בין היהודים והעירונים. תפקידו של יוסף בן שכנא. קשרי המסחר עם תורכיה.

מתי ומהיכן באו היהודים לעיר לבוב? זוהי אחת הבעיות המעניגות ביותר בתולדות יהודי פולין הקטנה שנקראה מקודם „רייסין־אדומה".

במאה העשירית הגיעו כבר לרייסן יהודים מביצנץ וכוזריה — הם היו מתווכי המסחר בין המזרח והמערב בכביש האליץ—קיוב—הים השחור. בעדי רייסין [1]) גרו יהודים זמן רב לפני בוא המתישבים הגרמנים והפולנים. בעת ההיא נמצאו בלבוב מלבד רותנים וטטרים גם יהודים, שנהנו מזכויות מסויימות בימי נסיכי רייסין. יחד עם היהודים השתקעו בלבוב גם קראים ובית הכנסת שלהם נמצא במקום שבקרבתו נבנה אחרי כן בית הכנסת העירוני (שטעטישע שוהל). בית־הקברות הקראי היה לא רחוק מהרובע הקרקובי[2]). היהודים התגוררו בקצה דרומי־מערבי של חומת העיר, בכיוון לרחוב זולקיבסקא־רינק, במספר בתים קטנים, ועל ידם — מחסנים, אורוות וממגורות. אחרי שנבנתה העיר החדשה באמצע המאה ה־XIV, הפכה העיר העתיקה לפרבר, בעיר החדשה קמה — מלבד הקהלה היהודית שבעיר העתיקה וקהלה קראית, — גם קהלה יהודית שלישית, וכך נשארו בלבוב בתקופה הראשונה שני ישובים יהודים: בפנים העיר גרו יהודים יוצאי ארצות המערב; וברובע הקרקובי (קראקעווער פארשטאט) יהודים, שמוצאם היה מכוזריה, מארצות המזרח, וקראים. שתי הקהילות נבדלו זו מזו במנהגיהן ואורח חיי תושביהן.

היהודים בעיר היו נתונים לרשותו ולשיפוטו של „פאלאטינוס רוסיע", וכסגני וממלאי־מקומו שמשו פקיד־הנסיך יחד עם ראשי היהודים הנבחרים.

היהודים ברובע הפרבר שעל־יד ארמון הנסיך עמדו תחת שיפוטו של שופט־הארמון. לפי חוקי רייסין היו רשאים לערער נגד פסקי הדין שלו בפני סגן־הסטרוסטא או בפני הממונה על המצודה.

הנסיכים [3]), שהיו מעונינים לפתח את העיר ואת מסחרה עשו כל מאמץ, כדי למשוך אל לבוב תושבים יהודים, שבאו ברצון להתישב בה, וכיון שהיו נהנים מזכויות שאפשרו להם תנאי חיים נוחים יותר. שמעה של העיר לבוב כמרכז מסחרי הגיע גם לקהלות באירופה המערבית ואפילו לספרד, עד שמחבר המפה הקטלונית („קארטא קאטאלאנא"), יהודה קרשקס, רשם במפה את העיר לבוב בשם „ציבטל די ליאו", בציינו ששם תחנת הצומת בקו המסחר לארצות המזרח.

עם התפתחות המושבות של יוצאי ויניציה וגנואה על חופי הים השחור הוקם קו מסחרי חדש, הקו הטאטרי, שהיה מקשר את המושבות עם הערים־האמהות, מביא סחורות לבובה ומשם דרך טהורן לארצות הבלטיות ודרך קרקא לגרמניה. בקו שני שמוצאו מטרנסילבניה, הגיעו דרך לבוב סחורות אל הים השחור ולאסיה הקטנה.

אע"פ שהיהודים היו במסחר־מעבר זה גורם

מכריע, לא עלה להם הדבר בנקל נוכח ההתחרות הקשה מצד הסוחרים הארמנים והיונים, שלא חסכו שום אמצעי, כדי לרכז בידיהם את כל המסחר. אולם ליהודים עמדו קשריהם עם תפוצות הגולה במאבקם הכלכלי.

באפריל 1340, אחרי מות הנסיך הרותני בולסלב „מאזור", פרצו מהומות בפנים הארץ ורייסין נכבשה ע"י מלך פולין קאזימירז הגדול (1333—1370).

במצב היהודים לא חל כמעט שום שנוי. היהודים קבלו מידי המלך פריבילגיה שלא צמצמה במאומה את זכויותיהם. שנוי בא רק בהרכב האוכלוסיה היהודית. כידוע, גבר בימי קאזימירז זרם מהגרים יהודים מגרמניה, שהמלך העניק להם זכות־יתר. גל הפליטים הגיע גם לבובה. המהגרים החדשים דחפו לאט־לאט את הישוב הכוזרי־הקראי מעמדתו, במקום השפה הסלבית השתלטה השפה הגרמנית־האידית, ומנהגי היהודים האשכנזים נקבעו בראש.

בפריבילגיה המעניקה ללבוב את החוק המאגד־בורגי, שניתנה על ידי קאזימירז הגדול ב־17 ביוני 1356, לא נקבעו הגבלות לגבי תושביה היהודים [4]. בפריבילגיה זו היתה תקנה, שלפיה ניתנה ליהודים אם לא ירצו ליהנות מהחוק המגדבורגי, אוטונומיה בעניניהם הפנימיים, והם הורשו להחזיק ביוריס־דיקציה המיוחדת להם. הם הוצאו לגמרי משיפוט העיריה ונשארו גם להבא בשיפוטו של הממונה על המבצר („בורגראביא"), עם זכות־ערעור בפני הסטרוסטא כבא־כוחו של המלך ברייסין.

גם בתקנון העיר („וילקיר") משנת 1360 שאישר בקרקא על־ידי המלך קאזימירז הגדול, שהכיל דיני נפשות וירושות, לא הוזכרו היהודים.

בשנת 1364 הורחבה הפריבילגיה הכללית („סטאטוטא יודעארום") של בולסלב האדוק משנת 1264 על היהודים בלבוב, ומאז הוכנסו למסגרת התרבות היהודית־המערבית, ובמשך הזמן נעלמו מנהגי יהודי־המזרח והשתלטו מנהגי־אשכנז בחיים היום־יומיים, בתפלה ובחיי הקהלה.

אחרי השריפה בשנת 1350 נבנתה העיר מחדש. היהודים גרו מאז בשני רובעים: ברובע העירוני — רחוב בלאחארסקא־סרבסקא — באימוב — הסמוך לשוק העירוני („רינעק"), ונקראה „רחוב היהודים", גרו היהודים האמידים; וברובע הקרקובי התגוררו השכבות העניות.

ב־25 באפריל 1367 אישר קאזימיר לפי בקשת יהודי לבוב, קרקא וסנדומירז, לכל יהודי פולין הקטנה את הפריבילגיה הכללית בנוסח מורחב ומשלים מהתקנון שנת 1264.

אחרי מותו של קאזימירז בשנת 1370, מסר יורשו, המלך ההונגארי לודביג מאנז'ו, שעניני פולין היו בידו, את השלטון ברייסין לקרובו ולאדיס־לאיו אפאלסקי שהיה אדמיניסטרטור יעיל והפנה את התענינותו המיוחדת גם לפיתוח המסחר עם המזרח. בחיי היהודים לא בא שנוי, זכויותיהם אושרו ואפילו הורחבו, וניתנו להם גם הנחות מיוחדות בשטח המסחר עם הונגריה.

בסוף המאה הי"ד והט"ו היתה לבוב לתחנת מעבר חשובה בין המערב והמזרח. עם התפתחות המושבות של ונציה וגינואה על חופי הים השחור הורחב הקו המסחרי הידוע בשם כביש טאטרי שהיה מקשר את המושבות עם ארץ־מוצאן. בקו זה המשיכו להביא את תוצרת המזרח וסחורותיו דרך לבוב וטהירן לבאלטיקום ודרך קרקא לנירנברג. בקו מולדביה הביאו שוב דרך לבוב סחורות לטרנסילבניה ומשם לחופי הים השחור ולאסיה הקטנה.

בתהליכי המסחר מילאו היהודים תפקיד לא קטן. בניגוד לגרמנים שביססו את העיר מבחינה ארגונית־אדמיניסטראטיבית וליונים שהכירו יפה את המזרח, הצטיינו היהודים בקשריהם בתפוצות הגולה שבאזורים אלה.

בשו"ת של הרב ר' ישראל בן פתחיה (מהרא"י איסרליין, 1390—1460) מדובר, כפי שנזכר בספר „לקט יושר" של תלמידו יוסף בן משה מהוכשטט [5], על קו־המסחר מאוסטריה להונגריה דרך פשמישל—לבוב.

יהודי רייסין שניהלו מסחר סיטוני עם ארצות המזרח הקימו גם שותפויות מסחריות. שותפות של 3 יהודים מלבוב: שלמה, שיביה (צ'בעיא=צבי ?) ויעקב [6] מספקת לעירית לבוב, בשנת 1383, מטען פלפל גדול בשווי של 150 גרזיבני [7]. ישנם גם יהודים מלווים במשכנתאות, שבחוזיהם הם מתנים לעצמם את הזכות למכור את הבית הממושכן, אם הלווה לא יפרע את חובו בתאריך המוסכם.

אחרי מותו של לודביג בשנת 1382, המשיכה בתו יאדביגה שהוכתרה ב־1384 כמלכת פולין, להחזיק במדיניות הכלכלית של ולדיסלב, ובשנת 1387 קבעה את לבוב למרכז („אמפוריום") בשביל כל הסחורות המגיעות ממזרח. בפריבילגיה שהוציאה אושרו כל הזכויות והפריבילגיות של תושבי־העיר הרותנים, הארמנים, הסאראצנים והיהודים [8].

היהודים נהנו במיוחד מכך, שלבוב הפכה „אמפור־יום" (מרכז למחסון סחורות). לפי התקנון הוכרחו כל הסוחרים, הונגארים ופולנים, שיצאו עם סחורותיהם למזרח ולארץ־הטאטרים, לעבור דרך לבוב, להתמהמה שם שבועים ולהציג את סחורותיהם למכירה ולחליפין

יהודי פולני, 1766

לסוחרים לבוביים בלבד. את שיירי הסחורות היו יכולים לקחת אתם רק לאחר ששלמו את דמי־המכס גם תקנות המסחר שניתנו ללבוב בשנת 1379, לא הביאו שום שינויים לרעת היהודים.

מובן, שחלק גדול של המסחר התרכז בידי היהודים ומצבם הוטב בהרבה לאחר שהתורכים כבשו, בשנת 1453, את קושטא, כי מאז פחדו הסוחרים הנוצרים לצאת לארצות הנמצאות בידי התורכים באופן זה עבר כל המסחר עם ארצות־המזרח לידי היהודים וחלקם של יהודי לבוב היה גדול בו. הם היו סוחרים בבשמים, אריגים אנגליים ופלמיים, אריגי משי, ומלבוב היו מביאים את סחורותיהם גם לקרקא ובעזרת קשריהם עם סוחרים נוצרים — גם ליתר ערי פולין. במאה ה־15 וה־16 התנהל גם מסחר רב־היקף עם ברסלאו, לשם היו באים סוחרים יהודים מלבוב או היו שולחים את סרסוריהם וסוכניהם, כגון הסוחר היהודי שלמה יודאאוס, שעשה עסקים עם הסוחר שפיצמאר ואחרים. סיטונאים יהודים מקושטא היו מחזיקים סוכנויות בלבוב והם בעלי־חזקה של מונופולין על כל הסחר התורכי־פולני. אחד מהם, דוד, מחזיק בלבוב את סוכנו יוסף, ומספק באמצעותו אלום („אלאון") וכפטי (אריג משי תורכי), יינות, בשמים, לימונים — תמורת אריגים אנגליים. יהודי תורכי אחר, משה, היה סוכנו של אחיו זכריה וסיפק סחורות מתורכיה דרך לבוב לולכיה ולסוצבה. יהודי אחר מקושטא, סיטונאי בסממנים, אברהם, הכניס לבובה במשך שנה אחת בלבד סחורות בשווי של 2300 פלורין [9].

כסוחר תוצרת תורכית ידוע לנו בלבוב גם שכנא [10]), כסיטונאי באריג משי תורכי.

הקשרים עם המזרח חידשו אפילו את מסחר־העבדים דרך לבוב. מן היהודים ידוע הסוחר יצחק סוקולוביץ [11]).

בימי מלכותו של ולדיסלב יאגיללו (1386—1434) ניסו ראשי הקהלה בלבוב פעמים מספר — בפעם הראשונה כשהיה בלבוב ב־30 בספטמבר 1387 — לקבל ממנו אשור לפריבילגיות שקיבלו מקאזימירז הגדול בשנת 1367, אולם יאגיללו סרב לעשות זאת. עם התנצרותו עמד תחת השפעת הכנסיה ושרת אותה בנאמנות [12]).

יהודי פולני, 1766

בכל זאת טיפל בכל עניניו הכספיים ברייסין, ביחוד בלבוב, סוכן יהודי וואלוצקו מלבוב. וואלוצקו היה בנקאי וסידר את חשבונות המלך עם העיר לבוב (מוצאו היה כנראה מדרוהוביץ). מלבד עסקיו הכספיים עם אצילים ופקידים גבוהים היה חוכר מכרות־מלח בדרוהוביץ ומסי־דרכים. הוא מלוה גם למלך את הכסף הדרוש להוצאותיו, שהיה מנכה

מדמי־החכירה שהיה חב למלך כמוכסן („טלונאטור"). אחרי המוכס היהודי גוט החכיר לו המלך את המכס בחלם. בשנת 1414 הוא מממן את המלחמה נגד הצלבנים, שנגמרה בנצחון הפולנים בגרונבלד (1414). יהודי אחר, יעקב שלומקוביץ, מלוצק, שעמד בקשר עסקים עם הבנקאי היהודי לבקו מקרקא. הלוה סכום ניכר לעירית לבוב, שהיתה צריכה לתת למלך כתרומה למלחמה זו[13]. וולצקו מלוה כסף גם לאצילים ומתעניין גם במשק חקלאי. כידוע, חילק יאגיללו שטחים גדולים ברייסין לנתיניו ואביריו לשם ישובם ויסוד כפרים וערים. בתקנה מיום 17 ביוני 1423 מסר יאגיללו גם לוולצקו שטח גדול בין הדניסטר ושצרז'ץ לשם התישבות והעניק לו את כל הזכויות וסמכות השיפוט על המתישבים ומינהו לראש הכפר ורביז'[14]. במתן שטח זה היתה

עמוד־הקלון („קונא") בבית־הכנסת

גם מטרה כלכלית, כדי שיביא למלך הכנסות. המלך קרא לו „סוכן" („אופיציאליס נוסטער"; תוארו הרשמי היה „טלונאטור" — מוכס), חיבב את וולצקו והיה מעונין שיתנצר, אולם משסרב להמיר דתו, מוכרח היה למסור את הראשות במספר כפרים לידי נוצרי, מפני שהכמורה התנגדה לכך, שהוא, בתור יהודי, יטיל את מרותו על אוכלוסיו הנוצריים. לאט־לאט היה וולצקו מוכרח למכור את הכפרים ולוותר על פעילותו החקלאית[15]. מאז התעסק רק במסחר ובחכירת מסים ממלכתיים ועירוניים והיה הסיטונאי הגדול ביותר. הוא החזיק גם בריכות־דגים בסביבות סמבור והשתדל להכניס לשוק דגים מתוצרת פולין, דוקא בזמן שלבוב היתה מרכז בינלאומי לסחר־דגים וקוויאר (ביצי־דגים). יבוא הדגים בא מחופי הים השחור ומכאן נשלחו לכל אירופה, וגם מסחר זה היה בידי יהודי לבוב. לוולצקו היה גם בית ברובע היהודי בלבוב, והוא מת, כנראה, בשנת 1441, ערירי.

בתקופה זו ידוע עוד מוכס מלכותי יהודי בלבוב בשם נוטקע. הוא היה סוחר־בקר. בשנת 1452 החכיר לו המלך קאזימירז יאגילונציק את המכס בלבוב. בכתב החכירה מ־2 ביולי 1452 קובע המלך שיושרו, נאמנותו וכשרונותיו של היהודי נוטקע מלבוב, המצטיין בזריזותו, הניעו את המלך, על יסוד המלצות רבות לטובתו ולשבחו, למסור לו ל„יהודי שלנו" („יודאאוס נוסטער") לשנתיים את המכס תמורת דמי־חכירה בסך אלף גרזיבני (גזיבני = 48 גרושים), בארבעה שעורין. ב־1452 חכר נוטקע גם את מכרות המלח בדרוהוביץ ואת המכס בגרודק[17].

מבין יהודי לבוב ידוע גם הסיטונאי שכנא ובנו יוסף. שכנא עמד בקשרי מסחר עם סוחרים יהודים מביצנץ ואיטליה, שהשתקעו בקאפא (בקרים) וניהלו משם מסחר רב־היקף עם פולין. אחד מהם, כלב, שבא ללבוב בשנת 1442, הקים פה סניף. בתעודות קוראים לו: קאלף יודאאוס דה קאפא אליאס דה ליאופולי. (כלב, יהודי מקאפא, וגם לבובאי).

שכנא, שהיה אז חוכר המכס בלבוב, נתן לו הקלות חשובות בשבילו כדי להעביר סחורות מן המזרח דרך גבול המכס הלבובי, בשווי של 2000 גולדין. בשנת 1440 הורעו היחסים ביניהם, אחרי ששכנא סרב לשלם לקריסטופורוס גארדיה פרעון חוב בסך 100 גולדין לפי הערבות של כלב. הדבר הגיע לידי משפט ממושך. כלב מצא לו מגן ותומך בוויבודה הלבובי פיוטר אָדראָוואָז[18] שערב גם בעדו, אולם חסות זו הכניסה לוויבודה גם רווחים ניכרים[19]. שכנא מנהל עסקים מרובים, מלוה כסף גם למלך ולדיסלב וארננציק, לוויבודה בפודוליה, לקאשטלן מחלם נגד משכנתא של בתים ואחוזות. היקף עסקיו מכריח אותו לקבל הלוואות מאת הארכיהגמון הלבובי. אתו יחד עובדים אשתו דינה ובנו יוסף.

כמלווים מקצועיים ידועים לנו בתקופה זו שלמה, שבמשך 5 שנים (1382—1387) נתן למעלה מעשרים הלוואות לעירוני לבוב; יצחק שהיה מלוה עפ"י רוב כספים לאצילים ולחוכרי־מכס יהודים, לסוחרים ארמניים ורותניים. היו גם יהודיות שעסקו בעסקי

אשראי. ביחוד ידועות: לנה, חנה, מרים (1483), אשתו של יורדן (1483—1487) שהיתה מנהלת את עסקיה הכספיים עפ"י רוב עם ארמנים. כבנקאית ידועה גרשונובה, אשתו של טוביה שנהרג ע"י הנוצרי קשישטוף קולר.

בימי מלכותו של יאגיללו, אחרי אחוד פולין וליטא, יצאו יהודים רבים מלבוב לליטא. בשנת 1388 נתן אחיו, ויטולד הנסיך הגדול בליטא, ליהודי בריסק וטרוקי תקנון, שהוא העתק מלה במלה מן התקנון, שקאזימירז הגדול העניק ליהודי לבוב Prout in Lamburge a Judaeis Habentur.

בתקופה זו מרחיבים היהודים הלבוביים את בית העלמין [20]) ומחזקים את יסודות קהלתם. בניגוד לאי־הסבילות לגבי היהודים, שהשתררה אז בפולין היתה בלבוב אוירה סבילה והיהודים לא סבלו הפליות ורדיפות דתיות.

אולם, המצב נשתנה בהשפעת הכנסיה הקתולית וגם עקב קנאת הסוחרים הנוצריים, ברובם גרמנים, שראו בעין רעה את ריכוז המסחר הסיטוני והקמעוני בידי היהודים.

בשנת 1412 החליטה מועצת העיריה [21]) החלטה אנטי־יהודית, לפיה נאסר על מבשלי־תמד לקנות תמד תוסס מידי היהודים: העובר על האיסור היה צריך לשלם קנס בסך 60 גרוש בעד כל חבית. אולם ההסתה האנטי־יהודית טרם התגברה במדה כזו, שהיתה יכולה לגרום להרעת מצבם של יהודי לבוב וטרם הורגשה אותה האוירה האנטי־יהודית שביתר חלקי פולין. יורשו של ולדיסלב יאגילו, בנו הצעיר ולדיסלב השלישי וארננציק (1434—1444) אישר בשנת 1435 את זכיונות המסחר של לבוב ואסר על האצילים לגבות באחוזותיהם מסוחרי לבוב, בלי הבדל דת ולאומיות, תשלומי־מכס, מסי־דרכים או מס־גשרים.

גם המדיניות האנטי־יהודית שיורשו ואחיו קאזימירז ה־IV יאגילונציק (1444—1492) הוכרח לנקוט בה תחת הלחץ של הכנסיה הקתולית, שהזמינה את הנזיר הקנאי קאפיסטרנו והסיתה את ההמונים נגד היהודים כדוגמת ערי גרמניה בתקופה זו, — לא פגעה ביהודי לבוב. הקארדינאל זביגניב אולשניצקי, בידעו שהמלך זקוק במלחמתו במיסדר הצלבנים הגרמנים, לעזרת הכמורה, הכריח את המלך לבטל בתקנון נישאבה [22]) (נובמבר 1454), שבו הסכים לשיתוף חשוב של האצילים בשלטון, את הזכויות שאישר ליהודי פולין הגדולה ב־13 באוגוסט 1453 וב־24 באוגוסט 1453 ליהודי פולין הקטנה [23]).

אכן, בשנת 1455, במות אולשניצקי, ניתן ליהודים חלק הזכויות בחזרה. בגלל היהודים פרץ אז סכסוך בין הסטרוסטה של פרבר קרקובסקי ולבין מועצת־העיר. בעלי־המלאכה בפרבר שלמו את מסיהם רק לאוצר המלך. בעלי־המלאכה הנוצרים בעיר ראו בהם מתחרים קשים ודרשו מהעיר להגביל את מספרם. בשנת 1458 הביא הסטרוסטה הראשי של רייסין, אנדרזיי אודרבאש („זע ספראַייר"), לידי הסכם, שנתקבל גם על ידי המועצה, לפיו הותר להתגורר בתחומי השיפוט של הארמון רק למספר בעלי־מלאכה יהודים: חייט אחד, 2 נפחים, 2 סנדלרים, פרט לסנדלרים בעלי־המלאכה העוסקים במקצועם מקודם. לשאר בעלי־המלאכה אסור היה להתקבל, שלא לגרום לנזק לאגודות בעלי־המלאכה הנוצרים.

נקבע, שהסטרוסטה לא ירשה גם להבא ליהודי תחומו לעסוק בסחר ובמזיגת משקאות חריפים.

לפי ההסכם הועמדו תחת השיפוט העירוני הארמנים ובני לאומים אחרים, הן בעיר והן בפרבר, פרט לאלה שהתגוררו מאז בשיפולי הארמון, וגם סוחרים זרים נוצרים או עובדי־אלילים רק יהודי הפרבר נשארו תחת שיפוט וחסות החוק המלכותי. יהודי העיר והפרבר היו רשאים להשתמש כרצונם בטחנות העיר או של הסטרוסטא, פרט למבשלי־בירה ואופים שהיו מחוייבים לטחון רק בטחנות של המלך.

בהסכם זה נקבע, וזאת לרעת היהודים, שאסור לקיים את הירידים השנתיים והשבועיים בשטח הסטרוסטה.

בימי שלטונו של הסטרוסטה הראשי אנדרזיי אודרובונש התפשטו כנופיות הצלבנים, שגוייסו בשנת 1463 על ידי האפיפיור פיוס ה־II לעזרת הונגריה נגד התורכים, בדרכם למזרח, בעיירות וערי רייסין.

פולני בשם שצאנסני [24]) אסף כ־12.000 איש, רובם שודדים והרפתקנים, שפלשי לכפרים ולערים, שדדו, גזלו והרגו. התושבים מחוץ־לעיר ברחו מפניהם לתוך העיר. אחרי הרס הסביבה עמדו הפרשים לפני חומות לבוב ואיימו להחריב את העיר, אם לא יסגירו את היהודים לידיהם. פחד נפל על האוכלוסיה היהודית. אולם, מועצת העיר הצהירה, שאין בדעתה להסגיר את היהודים והחלטתה — להלחם. הכנופיות, שראו את קשיי המצור בגלל חוסר מזונות פתחו במשא־ומתן, שנגמר במתן סכום כסף ומזונות מידי העיריה. מלבוב יצאו השודדים בכיוון לקרקא. עירית

קרקא אפילו לא חשבה להגן על יהודיה, ולא עשתה דבר. כשהמוני העיר יחד עם הכנופיות התנפלו על רובע היהודים והרגו בו 30 איש. בגלל מעשה זה, העניש המלך קאזימירז יאַגילונציק את העיר.

דוקא בתקופה זו גדל מספר היהודים בלבוב ע"י זרם פליטים שנמלטו מגרמניה. אתם באו גם יהודים למדנים ואמידים, שרכשו להם בתים ברובע היהודי שבעיר.

בסוף המאה הט"ו הרחיבו יהודי לבוב את קשרי המסחר עם נירנברג, ברסלוי, דאנציג, ביחוד בשטח סחר התבואות, שהובאו בנהר הויסלה. העירונים הלבובים פחדו שהגברת המסחר היהודי תחתור תחת קיומם הכלכלי ועשו כל מאמץ לעכבה.

העיקרון שרק נוצרי, בן הכנסיה הרומית־הקטולית יכול להיות אזרח בעיר, קבע גם את יחס העירונים אל היהודים.

במרוצת הזמן הלכה וגדלה פעילותם הכלכלית של היהודים בהשקעות ובקשריהם המסחריים עם היהודים מחוץ לפולין. ודוקא בתקופה זו — 1488 — מתחיל הסכסוך בין העירונים לבין היהודים בלבוב והעיריה התחילה להגביל את הפעולות הכלכליות של היהודים.

תהליך דומה התבלט גם בקרקא. ושם הצליחה העיריה, ב־6 ביוני 1485, להגיע עם נציגי הקהלה היהודית לידי הסכם, לפיו התחייבו היהודים „מרצונם ולא תחת לחץ" לוותר על הזכות לסחור ולטפל במלאכות בעיר קרקא גופא. מותר היה להם רק למכור חפצים ממושכנים שתוקף פרעונם כבר פג או מלבושים שנתפרו ע"י חייטים ופרוונים יהודים. ההסכם עורר את עירוני לבוב למלחמה ברוח זו.

במרס 1488 הזמין [25]) יורש העצר יאן אולברכט אליו לפי הוראת המלך, את הסוחרים היהודים ויועצי העיר לבוב שיופיעו בארמונו בבלז, עם הפריבילגיות, לשם סידור סופי של הסכסוכים. אחרי ששמע את שני הצדדים הכריע לטובת העירונים, שדרשו שיהודי לבוב לא יהנו מזכויות־יתר, מאשר יהודי קרקא, פוזנא וסנדומיר והגביל את המסחר היהודי רק לסיטונאות ומכירת חפצים ממושכנים בלבד.

אולם — יהודי לבוב לא נכנעו כיהודי קרקא ולא רצו לותר מזכויותיהם אלא להפך נלחמו נגד הכרעתו של יורש העצר, שהיתה מביאה לירידת המסחר היהודי. בשנת 1490—1492 התקיימו משפטים בין שני הצדדים — העירונים והיהודים — ואז דרשה העיריה מתוך רוגז על „העקשנות היהודית" לאסור עליהם את המסחר בכללו [25א]). היהודים היו משקיעים את כספיהם, עפי"ר במשכנתאות, ובמדה מרובה מאשר לפני 1488, ולכן לא ויתרו על מאבקם. ב־15 בפברואר 1493 השיגו מידי אולברכט הסכם זמני (אינטרים [26]) לפיו אמנם הוגבל מסחרם, פרט לשני סוגים: סחר־שוורים ואריגים. הותר להם להביא כל שנה לירידים בפשמישל וביארוסלב 1000 שוורים ולמכור שם גם 500 חבילות ארג. בלבוב הותר להם למכור אריגים בסיטונות. העירונים היו מעונינים לשמור להם את המסחר הקמעוני, שהביא רווחים גדולים ולהשאיר ליהודים את המסחר הסיטוני הכרוך בסכנות וקשיי יבוא מארצות המזרח [26א]).

זמן קצר לאחר ההסכם של שנת 1494, פרצה שריפה נוראה בעיר היהודים, בתיהם נשרפו, וגם חלקי העיר השוכנים אתם סבלו היזק גדול. בגלל המצב שיחרר יאן אולברכט את כל העיר ממסים המלכותיים למשך 10 שנים, ואת בעלי הבתים הנשרפים — 15 שנה. כנראה, שבתנאי המצוקה התירה אז החלטת הסיימיק ליהודים לסחור באריגים בסיטונות, בלי שום הגבלות ובמכירת חליפות בירידים שמחוץ לעיר לבוב. הסוחרים הנוצרים, שבינתים הפסידו את השוק המזרחי עם כיבושי התורכים, רצו להוציא את שכרם בהפסד היהודים ולתפוס את מסחרם. בשנת 1497 הצליחו לאסור על יהודי הפרבר את המסחר בסחורות מסויימות. אולם, באותה שנה, כשהגישו למלך יאן אולברכט את זכויות העיר לאישור, הכיר בזכותם של היהודים והרותנים המתגוררים בפרברים ליהנות מכל זכויות מסחר חפשי ומכירת סחורות, מפני שהיו נושאים בעול המסים של העיר. בשנת 1498 התנפל ההוספודר המולדבי סטפן על רייסין, והגיע עד לבוב. פרברי העיר נהרסו, העיר התגוננה וסטפן הוכרח לסגת במאי 1498. אולם השקט לא ארך זמן רב. ביוני 1498 פלשו שוב הטאטרים, ובסתיו הגיעו התורכים אל העיר, ואע"פ שלא הצליחו לכבוש את העיר, סבלו הפרברים נזקים גדולים. בתוך העיר נהרסו מטעמי בטחון הבתים ברובע היהודי, שהיו סמוכים לחומת העיר. בשנים 1498—1500 סבלו יהודי לבוב הרבה מידי הצלבנים שעברו דרך רייסין. אולם הפעם לא עשתה עירית לבוב כלום לשם הגנתם כאשר היה בשנת 1463. המצב הוחמר עד כדי כך שהמלך יאן אולברכט נתן הוראה לעיריה להגן על היהודים מפני התנפלויות הצלבנים. אבל העיריה לא קיימה צו זה.

אחרי מותו של יאן אולברכט (1492—1501)

השתדלו יהודי לבוב אצל יורשו אלכסנדר (1501—1506) לבטל את ההגבלות על מסחרם משנת 1493, והודות לקשריהם בחצר המלך הצליחו במאמציהם. בינתים חדשו את הקשר המסחרי עם קושטא. בסיים בראדום בשנת 1503 שחרר המלך את יהודי לבוב על סמך העובדה, שהם מסלקים מסים כמו הנוצרים, מתשלום מכס, דמי־דרכים וגשרים באופן שווה ליתר האזרחים.

בשנת 1506 התלוננו יהודי לבוב בפני המלך על העכובים וההגבלות, ששמו להם במסחר ובמלאכה והשיגו ממנו הודאה שלפיה יש להניח להם חופש המסחר בירידים ובשוקים[27]) והקלות במכס מסי־דרכים וגשרים ככל התושבים בלבוב. המלך הפחית גם את מסיהם מ־200 זהובים ל־100 זהובים למשך ארבע שנים[28]). אכן, העירונים, לא הסכימו לשנוי מצב זה.

זיגמונט I (1506—1548) אישר בשנת 1507 את כל הפריבילגיות, שניתנו ליהודי לבוב ע"י קודמיו. בינתים עשו הסוחרים הנוצרים בלבוב כל המאמצים כדי לחסל את המסחר היהודי. בשנת 1512 החרים, לפי עצתם, מיכאל לאנצקורונסקי באופן שדירותי 1673 שורים של סוחרים יהודים. היהודים התלוננו בפני המלך שהגן עליהם. בשנת 1519 השוה את היהודים בפרבר לאחיהם בתוך העיר, בזכויותיהם, בהקלות במסחר ושחרור מסים.

לאחר שהותר ליהודים בשנת 1515 לפי החלטת המלך זיגמונט הראשון לסחור באריגים בימי הירידים גם בקמעונות, ולהביא למכירה 2000 שורים במקום 1000[28]א), הגבירו העירונים את מלחמתם. עירית לבוב החליטה לאחוז בכל אמצעים כדי להגביל את התחרות היהודים ולשם כך השתדלה להקים גם אחוד של הערים הגדולות בפולין. לקראת הסיים בפיוטרקוב בשנת 1521 פנתה אל עידיות לובלין ופוזנא בהצעה להגיש לסיים תלונה משותפת „בענין החופש של היהודים ומצוקתנו. אנו תקוה שפעולה משותפת נגד היהודים תביא לאבדן זכויותיהם". בפעולה משותפת של עירוני לבוב לובלין ופוזנא, שלחו את באי־כחם אל הסיים וחיכו להחלטותיו[29]). מכיוון שיועצי המלך תמכו בדרישותיהן לדכוי המסחר היהודי הוציא המלך תקנה, שביטלה את כל הפריבילגיה שפירושה היה הרס מסחר היהודים הלבוביים. לפי תקנה זו:

א) הוגבל מסחרם ל־4 מינים: 1) אריגים בסיטונות בלי שום הגבלה, ובקמעונות בזמן הירידים בלבד; 2) מכירת שורים לא יותר מ־2000; 3) דונג; 4) עורות. כל הסחורות מלבד אריגים, רשאים למכור רק מחוץ לירידים.

ב) אסור ליהודיות לדכול בסחורות ולמכור בסלים אריגים של בד ומשי, פלפל, כרכום ובשמים.

ג) אסור ליהודים להחזיק בבתיהם מחסנים.

תקנה זו תקפה בשביל היהודים בלבוב, הן בתוך העיר והן בפרברים, וגם בשביל סוחרים יהודיים זרים הבאים ללבוב. המלך הטיל על הסטרוסטה הלבובי להקפיד שהיהודים לא יעברו על התחומים הנקבעים בתקנה. השלטונות קבלו הודאה להחרים את הסחורות, שימכרו בניגוד לתקנה זו, לטובת האוצר.

למרות חומרת התקנה לא נשברו יהודי לבוב. להפך, הגבירו את מאמציהם כדי לבטלה. ובפרוס שנת 1527[30]) הצליחו להשיג תקנה חדשה, שהתידה להם סחר בלתי־מוגבל. על סמך זה בנו בתים בפרברי העיר, הזמינו כמויות גדולות של סחורות ופיתחו מסחרם בהרבה.

הסוחרים הנוצרים הקימו סערה, הם התלוננו בפני המלך שהתקנה היא בניגוד לפריבילגיות שלהם, שלפיהן אסור ליהודים ולארמנים לסחור בפרברים. הסוחרים הנוצרים ויועצי העיר ידעו לרכוש במתנות את לב יועצי המלך וחברי הסיים והסנט. תחת לחץ זה ביטל המלך ב־3 באפריל 1527 את התקנה, אולם התחשב בהשקעותיהם של היהודים בסחורות ונתן הוראה, שבשנה הראשונה מותר ליהודים לסחור בלי שום הגבלה, והחל מן השנה השניה תחול עליהם התקנה משנת 1521 והגבלותיה. הסוחרים היו מרוצים בנצחונם[31]), אך היהודים לא ויתרו. הם פנו אל המלך בתזכידים בהם הסבירו שהדבר יביאם לפשיטת־רגל — שתגדום נזק לאוצר המלך, המעונין להשאיר להם את חפש המסחר. נימוק זה קלע למטרתו. ובתוך שנת 1527 הוציא המלך החלטה להגביל את הסחר לארבעה מינים כמו בשנת 1521, אולם מספר השוורים למכירה הוגדל עד 2500. כדי למנוע שהקמעונים היהודים, לא ימכרו אריגים בלבוב, החליט המלך, שיועצי העידיה רשאים לבדוק את סחורותיהם ע"י פקיד מיוחד שיקבע ע"י הסטרוסטה או סגנו וליהודים אסור למכיד בלבוב את האריגים שנשארו להם מן הירידים. במקרה שעברו על האיסור יש להפקיע את כל הסחודה, מחציתה לטובת העיד ומחציתה לאוצר המלך[32]). ב־3 ביוני 1527 פרצה דליקה עצומה שהרסה כמעט את כל העיר והיא הניעה את העידונים שהיו זקוקים לכסף כדי להקים את הבתים, לויתורים. המלך שלח קומיסרים מיוחדים להביא את שני הצדדים לידי הסכם וכתב

לעיריה (1528) שגם עליה לעשות ויתורים לטובת היהודים בפרברים. אולם עצתו היתה לשוא. היהודים טענו שוב שבגלל ההשקעות בסחורות וההוצאות להקמת בתים ומחסנים יצטרכו לפשוט את הרגל וברור שהדבר יביא לאוצר נזק רב. המלך היה מעונין לעכב זאת והודיע לעירית לבוב, שהוא לא ירשה להביא על היהודים הרס ולאוצר נזק רב. על כן עליהם להשלים עם המצב ולהתפשר. המכתב השפיע על העיריה והיא חתמה על הסכם עם היהודים בפרברים, שנתן להם אותן זכויות־מסחר שמהן היו נהנים גם היהודים בתוך העיר, תמורת תשלום מיוחד בסך 32 גולדין לשנה.

בשנת 1543 שיחרר המלך את היהודים מתשלום מכס באופן שוה לשאר התושבים הנוצרים. למרות שיפור זה הראתה מועצת העיר את שנאתה ליהודים בהחלטתה משנת 1534 שנוצרי, הטוען במשפט כסניגור לצדו של יהודי יהא מוחרם. באותה החלטה נקבע שנוצרים קטולים ישבעו בבית המשפט, ארמנים ורותנים בכנסיותיהם, אך יהודי ישבע לפי התקנון של בולסלב משנת 1264, ז"א עטוף טלית ו„קיטל", כשהוא עומד יחף על כסא ומקבל על עצמו קללות נוראות, אם הוא מעיד עדות שקר.

השלום לא נמשך זמן רב. העירונים המשיכו להעתיר על המלך תלונות ודרשו לבדוק אם אין סוחרי השוורים היהודים עוברים על המספר המותר להם. בשנת 1537 נתן המלך זיגמונט ו הוראה לכל מושלי המחוזות, ראשי הערים ובעלי הכפרים לעציר כל יהודי לבובי שעבר על הכמות המותרת במכירה ולהפקיע את סחורתו. אולם ההוראה נשארה ללא ביצוע. אע"פ שלפי ההסכם של 1527 הותר ליהודים למכור 2000־2500 שוורים, לא שמרו בקפדנות על מכסה זו. ידוע שבשנת 1533/34 העבירו יהודים לבוביים על ידי משרד המכס בקשפיצה בלבד 2904 שוורים מתוך 20.057 שעברו בתחנה זו, בשנת 1548 בתחנת מכס בגרודק 3.023 שוורים מן המספר הכללי של 18.056, בשנת 1549 — 3482 מתוך 16.803 שוורים בכלל. אמנם בשנים 1546—1547 פחת המספר וכך בשנת 1546 — 2.294 שוורים מתוך 20.083, ובשנת 1547 רק 1718 מן המספר הכללי של 15.122 [33]. לעומת זה הביאו יהודים מפודוליה וליטא מספר גדול של שוורים למכירה.

בשנת 1546 השתדלה העיריה לקבל מאת המלך זיגמונט הראשון זכויות חדשות שיכילו הגבלות לגבי היהודים. המלך חזר בתקנה על האיסור להחזיק בשיפולי הארמון בתי־מרזח, חנויות וסדנאות, ולהשתתף

טיפוס של יהודיה מגליציה

בירידי השבוע. שנה אח"כ (1547) אישר המלך לסוחרי אריגים הנוצרים את הפריבלגיה, שרק הם רשאים למכור ארג לפי אמות או בחתיכות.

בתקופה זו זרמו לבובה יהודים, שגורשו מצכיה (1541) [34] והעירונים חששו מפני מתחרים חדשים, היכולים להגביר את המסחר היהודי הקיים כבר ולסכן את קיומם. העירונים הצליחו להשיג מאת המלך הוראה (1543) אל הסטרוסטה אודנובסקי להמציא לעיריה כל עזרה בחיפוש וגרוש הפליטים היהודים. אולם כל מאמצי העיריה היו לשוא. מספר היהודים הזרים ומסחרם הלך וגדל, ביחוד אחרי שבאו לבובה גם סוחרים יהודים מתורכיה. גם מסחר היהודים מלבוב גדל, למרות ההגבלות. הם הביאו כמויות גדולות של סחורות: עורות, סוחתיין (עור־עזים מואדם), קטיפה, משי, בדים, פרוות, שמיכות, שטיחים, סחורות ברזל, חלב, כדים תורכיים, בשמים, צימוקים, שזיפים, תמד, דבש, דגים, פלפל, זנגביל, כשות וגם יינות מהונגריה, איטליה ומארצות המזרח. המסחר היהודי הקיף, למרות האיסורים וההגבלות משנות 1521 ו־1527, את כל ענפי המשק. יהודי לבוב הרחיבו את מסחרם גם ליתר הערים בפולין, בתקופה 1519—1531 באו סוחרים יהודים רבים מלבוב לפוזנא [35].

אע"פ שיועצי העיר עשו מאמצים להגביל את מסחר היהודים, לא היו נמנעים לשמור על האינטרסים של העיר וזכויותיה במרכזי־המסחר. ב־18 במרס 1512 השיגו מן המלך תקנה שיצאה אל כל הוויבודים,

קאשטלנים וסטארוסטים, בפקודה מפורשת שעל סוחרים, עגלונים יהודים מרייסין ופודוליה, המובילים סחורות לקרקא ולובלין ולשאר ערים, והעוקפים את המרכז המסחרי לבוב, לשמור להבא על זכויותיו [36]). סכסוך דומה פרץ בשנת 1537 עם לובלין בענין הסוחרים הבאים מתורכיה שעירית לבוב אסרה עליהם לצאת לירידי לובלין. הפעם פסק המלך זיגמונד בקרקא ב־27 בפברואר 1538 שעירוני לבוב זכאים להכריח סוחרים תורכים, טאטרים וולחים לאחסן את סחורותיהם במרכז המסחרי בלבוב, אולם מבלי לפגוע בסוחרי לובלין [37] כל ההגבלות נשארו ללא ביצוע, כי היהודים מצאו משען אצל האצילים הפולניים, שרכשו להם אז את אזרחות העיר וחדרו למעמד הפאטריצים. כנראה, בהשפעתם שופרו קצת היחסים בין העירונים והיהודים. למרות השיפור נמשך המאבק במשך עשרות שנים אצל השלטונות ע״י שני הצדדים בערעורים, מחאות ומשפטים. מצב זה נמשך עד שנת 1578 בה הסכימו הצדדים לדחות את צעדיהם המשפטיים עד כנוס הסיים.

אבל הענין לא הובא לסדר היום של בית־דין הסיים. וכשהגיע תורו לדיון, היה ליהודים סכוי לנצחון. העיריה הססה בידעה יפה שאפילו תזכה בדין ימצאו היהודים תמיד אמצעים ודרכים להחזיק במסחר. לכן העדיפה להכנס למשא־ומתן ישיר עם היהודים לשם קביעת הסכם הדדי. מאמצי העיריה הביאו לידי פשרה שנחתמה ב־20 בינואר 1580.

במאבק זה עם העיריה הצטיין במיוחד הסיטונאי היהודי יוסף בן שכנא (יוסקו שכנוביץ) בנו של המוכס שכנא. אביו, בא מהרובישוב, השתקע בלבוב באמצע המאה ט״ו והצליח לתפוס מקום נכבד בחיי הקהלה, ויוסף ירש מאביו רכוש גדול. הוא בעצמו חכר בשנים 1484—1487 את המכס בהרובישוב, לובלין ובלז [38]) ואח״כ גם בלובאצ׳וב, לבוב וחלם. הכנסותיו המרובות עשוהו אחד מאילי הכסף, בעלי השפעה על הכלכלה ברייסין ואלין. העירוניים היו שונאיו ומקנאים בעמדתו. בשנת 1504 שודדו אחוזותיו ובתיו, והוא שוחרר ב־19 בדצמבר 1504 מתשלומיו למשך 3 שנים [39]). בו בזמן מסר לו המלך לשלוש שנים את הארנדות (חכירות) של תשלומי מעבר־סחורות, ומס־גשרים בחבל פודוליה, האליץ, לבוב, סאנוק, פשמישל, בלז וחלם, תמורת תשלום 400 מרק, והעניק לו כל זכויות הנתונות לחוכר־המלך והוא שוחרר גם מן השיפוט הרגיל [40]). בשנת 1505 החליט הסיים בראדום לאסור על היהודים חכירת הכנסות צבוריות, ויוסקו עזב את החכירות ועבר להשתקע בלובלין, ויעסק בבנקאות. הוא נפטר בשנת 1507. אשתו, גולדה יוסקובה, קיימה קשרי־מסחר עם חצר המלך זיגמונט ונשארה בעיר לובלין. בנם פסח ניהל את עסקי אביו, ואחיו הצעיר שלום־שכנא נסע לקרקא ללמוד בישיבתו של ר׳ יעקב פולאק. אחרי גמר למודיו חזר ללובלין ונבחר בה לרב ובשנת 1541 נתמנה יחד עם ד״ר משה פישל לרב ראשי בפולין הקטנה. הוא מת בשנת 1559 בליבלין.

בשנת 1548 מת המלך זיגמונט הראשון ויורשו זיגמונט אוגוסט (1548—1572), איש הרנסנס, היה סביל בעניני־הדת ואוהב שלום. ליהודים התיחס יחס הוגן ועמד בקשרים ידידותיים עם בנקאים ורופאים יהודים. הוא הזמין את הרופא היהודי הידוע, האנוס מפורטוגל, ד״ר אמטוס לוזיטאנוס, להיות רופאו; ולאחר שסרב להענות להזמנתו הזמין המלך את ד״ר שלמה אשכנזי מאודינה, כאשר ד״ר אשכנזי יצא לתורכיה נתמנה אחריו הרופא ד״ר שלמה קלהורה, גם הוא מגולי ספרד, שהשתקע בקרקא.

זיגמונט־אוגוסט אישר בסיים של פיוטרקוב (1548) את הפריבילגיות של היהודים שקבלו מקאזימיר הגדול.

בשנת 1568 פרצה בלבוב דליקה ובה נשרפו מיסמכי הפריבילגיות של היהודים וכאשר פנו אל המלך לאשר מחדש את זכויותיהם, נענה לבקשתם וב־1 באוקטובר 1568 נתן להם בוארשה „פריבילגיון יהודי לבוב״ (פריבילעגיום יודעאורום לעאופוליענזיום) שעל יסודו הותר ליהודים להחזיק במקרקעין לצמיתות ואסור לשלול מהם זכות זו, וגם במקרה שישיגו נגדם הוראת מלכות, תהיה מחוסרת כל תוקף חוקי. כל עניני חלוקת מגרשים, לשם מכירה או מתנות של נכסי דלא־ניידי יש לסדר ע״י הוויבודה מרייסין, שהיהודים כפופים לו ולרשום אצלו בספר־התעודות של היהודים. מסים, שכירות וכל תשלומים לטובת הארמון והעיר ישלמו היהודים לפי התקנות. בסוף הפריבילגיה ניתנה לשלטונות ולפקידים האחראים, וביחוד לקאשטלן מפשמישל ולסטרוסטא מלבוב וכן לשלטונות העיר, הוראה לקיים את הזכויות הללו [41]).

זיגמונט אוגוסט היה שומר במיוחד על זכויות היהודים שהיה זקוק לשירותם: רצה יצחק בן נחמן (נחמנוביץ) לבנות בית ברחוב היהודים על שטח הגובל עם רחוב רוסקה שהוא מחוץ לרובע היהודי. המגרש ברחוב רוסקה השתייך לאלמנה נוצרית שלא רצתה למכרו אפילו במחיר גדול. המלך ציוה בשנת 1571 במכתב אישי לעירית לבוב להפקיע לכל הפחות את מחצית המגרש ולשם סדור הענין שלח את פקידו

יעקב שצ׳אבינסקי מורשה, והיהודי קיבל את השטח לבנין.

בשנת 1571 פרצה ברובע היהודי בתוך העיר דליקה נוראה שהשמידה כמעט את כל הבתים בתוך הרובע וגם את בתי־השכנים ברחוב רוסקה־בלאכארסקה, ככר הדומיניקאנים עם הכנסיה הרותנית (צערקיעוו וואלאסקא) הישנה. העיריה רצתה לנצל את ההזדמנות, מבלי להתחשב באסון הקשה, ולגמור את המאבק ביהודים ע״י דחיפתם לתוך חומות העיר.

ביאושם פנו היהודים אל זיגמונט אוגוסט, וב־15 ביוני 1571 ציוה לראש־העיר שלא יתעלל ביהודים וירשה להם לבנות את בתיהם על המגרשים הישנים, בתי־עץ או בתי־אבן, לפי החלטתם.

בתקנה נוספת שיחרר את היהודים מתשלום המסים עקב הנזקים שסבלו בדליקה זו והטיל על הסטרוסטא מיקולאי הרבורט מפלשטין לקיים בקפדנות את הוראתו זו.

היהודים בנו מחדש את רובעם והתקרבו עוד יותר אל חומות העיר.

המאבק עם העירונים לא היה לחנם. היהודים ניצלו את הזמן הקצר שבו הותר להם המסחר החפשי לחדש את קשריהם המסחריים עם קושטא, שהופסקו בסוף המאה הט״ו.

לבוב היתה שוב אחת התחנות החשובות בקוי־המסחר המזרחיים, וגם יהודים תורכיים היו באים ומכניסים סחורות למכירה. אחד מהם, משה, נאשם ע״י עירוני לבוב, מתוך קנאת־התחרות, במעשי־ריגול ונאסר בשנת 1502 ומת במאסר, דבר שגרם להתערבות דיפלומטית מצד השולטן באיאזט השני בענין החזרת הסחורות שהוחרמו אצלו לפני מאסרו.

אזרחי לבוב הפיצו שמועות, שהמהגרים היהודים, גם מפולין וגם מקושטא, הם מרגלים ובוגדים לטובת תורכיה [41]א). אכן, העירונים העלו חרס בתכסיסיהם. היהודים הצליחו לצאת זכאים מהאשמות אלו והמשיכו במסחר התורכי־פולני, הלוך וחזור. מעגל מסחרי זה גדל עוד עם הסכמי־המסחר שהיאגילונים כרתו עם תורכיה בשנים 1519, 1523, 1553, 1560, בהן היו היהודים ממלאים תפקיד מכריע.

בשנת 1531 ניהלו היהודים נתן ומשה מסחר רב־היקף עם תורכיה דרך סוצ׳אבה ובשנת 1532 קיבלו משה יחד עם שלמה מלבוב אגרת־חסות של מלך פולין, לנהל מסחר חפשי עם תורכיה.

בין היהודים התורכים שהשתקעו והקימו סוכנויות מסחר בלבוב היו סוכניו של יוסף הנשיא, נסיך נאקסוס. העירונים שהיו מודאגים בגלל המתחרים החדשים התחילו להציק להם, אך המלך זיגמונט־אוגוסט ריסן את התנגדותם. דוקא אז היה מעונין לקיים יחסים טובים עם תורכיה ועם יוסף הנשיא, נסיך נאקסוס, שבו היתה תלויה הכנסת הצירים הזרים בחצר השולטן. לכן הרשה המלך ב־22 בינואר 1567 ליוסף נשיא „שתמיד עזר לנו ולצירנו ובכל הזדמנות עמד לימינו״, להקים בפולין מחסני־יין ולשלוח את שני סוכניו חיים כהן ואברהם דה־מוסו למטרה זו. הם קיבלו רשות לסחור בכל מקום וביחוד בלבוב, ולהעביר את סחורותיהם בלי שום תשלום־מכס. הם שוחררו גם משיפוט העיר והוויבודה והיו צריכים למסור דו״ח רק למלך או לקומיסארים שלו. סוכנים אלה, יהודים שמוצאם מפורטוגל, הגיעו לבובה במאי 1567 והתחילו מיד במסחרם. העיריה עשתה הכל כדי לסלק את המתחרים הבלתי־רצויים ולא נרתעה אפילו מבטול הפריבילגיה של המלך. אולם המלך עמד בדעתו ושלח לעיריה אזהרה חריפה באיום עונש של 2000 פל׳, אם יזלזלו בהוראותיו. כאן מצאה העיריה עזר גם אצל היהודים, שראו בסוכנים מתחרים בלתי־רצויים גם להם, והיתה סיבה לכך.

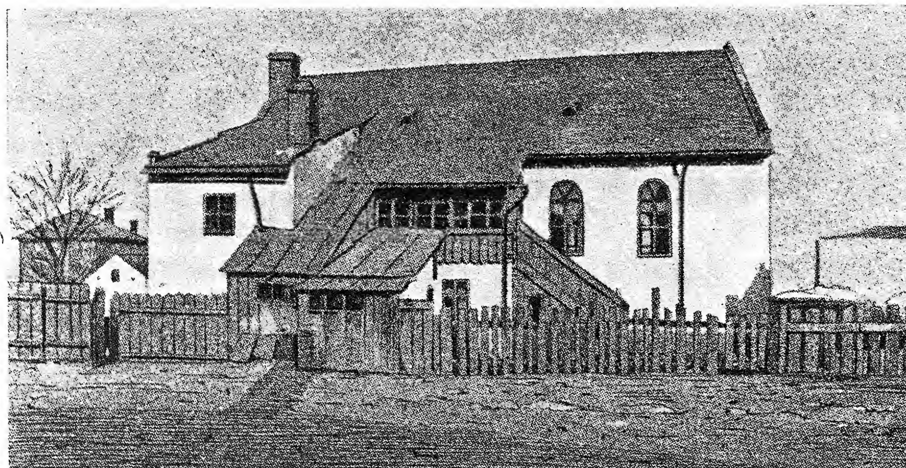
בשנים 1567—1569 מכרו סוכניו של יוסף הנשיא, חיים כהן ואברהם דה־מוסו, בלבוב גופא 377 חביות יין־מלמזיה בשווי של 30.000 פלורין, 212 חביות יין־מוסקאט וסחורות בסכום 5000 פלורין, ובמשך שנה אחת (25.5.1570—25.51569) 374 חביות יין־מלמזיה ו־70 חביות יין־מוסקאט. אחרי מותו של אברהם דה־מוסו קיבלו את הנהלת העסקים שני בניו משה ומרדכי דה־מוסו. אתם עבד דון דוד פאסיס מפרא (פרבר קושטא). לשותפות הצטרף עוד יהודי פורטוגלי יעקב סידיס. קבוצת־הסוחרים שהשתלטה על כל מסחר היין הדאיגה לא רק את הסוחרים הנוצריים אלא גם את היהודים. כל מאמציהם לסלקם היו לשוא. כי ה„פרנקים״, כפי שנקראו בפי היהודים. מצאו חסות אצל הקנצלר יאן זאמויסקי. השותפות הזאת מכרה בשנת 1570 230 חביות יין־מלמזיה בשווי של 6.900 טאלר, שהובאו בשתי אניות דרך הים השחור. נוסף לחברה זו נמצא בלבוב עוד יהודי פורטוגלי, יעקב בן רפאל, וקבוצת יהודים מונציה, שניהלו עסקים סיטוניים.

בשנת 1605, במות איש־חסותם, הקנצלר יאן זאמויסקי, — נעלמו כולם מהבמה המסחרית בפולין.

גדל גם היקף עסקי־הכסף של יהודים כנגד שטרי־חוב, משכנתאות ומשכונות. העסקים קוימו ע״פ רוב

ביריד לבוב, בחג אגנישקה שחל ב־21 בינואר, שאליו באו סוחרים מפולין כולה, וביחוד מחבלי המזרח. כאן ניתנו הלוואות גם ע"י מלוים יהודים, שהלוו סכומים קטנים לסוחרים ולבעלי מלאכה נוצרים כנגד בטחונות. את הרבית הוסיפו עפ"י רוב אל הקרן או ניכו אותה מיד.

אחת הטרנסקציות המעניינות ביותר הוא עניין ההלוואה כנגד משכון בית־דפוס שנתן יהודי, ישראל בן יעקב, למדפיס הרותני איבן פדורוביץ. בשנת 1584 דרש ישראל, את הבעלות על בית־הדפוס ו־140 ספרים מודפסים, הואיל והחוב לא סולק לו. החשמן הרותני בלבוב, גדעון בלבן, עשה כל מאמץ להוציא מידי היהודי את בית־הדפוס. ר' ישראל דרש את הקרן עם הרבית בסך 1500 זה'. מכיון שלא היה הסכום בידי החשמן, שיגר נזיר לאסוף אצל נאמניו את הסכום הדרוש לסילוק החוב[42].

בית־הכנסת ב„זניעשועניע"

השלטונות יצאו בחריפות נגד יהודים הלוקחים כמשכונות כלי־זהב וכסף מכנסיות, והסיימיק בוישניה דרש בשנת 1641 לגרש את היהודים מכל עיר בה נעשה מעשה כזה.

מלבד המסחר, התעסקו היהודים גם במלאכה. תעודה משנת 1460 מזכירה שמספר יהודים היו בורסקים של עורות מואדמים, מקצוע שהתפתח בידיהם מאז[42א]. בשנת 1445 נזכרים יהודים מלבוב שהיו מתעסקים במלאכת קמחה (אריגי־משי סיני או תורכי לחליפות, שהוכנס לפולין במאה הט"ו). בפרט ידוע יצחק („איזאצק קאמחארז"). היו גם זגגים יהודים: בשנת 1499—1500 ידועים הזגגים יום־טוב ויעקב[43]. באמצע המאה הט"ז היו גם צורפים יהודים

בעלי סדנאות („אופיצינא סאפונארקא"); ביחוד, ידוע משנת 1552 הצורף ישראל.

מצבם של בעלי־המלאכה היהודים לא היה קל נוכח בעלי־המלאכה הנוצרים שכבר במחצית המאה הט"ו היו מאורגנים ב־25 אגודות. בעלי־המלאכה הנוצריים — ביחוד חייטים ופרוונים — השתדלו להגביל את חופש הפעולה של היהודים. בשנת 1543 הצליחו החייטים והפרוונים הנוצריים בלבוב להשיג מאת המלך זיגמונט איסור על בעלי־המלאכה היהודים לתפור חליפות, ביחוד מלבושי־כפר, ולסחור בהם בירידים. האיסור לא הועיל הרבה ואגודות בעלי־המלאכה בקשו בשנת 1548 שוב את עזרת המלך נגד ההתחרות היהודית.

למרות ארגונם היעיל והתחרותם של בעלי־המלאכה הנוצריים יכלו היהודים, הודות לטיב עבודתם ותוצרתם הזולה, להחזיק מעמד.

באמצע המאה הט"ז (1557/9) הרשה המלך זיגמונט־אוגוסט (1548—1572) לעיר לבוב בלבד את הזכות לייצר יין־שרף ומזיגתו בעיר ובפרבריה. שנה אחרי־כן (1558) החכירה העיריה את הפריבילגיה לישראל בן יונה למשך שלוש שנים נגד תשלום של 80 גולדין לשנה. מקצוע זה נשאר בידי יהודים שנים רבות.

בין שאר המקצועות ידועים לנו בלבוב רק שלשה רופאים יהודים: יצחק (איזאצק מעדיקוס), שמלבד פעולתו הרפואית התעסק (1496) גם בעסקי כספים, מתן הלוואות נגד משכנתאות שהיה מוכר כעבור זמן פרעונם, הוא ידוע גם כסרסור של בתים[44]. השני הוא הרופא שמעון, פרטים עליו אינם ידועים לנו,

מלבד העובר שעבד כרופא בלבוב בשנת 1468 והיה בעל בית ברובע היהודי[45]. השלישי הוא אהרן רופא מומחה (המכונה „אהרן דוקטורוס מעדיציניס"). הוא קנה בשנת 1570 מהנוצרים יאן ואגנישקה שולץ בית בסכום 200 זה' פולניים.

עד המאה הט"ז לא חלו שנויים ניכרים בהתפתחות הכלכלה היהודית, מחוץ למסחר ולמלאכה. הישוב גדל, ביחוד מחוץ־לעיר, בשנת 1550 נמנו שם 52 בתים ר־559 נפשות, בית־הכנסת שהוקם בככר קרקוב („פלאץ קראקובסקי") נשרף עם כל הרובע בשנת 1623. הרובע החדש נבנה בשנת 1632 קצת צפונה, יחד עם בית הכנסת החדש שעד סוף המאה הי"ח שימש מבצר והיה קיים עד פרוץ מלחמת העולם השניה (1939).

גם הקהלה בתוך העיר התפתחה, ביחוד אחרי השרפות הגדולות בשנת 1527, 1571. בשנת 1550 נמנו ברובע היהודי 20 בתים עם 352 תושבים, דבר המוכיח באיזו צפיפות היו היהודים מתגוררים בתקופה הזאת. אך בשנות 1580—1582 הצליחו היהודים לקנות מגרשים חדשים ולהרחיב את שטח מושבם.

ברובע היהודי נמצא בית הכנסת הישן בתוך העיר, שהיה מקושט יפה. מול בית הכנסת היו חנויות מקולין ומחסני סחורות. עם העיר הנוצרית היה הרובע היהודי מקושר דרך השער בפנת רחוב רוסקה.

פרק: ב׳ הקהלה

הרובע היהודי. מבנה הקהלה וארגונה. היוריסדיקציה לסוגיה. מסי היהודים. החיים הרוחניים.

באמצע המאה הט״ז כבר היתה הקהלה בתוך העיר מבוססת ומספר תושביה לא היה פחות מאשר בקהלה מחוץ־לעיר. השטח השתרע מרחוב בלאכארסקה (מפינת רחוב רוסקה) בככר החלפנים ובחלק העליון של רחוב בוימוב. הרובע היהודי (פלאטעא יודעאורום) היה מובדל מהעיר ע״י שער, שנסגר בשעות הלילה, בזמן תהלוכות נוצריות וגם בשעת פרעות אנטי־יהודיות. ליהודי העיר היה בית־כנסת.

היהודים היו חיים בתנאים היגיניים קשים, שסכנו את בריאותם. מסוגרים ברחובות צרים ובבתים, שבהם שררה צפיפות קשה לשער. עקב התרחבות המסחר גדל מספר היהודים, שבאו להשתקע בעיר, ולכן עלו הדירות והחנויות במחירים. בית ממוצע ששוויו היה בשנת 1474, 159 זהובים נמכר עוד בשנה זו בעד 190 זה׳ ובשנת 1580 עלה שוויו ל־1500 זה׳. מכאן אנו למדים בכמה קשיים נתקל יהודי שרצה להשתקע בעיר או לרכוש לו בית מגורים.

בתקופה זו היו ליהודים שתי קהלות עצמאיות: קהלה בתוך העיר וקהלת חוץ־לעיר. בראש כל קהלה עמדו 4 פרנסים (סעניורעס). 3 טובי העיר (בוני וירי) ומועצה (קוואדרא גינטא ויראט). נציגות כלפי השלטונות ובעניני־חוץ היתה בידי פרנס־החודש (בפולנית תוארו: בורמישטש קאהאלני), בענינים חשובים היה מופיע בליווי שני פרנסים והשמש (שקאָלניק).

החל מהמאה הי״ז היה תוארו הרשמי שתדלן (סינדיק, סינדיקוס פלאָניפוטענט). השתדלן הראשון הידוע לנו בתוך העיר הוא שמעון בן שאול, יליד לבוב. הרכב הנהלת הקהלה הראשון ידוע לנו משנת 1497 ואלה שמות הפרנסים: שלמה (מאגנוס) שלמה (מינור) שלמה (קלאודוס) ויצחק [2]. הם התאספו לישיבותיהם בבית־הכנסת הישן. (שנקרא בפי השלטונות שקולקא מורובאנא).

קיום שתי קהלות גרם לכפילות בניהול עניני היהודים וגם בעניני חוק ומשפט [3] בענינם פליליים וכספיים היו נתונים לשיפוטו של וויבודה (מושל־הגליל), ובעניני מגרשים, בתים, רשיונות־בניה — לשיפוטו של הסטרוסטה או סגני. חלוקת סמכויות־השיפוט לא הלמה תמיד את החלוקה האדמיניסטרטיבית בקהילות. למשל, יהודים שהתגוררו על קרקעות העיר בפרבר (בגדה השמאלי של הפלטב) היו נתונים לשיפוטה של העיריה ולא של הסטרוסטה.

כל המשפטים שבין יהודים ליהודים היו בסמכות בית־הדין היהודי. משפטים שבין תובע נוצרי ונתבע יהודי היו בסמכות השופט היהודי (יודעקס יודעאָרום) משנת 1440 ידועים לנו שני שופטים יהודים: איבן דזורדז (מסקופניצא) שהוא „יודעקס יודעאָרום ספע־ציאליטער״, סטפן בידלבסקי שהוא „יודעקס אד דעפוטאטור״.

בשנת 1445 ידוע לנו כשופט־היהודים האיטלקי קזישטוף דה סאנקטו רומולי (de sancto romoli), מגונואה, ואחד מגדולי הסוחרים בפולין. התגורר בלבוב משנת 1443, ומת בשנת 1466. הוא היה חוכר המכרות בדרוהוביץ והמכס בגרודק, קיבל את תואר האצילות ועמד בקשרים אמיצים עם סוחרים יהודים [4]). אחריו מילא תפקיד זה ביסטראם דה לופאיניק. בשנת 1446 ממלא את תפקיד השופט סופר הויבודה מיקולאי סטראדובסקי, ומשנת 1491 ממלא הסטרוסטה תפקיד זה.

היורידיקציה היהודית נקבעה יחד עם התקנון של יהודי לבוב בפעם הראשונה, לפי התקנון של קאזימירז הגדול משנת 1364 ובסעיף בו היהודים הועמדו תחת שיפוטו של הויבודה או שופטו [5]) הענין הוברר בפקודתו (דקרט) של זיגמונט אוגוסט מ־9 באפריל 1551 [6]) שבו הצביע על סילוף של היוריסדיקציה לגבי היהודים. מכאן אנו למדים שהיהודים היו כפופים לשיפוטו של הויבודה. באותה פקודה נכלל גם האיסור לכלוא יהודים בארמון וסודר גם ענין הערעורים.

ב־10 באפריל 1553 העניק זיגמונט אוגוסט ליהודי לבוב פריבילגיה מיוחדת בענין ההשבעה והאחריות לחפצים הבאים מגניבות. בתקנון מפברואר 1569 סודרו ב־12 סעיפים עניני השיפוט על היהודים. לפיו

ממנה הויבודה לשופט יהודי רק מתוך אנשי האצולה. תעודות וספרי בית־הדין היהודי נשארים בבית־הכנסת. אסור לשופט היהודי להכניס לתעודות איזה־שהוא רשום בלי ידיעת פרנסי היהודים. אסור גם לקבל סופר בלי ידיעת הפרנסים. את פרנסי היהודים בוחר רק קהל היהודים, אחרי הבחרם יוצגו בפני הויבודה והוא מאשר את בחירתם. להלן נקבע שאסור לעקל או להפקיע את בית־הכנסת. הפרנסים רשאים להעניש יהודים פושעים ולהטיל עליהם חרמות לפי חוקי דתם. לוויבודה אסור גם לכפות עליהם רב, אלא אם נבחר על ידי היהודים.

השופט היהודי רשאי להוציא הוראות רק בשותפות עם הפרנסים. בתקנון זה, שהוא חוק השיפוט היסודי לגבי היהודים, כלול גם סעיף בעל תכן כלכלי והוא שהשחיטה היא חפשית עבור היהודים והם רשאים למכור את הבשר גם ללא־יהודים לפי מנהג היהודים בקרקא, פוזנא ולובלין [7]) גם התקנון משנת 1571 [8]) סדר בסעיף הראשון את היוריסדיקציה.

על יסוד תקנות אלו הוצאו אח״כ תקנוני השלטונות (פורזונדקי וואיעוואצקיע).

ב־27 בינואר 1604 הוציא הויבודה של רייסין סטאניסלאב גולסקי תקנון בשביל יהודי לבוב שהכיל 25 סעיפים ובהם נקבעו הרכב, סמכויות ותשלומים של בית־הדין היהודי. על יסוד תקנון זה הוציא הויבודה מרייסין סטפן צ׳ארנצקי ב־17 במרס 1660 את התקנון השני שהוא בלי שום חידוש [9]).

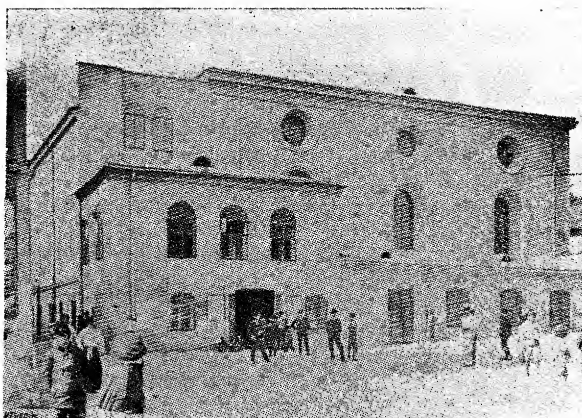
כתב־הזכיון (אורדונגץ) האחרון שניתן ליהודי לבוב הוא של הויבודה מארק מאטצינסקי משנת 1692 (21 מרס) ובו סודרו עניני המשכרת המגיעה לבית־הדין היהודי. לפי זה על שתי הקהלות והרבנים להכניס בכל שנה לאוצר הויבודה את הסך של 4000 זה׳ פול. בארבעה תשלומים. אחרי סילוק הסכום אין לויבודה, לסגנו או לפקידיו איזו שהיא תביעה לקבל מאת הקהלות מיצרכי מזון כגון דגים, בשמים וכד׳. לסגן־הויבודה (פודוויבודה) ולשופט אסור לכהן בתפקיד אחר.

אושר מחדש שמושב בית־הדין הוא ע״י בית־הכנסת. פרנסי־הקהלה נבחרים בלי שום עיכוב ע״י היהודים לפי חוקיהם ומנהגיהם. להלן נמסרו פרטים על בתי־הדין כגון הזמנות למשפטים, קביעת תאריכים, שמירת פרטיכלים.

בסעיף מיוחד (§9) מודגש שמשפטים לבין שני צדדים יהודים אינם כפופים לשיפוטו של בית־הדין של פודויבודה.

תקפה של הפקודה הנ״ל היה עד שנת 1732.

ביום 31 בינואר א״ש אישר אותה הנסיך אוגוסט צארטוריסקי במלואו, פרט לשנוי אחד שהוכנס על ידו והוא שמושב בתי־הדין ועניינו שתי הקהלות בלבוב יתנהלו במקום מתאים ולא בחדר קטן ע״י בית־הכנסת [9]א).

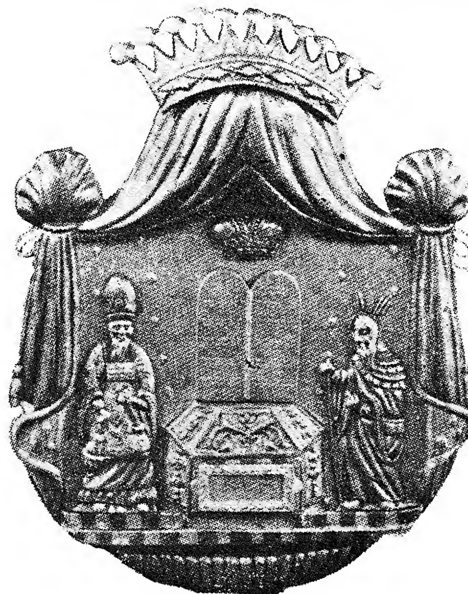

בית־הכנסת הגדול בחוץ־לעיר

בפרבר היו היהודים נתונים לשיפוט של הארמון בכל הענינים שביוריסדיקציה של הויבודה וגם בעניני מגרשים ובתים אע״פ שבתקנתו של המלך זיגמונט אויגוסט מ־1 באוקטובר 1586. שניתנה ליהודים בפרבר לבוב נאמר שרישום קניות ומכירות נכסי דלא־ניידי לא היה הכרחי להעשות אצל הסטרוסטה. אולם למעשה נרשמו הקניות והמכירות אצל הסטרוסטה ובמקרים רבים לקח לו הסטרוסטה גם את הזכות לדון יהודים בענינים אזרחיים ופליליים. יהודי הפרבר הועמדו במרוצת הזמן תחת שלטונו ושיפוטו של הסטרוסטה. משפטים שבין תובע יהודי ונתבע נוצרי הם בסמכות בית־הדין של הנתבע ז״א אם הוא אציל־ — בבית־הדין מיוחד (גרודצקי) ; עירוני — בבית־דין של העיר (לאווא, ראדא). אכר — בשיפוטו של בעל־האחוזה, וכומר — בשיפוטה של הכנסיה. בענינים אזרחיים שבהם היה הנתבע ארמני נידון הענין בפני בית־דין ראשי של הארמנים. ערעורים נגד פסקי בתי־הדין הנ״ל נדונו בבית־הדין האססורי. ענינים מיוחדים נידונו ע״י בית דין מעורב (יודיציום קומפוזיטום) מורכב מחברי העיריה ופרנסי־הקהלה. לבתי־דין אלו היה בעצם אופי של בוררות.

עד שנת 1520 הוטל על היהודים לשלם מסים ממלכתיים, תשלומים בשביל המלך : שוס קרולעווסקי מבתי היהודים בסך 2—4 זה׳ מבית, תשלומים בשביל פקידי המלך, בשביל הכנסיה, מסים עירוניים ותשלומי זכות־ישיבה באחוזות פרטיות. יהודי לבוב שלמו מס ממלכתי (סטאציינע) בשנת 1466—1506

200 פלורין, ובשנים 1506—1510 100 פל. בשנת 1510 200 פל׳ [7]). לכל קהלה היו הכנסות והוצאות מיוחדות וגם הוצאות משותפות לשתיהן. ההכנסות של הקהלות היו מס־הקהל שכל יהודי היה משלם לפי הערכת השמאים, הכנסות ממיס־הבשר (קורובקא) דמי־חזקה בעד זכות ישיבה, בניית בתים, רשיונות מסחר, מלאכה וחכירה, תשלומי־חופה, תשלומי־תואר „חבר" ו„מורנו", דמי־קבורה,תשלומי בית־דין והיטלי מצרכים: יין וכד׳. ההכנסות היו דרושות לקהלה שהיתה מחזיקה על השׂ־בונה רב, חזן, שמשים, שתדלנים, ומכסה הוצאות של בתי־כנסת, בתי־חולים, בתי־הדין, כלכלת אסירים יהודים, הוצאות נסיעות של רבנים פרנסי הקהלה ושתדלנים לכנוסים ועדי הגליל והארץ, אכסון חיילים ותשלומי־שוחד לפקידים ושלטונות. ההוצאות המשותפות לשתי הקהלות הן: תשלומים במזומנים בחמרים ובמיצרכים לוויבודה (המושל) ולפקידיו, תשלומים במזומנים ובמצרכים לסגני הכמרים ודמי־חכירה בעד בית־העלמין. מחובתה של הקהלה בתוך העיר היה גם לשלם: 1) לכמורה הקתולית לצרכי בית־הספר הקתדרלי; 2) לעיריה. עד שנת 1506 לא שילמו יהודי לבוב שום מס עירוני ואז בא שנוי בפקודת המלך שבמקום 200 פל׳ על היהודים לשלם לטובתו רק 100 פל׳, אבל עליהם להשתתף במשך 4 שנים במסי־העיר. א) בעד זכויות־מסחר; ב) לאגודות בעלי־המלאכה (צעחי); ג) מס בעד כל חבית־יין כשר; ד) חלק מתאים להוצאות של משטרה עירונית בגודל 50 שוטרים (בשנת 1573 עלו הוצאות אלו לסכים 1587 זה׳ 14 גר׳, לסכום זה נתנה הקהלה 297 זה׳ 15 גר׳).

כתר־תורה

היהודים בפרבר־קרקוב שילמו בשנת 1475 לוויבודה או לסטרוסטא 5 גרזיבני, מלבד זה הוטל עליהם לשמור על גנבים ולהביאם אל הארמון, ולסדר עבודות מסויימות: בבקורו של המלך היה עליהם להמציא מספר עגלות וסוסים ומיצרכים בשביל מטבח המלך, לשלם הוצאות להגנת הארמון. את הקראים שהתגוררו בפרבר־קרקוב שיחררו היהודים מהשתתפות בהוצאות אלו [8]). בהמשך הזמן הוחלפו השרותים בתשלומים בכסף מזומן. — בעד הזכות למסחר מוגבל שילמו יהודי הפרבר לעיריה תשלום קבוע.

מלבד המסים והתשלומים של כל קהלה וקהלה לחוד, היו גם הוצאות שנעשו במשותף: כגון הוצאות משפטים בענין זכויות המסחר, תיקון בתי־כנסת, בתי־חולים, מרחץ, רשיונות־בנין אחרי שריפות וכדומה.

מלבד התשלומים ע״י הקהלה או באמצעותה, שילם כל יהודי כחבר הקהלה בתוך־העיר מס־חכירה לעיריה (אמפיטאוסיס) מכל בית, מס הנקרא „סטראז ויעלקא" של 6 זה׳ 6 גר׳ מכל בית וכן תשלומי־מעבר גשרים ודרכים, מס־משקאות (טשופובע) ומאזנים.

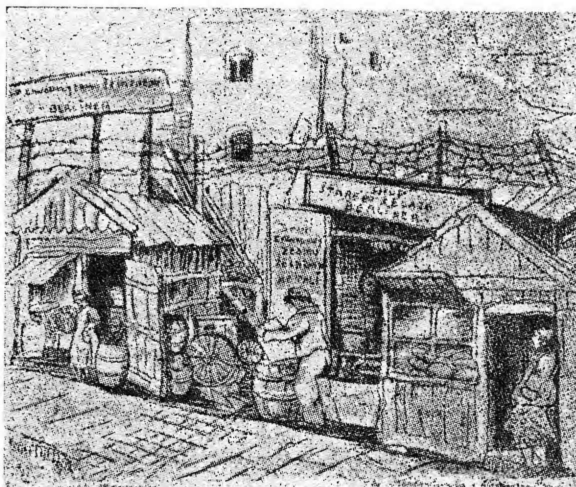
בקהלת חוץ־לעיר שלם כל יהודי ארנונה לסטרוסטה ומסי־עקיפין כמו יהודי העיר.

על גביית המסים והתשלומים היו אחראים פרנסי הקהלה. בשנת 1499 נאסרו הפרנסים ע״י הסטרוסטה בגלל פיגור סך 24 פלורין בעד מס הבתים ונכסי־דלא־ניידי (שאָס קרולעבסקי) מאת היהודיה יעקובובה והם שוחררו רק אחרי שיצחק בן מרדכי (מארקוביץ) שתדלן היהודים נתן כמשכון את חפצי־בית־הכנסת [9]). החל מסוף המאה הט״ו נתמנו גובי־מסים מיוחדים. כאחד מראשוני הגובים בפולין הגדולה היה פישל מקראקא, משנת 1498. יש להניח שגם הפרנסים (דק־טורעס יודעאורום) בלבוב היו עוזרים במלוי התפקיד. בתעודה אחת משנת 1496 נזכרה אשת הפרנס יוסף ובתעודה מ־19 ביולי 1497 מופיע כבר שמו [11]) „יודעאָ יוזף דקטוריס יודאיצי". „המתווכים בין הממשלה והיהודים בעניני המסים היו, למעשה, לא הקהלות אלא הפרנסים, אליהם העביר המלך את רשימות המסים של היהודים בקהלתם.

בימי זיגמונט הראשון הוקם מוסד של גזברים יהודים ראשיים של המלך העומדים בקשר ישר עם גזבר האוצר. בשנת 1512 נמנו לתפקיד זה שני יהודים אמידים ובעלי השפעה מקרקא לפולין־הגדולה ומזוביה: אברהם מביהם (בוהמוס) ופראנצק (אפרים בן משה

פישל מקרקא) לפולין־הקטנה ורייסין. קהלות קרקא ולבוב התנגדו למוסד־הגביה ואחריהן נמנעו גם יתר הקהלות להכיר בו ובפקידיו ולסלק להם את המסים — למרות הוראות המלך ואיומיו. המצב הגיע לידי־כך שלא היה ביכולתו של אפרים למלא את התחייבויותיו לגבי אוצר־המלך ורק חסות המלכה אליזבטה הצילה אותו מפשיטת־רגל. תפקידו, וכן סמכויות נוספות, נמסרו על־ידי המלך לאברהם מבוהמיה, שהיה הבנקאי של הקיסר מקסימיליאן והמלך ולדיסלב יאגילונציק, אחרי שגורש מצחיה הגיע עם הפליטים היהודים לפולין וכאן הקים סוכנויות־מסחר. במו"מ עם אברהם הגיעו נציגי קהלת לבוב ב־13 באוקטובר 1517 לידי הסכם בנוגע לאופן סילוק המס „שוסובה" שהוטל עליה, לפי ההסכם. מכל בית־חומה שלמו 4 זה' ומבנין קטן 2 זה' לשנה, ז"א 200 פלורין בשנת 1517, ומס־שנתי קבוצי של 150 פלורין מן הקהלה. בשם הקהלה מופיעים בתעודה זו ישראל בן יונה (יונאשוביץ) יצחק, ברוך, יהודה, עזריאל, שמואל ובוכר [12]).

בשנת 1550 היו ליהודים 71 בתים ובהם קרוב 2000 נפשות, ובשנת 1578 היו 2400 נפשות בלבוב.

ככר־התבואות (פלאץ זבוז'ובי)

מן התקופות הקדומות לא נודעו שמות רבנים וגדולים בלבוב שהרביצו תורה בישראל. מצב ההשכלה והחינוך היה ירוד כמו בפולין כולה. „ולא היו לומדי תורה מתוך דחקם והם שוכרים להם אדם מבין אשר ימצאו, והיה להם שליח צבור ולמורה צדק. וגם למלמד לבניהם, ומפני כן אין ספוק ביד כל ציבור ליתן להם שכר מכיסם למחיתם, תקנו להם חזקות שיהיה שייך להם מגבית פורים ונדבות שמחת תורה וגם נדבות החתנים והיינו לגבות מאוכלי שלחן חתנים שלא ירע לבבם, בתתם להם מפני הנאת שמחה ואכילה ושתיה ונמצאה מצוה גוררת מצוה. ואם באת לבטל מהם כל זה, הנה לא יספיק להם שכרם ולמחיתם וירדו משירותם וישארו בלא תורה ובלא תפלה ובלא מורה צדק" [13]). כך תיאר ר' אליעזר מביהם במאה הי"ג את המצב הרוחני בפולין והדבר הולם גם את המצב בלבוב. רק עם כניסת גולי אשכנז, שבאו לבובה, התחיל המצב להשתנות לטובה. הגולים הביאו אתם גם למדנים, רבנים ומורים. אחד הראשונים שהעמיד בלבוב תלמידים הרבה היה ר' לוי בן יעקב קיקניש שהיה בלבוב אב"ד וריש מתיבתא ונפטר בא' דחג פסח רס"ג (1592).

הרב הראשון הידוע עפ"י תעודות מוסמכות הוא ר' קלמן מורמיזא. הוא בא מגרמניה הדרומית לבובה קרוב לשנת 1518 והיה ממעצבי החיים הרוחניים בקהלתו. הוא שימש ברבנות לשתי הקהלות. שמעו כלמדן יצא גם מחוץ לפולין והוא עמד בחליפת־מכתבים עם גדולי דורו. הוא נפטר בשנת 1559. — אחריו ישב על כסא הרבנות אשר בן יצחק כהן, שהיה גם ראש לחברה קדישא ואחד מגזברי הקהלה. הוא נפטר בשנת 1579. אחריו לא היה רב אחד לשתי הקהלות בלבוב, אלא שני רבנים. אחד בתוך־העיר ואחד בחוץ־לעיר. מצב זה נמשך עד שנת ת"ם (1680).

מענין לציין שבתקופת העברת מושב הארכיהגמון מהאליץ לבובה ישב על כסא הארכיהגמון המלומד הידוע גרזגורז מסאנוק (1406—1477) מראשוני המשוררים והסופרים בפולין ההומאניסטית. הוא עמד בקשרים עם מלומדים יהודים בלבוב, אולם שמותיהם בלתי ידועים. גם ידידו פיליפ קאלימאך דה בואנאקורס ההומאניסט הידוע שבא מאיטליה לפולין, שקרא את התנ"ך במקור העברי והיה ידיד־היהודים, חי זמן מסויים בלבוב והגין על יהודי העיר.

פרק ג׳: המשפט נגד הישועים

יהודי לבוב בימי הנריק ואלזי וסטפן באטורי. הישועים דורשים את בית־הכנסת בתוך־העיר. פסק־הדין של הטריבונאל־המלכותי. האצילים לימין היהודים נגד הישועים. הפשרה יההזרת בית־הכנסת לידי היהודים. התפתחות הקהלה בתוך־העיר. הדליקות בשנים 1616, 1623. לקראת השואה בשנת ת״ח.

אחרי מותו של זיגמונט אויגוסט (1572), בתקופת הבינים (אינטעררעגנום) חכו יהודי לבוב בדאגה וחרדה לבאות עם קום המלך החדש, שטרם ידעו מי הוא ומה טיבו.

בינתים היה עליהם להשתתף בהוצאות החזקת 50 החיילים שהעיריה גייסה בגלל הסכנות שאיימו על העיר בשעת־חירום זו. בשנת 1573 הגיעו ההוצאות האלו עד 1586 גולדין 15 גרושים, מסכום זה סילקו ע״י היהודים 297 גולדין 15 גר׳. בשנת 1574 עלו ההוצאות 264 גולדין ובשנת 1575 היו 1218 גולדין ורבע משני הסכומים סולק ע״י היהודים.

הנריק ואלזי (1573—1574) בנה של קתרינה מדיצ׳י יוזמת „ליל־ברתולימיאוס״ נבחר בשנת 1573. — אע״פ שבחירתו נעשתה הודות לרופא היהודי שלמה אשכנזי, שרכש את הוזיר התורכי סוקולי בעד מועמדתו — לא אהב יהודים. לפי ההיסטוריון היהודי הילארי נוסבאום [1]) לא רצה לאשר את הפריבילגיה הכללית של היהודים וגם לא את הפריבילגיות של יהודי רייסין. אולם בטענות נציגי קהלת לבוב בפני הועדה בענין הישועים בשנת 1600 מסר נחמן בן יצחק בפירוש, שהנריק ואלזי אישר בשנת 1574 את הפריבילגיות של יהודי לבוב [2]), הוא העניק גם לרותנים בלבוב חופש מסחרי שלם, אחרי ששגרו משלחת מיוחדת לסיים בוארשה (1572), אך הדבר לא נתקבל על דעת העיריה שגרשה בכח את הסוחרים הרותניים מן הירידים.

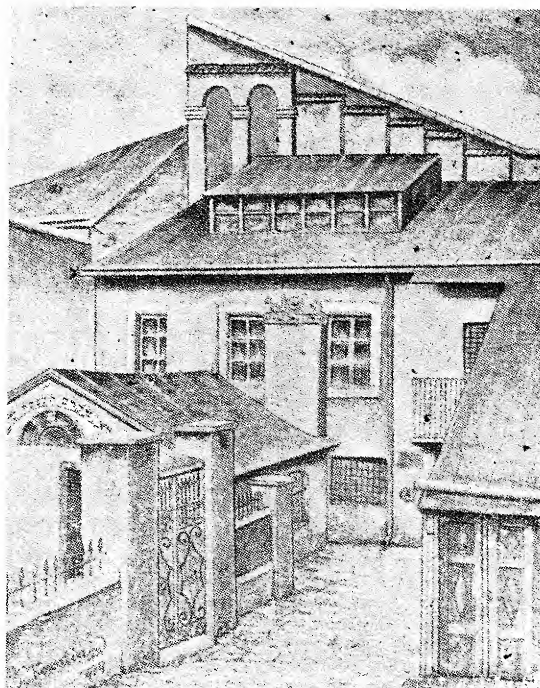
הקנאות הקתולית של המלך הגבירה את שנאת ישראל בקרב המוני הקתולים. ממשלתו לא האריכה ימים. כשנודע לו שאחיו מת חשוך־בנים, ברח לצרפת. שלושה־עשר חודש אחרי בריחתו נבחר למלך פולין נסיך־טרנסילבניה סטפן באטורי (1576—1586). בדרכו להכתרתו בקרקא התמהמה בלבוב, ונתקבל ע״י התושבים בסבר פנים יפות. אחרי שהוכתר אישר את הפריבילגיות של הלאומים השונים שבלבוב. ליהודים התיחס באהדה, בהוראה מיוחדת מיום 5 ביולי 1576 הגין עליהם בפני עלילת־דם בהטעימו שהגיעו לאזניו האשמות בלתי־נכונות, שגם המקטרגים הודו בכך, שהאשימו את היהודים, ברצח ילדי הנוצרים, או שלקחו את לחם הקודש (הוסטיא) למטרות חירוף וגידוף, ובכל מקרה הוכח תמיד כי שקר העידו בהם. לכן, אוסר המלך לטפול על היהודים אשמות ממין זה. באם יהודי יענש מיתה במשפט כזה, יענש המאשים מדה כנגד מדה. מלבד זה קבע המלך שהעיריות אחראיות על כל הנזקים שיעשו לבתי־כנסיות ובתי־הקברות של היהודים במקרים כאלה, והעיריות צפויות גם לענשים חמורים. בשנת 1578 בילה המלך את כל החורף בלבוב. באותה שנה הגיש יהודי אחד משפט נגד הסטרוסטא מיקולאי הרבורט מפולשטין, הידוע גם בשמו אודנובסקי; כשהסטרוסטא סרב להופיע לא קבל המלך את סרובו, מפני שגם הסטרוסטא וגם היהודים כפופים לשלטונו.

בהתחשבו בתלונות העירונים, שכל שלטון העיריה נמצא בידי היועצים, ארגן באטורי את הרכב העיריה (קונסולעס) מחדש וקבע שמועצת־העיר תורחב ע״י תוספת של 40 איש, ותהיה מורכבת מיועצים, דיינים (לאוניצי) ועוד 40 איש (קוואדראגינטא וירי) שמחציתם נבחרו ע״י הסוחרים ומחציתם ע״י בעלי המלאכה, ובלי הסכמתם אסור היה לעשות הוצאות ולקבוע מסים או היטלים כספיים.

קביעת חבר זה לא היתה נוחה ליהודים, כי עם היועצים היה קל יותר להסתדר מאשר עם הסוחרים ובעלי המלאכה, שראו ביהודים את מתחריהם. מעתה היו היהודים זקוקים לרכוש לשם סדור עניניהם עם היועצים ואנשי־החבר, והדבר עלה תמיד בהוצאות מיוחדות.

אולם הודות לאהדתו של סטפן באטורי את היהודים הושפעה המועצה לחתום על הסכם עם היהודים, שסיים את המאבק שהיה ביניהם ובין העיר החל משנת 1521.

בשנת 1578 אישר באטורי שתי פריבילגיות של

בית־הכנסת של ר' יצחק נחמנ'ש

קודמיו, שלפיהן היו יהודי לבוב רשאים לנהל כל מסחר כשאר הסוחרים [3]). בתקופת שלטונו בנו פרנס־הקהלה יצחק בן נחמן ובניו נחמן ומרדכי בית־כנסת חדש שנקרא „בית הכנסת של טורי זהב". חמש שנים אח"כ קנו יצחק ואשתו מגרש בשכנות לבית־הכנסת שבנו מרדכי השתמש בו להרחבתו.

משפחת ר' יצחק בן נחמן עמדה שנים מספר בראש הקהלה והקימה מפעלים ומוסדות צבוריים חשובים.

אחרי מותו של סטפן באַטורי (1586), בימי בין־הזמנים, שוב השתתפו היהודים בסך 104 דוקטים בהוצאות להחזקת 250 חיילים לשם הגנת העיר מפני התנפלויות כנופיות, אולם הפעם שילמו יותר מאשר יתר חלקי האוכלוסיה. משום כך סרבו היהודים, שראו עוול לגביהם בהשתתפות גדולה כזו, לסלק לעיריה את התשלום השנתי של 50 גולדים, שהוטל עליהם לפי החוזה משנת 1581.

גם המלך זיגמונט III הוציא בקרקא, מיד אחרי הכתרתו, ב־25 במרס 1588, תקנה נוחה ליהודים. ובפריבילגיה הכללית שנתן ליהודי פולין בשנת 1600, בה הושוו היהודים בכל שטחי המדינה עם הסוחרים הנוצריים בעניני תשלומי מכס, לא שונה מצבם של היהודים בלבוב.

בימי המלך זיגמונט חל מאורע קשה בחיי הקהלה בלבוב:

בראשון בספטמבר 1591 הביא הארכיהגמון סוליקובסקי נגד רצונה של הכמורה ויתר כתות דתות, את הישועים הראשונים (מספרם 3) בתהלוכה חגיגית לבובה, מסר להם כנסיה קטנה ואכסן אותם בבית פרטי.

הישועיים חיפשו בתוך העיר מקום למנזרם וכנסייתם, אולם לשוא. הארכיהגמון סוליקובסקי השתדל בפני העיריה, אולם היא לא רצתה לקבלם בנמוק שאין לה מקום. גם כמורת הקתדרה לא התיחסה באהדה לגבי הישועיים, ביחוד בגלל תוכניתם לייסד בלבוב בית־ספר שהיה מפחית את מספר התלמידים בבית־הספר הקתדרלי ומקצץ בהכנסותיו. למרות ההתנגדות לא חשבו הישועים, שהקימו מיד אחרי בואם את „הקולגיום סאציעטאטיס יעזו ליאופולנזיס" לוותר על לבוב. הישועים לא נרתעו והחליטו לחפש מקום לבניניהם בתוך רובע היהודים ימצאו את המקום. לפתע פתאום הצהירו שבית־הכנסת החדש שבנה יצחק בן נחמן (נחמנוביץ) הוקם בלי רשיון המלך, למרות שכל טענותיהם היו בלתי־נכונות.

בנית בתי־הכנסת בפולין בימי הפיאסטים היתה בלתי מוגבלת. אסור היה רק שבית־כנסת יהיה מפואר בחיצוניותו ושונה בגדלו מיתר הבתים. הכנסיה והסינודים השתדלו להגביל את חופש הבניה וכך החליט הסינוד בפיוטרקוב בשנת 1542 בראשותו של שונא־ישראל הידוע פיוטר גאַמראַט, שהמלך לא יתיר להקים בתי־כנסת חדשים אלא רק לתקן את בתי־הכנסת הישנים בלבד [4]). תקנה זו הוחמרה עוד בסינוד בגניזנו בשנת 1589 ע"י החלטה־מחאה נגד בתי־הכנסת המפוארים שהיהודים הקימו בערים המלכותיות, וכי על המלך לאסור זאת בתקנה חריפה.

ולמעשה, המלך ולדיסלב IV קבע בפירוש שהיהודים לא יעיזו להקים בתי־כנסת חדשים ואלכסנדר אסר אפילו תיקון בתי־הכנסת העתיקים.

אחרי שריפת בית־הכנסת, בשנת 1571, עמדו יהודי לבוב בפני קשיים גדולים כיצד להקימו מחדש. יצחק בן נחמן שעמד בראש הקהלה החליט לקנות לבנין בית־הכנסת מגרש, שיהיה רכושו הפרטי.

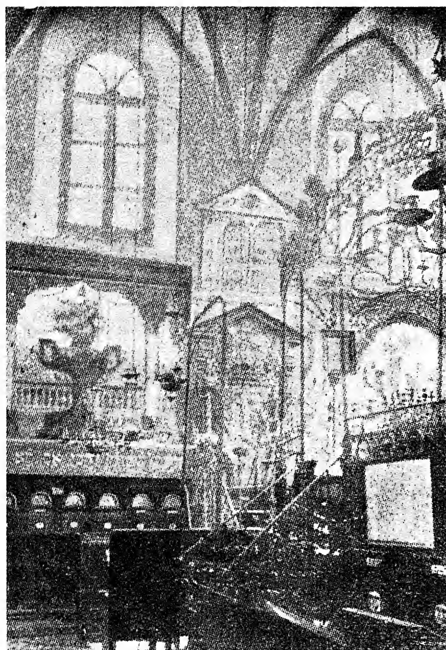
בשנת 1578 החל לשאת־ולתת בענין קנית המגרש „ככר אולסקו", שעליו עמדו רק חורבות של „טחנת הסוס" וגם את המגרש הריק שבשכנות ולשם כך היה זקוק לרשיון של מועצת־העיר, חבר־הארבעים, הכמורה והמלך.

ב־24 בספטמבר 1580 החליטה מועצת העיר למכור ליצחק בן נחמן את המגרש ובמשך יומים

נגמרה רכישתו ע״י יצחק בסך 1500 זהובים והוא קיבל את זכות הקנין, ב־24 במרס 1581 השיג את רשיון המלך. באותה תקופה הקימו הפטריצים וחוגי העשירים — כגון: קאמפיאן, אברהמוביץ, משפחת בוימוב, לורנצוביץ, — בנינים מפוארים בסגנון הרנסנס שנבנו ע״י הבנאים והאדריכלים האיטלקיים פיטרו די באַרבונה, פטרוס איטלוס ופאילוס איטלוס. פאולוס בנה את הכנסיה הרותנית (צערקיעוו וואַלאַסקא) ברחוב רוסקה, שהצטיינה בסגנון הרנסנס, ואותו הזמין ר׳ יצחק לבנות בית־כנסת על המגרש שעליו עמדה פעם „תחנת הסוס״. פאולוס הקים את הבית בסגנון גוטי וסיים את הבנין בשנת 1582. בזמן הבנייה השתדל יצחק להשיג גם את רשיונו של הארכיהגמון סולוקובסקי, כדי למנוע סכסוך נגד החלטות הסינוד. אולם למרות כל ההשתדלות וההמלצות לא רצה הארכיהגמון לתת את הסכמתו, כדי שלא יבוא בסכסוך עם החלטות הסינוד. למרות זאת סיים יצחק את הבנין. בחזית הככר בנה בשבילו פאולוס בית־מגורים (בלכרסקה 27) והכניסה לבית־הכנסת היתה רק דרך מעבר ביתו. ר׳ יצחק הרשה, כמובן, שהמתפללים יכנסו בשעות התפילה דרך ביתו לבית־הכנסת, אך כלפי חוץ היה הבית בית־תפילה פרטי של משפחת ר׳ יצחק.

על בית־כנסת זה נתנו הישועים את דעתם בשנת 1600. מחוגי האופוזיציה העירונית נודע להם, שהעיריה מכרה ליהודים מגרשים שלא היו שייכים לה. כאן מצאו הישועים הזדמנות נוחה להתקרב למטרתם — להשיג מגרש לבנית קולגיום וכנסיה. הם התחילו לחקור על היסוד החוקי לפיו רכשו היהודים את מגרש בית־הכנסת ולפי איזה רשיון בנו אותו.

הם סמכו על קשריהם בחצר־המלכות, ולמעשה הצליחו גם בעזרתו של מטיף־החצר, הכומר פיוטר סקארגא, להשפיע על המלך לשלוח לבובה ועדה, שתמציא לישועים את המגרש הדרוש להם. המלך הטיל גם על הסטרוסטה הלבובי, ירזי מנישך, לעמוד לימינם ולעזור להם בכל פעולותיהם. הישועים התלוננו לפני המלך על העיריה שמכירת המגרש היתה בלתי־חוקית ועל היהודים שקניתם והחזקתם ברכוש היא בניגוד לחוק. שני הצדדים עמדו בתוקף על דעתם, שפעלו ברוח החוק, ולכן תקפה של העיסקה שריר וקיים. כנראה, שהועדה לא הצליחה בפעולתה. אחרי שנבחר ראש מסדר (סופעריור) חדש, — אדריאן ראדזימסקי, נעשו מאמצים חדשים, שהמלך ימנה ועדה חדשה. המלך קבע בשנת 1603 ועדה חדשה לבדוק בלבוב

פנים בית־הכנסת של ר׳ יצחק נחמנ׳ש

את ענין המגרשים, ובמכתבו אל העיריה המליץ, שהעיריה תמסור לישועים כל מגרש שיבחר ע״י הועדה. בבית־הכנסת היהודי הקריאו ב־24 בנובמבר 1603 את מכתב־המלך אל העיריה וראשי הקהלה הוזמנו להופיע בפני הועדה והוזהרו שלא יעיזו להפריע. היה ברור, שכונת הועדה היתה להמציא לישועים את המגרש של בית הכנסת.

בינתים נפטר הפטרון של הישועים, הארכיהגמון יאן דימיטר סוליקובסקי, וכיורשו נתמנה יאן זאמויסקי, חניך האקדמיה בקרקא, שלא היה מאוהדי הישועים. ב־10 באוקטובר 1603 הגיעו לבובה שני חברי הועדה: אדם סטאדניצקי (הסטרוסטה של פשמישל), סטניסלב סטאדניצקי; יתר חבריה: הירונים גוסטומסקי (הוויבודה של פוזנא), סטניסלב גארבבסקי ויאן שוינטוסלבסקי לא באו. דוקא בזמן בואם ללבוב פרצה מחלוקת במחנה העירונים: ועדת תשלומי שכר־חיילים הכריחה את הסוחרים לשלם סכום גדול, שהרגיז מאד את הרוחות. באותו זמן התכנס בלבוב ה„סיימיק״ (בית־הנבחרים הגלילי) של רייסין שהיו בו הרבה מתנגדי השלטון, ששנאו את הישועים והתיחסו באיבה גם אל המלך. באותו זמן התכנס גם הועד היהודי של גליל רייסין, פודוליה, יוהלין ופודלסיה. הדיונים עם הועדה המלכותית נקבעו להיות במשרדי העיריה. לפני ההתחלה הלכו שלושת יועצי העיר אל כנס הסיימיק וביקשו את סטניסלב זולקיבסקי, חבר הועדה לתשלומי שכר־החיילים, שיגן על עניני העיר מפני

שהסוחרים תרמו רק לפני ימים מספר סכומים גדולים. זולקיבסקי הלך למושב־העיריה, בדק את תעודות חברי־הועדה ועזב את האולם. בינתים התעוררו בסיימיק ויכוחים בענין המגרשים שנמכרו ליהודים. 18 נואמים דברו לטובת היהודים ורק שני צירים היו בצד הישועים. הדיון בעיריה נמשך, ב״כ הקהלה הופיעו עם ר׳ יצחק בן נחמן בראשם. נציגי הקהלה הביעו את התנגדותם לכל הדיון, הואיל ואינם מכירים בסמכויות הקומיסארים. שרק 2 מהם הופיעו, במקום 5 של הועדה; לבוב, כעיר הקיימת לפי החוק המגדבורגי, אינה כפופה לשיפוט קומיסארי. סגן־הסטרוסטה פוראדובסקי טען נגדם שלקומיסארים סמכויות של ועדה, אפילו רק 2 מהם באו, והעיר כפופה לשיפוטם, לפי שאין הם בית־דין של אצילים אלא נציגי בית־המשפט של המלך. נציגי היהודים והעיר הגישו ערעור אל הסיים, נגד פירוש זה, ודרשו בדיקת הסמכות החוקית של הועדה. הישועים היו מעונינים שהענין לא יוגש לסיים, כי שם היה רב מספר מתנגדיהם. ולכן הכריחו את סגן־הסטרוסטה שהיפיע כתובע (אינסטיגאטור) להמשיך בדיונים ולהחרים את הערעור, שאינו ראוי להגישו. בשם היהודים מחה נחמן בן יצחק בטענה שהחוק המגדבורגי מוציא כל ועדות מן הכלל והחוק חל גם על היהודים לפי התקנון של זיגמונט הראשון משנת 1538 וכל הפריבילגיות שניתנו ונאשרו ליהודי לבוב החל מקאזימירז הגדול עד הנריק ואלזי בשנת 1574. בנוגע לענין גופא אסור ליהודים לשאת ולתת עם הישועים בגלל זכות־הקדימה של העיריה לקניית מגרשים. נציג־העיריה תמך בעמדתו והוכיח את סגן־הסטרוסטה על שהופיע על דעת עצמו בתפקיד תובע, ולפי מכתב־המלך לא נמנה שום חבר בתפקיד זה.

הקומיסארים נדהמו. באולם נשמעה סערת קולות של שני הצדדים ובחוץ הפגין המון מוסת על ידי כמורת הקתידרה נגד הישועים. בערבוביה זו נעלו הקומיסארים את הישיבה בנימוק שהופרעו במילוי תפקידם.

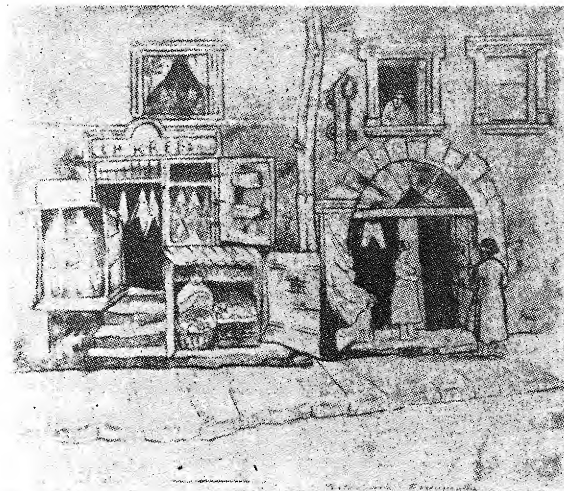
אולם הישועים לא נכנעו. באותו זמן התאספו נציגיהם, הקומיסארים ואוהדיהם מבין חברי המועצה והוסכם למסור לישועים את המגרשים והבתים של היהודים מבלי התחייבות להחזיר להם את ההוצאות מאוצר העיר. הצד החוקי וסידור ההסכם עם היהודים הוטלו על הישועים.

אחרי הישיבה הזמינו הקומיסארים את 8 בעלי המגרשים והבתים היהודים והוטל עליהם להוכיח

במשך שלושה ימים כיצד הגיעו — למרות איסורי המלכים — לבעלות על המגרשים והבתים, שנרכשו בניגוד לחוק ולא היתה כל רשות למכירתם.

ב־13 באוקטובר 1603 התכנסה מועצת העיר והופיעו בה הקומיסארים, ישועים והיהודים בעלי המגרשים והבתים. חבר המועצה אנדרזיי דומברובסקי, הטעים בנאומו, שהמועצה מברכת את הרעיון ליסד בלבוב קולגיון ישועי ותעשה הכל לביצועו, אולם בלי לגרום נזק לעיר גופא.

היהודים לא ענו לקומיסארים על דרישותיהם והצהירו שהם מכירים אך ורק במועצת העיר, ממנה קנו את המגרשים ואין בדעתם להיכנס למשא־ומתן עם הישועים. ואם יפגעו בזכויותיהם, יגישו תביעות נגד העיר והישועים.

רחוב סרבסקא

יועצי העיר בראותם את יציבות היהודים התחילו נוטים לצדם. הקומיסארים רצו לסיים סו״ס את הענין ופסקו שיש למסור לרשות הישועים את הרובע עם 8 בתי היהודים יחד עם בית הכנסת של יצחק בן נחמן. בו במקום הגישו היהודים ערעור בפני המלך. יומים אחרי החלטת הקומיסארים, ב־15 באוקטובר, הכניס לתעודות ה„גרוד״ (בית־דין) נחמן בן יצחק בשם הקהלה היהודית את דבר־הפלוגתא והבהיר את המצב החוקי של יהודי לבוב: היהודים מתגוררים בלבוב לפי החוק המגדבורגי וכפופים לו בעניני נכסי דלא ניידי. הם בעצמם כפופים לוויבודה, הם נושאים בחלקם בכל נטל העיר ורשאים הם להיות גם בעלי הזכויות. זכות החזרת הבעלות למגרשים הקנויים (אוויקצין) שייכת אך ורק לעיר, ולכן רק אתה בלבד יכולים הם לנהל משא־ומתן. בתזכיר הביאו בקיצור את כל הפריבילגיות של יהודי לבוב עד שנת 1603 [5].

היהודים התחילו להכין את תביעתם גם בפני בית־הדין המלכותי. למטרה זו השתדלו להשיג מארכיון העיר את הפריבילגיות וחוזה קנית המגרשים והבתים. אולם הפרוקונסול סרב להוציאם, גם למרות מחאתו של הנוטריון העירוני, שהיה מוכן להוציאם מתוך התעודות.

היהודים הגישו את תביעתם בלי התעודות. מושב בית־הדין התקיים באמצע נובמבר 1603 בקרקא. באי־כח העיר, שהיו אז בקרקא, לא הופיעו והדיון נקבע ל־15 בדצמבר 1603. אולם גם הפעם לא הופיעו והתאריך הסופי נקבע ל־15 בינואר 1604.

העיר והיהודים חיפשו בינתים משענת בהמלצות. העיר היתה מעונינת למנוע כניסתם של הישועים. בהשפעתה השתדלו זאמויסקי וזולקיבסקי בסיימים להתנגד להקמת קולגיון של הישועים.

ב־15 בינואר 1604 התקיים מושב בית־הדין בראשותו של המלך. היהודים הוכיחו שקנו את המגרשים ודודיעו שהם דורשים מקומות־מגורים חדשים ופיצויים בסך 100.000 מארק. קשה היה מעמדם של נציגי העיר, שטענו שצרכי ההגנה והביצורים הכריחום למכור את המגרשים שהיו פנויים זמן רב, ומכיון שלא נמצא שום קונה אחר, היו מוכרחים למכרם ליהודים. בסוף הראו למלך את הפריבילגיה של קאזימירז הגדול שהעניק לכל תושבי העיר את החוק המגדבורגי, ואת חוזי המכירה והקניה ודו״ח על הכספים שקיבלו מאת הקונים היהודים.

בראותו זאת, הכיר המלך שליהודים נעשה עוול וביטל את פסק־הדין של הועדה. למטרת סידור הענין מינה המלך קומיסארים חדשים והטיל עליהם למסור לו בקרקא דו״ח בעל־פה. מלבד שני הקומיסארים הקודמים נתמנו עוד ההגמון מפשמישל וסגן־הקנצלר מאציי פאסטרוקונסקי, הויבודה של רייסין סטאניסלב גולסקי, ויאן לאהודובסקי. ב־3 בפברואר 1604 הגיעה הועדה ללבוב, חבריה סיירו את המגרשים והבתים ואח״כ התכנסו לישיבה חשאית. שנים מחברי הועדה, גולסקי ולאהודובסקי, הצהירו שהמגרשים צפופים ואינם מתאימים להקמת קולגיון. אולם שלושה התנגדו להם.

נציגי הקהלה והעיריה הוזמנו לועדה ולעיריה נמסר להציע מקום שבו יוכלו להושיב את היהודים המפונים. וליהודים נמסר, להודיע איזה מקום היו רוצים לקבל במקרה שיצטרכו לפנות את הבתים. למחרת התכנסה הועדה יחד עם נציגי הישועים, חברי מועצת־העיר ונציגי־הקהלה. מיד פנה אחד מחברי הועדה אל היהודים באזהרה שלא יתנגדו לרצון המלך ודרש את תשובתם לכך.

נחמן בן יצחק הצהיר שבשום אופן לא יוותרו על מקומותיהם. אולם הם מוכנים לתת כמה אלפי זהובים, באם המלך ידרוש זאת. אין ברצונם לשאת ולתת עם הועדה, כי אין זה בסמכותה.

נציג־העיריה הצהיר שאינו יכול להציע מקום ליהודים ויהיה צורך לקחתו מאת הנוצרים. שנית, אין באפשרותה של העיר לקנות בחזרה את המגרשים, כי אין לה כסף ואין היא רואה צורך דחוף בקנייתם [5]).

הועדה הפסיקה את דיוניה, כי שני הצדדים לא רצו לחתום על תעודות העברת־הרכוש. לפיכך החליטה הועדה להציע למלך מסקנה המאשימה את שני הצדדים ויש להענישם. הענין נדחה ללא סידור. היהודים לא יכלו לוותר והישועים התעקשו ולא רצו לוותר, אע״פ שיעצו להם לעשות זאת [6]).

ב־29 בנובמבר 1604 התקיים הדיון בטריבונל בקרקא. את העיר ייצג מיקולאי ויטקובסקי, ואת היהודים — פשבורסקי.

הצדדים הוכיחו כי הקניות נעשו באופן חוקי. בנוגע לבית־הכנסת הוכר שהיה זה מעשה בלתי־חוקי היות וברשיונו של המלך לא היה היתר לכך. על טענה זו הודיעו היהודים שבית־הכנסת אינו ציבורי אלא בית תפלה פרטי־משפחתי.

למרות הכל הוציא הטריבונל, ב־3 בינואר 1605, פסק־דין, שעל העיר לקנות בחזרה את המגרשים מן היהודים ולפצותם על ההשקעות שהושקעו בהם. בנוגע לבית הכנסת, ישאר המגרש בבעלות היהודים, אולם את הבנין יש להרוס או למסרו למלך.

העיר והיהודים הגישו ערעור נגד פסק־הדין בפני המלך עצמו. בינתים אספו הישועים עדויות מפי נוצרים שהכירו את הרובע היהודי, כי בית־הכנסת הוא ציבורי ולא פרטי, ומאידך גיסא ניסו להשפיע על המלך באמצעות אוהדיהם. בסוף 1605 התקיים הערעור בקרקא. העיר יוצגה ע״י היועץ סטניסלב אנסרינוס; היהודים — ע״י נחמן בן־יצחק, משה דוקטורוביץ מלובלין ועורך־דין לאורנציוס זארמסקי.

נגד טענות נציגי־העיר והיהודים, הוכיח התובע סטניסלב ויטקובסקי שחוזי הקניות של היהודים עם העיריה פסולים בהחלט. אח״כ הוציא הטריבונל פסק־דין שאת בית־הכנסת יש להחרים ולמסור לישועים. בנוגע למגרשים ובתים יש לפצות את בעליהם להחזיר להם את סכום הקניות והוצאות־ההשקעות.

אולם פסק־הדין לא קיבל תוקף כל זמן שלא

נאשר ע"י המלך. היהודים אחזו בצעדים לדחותו ואילו הישועים עשו הכל כדי להחישו, והצליחו. ב־8 בינואר 1606 השיגו הוראה ובה המליץ המלך לפני מועצת העיר לגשת בלי שום דחוי לקנית־חזרה של המגרשים והבתים.

היהודים רצו עוד לערער בפני בית־דין הכתר („טריבונל־קורונני") בסיים שצריך היה להתכנס בוארשה, דבר שהפחיד את הישועים בידעם שרוב האצילים הם ממתנגדיהם.

בפברואר 1606 יצאו לוארשה מיופי־כח הקהלה נחמן בן יצחק, אהרן בן ראובן והשתדלן מנדיל. אולם בינתים התאספו האצילים בוארשה במספר קטן ולכן לא היה בידי היהודים לפעול דבר. הישועים מצדם לחצו על העיר לקיים את פסק־הדין. העיריה דחתה אולם לבסוף דרשה מהם „תעודות־נתינה" וקבלה את התעודות.

ב־28 בפברואר 1606 באו לקבל את בית־הכנסת. מרדכי בן יצחק, אחיו של נחמן עמד בפתח ביתו כשבאו הישועים. נציגי העיריה ופקידים, הכניס אותם לתוך בית־הכנסת ומסר הכל לישועים בלי שום התנגדות, ברוח הוראות המלך.

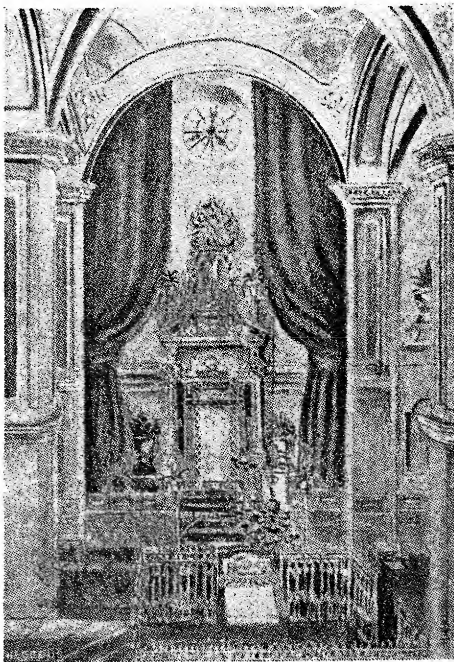
בינתים הגיע המון נוצרים מלאי שמחה על הנצחון שנחלו על היהודים.

אחרי שנמסר בית־הכנסת לישועים עזבו הם עם מלויהם את הבנין. אולם הכניסה אליו והיציאה ממנו היה רק דרך המסדרון של דירת מרדכי. וכאן חסם את המעבר בפניהם והצהיר שרק בו תלוי הדבר להרשות לכמרים ולמתפללים להכנס ל„כנסיה החדשה", לכן הצעתו היא שהישועים ימכרו לו את הבנין ויבנו את כנסיתם במקום אחר. כאשר הישועים דחו את הצעתו הודיע להם מרדכי שרק הפעם נתן להם מעבר, אולם להבא לא יתן לשום בן־אדם לעבור דרך מסדרונו, היות שאין זה כלול בהוראת המלך. הישועים מחו בו במקום נגד דבריו. מרדכי נתן להם לצאת. אח"כ סגר את השער ולקח אליו את המפתח.

למחרת בא הכומר גאיובסקי ומצא את דלת המסדרון, שהיתה תמיד פתוחה, והיא סגורה.

הישועים הגישו ערעור בפני מועצת־העיר. מרדכי לא הופיע אלא ע"י סניגורו הצהיר שאיננו מכיר בסמכותה. הופיע אך במועד השלישי והודיע שהישועים דורשים דבר לא להם. למועצת־העיר לא נשארה ברירה אלא להכיר בנכונות טענתו של מרדכי.

בינתים נשתנו המאורעות המדיניים בפולין, המרד של מיקולאי זברזידובסקי, יאנוש ראדזיביל והרבורט גייסו ב־1606 בסנדומיר את הקונפדרציה, שקבעה בין 64 תלונות נגד המלך גם את דבר היותו מוקף ישועים — והשנויים הכריחו את הישועים להתפשר עם היהודים מכיון שחששו, שהיהודים ימצאו תמיכה מצד הסיים ויזכו. הארכיהגמון זאמויסקי, ראש הישועים דציוס סטריבר, הכומר גאיבסקי ונציגי היהודים שהיו אז בוארשה הגיעו ב־10 באפריל 1606 בלי ידיעת מועצת העיר, לידי הסכם, שהיהודים בלבוב היו צריכים לתת תמורת הבתים והמגרשים בשטח היהודי: בית־הכנסת הישן והמרחץ העירוני, בדרך חלופין בתים אחרים, שיקנו וימסרו לישועים. את הבתים היו צריכים לקנות עד 15 באוגוסט 1606. ועל הישועים היה להשיג את הסכמת מועצת־העיר ואשור־המלך ולוותר על כל תביעות לבתים ומגרשים של היהודים שנמסרו להם לפי פסק־דין מ־3 בינואר 1606.

פנים בית־הכנסת הגדול, ברחוב באימוב

כאשר נציגי יהודים, אחרי שובם לבובה, התחילו לשאת־ולתת עם העיריה בענין מכירת בית־הכנסת הישן והמרחץ והציעו לה כתמורה 3000 זה', לא רצתה העיריה להסכים על מכירתם. העיריה היתה מעונינת לא להכניס את הישועים לעיר. והיא לא הכירה בהסכם הישועים עם היהודים ודחתה את קנית המגרשים היהודיים.

הישועים בראותם את הקשיים, החליטו לחכות. בינתים נוצח צבא־המרד של זברזידובסקי, שהיה מכוון במקצת נגד הישועים. אז ראו הישועים את

השעה כשרה לפעולה. התחילו ברכישת תמיכת בעלי־השפעה במלוכה. למלך, שהיה זקוק לכספים כדי לשלם שכר לצבא, הלוו 10.000 זה' ורכשו את תמיכתו לעניניהם. בהשפעת אשתו המליץ עליהם גם זולקיבסקי בפני המלך, וגם המלכה קונסטנציה השתדלה לטובתם. המלך קבע ועדה חדשה בראשותו של זולקיבסקי, שמטרתה היתה למסור לישועים את בית־הכנסת הישן, המרחץ ומגרשים הסמוכים להם. למעשה היתה הפעולה מכוונת נגד העיריה שהתעקשה בעמדתה השלילית.

כשהגיעה הועדה לבובה במחצית ינואר 1607 האמידו את הבנינים בסך 3000 זה' [7]). היהודים הסכימו להמציא את הסכום. אולם מועצת־העיריה לא קבלה את החלטת הועדה, אלא להפך בו במקום הגישה את מחאתה. למרות הערעור מסרה הועדה את הבנינים לישועים ונתנה הוראה להעביר את הענין בספרי ה„גרוד" (בית־הדין).

העיריה הועמדה לפני עובדה קיימת והחליטה לשגר לקרקא משלחת אל המלך. המשלחת נתקבלה ע"י המלך בכעס רב וחזרה הביתה בלי שום תוצאות של ממש.

והנה באה הזדמנות שהכריחה את העיריה לויתורים. אזרחי הפרברים הציעו באותו הזמן להכניס את בתיהם לעבר חומות העיר והציעו למלך להרחיב את חומות העיר. הצעה זו נתקבלה ע"י המלך. העיריה התנגדה לזה כי חששה, ששנויים אלה עלולים לגרור אחריהם גם הרחבת הפריבילגיות על הפרברים, דבר שלא היה נוח לעיריה.

ע"כ החליטו לוותר לטובת הישועים אם הם יסכימו להשתדל לטובתם בפני המלך. ראש־הישועיים הסכים להצעת העיריה. נציג העיריה והישועים יצאו לקרקא וב־11 ביוני 1608 הוצא ע"י הטריבונל בראשותו של המלך זיגמונט III פסק־דין שעל העיריה למסור במשך 6 שבועות את בית־הכנסת הישן והמרחץ תמורת הסך 3000 זה', ובוטל הצו שניתן ליהודים מ־3 ביוני 1606 והוחזרו ליהודים הבתים המוחרמים ובתוכם בית־הכנסת החדש. לשם סידור כל הענינים נתמנתה ועדת 3 קומיסרים שהוציאו ב־13 ביוני 1608 חוות־דעת, שעל היהודים לסלק לעיריה בעד המרחץ ובית־הכנסת הישן 3000 זה', בעד תיקון־החומה עד שנת 1611 4000 זה' ב־3 שעורים, פצויי שכר־דירה בעד בית־הכנסת הישן עד שנת 1614 100 זה' לכל שנה. ובשנת 1614 2000 זה'. לפי החלטת הועדה הוחזר ליהודים בית־הכנסת החדש רק כבית פרטי ושמושו לתפלות יהיה תלוי להבא ברצונו של המלך והארכי־הגמון של לבוב.

ב־23 ביוני 1608 נחתם בין היהודים ולבין הישועים הסכם חדש במקום ההסכם מ־10 באפריל 1606. היהודים התחייבו להמציא את הכסף לקניית הבתים, הישועים קבלו על עצמם למסור ליהודים את המגרשים והבתים שהוחרמו בשבילם מידיהם. ב־25 ביוני 1606 קבלו היהודים מאת הישועים את תעודות העברת־הרכוש ובאותו יום הושג גם אישורו של המלך.

מצבה על קברו של בעל „טורי־זהב"

ב־23 ביולי הגיעה הועדה ללבוב וסדרה על המקום את כל פרטי ההסכמים והכניסה בתעודות הגרוד פרטיכל על פעולתה. בזה נגמר הסכסוך של היהודים עם הישועים שעלה להם בסכום של 20.600 זה' מסכום זה קבלה העיר 9.600 והישועים 11.000 זה' ועוד סכום לקנית בית נוסף אחד. את הכספים שלמו היהודים בדיקנות וסיימו את התשלומים ב־15 בינואר 1613. באביב 1609 נפתח חגיגית בית־הכנסת החדש, לרגלי מאורע זה חבר ר' יצחק בן שמואל הלוי [8]), אחיו של דוד בן שמואל הלוי בעמ"ח „טורי זהב" שיר תפילה מיוחד. בשמחה רבה חגגו את החזרת בית הכנסת החדש. ובזה נסתיים הפרק הקשה בתולדות היהודים בתוך העיר.

בתקופה זו חלה בהתפתחות הקהלה התקדמות

בית־הכנסת הגדול בתוך־העיר

רבה. מלבד בית־הכנסת הוקמו בתקופת שנות 1571 — 1600 בית־חולים, בית־מחסה, ישיבה. ברובע גיפא גבנו בתים מספר, מביתו של נחמן בן יצחק עד רחוב רוסקה סללו כביש, הרחובות תוקנו ושופרו. באיתה תקופה הוקם בלבוב בית־דפוס עברי ראשון.

אחרי המשפט עם הישועים השתררו שקט ורווחה, אולם לא לאורך ימים. ב־26 במאי 1616 פרצה דליקה חזקה שנמשכה יומים והרסה את כל הבתים ברח׳ב היהודי. מצב הנפגעים היה קשה מאד עד שהמלך הוציא ב־28 בדצמבר 1616 צו מיוחד לשחררם למשך 4 שנים מכל מסים ותשלומים.

הקהלה ניגשה מיד לבנות את הבתים. ובהזדמנות זו עברו כמעט כל יתר הבתים והמגרשים שע"י החומה ובתוך הרובע לבעלות יהודים.

בשנת 1623 פרצה שוב דליקה בעיר וטרם הספיקו להתעודד פלשו לרייסין בשנת 1624 טטרים, הרגו ושדדו בדרכם ישובים שלמים. בלבוב סבלו מהם רק היהודים מחוץ־לעיר.

יורשו של זיגמונט, בנו הבכור ולדיסלב IV (1632—1648) אישר את הפריבילגיות ובימי מלכותו התפתחו שתי הקהלות.

בזמנו חודש, בשנת 1639, ההסכם עם העיריה, שעשתה ויתורים לטובת המסחר היהודי, מכיוון שהיתה צריכה לתרום 102.000 גולדין לתשלומי השכר לצבא והיתה זקוקה להשתתפות היהודים. בשנת 1645 סבלה הקהלה שוב מדליקה גדולה.

ולא עברו שלוש שנים עד שבאה השואה של שנת ת"ח.

פרק ד׳: לבטי המסחר והמלאכה היהודית

הסכם שנת 1578. מסחר „הפרנקים״. העירונים תובעים הגבלת חופש המסחר היהודי. השתדלויות היהודים. ועדת המלך זיגמונט ה־3 ופעולותיה. היהודים מגישים משפט נגד העיריה. תמיכת האצילים. התנגדות בעלי־מלאכה ומדיניות העיריה. ההסכם משנת 1592. עמדת „ועדי ארבע הארצות. הפשרה משנת 1729. ביטול החוזה בשנת 1634. תקנת המלך מ־26 באוקטובר 1634. תיקף החוזה עד 1652. מאבק הפרוונים היהודים. התערבות „הסיימיק״ בוישניה. הפשרה עם אגודת הפרוונים הנוצרים בשנת 1642. העיריה חותמת בשנת 1664 על הסכם. המסחר היהודי והיקפו.

בשנת 1578 הגיע הסכסוך בין העיריה והיהודים בשאלת המסחר היהודי לשיאו, והוסכם לדחות את הענין לדיון בסיים. אחרי שהעיריה נוכחה שבסיים צפוי לה כשלון הגיעו לידי פשרה, שתקפה נקבעה לשמונה שנים ז״א עד 20 בינואר 1589. במבוא לתעודת־הפשרה נקבע שנדחה זמנית תקפן של כל התקנות והפריבלגיות, על הקהלה בתוך־העיר לערוך בכל שנה רשימת יהודים תושבי־קבע ואסור ליהודי העיר לעשות שותפות עם יהודים מן החוץ לשם מתן אשרתא לעסקיהם.

בהסכם הותר ליהודי העיר המסחר בארבעה סוגים: מסחר־בהמות, (מספר השוורים הוגבל עד 2000) מיקח וממכר של סחורות בירידים בלבד. ירק באריזה ובמשקל גדול; לעומת זה מיתר המסחר בערים ובעיירות, לפי אמות וליטראות. ליהודי־העיר מותר לסחור בירידי לבוב בכל סחורות־יביא מתורכיה פרט למשקאות, תרופות ומיני תבלין: פלפל, זנגביל וכרכום. ביריד אחד רשאי כל סוחר לקנות סחורות בשווי של 1500 זהובים ז״א 6000 זהובים ב־4 הירידים בשנה. לשם פקוח תיעשה הקנייה בנוכחות מתורגמן, ועפ״י רוב היה המתורגמן ארמני מלבוב.

ליהודיות מותר לסחור רק בסחורה מתוצרת־בית או חפצי־משכונות שזמן פרעונם עבר. הקהלה רשאית להזמין במשך שנה רק 20 חביות יין־כשר תמורת תשלום מס של חצי זהוב מהחבית. הקהלה אחראית בעד כל מפירי החוזה. כל הנתפס, בקניות בהעדר המתורגמן, וסכום הסחורה עולה על הקבוע, או סחר בקמעונות ובסחורה אסורה, עונש של 100 זהוב יוטל עליו.

בעד זכיון־הפשרה על הקהלה לשלם 50 זה׳ לשנה, והפשרה מבוטלת אם הקהלה לא תסלק את התשלום או שלא תסגיר את העבריינים.

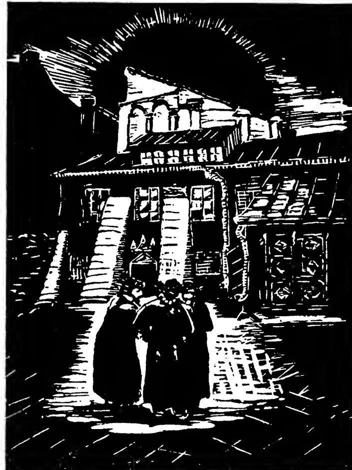
לפי הסכם־הפשרה השיגו היהודים חופש־מסחר בסחורות מתורכיה במסחר קמעוני מחוץ ללבוב, הותר להם מסחר הבשמים וגם לנשים הותר מסחר חפשי בתוצרת בית. בהשוואה לאיסור משנת 1521 לא בא כמעט שום שנוי. כל הסחורות הבאות מן המערב נאסרו על היהודים במסחר והוסרה רק הגבלת הסחר בסחורות מן המזרח. אכן הותר המסחר הקמעוני מחוץ ללבוב.

אעפ״י שהפשרה חלה רק על יהודי תושבי־העיר לבוב, התחילו גם היהודים שמחוץ־לעיר לסחור בממדים גדולים. הסטרוסטה הרבורט הרשה לבעלי־מלאכה יהודים, מבלי התחשב בעיריה, לעבוד ליד שטח הארמון, החכיר ליהודים פרופינציות ומחסני סחורות.

מועצת העיר פנתה בתלונות אל המלך שפסק לטובתה, אך העיריה לא יכלה להוציא לפועל את פסק־הדין.

בתקופה זו חלה התפתחות גדולה במסחר־„הפרנקים״ ובגידול הישוב היהודי. היהודים המגורשים מארצות המערב ווינה באו ללבוב. מספר הבתים עלה, וכמעט בכל שטח פנוי ברובע היהודי נבנו בתים. רבוי האוכלוסין גרם שוב להחרפת היחסים בין העירונים והיהודים.

הפעם עורר את המתיחות חבר־הארבעים שעמד במאבק עם מועצת־העיר האוליגרחית. בשנת 1576 התחיוה, עם יאן זיידליץ בראש להציג דרישות ואחת היתה בטול החוזה שנחתם בשנת 1581 עם היהודים. בהמון נפוצה גם שמועה שהפאטריצים העניקו ליהודים את הזכויות תמורת שוחד[1]. כשהתקרב 20 בינואר 1589 ראו שני הצדדים — הן היהודים הן העיריה — את הפשרה משנת 1581 כמבוטלת. ושוב התחיל פרק חדש בתולדות היחסים בין העיריה לבין היהודים. העירונים המשיכו במדיניותם הקודמת, הגבילו בכל האמצעים את חופש המסחר היהודי בעיר ובסביבה. לאלה שיצאו לירידים

בית־הכנסת „די גאָלדענע רויז"

לא ניתן לשוב העירה, וכן לא נתנו ליהודים לצאת את העיר כדי שלא יוכלו להשתתף ביריד. ע"י שערי־העיר הועמדו שומרים. בעיר גופא לא התירו ליהודים להשתמש במאזנים העירוניים ולמתורגמן ולסרסוריו (בארישניצי) נאסר לתווך בין יהודים לבין סוחרים מזרחיים. גם הקהלה עצמה השגיחה שיהודי זר לא ישתקע בלבוב, כדי לא להחריף את ההתחרות בין סוחרים ובעלי־מלאכה יהודים עצמם. לשם זה נקבעו נאמנים מבין הפרנסים וטובי־העיר — כנראה 4 כמו בקרקא, שהשגיחו על המשקלות, המדות והאמות ושלא ישתקע יהודי שבא מן החוץ בעיר. הנאמנים ערכו רשימות של היהודים תושבי העיר שנמסרו גם לעיריה. רק ברשיון מיוחד של פרנס־החודש היה יהודי זר רשאי לשכור לו דירה בעיר היהודית, בסמכותי של פרנס החודש היה גם לגרש יהודי זר מגבולות הקהלה [2]).

וכך הצליחו העירונים מכל הבחינות לחתור תחת המסחר היהודי. היהודים היו שוב במצוקה חמורה הואיל וצברו מלאי סחורות שלא היה ביכלתם להפטר מהן ולפיכך לא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם העסקיים והכספיים והגיעו עד פשיטת־רגל. היהודים לא השלימו, חפשו עזרה אצל הסטרוסטה, אולם לשוא. הגישו משפט לפני המלך זיגמונט III (1587—1632), שהעיריה מפריעה למסחרם בניגוד לפריבילגיות שקבלו, המלך הטיל על העיריה בתקנתו את כל האחריות על התוצאות עד שיגמר הענין, והציע לעיריה להתיר ליהודים מסחר חפשי, אולם העירונים לא נשמעו אפילו להוראות המלך. ב־17 באפריל 1589 קבע זיגמונט III ועדה מיוחדת בהשתתפות הויבודה של רייסין הרבירט מפולשטיין, מיקולאי הרבורט הסטרוסטה מלבוב, סטניסלב פודלצקי, סגן־השופט ויקטורין קיבאלסקי, והסטרוסטה מהאַליץ וקולומיא סטניסלב וולודק מהרמנוב. מטרת הועדה היתה לבדוק במקום את כל הפריבילגיות של העירונים ושל היהודים ולמסור את חוות־דעתם לבית־המשפט שטיפל בערעורים של בית־דין העירוני ובעניני אישורי פריבילגיות.

העיריה התחמקה בתחילה מלהופיע לפני הועדה בנימוק, שהחוק המגדבורגי משחרר את העירונים משיפוט זה. לסוף הסכימה העיריה להגיש את הפריבילגיות. היהודים הגישו את תקנות המלך קאזימירז יאגילונציק משנת 1453 ושל זיגמונט I משנת 1515, שלפיהן הותר להם לסחור בכל הממלכה לפי המנהגים הקדומים. נציגיהם טענו גם שהגבלת מסחרם מזיקה לכל רייסין ובפרט לאצילים. הועדה הכירה כי טענות היהודים הן צודקות והגישה למלך ארבע הצעות, שהעמידו את היהודים על הזכויות. חוות־דעת הועדה נשלחה בנובמבר 1590 והעיריה הגישה ערעור על סמכויות הועדה לבית־הדין של הסיים.

העיריה הצליחה במאבק זה. ב־27 בינואר 1591 ביטל המלך את הועדה וחוות־דעתה והעביר את כל הענין לבית־הדין המלכותי, בינתים העתירו היהודים את מחאותיהם. ב־6 ביולי 1591 הוציא המלך פסק־דין שהגביל את מסחר היהודים בתוך־העיר ברוח התקנה משנת 1521 ועל היהודים מחוץ־לעיר נאסר המסחר בכלל. העירונים היו מרוצים בנצחונם זה.

אולם למרות־הכל המשיכו היהודים לעסוק במסחר, העיריה נתנה הוראות חמורות לשמור בקפדנות על בצוע האסור. והגיעו הדברים לידי התנגשויות, התנפלויות ומאסרים.

העיריה והיהודים הגיעו לידי מסקנה שאין להמשיך במצב כזה ושאין מוצא ממנו אלא פשרה. העירונים התנגדו, אך מועצת־העיר החזיקה בדעתה וחתמה, באמצעות סגן־השופט ויקטורין קובאלסקי וסגן הסטרוסטה פסטרוקונסקי ב־28 בספטמבר 1592, על פשרה חדשה, שהיתה לרצונה.

לפי הפשרה, שגם תקפה נקבע לזמן של 8 שנים — עד 28 בספטמבר 1600 — אסרו על היהודים את המכירה הקמעונית, אולם הכניסו סעיף חדש שהתיר

ליהודים למכור תמיד סחורות מסויימות אולם רק לעירונים בלבוב. סחורות שאסור היה על היהודים לסחור בהן היו יכולים, אם נקנו מידי עירונים מלבוב למכרן בעיר ואפילו בירידים אחרים.

במסחר־יבוא מחוץ־לארץ מארצות הדרום והמזרח הורחב ההיתר על סחורות־משי מאיטליה, תורכיה וולכיה, עד 1500 פלורין לרבע השנה. סחורות כאלו הותר למכור לעירונים בלבוב תמיד ולזרים רק בזמן הירידים, ובהם הותר לסחור בכל סחורה מלבד סחורות מאוסטריה, עופרת, פליז (מעסינג) בריזל, פלדה ומסמרות. לא נקבע אם מותר ליהודים לסחור במיצרכי־מזון.

בפשרה נכלל עוד התנאי, שסחורה הנקנית ע"י יהודים ולא נמכרה ביריד, יש להוציאה מיד אחרי היריד מלבוב ליריד אחר או למכרה בסיטונות לעירוני לבוב אסור היה לקבוע מחסנים בעיירות ולמכור בלבוב מחוץ לימי ירידים. סחר החלב הותר ומסחר יין־כשר הורחב עד 30 חביות. כן נקבעו עוד שלוש הסתייגויות: אסור היה ליהודים להפריע לעירוני בקניותיו; סחורות שהוצאו למחסן מותר היה ליהודים לקנות רק לאחר שבוע; נאסרה כל שותפות עם יהודים שמחוץ־לעיר. בעד זכיון־הפשרה על הקהלה לשלם 50 זהובים לשנה. על כל הפרת־חוזה הוחרמה הסחורה, והפרה חמורה גררה קנס עד 30 זהובים. הפשרה הזאת הפכה את היהודי לסוחר־ירידים ולרוכל וסילקתו ממעמדו כסוחר־תושב רציני.

היהודי נעשה ספק סחורות מסויימות לעירוני וכל התחרות בשטח סחר־חוץ נאסרה. לסוחר היהודי היו צפויות סכנות, נזקים ופשיטת־רגל, שהתחילו להתפשט בקרב יהודי לבוב וגם ביתר הערים בתוצאות ההגבלות בפעולות־המסחר. לפי תקנות ועד ארבע־הארצות בשנת 1626 [3]) ואח"כ בשנים 1632, 1634, 1638 ו־1642, הגיעו „מעשי־בורחים", (כנוי לפושטי־רגל) — לממדים כאלה, שהועד ראה עצמו מחוייב להכריז על החלטות חמורות כדי למנוע מעשי רמאות ופשע, שהשמיצו את היהודים.

אחרי שנגמר תקף הפשרה ב־28 בספטמבר 1600 בקשו היהודים להאריכה, אולם המועצה לא היתה להוטה לחידושה, כי חבר־הארבעים התנגד לכך, בהשפעת אגודות בעלי־המלאכה (צעחי) שרצו בכל מחיר לדכא את התחרות היהודים.

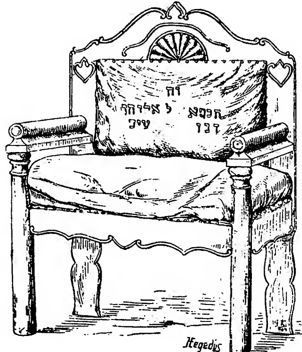
אחרי שנגמר תוקף הפשרה ב־28 בספטמבר 1600 המלוה כספים לעיריה, פאבל באאיס ואנדרזיי דומברובסקי וכו' לא סבלו בגלל מסחר היהודים, אולם

הסוחרים הבינוניים וביחוד הארמנים שהשתלטו על המסחר המזרחי התיחסו באיבה אל הסוחרים היהודים, שלפי הפשרה היו רשאים לסחור בסחורות מזרחיות. עוד בשנת 1597, כשנתים אחרי חתימת הפשרה הגישו כל אגודות בעלי־המלאכה מחאה נגד העיריה, שהעיזה על דעת עצמה לחתום חוזה עם יהודים ובו מסרה לרעת העירונים לידיהם כל מסחר לא רק בלבוב אלא בכל רייסין [4]). בעין אחרת ראו את הפשרה האצילים, הם היו זקוקים לסרסור היהודי ולכן לא שמו לב למונופולין, שדרשו העירונים. נוסף לזה היה נוח לבעל־אחוזה להשתמש בסוחר היהודי, שהיה זריז ומוכר בזול יותר מאשר הסוחר הלא־יהודי בעיר.

העיריה לא נכנעה לדרישות האופוזיציה, שבראשה עמד אלמבק, שבעצמו היה מן העשירים. להפך, ב־26 בנובמבר 1601 הודיע היועץ אנדרזיי דומברובסקי לאופוזיציה ש„היום נכרות חוזה עם היהודים כי הדבר ביכלתנו ולא נוסיף לשאול אתכם".

בו ביום נחתם החוזה השלישי שלא היו בו סעיפים חדשים, אלא היה הארכת הפשרה משנת 1592. אולם, בשנת 1604 באו העיריה וחבר־הארבעים לידי הסכם והענין הוסר מעל סדר היום.

מצב היהודים הלך והחמיר. מלבד זה באו עוד מאורעות שפגעו בקהלה, כגון: המשפט עם הישועים,

„כסא של אליהו"

דליקה בקהלה מחוץ־לעיר, חורבן הטטרים וחיילי־פולין.

שיא המצוקה הגיע ב־2 ביוני 1627 כאשר הוכרז בשם העיריה בבית־הכנסת וברובע היהודי:

„תקבלו לתשומת לב, כי האדונים היועצים ברשות

אוכלוסית העיר לבוב מודיעים ומכריזים, שכל החוזים שנכרתו עם היהודים הסתיימו ותקפם פג בהחלט. המסחר בסחורות שהיו מותרות על יסוד החוזים אסור להבא ואלה שיעיזו להתעסק בהן אחרי פרסום הודעה זו יעצרו ע"י האדונים העירונים לפי חוקי וזכויות העיר הזאת" [5].

טס של סנדקאי

הכרזה זו הרסה את המסחר היהודי ונתנה לעירונים לעשות עם היהודים כחפצם ולמעשה התחילו בהתנפלויות על היהודים. היהודים פנו אל האצילים שהעדיפו את הסוחר היהודי על הנוצרי והם פנו אל המלך בתלונה על יוקר הסחורות וקשיים בקניות.

תחת לחץ זה פנה המלך זיגמונט III ב־4 בדצמבר 1627 אל העיריה בהמלצה, לכרות פשרה עם היהודים בהתחשב עם דרישות האצילים ובעובדה שעל היהודים להשתתף כעת בהוצאות המדינה. בהשפעת האצילים והמלך באה העיריה ב־9 באוגוסט 1629 לידי פשרה עם היהודים וחתמה על חוזה שלישי, שתקפו היה לעשר שנים. סעיפי החוזה אינם שונים מסעיפי החוזה של שנת 1592 פרט לכמויות הסחורות המותרות שהוגדלו. כך עלה שווי הסחורות מתורכיה מאלף עד 2000 זה׳, ממולדביה מ־1500 עד 2000 זה׳, אמנם היהודים הוזהרו שאסור להם להזיק למסחר הקמעוני בלבוב. במקום 50 זה׳ הוטל על הקהלה לשלם 200 זה׳ לשנה. הותר ליהודים לקנות סחורות גם מידי סוחרים זרים כבר ביום הששי לבואם לבובה.

הוגבל גם סחר פרוות ועורות: הותר ליהודים לקנותם רק במצב גלמי, ואם מעובדים לקנותם רק מידי פרוונים נוצרים ולמכרם רק לעירונים ולאצילים. היהודים השתדלו — מפני שסחר־פרוות היה אחד הענפים החשובים ביותר במסחר היהודי — להתקבל לאגודת הפרוונים, אולם הנהלתה התנגדה לכך.

היהודים פנו אל העיריה וגם אל המלך, אולם לשוא. ב־20 ביולי 1629 הכריע המלך זיגמונט III שמטעמים דתיים אין היהודים יכולים להיות חברי אגודות בעלי־מלאכה.

בשנת 1634 התמהמה בלבוב יורשו של זיגמונט III, בנו, המלך הצעיר ולאדיסלאב IV והתענין במצב העיר, בעצמו היה עורך משפטים ומשתדל ללמוד את הענינים.

אנשי חבר־הארבעים ניצלו את ההזדמנות והשיגו מאת המלך פסק־דין, כי המועצה לא היתה רשאית ומוסמכת לחתום חוזים עם היהודים בלי הסכמת כל גופי העיריה ובזה בוטל החוזה משנת 1629, שתקפו נמשך, כאמור, עד שנת 1636.

פסק־הדין הנחיל נצחון לאופוזיציה בעיריה והיא קיבלה לידיה, עם וויציאך אוסטרוגורסקי־שאַרפנברג בראש, את רסן השלטון והתחילה לדכא את היהודים ולפקח פקוח חמור על סחרם, אולם לא העיזו לבטל את החוזה משנת 1636 לחלוטין.

אבל היהודים לא נחו. ועשו כל מאמץ להשיג תקנת־מלך אחרת. לבסוף, הצליחו לקבל ב־26 באוקטובר 1634 תקנה מטעם המלך ובה המלצה לעיריה, שתחתום במשך שנתים, בהסכם עם מעמדות העיר, חוזה חדש. בכך לא יכלה לחול הפקת החוזה משנת 1629. אולם, הפיקוח על המסחר נמשך ובעקבותיו בא לידי התנגשויות בין היהודים לבין העיריה ואגודות בעלי־מלאכה, ביחוד של פרוונים. אע"פ שהמלך הזהיר בתקנה מיוחדת מ־27 ביולי 1635, שלא לפגוע בזכויות היהודים, הדבר לא הועיל. היהודים הגישו משפטים ותלונות בלי להשיג כל שיפור במצבם. העירונים שוב היו מתלוננים בפני המלך: „שום סוחר ושום בעל־מלאכה לא יוכל לקיים את מקצועו בגלל העכובים מצד העם היהודי הרשע והכופר. הם השתלטו כבר כמעט על $\frac{3}{4}$ העיר לבוב והנוצרים נשארו בדוחק בחלק הרביעי של העיר" [6].

עם התקרב שנת 1639 תבעו היהודים מאת העיריה להאריך את החוזה. המועצה דחתה את הבקשה, כי לא רצתה לעשות את הדבר על דעת עצמה.

אכן, האשימו את היהודים, ביחוד את הסיטונאים, שהם מחזיקים בידיהם את כל סחר־החוץ בגלל קשריהם עם יהודי ולכיה ותורכיה ודלדלו את העיר עד כדי כך, שהיתה יורדת לגמרי לולא הפרנסה המעטה שהיו מוציאים ממסעדות ומאנשי הצבא.

אמנם לסיטונאים היהודים היה חלק ניכר בסחר־

החוץ שהיו מייצאים בירידים של טורן, דנציג קניגסברג. לדנציג היו מוכרים תוצרת־עץ, אשלג ושוורים. ומדנציג מביאים לפולין תוצרת קולוניאלית; מגרמניה היו מביאים סחורות־ברזל מנירנברג.

היקף המסחר שבידי היהודים הוגבל ע"י העיריה, שהססה מלנהל משא־ומתן בענין חתימת חוזה חדש, מפני התנגדות חבר־הארבעים, הארמנים והרותנים, שגם הם סבלו לפי דבריהם מהתחרות היהודים.

בהשתדלות היהודים התערבו בענין גם הויובודה והסטרוסטה, אולם לשוא. בסוף שנת 1636 שלחה העיריה אזהרה לקהלה שהיהודים לא יעיזו לסחור ולמכור ושיפעלו עד החלטת־המלך בכיח תקנות המלכים הקודמים. השתדלן משה בן אברהם עשה עוד את הנסיון טרם שהגיש תביעה — לבקש את המועצה לחתום על חוזה חדש. המועצה השיבה שהיא מוכנה לכך, אלא שחבר־הארבעים אינו מרשה זאת ומפריע בעדה.

מכיוון שתוקף ההסכם משנת 1629 פג, לא נשארה בידי היהודים שום ברירה אלא להכנס למשא־ומתן עם חבר־הארבעים ו„האומות" (הארמנים והרותנים). התנאים שהם העמידו היו קשים ובהם נכללו דרישות כגון מתן תוקף לעשר שנים לחוזה חדש שיחול רק על יהודי־העיר, החרמת כל הסחורות האסורות לטובת העיר, תמורת החוזה על היהודים לשלם 4000 זה', מפני שאגודות בעלי־המלאכה וה„אומות" מוכנים לסלק 2000 זה' אם העיריה לא תכרות חוזה עם היהודים. לפי תנאים אלה היה על הסוחרים היהודים להשתמש „באמפוריום" של לבוב ולבסוף בא הסעיף החמור ביותר, שעל היהודים להתחייב שכעבור עשר שנים לא ידרשו אף פעם חוזים חדשים.

היהודים ענו בשלילה, וכי אין ברצינם להכנס לשום משא־ומתן על יסוד זה. הם ימשיכו במסחרם כאוות־נפשם ויפנו מיד אל חצר־המלך.

מלבושי יהודים במאה הי"ז

המלך שיגר קומיסארים, אולם גם הם לא הצליחו לשכנע את אנשי העיריה, אז התחילו להחרים את סחורות היהודים לא רק בחנויות ומחסנים אלא גם בדרכים, והדבר גרם להתנגשויות קשות.

היהודים הלכו לעיריה ושאלו על איזה יסוד חוקי הוחרמו סחורותיהם, אולם לשוא. להפך, חבר־הארבעים סדר מיד מכירה פומבית. בעד הסחורות קבלו 2191 פלורין ומזה קיבלו הסניגור ואלנטי סטאנצל 1810 זה' וד"ר יעקב גידזיאלציק 300 פלורין להוצאות הדרך לוארשה בשליחות העיר. מטעם היהודים נסעו יעקב גומבריכט, יצחק מרקוביץ, השתדלנים זעליג ושמעון בן שאול.

ב־13 בפברואר 1637 הגיעה הוראת המלך להחזיר ליהודים את הסחורות, אולם היה מאוחר כי הסחורות נמכרו כבר במכירה פומבית. בוארשה התחיל משא־ומתן, והמלך האריך בכח סמכותו את החוזה משנת 1629 לעוד 15 שנה ז"א עד שנת 1652 בשנוי אחד, שהטיל על היהודים לשלם 2000 זה' לשנה במקום 1000 זה', בשני שעורים. כעבור 15 שנה על שני הצדדים לחתום על חוזה ואם לא יסכימו, אזי יאריך המלך שוב את החוזה הקיים. המלך הטיל על העיריה להחזיר את הסחורות ואם אין אפשרות כזאת — לשלם ליהודים את התמורה.

בפעם הראשונה הוציא המלך תקנה בלי להתחשב עם זכויות וחוקי־העיר ויצר תקדים מסוכן לעיר. הענין נגמר הפעם ע"י התערבות המלך בנצחון היהודים.

בתקופה זו התבסס ענף חדש בידי היהודים, מסחר הפרוות. היהודים הזמינו את סחורותיהם מרוסיה והתחברו באגודת הפרוונים הנוצרים, שהיו בעלי־מלאכה וסוחרים ביחד חוץ מסוחרי־פרוות יהודים היו

גם פרוונים־אומנים יהודים שעבדו לפי הזמנות סוחרים יהודים או גם בשביל אצילים. מסחר הפרוות התפשט במיוחד בפרבר־העיר, מפני שהאצילים התאכסנו עפ״י רוב בבואם לבובה באכסניות שבפרברים והיו מעדיפים לקנות אצל יהודים שמכרו בזול. אגודת הפרוונים הנוצרים לא רצתה לסבול את המצב והתחילה לרדוף אחרי יהודים ולהחרים את הפרוות הנמצאות בידיהם. היהודים טענו שמכירת פרוות שלא מתוצרת לבוב מותרת להם. לעומת זאת דרשו הפרוונים הנוצרים לאסור לחלוטין על היהודים כל מסחר בעורות ופרוות. בלבוב היו אז 50 פרוונים, ולדבריהם היהודים היו חותרים תחת מסחרם ואשמים בדלדולם הכלכלי. הפרוונים נתמכו בצעדם ע״י הארמנים והיוונים שהאשימו את היהודים בירידתם הכלכלית. לעומת העירונים החיים בצנע מתהלכים היהודים „במשי, בפרוות יקרות מסמור (צאבעל), עורכים חתונות ומסיבות מפוארות, נוסעים בתוך העיר כמנהג האצילים בכרכרות רתומות לששה סוסים, מלווים משרתים, מסיבותיהם מתקיימות בצלילי תזמורת ובהדור רב, בידיהם כל מסחר ועסקים ובידי הנוצרים רק עוני ודלדול ועליהם לסלק כל המסים״ [7]).

בקשר להחרמת הסחורות ע״י הפרוונים התקיים משפט נגד יהודי אחד שנענש במשפט־ערעורים לפי פסק־דין המלך להפסיד את סחורתו. בפסק־דין גונו היהודים על שעברו על החוזה עם העיר.

פסק־דין זה עודד את אגודת הפרוונים לפקח פקוח חמור על המסחר היהודי, שדוקא כבר עד כדי כך, שהיהודים לא היו יכולים למכור לא בלבוב ולא בירידים, אשר נשארו ריקים, כי הפרוונים שנשארו יחידים דרשו מחירים גבוהים מדי. האצילים שהיו רגילים להשיג את הסחורה מידי היהודים במחירים זולים התנגדו לכך. על־כן הטיל ה„סיימיק״ שהתכנס בוישניא בשנת 1640 על ציריו להשתדל בסיים, שתבוטלנה כל ההגבלות במסחר היהודי.

בתשובה לתביעות האצילים ציוה המלך בתקנה מיום 28 בינואר 1642 שהעיריה תשתדל להביא את הפרוונים לידי הסכם עם היהודים. העיריה עשתה כל מאמץ להענות לצו־המלך אולם ללא הצלחה. לבסוף שיגר המלך ועדה מיוחדת לשם נסוח הצעות והוציא ב־24 בדצמבר 1642 תקנה, בת־תוקף לעשר שנים, ובה הוטל על היהודים למסור כל עבודות תפירה בפרוות לאגודת הפרוונים הנוצרים. ליהודים מותר למכור בעיר רק פרוות מתוצרת־חוץ, אולם לא בפרברים, מלבד אם אציל יזמין את הסוחר היהודי אליו. לסוג הסוחרים יכללו במספר מוגבל רק יהודי העיר ולפי רשימה מיוחדת שתערוך בהסכם הדדי. מותר ליהודי לקנות סחורות אצל סוחרי־חוץ רק כעבור עשרה ימים לשהותו בלבוב, ולמכור את הסחורה רק לאצילים ולעירונים. על היהודים לשלם לאגודת הפרוונים הנוצרים 300 זה׳ לשנה בשני שעורים.

בשנה הראשונה הכניסו היהודים 150 פל׳, אולם הפרוונים דרשו שנויים בשני סעיפים בתקנת־המלך, דבר שגרם אפילו להתנגשויות בככר העיר, ושוב התחילו משפטים.

המלך שלח ב־30 בדצמבר 1643 אזהרה לעיריה ודרש ממנה שתסדיר את הענין. באמצעות העיריה נעשה הסכם ובו הסכימה האגודה לאשר 50 פרוונים יהודים. כאשר היהודים מסרו לעיריה רשימת 50 שמות דרשה האגודה להציגם באופן אישי מפני החשש שהם סוחרי פרוות. היהודים לא נענו לדרישה והמשיכו בתעסוקתם בפרוונות, ואפילו החזיקו שוליות נוצרים, ולמרות האסור סחרו בעורות שועלים, זאבים, שפנים וכבשים. סוכניהם וסרסוריהם הסתובבו בפרברים. בראות העיריה שאין להמשיך במאבק הסכימה לחתום ב־21 במרס 1654 חוזה עם נציגי היהודים, ותקפו נקבע לזמן של 15 שנה.

זה היה החוזה הרביעי ותכנו זהה לחוזה משנת 1629 רק בשנוי אחד, שנכלל בו גם סעיף שהבטיח חופש־מסחר בפרוות, כפי שנקבע בתקנת־המלך.

לפי החוזה החדש הוטל על היהודים לשלם לעיריה תשלום שנתי בסך 1450 זה׳ מלבד התשלום של 300 זה׳ לאגודת הפרוונים הנוצריים.

ובזה נגמר המאבק בין הסוחרים היהודים לבין הנוצרים שנמשך למעלה מ־150 שנה.

המסחר היהודי התרחב הן בסוגיו והן בהיקף הסחורות: עיקר המסחר היה בשמים, פלפל, קינמון, מלח ממכרות המלך בדרוהוביץ ובולחוב, שבת (אניס), אריגים, בדים, אשלג, תמד ודבש, תבואות, עצים, עורות, שורים — סחורות שהיו משווקות לא רק בלבוב, אלא ייצאו גם לברסלוי, קניגסברג, דנציג, ברונסברג. ביחוד התרכז בידיהם המסחר הסיטונאי בתבואות, בקר ושוורים בערים אלו. תעבורת מטעני הסחורות התקיימה ע״י עגלונים יהודים, שהיו אחראים גם על המטען הנמסר לידיהם. תנאי הבטחון היו קשים והיו גם התנפלויות שודדים, שביניהם היו מצויים גם יהודים, בדרכים ובכבישים והרבה מטען נגזל ולא מעט אנשים נהרגו ונרצחו במקרים כאלה. בידי היהודים, רובם יוצאי תורכיה היה מרוכז גם יבוא

סחורות מזרחיות מתורכיה לפולין [8]). ידועים כ־12 סיטונאים [9]), שהחזיקו אז בלבוב סוכנויות־מסחר. רבים מהם גרו בלבוב או בזמושץ, ורובם עזבו את לבוב אחרי מותו של הקנצלר זאמויסקי.

במחצית הראשונה של המאה הי״ז ידועים רק שני סיטונאים יהודים מתורכיה בעלי סוכנויות בלבוב שמואל טשלבי שהתגורר בלבוב בשנים 1621—1635 וסחר בסחורות מן המזרח, ושמאי סקאמפיס, שקנה בלבוב בית והתגורר בו בשנות הארבעים של המאה הי״ז [10]). מלבדם התגורר בלבוב גם סיטונאי יהודי מאיטליה אברהם שקאַטווילניק. מכיון שלא ידעו פולנית, השתמשו בתורגמן העירוני לוקאסיביץ.

מסחר היהודים מלבוב התפשט גם עד ולכיה, מולדביה, הונגריה ואפילו למוסקבה הגיע, משם הביאו עורות ופרוות. והיה מרוכז בידיהם גם המסחר בספרי־דת בשפה היוונית והסלבית, שנדפסו בבית־הדפוס הרותני (סטאַבופייסקאַיאַ טיפוגראַפיאַ) בלבוב. בפנים המדינה הפולנית עמדו יהודי לבוב בקשרי מסחר קבועים עם פוזנא, לובלין, קרקא, ירוסלב, קרוטושין ובערי רייסין ששם היו קונים בקר, סוסים, ועצים שהיו מוכרים לארצות המזרח או לגרמניה.

יהודי לבוב היו חוכרים לשם כך אחוזות שלמות ומוציאים משם תבואות, עצים ובקר. ידועים בתקופה ההיא ישראל זלוצובסקי, אברהם בן משה, שהיה שורף אשלג ביערות ומוכר כמות רבה מתוצרתו לחו״ל. באחוזות הקימו יהודים גם משרפות יי״ש ושכר.

לפיתוח מסחר יצוא־ויבוא רחב־היקף זה היה דרוש לסוחרים כסף רב. את הכספים המציאו ללקוחותיהם סרסורים מיוחדים. שהיו מוצאים את המקורות, מגייסים את הכספים, מסדרים את ההלוואות ע״פ שטרות ודואגים גם לסילוקם. בלבוב ידוע השתדלן מרדכי בן ישראל שעסק במקצוע זה.

מלבד המסחר היו יהודים עסוקים גם במלאכות. במאה הי״ז היו בידי היהודים כמעט כל המלאכות: הקצבים והחייטים היו מאורגנים באגודות בעלי־מלאכה. מובן, שגם בעלי־המלאכה נתקלו בלבטים קשים, כי אגודות בעלי־המלאכה הנוצריים עמדו על משמר עניניהם ולא נרתעו, כפי שראינו במאבק הפרוונים, מפני שום אמצעי למען דכא את המתחרה היהודי.

בנגוד לאגודות הנוצריות לא היו לבעלי־המלאכה היהודים גופים מאורגנים מלבד החייטים והקצבים.

עוד בשנת 1627 היתה קיימת אגודת־חייטים יהודים. בראשה עמד שמעון, יהודי מחוץ־לעיר. החייטים היהודים העסיקו גם שוליות נוצרים ושלמו להם שכר יותר טוב מאשר החייטים הנוצריים. גם הקצבים היו מאורגנים באגודה משלהם. רובם היו גרים בפרברים והיו המגינים היחידים על התושבים היהודים במקרי התנפלויות ופרעות והיו מטילים אימה על הנוצרים הפורעים.

מיתר בעלי־המלאכה יש להזכיר בורסקים, סנדלרים פרוונים, צורפי־כסף [11]) שהיו גם סוחרים, שזרים, כפתרנים, שקבלו מאת המלך ולדיסלב בשנת 1634 פריבלגיה, לעסוק במקצועם. היו גם יהודים יוצקי מתכת ובדיל.

בעלי־המלאכה היהודים עמדו במאבק תמידי קשה עם בעלי־המלאכה הנוצרים שלא החמיצו שום הזדמנות

סמטת בית־הכנסת „טורי זהב״

לחתור תחת קיום יריביהם, שראו בהם את המתחרים הקשים ביותר. הלקוחות הנוצריים מכל שכבות האוכלוסין העדיפו את בעלי־המלאכה היהודים בגלל שכר־עבודתם הזול ומחירי תוצרתם.

בעלי־המלאכה היו מחזיקים בתי־כנסת וחברות מיוחדות: בית־כנסת של הייטים, של אופים („בית־לחם״), סבלים (נושאי־כתף). בתי־הכנסת נוהלו ע״י ראשי אגודות בעלי־המלאכה ובהם התפללו ולמדו.

גם בבתי־הכנסת הגדולים — בעיר ומחוץ־לעיר — היו חדרים מיוחדים ובהם בתי־תפלה של בעלי־המלאכה.

ברובע היהודי היתה גם תזמורת, אולם חבריה

לא היו מוסיקאים מקצועיים. רובם היו עסוקים כבעלי־מלאכה. בראשית המאה הי״ז התקיימה בלבוב תזמורת בת 13 חברים. הם ניגנו בחתונות יהודיות. בלבוב היתה קיימת אגודת מוסיקאים נוצריים בעלת אופי דתי, שניגנו בכנסיות והיה אסור להם לנגן בחתונות של יהודים. להפך, הם הסכימו שהתזמורת היהודית תנגן בחתונות ומסיבות נוצריות. בעד הסכמתם שילמו המוסיקאים היהודים 10 זהובים לשנה לקופת האגודה הנוצרית ו־2 זהובים לקופת העיריה. העיריה שמרה לה את הזכות לאסור קבלת חברים חדשים בלי הסכמתה. לשם כך, מסרה התזמורת היהודית את רשימת חבריה [12]) לעיריה.

פרק ה׳: הקהלה מחוץ לעיר

ישוב הקראים. תעסוקת היהודים. המחיצה שבין היהודים בעיר ובחוץ לעיר הרבנים בשנת 1599—1680. הדליקה בשנת 1623. ההסכם משנת 1628 בנוגע לשיקום הרובע היהודי. המחלוקת עם המנזר הרותני בענין מגרשים.

כאמור, היתה ראשית הישוב היהודי בלבוב ברובע־קרקוב, ורק אחרי השריפה הפכה העיר העתיקה לפרבר.

על יד הישוב היהודי היה קיים כאן גם ישוב של קראים. הקראים התגוררו בפרבר־קרקוב בשיפולי הארמון (ויסוקי זאמעק). והסביבה נקראה אחרי־כן „רחוב הקראים" (אוליצא קאראיצקא). על עדת הקראים הוטלו זכויות וחובות שוות עם הקהלה היהודית בתחתית העיר (פודמיעיסקא), יחד שילמו מסים משותפים וארנונות לארמון. ב־27 באוקטובר 1475 כרתו שתי העדות ביניהן הסכם, והסדירו את היחסים ההדדיים לגבי השלטונות. הקראים קיבלו עליהם משמרות בעיר, עבודות מסויימות בשביל הארמון, כגון: התחייבות להוליך את הגנבים לארמון, משמר בארמון, הספקת סוסים (פאדוואדי) לארמון ולפקידי הממשלה ומצרכי־מזון בזמן בקוריו של המלך בלבוב. תמורת זה התחייבו היהודים לסלק במזומן כל מסים המגיעים למלך ולסטרוסטה. שתי העדות שילמו ביחד את התשלומים לביצורים, לשתיהן היה בית־עלמין אחד במשותף עם הקהלה היהודית בתוך־העיר. הקראים נהנו גם מהפריבילגיות שניתנו ליהודים ע״י מלכי פולין, הפריבילגיה של קאזימירז הגדול משנת 1364 ושל קאזימירז יאגילונציק משנת 1453. אולם בסוף המאה הט״ו, בשנת 1475, עזבו הקראים את לבוב ועברו להאליץ, שם התקיימה כבר עדה קראית קטנה [1]).

הישוב היהודי, שברוב השנים גדל והתרחב [1א]), התפתח גם בשטח המסחר והמלאכה. מבחינה ארגונית־חברתית, היתה הקהילה מרכז החיים העדתיים.

חיי הקהילה התרכזו, כנהוג, בבית־הכנסת (פאר־שטעטישע שוהל) ושם התכנסו ועד־הקהלה ובית־הדין. בפרבר רכשו היהודים מגרשים ובתים בלי קשיים מיוחדים, כי לפי הפריבילגיה המלכותית שאושרה להם גם ע״י המלך זיגמונט אוגוסט ב־1 באוקטובר 1568, ניתנה להם הזכות לקנות ולמכור בתים. הפרי־בילגיה קוימה בקפדנות ע״י הסטרוסטים ואחד מהם, בוניפאצי מנישך, הצהיר בתקנה מיוחדת מיום 18 ביולי 1618 שיהודי הפרבר הם בעלי־בתים ורשאים לרכוש מידי נוצרים בפרבר־קרקוב מגרשים ובתים וכן רשאים הנוצרים למכור נכסים ליהודים. תקנה זו חייבה את היהודים רק לשלם לארמון את התשלומים שנקבעו.

במשך הדורות קמה מחיצה בין היהודים שמחוץ־לעיר ובתוכה, שהפרידה ביניהם עד שהביטו זה על זה בלעג ואף בבוז. היהודים מחוץ־לעיר (פאר־שטעטישע) קראו ליהודי־העיר (שטעטישע) „טפשים", והללו קראו להם „בטלנים". הפירוד גבר עוד בגלל העובדה, שליהודי הפרבר היו בתי־כנסת, מרחצאות

ילדי־ישראל בראשית המאה הי״ח

וירידים לעצמם ולא היו זקוקים ליהודי־העיר.

הרב האחרון שכהן בשתי הקהלות עד שנת 1599 היה ר׳ יצחק אייזיק בן הקדוש ר׳ יחיאל. אחרי פטירתו פסקה רבנות משותפת משתי הקהלות, עד שנת 1680 כיהן בכל קהלה רב בתור אב־בית־דין, בכל קהלה היה גם בית־דין קבוע לחוד. באותה תקופה כיהנו בקהלת חוץ־העיר ר׳ משה בן מרדכי אשכנזי (נפטר

בשנת 1620), ואחריו ר׳ יעקב קאָפּיל בר׳ אשר הכהן.

מיד אחרי שנכנס ר׳ יעקב קאפל לתפקידו היה לו סכסוך עם הלמדנים שבעיר, ר׳ אברהם שרנציל רפפורט (בעל „איתן האזרחי״) ואהרן אבא בן יוחנן, בענין אילנות הסוככים בענפיהם בבית הקברות כסוכה ממש והאיסור על כהנים להכנס תחת צל־האילנות. הוא נפטר בשנת 1630 ועל כסא הרבנות ישב ר׳ מרדכי בן צבי הירש אשכנזי שהיה רק שש שנים רב 1636), אחריו היו ר׳ יהושע בן יוסף בעמ״ח „מגיני שלמה״ ושו״ת „פני יהושע״, שהוזמן כרב לקרקא, ר׳ משולם זאלצבורג בן אברהם אשכנזי, שמלא תפקידים חשובים בועד ד׳ ארצות. אחרי מותו, בשנת 1645, נבחר לרב חתנו של הגאון מהר״ם מלובלין ר׳ יוסף בר אליקום געץ שהיה בר־סמכא מכובד בזמנו. הוא נפטר בשנת 1652 ויורשו היה הרב הנודע בחוץ־לעיר ר׳ דוד בן שמואל הלוי בעמ״ח „טורי זהב״, חתנו של הגאון ר׳ יואל סירקיס (בעל הב״ח), הנקרא בפי העם הט״ז״ לפי ספרו „טורי זהב. כשהופיע שבתי־צבי על הבמה שלח אליו את בנו ר׳ ישעיהו ואת בן־חורגו ר׳ אריה ליב לתהות על קנקנו. בניו חזרו נלהבים, אך ה„ט״ז״ לא התרשם. התאשלמותו של שבתי־צבי הצדיקה את עמדתו. יורשו של ה„ט״ז״ ברבנות בחוץ־לעיר היה ר׳ יהודה־יודל בר׳ משה מלובלין שהוא הרב האחרון בחוץ־לעיר [2]).

שמש בית־הכנסת

החל משנת 1680 מכהן שוב בשתי הקהלות רב משותף אחד.

עד 1623 התפתחו חיי הקהלה מחוץ לעיר בשקט ובלי שום הפרעות מיוחדות. אבל, באותה שנה פרצה בקרבת בית־הכנסת דליקה עצומה, שהתפשטה במהירות רבה בכל הרובע והרסה גם את שכונות הנוצרים. כמעט 1200 בתים נשרפו, לפי דברי הכרוניסטן

משלוח־מנות לפורים

זימורוביץ, ובתוכם כל בתי היהודים, בית־הכנסת שבו נשרפה גם ספריה עשירה, עד השער הקרקובי וכנסית הנשים הבנדיקטיניות.

העיריה רצתה לנצל את ההזדמנות ולאסור על היהודים להקים מחדש את בתיהם ברובע זה, וביחוד את בית־הכנסת. אולם היהודים לא שקטו ובהשתדלותם נחתם ב־30 באפריל 1624 הסכם, שלפיו הורשה ליהודים לבנות רחוב חדש מפלטב מזרחה בכיוון למנזר הבנדיקטיניות, להקים את הריסות בית־הכנסת, אולם במקום חדש בשיפולי הארמון הפוזנאי, להשאיר את המגרשים ע״י חומות העיר ובמקומם לרכוש להם כרצונם מגרשים חדשים לבניית בתים חדשים. ב־10 ביולי 1624 אושר ההסכם ע״י המלך.

היהודים הצליחו להשיג רשיון לבנית בית־הכנסת גם מן הארכיהגמון יאן אנדרזיי פרוכניצקי בתנאי, שבית־הכנסת לא יהיה מפואר בחיצוניותו ושלא יהיה שונה משאר בתי־המגורים.

במהרה נבנו בתי המגורים סביב הככר הקרקובי. בניית בית־הכנסת נדחתה בגלל חוסר כספים. לשם כיסוי ההוצאות השתמשה הקהלה בדמי עונשין של בית־הדין של קהלת לבוב והקהלות הסמוכות לה (przykahalki) אך בשנת 1632 הוקם בית־הכנסת עם עזרת־הנשים ואולם בית־הדין. ב„פלוש״ ע״י התנור היה תא־מאסר (קונא). הבניין היה קיים בשלמיתו עד השואה בשנת 1941.

אולם לא זמן רב ישבה הקהלה בשלוה. בשנת 1640 אחרי חג השבועות פרצה שוב תבערה בבית

החזן מרדכי ובמהירות התפשטו להבות האש לבתים השכנים. גם חלק גדול מבית־הכנסת החדש נהרס.

נוסף על אסון התבערה, נגזלו מאת היהודים, עוד לפני פרוץ השריפה, מגרשים שגבלו במנזר רויתני, שנמצאו בידי היהודים למעלה ממאה שנים.

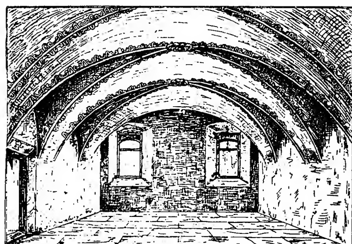
לא הועילו ההשתדלויות, אפילו הוראת המלך ולדיסלב IV מיום 17 באפריל 1640, שהמנזר יחזיר ליהודים את המגרשים [3]). במקום זה התנפלו נזירי המנזר יחד עם מאות סטודנטים על בתי היהודים. ב־24 ביולי 1640, כשכולם נוכחו בחתונה אצל היהודי אליהו, הם שדדו את בתיהם וגרמו נזק רב לבית־הכנסת, ששופץ אחרי התבערה.

היהודים, בראותם זאת רדפו אחרי המתפרעים וכשנודע להם שרוב השלל נחבא בביתו של יאן פודביסוצקי, נכנסו לביתו ובדקוהו בדיקה מעולה. בזמן הבדיקה זרק השתדלן היהודי זליג כמה תמונות קדושים נוצרים ושיבר גם צלב. לכשנודע זאת לארכי־הגמון הארמני טורוסיביץ, הלך מיד לביתו של פודביסוצקי, אסף את שברי הצלב, הרכיבו והניחן על השולחן והדליק 2 נרות כסימן לאבל. המוני הנוצרים החלו להתאסף סביב הבית ולאיים על היהודים. משלחת יהודים הלכה מיד אל הארמון וביקשה עזרה. כדי למנוע התפרצות ההמון, נכנס הבורגרביה גאבלובסקי לביתו של פודביסוצקי, כבה את הנרות ולקח אתו את הצלב השבור. הקונסיסטוריון דרש ממנו להחזיר את הצלב והגיש משפט נגד היהודים על חלול הדת.

הוויבודה של רייסין יעקב סוביבסקי, תבע את שני הצדדים להופיע ב־8 באוגוסט 1640 בפני בית־דינו, אולם הנזירים לא הופיעו בטענה, שאין ברצונם להתדיין עם יהודים עשירים, והעניין חוסל.

היהודים מצדם הגישו שוב משפט נגד הנזירים ודרשו בחזרה את מגרשיהם. ואחרי משא־ומתן קיבלו אותם תמורת פיצוי כספי. הצפיפות ברובע הלכה וגדלה וגם הזוהמה רבה שם.

כתוצאה מריבוי מתמיד של האוכלוסיה היתה בבתים צפיפות שאין כמוה. מפני שהבתים היו בנויים עץ ארעו לעתים תכופות מאד דליקות, שהחריבו את כל הרובע. אולם גם ברובע שבתוך־העיר היתה צפיפות דומה, אלא שכאן היו הבתים, בניגוד לרובע־קרקוב, בנויים אבן. דירות היהודים היו קטנות וצרות, עקב הצפיפות וחוסר מגרשים הכרח היה להקים על הבתים הקיימים קומות נוספות ובתים של ארבע־חמש קומות לא היו תופעות נדירות. גם במרתפים ובעליות הוקמו דירות ובחדרים העומדו מחיצות כדי שיוכלו לגור בהם משפחות משפחות. מובן, שבתנאים כאלה לא היו גם בתוך־העיר נקיון ונוחיות הדרושים לבריאות הדיירים.

חדר בבית יהודי

ברובע קרקוב, בניגוד לקהלה שבתוך־העיר, גרו עפ"ר יהודים עניים, רוכלים ובעלי־מלאכה. שם התרכז גם אספסוף ולא פעם נתפסו גנבים יהודים וגם שודדים כגון אברהם דנקוביץ, השל יושקה, הרוצח המפורסם דוד מושקוביץ קונפדרט. הוא התחיל לפעול כסוחר סוסים, אח"כ היה גנב־סוסים וכשהזדקן ארגן כנופיה של שודדים ועמד בראשה והתנפל על סוחרים הנוסעים בכביש לגליניאני, יצחק מלובלין ומושקו „גזלן" שעמד בראש כנופיה יהודית־נוצרית, הטילו פחד על הרובע היהודי ועל העוברים בכבישים, ולא פסקו התנפלויות, התנגשויות וגניבות ברובע זה.

אנשי העולם התחתון עזרו גם לאצילים בגיוס מתישבים חדשים לישובים שנוסדו בחבלים המזרחיים של פולין.

פרק ו׳: משפחות מיוחסות

משפחת נחמנוביץ: ר׳ יצחק בן נחמן, ר׳ מרדכי ונחמן, „די גילדענע רויז״. העסקים של משפחת נחמנוביץ. ר׳ ישראל איידליס (גלוצובסקי). יחס הנוצרים. ר׳ יעקב בן וולף גומבריכס. ר׳ יעקב דוקטורוביץ. ר׳ יצחק בן שמואל הלוי. התנפלויות הסטודנטים. בעית המשומדים.

מתולדות מספר משפחות יהודיות שמלאו עד שנת ת״ח תפקידים חשובים בכל שטחי החיים בלבוב, נוכל להכיר גם את התפתחות הקהלה וההווי היהודי.

בין המשפחות הללו הצטיינה משפחתו של ר יצחק בן נחמן (נחמנוביץ). היא ובניו שלטו בקהלה ובמוסדותי׳ה כשמונים שנה ירכזו בידיהם, בגלל יוזמתם והונם, ענפי כלכלה רבים.

לא ידוע אם מיסד המשפחה, ר׳ יצחק בן נחמן, היה יליד לבוב או שמוצאו מעיר אחרת. בפעם הראשונה הוא נזכר בתעודה משנת 1565 [1]) בתואר חבר בית־הדין היהודי ונקרא „דוקטור״. מכיוון שלא היה רב, יש להניח שהתואר ניתן לו כפרנס הועד הגל׳לי של רייסין. הוא השתתף גם בישיבות ועד ארבע־א׳צות בלובלין וירוסלב.

יצחק היה כשרוני וזריז בעסקיו. הוא עמד בקשרים כספיים עם קונסטאנטי קורניקאט, שהיה מעשירי הדור. ר׳ יצחק הלוה ברבית נגד שטרות ומשכנתאות, את כספו הוא וסכומים שקיבל מעירונים עשירים, אצילים ואנשי כמורה. מלבד עסקיו הכספיים חכר גם הכנסות: מכס, מסי־כבישים של המדינה והעיר, טחנת קמח, וסחר בסחורות־המזרח. עסקיו הקיפו הרבה ענפי כלכלה במשך ימי חייו. הוא עלה לעושר, היה מכובד על היהודים ועמד בקשרים אמיצים עם נכבדי־המדינה. מפני כבודו לא חייבוהו להשבע במשפטים לפי נוסח השבועה היהודית אלא הושבע כאזרח־העיר. בעסקיו עזרה לו אשתו חוה׳לה שנקראה בפי העם „בוגאטא״ או „פאני״ (גברת). היתה לו השפעה בחצר המלך זיגמונט־אוגוסט והוא שעזר לו גם בשנת 1571 להשיג את הבית שעל גבול הרחוב רוסקא והרובע היהודי.

ר׳ יצחק, שהיה מעורה בקהלתו, בנה מכספו גם בית־כנסת חדש, אחרי שבית־הכנסת הישן נשרף בשנת 1571, נבנה מחדש אך היה צר מהכיל את המוני המתפללים.

בשנת 1578 קנה מידי העיריה את ככר אולסקי (ברובע היהודי) ואחרי שהשיג את הרשיון המלכותי מסר לאדריכל המפורסם בימים ההם, האיטלקי פאולוס איטאלוס, לבנות את בית־הכנסת. בשנת 1582 הוקם הבנין שהיה בנוי בסגנון גותי. סמוך לבית־הכנסת בנה לו פאולוס את ביתו הפרטי שהיה קשור לבית־הכנסת במסדרון־כניסה יחיד. החל משנת 1604 שימש בית־הכנסת גם כמושב בית־הדין ומקום־גניזה של פנקסי הקהלה.

ר׳ יצחק רצה להרחיב את בית־הכנסת ולבנית בו יציע ל„עזרת־נשים״, אולם בעצם ההכנות נפטר בשנת 1595.

אחרי מותו נהלו את העסקים אשתו, עד פטירתה בשנת 1611, ושני הבנים ר׳ מרדכי ונחמן. בתו היחידה היתה נשואה לסיטונאי שלמה, שניהל מסחר־תבואה עם ארמנים. בניו היו למדנים ובשעות פנויות מעסקים התמסרו לתורה. רכושו בבתים ומגרשים חולק בין בניו מרדכי ונחמן. את הבית המחובר לבית־הכנסת קיבל ר׳ מרדכי, שהרחיבו ע״י האדריכל פאולוס.

מרדכי, שהיה סוחר זהיר, ועסקיו היו ברובם עסקי־חכירה, ביחוד חכירת־מסים, היה גם עסקן בקהלתו ועמד בראשה במשא־ומתן עם העיריה בענין זכויות הסוחרים היהודים. מטעם זה היו העירונים שונאים אותו ופעם אף התנפלו עליו בככר העיר, כשחזר מיריד בשניאטין, ובשעת ההתנפלות אבדו לו 500 זהובים. בעסקי הלוואות לא היה עוסק בכלל.

במשך שנים רבות היה ראש־הקהלה וגם ראש ומנהיג המדינה ברייסין. הוא היה מייצג את שתיהן בפני השלטונות וגם בפני המלך. בכספו הקים בית־חולים ובית־הקדש, שנבנה ע״י פאולוס. הוא יסד גם קרן „הכנסת כלה״, קופת „גמילות חסדים״ „(פיוס מונס״), קרן־מלבושים לנערים עניים, קרן־נדבות למחוסרי פרנסה וגם קרן לפדיון שבויים. ביתו היה פתוח לאורחים ותמיד איכסן בביתו בחורי ישיבה, רבנים ולמדנים.

בניגוד לאפיו היה אחיו נחמן סוחר בעל אפקים רחבים, זריז, לא נרתע אפילו מפני עסקים מסוכנים. עמד בקשרים אמיצים עם הנוצרים שקראו לו „אדון נחמן" אזרח־לבוב (civis leopolensis) ובתעודות נקרא אפילו „יהודי אציל" (generosus judaeus). אשתו, רויזה, נקראה בפי העם „די גילדענע רויז".

העיריה התיחסה אליו בהערצה, היות ו„היהודי הלבובי נחמן איזאקוביץ התנהג יפה לגבי העיר וקנה לו זכויות גדולות למען צרכי העיר". לא פעם עזר לעיריה כשהיתה במצוקה כספית, בהלואות, ובניגוד לפטריצים הנוצרים, כמו קאַמפיאן, שקיבלו רבית גבוהה, לא לחץ נחמן על העיריה במקרה שלא שילמה את השעורים ונתן לה ארכה ולפיכך הרגישה העיריה את עצמה מחייבת להראות לנחמן יחס הוגן.

נחמן טיפל עפ"ר בעסקי הלואות עם נוצרים, בחכירה ובמינהל של הכנסות ציבוריות, כגון: מסים, מכרות־מלח, בריכות דגים, טחנות, יערות וכו'. עוזרת נאמנה בעסקיו היתה אשתו רויזה בת יעקב, שהיתה בעלת מרץ ויכלה לנהל את העסקים אחרי פטירתו של נחמן בשנת 1616 ולהגדיל את רכוש המשפחה. הודות לעשרה ויופיה היתה לה השפעה בחוגי האצילים והשלטונות, שקראו לה „גברת אצילה" („שלאַכעטנאַ פּאַני"), אף על פי שתוארה הרשמי היה infidelio Rosa Nachmanowa, והעיריה כותבת עליה באופן בלתי־רגיל, „האזרחית של עירנו לבוב"

„די גילדענע רויז" היתה בעלת לב טוב ועליה נשתמרו הרבה אגדות. היא השתתפה בעניני הקהלה ועזרה בהשפעתה, ביחוד אצל הסטרוסטה מנישך.

תפקיד חשוב מלאה רויזה במשפט הישועים עם היהודים ומן האגדות שנפוצו עליה בקרב ההמון נשתמרו שלוש נוסחאות:

א) בזמן המשפט עם הישועים ערכה רויזה משתה גדול בשביל המלך והאצילים כדי לרכוש את לבם. היא הצליחה לקבל מאת המלך רשיון בכתב וכשבאה אל הארכיהגמון ומסרה לו את כתב־המלך נהרגה בידיו וגויתה בותרה לחלקים. היא קדשה את השם וה' ינקום דמה (נוסחת סוחסטוב).

ב) כאשר הכמורה הקטולית רצתה להוציא מידי היהודים את בית־הכנסת התיאשו בני ישראל וביקשו רחמים מה' והוא עזר להם על ידי מרד האכרים שהתקוממו נגד המלך והשפעת הכנסיה (רמז למרד זבזידובסקי), ואז היתה אפשרות למצוא עזרה אצל האצילים. בלבוב התגוררה אז אשה יפה ועשירה בשם רויזה. היא היתה אשתו של רופא. בכספה שכרה לה עורכי־דין טובים ובנצלה את המרד השיגה שבית־הדין החזיר ליהודים את בית־הכנסת. כאשר הפכו הכמרים את בית־הכנסת לכנסיה, מצאה רויזה דרך אל המלך, שנתן הקודה לארכיהגמון, להחזיר ליהודים את בית־תפלתם. בקהלה היו שמחה וששון, והמשורר יצפק, אחיו של דוד, חיבר מזמור־תהלה לכבודה של אשה זו.

אולם הישועים לא נחו והאשימו את רויזה בפשע. ערכו נגדה משפט ודנוה למות. והיא נהרגה בד' תשרי שד"ה (נוסחת נתן נטע סאמואלי).

ג) כשרויזה באה אל הארכיהגמון, דרש ממנה שתשאר עמו, ואז השיבה: „אעשה זאת, אבל אתה תתן לי בראשונה כתב שאתה מחזיר לאחי את בית־הכנסת, כי אין לי אמון בך. הוא מילא את בקשתה. את הכתב שלחה אל פרנסי־הקהלה. ברחוב היהודי היו שמחה וששון. אכן, היא מילאה את תפקידה, אבל את כבודה לא חיללה. הארכיהגמון מצא אותה בלי רוח חיים (נוסחת ד"ר מאיר בלבן).

ישנן עוד נוסחאות המייחסות את ענין רויזה לתקופת המצור של חיילות חמילניצקי.

מתוך האגדות הללו, שאין בהן יסוד היסטורי, יש להסיק, שרויזה היתה אשה בעלת מרץ והשפעה ועשתה טובות רבות לבני עמה.

אחרי מות בעלה חיסלה את העסקים הכספיים ותבעה מבעלי החוב לשלם את ההלואות. על רקע זה היו לה הרבה משפטים, אולם היא הצליחה לגבות את החובות.

בשנת 1625 הגישה העיריה משפט נגדה בקשר עם חכירת דמי־הכביש והאשימה אותה שהיא מנצלת את הנוסעים ומכריחה אותם על־ידי משרתיה לשלם סכומים גבוהים מאשר נקבע באופן חוקי, וכי בכך היא גורמת להעלאת המחירים וליוקר בעיר.

לאחר שעבר את כל בתי־הדין, הגיע המשפט לפני המלך, שהחליט כי רויזה בתור אדם פרטי לא תוכל להופיע בפני המלך. העיריה ראתה שהפסידה את הענין ונסוגה מדרישותיה.

בשנת 1635 קיבלה רויזה מאת הסטרוסטה מנישך מגרשים בפרבר־קרקוב ורצתה לבנות שם בתים, אולם העיריה התנגדה לכך. רויזה פנתה אל המלך ולדיסלב IV שציווה על העיריה לא להפריע לה בבנית הבתים. רויזה נפטרה ב־3 לאוקטובר 1637 והשאירה את כל רגשה והונה לבנה היחיד יצחק.

גם בנה יצחק נחמנוביץ היה אחד מחשובי הציבור

היהודי, סוחר בעל־יוזמה וזריזות, חונך במותרות של בית עשירים והיה רגיל שיחניפו לו. כשהיו זקוקים להלואות, הן האצילים והן העירונים, היו מתחננים בפני היהודי העשיר, אף שהוא זלזל בהם. הוא היה תקיף־קהלה טפוסי. אפילו הקומיסארים של אוצר־המדינה חיפשו טובתו, בידעם שהוא בעל־הון. בחיי־הכלכלה של פולין מילא תפקידים חשובים: בשנת 1626, כשפרצה המלחמה בין פולין וגוסטב־אדולף מלך שבדיה, המציא ר' יצחק כספים לאוצר־המדינה ועזר לצבא פולין בפרוסיה. לכן, כשהמלך ולדיסלב בא לבובה בשנת 1634, קיבלו מידיו יצחק ושותפו אברמוביץ ב־20 באוקטובר 1634, בעד השרותים שעשו לצבא פולין בפרוסיה ושהם „ממשיכים תמיד" לעשות לטובת המדינה, פריבילגיה, לפיה נחשבו בתור „משרתי החצר" העומדים תחת שיפוט המלך בלבד. הם היו רשאים לסחור ולהעמיד צריפי־סחורות בלי שום הגבלה בלבוב, ולנהל מסחר חפשי בכל יתר ערי פולין וליטא, והיו משוחררים מכל תשלומי מסים ומכס, מלכותיים ופרטיים. הם היו רשאים, בניגוד לכל החלטות הכינוסים הכנסיתיים, ללבוש בגדים יקרים ולהתקשט בחרב ושרשרת־זהב. ר' יצחק סחר בסיטונות באריגים ובשוורים לגרמניה ובשביל הצבא. יחד עם אמו חכר גם את הכנסות הסטרוסטבה בלבוב. מתוך הרגלי החיקוי של אציל פולני היה מדכא את האיכרים ובשנת 1635 התמרדו נגדו האיכרים בכפר קובציצה ע"י קומארנו ומנהיגם יאן נהרג ע"י משרתי יצחק. אבל כבר בשנת 1635 התחילה ירידתו בגלל עסקי חכירה, שהכריחוהו ללוות סכומים גדולים (רק לאציל יאן גארדלינסקי היה חייב 17.000 זה'). בשנת 1643 החרים הסטרוסטה מנישך שנים מבתיו ברובע היהודי מפני שלא סילק לאוצר את השעורים לפי חוזי חכירה. ביחד עם ההחרמה הוצא נגדו צו־תפיסה, ולאט־לאט באו בתביעות גם יתר הנושים. אולם ר' יצחק, שמילא עוד תפקיד של ראש־הקהילה, הצליח להתחמק מהם. בשנת 1645 עצר בו אחד הנושים בפודהאיצה כשהסחורות עמו, והוא נכלא בבית־הסוהר היהודי בלבוב. ב־9 בפברואר 1645 שחררוהו פרנסי לבוב ועזרו לו לברוח והוא נעלם מבלי שידעו לאן. בזאת נגמרה ההיסטוריה של אחת המשפחות העשירות ובעלות־ההשפעה בלבוב ובפולין כולה.

גם בנו של ר' מרדכי נחמנוביץ, יצחק בר' מרדכי, התעסק בחכירות. בשנת 1634 קיבל מאת המלך ולדיסלב פריבילגיה כסוחר החצר המלכותי. גם הוא היה פרנס הקהילה, אולם לא מילא תפקיד חשוב ותולדותיו אינן ידועות.

למשפחות המיוחסות שייך גם ר' ישראל איידליס, לפי מוצאו מזלוצוב וקראו לו גם זלוצובסקי. עסקיו היו מתן־הלואות וחכירות. היא חכר בשנת 1596 מידי האצילים זבורובסקי את כל האחוזות בסביבות זלוצוב עם טחנות, בריכות, משרפות־יי"ש, שכר ותמד. אף שעסקיו התרכזו בזלוצוב, התגורר ר' ישראל בלבוב, בה היה פרנס־הקהילה, בנה לו בית־חומה והשיא את בתו ביילה לגאון הידוע ר' יהושע פאלק כהן, מחבר ספר „מאירת עינים", שניהל בלבוב את ישיבתו המפורסמת ממנה יצאו ר' פנחס, הרב בפולדה, מחבר „מגיני שלמה", ר' יששכר־בר בן ישראל איילנבורג (1550—1623), ר' אברהם בן ישראל יחיאל רפפורט־שרנצל מחבר „איתן האזרחי".

חותנו, ר' ישראל, תרם ביד רחבה לבתי־כנסת וקהלות, הקים ספריות ובתי־כנסת בעיירות, השיא כלות עניות ויסד גם קרן לארץ־ישראל ואיפשר לחתנו ר' יהושע להתמסר בשקט וברווחה ללימוד תורה ולהוראה בישיבה.

בשנת 1616 נפטר ר' ישראל, שנתיים אחרי מות חתנו (י"ד ניסן שע"ד, 30.3.1614).

גם גיסו, יעקב בן וולף גומבריכט, בעל אחותו הנדל'ה, נמנה על המשפחות המיוחסות. על הבמה הציבורית הופיע יעקב גומבריכט בפעם ראשונה בשנת 1624. אף הוא אחד מחשובי החוכרים בתקופה ההיא, אולם הוא הסתבך בעסקיו הכספיים ובשנת 1634 עמד לפני פשיטת־רגל, ורק אחרי שקיבל מאת המלך ולדיסלב בזמן שהותו בלבוב „מכתב ארכא" לשנה אחת, הצליח להנצל מנושיו[2]). על יסוד מכתב זה רשאי היה לנהל מסחר חפשי בכל מדינת פולין ועל נושיו נאסר לתבוע ממנו במשך השנה שום תשלום. ארכה זו היטיבה את מצבו הכספי ובשנת 1635 השתדל לקבל מאת עירית לבוב חכירת דמי כבישים וגבול. אולם „ההמון" לא הסכים להחכיר ליהודים אף זכיון אחד בעיר.

גומבריכט מילא תפקיד חשוב גם בחיי הקהילה ובשנים 1620—1634 היה פרנס־הקהילה. בשנת 1634 ניהל משא־ומתן עם מועצת־העיר ועמד בתוקף על שחרור היהודים מן המסים מפני שמס־הגולגולת פוטרם מתשלום כל מס אחר. בנו אפרים ונכדו שמואל, היו סוחרי שוורים.

בסוף המאה הט"ז ידוע גם יעקב דוקטורוביץ. הוא היה חוכר מכס ושותפו של מרדכי בן יצחק

נחמנוביץ. ברשותו נמצאו תחנות מכס בחלם, קראס־ניסטאַב ופוטיליטש, שם חכר בחכירת־משנה את המכס מידי האצילים הפולנים, ואצלב אוהרוביצקי ופאבל אודזכובסקי. בשנת 1595 הואשם על סחיטת כספים מן הסוחר סבסטיאן פוגט מדאנציג ופוטר מכהונתו. אולם כעבור זמן קצר מצא שותף חדש וחכר שלוש טחנות, בריכות־דגים, מס־שוק, מס־משקאות בלבוב ופשמישל. כנראה שריכז בידיו עסקים רבי היקף. סופו היה טראגי: בשנת 1607 התנפלו עליו העגלון שלו יאן ומשרתו אברהם, ולאחר שהרגוהו ושדדו ממנו הכל נמלטו. בנו, לבקו (לוי), קנה בשנת 1618 את ביתו של המשומד יאן באפטיסט פולטוביץ, אחרי שהוכרח לעזוב את הרובע היהודי בחוץ־לעיר [3].

בני־דורו היו ר׳ יצחק בן שמואל הלוי, משור ולמדן מופלג. אחיו ר׳ דוד בן שמואל, מחבר הפירוש לשולחן ערוך „טורי־זהב״, דוד שהיה תלמידו של אחיו יצחק, כיהן כרב בפוטיליטש הסמוכה לנימירוב ומשנת 1653 בקהלה בחוץ־לעיר בלבוב. בפי העם הוא ידוע בשם „דער טורי־זהב״. בית־הכנסת של נחמנוביץ נקרא על שמו: בית־הכנסת „טורי זהב״ ובשער הכניסה היה חרות: „הוא מקום התפלה של טורי זהב״. ר׳ דוד נפטר בשנת 1667.

ר׳ יצחק, הקשיש ממנו היה תלמידו של ר׳ יהושע פאלק ובשנת 1609 כתב את „שיר הגאולה״ עם פירוש. שיר זה הוכנס לתפלות של שבת אחרי פורים. אח״כ היה רב בחלמנו ובשנת 1627 — ראש־ישיבה בפוזנא. הוא כתב גם חבור „שיח יצחק״, מחקר על הדקדוק העברי, שיצא לאור בבזל 1627 ובפראג 1628. לחבור זה קיבל הסכמה מאת הרב ר׳ יום־טוב ליפמן הלר, מחבר „תוספות יום טוב״. בשנת 1736 נדפסו גם שו״ת.

יחד עם המשפחות הנ״ל כיהנו בלבוב בשנים 1565—1642 כפרנסים ו„טובים״ של הקהלה בתוך העיר בני המשפחות [4]: יעקב טרייך, יעקב זיסקינד, נחום בן ברוך, משה, אברהם צץ, אחד מחוכרי המכס ברייסין, אברהם צץ היה אחד מעוזריו של יצחק נחמנוביץ, אתו יחד שילם לסטרוסטה ולוויבודה את המגיע בעד מס־היהודים munus judaicum charitativum. אהרן רובינוביץ, שותפו של מרדכי בן יצחק נחמנוביץ, מילא יחד עם ר׳ נחמן בן יצחק תפקיד חשוב בימי משפט־הישועים. הוא נסע בפברואר 1606 עם ר׳ נחמן והשתדלן מנדל לורשה ובאפריל 1606 לקרקא, וסיים את הענין, כששילם ב־15 בנובמבר 1613 את התשלום האחרון בעד שחרור בית־הכנסת מידי הישועים. יצחק בן אברהם, שותפו של יצחק נחמנוביץ, עזר בשנת 1626 לצבא פולין והם קיבלו ביחד בשנת 1634 מאת המלך ולדיסלב את הפריבילגיה המיוחדת; וולף נחומוביץ, מארק בוגאַטי, אהרן ויעקב גץ.

יחס הנוצרים למשפחות הללו היה אדיב וטוב מאשר לשאר האוכלוסיה היהודית. אמנם, ההמון ראה בהם יהודים מתחרים במסחר ותוצרת מלאכתם. אחדת התיחסו ליהודים העשירים שהיו גם קשורים למשפחות הנ״ל קשר שותפות ומסחר.

היהודים העשידים והסיטונאים סבלו עם יתר היהודים מהתנפלויות ההמון הנוצדי והסטודנטים, הנימה הדתית היתה אז, כמובן, חזקה יותד מאשר המורם הכלכלי. ההמונים המוסיתים ע״י הכמורה היו יותר דגישים לענין הדת והספיק אך ניצוץ קטן כדי להניעם לצאת לרובע היהודי ולהתנפל על היהודים בטענה שגנבו „הוסטיה״ או באשמת עלילת־דם. ביחוד התגבדו הטענות, שהיהודים גונבים כלי־קודש בכנסיות, כאשד היו לוקחים בתוך משכנתאות גם תשמישי־דת, ומזלזלים בהחלטות הכנסיה. טענו גם שיהודים עשירים מחזיקים משרתים נוצריים בניגוד להחלטות הסינודים. להתנפלויות כאלו מצאו תמיד סעד בתלמידי הישועים ובית־הספר הקתדראלי, ששנאו את היהודים תכלית שנאה ותמיד היו מוכנים „לפלוש״ אל דובע־היהודים, לגזול, לשדוד, להכות ואף להרוג יהודים ולהעניש את הנוצדים והנוצריות שהיו בשרות היהודים. התנפלויות אלו ידועות בתור „שילעד געלויף״. לא עזרו ליהודים השוחד והתרומות ששילמו לבתי־הספר בלבוב מדי שנה בשנה כדי למנוע התנפלויות. אמנם היהודים לא נשארו אדישים, והם ידעו להתגונן ולא נדתעו לתפוס סטודנסים, להכותם ולמסרם לבית־הכלא, או לאדגן התנפלויות־נגד בבתי־מגורים של סטודנטים, כאשר קרה בשנות 1592, 1613, 1642.

ענין מיוחד היו התנפלויות הסטודנטים על הלויות יהודים בתקופת השנים 1592, 1613, 1640, 1641, 1642 ו־1643.

סבל רב סבלו יהודים מאנשי הצבא, שחנו בלבוב או עברו דרך העיר ודרשו מן הקהלה איכסון וכסף. בזמן שהחיילים לא קיבלו את משכרתם, מצאו תמיד הזדמנויות לחדור לרובע היהודים ולשדוד שם כחפצם בחנויות ובבתים. בשבת אחת, בשנת 1600, התפרץ הקצין אלברט אוסיצקי והרג יהודי אחד, אהרן קמחן. היהודים הגיבו על המעשה ותקפו כל חייל מפלוגתו

שהעיז לבוא העירה, כתגמול למעשה אוסיצקי פצעו מספר מחייליו.

גם להתקפות אצילים הרפתקניים שהתנפלו על הרובע היהודי ידעו היהודים להגיב תגובה אמיצה.

התקפות מיוחדות במינן אירגנו בחורים יהודים על משומדים שהעיזו אחרי התנצרותם להשאר בתוך הרובע היהודי. ידוע מקרה משנת 1613 שהתנפלו על המשומד יאן באפטיסט פולטוביץ, שנשאר

לגור ברובע־קרקוב ולמרות פקודת המלך זיגמונט III, שדרש מן העיריה לשמור על המשומד מפני III, שדרש מן העיריה לשמור על המשומד מפני „טרחנות מצד היהודים", הוכרח למכור את ביתו ליהודי ולעזוב את הרובע היהודי [5]). משומד אחר, מיכאל מיכאלוביץ, מכר ב־2 בספטמבר 1605 לגבאים את ה„מקום" שהיה לו בבית־הכנסת בחוץ־לעיר.

פרק ז׳: בימי גזרות ת״ח ות״ט

חמלניצקי בשערי לבוב. דרישתו להסגרת היהודים והתנגדות העיריה. השתתפות היהודים בהגנת העיר. חידוש המלחמה בשנת 1651. הארכת החוזה בין היהודים לבין העיריה. המצור בשנת 1655. המשפט על סלוק חוב היהודים. הפרעות בשנת 1664. החיים הפנימיים והכלכליים. השפעת השבתאות.

שנת ת״ח (1648) היתה עת צרה ותוכחה ליהודי פולין ופגעה קשות גם ביהודי לבוב. באפריל 1648 עלה חמלניצקי בראש חילו מחבל זפורוז׳יה מערבה, ובימי 6—15 במאי היכה את צבאות פולין, שהיו נתונים לפיקודם של פוטוצקי וקאלינובסקי. נצחון מזהיר זה, היה האות להתפרצות המרד הכללי של תושבי אוקראינה. הם התנפלו על פולנים ויהודים בכפרים, ערים ועיירות, ובכל מקום הרסו, שדדו והרגו בלי רחמים.

היהודים הניצולים ברחו מערבה ורבים מהם הספיקו להגיע ללבוב לפני המצור. כאן מצאו מפלט בקהלה בצפיפות רבה. הרובע היהודי הכיל רק שני רחובות ובהם ארבעים ותשעה בתים ורובם בעלי חזית של שני חלונות ברוחב של 7 אמות. מכיוון שמספר הפליטים הגיע לעשרות אלפים, הם אוכסנו בקהלה בחוץ־לעיר, מסביב לבית הכנסת הגדול, שנבנה מהדש בשנת 1632.

במאי 1648 מת מלך פולין. הקוזקים ניצלו את ה„אינטררגנום״ והתקדמו מערבה לפודוליה ולווהלין וסללו לעצמם דרך לעבר רייסין. צבאות פולין, בפיקודו של הנסיך ירמיה וישניוביצקי, נסוגו ללבוב בתקווה שכאן יוכלו לעמוד בפני חמלניצקי. ב־27 בספטמבר 1648 כינס וישניוביצקי את ראשי העיר והדתות ותבע מהתושבים לעמוד לימין המגינים ולהקריב למען הצבא איש לפי יכולתו. דברי המצביא עוררו התלהבות בקרב האוכלוסיה. מן המנזרים, הכנסיות ובתי־הכנסת היהודיים הובאו זהב וכסף רב, מלבד המזומנים שהאזרחים מסרו לעיריה. סכום המזומנים שנאספו ע״י הרותנים היה 27.398 גולדין, ע״י הארמנים — 24.502 גולדין, וע״י היהודים — למעלה מ־10.000 גולדין[1]). שווי הזהב והכסף נאמד בסך 300.000 גולדין.

מיד לאחר שנאסף הכסף ונמסר למצביא — עזב הצבא את העיר, והגיעו ידיעות שהטטרים נמצאים כבר בסביבות לבוב. לתושבי העיר לא היתה ברירה, אלא להתגונן בכוחות עצמם. בעלי־המלאכה חילקו ביניהם את השמירה בעמדות, במצודות ובמגדלי־העיר. גם היהודים הזדיינו, העמידו משמרות בחלקי החומה הגובלים עם הרובע היהודי, והשתתפו גם בהגנה על פרברי העיר.

בספטמבר 1648 הגיע צבא כמלניצקי, שהוגבר ע״י גדודי טטרים בפיקודו של טוקאי ביי, לשערי העיר לבוב. כותב־הזכרונות ר׳ נתן נטע בן הקדוש הרב ר׳ משה הנובר, בספרו „יון מצולה״ המתאר את גזרות ת״ח ות״ט (יצא לאור בפעם הראשונה בשנת תי״ג בונציה) מספר על מצור לבוב: „אחרי הדברים האלה הלך חמיל עם כל חילו לצור על ק״ק לבוב הבירה, והיא אחת מן ארבע הקהילות הגדולות[2]) שבמדינת פולין. עיר גדולה לאלוהים של חכמים ושל סופרים. וכאשר באו לשם האויבים היו יושבים שם בערבה לפני המבצר הגבוה[3]), העומד מחוץ לעיר לבוב, והיו יורים עליהם מן המבצר הגבוה והרגו מאנשי היונים[4]) והקדרים[5]) אלפים. ולבסוף היו עם פולין מוכרחים לילך מן המבצר הגבוה, מפני שאין להם מים שם. וילכו עם פולין מן המבצר הגבוה אל העיר לבוב. ויציתו אנשי המקום כל הבתים שסביב לחומה באש, כדי שלא יחבאו שם האויבים סביב לעיר. אף על פי כן, לכדו האויבים את המבצר הגבוה ויצורו את העיר מסביב, והיו יראים בעיר לילך מן הבית מפני קני השריפה המורים מן המבצר הגבוה לעיר. ודבר ורעב גדול היה בעיר — מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. ומתו בעיר ברעב ובדבר כעשרת אלפים נפשות[6]). ויהי כאשר ארכו להם שם הימים ולא יכלו לכבוש את העיר, הלכו ויסתמו המעינות[7] שמחוץ לעיר, שכל בני העיר שותים מהם, ולא היה מים לעדה לשתות. ויאמרו כל העדה: למה נמות ברעב ובצמא? נשלח אל האויב אולי יקח רכושנו פדיון נפשנו. ושלחו אנשי העיר שלוחים אליו שיתפשר

עמהם, ויתנו לו כסף וזהב פדיון נפשם. וייטב הדבר בעיניו ויאמר אל עבדיו: מה בצע כי נהרוג אותם? נקח ממון שלהם פדיון נפשם. ושלח הוא שר האלף שלו, ושמו גלאָוואצקי, שהיה אחד משרי פולין שנשבעו לו למרוד במלכות עם כמה שרים מהקוזאקין לעיר, להתוכח עמהם על ענין הפשרה". עד כאן דברי ר' נתן נטע הנובר.

לפי צחוביץ [8]) נהרסו ע"י הקוזקים כל פרברי העיר ובית־הכנסת היהודי בחוץ־לעיר. העירונים התגוננו באומץ לב והתנגדותם גרמה להחלטתו של חמלניצקי להסתער על העיר. לפני הסתערותו, ב־10 באוקטובר 1648, שלח לעירית לבוב מכתב, בו דרש שהרותנים יסתתרו בכנסיתם, ושהעיריה תסגיר לידיו את הנסיך וישניוביצקי ואת רכוש התושבים. אנשי העיריה השיבו שווישניוביצקי איננו בעיר והתושבים שנשבעו אמונים למולדת ימשיכו להגן על העיר, אולם ביקשו ממנו שלא ישפוך דם נוצרי חנם. על כך השיב חמלניצקי שהוא מאמין כי המגנטים אינם בידיהם, אך הוא דורש את הסגרת כל היהודים עם נשיהם וטפם, מכיון שהם אשמים במלחמה, וממנים את הקרבות בזאפורוזיה. „לזה — כותב ראש העיריה, מרטין גרוסואיר, בדו"ח שלו — ענינו: את היהודים לא נוכל להסגיר מפני שני טעמים, ראשית — אינם שייכים לנו, אלא למלך, והם נתיני הממלכה, שנית — נושאים הם בכל מעמסות הזמן ומצוקותיו והם מוכנים ללכת למות יחד אתנו וגם בשבילנו". חמלניצקי שלח מכתב נוסף בידי הכומר תיאודור רודקיביץ, ובו תבע 200.000 זהובים אדומים. במקרה של סרוב — יתקיף את העיר ויהרסנה כליל. על הסגרת היהודים ויתר הפעם. הוא כתב: „את היהודים המכוערים והמלוכ־לכים האלה, משאיר אני לכם. אינני רוצה בהם בכלל, אולם עליהם להשתתף כהוגן בסכום הפדיון, כי הם גרפו באוקראינה אוצרות רבים".

בזמן שהתנהלה חליפת המכתבים לא נפסקו הקרבות, אולם חמלניצקי המשיך בנסיינותיו למנוע את ההסתערות על העיר. לתביעתו שגרה העיריה משלחת [9]) שחבריה היו: ראש העיר — צ'חוביץ, חבר המועצה — וארלוביץ, הארמני — צחנוביץ, הרותני — לאבריסיביץ ושתדלן היהודים שמעון [10]). אחרי משא־ומתן ממושך, שבו העליבו את השתדלן שמעון במחנה הקוזקים, באו לידי פשרה, שלפיה יקבל חמלניצקי זהב, כסף וסחורות בשווי של 546.276 גולדין. היהודים השתתפו לא רק במזומנים, אלא גם בסחורות יקרות, בקרנות וברכוש חברות־צדקה וכן

במשכנתאות שקבלו ע"ח הלואות, ע"י כך הפסידו את הקרן עם הרבית. שנה שלמה נמשכו אח"כ הדיונים עם העיריה בענין חלק היהודים בסכום הפדיון, ורק ב־1649 הגיעו לידי הסכם, בו התחייבו היהודים להשתתף בסך של 84.000 זהובים.

חמלניצקי קיבל את הסכום המובטח ונסוג לעבר זולקיב, אולם עדיין לא היתה רווחה לתושבי לבוב. זמן רב המשיכו להתענות ברעב, צמא ומחלות. ברובע היהודי נשתררה צפיפות נוראה. מחוסר מקום התגוללו הפליטים ברחובות, חצרות ושערי בתים, מופקרים לקור וגשמים, מחלות ומגפות. אברהם בן שמואל אשכנזי, בספרו „צער בת רבים או מספד פולניא" [11]), מתאונן לאמור: „על אלה אני בוכיה (פולניה) יומם ולילה, על המכה שהיתה בק"ק לעמבערג, עיר גדולה, כי לא היתה כזאת בכל הגולה. איך באו השונאים וסבבו כל מסלה, לעקור האומה אשר לשה פזורה נמשלה, ומבפנים היתה המכה כפולה, מגפה וכל תקלה, גם מים לא היו לה, כי בימים קדמונים היתה תחבולה שהיה מעין אחד חוץ לעיר ומשכו בו צנורות לתוך העיר ומשם דלה דלה, ועכשיו כשבאו השונאים חתמו המעין ולא מצאו רפואה ותעלה, ועשו תשובה מעולה, ולפני כסא כבודו נתקבלה. ומתו ששה אלפים[12]) מעם סגולה. ואילו לא היו נותנים הון גדול לבני עולה, היו כלם כליל כמו עולה. ואתה ה' עומד זבולה, תנקום נקמת צדיקים, אשר נתנו כבוד ותהילה. ולך ד' הגבורה והגדולה".

היהודים השתתפו בפועל ממש בהגנת העיר. הוכחה לכך — השבחים על כוחם וגבורתם מפי האצילים ב„סיימיק" בסונדייובה ווישניה.

ב־17 באוקטובר 1648 נבחר יאן קאזימירז, אחיו של ולאדיסלב IV, למלך פולין.

אולם, טרם הגיעה תקופת השלום והשקט ליהודי לבוב, שקלטה אלפי פליטים ועל הקהלה היה לדאוג לכלכלתם. ובשנת 1651 פרצה שוב מלחמה בין פולין והקוזאקים. חמלניצקי יצא גם הפעם בסיסמאות נגד היהודים וחילותיו קיבלו חופש מוחלט להרוס קהלות שלמות ולהשמיד את היהודים באכזריות.

בשנת 1652 פג תקפו של החוזה בין היהודים לבין עירית לבוב. היהודים רצו לחדשו ללא כל שינוי, אולם מועצת־העיר ראתה כאן הזדמנות נוחה וניסתה לקצץ בזכויותיהם. הדברים הגיעו אל המלך והוא פקד להאריך את החוזה. העיריה סרבה למלא את פקודת המלך, וכאשר בא ללבוב, ב־20 ביוני 1653, הלווה הסוחר הגרמני אלטמאיר לעיריה כסף,

שיתנו למלך ופמליתו מתנות כדי להשיג הוראה נגד הארכת החוזה. גם היהודים לא נחו ולא שקטו ולבסוף, ב־3 ביולי 1653, אישר הקנצלר, הפרילט רוזיצקי, את החוזה, למרות השתדלות העירונים. ב־29 בספטמבר 1653, הוזמנו פרנסי הקהילה אל העיריה, וקבלו הודעה שעל היהודים אסור כל מסחר בעורות סוחתיון (סאפיאן) פרנסי הקהילה התנגדו לאיסור בתוקף רב. נציגי היהודים באותו מעמד היו: ר' יצחק בן אברהם כץ, אהרון בן צבי סגל מעשקיש, יקותיאל זלמן בן אליעזר, צבי הירש בן אפרים, פישל זלמן השתדלן, ומרדכי בן משה.

בפברואר 1654 הוסכם בין היהודים לבין העיריה על חוזה חדש, שנחתם למשך שמונה שנים בתשלום שנתי של 4000 גולדין. בחוזה זה לא הורעו התנאים, ואפילו הושגו כמה הקלות לטובת היהודים. הם הורשו למחור בירידים מחוץ ללבוב בסחורות שערכן עד 1580 גולדין. אם היו זקוקים להון נוסף — הורשו להכנס בשותפות רק עם סוחרים נוצרים. את החנויות בירידים היה עליהם לסגור בשעות הקבועות ע"י העיריה.

התשלום ע"פ החוזה היה מיועד לצרכי הגנת העיר בלבד. מועצת העיריה בחרה בכל שנה שני מיופי־כוח, וביחד עם תורגמן־העיר, הוטל עליהם לפקח על ביצוע מדויק של תנאי החוזה. היהודים הוכרחו להתחייב שלא ינסו לרכוש את אהדת האצילים ע"י מתן ושוחד. לפי הנוהל הישן היו צריכים להגיש למועצת העיריה רשימה מפורטת של הסוחרים והיהודים האמידים.

ע"י החוזה שופרו היחסים בין היהודים לבין העירונים, שעמדו שוב במבחן בימי פלישתו השניה של צבא חמלניצקי לרייסין.

לאחר הכנעו לצאר הרוסי, אלכסי מיכאילוביץ, יצא חמלניצקי בשנת 1655 שנית למלחמה בפולין והתקיפה ממזרח. השבדים ניצלו הזדמנות זו, פלשו לפולין ממערב וכבשו שם כמה איזורים.

אחד החיילות הרוסיים שהתאחד עם חמלניצקי יצא לעבר לבוב. מפקד העיר, הגנרל קרישטוף גרודזיצקי, פקד לשרוף את הפרברים. ב־25 בספטמבר 1655, נראו ליד העיר הפלוגות הראשונות של צבא האויב, ולאחר זמן קצר החל מו"מ בדבר שביתת־נשק. הגנרל הרוסי בוטורלין העלה בתנאיו את הדרישה להסגרת כל היהודים, על נשיהם, ילדיהם ורכושם, הואיל והם „שונאי ישו והנוצרים".

העיריה הצהירה גם הפעם שדרישה כזאת לא תתמלא, אולם היא מוכנה לשלם כסף־פדיון לפי יכולתם של העירונים. לאחר דין־ודברים ממושך, נאות חמלניצקי לקבל פדיון בסך 60 אלף גולדין. היהודים נתנו מתוך סכום זה 8000 גולדין מזומנים, פרט לסחורות ומשכנתאות רבות־ערך.

לאחר הסרת מצור זה, בשנת 1656, התקיף את לבוב הנסיך ראקוצי, מטרנסילבניה. גם הוא קיבל כסף־פדיון, שסכום גדול ממנו נתרם ע"י היהודים, ועזב את העיר.

העיריה דרשה מן הקהילה לסלק את החוב הנותר מן הפדיון ששולם בשנת 1649 בסך של 26.520 זהובים בעד השתתפות בהוצאות ההגנה (תחמושת, ביצורים, שמירה) 11.500 זה', בעד תשלום־פדיון בשנת 1655 9.200 זה', ביצור העיר בשנת 1657 7.800 זה', חוב־התשלומים לעיריה 23.042 זה', תשלומי־משקאות מיהודי־הפרברים 18.000 זה' בס"ה 96.162 זהובים[12א]). היהודים השיבו שמצבם הכלכלי הורע, בגלל ההתחייבויות שהוטלו עליהם במצור ומשום הנזקים שנגרמו ע"י דליקות, ולכן אין ביכולתם לשאת עתה בתשלום החובות. העיריה לא התחשבה בנימוקיהם והגישה נגדם משפט. פסק־הדין שהוצא ע"י הטריבונל המלכותי בשנות 1663, 1666, היה לטובת העיר, אך לפי ערעור היהודים מינה הקאנצלר, בשנת 1667, ועדת־חקירה חדשה, ועיכב את ביצוע פסק־הדין. בגלל המשפט הורעו היחסים בין היהודים לבין העיריה. כבר בתחילת הסכסוך בשנת 1656 דרשה העיריה מן המלך לאסור על האצילים להשכיר בבתיהם דירות וחנויות ליהודים. המלך אישר דרישה זו וציוה שהיהודים יחזיקו את חנויותיהם ומחסניהם אך ורק בבתי יהודים[13]). כמו־כן הושגה ע"י העיריה בשנת 1658 פקודת־מלכות, האוסרת על היהודים לעסוק ברפואה, פרט לרופאים שהוסמכו ע"י אוניברסיטאות קתוליות. באותה שנה הוציא המלך יאן קאזימירז הוראה מיוחדת, לפיה אסור ליהודי לבוב בעלי תביעות, להפקיע בתים ונכסי דלא־ניידי מאת נוצרים מקומיים, אלא לפי פסק־דין רשמי[14]). היהודים נתדלדלו מאד מבחינה כלכלית. במיוחד היה קשה מצב קהילת חוץ־לעיר שהיתה נתונה לחסדיהם של הממונה על קארמון (בורגראביאן) ופקידיו. בשנת 1653 נאסר עליהם המסחר בדגים מלוחים ומשקאות.

בשנים 1658—1660 החריפה המדיניות העוינת של השלטונות לגבי הבלתי־קתולים, ובעקבותיה נשתררה מתיחות בין־עדתית. החלטת הסיים בשנת 1658 על גרוש כל האריאנים עד 10 ביולי 1660, הגבירה גם

את שנאת ישראל. בסיים נשמעו דרישות לגרש גם את היהודים, אך הודות לנציגי הכנסיה, שהיהודים היו חייבים להם סכומים עצומים, לא הוגשו הצעות ממשיות.

אז באה תקופת האשמות בעלילות־דם והתנפלויות על רובעי היהודים. בשנת 1663 התנפלו תלמידי ביה״ס של הישועים בלבוב על היהודים מחוץ־לעיר. הם העליבו אנשים, שברו חלונות דירותיהם והביאו לידי תגרת־ידים. המצב הוחמר במיוחד, כאשר אנשים חשודים הפיצו בלבוב ובעיירות הסמוכות מכתבים מאת האפיפיור, הקיסר והמלך כביכול, המרשים להכות ביהודים.

מאחר שההתנגשויות חזרו ונשנו, החליטו היהודים לעמוד בפני הפורעים. הם קיבלו אישור להתגונן בנשק חם, מאת הסטרוסטה יאן מגרוס־רונציץ ומאת הממונה על הארמון, שהיו מעונינים בישיבת היהודים בפרבר העיר. היהודים רכשו את הנשק, למדו להשתמש בו כראוי, והציבו משמר יומם ולילה בקרבת בית־הכנסת. אמצעי־הזהירות מצד היהודים הגבירו את זעמם של הבריונים, שהתפרצו בפראות ב־23 במאי (ח׳ אייר) 1664. יום זה היה חג קתולי. הישועים ערכו תהלוכה חגיגית, והרותנים הכינו קבלת פנים לארכיהגמון החדש, זליבורסקי. היהודים חששו מפני פורענות, ופנו מראש את הסטרוסטה שיגן עליהם. לפני החג נשלחה מן הארמון פלוגת חיילים אל הרובע היהודי. החג חל ביום השבת, אך על אף קדושת היום, התאספו כ־400 יהודים מזוינים, רובם צעירים, לפני בית־הכנסת, והתחלקו ל־3 פלוגות: פלוגה אחת, בפיקודו של ליזר, הועמדה ע״י הטחנות המלכותיות. פלוגה שניה, בפיקודו של קוצקא — ע״י האיטליזים, והפלוגה השלישית, בפיקודו של טורצין — בככר בית־הכנסת. בשעות אחר־הצהרים המוקדמות, החלו לנהור המוני אכרים מכפרי הסביבה וכן שוליות ומשרתי האצילים מן העיר. בראותם את היהודים עומדים הכן, חגורי נשק, בזו ולעגו להם בקול, והחלו לידות בהם אבנים. המתגוננים הכו על ימין ועל שמאל, והצליחו להדוף את ההתקפה. ההמון החל להתפזר, אולם תלמידי הישועים, שהיו מזוינים, עודדו והמריצו שלא לסגת. הם התקיפו שנית, אך גם הפעם הדפום היהודים, שנלחמו בגבורה רבה, כפי שמעיד כותב־הזכרונות יוזפוביץ מלבוב[15]), שאינו מצטיין באהבת ישראל יתרה.

נצחון היהודים יכול היה להיות שלם, אלא שלפתע בגדו אנשי יחידת־החיל שנשלחו ע״י הסטרוסטה, והתאחדו עם המתקיפים. המגינים לא יכלו לעמוד בפני ההמון, שעלה עליהם עתה פי עשרה, והחלו לסגת. הפורעים חדרו לתוך הבתים, שדדו ורצחו ללא רחם זקנים, נשים וילדים. אח״כ פרצו לבית־הכנסת, השמידו את כל כלי הבית, הוציאו את ספרי התורה, קרעום וחללום. הש״ץ, ר׳ שמואל בן יוסף חיות, שהיה שקוע אותו זמן בתפילה, נרצח באכזריות רבה. באותו יום נרצחו 102 יהודים, ולמעלה מ־200 נפצעו.

אחרי הפרעות שלח הסטרוסטה של לבוב, סטניסלב פוטוצקי, ב־8 ביוני, הודעה לכל השלטונות המקומיים, בדבר המהומות בלבוב „שנתעוררו ע״י סטודנטים ובעלי־מלאכה, ובהן רצחו יהודים, לקחו בהסתערות את בתיהם, ביצעו שוד גדול ולקחו אפילו ילדי יהודים בשבי. וכפי שאני שומע — המהומות טרם נגמרו״. מכיון שנודע לו שהבריונים נמלטו עם שלל מלבוב, הוא פונה אל כל השלטונות בדרישה לאסור כל אדם שבידו שלל, משכון או ילד יהודי, ולשלחו אל מושבו (בפודוהאיצה) [15 *]).

כשנודע בעיר על הנעשה בפרבר היהודי, שלחה המועצה שמשים להרגיע את הפורעים, אך גם הם הוכו. בקושי רב הצליחו ניצולי הפרבר להמלט לתוך העיר, ולמצוא בה מחסה. בין הניצולים היה הרב ר׳ דוד הלוי, בעל „טורי זהב״, ששיכל באותו יום שני בנים, ר׳ מרדכי ור׳ שלמה.

הפורעים המשיכו בהסתערויותיהם, וניסו לחדור לתוך־העיר, אך בפקודת המועצה נסגרו בפניהם שערי החומה. לפני שער הרובע היהודי בעיר ניצב ראש מנזר הישועים לפי בקשת היהודים, כדי לעצור את הסטודנטים מלעבור שמה, עד שהספיקו לסגור את שער הרובע. האמצעים הללו כמעט שלא הועילו. הסטודנטים לא פסקו לאיים מעל גגות הבתים הגובלים עם הרובע היהודי, ואף החלו לפלוש משם פנימה. כשגברה הסכנה, דרשה מועצת־העיר מן היהודים כסף ובתוספת מכספי העיר גויסו מאה חיילים מזוינים. היהודים לא הסתפקו בכך, ופנו למפקד הצבא הראשי, סטניסלב פוטוצקי. בתחילת הפרעות בפרבר העיר, שלח פוטוצקי ב־8 ביוני 1664 הודעה למועצת העיר, שהפיקוד על לבוב ופרבריה נמסר לקצין התותחנים — פרדיננד וולף, ויש לעמוד לימינו. ע״פ פנית היהודים, שלח פוטוצקי שתי פלוגות פרשים בפיקודו של טרנבסקי. הוא מסר להם הוראה מפורשת שלא יתאכסנו אצל יהודים, אלא רק בבתי נוצרים, בעיר ומחוץ־לעיר — אכסון באונס וכפיה. עובדה זו שמשה

עילה נוספת לסטודנטים, להסית את ההמון ביהודים, האשמים בנטל מעמסה זו.

ב־12 ביוני (כ' סיון) 1664 חל שנית חג נוצרי, והיה חשש להתפרעויות מחודשות. כדי לקדם את פני הרעה, כינסה המועצה אספת אגודות בעלי־המלאכה, על מנת להשפיע עליהם שלא יצטרפו לפורעים, אך הם השיבו באדישות גמורה. ראש העיר ההיסטוריון הנודע, ברתולומיי ז'ימורוביץ, ערך ביקור אצל הישועים וביקש מהם למנוע את הסטודנטים ממעשי אלימות. הם אמנם הבטיחו לעשות כמיטב יכולתם, אולם ברור היה שלא יקיימו את הבטחתם.

הסטודנטים התאספו לתפלה בכנסית הדומיניקנים. המועצה שלחה את שמשי העיר ועובדיה להשתתף בהגנת הרובע היהודי, אולם רבים מהם סרבו למלא הוראה זו. בגמר התפילה יצאו הסטודנטים בראש אספסוף של שוליות בעלי־מלאכה ובני דלת־העם, לעבר הרובע היהודי. הם הצליחו לפרוץ פנימה והתנפלו בחימה שפוכה על בתי היהודים. ראש העיר פקד לסגור את שערי החומה, כדי שתגבורת אספסוף מחוץ לעיר לא תוכל להצטרף לפורעים. אזרחי העיר גוייסו ומשלחת נשלחה לארכיהגמון הקתולי, יאן טרנובסקי, ולישועים, שיפעילו את מלוא השפעתם על הנוער להפסקת המהומות. בינתים הגיעו טרנבסקי ופרשיו לשערי החומה הנעולים, ופתחום בכוח, דבר שאיפשר להמון מבחוץ להיכנס לתוך העיר ולהגדיל את שורות הפורעים. פתיחת השערים בכוח, גרמה לסכסוך בין המפקד טרנבסקי לאנשי המועצה, וכתוצאה מכך עזבו האזרחים המזויינים את עמדותיהם. הפורעים נערכו להתקפה חדשה. טרנבסקי פקד על חייליו להכות בהמון והפעיל גם תותח כדי לפזרו, אולם כל מאמציו להשתלט על המצב לא הועילו. הפרעות נמשכו עד רדת היום ותוצאותיהם — הרס מוחלט של הרובע היהודי, שוד הכסף, משכונות ותכשיטים. „הרגו ושחטו יותר ממאה נפשות באף ובחימה, לומדים מופלגים, אנשי שם המה מופלגים עשירים ומנהיגים, היו לנו למחסה ביום זעם, וגזלו כמה מאות אלפים כספם וזהבם במהומה וגם נהרגו אלופים דיינים" [16]. באותו יום נהרגו 129 יהודים, ביניהם רבנים, פרנסים ותלמידי־חכמים, כגון: הגאון שמשון בן בצלאל [17], ראשי הישיבות: מנחם בן יצחק [18], אליעזר בן אשר [19], יצחק בן שמואל [20], משה בן חיים [21], אהרון יחיאל בן יוסף [22], מרדכי בן שלמה [23], הדיין וראש בית־הדין ר' יהודה ליב בן משה מרגליות [24] הפרנסים והמנהיגים: שמואל בן יהודה [25], שלמה בן שמואל [26] ובנו אברהם, מרדכי בן יחיאל כהן [27] ודוד בן דניאל [28]. למעלה ממאתים נפצעו וחלק מהם מתו אחרי כן מפצעיהם.

אחרי ימים אחדים ניסו סטודנטים להתקיף יהודים מחוסרי קורת־גג ששיטטו ברחובות. הפעם התערבו אנשי המשמר האזרחי, ובעזרת נשק חם תפסו את המתקיפים ומסרום לבית־הדין העירוני. מן היריות נפגעו ונהרגו אזרח בשם סטונטל, שעמד לעזרת היהודים, הכומר הארמני שימנוביץ ועוד כמה נוצרים.

מספר גדול מאזרחי העיר הנוצרים גילה יחס אהדה ליהודים, ורבים מביניהם הסתירו פליטים והצילום. הסטרוסטה של לבוב סטניסלב פוטוצקי, שהיה גם הוויבודה בקרקא, פנה בכתב לעירית קרקא, ודרש להסגיר את הסטודנטים הפורעים שנמלטו לעיר זו [29].

השלטונות פתחו מיד בחקירה. העירייה הואשמה בהזנחה ובחוסר דאגה מספיקה לקיום הסדר ומניעת התפרצות הפרעות. בית־הדין העירוני קבל הוראה לגבות מידי היהודים עדויות על היקף הנזקים. פרנסי הקהילה בתוך־העיר — זלמן לבקוביץ ושמואל יודקיביץ ופרנסי הקהילה בחוץ־לעיר — אהרן דודיביץ ומיכל יודקוביץ, הופיעו בפני בית־הדין ומסרו בנוכחות הסטרוסטה והפקידים את הדו"ח על הנזקים. בפרברי העיר היו כ־1000 ניזוקים מכל שכבות האוכלוסיה היהודית — ביניהם: רבנים, סוחרים, בעלי־מלאכה, והיקף נזקיהם עלה עד 300 אלף זהובים. גם מספר הניזוקים בתוך־העיר היה גדול, וסכום הנזק עלה עד 700 אלף זהובים. בשני בתי־הכנסת נשדדו והושמדו פרוכות, מנורות וכתרי־תורה ותשמישי־קדושה בבית־הכנסת שמחוץ־לעיר שהיו שם חומות־מבצר נהרס אחד עמודי־התיוך, וסכום הנזק בהם הגיע גם הוא ל־70 אלף זהובים [30].

המאורעות בלבוב זעזעו לא רק את היהודים בכל רחבי פולין, אלא גם את ראשי הכמורה והאצילה הפולנית. תלונות בכתב על הפגיעה בנתינים נאמנים של המלך, שזכויותיהם המובטחות בכתב, אינן נופלות משל יתר אזרחי העיר, הגיעו לעירית לבוב מאת הארכיהגמון מלוצק — מיקולאי פראז'מובסקי, הוויבודה מסנדומיר — יאן זאמויסקי, הכומר שציקה — בשם המלכה לודביקה מאריא ומגנטים רבים. כולם הדגישו שמאורעות אלה חללו את שם העיר לבוב ועל העיריה לפצות את היהודים. ואם לא יעשו זאת במהרה יהיה צרך בצעדים נגד העיר.

ה„סיימיק" שהתכנס אז בוישניא, תבע חקירה יסודית. גם המלך יאן קאזימירז נדהם מן הנעשה בלבוב, וב־22 ביוני 1664, 10 ימים אחרי הפרעות, שלח מוילנה הוראה אל כל השלטונות והמועצות, והודיע שבמקומות היישוב עוברים אנשים בלתי־אחראיים ובידיהם כתבים מזוייפים. הם מסיתים את האוכלוסיה ביהודים, רוצחים וגוזלים אותם. מעשים אלה הם בנגוד לחוק, ועל השלטונות המקומיים לנקוט באמצעים נגד אנשים אלו, וכן לדכא מראש כל פרעות ומהומות [30א]).

אחד המגנטים, הסטרוסטה מלוצק, לשצינסקי, הופיע בלוית אנשיו בשערי לבוב והתנפל על אזרחי העיר. המשמר האזרחי הצליח להדוף את הפולשים ולקחת בשבי כמה מהם. מרשל הטריבינל בלובלין, סטניסלב בינובסקי, ראה בכך עלבון חמור לאצילה, וב־4 באוגוסט שלח מכתב חריף לעירית לבוב ובו תבע את שחרורם המידי של השבויים. מאחר שהעיריה לא מלאה את דרישתו, הגיש בינובסקי משפט נגדה ובו חוייבו יועצי העיר. פסק־הדין בוטל אח"כ ע"י המלך, מכיון שהדבר הוא רק בסמכותו או בסמכות הסיים בלבד.

ע"פ תביעותיהם החוזרות של היהודים, מינה המלך ב־30 ביוני 1664 ועדת־חקירה. הרכב הועדה היה: שני אצילים, שני סנטורים, שני כמרים ומזכיר המלך. הועדה קבעה, שהעיריה אשמה בהזנחת הגנת היהודים ובהשתוללות הפורעים. העיריה טענה שהאחראים לפרעות הם תלמידי בית־הספר הישועים בלבד, ואילו להגנת היהודים נשלחו פלוגותיו של טרנבסקי. אמנם, פלוגות אלו לא הועילו, אך בכך אין להאשים את העיריה. וכי מלבד יהודים, נהרגו בפרעות אלו גם נוצרים. הועדה לא הושפעה ע"י טענות העיריה והמשיכה בגבית־עדויות, ובגמר החקירה הועבר כל החומר לבית־הדין המלכותי. מאחורי הפרגוד נפוצו שמועות שהיהודים שיחדו את חברי הועדה, אך לא היתה להן כל הצדקה והוכחה.

ב־24 ביולי 1668, הוצא פסק־הדין, בו נתחייבה מועצת העיר לשלם פצויים „גלובצ'יזנא" [31]) למשפחות ההרוגים, וצער ורפוי [32]) לפצועים. כן גם היה עליה לשלם לאוצר המלך קנס כספי עבור כל יהודי הרוג ופצוע [33]). ארבעה מראשי העיר, ארבעה יועצים וארבעה מחברי מועצת־הארבעים, ששמותיהם יקבעו ע"י היהודים — יענשו במאסר למשך שנה אחת וששה שבועות.

לפי פסק־הדין, חויבה המועצה לשלם את כל הנזקים בבתי־הכנסת, בבתי המגורים, ברכוש, במשכנתאות ובמזומנים, וכן את הוצאות המשפט. ליהודים הובטחה לעתיד הבעלות על בתיהם ובתי־הכנסת הקיימים והזקוקים לשקום, וכן הזכות לשכור דירות בבתי־הנוצרים .

לא ידוע באיזו מדה הוצא פסק־הדין לפועל. יש להניח שהגיעו לידי פשרה, מכיון שהיהודים לא רצו למתוח שנית את היחסים ההדדיים, במיוחד בתקופה שהצטיינה בחוסר סובלנות דתית, בלבוב נאסר ע"י העיריה הפולחן הפרוטסטנטי — ובעקבות אסור זה, גורשו מן העיר הסוחרים הסקוטים שהתגוררו בה מזה מאות בשנים. רדיפות־הדת השפיעו לא מעט על היחס ליהודים, אף כי מקור המתיחות לא היה רק בגורמים דתיים לבד, אלא בנגודים כלכליים.

יש לציין שה„סיימיק" בוישניא, חזר בשנת 1670 לדון בפרעות, וטען נגד הממשלה שטרם הסדירה את ענין „חורבן היהודים" — הוכחה שפסק־הדין עדיין לא בוצע. ב„סיימיק" בהאליץ דרשו אחרי הפרעות להעניש את „האשמים במרחץ־דמים".

בשנת 1669, ויתר יאן קאזימירז על כתר מלכותו והתפטר. כיורשו נבחר מיכאל וישניוביצקי, אדם בעל דעות ליברליות, אולם חסר־אונים מכדי לאחוז ברסן השלטון. מיד לאחר הכתרתו, אושרו כל זכויות יהודי פולין, ובכללן גם הזכויות של יהודי לבוב.

* * *

מה היתה צורת החיים של יהודי לבוב בתקופת השואה, הרצח והשוד שנמשכה יותר משלושים שנה?

הרובע היהודי בתוך העיר עמד בצפיפיתו. השטח היהודי הצטמצם ב־49 מגרשים צרים, ולכן נאלצו יהודים להתגורר גם מחוץ לרובע. תהליך יציאת הרובע החל עוד בשנת 1633. עודף האוכלוסים עבר לפרבר־קרקוב בקהילה שבחוץ־לעיר, אשר במשך הזמן עלתה בגדלה על הקהלה שבתוך־העיר. בשנים 1648 ו־1655 סבלה הקהילה מאד. כמעט כל הבתים נשרפו בדליקות שפרצו, ותושביהם נאלצו להמלט ולחפש מקלט מחוץ לקהילה. המוני פליטים מערים, עיירות וכפרים, שנמלטו מחרב האויבים זרמו גם הם לבובה והצפיפות ברובע שבתוך־העיר הלכה וגדלה. גם יהודי הפרבר שהותקפו ע"י האויבים נאלצו להמלט אל רובעי היהודים שבתוך־העיר. לא היה מוצא אחר, אלא לחדור לרחובות של הנוצרים נגד רצונם. העירוניים ראו את הדבר כהפרת החוזים, והגיבו על כך באופן חריף. בלחץ העיר, הוציא המלך, יאן קאזימירז, ב־26 במאי 1656 תקנה, לפיה אסור ליהודים לחכור ולשכור דירות או מחסנים בבתי הנוצרים.

במקרה של הפרת התקנה, רשאים השלטונות לגרש את היהודים מתוך הדירות ולהעניש את הבעלים הנוצרים. לא היתה כל תועלת באסורים, כי הם לא נשמרו.

חיי־הקהילה בלבוב היו כדוגמת הקהלות בשאר הערים הגדולות. השלטון היה בידי חוג יחסנים, שהובטחה לו דעה מכרעת ע"י שיטת הבחירות להנהלת הקהילה ובחירת הגבאים במוסדות ובחברות. הבחירות התקיימו בכל שנה, עפ"ר בחול־המועד של פסח. היו שלוש קלפיות נפרדות: באחת — שמות ראשי, טובי, וקרואי העדה, בשניה — שמות הגבאים של ועדות

יהודי פולני

הקהילה, ובשלישית — שמות כל שאר משלמי המסים. השמש היה מוציא שתי פתקאות מן הקלפי הראשונה, ואת יתרן הכניס לקלפי השניה. מכאן הוציא שוב שתי פתקאות והשאר הוכנסו לקלפי השלישית, ולבסוף הוצאו גם ממנה שתי פתקאות. ששת האנשים ששמותיהם הוצאו משלוש הקלפיות — היו הבוחרים, והם מינו את אנשי ההנהלה החדשה. לפעמים התערבו השלטונות בקביעת האנשים. היו מקרים שיהודים השתדלו אצל בעלי־השררה להשגת משרות בקהילה, אע"פ שלפי החלטת „ועד ד' ארצות" משנת 1583, היתה אסורה על המועמדים למשרת רב או פרנס כל השתדלות אצל המלך או השלטונות.

החוג השליט היה לרוב מנצל את עמדותיו להנאתו ולטובתו הוא, כגון: העמסת עול המסים על ההמון, השגת מונופולין ויתרונות כלכליים, תחיקת תקנות נגד פלישת סוחרים יהודים זרים, בלי רשותו של פרנס־החודש. כך, למשל, החליטה הקהילה בלבוב שיהודים הבאים לסחור בלבוב, אינם רשאים למכור עורות או סחורות אחרות ישר לבעלי המלאכה, או לקונים נוצרים אחרים, אלא חייבים למכרם לסוחרים יהודיים מקומיים. הקהילה הוציאה תקנות חריפות במיוחד נגד סוחרים זרים, שמכרו את סחורותם בחשאי, בפונדקים שבפרברי העיר. ראשי־הקהילה הקפידה מאד בענינים כלכליים על עיירות הסביבה (פרובינציה), הן היו מחויבות לקנות אתרוגים בלבוב, אסור היה להן למכור יי"ש לנוצרים בלבוב וכד'. דבר זה הביא מדי פעם להתנגשויות בין נציגי העיירות לבין ראשי קהילת לבוב בועד־הגליל.

במסגרת הארגון האוטונומי של יהדות פולין, היתה הקהילה בלבוב מרכז של מדינת רייסין־פודוליה־ברצלב. ראשי קהילותיה, ופרנסיה היו מנהיגי המדינה, ולרוב אפילו בלי השתתפות נציגי שאר הקהילות שבמדינה. בתקנון שנקבע בשנת 1692 ע"י הוויבודה מארק מאטצינסקי (סעיף 2), כבר נאמר בפרוש, כי פרנסי שתי הקהילות בלבוב הם גם פרנסי־המדינה, וממלאים את תפקידיהם לפי התקנונים והפריבילגיות הקבועים [34]).

אחרי גזרות ת"ח נשתנה המצב לחלוטין. הקהילות בלבוב שסבלו קשה מן הפרעות, נדלדלו מאד מבחינה כלכלית ולכן ירדה גם השפעתן וסמכותן השלטונית. לעומתן התפתחו מאד אחרי שנת ת"ח הקהילות ברודי, טרנופול, בוצאץ, ובמיוחד ז'ולקיב.

מבין ראשי הקהילות ידועים השמות שחתמו על התחיבות להשתתף בתשלומי־הכופר בשנת 1640, אלו שחתמו על החוזה עם העיריה בשנת 1654 ואלו שנהרגו בפרעות בשנת 1664. כמו־כן ידועים מספר מנהיגים שהשתתפו במושבי ועד ד' ארצות והם: ר' יקותיאל זלמן, ר' ארונש מלבוב (בשנת תכ"א [35]). ר' שמואל בן יעקב מלבוב (בשנת תכ"ו [36]), ר' יצחק אייזיק בר' אליעזר, ר' ארונש מלבוב (בשנת תכ"ז ותל"א [37]), בנו של הגאון רבי שלמה בר' יצחק אברהם־חריף (בשנת תל"ב [37א]).

כמעט במשך כל ימי האוטונומיה בפולין, היתה העיר לבוב מקום מושבו של הגבאי הראשי לכספי ארץ־ישראל. תוארו היה „מרא דארעא דישראל", או „נשיא ארץ־ישראל". הכספים שנאספו למען ארץ־ישראל בקהילות פולין וליטא ע"י גבאי־א"י נשלחו בכל שנה ללובלין, לועד ד"א, ומשם ללבוב ל„נשיא ארץ־ישראל".

הנשיאים הידועים לנו, פרט לר׳ נחמן בר׳ יצחק, מיסד בית־הכנסת הישן בתוך־העיר, הם: הגאון הידוע ר׳ אברהם בר׳ ישראל כ״ץ ראפופורט שרענציל, ר׳ אברהם פישל בר׳ צבי, שהיה אב״ד ומנהיג ועד ד״א (נפטר בלבוב בשנת תי״ג—53 1) וד״ר שמחה מנחם די־יינה.

מן השתדלנים שפעלו בתקופה ההיא ידועים: ר׳ שמעון, שהשתתף עם נציגי העיר במו״מ עם חמלניצקי והשתדלן מרדכי בן משה, שנהל את המו״מ לחוזה המסחרי בשנת 1659.

הרבנים שכהנו בתוך העיר היו: ר׳ מאיר בן אברהם ז״ק (זרע קדושים), בשנים 1638—1654, הרב ר׳ נפתלי הירץ בן יהודה זעלקי מקרקא, נפטר בשנת תכ״ט—1669, ר׳ צבי הירש בן זכריה מנדל קלויזנר, בשנים 1669—1684, יליד קרקא, השתתף בפעילות במושב ועד ד״א, בשנת 1684 נבחר לרב בלובלין ועזב את לבוב. בקהלה שמחוץ לעיר כהנו הרבנים: ר׳ משולם בן אברהם אשכנזי, נבחר אחרי שהגאון ר׳ יהושע בר׳ יוסף בעל „מגיני שלמה״ עזב את לבוב, ר׳ יוסף בן אליקום געץ, חתנו של מהר״ם מלובלין, נפטר בשנת תי״ב (1652), הגאון ר׳ דוד בן שמואל הלוי, בעל „טורי זהב״, נפטר בשנת תכ״ז (1667). הרב האחרון של קהילה זו היה ר׳ יהודה־יודל בן משה מלובלין, נפטר בשנת תנ״ז (1697).

משנת 1680 מכהן בשתי הקהילות רב אחד והוא ר׳ משה פנחס בן ישראל, שהיה יליד לביב. מצד אמו היה נינו של השל״ה (ר׳ ישעיה הורוויץ), אשתו היתה נכדתו של ר׳אברהם שרענצל ראפופורט (איתן האזרחי). הוא השתתף בועד ד״א בשנת תל״ג [37]), תמ״ד [37]ג׳), תמ״ז [37]ד׳), תמ״ח [37]ה׳), תנ״ז [37]ו׳), תע״ח [37]ז׳).

הוא היה מקבל באותה תקופה משכורת שבועית בסך 10—8 זהובים לשבוע, דירה חפשית ותשלום מיוחד בעד שתי דרשות בשבת גדולה ושבת־תשובה. בעד כל דרשה קיבל רב הגליל 5 טאלר והרב העירוני 2.5 טאלר [37].

תקופה זו, הרת הפורענויות והמאורעות הקשים, היתה רקע מתאים להתפשטות תנועתו של שבתי צבי בין יהודי פולין. אחרי שנות ת״ח ות״ט השתלטה בקרב היהודים החרדה לעתיד העם, ותנועה זו, שעוררה תקוות לשיבת ציון ולהחזרת העצמאות היהודית בא״י, מצאה כאן הד רב, אף כי מטרותיה לא היו מדיניות, אלא דתיות־מסתוריות. תפקיד חשוב בהצלחת התפשטותה של התנועה, מלאו גורמים פסיכולוגיים. האוירה הכללית באוכלוסיה היהודית היתה מתאימה ביותר לקליטת אמונות ומסתורין. „הרי אין ארץ כפולין — כותב באותם הימים הרופא טוביה כהן [38]) שכה מאמינים בשדים, לצים, כשופים וכו׳ — הן היהודים, הן הנוצרים״. מענין שבראשית התפשטות התנועה בפולין, הושפעו ממנה דוקא רבים מבין טובי וראשי הצבור היהודי. אחד הראשונים שיצאו לקושטא, היה ר׳ ברכיה־בירך שפירא, בעמ״ח „זרע בירך״, קרובו ויורשו של „מגיד מישרים״ בקרקא, ר׳ נתן שפירא בעמ״ח „מגלה עמוקות״. הוא שלח משם ידיעות מפורטות על התגלותו של שבתי־צבי. אחרי מותו (1666) בקושטא, התקשר הרב מקרקא, ר׳ אריה־ליב בן זכריה מנדל (בעמ״ח „תיקוני תשובה״ באידיש), עם אנשי ה„משיח״ והפיץ את כתבי נתן העזתי. כעבור זמן מה התחילו להגיע לפולין מכתבים וכרוזים שספרו את הנסים והנפלאות, שעשה שבתי־צבי לעיני כל ישראל. גם בלבוב נפוצו השמועות, על ה„משיח״, והשפעתן היתה כה גדולה, עד כי הרב, ר׳ דוד הלוי, בעל „טורי זהב״, שלח לקושטא (פורים 1666) את בנו ר׳ ישעיהו ואת בנו־חורגו, ר׳ אריה ליב בן צבי־הירש, הרב בקומארנו, לתת שבח והודיה לשבתי־צבי.

השניים יצאו לדרך, ובחודש תמוז תכ״ו הגיעו למבצר גאליפולי, מקום שהתקשרו עם נאמנו, אברהם היכיני ועם „נביאו״ ר׳ משה סרביל מברוסא, יצאו שנית לגאליפולי. בכ״ו תמוז קבלם שבתי־צבי לראיון. משספרו לו על הגזרות ועל הטבח בפולין בשנים ת״ח ות״ט, ענה להם: „אין אתם צריכים לספר לי שום דבר. הרי מונח לפני ספר „צוק העתים״ [39]), שכתובות בו הגזרות מכל הקהילות״. והוסיף „ומדוע אנכי יושב בבגדי אדום, וספר־תורה שלי לבוש אדום? — כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה״. לאחר מכן גלה להם סודות רבים עפ״י חכמת הנסתר והחל לזמר שירים ותשבחות ופזמונים לפי סדר הא״ב. כשהגיע אל האות ז׳ צעק בקול גדול: „זכור עניי ומרודי״ ובכה בכיה גדולה. הוא קרב א תאורחיו אליו, החזיק בידי ר׳ ישעיה הלוי ואמר לו: „אתה בן בעל „טורי זהב״?״ וענה: „כן, אדוננו״. ושאל את ר׳ ליב: „אתה בן אשת בעל „טורי זהב?״ וענה: „כן, אדוננו״ הוא התענין בשלום האב הזקן ר׳ דוד הלוי, ואמרו לו: „אדוננו! אבינו זקן בן שמונים שנה והוא תש כח בידיו וברגליו, ובעת שהיינו בקושטא, ספר לנו זקן אחד, שנפל מן הבנין ונטה למות, ושלח לו אדוננו ומשיחנו דבר מאכל לרפואה, וצוה להגיד לו שמחר ילך על משענתו, וכך היה; יתן לנו אדוננו דבר מה לרפואה״ שבתי־צבי נתן להם חתיכת סוכר ואמר: „יאכל זה וירפא

מיד". לאחר זאת נתן לר' אריה ליב כתונת משי ואמר לו שאביו ילבשנה על גופו ויאמר את הפסוק „תחדש כנשר נעוריכי". ר' ישעיהו הלוי פנה אליו ואמר לו: „אדוננו, הלא אני בנו, ובנו קודם לכל דבר". על כך ענה לו שבתי־צבי באידיש: „שווייג"! והוציא מאמתחתו מטפחת מצופה זהב ואמר לו: „קח זאת ותכרוך סביב צואר אביך, שיהיה לו לגדולה, לכבוד ולתפארת". והוסיף ואמר: „הכתונת שילביש ר' ליב לאביך, לאו דבר גדול הוא, כי זה רק לגוף, אבל אתה תעשה דבר הראוי לך, שהוא גדולה וכבוד לאביך". אח"כ ציוה עליהם לשבת לידו והובאה לפניהם קערה מלאה פירות. הוא נתן להם שני אדימים זהב, ואחרי שכרך אותם במטפחת רקומה זהב, אמר: „אני ממליך אתכם, בעולם הזה, מלאכים ושרים תהיו לפני". אחרי שירה וריקוד, ציוה על אנשיו לצאת ולעזבו עם השליחים מפולין. משנשארו לבדם, גילה להם שבתי־צבי סודות גדולים עפ"י הקבלה, והשנים הודיעו ש„נהיה עבדים לשרת לפני דלתותיו", הוא ענה להם שאין בכך צורך אלא שעליהם לבשר לאחיהם „בשורות טובות ישועות ונחמות"[40]). הוא שלח לאביהם מכתב ובו הבטיח לנקום את נקמת ישראל ובקש שהמקובל ר' נחמיה הכהן יבוא אליו. שני בני ר' דוד הלוי יצאו מלפניו בהתפעלות, ובשובם לפולין הרבו לספר על רוב עשרו וכבודו.

אחרי שחזרו, יצא אל שבתי־צבי, נחמיה כהן[41]) ש„נבא" על התקרב ימות המשיח. הוא נשלח ע"י מספר קהילות, שנשאו בהוצאות הדרך, על מנת שיווכח אם יש אמת בדברי הישועות והנחמות ששבתי־צבי מבשר. נחמיה שהה אצל ה„משיח" שלושה ימים רצופים. הפאר וההדר החיצוני לא העבירוהו על דעותיו, והוא גרם למשבר קשה במחנה חסידיו של שבתי־צבי. אחרי וכוח סוער ביניהם, נתיאש מן ה„משיח" וכשראה שאנשי שבתי־צבי מתנכלים להמיתו, נמלט החוצה והודיע לשלטונות המבצר שברצונו להתאשלם. הוא עשה זאת בכונה להכשיל את שבתי־צבי, ולהציל את היהודים מסכנת התפשטות תנועתו. באדריאנופול מסר דברי קטרוג על שבתי־צבי כמורד במלכות ובזה גרם למשבר הסופי שלפני התאשלמותו של שבתי־צבי.

נחמיה הכהן חזר ללבוב, עשה תשובה ושב לחיק היהדות. הוא לא ספר את הקורות אותו, ורק אמר שיקוו למשיח האמיתי ולא לזה. חסידי השבתאות

האשימוהו כי המיט שואה על ההתעוררות המשיחית הגדולה, וגרם להתאשלמותו של שבתי־צבי. הם רדפוהו עד כי הוכרח לעזוב את פולין (1675).

על אף האכזבה הקשה שגרמה התאשלמותו של שבתי־צבי, נשארו לו בפולין נאמנים רבים. לא ידוע כמה מהם היו בלבוב ומה היתה השפעתם על חיי הקהילה.

התנועה השבתאית הקיפה חוגים נרחבים, והתפשטותה הרבה לא נעלמה מעיני הנוצרים ואף הדאיגה אותם. ההגמון בפשמישל, סטאניסלב סארניצקי, הוציא ב־22 ביוני 1666 כתב־לנאמניו ובו ציוה לאסור על היהודים לערוך תהלוכות ולהפיץ תמונות של שבתי־צבי. המלך יאן קאזימירז, בהוראה מיוחדת מיום 4 במאי 1666, הדגיש את דבר השמועות הנפוצות בקרב היהודים על הופעת משיחם (שבתי צבי).

* * *

מבחינה כלכלית היתה, כאמור, ירידה גדולה. אחרי הפרעות. כרגיל, עסקו היהודים בעיקר במסחר, אלא שסחר־החוץ שהיה עובר דרך לבוב מזרחה, לא הוסיף להיות מרוכז בידיהם.

במאה הי"ז מתחילה המלאכה לתפוס מקום ניכר בחיים הכלכליים. בשנת 1627 התקיימה כבר אגודת־חייטים. לפי תקנותיה, אסור היה לשוליותיהם לקבל עבודה אצל חייטים נוצרים, אולם החייטים עצמם העסיקו שוליות נוצרים. בזו אחר זו נוסדו עוד אגודות בעלי־מלאכה, כגון: זגגים, צורפים, בורסקאים, פחחים ופרוונים שעמדו במאבק קשה נגד הפרוונים הנוצרים. האגודות היו מאורגנות כדוגמת אגודות בעלי־המלאכה הנוצריות. היתה להן זכות שיפוט על החברים בעניני המקצוע והאגודה. הרכב בית־הדין של האגודה היה: פטרון שהיה עפ"ר רב האגודה, וחברים העומדים בראש. רב־האגודה נבחר ע"י חבריה אושר ע"י סגן־הוויבודה. ערעורים על פסקי־הדין, הוגשו לבית־הדין של סגן־בוויבודה. משרדו היה מפקח על שיפוט האגודות ועל הנוהג המינהלתי. בין השאר היתה קימת גם אגודת רוכלים[43]).

לבעלי המלאכה היו בתי־מדרש משלהם, וידועים בתי־כנסת ומדרש של אופים, פחחים, פרוונים[44]), בורסקאים וכלי־זמר. הם יסדו גם חברות משלהם, כגון: חברת־תהילים, חברת „שומרים לבוקר".

פרק ח׳: בתקופת המעבר

תקופת המלך מיכאל וישניוביצקי. הסכסוך עם אגודי הסנדלרים הנוצריים. המסחר היהודי. ד״ר עמנואל די־יונה. המאבק עם העירוניים. המצב הכספי של הקהילה וחובותיה. תקופת הרבניה של „החכם צבי״ ויריביו. הרבנים ואנשי כת שבתי־צבי. משפט האחים רייצס. התנפלות הסטודנטים. פולמוס ר׳ יהונתן אייבשיץ ור׳ יעקב עמדין.

מיכאל וישנוביצקי, שנצח את חיילות חמילניצקי, נקט לגבי יהודי לבוב מדיניות של סובלנות, מיד אחרי הכתרתו מלא את בקשת פרנסי הקהילה והרשה ליהודים להחזיק בבתיהם מחסני סחורות [1].

אכן, בימיו פרץ סכסוך עם אגוד־הסנדלרים הפולניים והרותניים בגלל ענין זה:

הסטרוסטה (המושל) סטניסלב מנישק העמיד את היהודים תחת שיפוטו בשנת 1670 בניגוד להוראות מלכות והתיר לבעלי־מלאכה בלתי־מומחים לעסוק במלאכתם וגם נתן להם רשיון להתגורר ביורידיקות האצילים, והטיל על העיריה אסור לפגוע בהם. בין האומנים הבלתי־מומחים היה גם מספר יהודים. המושל התיר ליהודים להתישב גם בשיפולי ארמון־העיר, לסחור במשקאות יין ובירה ואפילו להקים בתי־תעשיה של בירה ידונג. במאמצי אגוד־הסנדלרים הושג בשנת 1673 פסק־דין מלכותי והסטרוסטה נכנע לו [2].

אחרי הכתרת וישניוביצקי, שעוררה אי־רצון בעיני הקוזאקים, הם הצליחו להסית את התורכים לפלוש לפולין. הם דרשו שפולין תוותר על חבל אוקראינה וב־29 באוגוסט 1672 כבשו את קאמיניץ־פודולסקי, מכאן יצאו בכיוון לבובה. העיריה בקשה מאת המלך עזרה צבאית. שר־הצבא יאן סוביסקי שבא לבובה היה יכול להגן על העיר במספר מועט של חיל־רגלים ופרשים.

לפי בקשתו של המלך יצאו נשים, ישישים, ילדים את העיר ותכשיטים ודברי יקר נגנזו. בין הנמלטים היו גם הרבנים ר׳ צבי־הירש (בתוך־העיר) ור׳ יהודה־יודל (מחוץ־לעיר). הגברים שנשארו בעיר, כ־1000 איש, גוייסו, וביניהם היו גם יהודים. האוכלוסיה היהודית בלבוב, כמו היהודים ברייששה, פשמישל, טרמבובלה, בוצאץ, טארנופול, צורטקוב. היתה חייבת להגן על העיר יחד עם הנוצרים, ולשם כך ניתן לה ציוד של רובים ואבק־שרפה, ולפעמים גם תותחים. לצרכי ההגנה נשרפו הפרברים ובהם הושמד רכוש יהודי. כאשר התורכים התקרבו אל העיר דרשו את כניעתה. העיריה התנגדה לדרישתם ושלהה למפקד־התורכים, קאפודאן־פחה, מתנות, אולם, הוא סרב לקבלן והתקיף את העיר ביריות מיום 23 עד 28 בספטמבר 1672. המצור העיק על העיר, שליחו של המלך הגיע העירה והביא הוראה לנהל מו״מ עם התורכים ולשלם להם כופר. התורכים דרשו 100.000 גולדין אדומים ולא היה בכוחם של תושבי העיר לתת סכום כזה, ובקושי רב נגבו 5000 גולדין. אחרי שהתורכים נוכחו לדעת שאין אפשרות להשיג את הכופר כלו, הסכימו לקבל את הסכום שנגבה ולהמציא להם 12 בני תערובת, וביניהם היו גם 2 יהודים. רק אחרי שבע שנים חזרו הביתה.

מצב היהודים היה בכל רע אחרי נסיגת התורכים. ברובע היהודי השתרר עוני, ופליטי הפרברים פחדו לחזור למקומותיהם והעדיפו להטלטל בצפיפות ברחוב היהודי בתוך־העיר. הקהלה היתה עמוסה חובות עקב תשלומי הכופר, שהוטלו עליה והיתה מוכרחה לשלם גם רבית גדולה וגם לעזור לפליטים.

אמנם, האצילים שנמלטו מן העיר לפני המצור קבלו פצויים, לפי פסק־דין של בית־המשפט אחרי שובם, בעד בתיהם וארמנותיהם שבפרברים שעלו באש כתוצאה מפעולות המלחמה, — אולם, ליהודים בפרברים שסבלו הרס לא נתנו כל פצויים. האצולה הבינה את מצב היהודים ודרשה ב„סיימיק״ בווישניא לשחרר ממסים את יהודי הפרברים, שבתיהם נשרפו ונהרסו לשם הגנת־העיר, ולפדות את בני התערובת שנשבו בידי התורכים. אך העירונים לא התחשבו כלל במצבם של היהודים.

למרות שותפות־הגורל במלחמה שנא העירוני את היהודי, כי ראה בו מתחרה כלכלי. כל שאיפתם היתה להוציא את היהודים מן־העיר אפילו ע״י גרוש. ביחוד כשראו את השיקום המהיר של המסחר היהודי אחרי המלחמה. היות שלא יכלו לבצע גירוש של יהודים הסתפקו העירוניים, הסוחרים ובעלי־מלאכה, בדרישות לצמצם את המסחר והמלאכה שבידיהם.

התחיל שוב משא־ומתן להסדר הדדי, לפי דוגמת ההסכמים הקודמים. בשנת 1676 החליטה מועצת־העיריה, שמותר לסחור בעיר רק ליהודי בעל־רכוש או מגרש. סוחרים בסחורות־יבוא מחו״ל **או באריגים** דיו מחוייבים להוכיח שהם בעלי נכסים שערכם 5000 גולדן, לכל הפחות. למסחר זעיר היה דרוש רכוש של 3000 גילדן; ולמסחר יינות משובחים רכוש של 6000 גולדן ולייננות פשוטים ותמד היה דרוש רכוש של 3000 גולדן. למוזגי בירה ויין־שרף הספיקו נכסים בשווי של 1500 גולדן בלבד.

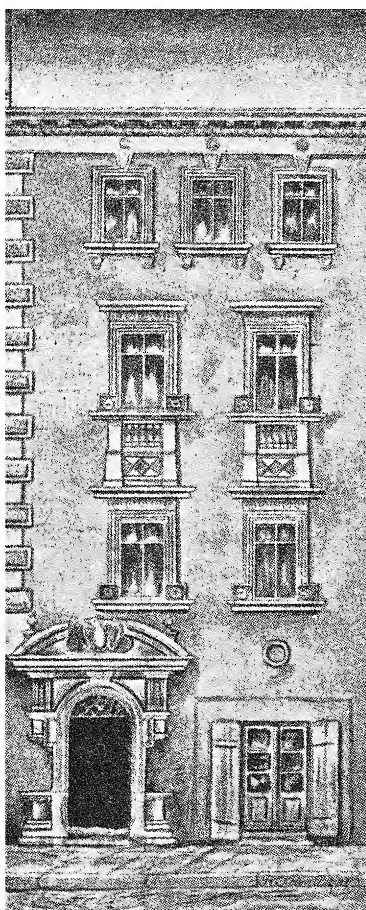
לפיכך התחילו היהודים לקנות מגרשים — דבר שהיה לטובת העירונים במצב הכלכלי הקשה. בכל זאת לא פסקו העירונים מרדיפות נגד היהודים. בהשתדלותם החליט הסיים בשנת 1676, שיהודי לבוב אינם רשאים לעסוק במסחר שאינו בכלל ההסכם עם מועצת־העיר. ואשר לחובות היהודים בתור תושבים ראה הסיים בכל זאת להחליט, שהיהודים מחוייבים, עפ״י המנהג הישן, „לעזור על יד התותחים הניצבים על החומות של לבוב״.

את התפקיד הכלכלי של היהודים ידע להעריך יאן סובייסקי יורשו של המלך וישניוביצקי, שנפטר בלבוב ב־10 בנובמבר 1673. בנעוריו הכיר את היהודים, בעיר מולדתו זולקוב, וידע מה גדולה חשיבותם למשק־המדינה ולכן נקט קו נוח לאוכלוסיה היהודית ועזר להם לשפר את מצבם. בחצרו בזולקוב היו יהודים רבים, ובאמון מיוחד התיחס אל האדמיניסטרטור והמוכסן שלו יעקב־בצלאל בן נתן, שהשתקע בשנת 1685 בזולקוב, וניהל את תחנת־המכס בלבוב[3]. יחסו אליו שמש מקור הסתה נגד היהודים.

העיריה והעירונים התלוננו על המלך שהוא מתיחס בבוז אל הנוצרים, והמגיסטרט בוארשה, מצא לנכון להביע לעירית לבוב את צערו, שהענינים בפולין הגיעו לידי כך „שאת המכס המלכותי נתנו בידי יהודי והוא נוגש ומדכא סחרים לבוביים. דבר שהוא בלתי אפשרי בוארשה[4]״.

רופא החצר של יאן סוביסקי, ד״ר שמחה־מנחם עמנואל בן הרופא יוחנן־ברוך די־יונה[5], היה אדם מיוחד בטיבו. אביו השתקע כרופא בלבוב. אמו, אקסא, היתה בתו של הרופא ד״ר מנחם צונזפירט, מלבוב, ונפטרה בשנת 1666. גם אחיו, אליעזר, היה רופא מומחהבלבוב ונפטר ביום ר״ח אלול תל״ב (1672). אחיו יעקב הוסמך בפדואה כד״ר לרפואה בשנת 1678, עם חברו לוי ליברמן־פורטיס מלבוב ואחיו של ד״ר יצחק פורטיס; אחיו יוסף היה סוחר בלבוב ונפטר בשנת 1712. אביהם שהיה מנכבדי הקהלה בלבוב, חכם גדול ש„אתו היתה ברית התורה־והמצוה״ נפטר בי״ד סיון תכ״ט.

הרופא שמחה־מנחם די־יונה נשא לאשה את נסיה בת ר׳ פסח, וכעבור זמן קצר לפעולתו בלבוב היה מן הרופאים הידועים גם בסביבה. עם פעילותו ברפואה הקדיש מזמנו גם לעניני הקהלה בשנות הסבל אחרי ת״ח.

ביתו של ד״ר שמחה מנחם (בלאַחרסקאַ 19)

המלך **סוביסקי, שתקפתו** מחלה קשה בשנות 1670־1671, הזמינו לרפאו ודרש שיגור על־ידו בזולקוב. הוא נשאר עם עד מות המלך בשנת 1696, וחזר לביבה. כאן בנה לו בית מפואר ברחוב היהודים (מספר 19), והיה מכובד על הקהלה. עוד בחייו של המלך סוביסקי היה „נשיא ארץ־ישראל״ ובשנת 1698 נבחר לפרנס בועד ד״א. בתפקידו הצליח לסדר ענינים חשובים, כגון: סכסוך בין המדפיס אורי בן אהרן פייביש הלוי, שהעביר בשנת 1690 בית־דפוס מאמסטרדם לזולקוב,

לבין המדפיסים בלובלין וקרקא[5]), הוא הסדיר גם את הסכסוך בתוך קהלת זולקוב (1701). „ר' שמחה כל חוגי האוכלוסיה, יהודים ונוצרים כאחד. היה גדול דאקטער" — כך נקרא בפי העם — היה מקובל על בתורה, בעל השכלה ושוחר אמנות, כפי שמעיד עלין בנין ביתו, שהקים בסגנון הרנסנס. ביחוד העריכו את נדיבותו, כי ידו היתה פתוחה לעזרת עניים ודלים.

אשתו הראשונה, נסיה, נפטרה בשנת 1693, ואחרי שחזר מזולקוב בשנת 1696 לבובה התחתן, וחי רק שנים מועטות. בכ"ח אדר תס"ב (1702) הלך לעולמו.

המלך סוביסקי היה מקובל על היהודים שראו בו את פטרונם, ואגדות נמסרו על מעשיו וחסדיו. אגדה אחת מספרת שבימי ממשלתו העלילו הנוצרים עלילת דם על יהודי לבוב. באותו הזמן שהה סובייסקי בלבוב ופעם יצא בלילה למרפסת ביתו וראה נוצרים אחדים מתחמקים ברחוב ואחד מהם נושא שק על גבו. המלך צוה לעצור את האנשים ומצא בשק גוית ילד נוצרי. מיד נתן פקודה להעניש את הפושעים ולפרסם את המעשה, כדי שלא יפול שוב חשד על היהודים.

בפברואר 1695 פלשו הטטרים לרייסין והגיעו עד לבוב. המפקד הפולני יאבלונובסקי היה מוכרח לסגת ולפנות את הפרבר הקרקובי. אז התנפלו הטטרים על הרובע היהודי, הרגו את רוב תושביו, הרסו את הבתים וגזלו את הרכוש. ורק עם הסתערות הצבא הפולני הוכרחו לסגת[5]ב).

אחרי פטירתו של המלך סוביסקי (1696) התחילה שוב תקופת מלחמות. השבדים תמכו במועמדותו של סטניסלב לשצינסקי למלך בפולין והרוסים עמדו לימינו של אוגוסט, מסקסוניה. חיילים שכירים התנפלו על לבוב והעיר נאלצה לשלם כופר.

ב־23 בנובמבר 1703 (ג' כסלו תס"ג) אירעה התפוצצות של מחסן אבק־שריפה שנמצא בתוך הרובע היהודי (בואימוב) הרבה בתים נהרסו ו־36 יהודים נהרגו, וביניהם המגיד ר' שמרל כץ[6]), המנהיג ר' נפתלי הרץ בר' יחיאל רובל, הדיין ר' אשר בר' ראובן[7]). טרם הספיקו היהודים להתאושש ואסון חדש בא עליהם: בשנת 1704 הסתערו השבדים וב־6 בספטמבר כבשו את העיר. הפרברים ותושביהם היהודים היו שוב הראשונים לסבל והקהלה בחוץ־לעיר הושמדה לחלוטין, פליטי הפרברים נמלטו לרובע היהודים בתוך־העיר והצטופפו ברחובות. לפי דברי סופר־הזכרונות חודינצקי[8]), השתתפו היהודים במרץ רב בהגנת העיר. יהודי אחד נהרג בשעת ירייתו בתותח על עמדות האויב. השבדים כעסו על היהודים שהשתתפו בהגנה והחליטו להתנקם בהם. כשנכנסו העירה השתוללו בה, הרגו ושדדו בתים פרטיים, כנסיות ובתי־כנסת.

הצבא השבדי עזב את העיר ורק חיל־מצב, עם הגנרל סטנבוק בראש ,נשאר בה. היהודים שלמו את חלקם[9]) במכסת הכופר, ומלבד זה munus judaicum (מתנת יהודים) בסך 200.000 טאלר.

פתאום פרצה דליקה שהרסה את מחסני העיר ואת רחוב היהודים. למרות האסון דרש הגנרל סטנבוק את תשלום „מתנת היהודים". כאשר הצהירו שאין ביכלתם לשלם סכום כזה העמיד לפני בית־הכנסת עץ־תליה והזהיר את פרנסי הקהלה באיומי תליה, אם לא ישולם המס. במצב־איומים זה אספו את הכסף.

בהתערבותו של סטניסלב לשצינסקי הסכים המלך השבדי קארל XII שהעיר לבוב תשלם רק 132,000 טאלר, והיהודים השתתפו בסך 40,000 טאלר.

יהודי לבוב סבלו הרבה, מצבם הכלכלי ירד פלאים גם אחרי נסיגת השבדים, כי ההפקעות וסילוקי מסי־המלחמה טרם נגמרו. בשנים 1705—1711 הוכרחו היהודים לתת את חלקם בסכום 308,894 גולדן שהוטל ע"י השבדים, מפני שהאצילים והכמרים הסתמכו על הפריבילגיות וסרבו להשתתף בתשלום זה. מלבד זה שלמה העיר בשנת 1709 לסטניסלב, בן בריתם של השבדים, 150,000 טאלר פרוסיים.

כדי לקיים את התשלומים, הוכרחה הקהלה ללוות סכומים עצומים מיהודים[5]), מאצילים, מנזרים, והסכומים עלו עד מאות אלפי זהובים.

העיריה הגישה משפטים נגד היהודים שלא עמדו בהתחייבויות שהוטלו עליהם לפי החוזה משנת 1683, שהוארך עד שנת 1691. המשפטים נמשכו 40 שנה ועד 1773 לא הביאו שום שנוי במצבם. בשנת 1709 קבעו כל „המעמדות והאומות" בעיר תקנה, שאסרה על התושבים הנוצרים להשכיר דירות וחנויות ליהודים. התקנה אושרה ע"י אוגוסט II ב־11 באפריל 1710 בתוספת, שכל העובר עליה חייב קנס של 200—500 זהובים. היהודים לא נדהמו כלל והצליחו להשיג מידי מפקד־העיר הקולונל יאספרס צו־עכוב לפנוי הבתים. אולם, העיריה השיגה מידי המלך הוראה, שאסרה על יאספרס להתערב בעניני העיר.

הסכסוך הלך והסתבך; העיריה קבלה פסק־דין שחייב את היהודים לחתום על חוזה חדש במשך שבועיים ואם לא יעשו זאת יפסידו את זכויותיהם ומסחרם יצומצם, תיאסר עליהם החזקת בתי־מרזח

ומזוגות והם יצטרכו לפנות את הדירות, המחסנים והחנויות של בתי הנוצרים.

ליהודי הפרברים היה אסור כל מסחר ותעסוקה, ואחרי שערערו הוציא בית־הדין המלכותי בוארשה ב־14 בפברואר 1713 פסק־דין, שאין ליהודים הרשות לחתום על חוזה עם העיר ומסחרם צומצם רק לארבעה סוגים בלבד, ויתר הסחורות יוחרמו. קומיסרים מיוחדים נשלחו לבצע פסק־דין זה.

בשנת 1732 (8.3) קבלה העיריה פסק־דין שהיא רשאית לגרש את היהודים מכל הרחובות והפרברים, פרט לרחוב־היהודים. אולם היהודים הצליחו להתחמק בשוחד ובקשרי־ידידות מבצוע פסקי־הדין וסיכלו את הוצאתם לפועל. האצילים תמכו ביהודים והחכירו להם את בתיהם ומגרשיהם, ביחוד בפרברים. מפני שהיו מעונינים בדמי־חכירות גבוהים שקבלו מהם.

העירונים התמרמרו, כי מספר החנויות היהודיות הלך וגדל, ובשנת 1738 נמנו 71 חנויות בלתי־חוקיות מחוץ לרובע היהודי. הם השיגו מידי המלך פקודה שמסרה את סידור הענין לועדה מיוחדת, ואחרי משא־ומתן נחתם ב־21 ביולי 1740 בין היהודים והעיריה הסכם, בו התחיבו היהודים לעסוק במסחרם בהתאם לחוזה משנת 1592. אך הואיל ובהסכם לא פורש במיוחד שעל היהודים לפנות את חנויותיהם בעיר, לא נסוגו.

ליהודים היה גם משפט עם הישועים בגלל בית־בישול לבירה שהישועים החכירו להם. בחוזה בין היהודים והישועים משנת 1611 בא שנוי בשנת 1722 ובמקום פלפל וכרכום שהיהודים היו משלמים לישועים, התחייבו להעניק להם בכל חג ארבע שיבוטות או קרפיונים, 3 ליטראות שמן מדנציג, 3 ליטראות זנגביל, 3 ליטרות פלפל, רבע עגל שמן וטאלר אחד, מלבד מתנות לתלמידים: סיר יין־שרף וסכום כסף בכל רבע שנה. לכומר־הוויבודה ספקו ארבע חתיכות צלי לכל חג וחג, ולכל הקטור חדש 4 צנצנות. כל יתר המסים בוטלו לחלוטין.

למשפטים היו נחוצים סכומים עצומים להוצאות ושוחד ולפיכך הוטל עומס חמרי כבד על התושבים היהודים.

העיר נתדלדלה ורבים מבתיה נשארו ללא דיירים והנוצרים עצמם החכירו ליהודים בתי־מרזח. בעיר היו 67 ממזגות־בירה בידי הנוצרים והם החכירו כמה מהן ליהודים; בתי־מרזח לתמד היו 71 בידי נוצרים ו־31 בידי היהודים מבתי־מרזח לי"ש היו 80 בידי נוצרים ו־16 בידי יהודים, בפרבר היו רק 57 בתי־

מרזח, וכולם בידי היהודים. מספר בתי־מרזח הנוצרים הלך ופחת עוד יותר אחרי מלחמת השבדים.

תנאי החיים של היהודים היו קשים מכל הבחינות. ברובע היהודי בתוך־העיר היו 49 מגרשים, ואחרי מאורעות המלחמה, בראשית המאה הי"ח, לא היתה אפשרות לשכן את היהודים ברובע, ביחוד עם רבוי מספר הפליטים שנמלטו מן הכפרים, והיהודים התחילו בהכרח לשכור דירות ברחובות הסמוכים לרובע (רוסקא, שקוצקי, סרבסקא, באימוב) החנויות היו מפוזרות בכל העיר, ואפילו בביתו של המלך, ברינק 10, עסק יהודי במכירת דבש.

מצב זה נמשך גם בראשית המאה הי"ח. מתוך מפקד־בקורת שנעשה בשנת 1708 אפשר לראות שכל מרכז־העיר (רינק) היה מלא חנויות של יהודים.

לפי המיפקד נמנו 50 יהודים רוכלים בגרוטאות־ברזל, 80 סוחרי־מלח ו־80 רוכלים, 30 חלפנים 30 מלוים־ברבית, 20 חובשים (לעומת 19 נוצרים) 4 רופאים [10].

העירונים הביטו בעין רעה על היהודים ודרשו לטהר את העיר מן המתחרים בהם — אך לשוא, כי האצילים והמגנטים וגם הכמורה קבלו שכר־דירה גבוה והיו מעונינים שדייריהם היהודים ישארו בעיר.

אמנם, אסור היה למכור ליהודים בתים מחוץ לרובע, אולם יהודים יחידים הצליחו לפרוץ את גדר האיסור ולקנות בתים מידי נוצרים אצילים ועירונים למרות המשפטים ופסקים שהוצאו, כרגיל, נגד היהודים. מלבד הסוחרים החריפו אגודות בעלי־המלאכה את מלחמתם ביהודים. מתוך שרצו להבטיח לאנשיהם חמרי־גלם בזול, השתדלו שיאסרו על היהודים את היצוא.

לפי רשימה משנת 1708 היו בלבוב 18 פחחים יהודים (פחחים נוצרים לא היו כלל); צורפי־זהב — 44 יהודים (10 נוצרים); קצבים — 50 יהודים (8 נוצרים), שזרים — 10 יהודים (נוצרי אחד), אופים יהודים לא היו בתוך־העיר (20 נוצרים) בחוץ־לעיר 20 יהודים; חייטים 50 יהודים (47 נוצרים).

מצב הקהלה והנהלתה היה עלוב, בשנת 1703 ניגש הוויבודה סטניסלב יאבלונובסקי להסדיר את התנאים, היות שסמכות הפרנסים ירדה ולא הצליחו לגבות את המסים למרות החרמות שהטילו על בני הקהלה.

בתקנה מיוחדת, שניתנה במאריאמפול ב־5 באוקטובר 1703 פקד שפרנסי־הקהלה יקבעו ע"פ בחירות ותוטל עליהם סמכות של שיפוט, אולם, בו

בזמן אסר על פקידים להתערב בעניני הקהלה, מלבד במקרים של ערעורים לבית־הדין המחוזי.

במצב העגום שבו נמצאה האוכלוסיה היהודית עקב מאורעות המלחמה ירדה המשמעת בציבור ולכן היתה תקנה זו, שהרימה [10א] את סמכות הקהלה, במקומה. ביחוד, נוכח המעמסה הכספית הקשה שרבצה על הקהלה שהיתה שקועה בחובות. בשנת 1727 היתה הקהלה חייבת לעיריה בלבד 438.410 זה׳, כחלק השתתפותה בקונטריבוציות מזמן המלחמות; כל בתי־הכנסת התרוקנו מזהב וכסף שהיו בהם. כדי למלא את התחייבויותיה זקוקה היתה הקהלה להלוואות שגררו גם רבית גדולה מאד.

בשנת 1707 לקחה הקהלה הלואה בסך 4000 זה׳ אצל מיסדר ה„כרמליטים היחפים" ברבית של 7%, בשנת 1714 — 15.000 זה׳ אצל בנדיקט קראקובסקי. 42 000 זה׳ היתה חייבת הקהלה למסדר׳ הסטארופיגיים, 4000 זה׳ למאגדאלנה פרושקובסקה, 2.680 זה׳ לאציל אלכסנדר סיאדלסקי, 12.600 זה׳ לאציל אדם קארש, 190 זה׳ לאגודת החובשים הנוצרים.

במצב הכספי הירוד הוטלו על האוכלוסין מסים חדשים והעלו את מסי־בשר ו„חזקה". כדי לשלם את החוב לדומיניקאנים בסך 52.000 זה׳, אולם גם זה לא הועיל והקהלה שקעה בחובות ללא מוצא.

בירידתה של קהלת לבוב קם לה עסקן מרכזי שהצליח לעודדה ולהרימה, ולהחזירה לגדולתה:

בשנת 1714 נבחר הגאון ר׳ צבי־הירש בן יעקב אשכנזי (ה„חכם־צבי") בתור רב לשתי הקהלות ונתקבל בכבוד ובשמחה רבה. הוא היה מכובד גם על הנוצרים „ולא מן הק"ק בלבד היה לו כל הכבוד הגדול, כי גם אינם יהודים השכימו לפתחו והקדימו פניו בתשורות. ובתוך הזמן הקצר הנ"ל שהיה שם תקן לק"ק תקנות גדולות והרים קרן הקהלה לשם ולתפארת, ועשה דין באנשי חמס, ובעלי הזדון נכנעו מפניו, והעביר גם פרנס אחד גברא אלמא ממינויו, ר׳ זעליג, על שנתברר עליו שגזל ממון הקהלה ואכל שוד עניים. והלך זה ומסר את אמ"ה ז"ל אצל השררה וההגמון שם, ונתבע אמ"ה ז"ל לפניהם והיתה אימה גדולה בקהלה וחרדה נפלה עליהם, כי שם פחדו מאד היהודים מאימת המושלים. אבל אמ"ה ז"ל הלך אצלם ועמד לפניהם דיבר עמהם בלשון איטלייני ועשו לו השררות כבוד גדול שלא נעשה כמוהו מלפניו, כי הצריכו ההגמון לישב על הכסא הסמוך לו ולהניח כובעו בראשו ונתן ד׳ חנו בעיניהם ונתנו לו רשות וכח כמעט לדון דיני־נפשות בקהלו כאשר יישר בעיניו ויצא מלפניהם בכבוד גדול ונפטר מהם בשלום. אז נפלה אימתו ז"ל על כל המוסרים ואנשי הבליעל שהיו שם סרו למשמעתו ונכנעו לפניו, כי נפל פחדו עליהם ולכל הקהל היה יקר ותפארת וגדולה".

ה„חכם־צבי" הבין להשליט את סמכותו על הכל. ר׳ משה יחיאלס שהטיל שלטון תקיף על בני קהלתו קיבל את דינו ונכנע לסמכותו. הוא לא נרתע גם מפני הגבירים העשירים, שהופיעו לפני בית־דין וידע לכפות עליהם את פסק־דינו. אנשי־הקהלה ראו בו פטרון, שעמד על משמרת עניניהם, כי ידע „לפקח על שיהיו כולם מאושרים ומסודרים מונהגים ביושר, כדת משה וישראל, הן בעסקי הקהל ובערכי המסים הכבדים, עסקי הרבים והיחידים, בכלל ובפרט. שם כל מעיינו והן בדברים שבין אדם לחברו, לשים משפט אמת בארץ בלי משא פנים" [11]).

במיוחד דאג הרבה לחינוך ולימוד־התורה, והוא הצטער ש„נעשו רבנים שאפילו מקרא לא קראו, גם במשנה לא ידעו, ולא בקיאי בצורתא דשמעתא, ופוסקים ראשונים לא ראו". ולכן החליט לעשות תיקונים יסודיים בחינוך ובדרכי הלימוד. הוא כינס את המלמדים „וסדר להם אופן למודם במקרא תחילה ע"פ הדקדוקים". אלא שלא הספיק להעביר את התיקונים ובכ"ח אייר תע"ח (1718) נפטר בלבוב.

אחרי מותו נבחר הרב מלובלין, ר׳ שמחה ב"ר נחמן הכהן רפפורט, אולם בדרכו לבובה חלה ונפטר בשברשין בז׳ אב תע"ח (1718).

אחריו נבחר נינו של ר׳ יהושע פאלק, ר׳ יעקב יהושע בר׳ צבי־הירש, בעמ"ח „פני יהושע" (1681־1756) שהיה חתנו של ר׳ שלמה סגל לנדא פרנס־הקהלה בלבוב. הוא היה פעיל בהוראה ומטעם הקהלה הוטל עליו הפקוח על כל המלמדים, בהפצצת מחסן אבק־השרפה ב־27 בנובמבר 1703 נהרגו אשתו לאה, חותנתו רייזל ואביה שמרל כץ ובתו. המאורע דכאהו מאד והוא עזב את לבוב. התחתן שנית עם טויבה, בתו של ר׳ יששכר־בער הגביר מלבוב ושימש ברבנות בטארלוב, קורוב, ליסקו.

לפי שמספר ר׳ יעקב עמדין, השתדלה משפחת אשתו בשנת 1718 שיקבל את הרבנות בלבוב. ובספטמבר 1718 נבחר לרב־הקהלה בלבוב והגליל. אחרי שחותנתו הוציאה 30.000 זה׳ למטרה זו. מיד אחרי שבא לבובה לשבת על כס־הרבנות, השתדל גביר אחד שימנו את חתנו ר׳ חיים בן ליזרל, שהיה רב בזלוצוב וגר בלבוב, כרב בעיר.

ר׳ חיים, היה נכדו של ר׳ פנחס משה חריף שהיה

רב בלבוב. חותנו, שהיה סרסורו של הוויבודה יאבלונובסקי, הצליח לרכוש את עזרתו וגם חלק מפרנסי הקהלה תמכו בו ובשנת 1720 — אחרי שנגמר תוקף־המנוי של הרב ר' יהושע בן צבי־הירש, — משכה הקהלה ידה ממנו ולא האריכה את המינוי ובחרה במקומו את ר' חיים ב"ר לייזרל, שאושר גם ע"י הוויבודה יאבלונובסקי; אולם הוא לא הצליח להשיג גם את רבנות הגליל.

בלבוב התפלגו שני צדדים ובגלל המריבות השמיצו את שמו של ר' יהושע ו„הפקירו ממונו ורכושו כי הפסיד 30.000 זה' שמסר לקהלה לסילוק חובותיה", הוכרח ר' יהושע לעזוב בשנת 1720 את לבוב, והשתקע זמנית בבוצאץ. הוא פנה אל קהלות הגליל לבוב והן הכריעו לטובתו ולא הכירו בר' חיים כרב־הגליל והכריזו שלא יצייתו לקהלת לבוב. אז הוכרז חרם על ר' חיים ואוהדיו [14] במושב ועד־הגליל, שהתכנס בי"א תמוז ת"פ (1720.7.17) בקוליקוב. בפסק זה הודגש בפירוש כי „אין לנו אנשי הגליל עוד חלק ונחלה בק"ק לבוב ומכ"ש להרב שיקבלו עליהם, אולם אנחנו כולנו כאחד כל קהלות הגליל מקצה אל הקצה כולנו חייבים בכבוד הרב המאה"ג מהור"ר יהושע הנ"ל. הוא לבדו נשיא היה בתוכנו ומבחר המקום אשר יבחור באחת מקהלות הגליל שם יהיה ואנחנו סרים למשמעתו בכל עניני הרבנות".

אנשי לבוב הוכרזו כ„עוברי עבירה" ולר' יהושע ניתנה „הרשות" להחרים ולנדות את הרב „החובל" [15] בכל קהלות הגליל. קהלת לבוב נדונה לשלם קנס בסך 30.000 זה' לטובת ר' יהושע. בפסק זה הוכר באופן רשמי כרב לבוב והגליל. אולם, בכל זאת לא חזר לבובה והשתקע בבוצאץ מפני שהסטרוסטה של בוצאץ, קינובסקי, היה בסכסוך עם הוויבודה יאבלונובסקי, ולכן היה ר' יהושע בטוח שלא יעשה לו כל רעה.

בינתים עבר ענינו לדיון במושב של ועד ד' ארצות. ואושר בשנת 1724 ע"י הועד בראשותו של ד"ר יצחק חזק (פורטיס), שציין את הרב ר' משה בן אלעזר כ„רב חובל" והצדיק את תביעתו של ר' יהושע לתשלום הסך 30.000 זה'.

כאשר יצא ר' יהושע בשנת 1727 לירוסלב להשתתף כנציג הרבנות בלבוב במושב של „ועד ד' ארצות" הודיעו יריביו לוויבודה יאבלונובסקי, שביקש את הסטרוסטה בירוסלב להסגיר את ר' יהושע לידיו. רק הודות לידידו ד"ר יצחק חזק (פורטיס), שכהן אז כפרנס כולל של ועד ד' ארצות, ונודע לו הדבר, נחבא ר' יהושע בארון בחדרו, עד שהבלעים יצאו והוא ניצל ועזב את ירוסלב וחזר לבוצאץ.

במצב קשה זה חי ר' יהושע בבוצאץ עד 1730, שאז הוזמן לשבת על כסא הרבנות בברלין, כיורשו של הרב ר' מיכאל חסיד.

בהיותו בברלין השתדל לקיים את הפסק של רוזני ועד הגליל ושל הועד ד"א או לםלשוא. הוא השאיר גם יפוי־כח לבניו ולבתו, אך לא ידוע אם הצליחו לקבל מקהלת לבוב פצוי בתביעתם.

בתקופה זו כהן ר' חיים בן יצחק רייצס (1737־1728) כאב בית־דין בשתי הקהלות וכנציג לבוב בהנהלת ועד הגליל רייסין.

בפודוליה וברייסין גדל אז מספר הנוטים לכת שבתי־צבי וביחוד גברה השפעתם בערי רייסין: זולקוב, רוהאטין, פודהייצה, הורודנקה, וגם בלבוב. רבים מאוהדיו באו מפודוליה הקרובה לתורכיה, השתקעו בערים ומשכו אליהם אנשים גם מחוגי הלמדנים.

הרבנים יצאו נגדם ובראותם את הרס התורה והמצוות התכנסו בלבוב, לפי הוראות ועד ד' ארצות, בי"ז תמוז תפ"ב (1722), בבית־הכנסת הגדול שמחוץ־לעיר. רב העיר והגליל, ר' יעקב יהושע בעל „פני יהושע", יחד עם שבעה דייניו הכריז חרם בתקיעת שופר וכבוי נרות על החוטאים וכל העם עמד והקשיב ברעדה לדברי הקללה „ותינוקות של בית רבן ענו אחריהם אמן... וכמה וכמה פושעים חוטאים מכת הארורה הזאת עמדו אתנו על הבימה וגם המה התודו על עוונם בבכיה ובזעקה גדולה עד למרום ואמרו כזאת וכזאת עשינו כפי נוסח הסידור שסידרנו ולאחר יציאה מבית הכנסת י"ז תמוז הוכרחו לנהוג בעצמם דין אבלות ונדוי שבעה ושלושים, כל דין מנידה ואבל זולת שאר ענשים ונזיפות, אשר יצא מאתנו שבעה רבנים ואנא ברישא" [16]). ואח"כ התודו על חטאם וקבלו עליהם תשובה בפרהסיה.

חרם דומה הוכרז בשאר קהלות. אולם למרות החרם לא הצליחו לבער את אוהדי ש"צ עד תומם. להיפך, מספר אנשי־הכת הלך וגדל, וכעבור שנים מספר הצטרפו לסיעתו של יעקב פראנק.

גם בחיי הקהלה לא השתרר שקט בלבוב. מזמן המחלוקת עם הרב ר' יהושע בן צבי (בעמ"ח „פני יהושע") השתדלו פרנסי־הקהלה להגדיר את סמכויותיו של הרב.

בשנת 1726 הגישו לוויבודה יאבלונובסקי תלונה שהרב מרשה לו להכניס חידושים העומדים בניגוד

לתקנות, וביקשו להגדיר בהוראה מפורשת את סמכויותיו ומסגרת פעולתו.

ב־20 ביולי 1726 הוציא הוויבודה את ההוראות האלו:

1. „הרב הראשי ורב־הקהלה מחוץ־לעיר יגורו חליפות ג' שנים בתוך־העיר וג' שנים בחוץ־לעיר. אסור למנות ולבחור לפרנסי הקהלה קרובי רבנים. הרבנים פטורים מכל המסים ותשלומים, אולם, במקרה שינהלו בחשאי מסחר או ישלחו סחורות לברסלוי או למקומות אחרים, עליהם לשלם מס ברדאן (מס של הקהלות למצרכים ועסקים).

2. הקהלה מחוייבת להמציא לרבנים דירה, אולם הם רשאים לכלכל בביתם רק בן אחד או בת עם בעלה, והם פטורים מתשלום מסים. מכספם שיתנו ברבית ישלמו רק מס ברדאן.

3. משכרתו של הרב הראשי היא 10 זה' לשבוע ושל הרב השני 8 זה'. בעד שתי הדרשות לשנה יקבלו 10 טאלר ומהחתונות מכל 100 זה' נדוניה 18 גר', מגטין 4 זה', ואסור להם לדרוש ולקבל יותר מן הסכומים שנקבעו.

4. אסור לרבנים לכנס את הנהלת הקהלה אצלם בבית. כל ישיבות הקהל מתקיימות אך ורק בבית הקהלה.

5. את התוארים „חבר" מותר להעניק ג' שנים ו„מורנו" שש שנים אחרי החתונה.

6. על הרבנים לשמור שבחירות הפרנסים ויתר הממונים תתקיימנה לפי התקנות הקיימות.

7. בית־הדין מתקיים בביתו של אב"ד ובאם ידרשו שהרב ישב בראש בית־הדין על הדיינים להתכנס בביתו של הרב.

8. הערעורים נגד תקנות הפרנסים והרבנים יש להגיש לועדי הגליל וכל יהודי רשאי לערער בפני בית־המשפט של הפודוויובודה.

9. הרב בוחר את השמאים להערכת המסים לפי הגורל, והוא משביעם גם שימלאו את תפקידם ביושר ובלי רשעות ומשוא־פנים.

10. בלבוב מותר להחזיק 12 דיינים בעיר ו־12 בחוץ־לעיר, ויש לבחור רק אנשים נבונים ומבוגרים, שכבר עברו 10 שנים לנשואיהם.

11. אסור להחזיק כתבי הקהל בבית הרב ואסור לו לרכוש מהקהל טופסים של הקהלה. וכן אסור לקבל מתנות, ויש לראות בזה מתן־שוחד [17]).

הקהלה נמצאה במצב קשה בנוגע לכניסת יהודים, שבאו מסביבות לבוב והתגוררו בפרברי העיר בחסות האצילים, שעמדו תחת חסותם.

בהסתמכם על חסות האצילים לא רצו להכיר בסמכות הקהלה ולשלם את המסים שהוטלו עליהם. הדבר הגיע לידי סכסוכים ושתדלן־הקהלה, ישראל בר' לוי, הוכרח לא פעם להכניס לספרי־הרישום ערעורים נגד „היהודים הגרים בפרברים בחסות הנסיכה יאבלונובסקה ועורכים בבתים פרטיים ברית־מילה לנמנעים לשלם מסי הקהלה, לא מלידה ולא מחתונות ודמי חזקה" [48]).

יהודים אלה היו עפ"י רוב בעלי החנויות בעיר ולכן קשה היה לעיריה לפנותם, הואיל ופטרוניהם מצאו תמיד תחבולות להחזיקם. קשה היה לקהלה לעמוד נגד היחס העויין שהשתרר עם הגברת השפעתה של הכנסיה הקטולית, שהגיעו דוקא בלבוב עד משפט עלילת־דם נגד איידלה מדרוהוביץ ונגד האחים רייצס.

בתו של הראש ומנהיג ר' משה קוקניש, מרת איידלה היתה יפהפיה ומופלגת בעושר ברובע היהודי ועוררה את קנאת השכנים הנוצריים. בליל הסדר של 1710 פלשו חיילים ופקידי בית־הדין לדירתה ומצאו שם גופת ילד נוצרי שנזרק לשם. ההמון הנוצרי המוסת רצה להתנפל על היהודים, אולם איידלה, מרצונה להציל את אחיה ובלי ידיעת הקהלה קבלה על עצמה את האשמה, ואמרה שרצחה את הילדה. בית־הדין דן אותה למות. כשפורסם פסק־הדין הודתה העוזרת הנוצריה שהיא זרקה לבית גברתה את גוית הילד הנרצח. השופטים הסכימו לבטל את פסק־דינם רק בתנאי שאיידל תסכים להתנצר. היא סרבה לעשות זאת ובכ"ו אלול ת"ע מסרה נפשה על קדושת השם.

על רקע אחר בויים המשפט נגד האחים חיים ויהושע רייצס, שהיה לו הד חזק גם מחוץ לפולין ודו"ח מפורטים עליו נדפסו ב„ברלינר פריביליגירטע צייטונג" [48]) „גאזט דה פראנס" [19]) ועניינו נתפרסם גם בתפוצות הגולה [20]).

וזה רקע העלילה: בעיירה סטרוסוב הודיע הסנדלר וחזר לחיק היהדות. אחרי חקירה ובדיקה מטעם יאצקו סיאריצוב שבין היהודים מסתתר אדם שהתנצר שלטונות הכנסיה הוברר, שיאן פיליפוביץ התנצר בלבוב והתגורר שם אצל הצייר לוקאש וישניובסקי. כעבור זמן חזר לחיק היהדות. מלבוב יצא לדוברומיל, דרוהוביץ והגיע לסטרוסוב. כאן נאסר ונכלא בכנסיה באונייוב ואח"כ הועבר ללבוב.

בתחילה לא רצה לשוב לנצרות, אך כשהצביעו על העונש הצפוי לו, הסכים להשאר כנוצרי. ואז התחילו לחקור מי ואיך הסיתוהו לשוב אל היהדות. אחרי ענויים קשים הודה כי יהודי אחד, ושמו משה, הכניסו למרתף בבית הרב, ושברו צלב שנשא אתו. נוכחו במעשה רבנים שהשמיצו את הדת הנוצרית. על יסוד הודאתו ציוה הסטרוסטה של לבוב לאסור את הרבנים מלבוב, דרוהוביץ, סטרי. רב הגליל של לבוב, ר' חיים, היה בזולקוב, וכשבאו לאסרו, הצליח לברוח. במקומו נאסרו אמו ומנהיג קהלת זולקוב,

איסר בן מרדכי וכן אב בית־דין של לבוב, ר' חיים בן יצחק רייצס ואחיו יהושע, את דוד רייצס שהחרימו אצלו 8000 זה', ואת משה, שלפי עדותו של פיליפוביץ הסיתו לעזוב הנצרות. הרב משצרזץ הצליח להמלט מידי השלטונות.

לפי המסופר עונו היהודים 40 יום ואף אחד מהם לא הודה. ואז ציוה הארכיהגמון להעמיד את האסירים בשורה, והוא ופיליפוביץ עברו על פניהם, גם הפעם לא זיהה פיליפוביץ את הנאשם. אולם כאשר ר' חיים רייצס העיר לארכיהגמון בלטינית: הרי רואה אתה שהחזקתם אותם חנם 40 יום אמר פיליפוביץ [21] „הרי זהו, הכרתיו בקולו".

עד כאן ספור העם, וקשה לקבוע אם נכון הדבר.

מתוך החומר הארכיוני ידוע, שבי"ד, בהשתתפות סטניסלב יאבלונסקי, הוויבודה מרייסין; יאנוש ויש־ניוביצקי, נציב קרקא; סטן פהומיצקי, מושל פודוליה וסטניסלב פוטוצקי, מושל לבוב, דן את פיליפוביץ לתליה, וכדי להרגיע את המוני הנוצרים המוסתים על ידי הכמורה נידונו גם הרב ר' חיים בן אלעזר ואחיו יהושע למות בשריפה ונגזר על האח הבכור להיסחב כשהוא קשור לסוס בחוצות העיר לפני מותו. פסק־הדין בוצע בערב חג השבועות.

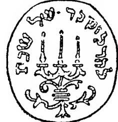
לפי מקורות נוצריים התאבד יהושע במאסר בחתכו את צווארו. הכומר הישועי ז'ולטובסקי, ניסה עוד לפתות את ר' חיים שיתנצר בהבטיחו שישוחרר — אולם לשוא. ואז נמסר לתליו. בערב שבועות (13 במאי 1728 [22]) נשרפו הוא ויהושע ורכושם הוחרם ונמסר לעיריה לשם תיקון הביצירים.

הקהלה פדתה את אפרם שהובא לקבירה בבית־העלמין. במשפט היתה מעורבת גם בתו של ר' חיים רייצס, חיה [23]), שגם היא נהרגה [24]).

הרצח בוצע מבלי שהסטרוסטה מחה נגדו, דבר שהיה מחוייב לעשות, כי האחים רייצס היו תושבי הקהלה של מחוץ־לעיר, שעמדה תחת חסותו. כנראה, לא העיז לצאת נגד הכנסיה, שהשפעתה היתה ללא גבול, אעפ"י שהמושל היה נוטה לצד היהודים. בשנת 1729, שנה אחרי משפט רייצס, החכיר המושל את כל המסים לסוחרים יהודים — ובסכסוכי היהודים עם העיריה עמד תמיד לימנם, כנראה, לא חנם.

בשנת 1732—1733 עבר גל התנפלווית של סטודנטים (שילר געלייף) על יהודי הפרברים. אולם, בשנת 1733 הרגישו הסטודנטים את תגובת היהודים שהרביצו והכו בהם, ומאז לא העיזו הסטודנטים להמשיך בהתפרצויותיהם.

בימים ההם פשטו גם בפולין חסידים ואנשי־מעשה שנהגו בסיגופים ובצומות כמנהג חסידי צפת. בשנת 1690 נדפס בקרקא ובפרנפורט־דאודר „שלחן ערוך" בנוסח האר"י ובהשתדלות הרבנים של „ועד ארבע־ארצות" נדפס בדיהרנפורט „השולחן־ערוך אורח

טבעת־חותם של אשה מפולין. האבן המסית. הכתובת 'להדליק נר של שבת' והמנורה בת שלשה קנים חקוקות וממולאות זהב. המאה הי"ז

חותמו של יצחק בן אברהם הכהן מלבוב. משנת 1654. ובו סימן הכהן — כפות כהנים נשואות בברכה

חותמו של יוסף־שלמה בן ירוחם מלבוב. משנת 1629. בו מזל בעל החותם שנולד בסיון

חותמו של אהרן בן משקי"ש הלוי, לבוב. משנת 1654. ובו סימן הלויים—כד לרחיצת ידי כהנים

חותמו של יקותיאל ־זלמן במהר"ר אלעזר ז"ל מלבוב. משנת 1654

חותמו של יוסף־שלמה בן ירוחם הלוי מלבוב. משנת 1629. חקוק מזלו של יוסף שנולד בחודש סיון. מוגדל פי שניים

חותמות וטבעות של יהודים מלבוב

חיים" עם פירוש „טורי זהב" מאת הרב ר' דוד הלוי מלבוב ופירוש „מגן אברהם" של הרב ר' אברהם אבלי מקליש, שהביאו את כל מנהגי האר"י להלכה. הבערות בפולין הגבירה את האמונה בנסתרות, שדים ורוחות, קמיעות והשבעות ושמות וחלומות. „בעלי־שם" שמצאו להם קהל מאמינים שקיבלו מהם רפואות, סגולות, קמיעות ולחשים, והתימרו לגרש רוחות ושדים בכוח השמות. אכן, הרבנים ראו בכך את השפעת השבתאים והם יצאו להחרים את שארית הכת הזאת. גדול היה חלקו של ר' יהושע פאלק, בעל „פני יהושע",

במאבק זה, וביחוד אחרי שעבר לברלין יצא בתקיפות נגד ר' יהונתן אייבשיץ.

הפולמוס בין ר' יעקב עמדין ור' יהושע פאלק לבין ר' יהונתן אייבשיץ הזעיק את תלמידיו בפולין להתקפת־נגד שתחילתה היתה הכרזת חרם על ר' יעקב עמדין בבית־הכנסת בלובלין. הפולמוס עורר סערת־רוחות גם בפולין ובמושבי „ועד ארבע־ארצות" עסקו בו הרבה, והדיו הגיעו עד לבוב והגליל.

בין אוהדיו של ר' יהונתן אייבשיץ בלבוב, ידוע התורני ר' דוד פעסט הנקרא גם לעמבורגער, שעמד בחליפת־מכתבים עם הר"י אייבשיץ והעריכו כ„זך ונקי־רעיון ושלם בדעת" [25]).

בניגוד לרב ר' חיים הכהן רפפורט מלבוב שלא התערב בפולמוס, נמנה רב־הגליל, ר' יצחק לנדא, על מחנה אוהדיו של הר"י אייבשיץ. הוא וחותנו ר' אברהם בן חיים, ראש המדינה בלובלין ובנו ר' יעקב, הרב בלובלין, שהיה מתלמידיו של הר' אייבשיץ, השפיעו במושב „ועד ארבע־ארצות" בשנת 1753, שטיפל בפולמוס. לצדו של ר"י עמדין עמדו הפרנס אברהם־ליסא וברוך יון, סוכן־המלך אוגוסט III.

בהשפעתו של ר' יצחק לנדא הוכרז בלובלין (ו' אב תקי"א, 1751) חרם על ר"י עמדין. הרב ר' חיים רפפורט בלבוב לא התערב בפולמוס ולא הראה נטייה לשום צד וגם לא חתם על כתב־המודעה בזכותו של הר"י אייבשיץ, שפרסמו מנהיגי ורבני „ועד ארבע־ארצות" בירוסלב בב' מרחשון תקי"ד (1753) [26]). עמדת רבני ומנהיגי המדינה דגליל לבוב היתה שונה מזו. הם חתמו במושב הועד בזולקוב, בתשרי תקי"ד — עוד לפני התועדות „ועד ארבע־ארצות" בירוסלב — תעודה לזכותו של ר' יהונתן אייבשיץ [27]) ולא על כתב המחאה שפורסם בג' מרחשון תקי"ד (1753) ע"י מצדדיו של הר"י עמדין, שהיו במיעוט ודברו בגנותו של הר"י אייבשיץ ואף הם גזרו בחרמות ושמתות לשרוף את הספרים שהחזיקו בדעתו.

כידוע, לא התיר הקומיסר קאזימירז גראנובסקי, מושל־המחוז בראדום, לדון ב„ועד ד' ארצות" בפולמוס שבין הר"י אייבשיץ והר"י עמדין, מפני שאין הדבר בסמכותו [29]). רק אחרי שעזב הקומיסר את הישיבה, זאת אומרת, אחרי הסיום הרשמי, התאספו מצדדיו של ר' יהונתן אייבשיץ והחליטו לזכותו, ובו ביום נשרפו ספרי מתנגדיו בפומבי בככר השוק של ירוסלב.

למחרת פירסמו גם מצדדיו של ר' יעקב עמדין גילוי־דעת מעין זה, שהכיל הערה חשובה לתאור המושב והדיון בו, והיא: „כל מעשה ועניני הועד הזה שלטו בו ידי זרים ויד גוי היתה באמצע כל דבר" ו„בגלל הדבר הזה לא היה", בידינו לתקן פרצות הדור, לגדור גדר סוגה בשושנים בענין הזה" *).

פרק ט׳: המצב במאה הי״ח

המאבק עם העיריה. ראשית תנועת הפראנקיסטים. הויכוח בלבוב (1759). מלחמת העירונים נגד המסחר היהודי. התערבותו של הקנצלר ינדרזיי מלודזיבסקי. בעלי־המלאכה היהודים וארגוניהם. היחסים בפנים הקהלה. המריבות בין הפרנסים. מלחמת בחירית. האשמות ומשפטים. הפרנס משה בן יצחק־מנקיס והשתלטותו. סכסוכים וערבוביה בקהלות.

.1

במאה הי״ח חלה ירידה קשה בחיי העיר והקהלה היהודית. העיריה היתה שקועה בחובות, ולא דאגה לצרכים החיוניים, כגון: תיקון כבישים, חומות־העיר, נקיון וכו׳. מצב הסניטציה היה איום וסיכן את בריאות האוכלוסין. לא היה פיקוח גם על סדרי הבניה. המצב החמרי והתרבותי היה קשה וירוד ואפילו סוחרים ועירונים בעלי־שם לא ידעו קרוא וכתוב [1].

בגלל המלחמות עזבו רבים מן השכבות האמידות את העיר ויצאו לערי־המזרח שהתפתחו מבחינה כלכלית כגון: ברודי, זולקיב, בוצאץ. המצב הירוד של העיר הדאיג אפילו את המלך אוגוסט III, שהורה ב־7 בדצמבר 1735 לסטרוסטה ולעיריה לחקור את סיבות הירידה ולהתחיל בתיקון הבתים והרחובות ההרוסים. 300 בתים נעזבו ע״י בעליהם בגלל מעמסת מסים. לשם עידוד אישר המלך מחדש את כל החרויות והפריבילגיות של העירונים, אולם ללא תועלת. ראשי העיריה היו עסוקים בהמשך המשפטים נגד היהודים, שהוצאותיהם עלו לסכומים עצומים.

בזמן ביקורו של אוגוסט III בלבוב ב־11 בפברואר 1735, השיגו ממנו צו, בו הוטל על היהודים בחומרה יתרה, לפנות את הרחובות מחוץ לרובע היהודי. אכן, ניתן להם למכור סחורות עוד במשך שנה שלמה ברחוב רוסקא.

בו בזמן נתמנתה ועדה מיוחדת שתפקידה היה לאלץ את היהודים לחתום על חוזה מתאים עם העיריה. אולם, הפעם התעקשו היהודים ולא הסכימו לשאת־ולתת עם העיריה בענין חתימת חוזה חדש, שבשום אופן לא היה נותן להם את חופש המסחר, שהיה להם כבר. ברור היה להם שאין בכוחה של העיריה, שהכנסותיה ירדו מיום ליום, לפגוע בהם.

אולם, למרות חולשתה המשיכה העיריה במלחמתה ביהודים והמאבק הגיע לשיאו בשנת 1759. היתה זאת שנת פורענות ליהודי לבוב, בה נסתיים המר״מ עם העיריה ואגודות בעלי־המלאכה בענין זכותם לגור ולסחור בתוך העיר. כאמור, היו ברובע היהודי רק 49 מגרשים וההצטופפות הלכה והחמירה מיום ליום.

למרות האיסור שנוצרים ימכרו ליהודים בתים מחוץ לרובע, קנו יהודים בשנת 1660 מאת יעקב לשצינסקי, בית־מדות בפינת סרבסקה ו„שקוצקי טארג״ (בואימוב מספר 23—25) והצליחו לרשום את אחוזתם בספרי רישום־המקרקעין. בשנת 1692 נרשם הבית על שם היורשים שמחה ליברמנוביץ ויצחק מושקוביץ, אחרי ששילמו את המסים. מחצית־הבית עברה בירושה לחיים, ואחריו לאנשל יעקובוביץ, שקנה בשנת 1751 גם את המחצית השניה.

בשנת 1742 רכש היהודי אברהם מדרוהוביץ מאת האציל ואצלאב קארא (במחיר 36.000 זה׳) את הבית בפינת בלאכארסקא־רוסקא ע״י הרובע היהודי, שהוקם ע״י הרותני פיוטר סמיונוביץ אפנדיק („קאמענ־צא אופנדיקובסקא). הדבר עורר סערה בעיריה, ועדה מיוחדת פסקה באוגוסט 1745 שעל היהודים לפנות מיד את הבית — אך אברהם מדרוהוביץ לא זז ממנו, בהסתמכו על קשריו עם האצילים. ב־6 בפברואר 1750 קנה ראש הקהלה, לבקי בלבן, את הבית השלישי מחוץ לרובע, ברחוב סרבסקא 7.

העיריה הגישה משפטים נגד זכות הקנין של בתים אלו, המשפטים נמשכו שנים, שוגרו ועדות־בירור, נערכו חקירות, היהודים הגישו ערעורים והצליחו תמיד, בתמיכת הויבודה הנסיך אוגוסט צארטוריסקי, „לסדר את עניניהם״.

בשנת 1757 החליטה העיריה להביא את הענין לידי גמר לטובתה, והיא שיגרה לוארשה שני נציגים, טומאש פראנקל ופראנצישק סולסקי. לפי הודעתם היה דרוש כסף כדי לרצות את האצילים, וב־12 בדצמבר 1757 החליטה העיריה להטיל על העירונים מס מיוחד לכיסוי כל ההוצאות הקשורות במשפטים אלה.

גם היהודים הפעילו את שתדלני ועד ד׳ ארצות,

שישפיעו על חברי ה„אססוריה קרולבסקה״ [2]) (בית משפט לערעורים המלכותי בוארשה, והוסכם לשגר לבובה קומיסר בעל־סמכות להכריע סופית, בלי זכות ערעור לשום צד נגד הכרעת־דעתו.

בראשית 1758 הגיעה לבובה ועדה מלכותית, ובראשה שר־המשק והסטרוסטה של גוביגרוד [2א]), פליקס צאצקי. בשם היהודים הופיעו עזריאל ושלמה ואלואני. לאחר גבית־עדות מצד העירונים והיהודים, הוצא ב־12 בפברואר 1759 [2ב]) פסק־דין, שחייב את היהודים לפנות את דירותיהם וחנויותיהם מחוץ לרובע היהודים. בעלי הבתים היהודים חויבו למכור את בתיהם לנוצרים במשך חצי־שנה. נתמנתה גם ועדה מיוחד להשגיח על ביצוע פסק־הדין עד 12 ביני 1759.

פסק־הדין פגע קשות גם בזכויות־המסחר שהיו ליהודים מכבר, לפי שהיו צריכים לצמצם את המסחר והמלאכה בהתאם לחוזים עם העיריה, שלפיהם מותר היה ליהודים לסחור רק בארבעה מיני סחורות, ולבעלי־המלאכה כמעט אסור היה להתעסק במלאכתם.

מובן, שהיתה שמחה בחוגי העירונים והעיריה הוציאה את פסק־הדין בדפוס, כדי להנציח את כשלונם המוחלט של היהודים.

היהודים לא נכנעו ואחזו באמצעים כדי לדחות לפי־שעה את מועד ביצועו של פסק־הדין. מלבד בעלי־הבתים השתדלה בדבר גם הקהלה. ב־17 במרס 1759 הגיש יאן קרוגולסקי משפט בשמה נגד העיריה ונגד מוסדותיה, וב־17 באפריל 1759 הוגש ערעור לבית־הדין לערעורים, בנימוק שבעזרת אינפורמציה כוזבת הושג פסק־הדין לרעתם של היהודים.

בינתים מצאו לבקו בלבן ואהרן אברמוביץ תומכים ומליצים בין חוגי האצילים. ובשם הקהלה נסע לוארשה השתדלן ר׳ חיים קורמיש [3]) מלבוב.

העיריה חששה פן יצליחו היהודים לדחות את הביצוע ושלחה לוארשה נציג מיוחד.

אולם, מיד אחרי פרסום פסק־הדין חגג גם ההמון הנוצרי, הנרגז בגלל עלילת הפראנקיסטים שהיהודים משתמשים בדם־נוצרים בפסח, את נצחונו ופרץ לחנויות היהודים וערך פרעות, שדד רכוש והחריב בתים. ב־13 במרס 1759 הגישו ראשי־היהודים תזכיר, שבו תארו את הפרעות והנזקים שהגיעו לסך 247.901 זה׳.

העיריה צדקה בחששותיה. היהודים לא זזו ולא הסכימו לפנות את הבתים והחנויות. התחילה שירה שלמה של משפטים חדשים, שעברו בירושה לשלטון אוסטריה [4]).

אחרי הפורענות הזאת עבר בשנת 1759 משבר קשה על יהודי לבוב, שהיה קשור בענין ויכוח עם הפראנקיסטים ב־7 ישיבות שהתקיימו בחדשי יולי־אוגוסט וספטמבר 1759.

התנועה הפראנקיסטית כשהיא לעצמה לא הכתה שרשים עמוקים בקהלה בלבוב. אמנם עוד בשנת 1754 הגיע לבובה ליב קריסא, נאמנו של פראנק, והתחיל בתעמולתו. הוא הצליח לקרב מספר מאמינים, והם גם קיבלו את פני פראנק כשהגיע בדצמבר 1755 לבובה. ביניהם היה גם צעיר בן עשרים, שלקח מהוריו 50 דוקאטים באמתלה שהוא יוצא לקנות דבש, ויצא אח״כ עם פראנק לסאלוניקי. בלבוב התגורר פראנק בבית סמוך לשער האליצקי, שנקרא בפי היהודים „בית אופל״, וקשה היה לקבוע מה מתרחש בבית זה. לפי עדויות, ערך בהיותו בלבוב הילולות־זימה.

אחדים מאוהדיו העיזו לעורר במעשיהם את חמת היהודים. אחד מהם יצא בשבת רכוב על סוסו לפני ביתו של רב־העיר, ר׳ חיים רפפורט, והעלה אש במקטרתו. מובן שחוצפה זו הרגיזה את הרב והיהודים והם התלוננו אצל הארכיהגמון וביקשו ממנו רשות לעשות שפטים חמורים בעבריין זה. ברשותו הושם העבריין בבור, לפי עדותו של הרב מביאלא פודולסקי, לפי גירסה אחרת נידון למיתה ונקבר לא בבית־העלמין היהודי, אלא תחת עץ על אם־הדרך [5]).

בגלל התרגזות היהודים הוכרח, כנראה, פראנק לעזוב את לבוב ולצאת לדוידוב. יציאתו נתקבלה בשמחה ובסיפוק רב, ולפי דברי בירקנטאל היו פטורים מספחת ממאירה ו„בית האופל נשרף עד היסוד והאשה שהשתתפה במעשי־הזימה מתה בעוונה ובעל־הבית שב בתשובה וקיבל על עצמו סיגופים לכפר על עוונו״ [6]).

נוכח הלך־הרוחות שהשתלט בשנת 1759 בקרב ההמונים הנוצריים, אחרי פסק־הדין של הועדה־המלכותית השתדלו ראשי הקהלה לפני כמורת־לבוב והנונציוס וגם מאחורי הפרגוד, לדחות את הויכוח עם הפראנקיסטים, אחרי שנציגיהם הודיעו שברצינם להכריז בגלוי ובמפורש ולהוכיח מן התלמוד, שהיהודים זקוקים לדם־הנוצרים ומשתמשים בו.

כ־600 אוהדיו של פראנק באו מכל קצוי פולין, פודוליה ואוקראינה, ולחיה, הונגריה, וקצתם גם מתורכיה, הם היו עניים ויחפים ופראנק התכוון

להכניסם לחיק הנצרות, אך הם היו חומר מפוצץ לגבי היהודים.

פחד נפל על היהודים בשבועות שבין ויכוח לויכוח, וביחוד לפני הויכוחים של 27/8, 10/9 בהם טענו הפראנקיסטים ש„התלמוד מורה על הצורך בדם הנוצרים וכל המאמין בתלמוד מחויב להשתמש בו" ומושל־העיר העמיד משמרות צבא לשמירה על רובע היהודים.

הפרעת השקט גברה עם בואו של פראנק עם כל הכבודה הרבה שלו ביום שבת (25/8) אל העיר. ביום א' לאחר שהרב ר' חיים רפפורט הוזמן ע"י שמש הכנסיה לבוא למחרת יחד עם חבריו לויכוח, התאספו האלופים, הרוזנים והמנהיגים דשתי קהלות לבוב והחליטו לגזור תענית־ציבור ליום ב' „בלי פדיון יצומו כולם מעולל ועד יונק". כולם קבלו על עצמם את התענית, אך המשך הויכוח נדחה ל־10/9. היהודים שמחו שלא התחוללה סערה כפי שפחדו. אולם, כדי לקדם את פני הרעה והסכנה — הפראנקיסטים היו משוכנעים שהדיון בעלילה על השימוש בדם־הנוצרים יעורר את הנוצרים לפרעות — התאספו ראשי הקהלות בלבוב ב־28 באוגוסט 1759 בבית הרב [7]) והחליטו להשתמש בדרכי שוחד, כי ידעו שבדרך התנצחות לא יעמידו את הכמרים על האמת.

הקהל הוציא 1026 זה' בקשר לוכוח עם מתנגדי התלמוד, והסכום הוחזר לקהלה מקופת ועד־המדינה בעת סילוק החובות בשנת 1765.

הויכוח עם הפראנקיסטים עורר בלבוב התענינות רבה. נוצרים רבים היו משלמים דמי־כניסה של 15 גרוש כדי להיות נוכחים בוויכוחים אלה[8]).

שנת 1759 עברה בלי זעזועים גדולים והתחיל שוב המאבק עם העיריה בעניני זכות המסחר והדיור. העיריה לא הסתפקה בנצחונה משנת 1759 — אלא הצטרפה ליתר הערים בפולין בפעולות נגד היהודים. במרס 1765 הגישה עירית לבוב יחד עם עירית קרקא, פוזנא, לובלין וכו' פטיציה לסיים בוארשה על הרס העיר וכלכלתה ע"י המסחר, המלאכה וחכירות היהודים.

על יסוד הפטיציות עסק הסיים בשנת 1768 בבעית הערים.

אמנם האצילים לא הסכימו לעשות ויתורים לעירונים, והסיים עוד הגביר את סמכויות הסטרוסטים בעניני כספים ושיפוט. כדי לפצות את העירונים על הגבלות סמכותם אישר הסיים חוק, שאין היהודים רשאים לסחור, למזוג ולעסוק במלאכה אלא רק בגבולות ההסכמים. בערים שבהן לא היו ליהודים הסכמים יש לעשותם לפי דוגמת הסכמי־הערים הקודמים. חוק זה עודד עוד את העירוניים בלבוב להלחם במסחר ובמלאכה של היהודים, לעקל סחורות לסגור את חנויותיהם וכו'.

אך למרות פסק־דין הועדה המלכותית נמשך המאבק בין העירונים לבין היהודים, שלא נכנעו לו בקלות ומצאו תחבולות להמשיך במסחרם כמקודם.

הסוחרים ובעלי החנויות הנוצרים היו, כמובן, מעונינים בחיסול המסחר היהודי ולדחותו למסגרת הרובע היהודי. אולם גם הפעם לא השיגו תוצאות ניכרות. הסוחרים האמידים היו מקפידים על זכויותיהם שהובטחו להם בפריבילגיות, ולפיהן היה מותר ליהודים לסחור אך ורק בסחורות שאינן בחנויות הנוצריות. במיוחד, נאסר עליהם מסחר אריגים ובעקר, מכירתם לפי אמות.

אולם היהודים לא שמרו על כך ובשנת 1744 השיגה העיריה, במשפטה נגד הסיטונאים היהודים דוד השלס ויצחק (מברודי) החלטת בית־הדין [12]) של פודוויבודה שהוטל עליהם בתאריך מסוים, למכור את כל מלאי האריגים או להוציאם מלבוב שלא יעיזו עוד להביא אריגים ולמכור לפי אמות בעיר או בפרברים. תביעתם לאסור על היהודים כל סחר־ומכר נדחתה ע"י בית־הדין בנימוק, שהיהודים עמוסי חובות ויש לאפשר להם לסלקם. וכי איסור המסחר יגרום נזק למיסדרים ולבעלי־חוב של היהודים. ודוקא אז קנו יהודי לבוב בירידי ברודי אריגי־משי, פנינים, אלמוגים וסחורות־מזרח, והיו נוסעים וחוזרים בערים ועיירות בווהלין ואוקראינה.

אגודת הסוחרים (קונפראַטערניאַ), שהוקמה בלבוב בשנת 1767, ותקנותיה אושרו ע"י המלך סטניסלב פוניאטובסקי ב־26 בספטמבר 1767, כדי להבטיח לחבריה את יתרונות היבוא, המשיכה להתנגד למסחר היהודי, שראו בו גורם מזיק. ביחוד היו הסוחרים מעונינים שהיבוא שהיהודים מקבלים מחוץ־לארץ — פרנקפורט ע/מ, דנציג, לייפציג, ברסלוי, הונגריה — לא ימכר בקמעונות אלא בסיטונות, לסוחרים העירוניים הנוצרים. לפי הצעתם צריך היה להחרים את הסחורה מן העבריינים, מחציתה לאוצר ומחציתה לאגודת הסוחרים.

בסעיף מיוחד (§24) מדובר על הסוחרים היהודים שהרסו את המסחר הנוצרי. ולפיכך יש לאסור על היהודים לסחור בעיר, מלבד אם יגיעו, בהסכמת האגודה, לידי חתימת חוזה (פאקטא) עם העיריה.

באין חוזה חתום יש להחרים את הסחורות והחפצים מכל יהודי המעיז לסחור בעיר, פרט לימי היריד[10]

בסעיף (§ 31), נקבע שסחר תבואות, עצים, תמד, עורות מותר רק לחברי האגודה, פרט לכמות עורות שיתירו ליהודים לפי חוזה[11].

העירונים לא הצליחו במאמציהם לחסל את המסחר היהודי, כי האצילים וגם הכמורה, שיהודים יחידים וקהלות היו חייבים להם סכומים גדולים — (בשנת 1765 הגיעו חובות קהלת לבוב לאצילים, כמרים ומיסדרים ל־381.999 זה׳[12]), היו מעוניינים לקבל את הקרן והרבית ולכן נטו לצד היהודים ואיפשרו להם להמשיך בעסקיהם.

במחצית המאה הי״ח היו נגישות מצד הקמעונים הנוצרים נגד מתוכים יהודים (באֶרישניצי) שלפי דעתם הזיקו למסחר הנוצרי וגרמו להתיקרות הסחורות. בשנת 1742 הוציא פסק־דין, שצמצם למעשה את מספר המתוכים, שהיו זקוקים לרשיון מטעם הקהל ושלטונות הפודוויבודה יחד[13].

שונה היתה עמדת הסוחרים הסיטונאים, שהיו מעונינים בעצמם במתווכים ובסרסורים יהודים במסחרם עם סוחרי חו״ל.

הואיל ויהודים עסקו גם בחלפנות, והיו מאשימים את החלפנים היהודים שהם מפיצים מטבעות מזויפים[14]) דרש הפודוויבודה מהקהל להרשות עסקי חלפנות רק לאנשים הידועים בישרם[15]). השלטונות הכריזו שיענישו קשה כל חלפן יהודי שיתפס ברמאות.

באין חוזה עם העיריה השתרר מצב מוזר בחיי הכלכלה. אולם יש להודות שהשלטונות, וביחוד בית הדין של הפודוויבודה, התיחסו בהבנה למצב שנוצר, ובמקרים שהגישו משפטים נגד סוחרים יהודים על מסחר בלתי חוקי, התחשבו בחובות המוטלים על היהודים וכי אין להם ברירה אלא להתעסק[16] בכל מסחר כדי שיוכלו להתפרנס.

זמן קצר לפני החלוקה הראשונה של פולין הוחמרו שוב היחסים בין העיריה לבין היהודים בגלל מס מיוחד בסך 5115 זה׳. פרנס־הקהל זלמן פנקס הגיש, בשם יהודי לבוב, לקנצלר־המלוכה בוארשה ינדרזיי מלודזייובסקי, כתב־תלונה נגד העיריה על יחסה ונטל המסים ללא נשוא.

הקנצלר הורה ב־ד׳ בינואר 1771 לסטרוסטה לחקור את הענין, היות „והיהודים הם עמיתינו ולא מן הראוי לדרוש מהם דברים שלא בצדק״. במכתבו לעירית לבוב המליץ להפסיק את היטלי המסים המיוחדים, מפני שהם עמוסי מסים יותר משאר תושבי העיר. ידוע לעיריה, שהיהודים אינם מחוסרי הסות ולכן דורשת מדיניות נבונה למנוע את היהודים מלהפעיל את החוגים המגינים עליהם[17]).

לבוב היתה גם במאה הי״ח אחד המרכזים החשובים בסחר היהודי. לפי מפקד משנת 1764[18]) נשארה רשימה מדוייקת למדי על ההרכב המקצועי של יהודי לבוב:

מתוך 6142 נפשות היו 3060 גברים, מהם היו מוכשרים לתעסוקה 1460 גברים. למעשה היו מפרנסים 834 גברים (57,3%), ו־626 גברים 42,7% היו מובטלים.

במסחר ותעשיה היו עסוקים 78 יהודים (5,3%) במלאכה 335 (22,9%), מוזגים וחוכרים 17 (1,1%) שכירים, משרתים, עגלונים, סבלים, עוזרים 295 (20,2%) פקידי קהלה ומקצועות שונים 109 (7,8%).

בכל גליל לבוב התגוררו ב־660 כפרים 6783 יהודים, מהם 3400 גברים. מאלה — מוכשרים לתעסוקה 1400. במקצועות היו עסוקים 1035 גברים (69%): מהם מוזגים וחוכרים 764 (51%), במסחר ותעשיה 14 (0,9%), במלאכה 29 (2,5%), בשרות־בית ומשק 190 (12,7%), מלמדים וכד׳ 38 (2,5%).

בירידים התקיים באמצעות היהודים סחר־חליפין ועסקי חכירה עם בעלי־אחוזות. מקום חשוב תפס מסחר היינות, שהובאו מהונגריה דרך לבוב.[19]).

במאה הי״ח הלך והשתפר הארגון של אגודות בעלי־המלאכה היהודים. מלבד האגודות שהיו קיימות מזמן נוספו עוד אגודות פחחים וזגגים יהודים שנוסדו בשנת 1727. גם הרוכלים התארגנו באגודה כשהוחמר מצבם.

ב־21 במאי 1754 חבר רב הגליל יחד עם ראשי שתי הקהלות תקנון מיוחד לאגודת רוכלי־ילקוטים[20]) (צעך טורביאזשי) לשם סדור עניניהם ויחסיהם.

הרוכלים היו נושאים בתרמיליהם לוחות, סרטי־שוליים ומיני סדקית שלקחו אצל סוחרים בקומיסיון. היו גם נשים רוכלות.

תקנון האגודה אושר ע״י משרד הפודוויבידה במאי 1761.

בראש האגודה הועמד כפטרון פרנס־הקהל משה מנקיס ולפי מנהגי אגודות בעלי־המלאכה נקבעו כראשי האגודה עד הבחירות יקותיאל קיסילביץ, אברהם יוספוביץ, געציל דוידוביץ, יעקב יענקלביץ.

בעניני ממונות היו מתדיינים בפני הרב או ראש־העיר. וביתר הענינים — בפני הפטרון

וראשי האגודה. ערעורים הובאו בפני משרד הפוד־וויבודה.

לפי הסעיף ג׳ בתקנון, היה על הרוכלים להזהר מהתחרות בלתי הוגנת ע״י הוזלת מחירי הסחורות וכן אסור לשלוח נשים למכור סחורות.

רוכלים שהיו להם עסקים ופרנסה נמחקו מרשימת האגודה.

גם מבחינה ארגונית התבססו אגודות בעלי־המלאכה.

כל הסכסוכים הפנימיים היו מסודרים ע״י בית־דין פנימי שבראשו עמד פטרון. נגד פסק־דינו אפשר היה לערער בפני בית־הדין של הפודוויבודה שבסמכותו היה גם פיקוח על אגודות בעלי־המלאכה. סכסוכים בין בעלי־מלאכה ושוליותיהם היו חורגים משיפוט האגודה וכפופים לסמכותו.

במקרים שהפטרונים השתמשו בכהונתם לרעת האגודה הכריע ביה״ד של הפודוויבודה. ידוע, למשל, המקרה באגודת הפרוונים שהאשימה בשנת 1770 את פטרונה, משה לאנדיס, שלקח תשלומים, בניגוד למנהגי האגודה, מחופות זה׳ 3 ומכתיבת מכתב 8 זה׳, הדבר צויין כסחיטה גסה, מלבד מעשי־שחיתות שעשה להנאתו. בית־הדין פיטר את הפטרון והטיל על האגודה לבחור במקומו פטרון אחר מבין אזרחי לבוב, בהתאם לתקנות [21]).

ביחוד היו הפטרונים וראשי האגודות מקפידים על קיום המשמעת הפנימית, ושומרים מפגיעת הסמכות באגודה, שלא יקיימו ישיבות בלי ידיעתם או שיקבלו עבודות בחשאי. באגודת הפחחים, למשל, היה נהוג שעבודות למעלה מסכום 40 זה׳ יש לחלק בין האומנים, לפי גורל. ראשי האגודות שמרו שבעלי־המלאכה יתעסקו בתוצרת השייכת למלאכתם ולא בתוצרת־לואי.

ומובן שהלכו וגברו הסכסוכים עם האגודות הנוצריות, שהיו מעונינות לערער את קיום בעלי־המלאכה היוהדים.

בתעודות נזכרים משפטים בפני בית־הדין של הפודוויבודה שהוגשו נגד יהודים ע״י אגודת הרצענים, בורסקאים, נגרים, זגגים, גלבים [24]). ביחוד החריפו היחסים בין הבורסקאים. אגודת הבורסקאים הנוצרים האשימה את היהודים שהם מבצעים יצוא בלתי חוקי של עורות לחוץ־לארץ ובזה הם גורמים ליוקר. בשנת 1754 הגישו משפט נגד הסוחר אליהו מושקוביץ בטענה, שקנה את כל העורות ומכר אותם לחוץ־לארץ [25]).

בכלל היו אגודות בעלי־המלאכה הנוצרים מעונינות להבטיח לחבריהן חמרי־גלם בזול ולפיכך השתדלו להשיג איסור על היצוא.

מצד שני רדפו את חבריהם שלא היו שייכים לאגודות ועבדו עבודה קלוקלת בלי רשות. נגד „הבלתי־מומחים״ (פארטאצע) אחזו באמצעים חמורים ביותר, ביחוד רדפו את האשפרים („פליק שניידר״) שעזרו לבעלי־המלאכה היהודיים.

גם בתוך הקהלה לא היה הכל בסדר, בהשפעת הירידה והשחיתות כפולין כולה בתקופת השושלת של הסאסים.

ועד הקהלה בלבוב היה בהרכב 4—8 פרנסים, 3—6 טובים. בכל בית־כנסת גדול היו 3—5 גבאים. בבית־הדין היו 3—4 דיינים. מספר השמאים היה 3—6, לגביית רח״ש נמנו 5—6 בוררים, מלבדם היו עוד 5 גבאי ארץ־ישראל [26]). בשנות הארבעים של המאה י״ח עמדו בראש הקהלה הפרנסים יוסף צימלס, יוסף ראבינוביץ, שמואל דובס יצחק מינצלס.

במקום לדאוג לצרכי הקהלה, ניצלו את סמכויותיהם להנאתם. עד שגזבר הקהלה, לבקו ראבסקי, הגיש נגדם מחאה ותלונה בבי״ד של הפודוויבודה, היות שהביאו את הקהלה לידי פשיטת־רגל [27]).

בשנת 1742 ראה בית־הדין של הפודוויבודה הכרח לאיים על פרנסי הקהלה ישראל שמוקלר וליטמאן להעבירם ממשרתם ולהטיל עליהם קנס בגלל אי־הסדרים שהכניסו לעניני הקהלה, בלקחם לעצמם 6000 זה׳ שקבלו בהלואה לסילוק חובות הקהלה.

בשנת 1745 הואשם יצחק מינצלס שלקח הלואות בשם הקהלה [28]) בלי הסכמת הפודוויבודה, ולכן פוטר מתפקידו כפרנס הקהלה. בכלל היו קיימים סכסוכים מתמידים בין הקהל ומשרד הפודוויבודה, שהתאונן, שהקהל אינו סר למשמעתו ומזלזל בהוראותיו. והיו גם מקרים שהכריזו בבית־הכנסת שכל מי „שישמע לפקודותיו של הפודוויבודה ראוי לחניקה להרעלה ולחרם, כדי שלא יתערב עם העדה. יש לסכן אפילו את רכושו וחייו ולא להכנע לפקודותיו של האדון הפודוויבודה״ [29]).

וכאשר בשנת 1743 לא נענה הפרנס יוסף רבינוביץ לפקודה להופיע לפני משרד הפודוויבודה, הודח מתפקידו למשך ג׳ שנים.

כידוע, מילא משרד הפודוויבודה תפקידים שנגעו כמעט בכל שטחי החיים היהודים, ולא מעט תרמה הקהלה להוצאותיו.

לפי התקנה משנת 1692 שילמה הקהלה לוויבודה 4000 זה׳ לשנה, לפודוויבודה 1000 זה׳. וגם לסטרוסטה. מלבד הפיקוח על עניני הקהלה, על בחירת הפרנסים והממונים, גיוס המסים והנהלת חשבונית, הוטל על הפודוויבודה לפקח על הבטחון והסדר הציבורי ועל עניני המסחר והמלאכה[30].

ענין הבחירות העמיס על המשרד טרדות לא מעטות. כמעט בכל תקופת־בחירות באו תלונות מטעם הצדדים היריבים נגד הפרנסים השליטים וגם נגד הרבנים שהתערבו והשתדלו, שהפרנסים יבחרו מקרב אוהדיהם. המשרד נאלץ לעתים לדון גם בעניני ריב בין הפרנסים והרבנים שעברו על סמכויותיהם, כפי שהוגדרו בתקנון משנת 1726. המשרד היה שומר על כל פעולות הקהלה ופרנסיה, ולא נמנע מלאחוז נגדם בצעדים משפטיים חמורים.

כדי לעשות סדר בקהלה, כשלא נרשמו ההוצאות כראוי ואנשים שוחררו מחובות לפי רצון הפרנסים, ובלי הסכמת המשרד, נקנס כל הקהל לשלם סך 100 גרזיבני והפרנסים הושמו במאסר למשך שבוע.

עם רבוי מקרי השחיתות הוכרחו הפרנסים להשבע שיהיו נאמנים לשלטונות, יפעלו לטובת הקהל ותושביו, שימלאו את תפקידם ביושר ולא ישחררו את עצמם[32]), קרוביהם וידידיהם מתשלום מסים. נראה, שזה לא הועיל כי בשנת 1745 הרשיע בית־הדין את יוסף רבינוביץ והירש צימלס (קונדעמנאַציע) הורידם מתפקידי פרנסים[33]) וגזר על בחירתם לשום תפקיד קהילתי.

הקובלנות רבו, עד שהפקידים לא מצאו כבר את ידיהם בתלונות היהודים, והקטיגור אלאנבסקי, הוכרח לפעול נגד תעלולי השליטים בקהלה, לבטל בחירות או להוריד את הפרנסים מתפקידם.

במאי 1743 האשים הפודוויבודה את רב הגליל ר׳ **חיים בר׳** שמחה (רפפורט) כי ביזמתו נבחרו לפרנסים רק מאוהדיו, שאינו נותן ליהודים לערער בערכאות ומחרים את העושים כזאת. בכלל האשימו באי־סדרים בקהל, בסירוב להשתתף בישיבות בענין סילוק החובות.

הרב ר׳ חיים הואשם גם, שהסית את אוהדיו להגיש בקשות אל הסטרוסטה, וכשבאו לרובע היהודי שליחיו של משרד הפודוויבודה ציוה להכותם ולגרשם.

הוא הואשם גם ש„במשפט אחד (של הרב) **יצאו שני** פסקי־דין הסותרים זה את זה אחרי שקבל מתנת שוחד״[34]).

בן־דודו ועוזרו במשפט הפראנקיסטים בלבוב **דב** בער ב־רקנטאל כותב אף הוא ששמע קובלנות נגדו ולא האמין להם „באָמרו שהמה שונאים איתו מחמת קנאה מדברים דופי חנם עליו, והחזקתי אותו כאשר הוא זקן לאיש תם וישר אהוב ומקובל מרוב ישראל, וכעת שנתגלה קלוניו, נתודע לנו עונותיו בהרבה עולות שעשה במשך רבנותו הכל אמת, לכן אין לו דרך אחרת כי אם לברוח מלבוב״ כי יהיה מוכרח להגיש נגדו משפט.

גם תלונתו של הסוחר ישראל פאיס בלבוב בשנת 1747 נגד פסק־דינו מראה עד כמה קשה היה שלטונו של הרב על בני עדתו. לא מן הנמנע שבגלל הסכסוכים שפרצו בינו ובין הקהל ויחידים, ראה צארטורייסקי, הוויבודה של רייסין, לנחוץ להוציא ב־3 בנובמבר 1751 וב־1 בינואר 1752 תקנות חדשות. במבוא נאמר בפירוש, שבתוצאות מעשי הקהל, הרב וההמון נגד החוק והמצפון, וכדי למנוע חוסר־תאום ולשמור צדק בכל הנעשה הוא מאשר מחדש את תקנות הויבודה יאבלונובסקי מ־20 ביולי 1726, בדבר סמכויותיו של הרב הראשי בלבוב. לאמתו של דבר, התקנות הן העתק התקנות משנת 1726 מלבד השמטת סעיף י׳ המדבר, ברשות הערעור שצריך להגיש לועד־הגליל או למשרד הפודוויבודה נגד פס״ד הרבנים, הפרנסים והוראותיהם הודגש גם שרב־המדינה צריך לפעול בצוותא עם בעלי־הבתים ושיציתו לשלטונות.

בסעיף נוסף (§ 16) נאסר על הרב לקבל מתנות מאנשי העדה או לערוך אחרי דרשותיו קבלת־פנים על חשבון הכלל[35]). הוויבודה צארטוריסקי הוסיף לתקנות ב־31 בדצמבר 1771 — חדשים מספר לפני חלוקת פולין הראשונה, 7 סעיפים (§ § 17—23) שצמצמו את סמכויותיהם של הרבנים: אסור לרבנים להעניק את התואר „מורנו״ בלי כתב אשור של הקהל (§ 17) ; אסור לרבנים ולדיינים להוציא תעודה של קנין־בית בלי אשור קופת־הקהלה על תשלום מס בנית־בתים (§ 18) ; אסור לתת קידושין בלי אשור קופת־הקהל וראש־הקהלה (§ 19) ; אסור לרב־הגליל לתת לערים או לכפרים שום כתב־המלצה על חידושים, אלא בהתיעצות והסכם בכתב של שתי הקהלות (§ 20).

בשנים שעברו, נהגו לבחור אנשים מלבוב כראשי־הגליל, והם היו חותמים על ההזמנות, ומפני

שבטלה עדיפות זו קבעו התקנות שאסור לרב־הגליל להזמין לבית־דינו בלי חתימות ראשי שתי קהלות (§ 21). על הרב וראש־הקהל לרשום בפנקס מיוחד („דעקרעטארזש"). כל התקנות שיוצאי הרב, יהיה להם תוקף רק לפי העתק פנקס זה. בפנקס שני על הרבנים לרשום כל פסק־דין, ויתורים, תשלומים, אשורים וכל משא־ומתן משפטי (§ 22). את הפנקסים אלה יש למסור בכל רבע־שנה לביה"ד של הויבודה, ואם לא — יענשו בקנס של 100 גרזיבני (§ 23) [36].

אולם למרות הכל לא הצליחו השלטונות לשפר את הסדרים ולחנך את פרנסי הקהל למשמעת.

בהשפעת המצב הירוד רבו הסכסוכים והמשפטים, ביחוד נגד גזברי הקהלה שלא דייקו ברישום חשבונות, גבית מסים, חישובי־סילוק חובות ובית־המשפט של הפודוויבודה היה עמוס דין־ודברים והוכרח לפטר גזברים וראשי־קהלה על פעולתם.

בין המשפטים היה אופייני ענין גזברי הקהלה בשנת 1763:

משרד הפודוויבודה טען שראשי הקהלה ופרנסיה מינו גזברים בלתי מוכשרים, שלא ניהלו חשבונות ולא הקפידו לסלק רבית בזמן, וגרמו לערבוביה בעבודה. בית המשפט החליט לסלקם ולמנות במקומם את הגזברים הקודמים והם: שמלקה משה, משה מאגילוביץ, עזריאל זלוצובסקי, מרקו בורוכוביץ, לבקו מאשובאני־מיזס וישראל רייס, שהתחייבו לרשום את ההכנסות וההוצאות ולהקפיד בגבית המסים [37].

בשנת 1764 גינה פקיד בית־הדין לפי תלונתו של הקטיגור אולונובסקי, את ראשי־הקהל, ר' יוסף צימלס בחוץ־לעיר ומשה מנקיס בתוך־העיר, על שגבו מס על חשבון המיסדר הישועי והשתמשו בו בלי ידיעת משרד הויבודה והסכמתו. ראשי הקהל והממונים נענשו בעונש כסף [38].

האשמות מיוחדות במינן הוגשו על שמאי־הקהלה המושבעים שהפחיתו את המסים לעצמם, ידידיהם וקרוביהם [38א]. לא הועילו ההוראות והפקודות שחייבו את השמאים להקפיד בהערכת המסים.

על היוריסדיקציה של הפודוויבודה, יש לדון לפי מקרה משנת 1771: הקטיגור הגיש משפט נגד יצחק יעקובוביץ, שנקנס ע"י הקהל ורב־העיר, על שפועלים חפרו אצלו באר ביום־הכפורים. יצחק טען שגם אצל פרנסי הקהלה, עבדו בעלי־מלאכה נוצרים בשבתות, ובית־המשפט פסק שעל הנאשם להודות בבית־הכנסת

שהוא חילל את מנהגי הדת, ולתרום 100 זה' כופר לטובת בית־הכנסת ובית־החולים. עם זאת הזהיר בית־המשפט את הקהלות להמנע ממעשי נקם וקנאות [39].

פרק מיוחד מהווים היחסים שבין הקהלות בתוך־העיר ומחוץ־לעיר.

תושבי־הקהלה בחוץ־לעיר לא הכירו בסמכות ראשי־הקהלה העירונית וביחוד התנגדו לחלוקת המסים המוטלים עליהם והתחמקו מן התשלום. כדי להצדיק את סירובם לא נמנעו גם להטיל האשמות קשות, שראשי־הקהל משתמשים בכספי הקהלה לצרכיהם ולעסקיהם הם.

ראשי הקהלה ראו בכך התמרדות גלויה, הם הכריזו בבתי־הכנסת שעל המעלילים להופיע לפני הרבנים להוכיח בפני הנאשמים את נכונות דבריהם ואז לא יקבלו עליהם כל עונש, ובמקרה שלילי יענשו המעלילים, וינקטו נגדם צעדים משפטיים בפני משרד הפודוויבודה על הוצאת שם־רע והפצת שקר וכזב [40].

עד כמה ירוד היה מצב ראשות־הקהלה אפשר ללמוד מבחירות הקהלות בשנת 1763, בזמן שכהנו בתור ראש־הקהלה מרקו ורוצלבסקי בעיר ומשה בן יצחק מנקיס בחוץ־לעיר וכן בבחירות שהתקיימו בשנים 1766—1768.

משה מנקיס היה מוזג חוכר ובעל בית־בישול בירה. מוצאו מברודי ובגלל קשריו עם אנשי שררה עלה ל„גדולה", היה לפטרון אגודת „תגרי־תרמילים" וידע לרכז סביבו קבוצת אנשים שהיו כפופים לרצונו וצייתו לכל פקודה היוצאת מפיו. אע"פ שהיה בור ועם־הארץ, אך הודות לקשריו עם השלטונות, נבחר לראש־הקהלה. ושלט באכזריות על בני קהלתו. סבלו את שלטונו מפני שהקהלה שקעה בחובות, ולא רבים היו הקופצים על המשרה של ראש־הקהל. בשנת 1761 הגיע זמן פרעון של חובות ולא היתה פריטה בקיפה. אז לקח מנקיס משכנתא על בית־הכנסת בסך 20.000 זה' והיתה רווחה. אולם באוכלוסין נפוצו שמועות שנהנו מן ההלואה גם ראשי־הקהל, הללו הודיעו והכריזו שאין יסוד לשמועות ודרשו מאת „המורדים" להגיש הוכחות בפני הרבנים. מנקיס וחבריו היו בטוחים שאף אחד לא יעיז למרוד בהם בגלוי. אך הפעם טעו בדעתם זו.

בראש המורדים עמד מתחרו של מנקיס המוזג ובעל בית בישול בירה דוד בן אליעזר סובולישין [40], מטישמיניצה, טפוס הרפתקני ומחוצף כמו מנקיס, שכל שאיפתו היתה להיות ראש־הקהל. דוד סובולישין זה

לא נתן להקריא בחג השבועות את הצהרת ראשי־הקהל בבית־הכנסת בחוץ־לעיר. הוא וכנופיתו הקימו מהומה וצעקות נגד הקהל, וגרמו להפסקת קריאת הכרוז.

אחרי החגים, ב־28 במאי 1762, הופיעו מנקיס ומרדכי ורוצלבסקי במשרד הפודוויבודה והגישו תלינה נגד מעוררי המהומות[42]. בזאת התחילה המלחמה על השלטון בקהל, שנמשכה חמש שנים, וערערה את יסודות האוטונומיה של הקהילות.

משה מנקיס היה אדם נוקם ונוטר והחליט לדכא בלי רחמים את דוד סובולישין שראה בו מתחרה מסוכן ביותר.

במעשי נקמתו, שראש־הקהל בתוך־העיר עזר לו בהם, התחילו בהגדלת מסים. סובולישין וסיעתו שתקו והחליטו לחכות עד הבחירות בשנת 1763, ובינתים גייס את הבלתי־מרוצים במעשיו של מנקיס, שלא מצא אהדה רבה בתוך הקהלה. משפחות מיוחסות, כמו: מיזס, לבקוביץ, ביק שאפו מזמן למנות ראש־הקהל אחר.

לעומת זאת סמך משה מנקיס על קשריו עם הפוד־סיבודה שתמך בו. אך למרות הכל לא נחל מנקיס נצחון שלם, כפי שהיה משוכנע. אמנם, סובולישין נכשל אבל שנים מאנשיו נבחרו. אנשי צד־סובולישין הגישו ב־20 באפריל 1763 מחאה חריפה לפודוויבודה על הבוררים שבחרו כפרנסים שלא שלמו מסים או המעיטו לשלם, בניגוד להוראות שזכות הבחירה לפרנסים וגבאי בית־החולים היא רק למועמדים ששלמו מסים לפחות 75 זה׳.

המחלוקת בקהל פרצה בדיון על בחירת שמאים. מנקיס דרש לבחור בשמאים הקודמים, שמלקה ומשה מנילביץ, שהיו אנשי־שלומי. שניהם לא נבחרו, אולם מנקיס התעקש והשיג את אישורם בתוקף בית־המשפט של הפודוויבודה בהחלטתו מ־25 באוגוסט 1763, אולם בתוספת שלא מצאה חן בעיניו: לעזרתם נקבעו עוד 4 מפקחים מאנשי האופוזיציה: עזריאל זלוצובסקי ומרדכי בורוכוביץ באי־כח קהלת העיר ולבקו מאלובאני־מיזס וישראל רייס מחוץ־לעיר[44].

היחסים בתוך הקהל החריפו, באו הלשנות, תלונות והאשמות, עד שהגיע לידי משפט בפני בית־הדין של הפודוויבודה נגד זלמן פנחס רבינוביץ, לשעבר ראש־הקהל שהואשם על־ידי דוד סובולישין, אפרים דאקס, לוי ביק, מרדכי פייגלס, אהרן מדרוהוביץ, מרדכי קורזניק, דוד השלס ועוד, שבזמן ראשותו עסק ב„אינטריגות כספיות של הפרנסים ולא הגיש דין־וחשבון על פעולותיו".

בזמן המשפט פקד הפודוויבודה לבקר את פעולות הקהל בתקופת כהונתו של ז״פ רבינוביץ ושלוש שנים אחריו הואיל וטובת הכלל דורשת סדר במשק הקהילה[45]. הקהלות הסכימו לכך וגם מנקיס היה מרוצה כי היה בטוח שהבקרת תהיה רק לטובתו.

הבחירות בפסח 1764 הביאו למנקיס כשלון שלם. להנהלת הקהל נבחרו רק מתנגדיו דוד סובולישין, שלמה מיזס, לבקו מיזס, לוי ביק, רייס ועוד.

מנקיס לא התיאש, הוא הצליח להשיג מבית־המשפט של הפודוויבודה פסק־דין שבגלל ליקויים בבחירות לא אושר הקהל החדש וראשי־הקהל נשארו בתפקידם.

כראשי הקהל נתמנו הישיש יוסף צימלס בעיר, וליבר רבינוביץ, עוזרו של מנקיס, ושאר חברי הקהל הישן[46] בחו ־לעיר. בכך סודר הענין, אולם ההמון התרגז ואיים על פרנסי־הקהלה עד שפחדו מפני התנפלויות.

בשתי הקהלות השתררה ערבוביה לחלוטין, וגם מתים לא נקברו מאין דואג.

רב העיר ניסה לפשר בין הצדדים והצליח להשיג את הסכמת האופוזיציה לראשותם של צימלס וגם רבינוביץ בקהילות. אולם כעבור זמן קצר פרצה המחלוקת מחדש.

בפסחא של הנוצרים היו ראשי הקהלות מבקרים אצל הבורגגרביה ביקור של נמוסין ומגישים לו גם מתנות. והנה הופיעו גם הפרנסים וגם הקהל החדש (המבוטל) עם דוד סובולישין בראש. שתי המשלחות נפגשו יחד וכאשר עזבו את הארמון צעק סובולישין לרבינוביץ: „מה אתה עוקב אחרינו הרי אין אתה ראש הקהל", ורק בהתערבותו של מנקיס לא בא לידי התפרצות תגרה[47].

מתוך רוגזה חלה רבינוביץ ובהשתדלות הבורג־גרביה הגיש הקטיגור משפט נגד סובולישין. ב־17 במאי 1764 יצא פס"ד שהדיח את שלמה מיזס מתפקיד פרנס לשנתיים, את דוד סובולישין — לשנה אחת, על יעקב ביק הוטל קנס (3 זה׳ אדומים), ישראל רייס ולבקו מיזס שוחררו[48].

האופוזיציה נכנעה ומנקיס חזר לשלטונו. הבחירות בשנת 1765 עברו בלי שום הפרעות, רשימתו של מנקיס נבחרה בשלמותה. אכן, סובולישין לא נואש, ואחרי שהתאושש ממפלתו החליט להתקרב אל מנקיס. נעשה אחד מבאי ביתו, ובשנת 1766 נבחר גם לפרנס־הקהלה. אמנם, שאיפתו העקרית להיות ראש־הקהל היתה עוד רחוקה ממנו, אבל לאט־לאט התקרב אל

מטרתו. בשנת 1765 מלאו 3 שנים לראשותו של מנקיס ולפי התקנות צריך היה כל מי שכיהן שלוש שנים להסתלק מתפקידו ואסור היה לבחרו אפילו כפרנס.

באותה תקופה היה לבקו בלבן ראש־הקהלה בתוך־העיר והפרנסים שמשלו יחד אתו היו: זלמן שלישביץ, אהרן מדרוהוביץ, מרדכי בורוכוביץ, אנטשיל יעקובוביץ, יוסף צימלס, ברוך מנדלוביץ, ישראל יוזפוביץ, יואל מושקוביץ, אפרים אברהמוביץ ואליהו אבלוביץ [49]. גם ביניהם לא היה שלום־בית.

בשנת 1766 פרצה מחלוקת בין ראשי־הקהל לבקו בלבן והפרנס אליהו אבלוביץ [50] בגלל קטטה בשמחת־תורה בבית־הכנסת, בה העליב אבלוביץ את בלבן. ובית־הדין החליט ב־7 באוקטובר 1766 להעביר את אבליביץ באופן זמני מתפקידו כפרנס עד פסק־דין סופי. בלבן האשים את אבלוביץ, שהוא מגלה לשלטונות סודות־הקהלה ועל יסוד ידיעותיו מטילים השלטונות על הקהלה פקודות ולפי דעתו פוגע הדבר בקיום הקהלה.

מבלי להתקשר עם הקהל בחוץ־לעיר נתן בלבן הוראה להקריא את החלטת בית־הדין בבתי־הכנסת העירוניים ולפני חלונות דירתו של אבלוביץ. למחרת הגיש אליהו אבלוביץ משפט נגדו במשרד הפודוויבודה.

ב־10 באוקטובר 1766 התקיים המשפט נגד הרב והקהל, שפסק־דינם היה בניגוד לחוק.

לפי החלטת הפודוויבודה אושרה העברת אליהו מתפקידו כפרנס והוטל עליו קנס של 10 גרזיבני פול׳ על שהעליב את בלבן, והיה חייב לבקש סליחתו. לבקו בלבן נענש על האשימו את אליהו בגלוי סודות במאסר שני ימים ולילה במגדל בית־הכנסת. הפרנסים שהשתתפו בדין נענשו כל אחד במאסר יום אחד במגדל בית־הכנסת.

בלבן עירער נגד פסק־הדין שהשפיל את סמכות ראש־הקהל, בפני הוויבודה, ולא ידוע כיצד נגמר ערעור זה.

בשנת 1767 התקרבו הבחירות של הקהלות. סובולישין רצה לנצל את ההזדמנות ובא לידי פשרה עם לבקו בלבן, והתקשר עם משפחת מיזס ואויבי מנקיס והצליח. הבוררים, עם ירחמיאל מיזס בראש, בחרו בקהל שהיו בו אנשי סובולישן ומיזס בלבד.

מנקיס לא שקט וב־13.5.1767 הופיעו שני פרנסים מסיעתו, משה לאנדיס ומנדל מיכלוביץ, והגישו לפוד־וויבודה מחאה נגד הבחירות [51]. נמוקם היה שיהודי מחוץ־לעיר אינו יכול להבחר כבורר אלא אם גר עשר שנים בעיר וירחמיאל מיזס התגורר בעיר שנה אחת וסובולישין, אין לו זכות־בחירה מפני שחכר מסים בלי ידיעת הקהלות. במחאה ערערו גם על בחירתו של לבקו בלבן, מפני שכיהן בתפקידו שלוש שנים ולפיכך עבר זמנו.

אנשי סובולישין הגישו מחאה נגדית שהכחישו בה את טענות המערערים.

סובולישין נבחר לראש־הקהל. ובית־משפט של הפודוויבודה אישר ב־1 ליולי 1767 את הבחירות למרות הליקויים החוקיים שנעשו, אולם במקומו של סובולישין נקבע כראש הקהל הפרנס יוסף יוזל בן אהרן נעכיליש [52]. אחרי זה חזר השלום לקהלות — אחרי מאבק מתוח במשך חמש שנים [53]. אלם בזה לא נסתיים פרק התלונות על כשרות הבחירות, כמעט אחרי כל תקופת־בחירות עד 1772 קיבל משרד הפוד־וויבודה תלונות והאשמות בקשר לבחירות ולמעשי־עול של הבוררים [54].

פרצה גם מריבה בגלל משרת הרבנות בתוך־העיר, שהיתה פנויה מזמן פטירתו של ר׳ אריה־ליב בנו של הגאון ר׳ שמחה רפפורט, בשנת 1759. הקטיגור של הפודוויבודה אולנובסקי ראה אפילו הכרח לעצמו להגיש ב־27 ביוני 1765 תלונה על ראשי־הקהל זלמן פנקס ומשה מנקיס ועל הפרנסים עזריאל זלוצובסקי, דוד השליס, יוסף צימלס, ישראל רייס, יעקב לבקוביץ, הרשקו הוליס, מארק בורוכוביץ, אנטשיל קורזניק ומאיר ראסקי, שלא צייתו להוראות ודחו את בחירת הרב, דחוי שהזיק לעניני הקהלה. על יסוד תלונתו נענשו פרנסי שתי הקהלות בקנס של 50 זה׳ לטוב האוצר ו־100 גרזיבני לטובת בית־המשפט [55].

ב־30 ביוני 1765 מינה הוויבודה צארטוריסקי את ברק לבקוביץ (דוב־בער מריישא) לרב בתוך־העיר למשך שש שנים, בתנאי שיהיה כפוף לשיפוטו של הפודוויבודה.

ב־3 במאי 1771 הוארך המינוי ל־6 שנים, מתוך הכרת כהונתו הטובה ושיפוטו הצודק [56].

במריבות והסכסוכים שקעו שתי הקהלות, פרנסיה, מנהיגיה ורבניה, המצב העיק מאד על חיי המוני־העם שנלחמו למען הקיום בתוך אוכלוסיה עוינת ושואפת לדכאם מבחינה כלכלית, בפנים — התפלגות ומלחמת סיעות־משפחה שדבקו בהגה שלטון הקהלה, משפטים תמידיים נגד הקהלה מטעם בעלי־חובות, הפקעות והחרמות — כזאת היו פני לבוב היהודית במחצית השניה של המאה הי״ח והתמונה היתה עגומה מאד.

פרק י': לבוב במוסדות האוטונומיה היהודית

ועד־הגליל לבוב. אחרי מאורעות ת"ח ות"ט. פולמוס זולקווא—לבוב. התערבות ועד ד' ארצות. החלטות מושב ועד ברזוני בשנת 1740. פרנסי ועד־הגליל. המחלוקת בענין רבנות המדינה. נציגות לבוב בועד ד' ארצות בתקופת 1589—1764.

א.

כאמור, היתה לבוב במאה הט"ז והי"ז הקהלה היהודית הגדולה היחידה ברייסין המרכזית. בעיירות ובאחוזות גרו יהודים במספר מועט והם עמדו תחת חסות האצילים.

לא היה בידי הישובים היהודיים להקים קהלות לעצמם ולכן השתייכו לשיפוטה של קהלת לבוב. גם בעיירות שהתקיימה בהן קהלה, כגון: אולסקו בשנת 1628 [1]), או סאסוב עם 5 בתים בה [2]), היו מסינפים לקהלת לבוב („פשיקאהאלקי"). העניינים התנהלו ע"י ועד בהרכב: 4 ראשים, 4 טובי־הקהל ומספר גבאים שהיו באי־כח שתי קהלות לבוב והפרובינציה, אולם נציגיהם היו אנשי לבוב. שמו הרשמי של הועד, „האלופים ראשי ומנהיגי מדינה ומנהיגי קהלה קדושה לבוב" [3]) (סטאַרשי זיעמסכי). קהלות הפרובינציה לא היו עצמאיות, ואם רצה יהודי להתישב בקהלה שמחוץ־ללבוב, היו ראשי הקהלה מחוייבים להודיע זאת לקהל בלבוב. לקהלות הקטנות אסור היה לקבוע מסים חדשים מבלי שגישו דו"ח כספי לקהל בלבוב. הן שילמו את כל המסים והתשלומים, ומשנת 1549 מס־גולגולת למען הממלכה בכלל, באמצעות הקהל בלבוב והשלטונות שהיו מעונינים בזה, תמכו בשאיפות הריכוז של הקהלה בלביב.

הרב של קהלת חוץ־לעיר היה גם רב־הגליל, ונבחר לפי התקנון של זיגמונט אוגוסט משנת 1571, ע"י „יהודי לבוב וכל מדינת רייסין („פאספולסטווא ז'ידוב לבובסקיך אי ווש־סטקיי זיעמי רוסקייי").

בהמשך הזמן בא גם לידי סכסוכים סמכותיים בין רב־העיר ורב־הגליל וביחסיהם אל ראשי הקהלות והמדינה, אולם כל זמן שההשפעה במדינת רייסין היתה בידי קהלת לבוב גם בחירת הרב היתה תלויה בה.

אולם, עם גידול הקהלות בפרובינציה הלך וגבר המאבק ביניהן לבין קהלת לבוב על ההגמוניה בכל גליל רייסין. ולאט לאט היו מוכרחים אנשי לבוב לשים לב גם לתביעות נציגי הקהלות הקטנות.

במאה הט"ז והי"ז היו כפופות ללבוב כל הקהלות בשטח רייסין, פודוליה ובראצלאב, שהיו חטיבה של מדינה אחת [4]) („זיעמסטווא").

אחרי המאורעות בשנת ת"ח והמלחמות בפולין בסוף המאה הי"ז, בא שינוי ניכר בכל ארגון המדינה. לבוב הלכה וירדה הן מבחינה כלכלית והן בהשפעתה על הקהלות.

תושבים רבים עזבו את העיר ועברו לעיירות הסמוכות. מסביב התפתחו הקהלות זולקיב, ליסקו, ברודי, טרנופול, בוצאץ, זלוצוב, ברזזאני וכו', עפ"ר הודות לעזרה ולתמיכה שקיבלו מידי האצילים בעלי־הערים. אולם עומס המסים היה מוטל ברובו על קהלת לבוב, שלא היתה יכולה לשאתם לבדה. עד שהענין הובא לדיון ב„סיימיק" בוישניא במושבו בשנת 1658. בהחלטתם נתנו אצילי רייסין לציריהם אל הסיים הוראה בה נאמר: „מציקים את יהודי לבוב ופשמישל בהטלות מסים רבים, ואין ביכלתם לשאת לבדם את עול המסים, על הסיים להחליט שמלבד קהלות לבוב ופשמישל ישותפו בעול המסים גם היהודים המתגוררים בערים ובכפרים המלכותיים של מחוז לבוב ופשמישל. למטרה זו יש להתיר ליהודי לביב ופשמישל לכנס את נציגי היהודים ל„כנוס־יהודים" („סיימיק") לשם חישוב וסידור רשימת החלוקה [4א]).

התפתחות מהירה עברה על זולקוב, שעוד בשנת 1620 היתה קהלה קטנה מסונפת ללבוב, וזאת בהשפעת בעלי העיר, ביחוד בתקופתו של יאן סוביסקי, שהיה מעונין בשיכלולה וגידולה. בשנת 1626 בחרה זולקיב רב לעצמה, ובזה התחיל תהליך התעצמאותה.

בשנת 1672 נותקו ממדינת רייסין לפי חוזה־שלום שנחתם בבוצאץ, בין פולין ותורכיה, ברצלב ופודוליה שעברו תחת שלטון תורכיה. ואחרי שפודוליה הוחזרה לפולין לפי תנאי השלום בקארליביץ (1699), לא הסכימו כבר הקהלות להשאר מסונפות למדינת רייסין ולהכיר בהגמוניה של קהלת לבוב ורבה. קהלות פודוליה הכריזו על עצמן כמדינה עם רב־המדינה בסאטאנוב.

אולם, גם בתוך מדינת רייסין התנהלה מלחמה בין לבוב וסניפיה, שלא רצו להכיר בעליונותה. זולקיב, ברודי ובוצאץ ניהלו את ההתנגדות נגד ההגמוניה של לבוב ובמושב ועד המדינה בשווירז, בשנת 1664, התקיפו בחריפות את קהלת לבוב ושאיפותיה להשתלט על עניני הקהלות. ביהוד התנגדו לתקנתו של הוויבודה מארק מאטצינסקי, שקבע בשנת 1692, כי פרנסי קהלות־לבוב הם גם נציגי היהודים ברייסין כולה.

בשנת 1700 הצליחו הקהלות הקטנות להכניס לועד־הגליל את נציגיהם והרכב הועד היה: אלעזר מלבוב, כפרנס ראשי של המדינה, יעקוביץ מלבוב, סופר הועד יצחק מזולקיב, מנחם מברודי, שמואל מסטרי, מרדכי מטישיניצה, אייזיק מצרנליצה, מתתיהו מקוסוב וליטמן מזאלוז׳צה.

ידוע עוד הרכב ועד־המדינה שהתכנס בזולקיב בשנת 1720, שהיו בו 5 באי־כוח זולקיב, ובתוכם פרנס־הועד גרשון נתן בן בצלאל המוכס, 3 באי־כוח ברודי, 1 מבוצאץ, 1 מזלוצוב, 1 מעיר אחרת, ויחד עם רב־הגליל מלבוב השתתפו בו 15 חברים.

אולם הניגודים בין לבוב וקהלות הפרובינציה על הרכב הועד נמשכו, כי פרנסי הפרובינציה לא הסכימו לשיתוף באי־כוח לבוב בועד המדינה, וגם בשאלות ארגוניות וכספיות רבו הסכסוכים. המצב הגיע לידי התערבות השלטונות מפני שתשלום מס הגולגולת לא סולק. ב־13 בספטמבר 1725 פנה י. פרזבנדובסקי, סגן שר־האוצר, אל פרנס־הגליל חיים רייצס באזהרה על חוסר התיאום בין פרנסי לבוב והפרובינציה, שאין פרנס יכול לקבל את רשימת החלוקה של מס־הגולגולת, ולכן נדרש לכנס מיד מושב בביאליקאמין לשם סידור חלוקת המס, שזמן פרעונו לאוצר חל ב־8 באוקטובר 1725. המאבק בנוגע לרב־המדינה ובענינים הארגוניים והכספיים נמשך עד 1740, בהשתדלות „ועד ד׳ ארצות" בירוסלב הגיעו במושבו בברזאני[5]) לידי הסדר סופי, כנראה תחת לחץ השלטונות, שהיו מעונינים בחלוקה ובגביה מסודרת של מס־הגולגולת, דבר שהיה קשור ביחסים הוגנים בתוך ועד־המדינה והשפעתו על הקהלות.

במושב זה השתתפו 18 צירים וביניהם נציגי ברודי, ליסקו, זולקיב, סטרי, טישמיניצה, חודורוב, זאנוב וכו׳. ב־15 סעיפים סוכמו הענינים הנוגעים למדינת רייסין. בסעיף 1 נקבע שבזמן הערכת המסים וחלוקתם לפי קהלות יהיו נוכחים 2 שמאים מלבוב ו־5 מכל המדינה; לבחירות פרנסי־המדינה יש לשגר 2 מנהיגים מלבוב ומספר נציגי המדינה, לפי החלטת מושב יאריצוב (§3); לשם קביעת יום התועדות המדינה דרוש רוב של 6 מלבוב ו־12 מן הגליל (§ 3); ב„ועד ארבע־ארצות" בירוסלב צריכים להיות שני מנהיגים מלבוב ושנים מן הגליל (§3); באסיפת ועד ד׳ ארצות לשם הערכת מס־הגולגולת לאוצר המלכות ישתתפו 3 שמאים מכל מדינת רייסין; פעם, שנים מלבוב ואחד מן הגליל, ופעם — אחד מלבוב ושנים מן הגליל (§ 5); מס־גולגולת יוטל על לבוב בסכום גדול מכל הערים (§6). סעיף זה שונה במושב בוברקה ב־20 ביולי 1753 לטובת לבוב בגלל המשבר הכלכלי שהיה בקהלת לבוב. הוחלט, שסכום המס החל עליה ייקבע בכל פעם לחוד. בסעיף 7 בוטלה זכות נציגי לבוב לבחור את חברי־הועד, ונמסרה לפרנס־המדינה ולרב־הגליל. סעיף 8 דן בסדר החתימות על תעודות, החלטות הועד. סדר מקומות הישיבה ונקבע הרכב הועד באופן זה: פרנס־המדינה, 4 מנהיגים מלבוב, 4 מברודי, 4 מזולקיב. ומקומות ישיבתם לפי הסדר: בראש־השולחן יושב הפרנס, לשני צדדיו מנהיגים מלבוב (העיר), בצדי השולחן —מצד אחד 4 מנהיגים מזולקיב ואחד מלבוב (מקהלת חוץ־לעיר); מצד שני — 4 מנהיגים מברודי ואחד מלבוב (חוץ־לעיר). לפי זה היו בועד 13 חברים. בסעיפים 9—12 מדובר על בחירת רב־המדינה, שנוכחים בה 4 נציגי לבוב ו־7 מן הגליל. הרב נבחר מבין 4 מועמדים המוצגים ע״י פרנס הועד, שהיה תמיד מזולקיב, וע״י מנהיג אחד מברודי. בסעיף 15 נקבע שמנהיגי־לבוב המשתתפים בועד ד״א יקבלו להוצאות סכום כפול משאר מנהיגי־הגליל. והדבר חל גם על שמאי מס־הגלגולת.

מזמן מושב ברזזאני אבדה לבוב את השפעתה בגליל רייסין.

במחצית הראשונה של המאה הי״ח עמדה זולקיב בראש. במשך 30 שנה כיהן כפרנס („מרשאלק זיעמסקי") גרשון בן נתן בן בצלאל המוכסן. בעל־מרץ ותקיף, שידע להשתלט על הועד, ביחוד בסכסוך שפרץ בענין רב־המדינה בין קהלות לבוב והגליל. אחריו כיהן כפרנס ישראל איסר בן מרדכי מזולקיב. ואחרי מותו ב־1749 נכשלו מנהיגי זולקיב מלהחזיק במשרת הפרנס בידם.

מנהיגי ברודי הצליחו במינוי ר׳ בר באבד הגביר המיוחס, רב דחייטין. הוא השתלט ביד חזקה על עניני המדינה, וכשנציגי לבוב, זולקיב וטישמיניצה

סרבו להופיע במושב, שקבע בברודי, חילק על דעת עצמו את סכומי מס הגלגולת והלה את מכסת לבוב בהערכתו. מנהיגי לבוב הגישו תלונה לשר־האוצר, והוא הזמין את שני הצדדים לקונסטנטינוב לדיון, ובו בזמן אסר על הר׳ באבד להגדיל את מכסת לבוב. למרות אזהרתו שלט ר׳ בר על דעת עצמו. ולמנהיגי לבוב לא היתה ברירה אלא לשלם מס־גולגולת לפי הערכתו [6]).

לא הועילו תלונות נציגי לבוב, ראשי־הקהלות יוסף צימלס וזלמן פינחס שבאו למושב הועד באולסקו בשנת 1763, וחיכו ימים מספר לבואם של יתר הנציגים ולבסוף היו מוכרחים לחתום על רשימת (רייסטר) מס־הגולגולת כפי שדרש מהם ר׳ בר.

אולם, מלבד לבוב יצאו נגד ר׳ בר גם קהלות הגליל; כגון, ז׳ידאצוב, סטרליסק, ברזזאני, קאלוש, פשמישלאני, נאראיוב, דולינה, דרוהוביץ, רוזניאטוב. קהלות לבוב הרבו לשלוח אל השלטונות תלונות נגד ועד־המדינה בגלל העלאת מכסת המסים. בזאת התחיל תהליך ההתפוררות של מוסדות האוטונומיה היהודית, שהתחיל בשנים אלו.

המחלוקת בין קהלות לבוב והמדינה הגיעה לשיאה בענין רבנות־המדינה. בכל השנים, עד סוף המאה הי״ז, שימש כרב־הגליל דמדינת רייסין רבה של קהלת לבוב חוץ־לעיר, בלי כל התנגדות. אחרי בחירת ר׳ יעקב־יהושע (בעל „פני יהושע״) התחילה מחלוקת, שנמשכה עד הכיבוש האוסטרי.

אחרי שהרב ר׳ חיים בן לייזר הוכרח להימלט מלבוב בקשר למשפט המומר יאן פוליפוביץ, נבחר כרב־הקהלה (1735) ר׳ אריה ליב בן שאול [7]) (בעל בתו של הר׳ „חכם־צבי״, לאה). פרנסי־לבוב השתדלו, בלי הסכמת ועד־הגליל, להשיג בשבילו אישור לכהן גם כרב־הגליל.

המלך אוגוסט III הביע במכתבו אל הוויבודה אדם צארטוריסקי מיום 20 בנובמבר 1735 את התמרמרותו, שפרנסי קהלות־הגליל מתפרדים מקהלת־לבוב, ונתן הוראה, שעליהם להכיר ברבה של לבוב כרב־הגליל ואסור להם להפסיק את הקשר עם לבוב [8]). אולם גם מכתב המלך לא הועיל. באותה שנה בחרו פרנסי ועד־הגליל את הרב מזולקיב, ר׳ יצחק בן צבי לנדא, חתנו של ד״ר עמנואל די־יונה, כרב הגליל. בשנים 1714—1729 היה רב באופטוב, מקום מגוריו של אביו ר׳ צבי, ומשנת 1729 שימש ברבנות בזולקיב. גם אחרי הבחרו לרב־הגליל התגורר בזולקיב. מובן, שלבוב לא הסכימה לבחירתו וביחוד התנגד לו ר׳ אריה ליב בן שאול, הרב בלבוב. המריבות בין שני הרבנים נסתיימו בשנת 1740, כשהרב ר׳ אריה־ליב חזר לגלוגא [9]). יציאתו מלבוב עוררה את נציגי זולקיב לכבוש את כס הרבנות למען ר׳ יצחק לנדא, אולם קהלת לבוב לא הסכימה לכך.

אז דרשו, במושב ועד־הגליל בברזזאני (1740), שרבנות הגליל תחולק, מחציתה בידי הרב ר׳ יצחק לנדא, ומחציתה לרבה של לבוב שיבחר. במקרה שהרב ר׳ יצחק לנדא יעלה לירושלים או יקבל רבנות בעיר אחרת — יבוא רבה של לבוב במקומו ויכהן כרב של כל גליל רייסין. בלבוב נבחר לרב ר׳ חיים, בן הגאון ר׳ שמחה הכהן רפפורט, שהיה רב בסלוצק.

כידוע, נבחר אביו, ר׳ שמחה הכהן, אחרי מותו של „החכם צבי״ לרב בלבוב, אולם בדרכו לעיר כהונתו נפטר בשצברזין. ברוח ההסכם במושב הועד בברזזאני היה ר׳ חיים רב גם במחצית הגליל. אולם, לא ידוע אילו קהלות היו כפופות למרותו ואילו היו בסמכותו של ר׳ יצחק. הר׳ חיים רפפורט התחייב עם בחירתו בפני פרנסי הקהלה: „כשאהיה רב הגליל הכללי (ז״א בשלמותו) ואקבל את אשורם של פרנסי־הגליל, ואהיה רב־הגליל היחידי על כל רייסין ואקבל את המחצית השניה של משכורת גליל לביב, אז לא אקבל מקהל לבוב אף שלונג [9א]) אחד״ [10]).

ר׳ חיים קבל את משכורתו מאת הקהלה בלבוב ומן הקהלות הכפופות לו כרב הגליל. מראשית כהונתו היו סכסוכים בינו ובין פרנסי הקהלה על רקע תלונות שהובאו נגדו.

בשנת 1743 האשימו הפרקליט של משרד סגן־וויבודה שבבחירות פרנסי־הקהלה השתדל למען אוהדיו הנוטים להתחמק מתשלום מסים; שהוא פוסק פסקי־דין ואוסר לערער נגדם בפני הערכאות ומכריח את הצדדים להתחייב בכתב, שיקיימו את אסורו. בכלל היה הרב מזלזל בכל התקנות הישנות ולא נרתע אפילו מלתת הוראות לגרש ולהכות יהודים, שלא צייתו לו. בקיצור, הוא האשם במצב שגרם לאי־סדרים בקהלה. היו לו מריבות עם משפחות מיוחסות, כגון: משפחת מיזס־קוזימסקי [10א]) בענין מנוי ראש־מתיבתא [11]), והאשימוהו בעיסקות עם אצילים [12]).

בשנת 1754 נבחר חברו לרבנות־הגליל, ר׳ יצחק לנדא, כרב בקרקא, ובזה הגיע המצב לידי מפנה.

הרב ר׳ חיים רפפורט העמיד עצמו לבחירות כרב במחצית הגליל השניה, ובמושב הועד בפשמישלאני, ב־6 באוקטובר 1752, נבחר לרב הגליל כולו ובהמלצת

הוויבודה צארטוריסקי קיבל את כתב־הסמכות (הקאָנ־סנס) מאת פרנסי הגליל.

אולם, השלום נמשך זמן קצר מאד. בשנת 1755 בחרו פרנסי־הגליל עם ר׳ דב (בר) באבד בראש, את הרב ר׳ מאיר בן צבי מרגליות[13]) כרב־גליל שני ומושבו היה בתחילה בטרנופול, ואח"כ בקומארנו.

קהלות לבוב ור׳ חיים רפפורט לא יכלו לקבל זאת בשתיקה וערערו בפני שופט הויבודה, שהכניס ב־17 ביולי 1755 הצהרה נגד „ברקו מארשאלק (דב באבד) והרב מאיר הרשקוביץ (מרגליות)" שהר׳ באבד ופרנסי־הגליל האחרים שבניגוד להוראות המלך אוגוסט III שניתנו לוויבודה של רייסין יאבלונסקי בשנת 1730, — הקובעות שרבנות גליל־רייסין היא אחידה ובלתי־ניתנת לחלוקה, ובלי רשיון הוויבודה צארטוריסקי, — העיזו להכניס לרבנות את מאיר הרשקוביץ ולהעניק לו את התואר „סובאַלטערנוס ראַבינוס" למרו תשלמעשה חיים בן שמחה (רפופורט) הוא רב הגליל.

הוויבודה צארטוריסקי לא הכיר בבחירתו של ר׳ מאיר מרגליות ובעיניו היה רק לר׳ חיים רפפורט סמכות של רב־הגליל. ב־30 במאי 1769 אישר צארטו־ריסקי מחדש את ר׳ חיים רפפורט כרב כולל של לגליל רייסין[14]). בהודעתו הכריז הוויבודה שיהודי לבוב וכל הגליל צריכים להגיש את משפטיהם אך ורק בפני הר׳ חיים ולסלק לו משכורת מתאימה כרב־הגליל.

ועד־הגליל לא התחשב בהוראותיו של הוויבודה וגם לא בהחלטת הועד משנת 1752 והכיר רק ברב ר׳ מאיר מרגליות. הרב ופרנסי־לבוב הגישו שוב לוויבודה וגם אל המועצה הכלכלית של אוצר־המדינה („ראדא עקאנאמיצ׳נא סקארבו קורוננעגו") את מחאתם נגד פינחס שבירסקי, ברק רבינוביץ ויתר פרנסי ועד־הגליל, שבניגוד להוראות והתקנות בהרו רב־גליל שני. על יסוד מחאתם הזמינה המועצה הכלכלית, במכתב מיום 3 בספטמבר 1765, את ראשי ועד־הגליל להופיע לפניה בוארשה.

אולם, עד מותו של ר׳ חיים רפפורט בשנת 1771, לא חל שום שינוי במצב, למרות שהשלטונות הכירו בו בלבד.

אחרי פטירתו צריך היה, לפי הוראת הוויבודה וברוח ההסכם ההדדי מ־3 בספטמבר 1771 באוניוב, לכנס את ועד־הגליל ב־1 בנובמבר 1771 בפשמישלאני, כדי לבחור את יורשו. נציגי לבוב באו אמנם אל המושב, צירי ברודי וטישמיניצה לא באו בנימוק שקיים שם יריד והדרכים משובשות והציעו לכנס את המושב בויזלאני, ואחך כר בזמן הקונטראקטים (החוזים) בלבוב או סמוך לה, אולם גם מושב זה לא התקיים. פרנסי לבוב הגישו ב־12 בנובמבר 1771 מחאה נגד קהלות ברודי, טישמיניצה, זולקיב[15]) ובחרו בעצמם את ר׳ שלמה בן משה, שהיה רב בחלם, כרב הגליל[16]). ב־31 בדצמבר 1771 אישר הוויבודה את בחירתו בהתאם לתקנות משנת 1751 ו־1752[17]).

חלוקת פולין בשנת 1772 שמה קץ לרבנות זו, כל רייסין ולבוב בכלל באה תחת שלטון אוסטריה.

ב.

פרנסי לבוב ייצגו את מדינת רייסין באסיפות של ועד ארבע־ארצות. הנציגים הראשונים במושב הועד היו הפרנסים ר׳ יצחק בן נחמן ור׳ מרדכי בן יצחק, שהשתתפו במושב בשנת ש"ן (1589). מרדכי בן יצחק ייצג את מדינת רייסין גם בראשית המאה הי"ז. בשנת ש"ן השתתף גם ר׳ יעקב קאָפל בן אשר הכהן אב"ד בחוץ־לעיר.

וזו רשימת הרבנים, הדיינים ופרנסי הקהלה שלקחו חלק במושבי ועד ארבע־ארצות[18]).

בשנת שנ"ה: 1) ר׳ אברהם בר׳ שבתי הורוויץ, אביו של השל"ה, חיבר ס׳ „חסד לאברהם", באור לשמונה פרקים של הרמב"ם (לובלין, של"ז), „ברית אברהם" (לובלין של"ז), „עמק ברכה" (קרקא שנ"ז), „יש נוחלין", צואה לבניו (פראג שע"ז). 2) ר׳ ברוך דיין; 3) ר׳ משה בן יעקב ישראל, הנקרא משה ציפורש מלעמבערק.

שנ"ז: ר׳ משה בן יעקב ישראל ציפורש.

שס"ג, שס"ז: 1) ר׳ יהושע בן אלכסנדר „מזרע כהונה, ולך (פאלק הכהן" (1550—1614) מחבר ספר „מאירת עינים (סמ"ע) ו„קונטרוס על רבית", ראש־מתיבתא ופרנס דד"א, השתתף בחיבור דינים בענין מאכלות אסורות, מלבושים, איסור שעטנז ודיני רבית שנתקבלו במושב יעד דד"א בשנת 1607. 2) ר׳ יעקב בר אליקום היילפרין.

לפני שע"ד: ר׳ יהושע בן אלכסנדר פאלק (בעל ה„סמ"ע").

שע"ד: 1) ר׳ שלמה בן יצחק חריף, ראש־מתיבתא ואב"ד בלבוב. 2) ר׳ יעקב קאפל בן אשר כהן.

שע"ז, שע"ח: 1) ר׳ אלכסנדר בר׳ משה הכהן אשכנזי, המכונה זיסקינד. 2) ר׳ שמשון בן יצחק באכנר, דיין וראש־מתיבתא בלבוב. 3) ר׳ יעקב קאפל בן אשר כהן.

שפ"ז, שפ"ח: ר׳ אברהם בן משה היילפרין, אב"ד לבוב, מחבר ספר „אהבת ציון".

שצ״ט: הרב ר׳ מאיר בן אברהם ז״ק, אב״ד ור״מ בלבות בתוך העיר.

ת׳: על כרוז חתום בידי שלושים רבנים, ששום רב לא ישתדל להשיג את הרבנות בכסף, הלואה או מתנה, הן ע״י עצמו או ע״י אחרים, חתומים רבני לבוב: 1) ר׳ הושע פאלק בעל ה„סמ״ע". 2) ר׳ קאפיל כ״ץ, אב״ד הקהלה מחוץ־לעיר. 3) ר׳ יצחק אייזיק בר יחיאל, ר״מ ואב״ד לבוב. 4) ר׳ חנוך הענדל בן שמריה, מחבר „מנוח לבבות" על „חובות הלבבות" (לובלין שנ״ו), היה בין מסדרי הגט בוינה, יחד עם יהושע פאלק (בעל „סמ״ע").

ת״ב, ת״ד: ר׳ אברהם בן ישראל יחיאל כ״ץ־רפפורט, המכונה גם שרענצעלס (על שם חותנו שרענצל), מחבר שו״ת „איתן האזרחי", „גבאי־צדקה מרא דארעא דישראל".

ת״ה: הרב ר׳ יוסף בן אליקום געץ, חתנו של מהר״ם מלובלין.

תי״ד: ר׳ דוד בן שמואל הלוי (בעל „טורי זהב").

תכ״א, תכ״ג, תכ״ד: 1) ר׳ יקותיאל זלמן ר׳ארונש (ר׳אריויש). 2) ר׳ דוד בן שמואל הלוי (בעל „טורי זהב").

תכ״ו (1665): ר׳ שמואל בן יעקב מלבוב.

תכ״ז (1666): ר׳ יצחק אייזיק בן אליעזר ר׳ ארונש.

ת״ל: ר׳ צבי הירש בן זכריה מענדל, הנקרא ר׳ הירש ר׳ מענדלש, אב״ד ור״מ בתוך־העיר.

תל״א: 1) ר׳ יצחק אייזיק בן אליעזר (ר׳ ארונש). 2) ר׳ אשר בן דוד, איש מבית הלוי.

תל״ב: 1) ר׳ יצחק אייזיק בן אליעזר, הנקרא אייזיק ר׳ ארונש מלבוב. הוא חתם על הכרזת החרם נגד „המחזיקים בכת ש״ץ (שבתי־צבי)". 2) הצעיר (יצחק) לבית לוי בן הגאון שלמה חריף, אב״ד בלבוב.

תל״ג: 1) ר׳ משה בן ישראל חריף (השני), אב״ד ור״מ דק״ק לבוב והגליל. 2) ר׳ צבי הירש בן זכריה מענדל, הנקרא ר׳ הירש ר׳ מענדלש, אב״ד ור״מ בתוך־העיר.

תל״ז: 1) ר׳ יצחק אייזיק ר׳ ארונש. 2) ר׳ אברהם עברלש בן שמריה, דיין הגדול בלבוב. 3) ר׳ יהודה ליב בר יעקב, אב״ד ור״מ. 4) ר׳ אריה ליב בן משה מלאדמיר, מקובל מפורסם בדורו, אב״ד ור״מ דק״ק פרשמיסל וק״ק לבוב (מחוץ־לעיר), והיה „נקרא ר׳ ליב חסיד, נכד רבינו הרמ״א ז״ל" („שם הגדולים", ס׳ נ״ז). 5) ר׳ צבי הירש בן זכריה מענדל, הנקרא ר׳ הירש ר׳ מענדלש, אב״ד ור״מ בתוך־העיר.

תל״ח: 1) ר׳ צבי הירש בן זכריה מנדל, אב״ד ק״ק לבוב. 2) ר׳ אשר בן דוד הלוי. 3) ר׳ מנחם־מנדל בן יחיאל מיכל ש״ן מלבוב, ראש־מדינה דגליל לבוב. 4) ר׳ יהושע השיל בן ר׳ צבי הירש, אב״ד ור״מ דלבוב והגליל, ראש ומנהיג בלבוב.

ת״ם: 1) ר׳ צבי הירש בן זכריה מענדל, אב״ד ק״ק לבוב. ר׳ שלמה בן יעקב.

תמ״א: 1) ר׳ צבי הירש בן זכריה מענדל, אב״ד ק״ק לבוב. 2) ר׳ אריה יהודה ליב בן משה מלאדמיר. 3) ר׳ יהודה אברהם בן יצחק מבית הלוי, אב״ד ור״מ בלבוב.

תמ״ג: 1) ר׳ מרדכי גימפל בן יעקב, ראש ומנהיג. 2) ר׳ מנחם־מענדל בן הרב יחיאל מיכל ש״ן, ראש־מדינה דגליל לבוב.

תמ״ד: 1) ר׳ מנחם מענדל בן יחיאל מיכל ש״ן, ראש־מדינה דגליל לבוב.

תמ״ה: 1) ר׳ הלל בן נפתלי חונה בזולקיב, בורר מק״ק לבוב (מחבר „בית הלל" על שו״ע יו״ד ואה״ע דיהרנפורט תמ״א). 2) ר׳ משה בן ישראל חריף, אב״ד ור״מ דק״ק לבוב והגליל.

תמ״ז: 1) המנהיג ר׳ זאב בן מייקיש. 2) ר׳ משה־מעשיל, ראש־מדינה דגליל לבוב. 3) ר׳ מרדכי מלובלין, מנהיג גליל לבוב. 4) ר׳ מנחם שמו מענדל, יכונה ראש־מדינה דגליל לבוב, וראש וראשון למנהיגי ד׳ ארצות. 5) ר׳ זאב בן מייקיש, ראש מדינה ראשון דגליל לבוב.

תמ״ח: 1) ר׳ מנחם שמו מענדל, יכונה ראש־מדינה דגליל לבוב, וראש וראשון למנהיגי ד׳ ארצות. 2) ר׳ חיים בן דוד מאך, ראש־מדינה דגליל לבוב. 3) ר׳ משה־מעשיל, ראש־מדינה דגליל לבוב.

תמ״ט: 1) ר׳ חיים בן דוד מאך, ראש־מדינה דגליל לבוב. 2) ר׳ חיים מיאבורוב, ראש־מדינה דגליל לבוב.

ת״ן (1690): 1) ר׳ מנחם מענדל, ראש־מדינה דגליל לבוב. 2) ר׳ זאב בן מייקיש, ראש־מדינה. 3) ר׳ שמואל בן יצחק מלבוב.

תנ״א (1691): ר׳ פנחס משה בן ישראל חריף (השני), אב״ד ור״מ בשתי הקהלות.

תנ״ב: ר׳ פינחס משה חריף השני.

תנ״ג: 1) ר׳ פינחס משה חריף השני. 2) ר׳ חיים בר׳ דוד מאך, ראש ומנהיג בועדד״א. 3) ר׳ זאב וולף בן פנחס.

תנ״ח: ר׳ פנחס משה בן ישראל חריף, השני.

תנ״ט: 1) ר׳ יעקב בן משה, מלבוב. 2) ר׳ מרדכי מלובלין, מגליל לבוב (השתתף גם במושב תמ״ז).

ת״ס: ר׳ מנחם מענדל, יכונה ראש־מדינה דגליל לבוב.

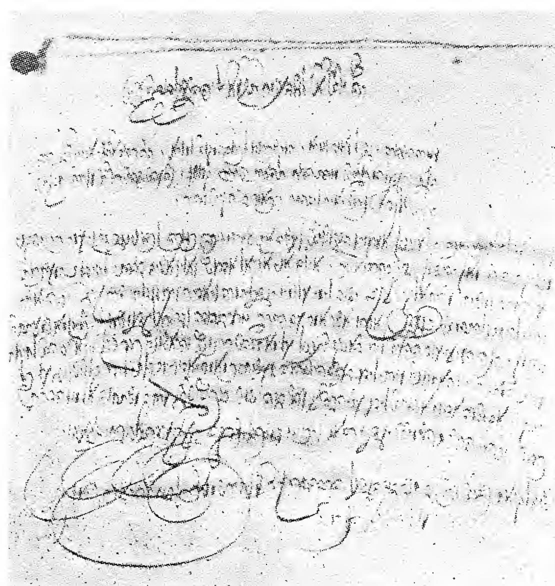
תס״ב: ר׳ משה בן מרדכי, מנהיג ובא־כוח חוקי של הקהלה והגליל לבוב.

תע"ג: 1) ר' יואל בן יצחק אייזיק היילפרין, אב"ד ור"מ עיר לבוב והגליל[19]. 2) ר' זלמן בן משה אריה יהודה, מלבוב[20].

תע"ח: 1) ר' אברהם בן שלום־שכנא כהנא מבורר מק"ק לבוב והגליל[20א]. 2) ר' אליהו בן אברהם מלבוב. 3) ר' חיים דיין גדול בלבוב דחוץ־לעיר. 4) ר' יקותיאל לאזול מרגליות.

תפ"ד: 1) ר' יעקב יהושע בר' צבי מקרקא, חונה ק"ק לבוב והגליל (בעל „פני יהושע"). 2) ר' יעקב אהרן בן מרדכי מסטרי, מבורר מגליל לבוב. 3) ר' זכריה מענדל מלבוב.

תפ"ז: ר' יעקב יהושע בעל „פני יהושע".

אגרת ר' מרדכי זאב אורנשטיין
אל ר' יחזקאל לאַנדא („נודע ביהודה") משנת 1781

ת"צ: 1) הדיין ר' יקותאל זלמן בן בנימין זאב עפשטין. 2) ר' אריה ליב סגל לאנדא[21].

תצ"א: ר' יצחק סגל לנדא, חונה ק"ק זולקיב מבורר מלבוב, רב־הגליל רייסין.

תצ"ט (1738): ר' לייזר ליטמאן, מבורר מלבוב[22].

תק"ב: ר' אריה ליב לנדא סג"ל.

תק"י: הרב ר' יצחק לנדא, אב"ד ומ"ץ דגליל לבוב, נבחר יחד עם הרב יחזקאל לנדא אב"ד ומ"ץ דק"ק יאמפאלי (בוואהלין), ל„גבאי הכוללים דד"א פולין ומחכמי נשיאי א"י".

תקט"ו: הרב ר' חיים כהן רפפורט.

תקכ"ב[23]: הרב ר' חיים כהן רפפורט.

תקכ"ג: הרב ר' חיים רפפורט, היה סגנו של פרנס הועד בנשיאות.

תקכ"ד—תקכ"ה: בשנת 1764 השתתפו באסיפת ועד ד' ארצות 3 ראשי־המדינה מגליל רוסיא (רייסין), שמותיהם בלתי ידועים.

ב־1 ביוני 1764 (א' סיון תקכ"ד) הוגשה לישיבת הסיים בוארשה הצעה לחסל את מוסד האוטונומיה היהודית של הקהלות (ועד ארבע־ארצית, ועדי־הגלילות) ולגבות את מס־הגלגולת היהודי (4 זהובים מכל מבוגר וזהוב אחד לילד) במישרים ולא באמצעות המוסדות היהודים.

ב־6 ביוני 1764 הוחלט בסינט ב־16 קולות נגד 13 קולות ובסיים ב־66 נגד 36 קולות, לבטל את כל הועדים, לערוך מפקד של כל היהודים במדינה, לבטל את מס־הגולגולת הקיבוצי, שנקבע בקונסטיטוציה משנת 1717, ולגבות מהם מס־גולגולת אישי בסך 2 זהובים לשנה.

לשם סידור וחיסול החובות של היהודים, ועד־הארצות, ועדי־הגלילות והקהילות, הוטל על ראשי המדינה „לבוא בלי עכוב למושב של ועד־האוצר המתקיים אחת לשלושה חדשים והעומד להערך בחודש פברואר 1765 עם הניירות, השטרות והרשימות המראים את החובות שנעשו, כדי להודיע, לברר גם בשבועה בשעת הצורך ולהחליט ולמצוא את הדרכים לשם פרעונם בעתיד על ידי היהודים".

לפי רשימת החובות שנערכה על ידי ועדת הפרוק מטעם אוצר המלוכה עלו חובות גליל רייסין (מספר האוכלוסיה היהודית 95.413 נפשות) ל־249.316 זהוב; וחובותיו לועד ד"א — 42 405 זהוב. קהלת לבוב בעצמה היתה חייבת לעיריה סך 820.409 זה' והסכום עלה עם הרבית בסוף המאה הי"ח עד מיליון זה'[24].

ענין החובות העסיק עוד שנים רבות אחרי 1772 את שלטונות אוסטריה.

פרק י"א: הכיבוש האוסטרי

כניסת צבא אוסטריה לגליציה. ההשבעה החגיגית בלבוב. ההגבלות והמפקד. תקנון שנת 1776. המסים ויחס הפקידות. בעית היהודים בתזכירו של פרגן מאוגוסט 1775. גירוש המוזגים היהודים ושתדלנות הקהלה. סכסוכי הקהלה ומועצת היהודים. יסוד מושבות חקלאיות. גיוס לצבא. משלחת יהודי גליציה אל הקיסר ליאופולד. ערעור הקהלה על החזרת היהודים לרובע היהודי. גידול האוכלוסיה היהודית 1772—1800. חוכרי מס־בשר ונרות. ברק יוסלביץ בלבוב וענין הגדוד היהודי.

בשנת 1772 חלו שינויים כבירים בפולין, ובחיי היהודים בפרט.

מריה־תרזה, שבתחילה התנגדה לחלק את פולין הקתולית, שראתה בה תריס בפני רוסיה הפרבוסלבית ופרוסיה הפרוטסטנטית, נכנעה לשידוליו של הקנצלר הנסיך קאוניץ, שהצליח לרכוש את תמיכת בנה יוסף II, הסכימה לחלוקה, אחרי שרוסיה ופרוסיה הסכימו ביניהן בחוזה על ביצועה.

ב־14 במאי 1772 נכנסו הפלוגות הראשונות של הצבא האוסטרי לפולין, מעבר לקרפטים והתקדמו לסטרי, ב־21 ביוני 1772 זזו חטיבות אוסטריה מגבול שלזיה ובמחצית ספטמבר „נכבשה" לבוב בלי שום התנגדות מצד העיר. הצבא הרוסי, שהחזיק כאן משנת 1764 פלוגות בפיקודו של הגנרל קמינסקי, מסר את העיר למפקד האוסטרי שרדר. ב־19 בספטמבר 1772 נכנסו האוסטרים בפיקודו של הגנרל האדיק ומיד נתמנה הרוזן אנטון פרגן (פערגען), שהיה שנים מספר ציר אוסטריה במאינץ ובלודון, למנהל האדמיניסטרציה בחבל החדש, שנקרא גליציה ולודומיריה. ב־4 לאוק־טובר 1772 קבל בלבוב תפקיד של נציב (גוברנמור) בגליציה. לאחר ששלטונות אוסטריה ביצעו את הסי־דורים האדמיניסטרטיביים הראשונים [1]), החליטו לערוך ב־29 בדצמבר 1773 חגיגות בכל הארץ, בהן ימסרו התושבים שבועת־אמונים לקיסרית ולממלכת אוסטריה לפי סדר ה: 1) הכמורה; 2) האצולה בעלת־הנכסים (פאסעסיאנאטא); 3) ערים; 4) עיירות וכפרים 5) קהלות יהודיות. בחגיגות שנקראו „האמאגיום" ("אייד דער אונטערטאַנס אונד וואסאלענטרויע") היה צריך כל אחד מהנ"ל להשבע שבועת אמונים לחוד.

בלבוב התקיימה חגיגת־ההשבעה ב־4 באוקטובר 1773, היהודים נשבעו לא בבית־הכנסת, כמו בברודי, אלא בככר, לפני הקתדרה הקתולית.

בראשית השלטון האוסטרי נפל פחד על היהודים.

באוגוסט 1772 דרש יוסף II לנשל את היהודים מן החכירות, משרפות־יי"ש, מסים ובתי־מרזח. בדצמבר 1772 נערך ע"י הצבא מפקד האוכלוסין היהודים ולפיו היו בתחום הכנסיה הקטולית של לבוב 6339 נפש יהודים. לפי הודעת פרנסי הקהלה משנת 1774 היו בלבוב 6664 נפש [2]). בשנת 1773 הוטל עליהם איסור לערוך טקס נישואים אלא ברשיון הגוברנטור, ובתשלום של 20 דוקטים. ההגבלות פגעו ביהודים מאד. בזמן ביקורו בלבוב, בימים 31 ביולי — 6 באוגוסט 1773, השתדל הקיסר יוסף II להכיר את מצב הארץ וסדרי האדמיניסטרציה. בתזכיר מיוחד על התיקונים הדרושים לקידום הארץ — הקדיש גם סעיף מיוחד לבעיה היהודית שהיתה ענין חדש במנהל האוסטרי, כי בשום מדינה ממדינות המונרכיה לא היה מספר יהודים כה רב כבגליציה. לפי דעת הקיסר עסקו היהודים בעסקי־רמאות ואין להעדיפם על הפרו־טסטנטים, שהם אנשי עבודה חרוצים וטובים [3]). יוסף II, שכל מגמתו היתה לרכז את השלטון בוינה, תיקונים כלכליים וחברתיים, כדי לשפר את מעמדם הציע תכנית על צורת המינהל בגליציה וביצוע ומצבם של האכרים, לצמצם את המעמד הבינוני של היהודים בערים ולהקים מעמד בינוני בין הנוצרים. אולם עיקר תיקוניו היה לקדם את הגורם הכלכלי, נושא המסים, ולרכוש את תמיכתו בשלטונות נגד האצילים הפולנים שלא היו נאמנים לאוסטריה.

הוראת השלטונות לעריך מפקד אוכלוסין, הדאיג את היהודים בגליציה וביחוד בלבוב, כי חששו שיטילו עליהם מסים חדשים. השלטונות האוסטריים מעונינים היו לדחוק את העניים שביניהם ע"י הטלת מסי־נשואין הוראות (פטנטים), וצמצום הרשיונות להתישבות בעיר ובכפר.

מטרת השלטון הנאור היתה אמנם פרודוקטי־

ביזציה של המוני ישראל, אלא שלא הצליח למצוא את הדרך לביצועה, הואיל והגורמים הכספיים והתקציביים הטילו על השלטונות לנהל מדיניות נוגדת לחלוטין לפרודוקטיביזציה.

בראשית הכיבוש האוסטרי, הסדיר „תקנון היהודים" („יודענארדנונג") [4] של הקיסרית מריה תרזה מ־16 ביולי 1776 את מעמדם החוקי של יהודי גליציה. בראש כל מחוז — ובגליציה היו ששה מחוזות — הועמד זקן־המחוז שנבחר ע"י שר־המחוז ואושר ע"י הגוברנטור מתוך שני נבחרים ע"י צירי הקהילות. לעדת היהודים בגליציה נקבעה „הנהלת־היהודים" („יודענדירעקציאן"), שהיו בה: 6 זקני־המחוז ו־6 זקני־המדינה ורב־המדינה, שנבחר מתוך 3 מועמדים שהוצעו לאשור הקיסרית.

כרב־המדינה נבחר ר' אריה ליב ברנשטין מברודי וכסגנו ר' מרדכי זאב אורנשטיין, הרב מלבוב. בסמכות הנהלת היהודים היה, דוגמת ועדי ד' ארצות וועדי הגלילות, לחלק את מכסת המסים על הקהלות, שהטילו אותם על חבריהן. לשם כך נתקבל מנגנון פקידים.

עם הכיבוש האוסטרי הוטלו מסים חדשים על יהודי גליציה. ב־1774 הוגדל מס־הגולגולת (פנגלובנע) שבפולין היה 30 קרייצר מכל נפש יהודית, עד גולדן אחד. ב־6 ביולי 1776 קבעוהו בשם מס־סבילות („שוץ אונד טאלעראנץ־שטייער") של 4 גולדן לכל משפחה. מלבד זה היה על היהודים לשלם לפי „הסדר היהודים" („יודענארדנונג") „מס תעסוקה ורכוש („געווערבע אונד פערמעגענס־שטייער"), 4 גולדן למשפחה ומס־נשואין לפי ערך הרכוש ומטרתו להפחית את מספר היהודים. כדי לקבל רשיון מיוחד של הגוברניון לנשואין צריך היה להביא הוכחות על מקור פרנסתו של הזוג ועל ערך רכושם. התקנון של מריה־תרזה הכיל גם איסור על היהודים לסחור בסחורות־מונופולין. ביחוד נפגעו קשה סוחרי־תבואה, שפקודה מ־23.12.1772 אסרה עליהם את מסחר התבואה בכלל [5]. כידוע, היתה לבוב מרכז מסחר־תבואה לכל רייסין, שם נעשו בימי „הקונטראקטים" (החוזים) הקניות עם בעלי־האחוזות וסוחרים יהודים עסקו ביצוא היבול לחוץ־לארץ. במסחר־התבואה חלה ירידת מחירים בשוקי אירופה הצפונית, שפגיעתה היתה קשה מאד. בימי השלטון של פולין היתה לבוב משווקת לכל פולין, ואחרי הכיבוש עברו הקניות מחוץ לגליציה לירידי דובנא. ובלבוב נשאר רק המסחר עם בעלי־האחוזות בגליציה בלבד. יהודי לבוב ריכזו בידם גם מסחר־עצים ובשר [6], ורב היה חלקם גם ביבוא בקר, ביחוד מגרמניה וצרפת לגרמניה, משם הביאו סחורות שמכרו לרוסיה ולתורכיה. רבים מסוחרי לבוב הופיעו בירידי לייפציג.

לאט־לאט חזרו החיים הכלכליים למסלולם והיהודים תפסו את מעמדם במסחר, וביחוד בסחר־חוץ. הקמעונאים והרוכלים נתקלו בקשיים יותר מן הסיטונאים שהיתה לחם אפשרות פעולה יתרה, וגם השלטונות תמכו בהם יותר.

מבין הסיטונאים היהודים בלבוב ידועים: רחמיאל מיזס, גבריאל רייצס, משה באראך, יעקב קיטאי, אהרן רכן, ברל וובר, בן־ציון פרנס, ישראל יאליס, אייזיק יאליס, יעקב ולוף, שמואל שניט, מנשה רייצס, הירש וובר, יצחק זילברשטיין, משה רייצס, יעקב ציפר, ניסן יולס, יצחק רייפנשייד ויצחק קולישר שהשתדל בשנת 1791 לקבל את חכירת מס־הבשר הכשר ואפילו הציע דמי־חכירה בתוספת 10.000 גולדין יותר מדצעת שות־פות היינצמאן, קראטר ושלמה קופלר. בכל זאת נמסרה החכירה לשותפות זו [7].

הרשיון ליהודי מחו"ל להשתקע בגליציה היה קשור בהוכחה על הון של 5000 גולדן, מזה שולמו 10% בעד רשיון־ישיבה.

לבעלי־המלאכה היהודים נאסר לעבוד בשביל לקוחות נוצריים אם היו בעלי מלאכה נוצרים במקום. האופים היהודים בלבוב נפגעו, כאשר בתחילת נובמבר 1772 פקד השלטון העירוני להפלותם לרעה כלפי האופים הנוצרים ולמנוע התחרות חפשית בין האופים הנוצרים והיהודים שצויינו כ„אופים לא־מגוסים" („פושער"). כן קוימו כל יתר האיסורים לגבי בעלי המלאכה היהודים שנשארו מתקופת פולין, ורק במקרים שהיו הכנסות לטובת המדינה הסכימו השלטונות, שהיהודים יתעסקו במקצועות אסורים.

היה מקרה, שצפורה פרשלין פנתה בספטמבר 1775 בבקשת זכיון לתחנת דואר ברובע היהודי, בנמוק שגם בפראג היתה היהודיה פרל טאויסיגין מחזיקה בתחנת הדואר היהודית. אחרי שהגוברניון מסר חוות־דעת, הסכים משרד הדואר בוינה („אָבער־פּאָסט־אמט") ב־21 בדצמבר 1775 להקים בלבוב תחנת דואר יהודית [8] בגלל חליפת־המכתבים הרבה בין היהודים.

ניתנה הוראה מיוחדת לצמצם את פעולת החירורגים (רופאים) רק לריפוי לקוחות יהודים. בלבוב לבדה היו 19 רופאים (לא מומחים), ובשנת 1773 נקבעו בשבילם קורסים מיוחדים ורק 4 מן

הגורמים הורשו להישאר בלבוב ויתרם הועבר לפרובינציה, שם הורגש מחסור רב ברופאים.

בו בזמן הציע הקולגיון הרפואי בדו״ח מ־17 בדצמבר 1778, להשאיר ליהודים את הרשות למקצוע הספרות, הקזת־דם והעמדת כוסות־רוח, מפני שענייי העם היהודים והנוצרים כאחד אין בכוחם לשאת את המחירים הגדולים שדרשו רופאים (בלתי מומחים) נוצרים. הגוברניון אישר את ההצעה בתנאי, שמספר הרופאים היהודים הבלתי־מומחים לא יעלה על ארבעה.

רופאים מחוזיים נקבעו לשמירה על המצב הבריאותי. בשביל האוכלוסיה היהודית נתמנו מטעם השלטונות 12 רופאים מחוזיים יהודים בגליציה כולה. בלבוב נתמנה ה„פיזיקוס״ היהודי שלמה בנימין פרשל.

מצב זה נמשך עד 1784, בה החליט הקיסר יוסף II לבטל את הפליית היהודים ולהכלילם באוכלוסיה הכללית. תפקיד מפקחי־הבריאות (פיזיקטים היהודים בוטל והם הועמדו תחת פיקוח הרופאים הכלליים, שגם ידוהים היו רשאים להמנות עליהם.

זמן קצר לאחר הכיבוש הוציאו האוסטרים פקודה שעל היהודים לפנות את הדירות ואת החנויות שהיו בידיהם במרכז העיר. הבקשות הנמרצות של הקהל להשהות את ביצוע הפקודה נדחו. הפקידות האוסטרית התיחסה אל היהודים באיבה גלויה מראשיתה וקראה להם בדו״ח „מכת מדינה״ (פערדערבן דעס לאַנדעס״) ו„עלוקות המוצצות את דם האוכלוסין״, וראו בהם רמאים ונוכלים. למושל לבוב, מיהלבאכר, היתה הכרה מלאה שהיהודים שנואים בגלל השתלטותם על המסחר, אולם הוא גם הדגיש את העובדה שהסוחרים היהודים הם חרוצים וחסכניים. „יהודי גליצאי מוציא לשנה 30 גולדין לכלכלתו״ ולכן הוא יכול להוזיל את מחירי הסחורות, מה שאין כן בנוגע לנוצרים המוציאים פי ארבע לפרנסתם.

הפקידים האוסטרים לא הבינו לרוחם של יהודי גליציה, שהיו רגילים למשטר הפולני, ולא היו יכולים להסתגל מיד למנגנון המינהלי החדש.

קהלת לבוב ניהלה את עניניה לפי הסדרים הישנים, כי לאמתו של דבר, לא פגעו השלטונות באוטונומיה שלה; הם היו מעונינים אך בהכנסות המסים בלבד.

הנציב הראשון לגליציה, הרוזן יוהן אנטון פרגן, מאסכולתו של הנסיך קאוניץ, שהצטיין בכשרונותיו הארגוניים, התחיל את פעולתו בחקר המצב במדינה. טרם צאתו לגליציה, ב־6 בנובמבר 1772, קיבל הוראות לפעולתו, שכללו סעיפים על צמצום נשואי היהודים ונישולם מבתי־מרזח ושריתי מכס ודיאר. והוא שפקד לערוך מפקד היהודים, כדי שיכיר את תנאי חייהם. ועל יסוד חקירותיו שלח ב־8.8.1773 אל קאוניץ דו״ח מפורט על גליציה [9].

לפי הדו״ח נמצאו בשנת 1765 בגליציה 140,000 יהודים, ומספרם גדל למרות המלחמות. מלבד זה נמצאו בקוקיזוב ובהאליץ כ־150 קראים.

היהודים היוו בפולין חטיבה מדינית מיוחדת עם זכות ארגון וייצוג. הודות למעמדם הכלכלי נעשו גורם הכרחי במשק הארץ, ביחוד בעניני אשראי. הקהלות מלאו גם תפקיד של בנק, שהאצילים והכמרים הניחו שם את כספם ברבית של 7%. מצד שני היו הקהלות חייבות להם סכומים גדולים. קהלת לבוב בלבד נשארה חייבת 57,581 זה׳, והצהירה שאין בידה לסלק סכום זה.

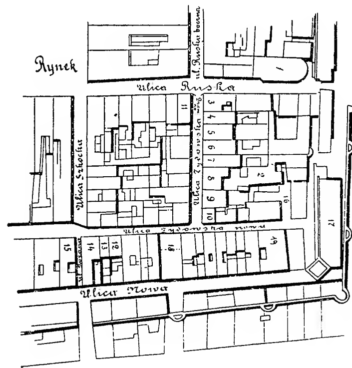
בלבוב עמדו היהודים במאבק קשה עם העירונים, שאמנם השיגו נגדם 18 פסקי־דין, אולם אף אחד לא בוצע. לפי דו״ח פרגן גרמו היהודים לשחיתות ונזק על־ידי קנית חפצים גנובים, גרמו נזק ע״י הכנסת סחורות גרועות מגרמניה, הפחתת ערך המטבע ותמכו במהומות כדי להתחמק מתשלום מסים. הרבנים וראשי־הקהלות שולטים בתקיפות, אוספים כספים בלי למסור חשבון. ויש להסדיר לקבוע הסדר שיטתי שאוצר המדינה יוכל להפיק מהם תועלת יתרה.

במאי 1773 נשלח מוינה יועץ החצר קוציאן לארגן את המנהל בגליציה לפי הוראות מפורטות. בפרק 2 סעיף II נאמר, שעל שרי־המחוזות לברר את מספר היהודים מתוך הנחה „שעם זה גדל להפליא בתמיכת האצולה וחוסר הפעילות של האומה הפולנית״, דבר המחייב „לשים־לב להגביל את רבויים ולצור בעד תאות־הבצע ביניהם״.

בכלל שאפה אז המדיניות האוסטרית בגלוי להקטין את מספר היהודים — ולפיכך נטו להגביל את מספר הנשואין ע״י הטלת מס ורשיון מיוחד; לגרש מגבולות גליציה את דלת־העם שצוינה בכנוי „בעטל־יודען״. החוקים של 8 במארס ו־28 ביוני 1773, הוצאו למטרה זו.

לכאורה, היה כל זה מכוון לתקן את חיי היהודים ולעשותם אזרחים מועילים לממלכה. ומתוך שאיפות אלו הוגשו הצעות ותכניות: כגון העסקת היהודים בסלילת כבישים, הקמת מושבות חקלאיות יהודיות. אך כל תכנית נכשלה בהתחלת הגשמתה.

במסגרת תכניות אלו הוצע גם להרחיק את היהודים מן האחוזות, דבר שפגע גם ביהודים וגם באינטרסים של בעלי האחוזות, שהתנגדו לכך בטענה שנוצרים לא יוכלו למלא את החלל הריק שיווצר במשק החקלאי עם נישול היהודים. אולם גם בקרב האצילים הפולניים נשמעו דעות שהמליצו לסלק את היהודים מן האחוזות. ב־8 באוגוסט 1783 הגישה קבוצת אצילים תזכיר לגוברניון, בו צויינו שהיהודים הם חלק בלתי־מועיל באוכלוסיה שאינם ממלאים את חובתם לגבי המדינה; לא תרמו למען פיתוח החקלאות; התחמקו משירות בצבא ועוסקים ברמאות; הם מזיקים למדינה מאז ומתמיד, והורסים את מעמד העירונים. גם מבחינה דתית הם גורם מזיק כפי שהוכח במשפטי עלילת־הדם. ביחוד הם גורמים רע בכפרים כמיזגי יי"ש, משכרים את האכרים וסוחטים את כספם. לכן רצוי להרחיקם, אולם לא מיד ולא בדרך החוק, אלא בהפסקת תשלום־מסים פתאומית. רק אחרי בצוע הדרגתי יש להוציא חוק־נישול לגביהם. לפי דעת בעלי־התזכיר, ימצאו חוכרים נוצריים שיוכלו למלא את מקומות היהודים.

מפת הרובע היהודי במאה הי"ח

מראשית הכיבוש נקטו ראשי המינהל בדעה, שבעיקר צריך להגביל את מספר היהודים. עיקרון שגם בוינה הוסכם עליו, בהשפעת הגוברנטור גראף בריגידו, ויועץ־הנציבות קורטום שלא הביאו בחשבון את התוצאות העלולות לפגוע במשק המדינה.

בלבוב הותר ליהודים להתגורר ברובע היהודי וגם ברחובות רוסקה, שקוצקה (סרבסקא) באאימוב ונובא, והוכרחו לעזוב מיתר הרחובות לשטח זה.

בשנת 1793 הורע מצב הדיור בעיר לאחר שהשלטונות הסכימו להרוס בפרבר זולקוב 68 בתים יהודיים בגלל סכנת דליקות [9א]. הדבר גרם לצפיפות גם ביתר הפרברים, שיהודים התגוררו בהם.

במשכנות היהודים עמדו לרשות המשטרה מפקחי משטרה (פאליציי רעוויזארען) יהודים. בתקופה הזאת שרתו 2 מפקחים יהודים, שמואל רייס ואברהם קורמש וכן היה גם דוור (נושא־מכתבים) יהודי מיוחד [9ב]. בדרגת פקידים ממשלתיים היו גם השופטים היהודים בבתי־הדין לעניני מסחר ושטרות („מערקאנטיל אונד וועקסלגעריכט"), שקוימו בלבוב ובברודי.

הגוברניון מינה גם שמש מיוחד להביא ספר־תורה לשם השבעת עדים בבתי־המשפט ומשכרתו היתה 12 פלורין לשנה, ששולמה לו מקרן־עונשין. בתקופה ההיא מלא השמש לייבל נייאר תפקיד זה.

עד כמה פגע האיסור להחזיק משרפות יי"ש ביהודי לבוב מוכיח כתב־הבקשה של קהלת לבוב מיולי 1784, בו בקשה שהאסור לא יחול על בתים שבהם מותר ליהודים למזוג ולמכור משקאות. הדוגש שהאיסור ידלדל מספר משפחות יהודיות שהיו להן זכיונות להתעסק במזיגת משקאות. בקשת הקהלה נתמלאה ומזיגת משקאות [10] הורשתה בבתים אלו.

בראש קהלת לבוב עמדו אז לייב בלבן, רחמיאל מיזס, הרשל רייס, אברהם ברלאך, הרשל אליהו לויטה, מרקוס פייגלס, יואל בודק.

ההנהלה נתקלה בקשיים רבים בגלל המצב החמרי הקשה. מלבד החובות שרבצו על הקהלה — לישועיים הגיע החוב 575.861 זה' — הוטלה על הקהלה האחריות לגבית המסים. הדברים הגיעו לידי סכסיכים [11] עם השלטונות והמועצה היהודית (יודענדירעקציאן). בשנת 1784 נתנו פרנסי־הקהלה שוחד של 130 דוקאטים לחבר המועצה יעקב־אהרן ולפקיד הנוצרי (אקטואריוס) קוליג, כדי שיפחיתו את מכסה המסים שהוטלה על יהודי לבוב. הדבר נודע לגוברניון שהתחיל בחקירה ובתוצאותיה נענש יעקב־אהרן בקנס 260 דוקאטים והורחק מהמועצה ונשללה ממנו זכות למשרה צבורית. הפקיד הנוצרי קוליג פוטר, וחברי הנהלת הקהלה יוסף דוד, לייב בלבן, ירחמיאל מיזס, אברהם ארליך, הרשל לויטה, מרקוס פייגלס, יואל בודק ואפרים שמואל נענשו בקנס 130 דוקאטים כל אחד. גם סופר המועצה היהודית מאיר הרשל, שקבל מן השוחד, נקנס בסכום של 360 דוקאטים ופוטר ממשרתו. בהמשך החקירה נמצא שהקהלה השתמשה בעודף 1500 פלורין של חכירת מס־הבשר ללא חשבון

ונתגלו אי־סדרים בגבית המסים ודמי־החכירות. ועדת־החקירה מצאה שבמועצה שררו „קטטות, ריב ומחלוקת, שנאה הדדית, תאות־נקם ונטיה לדכא את החלשים" ובמקום לדאוג לטובת הציבור השתדלו העסקנים לשחרר את קרוביהם, ידידיהם ואוהדיהם מתשלום מסים, היתה הזנחה בחלוקת המסים ופגורים בגבייתם ובהכנסות.

המצב גרם לתלונות לא רק בקהלת לבוב, אלא גם ביתר הקהלות בגליציה. אולם, הגוברניון לא התחשב בתלונות אע"פ שבדו"ח מיום 24 באפריל 1781 אל הקיסר הודה שאינו מסכים למועצה היהודית בכל מעשיה[12]. במיוחד הוטעם בדו"ז שמועצת היהודים, במגמתה להקטין את מכסת המסים של יתר הקהלות, הטילה על יהודי לבוב סכום גדול ללא הצדקה ומתוך כוונה לדכא את קהלת לבוב.

בסוף הדו"ח צויין בפירוש, כי „התלונות אינן על דעת כל היהודים, אלא של העשירים בלבד, הואיל והעניים התלוננו לא פעם על בעלי־הקובלנות. אמנם, רחוקים אנו מלהסכים לכל מעשי המועצה ולא פעם התנגדנו לה. אך אנו משוכנעים כי הוד מלכותו יכיר שתלונות היהודים אינן צודקות". לפי דעת הגוברניון הכילו הקובלנות עובדות בלתי־נכונות וכוזבות. המתלוננים הם יהודים עשירים וידוע שהם מעדיפים לשלם קנסות ובלבד שלא יחשבו כעשירים בעיני השלטונות, ומוטב להם שיכריחום לשלם ובלבד שלא ישלמו מרצונם הם.

השלטונות המרכזיים בוינה טיפלו בקפדנות בדו"ח ובתלונות על המועצה שנמסרו לה מגליציה, ובמרוצת הזמן גרמו הדברים להחלטת הממשלה לחסל את המועצה היהודית, ולפני שהתקנות לא הצליחו לפתור את הבעיה היהודית ולעשותם אזרחים מועילים.

בשנת 1786 נתעוררה שוב בעית המיזגים היהודים כאשר הגוברניון נדרש, לפי פקודה מוענה, לבצע את חיסול בתי־המזיגה היהודים.

באוקטובר 1786 הגישו פרנסי־הקהלה בלבוב כתב־בקשה בשם כל יהודי גליציה, בו בקשו להשאיר את בתי־המזיגה ליהודים שהתפרנסו בהם. גם חוכרי מס־הבשר ביקשו לדחות את נישול היהודים מבתי־המזיגה, מטעמיהם הם.

הגוברניון העביר את הבקשה לוינה, אף־על־פי שכבר הוצאו פקודות ברורות, והמליץ על מילוי הבקשה, מכיון שעם ביצוע הפקודה ישארו אלפי יהודים בלי פרנסה ויצטרכו לאחוז במקצועות גרועים יותר. הגוברניון הציע להאריך את זכיונות בתי־המזיגה ל־3 שנים נוספות, ולהתיר למיזגים שנולדו לפני 1772 את החזקתם לכל ימי חייהם. בהנמקתו הדגיש הגוברניון שלא היהודים אשמים בשכרות האכרים, אלא בעלי־האחוזות, המעונינים בהגדלת הכנסותיהם ובידעם שהיהודים מבינים לנהל את העסקים הם מעדיפים להחכיר את בתי־המזיגה להם. השלטונות המרכזיים בוינה („פעראייניגטע האפ־שטעלען") לא הכירו בצדקת הנימוקים שהובאו ע"י הגוברניום בטענה, שמשנת 1772 היה ליהודים זמן מספיק לבחור להם פרנסות אחרות. בתשובתם הדגישו השלטונות, שיציעו לקיסר ויתור אחד — לדחות את התאריך עד סוף 1787, בתנאי שלא תפורסם שום הודעה, כדי שלא לעורר רושם רע בציבור. אולם המלצת השלטונות לא הביאה תוצאה חיובית, וב־29 בינואר 1787 מסר הקיסר יוסף II את ההחלטה „להוציא מידי היהודים בגליציה את בתי־המזיגה („שאנקארערענדען") בלי דיחוי; ובעלי־האחוזות שיחזיקו חוכרים יהודים למרות האיסור, יענשו ללא משוא־פנים בקנסות כספיים[13].

במסגרת התכניות לפרודוקטיביזציה של המוני היהודים, ציוה יוסף II עוד בשנת 1782, בראותו שבדרך תקנות לא בנקל אפשר להיפטר מן הקבצנים („בעטעל יודען"), להעסיקם בסלילת כבישים ולהעמיד לרשותם קרקעות באחוזות המלוכה. מכאן עלה הרעיון להקים מושבות חקלאיות יהודיות. בשנת 1781 דרש יוסף II מאת הגוברניון הוות־דעת על הענין, אך בינתים הסתלקו מהגשמת התכנית, ורק לאחר התקנון (פאַטענט) של 24 בינואר 1785 שגרם לנישול אלפי משפחות יהודיות מחכירת אחוזות וקרקעות, חכירת מסים, יצוא־מלח, החזקת משרפות יי"ש, בתי־בישול תמד ושכר, — נזכרה הממשלה בתכנית ההתישבות היהודית. ב־16 ביולי 1785 ציווה יוסף II להתחיל מיד בהקמת מושבות יהודיות[14] ולישב בהן 1410 משפחות. ההתישבות של כל משפחה נאמד בסכום 250 זה' וההוצאות היו צריכות לעלות עד 35.259 זה', שחולקו על כל הקהלות. במסגרת תכנית זו הוטל גם על קהלת לבוב לכסות את ההוצאות לישובן של 136 משפחות.

התקנון („טאָלעראנצפאטענט") של יוסף II מ־7 במאי 1789 שביטל את המועצה היהודית והסדיר מחדש, ב־7 פרקים, שהכילו 64 סעיפים, את עניני היהודים, קבע שהקהלה בלבוב תחזיק את רב־המחוז שקיבל משכורת שנתית של 400 פלורין. בראש הקהלה יעמדו 7 פרנסים שיבחרו ב־15 בספטמבר לתקופה של שלוש

שנים בנוכחות פקיד ממשלתי. למעשה היה על הקהלה לבחור 14 מועמדים, ומתוכם בוחר השלטון המחוזי 7. הפרנסים מקבלים מקופת הקהלה משכורת חדשית וסמכותם צומצמה רק לעניני בית־הכנסת וסעד (in synagoga-libus et beneficius) והם תלויים בשלטון המחוזי ועליהם למלא את פקודותיו. למרות צמצום הסמכות אחראית הקהלה בערבות הדדית על גביית המסים. עוד לפני שיצא התקנון, פורסמה ב־18 בפברואר 1788 הוראה שהיהודים חוייבו בגיוס לשרות הצבא.

קהלת לבוב הבטיחה, כדי לעודד את היהודים להתגייס, להעניק לכל חייל יהודי 15 זה׳ — אולם הדבר לא עודד את היהודים להתגייס. בשנת 1790 הוכרחה הממשלה, נגד דעת היהודים ועקב המלחמה נגד תורכיה, להעביר גיוס־חובה [15]. כשהוכתר ליאופולד בתור קיסר באוסטריה, החליטה קהלת לבוב לשגר לוינה משלחת שתגיש שורת בקשות לתיקון מצב היהודים. אמנם בתחילה חשבו פרנסי־הקהלה שהמשלחת תייצג את יהדות גליציה כולה, ולשם כך פנתה אל הקהלות בערים המחוזיות לשלוח ללבוב נציגים מיופי־כוח להשתתף בהתיעצות. בתור חברי המשלחת נבחרו בהתיעצות הרב ר׳ הירש רוזאניש נציג לבוב יעקבקה לנדא מברודי ושיינר מבוצאץ, והם נסעו לוינה על חשבון הקהלה. למעשה ראה הגוברניון את המשלחת בעין יפה, היות ו„הושגה הרגעת התושבים, דבר המועיל לענין הממלכה".

ביוני 1790 הגיעה המשלחת לוינה והגישה לקיסר עצומה, להנהיג פדיון־כסף במקום שירות אישי בצבא, מכיון שהיהודים אינם מסוגלים לשרות צבאי וקשה להם לשמור בצבא על מצוות־הדת. ביחוד הצביעו על התופעה המאיימת להרוס את המשק הכלכלי, בעלי מלאכה, שכירים ופועלים בורחים מגליציה כדי להתחמק משרות בצבא [16].

אולם הקיסר לא התחשב בטענות נציגי היהודים ושלח ללבוב את החלטתו: „היהודי, כאדם וכאזרח הממלכה ישמש בכל שירות כדוגמת יתר האזרחים. הוא לא נפגע מבחינה דתית, מפני שמותר לו לאכול כרצונו וגם בשבת לא יוכרח לעשות כמעט כל מלאכה, כנוצרי ביום א׳. ליהודי גליציה ניתנות כל הזכויות האזרחיות, פרט להכירת בתי־מזיגה, ומותר להם אפילו לרכוש אחוזות אצילים ולשרת בכל משרה, לפיכך עליהם להשתתף בכל החובות לגבי המדינה".

שליחי־הקהלות לא נחו ופנו ביולי 1790 בשתי בקשות חדשות, בהן חזרו על הצעתם לבטל את השרות האשי תמורת כופר־כסף בעד כל טירון יהידי. הם הביאו בפני הקיסר גם את הדרישה להרשות להם את החזקת בתי־הדין היהודיים ולהחזיר להם את הזכות לחכור בתי־מזיגה.

ההשתדלות הצליחה, וב־28 ביולי 1790 הוציא הקיסר ליאופולד II פקודה, שלפיה שוחררו היהודים משרות אישי בצבא. אולם עליהם להעמיד את מספר הטירונים החל עליהם מתוך מתנדבים מקומיים או מחו"ל — או לשלם כופר־נפש 30 פלורין בעד כל טירון, כדי לאפשר לשלטונות הצבאיים לגייס טירונים אחרים במקומם [17].

המשלחת השתדלה להשיג הקלות גם בענין משרפות־יי"ש, החזרת השיפוט הרבני וגם בענין החינוך. אולם לא עלה בידה להשיג שום הקלה פרט לדבר אחד: הותר לקהלות להמציא מזון כשר לאסירים יהודים בבתי הסוהר [18].

בזמן מלחמת אוסטריה—תורכיה (1789—1790), חששה פרוסיה לכיבוש שטחים ע"י אוסטריה. על־כן התאמצה לעודד את האצולה הפולנית בגליציה נגד אוסטריה בתקוה למלחמה חדשה. אולם האצולה הפולנית בגליציה לא התיחסה באמון רב לקנוניותיה של פרוסיה. אך היא ניצלה את הזדמנות המלחמה כדי לארגן ועדים בלבוב ובפרובינציה. שליחיהם הגישו ב־23 באפריל 1790 תזכיר לקיסר ליאופולד II, ובו 53 סעיפים שהכילו תלונות ודרישות פוליטיות לתיקון המצב בגליציה. בין היתר דרשו כינוס סיים, אוטונומיה לאומית לפי דוגמת הונגריה, עם נציב פולני בראש וצבא פולני לאומי. במסגרת הקונסטיטוציה דרשו קיום נתינות האכרים, מתן זכויות אזרחיות ליהודים, פרט לרכישת אחוזות חקלאיות וזכות להיבחר לכהונות ציבוריות [19].

המשא־ומתן של האצילים הגליצאים בחצר הקיסר בוינה נמשך שלוש שנים מבלי להביא פתרון חיובי. אחרי מותו של ליאופולד, לא היה בנו, פראנץ I, מעונין להעניק לגליציה מעמד מדיני מיוחד.

המלחמה הביאה להחמרת התנאים הכלכליים ובמיוחד סבלו היהודים בגלל הקשיים במסחר עם שטחי שלזיה ופרוסיה.

בשנת 1791 התחיל שוב המאבק בין היהודים והעיריה [20]. במאי 1791 הגישו הסוחרים הנוצרים למועצת החצר בוינה עצומה 1) שהסוחרים היהודים יפונו מתוך־העיר לרחובות־מגוריהם; 2) לדרוש מסוחרים

יהודים תעודות, שלמדו והתאמנו במקצוע המסחר; 3) לדרוש מהם לנהל את ספריהם וחשבונותיהם בשפה הגרמנית; 4) להוכיח שיש בידיהם הון מספיק לעסקיהם; 5) לאסור על היהודים עסקי־רוכלות, גם בין היהודים וגם בין הנוצרים [21]).

הקיסר הורה לנציב גליציה, גראף בריגידו, בהשפעת תקנון הקונסטיטוציה של הסיים הפולני מ־3 במאי 1791, שהעניק זכויות לעירונים, למסור לו דין־וחשבון „מה רצוי לעשות לטובת העירונים האכרים בגליציה, נוכח המצב הקונסטיטוציוני שנוצר בממלכת פולין". בחוות־דעת מנובמבר 1791 הציע בריגידו שורה של תיקונים להקלת המצב הכלכלי ומסר גם את דעתו על היהודים, שהם הגורם העיקרי המעכב את התפתחות הערים, ובמיוחד בלבוב. לדעתו, מרחפת סכנת ייהוד („פעריוודונג") על לבוב והערים במידה כזו שהאוכלוסיה הנוצרית — הסוחרים ובעלי מלאכה — יצאו את גליציה ויעברו לפולין, כדי ליהנות שם מהזכויות של הקונסטיטוציה החדשה. לכן מן הצורך לאחוז באמצעים כדי להפוך את היהודים, ובפרט את הנוער, לגורם מועיל לחברה. אחד האמצעים הדרושים הוא גירוש כל היהודים שאינם רשומים („קונסקריבירט"), מחוסרי־תעסוקה קבועה; איסור ישובם בכפרים, מלבד אם יתעסקו בחקלאות או מלאכה; איסור כניסת יהודים מחו"ל בלי הון (לכל הפחות 10.000 פלורין); הגבלת נשואין ושינוי באורח חייהם: קודם כל — החלפת המלבושים היהודיים בתלבושת אירופית. כאמצעי יעיל לשינויים רואה הוא את גיוסם לשרות בצבא [22]).

הדו"ח של הנציב בריגידו, שנדרש גם בקשר למו"מ עם נציגי האצולה, נכשל ונשאר בתיקי־הממשלה מבלי שניס להגשים את הצעותיו.

העירונים בלבוב לא נחו ולא הרפו מדרישתם לפינוי היהודים מתוך־העיר למגוריהם. כשנדחו דרישותיהם בוינה הגישו ב־15 בנובמבר 1793 נציגי אגודת הסוחרים הנוצרים בלבוב: אנטון פישר, סימון ווינר, הרמן בירגר, יעקב דאנילביץ יוהאן פופרופ וסימיון גהרצין, בקשה חדשה לצמצם את „זכויות המסחר המוגזמות של יהודי לבוב" המביאים הרס על הסוחרים הנוצרים ושוברים את מטה לחמם [23]). גם אגודות בעלי־המלאכה הנוצרים חידשו את המאבק ביהודים.

לפי התקנון של מריה־תרזה משנת 1776 [24]), מותר היה לבעלי־מלאכה יהודים לעבוד רק בשביל לקיחות יהודים. בשנת 1784 ביטל יוסף II את ההגבלה הזאת, כדי לפתח בקרב היהודים נטיות למקצועית־עבודה והרשה לבעלי־מלאכה יהודים למכור את תוצרתם גם בירידים. ניתנה להם רשות־כניסה לאגודית בעלי־מלאכה (צינפטע) ולהשתתף בבחירת ראשיהן והותר להם להקים גם אגודות יהודיות. מובן שבעלי־המלאכה הנוצרים לא ראו זאת בעין יפה.

בשנת 1793 ביקשה אגודת החייטים הנוצרים להרחיק את היהודים מהשתתפות בבחירת וממילוי תפקידים באגודתם, ולאסור עליהם לקבל שוליות שאין בידיהם תעודה של בית־ספר גרמני. במקרה זה נתנו שלטונות וינה ב־7 באוקטובר 1793 הוראה לגוברניון לתמוך בתלונה [25]).

במסגרת ההגבלות על האוכלוסין היהודים, שנקטה בהן הממשלה, כאמור, נצטוו ב־31 בדצמבר 1793 לפנות את הבתים בתוך־העיר ולגור רק בשני פרברי העיר — פרברי קרקוב וזולקיב. היהודים ביתר הפרברים נצטוו לעבור לשם תוך תקופה של 3 שנים. אכן, במקרים שהיהודים היו בעלי הבתים, הותר להם להחזיק בהם, בתנאי שלא ישכירו ליהודים דירות או חנויות. יהודים שהחזיקו בתי־מזיגה בפרברי העיר הותרו להשאר בהם ולהתעסק במקצועם, אולם זכותם לא חלה על יורשיהם, שהיו מוכרחים למכור את הבתים [26]).

היהודים לא הזדרזו לפנות את דירותיהם וחנויותיהם בשווקי־העיר, הם מצאו תמיכה מצד בעלי־הבתים הנוצרים, שדרשו בתזכיר מינואר 1795 להרשות להם גם להבא להשכיר ליהודים חנויות בשוק־העיר ביתר הרחובות. הגוברניון הציע לשלטונות וינה לדחות את בקשתם.

גם תעשיינים מאוסטריה־תחתית פנו אל הממשלה בוינה בבקשה שלא להגביל את חופש־המסחר של יהודי לבוב שהם לקוחותיהם. בתשובתם מפברואר 1794 הדגישו שלטונות וינה שהיהודים בלבוב השכילו לרכוש את הדירות והחנויות הטובות ולדחוק מהן את הסוחרים הנוצרים. מטרת התקנה היא להחזיר את היהודים למקומותיהם, וכי לא יחול שום שינוי, והתקנה תבוצע לחלוטין. היהודים לא ויתרו על זכותם, ויעקב קירטווא ושמחה רפפורט פנו בפטיציה מיוחדת בשם הסוחרים ובעלי־הבתים היהודים [27]) אל הקיסר פראנץ I, להתיר להם להשאר במקומות מגוריהם נוכח העובדה שרכשו את בתיהם בזכות החוק והעברתם לפרברי קרקוב וזולקיב תביא להם הרס כלכלי ותקפח את פרנסתם.

הגוברניון לא התחשב בבקשתם והורה לבצע את

התקנה, בהוציאו מן הכלל סיטונאים בתוצרת הארץ שהשקיעו במסחרם כ־30—40 אלף גולדין [28]. נציגי הסוחרים הנוצרים ערערו גם על היתר זה וביקשו להרחיק גם את הסיטונאים מתוך־העיר.

אולם לדרישתם זו לא נענו השלטונות ובאוקטובר 1795 הגישו שוב בקשה לפנות את היהודים ממקומות מגוריהם בלי דיחוי.

לעומת זאת הגישה הקהלה לשלטונות המרכזיים בוינה ערעור על ביצוע התקנה של 1793 וביקשה לתת הוראות לגוברניון לדחות את הפינוי עד גמר הערעור [29].

איגוד הסוחרים הנוצרים בלבוב שלח ידיעות לוינא, שיהודי לבוב אוספים סכומים גדולים כדי למצוא דרכים לבטל את התקנה. אחרי חקירה מסר הגוברניון שהידיעות מחוסרות כל יסוד. השלטונות בוינה הגיבו בהערה, שעל הסוחרים הנוצרים לשמור בכתבי־הבקשות על האמת ואם לא יעשו זאת — ייענשו [30].

הקהלה הצליחה בהשתדלותה והשיגה את דחיית תאריך הפינוי לשלוש שנים, בתנאי שאסור ליהודים לרכוש בית מחוץ לרובעי קרקוב וזולקיב [31]. ברובע האליצקי וברודי הותר למוזגים היהודים בעלי זכות מזיגה להשאר, אך יורשיהם וכן בעלי־בתים שאין להם זכיון־מזיגה, צריכים היו לעבור במשך שש שנים לרובעי התחום היהודי.

בשנת 1792 היה מספר התושבים היהודים בלבוב 11.765 נפשות (2.774 משפחות), בשנת 1795: 11.966 (2.875 משפחות), בשנת 1800: 13.302 (3.372 משפחות) ובשנת 1803: 13.297 (3.395 משפחות). במשך 11 שנים גדל מספר היהודים ב־1532 נפשות (621 משפחות), והדבר הדאיג את השלטונות במידה כזו, שהגוברניון קיבל הודעה מוינה כי „ריבוי ניכר כזה של יהודי לבוב נראה בדאגה ומקוים שהגוברניון ישמור בקפדנות על ביצוע פקודת הקיסר נגד גידול המשפחות של יהודים" [32]. יהודי לבוב סבלו גם בגלל חוכרי מס־הבשר הכשר, שגרמו לתלונות ותסבוכת בחיי הקהלה וגם להתערבות השלטונות.

חבורת־החוכרים לא התחשבה כלל במצבם של האוכלוסים ובצרכי־הציבור. פרנסי הקהלה הגישו בנובמבר 1792 תלונה, כי בניגוד להתחייבויות בחוזה העלו החוכרים את מחיר הבשר [33]. ונתברר שבקנוניה היו מעורבים שני פרנסים, שלמה לובר ויעקב טויבש ופוטרו. בדצמבר 172 ביקשו את הגוברניון להחזירם למשרותיהם או למנות ועדת־חקירה בדבר האשמות שהובאו נגדם ע"י יוסף צלרמאיר [34]. אולם מוינה הגיעה ב־29 בינואר 1793 תשובה שלילית ובקשתם נדחתה [35]. מקרים כאלה היו רבים, והשלטונות קיבלו הלשנות ומסירות בקשר לסדרים של חוכרי־המסים.

בשנת 1794 הוגשו תלונות לגוברניון ולשלטונות על פרנס הקהלה זליג הולס ושותפו משה שיפר, שהיו חוכרי מס הבירה, שלא הכניסו את סכום הפקדון גדרוש. השלטונות חקרו ודרשו על הענין והחליטו כי זליג הולס אינו ראוי להיות פרנס־הקהלה. בקשר לענינו פוטר גם סופר־הקהלה פנחס דיטרסדורף. הולס ודיטרדורף סולקו מתפקידיהם והפיטורין אושרו ע"י הגוברניון [36]. בהמשך החקירה נאשמו גם הפרנסים לייבל שנייאר, זוסמן בלבן והרשיל ויטליס, שמעלו בכספי־הקהלה בסכום של 195.000 פלורין. האשמה נמסרה ע"י יוסף צלרמאיר, שהיה רגיל בהלשנות. הנאשמים ערערו וביקשו ארכה עד שהענין יובא למשפט. ועדת־החקירה לא הזדרזה בעבודתה. צלר־מאיר הודיע זאת לשלטונות בוינה, שנתנו הוראה לתבוע דין־וחשבון מן הועדה על הזנחת הפעולה ולמנות ועדה חדשה לחקירה בלי משוא־פנים [37]. הגוברניום הודיע שיחיש להביא את החקירה לידי גמר. על תוצאות החקירה אין רמז בתיקי הארכיונים. כנראה הצליחו הפרנסים לטשטש את כל הענין.

בשנים 1796—1798 הציעה קהלת לבוב להקים בית־חולים יהודי. השלטונות הודיעו שכל־זמן שלא יסלקו היהודים את חובות המסים ולא ישתתפו במלוה־המלחמה, לא יוכלו להוציא כספים לבנין בית־חולים — ובאין בית־חולים, על ראשי הקהלה לדאוג לחולים העניים [38]. הקהלה רצתה לבנות גם בית־מחסה לעניים ופנתה אל השלטונות בבקשה להרשות לה להטיל על חוכרי מס־הבשר — היינצמן, קראטר וקופלר — תשלום גרוש פולני אחד לכל קילו בשר, למטרה זו.

בשנת 1797 הציע שלמה קופלר, שיחד עם שותפו הנוצרי, איגנאץ קראטר, היה חוכר מס הבשר, שבמקום מס־סבילות, יקבע מס של נרות־שבת: 2 קרייצר מכל נר, 6 קרייצר לנר־יאהרצייט, 10 קרייצר לנר יום הכפורים, קרייצר אחד בחגים, חצי קרייצר לנר־חנוכה ובחתונות — פלורין אחד לנר ופלורין אחד ללפיד. הממשלה היססה בדבר, מפני שהקיסר פראנץ I ראה משום דיכוי הדת במס זה, אולם בהשפעתו של הרץ הומברג (קופלר הבטיח לו הכנסה של 2% נטו), שטען כי אין כאן איסור הדלקת נרות אלא הצעה לתשלום מס מיוחד עליהם, אישר הקיסר את הצעתו. הממשלה

החכירה לשותפים קופלר וטוביה שטיינסברג את הכנסות המס בגליציה המזרחית תמורת תשלום שנתי של 194.409 פלורין. מס זה העיק מאד על האוכלוסיה היהודית וחוכרי־המשנה (לעכט־פאכטער) היו שנואים על ההמונים בגלל אכזריותם ונגישותיהם.

,זכות־הבחירה לקהלה היתה קשורה בתשלום מס־נרות. בלבוב נקבע תשלום מס בעד 7 נרות, כדי לקבל זכות בחירה; וקבלת זכות להיבחר היתה תלויה במס בעד 8 נרות; ולראש־הקהלה או רב יכול היה להבחר רק מי ששילם מס בעד 10 נרות.

ביחוד הטרידו את השלטונות בהצעותיהם מוגיש פינקלשטיין ומנחם שניאר מלבוב. שנאיר הציע תכנית, כיצד להעלות את תשלום המלוה המלחמתי ומס־המשקאות. בענין הגיוס הציע לשחרר את היהודים משרות בצבא, אם יגייסו 300 מתנדבים מחוץ־לארץ ויכניסו לאוצר 50.000 פלורין. הוא הציע הצעות גם לתיקון מס־הנרות וביקש לקבוע ועדה, שתחקור את מעשיהם של חוכרי מס־נרות ותמצא דרך להעלות את הכנסות המס בסכום 50.000 פל׳ מבלי לפגוע בעניים, ולהשתמש בהכנסות להרמת מצב החינוך בין היהודים.

הגוברניון העביר את הצעותיו לשלטונות בוינה, שם נדונו בישיבות מועצת־החצר, אולם לא נתקבלו. להיפך, ב־24 בספטמבר 1798 ציוה הקיסר פראנץ ו להודיע לגוברניון בלבוב ש„היהודי מנחם שנאיר מלבוב לא יטריד להבא בהצעותיו את משרדי המדינה והחצר״ [39]). במשך שנים מספר נמנע שנאיר מלהטריד את השלטונות, אך בשנת 1805 הופיע שוב כמציע־הצעות.

הפעם הגיש תכנית כיצד להפוך את היהודים לנתינים מועילים ומאושרים בקיסרות. לפי דעתו, משפיע החינוך היהודי בשלילה על האופי, ולכן על המדינה לבדוק את שיטת לימודי־הדת ,„התלמוד״, המחייב לשנוא את הגויים. החינוך של יהודי גליציה מונע התקדמות ויש לחנך את הנוער בשפה הגרמנית. לשם ביצוע התיקונים רצוי למנות מנהיג ארצי עליון („אבערלאנדסעלטעסטער״) במשכורת שנתית של 2000 פל׳, וסגן נוצרי לעזור לו. מתפקידם יהיה לערוך מפקד מפורט של היהודים, ויש לבטל את הקהלות ולהעמידן תחת רשות העיריות. בראש הקהלות של לבוב, ברודי וקרקא יש להעמיד 2 פרנסים, וביתר הקהלות רק פרנס אחד.

התכנית עניינה את השלטונות, והצעותיה נראו להם „תכליתיות לחלוטין וראויות לתשומת־לב בקשר להצעת התקנון היהודי החדש״ [40]).

הגוברניון קיבל הוראה להודיע לשנאיר על דחית בקשתו, שיוזמן לוינה ושיקבל מפרעה להוצאות־הדרך, מפני שהוא יכול למסור את כל הפרטים ולהסבירם בע״פ לגוברניום בלבוב.

השלטונות קיבלו גם ידיעה שכבר היתה נגדו חקירה פלילית בענין גניבה. אמנם החקירה בוטלה, אך השלטונות ראו צורך „להעמידו תחת פיקוח פוליטי מיוחד״, ולפי הידיעות השתדל „לחדור גם להנהלת הקהלה ודבר זה הוא בלתי־אפשרי בהחלט״, ובזה נגמר ענין שנאיר ואין כל רמז עליו בתיקי הממשלה. לאמיתו של דבר, היה אחד הטיפיסים המושחתים שהיו תופעות־לוי במשטר האוסטרי בימים ההם.

בשנת 1796 התארח בלבוב ברק יוסלביץ, האלוף היהודי שייסד את גדוד־המתנדבים היהודי בוארשה בימי המרד של קושציושקי (1794). בהיותו בלבוב, בספטמבר 1796, פנה ברק יוסלביץ אל הגוברנטור גראף גאיסרוק בתזכיר. בו הציע לממשלת אוסטריה — שהיתה אז במצב של מלחמה נגד צרפת — להקים חטיבה צבאית יהודית של 6000—8000 חיילים, לשרות במלחמה נגד הצרפתים. בתזכירו מסר תכנית מפורטת כיצד לארגן ולצייד את החטיבה היהודית.

התכנית נתקבלה באהדה ע״י גראף גאיסרוק, שהעביר את התזכיר לשלטונות וינה, בהמלצה חמה, בה נתן ביטוי להערכתו החיובית את ברק יוסלביץ, בגלל רגש הכבוד והגאוה שבו [41]). אולם מועצת המלחמה בוינה היתה בדעה אחרת על הענין, וחשבה שאין זה לפי כבודה של אוסטריה להשתמש בגיס „מורכב מבחורים יהודים שובבים, הולכי־בטל ונופלים למשא על הוריהם וקרוביהם״. „אין לצפות לטוב מגיס חשוד כזה״ הודיעה מועצת המלחמה לגוברניום בלבוב — ואין ביכולתה להשתמש בהצעתו של ברק יוסלביץ להקים צבא מתנדבים יהודים״ [42]). ברק יוסלביץ עזב את לבוב ופנה עורף לאוסטריה וכעבור זמן מה הצטרף ללגיונות הפולנים של דומברובסקי שהיו בצבא הצרפתי.

פרק י"ב: חינוך ותרבות

מצב החינוך בלבוב. היחס לגבי היהודים והצעות תיקונים. פעולתו הארגונית של הרץ הומברג. מצב בתי־הספר וחבר־המורים. מעשי־התידה נגד הומברג. יסוד הסמינריון אהרן פרידנטל. הקרן הגליצאית של בתי־הספר. חיסול רשת החינוך היהודית. ניצני ההשכלה בלבוב.

עניני החינוך רוכזו בידי ועדת־חינוך שע"י הגוברניום בראשותו של הרוזן גאלנברג, אולם עבודתה התנהלה באטיות רבה.

בשנת 1783 נוסד בלבוב בית־ספר יסודי כללי ו־4 בתי־ספר מכינים (טריביאַלשולע). מלבד זה התקיימו בלבוב גם בית־ספר לילדי הקצינים בהם לימדו סגני־קצינים, שגמרו את שירותם הצבאי. בזמן קיומם של המנזרים נמשכו הלימודים גם בבתי־הספר הלטיניים שיסדו. הגמנסיה הראשונה של רשת־החינוך הממשלתית נפתחה בלבוב ב־1 בספטמבר 1784. ב־3 ביולי אותה שנה הוקמה גם האוניברסיטה ובה פקולטות לפילוסופיה, משפטים ורפואה. שפת־ההוראה היתה בתחילה לטינית, ואח"כ גרמנית.

ריפורמה יסודית בחנוך התחילו לבצע בשנת 1785 עם בואו של קינדרמן, חלוץ־החינוך בבוהמיה. שהתחיל להכניס סדר בשטח החינוך בגליציה. במסגרת התכנית הזאת נידונה גם בעית החינוך היהודי.

אחרי כשלונה של מדיניות השלטונות לשחרר את גליציה מיהודים, למרות הדיכויים, צמצום התעסוקה, הגבלת הנשואין, הגרושים מהכפרים ואזורי־הגבולות, החליטו לאחוז בשטה לעשות את היהודים תושבים שמועילים באמצעות בתי־ספר.

בתקופת מריה־תרזיה ויוסף השני בוצעו תיקונים יסודיים בשטח החינוך ע"י העמדת בתי־הספר תחת פיקוח הממלכה. במקום מוסדות החינוך של המנזרים הונהגו בתי־ספר ממשלתיים ונתמנו מורים חילוניים.

בהתאם למגמת חינוך זו, דרש יוסף II משלטונות גליציה דין־וחשבון על מצב החנוך והצעות תקינים בשטח זה.

בתקנון־היהודים מ־16 ביולי 1776 נקבעו שלושה סוגים של בית־ספר בקהלות: בית־ספר ראשון, עם חובת לימוד של קריאה וכתיבה בשפה הגרמנית. בית־ספר שני, ללימודי־התלמוד, ובית־ספר גבוה להכשרת רבנים ודיינים. הפיקוח העליון על החנוך נמסר לידי רב־המדינה [1]).

כעבור שנים הותר לילדי־ישראל לבקר גם בבתי־הספר הכלליים (נאָרמאל אונד טריביאַלשולע) [2]). בבית־הספר הכללי נמשכו הלימודים 4 שנים, בארבע כתות.

בשנת 1785 פקדה הממשלה למנות בכל קהלה מורה מנוסה בלימודי בית־ספר כללי במשכרת של 100 עד 200 גולדן לשנה. בתקנה זו הונח היסוד להקמת בתי־הספר היסודיים היהודיים, שהופקעו מפיקוח רב־המדינה והועברו לרשות השלטונות [3]).

לשם השלמת השיטה החדשה הוטלה על הקהלות חובת לימודים בבתי־הספר לכל נערי ישראל עד גיל בר־מצוה. בדיונים על שנויי התקנון היהודים שנתקיימו בשנים 1785—1789 הודגש הצורך להכניס בו תקנות שמטרתן להגשים את „השכלת האומה היהידית, חינוך הנוער ושנוי אופיים המוסרי" על־ידי חינוך מתוקן שיבוצע בבתי־ספר סדירים. יש להפסיק את „פיטום הנוער היהודי בהזיות תלמודיות" („תלמודיסטישע טרוימערייען") ולבטל בתי־ספר מסוג זה. מחברי התקנון הציעו לחייב את החינוך של ילדי ישראל בבתי־הספר הממשלתיים תחילה, ואח"כ יוכל ללמוד „בבתי־הספר התלמודיים" ואז בטוח הדבר שהנוער היהודי לא ימצא טעם בתלמוד ומלמדיו וישאף להסתגל ליתר תושבי־המדינה. המציעים היו משוכנעים בתמימותם שבדרך זו ירבה מספר המתנצרים בין היהודים. אולם, חוץ מענין החינוך חשוב גם להקדיש תשומת־לב מיוחדת להפצת ההשכלה בקרב היהודים[3א]).

עקרונות ההצעות הוכסו גם לתקנון, ובכך הבליטה הממשלה את מטרתה לשנות באמצעות החינוך את אופיו של היהודי בגליציה.

בסעיף 11—14 של התקנון מ־7 במאי 1789 נאמר כבר בפירוש, שצריך להקים בכל קהלה בית־ספר בלשון הגרמנית, לפי דוגמת בית־הספר היסודי, ולהטיל על הנוער את חובת הלימוד בבית־ספר זה, על נערים ונערות כאחת.

היהודים ראו בתקנה זו גזרה קשה.

קורס מיוחד לשם הכשרת מורים מתאימים הוקם בלבוב, תחת פיקוח השלטונות.

ארגון רשת־החינוך נמסר ע״י ממשלת וינא להרץ הומברג, שהגיע ללבוב מפראג. הרץ הומברג נולד בשנת 1749 בליבן (בוהמיה). למד תלמוד בפראג ובגיל מבוגר התחיל ללמוד גרמנית. אחרי כן למד בפרשבורג ברסלאו, ברלין והמבורג, ביחוד התמסר ללמוד פדגוגי. בשנים 1778—1782 היה מורה בביתו של משה מנדלסזון, והשתתף גם בתרגומו „הביאור״ לתורה.

אחרי פרסום התקנון של יוסף השני, חזר הומברג לאוסטריה והיה מורה בגערץ וטריסט, מכאן חזר לאוניברסיטה בוינה וברשות מיוחדת של הקיסר, עבר בהצטיינות את הבחינות בפילוסופיה ונתמנה מדריך באוניברסיטת פראג. הקיסר לא אישר את המנוי, והוא נתמנה למפקח על בתי הספר היהודיים בגליציה. אך בבואו ללבוב נתקבל ע״י היהודים באיבה גלויה, כי ראו בו מקיים גזרה שנגזרה עליהם. בקשי השיג דירה בלבוב לא בבית יהודי אלא ברובע הנוצרי, ומשמר חיילים שמר על דירתו מפני התנפלויות. בבואו לגליציה פנה הומברג באגרת כתובה עברית „אל רועי שה פזורה ישראל המה הרבנים ומורי הצדק ותורה ואליכם הנגידים העומדים בראש כל קהל ועדה אשר במלכות גאליציא ולודומריא״.

באגרת מתאר הומברג את חסדי הקיסר ש„הפיק חפצו ללמד את בנינו בנעוריהם מוסר השכלי, ודעת לשונינו אשכנזי וצרכי החשבון וזולת מדברים הכרחיים, נמוסיים ומדיניים וצוה לבנות או להכין בתי־ספר (להבדילם מבתי־ספר הדת והתורה) והעמיד בם אנשים עברים כמונו להורות את ילדי בני ישראל איזה שעות ליום כל הנזכר ככל הכתוב בבית ספר נורמלי״. מטרת הפקודה רק „להיטיב לבנינו ולבני בנינו הבאים אחרינו, להגדילם בעיני האומה השלטת עליהם ולהסיר מהם חרפה ובוז״. בדבריו הסביר את הלקויים שבחינוך הישן, וכי על הרבנים והנגידים להביא סדר בחינוך הילדים, ולחנך את הנוער למלאכה. אם הרבנים והנגידים יסכימו לדעתו מוטב, ואם לא יערך דבריו על ספר ויעשה תכנית ויגיש את הענין ל„הדרת השרים היושבים ראשונה בשלט תואשר יגזורו הם הוא יה לנו לעינים [3]ב).

מזמן בואו עד 1788 הקים בגליציה 41 בתי־ספר, ושנים בעיר לבוב. כמנהל בלבוב נתמנה איסר מינדן, ואחריו — נתן מורגנטאו.

בשנת 1790 נתקיימו בלבוב 4 בתי־ספר (דייטש־יודישע שולען) ובית־ספר לנערות. שנים מבתי־הספר היו ברובע קרקובי ואחד ברובע האלי; הרביעי — בית־ספר יסודי של ג׳ כתות, מנהל ושני מורים. בשנת 1793 נוספו עוד 2 בתי־ספר לנערות. בשנים 1790—1795 היו בלבוב מלבד המפקח הרץ הומברג שקבל משכרת של 1000 פלורין לשנה, עוד 7 מירים: נתן מורגנטאו (300 פלורין), הירש זליגמן (200 פלורין), שניהם בבית הספר היסודי של ג׳ כתות, מאיר אפשטין (200 פלורין) לוי פופר (200 פלורין) שניהם בבית־הספר ברובע־קרקוב, בנימין גרינבאום (200 פל׳) בבית־הספר ברובע הליץ, ברטא מנדלסזוהן (200 פל׳) בבית־הספר לנערות [4]).

בראש מועצת־המורים (אידיש־דייטשע לעהרער־קאָנפרענץ) עמד מנהל הסמינריון. בענינים אדמיניסטרטיביים היתה המועצה כפופה למשרד הממשלתי, (ק. אונד ק. אוסטגאַליצישער שטודיען־קאָנסענס) שהרכבו היה: רקטור האוניברסיטה, יושב־ראש; 4 הדקנים, נציג הגימנסיות, מפקח בתי־הספר הכלליים, ספרן־האוניברסיטה ומפקח החנוך היהודי (הומברג), שכל עניני בתי־הספר היהודיים נמסרו לידיו והכרעת דעתו.

גם המורים לא היו רצויים לקהל היהודי והקהלה בקשה את הגוברניון לפטרה מן החובה למסור להם דירות־חינם. הגוברניון קיבל מוינה ב־19 בספטמבר 1791 הוראה שאין לשחרר את הקהלה מחובה זו, מפני שגם המורים הנוצריים נהנים מדירות־חינם ולכן גם על הקהלה לשאת בנטל זה [5]).

מצב החינוך בלבוב לא היה כתקינו, הסכסוכים בין הומברג לבין המורים לא גרמו כבוד לבתי־הספר. הומברג נהג מעשי פרוטקציה במנותו את שמעון אחיו כמורה, ובהעבירו ללא־צדק מורה אחר מכהונתו. כן פתח בית־ספר שני לנערות כדי להמציא פרנסה לגיסתו כמנהלת בו.

אחרי התפטרותו של מורגנטאו נתמנה נתן גונצנהויזן כמנהל בית־הספר היסודי. אולם, משרתו נמסרה מיד לאחיו של הומברג.

הומברג נתקל בקשיים רבים בהשתדלות למשוך את ילדי ישראל לבתי־הספר. ההורים התחמקו מן החובה לשלוח את ילדיהם לבית־הספר, מחשש שמא יתפקרו ויצאו לתרבות־רעה, בהיותם מנותקים מלימוד התורה ומן המסרת. הם השתמשו בכל מיני תחבולות, הגישו בקשות בצירוף תעודות־רופאים על בריאות לקויה של הילד, כדי לפטרו מחובת בית־הספר; אחרים הביאו אשור שילדיהם לומדים אצל מורים פרטיים; ויש שהגישו תעודות יציאה מן העיר, או תעודות נשואין. למרות מיעוט התלמידים הבין הומברג להטעות

את הקיסר יוסף II, כאשר סייר בבתי־הספר וראה כיתות גדושות תלמידים ותלמידות, שהובאו מבית־ספר אחד לשני, בזמן־בקורו.

העובדה שהיהודים היו מנצלים כל תחבולה כדי למנוע את ילדיהם מביקור בבית־הספר היתה ידועה לשלטונות למדי והם מסרו דו"ח מפורטים לשלטונות בוינה על המצב.

אחרי מותו של הקיסר יוסף II נסעה לוינה משלחת של נציגים מלבוב, ברודי ובוצאץ לשם השגת הקלות בשביל יהודי גליציה, וביניהן — בקשה לשחרר את היהודים מן העול הקשה של בתי־הספר. בבקשתם התאוננו במיוחד על המורים, הביעטים בחיקי־הדת ומחנכים את הילדים ללא אמונה ולקלות־הדעת. אך ההשתדלות לא הועילה.

בסוף 1792 הוצאה פקודה, שבחורים ובחורות שלא סיימו את בית־הספר או שלא עמדו בבחינות, לא יקבלו רשיונות לנשואין. מלבד זה ניתנה פקודה ב־31 ביולי 1793 להנהלת בתי־הספר לנקוט אמצעים נגד ההורים, שילדיהם מפגרים לבקר בבית־הספר, ולהטיל עליהם קנסות כסף, ואם הדבר לא יועיל — להענישם גם בעונשי־הגוף [6]).

פעמיים בשנה ביקרו חברי ה„שטודיענקאָנסענס" את בתי־הספר בזמן הבחינות ובכל פעם הגישו דו"ח על הזנחת התלמידים, שאינם מתקדמים בקליגרפיה וכד'. על יסוד הדו"ח הביע הקיסר פרנץ I בשנת 1793 את אכזבתו על מצב בתי־הספר היהודיים שאינם ממלאים את התפקיד המיועד להם וציוה להדביק את הודעתו בכל בתי־הכנסת. על כל המלמדים הוטל באיומי עונשין להמריץ את תלמידיהם ללמוד בבתי־הספר. לשם תיקון המצב נקבעה על ידי הגוברניון ועדת־חקירה, בראשותו של פון פלמינג, שמסרה דו"ח קשה בו הדגישה, שהקהלה לא היתה גובה במשך 3 שנים את הקנסות שהוטלו על ההורים. במסקנותיה הציעה הועדה להעניש את ההורים על העדר ילד בזמן השעורים בעונש כספי או במאסר 4 ימים. על הילדים יהיה להעתיק את רשימות המשתמטים 66 פעם ועל ראשי־הקהלה להדביק את הרשימות בבתי־הכנסת והמנינים.

בספטמבר 1797 נענשו 67 הורים ומלמד אחד בעונש מאסר על מניעת הילדים מביקור בבית־הספר [7]). המצב העגום עורר גם יחידים להגיש לשלטונות הצעות משונות לתקונו. כך הציע חיים מגשל סוחר מלבוב להכניס גם למודי־דת בתכנית־הלימודים ולאסור כל מסחר ומלאכה על יהודים, שאינם יודעים לקרוא ולכתוב גרמנית [7א]) יהודי אחר, מנחם שנאייר, הציע למנותו למפקח על המלמדים. כהמלצה למינויו הגיש רשימה של הורים ומלמדים סוררים. הממשלה דחתה את בקשתו, אולם, פקדה על הגוברניון להעניש את ההורים והמלמדים שנזכרו ברשימתו [8]).

המורים בעצמם גרמו למצב עגום זה. במקום לעבוד במסירות ולשמור על ידידות עם האוכלוסין, התבודדו והתרחקו מהם וגם חוגי הנוטים להשכלה פנו אל השלטונות בתלונות, כי המורים הם האשמים בהתנגדות ההורים לחינוך. לרוב המורים לא היתה השכלה מתאימה לתפקיד מורה־מחנך, הם לא התחשבו ברגשות האוכלוסיה היהודית, היו מזלזלים בדיני ומנהגי ישראל, מעשנים וכותבים בשבת, ובכל הליכותיהם התנגדו לרוח המסורת. גם הומברג בעצמו לא נמנע מלפגוע ברגשי האוכלוסיה בדברים של דת ומסורת.

בנובמבר 1795 דרשו שלטונות וינה חוות־דעת של מנהל בית־הספר בלבוב, גרונצנהויזן, בענין התלונות האלו. אולם, הוא התחמק בהצטדקות אישית, שאינו אחראי למצב זה [9]). לאמתו־של־דבר היו המורים שקועים באינטריגות בהלשנות ובקטטות ביניהם לבין הומברג מצד אחד, ובינם לבין עצמם מצד שני. היו גם תלונות והאשמות, שהמפקח, המנהלים וחבר־המורים מקדישים את זמנם לעסקי כספים [10]) ולתביעת הוספות למשכורת [11]).

בכל הזדמנות הפנו שלטונות־החינוך את תשומת לב המורים לדרישות „לשמור בעין פקוחה על כתות בית־הספר". בגלל התוצאות העגומות בשטח למודים. ביחוד, לא היו מרוצים מדוגמאות־הכתב של תלמידי הסמינריון. לפי סעיף 14 של תקנון יוסף II נקבעה הנחיצות לשם הכשרת מנגנון חנוכי — להקים סמינריון למורים בלבוב. בתחילה נוסדו קורסים להכשרת מורים („פרעפאראנדי") בהנהלתו של אהרן פרידנטל במשכרת 200 פל' לשנה ותשלום דמי־פיקוח ונסיעות. בכל קורס השתתפו 10 חניכים במשך חדשיים. בשנת 1793 נתאשרו הקורסים כסמינריון ולמנהל הוענק תואר „מנהל־סמינריון".

אהרן בן־זכריה פרידנטל נולד ביארוסלב ולמד בברלין, נמנה על חוגו של משה מנדלסזון והשתתף ב„ביאורו" על התורה. הביאור לספר „במדבר" נכתב על־ידו והוא גם הוציא לאור את „מלות ההגיון" של הרמב"ם עם פירוש של מנדלסזון.

חניכי־הסמינריון והמורים היו ברובם ילידי בוהמיה, מורביה וגרמניה ולא בנקל הסתגלו לתנאי החיים בגליציה. הבחורים נכנסו לסמינריון בתקוה שעם גמר

למודיהם ימצאו משרות של מורים; הם קבלו במוסד גם דירה וכלכלה ועזרה כספית. כל תלמיד התחייב לשרת בהוראה לפחות שלוש שנים או להחזיר את כל ההיצאות של זמן למודיו [11א]. החניכים הושפעו מאד ע״י מחנכיהם ו„התפקרו״, והדבר גרם תלונות מצד הקהלה שהתאוננו שהם מחללי־שבת.

פרידנטל „העריך״ את עצמו כמחנך ומנהל, והרבה בקשות, להעלות את משכרתו ו„דמי־פיקוח ונסיעות. הוא היה ממלא את מקומו של הומבדג בזמן העדרו. ובשובו היו תמיד ביניהם קטטות ומריבות עד ששלטונות הפקוח הטילו בשנת 1798 על קאזימיד וואלהלפייל, מנהל בית־הספר הכללי בעיר, לחקור את דקע הסכסוכים. החקירה העלתה, שתלמידי־הסמינדיון היו מוכרחים לחפש עבודה מפני שהסכום $8\frac{1}{2}$ קדייצד ליום לא הספיק לפרנסתם. במקום לבחור מועמדים מתוך התלמידים המצטיינים בלמודיהם, העדיף הומבדג לקבל את ילדי המורים המקורבים לו ואת בני־משפחתו ופדידנטאל לא התנגד לכך.

כדי לבסס את תקציב הסמינריון, שהתקיים דק על מסים ששולמו ע״י היהודים, הציע פרידנטאל להטיל על כל „מנין״ תשלום שנתי של 50 פל׳. בשנת 1793 הופחת התשלום עד 25 פל׳ (בלבוב היו קיימים 41 מנינים).

השלטונות לא היו מדוצים בתוצאות הלימודים בסמינריון והבליטו את דעתם השלילית בדו״ח לשלטונות בוינה. ביחוד התלוננו על אי־סדרים ועל בדיחות תלמידים מן המוסד. כמובן, הוטלה האחריות על המנהל אהרן פרידנטל. השלטונות תמהו על הירידה הפתאומית במספד התלמידים, שבשנת 1798 לא נשאד מהם אלא אחד. ב־27 בדצמבר 1798 דרשו שלטונות וינה מהגוברניון הסבד „מדוע נמצא כעת בסמינריון המודים היהודי רק תלמיד אחד?״ [12]).

ודוקא בבתי־הספר לנערות לא פחת מספר התלמידות והמנהלת דורנבאך זכתה אפילו להכדה מלאה מצד הגובדניון.

השלטונות הגיעו לידי מסקנה ש„המורים בעצמם אשמים במשגים וחולשות בבתי־הספר יכן בהתנגדות ההורים״. וכדי לתקן את המצב פקדו לקביע את האשמים ולפטרם [13]).

השלטונות הסתמכו על הודעות המורים יואל טודנאי, שמעון פופד ובנימין גרינבאום שהצביעו על המכשולים המעכבים את התפתחות בתי־הספד בלבוב וגורמים להתנגדות מצד הקהל [14]).

הומברג היה שנוא על היהודים, בידעם שהוא שהשפיע על הקיסד פרנץ I להסכים להטיל את מס־הנרות ומתוך המשפט נודע שקיבל מחוכדי־המס („ליכטפאכטערס״) האדציים שלמה קופלד וטוביה שטיינבדג 2% מן ההכנסות נטו [15]).

כדי להתחמק מן החקידות והמשפטים שהוגשו נגדו, החליט הומבדג בשנת 1801 לעזוב את גליציה ולצאת לוינה. כאן מצא במיניסטר הרוזן דוטנהאהן מגין ומליץ, שהעדיך את זכויותיו בשטח־החינוך, יהוא הציע להעבידו לקדקא, בידת גליציה המערבית. אילם, לפי הלשנתו של טורנאו פקד הקיסד להחזידו לביבה. הומברג הגיש תעודת־רופא שעליו להשאר בוינה בגלל מחלתו, לשכת־החצר לא קבלה את האמתלא ופקדה עליו לחזור מיד לבובה. הומבדג פנה למועצת־הממלכה (שטאַאַטסראַט) ובקשתו אושדה והוא נשאר בוינה, ובזאת נגמרה פעולתו החנוכית בגליציה. השלטונות הכירו שהוא „הואשם ע״י עמו במעשים בלתי מוסדיים ובלתי ישרים בתפקידו כמפקח עליון על בתי־הספד היהודיים בגליציה המזדחית״ [16]).

השפעתו על יהדות גליציה באה לידי בטוי בספד־הלימוד „בני ציון״ (1812) שלפיו נבחנו במשרד־המחוז כל חתן וכלה לשם קבלת דשיון־נשואין, אכן עזיבתו של הומברג לא הביאה שנוי ביחס הציבוד היהודי בלבוב לגבי בתי־הספר. ב־26 ביוני 1806 פקד הקיסד פרנץ I לחסל את כל דשת החינוך היהודית בגליציה, ולבוב בכלל, והגזידה פגעה גם בסמינריון שנסגד, יחד עם כל בתי־הספד. ב־1806 היו 389 ילדי־ישדאל בבתי הספר היהודיים בלבוב. ולא ידוע כמה חניכים גמדו את הסמינריון ובחדו במקצוע ההוראה. קדן בתי־הספד בסכום 259.088 פל׳ שנצטברה ע״י היהודים הוכנסה לקדן הכללית של בתי־הספד בגליציה (גאַליצישער נאָדמאַלשולפאָנד).

אחדי שבתי־הספד נסגדו והיהודים היו פטורים מן הצורך בתעודותיהם כתנאי להשגת רשיון־נשיאין, הוטלה על היהודים „גזדה״ חדשה. כתחליף לבחינות בבית־הספר נדרש כל המבקש רשיון־נשואין לעמוד בבחינה בידיעות־הדת לפי ספרו של הדץ הומברג „בני ציון״ („איין רעליגיעז־מאָראַלישעס לעהדבוך פיד די יוגענד איזראַעליטישעד נאַציאָן״), שאושד בפקודת הקיסד כספר־למוד לבתה״ס היהודיים באוסטריה. הבחינות נעשו ע״י ועדה מחוזית שהיו בה פקיד־המחוז, נציג־העיריה, הרב או מורה־דת. הגזירה הביאה לידי סידור החתונות בחשאי כדי להפטר מן

הטרדות הקשורות בהשגת הרשיון. הזוגות חוייבו לקנות את הספר בסך שני גלדין.

בשנת 1806 נתן חופש גמור להורים בעניני החינוך, וכמובן שבתי־הספר הכלליים היו פתוחים לפניהם. במקרים מועטים למדו ילדים יהודיים בבתי־הספר הכלליים: אחד מהם, יצחק ראובן פנקס נתקבל לגמנסיה וקבל גם רשיון לבקר בה בתלבשתו היהודית. הוא היה בן עניים והוריו לא יכלו לקנות לו את מדי בית־הספר. היהודים, האמידים לא רצו לתמוך בו מתוך שנאתם לחינוך החילוני. באוקטובר 1787 פנה אל הקיסר יוסף II בבקשה לעזור לו, בקשתו הועברה לועדת־הלימודים על־יד חצר־הקיסר והיא אשרה לו מדי־תלמיד חדשים. יהודים בודדים למדו גם באוניברסיטה בלבוב. הסטודנטים שלמה וולף ומשה פופר קבלו גם סטיפנדיה שנתית מקרן יהודית („דאמעסטיקאַל פאָנד״) בסכום של 50 פל׳ שהועלתה בשנת 1797 עד 100 פל׳.

רצה הגורל שהמוסמך הראשון של האוניברסיטה בלבוב בתואר דוקטור יהיה יהודי דוקא [17]).

* * *

לבוב לא תפסה, אמנם, מקום בתנועת ההשכלה בראשיתה כברודי או טרנופול, ורק חוגים מצומצמים נתפסו להשפעתה. החלוצים הראשונים של ההשכלה בלבוב היו הומברג, פרידנטל והמורים, ובמקצת גם הפקידות שבאה ע״פ רוב מבוהמיה, ארץ מוצאם של הומברג וחבריו.

אולם עוד לפני תנועת ההשכלה היו בלבוב יהודים בודדים אשר שאפו לרכוש להם השכלה כללית. יש להזכיר, שעוד באמצע המאה הי״ח היו אפילו בחוגים הרבניים גלויים של שאיפה לידיעת חכמות חיצוניות. הרב שלמה בן משה חלמא חרך (1720—1781) רכש לו בנעוריו, בזאמושץ, ידיעות מקיפות במדעים חילוניים: בפילוסופיה, מטימטיקה ותולדות־הטבע. בשנת 1761 הוציא לאור ספר „מרכבת־המשנה״, פירוש על „היד החזקה״ של הרמב״ם ובהקדמתו הדגיש במפורש את הצורך לעסוק — גם מבחינת הדת — במדעים חילוניים, שבאמצעותם בלבד יש להבין מקומות סתומים בתלמוד. הוא היה אחד מראשוני הרבנים, שהתעניינו במדעים חיצוניים ועודדו את העיון בהם [18]). ובתקופת רבנותו בלבוב, בשנים 1772—1777, השפיע על תלמידיו ברוח זו.

באמצע המאה הי״ח גברה ההתעניינות בחקירת הדקדוק העברי גם בחוגי הלמדנים בלבוב. ר׳ אהרן־משה בן צבי לבוב (המכונה גם גריידינג) חבר ספר־דקדוק בחרוזים בשם „שירה חדשה״ (זולקוב 1764) וגם דקדוק שלם „אהל משה״ (זולקיב 1765).

בשנות התשעים אחרי הכיבוש האוסטרי כתב ר׳ פנחס אליהו בן מאיר וילנא [19]) את „ספר הברית השלם כולל כל חכמות והידיעות אשר מעילם, ותוכו רצוף חדושי תורה ומוסר השכל וחכמת האמת, ופרטי הדברים המדוברים בו כתובים בשער השני... חבר הרב החכם השלם תם וישר וירא ה׳ מוהר״ר פנחס אליהו בן לאותו צדיק מוהר״ר מאיר זצלה״ה מק״ק ווילנא יע״א״. בחלק הראשון נכללו ידיעות בגיאוגרפיה, תולדות־הטבע, פיסיקה ע״פ התגליות של המאה הי״ח. בחלק השני מדובר על „האדם המעלה מן כל היצורים״. דעותיו מבוססות על שיטת המקובלים, האר״י ותלמידו ר׳ היים ויטל, והוא מגלה שאיפתו להראות איך יוכל האדם להגיע לרוח־הקודש גם בזמננו.

מראשוני מפיצי ההשכלה בגליציה ובפולין היה פנחס אליהו הורוביץ (מכונה אוטור). נולד ב׳ אייר תקכ״ה בלבוב. נדד הרבה בפולין וגרמניה והשתקע בלבוב ואחר־כך בבוצאץ. כאן התחיל בספרו „ספר הברית״ בגלל מחלתו עבר ללבוב והתגורר בבית מעריצו ותומכו העשיר נחמן רייס. יצא לפרשבורג, שם גמר את ספרו בבית ידידו בר אופנהיימר, והדפיסו בשנת 1797 בברין.

בתחילה רצה לפרסם את ספרו: „בלשון אמי והיא לשון חול שמדברים היהודים אשר במדינת פולין״. הספר נכתב בהשפעת האנציקלופדיסטים הצרפתיים בסגנון בהיר וברוח המסורת ויסודות הדת. מטרתו להחדיר ידיעות וחכמות־הטבע לחוגי הציבור היהודי. בעצמו לא ידע שפות לועזיות והוא מעיד, שידידו בר אופנהיימר [19א]) „קרא לפני דברים אשר בספרי העמים בכתבם ובלשונם, וכל אשר יקרא לי הייתי מעתיק תחילה מעתיק מכל לשון הגויים על הנייר בלשון עמי ומשם על הספר בלשון הקודש״ [20]).

בספרו „דברי אמת״ נמצאות גם הערות נכונות על חיי היהודים בפולין, ביחוד שם לבו למצב המעציב של המוני־העם ולאמונות התפלות שנתפסו להן. והוא מגנה את החינוך בפולין, שאין מלמדים את הילדים למלאכה וכל אב רוצה שבנו יהיה רב או דיין, ומי שאינו מסוגל לתפקיד זה נעשה מלמד־תינוקות, ומפני ש„רבו המלמדים מן התלמידים על כן אינם מגיעים לחצי פרנסתם ובביתם אין לחם ואין שמלה״ [21]) ונוספו גם הם על מספר מחוסרי פרנסה. לפיכך יש לשנות את החינוך וללמד את הנוער מלאכות, כדי לסתור

את טעות האומות, שהיהודים אינם עוסקים בעבודה אלא במסחר, ומעוררים את שנאת הגויים. יש לשנות את דרכי התעסוקה והמקצועות של המוני ישראל.

בספרו יש למצוא ידיעות מקיפות גם בפילוסופיה של עמנואל קנט, שהשתמש בנימוקיו נגד השיטות של וולף ולייבניץ. גם השפעת תקופתו על „אהבת רעים וחובת חיבת חברת מין האנושי" ניכרת בדבריו.

לבוב 127

ואע"פ שהתנגד לדעות אפיקורסיות שריוהו בגליציה בהשפעת משכילי ברלין, ונקט עמדה של מסורת מובהקת, נתקבל ספרו בהתנגדות וגנוי בחוגי האדוקים, מפני מגמתו לעורר התענינות למדעים חילוניים. ובאמת מלא ספרו תפקיד חשוב בקידום ההשכלה בנוער היהודי, שקראו בחשאי ובסתר וממנו שאב את השכלתו החילונית. והשפעתו פשתה לא רק בגליציה לבד, אלא גם בפולין והונגריה, ובארצות הבלקן והמזרח תורגם גם ללאדינו, שפת הדבור של היהודי הספרדים.

בשנות־חייו האחרונות התגורר פנחס בן אליהו בקרקא ונפטר שם בי"ט ניסן תקפ"א (21 אפריל 1821).

כפי שהוא מזכיר בספרו „דברי אמת" חבר עוד ספרים: „מטמוני מסתרים" בסוד צירוף האותיות, „טעם עצו" על ספר „עץ־חיים" של ר' חיים ויטל, ו„מצות טובים" על טעמי המצוות, חבורים אלו נשארו בכתובים ולא יצאו לאור. אכן, יש לציין את העובדה ש„ספר הברית" נתן לנוער דחיפה לשאיפת השכלה. אע"פ שלא הגיע עוד לדרך ההשכלה מיסודו של מנדלסזון. בעוד שהומברג וחבר־מוריו השתדלו להפיץ את ההשכלה, אולם תכסיסיהם הכשילו בהרבה את מאמציהם, בגלל „פניותיהם התמידיות" אל השלטונות לעזור להם בביצוע התיקונים בשטח החנוך והתרבות. בדרכם זו השניאו עצמם על המוני היהודים ואפילו על אוהדי ההשכלה המעטים שנמצאו בלבוב.

גם העובדה שחוכרי־המסים הנוגשים את העם, היו נחשבים כ„משכילים" — שהרי היו מוכרחים להבין בלשון־המדינה ולדעת קרוא וכתוב בגרמנית — לא הוסיפה אהדה יתרה לתנועת ההשכלה, ואולי זו הסיבה שהמשכילים הראשונים בלבוב התאספו בחשאי, בחוגים מסוגרים, שלא לעורר נגדם את זעם הצביר.

המאבק הגלוי נגד המשכילים התחיל בשנת 1816, כאשר ר' צבי אורנשטיין, רבה של לבוב, הטיל חרם על המשכילים, ושי"ר פרסם את הקונטרס נגד החסידות. בשנים 1772—1816 אין לציין כמעט פעולה ספרותית של משכילי לבוב — בניגוד למצב ההשכלה בברודי.

בתקופה הראשונה התרכזו המשכילים המעטים בלבוב בקריאה ובהשתלמות בחכמית חילוניות ושפות לועזיות, ובמיוחד בגרמנית, שידיעתה השפעה גם על הפקידות האוסטרית לקיים מגע חברתי עם המשכילים ולרכוש תמיכתם למלכות הבסבורג, וגם הצליחו בדבר זה.

הפקידים, מורי בתי־הספר וגם קציני־הצבא היו מלמדים את המשכילים ברצון ומספקים להם חומר־קריאה מן הספרות הגרמנית. גם בוגרי בתי־הספר והאוניברסיטה תרמו הרבה להפצת ההשכלה והשפיעו על הנוער מבתי אמידים להסתגל למנהגי־אירופה, וביחוד להסיר את התלבושת המסרתית ולהחליפה בבגדים לפי מנהג האשכנזים. מטעם זה זכו המשכילים בגליציה לכנוי „דייטשן" (אשכנזים). שנוי הלבוש הסעיר את היהודים האדוקים, שהרי ידוע כמה נלחמו היהודים בגליציה נגד תקנות שנת 1789, שלפיהן הוטל עליהם, פרט לרבנים, להתלבש החל משנת 1795 כמנהג הגויים, שרק בהשתדלות נציגיהם אצל הקיסר ליאופולד השני, הצליחו לבטלן.

תקופת־ההשכלה לא התחילה, למעשה, אלא בעשור הראשון של המאה הי"ט.

פרק י״ג: בימי הקיסר פראנץ I

השנויים בעיר לבוב והיהודים. תכנית ארץ־ישראל של נפוליאון I. בחגיגות־הנצחון על נפוליאון. הגירת יהודים משטחי הכבוש והשפעתה. בעית הדיור וקשייה. תקנות השלטונות. המפקד בשנת 1812. ענין יוסף שוואמברג. השתלטות חוכרי־המסים על הקהלה. בחירות־הקהלה בשנת 1817. כשלון העירעור של האופוזיציה. המצב הכלכלי לפי מפקד 1820. הדרישות להקלת עול המסים. בעיות התיקונים באורח החיים. הצעותיו של מנחם שנייאר. שאלת הלבוש היהודי.

בראשית המאה הי״ט חלו שנויים רבים בגליציה מבחינה מדינית שהשפיעו גם על תהליכי ההתפתחות של חיי היהודים בלבוב. בשנת 1796 כבשו האוסטרים את קרקא ונשארו בה עד 1815. בתקופה שבין 1815—1846 היתה קיימת קרקא וסביבתה כרפובליקה עצמאית. בשנת 1809 נכבשה לבוב באופן זמני ע״י הרוסים, בני־בריתו של נפוליאון. בשנות 1796—1809 נספח לגליציה גם השטח שבין הויסלה והבוג ובתוכו לובלין, זאמושץ וסנדומירז, בשנות 1809—1815 שלטו הרוסים גם במחוז טרנופול. וגם בוקובינה היתה עד 1848 קשורה בגליציה.

בשנות המעבר בגליציה היתה לבוב עיר רבת שלטונות. מצד אחד היו בה שלטונות אוסטריה עם מנגנון מינהלתי של צ׳כים וגרמנים, מצד שני התייחס הציבור הפולני באהדה לתנועה הלאומית של קושציושקו והלגיונרים. במועדונים שנוסדו ע״י עורכי־הדין יאגלנסקי, נובאקובסקי, ואלריאן דזידושיצקי התארגנו מפעלי־עזרה למען הלגיונים וגיוס מתנדבים, שהצטרפו אל גדודי הלוחמים לצד נפוליאון שראו בו גואל פולין.

גם בקרב יהודי לבוב היו נוטים לנפוליאון, שפרסם כרוז בשנת 1799 אל היהודים בו הבטיח להקים מחדש מדינה יהודית בארץ־ישראל, אם היהודים יעזרו לו. יהודי לבוב הושפעו לטובתו ובאחד העתונים נאמר בפירוש „הצעה שהופצה בכתב (כרוזו של נפוליאון) בעולם ומעודדת את היהודים לחזור לירושלים השפיעה כבר השפעה כבירה על יהודי לבוב. הם מרבים לבקר במסעדות לשם קריאת עתונים ורואים שהם מסתודדים ומתלחשים ביניהם ומתיעצים על נסיעתם ירושלימה״ *).

אולם, קשה להניח שהמאורעות הפוליטיים גרמו תסיסה בין יהודי לבוב. הם היו עוד רחוקים מכל תנועה צבורית וביחוד של זרים. דוקא בשנת 1809, כשהצבא הפולני בפקודו של הנסיך יוזף פוניאטובסקי נכנס ללבוב במסע־נצחון, אחרי כיבוש זאמושץ, קבלוהו היהודים בהתלהבות לא מאהדה פנימית אלא מתוך התמרמרות על דכויי השלטונות האיסטריים **). קהלת לבוב שלחה מזון וי״ש למחנה הפולני ואספה גם כספים למען הצבא.

הצבא הפולני ארגן גם שלטון לאומי ובו גם מחלקה לעניני־היהודים בהנהלתו של יאן טארנובסקי. אחת הפעולות הראשונות של השלטון הפולני היה לגבות גם מן האוכלוסיה הנוצרית וגם מן הקהלה היהודית את מחצית המסים, לשנת 1809 ***). אולם, לא הספיקו לבצע את החלטתם, כי ב־15 ביוני 1809 נכנסה ללבוב חטיבת צבא אוסטרי שנתקבלה בהתלהבות ע״י התושבים הגרמנים. אחריהם באו הרוסים, שהיו אז בני־בריתו של נפוליאון, ונשארו בלבוב עד 14 בדצמבר 1809, שאז חזרו שוב האוסטרים לעיר.

החיים חזרו בימי השלטון האוסטרי למסלולם הרגיל והיהודים שמחו, עם כל עמי הקיסרות, כשנפוליאון נוצח (1814) ולפי הוראות ראש־העיריה לורנץ מיום 29 ביוני 1814 השתתפו בחגיגות לכבוד נצחון זה. הם האירו את חלונות דירותיהם בתאורה חגיגית וביזמת הקהלה נדפס שיר־תהלה גרמני בשם „רגשותיה של עדת ישראל בלבוב ב־29 יוני 1814״ („די געפיהלע דער איזראליטישען געמיינדע אין לעמבערג אם 29 יוני 1814״). בערב התקיימה תפלה חגיגית בבית־הכנסת והרב ר׳ יעקב אורנשטיין דרש דרשה, שנדפסה בתוספת „שיר הילולים״. שמקהלת בית־הכנסת שרה גם בתרגם לגרמנית.

עם התהוות מדינית חדשה זו חלו בלבוב שנויים בהרכב האוכלוסיה היהודית בגלל התוספת יהודים מן השטחים החדשים שמצבם הכלכלי היה שם קשה למדי. בעברם אל בירת גליציה קיוו לשפר את מצבם במובן החמרי וגם החברתי־תרבותי. ביחוד רב מספר הצעירים שבאו ללבוב בתקוה למצוא בה הזדמנות להשתלמותם.

תנועת אוכלוסין זו השפיעה על הגיבוש החברתי והתרבותי של חוגים יהודים בלבוב. האלמנטים החדשים גרמו בתחילה קשיים בחיי־הקהלה, ביחוד בתנאי הדיור והפרנסה ובשטח ההווי.

משנת 1794 עד 1808 עברו ללבוב 998 משפחות של יהודים מן החוץ, שכללו 2512 נפשות [1]). וכזאת היתה התפתחות האוכלוסיה היהודית בלבוב בשנים 1796—1826:

בשנת	1796	—	12486	יהודים
״	1800	—	13412	״
״	1810	—	14979	״
״	1815	—	16125	״
״	1820	—	17931	״
״	1825	—	18689	״
״	1826	—	19277	״ [1]).

השלטונות הופתעו לדבוי היהודים הזרים ונקטו בצעדים כדי לעכב את התנועה, נעשו צעדים גם מטעם העיריה, שפנתה בתזכירים אל הנציבות, בדרישה לצמצם את תחומי מושבם. כזכור, השתדלה העיריה גם קודם לנשל את היהודים מחנויותיהם ודירותיהם בתוך־העיר.

אמנם, הקהלה היהדית הגיבה בשנת 1795 בטענה, שהדחיבו את שטח מגוריהם ע״י קניית בתים באופן חוקי. הדחקת היהודים לפרברי־זולקיב וקרקא תביא נזקים חמריים לעצמם וגם לבעלי־הבתים והחנויות הנוצדים, שיפסידו סכומים גבוהים של שכר־הדירה.

הסכסוך עם העיריה על זכות הדיור נמשך עוד הרבה שנים.

בלחץ העירוניים והגוברניון נתנו שלטונות וינה הוראות מפורשות לעכב את זרם היהודים ללבוב לאסור נישואי גברים עם בחורות ואלמנות מחוץ לעיר, כדי למנוע את גידול האוכלוסיה היהודית.

רק במקרים יוצאים־מהכלל הורשו השלטונות, לפי צו הקיסר מ־4 באפריל 1805 לתת רשיון־כניסה למודי בתי־הספר היהודיים אם יעסקו בהוראה ולבעלי־מקצוע מומחים למפעלים חיוניים שאין למצא בעיר כמוהם [2]). ההוראות פודסמו בהודעה מודפסת שהזהירה בפני כניסת יהודים זרים, באיום קנס־כסף או מלקות. במצב שנוצד הוכדחו היהודים שגרו בפרבדי ברודי והאליץ לעזוב את מגוריהם ולעבור לפרברי זולקיב וקרקא.

בשנת 1807 היו 14.371 יהודים בין 43.614 תושבים בלבוב. על הפעלת האיסוד של כניסת יהודים לעיר אפשר לעמוד מתוך המפקד שנערך בשנת 1812: בעיר לבוב התגוררו 3709 משפחות יהודיות, בהן 7.237 גברים ו־7.736 נשים, ביחד 14.973 נפשות. במשך 5 שנים גדלה האוכלוסיה היהודית רק בתוספת של 602 נפשות. מספר היהודים בכל מחוז לבוב היה 4420 משפחות, בהן 8.764 גברים ו־9.288 נשים, ביחד 18.052 נפשות [3]).

בעית דבוי האוכלוסיה היהודית נתחדשה בשנת 1811 ע״י השלטונות והפעם — בנימוקים סניטריים. לפי הדו״ח של הגוברניון היו בלבוב 4436 משפחות יהודים ובהן 30.000 נפשות שהתגוררו ב־314 בתים ובהם 1974 חדרים ו־629 תאים, ז״א 12—8 אנשים בכל חדר או תא [4]).

מלבד בעית הדיור שהעיריה התלבטה בה, הטיל עליה הגוברניון גם את הטפול בעניני יהודים שבעיירות הסביבה לפי הצו (פאטנט) של 17 מאי 1789 (§42־47) שהיו עד אז בסמכותם של משרדי המחוז.

העיריה ערערה נגד הפקודה וטענה שאין הדבר נוגע לה והטפול בענינים אלה, יעמיד את העיריה תחת פקוח משרד־המחוז, בניגוד לתחוקת העיר. אולם, שלטונות וינה אשרי ב־22 ביוני 1826 את החלטת הגוברניון מ־13 בינואר 1826 על ריכוז כל עניני היהודים בלבוב ברשות העיריה, והם א.) פיקוח על חלוקת מס־היהודים וגבייתו; ב) טיפול בתלונות היהודים נגד הממונים; ג) מירשם היהודים הנמצאים בלבוב [5]).

תנאי הדיור ברובעי האוכלוסיה היהודית נעשו גרועים מיום ליום בגלל הצפיפות והקשיים מצד העירוניים והשלטונות. בימי שלטונה של אוסטריה היתה לבוב לעיר מסחר ותעשיה אליה נהו תושבים חדשים מערי גליציה. העירוניים בלבוב לא סבלו זרימת המונים חדשים שהיוו סכנה למסחר ולמלאכה של התושבים. גם השלטונות לא היו מעונינים בגידול האוכלוסיה היהודית וזממו להוסיף עוד על ההגבלות שנקבעו בצווים (דקרטים) של שנות 1793, 1797.

בראשית המאה הי״ט התגבש מצב זה: היהודים היו רשאים להתגורר בלי הגבלות בפרברי קרקא וזולקיב, וכל דרי שאר השכונות היו צריכים לעבוד לשם. בתוך־העיר הותר ליהודים לגור, אך נאסר עליהם לקנות בלי רשות בתים ברחובות שקוצקה, רוסקה, סרבסגה, אוליצא נובה, והסמטאות הסמוכות מלבד במקרים יוצאים מן הכלל, שבעלי הבתים היו חייבים להם סכומים בערכו של הבית [6])החזקת חנויות בתוך־העיר היתה מותרת ברחובות רוסקה, שקוצקה וסרבסקא.

השלטונות אמנם השאירו גם יוצאים מן הכלל: סיטונאי סחורות־חו״ל שהונם הגיע לסכום 30.000 או 40.000 גולדין היו רשאים לגור מחוץ לרובע היהודי,

ועל העיריה הוטל לפקח עליהם ובמקרה שיהודי ירד מנכסיו נאלץ לעבור לרובע היהודי [7]).

ליהודים שהיו להם בתים מחוץ לרובע היהודי נתנה ארכא לגור בהם עד 1803, ולעבור אז עם משפחתם לרובעי־היהודים. הבעלות על הבית נשארה בידיהם, בתנאי שלא ישכירו את הדירות והחנויות ליהודים.

לפי המפקד משנת 1825 גרו בלבוב בתוך־העיר 25.117 דיירים, מהם 954 יהודים בפרבר האליץ 2.000 דיירים, מהם 5 יהודים בפרבר קרקא 2.556 דיירים, מהם 1.247 יהודים; בפרבר ברודי 1.256 דיירים, מהם 5 יהודים; בפרבר זולקיב 3.033 דיירים, מהם 2.001 יהודים.

כדי למנוע גידול האוכלוסיה היה אסור ליהודים זרים לעבור ללבוב ולהרשם בקהלה אחרי 24 ביולי 1804 וליהודי לבוב אסור היה להתחתן עם יהודים זרים והעובר על החוק נקנס בתשלום 100 דוקאטים.

ב־22 בינואר 1805 פרסם ראש־העיריה פראנץ אנטון לורנץ הוראה שהטילה קנס של 12 דוקאטים על בעלי־בתים שמסרו דירות ליהודים שגורשו מתחומי־לבוב או שלא היו רשאים להתגורר ברובע הנוצרים. למוסרים על מקרים כאלו [8א]) היבטח שכר של 25 פלורין. החוק אסר גם חלופי דירה בין משפחה בלבוב ומשפחה הדרה מחוץ־לעיר, מלבד ממקרים יוצאים מן הכלל של בעלי־מקציע מומחים: עובדי דפוס וכד' [9]). כן לא חל האיסור לעבור ללבוב על מורים, שנתקבלו לבתי־הספר היהודיים [9א]).

ילדים מאומצים, שהגיעו לגיל הבגרות היו מוכרחים לעזוב את העיר ולחזור לקהלה ממנה באו. (בשנים 1814—1816 אימצו רק יהודי לבוב 14 ילדים). השלטונות ראו באמוץ־הילדים רק תחבולה „להגניבם" ללבוב ולהגדיל את האוכלוסיה היהודית. באוגוסט 1815 הציע הגוברניון [9ב]) לשלטונות בוינה להרשות אמוץ ילד יהודי אחד כנגד שתי משפחות מטופלות ילדים שיצאו את לבוב. לשכת־החצר לא הסכימה לכך ונתנה הוראה להתנהג לפי החוק הקיים. הגוברניון שלח ב־16 בפברואר 1816 בקשה מיוחדת אל הקיסר, לדחות כל בקשה לאמץ ילדים יהודים עד אישורו של תקנון־היהודים החדש, שהממשלה דנה בו. בתשובת לשכת־הקיסר הודגש, שבמשך שנתיים אומצו רק 14 ילדים ואין לראות בכך סכנה של רבוי האוכלוסיה היהודית בלבוב, ולפיכך אין שום סבה לשנוי שהוצע [9ג]).

במקרים שהותר ליהודי לעבור ללבוב, נדרשה ממנו תעודת־פטורין מקהלתו והצהרת ועד־הקהלה בלבוב שאין שום מניעה לקבלתו. מלבד זה היו שתי משפחות מלבוב צריכות לוותר על זכות־ישיבתם ולעזוב את העיר. העברת היהודי אושרה רק לאחר ששתי המשפחות היוצאות הביאו תעודת קבלה לקהלה אחרת.

האיסורים וההגבלות גרמו גם לשחיתות. פקידי־הקהלה, וביחוד מנהלי פנקסי האוכלוסיה רשמו תמורת שוחד יהודים זרים ברשימת האוכלוסין (מאטריקעל) ביחוד התעשר מנהל פנקס־הרישום בר חיים מודלינגר בעסקות כאלו, כפי שהוכח במשפטו בשנת 1817.

נוספה גם בעיה חדשה: יהודים משכילים שהתלבשו כמנהג אירופא פנו אל השלטונות בבקשות להרשות להם לעבור לרובע לא־יהודי. במקרים רבים השלטונות הסכימו להעברתם, בתנאי, שלא רק ראש־המשפחה אלא כל בני־המשפחה, הגברים והנשים, יתלבשו אירופאית. כאשר ביקש יוסף שוואמברג באוקטובר 1815 רשיון להתגורר ברובע לא־יהודי מפני שהוא לובש בגדים אירופאיים, דחתה המשטרה את בקשתו, כל זמן שאשתו ויתר בני משפחתו לא יחליפו את התלבושת היהודית. במרס 1816 חידש שוואמברג את בקשתו והביא תעודה מטעם המשטרה שכל בני משפחתו מתלבשים אירופאית, אך גם הפעם נדחתה בקשתו. אז הגיש ערעור והוכיח שבנו יצחק לומד רפואה באוניברסיטה בוינה, בנו השני, קארל, עובד בבית־מסחר בוינה, שתי בנותיו לומדות בבית־הספר של הנזירות הבנדיקטיניות, הוא וכל משפחתו השתחררו ממנהגי היהודים והוא שנוא עליהם ואינו יכול לדור אתם יחד, וגם בעסקיו הוא קשור בבתי־מסחר שמחוץ לרובע היהודי. בכתב בקשתו הדגיש הוא שגם יוהאן זליגמן, פאול מנדלסזוהן, צדוק הירש גולדברג, יהודים מלבוב כבר קבלו רשיון־העברה. לפי המלצת הגוברניון הסכימה לשכת־החצר בוינה לתת לשוואמברג רשיון־העברה לעיר.

העיריה לא ראתה בעין־יפה את מעבר היהודים לרובעי הנוצרים. בינואר 1818 התלוננו העירונים בפני השלטונות שיהודים שוהים בעיר מתחתנים, ומהווים סכנה כלכלית. אולם, השלטונות דחו את ההאשמות ואת הדרישות כמוגזמות. להיפך, מספר סוחרים יהודים שהצטיינו בנקיון וסדר, החליפו את לבושם היהודי והתנהגו באורח־חיים דומה לשאר התושבים, קבלו בספטמבר 1818 את הרשות לגור בעיר, מחוץ לרובע היהודי [10]).

ראשי הקהלה לא השלימו עם ההגבלות ועשו כל מאמץ להניע את השלטונות להקל את תנאי הכניסה והדיור בעיר. בראש הקהלה, שנציגיה נבחרו ע״י משלמי מס־הנרות, עמדו תומכיו של חוכר מס־הנרות. בידו רוכז מתן התעודות למשלמי־המס והוא שקבע גם את המועמדים לראשים ופרנסים. בידיו היתה גם אפשרות לתת תעודות מזוייפות ולהכריע בתוצאות הבחירות שעפ״י רוב המועמדים בהן — החוכרים עצמם. אמנם, לאחר כל בחירה קבלו השלטונות ערעורים מצד מתנגדי החוכרים, אך הערעורים נשארו ללא תוצאה.

עד 1817 עמדו בראש הקהלה הפרנסים יואל רפפורט, ליבר, רוזנטל. מתנגדיהם היו ליב בלבן, קלמן ברגר ומספר חברי הקהלה הגישו תלונות, שבצאתם את הקהלה, לפני הבחירות החדשות, לקחו מכספי המסים של קופת הקהלה והשתמשו בהם לצרכיהם הם ושהקהלה נשארה חייבת את סכומים לאוצר המלוכה [10ג].

האשמות אלו נתנו אפשרות להוכרי־המסים להעביר את מועמדיהם בנקל. בשנת 1817 נבחרו כפרנסי־הקהלה יוסף פינלש, גרשון קורצר, חיים בלומנגרטן, ברל שנפלד וחיים יהושע גלאנץ, מהם היו 4 שותפים של חוכרי מס־הנרות. קבוצת סוחרים ידועים בראשותם של יוסף בארא[11], שמלקס, ואלדברג, גולדנבלום, אהלנברג, יואל רפפורט וליב מנדרוחוביץ היתה נגד הנבחרים והעמידו רשימה נגדית שבה היו הירש רקטור, אבל פישלר, נתן סוקאל, אהרן חיים רפפורט אביו של שי״ר, שהיה שנים מספר שמאי מטעם השלטונות, ומשה ואג.

בתכסיסי זיופים ותעלולי החוכרים נכשלה רשימה זו. אולם, קבוצת הסוחרים לא השלימה עם המצב והגישה לגוברניון ערעור שבו הדגישה שהמועמדים הרשמיים הם אנשים מושחתים, מלשינים ומחוסרי־השכלה. בכתב־הערעור צויינו, שיוסף פינליש, העומד בראש הרשימה אסף בשנת 1806 13.000 גילדין כביכול, לשם יסוד מושבה חקלאית יהודית ולא מסר את הכסף לקהלה ונפתחה נגדו חקירה פלילית; גרשון קורצר, הוא אדם חסר־מצפון, חצוף ומלשין ידוע שהיה כלוא בשנת 1810 בבית־הסוהר והוא שותפם של חוכרי־המס; חיים בלומנגרטן מוזג ותיק מחוסר כל השכלה; ברל שנפלד ידוע כמלוה ברבית קצוצה.

על יסוד הערעור נתן הגוברניון הוראה לערוך בחירות חדשות שנתקיימו במרס 1818, אולם גם אז לא חל שנוי בתוצאות, שוב נבחרו תומכי החוכרים ברוב מכריע ואנשי האופוזיציה נכשלו להלוטין [11].

למרות שנאת האוכלוסיה לחוכרים, שבשנת 1808 ביקשו, מפחד נקמה ומעשה־תגמול, להרשות להם לגור מחוץ לרובע היהודי, רבה השפעתם על עניני הקהלה, בתמיכת השלטונות; ועד המהפכה של 1848 הם השתלטו על חיי הקהלה. כמה גברה השנאה לחוכרים תעיד העובדה שהשלטונות הוכרחו בשנת 1808 לתת להם רשות־ישיבה מחוץ לרובע היהודי, בהיותם שם תמיד בסכנת־נפשות.

הסמכויות והיקף הפעולות של הקהלה נשארו ללא שינויים. פרט להגדלת מס־הנרות: בשנת 1800 ב־50%, ובשנת 1806 ע״י תוספת. מס־הבשר הועלה ב־50%: בשנת 1802 היה מחיר ליטרה ($\frac{1}{2}$ ק״ג) בשר כשר 19 קרייצר, בערי־השדה 12 קרייצר; בשר־טריפה עלה בלבוב $7\frac{1}{2}$ קרייצר, ובערי־השדה 5—7 קרייצר. הצרכן היהודי שילם, מלבד מחיר הבשר ומס הבשר, גם הוצאות ורווחים לחוכרי־המס.

מלבד המסים הכלליים שילמו היהודים מס־נשואין, מס־סבילות, מס־בשר־כשר, מס־נרות, מס־מנינים, מס בנין בתי־כנסת והקמת בתי־קברות.

שיטת המסים היתה מבוססת על מס־אישי (קלא־סענשטייער) שנכללו בו: א) מס מיוחד על בית וקרקע, ב) מס ראש־משפחה, ג) מס גולגולת, והיתה נתונה לשינויים. בשנת 1802 שילמו היהודים 112.000 פלורין, שחולק לפי המשפחות והרכוש, בשנת 1804 הטילו מס של 5 פלורין על כל ראש־משפחה בסכום כולל ולא אישי. בשנת 1806 באה תוספת של 30 קרייצר לכל גולדן של המס. אולם בשנת 1824 — לפי צו (דקרט) מה־20 ביולי 1824 — שמו על יהודי גליציה מס בסכום כולל של 836.009 פלורין, מלבד מס ההכנסה.

חוץ מגבית המסים היתה מוטלת על הקהלה הדאגה לקיום מוסדות הצדקה. ביחוד החמירו תקנות השלטונות בענינים סאניטריים. בהשגחת מפקחים יהודים עבדו 18 אסירים בעבודות ניקוי ברובע היהודי במשכורת של 6 גולדין לחודש כל אחד. בגלל התפשטות מחלות ברובע היהודי, הטילו השלטונות הסאניטריים על הקהלה קנסות גדולים במקרים של הזנחת הנקיון ברחובות.

החל משנת 1801 קיימה הקהלה בית־חולים יהודי, שעבדו בו רופא, שני חירורגים, מילדת ומספר חובשים. בית־החולים החזיק גם 2 בתי־מרחצאות שנמסרו בחכירה. הנהלת בית־החולים נתמנתה ע״י הקהלה ותקציב ההוצאות כוסה מדמי־הכירה של בתי־

המרחצאות, תרומות של חוכרי מס־הבשר ותרומות יחידים.

בשמירת הסדר ברובע היהודי עסקו 10 מפקחי־משטרה (פאליציי־רעוויזארען): 5 נוצרים ו־5 יהודים. לפי דו"ח הנהלת המשטרה בלבוב מילאו המפקחים היהודים „שרותים מועילים ומצליחים לא רק בעניני היהודים אלא גם בענינים אחרים", ולפיכך העלו את משכורתם בשנת 1824 מסכום 200 פל' עד 300 פל' לשנה [11ב].

אחד המפעלים המיוחדים של הקהלה היה ענין אוסף הכספים למען ארץ־ישראל. השלטונות השגיחו בקפדנות על הוצאת כספים לארץ־ישראל והכריחו את פרנסי לבוב ואת רבה ר' יעקב אורנשטיין למסור להם דו"ח מפורט על כל משלוח של כספים אלה.

במאי 1818 הגישו פרנסי־הקהלה תלונה נגד הפרנס בר חיים מודלינגר, הידוע בפעולתו כמנהל פנקס רישום האוכלוסין, שאסף כספים למען יהודי ארץ־ישראל [12]. אכן, לא ידוע מה עשו השלטונות בענין תלונה זו, אולם בהמשך החקירה נתברר שאת הכספים אסף אחד קוליקובר, שהשתמש בטופסי קבלות חתומות בידי הרב ר' יעקב משולם אורנשטיין ובר־חיים מודלינגר, מזכיר קהלת לבוב. לפי ההודעה שמסר אברהם כהנא לשלטונות, שידל מודלינגר אותו ועוד שלשה יהודים שיעלו לארץ־ישראל, ושיאספו כספים לשם זה. כן הגיעה מסירה בעילום־שם על ב"ח מודלינגר והרב ר' יעקב משולם אורנשטיין שהם עוסקים באיסוף כספים למען ארץ־ישראל, אך החקירה בוטלה מחוסר הוכחות.

ההרכב הכלכלי של יהודי לבוב נשאר ללא שינויים ניכרים: בעיר לא נעלמו החנוונים והרוכלים שפעלו ביחוד בימי הירידים („קונטרקטים"), שהתקימו בכל שנה בחדשי מאי ואוקטובר. קיום הירידים נמשך עד שהוקמה מסילת־הברזל והתחבורה עם המערב.

מפקד שנת 1820 מכיל פרטים מענינים על יהודי לבוב, תעסוקתם ומקצועותיהם. מספר כל תושבי העיר היה 45.162, מהם 17.931 (38,7%) יהודים. בין 2140 העוסקים במסחר ותעשיה היו 1308 נוצרים, 832 יהודים. אחוז היהודים במסחר היה 55,2% ובמלאכות 24,5%. בין 262 סוחרים היו 200 יהודים ובין 290 חנונים היו 265 יהודים. במספר 381 מוזגים בעלי־מסעדות ובתי־קפה היו 58 יהודים [12א]. ע"י המסעדות היו גם בתי־מלון ואכסניות פשוטות, בהם התאכסנו אצילים בלתי־אמידים וסוחרים יהודים, שבאו לבובה לעונת „החוזים" (הקונטרקטים) בחדשי החרף.

במקצועות היהודים יש לציין גם שכירים, משרתים, עגלונים וסבלים שהיו ידועים בזריזותם ובישרם [12ב]. לייזר צוקר ויצחק הלפרן היו ידועים כקבלני־עגלונות בקו לבוב—אולמיץ—וינה.

מבין 745 בעלי־המלאכה היהודים נמנו 249 חייטים, 22 זגגים, 51 נחתומים, 133 פרוונים, 34 צורפים, 28 שזרים, 19 כורכים, 9 נגרים, 9 עושי־חגורות, 8 יוצקי־נרות, 1 שען, 28 צורפים (יוווילי־ערע), 7 מבשלי־תמד, 3 אורגים, 13 סיידים, 3 נפחים, 3 מעבדי צמר־גפן, 8 רפדים, 5 יוצקי־שעוה, 1 מדפיס, 3 עושי־לבנים, 1 פוזמקן, 2 לוטשי־מראות, 3 כובענים, 2 חרטים, 1 סנדלר, 99 עסקו בשאר מלאכות, כגון: קצבים, מבשלי יין־שרף, סבנים, חרשי־נחושת, גלפים, חרשי־עצים, צבעים, בורסקאים, מבשלי בירה, ספרים [13].

בידי היהודים היה מרוכז המסחר הסיטוני בין וינה ורוסיה. מספר סיטונאים יהודים מלבוב מופיעים בירידי לייפציג. אולם לאט־לאט דוחקים יהודי ברודי את רגלם ובמשך שנים הם מייצגים את גליציה בירידים. בשנת 1829, למשל, השתתפו ביריד לייפציג 226 סוחרים מגליציה, וכולם יהודים מברודי.

בין הסיטונאים היה ידוע משה פינקס, שריכז בידו את מרבית סחר־העצים במזרח גליציה והובילם ברפסודות על הויסלה לדנציג. סוחרי־עצים יהודים מלבוב החזיקו מחסנים גדולים ביוזפוב וקריסטינופול והם היו מספקים סחורתם למשה פינקס, יוסף מנדל מקרקא ויצחק הירש מברודי [13א].

יוסף מיזס ניהל מסחר סיטוני של שעוה, וגבריאל רייצס — של פרוות.

מספר יהודים התעסק בעמילות והחזקת מחסני־סחורות. כבעלי־חנויות גדולים היו ידועים צדוק בלבן וגעצל, שסיפקו סחורות־אופנה לאצילים פולניים מגליציה ופולין. היו גם ספקי־צבא יהודים, מהם ידוע יצחק־זאב רפפורט, סיטונאי טבק, תבואות ומלח. השלטונות העריכו את פעולתו המשקית ותמכו בו כאשר חיים האיניש, מלבוב, הלשין עליו והוכיחו שהטענו תנגדו אינן נכונות וכי הסוחרים היהודים מלבוב מביאים תועלת למדינה [13ב] כספקים, סיטונאים וחרשתנים. באותה תקופה השתתפו כמה מיהודי לבוב בפיתוח התעשיה והקימו סדנאות ואת בתי־החרושת הראשונים, ביניהם בתי־חרושת לליקרים של ליב מימלס ופישל דובס, באצלס ומרגליות. בית־בישול־בירה של ברונר מלבוב. גם טחנות־קמח גדולות ניסדו על ידי יהודים.

אכן, המצב הכלכלי של המוני העם היה ירוד מאד עד שהקהלה ביקשה להפחית את המסים. גם פקידי־ממשלה גבוהים הדגישו בדו״ח כי עול המסים המוטל על היהודים הוא גדול מדי ועולה פי־כמה על מסי יתר התושבים [13ג]).

באיקטובר 1816 פנתה קהלת לבוב אל הגוברניון בבקשה להתחשב במצב היהודים ולהקל מעליהם את עול המסים. בתזכיר הודגש שבתוצאות המלחמות פחת ערך שטרות־הכסף, ונצטמצם רכושם של האמידים שבגלל האיסורים לא יכלו לרכוש בתים ואחוזות בעלי ערך יציב. המסחר היהודי ירד פלאים, כי הקשר עם רוסיה, שוק־הקונים העיקרי, נותק ע״י הרוסים. המלחמה הרסה ממש את יסודות־הקיום של האוכלוסיה היהודית בלבוב ולפיכך אינה יכולה לעמוד בעול המסים.

אולם נשיא־הגוברניון, האואר, לא התחשב בנימוקי הקהלה ודחה את בקשתה. הסירוב להקל במסים מנע כל שיפור במצבם הכלכלי של יהודי לביב. מדי שנה בשנה הורע מצבם עד שבתקופת 1817—1822 ירד, לפי הודעת ועד־הקהלה, מספר בעלי היכולת מ־1800 עד 900 משלמי־מס.

הקהלה הצביעה בבקשתה לקיסר פרנץ I על העובדה העגומה, שמספר גדול של ראשי־משפחות, שהיו בין משלמי־המסים, מתפרנסים בקושי רב והם ומשפחותיהם סובלים רעב.

בשנת 1821 הגיעו חובות הקהלה לסכום 39.419 פלו׳ בעד מס היהודים ו־60.000 פל׳ בעד מסים כלליים [14]). אולם גם הפעם דחו השלטונות כל דרישה להקלת עול־המסים [14א]).

המציאות הכלכלית, שהשתררה אז בגליציה בכלל העיקה קשה על מצב היהודים, ביחוד עם הפחתת ערך המטבע, לפי הצו של 20 בדצמבר 1811 עד 20% של ערך שטרות־האוצר (באנקו־צעטעל).

במיוחד הורגש צמצום האשראי והשקעות כספים במסחר התבואות והעצים, וקשה היה לבצע את יצואם לדנציג.

הסיים הגליצאי הצביע לא־פעם בהודעות אל השלטונות בוינה על המצב הכלכלי הקשה וגם הנסיך מטרניך, שהיה זמן ממושך בלבוב בשנת 1823 בגלל מחלתו הפתאומית, כתב לאשתו, כי גליציה היא ארץ פוריה ועשירה באוצרותיה הטבעיים, אך חוסר הון ואמצעי־תחבורה מעכבים את היצוא, וגורמים להוזלת מצרכים יתרה. אמנם, הנציב הנסיך לובקוביץ, שקיבל לידיו את השלטון בשנת 1826, ניסה לשפר את המצב הכלכלי בדרך תיקונים, וגם לגבי היהודים הכיר בעוול שנעשה להם.

לאחר שנים הוכרחו גם השלטונות לראות את המציאות ופקידים נאורים העירו את תשומת־לב המשרדים המרכזיים על המצב הירוד של יהודי גליציה ולבוב. לאט־לאט הכירו גם שלטונות וינה שאין להמשיך במדיניות המסים המחריבה למעשה את קיומם של היהודים. בשנת 1830 הציעה לשכת־החצר (האף־קאנצליי) לבטל את כל מסי־היהודים ולהשוותם מבחינה פיסקאלית ליתר נתיני המדינה. אולם ההצעות לא אושרו ע״י הקיסר בנימוק, שעוד לא הגיע הזמן לתיקונים כאלה [15]). רוב המנגנון המינהלתי ראה את סיבות המצב הירוד של היהודים לא בתנאים החיצוניים: נסיבות כלכליות, עומס מסים וכד׳ — אלא באורח חייהם הפנימיים.

השלטונות המרכזיים דנו גם בהגבלות הדיור בלבוב ופנו אל הגוברניון בשאלות אלו: א) האם יש להמשיך בהגבלות הדיור של יהודי לבוב, ב) האם יש לבטל את האיסור לרכוש בתים ומגרשים? ג) ואם יש להרשות ליהודים לרכוש בתי נוצרים הנמצאים ברובע היהודי?

הגוברניון השיב בחיוב רק על השאלות ב׳ וג׳. ואשר לשאלה א׳ חיווה את דעתו שצריך להכריע בה בכל פעם לפי המצב.

לשכת־החצר בוינה הגיעה למסקנה, שבדעת הממשלה להחזיק את החלק הנאה של העיר פנוי מיהודים. בנוגע לשאלה ב׳ וג׳ הסכימה לדעת הגוברניון. הצעות הגוברניון מ־12 בדצמבר 1828 ומ־26 במרס 1830 — בדבר צמצום האוכלוסיה היהודית בלבוב והסדר הרובעים היהודיים — נדונו בשלילה, הואיל ו„מתוך שיקול־דעת מדויק הגענו למסקנה שצריך לעזוב את השיטה הקודמת, לעשות את היהודים ע״י הגבלות לתושבים מועילים למדינה ומוטב למצוא דרך לעשותם אזרחים מביאים תועלת בדרך של השכלה בשטח הדתי, המוסרי והאינטלקטואלי, ולבטל לאט־לאט את ההגבלות שתהיינה אז מיותרות״ [15א]).

הבעיה של תיקון אורח־החיים של יהודי גליציה העסיקה גם את השלטונות כמו בשנים שקדמו לתקופה זו. הם קיבלו כל הצעה שהוגשה להם מתוך תקוה למצוא בה את הדרך הנכונה לביצוע התיקונים, שהיו מעונינים בהם, ומדי פעם בפעם היו הפקידים בוינה מטרידים את הגוברניון בלבוב ודורשים תכניות

להגשמת התיקונים לפחות במידה שהצליחו בבוהמיה ומורביה.

מובן, שנמצאו יהודים טרדנים שהרבו להביא לגוברניון הצעות בשטח זה. אחד מהם, מנחם שנייאר, הגיש ב־1805 תכנית לעשות את היהודים „לנתינים מועילים ומאושרים". בכוונתו היה לקבל הוצאות־הדרך לוינה ורשיון לשהות שם כדי להגיש את פרטי־תכניתו אולם הגוברניון השיב לו, שיוכל למסור לו בעל־פה את הפרטים והם יועברו לשלטונות בוינה. באוקטובר 1805 נמצאה כבר תכניתו בידי יועץ־החצר רייכמן, שמצא בה ענין רב, כי בפעם הראשונה מצא בה „תיאור גלוי ובלתי־מחניף של היהודים ואפיים".

שנייאר מסר פרטים על חינוך הילדים ומגרעותיו, ציין בהדגשה מיוחדת, שהתלמוד מחנך את היהודים לשנאת הגויים, בתפילות נמצאות קללות נגד הנכרים. החינוך מביא לדרך־פראות ולהתרחקות מיתר האוכ־לוסים. השינוי יבוא ע"י חינוך חילוני משותף של הנוער היהודי והנוצרי, פירוק בתי־הספר היהודיים, לימוד התורה בשפה הגרמנית, ביטול התלבושת היהודית ואיסור פיאות־וזקן. על העדה יש להפקיד ראש־יהודים ארצי (אָבערלאַנדעסעלטעסטער) משכיל, כפקיד ממשלתי במשכורת של 2.000 פלורין לשנה. מלבדו יש למנות גם פקיד נוצרי. שניהם ימנו קומיסרים יהודים, שיסדרו מפקד, בשיטת כרטיסיה לכל נפש. מבחינה מינהלית רצוי שהסמכות בנוגע ליהודים תהיה ברשות העיריות. בכל מקום יעמוד רק פרנס אחד בראש, פרט לערים לבוב, ברודי, קרקא ולובלין, בהן יהיו שני פרנסים [16].

למחבר התכנית, מנחם שנייאר, בעל מסעדה בלבוב, היה עבר הרפתקני. פעם אחת נאשם בגניבה ופריצה, זוכה והועמד תחת פיקוח המשטרה. השתדל לחדור לועד־הקהלה ולהמנות על חבריו אך הוצא משם. לא ידוע אם היה לו קשר לחוגי המשכילים. מזמן לזמן הטריד את השלטונות בהצעותיו, שנשארו במגרות הפקידים. והוא היה רק אחד מעשרות הטיפוסים הטרדניים, שהציפו את המשרדים בהצעות ותכניות „לטובת היהודים".

בחוגי הפקידות בלבוב ובוינה נשמעו בשנת 1813 קולות, שצריך לעשות לשיפור מצבם של יהודי גליציה. יועץ־החצר יוהאן פידלס פון ארגלט עיבד תזכיר מקיף, שעיקר מסקנותיו היה, שצריך להוציאם מן ההתבדלות (איזאלירונג), להפיג את חומרת ההגבלות ולהשוותם בזכויות ובחובות ליתר האוכלוסין. הפקידים טענו שאין אפשרות לוותר על יהודי גליציה ולגרש 40.000 משפחות מהארץ. ובמצב זה יש להתיחס אליהם יחס הוגן כמו לשאר האוכלוסין, למרות חסרונותיהם.

בהצעותיהם שמו את הדגש על התיקונים בחינוך־הנוער שילמד בבתי־הספר הכלליים, חוץ מלימודי הדת [17]. תזכירו של פון־ארגלט נמסר לחברי מועצת החצר לחוות־דעת ורובם הביעו את הסכמתם לדעתו, שיש להעניק ליהודים את כל הזכויות האזרחיות כיתר האוכלוסין, אם הם נדרשים למלא את כל החובות של אזרחי המדינה. כל זמן שאין מדיניות כזאת, מוצדקת התחמקות היהודים ממילוי החובות, ותחבולותיהם לעקוף את החוקים שהם לרעתם. אחדים מהם טענו, שאין אפשרות לתיקונים כל זמן שבראש היהודים יעמדו רבנים מחוסרי השכלה כללית. מצד שני, על השלטונות להכיר, שאין לשנות אופי של עם בדרך תקנות וסידורים מינהלתיים בלבד, ובזאת הטעות שבטיפול בבעיה היהודית. אמנם, קשה גם לעבור מיד לשינויים קיצוניים, אך יש לחתור לאט־לאט, בהדרגה, לסגל ולהכשיר את היהודים לקבלת שווי־זכויות מלא.

קודם־כל יש לאפשר להם, בדרך של חיסול ההגבלות, תנאי קיום חמרי שלא יכריחם לתרמית ואורח־חיים בלתי מוסרי. אולם — למרות ההצעות שהוגשו לשלטונות המרכזיים ולקיסר פרנץ I, נשארו אזניהם אטומות בפני כל דרישה להקל את תנאי קיומם של יהודי־גליציה.

מלבד הבעיות העיקריות צפה בשנות העשרים של המאה הי"ט שאלת שינוי התלבושת, ומטרתה ביצוע הפקודה מ־16 מאי 1781 על איסור התלבושת היהודית ואשר השלטונות ביטלו את תקפה בשנת 1790 מאין ביכלתם להוציאה אל הפועל. השלטונות הרבו להתעניין בשאלת הלבוש, משהתחילו חוגים מסויימים של אמידים ואוהדי־השכלה להסיר מרצונם את הלבוש המסורתי.

במידה רבה גרמו לכך משכילי ברודי. אחדים מחברי הקהלה בברודי הגישו לממשלה תזכיר [17א], בו ביקשו בקשר עם הכנת תקנון היהודים החדש להוציא חוק, שיטיל על יהודי גליציה חובה להחליף את תלבשתם המסורתית המהווה אחד המכשולים העיקריים בהתקרבותם אל האוכלוסיה הנוצרית. המשכילים ביקשו להחיש תהליך זה, אע"פ ש„יהודים זקנים הן מתוך משפט קדום והן מתוך הרגל קשורים בתלבשתם המסורתית".

בקשת משכילי ברודי נתנה לגוברניון את הדחיפה

להפנות את תשומת־לבם של שלטונות וינה אל בעית התלבושת.

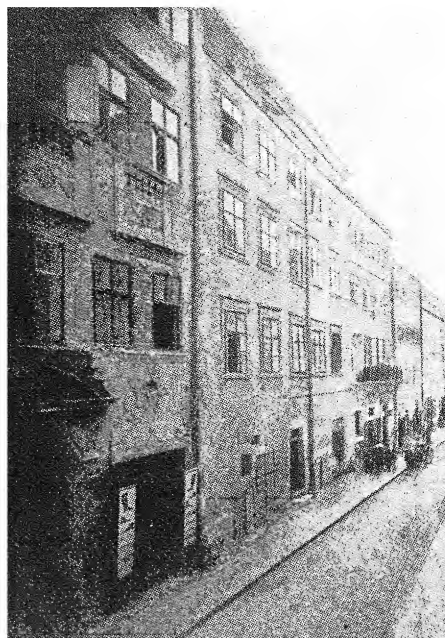
הנציב פרייהר פון־האואר, אחרי סיורו ברחבי גליציה ביולי 1816 קבע בדו"ח בסיפוק, שבין יהודי גליציה, ביחוד במעמד האמידים, התעוררה השאלה בדבר החלפת הלבוש. אולם רצוי שהשלטונות לא יתערבו „כדי לא לעורר את חמת הקנאים" [18].

בדיון שהתנהל בשנת 1820—1821 על תקנון־היהודים החדש, הציע היועץ פון־יידמאן בתזכיר אל הנציב האואר שאלות אלו:

א) האם נחוץ לבטל את תלבושת היהודים באמצעות חוק או רצוי להשאיר את הענין ליהודים עצמם?

ב) האם יש להפריד את התיקונים בענין הלבוש מהסדר תקנון־היהודים?

ג) אם יש לקבוע תאריך לביטול התלבושת ולהתיר רק לרבנים ולכלי־קודש את הלבוש המסורתי?

רחוב בלאהארסקא

בחוות־דעתו קבע הנציב האואר, שרצוי לגשר את התהום הקיימת בין יהודי־גליציה ושאר התושבים ביחוד בנוגע לתלבושתם המשונה ולהחיש את קירובם אל האוכלוסיה הכללית. אולם, בהתחשב עם המציאות, אין לערבב את ענין המשפט והחוק בעניני מנהגים ומסורת. אמנם, רצוי להכניס תיקונים באורח־החיים של היהודים, אך קשה להכריחם להחליף את מנהגיהם — והלבוש קשור בהם — כמו שאין לכפות על האצילים והאכרים שיוותרו על לבושם הלאומי. הרי יהודי גליציה הופיעו עד אז בתלבושתם המסרתית בפני האצילים ונסעו לירידים בגרמניה וקיבלו שם אשראי. מכיון שבגליציה קיימים לבושים לאומיים שונים, אין הגיון לדרוש שדוקא היהודים יתלבשו לפי מנהג אירופה. הטענה שהחלפת הלבוש תחיש את תהליך התקרבותם לאוכלוסיה ולהשכלה חילונית — מוטעית מעיקרה, ולפי דעתו מוטב להתחיל בתיקונים ע"י מתן רשות להתעסק במקצועות הסגורים בפניהם, לגור מחוץ לרובעים המיוחדים להם, להקים בשבילם בתי־ספר עממיים ולפתוח לפניהם את הגימנסיות באופן חפשי. מכל הבחינות אין להוציא חוק מיוחד שיטיל על היהודים את חיסול לבושם המסורתי.

למרות חוות־דעתו ולאחר שהיהודים לא נענו לקריאת השלטונות בשנת 1817 שיחליפו מרצונם ולטובת עצמם את תלבשתם, הציע הגוברניון לחדש בקשר עם הסדר תקנון־היהודים, את הגזירה על הלבוש היהודי, מתוך הנחה שהדבר יכשיר את הקרקע לתיקונים באורח־החיים של יהודי גליציה בכלל, וכי אין סיכויים שהיהודים יחליפו את תלבושתם מרצונם.

הגוברניון הסתמך גם על משאלות שהביעו יהודים לאיסור הלבוש היהודי, המעכב את תהליך האמנציפציה של בני עמם. על יסוד הצעות הגוברניון הביאו השלטונות בוינה צו המטיל על היהודים את ההכרח להחליף את תלבשתם באירופאית. לפי הוראות הגוברניון נקבעו בלבוב זמני־ביצוע אלו:

1) לבעלי סוג־פרנסה שלישי וראשי־הקהלה — 3 חדשים;

2) לבעלי סוג־פרנסה שני — 6 חדשים;

3) לבעלי סוג־פרנסה ראשון — 8 חדשים.

בהיוודע דבר הצעות הממשלה בענין התלבושת, הגישו סוחרים יהודים משלמי־המס הגדולים, הנכבדים והאמידים ביותר של קהלת לבוב: פישל מיזס, ליב מנדלסזוהן, הירש רפפורט, בר מודלינגר ואחרים עצומה „נגד בעלי הצעות אחדים בענין החלפת הלבוש היהודי, שהיא מסוכנת ולא תביא שום תועלת למדינה, אולם תזיק לרכוש, למסחר, למוסר ולדת־היהודים בגליציה". הם ביקשו להשאיר גם להבא את הלבוש היהודי כדי שהנוער היהודי לא יצא לתרבות רעה, כי הלבוש האירופאי יקל עליהם לעבור על מצוות דתם בקלות ובחשאי. צויין, שתלבושת הנשים המסור־רתית, בפשטותה ובאחידותה, אינה מביאה למותרות ומאפשרת לבעליהן חיי צנע ותשלום המסים — בעוד אשר שינוי המצב יביא נזק לאוצר המלוכה. בעלי

התזכיר הצביעו על העובדה, שבתלבושת המסורתית חוסכים גם מטבע־חוץ.

למעשה, לא הביאו השלטונות שינויים, אך בציבור היהודי עצמו גדל מספר המתלבשים בלבוש אירופאי, בהשפעת המשכילים על הנוער והשכבות האמידות. תהליך זה גרם גם למאבק קשה בציבור היהודי בלבוב, שרובו ראה בהשכלה סכנה ליהדות.

בשנת 1826 התחילו השלטונות המרכזיים לדון גם בשאלת זכות־האזרחות של יהודי לבוב. ועד הסיים הגליצאי („וידזיאל קראיאווי") בהרכב של 6 נציגי הסיים: א) של הכמורה, ב) בעלי־האחוזות, ג) האצילים (2 מכל מעמד) ונציג העיר לבוב, החליט בשנת 1828 להעניק זכות־אזרחות ליהודים לפי סוגים אלה: א) סוחרים סיטונאים או בעלי־תעשיה, ב) סוחרים שהם חברים באגודת הסוחרים, ג) אומנים, ד) חירורגים ורופאים (ד"ר לרפואה), ה) בעלי־מלאכה, שקיבלו זכות־אומנים, ו) יהודים שהצטיינו במעשים פטריוטיים ואנושיים או שפעלו לטובת המסחר, האומנות, התעשיה והמדע.

הגוברניון נקט עמדה, שאין לקשור את שאלת רכישת אחוזות עם זכות האזרחות ויש להעניק זכות לרכוש אחוזות גם בלי זכות האזרחות. ועד הסיים התנגד בהחלט לעמדה זו.

החלטת הקיסר היתה להעניק רק במקרים בודדים את זכות־האזרחות ליהודים בגליציה, בלי קשר לענין הבעלות על אחוזות [19].

פרק י"ד: תנועת ההשכלה

ראשית תנועת ההשכלה בלבוב. החוג הראשון בראשותו של שי"ר. המשכילים הראשונים ומלחמתם באדוקים ובחסידים. החרם בשנת 1816. יהודה־ליב מיזס המשכיל הקנאי. ראשית החסידות בלבוב. המשכילים ומדיניות השלטונות לגבי היהודים. התזכיר על שיפור מצב־היהודים ותגובת השלטונות.

כידוע היו ברודי וטרנופול מרכזים לאוהדי ההשכלה, וכן היו משכילים שבאו מן השטחים החדשים מזאמושץ וכו'. בלבוב היו קבוצות של משכילים מסוף המאה הי"ח, אולם השפעתם לא התפשטה מחוץ לחוגיהם, אלא בתחילת המאה הי"ט.

היהודים האמידים עמדו בקשרים עם הפקידות הגרמנית, שהיו בה גם אנשים בעלי־השכלה, מורים ומלומדים. מתוך שלא ידעי פולנית נאלצו להתקרב אל היהודים, שהאידיש המדוברת בפיהם היתה מובנת להם במידה רבה. הפקידים נתנו שעורים בגרמנית לבני משפחתם של היהודים שעמדו אתם בקשרים, ויראו בכך שליחות נעלה בפעולתם להפצת השפה והתרבות הגרמנית.

בין מפיצי ההשכלה היו גם סוחרים יהודים שהיו מבקרים בירידים בגרמניה והם שהביאו אתם את הידיעות על ההשכלה הברלינית ולעתים הפיצו גם עלונים וספרי־השכלה. משכילים אלו הצטרפו בחוגים סגורים, בהם למדו וקראו ספרי־חול. בין מפיצי ההשכלה היו גם תלמידי האוניברסיטה [1] (בפקולטה למשפטים היו בין 320 תלמידים 4 יהודים). גם הרופאים היהודים ד"ר אהרן גוסמאן, ד"ר יעקבקא רפפורט (1772—1855) וחתנו קאשוביץ — רב היה חלקם בהפצת ההשכלה. לימודי־חול היו כבר נפוצים במשפחות הסוחרים האמידים, שעמדו בקשרים עם השלטונות.

בין המשכילים הראשונים היו מלמדים, שלימדו את התנ"ך ע"פ „הביאור" של מנדלסזוהן ויעוררו את תלמידיהם ללמוד חכמות ולשונות. אחד מהם, ר' בנימין צבי נאטקיש, היה מהלוחמים הראשונים נגד האדוקים בגלל בערותם והתנגדותם ללימודי־חול. בקבוצת צעירים, שהתאספו בבית קטן ברחוב בית־החילים, מאחורי בית־העלמין, קרא לפניהם ספרים עבריים וגרמניים ולימדם דקדוק עברי, תנ"ך וגם שפות זרות, וכך חינך דור־צעירים אוהדי השכלה. מחוג זה באה גם ההתעוררות למחקר מדעי ותולדות ישראל.

לחוגו של נאטקיש, שהיה מורה בביתו של הרב ר' יעקב אורנשטיין, הצטרפו יצחק ארטר (1791—1851), שגר בלבוב בשנות 1816 עד 1819 כמורה לשונות, מתמטיקה והיסטוריה; יהודה־ליב פאסטור, שלמה־יהודה רפפורט ויהודה־ליב מיזס בן משפחה מיוחסת בלבוב, שהוציאה מנהיגי־קהלה וראשי־יהדות ברייסין (מיזס יסד חברה לתמיכת צעירים שרצו ללמוד בגימנסיה וכן תלמידי רפואה [2]; ר' מרדכי־צבי יאליש (אביו של זכריה־ישעיה יאליש, 1814—1852, שעבר אח"כ למינסק והיה מעוזריו של ד"ר לילינטאל) למדן ואיש־מדע; חיים לרנר, יליד לבוב, חברם של יצחק ארטר ומאיר הלוי לטריס, ידען בשפות לועזיות. אחרי החרם שהוטל על חוג־ידידיו, עזב את לבוב ועבר לירוסלב והיה שם מורה. כתב מאמרים ותרגם לעברית את השיר „דער טאוכער" של שילר.

לחוג המשכילים השתייכו עוד א) בנו של דוד ברדח [3], אליהו (1793—1864), דודו של שי"ר, מחבר „שרשי הלשון העברית", „מעריך מערכות" ומתרגם המחזה האיטלקי „יצחק" (איסאקו) של מיטאסטאסיו. ב) שלמה בן חיים ברוך בריק, נולד בלבוב ב־7 במאי 1790, חי בגרמניה ובוינה ומת בלונדון ב־10 ביוני 1846, כתב סיפור על תולדות חייו „חקירת האמת", בו גם מחקר על מושג האמת (יצא לאור באלטונה בשנת 1838, ואח"כ בוינה, 1841). ספרו השני, „חזיוני ליל", הוציא לאור בנו יצחק לוי בריק בוינה (1873). ג) יוסף טארלר (טרלא, 1794—1854), יליד גוליגרי, מיוחס ולמדן ידוע, נשא לאשה את בת הרב בוילקי אוצ'י [3א] ע"י פשמישל. התעשר, נתפקר ושנא את הרבנים והחסידים, וביחוד יצא נגד הרבי מבלז, צבי אלימלך מדיונוב והיה כותב בעקיצות חריפות עד שהוכרח לעזוב את בית־חותנו ועבר לבובה, כמורה פרטי. בשל זיוף־שטרות הסתבך בפלילים עם אציל פולני והיה צפוי לעונש חמור, אך התביעה בוטלה בתנאי שימיר את דתו. אז המיר טרלא את דתו, יחד עם אשתו ובניו ונתמנה כצנזור ראשון לספרים עבריים מדפוסי־גליציה. בתפקידו כצנזור נקם נקמתו

בחסידים ואסר הדפסת ספרי־חסידות. למרות המרתו נשאר יהודי נאמן, התרועע עם המשכילים בלבוב והצטרף לחוגו של שי"ר. אח"כ נעשה בעל־תשובה וחזר לחיק היהדות. טרלא היה מורו של יצחק ארטר והשפיע עליו ללמוד רפואה. טרלא כתב מאמרים בקובץ „ירושלים" של נחמן פישמן, וסאטירה שנונה נגד החסידים בשם „יעלזו חסידים בכבוד" [4]).

המשכילים התאספו גם בביתו של שי"ר ברחוב שפיטלנה, שחי אצל אביו ר' אהרן חיים רפפורט, שהיה תלמיד חכם והחזיק ישיבה לתלמידים שבאו מערי גליציה. אחרי שנשא את בתו של המלמד ר' אריה ליב [5]), שנבחר אח"כ לרב בסטריה וידוע כבעל־מחבר „קצות החשן". אמו, צירל אטיל, שהיתה אשה עדינה וקראו לה „פנינת נשים", ואחיה אליהו ברדח השפיעו לא מעט על התפתחותו הרוחנית. בביתו הרצה שי"ר בפני חוג המשכילים במחקר תולדות ישראל.

הרב ש"י רפפורט

מובן, שלאט־לאט חדרו בעיר השמועות על הבר הצעירים המשכילים. האדוקים התחילו להשמיצם כאפיקורסים, מבזי־תורה, ביחוד, כשנודעו הערות הבקורת של שי"ר על „החידושים" המודפסים של הרב ר' יעקב אורנשטיין בספרו „ישועות יעקב" (תקס"ט). והאשימו, שאין בספריו אף רעיון מקורי אחד, בגלל הערותיו היה שי"ר שנוא על הרב אורנשטיין.

והנה היה מקרה שבנימין נטקיש השאיר בשגגה בבית הרב ספר של מנדלסזוהן בתרגום עברי. ודבר זה גרם להתפוצצות.

באחד הלילות, ב־10 במאי 1816, הדביקו על פתח בית־הכנסת הגדול כרוז מטעם הרב ר' יעקב אורנשטיין להחרים ולנדות את שי"ר, יצחק ארטר, נטקיש ופאסטור. על מיזס לא העיזו להטיל חרם. המשכילים התלוננו בפני השלטונות על ר' יעקב אורנשטיין שהטיל חרם בלי רשיון מיוחד של הממשלה. והגישו את כתב־החרם בתרגום גרמני. בקובלתנם הטעימו שמזמן של יוסף II אסור להטיל חרמות באוסטריה בכלל.

השלטונות הכריחו את הרב הישיש לבטל פומבית בבית־הכנסת הגדול את החרם ולהצהיר בדרשה בשפה הגרמנית שלימוד השפה הגרמנית ומדעי־חול מותר לפי התורה. המשכילים נעזרו במאבקם ע"י פקיד־הנציבות סאחר, שרחש חיבה ואהדה לשי"ר ולכן תבע את עלבונם מידי רודפיהם הקנאים [6]).

משכיל אלמוני מתאר במכתב אל ידידו את ביטול החרם בדברים אלו:

„בשבת זו הובילו בני הפקידות את כבוד אדוננו ורבנו הגאון, אחד מימינו ואחד משמאלו, מעוטף בטיזליק ומקושר בשתי הרצועות לפני הצואר והציגוהו לפני ארון ד'. שמה לקח בידים חרדות את הדרשה הכתובה בכתב ולשון לע"ז שקורין דייטשמריש. אשר הכינו זרים מע"ש וקרא בראש חפוי ובמראה משחת ושפתים נעות את הקריאה הזאת: ברבר מגלות חרמות, אשר עפו בקיץ זה על דורשי החכמות ולשונות הגויים ובפרט על ארבעה אנשים הנקובים בשמותם פלוני ופלוני וכו' ועל ערי בראָדי וטרנופול, אשר יסדו בתי ספר לנעריהם, לא די כי חלפו חוקות הקיסר יר"ה הפירו ברית דת המדינה אשר אחת מהנה הוא לבלתי יפרש מכמרות החרם על מצעדי־גבר. ולכן אם גם בימים יבואו יודעו עושי הנבלה הזאת נקה לא ינקו ותחת שבט המוסר יעברו כאחד מהפושעים המורדים, אשר דתי הקיסר אינם עושים כי גם עברו תורות אשר יורונו, כי נחוץ וראוי הוא לכל איש יהודי ללמוד לשונות העמים אשר תחת צל חסדם וממשלתם יתלונן".

בבית־הכנסת היו נוכחים „האלופים ראשי מנהיגי הקהלה, כי כן צוו עליהם שרי הגוברני בעונש של חמשים רייניש על כל אחד אשר לא יבוא לשמוע דרשת רבנו הגאון והמה השכילו לבקש מבעלי הפקודות שידרוש אחר קריאת התורה, בחשבם כי אז ילך העם איש לאהלו. אולם שגו ברואה, כי בקשתם זאת נהפכה להם לרועץ ומעשה שטן מצליח — כי אחר קריאת התורה התאספו כל העם מקטון ועד גדול יחד עשיר ואביון מכל בתי הכנסת המון רב כהמון חוגג, עד כי איש את אחיו דחקו ויהי כי צר להם בית־הכנסת וגם אולם הבית הקטן מהכיל את ההמונים ההמינים אשר נהרו שמה, עלו על הגג והשקיפו בעד החלונות לראות הדרת פני כבוד רבנו הגאון ולשמוע אמרי

נועם היוצאים מפיו הקדוש, ויהי כהתימו לדרוש בקול דממה דקה (כי הכעס, היגון והבושת אשר סערו בנפשו נחרו גם את גרונו הטהור) הרים הקרייז־קאָמיסאַר דאָרנפעלד את קולו ודרש את הדרשה ההיא בפעם שנית בקול רם, ואוזן אשר לא שמעה בראשונה מפי כבוד רבנו הגאון, שמעה שנית באר היטב מפי האדון דאָרנפעלד.

„זאת היתה בבית־הכנסת הגדול שבחוץ־לעיר ובשתי בתי־הכנסת אשר בתוך־העיר דרשו הרבנים והמגידים ג"כ הדרשה ההיא ומימינם מתרגמים היודעים לשון דייטשמריש (כי כבוד המגידים לא יכונו לדבר כן) מרביתם החרדים על דברי סכלות חלו ורגזו אך שמו יד לפה ונצרו דל שפתם, כי נפל פחד פקוחי עין עליהם אבל בסתר אהלם קללו וחרפו את הפושעים אשר נקמו נקם והשיבו גמול לכבוד רבנו הצדיק השונא את החכמה ודורשיה ושמיה לחרפה ולגדופה בתוך קהל ועדה ומקצתם החוטאים בנפשותם הידועת, ואשר בעוונותם צרעת התבונה זרחה במצחם ויבינו במקרא — שמחו לאיד ויקראו עליו המקרא: כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים קלון, ע"כ דברי הכותב ההוא" [7].

מובן, שמקרים אלה החריפו את ההתנגדות לגבי המשכילים, כי האדוקים והרב אורנשטיין בראשם שמרו עברתם למשכילים, וביחוד לשי"ר ומיזס, והתהום בין האדוקים והחסידים לבין המשכילים התרחבה. מריבה במשפחות וחילוקי־דעות בין הורים וילדים גרמו להתפלגות ממש וכחמשים נשים הוכרחו ע"י ההורים להתגרש, הואיל ובעליהן נחשדו באפיקורסות. גם יהודה־ליב מיזס הוכרח לתת גט לאשתו, שנשאה לפי בקשתו לידידו נתן רוזנשטיין שלא היה חשוד בעיני האדוקים.

בראש לוחמי המשכילים עמד יהודה־ליב מיזס (1792—1831) מצאצאי משפחה מיוחסת ועשירה, שבניה נמנו על למדניה, ראשיה ומנהיגיה של הקהלה בלבוב וגם בועד־הגליל. יהודה־ליב לא נטש את מלחמתו ושנאתו לחסידות ולא נרתע גם ממעשי מלשינות, ביחוד אחרי החרם על משכילי לבוב, ברודי וטרנופול. בשנאתו לחסידות השפיע עליו הרבה יוסף פרל שהתידד אתו והיה מתארח בביתו בזמן בקוריו בלבוב. בעמדו בקשרים עם השלטונות היתה ידו ברדיפות נגד קוליקוב ומודלינגר בענין אסוף־הכספים לענייי ארץ־ישראל. בשנים 1823—1825 הגיש מיזס ושני משכילים אחרים — מרקוס הילר ומשה ראבה, קובלנות אל שלטונות לבוב על הקהלית שנתנו רשיונות לחסיד ר' יוסף בר' יעקב יצחק מלובלין לסדר מנינים בניגוד לחוק. מיזס היה מטבעו עקשן ואיש קנאי אך היה מוכן תמיד לעזור לידידיו המשכילים: יצחק ארטר, מאיר לטריס, נאטקיש, שמשון הלוי בלוך ונחמן פישמאן ואחרים. מלבד ידיעותיו בתלמוד ומדרש הצטיין מיזס גם בידיעות כלליות. בשנת 1823 פרסם בקובץ „הצפירה" של לטריס, מאמר „על דבר סבת העדר החכמות האנושיות בבני עמנו" ובו בקורת קשה על יהודי פולין, „המבזים בחכמות האנושיות". מאמר זה עורר את רגזם של האדוקים וגם בחוגי המשכילים התרעמו על לטריס שפרסם את דבריו הקשים של מיזס. ממשפחת מיזס אוהדי ההשכלה יש להזכיר את פישל מיזס אוהב לשון וספר עברי. הוא הוציא לאור את „לישראל לשון וספר עברי. הוא הוציא לאור את „לישרים תהלה" של רמח"ל. הסופר מאיר הלוי לטריס, התגורר בלבוב בשנים 1826—1836 כתלמיד האוניברסיטה ועמד בקשרים עם חוג־המשכילים והתידד במיוחד עם מיזס.

בשנת 1827 מת בלבוב בארון האָואר ועל הקהלה היה לפרסם קינה על מותו. אז פנה הרב ר' יעקב אורנשטיין אל לטריס שיכתוב קינה בעברית וגרמנית שישולב בה שם הרב ובהוצאותיו תודפס. לטריס הסכים, מפני כבודו ובשכר סופרים, וכתב את הקינה „פלגי מים" (לבוב 1827).

מיזס כתב ספר „קנאת האמת" (וינה 1828) שהוא כעין שיחה בין הרמב"ם ובין מפרשו בעל מרכבת־המשנה, וכתוב ברוח הרציונליזם הטיפוסי של תקופת ההשכלה, מלא השקפות נועזות שהרגיזו גם את שי"ר.

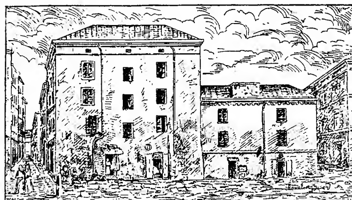
בהערותיו לתרגום ספר „תכונת הרבנים", שנכתב ע"י דוד הקרו מזופנא (1782—1829), דרש מיזס להכניס תיקונים בחינוך ברוח הצעותיו של ויזל, שנויים בהרכב הכלכלי של היהודים ע"י העסקתם בחקלאות. ותבע לתקן את אורח־החיים ולהתקרב אל העמים. אולם עיקר פעולתו של מיזס היה מלחמתו בחסידות, שאותה שנא בכל נפשו — מלחמה שהרגיזה את יעקב שמואל ביק, שראה בה מעשה דון־קישוט.

מיזס מת על ברכיו של יצחק ארטר בט"ו בתמוז תקצ"א (26 ליוני 1831) במגפת החולירע, שהתפשטה אז בגליציה. בהלויתו השתתפו שונאיו האדוקים והחסידים בשריקות, וצעקות־שמחה.

מיזס לא הקים אסכולה מיוחדת, קיצוניותו לא מצאה הד גם בחוגי המשכילים אף שהתנגדו לתכסיסי החסידים, הם לא רצו להחריף את המלחמה באדוקים

ובחסידים יחד, מפני שגם האדוקים יצאו נגד החסידים.

על התפתחות החסידות בלבוב בסוף המאה הי"ח אין לנו פרטים מדוייקים. בקהלת לבוב יצא נגדה בחריפות הרב ר' הירש רוזאניש. ביזמתו הכריזו בשנת 1792 חרם על החסידים ואיסור על שוחטים מאוהדי החסידות. בחרם נאסר על החסידים להחזיק מנינים (שטיבלאך) משלהם. על הכרוז חתמו מלבד הרב ר' הירש רוזאניש גם הפרנסים הירש בן משה ויטלס, זיסקינד זוסמאן בלבן, אברהם בן אליעזר מנקיס [8]). למרות התנגדותם לא יכלו לעכב את תהליך החסידות, שהקיפה את רוב היהודים בגליציה המזרחית. אולם בלבוב לא שקטו המתנגדים לתנועה ונלחמו בצדיקיה. ב־1794 עבר ר' משולם איגרא בלבוב בדרכו לפרשבורג ובראותו את השפעת החסידות בה פנה אל מנהיגי הקהלה במכתבו ט' אדר א' בו קרא „לרפאות צאן הנדחה והנהלאה למען לא תפוצנה הנה והנה. לא תגודדו, לא תעשו כתות, כתות, חבורות לשנות ממנהגי אבותינו הקדמונים, גאוני עולם במדינה ותורתנו זו. זכותם יעמוד לנו ויצאתי „לקראתם לקנא קנאת ד' צבאות ותורתו למען לא תפוג תורה".

חנויות יהודיות.

הרב ר' צבי הירש רוזאניש ופרנסי שתי הקהלות הסכימו וענו לדבריו „להסיר המכשילה הזאת מעלינו, אשר היא הסירה מעלינו תפארת הדרת תורתינו שמונחת בקרן זוית" [9]).

הרבנים וראשי הקהלות עשו מאמצים לעצור בעד התפשטות החסידות ולסלק את אנשיה מכל השפעה על עניני הקהלה [10]).

תנועת החסידות היתה לגורם משפיע על חיי הקהלה בלבוב רק בשנות הארבעים של המאה הי"ט. קודם לא היה עוד מנהיג לחסידים בלבוב. הם התפללו בשלשה מנינים (שטיבלעך), שהיוו תאי־תעמולה ומשם התפשטה החסידות בקרב התושבים. כמנהיג קם להם יעקב גלאנצר.

עם צעדיה הראשונים של החסידות כתנועה המונית יצא הרב ר' יעקב אורנשטיין נגדה. אולם באותו זמן היה צורך בחזית שניה נגד המשכילים שמרכזיהם בברודי, בטרנופול ולבוב החדירו את דעותיהם בקהלות המפוזרות בכל גליציה ימשכו אליהם את הנוער, בפתחם לפניהם אופקים רוחניים וסיכויים לחיים חדשים מאשר היו שקועים בהם.

בניגוד למיזס ולפרל, עמדו משכילי לבוב על בסיס היהדות המסורתית. הם הכניסו לתוך ההשכלה הגליצאית נימה עממית, שמרו על נאמנות לשפה העברית שהיתה להם עמוד־התווך להשקפתם הלאומית. אמנם כבר היו משכילים שפרקו מעליהם עול־מצוות — לא בפרהסיה אלא בצנעא — אולם מספרם היה מעט. היה גם טיפוס־משכילים מיוחד במינו, שומרים על לבוש יהודי, חובשים שטריימל בשבת ואפיקורסים בלבבם. רווחה הדעה על [11]) יהודי לביב שהצטיינו ב„תמימות מרובה, ענוה, אהבת הבריות". לא היתה בהם מאותה השחצנות של יהודי העיירות בגליציה שהיתה להם הנאה לצער את חבריהם בחידודים עוקצים. ולפי שהיו תמימים ולא חריפים להונות את חבריהם, היו בני העיירות אומרים עליהם, כי מעבר לשערי העיר „תפקע פקחותם".

יש להכיר בעובדה, שלהתפשטותה של החסידות עזרה דוקא המדיניות היהודית של ה„יוזפיניזם", שהיוותה עוד עשרות בשנים אחרי מותו של יוסף II את המצע הרעיוני לאסכולה הנאורה באוסטריה.

הדרישות הקיצוניות להתבוללות מבלי להגשים למעשה את השוויון האזרחי של היהודים, עמדה בניגוד גמור להווי היהודי. דרושה היתה מהפכה מוחלטת בחייהם של יהודי גליציה — דבר שלא ניתן להתגשם אלא בתהליך היסטורי. באין להם הבנה במהות הבעיה היהודית, שראו בה ענין דתי בלבד, הרחיקו השלטונות את המוני ישראל מכל שאיפה להשכלה ודחפם לזרועות החסידות וצדיקיה, שבהם חיפשו מפלט לכיסופי נשמתם.

השלטונות עשו את הכל — בניגוד לשאיפות לזכויות־אזרח, לשוויון ולהפצת ההשכלה בין ההמונים — להגביל את היסודות החוקיים הכלכליים של קיום היהודים.

אולם בכל שיטת הדיכויים היתה הממשלה בוינה מעונינת מבחינה פוליטית ביהודי גליציה, כדי להחליש באמצעותם בארץ ובלבוב הבירה בפרט, את הגורם הפולני שהתחיל, אחרי המרד 1831, להתבסס במובן לאומי־מדיני.

מדיניות השלטונות האוסטריים לגבי היהודים הושפעה גם ע״י הכשלונות בהעברת היהודים לחקלאות והנסיונות להגביר את התהליך של התבוללות הגרמנית. בקיצור, במדיניות היהודית שיטות ה„יוזפיניזם" לא הצליחו כליל, ויהודי לבוב וגליציה לא נסחפו בזרם ההתבוללות ונשארו איתנים ויציבים ביהדות המסורתית.

משכילי לבוב חפשו דרכים להקלת מצב אחיהם. בשנת 1820 התחילו לעבד תכניות לשיפור מצב ההמונים והגישו בתזכיר לנציבות הצעות של תיקונים בחינוך היהודי והן: א) יסוד מוסדות־חינוך יהודים. ב) ביטול התלבושת היהודית בדרך החוק. ג) מינוי פרנסי הקהלה לא לפי תשלומי מס־הנרות. ד) גבית מסי־היהודים וחלוקתם על כל הקהלה. בתשובתה קבעה הממשלה המרכזית בוינה, שענינים אלה נידונו בהצעות לתקנון־היהודים החדש ולפיכך אין צורך לדון על ההצעות אלא להשתמש בהן כחומר למטרה זו [10].

מכאן, שגם יורשיו של יוסף II החזיקו בעקרונות מדיניותו היהודית מבלי להתחשב בצרכים החיוניים של היהודים. עול־המסים והקיפוח בשטח־הכלכלה הוחמרו ביותר בימי פרנץ I ונשארו בתקפם עד המהפכה בשנת 1848 ואף היא לא הביאה את ביטול המצב המיוחד, בו נמצאו היהודים.

פרק ט"ו: בפרוס המהפכה

רעידת האדמה 1829. מגיפת החולירע 1830. הפגנות נגד מס מזונות. האגודה להפצת תעשיה ומלאכה בין יהודי־גליציה. מו"מ שנמשך בין 1828—1834 ודחייתו. מרדכי ברנשטיין הוזמן ללבוב. בעיית מגורי היהודים בלבוב. השנויים הסוציאליים. התסיסה בחוגי המשכילים. התערבות הממשלה למנוי נאורים בועד־הקהלה. חברי ועד־הקהלה יד"ר אמיל בלומנפלד בראש. בנית בית־הכנסת לנאורים (הטמפל). ד"ר יעקבקא רפפורט. המו"מ בדבר הקמת בית־ספר יהודי. יסוד מעון־ילדים ובית־בריאות. תכנית הלימודים בבית־הספר ותקציבו. מנוי המטיף אברהם כהן. מנגנון המורים. מספר התלמידים בשנים 1844—1847. מחאות האדוקים. עכוב תקנון־היהודים החדש. עמדת הממשלה לגבי הבעיה היהודית. הציבור הפולני ויחסו אל היהודים. היהודים ומרד פולין 1830—1831. עמדת המשכילים. יהודי לבוב ומאורעות 1846. הצעת הקהלה לגיוס גדוד יהודי ותגובת הממשלה. מינויו של סטאדיון כנציב־גליציה. כינוס נציגי־הקהלות בלבוב בשנת 1847. הפטיציה של קהלת לבוב. בעיית התלבושת היהודית ודעת הקהלה. אברהם כהן ומאיר מינץ. מחאות ומלשינות של האדוקים.

השנים לפני המהפכה בשנת 1848, הידועות בתולדות אוסטריה בשם "Vormaerz" (לפני מרס 1848) היו קשות ביותר.

ב־25, 26 בנובמבר 1829 היתה רעידת־אדמה בלבוב, בשנת 1830 סבלו תושביה בצורת ומחלות טיפוס וחולירע, שהשתוללו בחדשי מאי־ספטמבר 1830, והביאו קרבנות רבים. הוקמו אז בתי־חולים מיוחדים לנוצרים ויהודים. בפרוץ המגפה היה מספר הנפגעים באוכלוסיה היהודית גדול בהרבה, למרות מאמצי הרופאים היהודים, וביחוד ד"ר יעקבקע רפפורט, בגלל הצפיפות בדירות. ב־7 ביוני 1830 פקדו השלטונות להעביר 300 משפחות לשדות־דשא מחוץ־לעיר. בבתי־החולים היהודיים היו 803 חולים, מהם נפטרו 415 והבריאו רק 388, מלבד החולים שנמצאו בטיפול באופן פרטי. מלבד הרופאים הצטיינו שני צעירים יהודים, איזידור והנריק פפאו כעוזרים וחובשים.

מבחינה כלכלית נפגעו תושבי־לבוב והיהודים בכלל ע"י תקנות הממשלה, שקבעה דוקא בשנת 1830 מס מיוחד על יבוא־מזונות. הטלת המס גרמה להפגנות אוכלוסין, בהן השתתפו גם היהודים, והדבר הגיע גם להתנגשות והתנפלות על פקידי ושוטרי־המכס בקצה־העיר ונגד מנהל המס פראנץ הלם. בתוצאות ההפגנות הצליחו תושבי־לבוב להשיג שחרור והקלות במס המזונות, לפי סוגים.

ב־4 בספטמבר 1838 פרצה דליקה גדולה ברובע היהודים. ברחוב באימוב, בה נשרפו 11 בתים ואף נספו בה 11 יהודים. בין המצילים הצטיין הירש טייטלס, שהצליח להוציא את אמו החולה מתוך הבית האחוז בלהבות [1]).

אכן, מצוקת היהודים גדלה בגלל הביורוקרטיה הנוקשה והמנוונת, המכרסמת בתיקים בלי דאגה לצרכי העם. היו, אמנם, פקידים בודדים, שהשתדלו לשכנע את השלטונות המרכזיים בוינה, להכניס שינויים מכריעים ושיפורים בתנאי־הקיום של יהודי גליציה. אולם מאמציהם היו לשוא, שלטונות וינה לא אבו שמוע להצעות כאלו.

הסיים הגליצאי, שהיה „פרלמנט" למראית־עין, דן עוד בשנת 1790 על הענקת זכויות אזרחיות ליהודים, אולם הצעתו באה מטעמים שבתועלת. בשנות השלושים ראו הפולנים שהיהודים, שקיוו לעזרתם ללא סייג, הם גורם אוהד לשלטון האוסטרי. אמנם, הם לא אמרו בפירוש שהיהודים הם שונאי־פולין, אבל ניכר היה שאינם רואים את היהודים [1א]) כגורם מסייע לרוח ולתנועה הלאומית של פולין. דוקא בימי הנציבות של הנסיך אנטון לובקוביץ (1826—1832), שהיה אוהד את הפולנים, התגברה התנועה הלאומית, ולפי בקשת רוסיה נדחה ממשרתו בגלל עמדתו זו. לובקוביץ התיחס בהבנה מלאה גם אל היהודים והשתדל להיטיב את מצבם ותמך בבקשת המשכילים על־דבר רשיון לייסוד „אגודה להפצת תעשיה ומלאכות מועילות בין יהודי גליציה".

בשנת 1828 עיבדו המשכיל הידוע יוסף פרל מטארנופול, ידידו ר' מרדכי־בעריש מרגליות מלבוב שהיה חבר בית־הדין המרקאנטילי וסוכן קופת החסכון וד"ר קאלישר, תכנית לייסד את האגודה הנ"ל לכבוד

יום הולדת הששים של הקיסר פרנץ I. ב־9 בפברואר 1828 נתקבלו פרל ומרגליות לראיון אצל הנסיך לובקוביץ והגישו לו את התזכיר בענין יסוד החברה[2]). הנסיך לובקוביץ התיר להם לכנס אסיפת־יסוד, שהתקיימה ב־12 במרס 1828 ובה השתתפו ד״ר יעקב רפפורט, ד. אפשטיין, נתן קולישר, ד״ר קולישר, הירץ אטינגר — כולם מלבוב. נקבע גובה תשלומי־החברים ונבחרה ועדה של ג׳ חברים להכנת התקנות.

ההשתדלות בדבר אישור התקנות נמשכה זמן רב, ואז החליטו להחיש את אישורם בוינה. פרל נתקבל, ב־1 ביוני 1829, ע״י הקאנצלר הנסיך מטרניך וביקש להחיש את האישור, אך הענין לא זז ממקומו.

ב־24 ביולי 1832 [3]) הכינה לשכת החצר ד״וח בו נקבע, שכל חבר באגודה יכניס 200 פלורין או משכנתא על בית בסך 5% מערכו. גם יהודים מחוץ־לאוסטריה רשאים להיות חברי האגודה[4]). האגודה תדאג להכניס ילדים עניים, הרוצים ומוכשרים ללמוד מלאכה מועילה, לבעלי־מלאכה ללמוד, לדאוג לכלכלתם ולהלבשתם ולשלם בעדם שכר־לימוד ותשלומי אגודת בעלי־המלאכה.

לפי הדו״ח הצטרפו כבר לאגודה כחברים יהודים מתוך „מעמד האמידים" שהתחייבו לסלק תשלומי־חבר מסויימים, וגם תרמו סכומים לרשות הנהלת האגודה, שבראשה עומד חבר בית־הדין המרקאנטילי בלבוב, מארקוס מרגליות, ואחרים. האגודה קבעה זמן להתחלת פעולותיה, כשיהיה בידה סכום של 20.000 פלורין.

ב־11 באפריל 1833 — 10 חדשים אחרי הגשת הדו״ח של לשכת־החצר, פקד הקיסר להעבירו לידי שר־המשטרה סדלניצקי לחוות־דעתו, אם בתנאים השוררים אין ספקות נגד יסוד החברה. סדלניצקי פנה ב־4 במאי 1833 אל מנהל־המשטרה בלבוב, פון סאחר, וביקש את דעתו על תקנות־החברה וכן דין־וחשבון על המציעים.

הדו״ח הוגש לקיסר ב־8 בספטמבר 1834 [5]) ע״י שר־המשטרה סדלניצקי עם הרצאתו. לפי הדו״ח של מנהל־המשטרה — כותב סדלניצקי — אין התנגדות ליסוד האגודה הרצויה מטעמים פוליטיים ומינהלתיים והיא מהווה צעד גדול לקראת התקרבות אזרחית של היהודים. גם מבחינת המשטרה אין להתנגד ליסוד החברה, נוכח העובדה, שיהודי גליציה אוהדים את המשטר הקיים. יש רק להתנגד לקבלת חברים מחוץ־לארץ ולדרוש שבכל אסיפת האגודה יהיה נוכח קומיסאר מטעם הממשלה שיעמוד על משמר האינט־רסים של הממלכה. המדינה מעונינת שהתושבים היהודים ישתוו במרוצת הזמן לשאר אוכלוסיה ויהוו חלק ממנה. וזאת אפשר להשיג רק בדרך השפעה על השכלתם במובן הדתי, המוסרי והאינטלקטואלי, וכן ע״י עידוד לתעסוקתם במקצועות מועילים ורצויים. האגודה היא אחד האמצעים הפעילים להשגת מטרה זו, ולפיכך אין חשש להסכים ליסודה. יתר־על־כן, חברי־האגודה מקבלים עליהם את כל התקציב ולא יגרמו לממשלה שום הוצאות כספיות.

למרות המלצתו הקודמה, נעכב אישורו של הקיסר למתן הרשיון ולהפעלת האגודה עד 11 באפריל 1848 [6]).

הנסיך לובקוביץ תמך גם בבקשתו של מרדכי ברנשטיין, יליד ברודי, מיום 10 ביוני 1828 על הקמת בית־ספר למלאכה ובית־מדרש לרבנים בלביב. ב־12 באוגוסט 1828 ענה הנסיך ליבקוביץ, שהוא מוצא את ההצעה ראויה לשבח ולתמיכה והזמין את ברנשטיין לבוא ללבוב. בקבלו את הזמנתו עבר ברנשטיין ללבוב, אולם בגלל הקשיים שנתקל בהם מצד האדוקים ומצד הביורוקרטיה, הוגשמה תכניתו רק בשנת 1764 [7]).

הפקידות ראתה בעין רעה את אהדתו של הנסיך לובקוביץ ליהודים, שהיו בעיניהם רק מכשיר לסחיטת בצע שוחד, אך מזיקים למדינה ולחברה. היתה ניכרת גם „אי־סובלנות של האוכלוסיה הנוצרית המעכבת והורסת כל התפשטות של עקרונות אנושיים, לא הממשלה לבדה מפיצה את זרע השנאה, אלא גם התושבים" [8]). ואחד הפקידים מתאר בשנת 1837 את מצב היהודים בלבוב בצבעים אלו: „ליהודי המשכיל לועגים ומצערים אותו, את היהודי הבלתי־משכיל מבזים ומגרשים; מזלזלים בכבודו של היהודי המכיבד ומשפילים את הבלתי־מכובד; לעשיר צוחקים, את העני שונאים. בכל דבר יפה שנעשה ע״י יהודי רואים דבר מכוער; דבר גדול — ממעטים את ערכו; כל טובה נראית רעה בלבד" ושום התקדמות לא תועיל ולא תפייס את שונאי־ישראל [8א]).

ההתמרמרות התגברה ביותר בשנות 1838—1840, כאשר נתעוררה מחדש ע״י עירית לבוב בעית ישיבתם של יהודים זרים בלבוב, ביחוד בקשר עם יהודי־לבוב שנשאו נשים מעיר אחרת.

כזכור, חיווה הגוברניון בשנת 1823 את דעתו, שרצוי לבטל את כל האיסורים הקשורים בכניסת יהודים זרים לעיר לבוב; הואיל וישיבתם בלבוב אינה מזיקה יותר מאשר בעיר אחרת. בשנת 1826 הוחלט בהסכמתו של הנסיך לובקוביץ לקיים גם להבא את האיסור על כניסת יהודים לעיר ולמנוע ריבוי של

מספר המשפחות היהודיות. ניתנו הוראות לערוך רשימה של כל היהודים הנמצאים בלבוב ולמיין את היהודים החברים בקהלה ואת הזרים הגרים בעיר נגד החוק. במקרה של עבירה על חוק השהות, יש לגרש מלבוב. ההצעות אושרו ע״י לשכת־החצר ובוצעו ע״י העיריה בהסכם עם המשטרה [8ב]).

בשנות ה„פארמערץ״ („לפני מרס״) התהוו שנויים ניכרים בהרכב הסוציאלי של יהודי לבוב:

לעומת היהודים האדוקים גדלה שכבת המשכילים הנאורים. היו ביניהם רופאים, עורכי־דין ובעלי־השכלה אקדמאית, שהצטיינו באמנות ובמדעים ותפשו עמדות חשובות במקצועותיהם.

בשנים 1839—1870 היו בלבוב 15 רופאים יהודים ומספר מנתחים־חירורגים. ביניהם היו מפורסמים: ד״ר יעקבקה רפפורט, חתניו: ד״ר קאסובייץ וד״ר ברדח, ד״ר אברהם נאטקיס, ד״ר גוסמאן, הסופר ד״ר מוריץ רפפורט, ד״ר דובס, ד״ר אפשטיין, ד״ר גולדברג. בין עורכי הדין נודעו: ד״ר בלומנפלד, ד״ר מנקס, ד״ר קלאהר, ד״ר מאהל, ד״ר מכסימיליאן לאנדסברגר, י. פפר. יש להזכיר גם את ליאו קלישר שהיה ד״ר לפילוסופיה ובעל רמת תרבות גבוהה. על המשכילים נוספו גם חוגים רחבים של סוחרים, שאמנם לא הגיעו לרמת התרבות של סוחרי ברודי, וכן פקידי מוסדות יהודיים, שמשכורתם הדלה לא הרשתה להם להתמסר להשכלה כשאיפתם. מספר משפחות יהודיות שלחו את בניהם לבתי־ספר כלליים, ומספר התלמידים בגימנסיות ובאוניברסיטה גדל משנה לשנה. מצד שני גברה גם השפעת החסידות בין המוני־העם. בחוגים שלא הושפעו מן החסידות, השתררה אדישות וחוסר־התענינות בצרכי הכלל [8ג]).

בשנים 1827—1847 התחילה בחוגי המשכילים מכל השכבות תסיסה שהתבטאה בהתנגדות חריפה למשטר הקיים בקהלה, התלוי בחסדם של חוכרי מס־הנרות, המעונינים בבחירת אנשי־שלומם בלבד. בקשתם לא נתקבלה ברצון, אך במרוצת הזמן הכירו גם השלטונות בצורך להכניס שינויים בסדר זה.

בראשונה נתמנו בברודי כפרנסים שלא־מן־המנין אנשים מחוגי המשכילים, רופאים ועורכי־דין. בלבוב עמדה הקהלה בשנת 1839 בפני משבר. הרב ר׳ יעקב משולם אורנשטיין נפטר; בקרב משכילי הקהלה היו דעות שמוטב למנות רב באופן זמני ולקבוע תקופת־מעבר עד 1846, עד שיבחר רב בעל־השכלה [8ד]). המתנגדים, עם הירש ברנשטיין בראש, קבעו כיורשו של הרב את ר׳ הירש בן מרדכי זאב. מועמדותו של ר׳ הירש נתמכה ע״י משפחת מיזס, מצד אמו. אולם, החסידים ור׳ יעקב גלאנצר בראש, שבנה אז את הקלויז החסידי, לא הסכימו למועמדות זו.

בראש־הקהלה עמדו משנת 1838 מאיר מינץ, משכיל ובעל־סגנון בגרמנית, והוא עמד ביחסי ידידות עם האדוקים, ומנהיגם הירש ברנשטיין, והיה כותב למענם את כל הכרוזים וכתבי־הבקשה (גם עם הדמו־קרטיה הפולנית קיים יחסים טובים ומילא גם תפקיד פוליטי בשנת 1848).

בין חברי־הועד נבחרו: יהושע מאיר גולדבאום (מותיקי האופוזיציה בשנים 1817—1820), פישל דובס ודוד הירש סוקאל, מאיר ירחמיאל מיזס, ליב שטרנ־קלאהר, כולם משכילים מתונים ומקובלים גם על האדוקים. הם נתמכו ע״י מנהל־המשטרה ריטר פון־סאחר־מאסוך שהיה מעונין בעלית האינטליגנציה לשלטון בקהלה. הועד ניהל מדיניות מתונה ונזהר מצעדים חריפים לגבי האדוקים והחסידים. פעולתו היתה: ריאורגניזציה של בית־החולים שהיה במצב ירוד מאד; סידור המסים וארגון מוסדות הצדקה.

ליב שטרנקלאהר, שעמד בראש בית־החולים, מיסודו של יצחק ואהרינגר (1741—1818), הצליח לשפר את מצב המוסד ולהגדיל את הכנסתו מסכום 8.000 פלורין עד 13.200 פלורין.

מאיר־ירחמיאל מיזס, שפקח על עניני המסים, היה מן המתונים, שעמדתו היתה בין השמרנים ובין המתקדמים, ואליו הצטרפו סוחרים שהיו מעונינים בחינוך ילדיהם לפי רוח הזמן.

פישל דובס, ממניחי היסוד של ההעשיה, איש נבון ומעשי, עשה הרבה להסדרת עניני־צדקה שהיו מוזנחים ועזובים.

דוד־הירש סוקאל, בנו של נתן־נטע סוקאל, מחשובי הסוחרים וידוע בפעולתו נגד חוכרי־המסים, ניהל, יחד עם שטרנקלאהר, את עניני בית־החולים. פעולתם נתקבלה ברצון גם ע״י המשכילים הקיצוניים, שראו בהם אנשים אמיצים ללא ויתורים לאדוקים ולחסידים.

ביחוד עלתה קרנם של המשכילים כאשר מאיר־ירחמיאל מיזס, פישל דובס, מאיר מינץ, ד. ה. סוקאל, ליב שטרנקלאהר וגולדבאום נענו להזמנתו של ד״ר יעקבקא רפפורט והשתתפו בישיבה, שהתכנסה ב־4 באוקטובר 1840 בדירתו של ד״ר בלומנפלד, בה הוחלט להקים „היכל״ (טעמפל, בית־כנסת לנאורים).

אחד מצעדיו הראשונים של הועד היה להטיל על ד״ר בלומנפלד וד״ר קולישר, להגיש תזכיר על

מצב היהודים לאחיו של הקיסר פרדיננד, פראנץ קארל, בזמן ביקורו באוקטובר 1840, ולבקש את ביטול מס־הנרות והקלות בתעסוקה בשביל היהודים.

למעשה, כבר ניכרו סימני הטבה במצב־הקהלה. מבחינת תרבות וחינוך נחשלה לבוב אחרי ברודי וטרנופול, בהן היו קיימים מכבר בתי־ספר עם מנגנון הוראה מאומן ומנוסה. בלבוב לא היה בנמצא גם בית־ספר יהודי אחד, למרות המצב הכספי הטוב באופן יחסי.

Antrittsrede,
gehalten in der großen
Vorstadt-Synagoge
zu
LEMBERG,
am 11. Mai 1844,
von
Abraham Kohn,
Religionsweiser und Prediger der dasigen Israeliten-Gemeinde.

Der Ertrag ist dem Ausbaue des Israelitisch-Deutschen Bethhauses allhier gewidmet.

LEMBERG,
gedruckt bei Peter Piller.
1844.

קונטרס נאומו של הרב א. כהן בבית־הכנסת

בשנת 1840 היה הזמן שנקבע לבחירות חדשות, אך הן נדחו מפני החשש שבהשפעת חוכרי מס הנרות יכשלו המועמדים בבחירות. ונראה שגם השלטונות, שלא היו מתערבים במאבק שבין המשכילים והאדוקים, המתנגדים והחסידים, לא רצו באנשי חוכרי־המס בועד־הקהלה, והעדיפו להתחשב בכוחות האינטליגנציה היהודית. לפיכך מינו השלטונות מבלי לערוך בחירות, בשנת 1842, בתוקף הפקודה, ועד־קהלה חדש בו השתתפו: ד״ר עמנואל בלומנפלד, ד״ר אוסבלד מנקס, ד״ר אברהם ברדח־רפפורט, מרקוס דובס, יצחק אהרן רוזנשטיין, ש. רפפורט. בתור חברים להנהלה נתמנו; מיכאל קהלמן, ד. ל. קרונשטיין, מאיר־ ירחמיאל מיזס וליב מלר.

שנה לפני המינוי התגורר בלבוב המשכיל יוסף פרל, שעורר את המשכילים לפעולות. רופאו ד״ר יעקב רפפורט היה, למעשה, המנהיג הרוחני של האינטליגנציה היהודית בלבוב. ד״ר רפפורט (1772—1855) נולד באומאן, אוקראינה, במשפחת רבנים. אביו, ר׳ מרדכי בן שבתי רפפורט, היה רב באולקסיניץ ובהומאן, נין ונכד לר׳ בנימין, מחבר „גבולות בנימין״, אחיו ר׳ חיים הכהן רפפורט רבה של לבוב הידוע בהשתתפותו בויכוח עם הפרנקיסטים בשנת 1759.

ר׳ מרדכי, אביו של ד״ר יעקב רפפורט, היה רב־הגליל בפודוליה והתעסק גם ברפואה, והדפיס בסוף ספרו „אמרי נועם״ (אולקסיניץ, 1767) תוספת „רפואות לילדים״ עם „רצפטים״ בשפה הלטינית. אמו שרה, בת הרב ר׳ יעקב מדובנא, הוציאה לאור ספר באידיש בשם „תחינה לאמהות״ (לבוב 1804). ר׳ מרדכי גר בהורודנקה, עבר לקרקא והתעסק גם שם ברפיאה מעשית. ב־18 באפריל 1781 קיבל ע״י מנהל השירות הרפואי בגליציה, ד״ר ינדרזיי קרופינסקי, תעודה, שהוא רשאי לרפא חולים בכל גליציה. התעודה אושרה בשנת 1782 ע״י הפקולטה לרפואה באוניברסיטת קרקא וזמן מסויים היה רופא ברובע היהודי קאזימירז ע״י קרקא [9]).

בנו, יעקב, קיבל חינוך מסורתי ולמד גם פילו־סופיה. נשא לאשה את יוליאנא, בתו של בר בירקנטל מבוליחוב, הידוע בהשתתפותו בויכוח עם יעקב פראנק. יעקב עמד בבחינות־כניסה לפקולטה לפילוסופיה ואח״כ לרפואה, גמר את לימודיו בתואר ד״ר לרפואה בשנת 1804 [10]), התישב בלבוב והצליח מאד בעבודתו כרופא, הוא היה אהוב ומקובל על כל החוגים. בעבודתו כרופא לא קיבל שכר מעניים ולא פעם העניק מכספו לעני חולה וגם המציא לו תרופות. ד״ר יעקב רפפורט היה יהודי גאה והתעניין בחיי קהלתו. לפי דעתו „אין אנו צריכים להתבייש בעמנו (נאציאָנאליטעט) בהיותנו בין אנשים ועמים שונים״, הוא התנגד לקפוח השפה העברית, לשינויים בתפילות־ישראל או לתפילה בבתי־הכנסת בגרמנית, כפי שדרשו מתקנים קיצוניים בגרמניה. הוא גם היה מיוזמי ומיסדי בית־הכנסת לנאורים (טמפל) [11]).

ראש־הקהלה החדש, ד״ר עמנואל בלומנפלד [12]), היה מצאצאי משפחת רייצס שנהרגו על קדוש־השם. הוא וחבריו בהנהלת הקהלה ניגשו במרץ לפעולותיהם. במרס 1842 פנו אל הנציבות בבקשת־אישור שהקהלה

תקציב 10 סטיפנדיות בשביל בעלי־מלאכה ותשתמש ב„קרן תלמוד־תורה" לבנין בית־יתומים בשביל 120 יתומים חניכי המוסד. לפי התכנית ילמדו בבית־היתומים למודי־חול ויעמדו כל שנה לבחינות בבית־ספר כללי. הבקשה כללה גם תכנית לקבוע בגימנסיה משרת מורה דת־יהודית, שיוכל למלא גם תפקיד של מטיף. הבקשה נתמכה גם ע"י העיריה. הגוברניון הזכיר בתשובתו לקהלה שהענין כבר נדון בשנת 1835, ולפי חוות־דעתם של יוסף פרל והרץ הומברג, נתנה לשכת־החצר בוינה ב־2 לספטמבר 1837 הוראה, לקהלת לבוב לפתוח בית־ספר עממי לפי דוגמת טרנופול, ולהשתמש בתקציב לתשלום משכ־רת המורה. הגוברניון חזר, איפוא, לענין יסודו של בית־הספר [13]).

בראשית 1843 הגיש ועד הקהלה בקשה לבטל את מס־הנרות [14]) ומסר תיאור מפורט של המצוקה בגלל המסים, שהם עלבון למצפון ולרגש הדתי. הודגש, שתוספת המסים והנגישות הם הגורמים העיקריים לדלות היהודים בגליציה. בו בזמן הוגש תזכיר נגדי ללשכת הקיסר ע"י קבוצת יהודים, ביזמת חוכרי־המס [14א]).

הגוברניון קבע, שיהודי־גליציה חייבים, כשאר התושבים, בתשלום כל המסים הישירים ומסי־העקיפין. אבל, מס־הנרות הוא שנוא בגלל הנגישות שבגבייתו ופגיעתו קשה במיוחד בדלת־העם.

אכן, לשכת־החצר החליטה שידונו על מס־הנרות במסגרת דיון ובקורת על מסי־היהודים בכלל, ולפי שעה יש להשאירו. „הסידור הזמני" נמשך שנים רבות, ורק ב־15 במרס 1843 הציעה לשכת־החצר לבטל את מס־הנרות; לעומת זאת עמדה לשכת־החצר על הדרישה, שהקיסר לא יסכים לביטול מס־הנרות, עד שלא ימצאו תחליף להכניס את תמורתו, מפני שהמצב הכספי וצרכי־הממלכה אינם מרשים לוותר על הכנסות אלה. ב־19 במאי 1843 נתן הקיסר פרדינגד את הסכמתו לדרישת לשכת־החצר [15]) ובזאת נדחתה בקשת הקהלה [15א]).

אחרי שד"ר בלומנפלד וחבריו בהנהלת־הקהלה השתדלו להכניס סדר באדמיניסטרציה, ניגשו בשנת 1843 לריאורגניזציה של תלמוד־התורה והונהגו בו גם לימודים כלליים. בתכנית הלימודים נכללו גם תנ"ך עם תרגום גרמני, חשבון, כתיבה, דקדוק עברי והשפה הגרמנית. מספר התלמידים היה 130. לכסוי ההוצאות הספיקו הכנסות אחד הבתים של הקהלה, 800 פלורין. מנהלת בית־היתומים גם דאגה להמציא אוכל ובגד לנצרכים.

בית־היתומים נפתח ב־30 במאי 1842 בעזרתו הפעילה של מפקח־המשטרה ברובע היהודי, הרש ציפר (1796—1858), שתרם למעל זה את כל הונו [15ב]). האדוקים העשירים סרבו מתוך התנגדות למגמת מוסד זה להשתתף בעזרה כספית לקיומו. הממשלה תרמה 10 סטיפנדיות להשתלמות החניכים במלאכה ומקצוע.

בו בזמן תרם קומיסר־המלחמה העליון (ק. ק. פעלדקריגס־אֶבערקאָמיסאר) ויליבד שיסלר (שיסלער) בית, שנפתח בו מעון־הילדים היהודי הראשון בלבוב. למוסד נתקבלו 170 ילדים.

הכנסות בית־החולים שהיו 13.200 פלורין, עלו עד 20.000 פלורין לשנה. בשנת 1843 קבלו בו טיפול רפואי 1304 חולים, מהם הבריאו 1117, ונפטרו 187. בשנת 1843 נוסד ע"י בית־החולים, בעזרת יורשי ב. גולדשטרן, בית־הבראה בשביל 79 איש [16]). ביזמת הקהלה נוסדה אגודת־נשים שדאגה לענ־יני הכלכלה בבית היתומים.

אכן, ועד־הקהלה הקדיש את מאמציו בעיקר להקמת בית־ספר עממי, שהרבה השתדלו בו. בתשובת השלטונות בענין מנוי מורה־דת נזכרה הוראת לשכת־החצר משנת 1837, שהטילה על הקהלה ליסד בית־ספר עממי, ולפיכך ניגש ד"ר בלומנפלד לביצוע התכנית.

בראשית 1844 הגישה הקהלה תזכיר מפורט על יסוד בית־ספר גרמני־יהודי (דויטש־איזראעליטישע הויפטשולע), בהוכיחה שבגלל הצפיפות בבתי־הספר הנוצריים נחוץ להקים בית־ספר מיוחד ליהודים, שמספרם גדל עד 17.043 נפשות ומספר הילדים בגיל חובת החינוך הגיע עד 1704. החדרים, המלמדים וראשי דוכנא (בעלפער) הם מקור בערות ואין בהם כדי להעניק לילדים חינוך סדיר. המלמדים אינם בעלי השכלה וידיעות, רובם אנשים שלא מצאו להם שום פרנסה ונעשו מלמדים מתוך דחקות. הקהלה הביעה רצונה ליסד בית־ספר סדיר לפי דוגמת בית־הספר של פרל בטרנופול. כל הזמן השתדלו להקים את בית־הספר, אולם הדבר נכשל בהשפעת מורדי־אור (אבסקוראנטען), שהשתדלו במשרדי השלטונות לחתור נגד תכניות אלו.

בקשת הקהלה נשלחה לועדת־החצר לעניני חינוך (שטודיען־האף־קאָמיסיאָן) שהחליטה, ב־16 באפריל 1844, לאשר את תכנית הקהלה, לפי קוים אלו:

הקהלה התחייבה לאסוף כספים לרכישת מגרש לבנין בית־הספר. כמקורות לתקציב קבעו: א) תוספת גולדין אחד משחיטה כשרה — 4400 פל׳, ב) שכר־

לימוד לפי מצב הורי התלמידים — 20 קרוצר, 45 קרייצר או פלורין אחד ומתלמידים הבאים מחוץ לקהלה — 3 פלורין; ילדי־העניים פטורים מתשלום שכר־לימוד. לכיסוי הגרעון בתקציב יוטל מס מיוחד.

בראש המוסד יעמוד מנהל ו־2 מפקחים הממונים ע״י הגוברניון לפי הצעת משרד־המחוז. המורים יתמנו ע״י המנהל והמפקחים, באישור הגוברניון. כל צוות העובדים יהיה יהודי.

לימוד השפה הגרמנית והפולנית יקבע לפי תכנית בתי־הספר הממלכתיים, הלימודים העבריים — לפי תכנית בית־הספר מיסודו של פרל. בית־הספר הוא בסמכות משרד־המחוז ונתון לתחוקת בתי־הספר הכלליים. בשבת ובחגי־ישראל לא יתקיימו בו למודים, אך ביום א׳ וחגי־הנוצרים לא ישבתו מן הלימודים. חובת־הלימוד חלה גם על נערות. הצעת הקהלה שבית־הספר יקרא „בית־ספר יסודי לדוגמה״ (מוסטער האופטשולע) נדחתה ובמקומה נקבע השם „בית־ספר אשכנזי־יהודי בלבוב״ („דויטש איזראעליטישע האופט־שולע אין לעמבערג״).

ב־16 באפריל 1844 אישר הקיסר פרדינגד I את הצעת ועדת־החצר לעניני חינוך בתנאי של גביית תוספת־מס לשחיטה כשרה כל זמן שלא יהיה הכרח לבטל או לשנות את המס [17].

עסקני הקהלה רצו להזמין מטיף מתקדם שהנהלת בית־הספר תהיה בידו. הם החליטו להגשים את החלטת הישיבה מ־4 לאוקטובר 1840 שנתקיימה בביתו של ד״ר בלומנפלד, להקים בית־כנסת לנאורים, שלמרות כל המאמצים של „ועד הטמפל״ בראשותו של ד״ר יעקבקא רפפורט לא יצאה לפועל. כאן ראו את השעה כשרה להגשמת החלטה זו.

הבקשה לגוברניון בדבר רשיון לבנין „טמפל מודרני״ לפי דוגמת וינה ופראג, הוגשה מזמן, ב־20 ביוני 1842. אחרי שהסבירו לגוברניון את המקורות לכיסוי הוצאות הבניה, קבלו ב־18 בדצמבר 1842 את הרשיון ע״י שר־המחוז מיהלבאכר שתמך במשכילים למורת־רוחם של האדוקים.

ביולי 1843 נרכש המגרש, שנרשם בספרי־הקרקעות ע״ש „בית־כנסת אשכנזי־יהודי״ (דויטש־איזראעליטישעס בעטהאוז). בסיומו של אוסף הכספים נמצאה בין השאר גם תרומתו של מנהיג החסידים יעקב גלאנצר, שנאלץ לתרום לבנית ה„טמפל״ 900 פלורין, כדי לקבל את אשור־הקהלה ומשרד־המחוז לבנית ה„חידושים שול״. בנין ה„טמפל״ הצריך תוספת השקעות, מלבד הקרן של 4000 פלורין מעזבונו של אייזיק רוזנברג בשנת 1798, לפיכך השתמשו גם בקרן בית־היתומים, 5503 פל׳ ו־42 גר׳, שנרשמה כהלואה. כמטיף הוזמן הרב אברהם כהן מהוהנאמס. בשבת כ״ג באב התקיימה דרשתו הראשונה בבית־הכנסת בחוץ־לעיר, שנתקבלה בהתלהבות ע״י חברי ועד־הקהלה ועד־ה„טמפל״, וב־20 לאוגוסט 1844 נחתם אתו חוזה על מנויו כמטיף, מורה־דת ומנהל בית־הספר [18].

בית־הספר נפתח בנובמבר 1844 ובו 3 כתות וכתה יסודית, לפי דוגמת בתי־הספר הכלליים. הרכב מועצת בית־הספר היה: שני מפקחים, פרנסי הקהלה ד״ר בלומנפלד וד״ר קולישר, והמטיף אברהם כהן כמנהל בית־הספר. בתור מורים נתמנו פסח גרינס לשפה העברית [19], הירש גלאסגאל לקליגרפיה, שניהם הורי בבית־הספר של פרל, מיכאל וולף [19א] לעברית, ליאו פוללנדר־ריסברג — לשפה הגרמנית, עקיבא (קארל) לודנר [19ב] — חשבון, ש. שלזינגר, איגולניצר — עברית, ברנרד פרנקל — פולנית. מלבד אלה נתמנה גם ד״ר ברנהרד שטרנברג כמורה וסגן־מנהל.

עם פתיחת בית־הספר נרשמו בו נערים ונערות במספר גדול. בשנת הלימודים הראשונה (1844/1845) ביקרו בו 427 תלמידים ותלמידות, בשנת 1846/1845 היו בו 583 תלמידים (ב־7 כתות) ובשנת 1847/1846 — 738 תלמידים.

הרב אברהם כהן כתב בעצמו ספרי־עזר ללמודי היהדות: „ספר־לימוד תולדות היהודים״ עד חורבן־הבית השני, וספר ללימוד־הדת „חנוך לנער״.

יסוד בית־הספר, בנין ה„טמפל״ ומנוי אברהם כהן העלה את חמתם של האדוקים במידה כזו, שהגישו ערעור לגוברניון בחתימת מנהיגיהם יוסף הרש רפפורט, מרדכי זאב אטינגר, יעקב הירץ ברנשטיין, הירש אורנשטיין, שמואל גולדשטרן ומאיר מינץ. ביחוד גבר הרוגז בהוודע להם שהמטיף אברהם כהן נתמנה רב־הקהלה וישב על כסא הרבנות. עליו ישבו גאונים כקלמן מוורמס, משולם מזלצבורג, דוד הלוי בעל „טורי־זהב״, „חכם־צבי״ צבי־הירש רוזאניש והאחרון — ר׳ יעקב־משולם אורנשטיין. האדוקים לא יכלו עוד לשתוק והחליטו לצאת ברמה ולמנוע צעד זה. בכתב הערעור, שכנראה היה פרי־עטו של מאיר מינץ, מתואר אברהם כהן כעם־הארץ בתלמוד, שאינו שומר מצוות ומזלזל בדיני התורה. בעצומה שהיו בה מאות חתימות, מחו נגד יסוד בית־הספר. הגוברניון שלח את כתבי־הערעור עם חוות־דעת חיובית של שר־המחוז מיהלבאכר לשלטונות בוינה, שהעבירו את הערעורים למשרד המוסמך בדורנבירן, טירול, בדרישת

דו"ח על אישיותו של אברהם כהן. המשרד הזמין את ראש־הקהלה בהוהנאמס, פיליפ רוזנטל, שמסר עליו דעה חיובית. על יסוד חוות־דעת דחו השלטונות המרכזיים בוינה את מחאות האדוקים[20]. זמן קצר אחרי כן נתמנה אברהם כהן ע"י השלטונות לרב־המחוז לבוב (קרייז־ראבינער) ולמנהל מרשם האוכ־לוסיה היהודית (מאטריקעל) במקומו של אברהם קורקיס.

שנאת האדוקים גברה ביותר, כאשר גילה כהן זיופים בספרי הרישום. בדרשותיו בקר את הקנאות והבערות של הרבנים והצדיקים, במכתביו שהדפיס ב„לוח־בוש" בוינה דיבר בלעג על מנהגים מסויימים, ושיא התנגדותם הגיע כאשר ערך, בדצמבר 1846, חגיגת בר־מצוה ו„בת־מצוה" בבית הכנסת „טמפל". האדוקים ראו בכך צעדים לקראת שמד ונוצרה תסיסה, שהיתה מוכרחה להביא לידי התפרצות.

ועד־הקהלה המשיך בפעולתו הארגונית ובנסיונו לשנות מן הסדרים המיושנים ולהכניס רוח־חיים חדשה בקהלה ולהתאימה לצרכי הזמן. פרנסי־הקהלה ביקשו לשכנע את השלטונות בצורך להכניס תיקוני־חוק לשיפור מצבם הכלכלי והתרבותי של יהודי גליציה.

משהצליחו להקים בית־כנסת ובית־ספר לפי רוח הזמן וארגנו את מוסדות־הסעד, ניגשו פרנסי־הקהלה לחפש פתרונים לבעיות דחופות בשטח יחסי הממשלה אל היהודים.

הזמן והתנאים נראו להם נוחים לפעולה זו מאז נתן הקיסר פראנץ I, בשנת 1803, הוראות לעבד תקנון יהודי חדש, ש„מטרתו אינה רק עניני מסים בלבד" (דערען צוועק ניכט אליין דאס שטויער־וועזען איסט). במשך שנים טיפלו השלטונות בהכנת התקנון החדש, כי לפי דברי הקאנצלר גראף אוגארטה (1812) טעונה שאלת היהודים עיון ממושך, אע"פ שהקיסר ביקש להחיש את הענין. בשנת 1820 ציווה הקיסר בנימה חריפה לפעול למען הסרת המחיצה שבין היהודים ויתר האוכלוסין, ודרש להטיל על הנוער את חובת הלימוד בבתי־הספר הכלליים ולהתנות את מינוי הרבנים בהשכלה כללית.

בשנת 1833 הודיעה לשכת־החצר שהיא עדיין עסוקה בחקירת החוקים בעניני היהודים וכי יועץ־החצר פון וידמאן, הממונה על כך, לא גמר את חקירותיו והוא דורש כל פעם הסברים ופרטים נוספים מן הגוברניון: בנוגע לחוקים בעניני המוזגים, בדבר ייסוד מוסד להשכלת הרבנים בפילוסופיה, מה ההבדל בין רב ומורה־דת וכד'. הגוברניון מצדו היה מעביר את השאלות לחוות־דעת שרי־המחוזות וכולם לא מיהרו בתשובותיהם, וכך נמשכו הדיונים וגדלו התיקים בלי סוף[20א]. השלטונות הממונים על עניני היהודים התעסקו באוסף תזכירים וחוות־דעת של יהודים נאורים ומומחים בבעיות אלו — והענינים נשארו כשהיו.

השלטונות הגליצאים התחילו להכיר בערכם של היהודים ולראות בהם את „המעמד השלישי" (tier état) של גליציה, העלול לחזק את הגורם הגרמני התומך בריכוז השלטון בוינה. מצד שני התחילו גם במנהיגות הפולנית בגליציה לראות, שאין לזלזל בבעיה היהודית, ביחוד אחרי המרד הפולני בשנת 1830/31 התגברה ההכרה בציבור הפולני בגליציה בהשפעת ה„אמיג־רציה", שיש לרכוש את יהודי גליציה ל„ענין פולין". מן הנסיון הוברר להם, שיהודי גליציה, בניגוד לאחיהם בפולין הקונגרסאית, לא הראו תגובה חיובית על ההתעוררות הלאומית שהתבטאה במרד, ומספר המתנדבים הצעירים מגליציה היה מעט מאד[21].

למרות העובדה, שרק מעטים מבין הצעירים אהדו את הפולנים, נחשדו יהודי גליציה, ובפרט בלבוב, בעיני הממשלה על מתן עזרה לפולנים הלאומיים. החשד גבר בשנים 1835—1837, כאשר שליח־האמיג־רציה יוזף זאלובסקי ארגן במרס 1833, על דעת עצמו, פלישה פרטיזנית לפולין הקונרסאית, שנכשלה לחלוטין. הפרטיזנים הפולנים נהדפו ע"י המשטרה בעזרת הצבא, ובדרך של חיפושים בדרכים וביערות ומאסרים המוניים. במסע הרדיפות השתמשה המשטרה גם במרגלים יהודים, אולם מספר מועט מאד מן היהודים הראו נכונות לשרת את השלטונות בריגול אחרי הפולנים. להיפך, להפתעת הפולנים הראו היהודים בברודי ובלבוב אהדה רבה לענין הפולני ועזרו לפרטיזנים הפולנים להתחבא מפני רודפיהם.

כידוע, הובאו אז לדין רבים מן הפולנים, ביניהם יאן לבנדובסקי וקארול בורקובסקי, שהואשמו בבגידה באוסטריה — ובמהלך המשפטים נודעו לשלטונות פרטים על העזרה שניתנה מצד היהודים לתנועה הפולנית. על יסוד דו"ח המשטרה נעשו בלבוב חיפושים בין היהודים המשכילים[21א], בחנויות־הספרים של מנדיל בודק ושמואל איגל מצאו עלונים של המהגרים הפולנים בפריס. הענין נראה לשלטונות חשוד וחשוב במדה כזאת, שגראף טאאפה, נשיא משרד־המשפטים העליון בוינה, מסר ב־25 בינואר 1835 לקיסר דו"ח מיוחד על החיפושים.

ידיעות מפורטות על קיום אגודות מהפכניות

פולניות מסר ברמן בירקנטאל מבוליחוב, כנראה ממשפחת בר בוליחובר. בעד שירותו בשנת 1835 בלבד קיבל 600 פלורין [21ב]).

מנהיגי הפולנים החלו להתחשב ביהודים כגורם פוליטי, אך לא נראו עדיין סימנים של התקרבות יהודית־פולנית בגליציה. אמנם, חוגי המשכילים הדגישו שיהודים חייבים הכרת־טובה לעם הפולני על שנתן להם כניסה לפולין בזמן גירושם מגרמניה, אולם „בחיים המודרניים נעלמים זכרונות העבר בפני המציאות בהווה, ומתוך האינטרסים של הקיום לעתיד. לכן על היהודים לדחות כל אהדה לפולין" כי „עתידנו בידי אוסטריה ותחיתנו הפוליטית־הרוחנית תוכל להיות רק גרמנית, אע"פ שהעם הגרמני דוחה אותנו במדעיות כה שיטתית וקרה" [22]), אולם המשכילים דרשו שילמדו גם פולנית בבתי־הספר היהודיים.

בקרב האינטליגנציה היהודית טרם התגבשו דעות ברורות על האוריינטציה הפוליטית, ראש־שאיפתה היה מכוון להשגת האמנסיפציה ובה היו מעונינים מנהיגי־הקהלה ולא התחשבו בפרובלמטיקה יתרה הקשורה בסבך הבעיות מסביב. מתוך הנחה, כי עתידם של יהודי גליציה קשור רק באוסטריה, ראה ועד־הקהלה בלבוב כחובתו, בקשר למאורעות בשנת 1846 [23]), שחיטות האכרים בטרנוב והתפרעויות במחוזות אחרים, לפנות אל הממשלה בבקשה להקים גדוד יהודי, שיעמוד לשרותה של אוסטריה.

ב־3 במרס 1846 ענה הגוברניון להנהלת־הקהלה, שהממשלה לא קבלה את הצעתה להקמת גדוד יהודי, מפני שאין כל סכנה נשקפת למדינה ולבירתה. אולם, במקרה של סכנה תביא הממשלה בחשבון את „ההצעה הפטריוטית" של הקהלה. שר־המחוז הביע את תקוותו, שבמקרה של סכנה יהיה הכל מוכן להקמת הגדוד [24]). מלבד הצעתו ע"ד הגדוד היהודי תרם ועד־הקהלה 4.000 רביעיות יין־שרף בשביל החיילים „הממלאים שירות קשה". בשם מפקדת־הצבא שלח הגנרל פסטנ־בורג לועד־הקהלה מכתב־תודה על „תרומה פטריוטית זו".

בהסתמכה על „עמדתם הלויאלית" של יהודי גליציה במאורעות הדמים, הגישה קהלת לבוב, ב־3 באפריל 1846, פטיציה לקיסר פרדיננד I (בחתימת ד"ר בלומנפלד, רוזנשטיין, מ. דובס, י. ל. קולישר וד"ר קולישר) בדבר ביטול ההגבלות על פרנסת היהודים, ביחוד את איסור הישיבה בכפרים. בבקשתם הדגישו את העובדה שהיהודים הראו במאורעות־הדמים של 1846 את התקשרותם ונאמנותם, המצדיקה

דרישה כזאת וכי בגלל הצפיפות בערים יש להעביר חלק מן האוכלוסיה היהודית לכפרים, וע"י כך יחוזק הגורם הגרמני, שגם השלטונות מייחסים לכך חשיבות רבה. הנציבות (פילרסדורף ווזאלסקי) צרפה מכתב־לווי לפטיציה בו אישרה את „התנהגותם הפטריוטית" של האוכלוסיה היהודית ועזרתה המלאה במאורעות והמליצה להעניק ליהודים את ההקלות שבקשו. לשכת־החצר בוינה הגישה לקיסר ב־26 במאי 1848 המלצה להתחשב בפטיציה זו בזמן שיוחלט על הסדר חדש של עניני היהודים בגליציה [24א]).

מינויו של הרוזן סטאדיון לנציב גליציה נתקבל ע"י היהודים ברצון, מכיון שהיה ידוע כידיד־היהודים מזמן כהונתו כפקיד במשרד־המחוז סאמבור בשנת 1829, שאז למד פולנית ועברית מפי המורה היהודי לבל גראבשייד [25]).

עם השינוי בנציבות פתח ד"ר בלומנפלד בשנת 1847 בפעולה מדינית, בהציעו להעניק ליהודים את זכות־האזרחות של העיר, אולם הצעתו עוררה סערת־התנגדות בין העירוניים הנוצרים. ד"ר בלומנפלד וחבריו לא דאגו לעניני הקהלה המקומיים בלבד והחליטו לטפל גם בעניני היהדות הגליצאית כולה. מתוך גישה זו כינס ד"ר בלומנפלד, בקיץ 1847, את נציגי הקהלות הגדולות, לבוב, ברודי, טרנופול, סטניסלבוב, סטריי וסמבור, לדיון במצב והחליטו להגיש לממשלה תזכיר שיתאר במפורט את מצבם העגום של היהודים, ולבקש את ביטול הגבלות השיכון ואת המסים המיוחדים, ביחוד מס־נרות ומס־בשר כשר. מכיון שלפי החוק אסור היה לקהלות להגיש פטיציות קולקטיביות, הוחלט שכל קהלה תשלח את הפטיציה בשמה, ובאופן ישר.

הפטיציה הראשונה נשלחה ע"י קהלת לבוב ב־22 באוגוסט 1847 חתומה בידי ראשיה ד"ר בלומנפלד, ד"ר אדם ברח־רפפורט, מארק דובס, ד"ר ליאו קולישר, י. ל. קולישר, י. א. רוזנשטיין וחברי הועד: יעקב גוטליב, פייבל ויץ, ליב רוסמאן וה. גרודר [26]).

בפטיציה הדגישו את בעית מסי היהודים, מס־הנרות ובשר כשר. בתיאור מזעזע לב מודגש העלבון הנעשה ליהודים במסים אלו. מלבד המצוקה שהם סובלים בגללם — נאמר שם — קשה לספר על היללות והזעקות בשעה שגובי־המס מעקלים בבתי העניים את המזרונים, מוציאים את כלי־הבית ההכרחיים ביותר ואפילו את סידורי־התפילה. המסים מטילים פחד ואימה והורסים את מנוחת האוכלוסיה. לא יתוארו תמונות־הזועה של חוכרי־המס או משרתיהם המופיעים בליווי

חיילים בדירות העניים כדי לראות אם לא הדליקו נרות יותר מן המס ששלמו. והוא המצב בנוגע למס־הבשר הכשר. בתזכיר דובר גם על התנאים המדיניים והאזרחיים, על האיסורים וההגבלות במסחר, במלאכה ובמקצועות חפשיים [26א]).

במשלחת שהשתתף בה גם הרב אברהם כהן יצאה לוינא כדי למסור את העצומה. אולם, לשוא היה עמלה: השלטונות המרכזיים לא נאותו לבטל את המסים או לעשות ויתור כל־שהוא לטובת היהודים. כל הפטיציות מלבוב, ברודי (19 בספטמבר 1847) טרנופול (1 באוק־טובר 1847), סטניסלבוב (25 באוקטובר 1847), סטרי וסמבור (2 בנובמבר 1847) נשלחו בחזרה לגוברניון ונגנזו ללא כל טפול.

רק בעיה אחת זכתה לטפול הגוברניון פעמים מספר, והיא: ביטול המלבושים המסורתיים של יהודי־גליציה והדרכים להכריחם שיתלבשו אירופאית.

בשנת 1791 דרש הקיסר יוסף II, לבטל לחלוטין את התלבושת היהודית. אולם הדבר לא הוגשם, כי בהשתדלות יהודי גליציה הגישו בעלי בתי־חרושת הנוצרים לאריגים ולקטיפה בוינה ובבוהמיה בקשות לממשלה, שבגלל המלאי העצום שהכינו לשנים, יש לדחות את ביצוע התקנה, כדי שלא תהרס התעשיה המעסיקה למעלה מ־11.000 איש. הגוברניון של אוסטריה־התחתית תמך בבקשה מתוך נימוק, שביצוע התקנה יהרוס תעשיה שלמה המעסיקה 250 מכונות יקרות. תחת לחץ זה ביטל הקיסר יוסף II, את התקנה.

אולם בשנת 1840 צף הענין שוב על שולחן הדיונים, בקשר עם הצעת תקנה לאסור על נשים יהודיות לחבוש שביסים (שטערנטיכל), הדיון נמשך זמן עד שהחליט הקיסר בהוראה מ־5 באפריל 1841 להשאיר את התלבושת היהודית.

והנה, נתעורר שוב ענין התלבושת.

ב־2 ביולי 1847 נדרש ועד הקהלה ע״י משטרת לבוב להגיש את חות־דעתו בענין התלבושת היהודית. ועד־הקהלה חווה דעתו בחיוב על החלפת התלבושת המסורתית, כי בכך תחוסל המחיצה שבין היהודים והנוצרים ותהא בה תרומה חשובה להכנסת סדר וחוש־נקיון, תבוטל הלהיטת למותרות אצל הנשים, ותחדל קנאת הנוצרים. לפיכך, יש לבטל את התלבושת בהתאם לתקנות מ־29 במרס 1789 ו־3 במרס 1820, וביחוד נוכח העובדה שיהודים רבים החליפו בעצמם את מלבושיהם, ורבים נמנעים לעשות זאת מפחד הוריהם וחותניהם [27]). לתזכיר צרף ועד־הקהלה הצהרות של מאות יהודי לבוב המבקשים לבטל את התלבושת [28]).

לשם הפגנה לבשו רבים מן הצעירים בשבת אחת מלבושים לפי מנהג אירופאי וטיילו בפרהסיה ברחובות העיר.

בראות האדוקים את התגברות התנועה פחדו, שהשלטונות ימלאו את משאלתם של הנאורים, וארגנו פעולה נגדית, גייסו ע״י הקהלות בקשות המוניות להשאיר את התלבושת היהודית, בנמוק שהסוחרים והחייטים מחזיקים מלאי גדול של משי שאפשר להשתמש בו רק לתלבושת יהודית וכן בקשו שלא לאסור נשיאת שביסי הנשים, שלפעמים הן ערך־חסכון יחיד במשפחה יהודית.

הגוברניון החליט לדרוש חוות־דעת של הרב אברהם כהן, והוא גילה דעתו שצריך להכריח את כל היהודים — פרט לרבנים, דיינים וכלי־קדש — להתלבש אירופאית. במיוחד דרש הר׳ כהן לאסור חבישת „ספודקים", כובעי־פרווה ושביסי־נשים משובצים פנינים ואבני־חן, הגורמים הרס כלכלי בהרבה משפחות המתיימרות להיראות בדברי־מותרות כאמידים. לפי הצעותיו צריך להעמיד את החלפת התלבושת כתנאי למתן רשיונות מסחר, מלאכות, תעשיה, ובמיוחד לנשואין. בהצביעו על איסור התלבושת היהודית בפולין, הראה הר׳ כהן על הצרך בתיקונים אלו לשם חיסול החסידות שהתפשטה בגליציה מזמן בואו של „הפטרון" ר׳ ישראל פרידמן מרוסיה לאוסטריה [28]).

הגוברניון לא הסתפק בכך וביקש לשמוע גם את דעת האינטליגנציה היהודית הקרובה לאדוקים. לפיכך נתבקש מאיר מינץ, ב־17 בנובמבר 1847, למסור למשרד־המחוז את דעתו על סבות העוני, הירידה המוסרית והנשואים הבלתי־חוקיים בין היהודים.

תזכירו של מינץ נדפס בשנת 1848 בשם:

Ein Wort zu Zeit. Gutachten ueber die Verhaeltnisse und Uebelstaende der Galizischen Juden in Folge einer loeblichen K.K. Kreisamtlichen Aufforderung von V...v. M...tz. [29])

בתזכירו מתוארת תמונה בהירה של מצב היהודים והוא מייחס את סבות העוני והדלדול הכלכלי רק לאשמת הממשלה, המגבילה את זכויותיהם, וזכות ישיבתם ברובעים מיוחדים וחוסמת בעצמה את הדרך לתרבות וקדמה. בניגוד למשכילים שהעמידו את הדגש על ההשכלה, יסוד בתי־ספר וכו׳, טוען מינץ בתזכירו כי ההשכלה בתנאים הפוליטיים השוררים מביאה לידי אכזבה יתרה בראות היהודי כמה עלוב מצבו. לא השכלה, אלא שווי זכויות אזרחיות וכלכליות

רצוי ליהודים, ואז יבואו גם השנויים בשטח ההשכלה. מינץ, שהיה ממתנגדיו של הרב כהן עודד את המחאות והתגובות של האדוקים. הוא היה מחבר וכותב את תזכיריהם וכתבי־תלונותיהם, שהצטברו במשרדי השלטונות.

אהדת השלטונות, ביחוד משרד־המחוז שבראשו עמד מיהלבאכר, פקיד משכיל, היתה נתונה דוקא לשאיפות הנאורים. האדוקים הרבו בפטיציות שמטרתן היתה להוציא את רישום האוכלוסיה מידי הרב כהן. הם העלילו על ראש־הקהל ועסקני המוסדות וטענו, שמפקח־המשטרה היהודי הירש ציפר, לוקח שוחד מיהודים זרים בשביל בית־היתומים וה„טמפל". השלטונות קבלו גם כתבי־מלשינות בעילום־שם, שהחריפו את היחסים בין האדוקים לבין הנאורים, והדברים הגיעו גם להתנגשויות והתנפלויות.

מפנה ניכר בא בחיים התרבותיים של הנוער היהודי, ורב היה מספר המשכילים שקראו ועיינו בספרי השכלה ובספרות הגרמנית, שבה ראו את השיא הרוחני.

אולם הנוער לא מצא סיפוק בזרם המדעי של ספרות ההשכלה ומדעי היהדות שעמדה תחת השפעתם של שי"ר, רנ"ק, רגיו, שד"ל וכו'.

הצעירים התקוממו נגד הקו המדעי ושאפו לכוון אמנותי. בלבוב נמצא מספר משכילים ומשוררים צעירים בעלי־כשרון, שכתבו עברית וגרמנית. אחד מהם, משה רייצס, כתב שירים בשבע לשונות: עברית, ארמית, גרמנית, צרפתית, איטלקית, אנגלית וגם פולנית. הסופר הצעיר, נחמן יצחק פישמן, יליד לבוב, הוציא בשנת 1827 בהיותו בן י"ז שנה, בעזרתו של יעקב שמואל ביק, שהכיר בכשרונו ותמך בו, כרך שירים „אשכול ענבים" (לבוב תקפ"ז) שעשה רושם כביר. גם הרופא ד"ר אברהם נאטקיס, בנו של המשכיל בנימין נאטקיס, שהרב ר' יעקב אורנשטיין הטיל עליו חרם בשנת 1816, פירסם שירים ליריים ב„ביכורי העתים" (חוב' 6—7) ו„בירושלים" ובעודו תלמיד הגימנסיה פרסם שירים בירחון הגרמני בלבוב „מנע־מואסינע". הסופר בעל הכשרונות אברהם מנדל מוהר (1815—1868), וגיסו בודק, הסתערו אחרי 1848 על החרדים ופרסמו נגדם חוברת „עצה טובה", המזהירה את המנהיגים האדוקים ואת חוכרי־המסים המנצלים ומקפחים את האוכלוסיה היהודית. הם גם הוציאו את השבועון הראשון בלבוב באידיש „לעמבערגער אידישע צייטונג" והדפיסו גם ספרי גיאוגרפיה והיסטוריה בסגנון עממי.

בנוער היתה ניכרת תסיסה נגד המגמה המדעית בספרות ההשכלה. קבוצת צעירים, ובראשה יעקב בודק (1819—1855), שואפת להסיר את עטרת הכבוד מסופרי־החכמה והמדע: שי"ר, צונץ, שד"ל, י. ש. רגיו, שראו בהם קודם גדולי המדע והספרות והעתירו עליהם כבוד רב.

יעקב בודק התקשר עם גיסו אברהם־מנדיל מוהר, נחמן יצחק פישמן, שנתפרסם באוסף שיריו בעברית ועם יעקב מנש וביחד הוציאו לאור, בשנת 1837, את החוברת הראשונה של השנתון לבקורת בשם „הרואה ומבקר ספר מחברי זמננו". אין בשנתון סקירה ביבליוגרפית־עיונית על ספרים שהופיעו אלא במה מוקדשת לפולמוס — כנראה על רקע של קנאה אישית נגד סופרים שזכו לשם והוקרה בעבודתם המדעית.

ארבעת הצעירים פרסמו בחוברתם מאמרי־בקרת שליליים על כל החידושים של חכמי ההשכלה — ביחוד שי"ר, רגיו, צונץ ושד"ל — בתולדות ישראל, ולא באופן מדעי־אוביקטיבי נכתבו המאמרים אלא מתוך השפלת כבוד וחילול־שמות, בכוונה להעליבם ולהקניטם בפני הקורא.

כשהגישו את החוברת לצנזור ותכנו נודע לי"ה שור מברודי, עשה מאמצים והשפיע עליו לגזור גניזה על „הרואה". כתוצאת ההשתדלות נבצר מהם להדפיס בלבוב את החוברת השניה, בה יצאו בבזיונות וגדופים אישיים נגד שי"ר. לפיכך נדפסה החוברת בשנת 1839 בשם „עמק שושנים" בהונגריה, שחוקי אוסטריה לא חלו בה, ושם הצטרף עמנואל רוזנטאל[30] אל הקבוצה הזאת. אולם, בהודע הדבר לצנזור בלבוב גזר להשמיד את הספרים הנדפסים שהובאו לגליציה והעניש את המחברים בסך 25 דוקטים.

במלחמתם נגד שי"ר לא נרתעו מתנגדיו הצעירים אפילו מלהזיק לפרנסתו בתור רב. כאשר הוזמן לשבת על כסא הרבנות בפראג, כתבו לנכבדי הקהלה לעוררם לבטל את מועמדותו. שי"ר ענה להתקפותיהם בשני מכתבים ב„כרם חמד" 11—12, 1814, למעשה לא תרם „הרואה" תרומה חיובית להתפתחות הספרות, בגלל דרך פולמוסו השלילי והאישי. מפני האופי התוקפני עזב יעקב מנש את הקבוצה. בודק, פישמן ומוהר הוציאו בזולקוב (1844), בלבוב ופראג (1845) 3 חוברות של המאסף „ירושלים" הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו דברי חכמה ודעת, שירים ומליצות באורי כתבי קדש וכל יקר בשפתו הקדושה[31].

במאסף זה השתתף גם יוסף טארלר, אחרי שחזר בתשובה ופרסם סטירה שנונה נגד החסידות „יעלזו

חסידים". פישמן הדפיס במאסף שירים בתוכן דתי־פטריוטי ומאמרים על תולדות היהודים. נושא מאמריהם של בודק ומוהר היה על הספרות העברית בימי הבינים, ובודק פרסם גם מכתבי־מסע בסגנון מבדח ונפתלי־מנדל שור הדפיס את שיריו במאסף זה.

אין ב„ירושלים" אותה נימה תוקפנית־אישית, שבה הצטיין „הרואה". פישמן בעצמו עזב את הבקורת השלילית ונקט סגנון ספרותי חיובי. פרסם מחזות על נושאים תנ"כיים כגון: „מפלת סיסרא" (1841), פירוש לספר איוב „שפה לנאמנים" (1854) ופואימה „העת והמשורר" (1870) ומזמן לזמן השתתף גם ב„מגד ירחים" של יוסף כהן־צדק.

באמצע המאה הי"ט חדרה ההשכלה עמוק ללב הנוער בין האדוקים, שבקשו לצאת מסימטאות חייהם האפורים לחיים חדשים.

מחוגי המשכילים יש להזכיר את המשורר משה־הירש ענסער, שנולד בלבוב בשנת 1804 ונפטר שם בשנת 1871. מופלג בתורה וידע שפות, גרמנית צרפתית ויוונית. בהתפתחותו הרוחנית הושפע ע"י ד"ר יצחק ארטר, שי"ר וש. בלנק שעמד אתם בקשרי־ידידות. משנת 1845 הדפיס שירים ב„כוכבי־יצחק" ובשנת 1854 פרסם ספר למוד דקדוק שפת־עבר בשם: „משאת משה או המצרף". מעזבונו נשארו בכתובים „אגרות אל אסף" (על השפה העברית), „הנותן זמירות" (על טעמים) ופירוש ל„ספר הנפש" של שם־טוב בן יוסף אבן פלקירה (1224—1270) ואוסף שירים „זרע קודש".

מנחם־מוניש קניג (1825—1848) פרסם שירים ב־„כוכבי יצחק" והשאיר בכתובים אוסף שירים שיצא לאור אחרי מותו בלבוב 1848, ע"י שלמה רובין. משכיל אחר, משה־ליב לייבוביץ, פרסם שירים ב„כוכבי יצחק" והשתתף גם ב„הנשר" של כהן־צדק.

לחוג המשכילים השתייכה גם ינטה קהלמן בתו של המשכיל והסוחר הידוע מיכאל קהלמן, שהיה חבר ועד־הקהלה הממונה בראשותו של ד"ר בלומנפלד. היא נולדה בשנת 1810. בהיותה ילדה הקשיבה לשעורי־אחיה וכך למדה את התנ"ך והדקדוק העברי. במרוצת הזמן רכשה ידיעות מקיפות בשפה העברית וקראה שירי וייזל וספרי השכלה. בהיותה בת י"ד נתארשה למשכיל ל. רוזאניש מברודי והחליפה אתו מכתבים בעברית. זמן קצר אחרי הנשואין מת רוזניש והיא נשאה לסוחר שמשון וואהללרנר, שגם הוא מת בגיל צעיר, ולאחר 3 שבועות מת גם בנה היחיד, קלונימוס.

בידיה נמצא אוסף מכתביה עם רוזאניש, ואמה האדוקה הוציאה ממנה את המכתבים ושרפה אותם. מכתביה הצטיינו בסגנון עברי תנ"כי. ותמיד היתה הוגה בשפה העברית וספרותה [31].

תכנית פוליטית לא היתה למשכילים, אולם מאורעות־הזמן גררו גם אותם לתוך המלחמות, שנראו באופק הפוליטי במונרכיה האוסטרית וגרמו לשינויים יסודיים בחיי עמיה, וגם על היהודים לא פסחו.

פרק ט"ז: 1848

מאורעות וינה ב־13 במרס 1848. הפטיציה על שווי־זכויות. הקמת הגברדיה הלאומית. היהודים במשלחת ובמועצה הלאומית בוינה. צירים יהודים לסיים הגליצאי. הצהרות אחוה של הפולנים והיהודים. הצעת סטדיון על ביטול מס־בשר ונרות. המאבק בין האדוקים והנאורים. האוירה האנטי־יהודית. הכרוז אל תושבי הכפר. בחירות אל ה„רייכסטאג". הזרמים הפוליטיים בין יהודי לבוב. תזכיר הקהלות אל ה„רייכסטאג". המהלוקת בענין הרב אברהם כהן ותוצאותיה העגומות. הויכוח היהודי ב„רייכסטיג". המהומות בלבוב. התחלת המשטר הריאקציוני. התחוקה של 4 במרס 1849. תפילת הודיה בהיכל הנאורים.

א.

שנת 1848, אביב האומות באירופה, הביאה גם מפנה ניכר בחיי יהודי אוסטריה, ורשמיו נחרתו גם בהווי היהודים בלבוב. היריות בוינה ב־13 במרס 1848 *) והמיתרסים ברחובותיה הזעיקו את האוכלוסין בכל ארצות המונרכיה האוסטרית והכריחו את בית־הקיסר, מדאגה להציל את קיומו, לעשות ויתורים לטובת העם, ואחד מהם היה סילוקו של הנסיך מטרניך, שסימל בימים ההם את משטר העריצות.

הידיעות הראשונות על המאורעות בוינה הגיעו אל הקהל בלבוב ביום א', ב־19 במרס 1848. המוני התושבים התאספו ברחובות, ביחוד בסביבות הנציבות, והיו במצב־רוח מרומם [1]). גם היהודים שמחו על מאורעות וינה, וראו בהם בשורה של תקופה חדשה. הם הופיעו בהמוניהם ונתקבלו בסבר־פנים יפות, והפולנים התהלכו שלובי־זרוע עם „אחיהם בני דת משה". בשמחה רבה נתקבלה הודעתו של הנציב סטאדיון על מתן הקונסטיטוציה ב־15 במרס 1848 בוינה [2]).

לפני הקמת הועד הלאומי, בליל 19 במרס 1848, הכינו המדינאים הפולניים פראנציששק סמולקא, רוברט הפרן ופלוריאן זיאמיאלקובסקי טופס של פטיציה אל הקיסר, והתושבים נתבקשו לחתום עליה כדי לשלחה לוינה.

ההחתמה החלה ב־19 במרס לפני בית המערכת של „דזיענניק מוד פאריסקיך", בככר האליצקי מספר 301 (מול „מלון ג'ורג'") „אלפי התושבים הצטופפו בסביבות בית המערכת וחיכו בסבלנות לתורם בחתימה, אחרי שהקריא סמולקא מעל הגזוזטרה את נוסח הפטיציה. ראשון החותמים היה ההגמון יויר־זחלייסקי, ואחריו — המון התושבים. המנהיגות היהודית הכירה מיד בחשיבות הפטיציה, שהוצגו בה תביעות שגם היהודים היו מעונינים בהן. מארק דובס, ירחמיאל מיזס והרב אברהם כהן נתנו הוראות ליהודים לחתום על הפטיציה, בהדגישם ש„הפולנים הם ליברלים ותומכי היהודים". למעשה, נענו היהודים לקריאתם וראשנים חתמו ד"ר אוסבלד מנקס, מ. דובס, יהושע ליב הורוויץ, הרב אברהם כהן ומאיר ירחמיאל מיזס.

הטקס עבר בשקט עד שעה 5 אחרי־הצהרים. פתאום נשמע צלצול פעמון בית־העיריה ונפוצו שמועות שפרצה דליקה בפרבר זולקיב מיד הופיעו פלוגות צבא, לפי שהנציב סטאדיון חשש מפני התפרצויות מצד ההמונים המצטופפים. הופעת הצבא גרמה אי־שקט, אולם פלוגות הפרשים ההונגרים נתקבלו בקריאות „אליען" (הידד) ונרגעו. כעשרים אלף איש מכל שכבות האכלוסיה ורבים ביניהם יהודים, פנו אל סביבות ארמון־הנציב ומשלחת נציגי כל שכבות האוכלוסיה, שבראשה צעדו הנסיך ליאון סאפיאהא, סמולקה ומיזס, הגיעה אל הארמון כדי להגיש את טופסי העצומה החתומים לידי הנציב סטאדיון. נציגי היהודים במשלחת היו ירחמיאל מאיר מיזס והרב אברהם כהן.

בעצומה נדרש הקיסר לתת אוטונומיה לגליציה כחטיבה אדמיניסטרטיבית עצמאית, חנינה כללית לאסירים פוליטיים, הקמת רשת חינוך עממי, ביטול שיעבוד האכרים (לייב־אייגענשאפט). בסעיף 9 של העצומה נתבע להעניק שווי־זכויות לכל המעמדות, ללא הבדל דת, מבחינה אזרחית, משפטית ופוליטית, ביטול כל המסים הקשורים בדת, כגון: מסי־נרות,

*) בין 15 ההרוגים היו שני יהודים: היינריך שפיצר וברנהרד הרשמן.

מסי בשר־כשר וכל ההגבלות הנובעות מהשתייכות לדת. מתן זכויות ומעמד שווים לכמורת הדת הקטולית, הרומית והיוונית, וכן לראשי יתר הדתות.

הרב ר' צבי־הירש אורנשטיין

הנציב סטאדיון הבטיח להעביר את העצומה לוינה, אולם חשש שמאורעות לבוב ישפיעו לרעה על המצב בארץ ועל עמדת הפולנים לגבי השלטונות המרכזיים, ולמחרת — ב־20 במרס 1848 — שלח חוזר חשאי לשרי המחוזות והצביע על הסכנות הצפויות לשלטונות מהפגנות לבוב, שלפי דעתו אורגנו ע"י המפלגה השואפת לשינויים חברתיים ולהסתת האוכלוסיה למרד.

עם זאת היסס למלא את דרישת נציגי האוכלוסיה להקים „גברדיה לאומית" ולהמציא לה נשק. על עמדתו זו השפיע מנהל־המשטרה ליאופולד סאחר־מאסוך, ששנא את הפולנים והיה מעונין בהתפרציות מצדם.

ב־20 במרס 1848 (כ"א אדר שני) פורסם בלבוב קונטרס קטן „קול קורא דבר בעתו" אל התושבים היהודים בגליציה *), ע"י יצחק יהודא בן אברהם, שהעריך את עצמו כאוהב־ישראל וחובב־עמים. מטרת הקונטרס שהודפס גם בפולנית, גרמנית ואידיש היתה להסביר את המאורעות בוינה. בפשטות נמסר על המתרחש, שיועצי הקיסר „טובי־הלב" לא רצו להגיש לו את בקשות עמו, בכוונה להעלים ממנו את מצב האוכלוסיה. אולם בהשפעת הסטודנטים נכתב תזכיר שהוגש ל„לאנדטאג" וטרם שהספיק להגיע אל הקיסר, פרצו מאורעות בוינה. אחרי תיאור המאורעות עד בריחתו של הקיסר, הקדיש המחבר את דבריו למאורעות לבוב, אחרי שב־19 במרס 1848 — בפורים — נודע על המתרחש בוינה. בתאור העצומה בת 13 הסעיפים, שסעיף 9 נוגע במתן זכויות שוות ליהודים, מעניק המחבר תשבחות לנציב סטאדיון, שהוא „אבי האזרחים" ופיטר פקיד אחד שהיה שונא־ישראל. מגמת הקונטרס היתה להוכיח שעל היהודים לקיים עכשיו את הפסוק „ואהבת לרעך כמוך", הואיל והנוצרים הפסיקו את שנאתם ליהודים [3].

ב־21 במרס 1848 התאספו באולמי העיריה נציגי הפולנים, הרותנים, היהודים, בעלי־המלאכה והכמורה — ביחד כארבעים איש — והקימו ועד לארגון הגברדיה. כשנודע לנציב סטאדיון על האספה, בא בעצמו ונתן פקודה לעזוב את האולם. ארגון הגברדיה נמסר לרוזן אגנור גולוחובסקי, אציל פולני בעל־אחוזה, שהיה פקיד־נציבות ונתמנה כסגן ראש־העיר, במקומו של ראש־העיר פסטנבורג, שהיה שנוא על כל האוכלוסיה והתפטר מראשות־העיר. חלק מהועד המתפרק המשיך בהתיעצות בדירה פרטית והחליט, נוכח עמדתו העוינת של הנציב סטאדיון, להגיש את העצומה שחוברה בידי פרנצישק סמולקא, ע"י משלחת שתצא לוינה ולא לסמוך על העברתה באמצעות הנציב. מיד ניגשו לבחירת משלחת של ארבעים חברים ובכללם גם יהודים.

הרב הראשון של ביהכנ"ס „ההכל", הרב אברהם כהן

הידיעות על החברים היהודים סותרות זו את זו. לפי הדו"ח של סטאדיון אל פילרסדורף השתתפו מטעם היהודים בלבוב אברהם מיזס, דוד הורוביץ [4], הרב אברהם כהן, הרץ ברנשטיין ומאיר מינץ. הנסיך סאפיאהא מספר בזכרונותיו, שגם הבנקאי

*) „וואס איז דאס אזוינס געשעהן אין וויען און אין לעמבערג".

נירנשטיין השתתף במשלחת. ההיסטוריון הפולני שניר פפלובסקי מזכיר גם את קלמנס קולישר [5].

המשלחת, שאליה הצטרפו עוד שליחים מקרקא ובה השתתף כנציג היהודים הרב ר' דב־בריש מייזלש, הגיעה ב־31 במרס לוינה. העיבוד והתרגום של הפטיציה לגרמנית נעשה ע"י עורכי הדין ד"ר זיאמיאלקובסקי, ד"ר אלכסנדר סינקובסקי והרב אברהם כהן, שידע יפה גרמנית, והוא ניסח גם את סעיף 9, בו דיבר על שווי־זכויות של היהודים וביטול מסיהם.

הראיון אצל הקיסר נקבע ל־6 באפריל. הואיל ולא היתה אפשרות להציג לפניו את כל המשלחת, נבחרה ועדה מורכבת מ־13 חברים ובכללם הרב מייזלש כנציג היהודים.

נציגי יהודי לבוב לא התמצאו בוינה בשאיפותיהם של הפולנים. בניגוד לר' מייזלש מקרקא, שתמך במלוא השפעתו בפולנים, פסח הרב כהן מלבוב על שתי הסעיפים ולא הסכים לכל דרישות הפולנים בנוגע לאוטונומיה מלאה. יותר מדי היה קשור לאוסטריה, ומנהיגי הפולנים, ביחוד פלוריאן זיאמיאלקובסקי, התיחסו אליו באי־אמון, בעוד אשר ראו בר' מייזלש „פולני נאמן ואמיתי" [6].

פלוריאן זיאמיאלקובסקי כותב על הרב כהן שהוא „אדם בלתי ישר, שהתקשר אתנו מתוך פחד שלא נשחוט את היהודים, או מתוך תקוה לתועלת מסויימת. אדם זה מזלזל בנו ובשאיפותינו במידה כזו, שלמרות ערמומיותו אין ביכלתו להתחפש".

בהשפעתו לא תמכו גם מיזס והורוביץ בקו הנטיה לפולנים שהחזיק בו הרב מייזלש. הפולנים חשדו ברב כהן שאינו רוצה לנתק את הקשרים עם הממשלה, ולא כר' מייזלש שנקט לגבי השלטונות עמדה אופוזיציונית מובהקת, שהיתה רצויה לפולנים.

ב־6 באפריל 1848 נתקבלה המשלחת ע"י הקיסר והגישה לו את העצומה (הפטיציה). הקיסר הבטיח לעיין בה. המשלחת נשארה בוינה וחיכתה לתשובת הממשלה, שהתקשרה עם הנציב סטאדיון ודרשה את חוות־דעתו.

ברצותו להחליש את פעולות המשלחת בוינה, פירסם הנציב סטאדיון ב־11 באפריל 1848 הודעה בה הכריז על כינוס המושב הרגיל של סיים־המעמדות (סיים סטאנובי) בגליציה ב־26 באפריל 1848, וקבע בו שינוי, שהגדיל את מספר נציגי הערים. בין 5 צירי לבוב נתמנו גם 2 יהודים — מאיר ירחמיאל מיזס ונתן סוקאל — ועוד שנים, מאיר קאליר מברודי והרופא ד"ר רוזנהאק מקולומיא. מלבד זה נבחרו — פרט לנציגי הכמורה הקטולית והאבנגלית — גם ב"כ הרבנות היהודית, הרב אברהם כהן. בדרך זו היו היהודים מיוצגים ע"י 5 נציגים. הנציב סטאדיון רצה לפתור ע"י הסיים גם כמה בעיות תכופות בנוגע למצב היהודים.

ב־25 באפריל 1848 פורסמה בוינה חוקת הקונסטיטוציה של פילרסדורף (פילערסדארפישע פערפאסונג) ולפיה הוקם פרלמנט באוסטריה.

פירסום הקונסטיטוציה עורר שמחה בין יהודי לבוב. ביחוד לנוכח העובדה, שבסעיף 17 הובטח „לכל אזרחי הממלכה חופש מלא של הדת והמצפון וחופש אישי", ובסעיף 27 נקבע להביא אל הפרלמנט הראשון הצעת־חוק בענין חיסול הגבלות החוקים האזרחיים והפוליטיים של עדות דתיות.

הפולנים הקימו ב־28 באפריל 1848 מועצה לאומית (ראדא נאראדאווא) בת 25 חברים [7]. בשל האיסור שחל על קיום ארגונים פוליטיים, נוסד העתון „ראדא נאראדאווא" והועד הלאומי הוכרז כועד המערכת. כנציגי היהודים הוזמנו ד"ר אוסבלד מנקס, אברהם מיזס, מאיר מינץ והרב כהן. המועצה השגיחה על הגבארדיה הלאומית, שכללה גם פלוגה יהודית בת 300 איש בפיקודו של עמנואל גאל. כל חבר פולני של הגבארדיה מחויב היה לחתום על הצהרה „להכרת הסטודנטים הגרמנים והיהודים כאזרחים שווי־זכויות".

המועצה הלאומית פנתה ב־20 באפריל 1848 אל תושבי העיר בקריאה לראות ביהודים אזרחים שווים, „השואפים למטרה אחת, תקומת מולדתנו, בה נחיה כאחים של משפחה אחת", ולהסיר כל שנאה וטינה מן הלב. והיהודים נתבקשו שלא להתחשב בדברי רשעים שמטרתם להפריד בין יהודים ופולנים.

כשאיטלקי אחד, ריצי, הציג בחנותו בלבוב קאריקטורות של אנשי־גבארדיה יהודים, ניפצו פולנים את השמשות והכריחוהו לבקש סליחה. לאחר שהנציב סטאדיון הוכרח לבטל את הצנזורה — שפג תקפה ע"י הקונסטיטוציה — הוציא־לאור אברהם מאהר עתון באותיות עבריות „די צייטונג" [8].

המועצה הלאומית ראתה בדאגה שלא רבים מן היהודים הצטרפו לפולנים, ופנתה ב־13 במאי 1848 בכרוז מיוחד אל היהודים, בו הצביעו על העובדה שבמאורעות האחרונים הושיטו הפולנים ליהודים יד־אחוה וכי פולין קיבלה אותם בזרועות פתוחות כשגורשו מגרמניה ומשאר ארצות. בפטיציה שהגישו לקיסר, דרשו להעניק ליהודים זכויות שוות ליתר

האוכלוסין, לפיכך על היהודים לקבל באהבה את היד המושטת להם.

האיחוד עם הפולנים מצריך לקיים גם איחוד לשוני, כשם שיהודי צרפת, איטליה וגרמניה מדברים בשפת המדינה, על היהודים לדבר פולנית. פניה זו עמדה, כנראה, בקשר לעובדה שאברהם מאהר התחיל להוציא־לאור את העתון „די צייטונג" ורוב האינ־טליגנציה היהודית נטה לשפה הגרמנית ולתרבותה.

בניגוד ליהודי מערב־גליציה שתמכו בתנועת הפדרציה הפולנית, העדיפה האינטליגנציה היהודית בלבוב את שיטת ריכוז־השלטון בוינה. אכן, קמה גם קבוצת אינטליגנטים שנטתה לקו הפולניזציה. הקבוצה הקימה אגודה, שמטרתה לחנך את הדור הצעיר ברוח פולנית ולעורר את דביקותו בשפה הפולנית בתור שפה לאומית. נוסדו ועדים ואיגודים להפצת השפה והספרות הפולנית. היו יחידים שנטו לגמרי לצד הפולנים, כגון הד"ר לרפואה יוהאן בייזר, חבר הגברדיה, שפירסם — דוקא בגרמנית — שיר־תהלה לפולין, שתורגם לפולנית [9] ע"י הרוזן לישק דונין־בורקובסקי. הרופא ד"ר מאוריצי רפפורט, שהתפרסם כמשורר באפוס „משה" (1842), ושנתחנך על התרבות הגרמנית, הרגיש עצמו קשור לעם הפולני והיהודי ונתן ביטוי לקרע הנפשי בפואימה „באיאצו" (1863 [10]), בו הבליט בהשתפכות־נפש את הפטריוטיות לפולין. בשיר נלהב בירך על שחרורם של האסירים הפוליטיים הפולנים שחזרו מבתי־הסוהר בשפילברג וקופשטיין.

הלך־רוח זה דחף את הנוער של האינטליגנציה היהודית בלבוב אל המחנה הפולני והניח את היסודות לתנועת המתבוללים לעתיד לבוא. אולם כל המגמה לפולניות התרכזה רק בחוגים מצומצמים, ולא חדרה אפילו לחוגי המשכילים הותיקים, ולא־כל־שכן אל המוני־העם. אוהדי ההשכלה העברית לא היו תמימי־דעה עם חוגי המתבוללים ועשו כל מאמץ להדריך את ההמונים ע"י הפצת עלונים ברוח היהדות.

הנציב סטאדיון פעל נגד המועצה הלאומית, שלדעתו היתה מערערת את סמכות השלטונות. בראותו שחברי הסיים שהוזמנו למושב ב־26 באפריל 1848 התכוננו להחרימו, החליט לבטל את המועצה הלאומית בטענה שהיא מוסד בלתי־חוקי. אולם, הדבר לא עלה בידו, מפני שהגיעה הידיעה מוינה על הענקת הקונסטיטוציה (25.4.1848) שהכילה בסעיף 22 זכות־פטיציות והקמת חברות ואגודות לכל אזרחי הקיסרות. לפיכך סוכלו החלטותיו והמועצה נכנסה למסלול חוקי.

ב־27 באפריל 1848 הודיע הנציב סטאדיון על נכונותו להכיר במועצה הלאומית בתנאי, שהוא יעמוד בראשה. הצעתו נדחתה, ואז מינה ועד־יועץ (בייראט) מתוך חברי המועצה הלאומית בהרכב של 3 כמרים רותניים, כומר קטולי (פולני), 1 עירוני גרמני, 6 בעלי אחוזות, 5 פקידי ממשלה פולנים (עם גולו־חובסקי בראש [11]) ו־2 יהודים (הרב כהן ומאיר ירחמיאל מיזס).

בכל הזדמנות השתדל הנציב סטאדיון להראות את נכונותו, במסגרת התיקונים, לשפר באופן יסודי ומקיף את מצב היהודים, החוקי והפוליטי. בכל הענינים הזמין את הרב כהן להתיעצות והפולנים ראו זאת בעין רעה [12]). הם חששו שתמך ברותנים ועודדם להגיש עצומה לקיסר ב־19.4.1848, בה דרשו להכיר בשפה הרותנית במשרדי השלטונות ובבתי־הספר, וכן להשוות את זכויות הכמורה האוניטית. הוא רוצה לטפח את הרותנים והיהודים יחד בתור כוח נגד הפולנים ושאיפותיהם.

המועצה ניגשה לדון גם על המסים שלחצו על האוכלוסיה היהודית. באחת הישיבות הראשונות הציע הרב כהן לבטל את ההגבלות בנוגע לנישואין ומסי־היהודים. אולם הקונצפציה של הנציב סטאדיון לנצל את המועצה בתור כוח נגד המועצה הלאומית נחלה כשלון, אחרי שנתמנה כמיניסטר לעניני־פנים בממשלה המרכזית בוינה.

ב־4 ביוני 1848 עזב את העיר לבוב בחשאי.

גם בעירית לבוב, שעוד לפני שנה דחתה הצעה להעניק ליהודים את זכות האזרחות העירונית, נבחרו 8 יהודים בין 40 חברי העיריה, והם: ד"ר בלומנפלד, מרדכי דובס, מאיר מיזס, ד"ר ברח־רפפורט, יהושע מאיר גולדבאום, ד"ר קולישר, מאיר מינץ, אלישע מנדרוחוביץ. הם השתתפו בפעילות בעבודות הועדות; ד"ר בלומנפלד, מ. דובס ומאיר מיזס בועדת הכספים, ד"ר ברח־רפפורט בועדת הבריאות, י. מ. גולדבאום, ד"ר קולישר, מאיר מינץ וא. מנדרוחוביץ בועדה לעניני־המשטרה. בעיריה דנו על תקנון בחירות חדש. מטעם היהודים השתתפו בועדת התקנון הירץ ברנשטין, ד"ר עמנואל בלומנפלד וירחמיאל מיזס והיו מוכרחים להסכים למספר 15 יהודים מבין 100 חברי־העיריה וכן ל־5 יהודים מבין 30 הסגנים. אחרי אישור התקנון ביולי 1848 התקיימו הבחירות באוקטובר 1848 ומטעם היהודים נבחרו רק המועמדים המתקדמים. מועמדי החסידים והאדוקים נכשלו.

בקשר לקונסטיטוציה נתעוררה השאלה, האם

צריך להמשיך בסילוק מסי־היהודים. הקהלה שיגרה משלחת אל הנציב סטאדיון וגוללה לפניו את הפרשה הזאת, אך הוא ענה להם בהלצה: „מי שאוכל טרפה משלם בזול, ומי שאוכל כשר עליו לשלם יותר" [13]).
התשובה הדהימה את נציגי הקהלה.

למרות ההתלהבות שהתעוררה ע"י המאורעות היו ההמונים אדישים. על המשכילים הוטל להסביר לאוכלוסיה את פירושה וחשיבותה של המהפכה ואת התועלת הנובעת ממנה ליהודים.

הנציב סטאדיון נאלץ בכל־זאת להעביר את דרישות היהודים לביטול המסים אל משרד האוצר בוינה בהמלצה חיובית, והציע לבטל מיד את מסי־היהודים בנימוק שהם מסרבים לשלם את המסים בהסתמכם על סעיף 25 של הקונסטיטוציה, וגם „מתוך כוונה לרכוש את אהדת החלק היהודי של האוכ־לוסיה" [14]).

הממשלה הסכימה להמלצתו, ודנה עליה בישיבתה מ־22 ו־24 במאי 1848. שר האוצר, הברון פיליפ קרויס, שהיה יליד לבוב והכיר יפה את מצב היהודים בגליציה, טען כי יש לצפות שהפרלמנט יבטל בקרוב את המסים היהודיים, אולם נוכח המצב הכספי של הממשלה קשה לוותר על הכנסה של 80.000 פל' לשנה. לפי הצעתו החליט הקבינט להמשיך בגביית המסים עד סוף 1848, כדי שהאוצר לא יצטרך להסתבך במשפטי־פיצויים עם חוכרי־המס. הדבר לא היה מנוגד לחוקת 25 באפריל 1848 [15]), שקבעה זכות הכרעה סופית לפרלמנט, שעמד להתכנס בוינה.

בעלונים כתובים אידיש הסבירו את חשיבות המפנה שבא עם המהפכה והקונסטיטוציה שהוענקה לעמי אוסטריה. אברהם מוהר וגיסו יעקב בודק הוציאו־לאור עלון בשם „עצה טובה, גוטער ראטה אונד עצה, וואס מען זאל צינד אין דיזער צייט טואן היר אין לעמבערג און אין אללע קליינערע קרייזען אונד שטעטליך" ובו קריאה אל היהודים לעשות למען השתתפות בחופש שהוכרז בעולם. עליהם להתלכד לקראת הפרלמנט שיתכנס ולא לטפל בקטנות. הם יצאו בחריפות נגד העשירים האדוקים וחוכרי־המסים המתעשרים על חשבון האוכלוסיה. נוסח הקונסטיטוציה פורסם באידיש בעלון בשם „די קאנס־טיטוציע. דאס קאיזערליכע פאטענט מיט אללע 50 פינקטע פון דער קאנסטיטוציע. מיט דיזער קאנס־טיטוציון הערען אויף פילע עמטער און פילע שטויערן, וואס האבען דאס פאלק גערריקט און חוץ דעם הערען אויף צוויי שענדליכע שטייערן, לעכט אונד פליישפאכט אונד די 1000 גולדען מינץ־טאקסע.. אונד מען וועט נאך האבען אנדרע פרייהייטען" (לבוב 1848).

באחת החוברות תוארו קורות חייו של הנסיך מטרניך בשם: „די לעבענסבעשרייבונג פון דעם שווינדלערישען מיניסטער מעטערניך" (1848).

בהשפעת המאורעות נוסדו בלבוב וביתר ערי־גליציה מועדונים יהודיים לקידום והפצת־השכלה. בראש המועדון בלבוב עמדו יעקב בודק, אברהם מאָהר ויצחק אהרן רוזנשטיין. שם התרכזה כל הפעולה המדינית וביזמתו נוסדו גם שעורי־ערב בשביל בעלי־מלאכה, שוליות, עוזרים מסחריים ופועלים. קהל האדוקים לא הסכים לפעילות הזאת של הנאורים. ביזמתם יצא לאור עלון־תשובה נגד מאָהר ובודק בשם: „מפר עצת רשעים... קול קורא לגלות עדות עצה נבערה, מען זאל נישט פאלגין און צו הערין די פאלשע עצות פון די רשעים וואס זיי האבין געשריבין אין עצה טובה (בשנת מגלחי הזקן בוגדי בגד, אוכלי הטמא והטהור יחדיו יספו לפ"ק)". בעלון זה חדשו האדוקים את התקפותיהם נגד הרב כהן שהוא חוטא, אפיקורס וכו', ונגד הנהלת הקהלה, „הטמפל" ונגד הנאורים [16]). המשכילים פרסמו כתבות־נגד בעתונים „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" וב„צענטראל־ארגאן" [17]) בוינה, בהם השמיצו את מנהיגי האדוקים הרץ ברנשטיין והירש אורנשטיין והאשימום שיחד עם חוכרי־המסים הגישו פטיציה נגד ביטולם של מס־הנרות ומס־בשר כשר. האדוקים פרסמו הכחשה, שאין להם שום קשר לפטיציה שהיא מעשה מביש של חוכרי מס־הנרות ותומכיהם.

אולם הכתב האלמוני [18]) עמד על האשמותיו ונזף בעורכי־הדין ד"ר לאנדסברג ומאהל. שתמורת כסף „השאילו את עטם" למורדי־אור. האדוקים חששו שהנאורים ישתלטו על האוכלוסיה היהודית והחליטו להגיש לקיסר ולפרלמנט פטיציה נגד הרב כהן שהוא מקור כל רע וביקשו לפטרו, וגם לפזר את הנהלת הקהלה שנמצאה בידי הנאורים, שהתושבים היהודים „נאנחים תחת עול שרירותה".

בהנהלת הקהלה היו 7 חברים שנתמנו ע"י שר־המחוז מיהלבאכר סמוך לשנת 1848. במלחמתם נגד ועד־הקהלה נתמכו האדוקים גם ע"י הער"ד ד"ר לאנד־סברגר וד"ר מאהל ומאיר מינץ, שהרגישו עצמם נפגעים, שלא נתמנו כחברי הקהלה.

הפטיציה של האדוקים הגיעה לידי פקיד־הקהלה, ברנהרד פיפס, בשעה שאחד האדוקים, גרינפלד, אסף חתימות. פיפס נתן הוראה לאסרו והחרים את

הפטיציה. המוני האדוקים התפרצו בהתרגזותם ב־23 באפריל 1848 לדירתו של הרב כהן אחרי שובו מוינה במגרש הברנרדינים ונפצו את השמשות באבנים. כשבאה הפלוגה היהודית של הגברדיה הלאומית והתחילה לפזר את האדוקים, התנפלו עליהם ורק בעזרת פלוגת־צבא הצליחו להשיב את הסדר, לעצור את המפגינים הפורעים ולהביאם לבית־הסוהר. המקרה עורר את האדוקים המתונים להפגש עם ראשי הקהלה בביתו של נתן סוקאל כדי להגיע לידי פשרה. אכן, האדוקים לא רצו לוותר על דרישתם, שהרב כהן יעזוב את לבוב והיו מוכנים רק לתת לו פיצויים. אולם הנאורים דחו את הצעתם והענין לא בא לידי גמר. היחסים אף הוחמרו האדוקים הפריעו גם בהלויות שהשתתף בהן חזן ה„טמפל" (אבראס) והגבירו את מלחמתם נגד הרב כהן. הפטיציה שרצו להעביר אל הקיסר הועברה לנציבות ונדפסה בתור קונטרס.

במתקיפים האדוקים תמכו חוכרי־המסים, שהתנגדו לרב כהן על סירובו להשביע את העבריינים על הוראות מס־הנרות ומס בשר־כשר. אחדים מראשי האדוקים היו חוכרי־מסים בעצמם וקל היה להם להסית את המוניהם נגד הנהלת הקהלה והרב כהן. אולם כל מאמציהם לסלק את הר' כהן היו לשוא והממשלה דחתה את הפטיציה. אז ניסו נציגי האדוקים לרכוש את תמיכת הפולנים בדרישותיהם והעלו במועצה הלאומית את שאלת הרב כהן, בנימוק שאינו יליד גליציה וטענו „אנחנו רוצים ברב פולני". הם ביקשו גם את ציר הפרלמנט, הרוזן אלקס בורקבסקי, להשתדל שבחירת הרב תערך בלי התערבות הממשלה, ושהממשלה תעניק לרבנים את הזכות להעניש כל יהודי שיפגע במעשיו בדיני ישראל.

הדבר הרגיז את המשכילים, שראו בזה מעשה מלשינות גסה, והחריף ביותר את היחסים ההדדיים.

מבחינה מדינית סבלה יהדות לבוב באין אחדות ובתוצאות המחלוקת הפנימית. האדוקים, עם מנהיגם הרוחני ר' הירש אורנשטיין — נכדו של ר' זאב־יעקב אורנשטיין, רבה של לבוב — התנגדו באופן נמרץ לדרישות הנאורים.

למעשה, היה מנהיגם של האדוקים, נפתלי־הרץ ברנשטיין, נינו של ר' אריה ליב ברנשטיין מברודי, רב־המדינה הראשון בגליציה. הוא היה עשיר ובלתי־תלוי ועלה בכשרונותיו על אורנשטיין. את תפקידו ראה בשמירת האינטרסים של האדוקים, שנא את המשכילים — אע"פ שנתן לילדיו גם חינוך כללי — ביחוד משנת 1848, שאז התחילו המשכילים להתלבש אירופאית. כל „דייטש" (משכיל) היה בעיניו פושע חדל־אישים. ידוע מימרתו „חסיד יכול להיות מנוול, אולם ה„דייטש" מוכרח להיות מנוול[19]). הוא שנא את הרב כהן באופן אישי וראה בו שורש כל רע בקהלה ועלול היה לתמוך בכל מזימה נגדו.

חלק מהמשכילים, מאיר מינץ וכו', שהיו קשורים קשר של אמת במסורת, תמכו באדוקים, ביחוד בעניני הקהלה המקומית. הניגודים הובלטו לא רק במחלוקת בגלל הרב אברהם כהן בלבד אלא גם במאבק הפוליטי לזכויות היהודים. התפלגות יהודי לבוב לשני מחנות הזיקה לענין היהודי בכללו, ומנעה מהם להופיע מאוחדים בזמן הבחירות אל הפרלמנט הראשון בוינה.

ודוקא בימים של חגיגות־אחוה בין יהודים ופולנים הסתמנו באופק המדיני בגליציה קוים בולטים של תנועה אנטי־יהודית.

ב־19 ביוני 1848 נפוץ בלבוב עלון של ריתני אלמוני, בו דרש להעניק אמנציפציה ליהודים רק כשיהיו ראויים לכך. קודם כל צריכה הממשלה לדאוג למצב המוסרי של העם היהודי הפרוע יהמזנח[20]). על עלון זה השיב ד"ר ליאו גרינברג, ממיסדי ה„היכל" מזכיר הועד הראשון ומחשובי היהודים הנאורים, בחוברת, בגרמנית:

„זינד די יודען פיר די עמאַניציפּאַציאָן מינדיג אונד רייף? ערווידערונג געגען איניגע ווינשע איינעס רוטהענען קונדגעמאַכט אין דעם פלוגבלאַט פאָם 19 יוני 1848 פאָם פעראיינע צור בעפערדערונג דעס פאָרטשריטעס אונטער דען גאַליצישען איזראַעליטען — יולי 1848".

עד כמה היתה קיימת אוירה אנטי־יהודית, למרות הפגנות־האחוה והצהרות נלהבות לטובת היהודים, תוכיח עובדה זו: צירי גליציה בפרלמנט קיבלו מבוחריהם פטיציות שבהזדמנות הדיון על חוק־הערים יציעו להעביר חלק גדול מיהודי גליציה — להונגריה, דלמציה ואוסטריה, שאוכלוסיהן מועטים ולהושיבם שם במושבות חקלאיות[21]) מיוחדות להם.

סוכני־הריאקציה שהיו מעונינים להכשיל את הישגי המהפכה, הסיתו ב־26 במאי 1848 את האספסוף ברחובות לבוב ביהודים, מפני שסוחרים, בעלי־מסעדות ובעלי־מלאכה סרבו לקבל תשלומים בשטרות־מטבע לפי השער הרשמי; ורק הגברדיה הלאומית הצילה את היהודים מפרעות. הגיעו ללבוב ידיעות על התנגשויות האכרים גם נגד פקידי בעלי־האחוזות

בגלל הסתת פקידים ממשלתיים. בהתנגשויות סבלו גם יהודים שהיו מתגוררים בכפרים. בשעת הבחירות אל הפרלמנט, ביוני 1848, הסיתו פקידי הממשלה את האכרים נגד השליאכטא. מתוך חשש שהעניינים לא יגיעו לידי פרעות כמו ב־1846, נתבקשו יהודי־לבוב, כב־1848, להורות לחוכרים ובעלי בתי־מרזח בכפרים להסביר לאכרים את המצב האמיתי[22]. בכרוז „לאחינו בני ישראל היושבים בכפרים"[23] הדגישו באידיש עממית שעד כה רק דעתם של פקידי הממשלה היתה הקיסר יר"ה והם שקיפחו את התושבים ותמכו בקיומו נשמעת ע"י הקיסר יר"ה והם שקיפחו את התושבים ותמכו בקיומו של שעבוד־האכרים. לקראת הבחירות אל הפרלמנט יש צורך בליכוד ושלום בין כל חוגי התושבים. „האדונים" (שליאכטא) בטלו את הצמיתות של עובדי־האדמה ועשו שלום גם עם היהודים והבטיחו לתמוך בדרישותיהם „להקל מעלינו עול הגלות ולהרשות לנו גם פרנסות אחרות". לכן „תלויה כל גאילתנו בשלום". אל יאמינו יהודי הכפרים ב„דברי־כזב של מחרחרי־ריב, ואדרבא, מן הראוי והאפשר לעשות שלום בין איש לרעהו. ובפרט אתם, יושבי־כפרים, דבריכם נשמעים בין החקלאים ולכן עליכם לראות שיהיה שלום בין הערלים ובין האדונים ולהסביר לערלים שאין שום כוונה נגד הקיסר ירום־הודו אלא כל השאיפה שלום. הרי אמת הוא הדבר שהפריצים הציעו כידוע לכל העולם שהם רוצים לבטל את הצמיתות (פאנשציזנע)". בסוף הכרוז מודגש ש„עלינו אחינו בני ישראל מוטל לעשות שלום. הרי מני אז היתה פרנסתנו ומחיתנו מהאדונים ובשלומם גם לנו שלום". היהודים מצפים לטובות מהקיסר וזה יבוא כאשר „האדונים יעידו עלינו טובות כפי שעושים זאת עד עתה וכותבים בכל העתונים שיעזרו לנו בסיים והכל תלוי רק בשלום ובזכות השלום יבוא לציון גואל".

בועד־הקהלה עורר ד"ר קולישר מחדש את התכנית להפנות את היהודים לחקלאות, אולם ניכח התנגדות החרדים בוטלה התכנית מלכתחילה.

מאורעות הימים גרמו, כנראה, שהיהודים הרגישו כי מצבם הולך ומתמוטט. פורענות נוספת קפצה על גליציה המזרחית ביולי—ספטמבר 1848, בפרוץ מגפת חולי־רע שחלו בה 843 איש בלבוב בלבד, מהם מתו 371. המצב הכלכלי הורע והמסחר ירד פלאים. קמה שאיפה לעזוב את גליציה ולהגר לאמריקה. ב־3 ביוני 1848 פורסם ב„צענטראל אָרגאן" בוינה כרוז מלבוב הקורא לתמוך במפעל ההגירה. שאיפת ההגירה באה, כנראה, גם בהשפעת המאורעות של חודש מאי 1848 בוינה והתנועה נגד היהודים. ברחובות וינה פורסמו מודעות מסיתות לפרוע ביהודים.

בחוגי האינטליגנציה היהודית התנהל ויכוח אם לא כדאי, נוכח תופעות האנטישמיות בוינה ובפרובינ־ציות, לפנות עורף למולדת כפוית־טובה זו ולהגר לאמריקה.

ב־6 במאי 1848 פרסם הסופר ליאופילד קומפרט כרוז ב„צענטראלאָרגאן" (גליון 6, 7) לעזור להגירת יהודים לאמריקה, כי אמנם „זרחה שמש החופש בשביל המולדת; אולם למעננו, היהודים, הופיעה רק בצורת נוגה צפוני מגואל בדם". לפי הודעתו של הסופר היהודי סאנטו, נוסד ועד הגירה גם בפסט.

ב־14 במאי 1848 פרסמו ד"ר מאכס אנגל וד"ר לודביג אוגוסט פראנקל את הפרוגרמה של „האגודה למען הגירה יהודית לארצות הברית" בוינה.

נגד תנועת־ההגירה יצאו דוד מאנדל והרב ד"ר שמידל ממורביה במאמר חריף: „הישאר בארץ"[24]. ובלבוב דובר בחוגי הנאורים על התכניות ונוסד גם ועד הגירה, שביקש ממערכת ה„צענטראלאָרגאַן" בוינה אינפורמציה מפורטת. ד"ר י. פולאַק מוינה התענין עוד בראשית 1848 בתכנית להקים באמריקה מושבה יהודית וגם הגיש לשלטונות בגליציה הצעות להכשרת מועמדים יהודים. אך כל התכנית נכשלה. ענין ההגירה לאמריקה שנתעורר ביזמת הועד הוינאי, נידון בלבוב באספה ונתעוררו ספקות והוצעו הצעות־נגד, שהמליצו על התישבות בכפרים במקום הגירה לאמריקה. הועד בלבוב הביע את דעתו שמוטב לדאוג להתישבות חקלאית יהודית בגליציה גפא, מכיון שהותר ליהודים לרכוש קרקעות. הוצאות ההגירה בשביל משפחה אחת יספיקו ליישבה על הקרקע בגליציה[24א].

כאמור, נדונה בעית ההתישבות החקלאית גם בועד הקהלה ובוטלה בגלל התנגדותם של החרדים.

המנהיגים היהודים היו כה שקועים במחלוקת, שאפילו לא דאגו להבטיח ליהודי־לבוב נציגות בפרלמנט. בלבוב הובטח ליהודים לפי איזורי בחירות מנדט אחד. הבוררים היהודים רצו למסור את המנדט למאיר מינץ, אולם הנאורים, שהתנגדו לו בגלל תמיכתו באדוקים[25], העבירו בעיריה החלטה על חלוקת העיר ל־3 איזורי־בחירות, והדבר שם לאַל את האפשרות לבחירת ציר יהודי.

ב־2 ביולי 1848 התקיימו הבחירות בלבוב: המתקדמים העדיפו לתמוך במועמדותם של הפולנים

„אוהבי־ישראל" ד"ר מריאן דילבסקי, ד"ר פלוריאן זיאמיאלקובסקי והרוזן לשק בורקובסקי [26].

למרות שמנהיגי הנאורים והמשכילים, כגון: מאהר ועתונו, נטו לריכוז־השלטון, היו תומכים בפולנים ומשתתפים בכל הפגנותיהם הלאומיות. ב־4 במאי 1848 השתתפו היהודים בהמוניהם בהלויתו של הפליט הפולני אדוארד מורגנבסר, שבא מצרפת לקרקא ושם השתתף ב־26 באפריל 1848 בקרב־מתרסים ונפצע. מקרקא הביאו אותו ללבוב; בה מת. ב־31 ביולי 1848, ביום השנה להוצאתם להורג של תיאופיל ווישניובסקי ויחוף קאפושצינסקי ערכו הנאורים אזכרה ב„היכל", והרב כהן נאם בה [27].

מנהיגי היהודים היו בטוחים, שצירי הפולנים בפרלמנט יגנו על עניני היהודים ויתמכו בדרישותיהם לשווי־זכויות מלא ולביטול מסי־היהודים, שלמרות הקונסטטוציה לא בוטלו.

שאלת המסים גרמה להחרפת היחסים בין הנהלת הקהלה והאדוקים, כאשר אדוקים עשירים היו מחוכרי־המסים והם השפיעו על חבריהם והגישו לשלטונות וינה תזכיר נגד ביטול־המסים, שלפי הקונסטיטוציה נמסר הסדרם לפרלמנט שנקבע ל־3 ביולי 1848, אך בינתים היו היהודים מחוייבים בתשלום מסים אלה.

הקהלה שיגרה נציגים אל הנציב שהסבירו לו, שבהתאם לסעיף 25 של הקונסטיטוציה אין יסוד לגביית המסים. ההמונים הפסיקו לשלם את מס־הנרות ולקנות בשר [28].

הדבר הרגיז את החוכרים, שהיו צפויים להפסד מרובה וקיוו לשכנע את הממשלה לטובתם. בתזכיר קבעו החוכרים בהעזה, שהיהודים עצמם מבקשים להמשיך בשיטת המסים. להוכחת דבריהם הוסיפו גליונות עם חתימות, שצרפו בזמנם לפטיציה בענין הרב כהן. בפני המין־העם טענו החוכרים שאפשר לסמוך על חסות השלטונות בתשלום המסים המיוחדים. כן נימקו את עמדתם שעם ביטול המסים יפסידו אלפי יהודים את פרנסתם כפקידים, חוכרי־משנה, מפקחים ועוזרים.

נציגי הפולנים, הארכיהגמון וויארשכלבסקי, ד"ר סמולקא וד"ר זיאמיאלקובסקי, יצאו נגד הפטיציה הזאת.

אולם קהלת לבוב לא הסתפקה בכך וקראה את נציגי כל קהלות גליציה לכינוס שהתקיים בלבוב והחליט לשלוח תזכיר [29] אל הפרלמנט בוינה, שמושבו נקבע לתקופת 26 יולי — 7 ספטמבר 1848.

יהודי גליציה — נאמר בראשית התזכיר — מקוים שהפרלמנט לא יכריע רק על עתידה של הממלכה ועל כיוון מדיניותה בלבד, אלא גם על הקיום האזרחי של היהודים ועתידם. תחת השלטון הפולני, לפני הכיבוש האוסטרי, נהנו יהודי גליציה מפריבילגיות, שהעניקו להם חופש מלא בחייהם הכלכליים, והיו רשאים לרכוש בתים וגם אחוזות. גם בימי יוסף II עוד נהנו מזכות רכישת קרקעות. כאן בא בתזכיר תיאור מפורט של כל ההגבלות וההיטלים הכספיים שהוטלו עליהם ושהובאו לא פעם בפני הקיסרים בתקופת השלטון האוסטרי. אע"פ שהקונסטיטוציה מ־25 באפריל 1848 הכריזה על מתן שוויון־זכויות אזרחיות ומדיניות, נתונים היהודים להגבלות מסויימות ועליהם לשלם מסים מיוחדים הנגבים בכל חומר־הדין. וגורמים להתרוששותם של המוני העם. כל תקותם של יהודי גליציה היא שהפרלמנט יעשה מאמץ כדי לבטל את העוול הנעשה ליהודים. האם לא הגיע הזמן להעניק להם חוק אחד וחופש מוחלט? זה עשרות שנים מדברים בעתונות ובפרלמנטים על האמנציפציה של היהודים וזו היא גם דרישתם; תושבי גליציה דרשו בפטיציה מ־18 במרס ומ־6 באפריל 1848 שווי־זכויות לכל העדות והדתות ועל הפרלמנט להיענות לקריאה זו.

אכן, האדוקים לא יכלו להתפשר עם המציאות, שאברהם כהן היה מקובל על האוכלוסיה היהודית והנכרית. ביחוד, לא יכול היה ברנשטיין, מנהיג האדוקים, לסלוח לו, על שנסע בסתיו 1847 לוינה בראש המשלחת שהגישה את תזכיר הקהלה בדבר ביטול מסי־הנרות והבשר. ברנשטיין אף הציע לו פיצויים אם יוותר על משרתו בלבוב. אך הרב כהן דחה הצעה זו [30].

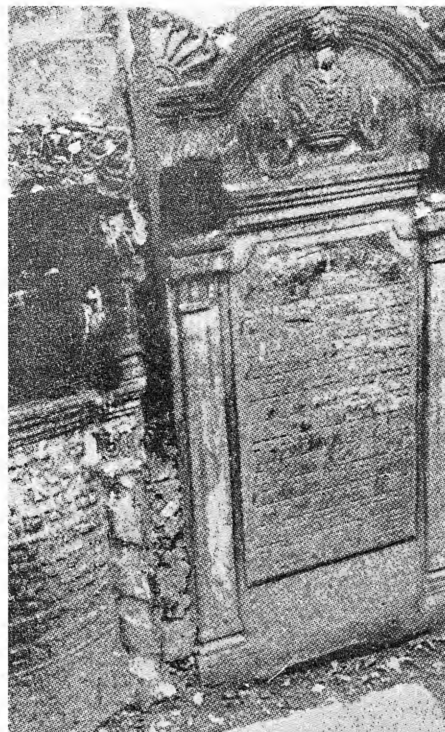
באין ברירה, התחילו להציק לו באמצעים בלתי־מוסריים. בינואר 1848, בשובו הביתה עם חבירת מורים, חיכו לו כמה אדוקים בשער בית־הספר, התנפלו עליו ופצעוהו בידו [31]. הם גם שיחדו יהודי עני, יואל שור, שהעיד כי הרב כהן מזייף את ספרי מרשם־התושבים, אוכל טריפות ומחלל את הדת. החקירה הזימה את עדותו של יואל שור, שנענש ע"י השלטונות במאסר, ושוחרר רק לפי בקשתו האישית של הרב כהן. אך מצבו הורע מיום ליום. אשתו הפצירה בו לעזוב את לבוב וכמעט שהסכים לכך, אך הנאורים ביקשו ממנו להשאר, בידעם שאם יעזוב את העיר ייהרס ה„טמפל" וכל מפעלי הקהלה, שהקימו יחד אתו במאמצים רבים.

אויביו לא נחו וחיפשו תחבולות להיפטר ממנו. והנה נזדמן להם אחד הבריונים, ברל פילפל, שהיה

מוכן לבצע את מזימתם. ב־6 בספטמבר 1848 הפיצו האדוקים שמועות ברחוב הרחב (ברייטע גאס), שהרב כהן ומשפחתו חלו בחלי־רע. הרב וילדיו הלכו לטייל בהר „וויסוקי זאמק" ואשתו יצאה לשוק. וכשחזרה הביתה, בא הרופא אל בתם הקטנה תרזה. במטבח לא היה איש ואז נכנס פילפל וזרק רעל לסיר־המרק.

כל בני המשפחה אכלו את ארוחת־הצהרים מבלי דעת דבר, וכעבור זמן קצר הרגישו ברע. הרופאים הוזעקו לעזרה, אך כל מאמציהם היו לשוא. הר' כהן ובתו תרזה מתו.

הידיעה על הרעלת הרב הדהימה את כל העיר [32] יהודים ולא־יהודים. הנציב זאלעסקי שלח דו"ח לשלטונות בוינה, ונתן הוראות למשטרה לחקור מיד באופן יסודי. בו ביום נאסרו כמה אדוקים, וביניהם הירש אורנשטיין והרץ ברנשטיין. פילפל התחבא. אך ביום ההלויה נכנס למספרה וביקש לגזוז את זקנו ושערות ראשו. הדבר עורר חשד, והספר קרא לאנשי־גברדיה שעצרוהו. בתו של הרב ועוזרות הבית הכירו בו את האיש שנכנס לבית ולמטבח של הרב.

מצבת קברו של הרב אברהם כהן

בהלויתו של הר' כהן השתתפו המונים וגם ראשי השלטונות והצבא. בשם הנהלת הקהלה הספידו ד"ר עמנואל בלומנפלד בהיכל הנאורים, לפני בית־הכנסת בחוץ־לעיר הספידו הדיין אהלנברג ובבית־העלמין — המורים מיכל וולף וברנהרד פרנקל [33]. גויתו נטמנה ע"י קברו של הר' יעקב אורנשטיין. מכיון שנפוצו שמועות, שהאדוקים יוציאו את גויתו, הועמד משמר אנשי־גברדיה על יד הקבר. בכל זאת ספרו, שהאדוקים ביצעו את מזימתם.

בזמן ההלויה ואחריה נאסרו ע"י המשטרה עוד כמה חשודים בהרעלת הר' כהן, ביניהם: יואל שור, יצחק שראמק, גבריאל סוחסטוב, אברהם ויינרב, מוטל אוריך, אהרן מימליס, משולם פייבוש שור, חיה קארפל, משה חיגר, יוסל בובריקי, שמחה פיפר ואברהם אטלס.

המתקדמים הקימו ועד מיוחד להגנה על זכויות משפחת הר' כהן, בראשותם של ד"ר בלומנפלד וד"ר מנקס, והביאו מוינה את הסניגור המפורסם בימים ההם ד"ר וייסנשטיין, שניגש לענין ההגנה במרץ. אולם לאחר זמן קצר הכיר שמאחורי הקלעים פועלים גורמים המעונינים בטשטוש כל הענין. ביזמתו הגיש הועד לנציב תזכיר בגרמנית בענין הפעולות הללו:

„איבער די אומטריעבע, וועלכע זייטענס דער פאַנאַטישען יודעפאַרטיי שטאַטפינדען, אום דען ערפאָלג דער שטראַפגעריכטליכען אונטערזוכונג געגען די מערדער דעס ראַבינערס כהן צו פער אייטלען".

הנציב העביר את התזכיר לידי נשיא בית־הדין הפלילי. החקירה נמשכה חדשים ובסוף ביטל התובע את המשפט נגד החשודים, פרט לפילפל, שנידון באינסטנ־ציה הראשונה למות. אולם בעזרת גורמים מעוניינים הצליח להמלט מבית־הסוהר ולפי שמועה שנפוצה בלבוב, נתנו לו האדוקים אפשרות להמלט בדרכון מזוייף לארץ־ישראל וכאן השתקע בצפת.

אחרי מו"מ ממושך עם השלטונות, שהתנגדו להענקת פנסיה קבועה לאלמנה וליתומים, הרשה משרד־הפנים בוינה ב־20 בדצמבר 1849 לקהלה לשלם לאלמנת הר' כהן פנסיה כל ימי חייה בסכום של 400 גולדין לשנה, להוצאות חינוך הילדים עד שנת 1860 — 200 גולדין לשנה.

בזה הסתיימה הפרשה המחפירה והעגומה של ההרעלה הזידונית, שהמיטו חוגי האדוקים על הרב אברהם כהן ומשפחתו.

ב.

כזכור, עזב הנציב סטאדיון ב־3 ביוני 1848 את לבוב ומסר את השלטון האזרחי לאגנור גילוחיבסקי, שנתמנה כנשיא הגוברניום, ואת השלטון הצבאי — למפקד העליון של הצבא בגליציה, גנרל בארון האמרשטיין.

בבואו לוינה המליץ סטאדיון על חליקת גליציה לשתי פרובינציות. תכנית זו נתקבלה ע"י הממשלה והוחלט לבצעה החל מ־1 באוגוסט 1848. אולם המאורעות בהונגריה ואיטליה הכריחו את הממשלה לדחות את הביצוע. בינתים נהגו השלטונות בוינה יחס ליבראלי להמוני־העם בתקוה שיצליחו, עם הנצחון בפיקודו של ראדצקי באיטליה ובעזרת הקרואטים בפיקודו של הגנרל ילאציץ בהונגריה — לחסל את הקונסטיטוציה ולכפות על הממלכה משטר של שליטים.

ב־30 ביולי 1848, אחרי שתכנית החליקה נדחתה, נתמנה ואצלב זאלסקי הפולני כיורשו של סטאדיון לנציב על כל גליציה, וגולוחובסקי נשאר כסגנו.

לפני מינויו התנה זאלסקי תנאים מסויימים, כגון: מנעת החלוקה של גליציה, מנוי פקידים מבין ילידי גליציה, ייצוב השלטונות האוטונומיים, פולוניזציה של רשת־החינוך וכינוס הסיים הגליצאי בלבוב. בהיותו בקרקא כחדשיים, עד שהגיע ללבוב ב־25 באוקטובר 1848, ביצע שינויים ניכרים באדמיניסטרציה וברשת־החינוך.

אולם מאמציו עלו בתוהו. ימים אחדים אחרי הפצצת לבוב לפי פקודתו של האמרשטיין נסע זאלסקי ב־12 בנובמבר 1848 לוינה ולא חזר עוד למקום כהונתו. באולמיץ, מושב הממשלה אז, נכשל בגלל הקנוניות של הקבוצה הריאקציונית הצבאית, שהכשירה את הקרקע למשטר הריאקציוני באוסטריה, בעזרתו של הפלדמרשל ווינדישגרץ.

בוינה התכנסה האספה המכוננת של בית־הנבחרים („קאָנסטיטואירענדער רייכסטאג") וועדה פרלמנטרית טיפלה בעיבוד החוקה[34]), בה נקבע העקרון של שוויון אזרחי ומדיני לבני כל הדתות — ויהודים בכללם, חופש־התנועה ונשואי תערובת ע"י נשׂיאין אזרחיים.

הציר מברודי וסגן יו"ר הפרלמנט, המטיף נח מאנהיימר, דרש בנאומיו במליאה ב־26 בספטמבר וב־5 באוקטובר 1848 לבטל את מס־בשר־כשר ומס־נרות, ובהשפעתו הוחלט ב־243 קולות נגד 20, לבטל את היטל המסים המיוחדים ליהודים[35]). בכך נקבע העקרון של שוויון מלא ליהודים ולניצרים. בצו (פאטענט) הקיסרי מ־20 בנובמבר 1848 קבלה ההחלטה תוקף חוקי מלא החל מ־1 בנובמבר 1848.

החלטת הפרלמנט לבטל את המסים המיוחדים נתקבלה ע"י היהודים בגליציה בשמחה ובסיפוק רב. העתון היהודי „צייטונג" שיצא בלבוב בעריכתו של מאָהר פרסם כרוז: „אחי היקרים, לפנינו הראשון בנובמבר, תזכרו שמס הנרות והבשר בוטל, אל תשמעו לדברי מסיתים שינסו להוכיח לכם כי המסים עדיין בתוקף, הואיל והקיסר טרם חתם על ההחלטה. דעו, מה שהחליט הפרלמנט אין הקיסר יכול לשנות. אולם ידוע לנו כי הקיסר עצמו איננו רוצה במסים נבזים אלה". בסוף הכרוז נדרשו היהודים שלא להכנע לאיומי הפקידים וחוכרים, ולהמנע מסלוק המסים[36]).

המוני היהודים בלבוב, בשמחתם על ביטול המסים ובשנאתם לחוכרים, התנפלו עליהם ועל בתיהם ועשו בהם הרס רב. ורק בהתערבות הגברדיה לא הגיע הדבר לידי התנגשות רצינית.

הדיון על יתר הפרטים הקשורים בשווי־הזכויות ליהודים לא התקיים בפרלמנט, כי למחרת, ב־6 באוקטובר 1848, פרצו מהומות בוינה, בהן נהרגו מן היהודים: אדולף קאלינסקי, עמנואל אפשטיין, דוד לב. המהומות גרמו למצור וינה ומהפכה נגדית של הפלדמרשל הנסיך ווינדשגרץ. הפרלמנט עבר לקראמזיר והמשיך שם בעבודתו. אולם לא הספיק להחליט בענין האמנציפציה ליהודים. ב־2 בדצמבר 1848 עלה על כסא הקיסר פרנץ יוסף I (1830—1916) וכראש־הממשלה נתמנה הנסיך פליקס שווארצנברג.

הממשלה התחילה מיד לטפל בבעיות המצב ובהכנת קונסטיטוציה חדשה.

מועצת המיניסטרים טפלה בישיבתה מה־11 בפברואר 1849[37]) גם בבעיה היהודית, ואחרי דיון מקיף קבלה את סעיף 1 של חוקת־היסוד, בו הובטח לכל תושב חופש הדת והפולחן והנאה מזכויות אזרחיות ומדיניות ללא תלות בדת[38]).

ב־7 במרס 1849 פוזר הפרלמנט בקראמזיר והוכרז על הענקת חוקה חדשה בדרך כפיה (אוקטואירטע פערפאסונג) שנחתמה ונאשרה ע"י הקיסר ב־4 במרס 1849. החוקה היא פרי־עטו של מינסטר־הפנים פראנץ סטאדיון, והיתה חדורה רוח ליברלית, ובה הוכנס גם עקרון שווי־הזכויות של בני כל הדתות, בדגשה, שהבדל בדת אינו יכול להיות גורם להפליה מהנאת זכויות מדיניות ואזרחיות.

בכך התחיל משטר הריאקציה. לפי הוראותיו של וינדישגרץ הוטל על האמרשטיין לדכא את המהומות שפרצו בלבוב ב־1 בנובמבר 1848. עד היום לא נקבעו הסיבות האמיתיות והגורמים שעוררו את המהומות. ההמונים בלבוב הקימו מתרסים. בקרבות ע"י המתרסים לקחו חלק פעיל גם שני צעירים יהודים, נחמן שטרנקלאר וזיידנר, שהוזכרו במיוחד בדו"ח השלטונות[39]). פלוגות הגברדיה ניסו להשקיט

את הרוחות, אך לא הצליחו. בפרברי העיר נורו יריות מבלי שידעו מי התחיל בהן, המפקד האמרשטיין מצא לו תואנה רצויה להתערבות, והקיף את מרכז העיר בצבא ותותחים. הנציב זאלסקי ומפקד הגברדיה, הגנרל ויבראנובסקי, השתדלו אצל האמרשטיין להוציא את הצבא. הוא הסכים בתנאי שהגברדיה תעזוב את מרכז העיר והמתרסים יוסרו מהרחובות. התנאי קויים, אך כאשר נסוגה הגברדיה, התנפל הצבא על אנשיה במכות ויריות.

המאורעות הרגיזו את ההמון והמהימות פרצו מחדש. אז נתן האמרשטיין פקודה לפלוגות תותחנים להפציץ את העיר מעל „ויסוקי זאמק". 648 יריות תותחים נורו עד שעת הצהרים. בנין העיריה, האוניברסיטה, התכניון, בית הספר הריאלי, התיאטרון ובתים פרטיים רבים נהרסו כמעט עד היסוד. לפי דו"ח הממשלה נהרגו 55 אנשים (בהם 13 נשים) ו־75 נפצעו (ביניהם 19 נשים).

מבין היהודים נהרגו גראבשייד ברנהרד, ליפא גולדברג, המורה איגולניצר ולודביג קראסנופולסקי (סוחר מברודי, שבא לחתונה ונפגע בחדרו במלון „אנגילסקי" בכדורים שנורו ע"י גרנדירים מעבר בניני הגוברניון.

מצב־חרום הוכרז בלבוב, הגברדיה הלאומית וכל הארגונים והמועדונים פורקו, העתונים נסגרו.

וכך נסתיים אביב האומות — 1848 — בלבוב.

ב־10 בינואר 1849 הוכרז מצב־חרום בכל גליציה. ב־15 בו הוחזר זאלסקי לוינה ונפטר שם אחרי ששה שבועות. בלבוב נפוצו שמועות, שהוזמן אל סטאדיון לארוחה ובשתיית קפה שחור הגיש לו סיגר מורעל[40].

ב־24 בינואר 1849 נתמנה אגנור גולוחובסקי כנציב גליציה ואתו התחילה תקופה חדשה בתולדותיה.

למרות מצב־הדכאון בקרב האוכלוסיה, קבלו היהודים את החוקה החדשה בשמחה, לפי שהעניקה שווי־זכויות לכל הדתות וליהודים בכלל.

הקהלה ערכה ב־15 במרס 1849 תפילה חגיגית ב„טמפל" והמטיף ד"ר מוריץ לבנטל, יורשו של הרב אברהם כהן, דרש דרשה פטריוטית, שפורסמה גם בדפוס[41]. אבל רב היה המרחק מן האמנציפציה המובטחת עד הגשמתה למעשה.

פרק י"ז: תקופת המעבר למשטר של קונסטיטוציה

בטול שווי־הזכויות של חוקת ה־4 במרס 1849. בעיית רשיונות לבעלי מלאכה יהודים. חלק היהודים בפיתוח התעשיה בלבוב. הסוחרים והחנונים נגד שלטונות העיריה. הנהלת הקהלה בשנים 1841—1854. העסקן התודני יעקב־יצחק יוסעש כיורשו של הרב ר' יעקב אורנשטיין. המשכילים בלבוב. רשת־החינוך, המורים, מוסדות הסעד. אגודה „להפצת החקלאות בין היהודים". הירש ציפר. שאלת רכישת נכסים ע"י יהודים. השתדלות קהלת לבוב בוינה אצל שר־הפנים אגנוד גולוחובסקי. הקמת בית־הספר למלאכה. שאלת בית־מדרש לרבנים. מאיר מינץ. פעולת „חברת שוחרי תושיה, הטוב והישר". היהודים והבחירות אל הסיים הגליצאי 1861. מרדכי דובס. המאבק נגד תקנון־העיר. יהודי־לבוב ומרד 1863. בעית היהודים והסיים הגליצאי.

שווי־הזכויות שניתן בתחוקה מ־4 במרס 1849 לא היה ברור לשלטונות בגליציה מה טיבו. באין חוק־ביצוע של הוראותיו, המשיכו להוציא לפועל את התקנות מלפני 1848. ביחוד, לא ידעו השלטונות כיצד להתנהג בעניני בעלות על נחלאות שבידי היהודים.

הריאקציה התגברה בחוגי הממשלה בהשפעת המיניסטר בארון קיבק והארכיהגמון ראושר, שהיה מחנכו של הקיסר הצעיר. בראש הממלכה עמדה מועצת־המדינה (רייכסראט) והמיניסטרים „הליבר־ליים", כביכול, שבקבינט: אנטון שמרלינג, קארל ברוק ופיליפ קראוס התפטרו אחד אחד. היהודים חששו, שהאמנסיפציה שהוענקה להם תבוטל לחלוטין, והיה יסוד לחששות אלה. השלטונות סברו, שענין שווי הזכויות נקבע עקרונית בתעודת התחוקה מה־4 במרס 1849, אך נחוץ חוק מיוחד לשם הוצאתו לפועל. וכל זמן שחוק־הביצוע לא פורסם, יש לקיים את התקנות הישנות. הרי שר־הדתות הרוזן ליאו טהון קבע בהוראה מ־26 באוגוסט 1849 בפירוש „אמנם קיימת משאלה, ששווי־הזכויות שהקיסר העניק יהפך במהרה ובשלמות לעובדה לגבי כל הדתות".

אולם, גם בתחוקה מ־4 במרס 1849 נעשו שנויים ניכרים ע"י הממשלה. מטעם הקיסר הוטל ב־20 באוגוסט 1851 על פרייהר פון קיבק וראש־הממשלה הנסיך שורצנברג לנסח את השינויים הרצויים בתחוקה. אע"פ שועדה שהוקמה ב־4 באוקטובר 1851 הציעה את דרך הגשמתו של שיווי־הזכויות לכל נתיני הממלכה, בלי הבדל דת, לא אישר הקיסר את הצעותיה [2], אלא את העיקרון של חופש הדת ושוויון כל האזרחים לגבי החוק בלבד. במצב שנוצר התעוררה הבעיה, אם רשאים היהודים לקנות נכסים ולקיים עסקים שרכשו לפני 31 בדצמבר 1851. מועצת המי־ניסטרים טיפלה בישיבתה ב־3 במרס 1852 בשאלה זאת והטילה על שר־הפנים ד"ר באך לעבד הוראות מתאימות [3].

בישיבת הממשלה מ־13 בנובמבר 1852 [4]) קבע ד"ר באך, שלפי החוק מ־4 במרס 1849 שווים כל האזרחים בזכויות, ולפיכך בטלות ומבוטלות כל ההגבלות הנוגעות ביהודים. אולם, לפי הוראת הקיסר מ־31 בדצמבר 1851 לא הוכרע כלום בענין היהודים ולכן מתעוררת הבעיה, כיצד לנהוג בנוגע להם — דבר שהביא את השלטונות במבוכה ומתנהלים דיונים בין־משרדיים והמסקנות יוגשו לאישורו של הקיסר.

מצב הענינים פגע ביהודים גם בלבוב. אגודות בעלי־המלאכה הגישו תלונות לשלטונות על ריבוי הרשיונות שניתנו ליהודים. אגודת־השענים, למשל, פנתה אל משרד־המסחר בדרישה לפרסם „חוק טוב" שיאסור לתת להם רשיונות. הגוברניון הודיע שמספר השענים בלבוב הוא 11 נוצרים ורק 2 יהודים, ואין יסוד לתלונה על מספר־רשיונות מוגזם לשענים יהודים. תלונות דומות הגישו כל אגודות בעלי־המלאכה מלבד אגודות הצורפים, הפרוונים והחייטים [5]).

העיריה התנגדה לדרישות האגודות והדגישה שלפי התקנות מ־7 למאי 1789 נקבע שוויון היהודים עם הנוצרים בעניני מלאכה, כדבר מועיל לטובת הציבור. „היהודי הוא בעל יוזמה וכושר־עבודה גדול, ותלונות האגודות הנוצריות יסודן בקנאה ועקשנות" [6]).

במסחר החזיקו היהודים מעמד. בשנת 1850 הקימה הממשלה 3 לשכות למסחר ותעשיה: בברודי, קרקא ולבוב, ולא יכלה לפסוח על היהודים, שתפסו בידיהם את המסחר הסיטונאי וגם בתעשיות רב חלקם. בלשכת ברודי נבחר לנשיא הבנקאי הידוע מאיר

קאלור, ובלבוב נבחרו 7 יהודים מבין 15 חברי־הלשכה (מאיר ירחמיאל מיזס, א. מ. גולדבאום ומרכוס דובס מלבוב; א. ה. סלוצקר מבוליחוב; גראבשייד מסאמבור, א. כהן מזורבנו; ור. ויינברג מגרודק).

מאיר ירחמיאל מיזס

היהודים מילאו תפקיד גדול בהתפתחות התעשיה בלבוב. יוסף טום ומרכוס דובס הקימו בלבוב, עם התרחבות סחר־התבואות במזרח־גליציה את טחנות־הקיטור הראשונות בגליציה.

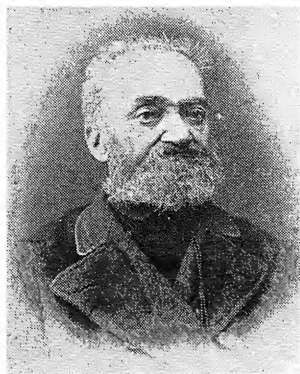
חלקם של יהודי לבוב היה בולט גם בתעשיה של מוצרי חקלאות, יי״ש וליקרים, ציקוריה, זיקוק־נפט וגפרורים. שני בתי־הזרושת של יי״ש הגדולים בגליציה היו של פישל ודובס, בלבוב.

גם בקידום הבנקאות תפסו יהודי לבוב את המקום הראשון. דוד ויהושע הורביץ — שעמדו בקשרים עם בנק־רוטשילד בוינה, יוסף קולישר, א. נירנשטיין ויהושע מיזס, הכניסו כספים למסלול המשק בגליציה. יוסף קולישר הוא שיזם את יסוד הבנק האפותיקאי בלבוב (1867), הוא וא. נירנשטיין היו מנהלי הסניף של הבנק הלאומי האוסטרי, ויהושע מיזס היה מנהל הסניף של בנק־האשראי האוסטרי למסחר ותעשיה, בלבוב.

שונה מזה היה מצבם של החנונים היהודים: הם עמדו במאבק קשה נגד העיריה בכל מקרה של בקשת רשיון־העברה מן הרובע היהודי אל מחוץ לתחום. בשנת 1851 העבירו שני סוחרים נכבדים את חנויותיהם מן הרובע היהודי, בהסתמכם על החוק המבטיח שווי־זכויות לכל תושבי המונרכיה, אך שלטונות־העיריה סגרו את חנויותיהם. הסוחרים פנו בערעור אל העיריה, והענין נדון ב־13 במרס 1851 בישיבת העיריה. חברי־העיריה, שהיו ברובם סוחרים־מתחרים, ביקשו למנוע כל דיון במליאה. ראש־העיריה, יועץ־הגוברניון פון הופפלינגר־ברגנדורף, שיזם את הויכוח, דיבר לטובת היהודים; גם הסיטונאי פלוריאן זינגר צדד בזכותם. בזמן הדיון קמה סערה, עד שהיה הכרח להפסיק את הישיבה. למחרת קיבלו שני הסוחרים היהודים את האישור לפתוח את חנויותיהם, אולם רק כדי למכור את המלאי במשך 3 חדשים בלבד, ונאסר עליהם לתלות שלטים על החנויות. הסוחרים פנו בערעור אל המיניסטריון, שהעביר את ערעורם, באמצעות הגוברניון, לעיריה; והפעם הותר להם להשאר ברובע לא־יהודי. אכן, יתר הסוחרים היהודים שעברו את התחום, נצטוו לעזוב את חנויותיהם עד 1 בנובמבר 1853. עם זאת פנתה העיריה אל בעלי הבתים הנוצרים ואיימה להטיל עליהם קנס כספי עד 100 פל׳ אם ישכירו חנות ליהודי.

מלבד הבעיה בדבר הבתים, המגרשים והאחוזות שנרכשו ע״י היהודים בשנים 1848—1851, נתעוררה שאלה חמורה כיצד להתגבר על הצפיפות ברובעים היהודיים, שבשנים 1821—1870 עלה בהם שכר־הדירה ב־317% לעומת 86% במרכז־העיר [6]א). העיריה התנגדה לכניסת יהודים לרחובות העיר, למרות המלצתה של הנהלת־המשטרה על ביטול הרובע היהודי. אכן, כל הענין היה תלוי ביחסו של הנציב אגנור גולוחובסקי.

אחרי המנוי כנציב, הביע גולוחובסקי את דעתו על השאלה היהודית: אע״פ שהיהודים הם מוגי־לב ורודפי־בצע, יש להדגיש שביטול המסים ישפיע עליהם לעמוד לצד הממשלה, מבלי היסוסים. אך, אין להתעלם מהפילוגים ההולכים ומתהווים בין היהודים, וראוי לתמוך במאמצי הנאורים הדואגים להשרשת השכלה בין ההמונים.

ד״ר מ. בייזר

גולוחובסקי היה ממצדדי האמנסיפציה של היהודים. בשנת 1851 כאשר הממשלה דרשה מנציבי הארצות חוות־דעת על הסדר היחסים האזרחיים והמדיניים בנוגע ליהודים, ענה גולוחובסקי באופן גלוי,

שצריך להעניק ליהודים אמנסיפציה מלאה. יש להעלותם מבחינה מוסרית, לנצל את כוחותיהם בכלכלת המדינה ולהרוס את התבודדותם הלאומית. הוא העיר שאם יהודי יכול להיות ראש־העיריה בלונדון, הרי אפשר שבמרוצת הזמן ימלא יהודי גם בלבוב תפקיד זה. הוא התענין בשאלות פנימיות של הקהלות, ועזר לנאורים בלבוב להשתלט על המצב בקהלה.

בראש־הקהלה עמד הועד שנתמנה עוד ע״י שר־המחוז מיהלבאכר בשנת 1841, בהרכב זה: ד״ר עמנואל בלומנפלד, ד״ר אוסבלד מנקס, דוד הורוויץ, ד״ר אדם ברח־רפפורט, מרק דובס, ד״ר ליאו קולישר, וי.א. רוזנשטיין. בשנת 1854 אחרי מותו של י.א. רוזנשטיין צורפו לועד־הקהלה אברהם מוזס, שמואל כהן, שניהם עסקנים פעילים בהנהלת „היכל הנאורים״ [6]ג).

כמזכיר־הקהלה (אקטואריוס) פעל ברנהרד פיפס, ואחרי מותו בימי החולירע בשנת 1855, נבחר במקומו ד״ר איגנצי נוסיג (אביו של ד״ר אלפרד נוסיג). ראשי־הקהלה עשו רבות כדי להיטיב את המצב, וביחוד בשטח הכלכלי התרבותי. והדבר צויין בהכרה ע״י השלטונות.

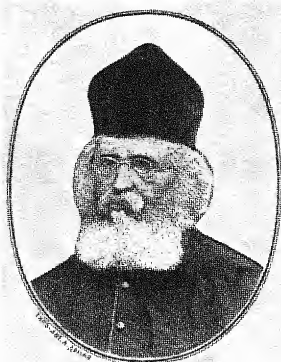
המצב נשאר ללא שנוי עד שנת 1861, ורק אז נערכו בחירות חדשות.

משנת 1839 מזמן פטירתו של הרב ר׳ יעקב אורנשטיין לא נתקבל רב חדש, ור׳ שמחה־נתן אהלנברג היה ממלא־מקום של הרב. הקהלה לא הצליחה למנות רב בהתאם לחוק מ־22 במאי 1820, הקובע את הצורך לבחור רב מבין גומרי האוניברסיטה באוסטריה שעמד בבחינות בפילוסופיה ותורת־המוסר. מלבד הרב ר׳ צבי־הירש חיות בזולקווא לא היה אף רב אדוק אחד, שמלא התחייבות זאת.

אמנם היה בלבוב מועמד מתאים, אך הוא לא רצה לקבל רבנות בגליציה, ובלבוב בכלל, כי היה עתיר־נכסים והתמסר כולו לתורה, והוא ר׳ יעקב־יצחק יוטעש, שנולד בלביב ב־30 באפריל 1816 (ב׳ אייר תקע״ו) ונפטר ב־20 באפריל 1886 (ט״ו ניסן תרמ״ו). אביו היה למדן מופלג ובעל אוצר ספרים יקרים ובביתו קיבל חינוך מסורתי וגם חילוני. בבתי־הספר לא ביקר, אך גמר את הלימודים באופן פרטי ועמד בבחינות בפילוסופיה באוניברסיטת לבוב. עסק בתורה והיה ראש־ישיבה ופרסם ספר „אהלי יעקב״ (לבוב תר״ח) מכיל דברי פלפול ותשובות על דיני ספר־תורה, ספר „מקראי קודש״ על תנ״ך (לבוב תרכ״ד) ודרשות שנדפסו בספרו של ר׳ גבריאל סוחוסטב „מצבת קודש״. הוא היה חתנו של ר׳ יהודה שמואל רפפורט, אחיו של שי״ר, שעמד בחליפת־מכתבים אתו. לקח חלק פעיל בחיי הקהלה, כנציג האדוקים, אך סרב לכהן ברבנות.

עם התמנותו של גראף טהון לראש הממשלה (1855), התחיל לתמוך באדוקים ולשחרר מועמדים לרבנות מחובת הבחינות, ואז בחרה קהלת לבוב את ר׳ יוסף־שאול נתנזון בתור רב. המשכילים והנאורים תמכו בר׳ י״ש נתנזון, שהכירוהו כאדם נוח לבריות וסובלני גם בדעות המנוגדות להשקפותיו. החסידים והאדוקים תמכו בגיסו, ר׳ מרדכי־זאב איטינגא (1804—1863) שהיה למדן מובהק ונשיא „הכולל אוסטריה״ בא״י וגם פרסם ספרים רבים. בבחירות זכה ר׳ יוסף־שאול תנזון בעזרתה של אחותו אדיל, שהשפיעה על הנאורים לתמוך בו.

בו בזמן נבחר ד״ר שמעון (ליאון) שוואבאכר [10]) כמטיף ב„היכל הנאורים״ אע״פ שהיו בלבוב מועמדים אחרים: ד״ר אליעזר איגל (1825—1892) וד״ר אפרים ישראל בליכר יליד מורביה (1813—1882).

הרב ד״ר שמעון שוואבאכר

ד״ר איגל, בנו של שמואל איגל מוכר־הספרים הידוע, גמר את למודיו בבית־המדרש לרבנים פדובה והיה תלמידו של שד״ל. בשנת 1849 אחרי שחזר ללבוב נתמנה למורה־דתי בגימנסיה ולמרצה שפות שמיות באוניברסיטת לבוב. בשנת 1854 עזב ד״ר איגל את לבוב ונתמנה בתור רב בצרנוביץ. גם ד״ר בליכר שנתמנה בשנת 1850 למרצה באוניברסיטה, לא הצליח להתקבל כמטיף ועזב ב־1856 את לבוב [11]).

מלבד האינטליגנציה המקצועית, רופאים ועורכי־דין [12]), היו אז בלבוב חוגים של בעלי־השכלה, כגון: הלל לכנר, מוטיל בראון, מתלמידיו וידידיו של רנ״ק שהוציאו על חשבונם הם את „מורה נבוכי הזמן״, יעקב בודק, א. מ. מוהר, יצחק אהרן רוזנשטיין, שלמה זלמן ברנהארד, מעוזריו של יוסף צדק, דובס, אברהם

בייזר, שמואל מודלינגר, יעקב בלבן [8ב]), שמואל שינבלום, משה דויד לאביץ, דויד דיאמנד, הידוע בספריו בשטח המשפט, אהרן דורנצווייג, יעקב ברוניק, משה יעקב פורדס, היינריך ד. ברנשטיין, דויד הכהן רפפורט, מאיר יהודה מימון. המשכילים השתלטו על חיי הקהלה והשתדלו להשפיע עליה לשם פיתוח ההשכלה והחינוך. מאמציה של הנהלת־הקהלה התרכזו בענין בית־הספר, שהוקם בשנת 1845 בהנהלתו של הרב אברהם כהן. אחריו נתמנה למנהל בית־הספר ד״ר ברנהרד שטרנברג, שהיה קודם מורה בקולין (בוהמיה). ד״ר שטרנברג הרחיב את תכנית הלמודים ועם גדול מספר התלמידים הקים 2 סניפים וייסד שעורי־ערב למבוגרים, בהם למדו קריאה, כתיבה, חשבון. עניני החינוך התנהלו ע״י ועד־חינוך בהרכב של ד״ר ברח־רפפורט, י.א. רוזנשטיין וי. קולישר.

מספר התלמידים בבתי־הספר היהידיים הגיע למעלה מ־1000 [14]). בבית־הספר לנערים ולנערות היו ביחד 8 כיתות. מלבד השפה הגרמנית למדו בי גם פולנית ועברית ע״י חבר מורים מנוסים, כגון: עקיבא לודנר, שלמה שלזינגר, ליאו סקלר ומיכאל וולף. מלבד בתי־הספר של הקהלה נוסדו גם שני בתי־ספר יהודיים פרטיים.

מיכאל וולף הוזמן להוראה עוד בימי הרב א. כהן, בשנת 1841. הוא נולד בשנת 1807 בגביץ׳ (מורביה) ונפטר בלבוב בשנת 1890. למד בישיבתו של הרב ר׳ חיים דייטשמן בטרביטש, אח״כ בתכניון בפראג ובוינה. אחרי גמר לימודיו היה מורה בפרוסניץ ולומניץ. כשהתחילו בשנת 1853 ללמד דת־ישראל בבתי־הספר התיכוניים ובגימנסיות נתמנה למורה־דת, והצטיין באופן הרצאתו ובמרצו. בשנים 1849—1857 מלא גם את מקום המטיף ב„היכל הנאורים״ ומשך בדרשותיו את קהל השומעים. מיכאל וולף התעניין גם בבעיות סוציאליות, ועיבד תכנית־ליסוד בשביל מושבות חקלאיות יהודיות בגליציה [15]). בתכניתו הציע, בניגוד לתכנית מתקופת יוסף II, שהיתה מבוססת על התישבות יהודים עניים ומחוסרי־פרנסה, לשתף יהודים אמידים בהתיישבות ולבסס את המושבות בעיקר על חנוך צעירים לחקלאות. כל קהלה צריכה לבחור ילד בגיל 10—13 וילדה בגיל 8—12, ולשלחם על חשבונה לחוה חקלאית בסביבות לבוב, לשם חינוך חקלאי לתקופת 6 שנים. אחרי גמר לימודם, יש ליישבם במושבה ולהעניק להם חלקות אדמה.

וולף התעסק גם במו״לות ובספרות והוציא לאור ספרי־למוד בעצמו. בשותפות עם המדפיס הנוצרי פורמבא ניהל בית־דפוס והוציא לאור את ספרי ר׳ נחמן ואברהם קרוכמל, יוסף פרל, שמשון בלוך, יצחק אייכל, נתן שמואלי, ראובן־אשר ברוידס וגם את כתבי ר׳ יעקב עמדין נגד תנועת ש״צ, שאזלו אז מן השוק.

ביטול מס־הבשר כשר גרם לקהלה קשיים לכסות את תקציב בתי־הספר. הוצאות התקציב עלו עד 1200 פלורין לשנה לכל בית־ספר. בזמן שנוסד בית־הספר הורשתה הקהלה לגבות מכל בקר שחוט — פלורין אחד ו־10 קרייצר להוצאות החינוך. בשנת 1853 הועלתה התוספת עד פלורין ו־40 קרייצר.

החיסול הפתאומי של מס־הבשר הביא גם את יתר קהלות אוסטריה במבוכה גדולה מבחינה כספית, באין להם היכולת לכסות את התקציב שהיה בנוי ברובו על הכנסות מס זה. הקהלות פנו אל שר־הדתות, הרוזן טהון, וביקשו עזרתו, גם רבנים ביקרו אצלו ותארו לפניו את המצב הכספי של הקהלות. בהסכמת שר־האוצר קראוס נשלחו הוראות לארצות שנפגעו בחיסול מס־הבשר — בוהמיה, מורביה וגליציה — להמשיך בגביית המס.

הממשלה דנה בישיבתה מ־13 בפברואר 1850 [16]) על הענין והחליטה לדרוש מנציבי־המדינות רשימת רבנים ונציגים יהודים כדי להזמינם לשם התיעצות. ההתיעצות לא התקיימה, והקהלות הטילו תוספת על מחיר בשר־כשר לכסוי הוצאותיהן.

מובן, שגם קהלת לבוב התלבטה בקשיים לכסוי תקציב בתי־הספר.

הכנסות הקהלה מהוספות המס על בשר־כשר הגיעו לסכום 3.733 פל׳ 20 קרייצר לשנה, מהם היו דרושים להחזקת שני בתי־הספר החדשים 2.400 פל׳. ועם רבוי מספר התלמידים היה צורך להקים כיתות מקבילות. ההתקדמות ברשת־החינוך בלבוב מצאה את הערכתה מצד הממשלה, עד שהביעה את נכוניתה להמציא לקהלה — אם לא תצליח למצוא אמצעים לכיסוי התקציב — תמיכה מספקת כדי שבתי־הספר לא יסבלו גרעון בפעולתם. משרד־האוצר היה מוכן להגדיל גם את תוספת המס של בשר־כשר ולהרשות לקהלה להטיל תוספות־מס גם על מצרכים אחרים [17]).

בשנת 1855 הורשתה הקהלה להגדיל את המס במשך 3 שנים על בקר שחוט כשר עד 2 פל׳ במקום 1.74 פל׳, בנימוק ש„נוכח המצב המוסרי והתרבותי הידוע שיהודי גליציה נמצאים בו, לא תוכל להעשות פעולה מספיקה למען חינוך הנוער״.

מלבד בתי־הספר החזיקה הקהלה גם בית־יתומים, מעון־ילדים, בית־חולים (במספר 170 מטות, שטפל

בממוצע ב־2,300 חולים לשנה) ובית־מחסה בשביל 30 איש. בשנת 1854 נוסדה גם „אגודה לתמיכת סטודנטים יהודים מחוסרי אמצעים" שהיתה משתתפת בתשלום דמי־לימוד ורכישת ספרים. האגודה נוסדה ביזמת הבוגרים הראשונים של הגימנסיות.

ב־24 באפריל 1854, ביום חתונתו של הקיסר, הונחה אבן־פנה ל„בית־מלאכה" בשביל ילדים עניים יתומים. 200 נערים עניים קבלו אז בגדים.

בפברואר 1851 הקים מאיר קאליר בהשפעת הרב ר' שמואל דייטש מסאמבור, את „החברה לפיתוח החקלאות בין יהודי גליציה" בברודי. ראשי־קהלת לבוב

מאיר מינץ

הקימו אז ועדה זמנית ליסוד סניף־החברה, בהרכב: ד"ר בלומנפלד, ד"ר קולישר, מאיר ירחמיאל מיזס, א. מ. גולדבוים, ש. קלהרמן, ר. רוזנשטיין ומאיר מינץ [18]), אולם הענין לא יצא אל הפועל.

המוסדות קמו בעזרת נדיבים יחידים שהשאירו עזבונות ובתים לקיומם וכן ע"י גיוס תרומות.

בעזרה לקיום המוסדות היו פעילים ביחוד לאורה לוש (בת־דודו של המדינאי היהודי ד"ר גבריאל ריסר מהאמבורג [19]) שעמדה בראש בית־היתומים, והירש ציפר (1796—1858), שהיה משנת 1820 מפקח המשטרה ברובע היהודי, והוא שייסד את בית־היתומים ועד מותו דאג לקיומו בכספו. בשנת 1840 היה בין מיסדי „היכל הנאורים" ומפעילי הועד. אחרי פטירתו של הרב אברהם כהן ניהל מו"מ עם הרב כהן בראונשיץ על בחירתו כרב בלבוב, אך הוא לא הסכים למנוי זה. ציפר היה דמות ידועה ואהודה על יהודי לבוב. לא היה מפעל שלא הקדיש לו את מרצו ומסירותו. כשנפטר ב־3 בספטמבר 1858 התקיימה אזכרה ב„טמפל" והמשורר היינריך ברנשטיין פרסם שיר־הספד [20]) לזכרו.

מרובים היו עניני הסעד בגלל רבוי מספרם של עניים ונצרכים. הבעיה העיקרית היתה כיצד לרכז את כל פעולות־הצדקה. בשנת 1854 הגיש ד"ר דוד דיאמאנד (אביו של ד"ר יעקב דיאמאנד) לגוברניון תזכיר [21]) והציע לייסד בלבוב חברת־צדקה שתקיים קרן יהודית לעניים, להחזקת מוסדות צדקה, בתי־עבודה ובתי"ס למלאכה. לא ידוע אם הגוברניון התחשב בתכנית מקיפה זו. התנאים טרם הוכשרו לביצוע תכנית כזאת.

הקהלה דאגה גם לקיומו של תלמוד־תורה ובאותו זמן נרכש גם שדה לבית־העלמין החדש, ול. ויקסל בנה עליו, על חשבונו, בית־כנסת שעלה 6000 פלורין.

בקיץ 1855 פרצה מגפת חולירע, שפגעה קשה באוכלוסיה היהודית בלבוב. בין האישים הידועים שמתו במגפה היו: הסופר העברי יעקב בודק, הרופא ד"ר א. גוסמן, המורים שלמה זינגר וליאון סקלר ומזכיר־הקהלה ברנהרד פיפס. בין קרבנות החולירע היתה גם מגדלינה כהן אלמנתו של הרב אברהם כהן [22]). על הקהלה הוטל לדאוג לאלמנות ויתומים במספר רב שנשארו בלי שום משען לקיומם. רק בשנת 1857 הוציאה הקהלה 6000 פלורין למטרה זו.

אחת הבעיות המדיניות שהעסיקה את הקהלה היתה זכות הבעלות על נכסים. משרד־הפנים נקט בשנת 1851 עמדה עקרונית, כי כל ההגבלות שחלו על היהודים בטלות, עם הכרזת שווי־הזכויות האזרחי לבני כל הדתות, מפני שההגבלות נבעו מתקנות שפקע תקפן [23]). גם פסקי־הדין של בית־המשפט העליון ב־19/10 1852, 23/2, 19/4 1853 קבעו, שהיהודים רשאים להחזיק בקרקעות ובתים גם במדינות, שלפני 1848 נאסר עליהם לרכוש בהן קרקעות, מגרשים ובתים מידי נוצרים. כתוצאה מביטולם של חוקי־היסוד מ־4 במרס 1849, לא חודשו איסורים אלה.

ד"ר עמנואל בלומנפלד, ראש־הקהלה.

כאמור, הביאו שר־הפנים ד"ר באך, שר־המשפטים קארל קרויס ושר־האוצר ברוק את הבעיה לדיון. ומכיון שהממשלה לא באה לידי החלטה

מפורשת, הכריע הקיסר בצו מיום 2/10 1853 שבעניני בעלות־נכסים (בעזיצפעהיגקייט) יחולו על היהודים בכל מדינה החוקים מלפני שנת 1848, שישארו בתקפם עד הסדר סופי של עניני היהודים[25]). צו זה הכניס מבוכה רבה בחוגי השלטונות שרובם חשבו שצריך להתיחס אל היהודים גם במובן המדיני לפי החוקים מלפני 1848. הדבר הכריח את שר־הפנים ד"ר באך לשלוח הוראה מפורשת ב־7 בנובמבר 1853 שהוראות הצו של 2/10 1853 נוגע רק לענין נכסים ומקרקעין בלבד.

בגליציה, מלבד מחוז קרקא, רכשו היהודים עד 1848 רק 46 משקי אכרים, משנת 1848 עד אוקטובר 1853 נעשו 1389 עיסקות של רכישת קרקעות של נוצרים, ⅓ מהם היו משקי אכרים[26]).

הצו הכניס בהלה בין יהודי אוסטריה. מנהיג יהודי וינה, יוסף ורטהיימר, פרסם קונטרס על „מעמד היהודים באוסטריה" שמחה בו חריפות נגד השפלתם של 800.000 יהודים באוסטריה.

קהלת וינא עוררה בחשאי את הקהלות בכל הממלכה להגיש פטיציות לקיסר נגד הוראות הצו. לממשלה נודע על הפעולה ומיד הריצה הוראות לכל הנציבים וראשי הגלילות להשגיח על הפעולה הזאת ולראותה כבלתי־חוקית. השלטונות קבלו הוראות לשמור ולמסור מיד דו"ח על צאת נציגי הקהלות לוינה[27]).

באותם הימים שהה בוינה דוד הורוויץ, חבר ועד־הקהלה בלבוב, לרגלי עסקיו עם בית־רוטשילד בוינה. כשנודע לו על הצעת הקהלה בוינא הודיע עליה מיד במכתב אל פרנס־הקהלה ד"ר מנקס והדגיש את הדחיפות להכין פטיציה מטעם קהלת לבוב, בה יתואר המצב המיוחד שבגליציה ולהגישה לקיסר בידי 2 שליחים, ד"ר בלומנפלד וירחמיאל מיזס. הורוויץ דרש גם לצרף לפטיציה נתונים סטטיסטיים כדי להוכיח שבמשך 5 השנים האחרונות נרכשו מעט קרקעות ומשקים חקלאיים ע"י יהודים. ד"ר מנקס ענה שהנהלת־הקהלה דנה במפורט על הענין וד"ר בלומנפלד ומיזס אינם מוכנים לצאת לוינה. וכי דבר גם עם הנציב גולוחובסקי שיעץ להמנע משיגור מיופי־כח לוינה, שאין דעתו נוחה מזה. גולוחובסקי איים, שמיופי־כח שיבואו לוינה יגורשו מיד, אע"פ שהודה שהקהלה רשאית להגיש פטיציות לקיסר. הניצ בהודיע שימסור למשטרה העליונה בוינה על הענין. אחרי פגישתו עם הנציב התקיימה ישיבת ועד־הקהלה והחלט לשאול את הורוויץ, אם אינו מוכן להגיש את הפטיציה בעצמו יחד עם 2 מחברי ההנהלה, שהוא יקבע. הורוויץ ענה שאין ביכלתו לקבל עליו את השליחות בגלל נסיעתו לקלן בענינים דחופים.

הנציב גולוחובסקי מסר ב־21 באוקטובר 1853 דו"ח מפורט על שיחתו עם ד"ר מנקס לשלטונות בוינא. וגם הודיע, שקהלת לבוב החליטה לוותר על הגשת הפטיציה ולהטיל על ד"ר בלומנפלד וירחמיאל מיזס, הנוסעים לוינה בעניניהם הפרטיים, להתקשר עם הקהלה בוינא ולמסור ידיעות על תוצאות המו"מ. הנציב גולוחובסקי העיר את תשומת־לב המשטרה בוינא על הנחיצות לשמור על צעדיהם של מיזס וד"ר בלומנפלד.

משטרת וינה עשתה את כל ההכנות להשגיח על מעשיהם של ד"ר בלומנפלד ומיזס. וגם הזמינה לחקירה את דוד הורוויץ, שמסר להם על תוכן הודעתו ללבוב. הוא הצהיר, שלפי דעתו תשולח הפטיציה בדואר אי שיוותרו על כל הענין. הורוויץ צדק בהשערתו, כי הכיר יפה את חבריו וידע שלא יעיזו לעשות דבר נגד רצונו של הנציב.

ואכן, קהלת לבוב לא שיגרה את נציגיה אלא שלחה את הפטיציה בדואר, ובקשה לבטל את התקנות המגבילות את זכות הבעלות של היהודים על נכסים. אבל, כל ההשתדלויות היו לשוא. ההגבלות נשארו בתוקף ואתן שבו לתחיה גם שאר ההגבלות מלפני 1848. רק בעניני חכירת אחוזות וקרקעות בכפרים, משקי אכרים שהוצאו מהכלל, לא נעשו קשיים, שהרי לפי סעיף 34 של תקנון היהודים מ־7 במאי 1789 היתה חכירתן מותרת. מלבד זה הותרה ליהודים חכירת זכות־פרופינציות וזכות־טחינה, שהיו קשורות עם האחוזות.

אולם, איסור רכישת בתים נוצריים בלבוב גופא, פגע ביהודים מאד. העידיה והנציבות לא הסכימו להרחבת הרובע היהודי מחוץ לתחומו[28]).

איסור העיריה, על יסוד תקנות מלפני 1848, להחזיק דוכני־מכירה של נחתומים יהודים מחוץ לרובע היהודי, היה פגיעה כלכלית קשה. הקהלה ערערה, אך הנציבות לא נענתה לדרישתה והסכימה להחלטת העיריה מתוך הנחה שהסרת האיסור תביא נזק לאופים נוצרים, ומוכרים יהודים יפגעו בנקיון האיזורים הלא־יהודיים[29]).

העיריה לא הסכימה שסוחרים יהודים יחזיקו חנויות ברובעים לא־יהודיים. הדבר עורר גם ויכוח בין שר־הפנים ד"ר באך והנציבות בלבוב. באך נקט

עמדה, שלא רצוי להחזיק ברובעי־היהודים המזוהמים, המעכבים את התפתחותם המוסרית ומגבירים את השנאה בין היהודים והנוצרים. ואין גם להתעלם מגידול האוכלוסיה היהודית בלבוב וגם מסיבות סניטריות יש להרחיב את הרובע היהודי [30].

הנציב גולוחובסקי טען נגדו, שצו־הקיסר על איסור רכישת נכסים מחוץ לרובע היהודי עודנו בתקפו, ורק במקרים מיוחדים אפשר לאשר יוצא מן הכלל [31]. למעשה, הכריעה נציבות גליציה שהרובע היהודי יוסיף להתקיים.

גם בענין עקרוני אחר הכריע הנציב גולוחובסקי ברוח החוק הקיים:

העיריה דרשה מאת הקהלה פצויים בעד אדמת בית־הקברות היהודי החדש. הקהלה ערערה ב־31/3 1856 נגד התביעה, וטענה, שהיהודים מהווים שליש מן האוכלוסיה בלבוב וכמשלמי־מסים הם משתתפים בכל ההוצאות להחזקת רכוש־העיר, ולא מן היושר הוא לדרוש מהם פצויים בעד קרקע שהוא רכוש כל העיר ותושביה. בכל זאת הכריע הנציב גולוחובסקי, בהסתמכו על 22 § של תקנון היהודים מ־7 במאי 1789, שעל הקהלה לשאת בכל ההוצאות הקשורות בהקמת בית־העלמין. אמנם, אין העיריה רשאית לתת מאדמותיה לפרט או לצבור שום קרקע בלי פצויים כספיים תמורתה. טענת השיתוף של היהודים ברכוש־העיר נדחתה לפי שאין הקהלה חלק מן העיר, והיא קיימת בהנהלתה העצמאית, גובה תשלומים בעד הקברים, מבלי לשתף את העיריה בהכנסותיה [32].

בשנים 1858, 1859 הגישה קהלת לבוב, באמצעות הנציב גולוחובסקי, תזכירים לממשלה המרכזית ולקיסר בדבר הגבלת זכות־הבעלות על נכסים [33], קשיים בנוגע לרשיונות־נשואין ושאר חומרות הפגיעות בחיים הכלכליים, וביקשה לבטלן. גם בפגישות נציגי־הקהלה עם הנציב הביאו לפניו את הדרישה ועמדו על הצורך לשנות את מצבם החוקי של היהודים.

הנציב גולוחובסקי עצמו היה מעונין בתמיכת חוגי המשכילים בין היהודים. בהזדמנות שנציגי הקהלה מסרו לו ברכה להתמנותו כשר־הפנים ב־21 באוגוסט 1859, בקש למסור לו תזכיר והצעות כיצד להבדיל מבחינה חוקית בין יהודים משכילים ולובשי אירופאית ובין יתר היהודים, שלא החליפו עוד את הלבוש היהודי־פולני.

ב־28 באוקטובר 1859 הגיש ועד־הקהלה תזכיר מקיף חתום בידי ד"ר קולישר, ד"ר ברח־רפפורט, מ. דובס וי. ל. קולישר [35]. בפתיחה מודגש שרצוי להעניק לכל יהודי אוסטריה, ויהודי גליציה בכלל, בלי שום הבדל, שווי־זכויות מלא ולהשוותם לאוכלוסיה הלא־יהודית לחלוטין, בלי כל חשש מבחינת מנהגים, לבוש והשכלה. בעלי התזכיר סתרו את כל החששות של השלטונות והאוכלוסיה הנוצרית והצביעו על העובדה, שגם בשאר הארצות עמדו היהודים לפני מתן האמנסיפציה על רמת תרבות דומה לזו של יהודי־גליציה, ורק עם שוויונם ליתר האוכלוסיה הצליחו להתקדם ולהתפתח גם במובן התרבות וההשכלה. לפיכך אין כל סבה לראות את יהודי גליציה או חלק מהם כבלתי־ראויים לאמנסיפציה. העוני, אי־השוויון החוקי והמדיני, התנאים הקשים, בהם חי חלק גדול של יהודי גליציה — הם הם הגורמים העיקריים המעכבים את התפתחותם, ואין שום ספק שהענקת האמנסיפציה וביטול כל ההגבלות הקיימות ישנו את תנאי חייהם ויחישו גם את תהליך התקדמותם. מבחינה זו אין להסכים למתן שווי־זכויות רק לחלק המשכילים, להפך הענקת האמנסיפציה צריכה לחול על כל חלקי היהדות. בתזכיר מתואר מכלול ההגבלות המוטלות על היהודים בכל ענפי החיים הכלכליים, והנזק הנגרם לא רק ליהודים אלא גם לממלכה בהגבלות אלו. בהצעות הודגש, שכדי להרים את המצב התרבותי יש להקים על חשבון הממשלה או בתמיכתה בתי־ספר לפי דוגמת בית־הספר היהודי של קהלת לבוב. רצוי להשתמש לתקציבם בקרן בתי־הספר היסודיים היהודים משנת 1806 בסכום 132.460 גולדין בשטרות־מטבע וסך 126.628 גולדין בניירות־ערך של הממשלה (אובליגציות), שהועברו בשנת 1806 אל קרן בתי־הספר הכללית.

כאמצעי יעיל לקידום המצב התרבותי נראית בחירת אנשים בעלי־השכלה כחברים ביעדי־הקהלות. המספר הגדול של פרנסי־הקהלה מחוסרי־השכלה הוא המונע את ההתקדמות התרבותית. ואשר לענין הלבוש היהודי, הרי רק בדרך הסברה ותעמולה הגיונית אפשר להגיע לידי תוצאת חיוביות.

פרנסי־לבוב הביעו בתזכיר את תקותם, שהנציב גולוחובסקי, בתפקידו החדש כמיניסטר־הפנים, יצליח בכשרונו, נבונותו והשקפתו ההומאנית לפעול לטובת האמנסיפציה השלמה של יהודי אוסטריה כולה.

תזכירי קהלת לבוב השפיעו, כנראה, על הנציב גולוחובסקי. מיד עם כניסתו לתפקיד של מיניסטר־הפנים השתדל לשנות את המצב החוקי לגבי היהודים. במועצת־המיניסטרים המליץ על ביטול הגבלת חוק הבעלות על נכסים וגם שאר ההגבלות. בהרצאתו [36] בפני הקיסר ב־11 בינואר 1860 מסר גולוחובסקי

סקירה מקיפה על המצב החוקי ואת חוות־דעת הנציבות בכל מדינה לחוד. לפי הצעותיו בוטלו ע״י החלטת הקיסר מ־13 בינואר 1860 ההגבלות בענפי־כלכלה מסויימים, ברוקחות, איסור־ישיבה בכפרים בגליציה ובוקובינה. אך לא בוטלו עוד הגבלות־המגורים בלבוב, מפני שהנציבות לא הציעה זאת.

בדצמבר 1859 דנה מועצת־המיניסטרים על ביטול הגבלות זכות־הבעלות על נכסים. שר־האוצר פרייהר פון ברוק (1798—1860) הציע לבטלן נוכח המצב הכספי של הממלכה, בגלל השפעת היהודים על האשראי הציבורי, שההגבלות שוללות את שיתופם בעסקים כספיים באוסטריה. כל השרים הסכימו לדעתו, פרט לשר־הדתות טהון ושר־הפנים גולוחובסקי, שהמליץ להשאיר את ההגבלות בנפות שטיריה, קארינטיה וקראין. ואשר לגליציה הציע להוציא מכלל ההגבלות רק סוגים מסויימים, והם: 1) אנשים שגמרו גמנסיה ובתי־ספר גבוהים; 2) בעלי־תואר אצולה; 3) קצינים 4) סוחרים סיטוניים בעלי־זכיון וחרשתנים.

למרות התנגדותם של רוב השרים להצעתו של שר־הפנים קבל הקיסר את דעתו. אמנם בשנויים מקילים[37] וב־18 בפברואר 1860 פורסם החוק על ביטול ההגבלות לרכישת נכסים. מיד החלו יהודי לבוב לפנות אל השלטונות בבקשות להעניק להם רשיונות לרכישת מגרשים, בתים, קרקעות וגם אחוזות, אחרי שעמדו בתנאים לפי דרישת החוק. מבין הבקשות אושרו רק 41 [38]:

בשנים 1860—1861:

1) איגנץ לבקוביץ, סיטונאי עשיר, מפעילי ועד־ה„טמפל", רשיון לרכישת אחוזות [1]. 2) עמנואל כהן, בעל־בית ופרנס־הקהלה. 3) ישראל שוץ, חירורג. 4) שמואל קלארמן, סוחר וצנזור הבק הלאומי האוסטרי, מומחה מסחרי, ממיסדי הטמפל. חתנו של מאיר ירחמיאל מיזס, פרנס־קהלה. 5) שיינה מנדריחוביץ. 6) פרלה מנדריחוביץ. 7) מאיר ירחמיאל מיזס, מראשי הנאורים, חבר־העיריה, משנת 1840 חבר הנהלת בנקים ומוסדות כלכליים. 8) מנדל שוחט, שרת בצבא, פקיד. 9) יהושע מ. בראון, צנזור של סניף הבנק הלאומי, חבר לשכת־המסחר והתעשיה. 10) הרמן לנדס, בעל־מסעדה. 11) הירש מיזס. 12) אהרן פיליפ, גמר בית־ספר ועמד בבחינות המסחר והנהלת־חשבונות. 13) שלום סאניצקי, סוחר. 14) מאניס רפפורט.

בשנים 1862—1866:

15) שלמה האבר. 16) מרקוס דובס, בעל־בתים, חבר־העיריה. (משטרת־לבוב התנגדה לאישור בקשתו, „כי דובס פרסם כמה ספרים בשפה הפולנית, השתתף בזמן־הבחירות אל הסיים הגליצאי (1861) בהתיעצויות הועד הפולני, כציר בסיים ישב באגף השמאלי והצביע עם השמאל, לובש בגדים פולניים ואוהד התנועה הלאומית הפולנית". המיניסטריון בוינה דחה את דעת־המשטרה הואיל „ולא ידוע עליו שום דבר רע"). 17) מ. בער קאזל. 18) יהושע מיזס, סיטונאי, מנהל סניף „הבנק לאשראי" וחבר המינהל של מסילות הברזל ע"ש קארל לודביג, חבר־העריה. 19) שמואל גאל, בעל־בתים. 20 עמנואל רוטר. 21) ד. כהן. 22) ל. ה. מעט, התכונן עוד ב־1844 לבחינות הגימנסיה אך הגוברניון סירב להרשות זאת בגלל גילו. 23) ס. פוך. 24) ג. טעפפער, שרת בצבא בעל־רשיון מגורים ומסעדה מחוץ לרובע־היהודי. 25) ש. מאהלר, כוכר אחוזה לובש אירפית. 26) ירחמיאל הורוויץ, צנזור סניף „הבנק הלאומי האוסטרי". 27) לנדס, סוחר. 28) ל. חירר. 29) ש. וואהל, ספק לצבא. 30) ש. גולדברג. 31) א. נירנשטיין מנהל סניף „הבנק הלאומי", חבר לשכת־המסחר־והתעשיה, חבר־העיריה. 32) מ. רוזנפלד, חייל משוחרר, בעל מסעדה. 33) קלינגהופר, פרופינאטור. 34) ק. רפפירט. 35) גולשטאוב, בנאי. 36 שניצר, ספק צבאי, חבר ועד־הקהלה. 37) ברנהרד צ׳אפ, חלפן ובנאי. 38) זיגמונד מוריץ שטייפ, בעל חנות סיטונית. 39) משה השלס, ספק ממשלתי, קבלן וחבר־העיריה. 40) פנציאס. 41) לוש.

לפי תקנון־היהודים מ־7 במאי 1789 היו היהודים „חברי־העדה" (געמיינדע), אך בלי זכויות־האזרחים כדומה לחברי העדה הנוצרית. לפי התקנה מ־14 ביולי 1847 ניתנה ליהודי גליציה, בעלי־בית ואומנ־ים, הרשות לרכוש זכות־אזרח, אולם, הדבר היה קשור בהחלטת העיריה, ולמעשה לא הוענקה זכות־אזרח ליהודים. זכות האזרח הראשונה ניתנה בשנת 1866 בלבוב לייזף קולישר, מנהל סניף „הבנק הלאומי".

אולם, אע"פ שלא היתה זכות־אזרח לשום יהודי, נהנו יהודי לבוב מזכות הבחירה מאז שנת 1848.

ד"ר יעקב רפפורט

קיום הרובע היהודי בלבוב, עורר את התנגדות הקהלה והסוחרים שראו בזה סתירה לחוק ודרשו[39] את ביטולו הסופי.

עירית לבוב נתנה הוראות מפורשות לפנות את היהודים מן הבתים ברובעים הלא־יהודים, אחרי שעברו לשם שלא ברשות העיריה, ולהענישם לפי החוק, אם יסרבו לצאת מן הבתים.

תזכירי־הקהלה הכריחו בשנת 1864 את נציבות גליציה לטפל בתנאי־המגורים ברובע היהודי, שהוחמרו

מאד בגלל הצפיפות וסכנת התמוטטות הבתים הישנים והרעועים, אחדים מהם התמוטטו בשנת 1863.

העיריה דחתה את הענין עד קבלת התקנון העירוני החדש. הנציבות ראתה שאין המצב מתקבל על הדעת, אולם לא מצאה שום פתרון מכיון שהיו חלוקי־דעות בין הפקידים על הבעיה הזאת. המיעוט המליץ על חיסול הרובע היהודי והפולנים הסכימו באופן הפגנתי לשווי־הזכויות בתקוה שירכשו את לב היהודים למטרתם המדינית־הלאומית, הם העדיפו שהענין לא יוצע ולא יוחלט ע"י השלטונות אלא ע"י הגופים המוניציפאליים, ולכן הציעו לחכות עד קבלת התקנון העירוני החדש[40].

אע"פ שהנציב מנסדורף המליץ להחיש את הענין בגלל הצפיפות ברובע היהודי, נמנעו השלטונות מהוציא לפועל דבר, שהוא בניגוד לדעת הציבור הפולני, והחליטו להשאיר את הרובע היהודי בממדיו, אולם התירו ליהודים בעלי־השכלה לעבור לרובעים לא־יהודים. מבין הראשונים שהורשו לגור ברובע הלא־יהודי היו מאיר ירחמיאל מיזס, הרמן מיזס ויהושע מ. גולדהאבר, חבר־העיריה. בהחלטה הדגישה הנציבות שטרם הגיע הזמן להכניס לרובעים הנוצרים המון יהודי „השונה מבני־גזעם (שטאמעסגענאָסען) ביתר מדינות אוסטריה"[41]). הנציבות בטלה את פנוי־היהידים שעברו אל הרובעים מחוץ־לתחום, שלא ברשות.

וכך הוכרחו היהודים, שלפי דעת השלטונות לא היו בעלי השכלה, להצטופף עוד שנים מספר ברחובות הצרים ובבתים הישנים ברובע היהודי.

2.

בציבור נתעוררה הבעיה של עריכת בחירת ועד־קהלה חדש.

משנת 1840 לא התקיימו בחירות. מן הפרנסים שנתמנו אז ע"י השלטונות נפטרו 4 חברים. ד"ר ברח־רפפורט, יצחק קולישר, שמואל כהן, וד"ר ליאו קולישר, שפטירתו (ב־3 במרס 1860) היתה אבדה קשה.

ד"ר ליאו קולישר (1792—1860) גמר את לימודיו באוניברסיטת וינה בתואר ד"ר לפילוסופיה וחזר ללבוב. בהיותו עשיר מופלג, התמסר לעבודה צבורית, עמד בראש ועד־החינוך ובגלל פעילותו היתרה נקרא בפי האוכלוסיה היהודית „יוסף פרל הלבובי". הוא היה מעמודי התוך של מפלגת הנאורים.

בהעדר רוב בועד הוכרח לפנות אל הנציבות בדרישה להרשות עריכת בחירות חדשות. הקהלה הסתמכה על רבוי האוכלוסיה לעומת שנת 1840. הנציבות נענתה לבקשתה וקבעה שזכות־הבחירה ניתנת לכל בעלי־הבתים ומשלמי מס־הקהלה[42]).

השלטונות היו מעונינים אז להעמיד ועד מלא ומוסמך בראש הקהלה כי על סדר־היום עמדה שאלת יסוד בית־המדרש לרבנים בגליציה.

כזכור, הציע מארק (מרדכי) ברנשטיין מברודי, עוד בשנת 1828, להקים סמינריון לרבנים בגליציה. הענין לא יצא לפועל בגלל התנגדותה של קהלת לבוב, שאדוקים עמדו בראשה.

מרק ברנשטיין ויתר על תכניתו ליסד סמינריון לרבנים על חשבונו והוריש את כל הונו להשתלמות נוער יהודי במלאכה, לשם בנין בית־ספר למלאכה. העבודה החלה בשנת 1865. הקרן נוסדה ב־1864.

כעבור 20 שנה — בשנת 1884, עלתה הקרן לסכום של 75.000 פלורין. מן הרווחים שולמו הוצאות כלכלה והשתלמות של 25—20 שוליות אצל אומנים ובבתי־מלאכה בסכום של 600—800 פלורין לשנה. אחרי גמר השתלמותם קבלו השוליות הלבשה יסכום מסויים. הקרן הוציאה מדי שנה בשנה בממוצע 1000 עד 1500 פלורין, למטרות אלו. התקיים גם בית־הספר למלאכה שהיו בו מכינה ו־2 כתות, לפי תכנית־למודים של בתי־הספר העממיים. השעורים ניתנו בערבים, אחרי שהשוליות גמרו את עבודתם בבתי־המלאכה. בבית־הספר למדו פולנית, גרמנית, חשבון, גיאוגרפיה, פיסי־קה, למודי־טבע, שרטוט וגם למודי־דת ושפה עברית.

בשנים 1880—1900 התנהל המוסד ע"י ועד־מנהל בראשות הרב ברנהרד לונשטיין, ואחרי מותו — ע"י ד"ר אמיל ביק. בועד היו נציגי הקהלה, בעלי־המלאכה ומנהל בית־הספר היהודי.

משנת 1878 היה ד"ר תיאופיל גרסטמן מנהל בית־הספר ולחבר המורים השתייכו יוסף אהל, ברנהרד באכום, ולאדיסלאו קלאפקובסקי, היפוליט פארסיביץ, נחמיה לאנדס, איזידור פלאנר, נתן רופצ'יס והרמן רוזנטאל.

בשנים 1865—1885 חונכו על חשבון „קרן ברנשטיין" 144 שוליות, מהם סיימו את הכשרתם: 23 חייטים, 6 סנדלרים, 26 מסגרים, 13 נגרים, 9 פחחים, 11 חרטים, 2 נפחים, 3 סדרים, 8 שענים, 3 כורכים, 5 זהבים, 1 שזר, 13 ציירי־שלטים, 1 מעגילן, 3 רצענים, 2 צבעים, 1 עושה־מזודות, 2טחנים, 1 רפד. בסך־הכל 134 שוליות[42]א).

• • •

ענין בית־המדרש לרבנים עלה על הפרק בקשר לכספי־קנס־המלחמה, שהוטל ע"י הגנרל הייגאו בהונגריה, בשנת 1849. בשנת 1856 החליטה הממשלה

בוינה להשתמש בחלק מן הכספים האלו ליסוד בית־מדרש־לרבנים מרכזי.

הבעיה העסיקה את הממשלה המרכזית עוד בימיו של יוסף פרל שבתזכיריו, ציין את חשיבותו של מוסד מעין זה — דוגמת בית־המדרש בפדובה — לשם הפצת השכלה בנוער והאיכלוסיה היהודית בגליציה.

אחרי שענין בית־הספר לרבנים נתקבל במועצת הממשלה עלה בידי שר־הפנים גולוחובסקי להשפיע על הקיסר לטובת הענין וב־21 בפברואר 1861 הוציאה הממשלה חוק להקים בגליציה בית־ספר לרבנים מוסמך בזכויות ציבוריות, שתקציבו יכוסה, אם המקורות הארציים לא יספיקו, מכספי קרן בתי־הספר היהידית שנוספה אל הקרן הקטולית. לשם כך ניתנה הוראה להפריד החל מ־1 בנובמבר 1862 את החלק המשתייך לקרן היהודית ולהקדישה לצרכי בתי־הספר היהודיים.

הודגש, שהמו״מ בדבר הקמת בית־הספר לרבנים יתנהל באופן שאפשר יהיה להפעילו לקראת שנת הלימודים הקרובה לבוא. בזמן המעבר יש לדרוש מן המועמדים תעודות־גמר של גימנסיה.

אחרי הכשלון במלחמת־איטליה (1859) באו שנויים במשטר של אוסטריה, שהביאו גם ליהודים חופש מדיני ואזרחי. החוקים מ־29 בנובמבר, 20 בדצמבר 1859, 10 בינואר 1860 בטלו את הגבלות־הנשואין, התעסוקה במלאכה ובמסחר, גבית־עדות והדגישו את מגמת הממשלה לקבוע את מדיניותה לגבי היהודים ברוח ליברלית. בראש־הממשלה בוינה עמד אגנור גולוחובסקי (מ־20 אוקטובר 1859 עד 15 דצמבר 1860), שרצה לייצב את מדיניות אוסטריה על יסודות של פדרציה, בניגוד למגמת ריכוז השלטון של ראש־הממשלה שקדם לו. בעמדתו רכש לצדו את הפולנים, ההונגרים והצ׳חים, אך נכשל בגלל עמדת הגרמנים וחוגי החצר הקיסרי, וכעבור כמה חדשים התפטר, ובמקומו בא שמרלינג, מדינאי ליברלי, אולם אוהד משטר מרכזי מוחלט ברוח ליברלית, כביכול.

הממשלה חשבה שתצליח לרכוש את כל חוגי היהודים, והאדוקים בכלל, לתכנית על הקמת בית־מדרש לרבנים. אולם, טעו טעות גדולה; האדוקים, ביזמתו של ר׳ שמעון שרייבר שנבחר בשנת 1861 לרבה של קרקא, התחילו בפעולה נגדית — והצליחו בה. הנאורים התנגדו להצעה ע״ד בית־הספר לפי דוגמת הישיבה בפרשבורג, מתוך ספקות, אם ימלא את תפקידו לפי רוחם.

הנציבות מינתה ועד מיוחד בדצמבר 1862, בראשותו של הופראט פ. ווקאַסוביץ. כחברי־הועד נתמנו פקידים מומחים ומטעם היהודים נתמנו: הרב קריסטיאנפולר מברודי, מאיר קאליר מברודי, מיכאל פרל (בנו של יוסף פרל) מטרנופול, ראשי קהלת לבוב ונציגי מספר קהלות.

אחרי מו״מ ממושך ושיחות עם נציגי כל המפלגות, באה הנציבות לידי מסקנה, כי אין התכנית מתקבלת על דעת היהודים, מפני שהם מפולגים מבחינה דתית וכתתית, וחוששים שהקמת בית־הספר תפריע לשאיפותיהם. לפיכך, החליטה הנציבות להציע, לדחות את ביצוע התכנית לזמן בלתי־קבוע ולהגיש את ההצעה אחרי דו״ח מנהל משרד־הדתות והחינוך מ־16 בנובמבר 1867, לאישורו של הקיסר [41]).

בית־המדרש לרבנים לא הוקם, איפוא, בתקופה ההיא ולא אחריה.

האדוקים הצליחו בשנות כהונתו של הרוזן ליאון טהון־הוהנשטיין (1811—1888) כשר־החינוך והדתות, להטות את דעתו למטרותיהם ליצור באוסטריה „הפרדת האדוקים" (טרענונגס־אורטאָדאָקסיע). הדבר נעשה בעזרתו של יצחק דייטש [42]) שבתזכיריו הלשין והשמיץ את הנאורים כמהפכנים מסוכנים, ותאר את האדוקים כ„עבדי הקיסר הנאמנים ביותר ומתנגדים לכל תנועה מהפכנית וליברלית". הרוזן ליאון טהון, שכרת ברית (קונקורדאַט) עם הואטיקאַן, חלם גם על חתימת „קונקורדאט" עם היהודים ולסכל בכך את חדירת הליברליות אל שורות היהודים. מטעם זה הסכים אפילו לחוקק חוק על איסור פתיחת חויות יהודיות בשבת, ולהרחיב את הסמכויות והשיפוט של הרבנים.

לפיכך הסכים הרוזן טהון להכיר בישיבת פרשבורג כבית־ספר לרבנים עם זכויות פומביות. בישיבת הקבינט מ־7 ביוני 1860 [44]) הציע ליסד בגליציה בית־ספר כדוגמת ישיבת־פרשבורג ולוותר על דרישת תעודות־גמר של גמנסיה ופילוסופיה מהמועמדים לרבנות. שר־הפנים גולוחובסקי הסכים לתכניתו, שנתקבלה ברוב גדול וב־4 ביולי 1860 נאשרה ע״י הקיסר [45]). ועל יסוד אישורו פורסם החוק מ־21 בפברואר 1861.

ב־15 בדצמבר 1860 נתמנה כראש־הממשלה אנטון שמרלינג (1805—1893), שהיה ידוע כליברלי בהשקפותיו. אולם למרות השינויים שהכניס נשארה בעינה, בשטח הדת והחינוך, ההשקפה שהעדיפה את האדוקים על הנאורים מתוך הנחה, שאין לחשוש מהם ל„כוונות מהפכניות" שבעלי־השכלה חשודים בהן. קו מדיני זה נמשך עד 1868.

תחוקות אוקטובר 1859 ופברואר 1860 עוררו חיים פוליטיים. בגליציה נוסדו מפלגות, שנקטו עמדה לגבי

השאלות המדיניות בגליציה ובעיית היהודים בכלל. המדינאים שדגלו בעקרונות 1848, כגון: סמולקא, זיאמיאלקובסקי היו בעד האמנסיפציה של היהודים, כמובן — לשם התבוללותם וחיזוק העם הפולני. האצילים הקונסרבטיביים מפודוליה (פאָדאָלאַצי) היו נגד האמנסיפציה. גם הרותנים נקטו עמדה אנטי־יהודית, מתוך חשש שענין שווי־הזכויות יגביר את כח הפולנים והיהודים יתפסו עמדות־מפתח בכלכלה של גליציה.

באותם הימים התעורר מאבק אנטי־יהודי בוארשה וגם העתונות הפולנית בגליציה וסופרים דמוקרטיים, כמו ההיסטוריון הנריק שמיט [46]) נקטו עמדה נגד האמנסיפציה היהודית. בויכוח בלבוב השתתף מצד היהודים מאיר מינץ, שפרסם חוברת בשפה הגרמנית:
"Lelewel Kaempfer fuer Recht und Wahrheit und die Judenfrage". (Lemberg, 1860).

בה יצא נגד הנריק שמיט והפולנים שהתנגדו למתן שיווי־זכויות ליהודים. למאיר מינץ, שאחרי הרעלת הרב אברהם כהן, הסתייג מן האדוקים היתה השפעה מכריעה בקרב האינטליגנציה היהודית. יהדות גליציה נכנסה אז לתקופת מלחמה קשה: החסידים והאדוקים ראו באמנסיפציה סכנה לקיום היהדות ויצאו נגד כל נסיון לשנות את אורח־החיים של המוני ישראל ע"י בתי־ספר ושינויים במבנה הקהלות. הרביים ומנהיגי האדוקים התנגדו להקמת בתי־הספר לרבנים. טובי האינטליגנציה היהודית בלבוב יסדו אז את „חברת שוחרי תושיה הטוב והישר" ובשם גרמני
"Verein fuer Bildung und Geselligkeit".
שמטרתה להפיץ השכלה,
לעורר את חבריה להתענין במאורעות הצבור היהודי ולטפח חיים חברתיים. במעונה, ברחוב סיקסטוסקאַ 21 [47]) שהיה מעין „קאַסינו יהודי" התאספו רופאים, עורכי־דין ומשכילים לשם הרצאות, שיחות וויכוחים. האגודה לא הבליטה נטיות של פולוניזציה ולפיכך ראו בה הפולנים מכשיר של גרמניזציה בין יהודי גליציה. האמיגרציה הפולנית בפריז פנתה גם אל „הפולנים־היהודים" בקריאה להלחם באגודה ולהחרימה כמוסד אנטי־פולני.

בראש האגודה עמדו ד"ר יאן פריד, ד"ר הנריק גוטליב, ד"ר פיליפ מאנש וד"ר בראון ובהשפעתם נעשתה מרכז תרבותי. על חבריה ומרציה נמנו הסופר־המשורר ד"ר הנריק גוטליב [48]), המשורר העברי יעקב־צבי שפרלינג [49]), אברהם קרוכמאַל (בנו של רנ"ק), מרק דובס, ד"ר אתרוגר, הרב ברנהרד לונשטיין, דוד רפפורט [50]), שמואל מודלינגר [51]).

האגודה השתתפה בפעילות בבירור הבעיות שעמדו על סדר היום של קהלת לבוב והיציאה לאור חוברת מיוחדת על שאלת מסי־הקהלה (די בעשטייע־רונגס־פראַגע דער איזראַעליטישען קולטוס־געמיינדע אין לעמבערג, 1863, 31 עמ'). היא התנגדה להנהגת מס־כולל והציעה לגבות במקומו מס בשר־כשר, 2 גולדן לכל שור, שיכניס 12.000 גולדן לשנה (לעומת 8.000 גולדן). הם הציעו לבחור ועדת־הערכה של 5 חברים, שיעריכו את חייבי־המסים לפי דו"ח ועדות של נאמנים לפי איזורים. לפי הצעתם, על הקהלה לפרסם בכל שנת־תקציב דו"ח על הכנסות והוצאות.

גם בתוך האינטליגנציה היו חילוקי־דעות בניגע לעמדה כלפי הבעיות המדיניות של גליציה. בניגוד ליהודים הנאורים בקרקא ומנהיגיהם ד"ר אטינגר, הנריק מרקוספלד אברהם גומפלוביץ, שתמכו בפולנים, היתה רוב האינטליגנציה היהודית בלבוב אוהדת את שיטת־הריכוז האוסטרית ותמכו ב„מפלגת התחוקה" (פערפאסונגס־פאַרטיי). ורק מעוט, ומרק דובס בראש, תמך בפולנים. בשאלות יהודיות עמדה האינטליגנציה כולה במאבק קשה עם האדוקים וכל שאיפתם היתה להשאר בשלטון הקהלה ולהגשים את תכניותיהם בשטח החינוך והתרבות.

גם הנאורים לא היו נלהבים מן התכנית להקים בית־ספר לרבנים לפי תכנית הממשלה, מפני שראו בו מוסד אורתודוקסי, ושאיפתם היתה לבית־מדרש לרבנים, לפי דוגמת ברסלוי.

מעמד הנאורים הוחלש בגלל המאבק עם האדוקים במדה כזו, שבבחירות אל ועד־הקהלה — במאי 1862 — נבחרו גם נציגי האדוקים והמתונים. נבחרו ד"ר מאקס לאנדסבדגר, מאיר ידחמיאל מיזס, מאיד מינץ, ש. כהן, שלמה קלרמן, רחמיאל אורנשטיין, ד"ר יהושע הניגסמן ומרק דובס [52]). כיושב־ראש הקהלה של ועד־הקהלה נבחר מאיר־ירחמיאל מיזס.

על יסוד תחוקת 26 בפברואר 1861, שקבעה מחדש „מועצות ארציות" (סיימים) עם סמכות בענינים הארציים הוכרז על בחירות לסיים הגליצאי, שכנוסו נקבע ל־15 באפריל 1861. אולם מן היהודים נשללה זכות־הבחירה. נציגי קהלת לבוב, שהיתה עוד בידי הנאורים, נדהמו וכנסו מיד את באי־כח הקהלות בגליציה המזרחית להתיעצות. לפי החלטות הכינוס יצאה משלחת לוינה למו"מ עם הממשלה, בניגוד לקהלת־קרקא שבאי־כחה הצטרפו אל משלחת־הפולנים. המשלחת היהודית הצליחה בהשתדלותה אצל שמרלינג

לקבל צו מ־1 במרס 1861 שהעניק ליהודים זכות־בחירה.

בלבוב גברה מלחמת בחירות בין היהודים. מצד הנאורים אוהדי הצנטרליזם היה מועמד מאיר מינץ, שהתנגד אחרי ענין לשניבסקי בוארשה לתמיכה בפולנים. לעומתו העמידו הנאורים, אוהדי הפולנים, את מרק דובס. ב„היכל הנאורים" התקיימה בחול־המועד־פסח אספת הבוחרים בה דברו זיאמיאלקובסקי ודובס. זיאמיאלקובסקי הצהיר שהבעיה היהודית היא בעיה פולנית וברצונו שהיהודים יראו בפולין את מולדתם, יתמזגו בפולנים ויהיו כמוהם בשלמות[54].

בבחירות נחל מינץ כשלון ונבחר דובס.

למושב הראשון של הסיים הגליצאי 1861—1867, נבחרו בכל גליציה 4 יהודים מבין 141 צירים: מקרקא — — ד"ר שמעון סאמלזון; מברודי — מאיר קאליר; מקולומיא — ד"ר אליעזר דובס; אחרי מותו בשנת 1865 נבחר במקומו ד"ר מאקסימיליאן לאנדסברגר, עורך־דין מלבוב; מלבוב — מארק דובס. מלשכת המסחר־והתעשיה בלבוב לא נבחר נציג יהודי אלא הנוצרי הליברלי י. ברייאר.

מארק (מרדכי) דובס (1801—1874) היה יליד לבוב, ירש ביח"ר של ליקר, הגדילו ותפס עמדה חשובה בכלכלה של גליציה. בשנת 1848 השתתף בפעולות מדיניות ונטה לצד הפולנים, נבחר כחבר בעיריה, וישב בה בלי הפסקה עד 1870, וגם היה חבר בועד־הקהלה. בשנת 1850 נבחר כחבר לשכת־המסחר־והתעשיה בלבוב.

הוא היה מראשוני הנאורים שפרסם את חיבוריו בפולנית, והשתתף בעתונות הפולנית. ספרו: „היסטאָריאַ נאַרודוּ סינאַיסקיעגוֹ וו פּאָלסצע" עשה רושם בזמנו. פרסם גם מאמרים משטח המשק החקלאי ובעיות־המטבע. מלבד ידיעותיו בספרות הרבנית וחכמת ישראל הצטיין גם בהשכלתו הכללית והיה אחד הנואמים המפורסמים בפולנית וגרמנית. היה מידידיו הקרובים ביותר של אברהם קרוכמאַל, ותמך בסופרי־עברית. בעצמו פרסם מאמרים ב„כרם חמד", „אוצר נחמד", ב„החלוץ" של יה"ש, ובקובץ „שדה צופים" שהיה מוקדש לחכמת ישראל ויצא לאור בלבוב בעריכתו של מיכאל וולף (1860). גם עמד בחליפת מכתבים עם שד"ל. בסיים הגליצאי מלא תפקיד חשוב מאד בהגנה על עניני היהודים.

הצירים היהודים אל הסיים היו, למעשה, נציגי חוג מצומצם של האינטליגנציה היהודית, אוהדי ההתבוללות הפולנית, מלבד מאיר קאליר שנטה להתבוללות גרמנית ותמך בממשלה המרכזית בוינה. מרק דובס, ד"ר אליעזר דובס, ד"ר לנדסברגר וד"ר סימלזון תמכו בכל הבעיות הכלליות בתביעות הלאומיות של הפולנים.

בהתחלת המושב, ב־26 באפריל 1861, הכניסו ד"ר סמלזון, מרק דובס ומאיר קאליר הצעה על מתן שווי־זכויות מלא ליהודי־גליציה. הצעה כזאת נמסרה לנשיאות־הסיים גם ע"י פלוריאן זיאמליאקובסקי, אולם שתי ההצעות לא הגיעו אל שולחן הדיונים.

המושב השני התכנס ב־12 בינואר 1863 ונסגר מיד בפרוץ המרד הפולני. ואך ב־23 בנובמבר 1865 נפתח המושב השלישי שנמשך עד 28.4.1866. והמושב הרביעי נמשך מ־29 בנובמבר 1866 עד 31 בדצמבר 1866, ובהם נדונה גם השאלה היהודית.

השאלה היהודית נידונה גם במועצת־העיר בקשר עם הויכוח על תקנון העיר החדש. בעירית לבוב היו היהודים מיוצגים עד 1861 ע"י 15 חברי העיריה ו־5 סגנים. מבין הנציגים היהודים בתקופה 1848—1861 הצטיינו בהופעותיהם בעיריה ובהגנתם על עניני היהודים: מאיר מינץ, מאיר ירחמיאל מיזס, יהושע מיזס, שלמה קלרמן, יהושע נירנשטיין, ד"ר הניגסמן, ד"ר לנדסברגר, קולישר ומרק דובס.

בשנת 1861 נתנה הממשלה רשות לערוך בחירות חדשות לעיריה. כנציגי היהודים נבחרו שוב החברים הנ"ל. העיריה החדשה ניגשה לעבד תקנון עירוני חדש, ורוב חברי־המועצה רצו להשאיר בו את הגבלת מספר הנציגים היהודים במספר של 15 חברים ולקבוע שכל רכוש העיר שייך לאוכלוסיה הנוצרית בלבד. נציגי־היהודים מחו נגד ההצעות, אך נתמכו רק במספר קטן של הליברלים הפולנים כגון מיציסלב דארובסקי, רוברט העפערן, סטאניסלב פילאט, זיגמונט רודאקובסקי ופלוריאן זיאמליאקובסקי. עמדת הרוב הפולני הביאה לידי עזיבת הנציגים היהודיים את מועצת העיר.

המאורעות בשנים 1861—1863 — המרד הפולני בפולין הקונגרסאית — גרמו שהתקנון לא אושר. המאורעות השתיקו את מועצת־העיר, והדיונים נתחדשו רק בשנת 1865.

3.

כידוע, התרשם חלק מהאינטליגנציה היהודית בגליציה מן המאורעות בוארשה שהתבלטו ב„הפגנות־אחוה יהודית־פולנית". ממשלת אוסטריה ראתה את הדבר בדאגה, בחששה, שהיהודים יוכלו להצטרף אל התנועה הלאומית הפולנית. הנוער היהודי באוניברסיטאות וארשה וקרקא היו מחלוצי הרעיון של תמיכת

היהודים בתנועת המרד. בקרקא נהלו תעמולה לשם זה: ד"ר יעקב דרובנר, ד"ר יוסף אטינגר, בינגפלד, אדולף אלכסנדרוביץ, הנריק מרקוספלד ומשפחת גומפלוביץ. בלבוב היה המצב שונה מזה: היהודים היו מושפעים מן התרבות הגרמנית ולא נלהבו לענין הפולנים. אמנם, חלק של הסטודנטים היהודים הצטרף לפולנים. תלמידי הפקולטה למשפטים, יוסף לבקוביץ, מאוריצי יקלס ופיליפ צוקר היו היוזמים הראשיים וארגנו את חבריהם ברוח זו, אך לא הצליחו להשפיע על כל הסטודנטים. רבים מהם לא אהדו את ההתבוללות הפולנית, ומנהיגם־דברם היה פיליפ מאנש, יליד לבוב. (נולד ב־17 במרס 1838). אביו, ר' שלמה מאנש, היה סוחר ידוע, משכיל, שחינך את בנו ברוח חילונית. בשנים 1855—1861 למד פיליפ מאנש משפטים באוני־ברסיטת לבוב. מנעוריו התענין בענינים יהודיים וביחוד, באידיש ודקדוקה. ידידו היה לודביק גומפלוביץ, מנהיג הנוער המתבולל בקרקא. בניגוד למתבוללים, נקטו מאנש וקבוצת חבריו עמדה, שהיהודים הם לאום בעל תרבות גדולה, שאינו זקוק להתבוללות. רעיון זה השפיע על מאנש לאחר־זמן לפעול במסגרת „שומר ישראל". לפיכך התאונן לודביק גומפלוביץ, על הנוער היהודי באוניברסיטת לבוב שלא נטה לקו הלאומי הפולני [43]א).

ביוני 1861 הגיע ללבוב כרוז מוארשה [44]) שהודגש בו שהמעצמות השולטות על חבלי פולין מסכסכות את האכרים באצילים, מעוררות את הנוצרים נגד היהודים, והרותנים נגד הפולנים, והרי כולם הם בנים למולדת אחת. הכרוז הזכיר, שהיהודים הפגינו רגשות־אהדה לפולין ו„הם אחינו ופולנים כמונו אלא שהם בני דת אחרת. אנחנו אתם והם אתנו, נעבוד יחד בשלום ובאחוה ובמאמצים משותפים למען שחרורה של פולין". העלונים נמכרו ברחובות לביב גם ע"י יהודים [45]).

פרט לסטודנטים מועטים לא הושפעה האוכלוסיה היהודית ביותר מן המתרחש בתנועה הפולנית. פיליפ צוקר, יוסף לבקוביץ ומאוריצי יקלס היו הפעילים העיקריים למען המרד הפולני בקרב הנוער האקדמאי היהודי.

פיליפ צוקר, בנו של הרופא ד"ר ליאון צוקר, מברודי, אסף מדים בשביל המורדים. בחיפוש שנערך בביתו מצאה המשטרה כמות גדולה של מדי־צבא. הוא נעצר ונידון למאסר.

יוסף לבקוביץ, אביו יצחק היה סוחר סיטוני בעל בית ב„ברייטע גאַס" (פלאַץ גולוחובסקיגו), מספר 9. הוא ויקלס ביקרו אצל הרב ר' דוב־בריש מייזלש בזמן שהותו בלבוב, ובתואנה זו ערכה המשטרה ב־11 במרס 1862 חיפוש בביתו ומצאה אצלו חומר שהעלה חשד על השתייכותו לארגון המרד הפולני. הוא נידון למאסר ושוחרר בשנת 1867. היה פקיד במשרד־האוצר, אולם בתוצאות העינויים בסוהר היה כל ימיו חולה ורצוץ. יחד אתו נאסר גם יקלס, שנידון למאסר ואחרי שחרורו גמר את לימודיו והצטיין כעורך־דין בלבוב.

כאמור לא התענין הציבור היהודי מלבד הקבוצה הקטנה של סטודנטים במרד הפולני. האינטליגנציה היהודית היתה ברובה נגד תמיכה בפולנים. המרידות נגד הפולנים שהתנגדו להעניק שווי־זכויות ליהודים במסגרת הדיון על תקנון־העיר, גרמה ליחס קריר זה.

אמנם, היו בודדים, ביניהם ד"ר מיריץ רפפורט ומרק דובס, שאהדו את התנועה הפולנית ונתנו גם בטוי לרגשותיהם הלאומיים. הסופר העברי הידוע יוסף כהן־צדק נקט בעתונו „המבשר" עמדה אנטי־פולנית והזהיר את יהודי גליציה מפני השתתפות במרד או מתן עזרה פעילה לפולנים, המדכאים את היהודים בגליציה. אכן, הוא הכיר בעובדה שהיהודים נמצאים בין הפטיש והסדן. הסופר העברי הצעיר נתן סמואלי כתב בגלוי שאין לתת אמון בהבטחות „הממשלה הלאומית הפולנית" המחניפה ליהודים כדי לזכות בתמיכתם.

המרירות והחוסר־האמון התגברו כאשר העתון הפולני „גוניץ" פרסם ידיעה ב־26 ביולי 1863 על שוליה נוצרי שנהרג ברובע היהודי. הדבר גרם להתנפלות של נוצרים שהתפרעו בסביבת רחוב יואַלובה, אע"פ שהשמועות נתבררו כידיעת־כזב. ורק בעזרת הצבא הוקם הסדר.

למחרת ב־27 ביולי 1863 — פרסם מפקד־העיר של תנועת־המרד כרוז אל תושבי־העיר, בו הדגיש כי העם הפולני הכריז בפני העולם על העקרון של שוויון ואחוה בין כל המעמדות והדתות. מכאן העובדה שכל הפולנים, ויהודים בכלל, נלחמים בשדה־הקרב למען שחרורה של פולין. היהודים הם שווי־זכויות במולדת ועל הפולנים להשפיע על הנוער להתנגד לכל התפרצות נגד היהודים. בכרוז שני נדרש: בעלי־המלאכה, הסוחרים והרוקחים הפולנים לקבל שוליות יהודים. והתיאטרונים נתבקשו להמנע מהצגת מחזות שתכנם לעג ליהודים. הכל חייבים לדעת תושבי גליציה, כחלק של פולין, צריכים לציית לפקודות הממשלה הלאומית החשאית, ואסור לזלזל בשווי־זכויות לכל מעמד ודת, כי רצון העם הוא. מצד

ODEZWA

DO MIESZKAŃCÓW MIASTA LWOWA.

Między ludnością chrześciańską a żydowską istnieje we Lwowie pewne rozdrażnienie, z którego korzystają nieprzyjaciele sprawy narodowej, i wywołują zajścia coraz smutniejsze, a szkodliwe narodowi polskiemu.

Naród polski przed całym światem ogłosił jawnie i otwarcie zasady, na których opiera swój byt społeczny i polityczny, a jedną z tych zasad jest równość i braterstwo wszystkich stanów i wszystkich wyznań. Zasadę tę wprowadza on wszędzie w życie, a stwierdza ją najdroższą krwią swoją, przelewaną wspólnie na pobojowiskach przez magnatów i włościan, przez chrześcian i żydów, stwierdza ciągłemi ofiary, jakie moskwa pod szubienice prowadzi. Kto przeciw tej zasadzie działa, lub ją czynami i mowami swemi w podejrzenie podaje, niezawodnie jest wrogiem narodowej sprawy, bo jej szkodzi, bo paraliżuje rozwój zasad narodowych wzbudzając w nim namiętności niskie, i przedstawiając go światu jako niewyleczonego z przesądów, a więc niegodnego zajmować stanowisko w gronie wolnych narodów.

Do Was więc odzywamy się Obywatele miasta Lwowa! Daliście dotąd tyle dowodów patrjotyzmu, okazaliście, iż sprawę narodową stawiacie wyżej nad wszelkie cele prywatne, więc i teraz używajcie swego wpływu, aby ochronić cześć narodową od wszelkiego kału namiętności niskich. Wystąpcie surowo i stanowczo przeciw drażnieniu się wzajemnemu chrześcian i żydów, wpajajcie w młodzież zasady, które naród polski wypisał na swych chorągwiach i uświęca krwią męczenników swoich, wpływajcie moralnie na współbraci Izraelitów gdy zajdzie tego potrzeba, ażeby każden z nich czuł się prawdziwym obywatelem kraju, który zamieszkuje, a gdzie płatni agenci moskiewscy zaczynają podburzać i wywoływać jakiekolwiekbądź zbiegowiska uliczne, tam niech każdy z was wystąpi przeciw tym machinacjom, skarci swawolę i powstrzyma szkodliwe zajścia.

Dnia 27 Lipca 1863 r.

קול־קורא אל תושבי לבוב, 1863

שני נדרשים היהודים להוכיח, שהם בנים טובים למולדת ולא להתאחד עם האויב ולהיות בידו מכשיר לגרמניזציה של פולין על היהודים לתמיך בתנועה בדם ובכסף ולהצטרף ליחידות הלוחמות.

כדי לתת ערך ממשי להכרזית מינתה הממשלה הלאומית בתור מנהל מחוז לבוב, במקומו של תדיאוש סקולינובסקי, את היהודי אדוארד ווייסמן, שהיה פעיל ונדב מהונו לתנועה. בתחילה סירב לקבל עליו את התפקיד בנימוק שהוא צעיר בגילו וגם בגלל מוצאו היהודי, כי ידע יפה שבתנאים הקיימים קשה יהיה לו לרכוש את אהדת הפולנים. אך הפצירו בו עד שהסכים למינויו.

ראשי המרד בוארשה בקשו להשפיע על קהלות לבוב וגליציה על־ידי יסוד ועדים פולניים־יהודיים — אולם לשוא היו המאמצים, כי מלבד הקבוצה הקטנה של הסטודנטים, וצוקר בראשה, לא הצטרפו המיני העם לתנועה הפולנית. רק בחורים מספר הצטרפו ליחידות המורדים או עזרו לפולנים בתחנות הגבול בין גליציה ורוסיה. נציגי קהלת לבוב עוד הדגישו בכל הזדמנות את מסירותם לאוסטריה. ב־21 באוגוסט 1863 הופיעה משלחת הקהלה בפני הנציב מנסדורף והודתה לממשלה על הרחבת הזכויות האזרחיות והקלות התעסוקה. ב־14 בנובמבר 1863 פנה הועד הלאומי בלבוב שוב אל היהודים בקריאה לאחדות ולפעולה למען המרד, גם הפעם ללא תוצאות.

ואלה שמות יהודי לבוב שתמכו בתנועה הפולנית:

1) מוריץ וועבר, מלוחמי המרד בשנת 1831, התגייס ליחידת המורדים. בשנת 1882 פירסם את זכרונותיו בעתון "Ojczyzna" נפטר 1884 בארצות־הברית.

2) משה ברגר, חבר מיעצת העיר לבוב. היה נאמן הממשלה הלאומית, ניהל את עניני המשק של צבא־המורדים, נדב סכומים גדולים לצרכי המרד. נפטר בלבוב, 1885.

3) ד"ר משה בייזר (1807—1880). גמר רפואה בוינה (1835) והיה רופא בגורודזיץ, בקולומיא ולבוב. עזר גם במרד 31—1830. בשנת 1848 היה חבר המועצה הלאומית בלבוב. גורש כחשוד פוליטי לזולקיב ועד 1850 עמד תחת פיקוח המשטרה. חזר ללבוב ב־1863 והיה פעיל בארגון המרד. הודות להתנהגותו הפולנית הפטריוטית נתמנה ב־1876 לאזרח כבוד של לבוב. השתתף גם בחיים הציבוריים היהודיים.

4) ריטל, חיים, (אביו של ד"ר סטניסלב ריטל, ציר הסיים הגליצאי) תפר מדי־צבא בשביל המורדים.

5) לודביג קונסטפלד, יליד לבוב, מודד, שרת ביחידה קרבית.

6) יוסף־נח לוונהרץ, בעל־אחוזה, גר בלבוב (סבא של העסקנים הציוניים ד"ר הנריק ויוסף לוונהרץ) השתתף גם ביחידות־הקרב של המפקד מיניאבסקי.

7) יונה לוונהרץ, אחיו, סטודנט, פעיל בתנועת המרד.

8) פרדינאַנד שאַכר, חייט, שרת ביחידות המפקד ויסוצקי, בעל־מסעדה בלבוב.

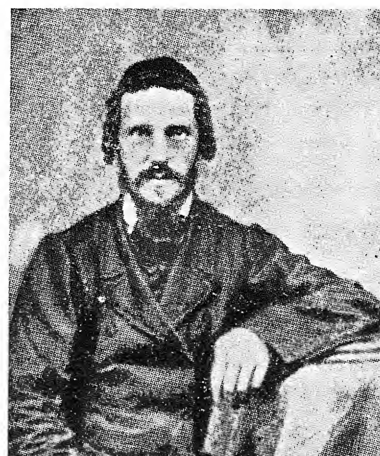
אכן, מאמציו של הועד הפולני היו לשוא, ובדו"ח אל הממשלה הלאומית[49]) מתאונן הועד על היחס האדיש של היהודים, שאינם משתתפים במרד. „החל משנת 1833 — מודגש בדו"ח — לא היה בגליציה ובלבוב אף יהודי אחד בין הנאשמים במשפטים הפוליטיים שהתקיימו עד הזמן האחרון". היהודים הנאורים (zydzi postępowi) כולם אוהדים את האינטליגנציה הגרמנית, השואפת למחוק את האופי הפולני של גליציה. בשנים האחרונות התחילה קבוצה קטנה להתבולל בין הפולנים, אך אין לסמוך עליהם" [49א]).

.4

זמן קצר אחרי המרד, בו קראו לאחוה פולנית־יהודית ולהשתתפות היהודים במאמצים לשחרור פולין,

„המולדת המשותפת", התחיל המאבק הקשה למען שווי־הזכויות של היהודים. הקהלה היהודית, עב ירחמיאל מיזס בראש, הגישה מחדש פטיציות ובקשות בדבר הרחבת זכות־הבעלות על נכסים לכל התושבים היהודים. ב־11.11.1864 הגישה תזכיר מקיף[49ב] בענין חיסול הרובעים היהודיים מפני שרב מספר המשכילים בעיר. העיריה הסתמכה שוב על סעיפי תקנות־העיר וגילתה עמדה אנטי־יהודית. הנציבות דרשה את חוות־דעתה של המשטרה, שהיתה דווקא לטובת היהודים. המשטרה ציינה שטענות העיריה עומדות בניגוד לציביליזציה ולרוח הזמן. תקנות־הממשלה שהיא מסתמכת עליהן שייכות לתקופה הקדומה. המשטרה הזימה גם את הטענה שהיהודים מתבדלים מן האוכלוסיה הנוצרית. ההגבלות הן המכריחות אותם להתבדלות, וביטולן יביא רק תועלת למדינה, ויש להמליץ על מתן שווי־זכויות ליהודים.

הנציבות לא רצתה להחליט על דעתה והעבירה את הענין להכרעת המיניסטריון. ב־25 בינואר 1865 ענה המיניסטריון שמחוץ לתחום הרובע יוכלו לגור יהודים שיסירו את הלבוש היהודי ואת הפאות. רוב היהודים לא הסכים לתנאי, והעדיף להשאר בתוך רחובותיו.

הרב אטלינגר

במועצת־העיר נתחדשו הדיונים על תקנון־העיר, שהופסקו בשנת 1863. אגב, נידון גם ענין חלוקת העיר לשתי עדות (געמיינדען): נוצרית ויהודית. מצד הפולנים הוגשה הצעה לחסל את הקהלה לחלוטין ולמסור את עניני היהודים לסמכותם של 20 חברי מועצת־העיר היהודים ועניני הנוצרים יסודרו ע״י חברי הנוצרים של מועצת־העיר.

הפולני גרזישצקי הציע, שאם היהודים עומדים על מנוי 15 חברים למועצה, עליהם לבחור 5 נוצרים כחברי ועד־הקהלה. אולם, למרות התנגדות חברי־המועצה היהודים, שאחרי הצהרת ד״ר הניגמן בשמם חזרו אל המועצה, נתקבל בישיבת 9 באוקטובר 1865 התקנון, על כל ההגבלות הקיימות בשביל היהודים, לפי הרצאתו של ד״ר ראיסקי. בישיבה מ־17 ביאנואר 1866 הוחלט להגיש את התקנון לסיים לאישור.

בניגוד להצעת התקנון של הממשלה מ־5 במרס 1862 שהוגשה לסיים, שלא הוצעו בה שום הגבלות לגבי עדות דתיות, הוחלט להכניס בו שנויים עקרוניים. ביחוד בפרק הנוגע לענינים המיוחדים לאוכלוסיה היהודית והנוצרית.

בפרק VI של התקנון נקבעה הפרדה מדוייקת וטיפול מיוחד בין הענינים הנוצרים והיהודים. עניני־הנוצרים — סדורים בידי חברי־המועצה הנוצרים, בלי השתתפות החברים היהודים, והענינים היהודיים יהיו בסמכותו של ועד אדמיניסטרטיבי של 20 חברי־המועצה היהודים.

תקנון לבוב שמש דוגמא לשאר הערים, שהיו מעונינות לשמור על האופי הפולני מתוך חשש ששווי־זכויות יבטיח ליהודים שלטון קבוע, בהיותם רוב בעיר. בסיים נמסר ענין תקנון־הערים לדיון בועדה מיוחדת. רוב הועדה הסכים לכל ההגבלות, והמעוט שהיה מיוצג ע״י דובס וסאמלזון בקש להשמיט את כל הסעיפים, בהם מדובר על יחס הנוצרים אל היהודים. ביחוד, דרשו לשנות את הסעיף 34, שקבע מספר של 80 חברי־מועצה נוצרים ו־20 יהודים, הצעתם היתה שלא לקבוע את מספר החברים היהודים והנוצרים, אלא שבמועצה ישתתפו 100 חברים, וכן להשמיט את ההגבלה שראש־העיר וסגנו יוכל להיות רק נוצרי וכן את 15 § שקבע, שמספר החברים הנוצרים הוא לכל הפחות ⅔ של חברי־המועצה וסגניהם. הם דרשו להשמיט גם את 118—126 §§ בפרק VI שקבעו, כי רכוש־העיר שייך לאוכלוסיה הנוצרית לבד, ועל העיר לדאוג למוסדות ולבתי־הספר הנוצרים, וכן בענין חלוקת המועצה העירונית לשני ועדים אדמיניסטרטיביים — נוצרי ויהודי. כל התיקונים שהוצעו ע״י דובס וד״ר סאמלזון נדחו. בעדם הצביעו רק 6 צירים יהודים. בישיבתה מ־26 במרס 1866 אשרה מליאת הסיים את התקנון. החלטת הסיים זעזעה את יהודי לבוב ועודדה את הקהלה לנקוט בצעדים נגדיים אצל הממשלה. באפריל 1866 הוגש בוינה תזכיר לראש־הממשלה ע״י משלחת שהשתתפו בה ד״ר

עמנואל בלומנפלד, ד"ר הניגסמן, ד"ר קולישר, מ. מיזס, ד"ר נוסיג, ד"ר בלומנפלד הבן, הרב ברנהרד לונשטיין — כנציגי לבוב; מאיר קאליר וד"ר שורנשטיין, נציגי ברודי; ד"ר ברדש, הרב רפפורט, נציגי טרנופול; פינלש, ד"ר ריינר וגארפונקל, כנציגי יתר הקהלות. התזכיר נדפס בכותרת זו:

Denkschrift an Se Exzellenz den k.k. Staatsminister Herrn Grafen Belcredi ueberreicht von der Lemberger israelitischen Kultusgemeinde anlaesslich des vom Galizischen Landtage beschlossenen Gemeindestatuts fuer Lemberg (33 Seiten) Wien 1866.

נציגי־היהודים בגליציה מחו בתזכירם נגד הסעיף 34 של תקנון־העיר לבוב, שהוגש לאישור הקיסר, והוא בניגוד לחוק־הערים מ־5 במרס 1862, שאינו קובע שום הבדל בנוגע לדת של האוכלוסיה בכפר ובעיר. לפי נוסח ההצעה של עירית לבוב, מוגבלת ההשתתפות במועצת העיר למספר 20 חברים יהודים. ההגבלה מציינת עמדת התבדלות והפליה מצד הרוב של הפולנים. היהודים בלבוב מהווים כ־$\frac{2}{5}$, (ולפחות $\frac{1}{3}$) של כל האוכלוסיה ולפי החישוב מגיעים להם 33 מקומות במועצת־העיר, ביחוד שהיהודים הם משלמי־המסים העיקריים בעיר. כן נקבע ב־§56 שרק נוצרים יכולים להבחר כראש־העיר וסגנו הראשון. וזו הגבלה מעליבה ונוגדת את חוק־הערים מ־5 מרס 1862. הסעיפים 126—128, הקובעים את הבעלות על רכוש־העיר לנוצרים בלבד, יסודם בתעודות שמלכי פולין העניקו לאוכלוסיה הנוצרית, בזמן שהיהודים לא נחשבו עוד כאזרחים בעיר. והקהלה מוכיחה שבכל תקופת השלטון של פולין ואוסטריה הוציאה העיריה את ההכנסות והרווחים של הרכוש העירוני למטרות כלליות שהנוצרים והיהודים נהנו מהן ביחד. היהודים משתתפים משנת 1848 במינהל־העיר, והרכוש נרשם על שמה רק בשנת 1849, בזמן שיהודי לבוב היו כבר בעלי זכות בחירה בעיר. ביחוד התנגדה הקהלה לסעיפים 124—125, בהם נקבע שעניני היהודים ימסרו רק ל־20 חברי־המועצה היהודים, שפירושם חיסול הקהלה היהודית בלבוב, בניגוד לסעיף 92 של הצעת־תקנון הערים, המכיר אמנם בקהלה יהודית עצמאית. אך כל התקנון מכוון נגד האינטרסים היהודים והקהלה מתנגדת לאישורו. ב־26 בספטמבר 1866 קבל הקיסר את המשלחת והבטיח תשומת־לב לבקשתה.

הפולנים ראו בפנית הקהלה אל הממשלה המרכזית בוינה מעשה עויין והעתונות הפולנית ציינה את הדבר „כצעד פרובוקציוני".

ב־28 בספטמבר 1866 הגיש בלקרדי דו"ח לקיסר בענין התקנון של לבוב בצירוף הערות, שנציגי היהודים בלבוב ערערו נגד התקנון ולפי־דעתו מוצדקות תלונות היהודים בחלקן. התקנון הוא בניגוד לחוקים הכלליים ומהווה עלבון ליהודים לפיכך הציע, שהקיסר ידחה את אישורו והוא מבקש רשות למסור לנציב בגליציה את הערותיו כדי שיוכל להשפיע על סילוק הלקויים בתכנו במושב הסיים [50].

הקיסר הסכים לדעתו של המיניסטר וסרב לאשר את התקנון [51]. התקנון הוחזר לעירית לבוב שנאלצה להשמיט את ההגבלות הבולטות. ובמרס 1867 הוגש, עם התקונים, לאישורו של הקיסר. אולם, גם אחרי התיקונים נשארו בו סעיפים בניגוד לחוק, והם: קביעת קוריה אחת לכל הבוחרים (במקום 3 קוריות). בכך רצתה העיריה, להשפיע על תוצאות הבחירות, לפי שבין היהודים היה מספר משלמי מסים גבוהים רב באופן יחסי. מיניסטר־הפנים, הרוזן טאאפה, לא הסכים לעמדת העיריה, והציע לקיסר ב־21 במרס 1867 לדחות את אישור התקנון [52]. עירית לבוב שוב קבלה את התקנון ובמאמצים רבים הצליחה להשיג את האישור, שהבחירות תתקיימנה בקוריה אחת בגלל התנאים הלאומיים המיוחדים בעיר. לפי התקנון היו במועצת העיר 100 חברים, שבחירתם בקוריה אחת, בניגוד לכל יתר הערים בגליציה ואוסטריה, שהיו בהן 3 קוריות של בוחרים. המועצה נבחרה ל־3 שנים, ומשנת 1909 ל־6 שנים, באופן שמחצית מספר החברים יוצאת בכל 3 שנים [53], ואחרים נבחרים במקומם

במושבו השלישי של הסיים הגליצאי, בדצמבר 1865, הציע הציר הרוזן אגנור גלוחובסקי, מי שהיה נציב־גליציה, להעניק לכל היהודים בלי שום הבדל את הרשות לרכוש קרקעות, מגרשים ובתים בכל גליציה ונסיכות קרקא. בהצעתו הפתיע את כל הסיים ואת היהודים בפרט, וביחוד בנאומו מ־25 בינואר 1866, בהדגישו את הנימוק, שהחוקים האנטי־יהודיים בוטלו בכל מדינות אירופה, שאוסטריה התלבטה בהסדר הענינים היהודיים, אך היתה כבולה בחוקים מיושנים ומשפטים קדומים מימי־הבינים. ונעשו רק הצעדים הראשונים לחיסול ההגבלות החלות על היהודים. החוק מ־18 בפברואר 1860 לא השפיע באופן ישיר להרבות השכלה בין היהודים. הרוזן גולוחובסקי יצא נגד החשש שהיהודים משפיעים לרעה על האוכלוסיה הכפרית. העובדה, שהתקנות שהנהיגו ברוסיה לאסור

על פולנים קטוליים לרכוש אחוזות עוררה התמרמרות בעם הפולני, מחייבת את הסיים לבטל את ההגבלות לגבי היהודים. אולם, הצעתו נתקלה בהתנגדותו של הציר הרותני יואַן הושאַלוביץ והועברה לועדה האדמיניסטרטיבית מבלי להביאו לדיון במליאת הסיים.

לדרישתו של הרוזן גולוחובסקי היה הד בחוגי היהודים ונציגי קהלת לבוב שגרו אליו משלחת להביע לו את תודת היהודים. בתשובתו הדגיש שהוא שמח שהיהודים נוכחו לדעת שהשמועות על היותו שונא־יהודים אינן נכונות.

בספטמבר 1866 נתמנה הרוזן גולוחובסקי לנציב־גליציה במקומו של הפלדמרשל פאומגארטן. ובתפקידו כנציב הגיש בספטמבר 1868 לסיים את הצעת הממשלה לחסל את כל ההגבלות החלות על היהודים, שהן בניגוד לחוקת־היסוד החדשה מ־21 בדצמבר 1867.

בישיבות שנערכו ב־30 בספטמבר וב־8 באוקטובר 1868 החליט הסיים, אחרי הרצאתו ונמוקיו של ד״ר פרנצישק סמולקא, לאשר את ההצעה ולבטל את כל ההגבלות החלות על היהודים. בתוצאות ההחלטה הזאת מחקה מועצת־העיר בלבוב מתוך התקנון את כל ההגבלות הנוגעות ליהודים.

עם מתן האמנסיפציה השלמה התחילה תקופה חדשה בתולדות יהודי גליציה *).

---

*) לזכר המאבק בסיים הוציאה קהלת־לבוב את הפרוטוקול של הדיונים על הבעיה היהודית בסיים בשפה הגרמנית והפולנית [54]) וכן את נאומיו של פראנצישק סמולקא [55]).

פרק י"ח: 1868 — 1918

מעמדם של יהודי לבוב בכלכלה, במסחר ובתעשיה. היהודים ברשת החינוך הכללי. האינטלגנציה האקדמאית בחיי הקהלה. בחירות הקהלה 1868. אגודת „שומר־ישראל" ופעולותיה. ד"ר ברנהרד גולדמן ופעולתו למען הפולוניזציה. היהודים והפולנים אחרי מרד 1863. בחירות מועצת־העיר בשנת 1874. המסיף ברנהרד לוונשטיין. כנוס־הקהלות בשנת 1878 והתנגדות המתבוללים. ועד־הקהלה בתקופת 1883—1888. משאל 1890. אגודת „מחזיקי־הדת". מאבק האדוקים בסדרי ה„היכל". חוק תקנון הקהלות של 1890 בפרלמנט. ראשיתה של התנועה הציונית. סמינריון למורי־דת. מוסדות החינוך. ראשיתה של תנועת הפועלים. דימוקרטיזציה של הקהלה ומוסדותיה. בפרוס מלחמת העולם הראשונה. כיבוש לבוב ע"י צבאות רוסיה. יחס השלטונות הרוסיים ליהודים. „ועד ההצלה". שיתוף־פעולה עם „ועד יהודי רוסיה". שיבת הצבא האוסטרי. חידוש החיים הציבוריים. קומיסאר בקהלה.

.1

המדיניות הליברלית, התפתחות אמצעי־התחבורה וקשרי המסחר ייחדו ליהודי גליציה מעמד חשוב בחיי הכלכלה, ולא רק במסחר ובנקאות, אלא גם בשטח התעשיה. אמנם רק שכבות מצומצמות הצליחו לשפר את מצבם הכלכלי. ההמונים שפרנסתם היתה על מסחר קמעוני, רוכלות, מלאכה ועבודה שכירה נאבקו קשה על קיומם והיו מוכרחים לנטוש את העיירות ולחפש מחיה בערים, או בעיר הבירה. בגלל העוני וקשיי־פרנסה העדיפו רבים לעזוב את גליציה ולהגר לשאר חבלי אוסטריה או לארצות עבר־לים. בשנים 1870—1880 היגרו לוינה, בוקובינה, רומניה והונגריה ומשנת 1881 והלאה נטה זרם ההגירה לארצות־הברית. תנועת ההגירה היהודית מגליציה הקיפה מספרים אלו:

בתקופת 1881	—	1890	36.600	יהודים
" 1891	—	1900	114.000	"
" 1901	—	1910	88.000	"
בס"ה			239.000	" [1]

חלוקת המהגרים לפי מקצועות היתה: 34% בעלי מלאכה, 16% פרעלים, עוזרים מסחריים ושכירים, 0,4% בעלי מקצועות חפשיים.

בחיי היהודים בלבוב יש לציין התקדמות לטובה. העיר לבוב, שהיתה מוזנחת באשמת השלטונות שלא היו מעונינים בקידומה ופיתוחה, גדלה והתקדמה משנת 1867, שאז התחילה תקופת הקונסטיטוציה והשתלבות האוטונומיה בגליציה מבחינת המינהל. המשטר האוטו־נומי החזיר לעיר את צביונה הפולני. שלטונות האוטונומיה והנהלת־העיר הנהיגו שיפורים סניטריים וביוב, נסללו כבישים ודרכים סביב העיר, שהיטיבו את תנאי התחבורה, הוטב מצב הבריאות של האוכלוסין הותאמה רשת בתי־הספר לצרכי האוכלוסין והוקמו בנינים ראויים לבתי־הספר העממיים והתיכוניים.

במשך שנים מספר היתה לבוב מרכז תרבותי של העם הפולני.

שנויים ניכרים חלו גם במצב האוכלוסיה היהודית מבחינה כלכלית ותרבותית. מספר היהודים שהתגוררו בלבוב בשנת 1869 היה 26,694, ובשנת 1880 היו בה 31.000 יהודים (28.2% של כל האוכלוסיה), בשנת 1890 הגיע מספרם עד 36.130 (28,2%), בשנת 1900 — 44.258 (27.7%), ובשנת 1910 היה 57.000 (27,8%).

בתקופת האמנסיפציה נתגלתה בחיי יהודי לבוב תופעה מיוחדת, תנועת השמד, שקודם היתה נדירה מאד. ההשתלבות בחיי הסביבה וההתבוללות דחפו אלמנטים לא־יציבים לעזוב את היהדות [2].

בשנים 1868—1877 היה מספר היהודים שהתנצרו בלבוב 55 (20 גברים, 35 נשים); מאז גדל והלך מספר המתנצרים: בשנים 1878—1887 — 157 (66 גברים, 91 נשים); 1888—1897 — 245 (109 גברים, 136 נשים); 1898—1907 — 256 (124 גברים, 132 נשים).

בכל תקופת השנים 1868—1907 התנצרו 713 יהודים (319 גברים, 394 נשים), מהם עברו לדת הקטולית 486 (203 גברים, 283 נשים); לקטולית־יוונית — 126 (46 גברים, 80 נשים); אבנגלית — 73 (52 גברים, 21 נשים); יוונית־מזרחית — 3 (1 גבר, 2 נשים); בני בלי־דת (קאנפעסיאנסלאז) — 25 (15 גברים, 10 נשים).

באותה תקופה התגיירו: 56 נוצרים (32 גברים, 24 נשים), מהם היו 33 קטולים (21 גברים, 12 נשים), 7 יוונים־קטולים (3 גברים, 4 נשים), 1 יווני־מזרחי (אשה), 10 אבנגלים (5 גברים, 5 נשים), 5 בלי־דת (3 גברים, 2 נשים) [3].

הקמת מסילות־הברזל וינה — לבוב — צ'רנוביץ, ויתר הקוים בפנים גליציה, עודדה את פיתוחה הכלכלי של העיר, ומשכה יהודים מערי־השדה שמצאו בה את מחיתם.

בידי היהודים התרכז כמעט כל מסחר־היצוא מגליציה המזרחית לכיוון המערב: תבואה, בקר, סוסים, תוצרת חקלאית ועצים, וכן גם היבוא של סחורות קולוניאליות, מוצרי־הלבשה, הנעלה, תוצרי תעשיות, מכונות חקלאיות, בכיוון המזרח ולפנים גליציה. התעשיינים שמלקיס, קליין, גרונר ושימר הקימו בשנים 1860—1870 בתי־מבשל לבירה שתוצרתם היתה מפורסמת בכל אוסטריה.

בלבוב הוקמו גם מרכזי ההנהלה והמסחר של תעשיות ערי־השדה, כגון: נפט, תוצרת־עץ. יהודים היו מספקים אדנים למסלות־הברזל באוסטריה וגרמניה, תרנים ועצי־בניה לאניות בשטטין, דאנציג, טריאסט, המבורג ואנגליה. יהודים הקימו חברות לתחבורה, הובלת משאות, עמילות, ביטוח וסוכנויות [4]. מאות משפחות יהודיות מצאו פרנסתם בענפי כלכלה אלו.

גם הסחר הסיטוני, המחסנים הגדולים של אריגים, סחורות־עור, מזונות, משקאות, מכשירים חקלאיים, היה ברובו המכריע בידי היהודים והעסיק הרבה פקידים, עוזרים, פועלים ושכירים. מבין הסיטונאים היהודים ידועים נתנזון, אשכנזי, קורקיס, וואהל, קלארפלד, בייזר, אפשטיין, קולישר, שפרכר, גלאנץ, וויקסל, שטארק והלפרן.

בעלי־הון יהודים השקיעו בשנים 1866—1885 גם סכומים גדולים בקנית קרקעות ואחוזות, ונוצר מעמד של בעלי־אחוזות יהודים, שבניהם היו חלוצי הפולוניזציה בקרב היהודים התומכים במדיניות של הפולנים בגליציה. משפחות הורוויץ, קולישר, מיזס, לוונהרץ, פרנס, לאזרוס, באצ'יס, לאנדסברגר, דובס, וואהל, בובר, קלרמן, רוזמרין פרנקל, טאם, נייוועלט, הן מבעלי האחוזות היהודים הראשונים בגליציה, ורבים מהם קיימו בלבוב את משרדיהם. בעלי־אחוזות אלו העסיקו יהודים גם בפקידות ובעבודה חקלאית.

בעיר גופא קנו יהודים מגרשים ובנו רובעים חדשים בגושי בתי־מגורים. בשטח הבנייה היו פעילים זומרשטיין, שקנה את אחוזת זאמארסטינוב, שנקרא בפי העם במשך שנים „זאמרשטיין־האף", אחריו החלו גם זלצר, יאַנאס ושפרכר להקים שם בתי־מגורים.

זרם יהודים מערי־השדה עלה ביחוד אחרי המאורעות של 1846, מפחד התפרעות האכרים, הבאים היו חוכרים, בעלי משרפות־יי"ש, סרסורי בעלי־אחוזות שעסקו במסחר, בתעשיה זעירה ובקבלנות או קנו בתים ומגרשים. מאלה ידועים: אַגיס, סוקאל, קליין, בר, פרנס (שחכר עוד בשנת 1835 אחוזות בפודוליה [5]), טנר, לנדאו, קימלמן, רוחמיס, שנפלד, בלומנפלד, פיפס, רוהאטין. הם תרמו תרומה גדולה להרחבת העיר ובנינה ובקשריהם עשו את לבוב למרכז מסחרי בין המזרח והמערב. ביחוד הצליחו להרחיב את קשרי המסחר מזמן שברודי ירדה מעמדה של עיר חפ"ית, ורבים מסוחריה, עמיליה ובעלי־ההון עזבוה והשתקעו בלבוב בהמשיכם לפתח את הקשר הכלכלי עם וינה, גרמניה ורוסיה.

מעשירי ברודי עברו ללבוב: לונהרץ, מיזס, אינלנדר, ברוינשטיין, מנדלסבורג, ברנשטיין, קורנפלד, טראכטנברג, מרגליות, קלרמן, גארפיין, אברמן, יקלס, סובל, ביק ורייצס (שהקים בשנת 1879 בנק גדול בוינה).

פתיחת הבורסה בלבוב ב־1 בינואר 1867, תרמה הרבה לייצוב המסחר בעיר. מבין 8 מפקחים על הסוכנים והקומיסרים בבורסה, נתמנו 4 יהודים: יוסף קולישר (מנהל סניף הבנק הלאומי בלבוב), חיים הוכפלד, מאיר מיזס וי. וואלאך.

גם בבנקאות היו היהודים פעילים הן כבנקאים עצמאיים או כמנהלים של סניפי בנקים מוינה. מבין הבנקאים העצמאיים ידועים: הורוויץ, יאַנאס, לאזרוס, מיזס, שטרוה, קיץ ושטאַף.

אכן, מצבם הכלכלי של היהודים בלבוב היה טוב מאשר ביתר ערי גליציה, בהן נמצא רק אחוז אחד של משפחות עם הכנסה שנתית של 20 אלף פל', 4% עם הכנסה של 10.000—20.000 פל'; 10% בעלי־הכנסה של 200—500 גולדין לשנה; 25% — פחות מ־200 גולדין; כ־60% מן היהודים חיו על קצבה [5א].

השינוי הניכר ביותר התחולל במקצועות האקדמאיים. עם הענקת האמנסיפציה השלמה, התחילה תקופה חדשה בחינוך הנוער היהודי, שנכנס לחינוך בבתי־הספר הכלליים.

עד 1848 היו ילדי ישראל זקוקים לרשיון מיוחד של השלטונות כדי ללמוד בגימנסיה. בשנת 1848

בוטלה הגבלה זו ומאז גדל מספר התלמידים היהודים בגימנסיות, ואח"כ גם מספר הלומדים באוניברסיטאות. לפני 1848 היו תלמידים יהודים שלמדו משפטים באוניברסיטת לבוב במספר מועט: בשנת 1825 — 2 יהודים, 1826 — 4; 1827 — 9; 1828 — 6; 1829 — 4; 1830 — 6. בשנים 1831—1848 לא גדל מספרם בהרבה.

על ריבוי התלמידים היהודים באוניברסיטת לבוב בשנים 1851—1870 אפשר לעמוד לפי מספרים אלו, ויש לציין שגם בקרקא ובוינה היו יהודים באוניברסיטה ובאין פקולטה לרפואה בלבוב, הוכרחו הרבה ללמוד רפואה במקום אחר.

מספר הלומדים באוניברסיטת לבוב היה:

בפקולטה למשפטים:

1851 — 17 יהודים, 285 לא־יהודים
1860 — 42 " 284 "
1870 — 38 " 484 "

בפקולטה לפילוסופיה:

1851 — 25 יהודים, 64 לא־יהודים
1860 — 6 " 59 "
1870 — 13 " 160 "

בתכניון:

1851 — 46 יהודים, 127 ל"א־יהודים
1860 — 22 " 207 "
1870 — 35 " 230 "

תמונה אחרת משווים מספרי התלמידים היהודים באוניברסיטה ובתכניון בלבוב בשנים 1881/2—1901/2:

מספר התלמידים באוניברסיטת לבוב לפי הפקולטות[6]: **בתכניון:**

שנים	משפטים לא־יהוד'	משפטים יהוד'	משפטים %	רפואה לא־יהוד'	רפואה יהוד'	רפואה %	פילוסופיה לא־יהוד'	פילוסופיה יהוד'	פילוסופיה %	ס"ה	מהם יהודים	%	בתכניון ס"ה	מהם יהודים	%
1881/2—1885/6	532	88	16.5	—	—	—	127	15	11.8	762	103	10.4	199	33	16.6
1886/7—1890/1	650	139	21.4	—	—	—	145	28	19.3	962	167	14.4	172	25	14.6
1891/2—1895/6	814	208	25.6	33*	10	30.3	164	33	20.1	1262	251	18.8	248	24	9.7
1896/7—1900/1	1162	276	23.8	134	44	32.8	206	41	19.9	1863	361	20	573	64	11.2
1901/2—1905/6	1307	415	31.8	89	42	47.2	761	104	13.7	2718	561	22.3	1045	234	22.4

עד 1894/5 למדו יהודי גליציה המזרחית רפואה באוניברסיטאות קרקא ווינה. מספר הלומדים פילו־סופיה עלה הרבה בשנת 1905/6, בגלל רבוי בתי־הספר התיכוניים והדרישה במקצוע ההוראה.

במשך 20 שנה (1870—1890) גדל מספר בוגרי האוניברסיטה, ובכל שנה נוספו עורכי־דין ורופאים במספר רב:

עורכי־דין:

בשנת 1890 היו בלבוב 33 יהודים בין 91 עורכי־דין (36.3%); 1900 — מבין 168 — 67 יהודים (39.9%); 1910 — בין 241 — 137 יהודים (56.9%).

רופאים: 1890 — בין 124 — 30 יהודים (24.2%); 1900 — בין 242 — 53 יהודים (21.9%); 1910 — בין 342 — 103 יהודים (30.1%).

האינטליגנציה האקדמאית התבלטה מאד בחיים הצבוריים של יהודי לבוב.

אולם למרות השינויים שבאו עקב הקונסטיטוציה, הרימו גם האדוקים ראש והתחילו לדרוש זכויות בקהלה. הם התכוננו לתפוס עמדות־מפתח בקהלה: קודם־כל דרשו למסור את הנהלת ספרי המרשם האזרחיים (פנקסי הילודה, נשואין ותמותה) לידי הרב שאול נתנזון. הם התנגדו שהרב יהיה זקוק לשם סידור קידושין לרשיון המטיף, „הרב מטעם". המאבק פרץ ביחוד בועדת־התקנות של הקהלה, כאשר דנו בענין היחסים שבין הרב־אב"ד ומטיף־ההיכל. המרצה ד"ר ליאו קולישר הציע נוסחה זו: „הענינים הדתיים של קהלת לבוב הם בסמכותם של הרב ושני דיינים, האחד מהם הוא מטיף ההיכל". לעומת זה הציע ד"ר פיליפ מאנש לקבוע: „במקרה שהמטיף הוא למדן תורני, אזי הוא יהיה אב"ד". חברי הועדה האדוקים, עם אהרן אטינגר בראש, התנגדו לכך בחריפות ולפי הצעת יושב־ראש הועדה ד"ר הניגסמן נתקבלה נוסחתו של ד"ר קולישר, כדי למנוע התנגשות עם האדוקים. בנוגע לבעית ספרי־הרישום, הוחלט למסור את הנהלתם לפקיד מוסמך מיוחד, ולא להשאירם בידי המטיף. מזכיר־הקהלה, ד"ר איגנאצי נוסיג, נתמנה לתפקיד זה.

אולם המאבק בין האדוקים והנאורים לא נגמר בזה. בשנת 1868 נבחר ועד־קהלה חדש שרוב חבריו היו נאורים: מאיר ירחמיאל מיזס, ד"ר לנדסברגר, ד"ר הניגסמן, מוריץ קולישר, ד"ר יוליוס קולישר, ד"ר ה. פרנקל[2א]; ומצד האדוקים — ישעיה מנקיס.

*) משנת 1894/5.

ד"ר הניגסמן ניהל את עניני מוסדות הסעד

והצדקה *); מוריץ קולישר — עניני החינוך ובתי־הספר [3]). עניני הקהלה התנהלו מתוך סבלנות הדדית, והנאורים השתדלו להרחיב את המוסדות הציבוריים. בבית־החולים עבדו הרופאים ד"ר מוריץ רפפורט, ד"ר זילברשטיין וד"ר וויץ. דאגה מיוחדת ניתנה לבתי־הספר: עוד בספטמבר 1867 החליט ועד־הקהלה פה אחד, להכניס את לימוד השפה הפולנית לבתי־הספר היהודיים. בו בזמן נוסדה גם אגודה להפצת השפה הפולנית באוכלוסיה היהודית. בראש האגודה עמדו ד"ר הניגסמן [4]), מרקוס דובס, מ. קולישר, יהושע מיזס, הרב לונשטיין, ד"ר יוליוס קולישר, ד"ר פיליפ צוקר וד"ר י. פרנקל. שאיפתם להוציא גם עתון למען היהודים הוגשמה עם יסוד האגודה „שומר ישראל".

בקרב האינטליגנציה היהודית נסתמנו שני כוונים פוליטיים מנוגדים: של צנטרליסטים, אוהדי המפלגה הליברלית האוסטרית, שהתאכזבו מהפולנים ותכסיסיהם האנטי־יהודיים בסיים הגליצאי. עתונו של אברהם־מנדיל מוהר, „צייטונג" (1869, גל' 9) יצא בגלוי נגד הפולנים וידידותם הצבועה לגבי היהודים, שמטרתה רק לנצלם למען עניניהם. „הפולנים היו רוצים לראות ביהודי את ה„מושקו" ו„איצקו" מלפני עשרות שנים. אולם הזמנים ההם עברו, ואם ימשיכו הפולנים לנהוג במדיניות אנטי־יהודית, ידעו היהודים להגיב כהלכה, ואל לפולנים לשכוח את עזרת היהודים בבחירות אל הסיים".

בנגוד לדעה זו תמך מיעוט קטן של יהודים בפולנים ושאיפותיהם נגד ריכוז־השלטון.

ראשי קבוצת הצנטרליסטים, ראובן בירר, ד"ר פיליפ מאנש וד"ר יוסף כהן, יזמו בשנת 1867 את הרעיון לייסד את האגודה „שומר ישראל". מטרתה העיקרית היתה להגן על שווי־זכויות של היהודים, לעורר את המוני־העם לפעולה צבורית־פוליטית בקהלה ובעיריה, ולהקים נציגות יהודית בסיים ובפרלמנט האוסטרי, להפיץ את רעיונות ההשכלה והציביליזציה, התקרבות ושיתוף־פעולה עם האוכלוסיה הלא־יהודית, למען פיתוח גליציה להבטחת התגשמות האמנסיפציה למעשה. האדוקים והחסידים ראו ב„שומר ישראל" מכשיר להפצת השכלה. אנשי „שומר ישראל" שטובי המשכילים, האינטליגנציה האקדמאית והקהלה

*) בלבוב היו קיימות בתקופה זו 80 חברות צדקה וסעד יהודיות.

הצטרפו להם, התקיפו את האדוקים והחסידים על התנגדותם להרחבת בתי־הספר.

האגודה קיימה מועדון, ובו ספריה במדעי היהדות וגם עתונות בעברית ובלועזית. במועדון היו מתאספים עורכי־דין, רופאים, סוחרים משכילים וגם תורניים לקריאת עתונים, לשמיעת הרצאות ולוויכוחים בבעיות היהדות. נשיא־האגודה הראשון היה ד"ר פיליפ מאנש. שבועון האגודה, „דער איזראעליט", בלשון הגרמנית ובאותיות עבריות בתחילה, ואח"כ נדפס גם בכתב גרמני, הופיע בעריכתו של יעקב קליין. בין פעילי האגודה היה עורך־דין צעיר, ד"ר אמיל ביק (1845—1908), שמוצאו היה מיאנוב והוא הכניס ל„שומר־ישראל" את הכיוון הצנטרליסטי האנטי־פולני.

בפעם הראשונה נכנס „שומר ישראל" לזירה הפוליטית, בזמן הבחירות אל הסיים באוקטובר 1869. באספת הבוחרים ב־20 באוקטובר 1869, שהתקיימה ב„היכל הנאורים", המליצו ראשי האגודה (ד"ר מאנש, ד"ר הנריק גוטליב, המטיף לוונשטיין וד"ר שמעון שאף) על מועמדותם של פלוריאן זיאמיאלקובסקי, קארול ווילד ואברהם מיזס (בנו של מאיר־ירחמיאל מיזס). בבחירות נבחר זיאמיאלקובסקי, ומועמד „שומר ישראל", אברהם מיזס, נכשל.

בבחירות בשנת 1870 נבחר בלבוב מועמד „שומר ישראל" ד"ר הרמן פרנקל, שקיבל 2344 קולות מתוך 3550. הבחירות היו סוערות מאד. „האגודה הדמו־קרטית" של הפולנים יצאה נגד היהודים והפיצה עלונים אנטי־יהודיים בקהל. היו אפילו התנגשויות עם יהודים ברחוב ונופצו שמשות בדירות של יהודים. בככר־קרקא הגיעו הדברים לידי מהלומות־דמים עד שהצבא הוכרח להתערב.

בשנת 1870 השתקע בלבוב ד"ר ברנהרד גולדמן, שהשתתף במרד פולין בשנת 1863. הוא ריכז סביבו את קבוצת האינטליגנציה היהודית, השואפת להתבולל בפולנים, ופתח במאבק נגד „שומר־ישראל".

אולם היחסים בין היהודים והפולנים התחדדו, בגלל עמדת הפולנים נגד הקונסטיטוציה ודרישותיהם לפדרציה, שהיהודים ראו בה סכנה לעצמם. הנסיון בסיים הגליצאי הוכיח ליהודים, כי מוטב לסמוך על הממשלה המרכזית בוינה מאשר על הפולנים. גם נאומי־השטנה של צירי־הסיים קשצונוביץ וזיבליקיביץ (שבשנת 1870 הכריז כי הפרלמנט הוינאי „מיוהד", „ז'ידזאלי"), והעובדה שהסיים לא בחר אף ציר יהודי כנציג בפרלמנט הוינאי, הראו ליהודים שרוב המדינאים

הפולניים הם אנטי־יהודים ומה צפוי ליהודי גליציה אם אוסטריה תהיה ממלכה פדרליסטית.

הפולנים יצאו בחריפות נגד „שומר־ישראל" בגלל מחאתו נגד החלטת הסיים (1871) בענין הפולוניזציה של בתי־הספר הגרמניים בגליציה[10] ודרישתה כי הקיסר לא יאשר החלטה זו. „שומר ישראל" דרשו להקים בבית־הספר הריאלי בלבוב כתות מקבילות בשפה הגרמנית.

„שומר ישראל" נקט בקו מדיניותו בגלל שנאת היהודים, שפשתה בחוגי האצולה, הכמורה והביורוקרטיה הפולנית, שנהלו תעמולה בסיסמה „הלאה היהודים" (Precz z zydami). מיד אחרי הכרזת הקונסטיטוציה הוכיחו רוב המדינאים הפולנים התנגדות לשיווי־הזכויות. לפיכך חששו נציגי היהודים, שאם תנתן אוטונומיה לגליציה, יבטל הרוב הפולני את שיווי־הזכויות, שהקונסטיטוציה של פברואר 1867 העניקה להם. ראשי היהודים, וביחוד מנהיגי „שומר ישראל", נטו, איפוא, לקו הצנטרליסטי הנוח ליהודים וגם העתונות היהודית בלבוב נקטה עמדה זו.

ב־1873 נתפרסם חוק חדש על בחירות ישירות של הצירים לפרלמנט בוינה, ולא ע"י הסיימים.

ליהודי גליציה ניתנה ההזדמנות לנהל מדיניות עצמאית ע"י שינוי זה.

ביזמת „שומר ישראל" התכנסו בלבוב ב־28 במאי 1873 נציגי היהודים בערי גליציה, והחליטו להופיע בבחירות באופן עצמאי. בכינוס נבחר „ועד־בחירות מרכזי של יהודי גליציה" עם ד"ר יוליוס קולישר כנשיא, וד"ר אמיל ביק כמזכיר. הועד לא הכריז על תכנית פוליטית יהודית, אלא על נאמנות לחוקה[11]. ד"ר שמעון סאמלזון, נשיא הקהלה בקרקא, שבהיותו ציר בסיים הצביע עם הפולנים בעד החרמת הפרלמנט בוינה, יצא נגד עמדת הועד. הוא הודיע לועד־הבחירות גם במכתב שעניני היהודים מחייבים הזדהות עם האינטרסים של גליציה, והם קשורים בגורל האומה הפולנית, במסורת בת מאות שנים. לכן דחה את הצטרפותו לועד־הבחירות. ד"ר ביק ענה לו בשבועון „איזאעליט" במאמר מלא לעג, שהוא „מתהלך בקונטוש וקאראבלה" (לבוש פולני־לאומי) וחגור חרב טטרית עקומה.

ברצונם לרכוש את קולות היהודים, נכנסו הפולנים למו"מ עם ועד הבחירות היהודי. הועד דרש להבטיח בחירת 6 צירים יהודים (בלבוב, ברודי, קולומיא, סטניסלבוב, פשמישל ודרוהוביץ) ולהעמיד במחוזות בעלי מיעוט יהודי ניכר רק מועמדים ליברליים, מתנגדי הפדרליזם. ועד־הבחירות הפולני דחה את הדרישות ואז נחתם הסכם־בחירות טכני בין ועד־הבחירות היהודי והועד הרותני, אולם הרותנים, שנתמכו ע"י הבוחרים היהודים בפרובינציה, הכזיבו בערים. בלבוב גופא החליט הועד, לפי הצעתו של ד"ר ביק, להמליץ על המועמד הפולני זבישבסקי נגד צ'רקאבסקי, שהיה פדרליסטי.

מן היהודים נבחרו: ד"ר הניגסמן (קולומיאה), ד"ר יואכים לנדא (ברודי) והרמן מיזס (דרוהוביץ), בעוד אשר המועמדים הרב לוונשטיין (פשמישל), ד"ר ה. גוטליב (סטניסלבוב), ד"ר יוסף כהן (טרנופול) וד"ר מאקס לאנדסברגר (רישא) נכשלו. אל הנבחרים הצטרף עוד נתן קאליר, שנבחר ע"י לשכת המסחר בברודי ואלברט מנדלסבורג שנבחר ע"י לשכת־המסחר בקרקא נכנס ל„קולו פולסקיה". בפרלמנט הצטרפו ארבעת צירי גליציה המזרחית, יחד עם 8 צירים יהודים מיתר מדינות אוסטריה (וינה, מורביה, בוהמיה ובוקובינה) למפלגת הקונסטיטוציה (פערפאסונגס־פארטאיי).

בינואר 1874 התקיימו בחירות אל מועצת־העיר. „שומר ישראל" הקים ועד־בחירות יחד עם יתר נציגי היהודים, והחליט להופיע ברשימה יהודית עצמאית, מפני שועד האזרחים הליברליים הוציא מרשימת מועמדיו את הרב לוונשטיין ואת ד"ר יוסף כהן, שהמליצו בבחירות לפרלמנט (1873) על חוקת הממלכה נגד הפדרליזם. קבוצה קטנה ב„שומר ישראל" (ראובן בירר, אהלנברג ויוליוס הוכפלד) הציעה להכריז על המנעות מבחירות. אולם הצעתם נדחתה והוחלט להשתתף בבחירות ברשימה עצמאית.

הפולנים, וביחוד עתונו של יאן דוברזאנסקי, „גאזיטא נאראדאווא", ניהלו תעמולה נגד היהודים, בהבליטם שהם שואפים לגרמניזציה של גליציה. העתון קרא את הפולנים לחרם כלכלי על היהודים. הסתתם הגיעה לממדים כאלה, ש„שומר ישראל" פנה בספטמבר 1874 בתזכיר אל שר המשפטים ד"ר גלאזר בבקשה לתת הוראות לתובע הממשלתי בלבוב לפעול כראוי [11א].

בועד החדש של „שומר ישראל" שנבחר ב־29 בספטמבר 1874, השתתפו ד"ר מאנש בתור נשיא, ד"ר אמיל ביק — סגנו, הלל לכנר — גזבר. וד"ר שלמה לנדסברגר — מזכיר.

מלבד ה„איזראעליט" הגרמני הופיע עתון באידית

„יודישע פרעסע", בעריכתם של נתן סמואלי ויעקב־צבי שפרלינג.

ועד־הקהלה, בראשותו של ד"ר יוליוס קולישר, הרחיב את פעולתו למען מוסדות הצדקה והסעד, שהקיפו 53 חברות ומוסדות, שתקציבם בשנים 1873/4 היה 75.000 גולדין. התענינות רבה הוקדשה לרשת החינוך הדתי. בלבוב התקיימו בשנת 1874 — 69 חדרים, בהם למדו 955 ילדים בתנאים סניטריים איומים.

ביזמתו של הרב לוונשטיין השתדל ועד־הקהלה להכניס שיפורים בחדרים והוציא 7.731 פלורין לתלמוד תורה. אולם מאמציו נכשלו בסירובם של האדוקים, שלא הסכימו להתערבות הקהלה בענינים הפנימיים של החדרים ותלמודי־התורה. בשנת 1874 נוסד בית־התמחוי הראשון, ונבחרו אליו הרב לוונשטיין כיו"ר וד"ר י. פריד כסגנו. תקציב ההוצאות של הקהלה עלה לסכום 57.960 פלורין לשנה.

פעולה מיוחדת נעשתה ע"י ד"ר קולישר למען 2 בתי־הספר היהודיים, בהם למדו 1298 ילדים, להרחיבם כדי קליטת תלמידים נוספים. כ־500 ילדים יהודים למדו בבתי־הספר הכלליים. לתקציב בתי־הספר היהודיים הוצאו 36.000 פלורין.

„קרן מרקוס ברנשטיין" הוציאה סכומים שנצטברו מן הרבית להשתלמות ילדים במלאכה. בראש הקור־טוריון של הקרן עמד הרב לוונשטיין. הקהלה תמכה גם בבתי־הכנסת, שמספרם עלה עד 20.

פעולתם העיקרית של ד"ר קולישר וד"ר מאנש היתה מוקדשת לעיבוד תקנון־הקהלה, שהוחל בו בשנת 1871. בסוף 1874 הוגש התקנון לאישור הממשלה והאישור ניתן גם ע"י הנציבות ב־13 באוקטובר 1875 (מספר 4464).

האדוקים יצאו נגד התקנון באספות בבתי־המדרש ובקלויזים והזעיקו את הציבור היהודי והחתימו את אוהדיהם על כתב ערעור שהוגש אל משרד־הדתות בוינה.

הערעור עיכב את הכרזת הבחירות החדשות בשנת 1876, והשלטונות נתנו הוראה לקיים את הבחירות לפי התקנון של יוסף II הקיים. נבחרו כל המועמדים של האדוקים. אולם הבחירות בוטלו, כאשר גם משרד־הדתות אישר ב־9 במרס 1877 את התקנון עם שינויים קטני־ערך. אחרי שהקהלה הסכימה לשינויים, אושר התקנון החדש ב־11 ביולי 1877 והקהלה הכריזה בחירות חדשות, בהן נצחה רשימת הנאורים ו„שומר ישראל". לועד־הקהלה נבחרו: מקס אפשטיין, שלמה בובר, ד"ר הנריק גוטליב, ד"ר פיליפ מאנש, מאיר ירחמיאל מיזס וד"ר יוליוס קולישר; מן האדוקים נבחרו: יהושע שמלקיס, ישעיה הורוויץ. כנשיא ועד־הקהלה נבחר מאיר ירחמיאל מיזס [11]א).

באותו זמן עלה ענין בחירת הרב על סדר היום.

עם פטירתו של הרב ר' שאול נתנזון ב־4 במרס 1875, הוכרז מטעם ועד־הקהלה מכרז על משרת הרבנות. הופיעו שני מועמדים: ר' יצחק־אהרן אטינגא חבר ועד־הקהלה, וקרובו ר' צבי־הירש אורנשטיין. יהודי לבוב נתפלגו לשני מחנות. האדוקים דרשו לבחור בר' צבי־הירש אורנשטיין, נכד הגאון ר' יעקב־משולם אורנשטיין, שניהל יחד עם ר' יעקב נפתלי הירץ ברנשטיין (1813—1873) [11]ב) מלחמה נגד הרב אברהם כהן. ר' צבי־הירש אורנשטיין היה רב בבריסק־דליטא משנת 1865 עד 1873, שאז הוכרח לעזוב את העיר כנתין זר ונבחר לרב ברישא. במרס 1875 התקיימה בבית־הכנסת בחוץ־לעיר אספת נכבדי האדוקים בה החליטו לדרוש את בחירת הר' צ"ה אורנשטיין. בקהלה היתה התנגדות לבחירתו, בגלל מעשה הרעלתו של הרב כהן [11]ג). המועמד השני, ר' אהרן־יצחק אטינגא, נתמך בעיקר ע"י החסידים, ששנאו את הר' צ"ה אורנשטיין, שהיה „מתנגד".

ועד־הקהלה וגם נציגי „שומר־ישראל" לא הביעו התנגדות לר' צ"ה אורנשטיין, מלבד הלל לכנר, תלמידו של רנ"ק, שיצא בגלוי נגדו [12]).

בבחירות שהתקיימו ב־9 וב־10 במאי 1875 נבחר הרב צ"ה אורנשטיין ברוב קולות מכריע בתור רבה של לבוב וב־22 ביוני 1875 בא לעיר. במשרד הקהלה נכנס לתפקידו באופן חגיגי בנוכחות נכבדי הקהלה.

הרב ר' צבי אורנשטיין, שהיה גדול בתורה ובעל־השכלה וידע את השפה ואת הספרות האשכנזית, התנהג בסובלנות וידע לקרב אליו את המשכילים והמתקדמים. אבל הוא היה שנוא על החסידים, וביחוד התיחסו אליו באי־אמון חסידי בלז עם הצדיק ר' יהושע רוקח בראשם.

ברעות האינטליגנציה היהודית חל מפנה ברוח של פולוניזציה, והדבר השפיע על קו המדיניות של „שומר ישראל", שהציבור היהודי נטה לצדו.

בשנת 1870 השתקע בלבוב ד"ר ברנהרד גולדמן, מן המשתתפים הפעילים במרד פולין בשנת 1863. בשנת 1867 בא לוינה וכנתין פולין־הקונגרסאית ביקש רשיון להתגורר בלבוב, כדי להשתדל בדבר משרת מרצה באוניברסיטה [12]א). אולם הנציב גולוחובסקי

התנגד לבקשתו, וד"ר גולדמן נשאר בוינה והיה למזכירו של רוגאבסקי, הציר הפולני בפרלמנט. רק בשנת 1870 קיבל את הרשיון לעבור ללבוב, ושם נשא לאשה את בתו של הרב לוונשטיין.

עם בואו ללבוב הביע התנגדות ל„שומר ישראל", שראה בו מכשיר לגרמניזציה ואויב לפולנים. בתמיכת הפולנים נבחר בשנת 1876 כציר לסיים הגליצאי, וארגן סביבו את הנוטים להתבוללות הפולנית. בשנת 1878 יסד את „אגודת „דורשי־שלום" (בפולנית: „זגאדא", ומטרתה לשפר את „היחס הסוציאלי והפו־ליטי" אל הפולנים, שהתערער עד לבלתי־נשוא בגלל פעולות „שומר ישראל". בראש האגודה, שהצטרפו אליה חברי האינטליגנציה היהודית־פולנית, עמדו ד"ר גולדמן, מאוריצי לאזארוס, ד"ר פיליפ צוקר, חבר מועצת־העיר ד"ר י. בלומנפלד. האגודה הוציאה שבועון פולני „זגודא", עם תוספת באידית, שיצאה לאור פעמיים בחודש, אולם התוספת נפסקה לאחר חדשים מספר.

מתוך התנגדות ל„שומר ישראל" התחברה האגודה אפילו עם האדוקים הקיצוניים, שתמכו בה במלחמתה בו. אכן, האגודה לא הצליחה לרכוש מספר רב של חברים ואוהדים, כי „יהודי גליציה לא היו נכונים להסגיר את עצמם לחסדי הפולנים"[13]) ואחרי חצי־שנה התפוררה האגודה ובטלה[13א]).

לעומת זאת גדלה אגודת „שומר ישראל" והרחיבה את השפעתה. לעומת שנת 1868, שהיו בה 100 חברים, עלה מספרם בשנת 1878 עד 650 חברים. בשנת 1878 נבחר ד"ר אמיל ביק כנשיא. ראשית פעולתו היתה הכנת כינוס נציגי הקהלות לדיון על תכנית העבודה בקהלות ואיגודן לארגון ארצי מוסמך ויציב, המייצג את יהדות גליציה כולה. קודם־כל השתדל ד"ר ביק לרכוש לתכניתו את ועד־הקהלה בלבוב. נשיא־הקהלה מאיר־ירחמיאל מיזס לא נטה בתחילה לרעיונו, אולם לבסוף הסכים, והכינוס נועד ל־18 ביוני 1878, וזה סדר־היום שנקבע לו: 1) תקנון הארגון הבין־קהלתי, 2) הקמת בית־מדרש לרבנים, 3) ענין קרן בתי־הספר היהודיים מתקופת יוסף II, 4) תקנון־דוגמה בשביל הקהלות. הכינוס התאסף באולם סקארבאק, ונפתח ע"י ד"ר אמיל ביק. השתתפו בו בשם קהלת־לבוב: הנשיא מיזס, ד"ר גוטליב, ד"ר מאנש, המטיף לוונשטיין, המזכיר ד"ר איגנאצי נוסיג בשם „שומר ישראל": ד"ר ביק, ד"ר רייצס, משה בובר, ראובן בירר, עמנואל פרנקל, הלל לכנר, בצלאל מנקיס, אהלנברג, יעקב שטרוה, ד"ר מאקסימיליאן סוקאל, ש. צימלט. נציגי 25 קהלות השתתפו בכינוס. במשך ארבעה ימים נדונו במליאה ובועדות הנושאים לפי סדר־היום.

ד"ר אמיל ביק הרצה על הצורך להקים ארגון בין־קהלתי, „ברית־הקהלות", שייצג את יהדות גליציה ומוסדותיה. עד הקמת „ברית הקהלות" ימלא הכינוס את תפקידיה.

ד"ר פיליפ מאנש נתן בהרצאתו סקירה על הקרן היהודית של בתי־הספר ודרש לנקוט צעדים בפני השלטונות, שיחזירו את כספי הקרן לידי נציגות יהודי גליציה העתידה להיבחר. הדיונים הוקדשו בעיקר להקמת בית־המדרש לרבנים. בועדה הביעו ד"ר נוסיג ולכנר את דעתם נגד הקמת בית־מדרש לפי דוגמת גרמניה, איטליה וצרפת, הואיל והדבר יעורר מלחמה חריפה מצד האדוקים. לכן מוטב להקים סמינריון למורי־דת, שחסרונם מורגש בבתי־הספר בגליציה.

אחרי ויכוחים סוערים קיבלה הועדה את הצעתו של המטיף לוונשטיין להקים בית־מדרש למדעי היהדות בהתאם לצרכי הארץ, מתוך התחשבות מיוחדת בהכשרת מורי־דת. המליאה לא הסכימה להצעת הועדה. הנאורים הקיצוניים טענו שאין להכנע לאדו־קים, ויש להחליט על הקמת בית־המדרש לרבנים. בזמן הויכוחים פלשו לאולם הועידה חסידים צעירים בצעקות: „גויים, אפיקורסים, ,טריפניאקס' (אוכלי טריפות), א גלחים סעמינאר (סמינריון של כמרים)". הוזעקה המשטרה ובקושי הורחקו מן האולם. בראש הפולשים צעד שמלקי הורוויץ, בנו של ישעיה־ליב, מנהיג המתבוללים בלבוב לעתיד.

הועידה החליטה לכנס גם „יום קהלות" שני ולהכין את תקנון־הקהלות ותכנית של בית־מדרש לרבנים. נבחרה ועדה מתמדת, שהטילה על ד"ר רינגלהיים (טרנוב) וד"ר מאנש (לבוב) לעבד את תקנון־הקהלות. עמנואל פרנקל הגיש לועדה תכנית להקמת בית־מדרש לרבנים. לפי הצעתו יש להקים א) בית־ספר מכין של ד' כתות בשביל תלמידים בגיל 9—14 שנים, בו ילמדו תנ"ך, תלמוד ולימודי חול בתכנית גימנסיה נמוכה; ב) בית־ספר גבוה של 6 שנות לימודים: תלמוד, מדעי־היהדות ולימודי חול בתכנית של גימנסיה עליונה. אחרי בחינות־הבגרות יבקרו התלמידים את הפקולטה לתלמוד, בתכנית של 3 שנות לימודים. אחר גמר חוק־הלימודים יוסמכו לרבנים.

החלטת כינוס־הקהלות בענין בית־מדרש לרבנים הזעיקה את מחנה־האדוקים. ב־17 ביולי (י"ז בתמוז) 1878 התאסף בלבוב, בראשות הרב ר' צבי־הירש אורנשטיין, כינוס־רבנים, שהחליט לעכב בכל האמצעים את הגשמת בית־המדרש לרבנים. בדעת כינוס־הרבנים היה גם לדרוש שיהודים לא יפנו אל עורכי־דין ורופאים יהודים כדי שלא „יפלו לידי מתקני הדת". הרב ר' שמעון שרייבר מקרקא נבחר לבא־כוח הכינוס, ובעזרת יצחק דייטש מוינה קיוו להצליח בהשתדלותם בחוגי־הממשלה בוינה. הרב ר' שמעון שרייבר, הרב רצ"ה אורנשטיין והרבי מבלז הוציאו כרוז אל כל הקהלות, בו קבעו שהחלטת כינוס־הקהלות מזיקה ומסוכנת יותר מכל הרדיפות וגזירות־השמד בספרד.

בזה התחולל בגליציה, בענין בית־המדרש לרבנים, ה„קולטורקאמפף" שהתנהל מצד האדוקים בקיצוניות ובריתחה יוצאת מן הכלל.

האדוקים הקימו ארגון בשם „מחזיקי הדת" והוציאו עתון ליטוגרפי באידית, „דאס יואהרע יודענ־טום", בו פרסמו מאמרי־הסתה נגד „שומר ישראל". אחרי כן הוציאו שבועון בשם „מחזיקי הדת" בעברית. בפברואר—מרס 1879 התקיימו בחירות אל ועד־הקהלה בשלוש קוריות, אך בלי מלחמת מפלגות, מפני שהושג הסכם בין הנאורים והאדוקים ונבחרו: מאיר ירחמיאל מיזס כנשיא, מאנשי „שומר ישראל" — לאזארוס, ד"ר שמעון שאף, ד"ר פיליפ מאנש, ד"ר ה. גוטליב, ד"ר אמיל ביק, יעקב שטרוה, שלמה בובר, ד"ר פיליפ צוקר; מן האדוקים יעקב יוטעס, הרב ר' יצחק אהרן אטינגר, שמואל שנבלום, יעקב דישה. כממלאי־מקום נבחרו: ש. לנדא, מאיר באך, הרוקח ד"ר זיגמונט רוקר, — כולם מועמדי „שומר ישראל".

בה בשנה — 1879 — התקיימו גם בחירות לפרלמנט בוינה. בין היהודים בא הפעם לידי ביטוי הכיוון למען פולין. רוב המנהיגים ב„שומר ישראל" עם ד"ר אמיל ביק בראש, „נקט עמדה שמבחינת האינטרסים היהודיים מוטב להצטרף לפולנים".

הפולנים העדיפו גם הם לצרף מועמדים יהודים לרשימתם, כדי למנוע יצירת הסכם יהודי—רותני, דוגמת הסכם 1873, שהחליש את רשימות הפולנים בגליציה המזרחית.

ועד הבחירות המרכזי של הפולנים בגליציה המזרחית הציע ליהודים 4 מקומות בועד מתוך 16 פולנים[14]. אחרי משא־ומתן הוסכם, שהיהודים יקבלו 4 צירים, אולם עליהם להצטרף לסיעה הפולנית בפרלמנט („קולו פולסקיה").

החל משנת 1879 עמדה מדיניות היהודים בסימן של האורינטציה הפולנית; הכיוון של ריכוז־השלטון עבר ובטל, ומנהיגיו הצטרפו לכיוון הפולני לחלוטין.

בחוג הממשלה נדונה בעית הקהלות. הממשלה היתה מעוניינת להביא הסדר בקהלות ע"י ניסוח תקנון מוסמך, שיחייב את הקהלות באוסטריה כולה. היזמה לכך יצאה מן הסיים הגליצאי בשנת 1876, שדרש להסדיר את הקהלה היהודית ברוח הסעיף XV של חוקי היסוד[16].

ענין הסדר הקהלות על יסוד תקנון חוקי העסיק גם את הציבור היהודי.

בקשר לבעית הרבנים והקהלות נעשה בשנת 1881, לפי יזמתו של שר־ההשכלה והדתות בארון קונראד פון אייברספלד, משאל (אנקיטה), בו השתתפו רבנים, מתקדמים ונציגי־הקהלות של מדינות אוסטריה. מגליציה השתתפו: נתן קאליר והרב ר' שמעון שרייבר, שבקש להעביר החלטה לבטל את דרישת תעודית־השכלה מרבנים, ולהעניק להם הזכות להוציא מתוך הקהלה אנשים בלתי־דתיים. דרישותיו לא מצאו כל הד, ואז החליט להזעיק את הקהלות בגליציה לפעולה ברוח הצעותיו. ב־15 בפברואר 1882 כינס בלבוב אספת רבנים מגליציה ובוקובינה, בה השתתפו גם מספר נציגים של קהלות קטנות. הרב ר' שמעון שרייבר, חניך האורתודוקסיה ההונגרית, הציע תקנון־קהלה שבסעיפים 2, 41, 58, 78 נקבע בו שהקהלות רשאיות להוציא מתוכן יהודים שאינם מתנהגים לפי „השולחן־ערוך". להחלטות הקהלה שהן בנגוד „לשולחן־ערוך" אין שום תוקף. כוונתו האמיתית היתה לתת לרבנים שלטון מוחלט על הקהלות. כל התקנון היה מכוון להוצאת המתקדמים מתוך הקהלות. לעיניו היתה דוגמת הונגריה, בה נתפלגו הקהלות האחידות אחרי „קינגרס־הקהלות" (14 דצמבר 1868 — 24 פבריאר 1869) לשלוש קהלות נפרדות. הקהלות בגליציה התנגדו למעשיו של ר' שמעון שרייבר ושלחו מברקי־מחאה לקהלת לבוב וקהלות רבות דרשו מרבניהן לעזוב את האספה. בערים התקיימו גם אספות־מחאה נגד הצעותיו. אספת הרבנים שרבים ממשתתפיה עזבוה עוד לפני סיומה החליט בחיוב על הצעת־התקנון[17]. הרב ר' שמעון שרייבר שהיה ציר בפרלמנט הגיש את הצעת־התקנון למיניסטר־הדתות. אולם 51 קהלות החשובות בגליציה הגישו לממשלה ערעורים חריפים על הצעת־התקנון. במרס 1883 נפטר הרב ר' שמעון שרייבר ובמותו בוטלה גם הצעתו. אולם משרד־הדתות־

והחינוך לא היה יכול להתיחס באדישות אל תנועת־המחאות, והחליט לגשת להסדר סופי של הקהלות. עוד בשנת 1880 עבדה ממשלת טאַפה הצעת תקנון־הקהלות, אולם עבר זמן רב עד שנזדמנה אפשרות להגישו לאישור מועצת־המיניסטרים. ב־19 בינואר 1888 דנה מועצת־המיניסטרים בהצעת החוק, שהובאה ע״י שר־הדתות פרייהר פון־גאוטש. ב־21 במרס 1890 פורסם תקנון־הקהלות של כל מדינות אוסטריה [18].

באפריל 1882 אחרי כינוס הרבנים, התקיימו בלבוב בחירות חדשות אל ועד־הקהלה. בהשפעת הכינוס נבחרה הפעם רק רשימת המתקדמים ומן האדוקים לא נבחר אף אחד [19].

האינטליגנציה היהודית דגלה בסיסמתה של התבוללות פולנית. ד״ר גולדמן וד״ר פיליפ צוקר ייסדו בשנת 1880 את „אגודת אחים״ („פשימיעזשע בראַצ׳י״) שעמדה עד 1890 בראש תנועת המתבוללים, והוציאה לאור את השבועון הפולני "Oiczyzna" עם תוספת עברית „המזכיר אהבה לארץ מולדתו״ בעריכתו של יצחק־אהרן ברנפלד. לקבוצה זו הצטרף גם ד״ר אמיל ביק, ממנהיגי „שומר־ישראל״.

האינטליגנציה הפולנית עמדה תחת השפעת ההשקפות של אלכסנדר שביאנטוחובסקי, עליזה אורזקו, הנריק רבאַקוביץ, שראו את יהודי־פולין בעין

קול הקורא דבר בעתו.

An die israelitische Bevölkerung Galiziens

וואס איז דאס אונס געשעהן אין ווין אונ אין לעמבערג.

יפה והיא קבלה באהבה את יסוד קבוצת מתבוללים בלבוב, מתוך תקווה להגשמת התבוללות היהודים בעם הפולני.

המתבוללים פתחו גם בפעולת־תרבות בלבוב ובערי־השדה, ע״י יסוד שעורי־ערב לפולנית. בלבוב נלחמו בקהלה, שלפי דעתם התנהלה ברוח „שומר־ישראל״ האוסטרית־גרמנית. אולם לאט־לאט התגשרו חילוקי הדעות ובאה השתלבות מדינית עם הפולנים, ושאיפתם להפוך את הקהלה „למוסד חדור רוח פולנית״ התגשמה בהשפעת מנהיגיה — ובעזרת השלטונות הפולניים.

בניגוד לשאיפות התמזגות היהודים בעם הפולני קמה בשנות השמונים תנועה אנטישמית בולטת בקרב העם הפולני. במושב הסיים הגליצאי של 1880—1881 הכניס הציר הפולני תיאופיל מירונוביץ הצעה, לצמצם את שווי־הזכויות של היהודים. הועדה שדנה בהצעתו, הכניסה בה תיקון שצריך להגביל את הזכויות והסמכות של הקהלה היהודית. הצעת הועדה נתקבלה פה אחד ע״י הסיים.

באותה שנה התחדש גם המאבק הישן־נושן בין מעמד הסוחרים הפולניים והיהודים. העתון „גאַזעטאַ נאַרודובה״, ועורכו יאַן דוברזאַנסקי, הידוע בהופעותיו ברוח ליברלית ולמען היהודים בשנים 1848 ו־1863, קרא לפולנים לדאוג להקמת מעמד־בינוני פולני, שחסרונו מורגש בעם. אמנם, הוא לא דרש החרמת המסחר היהודי ונושאיו, אולם קריאתו הובנה כהצהרת מלחמה נגד הסוחרים היהודים. בהכרזה גלויה, להחרים את המסחר היהודי ולדחקם מענפי הכלכלה יצא ציר־הסיים הגליצאי תיאופיל מירונוביץ, שבהכרזותיו זכה להיות מנהיג העירוניים בלבוב. בעמדתו תמך גם הנכיך אדם סאפיאהא.

משבר קשה עבר על יהודי גליציה ולבוב בכלל. ולולא העזרה של ארגוני חו״ל לטובת יהודי גליציה, היה מצבם בכל רע. אמנם דובר בשנים 1880—1890 על עזרה עצמית, אולם גם נסיון לא נעשה מחמת האדישות השכבות האמידות המעטות שבאוכלוסיה היהודית. חסר גם הרצון לליכוד הכוחות לשם יצירת תנאים מתאימים לשיפור המצב, כגון: חינוך מקצועי וחיזוק המסחר, האשראי [19א], הרחבת המלאכות, הקמת רשת־קואופרציה וכו׳. בקהלת־לבוב שהיתה מרכז החיים היהודים וראויה להסדרת הענינים הפנימיים, נמצאו רק יחידים שהכירו בחוש־הבחנה את המצב ויכלו להגיע לידי מסקנה שצריך לשנותו.

בשנים 1880—1882 עברו דרך לבוב רבבות פליטים יהודים מרוסיה בדרכם לאמריקה. הוקם ע"י הקהלה „ועד עזרה לפליטים". הגיעו גם נציגי ארגוני־עזרה יהודים באנגליה ובצרפת, סיר מונטגיו, ד"ר אשר, ונציאני, קארל נטר וגם חובב־ציון האנגלי לורנס אוליפנט שנתקבל ע"י ראש הקהלה שלמה בובר ש„היה לימינו" *).

למרות תופעות האנטישמיות כתנועה פוליטית, רצה המנהיג וציר־הפרלמנט ד"ר אמיל ביק, לשכנע את יהודי גליציה כי „האנטישמיות איננה אלא צמח שגדל רק בוינה ולא על אדמת פולין". הקהלה דגלה בכיוון הפולוניזציה. ועד הקהלה שנבחר לשנים 1883—1888, בחר לנשיא את ד"ר פיליפ צוקר, מחלוצי ההתבוללות הפולנית. גם חברי־הועד: שמואל הורוויץ סגן־הנשיא, וד"ר אמיל ביק עזבו את הקו הותיק של „שומרי־ישראל", מלבדם היו בהנהלת הקהלה עוד ד"ר הנריק גוטליב ושמואל קלרמן. ד"ר צוקר וד"ר ביק היו בקשרי־ידידות עם נציבי גליציה, הרוזן אלפרד פוטוצקי ואחריו זאלסקי, ועם שאר מדינאים פולניים, והם הטו את המדיניות היהודית בגליציה לפי רצונם.

בעיות חינוך הנוער החרדי העסיקו את המנהיגות היהודית במדה מרובה. ה„אליאנס" מוינה התחיל בשנת 1885 בגליציה בפעולה מוגברת בשטח זה. בלבוב שכרו בית, 25 מלמדים הצהירו בפומבי על נכונותם להנהיג בחדריהם למודים חילוניים. מנהל בית־הספר ע"ש צ'אצקי [20]), נחמיה לנדס, עיבד תכנית לימודים. הוקם גם חדר מרכזי בשביל צעירים עד גיל 18.

בשנת 1884 הקים המטיף לוונשטיין בית־ספר „אהל משה" (ע"ש משה מונטיפיורי) ובו ניתן לילדים עניים חינוך יהודי וכללי. מיד נרשמו בו 78 תלמידים. המפעל נעזר ע"י שמעון לנדא. המטיף לוונשטיין היה בעל רגש לאומי ורצה בחינוך הנוער ברוח יהודית ושלא יבולע ע"י ההתבוללות הפולנית השוררת בבתי־הספר הכלליים. אולם בית־הספר והחדרים שנעזרו ע"י „האליאנס" עוררו את התנגדות האדוקים. בראשותו של הרב צבי־הירש אורנשטיין התקיימה אספה, בה ניסה להסביר לאדוקים, שנוכח חובת הלימוד הכללית שהממשלה עומדת להטיל על האוכלוסין רצוי לדאוג

*) „המגיד", 1882, ע' 128—129. חוגי החרדים לא השתתפו במפעל העזרה ועמדו מרחוק לו.

לבית־ספר דתי מאורגן באופן מתאים. מנהיג החסידים אהרן פיפס הצהיר באספה ש„דת ותרבות הם מנוגדים כמו אש ומים", למרות הסברותיו של הרב ר' צ"ה אורנשטיין התנגדה האספה בחריפות לכל שנוי בשיטת ה„חדר" ודרשה להשאיר את שטת החנוך כמו שהיתה וכמו שהיא. הרב ר' צ"ה אורנשטיין עזב את האספה בכעס והמשיך לתמוך במאמצים בשטח זה.

ד"ר יהושע טהון

ביזמת הקהלה נפתח בלבוב במרס 1885 חדר מתוקן שנרשמו לו 381 תלמידים. 6 מלמדים הורו את למודי־הקודש, 8 מורים הורו למודי־חול לפי תכנית בתי־הספר העממיים. המטיף לוונשטיין ונחמיה לנדס היו פעילים בשטח זה. ביזמתו של המטיף לוונשטיין נוסדו גם קייטנות לימי החפש בשביל ילדי בתי־הספר יהודים. בראש הועד שדאג להחזקת הקייטנות מטעם הקהלה עמדו ד"ר גולדמן ויעקב שטרוה.

בעית החינוך וההשכלה העממית העסיקו את רוב האינטליגנציה, מתוך סברה שבאמצעות הלשון הפולנית והתמזגות תרבותית, יצליחו היהודים לרכש את אהדת הפולנים ולהפיג את האוירה האנטי־יהודית, שהשתלטה והתגברה. ב־16 במרס 1890 כנסה „אגודת אחים", שמטרתה העקרית היתה להטיף להתבוללות פולנית, משאל־וכוח בו ישב ראש הרוזן יאן טארנובסקי והשתתפו מבין הפולנים המדינאי הידוע הרוזן סטניסלב באדני, ד"ר מארכוויצקי זדזיסלב, תאדאוש רומאנוביץ, ד"ר יוזף וורשצינסקי, ד"ר זאגורסקי, ד"ר לודמיל גרמן, יאן פראנקה, ומבין היהודים ד"ר אמיל ביק, ד"ר פיליפ פרוכטמן, ד"ר נתן לוונשטיין (בנו של המטיף לוונשטיין). נדונה השאלה „באיזה צעדים אפשר לתקן את מצבם של יהודי גליציה, וכיצד לשפר את השכלתם ולפעול למען הטבת מצבם הכלכלי".

אחרי דיונים מקיפים הוחלט, שרצוי להגדיל את

מספר הילדים היהודיים בבתי־הספר הציבוריים ע״י חובת הלימוד, הקלות בשמירת החגים והשבתות ולמוד־דת ע״י מורים מנוסים ובעלי השכלה כללית. לשם כך הציעו להקים בלבוב סמינריון למורי־דת וגם בית־מדרש לרבנים. קהלת לבוב עבדה תכנית למודים לסמינריון של ארבע שנות־למודים. התכנית הקיפה את למוד השפה העברית ודקדוקה, תנ״ך עם פירושים, תלמוד, שולחן־ערוך, דוגמטיקה ומקורותיה, אתיקה ופילוסופיה יהודית, תולדות־ישראל, תולדות הספרות העברית ומתודיקה של למודי־דת.

תלמידי הסמינריון היו צריכים ללמוד גם בסמינריון ממשלתי את לימודי החול. הקהלה עשתה גם מאמצים להשיג מ„אליאנס" את הכספים הדרושים למטרה זו — אולם לשוא.

עוד בשנת 1878 פנתה הקהלה בתזכיר אל הסיים, על יסוד החלטת כינוס־הקהלות הראשון. רק בשנת 1884 הועבר הענין לועדת החינוך בסיים, אחרי דרישה חדשה של הקהלה והאגודה הפדגוגית הכללית.

הועדה החליטה, שהסיים מתוך הכרה בצורך להקים קורס מיוחד למורי־דת יהודים, מצהיר את נכונותו להקציב סכום קבוע, אם קהלת לבוב בעצמה, או ביחד עם יתר הקהלות, תכסה את רוב ההוצאות, שפת ההוראה תהיה פולנית ולסיים תהיה השפעה ופקוח מתאים על המוסד.

ההחלטה נתקבלה בסיים ב־28 בנובמבר 1890.

קהלת לבוב, במאמציה להבטיח את התקציב, היתה מוכנה לסגור את בית־הספר לנערות [21] ולהעביר את תקציבו בסך 6000 גולדין לשנה לתקציב הסמינריון. בישיבתו מ־5 בדצמבר 1891 קבל ועד־הקהלה, בראשותו של ד״ר שמעון שאף, החלטה זו.

השלטונות מסרו את סדור הענין למועצת־העיר, אולם מועצת־העיר החליטה נגד סגירת בית־הספר לנערות, כדי לא להעמיס נטל כספי על תקציב העיריה ע״י העברת התלמידות לבית־ספר עירוני [22].

ענין הסמינריון ובית־המדרש לרבנים לא הוגשם. אחרי מו״מ ממושך עם הועד הארצי (ווֹדזיאל קראיובי) ועם מיניסטריון הדתות והחינוך בוינה, וחוות־דעת האוניברסיטאות בלבוב ובקרקא, החליטה קהלת לבוב בשנת 1902, להקים מוסד פרטי להכשרת מורי־דת מבין התלמידים היהודים בסמינריון המורים הכללי.

האדוקים התנגדו, כמובן, לכל ההצעות והתכניות ולא זזו מעמדתם והמשיכו להלחם במתקדמים בעתונם „מחזיקי הדת", שאחרי פטירתו של הרב ר' שמעון שרייבר נעשה תלוי לגמרי בחצר הרבי מבלז.

קבוצת האדוקים בלבוב, עם הרב ר' צבי הירש אורנשטיין בראש, ששינה דעתו (בימי כהונתו של הרב אברהם כהן היה אדוק קיצוני) ונעשה ריאליסטן בעניני המדיניות היהודית, התפשר לאט־לאט עם המציאות ודרישות־הזמן. השינוי בא בגלל העובדה שבראש־הקהלה עמד שמואל הורוויץ שכהן בתפקידו משנת 1888 עד 1903.

בשנת 1888 פרצה שוב מריבה מצד האדוקים בועד־הקהלה בגלל הכנסת עוגב להיכל. נציגם יעקב־בר סוקאל הגיש מחאה חריפה לועד־הקהלה, אולם, ד״ר ביק הסתמך על חוות דעתו של הרב לוונשטיין והסכסוך שכך אחרי שהוחלט שלא ינגנו בעוגב ביום שבת.

בקהלת לבוב חלו שנויים עם פטירת כמה מנהיגים. באופק הופיעו כוחות צעירים והם תפסו בהגה השלטון.

אחרי פטירתו של הרב ר' צ״ה אורנשטיין בשנת 1888, נבחר ר' יצחק־אהרן ב״ר מרדכי זאב סגל אטינגא (אטינגר), כרב במקומו. הרב ר' יצחק־אהרן אטינגא היה רחוק מקיצוניות וקנאות, ותרם תרומה ניכרת לייצוב הקהלה שנסערה בשל האדיקים והשפעת החצר של הרבי מבלז.

ב־15 במרס 1889 נפטר המטיף יששכר־בר לוונשטיין. בין המועמדים להבחר במקומו היו ד״ר שמואל צבי מרגליות (יליד ברזזאני), הרב ד״ר ישעיה גלבהויז (יליד בוצאץ). שניהם נפסלו ע״י השלטונות הפולניים, מחוסר ידיעת הלשון הפולנית. ד״ר ברנהרד גולדמן הציע כמועמד את נחום סוקולוב שבא ללבוב ודרש ב„היכל הנאורים", במעמד הגבאים וקהל רב, דרשה בפולנית שעשתה רושם חזק על השומעים.

אולם סוקולוב חזר לוארשה ומועמדותו בוטלה. נראה שהלשטונות לא הסכימו למועמד, שהוצע ע"י ד"ר גולדמן.

במקומו של הרב לוונשטיין נבחר בשנת 1891 ד"ר יחזקאל קארו, בנו של ר' יוסף חיים קארו, הרב מוולוצלאבק, שכהן בתור רב בפילזן בבוהמיה.

בראש הקהלה עמדו שמואל הורוויץ, וד"ר אמיל ביק ואת עניני ועד־החינוך ניהל ד"ר שמואל שאף. שלשתם השתדלו להרחיב את פעולות הקהלה במוסדות צדקה וסעד. נוסד ועד־נשים בראשות גב' ד"ר אדלה אינלנדר, שדאג להמציא לתלמידים בני עניים הלבשה הנעלה ומזון. בהשתדלות הקהלה הוציאה הממשלה ב־17 ביוני 1888 חוק, שלפיו קבלו מורי־הדת את משכרתם מן הממשלה או המדינה. ב־1 בדצמבר 1889 הוצא חוק, שקבע את הסדר ודירוג מורי־הדת בבתי־הספר העממיים. במקומו של ד"ר איגנאץ נוסיג נכנס לתפקיד מזכיר הקהלה ד"ר פשס.

מפנה גדול חל בשטח המעמד החוקי של הקהלות. ב־1 במרס 1891 הגיש שר־הדתות ברון גאוטש לפרלמנט ולבית־המחוקקים העליון (הערענהויז) את החוק „על העדה הדתית היהודית" שנתקבל בלי שום התנגדות עקרונית, מלבד הנאומים אנטישמיים אחדים בפרלמנט, שלא נגעו בתוכן הצעת־החוק, אלא היו מכוונים לתעמולה לבד.

בחוק ניתנה רק מסגרת שקבעה את ההיקף והשטח של הקהלה וסמכויותיה, תפקידי כלי־הקודש (הרב, סגנו, דיינים, שמשים), מוסדות, היחסים עם השלטונות. בסעיף 28 נקבע שעל הקהלות לעבד תקנון, שיקיף את גבולות ושטח הקהלה, הרכב ההנהלה, בחירתה וזמן שרותה, תפקידיה וסמכויותיה; תקנות בנוגע לרב, בחירתו, סמכויותיו, זכויותיו וחובותיו, זכויות וחובות חברי־הקהלה, תקנות־בחירות, החזקה והנהלה של מוסדות־הקהלה, תקנות בתי־כנסת ומנינים פרטיים, התקציב ומסים. יש להגיש לאשור השלטונות את התקנון וכן כל שנוי בו. לחוק צורף טיפס־תקנון — בשביל קהלות בגליציה ובו 93 סעיפים[23].

קהלת לבוב טפלה בשנת 1891—1892 בעבוד תקנון־דוגמה (מוסטער־סטאטוט) לפי טופס־התקנון שהציעה הממשלה בשביל כל קהלות גליציה. בקהלות — פרט לערים מספר — לא היה קיים שום תקנון. התקנון עובד ע"י ועדה של נציגי קהלת לבוב, רבנים ובאי־כח הממשלה. ונתקבל בועדה פה אחד[24].

בשנת 1891 (ז' שבט תרנ"א) נפטר הרב ר' יצחק־אהרן אטינגא והקהלה ניגשה לבחירות של רב במקומו. בין המועמדים היו הרב ר' יצחק שמלקיס מפשמישל, ר' אריה ליב ברוידא, הר' ווייס מצרנוביץ, הרב רוהאטין מזלוצוב, והרב ר' יצחק חיות מברודי. ב־7 בפברואר 1892 התקיימה בחירת הרב ע"י 80 בוררים, מהם בחרו 34 את הרב ר' יצחק שמלקיס, הרב ר' אריה־ליב ברוידא קבל 25 קולות, ויתר המועמדים 21 קולות. בחירת הרב ר' יצחק שמלקיס[24א] היתה שרירה וקיימת.

הקהלה היתה צריכה לבחור גם מנהל לבית־הספר היהודי. ב־15 ביולי 1893 מת ד"ר ברנהרד שטרנברג (1823—1893), שהיה מנהל בית־הספר 45 שנים, ותרם הרבה להתפתחותו וגידולו מבחינה חינוכ ת ומספר התלמידים והמורים.. ד"ר ב. שטרנברג היה פעיל גם בחיים הציבוריים, וביחוד בהנהלת „היכל הנאורים". בהנהלתו מלא בית־הספר תפקיד ניכר בחיים התרבותיים של יהודי לבוב. אחריו נתמנה כמנהל בית־הספר המורה מאנדל, ובשנת 1899 מנו את ד"ר שמואל גוטמן (1864—1935) במשכרת של 2400 כתרים לשנה. ב־14 בפברואר 1909 הסתלק ד"ר ש. גוטמן מתפקיד המנהל אחרי שנתמנה לרב ומטיף. ואת בית־הספר ניהל המורה שמואל שלאגובסקי, ובמותו נתמנה הרמן שפט כמנהל (עד שנת 1934).

בשנים 1890—1895 התפתחה התנועה הציונית בלבוב. הנוער והאינטליגנציה האקדמאית פעלו למען תנועת חבת־ציון והתחילו מתענינים ביהדות, אחרי תקופת ההתבוללות. על התנועה הציונית ועל התמורות החברתיות, תרבותיות ומדיניות בחיי היהודים, בקשר עם התעוררות הרעיון הציוני, ידובר בפרק „על תולדות התנועה הציונית *).

בלבוב ובגליציה נעשו נסיונות לעזור לבעלי־מלאכה ולסוחרים קמעוניים ורוכלים מבחינה כלכלית. „איק"א" הקימה בשנת 1898 „קופות מלוה־וחסכון" וכן אגודות־קואופרציה לאשראי. בתמיכת מוסדות שונים נוסדו קורסים להשתלמות הנוער במלאכה, ושעורי־ערב ללמודים כלליים.

פעולה נמרצת נעשתה גם בהקמת בית־החולים, שנוסד על ידי מוריץ לאזארוס[24ב] שנתן את הכספים לבנין בית־החולים החדש, שהכיל 80 מטות. בית־החולים הורחב והוגדל בשנת 1902 על הוצאותיו, שעלו לסך 600.000 כתרים. אשתו תרמה עוד 60.000 כתרים לריהוט פנימי. לאזארוס מסר את בית־החולים, שבנינו

*) בכרך ב' של ספר זה.

וסדוריו היו מותאמים לדרישות הרפואה החדישה, לרשות הקהלה היהודית.

בשנת 1902 נפתח גם בית־היתומים החדש, שהוקם ע"י ד"ר שמעון שאף ואשתו, לזכר בתם אוטיליה, שנקטפה בגיל צעיר. הקהלה הקימה גם בנין חדש לבית־חשוכי־מרפא.

אחרי שהופיע חוק־הקהלות של 21 במרס 1890 היתה שאלת ארגון הרבנות דחופה ביותר. החל משנת 1870 דנה הקהלה בשאלת השתלבות משרת המטיף ב„היכל הנאורים" עם הרבנות. בגלל המאבק הקשה עם האדוקים בענין תקנון־הקהלות והקמת בית־המדרש לרבנים, לא היתה אפשרות לפתור שאלה זו. בשנת 1891, כשנתמנה ד"ר יחזקאל קארו, הובטח לו שבהגיעו תורו למנוי־קבע, בשנת 1895, יסודר גם ענין רבנותו. אולם בכל נסיון של מו"מ עם האדוקים התנגדו למינוי המטיף לרב־הקהלה.

ד"ר דוד שרייבר

עם אישור חוק־הקהלות החדש, רצה ועד־הקהלה להעביר את המינוי אפילו נגד דעת האדוקים. מפני שהתקנון הכיל סעיף מיוחד על החזקת 2 רבנים בלבוב. אחרי שהנציבות אשרה ב־23 בדצמבר 1897 את תקנון־הקהלה בלבוב נתנה הזדמנות לכך.

בשנת 1898 התקיימו בחירות אל הקהלה לפי התקנון. נבחרו 27 פרנסים, מתוכם נבחרה הנהלה של 7 חברים ומועצה של 20 חברים. להנהלת הקהלה נבחרו: ד"ר אמיל ביק, נשיא; ד"ר שמעון שאף, סגן־הנשיא; שלמה בובר, ד"ר יוסף צ'שר, ד"ר היינריך גוטליב, ג'מס לנדא, ומהנדס אמיל פון־מיזס, אל המועצה: יעקב בייזר, ד"ר שלמה בונד, ד"ר יעקב דיאמאנד, יעקב דישה, מנדיל פייגנבאום, ד"ר וילהלם הולצר, אליהו השלס, שמואל די־הורוויץ, ד"ר יעקב הורוויץ, מוריץ יונאש, דיר. מוריץ לאזארוס, ד"ר יעקב מאהל, דוד מאַשלר, פיליפ נתנזון, שמואל גבנצאַהל, לייב רוזנפלד, וילהלם סקלו, מוריץ זילברשטיין, יעקב שטרוה, משה דוד ויין.

אחד התפקידים הראשוניים של ועד־הקהלה החדש היה הסדר ענין הרבנות.

לפי סעיף 30 של התקנון שהוצע לאישור, נקבע הרכב הרבנות בלבוב שיהיו בה לכל הפחות שני רבני־הקהלה שווי־זכויות, בתור רבנים בשטח קהלת לבוב כלו: רב אחד אדוק ורב אחד מתקדם, שעליו מוטל, מלבד תפקידו כרב ומטיף, גם הפיקוח על לימודי־הדת בכל בתי־הספר הציבוריים.

מלבד שני הרבנים צריכה הקהלה להחזיק רב בית־הכנסת ובית־דין של רבנים.

על יסוד הסעיף הנ"ל ניתנה אפשרות למנות את ד"ר קארו לרב־הקהלה. לפי הסעיף 34 של התקנון נבחרו מבין חברי „היכל הנאורים" 30 בוררים ו־9 סגנים, אשר יחד עם חברי מועצת־הקהלה בחרו (39 קולות נגד 15) בד"ר קארו ב־25 במאי 1898 בתור רב־הקהלה.

אעפ"י שבחירתו היתה בהתאם לכללי התקנון, הגישו האדוקים לעיריה כתב־ערעור בחתימות מנהיגיהם: פייבוש אבנר, נחום בורשטין, מנדיל מרגושס, לייזר גוטווירט, אברהם יהודה אלטר, הירש בראזר (הנקרא הרשלה צאר) ויעקב אוקין. העיריה לא הגיבה על הערעור אלא העבירתו לידי הנציבות.

ב־11 ביוני 1898 הושבעו ד"ר קארו כרב הקהלה יחד עם הרב ר' יצחק שמלקיס ואלכסנדר הלפרן, ע"י נשיא הקהלה ד"ר אמיל ביק. ב־20 בפברואר 1899 דחתה הנציבות את ערעור האדוקים ואישרה את המנוי.

על הפרק עמדה גם שאלת למודי־הדת בבתי־הספר העממיים והתיכוניים. לפי החוק של שנת 1889 נקבעו משרות למורי־דת בבתי־הספר העממיים והאזרחיים. בגלל המחסור במורי־דת בעלי הכשרה פדגוגית, ניתנו השעורים ע"י מורים כלליים שהיו בוגרי־סמינריון.

המצב היה דומה גם בבתי־הספר התיכוניים. בכתות הגבוהות בגמנסיות לימד משנת 1883 ד"ר יוסף קובק [25]) ובכתות הנמוכות בגמנסיה הרביעית — יעקב קליין, מי־שהיה עורך ה„איזראַעליט" משנת 1868 עד התמנותו כמורה־דת בשנת 1883.

הקהלה הטילה על ד"ר קארו, כמפקח על לימוד־דת, לעבד תכנית של הלמודים. אחרי שד"ר קארו הגיש את תכניתו, אושרה ע"י מועצת החינוך הארצית בתקנה מ־30 באוגוסט 1895.

לשם מנוי מורים מתאימים בכל בתי־הספר ביחוד בגימנסיות, ניהל ועד־הקהלה מו"מ עם בוגרי בית־המדרש לרבנים בוינה שמוצאם מגליציה. וכך נתמנו כמורי־דת ד"ר משה שור, ד"ר ברנהרד האוזנר, ד"ר שפינר, ד"ר מאיר בלבן, הירש באט, זיגמונד טאובר־סנס, ד"ר מאיר טאובר, ד"ר לוי פריינד וד"ר שמואל גוטמאן.

באותו זמן חידשה הקהלה את הדיון על הקמת סמינריון למורי־דת, שעליה הוחלט כבר בסיים. בשנת 1894 הביא ציר־הסיים ד"ר ברנרד גולדמן את ענין הסמינריון לדיון, ובשנת 1898 קבלו השלטונות את חוות־דעת האוניברסיטאות בקרקא ובלבוב. אחרי משא ומתן ממושך פתחה הקהלה ב־19 באוקטובר 1902 „מכון למורי דת" בהנהלתו של ד"ר קארו, שעמד בראש המכון עד 1913. בתור מרצים היו פעילים ד"ר גוטמן וד"ר האוזנר. ביזמתו של ד"ר קארו הוקם גם „אגוד של מורי־דת יהודים" בכל גליציה. אולם ד"ר קארו לא רחש אהדה למורי־הדת שנטו לציונות, ותמך במנהיגי המתבוללים, דבר שהביאו להתנגשות פומבית עם הציונים. כאשר דרשו המתבוללים לבטל את לימוד השפה העברית לא התנגד לכך, וגם לא התנגד אחרי שועד החינוך הארצי קבע בשנת 1904 הוראה בהשפעת המתבוללים לאסור למוד עברית בשעות הלמודים של הדת. כל מורי־הדת נכנעו להוראה זו, פרט לד"ר מאיר בלבן, שהצהיר, שאין ביכלתו ללמד דת לפי התרגום הפולני של התורה — תרגום וואויק — הודות להתנגדותו, ביטל ועד־החינוך הארצי את האיסור.

לפי הצעתו של ד"ר מאיר בלבן החליט כינוס מורי־הדת בשנת 1905, שמבחינה דתית הכרחי ללמד גם עברית וד"ר קארו נכנע לרצונו של חבר־המורים.

בשנת 1899 נוסד ביזמתו של ד"ר מאיר מינק, (מהמבורג, חתנו של שמואל רוקח עשיר מופלג וממנהיגי האדוקים) ובתמיכת הקהלה בית־ספר ללימוד לשון עברית „חנוך לנער" בבית־הספר למדו אחרי־הצהרים תלמידי גמנסיות עברית, דקדוק, תנ"ך, משנה ו„שלחן־ערוך". הלימודים נמשכו 4 שנים. כמנהל נתמנה הפדגוג והסופר העברי־אידי יצחק אבן (1861־1925). אבן נתחנך בבית חסידים, אולם „התמשכל" ונעשה מורה. פרסם מאמרים וסיפורים מחיי החסידים ב„מחזיקי הדת" ואח"כ ב„המגיד" (בקרקא); יסד בבוריסלב בית־ספר עברי ראשון בגליציה. בשנת 1895 עבר לבובה, יסד שם בית־ספר מודרני ללמוד עברית ובשנת 1899 קבל את הנהלת בית־הספר „חנוך לנער".

ברנרד גולדמן

בשנת 1902 עזב אבן את בית־הספר, ובמקומו נתמנה ד"ר גוטמן למנהל.

במרס 1899 עמדו יהודי לבוב במלחמת־בחירות קשה למועצת העיריה. הפולנים נהלו את הבחירות בסיסמה „למחוק" את היהודים מכל רשימות־המועמדים כדי „לשמור על הצביון הנוצרי של עיר לבוב".

במועצת־העיר היו רק 18 יהודים בין 100 חברים, אע"פ ש־25% של המנדטים הגיעו ליהודים.

אחרי מאבק קשה נבחרו גם הפעם 18 חברים יהודים, והם: הרב ר' יצחק שמלקיס, הרב ד"ר קארו, ד"ר אמיל ביק, ד"ר נתן לוונשטיין, פיפס־פוראטינסקי, ד"ר ברנהרד גולדמן, הרוקח בלומנפלד, הרוקח יונה בייזר, ד"ר מאהל, ד"ר פיסק, ד"ר וו. הולצר, ד"ר א. רייס, הסוחר פריד, הבנקאי יונס, התעשיין נ. מאיר, הרוקח ד"ר רוקר, התעשיין שפריכר, ד"ר אדוארד ליליין.

בעשר השנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה חלו שנויים גדולים בחיים הצבוריים. התנועה הציונית גרמה להתענינות ביהדות בחוגי הציבור היהודי בלבוב וביחוד בקרב האינטלגנציה והנוער הלומד. נראו גם ניצני תנועת הפועלים היהודית, שהתפשטה מלבוב גם ביתר ערי גליציה. נוסדו אגודות־פועלים, עוזרי־מסחר ובעלי־מלאכה, מקצתן הצטרפו למפלגת הפועלים הפולנית (פ.פ.ס.), נוסדו גם אגודות פועלים ציוניות, שהתאחדו בכינוס 1903 בקרקא בתור התאגדות „פועלי ציון".

מקצת מן הפועלים היהודים שהיו מאורגנים ב„פ.פ.ס." עזבוה והקימו ארגון יהודי בשם „ז.פ.ס." (ז'ידובסקא פארטיא סאציאליסטיצ'נא) ואז הקימה פ.פ.ס. את ה„סקציה יהודית" שהתפוררה לפני מלחמת העולם הראשונה, וחלק מחבריה הצטרפו לארגון

ז׳.פ.ס. שהתארגן באגודות שעודדו את הכרתם הלאומית והמעמדית.

אע״פ שהמתבוללים החזיקו בהגה השלטון בקהלה (אחרי שמואל הורוויץ נבחר ד״ר אמיל ביק לנשיא הקהלה בשנת 1903 ובעזרת השלטונות נבחרו כנציגי היהודים בעיריה, בסיים ובפרלמנט בוינה) הלכה וירדה השפעתם בציבור היהודי. שליטתו המוחלטת של ד״ר אמיל ביק בקהלה עוררה מורת־רוח גם בחוגי המתבוללים הנוטים לדימוקרטיה, והם התנקמו בו בבחירות אל הסיים בשנת 1898, והכשילוהו בהצבעתם לטובת יעקב בויקו מנהיג מפלגת האכרים הפולנים, אע״פ שהיה נוטה לאנטישמיות.

אמנם בועדי האגודות ומוסדות־סעד של „איקא״, „קרן ברון הירש״ וכן במיסדר „בני ברית״ שסניפו בלבוב נוסד בשנת 1899 שלטו עוד המתבוללים, והשפיעו על החיים הציבוריים, אולם גם כאן הלכה ופחתה השפעתם עם התגברות התנועה הציונית.

מסגרת הפעולות של הקהלה הקיפה א) עניני דת; ב) חינוך; ג) מוסדות סעד; ד) כספים ועזבונות. הקהלה חלשה אז על תקציב שנתי של 300.000 כתרים מלבד תקציבי בתי־הספר, בית־החלים, בית־היתומים וקרן־תמחוי. בשנת 1901, למשל, התחלק התקציב באופן זה: הכנסות מסים ישנות 297.000 כתרים (מהם 50.000 מסים, 247.000 שחיטה ועזבונות). ההוצאות עלו לסכום 308.000 לפי פירוט זה: רבנות — 17.980 כתרים, תמיכות לבתי־הספר *) — 10.334 כתרים, מזון כשר לחיילים וחולים — 4000 כתרים, השתלמות מקצועית של יתומים — 7000 כתרים, הזנת ילדי בתי־הספר — 9.620 כתרים, תמיכות למוסדות תרבות וסעד — 30.000 כתרים, לבית־המדרש לרבנים בוינה — 1000 כתרים, לבית־הספר „חנוך לנער״ — 400 כתרים לפנסיות — 8.400 כתרים, אדמיניסטרציה 26.000 כתרים. תקציב בתי־הספר עלה בשנת 1904 לסכום 82.190 כתרים לעומת 73.256 כתרים בשנת 1898; תקציב בית־החולים בשנת 1904 היה 136.555 כתרים, לעומת 109.502 כתרים בשנת 1898; בית־היתומים — 35.543 כתר בשנת 1904, כנגד 32.150 בשנת 1898; קרן התמחוי 9.345 כתרים כנגד 12.022 כתרים בשנת 1898.

מלבד התקציבים הנ״ל עמדו לרשות הקהלה הרווחים של כ־60 עזבונות של מנדבים ותורמים, שהכנסותיהם הוקדשו ברובם לצרכי בית־החולים, בית־היתומים, מוסדות־צדקה ומתן סטיפנדיות. סכום העזבונות הגיע עד 755.643 כתרים. יש לציין במיוחד עזבון של 100.000 כתרים שתרם שמואל די־הורוויץ ליסוד קופת־מלוה לסוחרים ובעלי־מלאכה. מרווחיו ניתנו בשנת 1899 בלבד 224 הלוואות בסך כולל של 22.175 כתרים. קופת־המלווה התקיימה עד מלחמת העולם הראשונה [26א]).

בשנת 1905 הובאה לדיון תכנית לבנות במרכז־העיר היכל („טמפל״) חדש על מגרש גדול מול בנין הסיים. אולם התנגדותו של נציב־המדינה, שלא הרשה להקים בית־כנסת בקרבת הסיים, ומותו של ד״ר ביק (1906) שמו לאל את כל התכנית. אכן, הרחיבו את בנין ה„היכל״ הקיים ובנו בו שני יציעים ושיפצוהו מבפנים.

המשבר הכלכלי וחרם המפלגות האנטישמיות של הפולנים („הדימוקרטים הלאומיים״ ובטאונם „סלובו פולסקיה״) וגם האוקראינים, גרמו לדלדול החיים הכלכליים של היהודים בגליציה. הירידה השפיעה בעקיפין גם על חיי היהודים בלבוב אע״פ שהתנאים הכלכליים היו בה טובים בהרבה מאשר ביתר הקהלות. היהודים תפסו עמדות־מפתח במסחר הסיטוני. ידועים סיטונאי־אריגים אברהם־בר לודמירר, באלזאמבאום, שפיגל ב„בריייטע גאס״; סיטונאי פירות־יבוא פרידריך שלייכר; סוחרי־הברזל — שפרכר, שאול בירנבאום, שלמה רפפורט; סיטונאי־הפרוות — גרשון וולף, זינגר; בתעשיית כובעים — ברנהרד ולדמן. מסחר הפירות היה מרוכז בידי נחמן לופט, שהיה נוסע לטריסט ומביא פירות־הדרום וגם אתרוגים.

„האגוד החקלאי״ („קולו רולניצע״) בלבוב ניסה להוציא מידי היהודים את מסחר התבואות, בקר ותוצרת חקלאית. נסיונות דומים נעשו גם ע״י הקואופרציה האוקראינית, אולם למרות־הכל החזיקו היהודים מעמד איתן עד 1914. בסחר הכישות (האָפפען) היה ידוע זיגמונט פלקר ובמסחר־עצים — ליב וואהל.

גם במלאכה התקדמו היהודים ועשו חיל. מבין בעלי־המלאכה המפורסמים יש להזכיר את המסגר האמנותי פוהרר; הפחח מילר, נגר־בנין פאַנד, המכונאי ווייך, הסתת יודם, הכייר פלק, הצבעי שטאודה, החרט שפירא, הם הצטיינו לא רק בטיב עבודתם אלא גם באמנות, ונתפרסמו גם מחוץ לעיר לבוב [27]). ידוע ביוחד הגלף („ציזעלער״), הצורף ברוך דורנהלם (1853—1928), שהצטיין בעבודת־מקשה אמנותית, שהיתה מפורסמת גם בחוץ־לארץ. למד הוא פיתוח

*) היו קיימים 3 בתיספר ו־3 גני ילדים.

וגלוף מאביו שלמה, שהיה ידוע במקצועו בלבוב. בבית המלאכה עבדו אצלו גם בניו ברוך, שמעון ויעקב, ויצרו דברי־אמנות יקרים.

ברוך דורנהלם השתלם באומנותו ולעבודתו היה ביקוש גם בוינה, ברלין, פטרסבורג, בודפסט ולונדון. הוא השתמש גם במוטיבים יהודיים, וידועים פתוחי־הנחושת והכסף שלו „יציאת ישראל ממצרים", „משה", „עקדת יצחק", „דוד וגלית", „שמשון". בשנת 1907 עבר לוינה והתגורר שם עד פטירתו.

„האליאנס" ו„האגוד האוסטרי־יהודי" בוינה פתחו כבר בשנת 1892 בפעולת שיקום והקימו את „אגודת העזרה ליהודי גליציה". למטרה זו יצרה האגודה מקורות־פרנסה ע"י פתוח תעשית־בית שעסקו בה כ־4000 אנשים — ביניהם הרבה יהודים מלבוב — שהכנסתם הגיעה עד 300.000 כתרים לשנה.

„האליאנס" נתנה גם סובסידיות לבתי־ספר ולחברות סעד של סטודנטים ואגודת „עזרה" של יהודי גרמניה תמכה בגני־ילדים ובתי־יתומים. הקהלה ומוסדותיה בלבוב התנהלו באופן מסודר. בוינה ובחו"ל ציינו את לבוב היהודית בתור „עיר הקשורה לגליציה רק מבחינה גיאוגרפית". הציונים דרשו להכניס סדרים דימוקרטיים בקהלה, ובלחץ דרישותיהם התחילו גם שליטי־הקהלה לדאוג לעזרה קונסטרוקטיבית [29].

ופתאום, בעיצומה של הפעולה הזאת פרצה מלחמת העולם הראשונה.

2.

תקופת מלחמת העולם הראשונה, 1914—1918, מהווה את אחד הפרקים העגומים ביותר בתולדות יהודי לבוב.

עם הכרזת המלחמה התחילו מיד לזרום ללבוב המוני פליטים מחוסרי־כל, שהגיעו מערי גליציה שע"י הגבול האוסטרי־הרוסי, והוכרחו לעזוב את מקומות מגוריהם תחת לחץ הכיבוש הרוסי. היתה נחיצות לטפל בפליטים, להאכילם, להלבישם ולהמציא להם מקומות לינה.

בראשותו של שמואל די־הורוויץ, ראש הקהלה, הוקם „ועד־הצלה" של 100 חברים מכל המפלגות והשכבות באוכלוסיה היהודית. בכרוז שפרסם „ועד ההצלה" נדרשו היהודים לתרום בגדים, מזונות וכסף, למען אלפי הפליטים המגיעים מגבולות גליציה [30].

„ועד ההצלה" היה פעיל מאד חילק את הטפול בפליטים לפי מחלקות. בראש „ועדת־הנשים" עמדו ד"ר צציליה קלאפטן, ד"ר עדה רייכנשטיין, לאורה אולברט, מריה מסטר, מריה גולדפארב, נ. מנדל, ד"ר פליציה נוסיג, צ. כץ.

מלבד העזרה לפליטים, עסק „ועד ההצלה" בהקמת לגיון מתנדבים יהודים. בראש המפעל עמד ד"ר אפרים ואשיץ, מותיקי התנועה הציונית בגליציה, שהיה משנת 1913 יושב־ראש של אגודת ההתעמלות „דרור". בהשפעתם של ד"ר סטרנר ואריה כרוך התעניין ד"ר ואשיץ בתנועת הצופים ופרסם ב„וולט" הוינאי מאמר נלהב על התנועה הזאת. הוא נתמנה לראש־הצופים ופעל בכהונתו עד פרוץ מלחמת העולם.

ביולי 1914 הוכרז על גיוס כללי והנוער היהודי התנדב למלחמה נגד רוסיה — שראו בה מקור לשנאת ישראל. ד"ר ואשיץ פנה בתזכיר אל מפקדת־הצבא בלבוב והציע לה את שרותם של הצופים היהודייב לצרכי סיור ואינפורמציה. הוא הוזמן למפקדה ובמו"מ עם הסרן רודולף ברגר הציע לארגן חטיבת־מתנדבים יהודית. המפקדה הסכימה להצעתו והעמידה לרשותו כמדריך את קצין־המלואים ד"ר ליאון רפפורט.

אולם לאחר ימים מספר, עם התקרבות הרוסים פינתה מפקדת־הצבא את לבוב ואז החליטו ד"ר רפפורט וד"ר ואשיץ לעזוב את העיר יחד עם המתנדבים. בדרך נתפרדה החטיבה ואנשיה נכנסו לשרות הצבא הסדיר.

גם חברי „ועד־הצלה" עזבו את העיר. רק ד"ר ברנהרד הויזנר וחבר ועד־הקהלה ד"ר יעקב דיאמאנד, נשארו בה לזמן קצר וגם הם נמלטו, ורק יעקב שטרוה נשאר בעיר.

בסוף אוגוסט 1914 כבשו הרוסים כמעט את כל גליציה המזרחית והגיעו עד לבוב. ב־30 באוגוסט 1914 קבלו השלטונות האוסטריים פקודה לעזוב את העיר ואתם יחד ברחו גם 16.000 יהודים. בעיר נשארו רק

40.000 התושבים יהודים (מאוכלוסיה של 56751 נפש) [30]) אכן למעלה מ־40.000 יהודים פליטים הגיעו מעריי־השדה ללבוב, כולם עניים, כי האמידים נמלטו בכיוון המערב — לבוהמיה, מורביה, הונגריה, וינה.

ברובעים היהודים השתררה מבוכה ופחד מפני הרוסים. ב־3 בספטמבר 1914 נכנס צבא רוסי אל העיר, ומיד התחילו הקוזקים להתנפל על יהודים ולשדוד מהם שעונים ותכשיטים. חנויות היהודים היו סגורות. ורק אחרי שהמפקדה הרוסית הודיעה על איסור חמור של שוד והפקעת סחורות, נפתחו החנויות, שבעליהם נשארו בעיר. חנויות הנמלטים נפתחו ע״י קרובים או מכירים.

פתיחת החנויות הביאה הקלה מסויימת במצב הכלכלי, כי הרוסים הרבו בקניות. אולם הדבר נמשך זמן קצר, כי סוחרים רוסיים באו ללבוב ואנשי־הצבא העדיפו לקנות אצלם. ביחוד היה קשה מצבם של בעלי־המלאכה, מלבד מספרות, חייטים, סנדלרים ונחתומים, שתעסוקתם לא נפסקה.

רוב האוכלוסיה המקומית והפליטים סבלו רעב יהיו מחוסרי־פרנסה.

מלבד המצב הכלכלי הקשה החריף גם מצב המדיני. הגנרל־גוברנטור הרוסי, גראף בובּרינסקי שהיה ממונה על גליציה הכבושה, הודיע בפירוש, שגליציה מהווה חבל רוסי וחוקי רוסיה ימשלו בה. השלטונות הרוסיים התחילו מיד בהסתה נגד היהדים ו„שלטונם השחצני״ באוסטריה וגם בגליציה בכללה.

ב־3 בספטמבר 1914 נתקבלה משלחת כללית של אוכלוסי לבוב ע״י הגנרל־גוברנטור בובּרינסקי. במשלחת השתתפו ראש־העיריה תדיאוש רוטובסקי, החשמנים, חברי־העיריה ונציגי־היהודים — ד״ר הויזנר והרב ר׳ אריה־ליב ברוידא. גראף בובּרינסקי דבר אתם ארוכות ושאל על יחסם לרוסיה ושלטונות הכיבוש. בסוף דבריו בקש את ד״ר הויזנר, שיקבל בביתו את אלוף־משנה דרוהומירצקי וימסור לו על המצב של היהודים. דרוהומירצקי ביקר אצל ד״ר הויזנר פעמים מספר והציג לו את שאלותיו. שלטונות־הכיבוש ראו את ד״ר הויזנר כנציג האוכלוסיה היהודית. הם לא הפריעו ליהודים להתאסף בשבת בבתי־הכנסת וב„היכל״.

ב־11 בספטמבר 1914 הוזמנו ד״ר יעקב דיאמאנד [31]), ד״ר פיליפ שלייכר [32]) (סגן שלישי של ראש־העיר) [33]) הרב ר׳ אריה־ליב ברוידא, ד״ר ברנהרד הויזנר וד״ר הרמן ראבנר, — אל המפקד־הצבאי בלבוב שרמטיב. בשיחתו האשים את היהודים במעשי חבלה נגד הצבא הרוסי והזהיר שיצטרך לאחוז באמצעים מתאימים.

ב־23 בספטמבר 1914 נתקבלו הרב ר׳ אריה־ליב ברוידא וד״ר הויזנר ע״י הגנרל־גוברנטור גראף בובּרינסקי, והוא דרש מהם להקפיד על הסדר, אחרת — יצטרך לאחוז באמצעים קשים נגד היהודים, בתואנה שהיהודים הם אויבי רוסיה נעצרו יהודים רבים ומעט הרכוש שהיה להם נשדד מידם. מזכיר ה„אוכרנה״ (הבולשת הרוסית) היה רב־סרן יאציביץ, מי־שהיה פקיד הקונסוליה הרוסית בלבוב ומעורב במשפט ריגול, ונידון לחזור לרוסיה. הוא הכיר יפה את לבוב וניצל את כהונתו כדי להתעשר. הוא נעצר אח״כ גם ע״י הרוסים בגלל מעילות ותרמיות. בינתים היה בתפקידו וכל שאיפתו היתה לעורר פרעות נגד היהודים.

מזימתו בוצעה ביום א׳, ב־27 בספטמבר 1914. פתאום נשמעו יריות בככר־רינק. הצבא הוזעק. האוכלוסין לא ידעו את פשר הדבר. נפוצו שמועות שהצבא האוסטרי בא במפתיע. אולם, מיד נודע שהרוסים ירו לתוך הבתים ברובע היהודי, נפלו קרבנות, גויות־הרוגים נשארו ברחובות. באותו יום נהרגו 42 אנשים, וביניהם 40 יהודים, 300 יהודים נאסרו, הרוסים חפשו נשק בבתי היהודים בתואנה שיהודי ירה בחיילים רוסים. גם העתון הפולני „סלובו פולסקיה״ הצביע על היהודים, שהם אשמים ביריות, וכי „הגורמים הזרים״ (היהודים) עשו מעשי פרובוקציה. מן העתונות הנוטה לרוסיה היה ברור שהפרעות תוכננו ע״י הרוסים, לפי השיטות המנוסות והידועות בפרעות, והם מצאו תואנה לרדיפות היהודים. למחרת, ב־28 בספטמבר 1914 הוזמנו נציגי היהודים ד״ר דיאמאנד, ד״ר ראבנר, הרב ר׳ א״ל ברוידא וד״ר הויזנר אל מפקד־העיר גנרל אייכה, ושם הודיע להם המזכיר יאציביץ שביום א׳ ירו יהודים על הצבא ודרש להסגיר את היורה. נציגי־היהודים טענו שהם משוכנעים שאף יהודי אחד לא עשה זאת ואין מקום להסגיר אשמים שאינם במציאות. ציר־הפרלמנט ארנסט ברייטר, שנשאר בלבוב וראש־העיר ד״ר רוטובסקי השתדלו אצל בובּרינסקי למען היהודים, אולם לשוא. בפרוס יום־הכפורים נפוצו שמועות שהרוסים זוממים רעה, ולפיכך דנו בועד־הקהלה בשאלה אם לערוך תפלות של יום־הכפורים בבתי־הכנסת. בשעת הדיונים נכנסו לקהלה ז׳נדרמים ואסרו, לפי פקודת מפקד־העיר,

את ראש־הקהלה ד"ר דיאמאנד. ואז הוחלט לסגור את בתי־הכנסת.

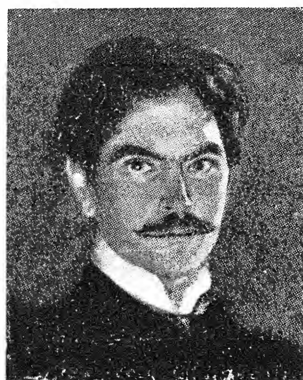
אחרי־הצהרים הוזמנו ד"ר הויזנר והרב ר' א"ל ברוידא אל הגנרל אייכה, שחקר אותם שוב בענין היריות. בערב יום־הכפורים לא התקיימו תפלות. כל בתי־הכנסת היו סגורים. בלילה הזמינו את ד"ר הויזנר והרב ר' א"ל ברוידא אל גראף בוברינסקי, שהודיע להם כי סגירת בתי־הכנסת נראית כהפגנה נגד השלטונות הרוסיים ולכן הוא מצווה לפתוח את בתי־הכנסת למחרת. ואמנם, נעשה הדבר וביום־הכפורים התפללו בבתי־כנסת, ובינתים שוחרר גם ד"ר דיאמאנד מן המאסר.

המצב הוקל במקצת רק אחרי שבא הרופא הצבאי היהודי ד"ר לאנדר ללבוב, והתעניין במצב היהידים. ד"ר הויזנר מסר לו תזכיר מפורט על מצב היהודים בלבוב ובשטח הכבוש של גליציה, והתזכיר נשלח מיד לפטרבורג. בהשתדלותו של ד"ר לאנדר בא בדצמבר 1914 מזכיר איק"א ברוסיה, דוד פיינברג ללבוב. ראשי־הקהלה נמנעו מפגישה אתו, ועם יהודי מרוסיה בכלל, מחשש שמא יאשימום האוסטרים באי־נאמנות. ד"ר הויזנר השפיע ושיכנע את ראשי־הקהלה שעמדתם אינה מוצדקת ונתקיימה פגישה עם דוד פיינברג, ד"ר לאנדר, ד"ר הויזנר, ד"ר דיאמאנד ויעקב שטרוה. אחרי הפגישה מסר ד. פיינברג לרשות „ועד־הקהלה" 14.500 רובל לפעולות עזרה.

דוד פיינברג ביקר יחד עם ד"ר הויזנר אצל גראף בוברינסקי והשיג רשיון לפעולות „ועד־העזרה". אולם, השלטונות המשיכו בשיטות שוד, החרמות וגניבות. יהודים רבים נעצרו באמתלה, שהם מסתירים שבויים אוסטריים בבתיהם ורובם הוגלו כבני־תערובת לפנים רוסיה.

עם תבוסת הצבא הרוסי בחזית הוחמר מצב היהודים בלבוב. היהודים סבלו גם מן היחס העויין של האוכלוסיה הלא־יהודית, הן הפולנים והן הרותנים, שהאשימום בהפקעת מחירים, הורדת שער־הרובל, העלמת מזונות. לאחר שהאוסטרים כבשו את לבוב בחזרה, האשימו הפולנים[35] — שבעצמם נטו לרוסים — את היהודים באהדה לרוסים, שקיבלו בתשואות את פני הצאר בעברו את לבוב באפריל 1915, וכי עם כניסת גדודי הקוזקים גילו שמחה על כיבושה של לבוב (!) [36].

במיוחד סבלו היהודים מן ה„אוחרנה" (הבולשת), שהשתדלה גם לרכוש יהודים כסוכנים. אכן, בין 420 אנשים שהיו בשורות ה„אוחרנה", היו רק 30 יהודים (כ־7%), והם היו אנשי העולם התחתון ורועי־זונות. האוכלוסיה היהודית לא עמדה בשום קשר עם הכובש הרוסי. להפך, היהודים עשו הכל כדי לפדות שבויים אוסטרים וגרמנים ולעזור להם[37]. הם עזרו גם לפקידים אוסטריים שנשארו בלבוב וסבלו ממש רעב, בשעה שלא היה מזון מספיק למחית משפחותיהם הם.

הצייר ווכטל

מזמן שנכבשה גליציה ברור היה שהרוסים החליטו להשמיד את היהודים, שראו בהם אוהדי אוסטריה, והם ידעו שכל הבטחותיהם לא ישפיעו על היהודים לבגוד באוסטריה. לפיכך, ראו בכל יהודי מרגל לטובת אוסטריה.

בתנאים שנוצרו קשה היה לארגן את החיים הציבוריים.

בכניסת הרוסים ללבוב עברו מיד כל הפעולות של „ועד ההצלה" לידי הקהלה, שד"ר יעקב דיאמאנד עמד בראשה, אחרי שהנשיאות עזבה את העיר. בחודש אוקטובר 1914 נקבעה ועדה מיוחדת בהשתתפות דוד רובנצאהל, וד"ר ליאו אוארבאך, שהוטל עליה לטפל בעניני העזרה והסעד. מלבד הפליטים, היה צורך דחוף לדאוג גם לאוכלוסיה היהודית שנשארה בעיר בלי אמצעי מחיה ופרנסה. 4.000 משפחות מלבוב וכ־4000 פליטים מחוץ־לעיר היו זקוקים לעזרה במזון, הלבשה, רפואות וכו'. עשרות בתי־תמחוי נפתחו בעיר, בהם ניתן אוכל כשר חם ולהם לאלפי יהודים שנעצרו ע"י הרוסים והיה צורך לדאוג להם. בכל שכבות האוכלוסיה גבר העוני ורבתה המצוקה. גם התמותה גדלה בתוצאות ההזנה הלקויה והמחלות. במשך שנה, מ־1 באוגוסט 1914 עד 1 באוגוסט 1915, עלתה התמותה בין היהודים פי $11\frac{1}{2}$ מאשר בשנים שעברו.

אחרי שדוד פיינברג השיג את רשיון הגנרל־

גוברנטור נוסד „ועד העזרה" („ז'ידובסקי קאָמיטעט ראטונקאָוי") ובו 20 חברים. נשיא הועד היה ד"ר דיאמאנד, המזכיר הראשי — ד"ר הויזנר, והגזבר — שמעון פלר[38]). בהנהלה היו 9 חברים, והם: ד"ר דיאמאנד, סגנו ד"ר הוליס, שמעון פלר, ד"ר הויזנר סגנו פרופ' מאנדל, ועוד 4 חברים.

העבודה בוצעה ב־9 מחלקות והן: א) מחלקת כספים, שטיפלה בגיוס כספים והנהלת חשבונות; ב) מחלקת עזרה לתושבים מקומיים; ג) מחלקת עזרה לפליטים וזרים; ד) מחלקת־הפרובינציה ובה 2 סניפים; 1) למורים, לרבנים ולפקידים מערי־השדה, 2) לערים ולעיירות. „מחלקת הפרובינציה" ארגנה ועדים מקומיים. מטעם „ועד־העזרה" ניהל את פעולותיה דוד רובנצאהל; ה) מחלקת מזונות; ו) מחלקת הנעלה והלבשה; ז) מחלקה למעונות־ילדים ולבתי־מלאכה לנערות. לפי פקודת הגנרל־גוברנטור אסור היה ללמד ילדים בבתי־מלאכה ומעונות; ח) מחלקה סניטרית; ט) מחלקת העיר פשמישל.

גב' ד"ר צציליה קלאפטן קיבלה את הסכמת ראש־העיריה תדיאוש רוטובסקי לפתוח בתי־מלאכה לנערות והשיגה 10 חדרים ברחוב סיקסטובה 23 למטרה זו. עסקניות אחרות השיגו עשר מכונות־תפירה וב־19 באפריל 1915 נפתחו הקורסים הראשונים לחייטות, תפירת לבנים וכובענות. בארגון טיפלו מלבד הגב' ד"ר קלאפטן גם פאולינה שיואבר, צ. לאנדס, דרזדנר, ד"ר עדה רייכנשטיין וצ. וקסלר. בקורסים השתתפו 150 תלמידות.

הרוסים הלכו לשיטתם: לקחו בני־תערובות והגלום לרוסיה, ביניהם גם את ראש־הקהלה ד"ר דיאמאנד, סגן ראש־העיר ד"ר פיליפ שלייכר וחברי ועד־העזרה ליאו אפל, שמעון פלר וד"ר אוסבלד ציון.

הקהלה וועד העזרה לא הפסיקו את פעולתם ודאגו למחוסרי אמצעים.

בריחת הרוסים מלבוב במאי 1915, אחרי מפלתם המכריעה ע"י גורליצה, היתה כה מפתיעה, שלא הספיקו לקחת אתם אנשים וחפצים מלבד 600 פסנתרים. ב־22 ביוני 1915 נכנסו צבאות אוסטריה לעיר.

אחרי השחרור התארגן ועד־העזרה מחדש. יעקב שטרוה נבחר לנשיא וסגניו היו פרופ' זיגמונט ברום־ברג־ביטקובסקי וליאו וואהל; ד"ר ברנהרד הויזנר — מזכיר ראשי, דוד רובנצאהל — סגנו. אל ותיקי הועד צורפו גם חברים חדשים.

החיים הציבוריים בלבוב חזרו לאט לאט למסלולם; חודשה הוצאת העתון היומי „טאַגבלאט" בעריכתו של ד"ר צבי ביקלס. הקהלה חידשה את פעולתה התקינה. בראש־הקהלה עמד ד"ר אמיל פרנס, שכהן בתפקידו עד ראשית 1917. לסגנו נתמנה ד"ר יהושע ואסר (1866—1939). בראשית שנת 1917 מסר קומיסר־הממשלה של עירית לבוב, ד"ר סטסלוביץ, את השלטון בקהלה לד"ר יעקב דיאמאנד (1856—1936) שחזר בסוף 1916 מן השבי ברוסיה, לשם הוגלה, כאמור, כבן־תערובות. בתפקיד קומיסר־הקהלה כהן ד"ר דיאמאנד עד נובמבר 1924. בזמן כהונתו מינה מועצת־קהלה של 10 חברים, בכללם — שני ציונים (ד"ר רינגל ואוראנש). גם ההסתדרות הציונית חידשה את פעולתה.

הקיסרים וילהלם II ופרנץ־יוסף I מסרו ביום 5 בנובמבר 1916 הצהרה על הקמת המדינה הפולנית (בפולין הקונגרסאית). פרנץ־יוסף I הודיע אז בכתב מיוחד לראש־המיניסטרים, ד"ר פון־קרבר, שרצוי להעניק אוטונומיה מלאה לגליציה, שרבות סבלה במלחמה — כתגמול על ניתוקה מן המדינה הפולנית. האוקראינים דרשו להפריד את החלק המזרחי של גליציה ביחד עם בוקובינה וצפון־הונגריה ולהקים חטיבה אוקראינית בשטח זה.

נשיא ה„קולו פולסקיה" בפרלמנט האוסטרי, ד"ר ליאו בילינסקי, אמנם הדגיש שהפולנים ישמרו על שווי־הזכויות של יהודי גליצה, אולם מדיניותם מיוסדת על המסורת הפולנית העתיקה של תדיאוש צ'אצקי והרוזן וויאלופולסקי (1861) השואפת להתמזגותם של היהודים בעם הפולני, ז"א להתבוללות. לעומת זאת הדגיש נשיא הקלוב האוקראיני בפרלמנט, ד"ר קוסט לויצקי, שהיהודים הם הלאום השלישי בגליציה ולכן אין ברירה אלא להעניק להם אוטונומיה תרבותית, כמו ליתר המיעוטים הלאומיים.

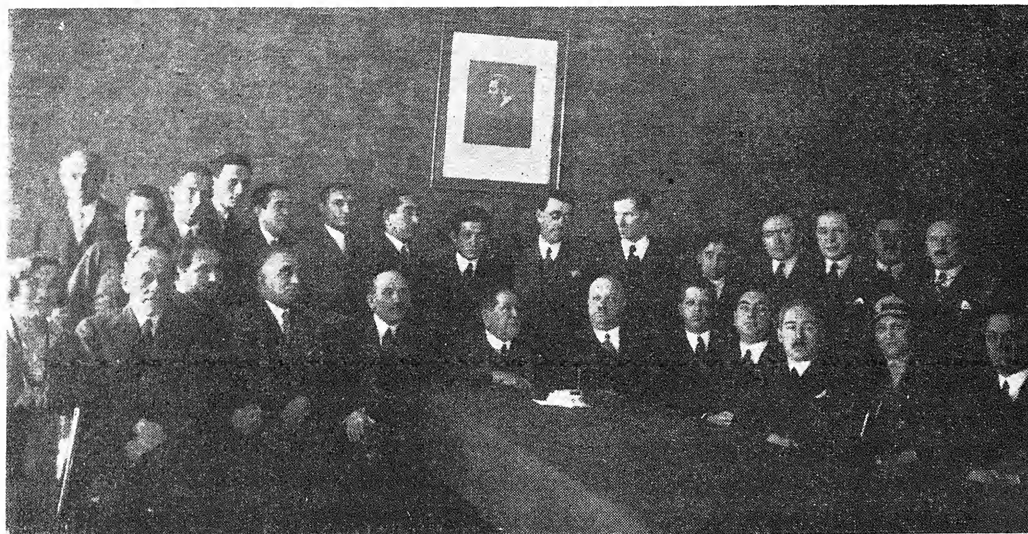
גם הציונים בגליציה הצביעו על הצורך במתן אוטונומיה ליהודים בתור מיעוט לאומי, וריכזו את פעילותם הפוליטית בכיוון זה. המתבוללים, וד"ר נתן לוונשטיין בראש, הדגישו שהיהודים הם עדה דתית בלבד, ומבחינה לאומית הם קשורים בעם הפולני.

בד בבד עם הפעולה הפוליטית, עשו הציונים, שהיוו רוב בועד־העזרה, לשיפור המצב הכלכלי והתרבותי. ד"ר ישראל ולדמן הוציא לאור עתון יומי

„לעמבערגער צייטונג", שתמך בדרישות הלאומיות של היהודים. תנועות־הנוער חידשו את פעולותיהן והתחילו בארגון תנועה חלוצית.

מבחינה פוליטית היתה מתיחות ביחסים שבין הפולנים והיהודים, שבאה לדי התפרצות באוקטובר 1918, עם הכרזתו של הקיסר קארל על אוסטריה פדרטיבית והגיעו לשיאם בימי מלחמת הפולנים והאוקראינים.

בזאת התחילה תקופה קשה בתולדות היהודים בלבוב.

הועד הפועל של ההסתדרות הציונית במזרח־גליציה 1935
(בהשתתפות נ. סוקולוב)

הערות לפרק א'

1) הידיעות הראשונות על קהלה יהודית ברייסין, הן על פשמישל משנת 1031, שהיתה תחנה חשובה בקו המסחרי בין המזרח והמערב, כאשר הנסיכים הרוסיים יארוסלב ומסטיסלב פלשו לפולין.
(ד"ר י. ברוצקוס: די עדשטע ידיעות וועגן יידן אין פוילן ב: היס:אָרישע שריפטן של „איווא" ורשה 1929, כרך I, ע' 67—78).

2) לקדאים קראו גם סאראצנים (סאראצעני). נחום סוקולוב מצטט בספרו „שנת־עולם" (וארשה 1882, ע' 82) כ"י משנת 1356 ובו מדובר על שני סוגי יהודים: „יודאי" וקראים, הנקראים כאן „סאראצעני".
הסופר הפולני יוזף ברתולומי זימירוביץ בספרו Pisma do dziejow Lwowa ed. Heck Lwow 1899 p. 71 כותב בפירוש שהנסיך ליאו לב חילק את העיר לארבעה אזורים, „ליהודים ונמולים אחרים מדרום כמוהם", ז"א קראים.
הקהלה הקראית היתה קיימת עוד בסוף המאה הט"ז. בתעודות מדובר שבדובע קראקובסקי היתה ע"י הקהלה הרבנית (Rabanowe.) גם קהלה קראית. עוד בשנת השבעים במאה הט"ז מוזכר בתעודות ענין ירושה של קראי אחד. בראשית המאה הט"ז עברו הקראים לדאבידוב הסמוכה ללבוב. (בלבן, זידזי' לוואווסצי 7—6).

3) אחרי הנסיך דניאל (דאנילו) ירש בנו לב (ליאו=לעוו) את רייסין. הוא העביר את בירתו מהאליץ לבובה. טעות היסטורית היא לחשוב שהוא יסד את העיר לבוב, ושנקראה על שמו. השם „לבוב" הוא רמז לאריה, סמל האליל הסלאבי „צארני־באָה". בימי ממשלתו של דניאל פלשו המונגולים והטאטרים לרייסין, והוא ניסה לפרוק את עולם ויחד עם הנסיך אנדרי מוולאדימיד יצא להלחם בהם; ובאחד הקרבות נפל חלל. את כסא־המלוכה ירש בן־אחותו, הנסיך של מזובשה, בולסלב הקדוי מאזוד, לאחר שקיבל את הדת הנוצרית־המזרחית ושינה את שמו לידזו. היות ובמדיניותו נוטה היה לפולין, נתקל בהתנגדות מצד אציליו הבויארים, שלבסוף הרעילוהו. לאחר מותו טענו לכסא־המלכות הנסיך הליטאי לובארט, המלך ההונגארי לודביג ומלך פולין קאזימירז, שכרת הסכם עם ההונגארים, שבאם לא יקבל לודביג את כסא־המלכות בפולין, עליו למסור להונגריה את רייסין האדומה תמורת 100.000 דוקטים. אחרי ההסכם פלש קאזימירז לרייסין ולאחר מלחמה קצרה כבש את לבוב וגם את כל הארץ. הבויארים התקשרו עם הטאטרים, אולם נחלו מפלה והוכרחו להכיר בשלטונו של קאזימירז.

4) התעודה מודפסת ב־
Akta grodzkie, Lwów T. III Nr. 5.

5) הוצאת ד"ד פריימן ב„מקיצי נרדמים", ברלין

6) A. Czolowski: Pomniki dziejowe Lwowa.
.1904—1903 Lwów, 1892 t. I. Nr. 241, 248, 714.
Dr. Ignacy Schipper: Studja nad stosunkami gospodarczymi Zydow w Polsce podczas sredniowiecza. Lwów, 1911, p. 173.

7) „גדיזבנה" (גדזיבנא), החל מן המאה הי"ד היה משקלה 200 גרם כסף.

8) בשנת 1386 אישרה יאדביגה את תקנות העיר (יוס טאוטוניקום) ובהן מדובר שהן נוגעות לכל התושבים: "omnes mercatores et homines ab undecunque venientes".
פירושו: אין החוק מחייב את היהודים בשרותים אזרחיים, אולם הוענקה להם זכות של תושבים קבועים, לפיה היו יכולים ליהנות מהסות השלטונות.
Alexander Kraushaar: Historia Zydów w Polsce Warzawa 1865 t. II, p. 56.

9)
Dr. Schipper: Der Anteil der Juden am europaischen Grosshandel mit dem Orient. Heimkehr Czernowitz 1912 p. 25-26.
חומר ארכיוני דב על מסחר יהודי תורכיה עם פולין בשנים 1467—1479 בנספחים לספרו של ד"ר יצחק שיפר: Studya p. 339-345.

10) נגדו הגיש משפט גרזיגורז מסאָנץ ב־1 במדס 1440. ראה:
Helcel: Starodawne Prawa Polskiego Pomniki t. II. Nr. 2833;
J. Schipper Studja p. 134-135.

11) Akta grodzkie i ziemskie t. XIV Nr. 263.

12) בשנת 1873 פרסם ההיסטודיון הפולני ד"ר ווּיסלוצקי ב:
Przewodnik Nankowy i literacki Lwów 1873. t. III p. 717-726.
מחקר בשם
Przywilej Kazimierza W dany Zydom m. Lwowa i calej Rusi. Potwerdzony przez Wladystawa Jagielly we Lwowie d. 30 wrzesnia 1387.
את הנוסח של הפריבילגיה שאושדה ע"י יאגיללו ליהודי לבוב ב־30 בספטמבר 1387, ונמצא בכתבי־יד של ספדית אוסליניאון. תעודה זו היא בהתאם לתאדיך שהותו של יאגיללו בלבוב ושמות העדים החתומים עליה זהים עם שמות בני־לויתו. גם הצורה המשרדית הדשמית זהה עם כתבי־אישור אחרים שניתנו אז על ידי המלך.
אולם לפי ד"ר מאיר בלבן, במאמדו
Czy zatwierdzil Jagiello przywilelje zydow Lwówskich.
Kwartalnik hist. Lwow 1811 t XXV p. 228-239.
מתברר שאין כאן ענין בתעודת־אישור מקורית, אלא נוסח מועתק ע"י כומר בכתב נאה, בלי שום חותמת, והוא העתק פרטי בלבד.

13) Jaworski: Lwów za Jagielly p. 27.

14) Akta grodzkie i ziemskie Lwów t. II Nr. 42, 45.

15) ד"ר יצחק שיפר במאמרו: Agrarkolonisation der Jueden in Polen. בקובץ Juedische Fragen Wien 1908 p. 64-78. קובע שוולצ'קו היה מישב בכפריו חקלאים יהודים, אך הסכסוכים שהיו לו עם האכרים והעברת כפריו לידי הכנסיה הקתולית מוכיחים שאין כאן ענין של התישבות יהודית.

16) ב־30 באוקטובר 1453 התקיים נגדו משפט שהגיש הארמני פיוטר בקשר עם 48 שוורים ועגלים. נטקא לא הופיע במשפט.
Akta grodzkie i ziemskie, Lwów, t. XIV Nr. 2954a

(17 נדפס ב־ Berschadski: Russko-Jewrejskij Archiw. t. III, Nr. 3 p. 12-16, Nr. 4, p. 16-19.

(18 Akta grodzkie Lwów t. XIV Nr. 93, 119, 121, 130, 140, 141, 142, 160, 161.

(19 Dr. J. Schipper: Studya. p. 177-178.

(20 בית העלמין נזכר בראשונה בתעודות העיריה בשנת 1414, בבית העלמין נמצאת מצבה משנת 1378 וזה נוסחה: „פה טמונה ישות לב הצנועה מ' מרים, מארישה, בת מו"ה שמואל אשר נפטרה ביום א' ב' תמוז ק"מ לאלף הששי תנצבה".

(21 בעיריה לבוב היתה השפעת גרמנית יותר מאשר בערי פולין המערבית.

בשנת 1406 היו חברי המועצה: פטר איינסינהוטל, יאן וורסט, ניקלוס ורנר, ניקו רענסה, קלוג אנדריס, פיוטר קנוסנירז. Ptasnik: miasta w Polsce p. 131.

(22 הפסוק המבטל את הזכויות
"Listy jakiekolwiek zabezpieczajace rozmaite wolnosci ktoresmy Zydom mieszkajacym w Krolestwie Naszem dali w dniu Naszej Koronacyi, a ktore sa przeciwne Prawu i konstytucjom ziemskim odwolujemy, znosimy i odbieramy im wszelka wage i Moc, ktore to odwolaine wszystkim do wiadomosci podajemy
נדפס ב: M Bersohn: Dyplomatarjusz dotyczacy Zydów w dawnej Polsce. Nr. 12 p. 18-22.

(23 Berschadskij: Russko-Jewrejs. Archiw III, t. III Nr. 5 p. 23-28.

(24 Zubrzycki: Kronika m. Lwowa p. 114-115.

(25 Akta grodzkie i zeimskie t. XV Nr. 89.

(א25 Dr. Lucja Charewiczowa: Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Zydów we Lwowie XV i XVI w.
Kwartalnik historyczny 1925 (t. 39) zeszyt 2.

(26 Berschadski: Archiw III Nr. 10, p. 32.

(27 Bersohn: Dyplomatarjusz sz. Nr. 8, p. 24.

(28 Bersohn: Dyplomatarjusz Nr. 7 p. 23.

(29 נדפס בנספחים לספרו של ד"ר יצחק שיפר. Studya Nr. VIII
בקשר למלחמת הערים נגד היהודים הופיע בשנת 1539 קונטרס "ad querelam mercatorum Cracoviensium responsum Judaeorum de mercatura". ובו דברי הגנה על מסחר היהודים, המכניס לאוצר המדינה כסף וכי על הסוחרים הנוצרים לחיות ביתר צנע ולהסתפק ברווחים קטנים כמו היהודים. לפי החוברת נמצאו אז בפולין 3200 סוחרים יהודים לעומת 500 סוחרים נוצרים.

(30
Dr. M. Balaban Zydzi Lwowscy, Materjaly Nr. 4.

(31 Berschadskij: Russko-Jewrejs. Archiw III, Nr. 136 p. 174-176.

(32 Berschadskij: Russko-Jewrejs. Archiw III, No. 141, p. 184-185.
"possint libere eiusdem civitatis leopoliensis consules adhibito ad se aliquo officiale seu revisore Castri illius Leopoliensis, quem Capitaneus vel eius vicegerens numquam eis denegare debet, pannos omnes et singulos per Judeos reductos revidere".

(33 Roman Rybarski: Handel i polityka handlu Polski w 16 wieku t. I p. 227 (Poznan 1928).

(34 זרימת יהודים צחיים לפולין התחילה עוד בשנת 1516 ונתמכה ע"י המלך זיגמונט ו שדאה בהם גורם מועיל, הואיל והכניסו הון והיו גם בעלי דמה תרבותית גבוהה.

(35 מגר' — גאָלדבערג — פעלדמאַן: דער האַנדעל פון די פויזנער יידן, ב„בלעטעד פאַר געשיכטע", וארשה, 1934, עמ' 51—52.

(36 Dr O. Balcer: Corpus iuris Polonici Cracovia 1906 Nr. 106.

(37
Jan Riabunin: Materjaly do historji m. Lublina,N 1317-1792 Lublin 1938, p. 55-56.

(38 על הכירות מכס שלו בלבוב ובלז:
Berschadskij: Russko-Jewrejs. Archiw III, p. 50-53. Nr. 30.

(39 Berschadskij: Russko-Jewrejs. Archiw III, Nr. 31, p. 54

(40 Berschadskij: Russko-Jewrejs. Archiw III, Nr. 33 p. 56-57.
Nr. 34, 35, 43, 57,

(41 Berschadski: Russko-Jewrejski Archiw III, Nr. 173, p. 246-247.

(א41 העירונים לא נרתעו מלהאשים את היהודים בהשמצת הדת הנוצרית. כך נאסר בפקודת העיריה הסוחר היהודי הלבובי אברהם, כמשמיץ את הדת הנוצרית.
רק בהשתדלות נציגי הקהלה בפני המלך שוחרר אברהם בערבות. בהמשך החקירה והמשפט הוברר שכל האשמה הוטלה עליו בהשפעת הסוחרים הנוצרים ושנאתם נגד היהודים

(42 "Judeis rubricedonibus, qui ab antiquo ibi, labores suos exercebent", akta grodzkie i ziemskie t. VI p. 62.

(א42 Dr. M. Balaban: Zydzi Lwowscy, p. 378-379
Dr. M. Balaban: Soncinoblaetter III p. 14.

(43 Akta grodzkie i ziemskie, Lwôw, t. XV Nr. 2180, 3003.

(44 Akta grodzkie i ziemskie, Lwôw, t. XV Nr. 2507-2509, 2557.

(45 Akta grodzkie i ziemskie Lwów. t. XV, Nr. 638.

הערות לפרק ב׳

1) בתעודה אחת של המלך זיגמונט אוגוסט מ־9 באפריל 1548 נקרא השתדלן גם
sinagogae praefectio(nem) skolnik dictum.

2) Akta grodzkie i ziemskie t. XV Nr. 2538

3) "Judaei duplicia sua judicia habent in certis causis".

4) Kutrzeba: Handel polski ze wschodem. Przegląd polski 1903. t. 48, p. 483-485

5) "Sed nos tantumodo aut noster Palatinus, sed eius iudex iudicium in eis (Judaeis exercebit.

6) Dr. Z. Pazdro: Organizacja i praktyka żydowskich sadów podowojedzinskich w okresie 1740-1772 r. Lwów 1903. Nr. 2.

א6) נדפס ב: Pazdro Nr. 11

ב6) "To tylko wyjawszy, aby sady i sprawy kahalow lwowskich miejskich i przedmiejskich n przystojnem miejscu, a nie w izdebce przy szkole zydowskiej odprawowaly sie i sadzily, ex respectu powagi i jurysdykcyi mojej wojewodzkiej i oficyalistow moich". Pazdro Nr. 12 p. 180).

7) Pazdro l.c. Nr. 4 p. 163-165.

8) Pazdro l.c. Nr. 10.

9) Pazdro Nr. 11 p. 176-179.
וגם בספרו של ד״ר משה שור:
Zydzi w Przemyslu Nr. 9.

10) התואר doctor Judaeorum ניתן גם לרבנים, דיינים, ולראשי ישיבות. ראה: וטשטיין — „קדמוניות קרקא" ב„המגיד" 1897, גל׳ 5.

11) Dr. M. Schorr: Organizacja Zydow w Polsce p. 11, 2.

12) נדפס בספרו של ד״ר יצחק שיפר:
Studja p. 349 Nr. VII

13) תשובתו של רבנו אליעזר מביהם, תלמידו של רבנו תם, שנדפסה בשו״ת מהר״ם בר ברוך, חלק ג׳ סי׳ קי״ב.

הערות לפרק ג׳

1) Hilary Nussbaum: Historya Zydow t. V. Warszawa 1890, p. 186.

2) Dr. M. Balaban: Zydzi lwowscy p. 97, Nr. 49, p. 4-5.

א2) עד כמה שגבדה השנאה ליהודים יש לראות מדבריו של הסופר זימורוביץ הקורא את היהודים hirudines (עלוקות), greges glirium (מחנה עכברים) colluvies (ערמות זבל) (Leopolis triplex ed. K. Heck p. 43, 63.

3) תוכן פריבילגיה זו נמצא גם בהחלטת הסיים בפיוטרקוב

4) "sinagogas novas ubique etiam Cracoviae muro extructas, destrui facere mandet, licet eium in memoriam passionis Salvatoris nostri, Judaei ab ecclesia tolerentur tamen numerus eorum augeri debet minime qui iuxta sacrorum canonum dispositionem veteres sinagogas reformare, novas autem praesertim ex muro minime construere possunt". (Ulanowski: Materyaly do historyi ustawodawstwa synodalnego w Polsce XVI wieku t. IX p. 67-68).

5) נדפס אצל — Balaban l.c. materyaly Nr. 49.

6) אחד מבעלי־האחוזות בפולין הקטנה שאת עצתו ב קשי הישועים, אמר להם בפירוש:
"Patres qui vobis suasit ut contra Judaeos causam moveretis, erat vester maximus hostis.".
(אבותי מי שיעץ לכם להתחיל בסכסוך עם היהודים, היה אויבכם הגדול ביותר).
(Scriptores verum polonicarum t. II p. 70. Nr. 62)

7) B. laban: Zydzi lwowscy p. 134.

8) נולד קרוב לשנת 1589. בולודומיר וולינסקי, היה תלמידו של יהושע פאלק, ידוע כלמדן ובקי גם במדעי חול. שירו נדפס ב־כתב גם פירוש. ד׳ יצחק היה רב בחלם ולנציצה, ובשנת 1627 היה ראש מתיבתא בפוזנא. הוא חיבר ספר על דקדוק שהוא לפי שד״ל הדקדוק העברי הראשון וגם שו״ת בעניני הלכה. ר׳ יהושע פאלק ור׳ מאיר מלובלין קבעו, ששירו יוקרא בכל הקהלות בתפלת שחרית בשבת אחרי פורים. נפטר בשנת 1638. Dr. J. Caro: Geschichte der Juden in Lemberg. p. 152-158.

הערות לפרק ד׳

1) L. Charewiczowa: Organiczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Zydow we Lwowie (kwartalnik historyczny) t. XXXIX p. 226.

2) כך גורש מלבוב הגאון הידוע ר׳ מאיר בן גדליה (מהר״ם מלובלין), שבא לבובה בשנת 1599 כאב־בית־דין. סכסוך נפל בין המהר״ם ותלמידו של פאלק, ר׳ אברהם שרנציל הכהן רפפורט, מחבר „איתן האזרחי", שהחזיק בכספו ישיבה והיה גבאי־צדקה ונשיא ארץ־ישראל. בשנת 1613 השתתף המהר״ם בחתונת בנו. כשעזב את ביתו, ליווהו ר׳ שרענצל עד ביתו. המהר״ם לא שם לב שהוא הולך אתו, וכשהגיע הביתה העירה לו אשתו על כך. השיב המהר״ם: האם אינני ראוי לכך שלא רק הוא, אלא גם רבו (פאלק) ילוני? הערה זו הרגיזה את ר׳ שרענציל, והוא הביא את הענין לפני ישיבת הקהל׳ בהשפעתו ובעזרת קרובו ר׳ מרדכי נחמנוביץ הוחלט לפטר את המרה״ם מבית־הדין והוא הוכרח לעזוב מיד את העיר. מלבוב נסע ללובלין ושם כיהן כרב עד פטירתו, בשנת 1616 (ש. בובר, אנשי שם, 13—12, 133).

3) שלמה בובר הדפיס ב„אנשי שם", ע׳ 222—224, מתוך הפנקס הלבובי, העתק מפנקס ועד ארבע־ארצות דמדינת פולין את דיני בורחים (38 סעיפים). ראה גם:
L. Lewin: Neue Materialien zur Geschichte der Vierlaenderynode. Frankfurt a/M 1905, Nr. 4, 5, 11, 13, 15, 17, 20, 28.
H. Nussbaum: Historja Zydów t. V p. 204-209.

M. Schorr: Organizacja Zydów w Polsce Lwow, 1899, p. 71-72.

(4 M. Balaban: Zydzi Lwowscy, p. 430.

(5 M. Balaban: Zydzi Lwowscy, p. 434.

(6 J. Ptasnik: Miasta i mieszczanstwo w dawnej Polsce, Kraków 1931, p. 355-356. p. 192-193.

(7 Wladyslaw Lozinski: Patrycyat i mieszczanstwo Lwowskie w XVI i XVII w., Lwów 1892. p. 192-193.

(8 Rybarski: Handel Polski w XVI i XVII wieku t. II p. 254-257.

(9 משה דה מוסו הכהן, מרדכי כהן, יעקב סידיס, דוד פאסי, יוסף כהן מכרתים, חיים כהן, יחזקאל בן יהודה, אברהם גאמבאי, יצחק צבוק, מנו באטורמאני, דאסארו מוסצי, משה טוביה.

(10 Dr. M. Balaban: Zydzi Lwowscy p. 468.

(10א Dr. Lucja Charewiczowa l.c. Kw. hist. 1925. p. 192, 193.

(11 בשנים 1552—1661 ידועים 10 צורפים יהודים. כולם הצטיינו בטיב עבודתם ובדיוק אמנותי. ראה:
Ferdynant Bostel: Przyczynki do dziejów zlotnictwa Lwowskiego w XVI i XVII wieku. Sprawozdania komisji dla historji sztuki Akademiji Um., Kraków 1891, t. V Nr. 4, 8, 44, 50, 90.

(12 Dr. M. Balaban: Zydzi Lwowscy p. 533-534.

הערות לפרק ה'

(1 Dr. Majer Balaban: Studja historyezne. Warszawa 1927. p. 15-17.

1א) בשנת 1670 כותב התייר אולריך ורדום שביקר בלבוב: „כאן (בלבוב) המון יהודים, הם תופסים את כל הפרבר מערבה מן העיר ומחזיקים שם בית־כנסת. מלבד זה מתגוררים יהודים ברחוב גדול במרכז העיר ושם מחזיקים עוד שני בתי־כנסת". (Xavery Liske: Cudzoziemcy w Polsce. Lwow 1886).

(2 שלמה בובר: „אנשי שם".
Dr. Jecheskiel Caro:
Geschichte der Juden in Lemberg p. 116, 122.

(3 Dr. M. Balaban: Zydzi Lwowscy p. 224-227.

(4 תרגום של
Syrokomla: Wilno 1851, p. 77-78.

(5 Dr. M. Balaban: Zydzi Lwowscy p. 499-507.

הערות לפרק ו'

(1 Akta grodzkie i ziemskie t. X p. 87

(2 Balaban: Zydzi lwowscy p. 168.

(3 Balaban: Zydzi lwowscy p. 385-386, 528.

(4 Balaban: Zydzi lwowscy p. 566-568.

(5 Balaban: Zydzi lwowscy p. 528.

הערות לפרק ז'

(1 דו"ח לפי יומנו של מושל־העיר אנדרזיי צ'חוביץ ושל ראש־העיר מארטין גרוסבאיר נזכרים בספרו של
Dr. J. Caro: Geschichte der Juden in Lemberg p. 53.

(2 כלומר: קרקא, פוזנא, לובלין ולבוב, הן מרכזי האוטונומיה היהודית בפולין.

(3 „ויסוקי זאמעק".

(4 קוזאקים.

(5 טאטרים.

(6 לפי דו"ח צ'חוביץ נשדפו דוב היהודים בפרבר־קרקוב בבתים, שהוצתו ע"י הקוזאקים.

(7 לפי דו"ח צ'חוביץ עשו זאת רותנים, תושבי לבוב, שעברו לצדו של חמלניצקי.

(8 דו"ח צ'חוביץ: Caro l.c. p. 57 n 2

(9 ר' נתן נטע הנובר כותב: „ואחר כן באו מן העיר אל חמיל שרים רבים ונכבדים ועמהם ר' שמעון שתדלן מלבוב שיתוכחו עמו, ועשו פשרה שיתנו לו כל העיר בין היהודים והשרים מאתים אלף זהובים פדיון נפש. ולא היה בידם ממון בסך זה ונתנו לו כסף, זהב ושאר סחורות בזול גדול כמו שהיה שוה בימים ההם עובר לסוחר. ושקלו הכסף והזהב במשקלים גדולים כמו עופדת בחצי חנם. וינצלו ק"ק לבוב כמצולה שאין בה דגים".

(10 השתדלן של הקהלה בתוך־העיר השתתף במשא־ומתן עם העיריה בענין ההסכם המסחרי (השלישי) בשנות 1636—1639, היה חבר המשלחת שנסעה לוארשה בשנת 1636. בשנת 1642 ייצג את סוחרי־הפרוות היהודים במשפטם נגד אגודת־הפרוונים הנוצרים.

(11 יונה גורלאנד, המו"ל של הקונטרס, מניח שהוא היה רוקח בעיר וולאדימיר — ווהלין, חיבר ספר „סם החיים", ספר מוסר בחרוזים עם תרגום באידיש, נדפס בשנת ש"ן (1590). השעדה זו לא נראתה לו מבוססת למדי. ולפי דעתו היה המחבר אחד מגולי פולין שברח לויניציה עם חבורו בידו. כאן ביקש הסכמה מר' משה זכות, שכתב שיר קטן בדאש החיבור. אולם, הספר לא נדפס ונמצא בבריטיש מוזיאום, בלונדון, בעזבונו של יוסף אלמנצי, עד שפורסם ע"י גורלאנד בשנת 1888 (בקרקא).

לקהלת לבוב השתייכו גם היהודים שהתגוררו בעיירות של מחוז לבוב („טערא לאאופולינסיס"), שמספרם היה מעט, והן: אולסקו, פומורזאני, מיקולאיוב, סאסוב, זולקיב, גרודק, דונאיוב, קומארנו, בוברקה, קוליקוב, גולוגורי, נאבריה, ברוכנאל, קוקיזוב, פודקאמין, מלינובצה, ברזזני, בוסק, טאדאניה, קניהיניצה, סיניבה, נאראיוב, ויוהטין, פוהורילצה, יבורוב, קאמיונקה, שוירז, גליניאני.

עניני העיירות שנקראו „פשיקהאלקי" התנהלו ע"י ועד שהיו בו נציגים משתי הקהלות בלבוב ומן העיירות, שנוסדו בהן קהלות אחרי־כן. הועד נקדא „האלופים, ראשי ומנהיגי מדינה ומנהיגי קהלה קדושה לבוב", ובפולנית: "Starsi ziemscy" או "kahal ziemski".

11א) בשנים 1623, 1626, בזמן פלישת הטאטרים, אורגנה הגנה ע"י העירונים בלבוב, ובה לקחו גם היהודים חלק פעיל. הם צייתו לפקודות ראשי העיר והעמידו משמרות מיוחדים יומם ולילה, עם יתר התושבים, בסוללות ובשערים,

בהסעת תותחים ובנשק. ידועה השתתפות יהודים גם במצור בזמן התנפלות הטאטרים בשנת 1590.

בזמן המצור בשנת ת"ח השתתפו היהודים בפועל בהגנת העיר. השתדלן שמעון סיפק כלי־זין והיהודים שמדו יחד עם הארמנים על השטח משער הכרמליטים עד המצודה בקרבת כנסית הברנדינים, וגם על הכנסיה הדומינית. הם השתתפו יחד עם התותחנים גם בהתקפת־מחץ נגד הקוזאקים ששדדו את כנסית הברנדינים.

Fontes historiae Ukraino-Russiae t. VI.
Akta grodzkie i ziemskie Lwów t XX p. 91.

גם בזמן המצור השני (באוקטובר 1655) ופלישת מודרי ויאקוצי בראשית 1657 השתתפו יהודי לבוב בהגנת העיר. סיים ההכתדרה בשנת 1676 קבע בפירוש בהחלטתו שהיהודים בעיר ומחוץ־לעיר לבוב מחוייבים לשרת בחיל־התותחנים על הסוללות.

[12]) לעומת זה מוסד ד' שמואל־פייביש ב"ד נתן פייטיל בווינה, בספרו „טיט יון" (נדפס בספר הדמעות של ד"ר שמעון בדנפלד ברלין תדפ"א כרך ג' ע' קמ"ט): „ובק"ק לבוב היו כאלף וחמש מאות בעלי בתים ומתו ברעב כמעט חמש מאות".

ר' גבריאל ב"ר יהושע העשל מדישא שד בקינתו „איכה אשא פנים ואדים ראש":

א. „הדר כבוד הוד הגולה.
ק"ק לבוב והעיר הקדש שחברה לה
גם שם השחיתו התעיבו עלילה
שיחה ד' מורה להם ידעו גוים אנוש המה סלה
ב. לעת תמוט רגלם ובכלות ידם
בחסר כל ונהר יוצק יסודם
חשבו על היהודים להמם לאבדם
יודו לד' חסדו ונפלאותיו לבני אדם
ג. עתה הלא את דמי ידו תבקש
הלד' יגמלו זאת פתלתל ועקש
ולע קדש אדם מוקש
זבחי שלמים ד' הוא יבקש.

ור' חנוך בן אברהם רב הקהלה בגניזן מבכה בקינתו „גיל נקמות" את יהודי לבוב בדברים אלו:

„צרות לבבי הרחיבו בבוא מצור עיר לבוב המעטירה
מפני חמת המציק כונן להשחית שה פזורה ותהי
לנו נפשותינו לשלל ורכושנו לכפר הוי על פליטי
חרב בעיר גועו מבקשים לחם שוב מחרון אפך ועל
הרעה הנחם"

הקינה נדפסה ע"י י. גולדלאנד ב„אוצר הספרות" של שלתיאל גדבר, ירוסלב 1887, כרך ו ע' 57

[12א]) Dr. M. Balaban: Ustrój gminy Zyd. w Polsce w XVI-XX wieku. Glos Gminy Zydowskiej, Warszawa 1939 Rok III zesz 1 p. 7.

[13]) M. Bersohn Dyplomatarjusz Nr. 290 p. 163.

[14]) M. Bersohn Dyplomatarjusz Nr. 261 p. 149.

[15]) Ks. Józefowicz: Kronika miasta Lwowa 1634-1690 (tlómaczenie Piwockiego) Lwów 1854, p. 272.

[15א]) Dr. M. Schorr: Zydzi w Przemyslu Lwów 1908. Materyaly Nr. 99 p. 180.

[16]) מתוך „יזכור" שנדשם בפנקס בית־הכנסת הגדול. נדפס בספרו של ד"ר יחזקאל קארו, עמ' 162.

[17]) ראה שלמה בובר: אנשי שם ע' 220 [18]) שם ע' 140. [19]) שם ע' 33 [20]) שם ע' 116 [21]) שם ע' 157 [22]) שם ע' 23 [23]) שם ע' 146 [24]) שם ע' 77 [25]) שם ע' 211 [26]) שם ע' 205 [27]) שם ע' 146—147 [28]) שם ע' 54

[29]) M. Balaban: Historja Zydow w Krakowie t. II, 32-33.

[30]) מבית־הכנסת בחוץ־לעיר נשדדו 72 ספרי־תורה, 18 כתרי־תורה של כסף, כל אחד 85 משקליות (לויט), 6 כתרי־כסף מוזהבים, 15 פרוכות־קטיפה, 160 וילונות, מפות ועטיפות, 4 מנורות של 50 נרות, 1 של 100 נרות, מספר רב של טליתות, 500 ספרים. מבית־הכנסת בתוך־העיר נשדדו 65 ספרי־תורה, 25 כתרי־תורה (125 משקליות) 9 כתרי־תורה מוזהבים, 36 פרוכות, 136 מפות, מנורת־כסף (70 משקליות), 3 מנורות, 38 טליתות, 520 ספרים.

[30א]) Schorr: Zydzi w Przemyslu Nr. 100 p. 181-182.

[31]) לפי חוק פולני קדום הפצויים שולמו לבני משפחתו של הנהרג לפי מוצאו.

[32]) Wira.

[33]) לפי התקנון של בולסלב מקאליש סעיף 9.

Pazdro: Sady podwojewodzinskie Zydowskie p. 117, Nr. 11.

[35]) ישראל היילפרין: פנקס ועד ארבע ארצות ע' 99.
[36]) שם ע' 103
[37]) שם ע' 109
[37א]) שם ע' 136
[37ב]) שם ע' 141
[37ג]) שם ע' 143
[37ד]) שם ע' 202
[37ה]) שם ע' 204—205
[37ו]) שם ע' 210
[37ז]) שם ע' 237/ XLII,

[37ח]) Balaban: Ustrój kahalu w Polsce XVI-XVIII w. Kwartalnik posw. Hist. Zydów w Polsce Warszawa 1912 zes. 2 p. 33.

[38]) „מעשה טוביה", קרקא, 1908, דף 18א.

[39]) לר' מאיר בן שמואל משצברזין (קרקא 1650).

[40]) דוד כהנא: תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים. תל־אביב תדפ"ו כרך ו ע' 93—95
Dr. Majer Balaban: Sabataizm w Polsce.

[41]) גרשון שלום: התנועה השבתאית בפולין. „בית ישראל בפולין" כרך ב' ע' 44—45.

[42]) Dr. M. Balaban: Sabataizm w Polsce. Ksiega jubileuszowa ku czci prof. dr. Mojzesza Schorra, Warszawa 1933, p. 44-45.

[43]) „טארביאזשע", על שם הילקוטים שהדוכלים החזיקו את סחורותיהם בהם.

44) באישור הפריבילגיות של אגוד הפרוונים הנוצריים ב־30 במרס 1662 (ע"י המלך יאן קאזימירז) נכללו גם סעיפים בנוגע לפרוונים היהודים ובהם אושר ההסכם שבין הפרוונים היהודים והנוצרים משנת 1629.
(M. Bersohn: Dyplomatarjusz Nr. 359 p. 203-204)

הערות לפרק ח'

1) M. Bersohn: Dyplomatarjusz Nr. 290 p. 163, e.a. 1669.

2) Ptasnik: Miasta i mieszczanstwo w Polsce p. 384.

3) Dr. Majer Balaban: Z historji zydów w Polsce Warszawa 1920 p. 61.

4) אחד ימכתבי־פלסתר שנפוצו עליו נדפס:
Schudt: Juedische Merkwuerdigkeisen Frkft a/M 1714 t. I p. 214

5) ע"ש עיר מוצאו של אביו Giona דרום־צרפת.

5א) י. היילפרין: פנקס ועד ארבע ארצות ע' 238
Dr. Balaban: Z historjii zydów w Polsce p. 50.

5ב) י. היילפרין: וד ארבע ארצות ע' 238
Czolowski: Najazd Tatarow na Lwow w r. 1695. Lwów 1902.

5ג) כך הוציא פרנס הקהלה ר' יעקב קאפיל בן דוד מכיסו סכומים ושלם גם רבית לאצילים פולניים, דומיניקנים ולכמרים אחרים. אחרי שכהונתו כפרנס הסתיימה תבע את הקהלה לדין וקיבל פסק דין שעל הקהלה לשלם את כל הסכומים שהוציא ביחד עם הרבית. אולם פרנסי הקהלה לא קיימו את פסק־הדין אלא להפך דרשו ממנו שישלם את המגיע למסי הקהלה וניכו מחובו רק 50 זהובים. וכשסירב לשלם לקחו ממנו משכונות. ר' יעקב קאפל הגיש ערעור לועד הגליל שהתכנס בסטריליסק בשנת תס"ח (1708) והוא אישר את פסק הדין של הרב בלבוב „חייב את האלופים ומנהיגי דק"ק לבוב לשלם את החוב והרבית".
ר' יעקב קאפל נבחר בשנת תע"ה (1715) לפרנס והוציא לצרכי־הקהלה סכומים גדולים יותר. וכעבור שנים אחדות תבע את פרנסי הקהלה בפני ועד ד"א, שהוציא בשנת תע"ח (1718) פסק דין המחייב לשלם לו „קרן ורוהים במיטב כסף בלי שום דחיה ואמתלא שבעולם" והנותן רשות למלוה „להוציא את הכסף" מאנשי לבוב יחידים ודבים בכל מקום אשר המצא ימצא בגליל שלנו וחוצה לה אפילו בערכאות של גויים" סכום החוב הגיע ל־2636 זה' 401 טאלר ובגלל מצבה הכספי הקשה לא שלמה הקהלה גם הפעם.
בשנת ת"ד (1730) תבע בנו יורשו ר' יהודא ספרא דמתא קרקא לפני ועד דד"א וקיבל שוב פסק דין החתום ע"י פרנס הועד ר' אברהם יצחק חזק־פורטיס. (התעודות נדפסו במאמרו של ד"ר דוב ווינריב: מפנקסי הקהל בקרקא. „תו־בץ" ירושלים תרצ"ז כרך 8, ע' 192 ובי. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות" ס"י תקס"ז (ע' 276—277) ס"ו תרכ"ב (ע' 314—315).

6) בובר, „אנשי שם" ע' 217 ס' תקנ"א.

7) שם, ע' 45 ס' ק"ב.

8) Ks. Chodynecki: Historja m. Lwowa p. 243-244.

9) שליש הסכום של 300.000 טאלר (טאלר אחד = 7 גולדן 15 גרושים)..

10) Dr. M. Balaban: Dzielnica Zydowska, jej dzieje i zabytski, Lwów 1909.

10א) Pazdro: Organizacja i praktyka Nr. 12a p. 180-181.

11) ר' י. עמדן: מגילת ספר ,ורשה, 1897 ע' 45—47.

12) Dr. M. Balaban: Dzielnica lwowska p. 49-50

13) ר' יעקב עמדין „מגלת ספר" ע' 67.

14) Dr. Simchoni: Zur Biographie R. Jakob Josuas des Verfassers des ס' „פני יהושע" M. G. W d J 1910 p. 608-620.

15) חיים בן לייזרל. בשנת 1728 נמלט לחאצים ונפטר שם.

16) אגרתו של ר' יעקב יהושע (בעל „פני יהושע") אל ר' יעקב עמדין נדפס בספרו „תודת הקנאות" הוצאת לבוב 1870, ראה גם הוספה „לעיני כל ישראל" ע' 71; דוד כהנה: תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים. תל־אביב תרפ"ו כ' 1 ע' 136—137.

17) Dr. M. Schorr: Organizacja p. 90 Nr. VI. Pazdro: p. 181-188 Nr. 11

18) 1728 גל. 62, 68, 71.

19) 1728 ע' 302, 316.

20) לפי ספורו של הרב ר' משה חאגיז 1694—1704 שליח א"י, 1706—1718 מטיף באמשטרדם ואח"כ באלטונה. בספרו „משנת חכמים (1733) דף פ"ה

21) ראה קטע „פנקס של חברה קדישא" בספר 175—176 Caro l.c. p. 175-176

22) בנוסח המצבה נאמר: „וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ד' והבערה ללהב יצא ולחלק אברים ולנתחה לנתחים הראש והפרד לריח ניחוחים ומדת הדין עלינו מתוחה ביום טבוח עדב שבועות כי נטה צל ערב הושחר פנינו שנת פ'ח'ת. שוד ושבר למורא היינו. ויצאה אש ותאכל יסודותיהם ה"ה האחים הקדושים הרב המאור הגאון הגדול מורנו ורבנו מו"החיים ריש מתיבתא דשתי קהלות נזר ישראל ועטרה נהרג במיתה חמורה ונדבר במדבירה ואחיו הקטן פני יהושע חפד הלבנה כמה שנים ישב בתענית מת בצמא ובנפש מרה, הרב הגאון מו"ה יהושע, בנו מו"ה יצחק הלוי שמסרו נפשם לקדש השם בגבורה וילכו שניהם בגזרה שוה, נשרפו במדורה ולא רצו שם הגדול והנורא להמירה ויצאה נשמתם בקדושה ובטהרה ואפרם אשר מוצל מאש שמו פה להטמינו הוא צבור ומונח כאפרו של יצחק תמיד לזכרה וכהרוגי מלכות עשרה. בזכות זה תנצב"ה".

23) על מותה ידוע רק לפי הפרוכת שאמה ליפקה נדבה לבית־הכנסת בחוץ־לעיר ראה:
Dr. M. Balaban: Studja historyczne Warszawa 1927. p. 134-140.

24) משה־אריה פרלמוטר, בספר „ואבוא היום אל העין" שייכותו לר' יהונתן אייבשיץ וערכו להבנת המחלוקת בין הר' יהונתן אייבשיץ והר' יעקב עמדין, ירושלים תש"ג, ע' 220 הערה 65.

(25 היילפרין, „פנקס ועד ארבע הארצות" ע' 391—395 ס' תשכ"ב.

(26 שם ע' 390 ס' תשי"ט.

(27 מאמרי „ועד ארבע הארצות בשנים 1733—1736 ו־1753 ב„ציון" ירושלים תרצ"ז ע' 158—159.

(28 פנקס ע' 396 ס' תשכ"ג.

הערות לפרק ט'

(1 Ptasnik l. c. p. 392.

(2 בית־הדין העליון שדן בערעורי בתי־הדין העירוניים, בענין הכרת פריבילגיות, סכסוכי־גבולות ואחוזות המלך, האצילים והכנסיה. בו־ראשו עמד הקנצלר וחברי בית־הדין היו סנטורים רפרנדרום ומנהלי לשכת המלך.

(א2 Dr. M. Balaban: Studja historyczne Warszawa 1927, p. 112-126. Dzielnica Zyd. we Lwowie, p. 49-51.
ד"ר מ. בלבן: לתולדות התנועה הפראנק־ית ע' 212.

(ב2 Decretum Sacrae Regiae Majestatis Commissoriale inter nob-ac spect. proconsulem civitatis Leopoliensis ab una atque infideles seniores totasque synagogas Judaeorum leopolienses, anno 1759. prolatum.

(3 ראה מכתבו אל ר' דב־בער בוליחובר מכ"ג אלול תקס"ב, שפרסמתי במאמרי „שלוש תעודות לתולדות התנועה הפראנקית בפולין" ב„ציון" (ירושלים) שנה ב', ספר ג־ד, ע' 328.

(4 Arch. Namiestnictwa Lwów. Castr. leopol. t. 604, p. 2036-2127.

(5 בער בירקנטאל: דברי בינה (ד"ר א. בראוור, „השלח" ל"ג, ע' 384.

(6 ר' יעקב עמדין מספר על המקרה בספר שמוש דף ב, ג עמ"א, דף י"ט עמ"ב.

(7 דב בער בוליחובר, דברי בינה, ע"י ד"ר בראוור, „השלח" 1921, ע' 236.

(8 ויאה את מאמרי הנ"ל ב„ציון" (ירושלים), שנה ב', ספר ג־ד, ע' 331, 332.

(9 Pazdro l.c.p. 198-199 Nr. 26.

(10 ז"א ב־23 בינואר.

(11 Dr. Stanisław Lewicki: Konfraternia kupiecka we Lwowie za Stanislawa Augusta Lwów 1910, p. 34-36, 40.

(12 Archiwum główne Warszawa. Taryfy zyd. pogl. t. 64.

(13 Pazdro l.c.p. 192-193, Nr. 1a.

(14 על זיוף וקיצוץ במטבעות וזהב באותן השנים ראה: זכרונות דוב־בר מבוליחוב, ע' 32—33.

(15 Pazdro p. 193 Nr. 20.

(16 Pazdro p. 199 Nr. 26.

(17 Pazdro p. 276-277 Nr. 86-87.

(18 Archiwum główne. Taryfy zyd. pogl. t. 64.

(19 זכרונות דוב־בר מבוליחוב, ע' 29.

(20 Dr. M. Schorr: Organizacja Zydów w Polsce. Lwów 1899, p. 94-95, Nr. VIII.

(21 Pazdro p. 257-260, Nr. 72.

(22 Pazdro p. 201, Nr. 29, p. 207, Nr. 34.

(23 Pazdro p. 211-212, Nr. 37.

(24 Pazdro p. 229-230, Nr. 51.

(25 Pazdro p. 207, Nr. 34.

(26 Dr. M. Balaban: Ustrój gminy zyd. Gmina zyd., Warszawa 1937, Nr. 5, p. 103.

(27 Pazdro p. 190, Nr. 16.

(28 Pazdro p. 196, Nr. 23 (e.a. 1743).

(29 Pazdro p. 192, Nr. 19 e.a. 1742 p. 192.

(30 לפי התקנה של הוויבודה סטפן צ'ארנצקי מיום 17 במרס 1669, סעיף 8. Pazdro Nr. 9, p. 171

(31 למרות התקנות (פורזאנדקי) של הוויבודים שקבעו את סדרי הבחירות לקהל, פרצו סכסוכים, מי ראשי להבחר לפי הצנזוס. כידוע, נקבע הצנזוס לפי הרכוש והלמדנות. לפי תקנה משנת 1763 עלה מס־הקהלה ומחיר הצנזוס 75 זהובים למועמד לפרנס, 50 זה' לגבאי.

(32 Pazdro p. 195, Nr. 22 e.a. 1743.

(33 Pazdro p. 200, Nr. 27.

(34 דוב־בר בוליחובר, זכרונות, ע' 33—37, המדובר הוא בפסק־דין שהוציא הרב ר' חיים כהן רפפורט בענין עזבונו של יהודי עשיר בקומארנו.

(35 Pazdro p. 181-188, Nr. 14.

(36 Pazdro p. 188-189, Nr. 15.

(37 Pazdro p. 220, Nr. 44.

(38 Pazdro p. 230-231, Nr. 52.

(38א תלונות נגד שמאי־הקהלה בשנת 1771:
Pazdro p. 261-263,
Nr. 73, 74. p. 269, Nr. 81, p. 270-271, Nr. 82.

(39 Pazdro p. 271-273 Nr. 83-84.

(40 למשל, בשנת 1762: אנשי־שם, ע' 60, סי' ק"מ.

(41 Pazdro p. 216-218, Nr. 41.

(24 Pazdro p. 216-218, Nr. 41.

(43 Pazdro p. 219, Nr. 43.

(44 Pazdro p. 220, Nr. 44.

(45 Pazdro p. 222-224, Nr. 47.

46) Pazdro p. 226-229, Nr. 50.

47) Pazdro p. 227, Nr. 50.

48) Pazdro p. 228, Nr. 50.

49) Dr. M. Balaban: Z historji Zydów w Polsce, Warszawa 1920, p. 162.

50) Pazdro p. 240-243, Nr. 62.

51) Pazdro p. 243-244, Nr. 63.

52) בובר: אנשי־שם, ע' 95.

53) Pazdro l.c.p. 245-247, Nr. 65. ראה גם:
Dr. Izak Lewin: Przyczynki do dziejów i literatury Zydów w Polsce, Lwów 1935, p. 27-35.

54) Pazdro p. 283-285, Nr. 92.

55) Pazdro p. 232-234, Nr. 56.
Pazdro p. 237-238, Nr. 59, 6 0.

הערות לפרק י'

1) 12 בתים, בראש הקהל עמד ליבק.

2) ראש־הקהל טוביה בן יעקב.

3) ש. בובר „קריה נשגבה" (זולקיב) ע' 84, 85.

4) Dr. M. Balaban: Z zagadnien ustrojowych zydostwa polskiego Lwów, 1932 p. 6.

4א) Akta grodzkie i ziemskie Lwów 1911 t XXI Nr. 144 prgs. 91, 93.

5) Dr. J. Schipper: Beitraege zur Geschichte der partiellen Judentage in Polen um die Wende des XVII u XVIII Jhdts. M. G. W. d. J. 1912. p. 458, 607-606.
Dr. M. Balaban: Z zagadnien p. 8-10.

6) סכום מס הגלגולת המוטל על לבוב נקבע ב־24/7 1753 בסך 4100 זה.

7) בשנת 1724 היה רב ברישא, 1734 בגלוגאו

8) Balaban: Z Zagadnien p. 15, 17.

9) מגלוגאו הוזמן כרב לעדת האשכנזים באמסטרדם, ומאז נקרא ר' אריה ליב אמסטרדמר. בתו נחמה היתה נשואה לנכדו של בצלאל המוכסן, ר' משה בן יוסף מזולקיב, והוא אביו של ר' מרדכי צבי אורנשטיין, רבה של לבוב.

9א) מטבע פולני, במאה הי"ד היה שויו 12 גרוש, ובמאה הי"ז — $\frac{1}{3}$ גרוש.

10) Pazdro l.c. Nr. 35, p. 209 (prg. 2).

10א) למשפחת מיזיש יש עבר עשיר בתולדות לבוב: השם מיזיש הוא ע"ש מיזע אשת הפרנס ומנהיג־הקהלה ר' צבי הירש בן משה. קודם היה שם המשפחה בוזימסקי ובפנקסי־הקהלה עד סוף המאה הי"ח קאזינער או מיזיש־קאזינער. מן הפרנסים הראשונים של המשפחה ידוע ר' משה בן אליהו או ר' משה קאזינער, שהיה בסוף המאה הי"ז ואח"כ פרנס ומנהיג תס"א (1700) וחתם על ההחלטה נגד אנשים המתנהגים בקלות הקהלה. מחוץ לעיר. השתתף בועד הגליל בלבוב בח' כסלו ראש לגבי תקנת הקהל וכן על קיום החזקה מן ר"ח אדר תע"ח (1718). גם בנו של ר' הירש קאזינער היה שנים רבות פרנס ומנהיג הקהלה מחוץ לעיר. אשתו מיזע היתה בתו של הנגיד ר' אריה ליב סגל (בנו של ר' נפתלי הירש בעמ"ח ס' „שבע רצון"). בשנת 1737 ביקר ר' צבי הירש אצל אחד הפריצים בעניני הקהלה וזה הכהו עד מות. על מצבתו חרותה נוסחה זו: „פרנס ומנהיג הקהל ועסק בצרכי ציבור באמונה ומסר נפשו בהיכל השרים בעד עם ד' עד הכאה ויוכו שוטרי ישראל. יום א' כ"א חשון תצ"ח". אשתו מיזע נפטרה כחצי שנה אחר־ו ונקברה על־יד בעלה. לשניהם הציבו מצבה משותפת. שלושת בניהם מלאו תפקידים חשובים בחיי הקהלה. ר' אר־ה יהודה ליב Lewko Malowany בתעודות פולניות) היה דיין בבית־הדין של הרב ר' חיים כהן רפפורט וגם פרנס־הקהלה למעלה מעשרים שנה. בשנת 1763 נתמנה ע"י השופט אורלובסקי לשמאי נוסף לקהלה מחוץ לעיר. יחד עם ר' ישראל, רייז, מחוץ לעיר, ר' אריאל מזלוצוב ור' מרדכי ברוכוביץ מן הקהלה בעיר היה צריך להעריך הכנסות של כל חברי הקהל לשם סילוק רבית בעד חובות הקהלה. אחיו ירחמיאל היה תקיף בקהלתו, לאחר נשואיו השתקע בתוך העיר וקנה לו בית גדול ברחוב בואימוב מספר 46. שנים עמד בריב עם הקהלה בגלל התמנותו לבורר מצד הקהלה בתוך העיר בבחירות לקהל. מנהיגי הקהל בעיר התנגדו ולא רצו להכיר בו. הגישו ערעור נגד מינו־ו בטענה שרק תושב מתוך העיר שגר בה עשר שנים רשאי למלא משרה זו. הבוררים השיבו על ערעור בכתב מחאה נגדו, אולם השופט של סגן־הויבודה ביטל את בחירתו ב־1 ביולי 1767. בשנת 1771 נבחר לראש הקהלה בעיר והיה גם נצ־גה בועד הגליל. הוא ראש הקהלה האחרון בימי פולין.

11) הרב ר' חיים רפפורט רצה שימנו את בנו ר' אריה ליב לראש מתיבתא. אולם נתמנה משה, אחיו של ראש הקהלה בחוץ לעיר. ירחמיאל מיזס, הוא מת מיתה חטופה אחרי הרצאתו הראשונה (1752) ואז נבחר בנו של הרב ר' חיים רפפורט (נפטר 1759).

12) פעם — ב־7/4 1761 — נאסר בגלל חוב של 147.300 ז"ה, שנשאר חייב לנסיך מיכל ראדזיביל — בעל העיר סלוצק
Balaban: Zagadnienie p. 17

13) ר' מאיר מרגלית היה בנו של ר' צבי שהיה רב בהורודנקה אח"כ ביצזלוביץ וזאלשציקי, שהיו אחוזות משפחת פוניאטובסקי. אביו עמד בקשרים עם בעלי העיר והדבר עזר לו בבחירת בנו לרב־הגליל. גם אחיו יצחק־בר, שה־ה אחרי מות אביהם רב ביאזלוביץ וזאלשציקי, נבחר בתמיכת המלך פוניאטובסקי, לרב־הגליל פודוליה והשתתף בויכוח עם הפרנק־סטים בקאמיניץ פודולסקי בשנת 1757.

14) Pazdro l.c.p. 247-248 Nr. 66.

15) Pazdro l.c.p. Nr. 85 p. 272-276.

16) בעמ"ח „מרכבת המשנה" על ס' הוד להרמב"ם, יצא לאור בפרנקפורט ד/א בשנת תקי"א (1750) „שלחן עצי שטים" על הלכות שבת (ברלין תקכ"ב—1763) וס' „שערי נעימה על דקדוקי נגינות וטעמים" (תקכ"ו) נולד בזאמושץ, אביו היה רב ובעל־הון, חתנו של הנגיד משה פרנס, ראש ומנהיג בליסא, הוא היה סמוך על שולחן חותנו, ומליסא נתקבל לאב"ד בחלמא ואח"כ לרב הכולל בזאמושץ והגליל. בהשפעתו של ר' ישראל מזאמושץ בעל „נצח ישראל" היתה דעתו בעד למודים חילוניים, בלבוב כהן רק שש שנים ובשנת 1777 עזב את הרבנות כדי לעלות לא"י. באדר תק"ל עבר דרך קושטא לשאלוניקי, כדי לסדר שם את חבורו ח־דושי הלכות על הש"ס לבית הדפוס. בשאלוניקי יצא לאור גם ספרו מרכבת המשנה מהדורא תנינא בשני חלקים על כל ספר „היד החזקה" להרמב"ם. הוא נפטר

בשאלוניקי בשנת תקמ"ה (ראה דמביצר: „כלילת יופי" חלק 1, דף קמ—קמד/ב).

[17] Pazdro p. 248 Nr. 67

[18] מסודרת לפי „פנקס ועד ארבע ארצות, לקוטי תקנות כתבים ורשימות סדורים ומבוארים בידי ישראל היילפרין ירושלים תש"ה, ע' 10, 11, 13, 16, 23, 32, 35, 53, 58, 61, 62, 67, 74, 75, 98, 99, 109, 116, 126, 136, 137, 138, 141, 153, 156, 159, 160, 164, 165, 168, 169, 171, 177, 179, 183, 184, 194, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 212, 215, 230, 231, 243, 256, 268, 275, 279, 281, 284, 285, 305, 313, 317, 329, 334, 405, 437, 442, 456, 490, 496, 499.

[19] היה רב בלוצק, באוסטראה, פינסק, בשנת תע"ג נבחר לאב"ד ולר"ם בעיר לבוב והגליל. היה מראשי הועד של הגאונים דארבע ארצות. השתתף כבר במושב תנ"א, תנ"ג, תנ"ח.

[20] כנראה, ר' משה במהר"ם קיקיניש היה אז דיין בלבוב. (בובר: אנשי שם ע' 164—165 סי' תט"ו, תי"ז.

[20א] היה אב"ד בברודי (תס"ו—תע"ח) ובאוסטראה ובסוף ימיו בדובנא ושם נפטר בשנת ת"ק.

[21] כנראה, הוא Lewko Landys שהיה סוכנו של הארכי־הגמון של לבוב. Pazdro l.c.p. 191 Nr. 17.

[22] בשנת 1742 סולק ממשרת פרנס בגלל אי־סדרים במשק הכספים של הקהלה Pazdro l.c.p. 191 Nr. 17.

[23] ועד ד"א התכנס בפילץ

[24] Akademja Umiejetnosci Kraków.
כתב־יד
Hauptpassivstand der galizischen' Judenschaft

הערות לפרק י"א

[1] המשורר הפולני קארפינסקי מתאר את הסבך האדמיניסטרטיבי שהוטל על תושבי גליציה על־ידי הרבה תקנות, הוראות וצווים, בשורות הבאות:

Po wesolej w Polsce chwili
Juzesmy prawie wkroczyli
W kraj, gdzie smiac sie zapomniano
I gdzie plakac zakazano
W kraj pelny uniwersalów
Wiecznych prawnych foljalów
I kursoryj instruktarzów
Ostrzezen i cyrkularzów

[2] ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה. IV T 1 ex Januar 1776 Nr. 138. לפי המפקד היו במחוז (District) לבוב כולו: 42 גלילות כהונה (Pfarrsprengel), 25 ערים, 26 עיירות, 647 כפרים ומספר התושבים היה 320.456 נוצרים, 66.264 יהודים.
Wiener Staatsarchiv: Staatsratsakten 1773 Z 2940.

[3] Arneth: Maria Theresias letzte Regierungszeit Wien 1877 t II p. 418-421.

[4] בראשונה חשבו — לפי הצעתו של הרוזן איארספרג — להנהיג בגליציה את תקנון יהודי מהרין משנת 1754 (Archiv d. Min. d. Innern. Wien Galizien Protokolle 1774). אולם הצעתו לא נתקבלה, ועובד תקנון מיוחד בשביל גליציה.

[5] ארכיון הנציבות בלבוב:
Protokolle e.a. 1772 Nr. 1082.

[6] דו"ח של פרגן, כ"י באוסולינאאום 525 פרק IV.

[7] Protokolle Galizien 105, 1791, Mai Nr. 105. sed eius index indicium in eis (judaeis) exercebit.

[8] ארכיון מיניסטריון־הפנים בוינה:
Protokolle Galizien e.a. 1775.

[9] כ"י בעל 122 דפים (244 עמודים) ושמו:
Beschreibung der Koenigreiche. Galizien u Lodomerien n:ch dem Zustand in welchem sie sich zur Zeit der Revindicirung durch Ihre Kaiserl. Koenigl. Apostolische Majestaet. und besonders im Monat Julius 1773 befunden haben.
ואלה הפרקים: 1) על מצב האוכלוסין ותוצרת הארץ (עמ' 1—29); 2) על האצולה (ע' 30—71). 3) על הדת והכמורה (72—121); 4) על הערים והתעשיה העירונית (122—165); 5) על מעמד האכרים (166—207). 16 כ"י 525 ו, ע' 208; 6)על היהודים (כ"י 525, ע' 208—240). הטיוטה של הדו"ח נמצאת באוסף הספריה „אוסולינאאום" בלבוב, כ"י מספר 525 והעתק בוינה, Staatsarchiv Wien, Staatsratsakten 1773, Nr. 2388. על הדו"ח ראה גם Dr. Ludwik Finkel: Memorjal Antoniego hr. Pergena kw. hist. t. XIV.

[9א] Protokoll. Galizien 1793 Mai Nr. 23.

[9ב] IV T 5 Juli 1795 Nr. 7.

[10] ארכיון מיניסטריון־הפנים:
IV T 11. Carton Nr. 2657. Nr. 11 ex August 1784 Galizien.

[11] בשנת 1775 הסתבכה הקהלה בסכסוך עם השלטונות בגלל התמיכה שנתנה לקהלת סטרי, אחרי הדליקה שגרמה חורבן. כאשר הסכימה הקיסרית מריה־תרזיה לתת תמיכה ליהודי סטרי נפגעי הדליקה כמו לתושבים הנוצרים, ערער הגוברניון וטען שאין הצדקה לכך, מפני שהיהודים נתמכו ע"י קהלות לבוב, ברודי וקזימיר. לפיכך ניתנה מוינה הוראה לחקור בחשבונות הקהלות על העזרה ההדדית במקרים כאלה. Protokolle Galizien e.a. 1775

[12] IV T 11 Carton 2657 Nr.185 ex Majo 1784 Galizien.

[13] IV T 11 Carton Nr. 2658 (1786-1792)

[14] ראה ד"ר א. בריר: יוסף השני ויהודי גליציה. „השלח", 1910, ע' 336—343.

15) במלחמת אוסטריה — תורכיה שרתו בצבאות אוסטריה 1.060 יהודים גליצאים.

[16] ארכיון מיניסטריון הפנים: Carton 2579.
IV T 11 Judensachen
IV T 11 Judensachen Carton 2659 I.

[17] Carton 2579, Nr. 106, ex Julio 1790.

[18] IV T 11 Carton 2659.

19) ספרית אוסוליניאאום, כ"י 525, דף 616־619, ראה גם Stanislaw Starzynski: Projekt galicyjskiej konstytucji 1790 Lwów 1893.

20) ב־18 באוקטובר 1786 בוצעה גם ריפורמה בארגון העיריה בלבוב. בראשה הועמד נשיא (משכרתו — 1800 פל' לשנה), סגנו (1200 פל'), 12 יועצים לענינים אזרחיים־פליליים, 4 יועצים לענינים פוליטיים (8 מהם קבלו משכרת שנתית בסך 800 פל' ו־8 — 700 פל'), 4 מזכירים (2 קבלו — 600 פל' ו־2 — 500 פל'), 3 מנהלי־פרטיכל, עוזר (300 פל'), רגיסטרטור (500 פל'), אקספדיטור (600 פל'), גזבר, מפקח, ועוד 18 פקידים, 21 שמשים, ותלין אחד. בידי העיריה היה גם השיפוט בענינים פליליים עד נובמבר 1787, שאז נפתחו בגליציה בתי־משפט פליליים מיוחדים.

21) ארכיון מיניסטריון־הפנים: Protokoll Galizien 1791. Juni Nr. 791.

22) כ"י באוסולינאאום 525, דף 674.

23) IV T 1 Carton 2580, 72 ex Dezember 1793.

24) IV Abschnitt 4 Art. 1

25) Protokoll 1793 Oktober Nr. 16.

26) ארכיון מיניסטריון־הפנים: IV T 1, Dezember 1793, Nr. 72.

27) לבקשה צורף יפוי־כח כתוב אידיש וזה לשונו: „פאלמאכט קראפט וועלכן אנחנו החתומים לעמבערגער האוז אייגענטומר סוחרים געבין כח והרשאה לה"ה הנגיד מוהר"ר יענקיל קירטייא ולה"ה הרבני שמחה רפאפארט אז זיי זאלין אין אונזער נאמען איינקומין ביי זיינר מאיעסטעס כדי מיר זאלין כפי הפרייהייט מן זעליגע קאיזער יאזעף ביי אונזער אייגענטומליך גישעפטע אונד גיבויטע הייזער ווייטער געשיצט פארבלייבין און נוצן צו ציהן. לעמבערג 23 אפריל 1795.

28) IV T 1 Carton 2580, Januar 1795. Nr. 76 1795. Nr. 39.

29) Protokoll 1795, November Nr. 35.

30) Protokoll. 1796 Maerz Nr. 105. Nov. Nr. 39.

31) IV T 1, 1795.

32) Dekret an das galiz. Gubernium v. 19/VI 1804. Nr. 10, 155.
IV T 1, Carton 2580, 155 ex Junio 1804.

33) IV T 12 ex a 1792.

34) Protok. Galizien 1792, Dezember Nr. 24, Janua. 1793, Nr. 41.

35) Prot. 1793, Januar Nr. 82.

36) IV T 10. Februar 1794. Nr. 69.

37) Prot. 1795. September Nr. 112.

38) IV T 14 1798 Sept. 125.

39) IV T 11 Judensachen, Carton 2659 II.

40) הוראה לגוברניום מיום 24 באוקטובר 1805; 181, IV T 11, Carton, 2581; 181.

41) ארכיון מיניסטריון־הפנים: Protokoll Galizien 1796. September Nr. 122. Freikorps aus Juden; Oktober Nr. 41.

ארכיון המלחמה בוינה:
Hofkriegsakten e.a. 1796 Nr. 9. 1311.

בכתב המלצתו כותב גראף גאיסרוק:
Ein sicherer Jude Berl Joselowicz, der bereits als Oberster bei Warschau ein Korps Juden gegen die Russen anfuehrte und die Anhaenglichkeit der Juden fuer sich hat, macht sich erbietig, dieses bloss aus Juden bestehende Korps in kurzer Zeit zusammenzubringen und in dem erforderlichen Exercitio dienstauglich herzustellen, doch bedingt er sich den Ehrentitel eines k.k. Obersten und bittet im Falle er verwundet werden sollte, ihm eine allergnaedigste Pension zufliessen zu lassen. Der Jude ueberhaupt hat einen eigenen Stolz und eben dieses Stolzes wegen kann Berl Joselowicz unter dem Titel eines Obersten, um der Ehre und Aneiferung willen, dieses Korps leichter zusammenbringen.

42) הודעה לגוברניון של גליציה המזרחית מיים 13 באוקטובר 1796:
Protokoll Galizien 1796. Oktober Nr. 41, acta 102 Frey-Korps.
ראה גם ספרי — Aus Zwei Jahrhunderten Wien 1924. p. 11-13.

הערות לפרק י"ב

1) במפקד החדרים בלבוב, 1782, נמנו 60 מלמדים: מהם 21 בחדרי־דרדקי עם 105 ראשי־דוכן (בעהעלפער) ו־735 תלמידים, 22 מלמדיחומש עם 280 תלמיד, 11 מלמדי־גמרא עם 132 תלמידים, 6 מלמדי־פוסקים עם 36 תלמידים ביחד 1183 תלמידים. הכנסות כל החדרים עלו עד 20.150 זהובים ורק 43 תלמידים נתחנכו על חשבון „תלמוד־תורה" ששלמה בעדם שכר־למוד 412 זה'. משכרת מלמד־דרדקי היתה 175 זה' „לזמן" כולל שכר ראשי־דוכן, מלמד־חומש קיבל 220 זה' פול', מלמד גמרא 216 זה' ומלמד־פוסקים 204 זה' פול'. (ראה מאמרו של ד"ר אברהם יעקב בראוור „מפקד החדרים בלבוב בשנת תקמ"ב" ב„רשומות" כרך א', תל־אביב, תרפ"ה, ע' 419—428.

תעודת־המפקד פורסמה גם ע"י ד"ר גרשום וולף ב„צייטשריפט פיר געשיכטע דער יודען אין דויטשלאַנד", כרך V, עמ' 148—147.

אולם, לפי וולף נמנו 14 מלמדי־חומש, (לפי בראוור — 22), 280 תלמידים (לפי בראוור — 484); במספר 735 הלמידים בחדרים נכללו לפי וולף גם בנות.

בשנת 1795 היו עסוקים בחדוים בלבוב 85 מלמדים 183 ראשי־דוכן ומספר התלמידים היה 1.574. סכום המשכורת של המלמדים והעוזרים היה 13.420 זה'.

2) הכנוי בתי־ספר „טריביאליים" הוא מפני שתכנית הלימודים כללה לימוד קריאה, כתיבה וחשבון („טריביום").

3) Michael Stoeger l.c. I prg. 70 p. 113.

א3) Skizze einer allgemeinen Judenordnung fuer Galizien. Ein Gesetzentwurf aus prg. 69.
IV T 11 Carton 2579 Galizisches Judensystem 1785-1790.

[3]ב) העלון נדפס בלבוב ונשלח בפקודת השלטונות לכל הקהלות. קודם נדפס ב„המאסף" ע' 227. הובא בספרו של ש. אסף מקורות לתולדות החינוך בישראל. תל־אביב תרפ"ה כרך ו עמ' ר"נ—רנ"ג.

[4]) Status Salariorum der juedischen Normalschullehrer mit Ende 1790.

[5]) ארכיון מיניסטריון הפנים
Galizien Prot. 1791 .№ 46 September.

[6]) ארכיון מינסטריון־הפנים
IV T 7 Juedische Schulen e.a. 1793: 68

[7]) IV T 7. Sept. 1797, 59.

[7]א) IV T 7. Jud. Schulen 28/XI 1793 Nr. 79, 102

[8]) IV T 7. 28 Nov. 1793 24 Jan. 1794, 67.

[9]) IV T 7. Jud. Schulen Oktober 1795. 9.

[10]) המורה יואל טורנאו הלשין על הומברג, שהוא שם בכיסו את הכספים המיועדים לקניית מכשירים וכי לקח שוחד ממורים כדי להעבירם למשרות מעולות. פרשה מיוחדת מהוה הסכסוך בין אהרן פרידנטאל והומברג שהאשימו בקבלת שחד, הזנחה בעבודה וכו'. (ארכיון־הנציבות בלבוב, Judensachen Fasz 11
על שנאת המורים להומברג מוכיחה העובדה, שבהגישם הצעות ביקשו את השלטונות שלא למסרן לידיו: כמו בהצעתו של המורה צקנדורף מדרוהוביץ בענין התיקונים בחיי־היהודים בגליציה מינואר 1794 (ארכיון מיניסטריון־הפנים וינה IV T 2 ad Carton 2580, 1792-1804

[11]) Prot. Galizien 1793 Nr. 631 1793 Nr. 23

[11]א) ארכיון מיניסטריון הפנים, IV T 7 1794, 59

[12]) IV T 7, Dezember 1798, 109

[13]) IV T 7. 1795. 43.

[14] IV T 7, Dez. 1791, 67. הדבר מובן, מפני שהמורים מלאו גם תפקידי בילוש. כך, למשל, מסר אהרן אורנשטיין מנהל בית־הספר בבוחניא שבבתי־הכנסת נמצאים הרבה חפצי־כסף שאינם דרושים להם. הממשלה דרשה מיד את מסירתם תמורת „תעודות־מלוה" לצרכי המלחמה נגד צרפת. Prot. Galizien Sept. 1796, 145.

[15]) Dr. M. Balaban: Herz. Homberg: (Z historji Zydów w Polsce, Warszawa 1920, p. 205)

[16]) A. F. Pribram: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien. Wien 1918, II Nr. 325. p. 161-172.

[17]) F. Kratter: Briefe ueber den itzigen Zustand von Galizien. Leipzig 1786. II Teil p. 57. Anmerkung.

[18]) Dr. M. Weissberg: Die neuhebr. Aufkl erungs. Literatur in Galizien Wien 1898 p. 81-83.

[19]) לפי מאיר הלוי לטריס היה ר' פנחס אליהו יילנה בעמ"ח „ספר־הברית" יליד לבוב ראה: תולדות אבי היקר הורי ומורי אורי וישעי הרב החכם מו"ה גרשון הלוי לעטעריס ז"ל ב„בכורים", של נפתלי קעללער, וינה, תרכ"ד, ע' 51. גרשום באדר („מדינה וחכמיה", ניו־יורק, 1934, עמ' 80) מוסר, שאביו מאיר ואמו יענטע היו ילידי וילנה ובאו בשנת 1765 דרך לבוב לגליציה ורצו להשתקע בבוצאץ, ופנחס־אליהו נולד בלבוב. פרט זה שמע מפי זקנו שהכיר את פנחס פא"פ.

[19]א) בר־ברנהארד אופנהיים (1753—1853 21/9) יליד ותושב פרשבורג בעמ"ח שו"ת „מי באר". השתתף גם ב„בכורי העתים" בתרגום שירו של „הרדר" „זוננע אונד מונד" („השמש והירח") כרך IV 1823 ע' 138—141 ו„שיר תודה" לכבוד השר ליאופולד גרף פאלפו (כרך IV ע' 175־179)

[20]) „ספר הברית", ברין, 1797, הקדמה דף ד'.

[21]) „דברי אמת", דף מ"א.

הערות לפרק י"ג

(•) Magyar Konywhaz 1799 XII p. 48-58.

(••) Aleks. Fredro: Trzy po trzy. Dziela t. XI p. 108-112.

•••) אוסוליניאום לבוב כ"י 1875 דף 113.

[1]) ארכיון משרד־הפנים, וינה.
IV T 2 Carton 2581, 98 ex Majo 1808.

[1]א) IV T 1 Carton 2582 Nr. 8038. Nr. 8038, 1828, 12/XII.

[2]) IV T 2 Carton 2581 49 ex Mayo 1805: Nr. 8459/624. 175 ex Augusto 1805 Nr. 15, 928/1250.

[3]) IV T 1 Carton 2582.

[4]) IV T 2 Carton 2580 150 ex Dez. 1811.

[5]) IV T 2 Carton 2580 123 ex Junio 1826.

[6]) Hofkanzlei Dekret vom 26 Dezember 1811.

[7]) Hofkanzlei-Dekret vom 27 Februar 1806.

[8]) M. Stoeger l.c. I p. 35.

[8]א) IV T 2 Carton 26z5 Nr. 780.

[9]) הרשות ניתנה למדפיסים בלבוב בצו מ־26 ביוני 1806.

[9]א) בשנת 1819 היה מקרה בענין המורה משה רוזנצוייג שקבל את הזמנת הממשלה בתור מורה לבית־הספר היהודי בחודורוב. אחרי שבית־הספר נסגר, בקש רשיון־העברה ללבוב. בהשתדלות רבה קבל הגוברניון מן השלטונות המרכזיים בוינה את הסמכות לתת לו רשיון זה.
Archiv d. Min. d. Innern: IV T 1 Nr. 18799/1043, 149. Juni 1819.

[9]ב) בתקופה הזאת עמדו בראש הגוברניון הגליצאי הנציבים: 1. גרף יוהאן גאיסרוק (1795־1801); 2. יוסף קערמעני (1801־1806); 3. גרף קריסטיאן וורמזר (1807־1810); 4. גרף פטר געס (1810־1815); 5. גרף פרנץ סרף האואר (1815־1822).
בשנת 1797 הוקמה בוינה לשכת־חצר מיוחדת לעניני גליציה בהנהלתו של יוסף מאילאט; 6) גרף לודביג טאאפה (1823־1826); 7. גרף אוגוסט לובקוביץ (1826־1832).

[9]ג) IV T 1 6277 ad 166 Maerz 1816.

[10]) Gubern-Dekret v. 31 Dez. 1819. Stoeger l.c. I, p. 38.

10א) IV T 1 Nr. 23112 Polizeisachen ad. Juli 1816

10ב) IV T 1 Carton 2582, 1787 3/916, 40, Sept. 1818.

10ג) Gubernial-Akten Allg. Sachen. Fasz. 11 Judenordnung 20407 Mai 1817

ארכיון הנציבות בלבוב:

11) יוסף בּאראך התנצר ובשנת 1817 עבר לוינה. הוא פנה אל הממשלה בבקשה לשחרר את אשתו מתשלום מס הנרות מזמן התנצרותו. לשכת החצר ענתה ב־29 באפריל 1830 שאשתו פייגה יצאה מקהלת לבוב ולכן אינה חייבת במסים החלים על יהודים, וכי עם יציאתו של באראך מעדת היהודים פטורה גם משפחתו מתשלום מסי היהודים.

IV T 1 Carton 2582 ad. 19257 ex 1828.

11א) IV T 1. 1815-1828, Carton 2582 Galizien

11ב) Archiv d. Min. d. Innern IV T 3. 2615 ex 1824.

12) Statthaltereiarchiv Lemberg Fasz. 11 Juden allgemeine achen. Nr. 26467/2598 26 Mai 1818.

12א) החוק של 15 בפברואר 1827 פגע קשה ביהודים ע"י ההוראות שמותר למכור ע"י השלחנות רק ללקוחות יהודים במסעדות ובבתי־המרזח של היהודים וכי מספר המסעדות לא יעלה על 50. המוזגים ובעלי המסעדות היהודים הגישו ערעור בטענה, שקשה להכיר מי מאורחי המסעדה הוא יהודי, מפני שרבים היהודים לבושים אירופאית ומדברים גרמנית. עירית לבוב תמכה הפעם ביהודים והדיעה שאין אפשרות לבצע חוק כזה. מצד שני תמכה בהגבלת מספר המסעדות ובתי־המרזח, וכי אחרי פטירת בעל המסעדה לא יעובר הרשיון ליהודי אחר. הערעור לא נתקבל והחוק נשאר בתקפו.

Arch. Min. d. Innern Fasz 282 Prot. Nr. 12881 c. a. 5/VI 1828.

12ב) Josef Rohrer: Versuch ueber die juedischen Bewohner der Oestrereichischen Monarchie. Wien 1804.

13) Arch. Min. d. Innern IV T 1 Carton 2582 e.t. 1815-1828. M. Stoeger l.c. I prg. 127.

13א) Josef Rohrer: Bemerkungen auf einer Reise von er Tuerkischen Grenze ueber die Bukowina durch Ost und Westgalizien, Schlesien und Maehren nach Wien (Wien 1804).

13ב) IV T 4. 26077/2817 17 November 1817.

13ג) בדו"ח מ־18 במאי 1809 שהוגש לקיסר פרנץ I על־ידי הגוברניון בענין תקנון־היהודים החדש נאמר:

"Die Galizischen Juden zahlen an den Staat, wie es gleich Eingangs erwiesen wurde eine wirklich betraechliche und kaum unerschwingliche Stenerlast, und wenn jeder andere Untertan nur die Haelfte dessen, was der Jude, an Steuern zu tragen hat, leisten muesste, so wuerden die Einkuenfte Galiziens ohne den Ertrag der Regalien mit in Anschlag zu bringen auf ungefaehr 25 Millionen Gulden belaufen" (Archiv d. Min. d. Innern, IV T 11 Carton 2659 II Nr. 466 ad 18 Mai 1809).

14) (Wiener St. A. Kabinettsarchiv 1818 Nr. 332). בקטע של דו"ח המשטרה בלבוב בענין הירידה הכלכלית בקרב היהודים שהוגש ב־1 בפברואר 1819 לקיסר פרנץ I נאמר:

"Am 13 Januar fand man in der Synagoge ein achtmonatliches totdes Kind weiblichen Geschlechts. Die Mutter desselben ist noch nicht entdeckt worden. Der Polizeydirektor bemerkte, dass das nun haeufiger gewordene Weglegen der Kinder unter den Juden sonst eine beispiellose Erscheinung war, und dass es als Beweis gelten duerfte, wie gross des Elend unter den so hoch besteuerten Juden seynmuesse".

הערתו של הקיסר לקטע זה היתה:

"Verdient eine vorzuegliche Aufmerksamkeit der Polizei und sollte auch dem hier angegeben spezifischen Falle nach Moeglichkeit mehr nachgeforscht werden".

14א) Wiener Staatsarchiv 2320, 9 April 1822.

15) Wr. Staatsarchiv, 960, 22 Februar 1830.

15א) IV T 1 Carton 2582 ad 1564. Nachlassautrage der Gefaelle.

16) IV T 1 Carton 2581, 181 ex Okt. 1805, Nr. 25398/1655.

17) IV T 1 Carton 2583 e.a. 1813-1827. Spezialia Vota der K.K. Hofraethe ueber das Operat des Hofrats v. Erggelet.

17א) Nr. 9450 ad 126 Mai 1821.

18) IV T 1 Carton 2583. 11366/591 April 1821

19) IV T 1 Carton 2582 ad 14688-1832 III p. 1251

הערות לפרק י"ד

1) האוניברסיטה בלבוב, שנוסדה בשנת 1784, היתה קיימת עד שנת 1805, שאז הועברו הפרופסורים לאוניברסיטה בקרקא שהיתה אז בשטח של אוסטריה. בלבוב הוקם ליציאון לתיאולוגיה, לימודי משפטים, פילוסופיה וחירורגיה. הליציאון לא היה רשאי להעניק את התואר Dr באוגוסט 1817 נפתחה האוניברסיטה מחדש ע"י הקיסר פרנץ I ועל שמו.

2) א. פאריעס: תולדות הרה"ג ר' שלמה יהודה ליב ראפפארט, „השחר", תרפ"ט, עמ' 26.

3) אחותו צירל־עטעל היתה אשתו של ר' אהרן־חיים כהן רפפורט, אביו של שי"ר, והוא השפיע עליו ברוח ההשכלה.

אליהו ברדח נשא את לאה־פיגה בת ר' יצחק־אריה מרגליות, מוכר־ספרים וסוכן ביתו של ר' פישל מיזס.

בשנת 1829 עבר אליהו ברדח לוינה כסוכנו של מיזס, ונתמנה לסרסור מסחרי (וואַרענסענזאל) אך באין לו זכות־ישיבה בוינה גר באייזנשטט עד שנת 1838. השתתף ב„אבני נזר" וב„וינער פירטעליאַהר־שריפט" של ד"ר מאיר לטריס וב„כוכב־יצחק". ספר „מעריך מערכות" כולל כל שרשי לשון־עבר ע"פ התנ"ך עם באור ותרגום. בוינה השתתף גם בחיים הציבוריים והיה ראש בית־הכנסת של יהודי פולין.

בנו דניאל כתב קומדיות ומאמרים בגרמנית; והבן

השני, יעקב, היה בנאי. בנותיו: 1) חנה היתה נשואה לדוד וייס בפסט; 2) יענטעל — למכיל־ליב בניס; 3) צילה — לטוביהו גוטליב.

[3א]) בספר „אהל נפתלי" (וארשה, תדע"א) ע' 99, מסופר שהרבי ר' צבי־אלימלך מדינוב (בעל „בני יששכר") שבת פעם אחת בעיר ווילקיה אצי. „והיה שם חכם גדול ועילוי ושמו יוסף טאדלד והוא התלוצץ תמיד על הה"ק הנ"ל והיה אז קרוא מקדא סדרא דעל כן לא יאכלו בני ישראל את גיד דנשה. והר' הק' ז"ל קרא בתורה בהתלהבות ומתיקות כמנהגו בק'. והעילוי יוסף טארלד התלוצץ מאתו לא בדרך בדחנות: אַ מזל דער מלאך האָט נישט אַנגערירט אַן די שפיצן פריסט וואָ דענסמאָהל העטטען מיר ניט גידארפט עסן שפיטצבריסט. ואחר ספרו לרה"ק את דברת יוסף טארלער. ענהו הדה"ק אזוי האָט עד גיזאָגט? נוא מובטחני דאָס עהד וועט זיך כופר זיין וכו'. וכאשר ספרו זאת ליוסף טאולער מסתמא הק־אה בערה בו ביותר התנגדות ונסע אל הדה"ק מדופשיץ. ואמר להה"ק אין רובטשיטש איז דא א רבל וואס עהר האלט זיך פאר איין רבסקי אין ער האט אויף מיר געזאָגט דאס איך וועל מיך כופר זיין. ענהו הה"ק מרופשיץ אזוי האָט עד גיזאָגט? מצוה לשמוע דברי חכמים. כי הה"ק מרופשיץ ידע ברוח קדשו כי זה יוסף טארלעד הוא כופר מפנים. ותו"מ ופני טארלער חפו וברח לנפשו ועוד מעט ואין דשע. ולימים לא כבירים כפד בעיקר ונשתמד ר"ל. נתגדל בין האומות, עדי נתעלה ונתמנה לצענזאד בעיר לבוב. וכאשר הדפיסו הספר בני יששכר לא רצה ליתן דשיון, באמרו הלא עפ"י דיבורו האָב איך גימוזט כופד זיין. ונדפס בפעם דאשון בלי פתח ושער. ואח"כ נתודע כי טארלעד היה עוד מנעוריו חבר לאיש משחית לעטערס ימ"ש ועוד מלפנים נשדו מחיקו ספרי מינין ר"ל".

[4]) ד"ד שמעון ברנפלד: זכרונות, „רשומות" כרך ד', תל־אביב, תרפ"ו, ע' 186—187.
Dr. M. Weissberg: Die neuhebr. Literatur M. G. W. d. J. 1928 p. 185.

[5]) בשנת 1823 הלשין ישראל פיקלאנצד על שי"ר שנשא לאשה את היהודיה פריידה נגד החוק ומשפט האוסטרי. השלטונות עדכו חקידה שהוכיחה כי אין יסוד להלשנתו ושלא נכון „דאס דאפאפאדט אין דער ווילדען עהע לעבע" [דינבורג, מארכיונו של שי"ד, „קדית ספד" כרך ו, ירושלים תרפ"ה, ע' 151—152].

[6]) כשנתמנה אח"כ לשר־המחוז בטרנופול היה מגין על שי"ר שכהן שם בדבנות.

[7]) נדפס ב: ישראל ויינלז, מבוא לספר „יוסף פערל, יידישע כתבים", ווילנא, 1937, ע' XXXI, הערה 1.

[8]) החרם נדפס בספר „חרב חדה" של אפדים דיינארד, קיארני, 1904, ע' 122 מתוך כ"י באוקספודד „זאת תורת הקנאות" של מחבר אלמוני.

[9]) שני מכתבים, נדפסו בספרו של ש. דובנוב „תולדות החסידות", תל־אביב תר"ף, כרך III, ע' 452—453.

[10]) בשנת 1798 בא לגליציה המגיד ישראל בן יהודה־ליב (לבל) מסלוצק, אחד הלוחמים החריפים בחסידות. בהיותו בקרקא הוחרמו ספריו ע"י לשכת־המכס, בהשתדלות החסידים. בספטמבר 1798 בא ללבוב, והחסידים יצאו לקראתו ברחוב יאנובסקה והכוהו.
כשנתקבל אח"כ לראיון אצל הקיסר פרנץ I בראשית 1799, הגיש לו לבל כתב־תלונה על החסידים. הקיסר הבטיח לו לחקור את הדבר. בתוצאות הענין נפגעו החסידים באופן קשה: השלטונות הוציאו איסור על אסיפות פומביות וצדיקי החסידים עזבו את גליציה ועברו לפולין. כן גם נאסר להכניס ספרי חסידות לגליציה.
Israel Loebel, Glaubwuerdige Nachrichten von einer neuen Sekte unter den Juden in Polen und Lithauen die sich Chassidim nennt und ihren, die Menschheit empoerenden Grundsaetzen und Lehren Frankfurt a/o 1799.
נדפס ב־ Sulamith Dessau 1807. t. II p. 308-333.

[11]) ד"ר שמעון ברנפלד: זכרונות, „רשומות", תל־אביב, תרפ"ו, כרך ד', ע' 170—171.

[12]) ארכיון משרד הפנים בוינה:
Carton 2580 ad 48, Febr. 1820.

הערות לפרק ט"ו

[1]) דליקות גדולות פרצו ברובע היהודי בשנים 1494, 1504, 1616, 1626.

[1א]) זכרונותיו של דרוזן לודביק־יוזף יאבלונסקי כ"י באוסוליניאון (לבוב), III, 4793.

[2]) ארכיון הנציבות בלבוב,
Fasc. 11. Allgem. Sachen Nr. 14690, 1830.

[3]) Wiener Staatsarchiv: S. A. 4200, 24.7.1832

[4]) ממשלת וינה התנגדה לסעיף זה מחשש הסתננות של יהודים זרים („די איינשלייכונג פדעמדער אינדיווידועןעדלייכטערט ווערדע"), ושינתה את הסעיף באופן שרק חבדים עשידים יכולים להצטדף לאגודה.

[5]) Archiv des Min. d. Innern. Polizeiakten Nr. 3348.

[6]) Dr. Gerson Wolf: Josef Wertheimer, Wien 1868, p. 105.

[7]) דו"ח של המוסד ע"ש ברנשטיין, לבוב 1864.

[8]) Galizisch-juedische Zustaende (anonym) Leipzig 1845 p. 14.

[8א]) Allgem. Ztg. d. Jud. 1837, Nr. 105, p. 419-420

[8ב]) A. d. M. d. J. IV, T. 1. 1828-1848 Fasz 278, 279

[8ג]) A. Z. d. J. 1840 Nr. 1.

[8ד]) כתבה זו חתומה A. B. asch (ברש) A. Ztg. d. Jdtms. 1839 Nr. 41

[9]) Dr. Majer Bałaban: Historia Zydów w Krakowie i na Kazimierzu t. II p. 537-538.

[10]) Wurzbach: Biographisches Lexikon fuer das Kaiserreich Osterreich Bd 24, p. 355-356.

[11]) **בנו היחיד של ד"ר רפופורט, חיים, שלמד רפואה** בוינה, טבע שם בבית מרחץ. בנותיו: 1) יורא (1808—1841) נישאה לד"ר יצחק גולדשמידט, רופא בברודי; 2) **זופיא,** נישאה לד"ר קאשוביץ, רופא, ואחרי מותו לבנקאי **מוריצי**

קלאר. 3) שרה, היתה נשואה לעו"ד אוסבלד מנקס. בתו הרביעית נישאה לרופא הידוע ד"ר אדם ברח, שנקרא גם ד"ר רפפורט, ע"ש חותנו.

12) ד"ר בלומנפלד נשא לאשה בשנת 1824 את לאה פראנגר מטרנופול וקבל רשיון לישיבתה בלבוב רק במקום שתי משפחות יהודיות שעברו לעיר אחרת. אחרי מותה הגיש בשנת 1844 בקשה לרשיון־כניסה בשביל רבקה לאנדסברג למטרת נשואין. שלטונות גליציה המליצו על בקשתו והציעו לבטל את האיסור בכללו. ב־6 בדצמבר 1846 המליצה לשכת־החצר על בקשתו, אך אישור הקיסר ניתן רק בשנת 1848, וזו לשונו:

Allerhoechste Entschliessung vom 5 December 1848
Prot. Nr. 41.198
Von den in dem Hofkanzleidekrete vom 4 April 1805 enthaltenen Beschraenkungen der Lemberger Israeliten in Ansehung der Wahl ihrer Gattinen aus anderen inlaedischen israelitischen Familien hat es fuer die Zukunft abzukomen. Ferdinand

13) ארכיון הנציבות בלבוב, תיק 11/2
A. M. d. J. IV T 1. 1828-1848. Fasz. 278

14) Wiener Staatsarchiv S. A/1866

14א) A. Ztg. d. J. 1843 Nr. 17 p. 256.

15) Wr. St. A. S. A/2075, 19 Mai 1843.

15א) וזו לשון החלטתו:
"Dem Gesuche der israelitischen Gemeinde zu Lemberg um Aufhebung des Lichterzuendungsaufschlages finde Ich unter den dermaligen Verhaeltnissen keine Folge zu geben.
Schoenbrunn, den 22 Juli 1843. Ferdinand.
Staatsarchiv SA. 2871.

15ב) Orient 1842, p. 237.

16) A. Ztg. d. Jdtms. 1843 Nr. 17 p. 256, Nr. 24; Orient 1844 p. 254.

17) וזו לשון החלטתו: "Die Antraege der Studien Hofkomission zur Errichtung einer eigenen deutsch-israelitischen Hauptschule in Lemberg erhalten Meine Genehmigung mit dem Beisatze, dass Ich fuer die Erfordernisse dieser Schule die Einhebung der angetragenen Abgage vom Koscher geschlachteten erwachsenen Hornvieh insolange gestatte, als nicht oeffentliche Ruecksichten die Aufhebung oder Aenderung dieser Abgabe nothwendig machen. Wien. 16 April 1844. Ferdinand.
(Archiv Kultus Min. 23a Lemberg ed 2721 Z. S. 271-4540).

18) על יסוד ה„טמפל" ופעולתו של המטיף א. כהן — ראה מאמרו של צבי קארל, בכרך זה.

19) בנו יצחק יונה גדינס היה צנזור לשפה העברית במשטרה ומומחה לשפה העברית בבית־המשפט בלבוב.

19א) מיכל וולף נולד ב־2 בינואר 1807 בגווייטץ (מורביה), היה מורה לשפה העברית, אחרי מותו של אברהם כהן רצו אחדים מראשי־הקהלה למנותו לרב ומטיף, אולם הדבר לא עלה בידם והוא נשאר כמורה בבית־הספר היהודי ולימד דת בבתי־הספר הכלליים במשך ארבעים שנה ומעלה. גם הוציא לאור ספרים: תרגום גרמני של „שמונה פרקים" לרמב"ם (1871), הוספות ל„אוצר השרשים" של בן־זאב (לבוב, 1880), וגם מאמרים והעדות על תרגום ה„פשיטא". גם הדפיס שירים בלשון סודית ב„אוצר חכמה", „הבקר אור" ו„בית אוצר הספרות". בנו יחידו היה שופט בית־המשפט העליון והוא המיר את דתו.

19ב) אחרי מותו של יוסף טאדלר (1854) נתמנה לצנזור ספרים עבריים.

20) Staatsarchiv SA/836, 1846.

20א) למשל תיקי הארכיון של המיניסטריון לעניני־פנים בוינה —
IV T 1 Galizien Fasz 277, 278 (1828-1848)

21) מיהודי גליציה שיצאו לפולין להשתתף במרד היו: 1) מרקוס פרנקל, תלמיד הפקולטה לפילוסופיה באוניברסיטת לבוב; 2) יוסף קרוכמלניק מברודי, חירורג (יתכן שהוא בנו של ר' נחמן קרוכמל; כידוע, היה לו בן, יוסף, שלמד רפואה ואח"כ יצא לרוסיה); 3) דוד רוטנברג, חירורג; 4) אברהם שטיינר, חירורג; 5) ברוך מאוריצי, תלמיד הפקולטה למשפטים בלבוב; 6) אדולף(?) קורנברגר, תלמיד הפקולטה למשפטים בלבוב. 7) לודוג(?) גרינפלד, תלמיד הפקולטה למשפטים בלבוב; 8) יעקב הילר, חירורג מברודי; 9) ויקטור ברוצקי, ממחוז סטניסלבוב; 10) איגנץ ברוצקי, ממחוז טרנוב; 11) שמעון באל, ממחוז סאנוק; 12) יוסף אייזלר, ממחוז זלוצוב; 13) אדוארד קורצווייל, מלבוב; 14) דוד רוטנברג מברודי, תלמיד רפואה; 15) איגנצי קארגר, מלבוב; 16) אברהם שוואבה, תלמיד הגימנסיה בלבוב.
Jozef Bialynia Cholodecki: Lwów w czasie powstania listopadowego. Lwów 1930. p. 36, 37, 42.
Mgr. Karol Lewicki: Uniwerzytet lwowski a powstanie listopadowe. Lwów 1937. p. 143, 146, 149.

21א) Wr. Staatsarchiv: Zentrales Informations-buero: 20/59 Vortrag Gf. Taafe.

21ב) Informbuero Prot. CLXX 688 e.a. 1834.

22) A. Z. d. J. 1846. p. 659, 667-670, "Ein Schreiben des Verfassers der Wanderungen ueber Galizien etc."

23) בשנת 1844 הופיע בגליציה, מטעם האגודה הדמוקרטית הפולנית בורסאיל, טאופיל וישניובסקי כשליח לאיסוף כספים לטובת בתי־ספר צבאיים פולניים באמיגרציה. בשנת 1845 הפעילו שליחי האמיגרציה הפולנית מחתרת לעורר מרד בעזרת האכרים. אחד השליחים, אדוורד דמבובסקי, הציע למדינאי הפולני פראנצישק סמולקא בלבוב, שיקבל על עצמו את ההנהלה הראשית של המרד, והבטיח כי 60.000 אכרים בגליציה יצטרפו למרד. סמולקא הכיר מיד את הסכנה שבהרפתקה כזאת ודחה את ההצעה להשתתף בה בטענה, שהאכרים יצטרפו לממשלה ויעזרו לה לדכא את המרד, שיראו בו רק מעשה של האצילים. כמעט כל מנהיגי הפולנים בגליציה המזרחית התנגדו להרפתקה זו וגילו דעתם שצריך לרכוש קודם את לב האכרים ע"י שחרורם מן הצמיתות והשעבוד לבעלי האחוזות. בספטמבר 1845 נפוצו בלבוב שמועות שהמרד יפרוץ במהרה. נשיא הגוברניום, פרנץ קריג פון הוכפלדן, הצהיר בפני מספר צירים של הסיים, שהמרד לא ימשך אלא שלשה ימים, ואחרי־כן יהיה שקט במשך מאה שנים. בינואר 1846

התקיים בקרקא כינוס חשאי של שליחים מכל פולין, בו נבחרה ממשלה לאומית. כמפקד המרד נתמנה לודביק מירוסלבסקי, שהגיש גם „תכנית קרבית". בלבוב הוקם ועד מהפכני שהוציא כתב־עת „קוסא" (חרמש) והוסכם להכריז על המרד ב־20—21 בפברואר 1846, לאסור את ראשי השלטונות במסיבה (באל), שנערכה בארמונו של הארכידוכוס פרדיננד. אולם בפוזנא נאסרו מירוסלבסקי ועמו כ־1000 מורדים פולניים. המדד פרץ בקדקא ובמחוז טרנוב בלבד, אך האכרים, בראשותו של יעקב שעלא, מכפד סמארז'ובה, התנפלו על המורדים, הכמריב, הכנסיות, בעלי האחוזות, והרגו, שדדו והרסו בלי רחמים: האכרים הביאו בעגלות את גויות הנרצחים כדי לקבל את השכד, שהובטח להם ע"י הסטרוסטה בדיינל. גם במחוז דישא התכוננו האכרים למבצע כזה, אך הגנרל לגדיק (הונגרי), פיזד את הכנופיות. לעומת זאת ארגן סגן־אלוף בענעדעק, חתנו של קדיג, הריגה כזאת בבוכניה. בגליציה המזרחית היו התפרעויות ע"י נאדאיוב ובהודוזא.

המרד פדץ רק בשטח הרפובליקה של קרקא. בראשותו של הדיקטטור טיסובסקי, וכעבוד ימים מספר דוכאו המהומות וב־11 בנובמבד 1846 סופחה קרקא לאוסטדיה.

בתוצאות המאודעות בגליציה שאודגנו, כפי שהובדר, לפי החומד באדכיונים, ע"י הפקידות האוסטרית בגליציה בראשותם של קדיג, קדאוס וסאחר־מאסוך — היוכרחו שלטונות וינה להכיר באשמת האדמיניסטרציה. קריג הועבד ממשדתו ובמקומו בא גדאף פרנץ סדפין סטאדיון כנציב־גליציה והוא השתדל לפתוח תקופה חדשה במדיניות האוסטרית בשטח שלטונו. ביום בואו לבובה, ב־31 ביולי 1847, הוציאו להורג בתליה את המהפכנים הפולניים תאופיל וישניבסק ויוזף קאפושצינסקי.

[24]) וזו לשון תשובת הממשלה:
Nr. 153/pr. Lemberger Israelitischer Gemeindevorstand.

Auch das fernere Anerbieten der Errichtung eines bewaffneten Korps von Juden wurde gnaedigst mit dem Beisatz aufgenommen, das es gegenwaertig wo die Ruhe der Provinz und der Hauptstadt in keinem gefaehrlichen Grade bedroht ist, nicht angenommen werde, dass jedoch die Regierung in dem Gottlob unwahrscheinlichen Falle einer Gefahr von dem Patriotischen Antrage der hiesigen Judengemeinde Gebrauch machen wuerde.

Es gereicht mir zum Vergnuegen dieses dem Vorstand der israelitischen Gemeinde zu eroeffnen, und ich erwarte, dass Alles werde vorbereitet werden, um bei eintretender Gefahr das betreffende Korps aufstellen zu koennen. Milbacher mp. vom k.k. Kreisamt
Lemberg am 3 Maerz 1846
An den isr. Gemeindevorstand hier
A. Ztg. d. J. 1847 Nr. 36

[24א]) Archiv d. Min. d. Innern: IV T 1 Consigna-

[25]) tion Nr. 979 e. a 1846.

[26]) Fasz 11 Allgem. Judensachen Nr. 48 122 e. a. 1847

[27]) Fasz 11 Allgem. Judensachen Nr. 345 Z 57140 e. a. 1847

[28]) Fasz 11 Nr. 1403, 11252

[29]) כ"י התזכיר נמצא בארכיון הנציבות בלבוב 1819—1847. Fasz 11/2

[30]) מנחם־מנדל בן דוב־בד (עמנואל) רוזנטאל, נולד 1799, היה סוחר ואח"כ מורה בגיסינג ובסוף ימיו בואראשדין, שם נפטר בשנת 1871. השתתף ב„כוכבי יצחק" חוב' י"ט, כ"ב, כ"ג. פרסם מחברת „עמק שושנים" (אופן, 1839), נגד שי"ד על דברי הזלזול בחכמי התלמוד. הוא נסע לפראג ויצא נגד שי"ד בתוקף, עד שפרנסי הקהלה ביקשו את השלטונות לגרשו מפראג.

[31]) תכנית „ירושלים" נתפדסמה בחובדת הראשונה, בחרוזים אלו:

קורות ימי קדומים
לעברים ולכל הלאומים,
דברי תבונה ודעת
נעימים לאזן שומעת,
מליצה חידות ומשלים
להעיר לב הנפתלים.
שירים נעימים ונשגבים
בדברי מוסד משולבים,
שפוני הבריאה ותעלומיה
הגומלות טובה לדודשיה,
מלאכת חכמי חדשים
וספרי מדע חדשים.
ספרי קודש נושנים
שהיו בחושך נטמנים,
באורי פסוקים נעלמים
מנבוני־עם וחכמים.

[31א]) מכתבים אחדים נדפסו ב„כוכבי־יצחק", חוב' י"ח (עמ' 39—40), כ"ח (73—74), ל"ה (עמ' 49). „בית אוצר הספרות" (ירוסלב, תדמ"ז) ע' 60—62, ב„הבקד אוד" ו„עברי אנכי". ינטא וואהלדנד נפטרה בלבוב בשנת 1891.

הערות לפרק ט"ז

[1]) כתבות מלבוב ב:
Orient 1848 p. 118. 23/3, 24/3. Allg. Ztg. d. Jt. 1848, 24/3 Nr. 16, p. 241.

[2]) עוד לפני מתן הקונסטיטוציה חשבו גב בחוגים הקונסדבטיביים על שינויים במצב היהודים. הרוזן קאזימיר סטאדניצקי, חבר ועד־הסיים הישן ויועץ־הגוברניון, עיבד הצעת־חוק של הבחירות לסיים הגליצאי, והציע שרב העיר לבוב יהיה נציג הדת היהודית בסיים העתיד לבוא.
Bronislaw Lozinski: Szkice z hist. Gal. w XIX w Lwów 1913, p. 81.

[3]) בארכיונו של פרופ' ד"ר מאיר בלבן ז"ל. נדפס גם ב„היסטארישע שריפטן פון איווא, II, ע' 634—638 (ד"ר י. שאצקי: ארכיוואליא).

[4]) זיאמיאלקובסקי מספר בזכדונותיו, שהורוויץ היה המקשר בין המשלחת הפולנית ובארון פריירא, מבעלי ההשפע בחוגי הממשלה, ויועץ החצר קליילה, שניסח את תשובת הקיסד לפטיציה הפולנית.
(Ziemialkowski t. II p. 146).

[5]) Dr. Ph. Friedmann: Die galizischen juden im Kampfe um ihre Gleichberechtigung (1848-1868). Frankft. a/M. 1929 p. 55.
לדעתו, גם ד"ר אוסבלד מנקס השתתף במשלחת, כפי שמסופר

בקונטרס שפורסם בשם מושאל „מאליש קארול". אכן ד"ר פרידמן טועה בהנחתו מפני ששם „מאליש" אינו שם־מושאל של ד"ר מנקס אלא שמו של אחד מחברי המשלחת הפולנית ד"ר קארל מאליש, עורך־דין בלבוב.

Stanislaw Schnur-Peplowski
Z. przeszlosci Galicyi (1772-1862(Lwów 1895 p. 497.
Stefan Kieniewicz: Galicia w latach 1846-1848.
Wiosna ludów (1848) na zemliach polskich. Warszawa 1948 p. 292.
Julius Starkel: Rok 1848. Lwów 1899, p. 95.
Wladyslaw Zawadzki: Rok. 1848. Lwów 1878 p. 35

(6 Florjan Ziemialkowski: Pamietniki. Krakow 1904 tom II pp. 48, 68, 73.

(7 7 נציגי האינטליגנציה הפולנית (פיוטר גרוס, אלבין דיבנבאואר, פראנצישק סמולקא, רוברט הפרן, יאן דובר־זאנסקי, ד"ר אלכסנדר סנקובסקי, מאוריצי סרוצינסקי), 9 נציגי בעלי־האחוזות, 3 עירונים, 3 כמרים רותנים, 2 יהודים, 1 כומר פולני.

(8 ראה מאמרי „על העתונות העברית והיהודית בלבוב" בכרך II של ספר זה. לפני ביטול הצנזורה הופיעו בלבוב רק 2 עתונים: „גאזעטא לוואווסקא", דזיענניק מוד פאריסקיך".

אחרי 7 חדשים של ביטול הצנזורה, יצאו לאור 13 עתונים ושבועונים, והם:
1) Dzienik narodowy (דמוקרטי קיצוני) 2) Postep (בטאון המועצה הלאומית), אחרי 3) Gazeta powszechna שהמועצה הוכרה כגוף פוליטי, הסבו את שם הבטאון ל: Polska Gazeta Narodowa 4) Rada Narodowa 5) (בטאון של בעלי־אחוזות, שהוקם נגד המועצה הלאומית ע"י גבלרט פאווליקובסקי); 6) Zoria Halycka (בטאון הריתיים); 7) Tygodnik polski (שבועון פוליטי ספרותי, בעריכתו של ההיסטוריון הידוע קארול שאינוכה); 8) Urzednik prywatny (בטאון אגודת פקידים פרטיים, שנוסדה ביזמת המועצה הלאומית); 9) Kurjer lwowski (עתון עממי בלתי־תלוי); 10) Przyjaciel dzieci, 11) Przyjaciel ludu. בקדקא יצאו לאור 5 עתונים, בטדנוב 1, בסטניסלבוב 1, ועתון ממשלתי: Gazeta lwowska

(9 כעבוד זמן קצר, כשחדרו לציבור הפולני דעות אנטישמיות ונפוצו כתבי־פלסתר נגד היהודים וגם בגברדיה „התעוררה אנטישמיות", פרסם יוהאן בייזר שיר בשם: „דער יודע אן די קריסטליכען פרייהייטס־קעמפער", בו הוא פונה אליהם בקריאה:

Reicht die Hand ihr Christenbrueder
Reicht sie dem Juden hin
Lasst der Freiheit sonnige Lieder
Auch das Judenherz durchgluehn
Lasst ihn nicht vereinsamt stehen"

(10 Vernimm es Freundlich ich bin ein Pole
Ein Pole und ein Jude sein
Das ist des Unglueckѕ Doppelkranz

(11 Busch Centralorgan 1848 p. 141.

(12 לפי הצעתו של פקיד הנציבות וחבר־המועצה הרוזן אגנור גולוחובסקי (פולני) עובדה תכנית להקמת „מועצה רותנית" (ראדא שוויענטאיורסקא) בראשותו של ההגמון האוניטי גריגור יאחימוביץ (משנת 1859, מטרופוליט בלבוב), חברי המועצה הרותנית נטו לצד רוסיה והטיפו לחלוקת גליציה לשתי פרובינציות: מערבית ומזרחית, תכנית שהוצעה עוד בשנת 1846 ע"י מטרניך.

האינטליגנציה הרותנית, בראשותם של **פוז'ינא, אנטוני דובקיביץ ויוליאן הורושקיביץ**, יצאה נגד **פעולות המועצה** וביחוד נגד הגשת התזכיר מ־19 באפריל 1848. הם הטיפו למיזוג רותני־פולני מבחינה לאומית־מדינית והקימו נגד המועצה „שווינויוודסקה" את האיגוד „הרותני" (זבוד רוסקי). בישיבה הראשונה ב־15 ביוני 1848 הציע **הירושקיביץ** בנאום־התכנית, שמתפקידו של „האיגוד" הוא לקיים שלום בין כל האומות בגליציה: הרותנים, הפולנים, הארמנים והיהודים ולמזגם לגוף אחד שיעמוד בפני הממשלה והקיסר ויתמוך בדרישותיו. „האיגוד" הצטרף למועצה הלאומית ושיגר אליו 4 נציגים. „האיגוד" הוציא־לאור את העתון „דיענניק רוסקי" כנגד הבטאון של המועצה „זוריא האליצקא".

(13 Busch, Centralorgan, 1848, No. 5

(14 Wiener Haus Hof u Staatsarchiv: Ministerratsprotokolle, 1848, Z 6281 ddo 5/5 1848.

(15 Ministerratsprotokolle, 1848 Z 957, ddo 22/v Z 959 ddo 24/v 1848.

(16 אלמוני (מאנשי הגבורדיה) מחסידיו של הרב כהן פירסם מכתב־גלוי נגד קונטרס זה.
Offenes Sendschreiben an die Petitionaere und sogenannten Verfechter des Orthodoxen Judentums gegen den Herrn Kreisrabbiner Abraham Kohn in Lemberg (1848).
מלבד זה יצא־לאור גם עלון שני:
Einige Worte an die Unterzeichneten der Petition Betreff der Entfernung des Kreisrabbiners Abraham Kohn.

(17 Busch, Centralorgan, 1848, Nr. 21

(18 Busch, Centralorgan, 1848, Nr. 22

(19 Dr. Majer Balaban: Dzieje Zydów w Galicji p. 133.

(20 Dr. Ph. Friedmann: Die galizischen Juden im Kampfe um ihre Gleichberechtigung 1929 p. 65.

(21 Allg. Ztg. d. J. 1849 Nr. 3

(22 מראשית שנות הארבעים התלבטו השלטונות כיצד לפתור את בעית הצמיתות של האכרים. ביחוד החריפה הבעיה אחרי מאורעות בגליציה בשנת 1846, בהם נהרגו רבים מן האצילים הפולניים ע"י האכרים. אחרי המאורעות נשלח לגליציה רודולף סטאדיון — אחיו של הנציב — לשם הכנת דו"ח והצעות. הועדה שנתמנתה ע"י הקיסר, בראשותו של האדטיג, בדקה את הדו"ח שבו הביע סטאדיון ספקות אם רצוי הדבר למסור קרקעות לידי אכרים, שהם עמוסי־חובות, ואדמותיהם משועבדות למלווים יהודים וישנה סכנה שמשקיהם יפלו לידי היהודים.
Hans Schlitter: Aus Oestereichs Vormaerz
I. Galizien und Krakau Zuerich-Leipzig-Wien 1920 p. 47, 109.
מסבות אלו חששו גם בעלי האחוזות הפולניים לפתור באופן פתאומי את בעית השעבוד.
רוב הפקידים האוסטריים ראו את סיבת התפרצות המהומות בשנת 1846 לא בשיפוט שהיה בכפרים בידי בעלי־האחוזות, אלא ביהודים המנצלים את האכרים כמלווים. בדו"ח של אחד הפקידים הבכירים בגליציה נאמר: „היהודי

הוא בשורה הראשונה העלוקה האכזרית של האכרים", „רמאותו וערמומיותו מבלבלים ומטמטמים אותו". אמנם פקיד זה מדגיש, שהמצב הקשה — עומס המסים המוטל על היהודים — מביאים לידי כך, ולכן קשה לקבוע שהיהודי הוא הוא שגורם לדלדולו, אי־מוסריותו והתנוונותו של האכר בגליציה. סכנה יתרה גורמים היהודים בערים ע"י הפרעתם לפיתוח המעמד הבינוני. לפי הדו"ח יש מוצא אחד, „להשמיד את היהודי ביהודי ולעשותו נוצרי או לאסיר עליו לחיות במדינה נוצרית".

(Bronislaw Lozinski: Szkice z historji Galicji w xix wieku p. 317-319).

23) נדפס ב„היסטארישע שריפטן" ו, ע' 744—748 (ד"ר מאיר בלבן, „פון מיין ארכיוו").

24) Zentralorgan, 1848, p. 138, 147.

24א) Zentralorgan 1848 Nr. 12, 12/VI. p. 170; Nr. 20 22/VII p. 230.

25) נגד מינץ פורסם גם עלון אלמוני בשם:
Wie gelangt man in den Himmel Deutscher . Grammatik. Glossen zu der Schrift: Ein Wort zur Zeit von M...r M. tz Lemberg 1848.
Gesamtertrag fur die Nationalgarde.
העלון מאשימו כמחבר התזכירים והפטיציות, שהאדוקים מגישים לשלטונות ועצה יעוצה לו שלא ישתדל להבחר כנציג־העם. „במשקל יותר גדול ובהבנה יותר מתאימה ייצגו את עניננו הקדוש סאנגושקו, לובומירסקי ובורקובסקי הידועים כלוחמי־חרות ואוהדי ליבראליזם".

26) בכל גליציה (כולל בוקובינה) נבחרו 108 צירים מתוך 383 צירי־הפרלמנט, ובכללם 4 יהודים: המטיף יצחק־נח מאנהיימר בברודי, אברהם הלפרן בסטניסלבוב, קארמין בטרנופול והרב ר' דב בעריש מייזלש בקרקא.

27) בגל' 14 מיום 4.8.1848 כותב „צייטונג": „מיר יודען האָבען ניט געוואָלט אים טעמפעל יזכור מאכן דען עס וואר ראש חודש אָבער וויל די ווארא נארודאווא האָט עס פערלאַנגט האָט מען פאַרנאַכט זיך פערזאַמעלט אין טעמפעל, עס ווארען דאביי פיעלע אקאדעמיקער, אייניגע קאמפאניען פאָן דער נאציאָנאַל־גארדע זעהר פילע יודען, מעהר פרויען. דער חזן האָט מיט דעם כאָר מנחה געבעט פערריכטעט און דאן האָט ער געמאכט דריי אל מלא רחמים, איינעם ווישניעווסקי, איינעם קאפושצינסקי אונד איינעם שפיצערן, א יודישען סטודענט וואָס איז געפאלען אין וויענער רעוואָלוציאָן אם 13 מערץ און געזאָגט יושב בסתר עליון. און צולעצט איז איין דייטשעס געבעט פעריכטעט וואָרדען".

28) Zentralorgan 1848 p. 104

29) הנוסח המלא נדפס ע"י ד"ר מאיר בלבן: „פון מיין ארכיוו ב„היסטארישע שריפטן" — איווא כ' ו, ברלין, 1929, ע' 741—745.

30) Gotthilf Kohn: Abraham Kohn. Lemberg 1898 p. 174.
אשתו של הר' אברהם כהן הודיעה על מצבו לגיסה, ברנהרד כהן, ב־15 באוגוסט 1848, בדברים אלו:
"Mein lieber Abraham hat Jhnen gewise nicht mitgeteilt, was diese Schurken, Bernstein, Ornstein Muenz und noch einige anstellten, wie sie das gemeine Wolk gegen ihn aufhetzten, Geld versprachen u. gaben, und eine gaenzliche Verwirrung in der Gemeinde anrichteten. wie sie sogar Leute von dem verrufensten Charakter aufforderten ihn zu ueberfallen u zu misshandeln, was auch einmal geschah waehrend er von der Schule nach Hause ging. Auch die Kinder misshandelten sie so, um uns das Leben hier zu verleiden" (Gothilf Kohn l.c. p. 206)
והרב כהן בעצמו כתב לאחיו ב־14 באוגוסט 1848:
"Endlich habe ich noch zu berichten dass unsere orthodoxen Schurken wieder das Haupt erheben, am Cholhamoed den Poebel gegen mich gereizt und Klagen und Denuntiationen im Menge verbreitet haben. Der Vorstand ist laengst vernichtet, ohne Ansehen und Bedeutung, aber die jungen Leute welche erst kurzlich die juedische Tracht abgelegt. haben, hielten und halten sich wacker und die Gemeindeverhaeltnisse werden ganz neu regulirt werden".
Gothilf Kohn: Abraham Kohn im Lichte der Geschichtsforschung Lemberg 1898 p. 196.

31) Gothilf Kohn l.c.p. 174.

32) „צייטונג" של מאהר כתב ב־9.8.1848 (ע' 147):

„אַ טרויריג נאַכריכט ברינג איך אייך יעצט מיינע ליבע לעזער און לעזערינען. א גרויס אונגליק האט אונז יעצט געטראפען, אונזער הער קרייזראבינער הרב החכם ר' אברהם כהן איז געשטארבען. גלויבט אבער ניכט דאס ער איז געשטארבען איינען נאטירליכען טאד, ניין מאן האט איהן פערגיפטעט, גלויבט איהר פיללייכט איהן אלליין, ניין איהן מיט זיינער פרוי 5 קינדערן און 2 דינסטען, האָבט איהר נאָך זאָ עטוואָס געהערט?"
והעתון מזהיר: „יעצט זעהט מיינע טייערע פריינד צו וואס מחלוקת פיהרט און וויא געפעהרליך עס איזט".

33) Dr. Majer Balaban: Historja lwowskiej Synagogi postepowej, Lwów 1937 p. 58-59.
ההספדים של ד"ר בלומנפלד, וולף ופרנקל יצאו־לאור ברפוס:
1) Dr. E. Blumenfeld: Worte an der Leiche des seligen Rabbiners Abraham Kohn, gesprochen im israelitischen Tempel am 8 September l. J. (1848) Gedruckt bei Michael Poremba Lemberg.
נדפס גם ב: Historja lwowskiej Synagogi p. 59-60.
2) Worte des Trostes am Grabe des frommen lemberger Rabbiners Abraham Kohn זצ"ל gesprochen von Michael Wolf. Lehrer an der isr. Hauptschule.
נדפס ב: Gothilf Kohn, p. 280-287
3) Nekrolog Lemberg den 8 Sept. 1848 Bernhard Frenkel oeffentlicher Lehrer an der isr. Hauptschule.
נדפס ב:
Dr. Majer Balaban: Hist. Lwowskiej Syn. p. 279
מלבד ההספדים נדפס שיר בגרמנית של הנוטריון יוסף בלומנפלד:
Eine Thraene auf das Grab des verewigten Rabbiners Abraham Kohn. (Lemberg den 9 Sept. 1848).
נדפס ב„היסטארישע שריפטן" ו, ע' 748—751 ובספרו של ד"ר מאיר בלבן:
Historja lwowskiej Synagogi p. 280-281.
אברהם כהן שימש גם נושא למחזה בפולנית:
Emil Roniecki: Wielki Rabbi Abraham. Tragedja w 5 aktach. Lwów 1875.

Entwurf der Grundrechte des oesterreichischen (34
Volkes 1-29.

על חופש הדתות ושוויון אזרחי־פוליטי דנים בהצעת הפרלמנט 16—13 §§.

(35 למען ביטול מסי היהודים דברו צירי גליציה: פרדוביץ, סיאראקובסקי, ד"ר דילבסקי, הרוזן בורקובסקי, פופיאל; ומשאר הצידים — שאבל, מרצה ועד־הכספים לאסר, בראונר (והוא דרש לבקש את סליחת היהודים על העוול שנעשה להם במסים כאלה). הכומר הקטולי מוינה פיסטר, שוסלסקא, אומלאופט, בורוש. גם שר־האוצר פיליפ פרייהר פון־קדאוס (יליד לבוב) המליץ על ביטול המסים.

עוד בישיבה מ־6 בספטמבר 1848 הציע פון־קדאוס, בקשר להצעה על הכרות המסים הישירים והבלתי־ישירים לשנת 1849, לבטל את מס־היהודים החל מ־1 בנובמבר 1848, מפני שמס־היהודים הוא בניגוד גלוי לעקרון של שוויון־האזרחים המודגש בתחיקה.

Stenographische Berichte ueber die Verhandlungen des oesterreichischen konstituierenden Reichstages Band II p. 559, 615-618, 795. 806.

(36 „צייטונג", גל' 26, מיום 27.10.1848.

Haus-Hof u. Staatsarchiv; Wien. Minister- (37
ratsprotokolle 1849: Ministerratsprotokol
vom Februar Z. 527 e.a. 1849.

(38 בישיבה זו נתקיים דיון על הצעת חוקי־היסוד של ועד־התחוקה בפרלמנט בקרמזיד. בויכוח על הסעיף 17 של התחוקה מ־25 אפריל 1848 וסעיף 16 של הצעת ועדת־החוק של הפרלמנט בקרמזיר, הקובע שכל אזרח אוסטריה נהנה מחופש הדת והמצפון ואין הנאה מזכויות אזרחיות ופוליטיות קשורה בדת, והכולל למעשה את שווי־הזכויות ליהודים, הביע מיניסטר־החקלאות טינפלד את חששותיו שהפעלת הסעיף תגרום לפדעות בפרובינציות, שאסור עוד ליהודים להתגורר בהן. הוא הציע למסור את ההכרעה למועצות הארציות ולעידיות. יתד המיניסטדים הביעו את דעתם שלא רצוי להגביל בתחוקה את זכויות היהודים.

בישיבה מ־20 בפבדואר 1848 (פדוטוקול מספר 533) חודש שוב הדיון, כשברון קיבק הציע נוסחה בלתי־ברורה שנתמכה ע"י המיניסטרים קולמר וטינפלד. לעומת זאת המליצו המיניסטרים, ברון קרויס (מי שהיה פקיד הגוברניון בלבוב) וד"ר באך לתת ליהודים שווי־זכויות מלא. באך טען, שבאם יתנהגו ביהודים מנהג של „פאריאס" (שפל־דרגה) יווצר מצב מסוכן. „הם בעלי השפעה בעתונות, באספות־עם, ולרשותם סכומי־כסף עצומים". יש לתת להם שווי־זכויות מלא, אמנם בהגבלה אחת: לאסור עליהם רכישת קרקעות וזכות ישיבה בפרובינציות שאין בהן יהודים. הנוסח הנ"ל נתקבל לאחר ויכוח.

Staatsarchiv Wien J.B. 8013 e. a. 1851. (39
Bericht des K.K. Lemberger Strafgerichtsvorstehers und provis. galiz. General Prokurators (Pohlbaum) an den Justminister R. v. Kraus ueber die politischen Umtriebe und ueber den am 1 und 2 November 1848 in Lemberg zum Ausbruch gelangten Aufstand.

(40 יאבלונובסקי היה חבר הסיים הגליצאי ומפקד הגברדיה הלאומית.

Ludwig Jablonowski: Zlote czasy i wywczasy, pamietnik szlachcica. Poznan p. 183.

Rede gehalten am 15 Maerz 1849 bei der (41
Gottesdientlichen Feierlichkeit zur Begruessung der von Sr. Majestaet verliehenen Verfassung im Tempel der Fortschriftlichen Jsraeliten zu Lemberg von Dr. Moritz Loewenthal Rabbiner und Prediger zu Lemberg, herausgegeben vom Vorstande der isr. Gemeinde als Aufruf an alle isr. Gemeinden des Landes, ihre freudige Theilnahme am neuen Vaterlande durch patriotische Gaben an den Tag zu legen. gedruckt bei Joseph Schnayder 1849.

הערות לפרק י"ז

(1 ארכיון מיניסטריון הפנים M.d.J. IV T. 8. 2447 e.a.
1851/1852

(2 יומנו של פדייהד פון קיבעק מ־30 ו־31 בדצמבר 1851:
מצוטט ב: Joseph Redlich: Kaiser Franz Joseph von Oesterreich, Berlin 1928. p. 93.

(3 Ministerkonferenzprotokolle 1852 Z. 653
d.do 3/3 1852

(4 Ministerkonferenzprotokolle 1852 Z. 3646
d.do 13/XI 1852.

(5 Ministerkonferenzprotokolle 1853 Z. 2761
d.do 11/VIII 1853.

(6 הרצאתו של שר־המסחר והאוצר באומגאַרטן
IV T. 10 Z. 1549 ex/1861.

(7 Dr. Stan. Hoszowski: Ekonomiczny rozwoj Lwowa w latach 1772-1914 Lwów 1937.

(8 העזבון לטובת מוסדות־צדקה ויסוד בית־יתומות הגיע לסכום 50.000 פלורין.

(9 A Ztg. d. Jdtms. 1854. 7/VI.

(10 „אחרי מותו של הרב אברהם כהן, נתקבל למטיף ד"ר מוריץ לונטאל, אך הנהלת ה„היכל" לא היתה מרוצה בו, כי לא היה מטיף מנוסה ולא התמצא „בסעדות הים הלבובי" היה מאריך בנאומיו והרצאותיו. ב„וינער בלעטיר" של לטדיס פרסמו „ידידי ההתקדמות" מכתבי־תלונה נגדו ודרשו את התפטרותו (תוספת לגליון 15 ע' 139, 141 (גליון 23 ע' 213—214) ד"ר לונטאל נענה לדרישות, עזב את כהונתו והתישב במושציסקה כבעל־אחוזה. בשנת 1851 הוצעה משרת המטיף לרב אלבדט כהן שהיה רב בעיר דראיניץ בבוהמיה. והוא דחה את ההצעה. בהמלצת שי"ר נתקבל כמטיף ד"ר שמואל אדלר, שהיה רב באבציי, הסן (גרמניה). השלטונות לא רצו להסכים לקבלתו מטעמים מדיניים כפי שלמדים מתעודה של משרד הפנים בוינה:

IV T 14.799/1141 1855. 2 Juli

Der Lemberger isr. Gemeinde Vorstand hat mit dem Dr. Samuel Adler in Abzey im Grossherzogtum Hessen unter der Bedingung der nachfolgenden behoerdlichen Genehmigung den Vertrag geschlossen, worin ihm die Stelle des dritten Religionsweisers und eigentlichen Predigers in Lemberg fuer die Lebensdauer uebertragen wird. Nachdem aber das vom Grossherzogl. Kreis-amte Hessen- ausgestellte Leumundszeugnis die Bemerkung enthaelt, dass der-

selbe, sei es aus Eitelkeit oder Furcht, sich im J. 1848 verfuehren liess an der Stelle des Gebetes fuer den Grossherzog. Koenigl. Hoheit, Zeitlang eine Fuerbitte fuer den "Fuehrer des Volkes" einzuschalten, so nahm die Statthalterei Anstand, den Vertrag gleich definitiv zu genehmigen und gestattete blos, dass Dr Adler waehrend eines Jahres provisorisch als Prediger bei der Lemberger Gemeinde fungiere um dann in genauerer Beodachtung sein Benehmen Anhalhaltspukte zur Beurtheilung gew. ehren wuerde, ob er einer stabilen Anstellung und der Aufnahme is den oesterreichischen Staatsverband wuerdig sei.

Gegen diesen Ausspruch der Statthalterei hat die Lemberger Gemeinde eine Berufung eingebracht. Zugleich wurde aber in der h.o. Note v. 4/III 1855 bemerkt, dass das Ministerium des Jnnern insofern das selbe in die Lage kaeme sich von seinem Standpunkte ueber die Zulaessigkeit der Einbuergerung Dr. Adlers auszusprechen und die gegen ihn vorliegenden Daten jedenfalls Anlass nehmen muesste vorlaeufig auf eine naeher aufklaerende Sicherstellung seiner politischen Handlungen und Gesinnungsweise zu bestehen. Jnfolge der in dieser Note gleichfalls hervorgehobenen Andeutung hat sich das Kultusministerium an die K.K. Oberste Polizeistelle mit der Anfrage gewendet ob von ihrer Seite gegen den dem Dr. Adler zu gestattenden Aufenthalt in Lemberg Anstand obwalte. Hierauf eroefnet die K.K. Polizeibehoerde, dass Dr. Adler nach eingezogenen Erkundigungen ausser dem obigen Vorfalle keinen Anlass zu einer Wahrnehmung gegeben habe, welche dessen politische Gesinnung und Tendenz in einem unguenstigen Lichte erscheinen liesse und dass selbst die Verantwortlichkeit fuer jenen Vorfall mehr dem damaligen demokratischen Gemeindevorstande von Abzey als dem Dr. Adler zur Last falle.

Es wurde einstimmig folgende Antwort an das Kultus Ministerium beschlossen:

Hiermit beehrt man sich mitzuteilen, dass man bei der vorliegenden Erklaerung der K.K. Obersten Polizei Behoerde die h.o. Bedenken gegen die politische Handlung und Gesinnungsweise Dr. Adlers als behoben anzusehen keinen Anstand nehmen wuerde, falls man in die Lage kaeme, ueber die Zulaessigkeit seiner Aufnahme in den oesterreichischen Staatsverband definitiv abzusprechen, zu entscheiden.

Am 16 Juli 1855 (Unterschrift)

ד״ר אדלר, כנראה, הסתלק מהצעתה של קהלת לבוב ובשנת 1857 הוזמן כרב לבית־הכנסת „עמנואל" בניו־יורק. פרסם ספר על הספרות העברית „קבץ אל יד" (1886) ־נפטר בשנת 1891, בן 87 שנים.

במקומו נתמנה ד״ר שמעון שואבאכר כמטיף בלבוב.

[11] בשנות 1856—1857 היה רב באושבינצים־וואדיביצה, ואח״כ ייסד גימנסיה ריאלית בוינה ולאחר זמן השתקע בבודאפסט.

[12] מעורכי־דין היהודים הידועים: ד״ר עמנואל בלומנפלד, ד״ר ליאו קולישר, ד״ר מקסימיליאן לאנדסברגר, ד״ר אוסבלד מנקס, ד״ר מוריץ מאהל.

[13] יעקב בלבן היה סיטונאי־משי ידוע בלבוב. בביתו התאספו משכילי העיר. בתו רוזליה (1803—1857) נקראה „גברת שטאעל הגליצאית" והיתה מיודדת עם רנ״ק, שי״ר ומאיר לטויס. היא נישאה לבנקאי הלפרסון באודיסה, והיא מתה בוינה. בתה היתה נשואה לבנקאי אפרתי באודיסה. לטריס פרסם עליה מאמר־הספד בעתון „ווינער בלעטער", 1857, גליון 36.

[14] בשנת 1856 למדו 1053 תלמידים
IV T 17 11945/825 4/XI 1857

[15] Jutrzenka 1862 p. 247-249

[16] H. H. St. Archiv Minrat. Prot. 1848 Nr. 647, ddo 23/XI.

[17] IV T. 11 23472/682 ddo 11/XI 1854; IV T 7 14945/825 ddo 4/VII 1855

[18] Wiener Blaetter 1851 Nr. 26, p. 176.

[19] Wiener Blaetter 1851 Nr. 26.

[20] Nachruf am Grabe des edlen tiefbeweinten Menschenfreundes H. Zipper k. staedt. Bezirksaufseher, Beforderer der Lemberger Wohltaetigkeitsanstalten, Gestorben am 3 September 1858 von Heinrich D. Bernstein, Gedruckt bei M. H. Poremba 1858 der Ertrag ist der Armenbespeisungsanstalt gewidmet.

נקרולוג ב:
Wiener Mitteilungen 1858 Nr. 38 p. 149-150.

[21] דיאמאנד פרסם את התזכיר בשם:
Denkschrift wegen der Gestattung eines Wohltaetigkeits — Vereines in Lemberg zur Gruendung eines israelitischen Armenfondes und Stiftung der nothwendigsten wohltaetigen Anstalten dem hohen k. .è galiz. Landes — Praesidium unterbreitet von Dawid Diamand Lemberg 1854.

[22] Wiener Blaetter 1855 p. 195.
Allgem. Ztg. d. Jtms 1855 p. 504.

[23] IV T 2 15925/629 e.a. 1851

[24] IV T 2 1853

[25] Regierungsblatt 1853, 190 v. 2/X 1853

[26] דו״ח של גולוחובסקי מ־11 בינואר 1860, מספר 1393/81.

[27] Wiener Staatsarchiv: Jnformations-Buero 1853 Nr. 4574/B.M.

[28] IV T 2 fol. 1-85 Galizien 22409/577
Bericht der Lemberger Statthalterei an das Ministerium d. Innern v. 14/VIII 1855.

[29] IV T 10 26705/505 1859.

[30] IV T 2 fol. 1-85 Vortrag des Min. d. Jnnern Frh. v. Bach 7883/166 ddo 4/IV 1856.

(31 Bericht des Lemberger Statthalters v. 20/IV 1856, Nr. 10975. M.Z. 4916 ex 1856.
116

(32 IV T 3-7 22107 e.a. 1857 30/7.
16112

(33 IV T 1 Nr. 1059 (13/VI 1859).

(34 IV T 1 Nr. 1462 (10/VIII 1858)

(35 IV T 1 30507 12/XI 1859
677

(36 Alleruntertaenigster Vortrag des Ministers des Innern Agenor Grafen Goluchowski am 11 Januar 1860 betreffend Besitzfaehigkeit der Jsraeliten IV T 1 Nr. 1393 1860
81

(37 הביטול הוענק לאנשים שגמרו בתי־ספר למסחר, וארבע כיתות של הגימנסיה או בית הספר הריאלי.

(38 לפי הרשימות בארכיון משרד־הפנים IV T 2

(39 התזכירים מ־21 בפברואר 1861 ומ־11 בינואר 1863,
IV T - 6545 1864, 1863
538

Allgem. Ztg. d. Judtms, 1860 p. 625.

(40 דו"ח של הנציב מנסדורף
IV T 2 6545 1864
538

(41 IV T 1 e.a. 1864 Z 6545
538

(42 IV T 10 Fasz 86 1149 1861
1141

(43 דו"חות של עזבון־ברנשטיין משנים 1865—1885.
לבוב 1885.

(44 Haus Hof u. Staatsarchiv Wien, Konferenz-Protokolle 1867. Z. 4427 ddo 15/XI 1867.

(45 Dr. Gelber: Aus zwei Jahrhunderten 1924 p. 162-169.

(46 Konf. Prot. 1860 Z. 1906.

(47 Henryk Schmitt: Rzut oka na nowy projekt bezwarunkowego równouprawnienia Zydów, oraz odpowiedz na zarzuty z którymi dzisiejsi ich obroncy przeciw narodowi polskiemu wystepuja, Lwów 1859.

(48 בניגוד לקאסינו של האצילים שנקרא "Kasyno konskie" קראו לקאסינו היהודי "kasyno wolowe" החברה קבלה אח"כ שם פולני "Towarszyskosc"

(49 ד"ר הנריק גוטליב (1839—1905) עורך־דין ידוע בלבוב בעל השכלה פילוסופית, היה עסקן בעניני הקהלה מצדם של הנאורים, ממיסדי "שומרי־ישראל", ידידו של אברהם קרוכמאל. פרסם מאמרים על בעיות פילוסופיה, מדעי־הטבע, משפטים וכלכלה. בזמנו מצא הד בחוגי היסטוריונים מאמרו:
Das juedische Reich der Chasaren (Osterr. Wochenschrift Jg. XI)
פרסם:
Schulbetrachtungen auch eine Todesstrafe (Wien 1872), Der Weltuntergang, ein Gedicht (Hamburg 1888), Die Ursache der allgemeinen Schwere (Lemberg 1902) Juristische Untersuchungen: Der Kaufvertrag (Wien).

ערך כתב־עת פולני „עקאנאמיסטא". בנו, ד"ר ברתולד גוטליב, היה פעיל בועד ה„טמפל". וגם אשתו, סידיניה מבית סוקאל, היתה עסקנית ידועה.

(50 יעקב צבי שפרלינג (1837—1901), בן־אחותו של שי"ר. היה מורה בבית־הספר היהודי ומשנת 1877 מורה־דת בגמנסיה הגדמנית בלבוב. חבר פעיל ב„שומר־ישראל". פרסם קרוב ל־400 שירים ב„כוכבי־יצחק" „השחר" „אוצר הספרות", „בוקר אור", „העברי" ו„המגיד". פרסם גם ספרים: „חמשה כתדים" (לבוב, תדל"א) „ספר חכמת שלמה" (לבוב, תרל"ח)

(51 דוד דפפוויט (1837—), בנו של יעקבשמואל דפפורט (אחיו של שי"ד), אביו היה סוחר סיטוני ולמדן ידוע. ממתנגדיו של הרב אבדהם כהן, אע"פ שלא דבק במפלגת האדוקים. התדעם על אחיו, שי"ר, שהמליץ על הרב כהן בפני פרנסי־לבוב וסגן־הגוברנטור קדאוס שהיה מידידיו. במכתבו אל שי"ד מ־2 בנובמבד 1847 כתב על הרב כהן את הדבדים האלו: „הוא (כהן) איש דע־מעללים ולא פעם אחת הוציא דבה עליך במקהלות, ובלעדי, הוא עכו"ם מתלמוד ופוסקים, עוד הוא יפנה עורף לכל דת ודין ישראל והוא נחשב אלי כאחד מגויי הארץ".
Dr. M. Balaban: Historja lwowskiej Synag. p. 74/23.
בנו, דוד, היה משכיל והשתתף בחיים הציבוריים, ממיסדי „שומר־ישראל". פרסם תדגומים של שידי שילד ב„כוכבי־יצחק".

(52 שמואל מודלינגד (1825—1898), ממשפחה ידועה בלבוב, חוקר וסופר. פרסם: „שימות עין בראשית האומה הישראלית" (לבוב 1861);
Reminiszenz an Munk (Ein Vortrag) Lemberg 1867; Lessinga Verdienste um das Judentum. Eine Studie (Frankfurt a/M 1869).
וגם מאמריב ב„לבנון", „אוצד חכמה" ו„השחד".

(53 Allgem. Ztg. d. Judt. 1862 p. 289; Ben-Chananja 1862 Nr. 15.
הנאורים פרסמו כרוז אל הבוחדים, בו הצביעו על פעולתם במשך 20 שנה בקהלה לטובת היהודים בלבוב ודרשו לבהוד מועמדים נאודים.

(54 נדפס ב.
Przeglad rzeczy polskich (Paris 1861(t. V p. 57-58.

(55 דאה את מאמדי „פילים מאנש און לודביג גומפלאָוויץ". ב. — „פון נאָענטן עבר", ודשה, 1938. II חוב. 1.

(56 Jutrzenka 1861 p. 70

(57 Poslanie do wszystkich rodaków na ziemi polskiej.
נדפס ב: Jozef Bialynia Cholodecki: Do dziejów powstania styczniowego.

(58 Obrazki z przeszlosci Galicji Lwów 1812 p. 19 Bialynia Cholodecki p. 32.

(59) ד"ד רפפורט בפואימה
Bajazzo, ein Gedicht, Leipzig, 1866.
תרגם לגרמנית את החוראל של אוייסקי
"Z dymem pozarów"

(60) ראה ספדי:
Die Juden und der polnische Aufstand 1863, Wien 1923. p. 148.

(61) באוסף תעודות: Ossolineum rekopis 1884/II.

(62) דו"ח בכ"י Ossolineum 1884/II גליציה המזרחית ושלחה לחזית 35 פלוגות ובהן 14.000 לוחמים. לקרן המס הלאומי גבו סכום של ½ מיליון פרנקים, מלבד כמיליון פדק שהוציאו לכלכלת המורדים. חוכרים ובעלי־אחוזות יהודים חוייבו לשלם את המס הלאומי ולאכסן ולכלכל מורדים (דו"ח אל שלטונות האוסטריים על התניעה הלאומית בגליציה המזרחית בשנת 1863, של הסופר הפולני קאצקובסקי שהיה סוכן של הממשלה האוסטרית).
Dr. Eugeniusz Barwinski: Zygmunt Kaczkowski w swietle prawdy (1863-1871) z tajnych aktów b. austryjackiego Ministerstwa policji Lwow 1920. p. 74.

(63) דוב האינטליגנציה היהודית התיחס בשלילה לתנועות המהפכניות של הפולנים. אופיינים הם דברי העתון היהודי „ציייטונג", מיסודו של מגדל מוהר, כששליחיו של מירוסלבסקי התחילו בפעולה לשם ייסוד ועדי־מדד וגביית מס־לאומי. העתון פנה אל היהודים בקריאה שלא יגיבו ו„אם יבואו באיומים ליהודים עשירים לדרוש כספים למטרות לאומיות־פולניות יש לעצור את האיש" למסור איתו למשטרה („צייטונג". 1866, גליון 6).

(64) באיתו הזמן הגיש יצחק דייטש מוינא שראה עצמו נציג היהדות החרדית באוסטריה—הונגריה והשתדל להבליט את נאמנותם של החרדים לדינסטיה ואת מהפכנותם של הנאורים תזכיר, לקיסר פרנץ־יוסף ו בו ביקש בשם יהודי גליציה לבטל את ההגבלות של כשר בעלות־נכסים.

בעתונות הפולנית נתעוררה שאלה כיצד בא דייטש לדבר בשם חצי־מיליון יהודי גליציה. ביחוד התרעם העתון הפולני „פראַצאַ" על הודעתו שלא היהודים החרדים, אלא הפולנים הם שתמכו בכל התנועות המהפכניות בשנים 1846, 1848, 1863, 1864.

הנהלת הקהלה בלביב — ד"ר מ. לנדסברג, רחמיאל מיזס, שמואל כהן, מאיר מינץ, שלמה קלרמן ורחמיאל אורנשטיין פרסמו מחאה הריפה נגד דייטש, והדגישו בעתונות היהודית והפולנית במרס 1865, שיהודי גליציה שואפים אמנם לביטול מהיר של איסור כשר בעלות־הנכסים אך לא דייטש הוא המוסמך לדבר בשמם. ליהודי גליציה ישנם נציגים מוסמכים ורק הם רשאים לדבר בשמם. בחריפות סתרו את דבריו על הקשר בין דרישות היהודים ובין נאמנותם לדינסטיה ועמדתם האנטי־פולנית.
Allgem. Ztg. des Jdems. 1865, p. 201-202)

(65) K.Z. 3374/66 Vortrag des Staatsminister Gf. Belcredi v. 28/IX 1866.

(66) היהדיעה שהקיסר דחה את אישור התקנון הלביבי נתקבלה ע"י היהודים בסיפוק רב. „צייטונג" (1866 גליון 5 מ 9/11) כותב: „וויר קענען אונזערע לעזער ערפרייאַן מיט דער גוטן נאַכריכט, דנס דער קייזר האָט אַבגעוויזן דאָס געמיינדע געזעץ פון דער שטאַט לעמבערג וואָס דער לאַנדטאַג האָט בעשלאָסן, מיט דיזן געזעץ האָט מען אונז יודן געוואָלט אונטערדריקן. דער קריסטליכער מאַגיסטראַט זאָל אונז גאַנץ בעהערשן. דאָס וויל אָבער אונזער גרעכטער קייזר ניכט נאַכגעבן".

(67) K.Z. 1320 Vortrag des Leiters des Min. d. Jnnern Graf Taafe v. 21/III 1867.

(68) זכות־הבחירות ניתנה לסוגים אלו: א) בעלי־נכסי־מקרקעין או נהנים מפירותיהם ומסלקים מס־קרקע או בית, ב) משלמים מס־הכנסה בסך 8 גולדין או מס אחר בסך 12 גולדין ג) בעלי־השכלה ד) משלמי־מס בסך 250 גולדין ה) חברות־תעשיה ואגודות המשלמות מס בסך 50 גולדין לשנה. המועצה בוחרת את נשיא־העיר וסגנו, לפי התקנון משנת 1909—3 סגנים.

(69) Debatten ueber die Judenfrage in der Session des galizischen Landtages vom Jahre 1868. Lemberg.

(70) Mowy posla Fr. Smolki, wygloszone na posiedzeniach sejmu dnia 30 wrzesnia i 8 pazdziernika 1868 w kwestyi zydowskiej Lwów 1899.

החלטת הסיים זעזעה את יהודי לבוב ועוררה את הקהלה לנקוט בצעדים נגדה. ביזמת הקהלה הוגש בוינה, באפדיל 1866 אל ראש־הממשלה, תזכיר ע"י משלחת שהשתתפו בה ד"ר בלומנפלד עמנואל, ד"ר הניגסמן, ד"ר קולישר, מ. מיזס, ד"ד נוסיג, ד"ר בלומנפלד הצעיר, הרב ד"ר ברנהרד לוינשטיין, כנציגי לבוב. מאיד קאליר וד"ר שורנשטיין נציגי ברודי; ד"ר ברדש והר' רפפירט, נציגי טרנופול: פינלש, ד"ר רייגר וקארפונקל, נציגי יתר הקהלות. התזכיר הוגש מודפס בכותדת זו:

Denkschrift an Se Exzellenz den k.k. Staatsminister Herrn Grafen Belcredi ueberreicht von der Lemberger israelitischen Kultusgemeinde anlaesslich des vom galizischen Landtage beschlossenen Gemeindestatuts fuer Lemberg (33 Seiten. Wien 1866).

נציגי־היהודים בגליציה מחו נגד הסעיף 34 של תקנון העיר לבוב, שהוא בניגוד לחוק־הערים מ־5 במרס 1862, שאינו קובע הבדל בין הדתות. לפי נוסח הסעיף 34 נקבעו החברים היהודים במועצת־העיר במספר 20. הגבלה זו מציינת עמדה ספרטיסטית וכיתתיות השולטת של הרוב הפולני. היהודים בלבוב מהווים קרוב ל־⅖ ולכל הפחות ⅓ של כל האוכלוסיה ולפי זה מגיע להם 33 מקומות במועצת־העיר, ביחוד שמשלמים מסים גדולים הם ברובם יהודים. מלבד הגבלה זו נקבע ב־§ 56 שראש העיר וסגנו הראשון מוכוחים להיות נוצרים. הגבלה זו מעליבה את היהודים ועומדת גם כן בניגוד לחוק הערים מ־1862.5.3.

הסעיפים 127—128 המדברים על רכוש העיר קיבעים שרכוש זה שייך רק לאוכלוסיה הנוצרית בנימוק, שהוא נובע מתעודות נתינה של מלכי פולין וניתנו רק לאוכלוסיה הנוצרית היאיל והיהודים לא נחשבו אז כאזרחי העיר.

נגד זה מוכיחה הקהלה הלבובית שהן בימי פולין הן בימי אוסטריה הוצאו הכנסות ורווחי הרכוש העירוני למטרות כלליות מהן נהנו נוצרים ויהודים. נוסף לזה משתתפים היהודים משנת 1848 במינהל העיר והעיר נרשמה כבעלת הרכוש אך בשנת 1849 ע"כ בזמן שיהודי לבוב היו כבר חברי העיר בבעלות זכות בחירה והבחרות.

ביחוד התנגדה הקהלה לסעיפים 124—125 בהם נקבע שלעשרים חברי המועצה היהודית תמסר הנהלת עניני היהודים ז.א. שהם יהוו את הנהלת הקהלה וע"י כך תחוסל הקהלה היהודית לבובית בניגוד ל־§ 92 של הצעת־תקנון הערים.

הערות לפרק י"ח

(1 Dr. Stan. Gruinski: Materyaly do Kwestyi Zydowskiej Lwów 1910.

(2 מקרים של חטיפת נערות יהודיות ע"י נזירות, שהכניסון למנזרים והכריחון לשמד, קרו גם בלבוב:

רגינה פיליפ, מפראג, שבאה לבקר את סבה וולף קרבס בלבוב, נחטפה בשנת 1884 ע"י נזירות של מנזר־הבזיליאנים (ברחוב סטרייסקה), ורק לפי פקודת הקיסר שוחררה מן המנזר.

ידועים גם המקרים של שטיגליץ ושל מיכאלינה אראטן, בשנת 1899. למרות התלונה שהגישו ההורים, לא יכלו בתי־המשפט והשלטונות להוציא את הנעדות מתוך המנזר.

(3 Dr. St. Gruinski: Zmiana wyznania we Lwowie 1868—1908. Lwów 1908.

(4 ביהמ"ס יהושע שור טיפל במשלוחי מסילת־הברזל ע"ש קארל לודביג.

(5 משפחת פרנס מוצאה מפודוליה, השם היה קודם — דפאלוביץ. בשנת 1806 התישבו ביאנוב, ע"י טרמבובלה.

(5א תזכיר של „אגודת אחים", נדפס במאי 1890, ב: Ojczyzna

(6 Dr. Gruinski: Materyaly

(7 ד"ר הדמן פרנקל (1831—1872) היה עורך־דין, חבר־העיריה וציר־הסיים מעיר לבוב. שנים מספר היה גם חבר ועד־הקהלה.

(8 Allg. Ztg. d. Judt. 1868 p. 170

(9 Allg. Ztg. d. Judt. 1867 p. 267

(10 A. Ztg. d. Judt. 1872 p. 127

(11 נשיא „שומר ישראל", ד"ר יוסף כהן, הגדיר את הפרוגרמה ב־4 מלים גרמניות:
"Festhalten an der Verfassung" ("Der Jsraelit", Lemgerg 1874, Nr. 18).

(11א Die Neuzeit, Wien, 1877, p. 276

(11ב כאמור כבר, נאסר בקשר להרעלת הרב כהן ושוחרר לאחר שנה. גם אחרי שחרורו היה ממנהיגי האדוקים, וניהל מלחמה חריפה נגד הנאורים ובמלחמתו נתמך ע"י האצילים הפולניים. נפטר בלבוב בחודש שבט, תרל"ג (1873).

(11ג מצדדי הר' אטינגא ומתנגדי הר' אורנשטיין פרסמו כתב־פלסתר בשם:

„מעשה פון דעם רב שליטא און פון זיין גאנצער סוויטע" (1875). בו מסופר, שתומכי הר' אורנשטיין הם המתקדמים והמשפחות העשירות מיזס, לנדא, הורוויץ וחיות, המעוניינים „להוליך שולל את לבוב („נור זיי ווילן לעמבערג ארומפיורן ביי דער נועס").

המחבר מגלה את סודות־המשפחה של המקורבים אל הר' אורנשטיין, ומזכיר למתקדמים את ענין הרב כהן:

„אבער ווי זענען די אויפגעקלערטע? ווי זענען זיי
ווי איז די אלטע דייטשע פארטיי?
ווי זענען די אלטע דייטשען די אכטאונפערציגער?
וואס קענען די געשיכטע פון קאהן דעם פרעדיגער?

העתון היהודי בוינה „די נייצייט", בעריכתם של

סאנטו והרב ד"ר ילינק יצא נגדו בחריפות. מיד אחרי בחירתו פרסם העתון מאמר ראשי „צווי ראבינער־וואהל אין לעמבערג" (גל' 23, עמ' 181—182), שראה בו את בחירתו כסימן ירידה וכניעה לדרישת החסידים. כל זמן ש„לא יטוהר מחשד השתתפותו בהרעלת הרב כהן" אסור שימלא תפקיד של רב בלבוב. בכתבה מלבוב (גל' 25, 18 ביוני 1875) מדובר על זקנו הרב ר' יעקב־משולם אורנשטיין ומלחמתו בחלוצי־ההשכלה ויחסו אל שי"ר. הרב ר' צבי־הירש אורנשטיין היה חתנו של ר' יחיאל־מיכל ב"ר מאיר קריסטיאמפולר, אבד"ק ברודי. מאיר קריסטיאמפולר היה חתנו של ר' אהרן בעל „מנחת אהרן" על סנהדרין, מגדולי בריסק־דליטא.

(12 כתבה מלבוב מיום 5 ביולי 1875, „די נייצייט", גל' 28.

(12א Wr. Staatsarchiv Jnformationsbuero Nr. Nr. 6096/I. 1867, 292/dep. II e. a. 1869.

(13 כתבה מלבוב, Allg. Ztg. d. Judt. 1878. p. 421

(13א Allg. Ztg. d. Judt. 1879 p. 103-104

(14 Allg. Ztg. d. Judt. 1879 p. 345.

(16 וזה נוסח הסעיף XV: „ כל כנסיה ועדה דתית המוכרת לפי החוק, רשאית לבצע את פולחנה, לסדר ולנהל באופן עצמאי את עניניה הפנימיים, להחזיק במוסדות, קרנות ועזבונות המיועדים לצרכי פולחנה, צדקה וחינוך וליהנות מהם, אולם היא תהא כפופה ככל אגודה לחוקי המדינה".

(17 Statuten-Entwurf fuer die Israelitischen Cultusgemeinden in Galizien, verfasst von Rabbiner Schreiber et Consorten, vorgelegt der Lemberger Rabbiner Versamlung, Lemberg 1882, 77 prg.

(18 על השתלשלות תקנון הקהלות בשנים 1888—1890, ראה מאמרי:
Ein vergessenes Jubilaeum "Die Stimme" Wien 1930, Nr. 121.

(19 כתבה מלבוב Allgem. Ztg. d. Judt. 1882 p. 262

(19א בשנת 1882 נפטר יעקב מנדל שיץ (1805—1882), חבר ועד־המנהלים של בית־החולים בלבוב, והשאיר 20.000 גולדין ליסוד קופת־מלווה למתן הלוואות בריבית 2% לשנה.

(20 בית הספר לילדי ישראל ע"ש תדיאוש צ'אצקי, נוסד בשנת 1878 ע"י עירית לבוב. בשנת 1885 למדו בו 800 נערות ו־500 נערים. רוב המורים והמורות היו נוצרים. התלמידים נקראו בפי העם „צאצקע־יונגען".

(21 בשנת 1890 למדו בבית־הספר 280 נערות; בבתי־ספר כלליים למדו 1916 נערות יהודיות.

(22 Dr. Majer Balaban: Historja projektu szkoly Rabinów i nauki religji mojz. na ziemiach polskich. Lwów, 1907 p. 40-43.

(23 Verschriften betreffend die Verfassung der Israelitischen Religionsgenossenschaft v. 21 Maerz 1890. Regierungsblatt 1890, 57.
יצא לאור עם הערות בצירוף החוק על מתן שמות והנהלת ספרי־רישום של היהודים, ע"י ד"ר ליאו גלר, וינה, 1896.

24) Der Jsr elit, Lemberg, 1892

24א) סבו ר' סנדר, שלא קיבל זכות־ישיבה בלבוב, קיבל את שם המשפחה שמלקיס, ע"ש יהודי מלבוב שנפטר ולא השאיר יורש. בדרך זו השתקע בלבוב.

הרב ר' יצחק שמלקיס נולד בלבוב בשנת 1827, אביו ר' חיים שמואל, שמת בשנת 1839 בגיל צעיר, היה ממיוחסי הקהלה והתגורר ברחוב באימוב. אמו, לבית וואהל, חינכה את שני בניה ברוח המסורת. ר' יצחק, שהצטיין בכשרונותיו, למד בלבוב. ואח"כ אצל ר' שלמה קליגר, רבה של ראווה־רוסקה. הרב ר' יוסף שאול נתנזון התעניין במיוחד בחינוכו. ר' יצחק התחיל בפעולתו כסוחר־תבואות, וכאשר איבד את כל הונו בימי מלחמת קרים וירד מנכסיו, הסכים לקבל, בשנת 1856, בהשפעתה של משפחת אשתו, משפחת אלטרהאנד, משרת ו"ב בזורבנו. היות שלפי חוקי אוסטריה צריך היה לעמוד בבחינות בפסיכולוגיה, פדגוגיה ופילוסופיה, שוחרר מלימודי הגימנסיה, ועבר בהצלחה את הבחינות באוניברסיטה שבלבוב. בשנת 1857 נתקבל, לפי המלצת המגיד קלוגר, כרב בברזזני, שם כהן ברבנות עד 1868. בשנים 1868—1894 היה רב בפשמישל והעמיד תלמידים הרבה. הרב ר' יצחק שמלקיס נתפרסם כגאון ביחוד בחבורו „בית־יצחק". הוא לא אהד את החסידות ולפיכך לא הסכימו האדמו"רים לבחירתו כרב בקרקא והעדיפו לבחור ברב ר' שמעון שרייבר. בניגוד לר' שמעון שרייבר לא התעסק ר' יצחק בפוליטיקה והתמסר רק ללימוד התורה. נפטר בליל יום הכפורים תרס"ה (1904). בנו היחיד, ר' אהרן שמלקיס, שהצטיין בכשרונותיו, מת בגיל 23 שנה והשאיר קונטרס „מנחת אהרן" שנדפס ב„בית־יצחק" של אביו. בתו היחידה, הדסה, היתה נשואה לתלמידו ר' נתן לוין מברודי, הרב ברישא.

24ב) מאוריצי לאזארוס נולד בשנת 1831, נסע לוינה ללמוד באקדמיה לציור והגיע לשם בימי המהפכה, במרס 1848. בגלל סגירת בתי־הספר הגבוהים, לא יכול ללמוד באקדמיה והוא נכנס לבית־הספר הגבוה למסחר. אחרי גמר לימודיו והשתלמותו בוינה, חזר ללבוב ועבד במוסד בנקאי. כשנוסד בלבוב הבנק האפותיקאי, היה בין מיסדיו, כ־40 שנה היה מנהלו.

יחד עם שמואל הורוויץ וד"ר שמעון שאף קנה את אחוזות ברודי והקים כאן תעשית־עץ ענקית. הוא השתתף גם בחיים הציבוריים בלבוב. בשנת 1886 נכנס כחבר להנהלת בית־החולים היהודי.

25) בנוגע לפרטים ביוגרפיים, עיין פרק „תולדות הציונות בלבוב", בכרך ב' של ספר זה.

26) נתמנה אח"כ לפרופיסור לשפות שמיות באוניברסיטת לבוב, משנת 1920 — רב ראשי בוארשה.

26א) דו"ח: Taetigkeit des Cultusrates 1898—1904

27) Neuzeit, 1893, Nr. 26

27א) Maksymiljan Goldstein — Dr. Karol Dresdner Kultura i sztuka ludu zydowskiego na ziemiach polskich, Lwów 1935, p. 116-122.
Oskar Aleksandrowicz: Z pod pylu zapomnienia
Baruch Dornhelm: Opinja.

28) Bertha Pappenheim — Dr. Sara Rabbinowicz: Zur Lage der Juedischen Bevoelkerung in Galizien Frankfurt a/M, 1904, p. 15.

29) על החיים המדיניים ראה מאמרי „תולדות הציונות בלבוב", בכרך ב' של ספר זה.

30) Pref. S. Bromberg-Witkowski: Die Juden Lembergs unter der Russenherrschaft: — Jüdisches Archiv Wien 1917. Lieferung 8—9. p. 33

31) Dr. Jakob Schall. Zydostwo galicyjskie w czasie inwazji rosyjskiej 1 (1914-1916). Nasza Opinia 1936 Nr. 19.

32) ד"ר יעקב ריאמאנד (1856—1936), עורך־דין, באוניברסיטה היה סגן־יו"ר „אגודת הריגורוזאנטים" ולקח חלק פעיל בחיי הנוער האקדמאי. בשנים 1898—1907 היה יושב־ראש הנהלת „היכל הנאורים". משנת 1907 חבר ועד־הקהלה. בימי מלחמת־העולם הראשונה (1915) הוגלה כבן־תערובות לרוסיה. אחרי שובו בשנת 1917, נתמנה קומיסר־הקהלה עד 1924. משנת 1924 עד 1936 ניהל את משרד־הרישום בקהלה. כ־25 שנה היה חבר־העיריה וחבר מועצת־החינוך העירונית.

33) ד"ר שלייכר פיליפ (1870—1932), עורך־דין, לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים בלבוב. בשנים 1905—1927 היה חבר־העיריה; ב־1913 נבחר כסגן ראש־העיר. הצטיין בכשרונותיו האדמיניסטרטיביים, ביחוד בשטח האספקה העירונית. ביוני 1915 לקחוהו הרוסים כבן־תערובות והגלוהו לקיוב. באוגוסט 1916 חזר ללבוב ונתמנה כסגן־הקומיסר הממשלתי של העיר. בתפקיד זה ארגן את האספקה והקים עשרות בתי־תמחוי למען מחוסרי־האמצעים. אחרי כיבוש לבוב ע"י האוקראינים והתמוטטות המונרכיה באוסטריה הציעו לו תיק של שר־האספקה בממשלת אוקראינה המע־רבית, אולם הוא סירב לקבל את המינוי בהיותו פטריוט פולני. ד"ר שלייכר היה מתבולל עקרוני, ונתמנה ע"י הפולנים כחבר הועדה הממשלתית. בשנת 1919 נבחר כסגן ראש־העיר ועמד בתפקידו עד 1927. ד"ר שלייכר השתתף גם במפעלים יהודיים: היה חבר ועד־הקורטוריון של רשת החינוך של „קרן הברון הירש". בשנת 1929 נבחר מטעם הלא־ציונים כחבר מועצת הסוכנות היהודית.

34) ד"ר ברנהרד הויזנר (1874—1935), יליד צורטקוב. ד"ר לפילוסופיה ומוסמך בית־המדרש לרבנים בוינה. ממייסדי האגודה האקדמאית „בר כוכבא" בוינה. משנת 1903 — מורה־דת בגימנסיה השניה בלבוב. בימי מלחמת העולם הראשונה היה רב צבאי בחזית האיטלקית. ממארגני „ועד־העזרה". אחרי 1918 — מפעילי התנועה הציונית וממנהיגי „המזרחי" בגליציה המזרחית. 1923—1927 — חבר הסיים הפולני, ב־1927 נתמנה כקונסול פולין בחיפה, ואח"כ בתל־אביב. לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים בארץ־ישראל, פרסם מאמרים מדעיים בפולנית, גרמנית ועברית. חיבר ספר „דקדוק הלשון העברית", כתב על סלובצקי ייחסו לתנ"ך, איוב והדרמה היונית.

35) Bohdan Janusz: 293 dni Rzadów rosyjskich we Lwówie. Lwów 1915.
Rossowski: Lwów w czasie inwazji rosyjskiej, Lwów 1916.

36) Dr. Jan Hupka, "Czas" Nr. 393. 28/VII 1915.

ועד־הקהלה פרסם מיד ב„טשאס" וביתר העתונים הודעה בחתימת יעקב שטרוה, שבכל זמן הכיבוש היה בלבוב, שכל דבריו הם שקר וכזב. הרוסים רדפו את היהודים דוקא בגלל נאמנותם לאוסטריה.

ציר הפרלמנט האוסטרי היינריך רייצס, פרסם מכתב גלוי אל ד"ר הופקא, שגם הוא היה ציר הפרלמנט, בו קבע שמוסרי הידיעות שקרו בכוונה תחילה.

(37 Prof. Siegmund Bromberg Bytkowski: Lemberger Bericht, "Jüdisches Archiv", Wien, 1916, Lieferung 4—5 p. 2—6.

שם מובא גם שיר של שבוי גרמני על פדיון־השבויים ע"י היהודים: והנה אחד החרוזים:

Als man sie (Deutsche) dann hat gefangen genommen
Haben die Juden schnell die Nachricht vernommen
Kaum brachten die Russen hierher den Transport
So wark die Deutschen aus den Reihen schon fort.

(38 ואלה הם החברים: 1) ליאו אפל, 2) אדילף בירנבאום (בעל־אחוזה), 3) מוריץ ברנדשטטר (תעשיין), 4) הרב ברוידא 5) פרופ' ד"ר זיגמונט ברומברג־ביטקובסקי, 6) ד"ר יעקב דיאמאנד (עורך־דין), 7) ד"ר עמנואל דרזנר (חבר בית־הדין העליון), 8) שמעון פלר (סוחר), 9) אליעזר גולדברג (בעל־בית), 10) ד"ר ברנהרד הויזנר (פרופסור), 11) אליהו השלס (בעל־בית), 12) ד"ר מוריץ הולעס (עורך־דין), 13) אדולף לינדברגר (סוחר), 15) ד"ר נורברט ליליאן (רופא), 16) ד"ד הרמן ראבנר (עורך־דין), 17) שלמה מאנדל (פרופסור), 18) הרב ר' משולם סאלאט, 19) ליאון וואהל (סוחר), 20) ד"ר אוסבלד ציון (רופא).

רבנים וראשי־ישיבות[1]

מאת הר' ראובן מרגליות

עתיקת ימים היא הקהלה היהודית בלבוב. כבר בסוף המאה השניה נודעה בתפוצות הגולה „חבורתא קדישא דלעמברק יצ"ו"[2]), אולם לא נודעו לנו שמות מנהיגיה הרוחניים, מורי הוראה ומרביצי תורה. הראשון שמוזכר בתור רב ואב בית־דין הוא משנת רס"ג (1503). ר' לוי ב"ר יעקב קיקניש, פרטי חייו ופעולותיו לא נודעו, הערכת בני זמנו על אישיותו נכיר מן החקוק על מצבת קברו: „אראלים אחזו בארון הקודש, נצחו אראלים את המצוקים, ונלקח מאתנו נזר ראשנו, עטרת ישראל, האלוף הגאון עין הגולה מו"ה לוי בהגאון מו"ה יעקב קיקניש מגזע יונה הנביא, אב"ד וריש מתיבתא דפה... אשר עשה משפט וצדקה, הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה... נפטר ביום א' בחג הפסח, רס"ג.

רפ"ב (1522) ר' אברהם ב"ר יחיאל מקולוניא. „הוא אברהם בצדקתו מתחילתו ועד סופו. היה שש ועושה צדק ומשפט, האלוף הגדול בתורה, הדיין הגדול, אשר היה ממגורשי פורטוגל ומחסידי פרובינצא, עשה משפטים ישרים והרביץ תורה כל הימים, ישב באוהל של תורה ולמד עם ישיבתו הרמתה, עלה למרום ביום א' סוכות רפ"ב".

שט"ז (1556), ר' יהודה ליב ב"ר מנחם, „עלה ארי במסתרים של תורה, ראש מתיבתא מעמיק בהלכה ורבים שתו מימיו מקור מים חיים... ג' אב שט"ז.

ש"כ (1560), ר' קלמן מווירמייזא, הרב הראשון של שתי־הקהלות. מתואר בהקדמת „יד של שלמה" עמ"ס חולין: „זקן ויושב בישיבה, הדר ישראל וגאונו, מלכו אדונו, כבוד הגאון מוהר"ר קלמן מווירמייזא אשר אור תורתו היתה זורחת בעיר ואם בישראל ק"ק לבוב". (אחדות מתשובותיו וגם של חתנו הג"ר אליעזר ב"ר מנוח נדפסו בקובץ תשובות הרמ"א).

ר' דוד גנז בספרו „צמח דוד" ור' יחיאל היילפרן ב„סדר הדורות" ח"א ה' אלפים שי"ז בערך הרבי ר' שכנא, מונים שלשה ראשי־ישיבה בלבוב בתקופה זו: ר' קלמן ווירמש, ר' קלמן הברקשטן, ר' יהודה קראשוויץ, יתכן שר' קלמן הברקשטן מילא את מקומו של ר' קלמן מווירמייזא, ואחריו כיהן במשרה זו ר' יהודה קראשוויץ, ר' יהודה אחרון זה הוא הנקרא ר"י קרא ובפולניה הוסב שמו „קראשוויץ". ר' קלמן מווירמייזא הרביץ תורה בעיר ארבעים ושתים שנה כמנין „בלבוב", „מי יוכל להלל ולמלל תהלתו, איש כל ימיו לאל עבודתו, בתורת אלהים היה אומנותו, לרבוי ממון לא היה חמדתו, וכבר בא חכם בסוד קדושים רבה... פרידתו ב' אייר ש"ך".

של"ב (1572), ר' יהודה ליב ב"ר משה, שר וגדול בישראל, ריש מתיבתא וריש בי דינא, א' דר"ח אלול של"ב.

ש"מ (1580), ר' בנימין ב"ר משה, „דרש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכה קדוש יאמר לו, כל גדולי דורו סמכו על דבריו כאשר ישאל איש בדבר אלהים, חיבר ספר תבנית הבית, וס' אוהל של שמחה... ב' ניסן ש"מ".

ש"מ (1580), ר' משה ב"ר מרדכי אשכנזי, אב־בית־דין ראשון מחוץ לחומת־העיר, עסק בגמילת חסדים, ועשה צדקה ומשפטים ישרים ומתוקים, הרביץ תורה בישראל ורבים שתו מימיו, עבד ה' בכל לבבו ונפשו, והאיר עיני ישראל בתורתו... ז' ניסן ש"מ")

שמ"ב (1582), ר' נפתלי הריץ ב"ר מנחם ר"ש מתיבתא, העמיד תלמידים רבים ומהם גדילי ישראל, חיבר באור קצר לדרש רבה עה"ת ומגילות. י"ח ניסן שמ"ב.

שמ"ב (1582), ר' אשר ב"ר יצחק הכהן, אב"ד וריש מתיבתא, רבן של שתי הקהלות אחרי ר' קלמן מווירמייזא ראש לחבורא קדושא, אחד מגזברי הקודש כר' פנחס בן יאיר... ערב ר"ח אייר שמ"ב. בנו ר' יעקב קאפל היה בשנים 1620—1630 רב בקהלה מחוץ־לעיר.

שנ"ב (1592), ר' אליעזר ב"ר משה ריש־

---

[1]) לפי בקשת הר' ר. מרגליות נדפס מאמרו מכתב־ידו בלי שנויים. המקורות: „כלילת יופי" מרה"ג דמביצר, „אנשי שם" מר' שלמה בובר, הערות ומלואים ל„אנשי שם" שפרסמתי בכרכי „סיני" (ירושלים תש"י—תשי"ב), רובי התוארים וההערכות הן לפי נוסחאות המצבות שהועתקו ב„מצבת קודש" מו' גבריאל סוחסטאבר עם תקונים שונים בהערותי.

[2]) ראה תשובות ר' ישראל מברונא (נולד בערך ה"א ק"ס) סי' רמ"ד.

מתיבתא בחבורה של מופלגי תורה והיה עוסק במצות, גבאי צדקה וגמילות־חסדים לעניים ואביונים, א׳ דר״ח תמוז שנ״ב.

שנ״ו (1596), ר׳ יוסף ב״ר שמואל, תפש ישיבות בכמה קהלות וביחוד בלבוב, גבור כארי במלחמת התורה, ערב ר״ח תמוז שנ״ו.

שנ״ט (1599), ר׳ יצחק אייזיק בהקדוש ר׳ יחיאל, הרב האחרון של שתי הקהלות אחרי אשר בן יצחק כהן, ריש מתיבתא אב״ד ונשיא, האשל הגדול, תפארת ישראל, ט׳ תשרי שנ״ט.

שס״ט (1598), ר׳ משה ב״ר אהרן, משה איש האלהים היה מלא תורה ויראה, רב חילו בפלפולא דאורייתא ומבין שמעתתא אליבא דהלכתא. תפש ישיבות בכמה קהלות, וישב בישיבה שיש בה סמוכין דאורייתא... ב׳ סוכות שס״ט.

שע״א (1610), ר׳ חנוך העניל ב״ר שמריה, ריש מתיבתא וריש גלותא, אביר הרועים, דאיתוהו רברבין ומופתיו תקיפין, מלא וגדוש בכל החכמות... א׳ דר״ה שע״א.

שע״ג (1613), ר׳ יהודה ליב ב״ר משה הבקי בחדרי תורה בנגלה ובנסתר, מקודם אב״ד בפודהייץ, ואחרי כן ריש מתיבתא בלבוב, י״א חשון שע״ג.

שע״ג (1613), ר׳ משה ב״ר יוסף ריש מתיבתא בקהלתנו הגדולה, עיר של חכמים וסופרים, דלה דלה מבאר מים חיים והשיב לשואליו דבר ה׳ זו הלכה, י״ב סיון שע״ג.

שע״ד (1614), ר׳ יהושע וולק (פלק) ב״ר אלכסנדר הכהן, תלמידו של הרמ״א והמהרש״ל, התחתן עם בת ר׳ ישראל פרנס בלבוב שיחד לו בית גדול ולמד שם עם רבנים גאונים, שהיו סמוכים על שולחנו. נתמנה לרב בלודמיר וחזר ללבוב בתור ריש־מתיבתא, מתלמידיו היו ר׳ יהושע בעל „מגיני שלמה״, ר׳ אברהם שרנצל בעל „איתן האזרחי״, ר׳ ישעי׳ הלוי איש הורוויץ בעל השל״ה ועוד. בשמו נתפרסמו הרבה תקנות ועדי ארבע־ארצות, עשרים וחמש שנה הקדיש לחבור ספריו הגדולים הסמ״ע („ספר מאירת עינים״) וס׳ „דרישה ופרישה״ על ארבעה־טורים. חיבר עוד ספרים, מהם נשרפו ומהם שנשארו בכת״י. „גאון וחסיד, מוכתר בכל ארבעת הכתרים: תורה, כהונה, מלכות ושם־טוב אשר קנה לעצמו, תפס ישיבות והשקיט ריבות, עשה צדקות ונדיבות, העמיד תלמידים

*) סוחסטאב לא הצליח לפענח את התאריך במצבתו. בפנקס־הקהלה נִמְצֵאת חתימתו בשנים שפ״ז, שצ״ג, שצ״ט.

צדיקים חסידים, וטרם כבה אורו איזן ותיקן תקנות לדורו, עלה לחיי עד י״ט ניסן שע״ד *).

שע״ו (1616), ר׳ מאיר ב״ר גדליהו מלובלין, נולד שי״ח (1558), בן כ״ד נתמנה לראש ישיבה בעיר מולדתו בלובלין, בן כ״ט נתקבל לראש ישיבת קרקא במקום חותנו הר׳ יצחק שפירא, בהיותו בן ל״ז נתמנה לראש־הישיבה בלבוב ולאב בית־דין בגלילות לבוב, במשרה זו כיהן שמונה־עשרה שנה, בשנת שע״ג חזר לעיר מולדתו לובלין בתור רב אב־בית־דין וריש־מתיבתא, באחת מתשובותיו (סי׳ פ״ח) הוא אומר: „ת״ל העמדתי תלמידים הגונים הרבה בכל הגדולים הקדמונים ורוב תלמידי המה היום כולם ראשי ישיבות ומורי הוראות בישראל״.

הערכתו בפי חכמי־דורו אנו רואים ממכתב ר׳ יוחנן מהעלישה שבו מתאר אותו „איש אלהים קדוש, מלך ישראל, מימות רבינו הקדוש לא נמצא כמותו תורה וגדולה במקום אחד, מ״ו עמוד ימינו נר ישראל פטיש החזק כמוהה״ר מאיר ר״מ ואב״ד דק״ק לבוב וגליל שלו״. מספריו שחיבר נתפרסמו מאיר עיני חכמים חדושי מסכתות ותשובותיו, ונח נפשו בט״ז אייר לפרט משי״ח ה׳ אב״י (שע״ו), רכב ישראל ופרשיו, מאיר לארץ וקדושיו, אור חכמים וישרים, יחיד בדורינו בכל עברים, ראש ועד הנבחרים... דבר ודיין קשה וחמורים, לו הקריבו להשיב בספרים, ידו הגדולה הראה בחכמת סתרים... וסופר לדור אחרון, שקול כמשה ואהרן״.

ר׳ יוסף (קאזי) אב״ד לכל מדינת פודוליה. מהר״ם מלובלין הנזכר בריבו עם אחד מחכמי דורו, שהשיב על הוראה הלכתית אחת שהכריע. הוא אומר: „העתקתי תשובתי הראשונה והצעתיה לפני חכמי דורנו והסכימו לכל דברי, כל זקני גדולי המורים הגאונים הגדולים שבכל מדינת פולין וליטא הלוא המה הגאון הגדול מהר״ר מרדכי יפה יצ״ו אב״ד דק״ק פויזנא, והגאון המופלא מהר״ר משה אב״ד בגליל קרקא, והגאון המופלא בתורה ובחסידות מהר״ר ליב אב״ד דק״ק בריסק וכל מדינת ליטא, והגאון מהר״ר יוסף יצ״ו אב״ד דלבוב וכל מדינת פאדאליע״. יתר פרטים על חייו ופעילתו אין. אח״כ היה רב בפוזנא ונפטר שם. בנו שלמה זלמן נפטר בלבוב כ״ג טבת שע״ב.

שע״ט (1619), ר׳ ישראל אליעזר ב״ר משה אברהם גרויפן, דיין מצויין וראש אב״ד, הורה

*) בסוף ס׳ „מזבח אדמה״ (שלוניקי, תקל״ז), כ״ד—כ״ט נזכר „קונטריס מהגאון הגדול מהר״י אלקבץ זלה״ה בעל הסמ״ע״.

לעדת ה׳ חוקים ישרים ומשפטים, העמידן והדריכן ביראת ה׳, כ״ט שבט שע״ט.

שפ״ב (1622), ר׳ נתן ב״ר אליעזר רופא, „דרוש דרש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכה, ריש מתיבתא וגדול הדיינים, נפטר זאת חנוכה שפ״ב״.

שפ״ב (1622), ר׳ אברהם ב״ר דוד, „צדיק קדוש וטהור, אב בי דינא, ראש לחכמים, חיבר פירוש על האלפסי והמרדכי. גם עשה פירוש על ספר עקידת יצחק, העמיד תלמידים גדולי ישראל והשיב לשואליו דבר ה׳ זו הלכה, ה׳ אב שפ״ב״.

שפ״ט (1629), ר׳ מאיר ב״ר נפתלי הירץ, ריש מתיבתא כאביי ר׳ נפתלי הירץ בר׳ מנחם, חיבר באור למדרש רבה, יגע בתורה כארי וכלביא, מופלג בחסידות ובנסתר לו עשר ידות, ב׳ טבת שפ״ט.

שפ״ט (1629), ר׳ יוסף ב״ר יחיאל, ריש־מתיבתא וריש בי־דינא, שר התורה אשר סתרי התורה בו נטמן, חקר ותיקן פירושים וחיבורים על רוב חלקי הש״ס, ר״ח אב שפ״ט.

ש״ץ (1630), ר׳ יעקב־קאפל ב״ר אשר־אנשל הכהן, ממגורשי ספרד, התיחס דור אחרי דור עד עזרא הכהן, הרביץ והגדיל תורה בישראל, בשנת ש״ן חתם תקנות יריד ברומניץ „הק׳ קאפל ממגרש לעמבערג״ ובשנת ש״פ (1620) נתקבל לאב בית־דין בחוץ לחומה (אחרי ר׳ משה בר ׳מרדכי אשכנזי) ואחרי־כן נתעלה לאב״ד גם בתוך העיר, רועה נאמן למתיבתא דרקיע הוזמן, נפטר כ״ג תשרי ש״ץ.

ש״ץ (1630), ר׳ ישראל ב״ר משה חריף, גאון ישראל, שר התורה, מחוקק ישראל, חסיד גדול גבאי צדקה, נפטר כ״ג אב ש״ץ. ובערך אותו הזמן מוזכר כאב בית־דין וריש מתיבתא ר׳ קאפל קלמנ׳קיס (מן פורשטאט שבלעמבערג. הוא (ר׳ קאפל) התם עם 30 רבנים על האיסור לקבל רבנות בעד כספים.

שצ״א (1631), ר׳ יעקב ב״ר אליעזר קיקניש, מצאצאי יונה הנביא, גוף קדוש וטהור, ריש־מתיבתא ומחבר כמה חיבורים, נפטר הושענה־רבה שצ״א.

שצ״א (1631), ר׳ מרדכי ב״ר נתן נטע הכהן, מקודם אב״ד ור״מ בברזזני, אחרי כן ריש מתיבתא בלבוב, חברו של ר׳ אברהם חיים שור בעל תורת חיים, והשתתף עמו בחיבור הספר צאן קדשים, מופלג בחסידות, איש אלהים, בכ״א תשרי שצ״א בגמר סליחה ומחילה סמוך להכנסת כלה נתבקש בישיבה של מעלה.

שצ״א (1631), ר׳ מרדכי ב״ר דוד כ״ץ, ריש מתיבתא, ארז אשר בלבנון, בעל תריסין במשנה ובגמרא, בפלפול וסברא, צלל בים התלמוד והעלה מרגלין וסנפירין, זקן שקנה חכמה, יומם ולילה לא פסק פומיה מגירסא, זקן ושבע ימים, ר״ח ניסן שצ״א.

שצ״א (1631), ר׳ יקותיאל זלמן ב״ר חנוך, איש אלהים, חסיד וקדוש, ריש־מתיבתא עמקן בפלפול, ג׳ תמוז שצ״א.

שצ״א (1631), ר׳ יהודה ליווא ב״ר יעקב סג״ל עפשטיין, דיין וריש בי־דינא, מחזיק ישיבה ומרביץ תורה, ר״ח אלול שצ״א.

שצ״ו (1636), ר׳ אליהו ב״ר אברהם קלמנ׳קוש, ריש מתיבתא ואב בית־דין, הרב הראשון בתוך־העיר אחרי חלוקת הרבנות. פעיל באסיפות ועד־ארבע־ארצות, „בקרבתו לפני ארון האלהים לדרוש ולבאר פרשת צפור המשתלח ביום טהרה ויהי הלוך ודבר חדושי התורה יצאה נשמתו בקדושה וטהרה מתוך דברי תורה״, ח׳ ניסן שצ״ו.

שצ״ו (1636), ר׳ מרדכי בן צבי־הירש אשכנזי, בשנים 1630—1636 רב בקהלה בחוץ־לעיר אחרי ר׳ יעקב קאפל ב׳ ר׳ אשר כהן „גאון מפורסם בדורו, מלא וגדוש בתורת ד׳ והעמיק בפלפול מפרק שברים ועוקר הרים ועשה משפט וצדקה והרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים רבים נפטר ביום א׳ דחג הפסח, שצ״ו״.

שצ״ז (1637), ר׳ יהודה ב״ר שמעיה, גוף קדוש וטהור, מקובל אלהי, שר התורה, ראש ב״ד ודיין מצויין, מיסד ישיבה בביתו ולא פסיק פומיאה מגירסא, ז׳ ניסן שצ״ז.

שצ״ז (1637), ר׳ (יוסף יעקב) אברהם ב״ר יואל אשכנזי נייששטטל־קצנלבויגן. ארבעים וארבע שנים נהג ברבנות וכהן עשרים ושלש שנים כראש־ישיבה ומורה־צדק בלבוב, אב לחכמים, פה מפיק מרגלין, לשון למודים, איר הגבורים, גלי מטמורים קלים וחמורים, ולפי גדולתו ענותנותו כל ימי חיותו. נכדו בעל כנסת יחזקאל מתאר אתו „הנשר הגדול יחיד בדורו״, ו׳ אייר שצ״ז.

שצ״ח (1638), ר׳ מאיר ב״ר יוסף, אב בי דינא וריש מתיבתא, ראש גולת אריאל, הרבה חכמה וישיבה וחיבר חבורים רבים. ב׳ דראש השנה שצ״ח.

שצ״ח (1638), ר׳ שלמה חריף ב״ר יצחק אברהם הלוי, חתנו של בעל „שארית־יוסף״, גיסו של הרמ״א, שימש ברבנות בלבוב (בתוך־העיר, אחרי ר׳ אליהו ב״ר אברהם קלמנ׳קוש), בזמן בעל „מגיני שלמה״ ור״א שרנצל, זקן ויושב בישיבה בקהלות

גדולות ומהוללות ארבעים שנה, והעמיד תלמידים ותיקים אשר רבים מהם תופשי ישיבות ותרב חכמת שלמה מכל בני קדם, והיה מופלג בחסידותו ובמדות חמודות וכל מעשיו היו לשם שמים, כ"ו חשון שצ"ח.

שצ"ט (1639) ר' דוד טעביל ב"ר שמואל, שר התורה והיראה, ריש־מתיבתא וגדול הדיינים, ב' דחוה"מ פסח שצ"ט.

ת' (1640), ר' משה ב"ר דוד הלוי הורוויץ, ריש־מתיבתא, לבו מלא חכמה ודעת ומדע וכל תבונה ורז ממנו לא נעלם, א' דר"ח אלול ת.

ת"א (1641), ר' זיסקינד ב"ר אלחנן הלוי, ראש המורים, אב בי־דינא וריש־מתיבתא, העמיק בפלפול חריף בשיתא סדרי, צלל במי ים התלמוד, והעמיד תלמידים אשר רבים מהם גדולי התורה י"ג ניסן ת"א.

ת"ב (1642), ר' צבי הירש ב"ר נתן ז"ק, ארזא דבי־רב, אלוף בתורה, גדול הדיינים, דן דין צדק ומרביץ תורה עם ישיבתו הרמה תמידין כסדרן. ר"ח ניסן ת"ב.

ת"ב (1642), ר' יעקב ב"ר אליקום היילפרן, גמיר ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, ריש מתיבתא, העמיד תלמידים גדולים הרבה, ח"י אלול בין שנת ת"א—ת"ה.

ת"ג (1643), ר' מאיר ב"ר אברהם מבית לוי, דיין מצויין וריש מתיבתא, מגדולי ההוראה, ב' כסלו ת"ג.

ת"ג (1643), ר' אהרן אבא ב"ר יוחנן הלוי, ל"ה שנה דיין וריש־מתיבתא בלבוב, שר התורה עמוד ההוראה, העמיד תלמידים גאוני וגדולי ישראל, ר"ח תמוז ת"ג.

ת"ה (1645), ר' אברהם ב"ר מאיר ז"ק, חתנו של ר' נתן שפירא בעל „מגלה עמוקות". מקודם רב בבאר, אחרי־כן נתקבל כריש־מתיבתא בלבוב, בזמן שאביו ר' מאיר היה בשנים 1638—1654 הרב ואב"ד בעיר, אבל לא האריך ימים ונח נפשו בחיי אביו ט"ז תשרי ת"ה.

ת"ה (1645), ר' ישראל איסר ב"ר שמחה בונם, נכד הרמ"א, תלמידו של ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, אב"ד באפטא משם נקרא למשרת ריש־מתיבתא בלבוב, נרתיק התורה, ארי שבחבורה... ב' סוכות ת"ה.

ת"ה (1645), ר' שמשון ב"ר קלונימוס, אחד מגדולי המורים, ראש בית־דין י"ג אדר ת"ה.

ת"ה (1645), ר' משולם ב"ר אברהם זלצבורג, ר"מ אב"ד ומורה צדק בחוץ־לעיר אחרי ר' יהושע בן יוסף בעמ"ח „מגיני שלמה" ו„פני יהושע" „עשה אזנים לדת מורשה שלא יבואו ליגע לא בגופה ולא בשרשה, והדריך את עמו מאיסור לאפרשא, ח' אייר ת"ה.

ת"ה (1645), ר' אברהם ב"ר עזריאל, ריש־מתיבתא, נאמן הקהלה, ראש ומנהיג מראשי ועד ארבע ארצות, מגיד מישרים בח"ק „שומרים לבוקר", דרשן גדול. ראש החבורה קדושה, ורובי חלקי התלמוד עם הרי"ף והרמב"ד היה שגור על פיו, גיסו של בעל „מגיני שלמה", י"ג אלול ת"ה.

ת"ח (1648), ר' משה ב"ר אליהו, שר התורה, כ"ד שנה ריש מתיבתא מבעלי תריסין במשנה בגמרא ובסברא, ארי שבחבורה, שושן פורים ת"ח.

ת"ח (1648), ר' ישעיה ב"ר יחיאל, גדול הדיינים, לו לב ארי, נהג את בני הקהלה בחכמה בתבונה ובדעת, והוכיח במישור, י"ג אדר ת"ח.

ת"ח (1648), ר' יהושע ב"ר יוסף, תלמידם של המהר"ם מלובלין ובעל הסמ"ע מקודם רב ור"מ בטיקטין, הורדנא, נתקבל לאב"ד בפרמיסלא, ואחרי כן כיהן ברבנות לבוב חוץ־לחומה, מלבוב הלך למלאות מקום ה„מגלה עמוקות" כריש־מתיבתא בקרקא, כאשר בא ר' יום־טוב ליפמן הלר בעל „תוספות יום־טוב (רי"ט) לקרקא נתמנה רי"ט כריש־מתיבתא שני לר' יהושע, ובהיות ר' יהושע עשיר ולא קיבל משכורת מהקהלה בעוד שרי"ט אבד רכושו מסר ר"י לרי"ט כל ההכנסות, נתמנה גם לרב בקרקא. ור' יהושע הרביץ תורה לתלמידיו, מהם ר' שבתי כהן בעל „הש"ך. בעל „עבודת הגרשוני", בעל „עטרת זקנים" ועוד. חיבר ספר „מגיני שלמה" לתרץ קושיות התוספות על רש"י, ותשובות „פני יהושע" ב"ה. נפטר לחיי עד בקרקא כ"ז אב ת"ח.

ת"ט (1649), ר' אברהם ב"ר משה אשכנזי־היילפרן, גיסו של המהרש"א, נולד של"ח, אב"ד בלבוב, חיבר ס' אהבת ציון לכל התנ"ך ממנו נדפס החלק שעל התורה וה' מגילות (לובלין שצ"ט), שלם בכל מדות בתורה בחסידות ובענוה, י"ט טבת ת"ט.

ת"ט (1649), ר' משה מייזלש ב"ר יצחק אשכנזי, גודר גדר ועמד בפרץ, דיין מצויין, האיר עיני ישראל בתורתו, כ"א טבת ת"ט.

ת"ט (1649), ר' שמואל (שמריה) ב"ר אליעזר, תפש ישיבות בכמה קהלות והעמיד תלמידים גאוני ארץ, כ"ז טבת ת"ט.

ת"ט (1649), ר' יצחק איש אוסטרייך,

ריש־מתיבתא וראש בית־דין, אחד מגדולי המורים, פה מפיק מרגלין, י״ג אב ת״ס.

ת״א (1651), ר׳ מתתיהו ב״ר סיני, רישא דמתיבתא וגדול הדיינים, דלה והשקה בני דורו, חסיד ועניו מתלמידיו של הלל, ז׳ כסלו תי״א.

תי״א (1651), ר׳ אליעזר ליפמן ב״ר עקיבא ארי שבחבורה, גאון מופלא ומקובל אלהי, בן ל״ב יגע בתורה יותר מתלמיד ותיק בן כפלים, ז׳ שבט תי״א.

תי״א (1651), ר׳ אברהם ב״ר ישראל יחיאל כ״ץ רפפורט־שרנצל, אביו ר׳ ישראל יחיאל מגדולי התורה בקרקא. בהיות בנו ר׳ אברהם בן י״ג דרש בבית הכנסת הגדול בקרקא, ודברי תורה בשם יניק וחכים זה נתפרסמו אחרי כן בס׳ „נקי כפיים״ (קרקא שנ״ח), בהתחתנו עם בתו של ר׳ מרדכי שרנצל מלבוב השתקע גם ר׳ אברהם בלבוב ולמד תורה מפי הסמ״ע, הרבה בישיבה וסיפק מהונו לתלמידים. נתמנה נשיא וגבאי א״י („מרא דארעא דישראל״), שר וגדול אב ופטרון, חיבר ס׳ „איתן האזרחי״ אשר מלבד חשיבותו בהכרעת הלכה הוא מקור חשוב לדברי ימי־ישראל בתקופתו ולתולדות חכמי זמנו. ח״י סיון תי״א.

תי״א (1651), ר׳ אהרן ב״ר פנחס, ריש־מתיבתא וגדול הדיינים, חסיד גדול ותפלתו היתה ברמ״ח איבריו, כ״ח תמוז תי״א.

תי״ב (1652), ר׳ יוסף ב״ר אליקום גץ, חתנו של מהר״ם מלובלין, אב״ד חוץ־לחומה 1645—1652, ראש־ישיבה לעם גדול ורב, י״ז תשרי תי״ב.

תי״ב (1652) ר׳ יעקב ב״ר יוסף ישראל מבית א״ש, מופלג בחסידות בקדושה ובטהרה, ריש בי־דינא ודיין מצויין של ועד ארבע־ארצות, י״ב אב תי״ב.

תי״ג (1653), ר׳ ישעיה ב״ר יוסף, ריש מתיבתא וגדול הדיינים, העמיד הדת על תלה ורבים שתו ממימיו, א׳ חנוכה תי״ג.

תי״ג (1653), ר׳ יוסף יהושע העשיל ב״ר בנימין, שר התורה ריש־מתיבתא, עלה למרום בן ארבעים ושתים כ״ד אדר א׳ תי״ג.

תי״ד (1654), ר׳ מאיר ב״ר אברהם ז״ק, רב בתוך־העיר אחרי הרב ר׳ שלמה חריף (בשנים 1638 1654) מופלג בכל חכמה וחסידות, שר הבירה אספקלריא המאירה ר״מ ואב״ד, ידו פרש לאביונים צדקתו כהררי לב זקן וישיש, כ׳ כסלו תי״ד.

תי״ד (1654), ר׳ צבי הירש ב״ר יהודה ליב פפרקורן, האיר עיני ישראל בתורתו, מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, דיין מצויין, א׳ חנוכה תי״ד.

תי״ז (1657), ר׳ צבי הירש ב״ר אהרן שלום סג״ל, תפש ישיבות בכמה קהלות, למד ושנה באישון כמו באורה, ו׳ טבת לפ״ק.

תי״ח (1658), ר׳ נפתלי ב״ר צבי הירש, תלמיד בעל הסמ״ע, בקי בפוסקים ורוב הלקי הש״ס והרי״ף היו שגורים על פיו, גדול הדיינים. הושענא רבה תי״ח.

תי״ח (1658), ר׳ יוסף ב״ר אברהם חייניש, ראש ב״ד וריש־מתיבתא, העמיק בפלפולא דאורייתא, ערב ר״ח שבט תי״ח.

תי״ט (1659), ר׳ מרדכי מנדל ב״ר מנהם מענדל, אחד מגדולי המורים, דיין מצויין ועמקן בפלפולא דאורייתא, ז׳ טבת תי״ט.

תי״ט (1659), ר׳ יוסף ב״ר נתן הלוי הלר, אחי ר׳ יום־טוב ליפמן בעל „תוספות יו״ט״, ראש בי״ד וריש־מתיבתא, איש אשר רוח אלהים בו להנהיג את בני הקהלה ולהעמיד הדת על תלה, כ״ט טבת תי״ט.

ת״כ (1660), ר׳ יעקב ב״ר אברהם יעקב, יוסף אשכנזי קצינלבוגין, מילא מקום אביו בתורה, ריש בי־דינא וריש־מתיבתא, מלא חכמה ויראת ד׳ והנהיג בני הקהלה בחכמה, י״ג אדר ת״כ.

תכ״ד (1664), ל״ו צדיקים וקדושים, בהטבח האיום שערכו הצוררים מח׳ באייר עד כ״ד סיון תע״ד נהרגו כמאה איש מהם גדולי תורה וראשי ישיבות, נודעו לנו מהם בשם הקדושים: בח׳ באייר: ר׳ אברהם ב״ר יוסף (ר״מ בקולומייה), ר׳ אהרן יחיאל ב״ר אשר (ר״מ), ר׳ אליעזר ב״ר שמואל, ר׳ אליעזר ב״ר אביגדור, ר׳ ברוך ב״ר מרדכי, ר׳ דוד ב״ר יצחק נחמיש, ר׳ זכריה ב״ר יעקב, ר׳ חיים ב״ר ברוך, ר׳ חיים ב״ר משה הלוי, ר׳ יהודה ליב ב״ר שמואל כ״ץ מרגליות (רב בפרמישלן, גדול הדיינים ור״מ בלבוב), ר׳ יצחק ב״ר יעקב, ר׳ מאיר ב״ר מנחם חזן הלוי, ר׳ מנחם ב״ר יצחק (ר״מ), ר׳ מרדכי ב״ר יחיאל (ראש ומנהיג המדינה), ר׳ מרדכי ב״ר שלמה (ר״מ), ר׳ משה ב״ר אברהם, ר׳ משה ב״ר שלום, ר׳ משה מאשקא ב״ר חיים (ר״מ), ר׳ נחמן ב״ר שלמה, ר׳ עוזר ב״ר שלמה, ר׳ עזריאל ב״ר אביגדור, ר׳ שלמה ב״ר דוד, ר׳ שלמה ב״ר שמואל, ר׳ שלום ב״ר ניסן, ר׳ שמואל ב״ר יהודה (ראש ומנהיג המדינה), ר׳ שמואל ב״ר יוסף חיות (ש״ץ בביהכ״נ בחו״ל נהרג באמצע תפלתו), ר׳ שמעון ב״ר מאיר, ר׳ שמשון ב״ר בצלאל (אב״ד ור״מ בכמה קהלות), כולם נהרגו עקה״ש ח׳ אייר תכ״ד.

בי׳ אייר: ר׳ צבי־הירש ב״ר אברהם כ״ץ (ספרא רבה בישראל, דיין מצויין).

בי״א אייר: ר׳ אברהם ב״ר שלמה (דיין ור״מ חסיד וקולו ערב כמשוררי לויים בבית־המקדש).

בי״ג אייר: ר׳ אהרן ב״ר לפידות (דיין גדול ומצויין נהרג עם אשתו בביתם על עריסותיהם).

בי״ד אייר: ר׳ אליעזר ור׳ יצחק בני ר׳ אליהו (חסידים מופלגים, לומדים עם תלמידים שעורים כסדרם).

בח׳ סיון: ר׳ יצחק ב״ר מרדכי (דיין וריש בי דינא).

בכ׳ סיון: ר׳ חיים ב״ר מרדכי (נגדע במעט שנים עמל יגע בתורה כתלמיד בן מאה).

תכ״ד (1664), ר׳ משה ב״ר אברהם, אב״ד בברזן אחרי־כן ריש בי־דינא בלבוב, נרתיק התורה, ארי שבחבורה, ארז בלבנון, עבד ה׳ בתדירה, בתורה ובתפלה בכל רמ״ח איבריו, כ״ט אב תכ״ד.

תכ״ה (1665), ר׳ ישעיה ב״ר יצחק, ראש בית־דין בזולקוב ואחרי־כן ריש־מתיבתא בלבוב, ראש החברה קדישא, א׳ דר״ח אדר תכ״ה.

תכ״ה (1665), ר׳ משה ריש־מתיבתא חסיד וקדוש, הדריך בני הקהלה לעבודת ה׳ ותורתו, הרביץ תורה כל היום וכל הלילה עם חברים ותלמידים, י״ב אדר תכ״ה.

תכ״ו (1666), ר׳ יקותיאל זלמן ב״ר נח יחיאל, מאורו של ישראל אשר רוח אלהי קדושים בו, ריש מתיבתא ואב בי דינא נקי וחסיד, גמל חסד עם החיים ועם המתים, י׳ טבת תכ״ו.

תכ״ו (1666), ר׳ ישכר בער ב״ר משה, דיין מצויין ריש מתיבתא, בקי בנגלה ובנסתר, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, מקובל מפורסם שהיה ידע לכוון בתפלתו כחזקיהו, י״ג אדר א׳ תכ״ו.

תכ״ז (1667), ר׳ דוד ב״ר שמואל הלוי, עמוד התורה וההוראה, באור תורתו האיר לדור דורים, בעודנו בחיים זכה כי נקבעה הלכה כמותו, הוא בעל „טורי זהב״. נולד בלודמיר פלך וואלין, התנו של ר׳ יואל סירקיס בעל הב״ח על הטורים, רב בפוטליטש, ר״מ בקרקא, בפוזנא, אב״ד ור״מ באוסטרהא, בימי הרג חמלניצקי נדד למדינת מורביה, בכל מקום בואו תיקן תקנות מועילות, אחרי ששקטה הארץ חזר לפולניה ונתקבל לאב״ד ור״מ בלבוב, אחרי הרב ר׳ יוסף בן אליקום געץ, חיבר ס׳ „טורי זהב״ לש״ע, וס׳ „דברי דוד״ עה״ת, עלה למרום כ״ו שבט תכ״ז, והעיד עליו אחד מבני דורו כי כשמת לא הניח אחריו מעות לקנות לו תכריכין מפני שלא פשט ידו בממון שאינו של יושר ולא קיבל מתנות.

תכ״ח (1668), ר׳ גרשון בק ב״ר בייניש, עלה ונתעלה במלחמתה של תורה, משיב מלחמה שערה, קולע אל השערה, ריש מתיבתא וגדול הדיינים, זאת חנוכה תכ״ח.

תכ״ט (1669), ר׳ נפתלי הירץ ב״ר יהודה זעלקל מזי״א אשכנזי, אבות המשפחה מזרע יהודים אנוסים באו לפולניה מאשכנז, ר׳ יהודה זעלקל היה חתנו של ר׳ יואל סירקיס בעל הב״ח. ובנו ר׳ נפתלי הירץ קיבל תורה מפי זקנו זה, שימש ברבנות בלבוב בתוך־העיר (1654—1669), בקי בתורה בחדרי חדרים, מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, זאת חנוכה תכ״ט.

תכ״ט (1669), ר׳ משה ב״ר יעקב קיקניש, מגזע יונה הנביא בעל ה„קיקיון״, חסיד ונאמן כאיתן והימן, ריש מתיבתא וריש בי דינא, העמיד תלמידים גאוני הדור, ב׳ אייר תכ״ט.

ת״ל (1670), ר׳ יעקב ב״ר יהודה ליב, מגיד מישרים בבית המדרש שמחוץ־לעיר, י״ט אדר ת״ל.

תמ״א (1681), ר׳ אשר יעקב אברהם ב״ר אריה ליב קלמנקש, דיין מורה הוראה, צלל במים אדירים של תורה וחיבר ס׳ „אשל אברהם״ עה״ת וס׳ „מעין החכמה״ מפתח וכללים לחכמת הקבלה וסוד מעשה בראשית, ניסן תמ״א.

תמ״ה (1685), ר׳ יוסף ב״ר אברהם חיות, ראש בית־דין ודרשן, הוא השליט והמסביר בתורה, נפש יקרה ורוח טהורה, חיבר ס׳ „בן פורת יוסף״, י׳ אדר תמ״ה.

תמ״ה (1685), ר׳ יהודה יודיל ב״ר משה, מקאוול, נטרד מגולה אל גולה מחמת המציק, השתתף בועד ארבע ארצות, אחרי פטירת בעל „טורי זהב״ נתמנה כממלא מקומו ברבנות לבוב חוץ־לחומה, נח נפשו בערך שנת תמ״ה.

תנ״א (1691), ר׳ צבי הירש ב״ר זכריה מענדל קלויזנר, יליד קרקא, תלמידם של הב״ח ה„מגיני שלמה״ ור״מ בעל ״צמח צדק״ מניקלסבורג, אחרי הרב נפתלי הירץ בר׳ יהודה זעלקל אב״ד ור״מ בתוך העיר (בעת שהיה ר׳ יהודה יודל רב בחוץ לעיר) ואחרי־כן נתקבל (1685) לאב״ד בלובלין ושם מנ״כ י״ז תשרי תנ״א.

תנ״ו (1696), ר׳ שמחה ב״ר משה יצחק, אב בחכמה ורך בשנים נתמנה לאב״ד בסטריא והגליל,

ואחרי כן הרביץ תורה בהיותו ריש מתיבתא ומנהיג בלבוב. אסרו חג שבועות תנ״ו.

תנ״ז (1697), ר׳ יהודה ליב ב״ר יעקב, חתנו של הר׳ משה חריף האב״ד. ריש מתיבתא, ב׳ דר״ה תנ״ז.

תנ״ז (1697), ר׳ דוד מלידא ב״ר אריה ליב, נולד בערך שנת ש״ץ לר׳ אריה ליב האב״ד בזוואלין, אשתו אחות ר׳ משה רבקש בעל „באר הגולה״, קיבל תורה מפי דודו ומפי הר״ר העשיל בלובלין. התחתן עם בת ר׳ יוזפיש מלבוב, נינו של ר׳ אברהם הורוויץ בעל „יש נוחלין״, בשנת תל״ד הדפיס ספרו הראשון „דברי דוד״ ובאותה שנה נתקבל לאב״ד בלידא פלך ווילנא, ועל שם רבנותו זו היה מכונה ר׳ דוד לידא, משם נתמנה לרב באוסטרהא, ובשנת תל״ז לאב״ד במגנצא והגלילות, ובר״ח אלול ת״מ לאב״ד של קהל האשכנזים באמשטרדם, שם פרסם ספריו „סוד ה׳״ ו„שרביט הזהב״ וס׳ „מגדול דוד״ ו„שימר שבת״, והתחיל בהדפסת ספרו הגדול „עיר דוד״.

בימים ההם פרצה מריבה נגדו מפני החשד שבאחד מדרושיו יש רמז על גדולת שבתי־צבי, פרנסי־הקהלה נתנו אימון להעלילה והעבירוהו מרבנות, אז עזב מקומו וחזר ללבוב ואל משפחתו שגרו שם, הריב בא לפני ועד ארבע־ארצות וגדולי הדור עמדו לימינו בכל תוקף והחרימו את המעלילים ואת פרנסי קהלת אמסטרדם. ר׳ דוד שב למשרתו אבל כאשר לא שככה המריבה בקהלתו, התפשר עם הפרנסים בעניני פצייים שקיבל מהקהלה, הניח את הרבנית ויצא את העיר וחזר ללבוב. מלבד הספרים הנזכרים חיבר ס׳ „עיר מקלט״ על תרי״ג מצות (דיהרנפורט ת״ן), „חלקי אבנים״ על פירוש רש״י (פיורדא—פראג תנ״ג), „תפוחי זהב״ (פיורדא תנ״ג) ו„יד כל בי״ (פפא״מ תפ״ז), ספרו „עיר דוד״ נשלם בדפוס אחרי פטירתו (תע״ט), ונח נפשו בלבוב בי״ז חשון תנ״ז.

תנ״ז (1697), ר׳ יצחק ב״ר יעקב קיקנש, גדול הדיינים, אביר הרועים, גודר גדר ועומד בפרץ, רעשה אזנים לתורה, זאת חנוכה תנ״ז.

ת״ס (1700), ר׳ יהושע פאלק ב״ר יהודה ליב, מגיד ודרשן דלא אתמר מימות יהושע כוותיה. מחבר ספר „עמק יהושע״, ה׳ אייר ת״ס.

תס״ב (1702), ר׳ יעקב ב״ר אברהם, יגע בתורה כארי וכלביא והאיר עיני ישראל בתורתו, ריש מתיבתא, בנו של ר׳ אברהם אב״ד ברוטרדם וחתנו של ר׳ דוד לידא. ערב ר״ח אדר תס״ב.

תס״ב (1702), ר׳ יוסף ב״ר משה חריף סג״ל, ריש־מתיבתא, ואחרי כן אב״ד בפשמישל, חתנו של ר׳ יהודה ליב חסיד אב״ד בלבוב, א׳ דר״ח אייר תס״ב.

תס״ב (1702), ר׳ משה פנחס ב״ר ישראל חריף, אב״ד בשתי הקהלות, תוך־העיר וחוץ־לחומה, מראשי ועד ארבע ארצות, חיבר הגהות והוספות לסדר הגט מזקינו הר׳ משה חריף הראשון, כ״ד אלול תס״ב.

תס״ג (1703), ר׳ אשר ב״ר ראובן, דיין מצויין, נהרג במפולת שנגרמה ע״י התפוצצות במחסן אבק־שריפה, ג׳ כסלו תס״ג.

תס״ט (1709), ר׳ משה ב״ר דוד, מופלג בחסידות בקי בנגלה ובנסתר, דיין מצויין ולמד עם תלמידים שיעורים כסדרם, א׳ סוכות תס״ט.

תס״ט (1709), ר׳ בנימין וואלף ב״ר יהודה קלמניקיש, ריש־מתיבתא, ישב בשקו ובתעניתו משבת לשבת. יסד קונטרס „הנהגת הבית״, ז׳ שבט תס״ט.

תס״ט (1709), ר׳ ישעי׳ ב״ר מנחם מענדל קאצנלפויגן, חתנו של הר׳ משה פנחס חריף האב״ד, דיין מצויין והוראתו בקדושה, הנהיג בני הקהלה בחכמה והעמיד תלמידים הרבה. א׳ דר״ח אייר תס״ט.

ת״ע (1710), ר׳ חנוך ב״ר מרדכי, ל״ד שנה ראש־ישיבה בלבוב, ערב ר״ח שבט ת״ע.

תע״ב (1712), ר׳ נפתלי הירץ ב״ר ישראל אשכנזי, נתכנה מבני זמנו „רבי ר׳ הירץ״ לא הניח דבר מספר התורה שלא גמרה. ראשון לגזברי קודש כר׳ פנחס בן יאיר. 1702—1712 אב״ד ומו״צ בלבוב והגליל אחרי חותנו הרב משה פנחס חריף, הרבה תורה מובאים בשמו בספרי גדולי זמנו, י״ח חשון תע״ב.

תע״ב (1712), ר׳ שמואל ב״ר חיים, ריש־מתיבתא ומגיד בבית המדרש דחוץ לחומה. נאה דורש ונאה מקיים, ד׳ אב תע״ב.

תע״ד (1714), ר׳ יואל ב״ר יצחק אייזיק היילפרן, נתכנה ע״י בני דורו „דער גרויסער רבי ר׳ יואל״ (הרב ר׳ יואל הגדול), מקודם היה אב״ד ור״מ בלוצק, אחרי־כן בפינסק, וכאשר נתקבל הר״ר נפתלי כ״ץ לפוזנא מילא מקומו באוסטרא, ובשנת תע״ב אחרי מותו של הרב ר׳ נפתלי הירץ אשכנזי נתקבל לאב״ד ור״מ בלבוב, אולם טרם בואו לשכון בלבוב נח נפשיה באוסטרהא ד׳ תשרי תע״ד.

תע״ז (1717) ר׳ מנחם מענדל ב״ר אשר פאטיקר, רב ומו״צ בברזן, אחרי כן אב״ד בגליל

לבוב ובועד ארבע־ארצות. חיבר הרבה חבורים, ג׳ טבת תע״ז.

תע״ח (1718) ר׳ צבי הירש אשכנזי ב״ר יעקב, הוא הנודע בשם ספרו „חכם צבי״, אביו ר׳ יעקב ב״ר בנימין ז״ק היה חתנו של ר׳ אפרים ראש בית־דין בווילנה בעל ס׳ „שער אפרים״, בשנת ת״ח נדד ר׳ יעקב ובני־ביתו מארצו ונתישב במורביה, שם שימש כרב אב״ד בטרביטש וברידא ואחרי כן קבע ישיבתו באובן ושמעו הלך עד טורקיה וארצות המזרח, אז נולד לו בנו צבי, כאשר שקטה הארץ התישבו זקנו בעל „שער אפרים״ ואביו ר׳ יעקב בבודא אשר בהונגריה, ובהיות הנכד צבי נער רך בשנים למד תורה מפי זקנו ומפי אביו, בימי חרפו הלך לשאלוניקי להתרגל בדרכי למוד חכמי הספרדים ושימש שם ביחוד את ר׳ אליהו קובו.

בחזרו לבית אביו בבודא בעודו צעיר בשנים, כבר היה לו שם בגדולים והתנהג בחסידות מופלגת, שם התחתן עם בתו של אחד מעשירי הקהלה, אבל כאשר צרו צבאות־פרוסיה על העיר וירו בתותחים נפל כדור תיתח על הבית שבו גר עם בני־ביתו, נהרגה אשתו הצעירה עם ילדה אחת שהיתה להם והיא ר׳ צבי לבדו ניצל, עזב את העיר והלך לסאראיבו ונתקבל שם לרב, עזב את סאראיבו כשנודע לו שהוריו נשבו ע״י הברנדנבורגים והובאו לברלין. בא לוויניציא והתארח בבית ר׳ שמואל אבוהב שקיבל פניו בחיבה יתירה. מוויניציה הלך לאנשבאך, פראג ולברלין, בברלין נתחתן שוב עם בתו של הר׳ משולם זלמן ווימרק־מירלש הרב ואב״ד של שלש הקהלות אה״ו (א׳לטונה ה׳מבורג וו׳נזבך). ר׳ צבי התישב באלטונא וקבע ישיבה בבית שיסדו עשירי הקהלות הללו, שם עסק בנגלה ובנסתר עד כי כל חדרי־תורה היו פתוחים לפניו, נאמן בכל ספרי ח״ן, וכתבי האר״י היו שגורים על פיו, בנדודיו סגל לעצמו שפות שונות והיה יודע לדבר ספרדית, איטלקית, טורקית, הונגרית ואשכנזית, ומבין בכל דבר חכמה פלוסופיה ושאר ידיעות ובשעות פנויות היה מעיין בספרים חיצוניים ועניני העולם.

בכל הדרך הארוכה והטלטול הכבד לא רצה לקבל **מתנה** משום אדם, לא נשמע מעולם על פיו דברי **שחוק** וליצנות, אע״פ שהיה בדוחה דעתו ומדבר עם **כל אדם** בסבר פנים יפות, היה יראוי ומאוים ועם זה **אהוב** וחביב לכל מכיריו, לא הסתכל חוץ לארבע **אמות, בתורת ה׳** חפצו. יומם ולילה בה יהגה. ואף אם **אורייתא מרתחא ליה בכל זאת היה מקובל על הבריות** הקרובים אליו ומכירים עניניו ביודעם שכל מעשיו לשם שמים בלי שום פניה אישית.

כעשרים שנה הרביץ תורה ב„קלויז״ אלטונא, שמה נאספו לומדים ורבנים מופלגים בתורה גם מפולניה וליטא והיו עוסקים בשקידה רבה בלימודי גפ״ת ופוסקים, הלכות ואגדות, גם שאר ידיעות ודקדוק, שמעו הלך בכל תפוצות הגולה ומרחוק הריצו אליו שאלות בהוראה וספיקות שנתחדשו להם בלימודם, מאתו יצאה תורה לישראל, והיו מוטלים עליו גם צרכי הצבור של שלש קהלות האשכנזים הספרדים, גם בהיות חותנו ר׳ משולם־זלמן ניימרק האב״ד בחיים, ור׳ צבי חתנו שימש רשמית רק כראש־ישיבה בהקלויז, גם אז היה הוא המוציא והמביא כל עסקי הקהלה, כי חתני רמ״ז היה כמה שנים חולה זקן וחלוש, וכל עניני הקהלות עשה ר׳ צבי בלי לקבל משכורת או פרס מהנהלת הקהלות, כמקור לפרנסה השתתף מקודם עם אדם מבין בסחורות ליסחר ויתחלקו עם הרויחים. אבל לא ארכו הימים ונתאכל הסכום שהושקע והשותף ברח לאמסטרדם ור׳ צבי יצא נקי מנכסיו, ואף אנשי־לב אחדים מאלטונא והמבורג היו לוקחים ממנו איזה סכום כסף לשתפו בקנין ואחרי שמכרו הביאו אליו חלקו ברווח, ועמם התנה שלא יוותרו משלהם בשבילו.

ועם היותו מטופל בבנים ובנות ובלי הכנסה מרובה וקבועה, על כל זה על נדיבות קם, היה אב לאביונים בקהלותיו, וגם לקח על עצמו טורח גבאי הנדבות בשביל עניי ארץ־ישראל, על ידו נשלחו התרומות שנגבו בשביל עניי ירושלים והוא דאג להביא סדר בחלוקה שיגיע לכל אחד מהמקבלים חלקו לפי כבודו ולפי צרכיו והנטפלים לו, כן הנהיג שכל אחד יאשר בחתימת ידו כמה קיבל, ומאז התחזק הישוב בארץ־ישראל.

בכ״ב תמוז תמ״ז עלה ר׳ משולם־זלמן לחיי עד ונתפנתה משרת אב״ד בשלש הקהלות. אז נתמנה ר׳ צבי לרב ואב״ד בהמבורג וונזבק, ואף באלטונא נתחלקה המשרה בינו לבין הר׳ משה זיסקינד רוטנברג שכל אחד מהם הנהיג הנשיאות חצי־שנה, בשנת תנ״ב הוציא ר׳ צבי לאור מכתב יד את ה„טורי זהב״ לש״ע חושן המשפט, והוסיף עליו חדושים והגהות, הכניס כל הערה במקומה ברשמו „אמר המגיה״ בהם בא לפעמים כמעיר ומוסיף ולפעמים כחולק ומשיב, בשער הספר ובההקדמה לא הוזכר שמו, אך בסוף הספר הסכים להפצרת תלמידיו להודיע שמו בחתמו: העומד על משמרת בית־המדרש הגדול הקלויז אשר בק״ק אלטונא בשנת „במקדשו״.

ככה נמשך המצב יותר מכ׳ שנה עד שנת תס״ט, שאז יצאה הוראה אחת מלפני ר׳ צבי שהסבה מחלוקת בינו לבין הרמ״ז רוטנברג חברו ברבנות. מחלוקת זו יצאה חוץ לגבולות־העיר, היו מגדולי־הדור שעמדו בצד הר׳ צבי והיו שהתנגדו להכרעתו, התחדדו היחסים בין שני נשיאי בית־דין אלו, עד שר׳ צבי הסתלק עצמו מהרבנות וחזר למשרתו הקודמת כראש־הישיבה בקלויז, ולא ארכו הימים ונתקבל לרב באמסטרדם, וכמעט שהתישב שם הזדרז לפרסם קובץ תשובותיו בשם „חכם צבי״ שבהן תפסו התשובות שבהוראה השנויה במחלוקת מקום יותר מכל שאר ההוראות שבספר, כאלו כל הדפסתו התכופה לא באה, אלא למען פרסום נמוקיו בהוראה זו.

שתי הקהלות, האשכנזית והספרדית, כבדוהו והעריצוהו על גדלו בתורה ומדותיו התרומיות ועל התקנות שהנהיג ברבנותו לטובת הקהלות. אילם, פרצה מחלוקת בינו לבין רב הקהלה הספרדית ר׳ שלמה איילון שהסכים על ספר „דברי נחמיה״ מאת נחמיה חייא חיון בעוד אשר ר׳ צבי מצא בספר דברי מינות של כת שבתי־צבי, ושוב הניח ר׳ צבי גם את הרבנות באמסטרדם ונסע ללונדון, שם נתקבל בכבוד רב ולזכרון שהותו שם צייר אומן אחד דמות דיוקנו. אבל הוא לא נשאר שם הרבה חזר לפולניה דרך עמדן, הלברשטט, ברלין וברסלוי, עד שנתקבל בשנת תע״ד לרב אב״ד בלבוב, בה נהג נשיאותו ברמה. גם שרי המדינה חלקו לו כבוד גדול, שלא נעשה מעולם לרב בישראל, והיה לו רשיון לדון גם דיני־נפשות, אבל לא האריך ימים על כסאו ועלה אל אלהים בליל יום ב׳ דרח אייר תע״ח.

תע״ח (1718), ר׳ שמחה ב״ר נחמן הכהן רפפורט, אחרי פטירת ה„חכם צבי״ נקרא ר׳ שמחה למלאות מקומו, הוא היה מקודם אב״ד בדובנא, הורדנא ולובלין ומשם נקרא לכהן ברבנות לבוב, אבל לא ארכו לו הימים על כסאו, מנוסח המצבה של בנו הר׳ חיים כהן רפפורט מוכח שר׳ שמחה ישב איזה זמן על כסא רבנות לבוב, יתכן שאחרי עלותו חזר להביא בני־ביתו לבובה, והנה באמצע הדרך, בשברשין, חלה והלך לעולמו בז׳ אב תע״ח. אחדות מדרשותיו מובאות בס׳ „זכר החיים״ לבנו ר׳ חיים.

תע״ט (1719), ר׳ שלמה זלמן ב״ר יצחק, מגיד מישרים וראש ב״ד, גאון חסיד ומקובל, העמיד הרבה תלמידים גאוני ארץ, ט׳ חשון תע״ט.

תפ״ב (1722), ר׳ צבי ב״ר שאול לנדא, ממשפחת קיקניש, מקודם אב״ד בזשמיגרוד ואחרי־כן גדול הדיינים בלבוב, הציל עשוק מיד עושקו, **העמיד** תלמידים גדולי ישראל וחיבר חיבורים מחוכמים, **א׳** בר״ח תמוז תפ״ב.

תפ״ח (1728) ר׳ חיים ואחיו ר׳ יהושע בני ר׳ יצחק הלוי רייציס, המה הקדושים שנהרגו על קדוש־השם. ר׳ חיים (נולד תמ״ז (1687) היה ריש מתיבתא בלבוב, גם אחיו ר׳ יהושע (נולד תנ״ז 1697) מופלג בתורה ובחסידות, עתירי נכסין נדיבים ופזרנים לעניים ואביונים. והנה בא מומר אחד ממרחק שניחם על אשר עשה ושב ליהדות, הדבר נודע לראש־הכומרים והמומר נתפש, כאשר חקרוהו מי יעץ לו שיחזור לאמונת היהודים, אמר אינו מכיר אנשי קהלה זו, אבל אם יתיצבו לפניו יכיר מי הוא המסית. ראש־הכומרים צוה על כל בני הקהלה להתיצב בשורה, ביניהם הרבנים וראשי מתיבתא, מפני שחשובי העדה נחשדו ביחוד שהם השפיעו על המומר לחזור ליהדות. כשעבר המומר ולא הצביע על איש, אמר ר׳ חיים לראש־הכומרים בשפת רומי: „ראה, אדוני, כי חף אני ממעשה זו ובחינם נחשדתי״. כאשר שמע המומר דבריו, הפנה פניו אליו ואל אחיו ואמר: „עתה אני מכיר אותם, הם הסיתו אותי לכך״. שני האחים נתפשו וסבלו ענויים קשים ובערב שבועות תפ״ח נהרגו ונשרפו ונדקרו הגאונים הקדושים במיתה חמורה.

תצ״ב (1732), ר׳ ישעי׳ ב״ר אברהם הלוי הורוויץ, מגיד מישרים וראש בית־דין, לא מש מתוך האוהל. הורה הוראות מופלאות, ערב ר״ח שבט תצ״ב.

תצ״ג (1733), ר׳ ישעי׳ ב״ר אהרן משולם מלויצק, ריש־מתיבתא, דיין גדול ומורה צדק, נפטר בקולומיא, ט׳ בתשרי תצ״ג.

ת״ק (1740), ר׳ יעקב מקילוקוב, מקודם רב בקוליקוב, ואחרי־כן מורה־צדק ומגיד־מישרים בלבוב, כ״ג כסלו ת״ק.

תק״ו (1746), ר׳ מנחם מנלי ב״ר ברוך הלוי, דיין ומו״צ, מחבר ס׳ „זרע ברוך״, חדושי מסכתות וס׳ „טעם מן״ לפרשיות התורה, ז׳ סיון תק״ו.

תק״י (1750), ר׳ פנחס ב״ר יעקב קצנלבויגן, אב״ד בקראקוויץ, ואחרי־כן ל״א שנה מגיד־מישרים בתוך־העיר, י״א אדר תק״י.

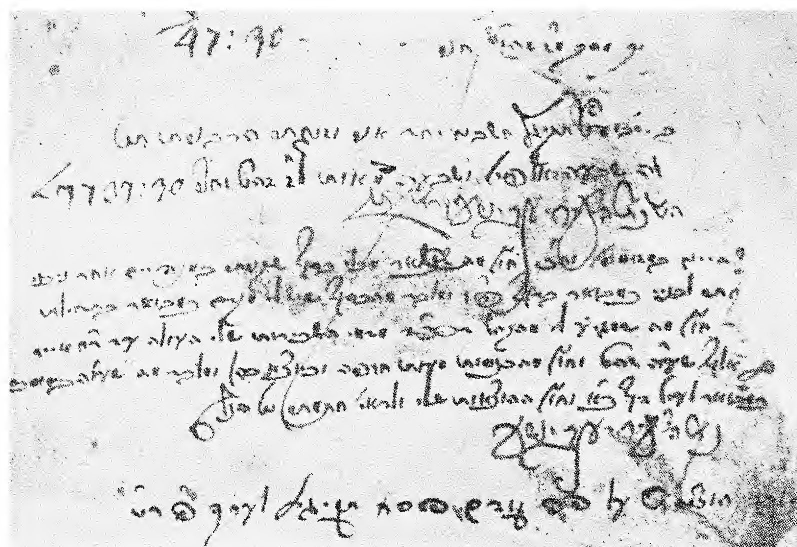
תקי״ד (1754), ר׳ משה חיים ב״ר אליעזר, מקודם אב״ד בקומרנא וזלוטשוב, ואחרי־כן אב״ד בלבוב. בזמן ריב הנהלת הקהלה על רבנותו של בעל „פני יהושע״, וכאשר העלילו בשנת תפ״ח (1728) על ראשי הישיבה ר׳ חיים ור׳ **יהושע רייציס ונהרגו**

במיתות אכזריות, נחשד גם רב־העיר עמהם, אבל עלה לו לברוח מלבוב, עבר את הגבול ונמלט על נפשו, בא לעיר חאטין ונשאר שם כל ימי חייו, עד שנת תקי״ד בערך, ושם מנוחתו כבוד.

תקט״ו (1755), ר׳ א ר י ה ל י ב ב״ר ש א ו ל, אביו בנו של הר״ר העשיל, היה אב״ד בלאקטש, בריסק, אפטא, קרקא וגלוגא, גם ר׳ אריה ליב כיהן ברבנות בכמה קהלות חשובות כרישא וגלוגא, אחרי־כן נקרא לשבת על כסא הרבנות בלבוב מקום חותנו ה„חכם צבי״, זמן מה שימש ברבנות, אבל מפני המחלוקת בקהלה בקשר לתביעות בעל „פני יהושע״. לא השתקע בלבוב ולא הניח רבנותו בגלוגא, עד שנקרא לכהן כרב באמסטרדם, ושם נפטר בשביעי של פסח תקט״ו.

רי״י היה בין הנופלים, שוכב תחת גלי־ההורבות ולא יכול לזוז ולהשב רוח. אז, בעת צרתו, נדר נדר כי אם יהיה אלהים עמו ויוציאנו מן המפולת, ירבה גבולו בתלמידים ילין בעוסקה של הלכה וילך בעקבות זקנו בעל „מגיני שלמה״ ודרכי למודו. טרם כילה לדבר שמע ה׳ בקולו ונתן לו מהלכים בין הגלים וכעין שביל נעשה לו ויצא בשלום, מאז שם עיקר למודו בבירור הלכה והעמקה בהבנת סוגיות התלמוד ושלא להעלות על הכתב שום דבר בעניני דרוש הרחוקים ממרכז האמת.

אע״פ שהתחתן מחדש עם בתו של אחד מחשובי לבוב השר והנגיד ר׳ ישכר בער, לא רצה רי״י לבנות ביתו בעיר מגורי הורי אשתו הראשונה, שלא לצער

כת״י הרה״ג ר׳ יעקב יהושע, בעל „פני יהושע״

תקט״ז (1756), ר׳ י ע ק ב י ו ש ע ב״ר צ ב י ה י ר ש, הוא הנודע בשם ספרו „פני יהושע״, נכדו של בעל „מגיני שלמה״ ונקרא על שמו, נולד כ״ח כסלו תמ״א (1681) בקרקא, בימי ילדותו גלה למקומות של תורה למד בישיבות שונות ושמו יצא למרחוק, התחתן עם בת הראש ומנהיג קהלת לבוב ר׳ שלמה סגל לנדא, והשתקע בלבוב, בה הרביץ תורה עם תלמידים הגונים והתחיל לרשום בספר חדושיו למסכתות, בהיותו מכובד ונערץ על כל בני העיר נתמנה לפרנס ומנהיג הקהלה.

ויהי היום, ג׳ כסלו תס״ג (1703), נאחז ביצוץ אש בחבית אבק־שריפה אשר במחסן צבאי שהיה קרוב לרחוב היהודים, והיתה התפוצצות אדירה שהחריבה הרבה בתים ועשרות אנשים נהרגו, בהם גם אשתו הצעירה ובתם היחידה, ועוד כמה מבני משפחתם, גם

אותם, והעתיק מקומו לעיירה קטנה קאריב במחוז לובלין, ובשנת תס״ו (1706) נתקבל משם לאב״ד בריטשוול, אבל אופיו המוצק ומדתו שלא לישא פני פרנס ומנהיג, גרמו שלא יכול לשבת אתם. ובשנת תס״ט (1709) התישב בלוקוב. וגם שם לא מצא מנוחה והספקה לישיבתו. חמותו הקצינה השתדלה שיתקבל לאב״ד בעיירה טארלא הסמוכה לאוסטרובצי ובנתה שם בית־מדרש בשביל בני ישיבתו. הנה גם שם התנגדו לו אלו שחשבו לנהוג שררה על הצבור. באותו זמן בא ה„חכם צבי״ לפולניה ועבר בכמה עיירות, והכיר בהזדמנות את רי״י, גדלו בתורה ואופיו, ותמה שהוא יושב כאב״ד בעיירה קטנה והודיע, כי לגדולה מזו הוא ראוי, ובהיות שפנו אנשי עיר ליסקה לה„חכם צבי״ בשאלה את מי למנות לרב, המליץ על רי״י.

לא ארכו הימים ורי״י קיבל בב׳ אלול תע״ד

חיים כהן רפפורט, ריש־מתיבתא בימי רבנותו של ה„חכם צבי" וה„פני יהושע" ואחרי־כן, בין מלכא למלכא, מילא מקומם ברבנות לבוב. מנוחתו כבוד ביריטשוב, ג׳ שבט תק״ל.

תקל״א (1771), ר׳ חיים ב״ר שמחה הכהן רפפורט. רב בזיטל, סלוצק, ובשנת תק״א (1741) נקרא למשרת אב״ד בלבוב והגליל כממלא־מקום אביו, והוא זכה להאריך ימים על כסאו כשלשים שנה. בשנות כהונתו ברבנות־העיר, שימש בנו ר׳ אריה־ליב כריש־מתיבתא ונפטר בחיי אביו בסיון תק״ט. ר׳ חיים כהן נחשב בימיו לאביר הגאונים ורבו שואליו בהלכה מקרוב ומרחוק. בשנת תקי״ט (1759) הוכרח לעמוד בויכוח עם אנשי כת יעקב פרנק ולהגן על התלמוד. היה פעיל בועד ארבע־ארצות. חלק מתשובותיו נדפס אחרי זמן רב בשם „שו״ת רח״כ" (לבוב תרכ״א), וגם חלק מדרשותיו בשם „זכר חיים" (לבוב תרכ״ו). עלה לחיי עד י״ג תמוז תקל״א.

תקל״ג (1773), ר׳ מאיר ב״ר יוסף תאומים. מקודם אב״ד בליברטוב, אחרי־כן מגיד מישרים בלבוב. מוכיח גדול ורבים השיב מעיון. חיבר ס׳ „ברכת יוסף" ו„אליהו רבה". „רב פנינים ונופת צופים". הוא אבי הר׳ יוסף בעל „פרי מגדים". י״ט תמוז תקל״א.

תקל״ט (1779), ר׳ דב בעריש ב״ר אריה ליב. אביו רא״ל היה רב בזאמושץ, והוא כיהן ברבנות קוזניץ (תק״ה), קראשניק (תקי״ד), ורישא (תקי״ח), ומשם נתקבל לריש־מתיבתא בלבוב, והרביץ בה תורה י״ד שנה עד ג׳ אייר תקל״ט.

תקמ״ה (1785), ר שלמה ב״ר משה מחעלמא. יליד זאמושץ, אב״ד ור״מ בחעלמא, רב הכולל באחוזות הרוזן זאמויסקי, שבמחוזו היו העיירות זמושץ ושברשין. ובשנת תקל״א, אחרי פטירת ר׳ חיים כהן רפפורט, נתמנה לממלא מקומו בלבוב. גאון כביר בתורה ובעל ידיעות כלליות, חיבר „מרכבת המשנה" על הרמב״ם, „עצי שלחן" מסודר על ד׳ חלקי שלחן־ערוך (נדפס ממנו רק חלק על הל׳ שבת ומקצת לש״ע אבן־העזר), ונשארו בכ״י חדושים על הש״ס ותשובות. בשנת תקל״ז עזב את הרבנות ועלה לא״י. שהה שם זמן מסויים ויצא לשלוניקי, למען העלות עוד כרך מספריו בדפוס, ושם נח נפשו בערך שנת תקמ״ה.

תקמ״ו (1786), ר׳ מרדכי זאב ב״ר משה. נתכנה „ר׳ מרדכי־זאב הגדול" איש אלהים קדיש יאמר לו. אב״ד בקאמיונקא, סטנוב ומפולי.

ואחרי־כן בשתי קהלות לבוב תוך וחוץ לעיר. אבי הר׳ יעקב אורנשטיין בעל „ישועות יעקב". ב׳ שבט תקמ״ד.

תק״ן (1790), ר׳ מאיר ב״ר צבי הירש מרגליות. רב ביאסלוביץ, ובשנת תקט״ו (1755) נתקבל לאב״ד גליל לבוב, בזמן כהונת ר׳ חיים כהן רפפורט ואחריו ר׳ שלמה מחעלמא כאבות בתי־דין בעיר. תלמיד מובהק של ר׳ ישראל בעל־שם־טוב. באחד מספריו הוא כותב: „מילדותי, מיום שנתהברתי בדבקות אהבה עם מורי ידידי הרב החסיד מו״ה ישראל בעש״ט ז״ל ידעתי נאמנה שהיתה הנהגתו בקדושה ובטהרה ברוב חסידות ופרישות צדיק באמונתו יחיה. במטמרין גליין ליה". מלבוב הלך לאוסטרהא כרב אב״ד, חיבר שו״ת „מאיר נתיבים", „אור עולם" ו„סוד יכין ובועז". י׳ אייר תק״ן.

תקנ״ב (1792), ר׳ יוסף ב״ר מאיר תאומים. עמוד ההוראה, מפורסם בחבוריו „פרי מגדים" לש״ע או״ח ויו״ד ועוד. נולד בשטשריץ, סמוך ללבוב, ובהיותו ילד העתיקו הוריו מעונם ללבוב ושם נתגדל. התחתן עם בת ר׳ אליקום מקומרנא. שם עסק בתורה עם תלמידים וחתם שמו „מקרי דרדקי". בשנת תקכ״ו גמר בקומרנא ספרו „ראש יוסף" על מס׳ חולין. בשנת תקל״ב נתמנה כחבר בית־המדרש של ה׳ דניאל יפה בברלין, שם באו לידיו ספרים שהיו נחוצים לו להשלמת ספריו שעסק בחבורם, ואז גמר ספרו „פרי מגדים" ליורה דעה. משם חזר ללבוב ומילא מקום אביו שבע שנים ובשנת תקמ״ד נתקבל לאב״ד בפרנק־פורט דאודר. מלבד ספריו הנ״ל נתפרסמו עוד ספריו „גנת ורדים", „מתן שכרן של מצוות", „נועם מגדים", „נוטריקון", „פורת יוסף", עמ״ס יבמות וכתובות, „ראש יוסף" עמ״ס פסחים וביצה, „שושנת העמקים" ו„תיבת גמא". הרבה מחבוריו נשארו בכ״י. נפטר ד׳ אייר תקנ״ב.

תקנ״ג (1793), ר׳ צבי הירש ב״ר משה מקודם אב״ד בביאליקאמין, אח״כ ראש־בית־דין בלבוב. הוא אבי הר׳ מאיר קריסטיאמפולר, האב״ד בברודי. י״ט אב תקנ״ג.

תקנ״ד (1794), ר אשר אנשל ב״ר משה אשכנזי. רב ברוזדול. אחרי־כן מגיד מישרים בלבוב, שר התורה והחכמה, מחזיק ותומך לדלים ואביונים. משען ומשענת ליתום ואלמנה. הוא אבי הר׳ משה דוד אשכנזי מטולטשובה ואח״כ בצפת. מחבר ס׳ „תולדות אדם". י״ב חשון תקנ״ד.

תקנ״ז (1797), ר׳ שמואל סאלר ב״ר

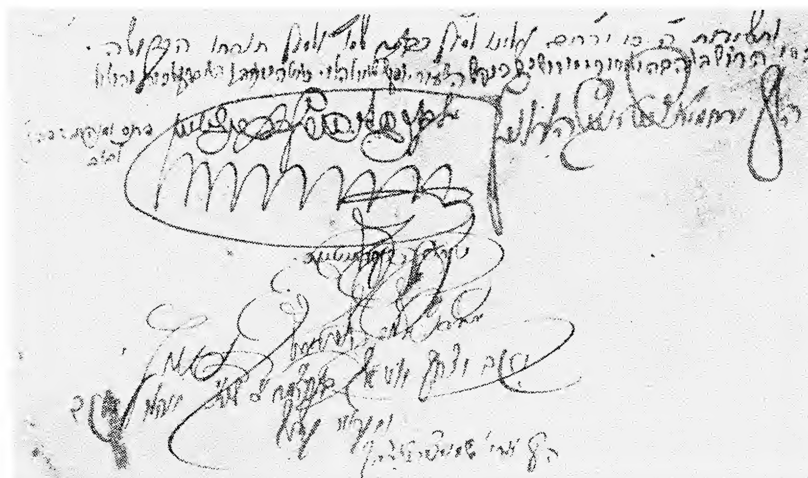
אברהם שיינדליגר. יליד דוברומיל, אב"ד בעיר סאלע ונקרא על שמה ר' שמואל סאלר. אחרי־כן מגיש מישרים, מורה־צדק וראש בי"ד בתוך־העיר. חיבר ס' „שם שמואל" ב"ח עה"ת וגפ"ת. ג' אב תקנ"ז.

תקס"ה (1805), ר' צבי הירש ב"ר יששכר דב־בריש רוזניש. ר' יששכר הוא נכדו*) של בעל „פני יהושע". ר' צבי הירש היה מקודם אב"ד בבולחוב ואח"כ נתמנה אב"ד ור"מ בלבוב. חיבר ס' „תשע שיטות". כ"ג כסלו תקס"ה.

תקס"ו (1806), ר' יצחק ב"ר צבי אשכנזי. רב בחודורוב, ואחרי־כן מגיד מישרים ומו"צ בשתי־הקהלות תוך וחוץ לעיר. גאון עמקן. חיבר ס' „טהרת הקודש" על מס' זבחים ועל מס' מנחות. כ"ח ניסן תקס"ו.

אבי הר' גבריאל בעל „מצבת קודש". ו' ניסן תקצ"ו.

תקצ"ט (1839), ר' יעקב משולם אורנ־שטיין ב"ר מרדכי זאב לבוב. מפורסם על שם ספרו „ישועות יעקב". נולד בשנת תקל"ה. בהיותו בן שתים־עשרה מת עליו אביו הר' מרדכי זאב, אב"ד בלבוב, ובאותה שנה התחתן עם בת ר' צבי הירש מייטלס מירוסלב. בביתו שקד על התורה ושם חיבר ספרו, חלק מהע"ז. בשנת תקס"ג נתקבל לאב"ד בזולקיב ובשנת תקס"ה, במות הר' צבי הירש רוזאניש, האב"ד בלבוב, נתקבל הר' יעקב לאב"ד ונהג נשיאותו ברמה במשך ל"ה שנה. ספרו „ישועות יעקב" פרסם שמו בכל תפוצות ישראל. כן נדפסו דרשותיו עה"ת וקובץ מתשובותיו. בני הר' מרדכי זאב אבי הר' צבי אורנשטיין נפטר על פניו בי"ז

כתב־ידו של הרב ר' יוסף שאול נתנזון

תק"ע (1810), ר' משולם ב"ר יואל הכהן. אחי הר' יצחק אייזיק האב"ד בקאריץ ואוסטרהא, בעל „ברית כהונת עולם", ממיוחסי כהונה. ר' משולם היה מקודם אב"ד בזוראוונא, קארץ ובולי־חוב, אח"כ ראש ב"ד ומו"צ בלבוב. חיבר ס' „פתחי נדה" ו„גופי הלכות". א' סוכות תק"ע.

תק"ע (1810), ר' יהודה ליב ב"ר יח־אל מיכל. מגיד מישרים ומו"צ בתוך־העיר. קדוש עליון, חסידא ופרישא כחד מן קמאי. כ"ה תשרי תק"ע.

תקצ"ו (1836), ר' נפתלי הירץ ב"ר אברהם חיים סוחיסטאבר. ראש בית־דין.

חשון תקצ"ז, ור' יעקב בכ"ה אב תקצ"ט.

תרי"א (1851), ר' יהושע יצחק יאיר ב"ר יעקב הורוויץ. רב בדוקלא, מגיד מישרים בלבוב תו"ה, ולבסוף רב בזוראוונא. חיבר ס' „אמונות ודיעות" (לבוב, תרי"ח) באור כל המצות העקרים והיסודות, וכל שריגי האמונה והסעיפים. נפטר בזורא־וונא, ט"ז כסלו תרי"א.

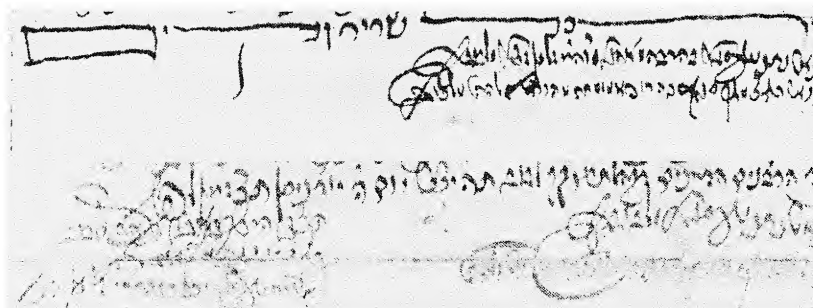
תרי"ב (1852), ר' אהרן משה ב"ר יעקב טויביש. נולד בלבוב בשנת תקמ"ז, קיבל תורה מר' יעקב אורנשטיין, רב בסניאטין (תק"פ), ואחרי כן ביאסי (תר"א). חיבר שו"ת „תועפות ראם" והגהות „קרני ראם". נפטר ביאסי י"א תמוז תרי"ב.

תרי"ט (1859), ר' שמחה נתן ב"ר אריה ליב אלינברג. אב"ד במושציסק, ואחרי־כן מגיד מישרים ומו"צ בלבוב, ואחרי פטירת הר'

*) אביו היה רב בפודהייצה, אח"כ ריש־מתיבתא בפנקפורט ד"מ. נפטר כ"ב חשון תק"ה.

יעקב אורנשטיין ניהל את הרבנות כממלא מקום האב״ד. נפ׳ שמחת־תורה תרי״ט.

תרכ״ג (1863), ר׳ מרדכי זאב ב״ר יצחק אהרן סגל איטינגא, גיסו וחברו של הר׳ יוסף־שאול נתנזון, חיברו יחד „מפרשי הים״ על ים התלמוד, ודודם הר׳ יהושע העשיל מטרניגרוד, אחי הר׳ יעקב אורנשטיין בעל „ישועות יעקב״. „מגן גבורים״, „מאירת עינים״ עה״ל טריפת הריאה, „מעשה אלפס״ (הגהות לפסקי רב יצחק אלפסי), „מסורת הש״ס״ ו„נר מערבי״ לתלמוד ירושלמי, ונשאר בכ״י קובץ רב הכמות תשובות „שבת אחים״ שהשיבו יחד לשואלים בהלכה. מלבד הספרים הללו נתפרסם ספרו שו״ת „מאמר מרדכי״. הא אבי הר׳ יצחק אהרן איטינגא שהיה אחרי־כן אב״ד בלבוב, רמ״ז איטינגא נפטר כ׳ תמוז תרכ״ג.

פסקי־דין של דייני קהלת לבוב — חתימות של ר׳ נתן־נטע בר׳ יקותיאל זלמן, ר׳ צבי־הירש באב״ד

תרל״ח (1878), ר׳ יוסף שאול ב״ר אריה־ליבוש הלוי נתנזון. נולד בשנת תקע״א בברזן, התחתן עם בת הר׳ יצחק אהרן הלוי איטינגא מלבוב. בבית חותנו שקד על התורה יחד עם גיסו, אחי־אשתו הר׳ מרדכי זאב, ויחד חיברו הספרים הנ״ל. בי״ז שבט תרי״ז (1857) נתקבל הר׳ יוסף שאול לאב״ד בלבוב. השיב לכל שואל בהלכה וחיבר ספרים בהלכה ואגדה, מהם נתפרסמו תשובותיו „שואל ומשיב״ בחמש מהדורות, „יוסיף דעת״ ליו״ד ח״ב, „תורת־משה״ לתורת חטאת מהרמ״א, „הגהות יד שאול״ לד״ח שו״ע, „בית שאול״ לששה סדרי משנה, הגהות לס׳ „נחלת שבעה״, „דברי־שאול״ עה״ת שתי מהדורות „דברי־שאול״ דרשות, ו„דברי־שאול״ על אגדות תלמוד בבלי, כמה קונטרסים לנמק הכרעותיו בהלכה שהקימו עוררים עליו, כמו: היתר לישת־מצות במכונה, וכמה דרשות בודדות. נתקבל לאב״ד בבריסק־דליטא אבל לא עזב את לבוב. נחה נפשו בכ״ז אדר תרל״ה.

תרמ״ח (1888), ר׳ צבי הירש ב״ר מרדכי זאב אורנשטיין. אביו, רמ״ז, בנו יחידו של הר׳ יעקב אורנשטיין, מת בדמי ימיו על פני אביו בשנת תקצ״ז (1837), בהיות ר׳ צבי הירש עלם צעיר. אחרי־כן התחתן רצ״ה עם בת הר׳ יחיאל מיכל קריסטיאמפולר, שהיה חתנו של ר׳ אהרן, מגדולי בריסק־דליטא, מחבר ספר „מנחת אהרן״ על מסכת סנהדרין, ובשנת תרכ״ה (1865) נתקבל רצ״ה לאב״ד בבריסק־דליטא ונהג שם רבנות תשע שנים עד שיצאה פקודה מהשלוטן הרוסי שעליו לעזוב את רוסיה, בהיותו נתין מדינה זרה. בשנת תרל״ג (1873) נתקבל לאב״ד ברישא והגליל ואחרי פטירת הר׳ יוסף־שאול נתנזון האב״ד בלבוב, נתמנה למלא מקומו. הרבה מחדושיו ותשובותיו נתפרסמו במהדורה שניה של הספר „ישועות יעקב״ של זקנו. אחרי פטירתו, הוציא חתנו הר׳ אריה־ליב ברוידא קובץ מתשובותיו בשם „ברכת רצ״ה״. נפטר ט׳ ניסן תרמ״ח.

תרנ״א (1891), ר׳ יצחק אהרן ב״ר מרדכי זאב הלוי איטינגא. נשיא כולל גליציה למען עניי ארץ־ישראל, נתמנה לרב אב״ד בפשמישל, אבל בהיותו עשיר לא היה זקוק להכנסה מרבנות ולא חפץ לעקור דירתו מלבוב עיר־מולדתו. בשנת תרמ״ח, אחרי פטירת רצ״ה אורנשטיין, נתמנה לממלא־מקומו כאב״ד בלבוב. מלבד תשובות שנת־פרסמו בספרים שונים נדפסו שני חלקים מתשובותיו

בשם „תשובות מהרי״א הלוי״. נח נפשו בז׳ שבט תרנ״א.

תרס״ו (1906), ר׳ יצחק־יהודה ב״ר חיים־שמואל שמלקיס. אחד מאדירי התורה בתקופה האחרונה. היה רב בזוראוינא, אחרי־כן בברזן, פשמישל, ולבסוף בלבוב. חיבר שו״ת „בית יצחק״ על ד״ח שו״ע ששה כרכים, „שיח־יצחק״ הספד על ר״ש קלוגר, „דברי־יצחק״ דרוש ההתמנות כאב״ד בלבוב. נפטר ערב יוה״כ תרס״ו.

תרע״ו (1916), ר׳ משה ב״ר יצחק באב״ד. נולד בתרי״ח לאביו הרב בקאליש. בהיותו בן י״ח שנה נתקבל לרב בטרמבובלה, ובשנת תרס״ח — לרב וראש בי״ד בתוך־העיר לבוב. נפטר כ״ו אייר תרע״ו.

תרפ״ח (1928), ר׳ אריה־ליב ב״ר חיים ברוידא. האב״ד האחרון בלבוב, חתנו של רצ״ה אורנשטיין. הו״ל תשובותיו „ברכת רצ״ה״ עם הוספות

„מלחמת אריה״. היה חבר בית־דינו של ר״י שמלקיס ואח״כ ראב״ד ומ״מ בתוך־העיר. אחרי פטירת הר״י שמלקיס נתמנה לראב״ד. חיבר שו״ת „מצפה אריה״ קמא (לבוב, תר״מ) ותנינא (תרע״ב), ס׳ „מוקדם ומאוחר״ ג״ח (תרפ״ו). נפטר בשנת תרפ״ח.

צבי קארל

החיים הדתיים של יהודי לבוב

א. החרדים

.1

החיים הדתיים של יהודי לבוב לא היו שונים, בדרך כלל, מאשר בארצות פולין וגרמניה, שנשארו בהן ההווי והמנהגים מימי הבינים.

בראש קהלת לבוב עמדו רבנים, שהיו נקראים אב״ד, וגם ראשי־ישיבות, שלא היה להם תואר אב״ד, כמו ר׳ יהושע וולק, בעל ה„סמ״ע״. במשך תקופת הזמן משנת ש״מ עד שנת ת״ם (1680—1780) שמשו בלבוב שני רבנים בתורת אב״ד בעת ובעונה אחת, אחד בתוך־העיר והשני מחוץ־לעיר. כן נתמנו שני מורי־הוראה, שנקראו בשם מגידים, אחד בתוך־העיר והשני מחוץ־לעיר, וכל אחד במקומו היה ראש לבית־דינו, ושניהם היו כפופים לאב״ד הכולל. בין המגידים בחוץ־לעיר היו ר׳ מאיר תאומים ובנו ר׳ יוסף תאומים בעל „פרי מגדים״. המנהג של מינוי מגידים נמשך עד שנת תרי״ט (1859), שהמגיד ר׳ שמחה נתן אלינברג הלך אז לעולמו. מנהיגי־הקהלה החליטו שלא למנות מגיד בחוץ־לעיר, אלא הרב אב״ד ישב עם בית־דינו בחוץ־לעיר, ומגיד אחד עם בי״ד ישב בתוך־העיר.

בתחילה היתה לרב אב״ד של העיר לבוב סמכות בכל הגליל וכל רבני הגליל היו כפופים לו. אך בזמן מאוחר חלקו מנהיגי ועד ד׳ ארצות את הגליל לשנים. חלק אחד נשאר בסמכות רב־העיר לבוב ולחתימתו הוסיף „החונה בק״ק לבוב והגליל״, בחלק השני של העיר נתמנה רב מיוחד, שנקרא בשם „אב״ד דגליל לבוב״ ובחתימתו הוסיף „החונה בגליל לבוב״.

מן החוקים שקבעו את מצבם של הרבנים יש להזכיר: רבני הגליל ורבני העיר מקבלים דירה ומשכורת, הראשונים בסך 10 זהוב והשניים בסך 8 זהוב לשבוע. הרשות לכל רב לאכסן בדירתו בן אחד נשוי או בת עם בעלה. הרב עצמו פטור מכל המסים בין של הקהלה ובין של השלטונות, בין קבועים ובין ארעיים. אם הרב או הרבנים מנהלים עסק, עליהם לשלם רק מס „ברדזין״, ואם יש שותף לאותו עסק, הוא חייב לשלם מחלקו את כל המסים המוטלים עליו בתור חבר הקהלה. בנו הנשוי של הרב, או חתנו הסמוך על שולחנו, פטורים במשך שלוש השנים הראשונות לאחר חתונתם מכל המסים חוץ מ„ברדזין״, המגיע מן הנדוניה. קרובי הרב עד בני ריבעים וכל אשר התחתנו בו, אסור להם להשתדל לקבל משרת־כבוד בועד־הקהלה או בבית־הדין.

רבני הקהלות והגליל חייבים להשמיע דרשה פעמיים בשנה (בשבת הגדול ובשבת שובה) ויקבלו שכר־דרשה: רב־הקהלה 2 טלר מועד־הקהלה ורב־הגליל 5 טלר מועד־הגליל.

הרב יקבל בכל חתונה בקהלה זהוב אחד ו־15 גר׳ מכל 100 זהובים נדוניה; ומכל גט 4 זהובים. הרב והדיינים מקבלים חלק כחלק בשכר הדיון, ובעד אישור חתימה — 4 זהובים.

חוץ מן ההכנסות הקבועות אין לרב כל הכנסות לרגל כהונתו, ואסור לו לקבל שום מתנה מחברי קהלתו. הוצאות הסעודה, שהוא עורך אחרי דרשתו בשביל אורחים, הן על חשבונו.

חובה על הרב שיהיה נקי־כפים, שיבצע בחירות כשרות לקהל וביחוד יפקח על כשרות הבחירות של השמאים *), ועליו להשביע כל אחד ואחד מן השמאים בפני עצמו.

בעד משפטים, בין ועד־הקהלה ובין אחד מחבריה או חבר קהלה אחרת, אין הרב מקבל שום שכר. הרב חייב לאסור אכילת בשר משחיטת־חוץ. אסור לו בתור ראש בי״ד ליפות כוחו של מי שהוא לגבות חובו מבית או ממגרש, כל זמן שהאיש לא

בנוגע לתוארים „חבר״ ו„מורנו״, שהרבנים היו

---

*) הקובעים את סכום המס שכל אחד בקהלה צריך לשלם.

רגילים לכבד בהם, והכיבודים היו להם מקור הכנסה, הגבילו תקנות הרבנים את זכותם לחלוקת כיבודים במשך שנה אחת, ארבעה תוארי „חבר" ולשנים — תואר „מורנו"; תואר „חבר" ניתן לאנשים הנשואים לפחות שלש שנים, ותואר „מורנו" — לנשואים במשך שש שנים. במשך הזמן נאסר על הרב לחלק את התוארים למועמד שלא הוכיח באישור ששילם לקופת־הקהלה את התשלום, שנקבע בעד כיבודים אלו. ההגבלות שהוטלו על רבני הקהלות, הוטלו גם על רבני הגליל.

הרב רשאי להטיל חרם על עבריינים בקהלת, אבל הוא תלוי בדעת הפרנסים, אם הם מצווים עליו לעשות זאת. קרו מקרים, שרב הגליל התערב בגליל, שאינו כפוף לו. הדבר גרם לסכסוכים ולחרמות הדדיים. כדי לעשות סייג בפני מאורעות כאלה, הוציא המלך זיגמונד־אויגוסט בשנת 1551 פקודה, האוסרת באיום ענשים כספיים חמורים, התערבות אנשי גליל אחד בענינים מחוץ לגליל וכן הטלת חרם ע"י רב בגליל שאינו בסמכותו. אפשר היה להטיל חרם מונע, שאם יעבור פלוני על חובה מסוימת יחול עליו חרם. לפעמים ניצלה הממשלה את החרם של יהודים לטובתה: כשרצתה לכפות תשלומין והאיש סירב למלאות אחרי דרישתה, צוותה על הרב להטיל עליו חרם.

בחירת רב־הקהלה התקיימה בדרך זו: הפרנסים התועדו ובחרו מבין משלמי מסים גבוהים לקופת הקהלה כמה תלמידי חכמים, ואלה היו בוחרים את הרב ברוב דעות. בנוגע לאופן בחירת רב הגליל אין במקורות ידיעות ברורות.

מספר הדיינים היושבים בבית־הדין בלבוב היה שנים־עשר בתוך־העיר ושנים־עשר מחוץ־לעיר.

בראשית השלטון האוסטרי בגליציה נבחר לפי תקנון היהודים רב אחד על כל מדינת גליציה ולודומריה וגליל זמושץ ועמו שנים עשר פרנסים ונשיאים (יודענדירעקציאָן) והם סדרו את כל עניני היהודים של המדינה והגליל. הם היו מהוים מעין קונסיסטוריון מטעם הממשלה. בסכסוכים בין אדם לחברו ובעניני־ירושה היו דייני המדינה דנים על־פי התורה. ובעניני דת היתה הרשות נתונה להם להחרים את העבריין ולהבדילו מקהל ישראל וגם להענישו בשימת עול־ברזל על צוארו או להשליכו לבית־הכלא. נגד פסקי־דין הרבנים בדיני ממונות, לא נתנה רשות של ערעור. אפשר היה רק לפנות בבקשה לחצר־הקיסר וללשכה משפטית עליונה, הדיינים היו מאשרים את פסקי־הדין בגושפנקא, שעליה היה חרות נשר בעל שני־הראשים ושאר סמלים של בית־המלוכה.

סדר הבחירה של הרב היה כפול: נבחרו בוררים מתוך אנשי הגליל והבוררים בחרו את הרב ברוב דעות. היה צורך שיהיו שלשה מועמדים ואם הדעות היו שקולות, נמסרה הבחירה להכרעת הקיסר.

השכר הקצוב לרב המדינה עלה שש־מאות פרחי־כסף. חוץ מזה נקבע, שכל רב, ש"ץ, שוחט, מגיד ומורה־צדק, שיתקבל באיזו עיר שבמדינה, לא יתמנה בלי רשותו של רב־המדינה ובעד נתינת הרשות והתעודה קבל תשלום. גם הזכות לכבד בתואר „מורנו" היתה לרב־המדינה בלבד, והיה בה מקור הכנסה בשבילו.

בתקנון היהודים של הקיסר יוסף השני מ־7 במאי 1789 נקבע שיש להושיב רבנים רק בגלילות (קרייז־ראבינר), בערים יש להעמיד רק חזנים (שול־זינגר). לרב אין שום שררה על היהודים בענינים משפטיים, ואינו רשאי להטיל חרם אלא במקרים שנדרש ע"י השלטונות. לאחר שש שנים מיום הופעתו של תקנון היהודים (כתב־הסובלנות) ידרשו מן הרבנים תעודית־בחינה בידיעות של בית־ספר נורמלי. למעשה דרשו חוץ מתעודה כזאת גם תעודה על ידיעת עקרי־הדת על־פי הספר הרשמי („בני־ציון" של הרץ הומברג) הרב נבחר ע"י חברי הקהלה, בעלי זכות־הבחירה, לפי תשלומי מס־נרות — (בלבוב 7 נרות) — במשך שנה שלפני הבחירות. בלבוב קבל רב־המחוז מקופת הקהלה משכורת של 400 פלורין לשנה. לפי פקודת הממשלה משנת 1836 נדרש המועמד לרבנות להביא הוכחה שעמד בבחינה באוניברסיטה אוסטרית בפילוסופיה ואטיקה. בדרך כלל לא היה בנמצא מועמד לרבנות שהיתה לו הוכחה כזאת. בשנת 1855 הצליחו החרדים לשכנע את ראש־המיניסטרים, גרף טהון, לוותר על הדרישה הזאת והוא היה נותן למועמדים לרבנות תעודות שהם משוחררים מן הפקודה. על יסוד תעודות כאלה נתמנו בלבוב הרב ר' יוסף־שאול נתנזון והבאים אחריו.

.2

תפקיד מיוחד מלאו רבני לבוב בעיצומו של המאבק בין החסידים והמתנגדים. הרב ר' צבי־הירש רוזניס (1787—1806) הטיל בלבוב (1792) חרם על החסידים ובו איסור השימוש בחלפי שוחטים חסידים

ונאסר על החסידים לקבוע בתי־תפילה ולהתפלל בנוסח המיוחד להם. אולם כבר בימי הרב ר׳ יעקב־משולם, בעל „ישועות יעקב" (1805—1839) רפתה ההתנגדות לחסידים. דוקא בימים ההם חזרו החסידים מדרך־ההתנגדות לתלמוד וקבעים עתים לתלמוד ונקראו "חדשים". בשם זה נקרא בית־הכנסת „קלויז חדשים", שבנה חסיד אחד, יעקב גלנצר, בלבוב, במגרש תיאידור הקדוש.

כתב־ידו של י. ארטר

ביתר מרץ נלחם הרב ר׳ יעקב בנציגי ההשכלה ובשנת 1816 הטיל חרם על שי"ר וארטר ואחרים, שנחשבו מפיצי השכלה. השלטון הכריחו אח"כ לבטל בפומבי את החרם.

כתב־יד של שי"ר

התקופה שאחרי פטירתו של הרב ר׳ יעקב־משולם אורנשטיין היתה מלאה מחלוקת ומלחמות בין החרדים והנאורים.

כאשר החריפה המחלוקת ניסה נתן סוקאל, מראשי הקהלה, לפשר ביניהם וכינס בביתו התיעצות, שהזמין אליה חרדים מתונים. ברם הענין לא הגיע לידי פשרה, כי החרדים עמדו על דעתם שהרב אברהם כהן יעזוב את מקומו. אבל המתקדמים לא רצו להראות סימני כניעה ולא נתנו לרב כהן לעזוב את לבוב.

בזמן לוויתו של חזן ביהכ"נ בחוץ־לעיר, מידל, היתה התנגשות חמורה בבית־הקברות, כאשר ניסה חזן ה„טמפל" יצחק אברס, לשאת הספד על הנפטר. מוכים ופצועים ברחו האנשים מבית־הקברות; וגם „המשמר הלאומי" הוכרח להתערב, כדי לעשות קץ להתנגשות. המחלוקת מצאה הד בעתונות היהודית שמחוץ לגליציה, כגון ב„אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס" בלייפציג וב„צנטרלאורגן" בוינה. המחלוקת נגמרה בהרעלת הרב אברהם כהן, בתו ובנו, ב־6 בספטמבר 1848 (ע"י אחד הקנאים, ברל פילפל).

אחרי הטרגדיה שימש בלבוב כממלא מקום־רב החרדים ר׳ שמחה נתן אילינברג. ברם החרדים חששו למנוי רב מן המתקדמים, ונתקלו בחוק של שנת 1836, שמועמד לרבנות חייב להביא הוכחה, שעמד בבחינה באוניברסיטה. חוץ מן הרב ר׳ הירש חיות בזולקיב לא היה מועמד לרבנות בגליציה שעמד בבחינה כזו. רק אח"כ נתמנה הרב ר׳ יוסף־שאול נתנזון (1857). (בנו של ר׳ ליבוש מברזן, מחבר הספר „בית אל" וחתנו של ר׳ יצחק אהרן איטינגא מלבוב). ר׳ יוסף־שאול כתב ספרים הרבה והוא שהתיר לאפות מצות במכונה, בניגוד לדעת אחרים. היחס של הרב ר׳ יוסף־שאול למטיפי „היכל הנאורים", ד"ר שוואבאכר וד"ר לוונשטיין, היה טוב.

בשנת 1861 אישר הקיסר את יסוד הסמינריון לרבנים בלבוב, והעניק לו זכויות רשמיות. הקיסר קבע

גם שלא ידרשו מן המועמדים לרבנות הוכחה על ידיעותיהם בלימודי הגימנסיה ובפילוסופיה, אלא הוכחות ידיעותיהם בלימודים מסויימים בלבד. החרדים התנגדו ליסוד הסמינריון לרבנים ועשו צעדים לסכל את הוצאת הרעיון אל מפועל, והדבר עלה בידם, והסמינריון לא נפתח. גם אחרי שהוחלט בסיים הגליצאי, ב־1907, על פתיחתו.

בשנות הששים הגישו החרדים בלבוב למיניסטריון בקשות, שהשלטונות יענישו יהודים, שחנויותיהם פתוחות בשבתות או בימים־טובים ושזכות הבחירה לועדי הקהלה יוענק רק ליהודים המקיימים כל דיני ה„שולחן ערוך". המיניסטריון ערך חקירות ללא תוצאות בשאלה זו.

הרב ר׳ יוסף־שאול נתנזון נפטר בשנת 1875. ועל כסא הרבנות ישב ר׳ צבי־הירש אורנשטיין, מתנגדו הנלהב של הרב כהן.

בשנת 1882 התקיימה בלבוב אספת הרבנים שהשתתף בה הרב ר׳ שמעון סופר מקרקא (בנו של ר׳ משה סופר, בעל „חתם סופר") באספה החליטו החרדים על תכנית לשלילת זכות־הבחירה מיהודי שאינו מקיים את דיני „השלחן ערוך". אבל הוא מחוייב לשלם מסים לקופת הקהלה. אך הרב ר׳ צבי אורנשטיין לא הסכים לתכנית ועזב את האספה. באותו זמן התחיל להופיע בטאון החרדים „מחזיקי הדת".

בענין הסתייגותו באספת הרבנים כתב הרב ר׳ צבי אורנשטיין לר׳ משולם הלוי הורוויץ, רבה של סטניסלבוב מכתב זה:

„ב״ה, לבוב יום א׳ ערב חג־השבועות, תרמ״ג.

לכבוד שכל ידע וידידי עוז הרב הגאון המובהק המפורסם זקן שקנה חכמה בישראל גדול שמו מ׳ משולם הלוי איש הורוויץ, נ״י אבדק״ק סטאַניסלויב ואגפיו יהי׳ נועם ד׳ עליו.

אחר״ש מכת״ה כמשפט לגברא רבא כמותו ירבו בישראל מכתב יקרתו לנכון השיגה ידי במועדו לתשובתו הנני בזה להביע למעכ״ת כי אנכי משכתי ידי מבלי התערב בעניני מחזה״ד („מחזיקי הדת") אחרי רואי בעת אסיפת הרבנים בשנה העברה כי לא ישמעו לקול מלחשים והישרה ועקשו וקראתי עליהם מהרסיך ומחריביך ממך יצאו המהרסים נקראו המהרסים בכוונה ומחריבים המה אשר מבלי דעת יחריבו הכל. הצר השוה שבהם לילך ולהזיק וכאשר הורני הנסיון ועדיין מחזיקים באולתם, יהי להם אשר להם ואני בתומי אלך כזאת ראיתי להשיב למעכ״ת ואשאר ש״ב המברכו בשמחת יו״ט מכבדו ומוקירו כערכו הרב צבי הירש אורנשטיין".

במקומו של ר׳ צבי־הירש אורנשטיין נתקבל לאב״ד בלבוב ר׳ יצחק־אהרן איטינגא. הוא לא הסכים לדעתו של הרב ר׳ יוסף־שאול נתנזון, שאפשר לחשוב את לבוב כרשות־היחיד לענין הוצאה מרשות לרשות בשבת. לפיכך השתדל, שיעשו עירובין קבועים בעיר ובכך אפשר היה לפקח על שלמות החוטין והעירובין. ועל ידו אפשר היה לפקח על שלמות החוטין והעירובין.

הרב ר׳ יצחק־אהרן אטינגא לא האריך ימים ונפטר בשנת 1891. במקומו נבחר הרב ר׳ יצחק שמלקיש מפשמישל. בימי כהונתו אישרה הנציבות בשנת 1897 את התקנון החדש של הקהלה הקובע בלבוב שני רבנים: רב־הקהלה של החרדים ורב־הקהלה של המתקדמים. לפי התקנון נתמנו 30 בוחרים, שיחד עם גבאי ה„טמפל" וחברי ועד־הקהלה בחרו את ד״ר יחזקאל קארו (ב־39 קולות נגד 15) לרב הקהלה ב־25 מאי 1898. החרדים הגישו מחאה נגד בחירה זו. בין החותמים על המחאה היו נחום בורשטין, מנדל מרגושס, ליזר גוטוירט ואחרים. הנציבות דחתה את המחאה. ב־1 לינואר 1898 נערך טכס השבעת שלשת הרבנים של הקהלה: הרב ר׳ יצחק שמלקיש, הרב הלפרן, והרב ד״ר קארו.

אחרי פטירת הרב ר׳ יצחק שמלקיש נתמנה ר׳ ליב ברוידא חתנו של הרב ר׳ הירש אורנשטיין, שהיה מגיד בתוך־העיר, לרב החרדים של הקהלה. היחסים בין המתקדמים ובין החרדים הוטבו, לפי שגם ביניהם הורגש הצורך לתת מקום בחינוך ללימודי־חול. הרבה מן החרדים נתנו לבניהם ובנותיהם גם חינוך חילוני. אכן, כאשר עמדה על הפרק שאלת בחירתו של ר׳ ליב ברוידא לרבנות התנגדו רבים למינויו וכשנבחר הפגינו את התנגדותם בזה, שהביאו מאמריקה ללבוב את ר׳ משה רפפורט *) וקבלוהו בתור רב־העיר. חסידיו התרכזו בעיקר בבית הכנסת „חדשים".

---

*) ד׳ משה הכהן רפפודט (ברז״פ) היה ידוע בשם „הרב מלזנסק". נולד בשנת 1827 בלבוב. אביו ד׳ מרדכי־לה יסד. יחד עם וולף שינבלום, את הקלויז „ד׳ וובצה״ס שנבליב״ס שיהלעכעל" בדחוב שיינוכא בחצר בית־הכנסת סיקסטוסקא. אמו היתה בתו של ר׳ שמעון נתנזון מברודי. אשתו של ד׳ משה רפפורט, טאובה, היתה בתו של ר׳ שמואל באבד, אחיו של הרב בטרנופול, ר׳ יוסף בן משה באבד (1800—1875) מחבר ס׳ „מנחת חינוך" (1869).

בשנת 1890 נסע עם אשתו ובנו שמחה לארץ־ישראל; אולם בגלל גזרת הממשלה התורכית על העליה היהודית

תנועת חיבת־ציון, שנתעוררה בגליציה התחילה מכה גלים וחדרה גם לחוגי החרדים. בלבוב נוסדה על ידי חרדים החברה „דורשי שלום ציון״ שנקראה אח״כ „תקות ציון״.

התנועה הלאומית, הביאה את החרדים לשיתוף פעולה עם המתקדמים וממילא הוטבו היחסים בין חלק מן החרדים ובין המתקדמים. הסתדרות „המזרחי״ שקמה מתוך שורות הציונים, ומטרתה היתה שיתוף־פעולה עם כל החוגים והמתקדמים בכלל בענינים, שאין להם אופי דתי, דחתה מפניה חלק מן החרדים, שמצאו פסול בכל קשר עם המתקדמים, וגרמה ליצירת ,אגודת ישראל׳ (בפולין הקונגרסאית נקראה האגודה „שלומי אמוני ישראל״), שפעלה גם בלבוב. אבל „אגודת ישראל״ לא כללה את כל החרדים, שלא שיתפו פעולה עם הציונים בלבוב. הנשארים מחוץ למסגרת „אגודת ישראל״ היו בעיקר חסידי־בלז, שהתרכזו ב„חדשים״. היתה קיימת בעיר גם חברה „אחדות ישראל״. בשנות העשרים ישבו בועד־הקהלה הממונה, גם מתבוללים, ציונים וגם נציגי „המזרחי״ ו„אגודת ישראל״. בו בזמן נוסדה חברת „מחזיקי לימוד״ בה ניתנו שיעורי־ערב בעניני היהדות.

ב. המתקדמים

1.

בשנות השלושים של המאה הי״ט עורר יוסף פרל מטרנופול אנשי אינטליגנציה בלבוב לחקות בעירם את פעולותיו בטרנופול בשטח החינוך ושיפור החיים הדתיים. ברם, הרעיון לא הגיע לשלב מעשי אלא בשנת 1840, שאז גמרו אומר שני עורכי־דין, ד״ר עמנואל בלומנפלד וד״ר ליאון קולישר לפעול לבניית בית־תפילה בלבוב בשביל המתקדמים. הם פנו אל ד״ר יעקב רפפורט *) בבקשה, שישתף עמם פעולה בהוצאת רעיונם אל הפועל ויחתום יחד אתם על ההזמנות לישיבה, כדי להוועץ בדבר המפעל. ד״ר רפפורט נענה לבקשתם וב־4 באוקטובר 1840 התקיימה הישיבה בבית ד״ר עמנואל בלומנפלד. בין המוזמנים נכחו: ד״ר מוריץ רפפורט, משורר גרמני, קרובו של שי״ר; ד״ר נאטקיס, בנו של ר׳ בנימין צבי הירש נאטקיס מחבורת המשכילים, שהרב ר׳ יעקב־משולם אורנשטין החרימם ד״ר מקסימיליאן לנדסברגר, שהיה אח״כ ציר בסיים הגליצאי; חתנו ד״ר י. רפפורט; ד״ר אוסוולד מנקס; קלר; ד״ר אדם ברח־רפפורט; השתתפו באספה גם מאיר־ירחמיאל מיזס וחתנו שמואל קלרמן וגיסו מאיר מינץ ואחרים. בישיבה עמדו על סדר היום שאלות אלו:

א) האם יש לבנות בית־תפלה למתקדמים?

ב) מאין לקחת את האמצעים הכספיים?

ג) היש להגביל את המגבית ולנהלה רק בלבוב?

ד) סדרי בית־התפלה החדש, הפולחן וכד׳.

ה) בחירת הועדה.

כל הנאספים הסכימו ליסד בית־תפילה גרמני־יהודי. אבל עמדה השאלה, אם לגשת מיד לבניית אולם גדול, לעריכת מקהלה וקביעת חזן ומטיף, או להסתפק בשכירת אולם ולפעול בממדים צנועים. לבסוף הוחלט להתחיל בבניית „טמפל״ (היכל) מתאים לקהלה היהודית בלבוב. נבחרה ועדה, בהרכב ד״ר יעקב רפפורט, אפשטין, קולישר, בלומנפלד, דיבס ורוזנשטיין. כגזבר נבחר מנדל שור, כמזכיר ד״ר גרינברג, כמפקח נתן קולישר וכמנהל מאיר בטשלס (לאחר שנים התנצר ושינה שמו לבאצבסקי). באותה ישיבה התחייבו הנוכחים להשתתף במפעל אוסף הכספים בסכום 1800 זהובים (גולדן). מסכום זה תרמו פישל דובס ובניו מאתים זהוב. בהתיעצות דנו בסדר־התפילה, אך החליטו לשאול בעצתם של המטיף מנהיימר בוינה וד״ר זאכס בפראג. נקבע גם תקציב שנתי של 1800 זהוב.

אחרי הישיבה החלו באוסף כספים, וכשהשיגו 4000 זהובים, החליטו לבחור בועדת־בנין ולחנוך את

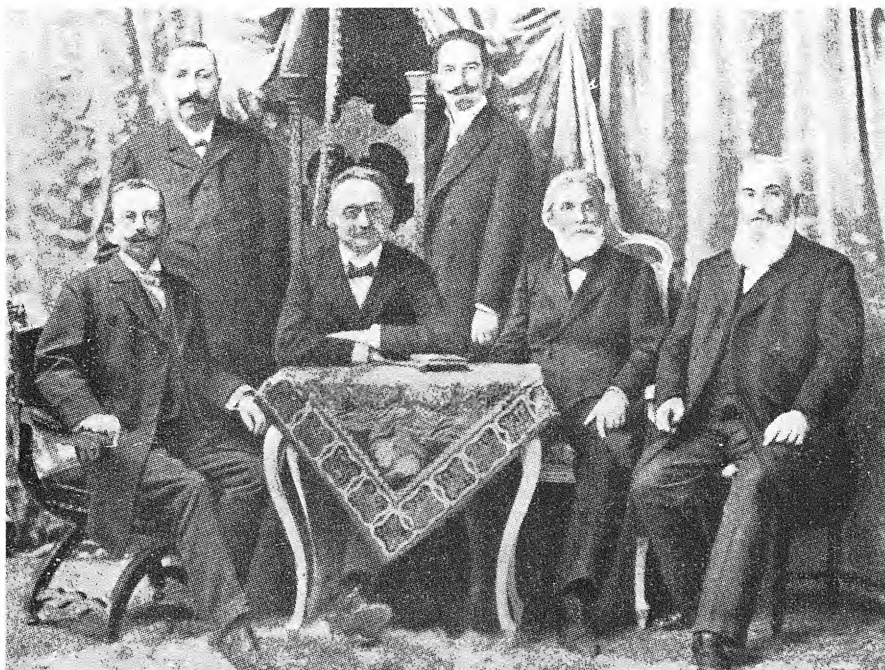
לא ניתן לו לרדת אל החוף בארץ, למרות מאמצים שנעשו מצד הישוב הישן לקבלת רשיון־כניסה בשבילו והוא נאלץ לחזור. כשנודע הדבר בגליציה, טלגרפו לו שיפליג לאמריקה. בשנת 1893 חזר לגליציה והיה רב בליזנסק. כשנתעוררה שאלת הרבנות ב„פורשטאט״ בלבוב, העמידה קבוצת חרדים את מועמדותו נגד המועמד הרב ר׳ ליב ברודיא אולם ר׳ ליב נבחר בתור רב. קבוצת החרדים מינתה את ר׳ משה רפפורט בניגוד לחוק כרב בית־הכנסת „חדשים שול של רי״ל גלאנצר״ והוא נשאר בכהונתו עד פטירתו בשנת 1911, למרות מהאית הקהלה והשלטונות שלא הכירו בו. תלמידו היה ר׳ מאיר שפירא, ריש מתיבתא של „ישיבת חכמי לובלין״.

*) ראה מאמרו של ד״ר נ. מ. גלבר „תולדות היהודים בלבוב״, פרק ט״ו.

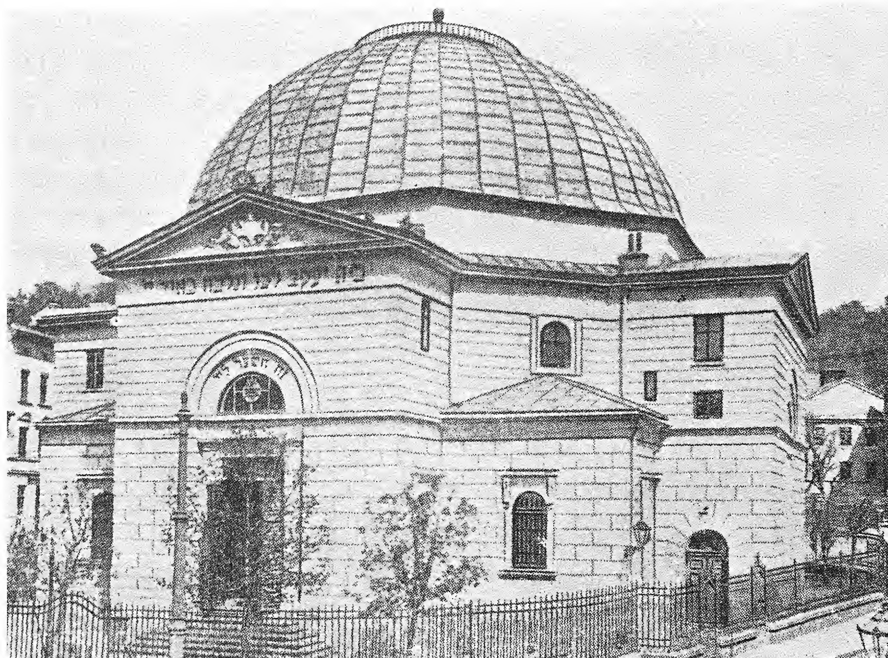
„היכל הנאורים" בחגיגיות רבה. באספה שהתקיימה בבית ד"ר בלומנפלד באוקטובר 1840, נשא ד"ר יעקב רפפורט נאום, לאמור: „היום אנו פותחים מקדש עם עבודת אלהים, ואנו מחויבים להזהר, שרוב אחינו, שאינם יכולים או אינם רוצים עדיין להשתמש במקדש זה, לא ינקטו עמדה נגדנו. הדבר יבוא בודאי, אם נערוך את תפילותינו לא בשפתנו העברית הישנה, אלא בשפה הגרמנית ונעורר את חמת החרדים אם נשמיט חלק של התפילות. עלינו לא להתבייש בלאומיותנו. כאדם המעורב עם הבריות אני קובע. שהעמים אינם שונאים אותנו כל־כך, כטענת חלק מאתנו. כן אין לנו להתבייש בעבודת־אלהים שלנו, לא מבחינת השפה ולא מבחינת הפולחן. אמנם, יש חלק בתפילות המועדים, שבלי היסוס אפשר להשמיטו, דבר שעשו כבר החסידים (הכוונה לפיוטים). ברם, תפילות־היסוד צריכות להתקיים. אני עצמי, כל עוד נשמתי בי, אתנגד לפגימת הסידור ולהכנסת תפילות בשפה הגרמנית לתוכו. אך חוששני, שאחרי מותי תהיו מוכנים לעשות זאת, על כן אני מחלה פניכם ומשביעכם שלא תעשו ככה". בין שומעי הנאום היו שעיניהם זלגו דמעות, אך כולם יחד קמו מכסאותיהם וקבלו עליהם בשבועה, שישארו נאמנים לבית־הכנסת המסורתי ולא יכניסו תיקונים בבית־התפילה החדש גם מבחינת השפה וגם מבחינת הפולחן. לאחר שהכניסו לפרטי־כל התחייבות־בשבועה זו, בחרו בתור יושב־ראש ועדת ה„היכל" את ד"ר יעקב רפפורט. אחריו נבחר חתנו ד"ר אדם ברח־רפפורט. תרומות המשיכו לזרום והמאספים לא פסחו על פתחי החרדים, ואחד מהם, יעקב גלנצר, חסיד עשיר, תרם 60 זהוב. בדרך כלל היה זרם התרומות אטי מאד, ועבר זמן רב עד שאפשר היה לגשת להגשמת הרעיון.

בשנת 1842 חל מפנה במעמדה הפוליטי של קהלת לבוב. בעוד שהשלטונות לא התערבו תחילה בסכסוכים שבין החרדים והמתקדמים, הראו פתאום אהדה לצד המתקדמים, עכבו את הבחירות שהגיע זמנן, והושיבו „ועדה של ממונים" במקום ועד הקהלה הנבחר. כמעט כל הממונים היו מחוגי המתקדמים.

מינוי הועדה קידם גם את ענין בניית ה„טמפל". ביוני 1842 הוגשה בקשה לשלטונות להרשות בניית בית־תפילה מודרני לפי דוגמת בתי־הכנסת בוינה ובפראג, שיסופח אליו בית־ספר לנוער היהודי. השלטונות דרשו מן המבקשים לנמק את הצורך בבית־תפילה כזה ולהודיע על המקורות למימון בנייתו ולסיפוק האמצעים לקיומו. המיסדים השיבו, שבתי־הכנסיות הישנים אינם נותנים סיפוק לאינטליגנציה, מפני שמתפללים שם בקול רם, אין בהם מטיף והוראת־מוסר, לא שליח־ציבור ולא מקהלה, שתנעים את התפילה, כדי שהנוער יתייחד עם אלהיו. והיות שבכל בתי־הכנסיות בלבוב נמכרו המקומות לצמיתות, אין להשיג בהם עוד מקום מתאים. גם אי־אפשר לערוך

ועד בית־הכנסת „היכל הנאורים" (1910)

„היכל הנאורים"

בהם חגיגות פטריוטיות, והדבר משפיע לרעה על חינוך הנוער. בנוגע לאמצעים הכספיים הוזכר העזבון בסך 4000 זהוב, שהשאיר אחריו איזיק רוזנברג לשם בניית בית־תפילה חדש. מצד השלטונות נתקבלה תשובה חיובית ונשאר עוד לבחור מקום להקים עליו את בית־התפילה. אחרי דיון מרובה בחרו מגרש ברחוב שוק־הדגים, שקנוהו מעירית לבוב ב־1434 זהוב. המגרש נרשם במשרד־הקרקעות על שם „דויטש איזראעליטי־שעס בעטהויז". בסוף המאה התשע־עשרה עבר על שם „סינגוגה פוסטמפבה" (ביהכ"נ של המתקדמים).

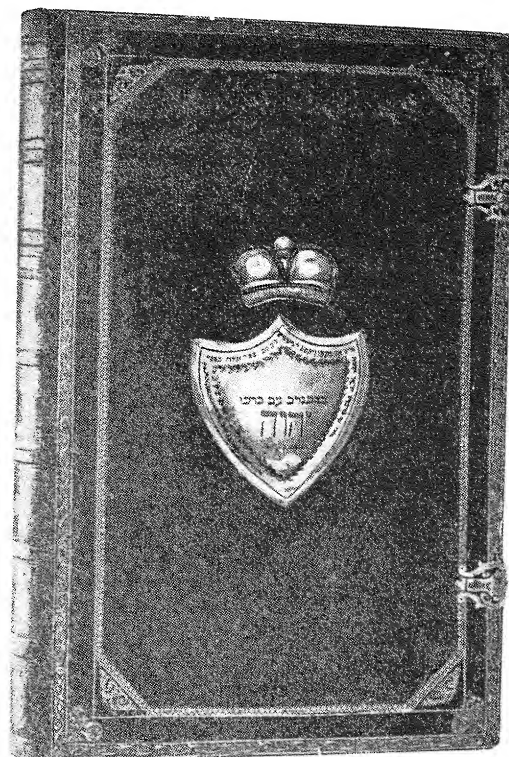
מתורמי המגבית היה גרף יאן סאריוש זמויסקי, שתרם עצים במידה יפה, ואבי הקיסר פרנץ־יוסף I תרם 100 זהוב, והדברים פורסמו בכל העתונים.

בניית ה„היכל" החלה למורת־רוחם של החרדים. מספרים, שבתחילה כל מה שנבנה ביום היה נהרס בלילה ע"י נעלמים, עד שהיה צורך להציב שומרים במקום לשמור על הבנין מפני הרס. תכנית הבנין היתה כדוגמת בית־התפילה של זייטנשטטגאסה בוינה (כך מספר ד"ר בלבן בספרו „תולדות בית־הכנסת של המתקדמים בלבוב": בילדותי שמעתי מספרים, שהבית נבנה בתבנית הכנסיה הקטדרלית בצורת צלב, ורק לאחר זמן הוסיפו בנינים מצדי הבית, שלא יוכר הצלב). בעוד הבית הולך ונבנה, נתנו העוסקים בו דעתם להזמין את האנשים שיכהנו בו. לתפקיד החזן נתקבלה הצעתו של יהושע אברס מטרנופול. קשה יותר היה למצוא מטיף. בעצת החזן זולצר מוינה, פנה ד"ר עמנואל בלומנפלד אל הר' אברהם כהן, שהיה רב בהוהנאמס בפוראלברג (אוסטריה), והזמינו לבוא ולדרוש בלבוב שתי דרשות לנסיון, והבטיח לו את דמי הוצאות הדרך.

הר' אברהם כהן נולד בשנת 1807 בזלוז'ני, פלך יונגבונצלוי בבוהמיה. אביו שלמה כהן היה רוכל. הבן למד תנ"ך ותלמוד ומצא בהם ענין רב. בהיותו בן שתים־עשרה עבר ליונגבונצלוי וגמר שם חוק למודים הומניסטיים, אך בעת ובעונה אחת למד גם תלמוד אצל הרב יצחק שפיטץ. עסק בעבודה אצל יהודי עשיר, אך פוטר לאחר שנתפס בקריאת ספר צרפתי. עבר לפיסאק והתפרנס מהוראה פרטית. כאן דרש את דרשתו הראשונה לרגל חנוכת בית־התפילה החדש. זמן מסוים עשה בפראג והתידד עם הרב ר' שמואל לנדוי, שנתן לו היתר־הוראה. גם הרב שמואל קוידרס בקאלאדאי שבהונגריה נתן לו כתב־סמיכות. הירץ הומברג העניק לו תעודה פדגוגית ללימוד הדת. בשנת 1833 קיבל משרת רב בהוהנעמס, עבד כמורה בשני בתי־ספר: בבית־הספר הגרמני ובבית־הספר הדתי, שהיה מנהלו ובו לימד דת ושפה עברית. בבית־התפילה הכניס תיקונים; קיצר את התפילה, הכניס מקהלה, תיקן שיקראו לתורה בשם פרטי ובשם משפחה, וביום שמחת־התורה נקראו רק תשעה אנשים לתורה.

מלבד פעולות אלו יסד גם חברות „גמילות־חסד״ וכו׳. את דרשותיו פירסם בדפוס והשתתף בכתבי־עת שונים והוציא גם ספר דקדוק שפת עבר.

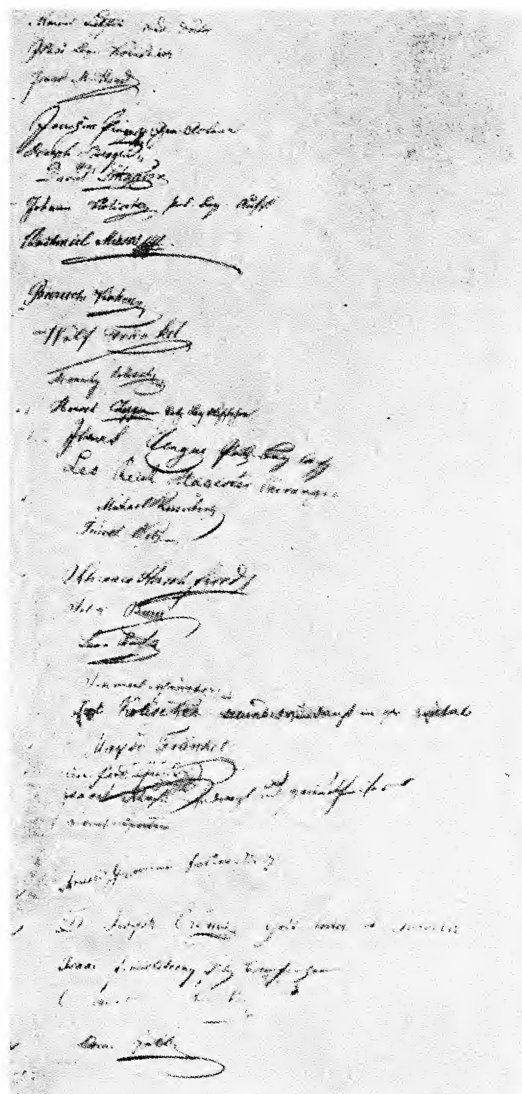
הר׳ כהן נקרא לכהן כמטיף בלבוב. את דרשתו הראשונה השמיע בבית־הכנסת שבחוץ־לעיר בשבת פרשת עקב. המתקדמים, שהתאספו בבית־הכנסת, האזינו בקורת־רוח לדברי המטיף ולא חיכו עוד

לדרשתו השניה, אלא ערכו עמו חוזה מיד והגישו את החוזה לאישור השלטונות — והאישור נתקבל.

לפי החוזה נמסרה לו משרת מורה־דת (רעליג־יונסוייזר) והוא נתחייב לפעול ב„היכל״ העומד לקום בבגדי־השרד שנקבעו לו כמטיף. כשיסודר ענין לימוד הדת, יוטל עליו לימוד־הדת בגימנסיות ובבית־הספר הנורמלי, שיוזמים להקים במקום ויקבל את הנהלתו ואת הפיקוח על לימוד־הדת. אם לא יקבל את אישור השלטונות כמורה־דת, הובטחה לו הרבנות בלבוב על כל הזכויות והחובות התלויות בה. הרב כהן חזר להוהנעמס והתפטר שם ממשרתו, חזר ללבוב והגיע אליה ב־5 למאי 1844.

דרשתו הראשונה כמטיף התקיימה גם היא בבית־הכנסת שבחוץ־לעיר בשבת הראשונה לאחר בואו לכהן בלבוב, בנוכחות האינטליגנציה היהודית ונציג

הממשלה, הארכידוכוס פרדיננד ד׳אסטה־אסטרייך, ראש המחוז פון מיהלבכר וראש־העיר פסטנבורג עם בני־לויתו. הר׳ כהן היה לבוש מדים של מטיף. לפי עדותו של אחי הרב, קרעו אנשי האורטודוקסיה למחרת את בגדיהם על חילול הבית הקדוש בציטאטות גרמניות מכתבי־הקודש. כדי להרבות את חמת החרדים — סופר בספר „מפיר עצת רשעים״ ע״י מחבר עלום־שם, כי בשעת הדרשה פרשו את הפרוכת על הרצפה והמטיף כהן צעד עליה. משנפתח בית־הספר הנורמלי קיבל כהן את הנהלתו.

בשנת 1844 נתקבל גם החזן יהושע אברס מטרנופול, שקיבל עליו את המשימה ליצור את מקהלת ה„טמפל״ ולהכשיר את חבריה לתפקידם. אברס היה יליד ברודי, למד חזנות כעוזר לחזן מודל בבית־

הכנסת שבחוץ־לעיר וכן אצל החזן בצלאל מאודיסה. הוא למד גם אצל זולצר, ולפי דבריו אף אצל לישט. בשנים 1840—1842 שימש כחזן ב„היכל" מיסודו של יוסף פרל בטרנופול. משלא הצליח בהכשרת המקהלה, ניתנו לו כעוזרים יוסף ארנסטי האיטלקי ופולק הגרמני וכך הוכשרה גם המקהלה לתפקידה. בתור בעל־קורא נתקבל המורה מיכאל וולף. שמשי ה„טמפל" הראשונים היו יהודה שמואל קנטור ושלמה בלומנפלד. ביום ו', 18 בספטמבר 1846, חגגו את חנוכת „היכל הנאורים" במעמד נציגי השלטונות ובחסות משמר צבא. הרב אברהם כהן נאם אז לאחר דברי הפתיחה של ד"ר בלומנפלד.

אברהם כהן נשא את התואר של „מורה־דת ומטיף" („רעליגיאנסוייזר אונד פרעדיגער"), אבל הוא שאף להתמנות כרב בלבוב, במקומו של הרב ר' יעקב אורנשטין, בעל „ישועות יעקב", שנפטר בשנת 1839. הדבר היה תלוי בהחלטת השלטונות, וכשנודע הדבר לחרדים, הגישו מחאה לשלטונות, בה תואר אברהם כהן כעם־הארץ וכפורע־מוסר; אבל מחאתם היתה לשוא וכהן אושר ע"י השלטונות כרב־העיר לבוב.

בדרשותיו העביר תחת שבט בקרתו את התנהגות החרדים, וב„מכתבים מגליציה", שפרסם בלוח של בוש, לעג לאמונות התפלות ולמסתורין, למנהג הכפרות וה„תשליך" וכן לגילוח הראש של נשים וחבישת פאה נכרית ותכשיטים המעוררים קנאה ושנאה בין הגויים. הוא גם ערך „קונפירמציה" (חגיגות בר־מצוה, שלא כמנהג המסורתי) לילדים ולילדות, ובזה ראו האדוקים צעד לקראת המרת הדת.

אחרי המהפכה בוינה, במרס 1848, החליטו החרדים להגיש בקשה לקיסר או לבית־הנבחרים שיעבירו את אברהם כהן ממשרתו, בהיותו סיבת כל הרעות, וגם להדיח את ראשי־הקהלה המתקדמת ממעמדה בלבוב וביתר הערים; בזאת ראו תנאי קודם לשיווי־זכויות. הבקשה, שנחתמה על ידי הרבה אנשים, הגיעה לידי פקיד־הקהלה ברנרד פיפס, שהחרימה ומאסף החתימות גרינפלד הושלך לבית הכלא ועצת החרדים הופרה. חמומי־המוח מן ההמון צרו על בית הר' כהן, יידו אבנים בשמשות וניסו לחדור בכוח לתוך הבית, שנסגר בפניהם. בקושי הצליח הצבא, שהוזעק למקום, לפזר את המתקיפים. בין חברי ראשות הקהלה והחרדים התקיימה התיעצות שלא הגיעו בה לידי הסכם כי החרדים עמדו על דרישתם, שכהן יעזוב את לבוב, ואפילו הסכימו לתת לו סכום־פיצויים גדול, כדי שיוכל להתפרנס עד שימצא לו משרה אחרת. המתקדמים לא קבלו את התנאי והפרץ בין שני הצדדים הלך והתרחב. מאז לא יכול הרב כהן ללכת ברחוב בבטחה. לבסוף נפטר בהרעלת זדון.

ד"ר מוריץ לבנטל מילא את מקומו של הרב זמן קצר בלבד, ואחריו היו מועמדים למשרת המטיף ד"ר אליעזר איגל, חניך בית־המדרש לרבנים בפדובה שבהנהלת שד"ל ומרצה באוניברסיטת לבוב; וד"ר אפרים ישראל בליכר. ד"ר איגל מוצאו היה מלבוב ובשובו אליה מפדובה קיבל משרת מורה־דת בגימנסיה ורשיון־הוראה לשפות המזרח. אך הוא לא הצליח להסתדר כמטיף או מרצה באוניברסיטה, עזב את לבוב ונעשה רב למתקדמים בצר'נוביץ. גם ד"ר בליכר עזב את לבוב. את תפקיד המטיף ב„היכל הנאורים" מילא באופן זמני מיכאל וולף, שנתמנה אחרי כן לתפקידו בקביעות.

גבאי ה„היכל" בימים ההם היו ד"ר אמיל בלומנ־פלד, מרק דובס והירש ציפר. בשנת 1850 נבחרו במקומם קולישר ויהושע יולס, ובשנת 1852 נתמנו כגבאים: יצחק אהרן רוזנשטיין, איגנץ לבקוביץ, אברהם בייזר, ד"ר ליאון קולישר ובריש השלס. הגבאים ב־1858 היו: ד"ר ברנרד שטרנברג, עוה"ד ד"ר דוד דיאמנד, הלל לכנר (מחוגי המשכילים וראש־המועצה בזנישניה) ומוטל ברוין. על לכנר היו מספרים, שהיה עוסק בדיני שבת, כדי שידע איך לעבור עליהם; הוא היה גבאי ב„היכל" למעלה מעשרים שנה.

במשך שנים לא היה מטיף ב„היכל" במקום הרב אברהם כהן. המתקדמים נתנו עיניהם בד"ר ליאופולד לף, רב קהלת שגדין בהונגריה, שבא ללבוב ונשא דרשה והרצאה מדעית בהיכל ובקהלה, אבל לא קבל את המנוי. בשנת 1857 נתמנה למטיף ד"ר שמעון (ליאון) שוואבאכר. הוא נולד באוברנסדרוף, וירטנברג, בשנת 1817. קיבל סמיכות לרבנות וכן תואר ד"ר לפילוסופיה מטעם אוניברסיטת טיבינגן. כיהן בתור מטיף בפראג ואח"כ רב ומטיף בהומבורג, שברין ולנדסברג. כשבא ללבוב כמועמד למשרת מטיף ב„היכל", לא הצליח לרכוש לו אהדה בקהלה, בגלל היהירות שנהג באנשי הקהל, שהיה מקבלם בבגדי־שרד. גם לחתונות ולהלויות היה מופיע במדיו, ובזאת הרגיז את החרדים וכנראה גם את הכמורה הקטולית, בהופיעו גם בפני הנציב גולוחובסקי במדים שעוררו את כעסו. אחרי זמן קצר עזב את לבוב ועבר לאודיסה ונתמנה שם כ„רב מטעם" ומטיף (1859). בתפקידו זה כיהן 25 שנה. אך משנערכו הבחירות לרבנות באודיסה, לפי פקודת סדר הבחירות של הצאר אלכסנדר

III, נכשל ד״ר שוואבאכר ונשאר בלי פרנה, והוא כבן שבעים. נפטר בי׳ טבת תרמ״ח (1888).

יחד עם ד״ר שוואבאכר עזב את לבוב גם החזן אברס, שנתקבל כחזן באודיסה.

במיכרז על משרת מטיף בקהלת לבוב השתתפו 16 מועמדים ומהם עמדו במבחן רק ארבעה: ד״ר דושק, רב בגאיא, מיהרן; ד״ר חיים יולוביץ, מקניג־סברג; מוריץ הירשפלד, מגרוסמזריץ׳; ברנרד (ישכר בר) לוונשטיין, רב בבוטשוביצה. בבחירות שנערכו נבחר ד״ר לוונשטיין ברוב גדול (1862). מלבד תפקידו כמטיף, הטילו עליו את הוראת הדת בבתי־הספר התיכוניים, הנהלת מירשם האוכלוסין (לידות תמותה, חתונות). רב החרדים נזקק לאישורו, בתור מנהל־המירשם, לסידור קדושין, אך לא היה רשאי לעכב את האישור, אלא אם הקידושין היו בניגוד לחוק.

לאחר שעזב החזן אברס את לבוב, מילא את תפקידו סגנו משה רומן, ורק בשנת 1862 נתקבל כחזן אוסוולד וייס משגדין, למדן ומשכיל. ד״ר לוונשטיין והחזן וייס הצליחו לרכוש להם אהדה בצבור המתפללים ב„היכל״. ד״ר לוונשטיין נולד במינדזירז׳צי, 1821, היה מצאצאי הרב בעל „פני־יהושע״, וקרוב למשפחות הירץ ברנשטיין והורוויץ. למד באמסטרדם ובהאנובר (בישיבת הרב ר׳ נתן אדלר, שהיה אח״כ רב בלונדון), באוניברסיטת פראג ואצל הרב שי״ר, יעקב־יוסף אטינגר ועוד. היה מטיף ומנהל בית־הספר בליפטו־סט־מיקלוש וכיהן כרב בבוטשוביצה, ומשם נקרא ללבוב.

דרשותיו של ד״ר לוונשטיין עוררו ענין רב, וגם לא־יהודים, ביניהם נציג־הממשלה מנסדורף, באו לשמוע את נאומיו. הוא היה משמיע דרשותיו לרגלי מאורעות מיוחדים, כמו ביובל השבעים של ליפמן־צונץ, הספד על שד״ל וכד׳. גם בפתיחת הועידה הראשונה של קהלות גליציה, בשנת 1878, שהתקיימה ביזמת „שומר ישראל״, ובועידת „מכבי־אש״, ערך תפילות ב„היכל״. התפילות לרגל מאורעות המדינה היו מלוות ע״פ רוב מנגינות של תזמורת צבאית.

ד״ר לוונשטיין היה מרצה תכופות בפני „חברת שוחרי תושיה הטוב והישר״ (פעראיין פיר בילדונג אונד געזעליגקייט) וגם בחברת „שומר ישראל״, שהיתה זמן מסוים מרכז העסקנות המדינית.

בשתי גימנסיות לימד ד״ר לוונשטיין שעורי־דת והיה גם מטיף בבית־הסוהר. בשנת 1883 פתח, יחד עם שמעון לנדוי, תלמוד־תורה בשם „אהל משה״, שלימדו בו יהדות עם לימודי־חול. „תלמוד־תורה״ זה לא נתקיים אלא שנתים, בגלל הסכסוכים עם החרדים. מלבד עבודתו החינוכית עסק ד״ר לוונשטיין הרבה בגמילות־חסדים ונבחר גם למועצת־העיר. קיבל את „צלב־הזהב על זכויות״ ובשנת 1885 קיבל מדליה של הקיסר פרנץ יוסף I. נפטר בשנת 1889. בנו יחידו, נתן, נשא לאשה את מרים בת שמואל הורוויץ, אחד העשירים, ראש־הקהלה וממנהיגי המתבוללים.

בימיו היו גבאים ב„היכל״ ד״ר שטרנברג ולכנר, ליב רוסמן, הרוקח יונה בייזר והרוקח זיגמונד רוקר. בשנת 1870 חגגו את חצי־היובל לקיומו של ה„היכל״, ובחגיגה השתתפו הצירים הנוצריים בסיים: סמולקה, וזיאמילקובסקי וגם נציגי מועצת־העיר והצבא. ד״ר לוונשטיין נשא נאום חגיגי והחזן וייס הראה את כוחו בנגינות. במסיבה החגיגית, שהתקיימה אחרי כן, נאם גם הלל לכנר, שהזהיר מפני מלחמה בשדה התרבות, שאיימה אז על יהדות לבוב. בהנהלת ההיכל היה הלל לכנר יושב־ראש, וחבריו יונה בייזר, עמנואל גאל, זיגמונד רוקר, ד״ר שמעון שאף, שהיה אח״כ יושב־ראש ועד־הקהלה. בשנת 1882/3 נשארו מן הגבאים הישנים לכנר ובייזר ונבחרו גבאים חדשים: ד״ר שלמה לנדסברגר, נתן מאיר והנריק יולס. נתן מאיר נכנס לאחר זמן לועד הקהלה, היה חבר לשכת־המסחר ומועצת־העיר וכן יו״ר הנהלת ה„היכל״. בימיו הכניסו „פוסהרמוניון״ ואח״כ עוגב (אורגל) ל„היכל״. בשנת 1883 התקיימו בחירות להנהלה, אבל רוב הנבחרים הסתלקו מתפקידם; ועד־הקהלה מינה אז את לכנר בתור מנהל־קומיסר וקבע כעוזריו את ד״ר שאף וד״ר לנדסברגר. לא עברו ימים מיעטים ונערכו בחירות חדשות ולהנהלה נכנסו בייזר, מאיר ולנדס־ברגר, אמיל די־מיזס ואליהו זבלודובסקי.

עם מותו של ד״ר לוונשטיין (במרס 1889) קבעו מיכרז למשרת המטיף. בין הדרישות מן המועמדים היתה ידיעת גרמנית ופולנית. מבין המועמדים הוזמנו שלושה למבחן: ד״ר שמעון דאנקוביץ׳, ד״ר הרמן קליגר וד״ר יחזקאל קארו. משלושתם נתקבל כמטיף ד״ר קארו וגם הפיקוח על לימוד הדת נמסר לידיו. התואר „רב״ שביקש כי יוענק לו, נדחה עד לעריכת שינויים בתקנון.

ד״ר יחזקאל קארו נולד בשנת 1844 בפניאבי, בה כיהן אביו, ר׳ יוסף־חיים בתור רב. שלשלת היוחסין של משפחתו הגיעה עד ר׳ יוסף קארו, מחבר „שולחן ערוך״. ר׳ יוסף־חיים חיבר ספרים והיה רב גם בפורדון ובוולוצלבק, השתתף ב„האסיף״ של סוקולוב והיה אוהד לתנועת „חבת־ציון״. בנו הבכור יעקב היה

מרצה להיסטוריה כללית באוניברסיטת וינה ונתמנה כפרופיסור באוניברסיטת ברסלוי. ד״ר יחזקאל קארו התחנך בגימנסיה בבידגושץ, למד בסמינריון לרבנים בברסלוי ובאוניברסיטה — פילוסופיה ומדעי המזרח. קיבל תואר ד״ר בהיידלברג, היה מורה בלודז ורב בקהלות טשיב ומב המאוחדות ובארפורט. השתתף ב„יידישעס ליטעראטורבלאט״ של רהמר בהאמבורג ופרסם מחקרים במדעי היהדות. ב־1882 נתמנה לרב ולמורה־דת בפילזן, וב־1891 עבר ללבוב. בהצעתו בכתבציין, שהוא יודע פולנית, ושהיה מטיף בלידז, אבל השפה אינה שגורה בפיו, לפי שכיהן עשרים שנה בקהלות שבגרמניה. אך הוא מקוה לחדש את ידיעותיו בפולנית ויהא ביכלתו להשמיע דרשות ונאומים גם בשפה זו. הודעתו גרמה בתחילה שיהססו במינויו, אך למרות זאת נתקבלה מועמדותו. גרמה לכך, כנראה, המלצתו הנמרצת של ד״ר ילינק, הרב בוינה.

בתחילת העשור 1891—1900 היו בהנהלת ה„היכל״ חברים אלו: בייזר, מאיר, ווהלפלד, אמיל די־מיזס, נחמיה לנדס. במקום מיזס ולנדס שהתפטרו, נכנסו כחברי־ההנהלה שלמה רוזנצוייג (לשעבר מורה בבית־הספר), אפרים אפל וד״ר יעקב דיאמנד (עו״ד). בשנת 1894 הצטרף לחבר המנהלים נציג ועד־הקהלה עו״ד ד״ר שלמה לנדסברגר. בבחירות ב־1898 יצאו מן ההנהלה בייזר, מאיר ורוזנצוייג, ונבחרו במקומם ד״ר אדולף מנקס ויעקב רובינשטיין. בתקופת־העשור הזאת נתחדש הבנין של ה„היכל״, נקבע בו עוגב (אורגל) ולמקהלה נתקבלו גם נשים. פרופ׳ ווינובסקי (נוצרי), נתקבל כמנגן על העוגב והוחלט להפעילו גם בשבת ויום־טוב.

כאשר אישרו השלטונות את תקנון הקהלה החדש, נערכו בחירות וד״ר קארו נבחר כרב הקהלה. הוא נתמנה גם כחבר מועצת־העיר. במקצוע לימוד הדת עיבד ד״ר קארו תכנית בשביל בתי־הספר מכל הדרגות והוציא כריסטומטיה מקראית לבתי־הספר, „תולדות היהודים בלבוב״.

כמטיף־משנה ודרשן בפולנית נתמנה ד״ר שמואל גוטמן. הוא נולד ב־1864 בבית־עניים, בגיל צעיר השיאוהו הוריו, ובהיותו בן 27 שנה התגרש מאשתו ונכנס לגימנסיה בראוץ ובלבוב ועמד בבחינות־הבגרות (1893). נסע לוינה ולמד בסמינריון לרבנים וקיבל תואר ד״ר וסמיכות לרבנות, וחזר ללבוב. כאן נתמנה כמטיף בבית־הסוהר ומנהל ומורה־דת בבית־הספר של הקהלה. בעבודתו היתה לו הזדמנות לשאת דרשות ב„היכל״ לנוער ולמתפללים. בדרשותיו ביקש להשפיע על חנוך הנוער ברוח היהדות. המתבוללים התלוננו על מורי הדת והעברית בפני המועצה הארצית של בתי־הספר, שהוציאה איסור על לימוד תנ״ך במקורו ודרשה, שהמורים ישתמשו בהוראתם בתרגומו של הכומר וויאק. אז השמיע ד״ר גוטמן בדרשתו דרישה נמרצת ללמד את הנוער לקרוא בספר הספרים במקורו, שיבין את שפת הנביאים, וכי נחוץ לספר לנוער על תולדות עמו, גדולתו ותפארתו. בשנת 1905 אישר ועד־הקהלה את עמדתו של ד״ר גוטמן והוא נתמנה כמטיף בפולנית. במשך הזמן שחררוהו מהנהלת בית־הספר ובמקומו נתמנה שמואל שלגובסקי. בתחילה שימש ד״ר גוטמן כ„רב בית־הכנסת״ ובשנת 1920 קיבל תואר של „רב־הקהלה בלבוב״. כממלא־מקומו בתור רב בית־הכנסת נתמנה ד״ר לוי פריינד.

מלבד התפקידים של ד״ר גוטמן, כרב הקהלה נוספה לו גם הנהלת „המוסד לחינוך מורי דת־משה״, הפיקוח על לימודי־הדת, בתחילה בבתי־הספר הכלליים והתיכוניים. בשנת 1903 ארגן, יחד עם פרופ׳ טויבס, חוג למדעי־היהדות. במשך הזמן הצטרפו אל ה„חוג״ פרופ׳ אלרהנד, פרופ׳ שור, א. מ. ליפשיטץ, צבי קארל, גרשום בדר, ד״ר הויזנר, ד״ר פרינד, הנדל, ד״ר ברוידה, ד״ר בלבן, ד״ר שמואל רפפורט וד״ר גולד־שטיין. בשנת 1905 נוסדה „אגודת מורי־הדת״, שהוציאה לאור את הבטאון „האור״. ד״ר גוטמן הוזמן לנהל בו את המדור ההומילטי.

בשנות 1901—4 נכנסו לחבר־המנהלים של ההיכל ד״ר מקסימיליאן פריד ויונה אהרליך. בשנות 1904—7 נבחר יעקב רוכמיס במקום מוריץ ווהלפלד. ובשנות 1907—10 יצאו מן ההנהלה ד״ר דיאמנד, שנבחר לועד־הקהלה וד״ר פריד; ונכנסו אליו הרמן דטנר, ויקטור מנדרחוביטש וליאון השליס. במקום ד״ר מנקס שנבחר לועד־הקהלה נבחר אח״כ ד״ר וסםר כראש ההנהלה ובתפקידו זה שימש בתקופת מלחמת העולם הראשונה ואחריה.

במשך הזמן נעשה ה„היכל״ צר מהכיל את כל אנשי האינטליגנציה, ששאפו להתפלל בו, בעיקר בימים הנוראים, עד שהיה צורך לערוך תפלות באולם ועד־הקהלה, שם עבר לפני התיבה עוזר מפקידי הקהלה ובתפקיד מטיף היה אחד ממורי־הדת. חלק מן האינ־טליגנציה התפלל בביהכנ״ס של בית־היתומים, שם עבר לפני התיבה ביין, מורה־דת, וכמטיף שימש ד״ר בלבן. משעלה הרעיון לבנות בית־כנסת חדש בשביל המתקדמים, עורר הדבר הד חזק בצבור וראש ועד־

הקהלה ד"ר אמיל ביק, שהיה גם ציר לפרלמנט האוסטרי, תמך בהצעה זו, ונקט בצעדים המכוונים להוציאה אל הפועל. בחרו מגרש בקרבת הסיים, בגן קושציושקו, לצורך זה, אך מסיבות פוליטיות בוטלה התכנית. אולם, נעשו שינויים בבנין ה„היכל" לשם הרחבתו והתקינו בו תאורה חשמלית ותנורי גז. גם השם הרשמי „בית תפלה גרמני־יהודי" נשתנה, ונקרא בפולנית „גמינה סינגוגה פוסטמפובה" (בית הכנסת המתקדם של הקהלה). בהשתדלות ד"ר יעקב דיאמנד נוסד ארכיון גם ב„היכל" וגם בועד־הקהלה.

הונהג ב„היכל" לערוך תפילה בשביל הנוער בראשית שנת הלימודים ובסופה, וכן לרגל חגים לאומיים פולניים ואוסטריים. בחג השבועות תרס"ב (1902) התקיימה „קונפירמציה חגיגית" של נערות יהודיות ע"י מורה־הדת של בית־הספר האזרחי, נתן שיפר. בחגיגה נדבו הנערות פרוכת לארון־הקודש, רקמת ידיהן. נערכו גם תפילות מחוץ למסגרת התפלות הרשמית, בחגים הלאומיים של הפולנים, האוסטרים והיהודים, ובימי־זכרון מיוחדים, כגון חגיגת שבע־מאות שנה לפטירת הרמב"ם, חגיגות־הזכרון לר' סעדיה גאון, רש"י, אזכרה להרצל וכד'.

בימי כהונתו של הרב ד"ר קארו הונהג החידוש, שלא יתפללו תפילה בלחש, אלא שליח־הצבור יתפלל בקול רם, והקהל יקשיב ויענה אמן, וכן נהגו בתפילת שבת להשמיט את „יקום־פורקן" ו„אב־הרחמים". בשנת 1911 עזב החזן הלפרן את משרתו, ובמקומו בא יהושע זייטץ, חזן מברדיטשב. ההרכב האחרון של הנהלת ה„היכל" לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה זה: יושב־ראש — ד"ר ואסער; סגנו — יונה ארליך; גזבר — יעקב רוכמיס; מפקח — אפרים אפל; מזכיר — ד"ר סופר; סגן־המזכיר — קרל שטנד *); חבר „בלי תיק" — ויקטור מנדרחוביטש.

בפרוץ המלחמה בשנת 1914 נמצאו חברי הנהלת ה„היכל", יחד עם הרב ד"ר קארו וחברי ועד־הקהלה מחוץ ללבוב. בעיר נשאר רק ד"ר יעקב דיאמנד. ד"ר גוטמן התגייס לצבא כרב צבאי ונשלח לבוקובינה. ד"ר דיאמנד מסר את תפקיד הרב והמטיף לד"ר הויזנר. בתפקידו ערך קידושין רשמיים להרבה זוגות שלא היה להם אישור נשואין, כדי שיקבלו נשיהם של המתגייסים לצבא את התמיכה המגיעה להן לפי החוק **).

בנובמבר 1914 הורכבה הנהלה זמנית של ה„היכל" שחבריה היו: ד"ר מוריץ כהנא (יושב־ראש), ראובן קרוך, ארולף לינדברגר, פרופ' שלמה מאנדל, מיקולאן ויינרב, יוסף הויזמן. התפלות נתקיימו כסדרן וההנהלה החדשה השתדלה לעזור לעובדי הבית. אך למרות השקט והסדר, לא שכחו היהודים שנחוצה זהירות מיוחדת בזמנים כאלה. היה מקרה, ב־19 בדצמבר 1914 שחל בו יום־הולדתו של הצאר ניקולאי ויהודים מרוסיה שעשו בלבוב בעניני־מסחר, דרשו מד"ר הויזנר לערוך תפילה חגיגית לשלומו של הצאר. אחד מיהודי קיוב, מרגולין, הציע סכום גדול לקופת ההיכל. גם הגנרל־גוברנטור בוברינסקי עצמו, פנה לד"ר הויזנר בדרישה זו. אבל, בהביאו בחשבון את הסכנה שיהודי לבוב צפויים לה מצד השלטונות האוסטריים במקרה כזה, סרב ד"ר הויזנר להענות לדרישות.

ב־22 ביוני 1915 נשתחררה לבוב מיד הכובש, וב־28 בו חזר ד"ר גוטמן ללבוב וקיבל בחזרה את משרתו. הרב ד"ר קארו לא חזר מוינה ונפטר שם בגיל 70. בוינה מתו עוד אחדים מחברי הנהלת ה„היכל", שהתישבו שם בזמן המלחמה: יונה אהרליך, הרמן דטנר וויקטור מנדרחוביטש. חברי ההנהלה שחזרו ללבוב הם רוכמיס, אפל, אשכנזי, קרל שטנד וד"ר ואסער.

ראש ועד־הקהלה ד"ר דיאמנד הוגלה על־ידי שלטונות הכיבוש לרוסיה, ויעקב שטרוה, שמילא את מקומו, היה ישיש. אז מסרו השלטונות את הנהלת ועד־הקהלה לד"ר אמיל פרנס ומינו את ד"ר ואסער כסגנו. אבל ד"ר ואסער לא עזב את מקומו בהנהלת ה„היכל", וקיבל בחזרה את כל התפקידים ושיתף בהם את החברים שחזרו ללבוב.

עוד לפני גמר המלחמה הועבר ארונו של הרב ד"ר קארו מוינה ללבוב וד"ר גוטמן נשא הספד בזמן קבורתו.

בבתים נערכו חיפושים אחרי נשק, ובאחד המבצעים ניגשה פלוגה פולנית בהנהגת הקצין לוש אל ה„היכל" ובקשה לערוך בו חיפוש. הודיעו את הדבר לד"ר ואסער, שהופיע מיד. בראותו את הקצין מעשן סיגריה, ציוה עליו לזרוק קודם־כל את הסיגריה בכניסתו לבית־אלוהים. הקצין סרב, וד"ר ואסער חסם בגופו את פתח שער הבית והצהיר: „לא ארשה לחלל מקום קדוש, רק על גווייתי תוכל להכנס כשאתה מעשן סיגריה". דבריו פעלו והקצין זרק את הסיגריה מפיו והתחיל בחיפושיו. ד"ר ואסער צעד אחריו כל הזמן וכאשר גמר הקצין את מלאכתו, אסר את ד"ר ואסער

---

*) אחיו של אדולף השתתף בהוצאת העתונים „פשי־שלושץ" ו„ווסכוד" והיה חבר מועצת בית־החולים היהודי.
**) בפעולתו זו נעזר ע"י ד"ר בלבן, שקיבל יפוי־כוח מד"ר דיאמנד, לשם זה.

והובילו למפקדה. רבים הלכו ללוותו בדרך וביניהם ד"ר גוטמן. במפקדה ביקש הפקיד הממונה את סליחתו והביע צערו על אשר קרה ועל החיפושים בכלל, והתנצל שהדבר בא מפני מצב־המלחמה.

נראה שהענין גרם ליצירת אגדה אנטישמית מובהקת. כעבור שנים אחדות הופיע ספרו של פרופ' יעקובסקי „הגנת לבוב" ובו מסופרים דברים אלו: „ביום 23 (בנובמבר) — את הזמן בדיוק איני זוכר — הוכנסו לחדרי, בודאי בגלל העדרו של מונצ'ינסקי, שלושה טיפוסים משונים. שני יהודים זקנים ומכובדים מוליכים לאט, כשהם תומכים בידיו, ישיש נכבד שרק בקושי עצר כוח לעמוד על רגליו. הישיש נראה היה כדמות תנ"כית... קמתי בדרך־ארץ והזמנתי את האורחים לשבת. אבל הישיש אמר בקול דממה: אדוני! ה„טמפל" נהרס, מקום קודש־הקדשים חולל. הצילה!

מיד תפסתי בטלפון והתקשרתי עם שר־הפרשים מונצינסקי... ואני מצוה: אדוני שר־הפרשים ישלח מיד פלוגה בהנהגת קצין מוכשר ל„טמפל", כדי להגן עליו. את התוצאות תודיע מיד, אני מחכה בטלפון. מונצינסקי חזר מיד על פקודתי ותיכף יצאה הפלוגה. שלושת הזקנים חיכו לתוצאות ואני הרגעתים, שהסדר יוחזר על כנו... כעבור רבע שעה צלצל הטלפון ומונצינסקי מסר הודעה, שפשוט קשה להאמין בה: „הפלוגה שנשלחה מצאה את סביבת ה„טמפל" שקטה לגמרי, אך מתוך הנחה שהסתתרו שם שודדים, פתחה את השער וערכה חיפוש, ובמקום ארון־הקודש מאחרי הפרוכת נמצאה מכונת־יריה וכמה תיבות כדורים ולמעלה מעשרה רמוני־יד". התקצפתי ונזפתי ברמי־מעלה אלה, שרצו להבטיח להם מחסן נשק בסמכם

Lemberg 14. Novr 1848.

מכתב הר' כהן לאחיו, 1848

על קלות־דעתנו. „הלאה, קראתי, כי אצוה לאסור". הם נעלמו מיד כלא היו".

כאשר נתפרסמו דברים אלה בספרו של פרופ' יעקבסקי, ערך ד"ר ואסר מכתב־גלוי שנתפרסם בעתון „גאזטה פורננא" ב־27 בפברואר 1933, שבו מסר את פרטי החיפוש, כמו שנערך על ידי הקצין לוש, ואת התוצאות, והאשים את פרופ' יעקובסקי שהוא מסלף היסטוריה ונוטע שנאה בין תושבי ארץ אחת. פרופ' יעקבסקי ענה לד"ר ואסר בחוסר־נמוס, אך לעצם הענין השתדל לסגת מדבריו, מכיון שגם עדים נוצרים אישרו את כל דבריו של ד"ר ואסר. כידוע, האשימו את היהודים, שבהכנס הצבא הפולני ללבוב, שפכו עליו היהודים מים רותחים בעד החלונות. כשהופיעה משלחת יהודי לבוב היה ד"ר ואסר בין חבריה, לפני פילסודסקי בארמון בלוודר, הזכיר לו בדרך אגב את ההאשמה הזאת. המשלחת, וביחוד ד"ר ואסר, מחו נגד דבריו, והודיעו שאין זו אלא בדייה של שונאי ישראל, כדי לחפות על הפרעות, שעוללו ביהודים בנובמבר 1918.

אחרי מלחמת העולם הראשונה והמלחמות שפרצו אח"כ בין הפולנים והאוקראינים, ובין הפולנים והרוסים חידשו את בית „היכל הנאורים" וריפאו את הריסות האש שנשתלחה בו בימי הפרעות.

בשנת 1920 נתמנה ד"ר לוי פריינד כממלא־מקום של רב ביהכנ"ס, ועוזר לד"ר גוטמן בתפקידיו הרבים, ומפני חולשתו במחלה שתקפה עליו.

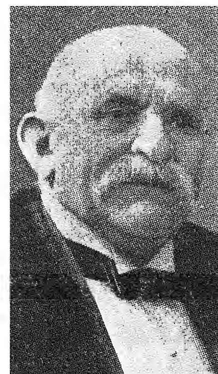
ד"ר פריינד נולד בשנת 1878 בפשיטניצה, קיבל חינוך חרדי, למד אצל ר' משולם גבל בבז'זוב, הרב ר' גדליה שמלקיש מפשמישל ועוד. בשנת 1903 גמר

הרב ברנרד לוינשטיין

את הגימנסיה הממשלתית בסנוק ונכנס לסמינריון לרבנים בוינה ולמד שם גם פילוסופיה באוניברסיטה. אחרי שגמר את חוק לימודיו בא ללבוב וקיבל משרה של מורה־דת בגימנסיות. בשנות 1914—1915 עשה בלבוב ואח״כ נספח לחבר המורים של בית־המדרש למורים בלבוב. בשנות 18—1917 היה רב צבאי בצבא האוסטרי. אחרי המלחמה חזר ללבוב ועסק בהוראה בגימנסיות. כשנוסדה בשנת 1919 „אגודת בתי־ספר עממיים ובינוניים" בלבוב בראשותו של פרופ' ד״ר משה שור, נספח גם ד״ר פריינד אל הועד, יחד עם ד״ר טויבר, צבי קארל ואחרים.

בשנת 1920 נוסד מטעם „אגודת בתי הספר הבינוניים והעממיים" הפדגוגיון העברי בלבוב. פרופ' שור לימד בו ערבית וגם בו פעל ד״ר פריינד יחד עם הרב גוטמן, ד״ר טויבר וצבי קארל. את תואר

ד״ר שמעון שאף

„רב בית־הכנסת" קיבל ד״ר פריינד בשנת 1921, ובשנת 1928 נבחר כרב־הקהלה. מלבד תפקיד הרבנות נמסר לו הפיקוח על הוראת הדת בבתי־הספר האזרחיים והתיכוניים. כאשר עזב פרופ' שור את לבוב ונתמנה כרב בוארשה, מילא ד״ר פריינד את מקומו כמנהל הפדגוגיון; אח״כ כיהן צבי קארל בתפקיד זה עד 1943.

בחג השבועות של 1925 התקיימה חגיגת חצי־יובל לעבודתו של הרב ד״ר גוטמן. חברי הנהלת ה„היכל" היו פרופ' שור, קארל שטאנד, יוסף הויזמן, יעקב מונד, יצחק מלצר ואחרים.

גם במשרת הרבנות חלו שינויים. הרב ד״ר גוטמן חלה, ועל ד״ר פריינד היה למלא את מקומו. העבודה היתה רבה מדי והיה צורך למנות רב שני, שישא עמו בעול. אז נתמנה ד״ר יחזקאל לוין (בן הרב ר' נתן לוין, ונכד של ר' יצחק שמלקיש) לתפקיד זה.

ד״ר יחזקאל לוין נולד ברוהטין בשנת 1897,

ד״ר יהושע וסר

גמר גימנסיה ברישא ולמד היסטוריה, פילולוגיה ופילוסופיה באוניברסיטת קרקא. קיבל תואר ד״ר לפילוסופיה, וגם היתר־הוראה ע״י ר' פנחס דמביצר ורבני ברודי וטרנופול. נתמנה לרב בקטוביצה ואח״כ הוזמן כרב בלבוב (1928). ומלבד התפקיד של רב נמסר לו גם הפיקוח על לימוד־הדת בבתי־הספר האזרחיים, והוא השתתף גם בפדגוגיון העברי.

הר' לוין לא הסתפק בתפקידים אלו, והוא נמשך גם לעסקנות פוליטית וציונית. ואף נבחר כציר לקונגרס הציוני וכנשיא הקק״ל בגליציה המזרחית.

לפי דרישתו של הרב ד״ר לוין החליטו לנגן בעוגב רק בתפילות שלוש רגלים וקבלת־שבת עד „ברכו".

בשנות 1934, 1936 היו ב„היכל" חגיגות יובל של ד״ר יהושע ואסר, יושב־ראש הנהלת הבית, למלאות 20 שנה לעבודתו והגיעו לשבעים שנה.

בשנת 1935 נפטר הרב ד״ר גוטמן ואוסף דרשותיו יצא לאור ע״י קבוצת ידידים.

בפרוץ מלחמת העולם השניה וכיבוש פולין ע״י הרוסים נאסר לימוד־הדת בבתי־הספר בלבוב והרבנים הוכרחו למלא את תפקידם בשפה האידית. בתקופת השלטון הרוסי נפטר הרב ד״ר פריינד (1941). בעיר נשאר ד״ר לוין, שראה שליחות בפעולתו והיה מכנס קהל רב ב„היכל" ולא רצה לוותר על כהונתו כרב,

הרב ד״ר שמואל־וואלף גוטמן

ד״ר לוי פרוינד

ד״ר יחזקאל קארו

ד״ר יחזקאל לוין

אע״פ שהשלטונות הציעו לו משרות חשובות בשטח הציבורי והמדעי.

ב־30 ביוני 1941 נכנסו הגדודים הראשונים של הצבא הנאצי ללבוב. למחרת פרעו האוקראינים פרעות ביהודים. ידידיו של ד״ר לוין ביקשוהו להסתתר מפני הסכנה, אך הוא גמר בנפשו לפנות אל המטרו־פוליט שפטיצקי ולבקשו כי ישפיע על האוקראינים לחדול מן הטבח. ד״ר לוין ערך נאום אל המטרופוליט, שתורגם על־ידי בנו יצחק לאוקראינית. לבש את בגדי־הכהונה ואת הכפפות השחורות שהיה שם על ידיו רק בהלוית־מת והלך אל ארמון המטרופוליט. הלה ביקש ממנו שישאר בארמונו עד יעבור זעם. הרב ד״ר לוין השיב לו: „שליחותי נסתיימה. באתי לבקש על הכלל, ואני שב אל הקהל אשר בו מקומי, ויהי אלוהים עמי״. והוא יצא מן הארמון.

בנו יצחק מתאר את מותו במלים אלו:

„בביתנו היתה אותה שעה מיליציה אוקראינית שסחבה יהודים לבריגידקי (בית־הסוהר הגדול ברח׳ קאזימירזובסקא). שכנה אחת חיכתה בכוונה לאבי, להזהירו על הסכנה. אך הוא ענה לה: היינו הך. וחיור כסיד עלה במדרגות. ליד דלת דירתנו תפסוהו האוקראינים והוליכוהו לבריגיצקי ושם מת על קידוש־השם. הוא הלך גאה, מוכה בידי גרמנים ואוקראינים, ראשו מורם ופניו שקטים, כפני אדם שקיים חובתו, ומצפונו כבדולח לטוהר. בבואו אל בין המוני היהודים בבית־הסוהר אמר וידוי ופנה לחבריו־לגורל וקרא בקול אדיר: „שמע ישראל, אדוני...״ ולא כילה דבריו, כי מכונת־יריה הפסיקה דבריו וחייו כאחד״ *).

ועמו נהרגו אלפיים מיהודי לבוב וה„היכל״ נהרס ע״י הנאצים עד היסוד.

*) יצחק לוין, „עליתי מספציה״, ת״א, תש״ז, ע׳ 26.

זאב זוהר

בתי כנסת ו„קלויזן"

ו. בתי־כנסת

כארבע מאות בתי־כנסיות ובתי־מדרשות היו רשומים בפנקסי הקהלה בלבוב, מלבד „מנינים" רבים של ה„רביים" ו„הנכדים", כגון: ר' זינדל נייהויז מסמבור, ר' ברילע מסטרטין, ר' ליביש אפרתי מסטרליסק ואדמו"רי גלינא, קארטשין מיקוליוב וכו'.

דורות רבים של פאר והדר היתה לבוב המעטירה „עיר ואם בישראל", על מאת־אלף תושביה היהודים, רבניה, גאוניה, חסידיה ו„מתנגדיה". הנאורים והמת־קדמים, המוני־העם הפשוטים ואנשי המלאכה והמסחר, שהיו מסורים ליהדות ולעם, לתורתו ולארצו — כולם עמלו קשה לביתם ולמעמדם הכלכלי ובכל זאת ראו חובה לעצמם לעסוק במעשי צדקה וחסד, עזרה לזולת, ע"י החברות שפעלו ליד בתי־הכנסת בעיר.

על כל הגזרות והעינויים במשך מאות השנים ותלאותיהם תחת שלטון פולין, אוסטריה ופולין־החדשה, מצאו היהודים פורקן בבטחונם בד' ובכיסופים לגאולה. גדולי ישראל ומנהיגיו הכניסו בלבות המונע־העם אמונה טהורה ובטחון, בהקנותם להם תורה ובחנוכם למידות טובות וגמילות־חסדים.

בבתי־הכנסיות נתכנסו פזורי ישראל לשפוך שיח לפני בוראם ותפילות ישראל הפיחו תקוה בלבם וחזקו רצונם להמשיך בשרשרת הדורות. רבה הגדול של לבוב, הגאון ר' יוסף שאול נתנזון, עודד וטיפל באהבה בהקמת רבים מבתי־הכנסת בעיר. הוא ארגן את בעלי־המלאכה, כל מקצוע לעצמו, להקים להם משכנות־תורה ותפילה, מצוות ומעשים טובים. אוירת קודש וחיים צנועים שררו ברחוב היהודי בלבוב בימים ההם.

מנוחת השבת היתה שלמה, אין קונה ואין מוכר, החנויות סגורות. נרות־השבת האירו בכל בית. אנשי העמל והסוחרים ישבו בשלוה. בשבת בבוקר הושלך הס, שבתה תנועה ברחובות, ונראו יהודים הולכים לאט ובנחת לבתי־הכנסת. בשבתות אחרי־הצהרים נשמעה שירת מזמורי התהלים בבית־הכנסת הגדול.

ולפני צאת הכוכבים היה בוקע קולו הנלבב והנעים של ר' בריל החזן — ומנגינות קודש חדרו ללב הנאספים, ובשבח והודיה ענו אחריו: „למנצח בנגינות מזמור שיר: אלוקים יחננו ויברכנו, יאר פניו אתנו, סלה". מנהג היה בבתי־הכנסת, שהקהל אמר את המזמור הראשון בעמדו בחוץ ודלתות בית־הכנסת נעולים, ובגמרו את המזמור „הבו לד' בני אלים" ניגש השמש או החזן אל הדלת הנעולה, דפק שלוש דפיקות בידית־הנחושת העגולה הצמודה לדלת, ואז היה הקהל נכנס להיכל ומתחיל במזמור „למנצח בנגינות".

כך חיו אחב"י בלבוב, התמימים והישרים, בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות, בקלויזים ובמניני ה„רביים", העטופים הוד קדושה.

אנסה להנציח כאן את שמות בתי־הכנסת, לזכרון עולם.

א. **בית־המדרש הגדול** מחוץ־לעיר ברחוב בוז'ניצה. מקום תורה ותפלה, שלמדני העיר מצאו בו את מקומם. הבית הכיל שלוש קומות; קומה ראשונה — בית־המדרש הגדול; קומה ב' — עזרת נשים; קומה ג' — שני בתי־כנסת קטנים ודירה לשמשים. בקומה א', מול הכניסה לבית־המדרש, היה חדר קטן וצר, בו גר בזמנו הגאון ר' יוסף תאומים, בעל „פרי מגדים", שהיה „מגיד" בלבוב ופרנסתו בדוחק. בחדרו היה חרות על הקיר „שויתי ד' לנגדי תמיד". כדוגמה ליראתו התמימה מפורסמת עובדה זו: בעל „פרי מגדים" נתקבל כאב"ד ור"מ בפרנקפורט דאודר ולשם כך הזמין לו „קפוטה" (מלבוש שחור) חדשה. כיוון שהיה יושב בביהמ"ד עד שעה מאוחרת בלילה על התורה ועל העבודה, לכן השאיר בידי הרבנית סכום־כסף לתשלום שכרו של החייט, כשיביא את הבגד. בשעה מאוחרת בלילה חזר הגאון הביתה, אשתו הרבנית עלתה זה כבר על משכבה, והוא הבחין בקפוטה החדשה המונחת על השולחן. חשש הרה"ג

שמא לא שילמו לחייט שכרו ויש כאן איסור דאוריתא של „לא תלין פעולת שכיר" ועבירה לחייט שהכשילו. מתוך דרך־ארץ לא רצה להעיר את הרבנית, אלא סגר את הדלת אחריו ויצא בחשכת הלילה לחפש את החייט. במצאו את הבית, העיר משנתו את החייט, והלה, שרעד מהתרגשות, שאלו: „וכי מה עושה רבנו בביתי בשעה כל כך מאוחרת בלילה?" הרגיעו הגאון והסביר לפניו את חששו. ובשמעו כי הרבנית שלמה לו את שכרו בשלמות, אורו פני הרב.

בבית־מדרש זה ישבו ולמדו גם „אנשי מעמד" שבעיר. הבית היה שריד מתקופת הנהגת ה„שולחן ערוך" בכל חומרתו, ונוהגו של „נוסח אשכנז". כאן נאמרו כל הפיוטים שהונהגו בימי־הבינים בנעימה מיוחדת להם. פיוטים מתקופת „רבנו תם" ומימי מסעי־הצלב; כאן היו עורכים את ה„אשמורת", מעין תקון־חצות, בלילות ב׳ וה׳ בשבוע.

בשנים האחרונות היה המקום, לצערנו, גורם לחילול־השם. לבית זה, בו ישבו ולמדו תורה לשמה, וחום היה שורר בו בימות החורף, היו באים להתחמם גם עניים. אנשי „העולם התחתון" ניצלו את המקום, ובבואם, לדבריהם, כדי להתחמם, התחבאו והחביאו במקום „סחורות גנובות", ובחיפושים שנערכו במקום לעתים קרובות נמצאו סחורות האסורות לפי החוק, והדבר גרם לחילול־השם ממש.

ב. **חסידים־שוהל.** חסידים, שקנאו במנהגי אשכנז החמורים הנהוגים בבית־המדרש הגדול, הקימו באותו רחוב, ממול, בית־כנסת לפי מנהג חסידים וקראו לו „חסידים שוהל". זמן רב התפללו שם לפי נוסח ספרד ונהגו בו מנהגי חסידים. במשך השנים „התקררו" שני הצדדים ו„חסידים שוהל" הפך מקום כינוס ליהודים פשוטים, אשר שינו את נוסח התפלה, והנהיגו בו נוסח־אשכנז.

ג. **„קובע עתים לתורה".** בעידודו של הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון קנו בעלי־בתים חשובים מגרש ברחוב שפיטאלנא, פנת קאזימירזובסקא, לשם הקמת ביכנ״ס במקום. מחוסר כסף מכרו 2 חנויות בקצה הבית, לצד הרחוב. הבנין המפואר הכיל 2 קומות: קומה א׳ — בית־כנסת גדול ויפה; קומה ב׳ — בית־מדרש, סוכה נאה ודירה לשמש. „דבר מיוחד היה בביכ״נ זה, שלא היה נהוג בשום ביכ״נ בלבוב: ארון־הקודש לא עמד בצד מזרח, אלא בצד דרומית־מזרחית, כי האדריכל שבנה את ביה״כ מצא במדידתו שארץ־ישראל היא בפאת דרומית־מזרחית. הדבר היה בימי הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון, והפולמוס היה גדול וכבר רצו להרוס את הבית ולעשות בו שינויים, אך בכל זאת נשאר הכל כשהיה בבניתו. בביה״כ התפללו בנוסח־אשכנז, והוא שימש מקום־תפלה להמוני־העם ולבעלי מקצועות חפשיים. הם קבעו לעצמם „מגידי־שעור" מיוחדים שלמדו אתם, בכל בוקר ובכל ערב, פרק משניות, עין־יעקב ושולחן־ערוך אורח־חיים, ושעור מיוחד בתלמוד. לפעמים אמרו לפניהם דברי אגדה. בביהמ״ד למעלה התפללו בנוסח־ספרד. כ„מגידי שעור" זכורים הרב ר׳ מענדל בובר והרב ר׳ הירש האמר. ר׳ נתנאל ליכטר היה להם משמש־בקודש ובעל־קורא מצוין ומובהק ונעשה אח״כ אחד המוהלים המפורסמים בעיר, כסגנו שימש גיסו ר׳ יעקב. הבית, שהיה בטבור העיר, שימש גם לאספות פומביות לכל דבר־מצוה, למפלגות, לקרנות לאומיות, לדרשנים, למגידים ולחזנים. בגמר השעור בביהמ״ד היו מכבדים את רבם ומזמינים אותו ל„מרתף היין" של ר׳ מענדל ויינשטין —שהיה בשכנות — ל„כוס מי־דבש" („מעד" בלע״ז). הגבאים בשנים האחרונות היו: שמלקא באראך, ישעיה ווירקליך וחיים פרלמוטר.

ד. **„קוריטע שוהל".** על שם הנהר „פלטב" שהיה בסביבה, בפולנית Koryto, אשר בקצה העיר, הנקרא „ז׳ולקובער שראנק", ביכ״נ גדול ומפואר שאגדה מיוחדת נודעת לו, והיא: יהודי חשוך־בנים תרם לפני מותו מגרש להקמת בית־כנסת. הדבר היה בתקופת הישועים, והם העלילו שהיהודי תרם את המגרש גם לבית־כנסת וגם לכנסיה. הסכסוך הגיע לבית־המשפט, שפסק כי באין אפשרות לבנות את שני המוסדות על מגרש אחד, יש למכור את המגרש במכירה פומבית ולחלק את הכסף לשני הצדדים. יום המכירה הפומבית נקבע ליום־כפור, בידעם כי היהודים לא יופיעו ביום זה. יהודי אחד, ליבקוביץ, ממשפחת תורמי בית־הספר ליבקוביץ, מתבולל וחפשי בדעות, בא דוקא ביום הכיפורים, וסיגרה עבה בפיו, כדי שלא יכירו בו והשתתף במכירה וזכה בה. לפנות ערב, בשעת תפילת נעילה, בא היהודי הקונה לבית־הכנסת בעיר, ניגש לרבה של לבוב, בעל „ישועות יעקב", וסיפר לו על מעשהו. הרב לחץ את ידו ואמר לו כי מובטח לו שיזכה לעולם־הבא. על מגרש זה בנו את בית־הכנסת המפואר אשר שימש את יהודי הסביבה כל השנים לתפילה ושעורים.

ה. **ביהכנ״ס „מאור ושמש".** ברחוב מיודובא. נדבת מר טשופ, ונקרא על שמו „טשופ שוהל". בנין נהדר שהוחזק ע״י אנשים אמידים מן הסביבה והיה להם חזן מיוחד וכלי־קודש.

ו. **ביהכנ״ס של מושב זקנים.** ע״י בית־הקברות הישן ברחוב רפפורטא. מתפלליו היו, בעיקר, דרי מושב־הזקנים, אך התפללו בו גם מבקרי בית־הקברות וחולי בית־החולים ע״ש לאזארוס שבסביבה זו. הבית היה מרכז של מפעלי צדקה וחסד.

ז. **ביהכנ״ס „אקספרס״** ברחוב ז׳רודלנא. נבנה ע״י הסבלים החשובים במקצוע, ובעיקר ע״י מרדכי ווייזר, אחד ה„אקספרסניקים״ המפורסמים בעיר, שהתעשר והקים ביכנ״ס עבור סבלי „אקספרס״, בעלי מספר־רישום של העיריה, שמקום ריכוזם היה ע״י „הדיפוזיטן־בנק״. כאן התפללו גם בעלי־בתים חשובים שגרו בקרבת־מקום. הם הצטיינו בצדקה ובמעשים טובים, ובנו ע״י בית־הכנסת אולם גדול לסידור חופות וחתונות בשביל כלות עניות ויתומות, שאין ידן משגת לשלם בעד אולם מתאים, ודאגו שהחתונה תיערך בכבוד. כן יסדו קופת „הכנסת כלה״ ועזרו ביד־רחבה ליתומים וכלות עניות. בשנים האחרונות היתה שם גם ישיבת „מחזיקי לומדי תורה״.

ח. **ביהכנ״ס „עורכי שולחן ומנעימי זמרה״** אשר ברחוב פלאץ תאודורא 1, חבורה של „סרוורים״ (מלצרים) ובעלי כלי־זמר שפרנסתם היתה על שרות בחתונות ושמחות של מצוה בעיר, יסדו ביכנ״ס זה, התפללו ביחד, למדו שעורים בצוותא, וקיימו עזרה הדדית. בראש ביכנ״ס זה עמד ה„סרוור״ הנודע ר׳ יואל ווייטץ.

ט. **ביהכנ״ס „קצרו לפי חסד״** אשר ברחוב „תיאודורא פלאץ״. ביכנ״ס של עמלים, סוחרים זעירים בעלי קיוסקים ודוכנים של מנופקטורה. הם התאחדו לפי הוראת הרב ר׳ יוסף שאול נתנזון, שנתן את השם לבית־הכנסת, כדי להתפלל וללמוד שעורים בתורה לעזור איש לחברו, לשמור על מדות טובות ובעיקר על מדת צדק לקונה, ככתוב: „הין צדק ואיפה צדק יהיו לך, לא תעשה עול במשפט, במדה במשקל ובמשורה״ „קצרו לפי חסד״ (משלי).

י. **ביהכנ״ס קצבים „זובחי צדק״**, בבנין ביהכנ״ס הגדול מחוץ־לעיר. מלבד התפלה והשעורים היו מתפלליו ידועים בעיר במעשה צדקתם.

יא. **ביהכנ״ס חייטים גדולים**, בבנין ביהכ״נ הגדול מחוץ־לעיר.

יב. **ביהכנ״ס של חייטים קטנים**, אף הוא בבנין ביהכ״נ הגדול מחוץ־לעיר (היה קיים גם ביכ״נ של חייטים קטנים בתוך־העיר).

יג. **ביהכנ״ס „מרקיעי פחים״** ברחוב באז־ניצא, של פחחים.

יד. **„מלמדים-שוהל״** — בראשונה היה מיועד לכל המלמדים בעיר, ואח״כ לסתם יהודים שהצטיינו ביראתם והושיבו להם אומרי־שעור ו„מגיד״ ועסקו בתורה ותפלה ומעשים טובים.

טו. **ביהכנ״ס „נושאי כתף״**, של סבלים ממש, אשר אחר יום עבודה קשה היו באים בערבים ללמוד פרק־משניות ופרשת־השבוע עם רש״י, בעזרת „רבי״ מיוחד, הכינו לעצמם כוס־תה והקשיבו לשיחת רבם בדברי אגדה.

טז. **ביהכנ״ס „שמוקלארים״ או „שניעק שוהל״**, ברחוב בלאחארסקא בתוך־העיר, מיסודם של בעלי־מלאכה, שקבעוהו מקום כינוס לחברתם, ולאחר זמן הפך מקום קדוש לבעלי־בתים וחסידים שלא היו מרוצים מסדרי ה„לובלינער קלויז״ ומהמשמעת החמורה ששררה שם. כאן הנהיגו תפלה בנוסח־ספרד. על ראשי בית־הכנסת נמנו: ר׳ אליעזר דרימר (נפטר 1953, בת״א) וגיסו ר׳ אביש ראטה. בשנת 1921, בפלישת הרוסים לפולין, שהה בלבוב במשך חדשים אחדים, רבה של גלינא, הגאון ר׳ מאיר שפירא, שהתגורר אז בסביבת ביהכנ״ס ואמר בו שעור ברמב״ם, הלכות בית־הבחירה, בפני קבוצה של צעירי אגודת ישראל יום יום, משך ששה חדשים.

יז. **ביהכנ״ס „מלאכת חנוך״**, של הסנדלרים, נקרא כך עפ״י המדרש: „חנוך — תופר מנעלים היה״. בית־כנסת זה התקיים בבנין ביהכנ״ס הגדול מחוץ־לעיר. בקיימם בית־כנסת לעצמם היתה גם לסנדלרים אפשרות לקבל „כיבודים״, מי כגבאי ומי כחזן שני; וקיימו גם שעורי תורה וגמ״ח.

יח. **ביהכנ״ס של מנקרים.** אף הוא בבנין ביהכנ״ס הגדול מחוץ־לעיר, אחד מבתי־הכנסת הידועים לתהלה.

יט. **ביהכנ״ס „ביקור חולים״.** מלבד תפלה ושעורים — התמסרו המתפללים במיוחד למצוות ביקור־חולים ועזרה להם.

כ. **ביהכ״נ „חברת בני לויה״** אף הם קבעו לעצמם מצוה מיוחדת, שהחזיקו בה והיא — הלווית המתים בעיר. במשך הזמן התפתחה החברה לכמה ענפים, בפעולות חשובות בשטח זה.

כא. **ביהכ״נ „שפתי רננות״ של ח׳ ,תהלים׳**, בתוך־העיר. הם עסקו במיוחד באמירת תהילים דבר יום ביומו, מלבד תפלה ושעורים.

כב. **ביהכ״נ „אהבת רעים״** ברחוב ז׳ולקיבסקא, בתקופה מסויימת התפלל בו — ר׳ מאיר גרשון עם מנינו הקבוע, שהיה נוהג לאחר בתפלתו.

כג. קלויז של ר׳ משולם זוסיא. ברחוב טקאצקא, ר׳ משולם זוסיא היה מגיד מישרים בלבוב, ונפטר בשנת תרט״ו, מעריצים וחסידים רבים היו לו, בביה מדרשו התפלל יהודי חשוך־בנים, שנטפל לר׳ משולם זוסיא שיברכהו בזש״ק. הצדיק נענה לו וברכהו והיהודי נפקד בבן־זכר. בהתבגר הבן, בנה לאות תודה עוד ביהכ״נ בעיר על שם ר׳ משולם זוסיא.

כד. ביהכ״נ של ר׳ משולם זוסיא „מגיד מישרים" השני בלבוב, שכן ברחוב סטשיליצקא לפי הנ״ל.

כה. ביהכ״נ „פיליפ", ברחוב יעקובא הרמאנא, ביהכ״נ גדול, נדבת הגביר הנדבן יוסף־פיליפ, יהודי ת״ח, חבר מועצת־הקהלה בלבוב. ביהכ״נ עמד בשטח בניני תחנות הקמח שלו, בביהכ״נ התקיימו שעורי ערב במקצועות התורה וכן התקיימה שם ספריה גדולה. התפלה נערכה בנוסח־ספרד וחסידים התפללו שם. נשיא ביהכ״נ היה יוסף־פיליפ, וסגנו — הרב מנחם האגר (נפטר 1954, בת״א).

כו. קלויז ר׳ אליעזר לוביטשער. אשר ברחוב רז׳וניצקא 14. ר׳ אליעזר היה מנכדי האדמו״ר הזקן מבלז, ונהל עדת חסידים. בקלויז היו כ־150 מתפללים. עם פטירתו של ר׳ אליעזר הושיבו החסידים את חתנו הרב ר׳ מנחם האגר על כסא האדמו״ר — (ראה כ״ה). קלויז זה היה קיים עד 1915.

כז. ביהכ״נ של המלצרים „המלצר הישראלי" ברחוב פורמיאנסקא 1, ביהכ״נ גדול מרווח עבור מלצרים. בערבים התנהלו בו גם שעורי־תורה.

כח. ביהכ״נ „ישרי לב" ברחוב רז׳עז׳ניצקא.

כט. ביהכ״נ „אגודת ישרים", ברחוב רז׳עז׳ניצקא.

ל. ביהכ״נ „צעירים" בקומה העליונה של בנין ביהכ״נ הגדול מחוץ־לעיר.

לא. ביהכ״נ ישן בבית־העלמין החדש. בנין גדול ונאה ששמש מקום־תפלה גם לדיירי רחוב ינובסקא, וסביבת בית־העלמין.

לג. ביהכ״נ „בית לחם", של האופים, ברחוב „סטארא זאקאנא". התפללו בו הרבה נכבדים ותלמידי־חכמים שהשפיעו על חבריו וניהלו שעורים. בקומה השניה של ביהכ״נ אכסנו מלמדי־תנוקות.

לד. ביהכ״נ „ראפפ" ברחוב בערקא יוסולביץ 11, מייסד ביהכ״נ היה ר׳ אברהם ראפ, בנין יפה ומיוחד, והבית נקרא על־שמו.

לה. ביהכ״נ „באראך", ברחוב פינינסקי, בנין גדול ומפואר.

לו. ביהכ״נ „גלעד" ברחוב קרולובא יאדוויגא ע״י גרודצקא, ביכ״נ גדול ונהדר, החזיק חזן מיוחד, מקום תפלה לכל הסביבה. ביהכ״נ נבנה בשנת 1905 ע״י התעשין ובעל־האחוזות ג א ל מטרנופול, שהיה ציר בפרלמנט האוסטרי בשנים 1907—1918 — כקנינו הפרטי. גאל התנצר לאחר זמן, ועמד למכור את ביהכ״נ לנוצרים לצורך בית־חרושת. מתפללי ביהכ״נ, ובראשם ויטלין, מארק פייערשטיין, קוולר, נתן וויינרב — שהיה נשיא ביהכ״נ (כיום בת״א), קנו את ביהכ״נ בכסף מלא בשנת 1919 מידי גאל המשומד והם שמשו בהנהלת ביהכ״נ עד הסוף. רב־השכונה, הדיין ר׳ משה אהרנפרייז, היה גם רב ביהכ״נ ומראשי המתפללים בו. כ־300 יהודים התפללו שם, ובין הגבאים היו אברהם הירשפלד, חיים לוקר. כחזנים כהנו משה פאטרונטאש, ליביש שור, קרושבסקי, ריכטר, יעקב קוסוביצקי, אידלזון. מנצח־המקהלה — יצחק הילמן. המטיף — ד״ר זאב וואשיץ.

לז. ביהכ״נ הגדול „צרי גלעד", אשר ברחוב קרולא לשצינסקיגא, בנין חדש ומפואר, נבנה בשנת 1922 והתפללו בו מאות יהודים. ביהכ״נ נשא אופי יותר „אדוק" מאשר ביהכ״נ „גלעד" והיה גדול ממנו ושימש מקום־תפילה לדיירי הסביבה הגדולה שיהודים התגוררו בה בפיזור רב. זמן ממושך היה ד״ר וייזר מטיף־ביהכ״נ.

לח. ביהכ״נ „שובתי שבת" ברחוב בוז׳ניצא, מול ביהכ״נ הגדול. ביהכ״נ הצטיין במיוחד במצות „הכנסת אורחים" בכל שבת נהרו אליו אורחים עניים מן החוץ לסעודות השבת. מתפללי ביהכ״נ עברו בחצרות התושבים היהודים בעיר, והכריזו „גוט שבת, יודען" — החלונות נפתחו ונמסרו להם מצרכי־מזון, שהעבירו מיד לביהכ״נ, כדי לערוך בהם שולחנות לעניים.

לט. „שומרי שבת". ביכ״נ של ספרים ברחוב ברק יוסלביץ, נוסד עבור הספרים, שלא יבואו לידי חלול־שבת.

מ. „פאר מגבעות", ברחוב סלונצנא, ביהכ״נ קטן של עושי כובעים.

מא. ביהכ״נ „מצפים לישועה" של קצבים, ברחוב סלונצ׳נא, מתפלליו — יהודים פשוטים, לומדי פרק־משניות ועין־יעקב, מלבד תפלה ושעורים. בביהכ״נ אכסנו כתה של „ישיבת עץ חיים" העירונית אשר בה

למד עם תלמידיו ר׳ פינילי שווארץ, מטובי ראשי־הישיבה.

מב. **ביהכ״נ „חברא קדישא״**, ברחוב שיניאור־סקא, היה קיים בביתו של החסיד הגביר ר׳ שמיאל קאליש, שנדב את ביתו לטובת הישיבה „עץ חיים״. בביהכ״נ היתה כתה של הישיבה, ולימד בה הר״מ ר׳ ישראל ציפר, מן המסורים ביותר. ביהכ״נ ניסד ע״י אנשי „חברא קדישא״. אך במשך הזמן, עם עבור החברה למשרד מיוחד, שימש ביכ״נ לדיירי הסביבה.

מג. **ביהכ״נ „ליקוטי שמות״**, ברחוב פור־מיאנסקא 5 מלבד תפלה ושעורי־תורה עסקו גם בליקוטי „שמות״ (דפים וקרעים של ספרי קודש), סידורים וחומשים, שהביאום מכל חלקי העיר. המתפללים העמידו בהרבה בתי כנסיות ארגזים מיוחדים לאיסוף „שמות״ ואח״כ העבירום לבית־הכנסת שלהם. פעמיים בשנה ערכו טכס מיוחד לקבורת ה„שמות״ בבית־העלמין הישן שבלבוב. ביהכ״נ היה קיים קודם ברחוב קאזמייז׳ובסקא, בחורבה ישנה שנהרס, ובמקומו נבנה אח״כ הבנין הגדול של פולטוראק.

מד. **„קיליקובר קלויז״**, ברחוב סטארא סטאנדטנא, ביכ״נ קטן, שלמדו בו בחורים שיעורי־תורה כל היום. הבחורים היו בני 12—13, שהיתה להם ידיעה רחבה בגמרא ותוספות, ולמדו עם מלמד. בין התלמידים היה גם המשורר אורי־צבי גרינברג. לא ידוע מי היו מייסדי הקלויז ומה השם שנקראו עליו. נראה, שאחד האדמו״רים, שהתגורר בקיליקוב, היו לו חסידים בלבוב והם ייסדוהו.

מה. **ביהכ״נ „חורש עצים״**, ברחוב ז׳רודלאנא 55, ביכ״נ של נגרים פשוטים שהתפללו ולמדו שיעורים כסדרם.

מו. **בית הכנסת הגדול בחוץ-לעיר.**

מז. **בית הכנסת הגדול בתוך-העיר** [1].

מח. **בית הכנסת „עוסקים במלאכת הקודש״**, ברחוב באָז׳ניצאַ 12. נוסד ע״י חבורה של עובדי ומסדרי דפוס וכריכת ספרי־קודש, ובראשם ר׳ יוסלי שווּבל, תלמיד־חכם מובהק, חסיד ועניו, בעמ״ח ספר „יד יוסף״, אחיו של ר׳ איצקל ז׳ולקובר. ר׳ יוסף שהדריך את עדתו נפטר בעודו צעיר. אחריו המשיך בפעולתו שמש בית־הכנסת, ר׳ איצל׳ה, אף הוא ת״ח גדול עד סוף ימיו. בבית־הכנסת התפללו סוחרים זעירים, שבאו לשעוריו ושיחותיו של ר׳ איצל׳ה.

מט. **בית-הכנסת „יגל יעקב ישמח ישראל״** אשר במרכזה של רחוב ז׳ולקיבסקא, בית־תפלה שהיה מיועד לעוברים־ושבים ולחלק מן האוכלוסיה שגרו בסביבה זו.

[1] עיין במאמרו של צ. קרל.

נ. **בית-הכנסת הגדול בזנישיניא**, פרבר־לבוב היה מעין קהלה בפני עצמה, עם שוחט, דיין, חזן וגם בית־קברות לחוד. הישוב היהודי בקצה־העיר התרחב והתפתח במלחמת העולם הראשונה, שאז באו פליטים ומצאו פה דיור בזול ומקום פרנסה. תושבי הפרבר הצטיינו בהכנסת אורחים ועזרו לפליטים להתישב במקום. בבית־הכנסת כהנו הגבאים לאזר ראטער, טורנשער, שלום־וואָלף פאָגל, ישראל סובל, בריל לעוו, החזן היה ר׳ ירחמיאל שכטר.

נא. **קלויז זנישיעניא**, סמוך לבית־הכנסת הגדול היה גם קלויז של חסידים שמאות יהודים התפללו בו. הקלויז לא היה מיוחד לחסידים של רבי אחד, אלא „קלויז משותף״ לכל סוגי החסידים: של בעלז, הושיאטין, טשורטקוב, צאנז וכו׳. מתפללי הקלויז דגלו באחדות ישראל וחיו באחוה ורעות. ומעולם לא היה ריב ביניהם. אמנם היו בו לפעמים ויכוחים סוערים, אבל לא במחלוקת אלא בפלפול וסברא וסוגיות הש״ס שהתנגחו זה בזה בהלכה. בכל ימות השנה לפני עלות השחר, בקיץ ובחורף, אפשר היה לראות בקלויז יהודים בעלי עסקים לומדים שיעור, מי בגמרא ומי במשנה, לפני שנכנסו לתפלת שחרית. עשרות בחורים ישבו יומם ולילה בקלויז ולמדו שיעורים בקביעות, ויצאו מופלגים בתורה, אחד מהם, הרב ר׳ משה כץ, היה אח״כ דיין בעיר. היו בין בעלי הבתים גם לומדים מופלגים, כגון: ר׳ פישל לויאר, שמואל לנדוי והרב ר׳ צבי רוזנפלד, שהיה דיין בזנישיניא. בין גבאי הקלויז היה ר׳ מיכל לעוו, בעל ביח״ר למי־דבש (מעד) הידוע, ר׳ נטע־יונה תאומים, ר׳ זאב־וואָלף נויבויאר (כעת בבני־ברק), כולם השתדלו להרחיב ולפתח את חיי הקהלה במקום, הקימו מקוה, בנו תלמוד־תורה וכו׳. זכור ביחוד השמש ובעל־קורא, ר׳ מתתיהו ווינטרויב, שהיה מקרב את הבריות, אך מחמיר קצוני לגבי נשים, להן לא נתן לעבור את מפתן הקלויז.

נב. **בית-המדרש הגדול בזנישיניא** נבנה בשנת 1913 ע״י הוגו אולריך.

נג. **בית-המדרש החדש בזנישיניא.** גבאי בית־המדרש היה מיכל שטיגר.

נד. **בית-הכנסת של בעלי-מלאכה**, בזנישי־ניא. חבורה של בעלי־מלאכה, שמלבד תפלה ושיעורים שימש להם ביהכ״נ גם מקום אספות ולפעולות גמ״ח.

נה. **בית-הכנסת ספאדקעס״.** בבית החומה

בככר גולוכובסקי 11—12, נוסד במחצית הראשונה של המאה הי"ט, בית־תפלה של „אגודת בעלי־מלאכה" של מצנפות (ספאַדקעס) ושטריימלעך. כאן התפללו גם תושבי הסביבה (די ברייטע גאס) וביניהם: ר' ישעיה־בצלאל מנקס שייצג שנים מספר את החרדים באגודת „שומר־ישראל" (אביו של ד"ר ברטולד מרווין, ממנהיגי המתבוללים ומעורכי השבועון „יעד־נושץ" (שהתנצר אח"כ); וגם סבו ואביו של פרופ' ד"ר מאיר בלבן. בראשית מאה־העשרים קנה סוחר־כובעים משה רייס, את שני הבתים (מספר 11—12), בנה שני חדרים גדולים, אחד מסר ל„ספאַדקעס" והשני לחסידי זידאטשוב, שהחזיקו כאן בקלויז שלהם.

נו. **קלויז ר' בצלאל מגיד**, ברחוב אוביאזדובא ר' בצלאל מגיד היה בנו של הגאון הנודע ר' נפתלי הכהן מפוזנא, בעל „סמיכת חכמים" (פפד"מ תס"ד־ס"ו). שנת יסוד של הקלויז לא ידועה, והתפללו בו חסידים של „חצרות", שדרו בסביבת זמארסטינוב־זולקיבסקא. הרבה מחסידי הוסיאטין התפללו בקלויז זה, שהיה גם מקום תורה לצעירי חסידים בלבוב, במסיבות „קדושא רבא" בכל שבת ספרו סיפורי צדיקים ודברי תורה ועסקו בשירה, זמרה וריקודים. מבין הגבאים ידועים: אהרן לוטווק, אביו של הדיין ר' מרדכי זאב לוטווק, וכן משה סימון.

נז. **בית כנסת „מפרשי הים"**, ברחוב לוויא, ע"ש בעל „מפרשי הים". התפללו בו יהודים לומדים ובעלי בתים מן הסביבה.

נח. **קלויז ר' יוסלי**, מתלמידיו של „החוזה מלובלין", ברחוב לוויא. מקום־תפלה לחסידים ואנשי־מעשה, וגם מקום־לימוד לצעירים.

נט. **בית-כנסת גדול**, ברחוב בוגדנובקה.

ס. **בית-כנסת של בית-היתומים**, ברחוב יאנובסקה, שבו התפללו, מלבד יתומים, גם דיירי הסביבה.

סא. **בית-הכנסת הגדול**, הנקרא „סיקסטוסקא שוהל", ברחוב שאיניאכא. נוסד ע"י יהודי עשיר, נכבד ונדבן, ר' שלמה פלטץ, בשנות הארבעים של המאה הי"ט, בזמן שבנו את ה„היכל" ברחוב זולקיבסקא. מטרת יסודו של ביהכנ"ס ברח' סיקסטוסקא, מלבד היותו מקום תפילה לדיירי הסביבה, היתה כדי לשמש משקל נגדי של בעלי־בתים „אשכנזיים" בתוך־העיר נגד ה„טמפל". עד ימי המלחמה העולמית הראשונה ב־1914 התפללו בו צאצאיו של ר' שלמה פלטץ.

הגבאי הראשי בביהכנ"ס היה אחד האחים מונד ברח' סיקסטוסקא. כאן התפללו ראשי־העיר ועשיריה, כר' שמלקא הורוויץ, ראש־הקהלה ועוד. גם הרב דמתא, ר' ליבלה ברודא וראש בית־הדין הגאון ר' משולם סאלאט, היו זמן ידוע בין מתפלליו.

נוסף לתפלות היום ניתנו כאן שעורי־תורה ע"י „מגידי־שעור", ולמדו בקבוצות בכל יום. בלילי שבתות של חורף, ובערבי הקיץ למדו מדרש על פרשת השבוע. מגיד־השעור האחרון היה ר' יעקלי גריל. באחרונה התחילו להנהיג בביהכנ"ס תיקונים, שרבים ראו בהם סטיה מדרך המסורת שבית־הכנסת נבנה לשמה. הרב ד"ר דוד כהנא היה מטיף בבית־הכנסת עד 1939.

סב. **בית-המדרש הגדול**, ברחוב בואימוב בתוך־העיר. התפללו בו בשעתו נכבדי לבוב, גדולי־התורה ורבניה. היה מרכז של לומדים ותלמידי־חכמים מופלגים. בחורים מבוגרים היו לומדים שם יומם וליל. וכאן היתה אחת הספריות הגדולות של ספרות תורנית, וביניהם ספרית הגאון ר' יוסף־שאול נתנזון, שעל גליונותיהם הגהותיו בכתב־ידו.

סג. **בית-הכנסת „טורי-זהב"**. אחד המקומות המקודשים לדורות, שמיחדים עליו את הדיבור במיוחד בספר זה. במקום קדוש זה התפלל, ישב והורה בעל „טורי זהב", שבית־הכנסת נקרא על שמו. נבנה בשנת שמ"ב (1582) ונחשב גם בעיני הממשלה כבית־נכות. בנינו — אמנות מפליאה, ורשום היה כרכוש אמנות ממלכתי. כאן שמרו בקפדנות על כל תג ותג של מנהג־אשכנז לפי המסורת של „טורי־זהב". כידוע היה בעל „טורי־זהב" חתנו של הגאון הנודע בעל הב"ח, שהיה גר בקרקא. שבת אחת ביקר בעל „טורי־זהב" בקרקא והתאכסן אצל הב"ח. בערב שבת מסר „טורי־זהב" את ארנק־הכסף לחותנתו לשמירה עד אחרי השבת. בראות זאת הב"ח, נמנע מלדבר עם חתנו ימים אחדים. לימים שאל „טורי־זהב" את הב"ח על מה ולמה הוא מצערו. השיב לו הב"ח, כי רב בעל מעות חשוד בעיניו. ובשל כך נתמלא צער ולא יכול לדבר עמו. בעל הט"ז התנצל בפני חותנו, כי את הכסף קיבל מבעלי־בתים חשובים שהפצירו בו לצאת לשם ריפוי עיניו. רק אז נחה דעתו של הב"ח.

סד. **ביהכנ"ס „אגודת בנימין"**, ברחוב ליצ'א־קובסקי, ע"י גבול העיר (שראנקען). נוסד בשנת תרס"ד ע"י ר' בנימין ויניץ ורעיתו בריינדל. ר' בנימין ויניץ היה סוכן ממלכתי („קייזערליכער ליפעראנט") של חצץ ואבנים לכבישים ופרנסתו ברווח ובכבוד, יהודי אמיד וחסיד זידאטשוב בנה לו בית בגבול־העיר ובחצרו הקים בית־כנסת שהתפללו

בו כעשרה מנינים. למדו שעורי תורה ועסקו בגמילות חסדים. התפילה היתה בנוסח־ספרד והיו עורכים בו בצוותא „יאהרצייט" של צדיקים בסעודות מלוה־מלכא וכו׳. ליד בית־הכנסת היו שני חדרים גדולים, אחד לגברים ואחד לנשים, להכנסת־אורחים למען העניים שבאו לבקר את קרוביהם החולים בבית־החולים הממשלתי ברחוב ליצ׳אקובסקי. בריינדל ויניץ טיפלה באורחים ונתנה להם ארוחה חמה וכן סיפקה אוכל־כשר לחולי בית־החולים. על בנין בית הכנסת־אורחים הקימו סוכה גדולה, אשר שימשה גם „עזרת נשים" של בית־הכנסת. כחזן ביהכנ"ס שימש ר׳ בריל טופר.

בשנת 1914 עם כניסת הרוסים והפוגרום הראשון בלבוב, נכנסו הפורעים לחצרו והרגו בו 11 יהודים מוויניק, הסמוכה ללבוב, הרסו ושרפו את ביהכנ"ס והכנסת־אורחים. ר׳ בנימין ויניץ הצליח להציל את משפחתו וברח העירה אל בנו ר׳ מאיר ויניץ־כרמי (כעת בת"א). ר׳ מאיר כרמי, החסיד הזידאצובי, שינה את שמו עוד בלבוב ועלה עם כל משפחתו לארץ־ישראל. בניו עסקנים ב„הסתדרות העובדים הכללית".

סה. **ביהכנ"ס „אחיעזר"** לאנשי פרוסקורוב, בפסאג׳ הויסמאן. נוסד כשהגיעו 300 משפחות מפרוסקורוב, בשנת 1920—1921. עם פטירת רבם, הרב ר׳ ישראל סנדרוף, החזיקו את המשפחה ומינו כרב ומטיף את בנו הצעיר, הרב סנהדראי (כעת מנהל „עזרת תורה" בתל־אביב). הרב סנהדראי הרצה לפניהם הרצאות ושעורים תורניים ולימודי היהדות. במיוחד טיפלו אנשי ביהכנ"ס, ובראשם הגבאים ליסור־בודר, גרינשטיין ובטלין בשיקומם ובסידורם של משפחות המהגרים הללו ועמלו לעזור להם בעליתם לארץ־ישראל, לארה"ב וכו׳.

*

רוב בתי־הכנסת בלבוב נוסדו על ידי הרב ר׳ יוסף־שאול נתנזון. בתי־הכנסת הקטנים היו בקומות העליונות של בית־הכנסת הגדול בעיר ושל בית־הכנסת הגדול בחוץ־לעיר, ובבתי־המדרש הגדולים. יסוד הקמתם הוא במאמר חז"ל (מסכת סוכה, דף נ"א) „מי שלא ראה דיופולוסטון של אלכסנדריה של מצרים, לא ראה בכבודן של ישראל וכו׳. ולא היו יושבין מעורבין, אלא זהבין בפני עצמן וטרסיים בפני עצמן, וכספין בפני עצמן ונפחין בפני עצמן וכו׳".

כך נהגו בלבוב רבניה ומנהיגיה הגדולים. כל בעלי־המלאכה למקצועותיהם הקימו להם בתי־כנסיות לחוד: צורפי־זהב ונפחים, קצבים ופחחים וכד׳. פשוטי העם כלתה נפשם לשפוך שיח, לעבור לפני התיבה ולשמוע שעור ב„עין יעקב" ופרק משניות, או ללמוד בלילי־שבתות פרשה בחומש עם רש"י, מתובלת באגדה או במדרש־רבה וכו׳.

לכל בית־כנסת היתה שבת לעצמו: שבת פרשת „לך לך" היתה שבתם של החייטים והסנדלרים, שכן נאמר בפרשה זו „מחוט ועד שרוך נעל"; פרשת „משפטים" היתה שבת של חברת „ביקור חולים", שנאמר „ורפא ירפא"; פרשת „בשלח" — של חברת „בני־לויה", בשל הפסוק „ויקח משה את עצמות יוסף עמו"; וכו׳.

II. קלויזן

א. **קלויז לובלין.** בבנין בית־המדרש הגדול בתוך־העיר, ברחוב בואימוב, בקומה השניה, נוסד בשנת תקע"ב (1811), בימי „החוזה מלובלין" האדמו"ר ר׳ יעקב יצחק הורוויץ, ה„לובלינר קלויז", ע"י חסידי לובלין, וביניהם גיסו של „החוזה", הגביר, החסיד ותלמיד־חכם, ר׳ אריה־ליב מימליס.

עם פטירת „החוזה" נתמעטו חסידי־לובלין בלבוב, אך הקלויז נשאר כמקום מכובד בעיר. בין ראשי המתפללים היו חכמים וסופרים, חסידים ואנשי־מעשה: הרב ר׳ איטשע אטינגר, ר׳ הרצלי רפפורט ובנו ר׳ משה רפפורט, ר׳ יעקב באב"ד, בנו של הרב מקאליש — כל חברי בית־הדין של הגאון ר׳ אלכסנדר היילפרן, ובתוכם ר׳ בעריש מודלינגר, הגביר הנודע ר׳ הירש רוקח, ר׳ אברהם אנשיל ראב"ד מטאמאשוב, תלמידו של ר׳ יוסף־שאול נתנזון, הנדבן הנודע ר׳ אלתר חסיד, ר׳ שמחה רפפורט, ר׳ שמעון קליגר ור׳ משה פיפעס (שהיה גבאי הקלויז במשך 40 שנה), וכן ר׳ שמלקא די־הורביץ, ראש קהלת לבוב.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נעשה המקום סניף של „חסידי בלז" בתוך־העיר. באחרונה עמד בראש הקלויז ר׳ אברהם־יודא אלתר, מצאצאי בעל הט"ז. אע"פ שבעצמו נהג מנהג־אשכנז, מצאו בניו את דרכם לחסידות של בלז, בעיקר בנו הדיין ר׳ משה־אלחנן אלתר, וכן הדיין ר׳ אנשיל שרייבר.

מראשי הקלויז היו גם פנחס קליגר, גבאי של ביהמ"ד הגדול בחוץ־לעיר, ר׳ אהרן פיש והנדבן ר׳ אברהם פנצר.

ב„קלויז לובלין" התפלל גם הרב ר׳ יוסף־שאול נתנזון וכן חבורה של חסידי שיניאווא, רופשיץ וסטרטין. הקלויז היה בית־התפילה היחידי כמעט ב„תוך־העיר" שהתפללו בו בנוסח־ספרד. בכל שמיני־

עצרת היו כל גבאי בתי־הכנסיות ב„תוך העיר" באים חבושי „צילינדרים" להשתתף ב„הקפות" של החסידים.

ר' אריה־ליב ברוידא, רבה של לבוב, שהיה „ליטאי", והתפלל כמנהג־אשכנז, ומתפלל בבית־הכנסת של הט"ז, כיבד את ה„לובלינר קלויז" בבקוריו ובליל־כפור היה בא לתפילת כל־נדרי.

משנעשה „קלויז לובלין" מבצר חסידי בלז, הנהיג בו ר' אברהם־יודא אלתר משמעת חמורה. היו אלה יהודים בעלי עמדה עקבית קיצונית, שלא זזו ממנה.

ב. קלויז עשירי. ע"י „קלויז לובלין", בקומה השניה של ביהמ"ד הגדול, ברחוב בואימוב, היה קיים „קלויז עשירי", ספק קלויז ספק בית־כנסת סתם. אף הוא מהעתיקים בעיר. אין ידיעות ברורות על מייסדו ושנת הוסדו.

מגמת הקלויז: מנין מיוחד של עשרה יהודים שכמעט כולם היו גדולי־תורה ויראי־שמים מופלגים, קבעו להם צום בכל יום עשירי, ואמרו סליחות ופיוטים מיוחדים והדליקו נר־של־שעוה ועסקו בסגופים. היו מופלאים ביראת־שמים ועשו הכל בצנעה, בלי פרסום, „עשירי יהיה קודש".

בין מתפללי הקלויז וראשיו היה ר' יוסף שטאנד, אביו של אדולף שטאנד, אחד הנכבדים ומגדולי העשירים בעיר.

בשנים האחרונות נמשך המנהג ע"י יהודים פשוטים, פה התפללו גם יהודים זקנים מקוצצי־זקן, חבורת משכילים, שלמדו תנ"ך עם פירוש אבן־עזרא, דקדוק ו„ביאור", מעין „התחרות" וכדי „להכעיס" את החסידים בשכונתם.

ג. קלויז סטרליסק. בשנת תקפ"ה—פ"ח, בערך, יסדו חסידי סטרליסק את הקלויז ברחוב סטארו־זאקאנא, בבית רעוע, קטן, בנוסח „פרזשיסחא" שבפר־לין, עזוב ודל. אולם בתוך הבית, בקלויז, שררה אהבת רעים, שמחה פנימית וחדוות חיים עילאית — בבחינת „שכינה שרויה ביניהם".

מרבם ר' אורי מסטרליסק, ה„שרף", תלמידו של ר' שלמה קרלינר, למדו את האהבה הגדולה לכל אדם מישראל, את השמחה שבלב, את הדביקות העילאית לבורא־עולם ואת מידת ההסתפקות־במועט עד כדי עניות ממש, ויראת־שמים טהורה.

הם היו מן החסידים הראשונים בלבוב, שהצטיינו בדרכי הסידות, בחריפות ובהתלהבות לאין שיעור. רובם היו עניים מרודים, ובכל זאת תמיד שרויים ברוב שמחה. בימים הראשונים סבלו הרבה מרדיפות המתנגדים, אך לא הגיבו על כל הרדיפות, מחוץ למקרה אחד, שהאדמו"ר מסטרליסק נקרא אישית לחוקר־המדינה. ואחרי שישב עמו בחדר סגור שעות מספר, נהפך החוקר — כפי שמספרים החסידים — לאוהד גדול של הרבי מסטרליסק.

בראש הקלויז עמדו שרידי החסידים של ה„שרף", ר' אורי מסטרליסק, ואח"כ של ממלא־מקומו האדמו"ר ר' יהודה צבי מסטרטין, תלמידו המובהק של ה„שרף", ר' וולף שיינבלום, עמד כאן בראש הקלויז עד הקמת בית־מדרשו בסיקסטוסקא.

עם פטירתו של האדמו"ר ר' יודא־צבי מסטרעטין ירדה חסידות סטרליסק פלאים והחסידים הותיקים הלכו להם לחפש רבי חדש.

בתקופה האחרונה היו בין ראשי הקלויז: שמואל ריז, מיכאל קיטובר, ויעקב־משולם ניק.

עם בואו של הרבי ר' ברלי סטרטינר ללבוב, השריד האחרון של חסידי סטרליסק הותיקים — חתנו של האדמו"ר ר' יודא־צבי מסטרטין, ריכז בביתו ובבית־מדרשו את השרידים האחרונים של חסידי סטרטין־סטרליסק והקלויז נשאר כבית־תפילה לדיירי הסביבה ולכל עובר־אורח. באחרונה נהרס הבית מיושן. בין הנוהים אחרי ר' ברלי מסטרטין היו החסידים האחרונים, כגון: שאול גרינברג (בעל המסעדה הכשרה הנודעת בלבוב), שמואל בירנפלד, שמואל קרויס, משה פודר, קלמן אהרנפרייז, יודא פרנס ועוד.

בנו של ר' יודא, נכדו של ר' ברלי מסטרטין, ר' שמואל זיינוויל, הוציא לאור בלבוב את הירחון החרדי „יבנה" במשך שנים אחדות. גם נכדו השני של ר' אורי מסטרליסק, ר' לייביש סטרליסקר, עבר ללבוב ויסד לו מנין.

ד. „קלויז בלז חדשים". ביהכנ"ס „חדשים" נוסד בשנת תרט"ז ע"י יעקב גלנצר, עשיר גדול מחסידיו של ר' יצחק אייזיק מזידאטשוב. השם „חדשים" ניתן ע"י הרבי מזידאטשוב לפי הפסוק „חדשים לבקרים רבה אמונתך" (איכה ג'). בראשונה היו מתפלליו לא רק חסידים אלא גם בעלי־בתים שעזבו בתי־כנסיות של נוסח־אשכנז ועברו לביהכנ"ס „חדשים", מפני שנתרבו המשכילים שרצו לחנך את בניהם ברוח המסורת. במרוצת הזמן הפכו הקלויז ובית־הכנסת למבצר־עוז של „חסידי בלז", שניהלו מדיניות בשיטת־בלז הידועה. הסתערות חסידי־בלז התחילה במחלוקת בגלל נוסח של „פיוטים". בבית־הכנסת „חדשים" נהגו לומר פיוט לפי נוסח זידאטשוב. חסידי־בלז לא רצו בכך והנהיגו נוסח שלהם. בהיותם

רוב גדול בין המתפללים, התגברו בכוח על חסידי זידאטשוב ור׳ יעקב גלנצר, וכבשו להם את בית־הכנסת.

כל בתי־הכנסת הגדולים בלבוב היו רשומים במשרד המקרקעין כרכוש או באפוטרופסות של הקהלה היהודית בלבוב, מלבד בית־הכנסת „חדשים", שר׳ יעקב גלנצר שילם בעדו סכום גדול לקהלה, כדי שיהא חפשי מכל השפעה חיצונית. ומכיוון שבראש הקהלה עמדו אז נאורים, ביקש למנוע כל השפעה חילונית. הקלויז „חדשים" היה רשום על שם שלושה אפוטרופסים־ממונים, בתנאי שבפטירת האחד מהם, יבחרו השנים הנותרים אפוטרופוס שלישי במקומו, ובכך ימנעו כל גישה או התערבות בעניני הקלויז מכל חברה או מוסד.

כאשר התרבו חסידי בלז והיו לרוב המתפללים, רצו לקבוע מקום־לימוד בביהכנ"ס, ומשום קדושת בית־הכנסת בנו בצדו קלויז מרווח, שנחנך ע"י ר׳ יהושע מבלזא וקראוהו בשם „חדשים קלויז" או „בעלזער קלויז". הקלויז היה הומה תמיד מרוב מתפללים ולומדים, אברכים, חסידים ובעלי־בתים סתם.

תלמיד־חכם שבא לעיר היה דורש ב„חדשים". רבי מפורסם שבא לעיר, היה עורך את „שולחנו" בקלויז „חדשים" וכך נעשה המקום מרכז חשוב בעיר וגם בסביבה.

בראש הקלויז עמדו ר׳ הירש בראזער (צורן), חסיד ותיק, שלא ויתר על קוצו־של־יוד ממנהגי בלז; ר׳ משה וולולי מזוזה, מחבר ספר „חידושי רמ"ז" (לבוב, 1935), שהיה סגי־נהור בסוף ימיו; נפתלי־הירץ רפפורט; מרדכי פלץ, ממקורביו של האדמו"ר מבלז, שניהל את החבריא הבלזאית בעיר; ר׳ פייבוש אבנר, עורך העתון „קול מחזיקי הדת", ובנו ר׳ יוסף; יושע הלר, מאברכי החסידים שהשפיע על הדור הצעיר; והעסקן משה לוסטיג.

כשקיבלה הנהלת הקהלה את הרב ר׳ לייבל ברוידא כרב ואב"ד בלבוב, התנגדו לו חסידי בלז בכל תוקף, בגלל בניו „שאינם הולכים בדרך הישר".

בשבת שלאחר הישיבה שהחליטה על מנויו של הרב ר"ל ברוידא, התקיימה בבית־הכנסת אספה סוערת ואח"כ יצאה תהלוכת־הפגנה ובראשה משלחת לביתו של נשיא־הקהלה ד"ר אמיל ביק, ומחו נמרצות נגד בחירת הרב. אחרי שבועות של ריב ומלחמה ללא־הועיל — קבלו חסידי בלז את הרה"ג ר׳ משה ברז"פ רפפורט מליז'נסק כרב, נגד דעת הרוב שבחר בהרב ר"ל ברוידא. המחלוקת הראשונה בין שני הרבנים החלה על הנושא של עירובין בעיר, בעוד שהרב ר"ל ברוידא פסק שמותר לטלטל בכל שטחי־העיר. אסר הרב ברז"פ את הטלטול בכלל. חסידי קלויז־בלז אסרו מלחמה על כל דבר חדש — „חדש אסור מן התורה". כקנאים וקיצונים ניהלו מלחמה עד חרמה נגד כל ארגון, ובמיוחד נגד כל ארגון ציוני. הם עמדו כל השנים לימין המתבוללים בלבוב, ותמכו במדיניות הנוטים לצד הממשלה. יהודי שנכנס לקלויז בצווארון לבן מגוהץ — הורחק מיד מחברתם. כל תלבושת חדישה במקצת היתה אסורה בהחלט. עניבה היתה בבחינת „בל יראה ובל ימצא". בקלויז ובביהכנ"ס אסור היה להשתמש בחשמל או בגאז, בנימוק שהאינסטלציה החשמלית עוברת, להבדיל, גם בכנסיות של נוצרים. כל המרבה להחמיר — הרי זה משובח.

תקיפותם של חסידי בלז היתה לא רק בינם לבין עצמם, אלא אף ניסו להטילה על אחרים. האדמו"ר ר׳ יששכר־דב רוקח זצ"ל מבלזא, גאון גדול בתורה ויראה, נהג נשיאותו ברמה והיה תקיף במחשבה ובמעשה. בזמנו הרחיב את חסידות בלז, שמנתה אלפים ורבבות. הורה דרך לחסידיו לא רק בחסידות אלא אף במדיניות. חסידי בלז בלבוב עמדו בראש בכל פעולה צבורית. בבהירות לפרלמנט האוסטרי תרמו חסידי בלז תרומה חשובה לנצחון מפלגת הממשלה בבחירות והכשילו את הרשימה היהודית. שיטתה של בלז היתה לעשות הכל ובלבד שלא להיות ציוני — ולה נלחמו כל הימים, והמוני חסידיהם קיימוה.

כאמור, היה „קלויז־בלז־חדשים" מקום כינוס לכל פעולותיהם. בשנים הראשונות התקיימה ב„חדשים" אסיפת הרבנים נגד „כנס־הקהלות" בקיץ 1878, שבה הוחלט לייסד את החברה „מחזיקי הדת", וכן התחילו להוציא־לאור שבועון בשם „מחזיקי הדת" ו„קול מחזיקי הדת" בעריכתו של מגדל מארגושס, מראשי חסידי בלז (אביו של מרגושס, עורך ה„טאגבלאט" בניו־יורק). בהנהלת ראשי חסידי־בלז ניהל ארגון „מחזיקי הדת" מלחמה חריפה נגד כל חידוש בחיי היהודים.

הרב ר׳ צבי אורנשטיין מלבוב ומספר רבנים עמו לא הצטרפו ל„מחזיקי־הדת". כמרכז הפעולה של „מחזיקי־הדת" נבחר קלויז „חדשים" בלבוב, וחסידי בלז השתמשו בכל הדרכים במלחמתם.

ה. קלוי „חב"ד—ברסלב". ברחוב פלטבנא מספר 4, לא הרחק משוק־הדגים הסואן, בלב הרובע היהודי ומאחורי בית־הכנסת „חדשים", נשמע

באמצע היום קול זמרה ורקודים חסידיים בדביקות עצומה — בפסוקי תהלים, שירות ותשבחות. זה היה בית־מדרשו של ר' איציקל ז'ולקובר, הנקרא קלויז „חב"ד—ברסלב".

יהודים שעברו את גבול רוסיה—גליציה ונסעו להשתטח על קבר רבם ר' נחמן מברסלב באומן, תחנתם הראשית היתה לבוב, ואכסניתם — ביתו של ר' איציקל מז'ולקוב, ובו היו מתכוננים לנסיעה וחוזרים אליו.

קלויז זה היה יחידי בגליציה, שבכלל לא נמצאו בה כמעט חסידים של לובוויץ או ברסלב, חוץ מיחידים, ולפיכך היו כינוסיהם שהתקיימו בבית־מדרשו של ר' איציקל ז'ולקובר, מאורע מעניין.

ר' יצחק שוובל, המכונה ר' איציקל ז'ולקובר, היה אדם מופלא, עמקן ובעל־מחשבות, בקי בתורת הנגלה והנסתר. נולד בשנת 1840 בעיר זולקיב, במשפחת תלמידי־חכמים המתיחשים למשפחת הבעש"ט. לא נודעו הרבה פרטים על דרכי לימודו, בבחרותו עבר את הגבול הרוסי ונסע לקפוסט, ובמשך 3 שנים למד תורה וחסידות אצל בעל „צמח־צדק", האדמו"ר ר' מנדל מלובאוויץ, הצטיין בתורה והיה מתלמידיו החביבים. ר' איציקל חזר הביתה ובעל „צמח־צדק" נתן לו במתנה כאות אהבה כמה כתבי־יד של ספריו וספרים רבים. ר' איציקל העביר את הכתבים והספרים דרך הגבול הרוסי, דבר שהיה כרוך בקושי ובסכנת נפשות ממש.

כל ימיו עסק ר' איציקל בתורה ועבודה. ושינן לעצמו ולמקורביו את האימרה: העולם הזה אינו אלא פרוזדור לעולם הבא, לכן חייב כל אדם להרהר במעשיו ולהתקין עצמו להכנס לטרקלין.

בבית־מדרשו היה דורש בכל שבת ומועד ובשמחת מצוה. בימי הזכרון של אדמו"רים ושל חב"ד. היה דורש ולומד בפרקי „תניא" וחסידות חב"ד והקפיד על דברים שבין אדם לחברו. היה עוזר לכל אדם, חרד או חפשי, גוי או יהודי, עשיר או עני. לא הסתכל בפני אשה, ואפילו לא בפני נכדותיו. אך היה עוזר גם לנשים, ופעם היה מהלך ברחוב ופתאום מעדה אשה עמוסה סלים ונפלה על הקרח, מיד ניגש והגיש לה עזרה.

בבחרותו, בהיותו בזולקיב, הכיר את ר' נתן, תלמידו הנאמן של ר' נחמן ומפיץ תורתו, שבא לזולקיב להדפיס „לקוטי הלכות" ע"ח יורה־דעה עם לקוטי מהר"ן, ושם התודע עמו. גם החסיד הברסלבי ר' ישראל הלפרין מטרנופול, ישב בלבוב זמן רב והדפיס את ספרי ר' נחמן מברסלב. הוא היה מבאי־ביתו של ר' איציקל, התידד אתו ונהפך למעריץ נלהב של תורת חב"ד. נפטר בלבוב בחודש אדר תרפ"ו. בפטירתו נסתלק גם כבודו של הקלויז ונדם קולם ושירתם של הנוסעים לאומן.

ר' איציקל כתב בצואתו שיעבירו את כל ספריו וכתבי־היד לספריה המרכזית של ישיבת לובאוויץ בוארשה ולהתיעץ בגדולי החסידים אם כתביו ראויים לדפוס... ואם יסכימו, ידפיסו הם את ספריו וכן ימציאו את כתבי־היד של „צמח צדק" ז"ל לידי הרבי מלובויוויץ, כי הוא היורש להם.

לא זכה האיש שספריו יודפסו. כנראה שלא היה מי שיטפל בזה. וכך הלכו לאיבוד ספריו ביחד עם ספרית הישיבה במלחמת העולם השניה.

תשוקתו לארץ ישראל היתה עזה. כל ימיו הצטער שאין ביכלתו לנסוע לאה"ק. בשנת 1918 עשה הכנות לנסוע לא"י, אולם לא הצליח לעלות.

ו. **קלויז זידאטשוב.** ביהכנ"ס „זכרון יצחק" נבנה על שם האדמו"ר ר' יצחק אייזיק זצ"ל מזידאטשוב בביתו של הנגיד ר' משה רייס בככר גולוחובסקי. אין ידיעות על שנת הווסדו, וכנראה, נוסד בשנות תר"מ—תר"ן ע"י ר' יעקב גלאנצר.

בקלויז הזידאטשובי התכנסו חסידים ותיקים שבלבוב. תלמידי־חכמים מובהקים, מקובלים מופלגים ביראת־שמים ובחריפות, אצילי־רוח ועדיני־נפש. קו מיוחד נקטו בלימוד תורה בעיון מחשבתי. יומם ולילה לא פסקה התורה בתוכו. הבחורים המצוינים והמיוחסים למדו בו, מי ביחידות ומי בחבורה. בשיעורים לבחורים מבוגרים לימד חסיד ותלמיד־חכם מובהק, ר' דוד קיליקובר. בקלויז קבעו שיעורי־לילה למתמידים, שיעורים בתלמוד, עין־יעקב, מדרש וספרי מחקר. מגידי־השיעור היו יהודים שעבדו קשה כל היום ולפנות ערב ובשבתות נהגו להגיד שיעורים, ביניהם: הישיש ר' שמואל „קיכעל יוד", בלהט דברותיו והסברתו, ר' אברהם לייויאנד בנועם דיבורו.

הגאון ר' אורי־וואלף סאלאט, ראש בית־הדין בלבוב, היה מעשרה הראשונים בקלויז, שהתפללו בנוסח זידאטשוב. ר' זישא שטאנד, ר' מיכאל פרמונגר ור' שמאי הילפרן הפיחו רוח־חיים והתלהבות בתפילו־תיהם כשליחי־צבור. וכאשר עמד ר' ליפא־מאנלי קונסט, יהודי בעל מדות ות"ח גדול, והתפלל — התרגשו כל העומדים סביבו. תפילתם של חסידי זידאטשוב פלחה לבבות בתמימותה וחמימותה — ביניהם היו ר' משה היבל, ר' פיבל רוזנר, ר' משה

סוקולובר, ר׳ אהרן משה קאווא, ר׳ אבשלום, ר׳ יענקלי גולדברג, ר׳ טבלו לייונד הקדוש והטהור, ר׳ חיים ליב פאפס ור׳ יודלע קימל, ר׳ משה וואלף הצנוע ור׳ יוסלה קורץ, ר׳ הערש פיליפ, ת״ח גדול ומחבר ספרים, ר׳ שלום הלפרן העדין, ר׳ פנחס לעווער ור׳ יודל אטלס, ר׳ שמואל ליב לנדוי ובנו ר׳ נחמן, ר׳ שלמה אייבשיץ האציל והצנוע, ר׳ מנדל שורצוולד ור׳ יצחק ברנדלר הקנאים, ר׳ יוסף קלארברג ור׳ חיים משה שריבר המתקדמים, כביכול. ר׳ מרדכי ליסקובטר למד שיעור עם מיטב הבחורים, ר׳ גרשון הייזלבך החריף והבקי, ר׳ ליפא גרשון החקרן והפילוסוף — ויבל״ח הרב ר׳ מרדכי בוימל רב בניו־יורק והסופר ההיסטוריון ד״ר הלל זיידמן. — יהדות דבוקה באמונה זכה, במעשה חסד לזולת, בתפלה זכה, ובחקר היהדות, בכסופי גאולה ובשירת חיים שנפסקה כה פתאום. קלויז זידאטשוב ריכז את מיטב האינטליגנציה החסידית בלבוב ובו הדריך ולמד שעוריו החכם הגאון ר׳ ראובן מרגליות, החי עמנו בתל־אביב, שהצטיין בגדלותו כאישיות מרכזית בחבורה זו.

תורה וגדולה, חסידות וקבלה, חקירה ומדע, מעשה חסד וצדקה — חינוך חסידי לתורה ודרך־ארץ — כזה היה „קלויז זידאטשוב" בלבוב.

ז. **„סטעפינער קלויז"** ברחוב פורמנסקא 5.
לפי המסורת נוסד הקלויז ע״י המגיד מסטפין, תלמידו של המגיד ממז׳בוז, בזמן בקורו בלבוב בדרכו מברודי אחרי מלחמתו ב„מתנגדים".

אין ידיעות על הימים הראשונים של הקלויז, שהיה בחצר גדולה של בית הגביר החסיד ר׳ לייזר גוטוירט, בנין הקלויז נשאר בחצרו ונעשו בו תקונים וקירות האולם הגדול היו מלאים ספרים עד התקרה. הקלויז היה הומה מתפללים מאור הבוקר עד הצהרים ותמיד היה מלא עד אפס מקום. נתכנסו בו חסידים מכל ה„חצרות". התפללו בו בקביעות נכבדי העיר וביניהם ר׳ הרצלי רפפורט, חבר בית־דין־צדק בלבוב. בין עסקני הקלויז וגבאיו היו הנדבן העשיר ר׳ יונה רוזנפלד, ישראל ליברמן, ליזר גוטוירט, מאיר שיין, שמואל־יוסל מוהל (הארט), משה אלסטר. עד לפטירתו התפלל בקלויז בקביעות ר׳ מנדלי האדמו״ר מאלסק.

אנשי הקלויז הצטיינו במעשי צדקה וחסד, וביחוד פעלו רבות בשנות המלחמה העולמית הראשונה למען פליטי גליציה ורוסיה ועזרו להם כמיטב יכלתם. בראש הפעולות עמד ר׳ משולם אלטשטטר וחבר מרעיו.

קלויז־סטפין היה גם מקום־כינוס בשביל כל האדמו״רים שבאו ללבוב. כאן התפללו וניהלו את „שולחנם" בפני מאות ואלפי חסידים.

בין הגבאים היו: ר׳ הירש שרינצל, שמלקא בארך, שמואל קרויס, יודל פרנסלר ומשה פודר.

ח. **קלויז סיקסטוסקא.** אחד הבתים המפוארים והעתיקים בלבוב היה ביהכנ״ס סיקסטוסקא ברחוב שאינוכא — בית־תפלה לאריסטוקרטיה שגרה בסביבה זו: עשירים, אלופים, פרנסים, „פני־העיר" ולמדנים; ביניהם המשפחות המיוחסות לנדא וזוסמן. בחצר עמד בית־המדרש עבור הלומדים המיוחסים, כגון: ר׳ שמלקא רוקח, שמלקא הורוויץ נשיא הקהלה, ר׳ ליביש וואהל מראשי הקהלה, אחיו איסר וואהל, העסקן נשוא־הפנים ר׳ וואווצי כהנא, חתנו של ר׳ יוסילי פאפרס מברודי, הרב יעקב וויטלס נשיא „המזרחי" ואח״כ נשיא „אגודת ישראל" בגליציה המזרחית ועוד.

בערך בשנת תר״ג הוקם הקלויז בעזרתו של הנדבן ר׳ אלכסנדר זישא פפוי, לכבודי ובנדבתו של הרב ר׳ בנימין זאב (וואוצי) שיינבלום, תלמידו המובהק של הצדיק ה„שרף" ר׳ אורי מסטרליסק ובנו ר׳ שמואל, מחבר ספר „שלשה ספרים נפתחים". הקלויז היה מרכזם של ה„לומדים" וכמה מחסידי סטרליסק, טשורטקוב וזידאטשוב שגרו בסביבה ובחורים מתמידים — היו באים אליו במשך כל השבוע. בין ראשי הקלויז ומתפלליו היו ר׳ וואווצי ובנו ר׳ שמואל, ר׳ איטשע־מאיר אטינגר (שנתמנה אח״כ אב״ד בלבוב), מרדכי ברז״פ־רפפורט, משפחת ווקסלר, נח ושאול פפירנא, נחום בורשטין (שנתמנה אב״ד בחודר־רוב ובבורשטין). לאט לאט פנה זיוו של הקלויז ובמשך השנים שלפני המלחמה לא היה רישומו ניכר כלל. בבנין ביהכנ״ס סיקסטוסקא החלו מנשבות רוחות חדשות והיתה מגמה להדמות במקצת ל„טמפל".

ט. **קלויז סאסוב־פומרין.** בפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 ברחו המוני פליטים מעיירות גליציה אל הערים, ואלו שלא הספיקו לברוח לוינה, לפראג או להונגריה, באו ללבוב. בין הפליטים שבאו ללבוב היה גם האדמו״ר ר׳ שלמה מסאסוב עם משפחה גדולה: בנים ובנות, חתנים, נכדים ונינים. הוא התגורר ברחוב קוטלארסקא, בבית אחד מחסידיו, לנדא. באותו בית נפתח „קלויז סאסוב".

לאחר שנים אחדות נפטר הרבי בלבוב, זקן ושבע־ימים, והדינסטיה שלו, בניו וחתניו, התפזרה לכמה „חצרות", ביניהם היה אחד מחתניו האדמו״ר ר׳ שלום טוב, האב״ד דק״ק פמורין, הסמוכה לסאסוב, שגם הוא עבר עם חותנו ללבוב בתחילת המלחמה. בדירתו

אשר ברחוב לעגיאנאוו, מול האופירה הפולנית, נקבע מיד קלויז.

הרבי ר׳ שלום טויב הצטיין בקולו הערב וכמלחין כשרוני. המונים באו לשמוע תפילותיו ונגוניו הנפלאים שהיה שר בלוית חתנו ר ׳יענק׳לה ובנו ר׳ יודל, שמילא אח״כ את מקומו ברבנות בפומרין. ר׳ שלום טויב ניהל „שולחנות" שבא אליהם קהל מכל סוגי החסידים ובמיוחד היו צעירים ובחורים באים לשומע תורתו ונגוניו. גם חזנים ואמנים יהודים ו„כוכבי תיאטראות" באו לשמוע אל שירתו.

בשנים שלפני מלחמת־העולם השניה עבר הרבי לסאסוב וכיהן במקום חותנו כאב״ד וכאדמו״ר מסאסוב.

י. **קלויז טשורטקוב.** נוסד בשנת 1910 ברחוב ברק־יוסלביץ. אחרי פרוץ המלחמה ב־1914 העבירו פליטי טשורטקוב וקבוצת חסידים שהיתה בלבוב את „קלויז טשורטקוב" לדירה מרווחת ברחוב שפיטלנא, מול בית־החולים היהודי. מאות מחסידי טשורטקוב תפסו מקום בעיר באופן בולט מאד. הקלויז נעשה כוח־משיכה לנוער החרדי, התקיימו בו שיעורי־תורה קבועים, והיה מרכז לעסקנים חרדים, ובמיוחד ל„אגודת ישראל". מיטב הנוער יוצאי הקלויז שימשו מנהיגים לצעירי „אגודת־ישראל" בגליציה ובפולין, כגון: צבי הירשהורן (יו״ר הסתדרות „צעירי אגודת ישראל בפולין" ואח״כ רב ביאבורז׳נו ובביאלא), ר׳ שלמה שיקלר (אב״ד קאליש), הרב וינקלר, ר׳ משה הירש־פרונג (חבר הנהלת הקהלה בלבוב), ברצ׳י הורן, אלתר ליפא, ועוד.

חסידי טשורטקוב בלבוב עמדו כל השנים במלחמה עם חסידי בלז. היתה זאת מלחמה חרישית בין שיטות בלז וטשורטקוב. חסידי בלז לחמו בקולי־קולות וב„חרמות" נגד כל חידוש, מפני ש„חדש אסור מן התורה", הרי נעשו מצד אנשי קלויז־טשורטקוב כל המאמצים למנוע חילול־השם, והם עשו את מעשיהם לפי הוראות האדמו״ר מטשורטקוב, שהתגורר בימי המלחמה בוינה ובו התיעצו בדואר או ע״י שליחים מיוחדים. אמנם הדבר פגע בחסידי בלז, שלא יכלו להשלים עם דרכי „המלחמה" של חסידי טשורטקוב, שנימוסם ומתינותם היו מנוגדים תכלית ניגוד לשיטתם.

„בלז" התנגדה לבנין הארץ, ו„טשורטקוב" פעלה לישוב ארץ־ישראל ובנינה. על רקע זה התנהלה מלחמה עזה וחרישית. חסידי טשורטקוב בלבוב עזרו לחוות־ההכשרה הראשונות לחלוצים בגליציה, בשביל הנוער הדתי, ואנשי בלז לחמו נגדם. חסידי־טשורטקוב החליטו לעבור בשתיקה על ההתגרות ולהמשיך בדרכם.

מסיבות חסידיות בקלויז־טשורטקוב הצטיינו בשמחה פנימית. שיחות הרבי מטשורטקוב בשבתות, בחגים וביומא דפגרא — נשנו ונלמדו במסיבות על כוס משקה של „לחיים" לפי המסורת; בסעודת־מצוה או בסעודה־שלישית של שבת היו מספרים ספורים מאלפים של ר׳ ישראל מרוז׳ין ושל האדמו״ר הראשון לבית טשורטקוב ועל הנהגות ר׳ ישראל מטשודטקוב ופרטי חייו בגולת וינה. בשנת 1923 בא הרבי ר׳ ישראל בפעם הראשונה אחרי מלחמת העולם לביקור בלבוב, בדרכו לטשודטקוב. אלפים מחסידיו ומעריציו באו מכל קצוי פולין לגליציה לקבל את פני רבם, והיתה זאת הפגנה עצומה. הרבי הזקן, העדין והאציל, עשה רושם על כל רואיו. באולם הגדול בבית־החרושת של חסידו ר׳ משה גריפל ברחוב לעגיונוב התאספו חסידיו, וניגשו אליו אחד אחד, ובידיהם הפתקאות (קוויטעל). לשפוך לפניו את שיחם, שמחתם וצרותיהם. הוא קיבלם באהבה ובחדוה, קורא ומעיין בכל פרט ושואל ומשיב ומברך את כל אחד. אח״כ קיבל הרבי משלחות מטעם הארגונים השונים שבעיר: ההסתדרות הציונית, „המזרחי", „האגודה", הנהלת הקהלה וכו׳. בצאתו את לבוב ליווהו המונים בטקס־פרידה רב־רושם.

יא. **„קלויז הוסיאטין".** חבורת חסידים, זקנים ואברכים, דבקים בדבם ר׳ ישראל ב״ר מרדכי־פייבוש שישב בעיר הוסיאטין, יסדו את הקלויז בשנת 1910 ברחוב פלטוונא 11. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נאלץ הרבי מהוסיאטין לעזוב את היכלו וחצרו המפואר ועבר לוינה. רבים מחסידיו באו ללבוב. הקלויז ברחוב פלטבנא היה צר מהכיל את כולם, גם מקומות המגורים היו מרוחקים ונוסד אז קלויז חדש ברחוב קוטלארסקא 3.

בשנת 1938 השתקע בלבוב חתנו של האדמו״ר מהוסיאטין, ר׳ נחום מוניא, וריכז את חסידי הוסיאטין בגליציה. כידוע, התגורר האדמו״ר מהוסיאטין בוינה עד עלייתו לארץ ישראל, בשנת 1939.

בין מיסדי הקלויזים וראשיהם היו: הרב ר׳ מנדל לאשצ׳ובר מלאפין, משה לאשצ׳ובר, פיבל פולטוראק, שמואל ליבלינג, אברהם זמורה, אלי פולטוראק, ואחרון אחרון הישיש ר׳ ישראל בריקנשטין שנפטר לפני שנה בתל־אביב.

יב. **„קלויז קומרנא".** בשנת תרע״ג נוסד בלבוב קלויז של חסידי קומרנא, ברחוב אלימבקוב. חסידי קומרנא, וגם נשים צדקניות בהמון, נסעו אל הרבי ר׳ יעקב משה ספרין „לפעול ישועות", החסידות התפשטה בין המוני העם התמימים והמאמינים.

האדמו״ר מקומרנא, שלשלת היוחסין, בעל צורה, נהג נשיאותו ברמה ויצא לו שם ותהלה כבעל־מופת. בשנת 1914 בא הרבי מקומרנא ללבוב ונתקבל בהתלהבות בזמן ביקורו כתבו ספר־תורה לכבודו והקלויז עבר לרח׳ סלוניצ׳נא 28. בפרוץ המלחמה עבר לביתו ברחוב קאזמירזו׳בסקי 37, ואנשים ונשים צבאו על ביתו שהיה פתוח לרווחה. עם פטירתו ירש בנו יחידו את כסא האדמו״ר, ואח״כ — נכדו. הקלויז נשאר קיים עד השואה כבית־חסידים לדרי הסביבה שהתפללו בו. בין החסידים הראשונים, מיסדי הקלויז, היו: ישראל לובין פרנקפורטר (שאחרי פטירת האדמו״ר ר׳ יעקב משה עבר לפריז וניהל עדה בעצמו), מרדכי דייטשר מאנשי סודו של הרבי, ר׳ קלמן אהרנפרייז ויונה לב.

יג. „**קלויז אלסק**״ נוסד בשנת 1913, ברחוב רוז׳ניצקא, בבית מגוריו של הרב ר׳ אריה ליב ברוידא. הקלויז לא הצטיין בשום דבר מיוחד, וגם חסידיו לא הרבו לבקר בו, מפני שהאדמו״ר מאוליסק התגורר כל השנים בלבוב, ובית־מדרשו היה בביתו, ברחוב לעגיונוב. החסידים באו בכל שבת לבית־מדרשו. כאמור, רישומו של הקלויז לא היה ניכר בעיר כלל. התפללו בו אנשי הסביבה ואורחי המלון והמסעדה של שאול גרינברג, שהיו בבית סמוך, בחצר אחת. כן התפלל בו בכל יום הרב ר׳ ליב ברוידא.

גם הרבי ר׳ משה־דוד אשכנזי, נכדו של האדמו״ר ר׳ יצחק מאלסק, ריכז חלק מחסידי אלסק בבית־מדרשו שברחוב פורמאנסקא, והם לא ביקרו בקלויז. הרבי ר׳ משה־דוד עזב את לבוב בראשית מלחמת העולם הראשונה ועבר לגרוסווארדין (טרנסילבניה).

יד. „**קלויז באיאן**״. בימי מלחמת־העולם הרא־שונה, בשנת 1917, בא ללבוב כפליט־מלחמה האדמו״ר ר׳ אברהם יעקב ב״ר יצחק מבאיאן, והתישב ברחוב לגיונוב 29. חסידי באיאן, ובראשם שלום וואלאך, איטשי־מאיר, אברהם־יוסף מינצר — יסדו „קלויז של חסידי באיאן״ ע״י דירתו של הרבי, שריכז בין מתפלליו ומבקריו חסידים לבית רוז׳ין, טשורטקוב, הוסיאטין, סדיגורא, ויזניץ, קוסוב וכו׳. בין ראשי הקלויז היה מאיר גרשאן, אחד הסוחרים הגדולים בעיר, נדבן, שביתו היה פתוח לרווחה. על־יד שולחנו ישבו תמיד כעשרים איש, כ„אורחים״. בביתו היה מנין קבוע של יהודים שהתפללו אתו עד שעה מאוחרת מאד.

קלויז־באיאן היה בית־ועד לחסידים. ל„שולחנות״ של הרבי באו המונים, לשמוע את תורותיו ולזמרת נגוני באיאן המפורסמים, ע״י בני משפחת גור־אריה הורנשטיין ומנגנים חסידיים אחרים. התנהגותו של הרבי מבאיאן הצטיינה בצניעות רבה. הוא התעניין בגורל כל איש שפנה אליו. ציוה על מקורביו לעסוק בצרכי־צבור בעיר ובמדינה. בין חסידיו הצטיינו: חנוך אשכנזי, שביזמתו נוסד אחרי המלחמה ופרעות־לבוב „ועד החרם״ נגד השוק השחור, והוא שהציל בשעתו את המוני יהודי לבוב מרעב ממש. הוא עצמו שימש כ„רב־של־חרם״ בתקיפות רבה, היה חבר הנהלת הקהלה ומראשי „אגודת ישראל״, שימש גם מנהל מרכז עניני ארץ־ישראל שע״י „אגודת־ישראל״ בגליציה; ר׳ צבי אלסטר, בנימין שרייבר, יודא־הירש ויטמז, משה צוויק. ביחוד הדריכם הרבי לעשות צדקה, והוא נתן להם דוגמה. הרבי מבאיאן היה חובב ארץ־ישראל מובהק, ואת חסידיו הדריך בכוון זה. שמח שמחה גדולה על כל מי שעלה ארצה, ביניהם הרב ר׳ שמואל־צבי וייס, מפעילי „המזרחי״ בלבוב, ואברהם־יוסף מינצר, אשר הזמין אח״כ את הרבי על חשבונו לבוא ארצה לחנוכת ביתו בתל־אביב. בשנת 1932 ביקר האדמו״ר מבאיאן בארץ ור׳ יוסלה רוזנבלאט החזן הנעים זמירות בקבלת־פנים שנערכה לו.

עד מלחמת העולם הראשונה הצטיינה לבוב בחייה המסורתיים מלבד המתבוללים. בתי־הכנסיות שימשו גם „חדרים״ ותלמודי־תורה לאלפי תינוקות של בית־רבן, שקול התורה לא פסק מפיהם ואשר היו תריס כנגד ההתבוללות שהתחילה להתפשט בצעדי־ענק בעיר זו.

בתי־הכנסיות שימשו גם אכסניה ל„מתיבתות״ וישיבות בהנהלת רבניה ראשי מתיבתא, שהורו בהם את שעוריהם. וכך מתאר הגאון הב״ח את העיר לבוב: „העיר הגדולה והמפוארה, מלאה חכמים וסופרים ומשנים, שם היא מקור החכמה ומעין התבונה אבן ויסוד האמונה״. והגאון מו״ה פתחיה לידא, ראש ומנהיג בק״ק לבוב, קבע: „וזאת היא שיאמרו עליה עיר כלילת יופי משוש כל הארץ, מלאה חכמים וסופרים, גדולים בתורה ובמעשים טובים, בצדקה ובגמילות חסדים, והארץ האירה מכבודם״.

תהיה־נא רשימת בתי־הכנסיות, שנזכרו בה ושלא נזכרו, מצבת־קודש ליהדות לבוב המעטירה וזכר־עולם לגדוליה ולהמוני־העם הישרים והתמימים שמסרו נפשם על קידוש־השם.

יעקב פינקרפלד

ארכיטקטורה ואמנות בבתי־הכנסת

בתי־הכנסת העתיקים, שהיו בשתי הקהלות של לבוב „מחוץ־לעיר" ו„בעיר", היו מבנים של עץ. מהם לא נשאר על תלו אף אחד, אחרי שעלו באש, בשרפות, שתכופות היו פוקדות את העיר. כשריד יחידי לבית־כנסת עתיק נתגלתה קורת־עץ אחת, אשר נחשפה בחפירות יסודות לבית ברחוב „הפחחים" (בלאחארסקא), לפני כחמישים שנה. הקורה היתה מעוטרת עיטורים גיאומטריים, ועליה כתב־קישוטים עברי.

עפ"י רוב היו בתי־הכנסת זעירים מאוד, והשתייכו לאגודות בעלי־מלאכה, כגון: פחחים, צורפים, רפדים, מנקרים וכיו"ב, או לחברות־צדקה למיניהן. במחצית הראשונה של המאה הי"ט נעזבו אחרוני הבנינים העתיקים, והמתפללים בהם עברו לחדרים שהוקצו בקומות העליונות של בתי־המדרש החדשים, שהוקמו בעיר בתקופה זו.

מבין בתי־הכנסת, שנשארו קיימים עד כיבוש העיר בידי הנאצים במלחמת העולם השניה, העתיק ביותר — בית־הכנסת „טורי זהב" או „גילדענע רויז" ע"ש אשתו של נחמן בן יצחק (ממשפחת נחמנוביץ', ממייסדי הבנין). לבית־הכנסת „טורי זהב" קדם בנין עתיק הרבה יותר, שהוקם במחצית השניה של המאה הט"ו, אחרי השרפה הגדולה של שנת 1352. כאשר „בית הכנסת הישן" נעשה צר מהכיל את המתפללים מן העדה המתרחבת והולכת, מסר ר' יצחק בן נחמן, לאדריכל האיטלקי פאולו רומנו, שפעל בהקמת בנינים בעיר, להקים בית־כנסת חדש.

הבנין שהוקם בשנת 1582, היה אולם חד־סטווי, כמעט רבוע — גודלו 11×9 מטר, בקירוב — עם תוספת פרוזדור מצד מערב, ושני חדרים לצדיה. לאחר שנים קבל ר' יצחק רשיון להרחיב את הבנין, אך הוא נפטר ואת השלב השני של הבנין ביצע בנו, נחמן, ע"י האדריכל פאולו רומנו, בשנת 1595.

המחיצות, אשר בין הפרוזדור ושני החדרים, סולקו וכל השטח נוסף לאולם בית־הכנסת ע"י שלושה פתחים רחבים, שנקרעו בכותלו המערבי. מצד הדרומי נוסף פרוזדור לאולם במקום הכניסה שבוטלה. חלק מן הפרוזדור הוקצב לתא־אסירים, בו נכלאו עבריינים ע"פ פסקי־הדין של בית־דין הקהילה, שישיבותיו התקיימו באולם בית־הכנסת.

מעל לפרוזדור והאגף הנמוך מצד מערב שנספח לאולם, הוקמה עזרת־הנשים, שלא היתה קיימת בתקופת הבנין הראשונה.

לפני בית־הכנסת היתה חצר מרווחת, מחוברת ע"י מעבר מן הרחוב דרך בית־המגורים של משפחת נחמנוביץ', הכניסה מן החצר היתה דרך הפרוזדור הדרומי, שהוביל אל האגף הנמוך של האולם. מכאן נראה האולם דרך שלושת הפתחים הרחבים, שהיוו כעין מסגרת. האולם היה מקורה במערכת קמרונות גותיים. בצירי הסימטריה של כל ארבעת הכתלים, במחציתם העליונה נקרעו החלונות, שנים־שנים מכל צד שהפיצו תאורה מצויינת אל חלל־הפנים. גם החלונות הגבוהים שהסתיימו בקשתות מחודדות, היו בסגנון גותי. הדבר המפתיע בבנין, שהוקם בתקופת־הרינסנס ע"י אדריכל איטלקי, הוא שהבנינים האחרים שהקים בעיר נבנו בסגנון הזמן. לדעתי, יש להסביר את הסטיה מן המקובל בכך, שבודאי ניתנו לאדריכל הוראות לשמור על המסורת ופרטים ארכיטקטוניים שבבית־הכנסת הישן, שעמד עדיין לנגד עיניהם של הבונים.

תפארתו של האולם היתה הבימה הרחבה שעמדה במרכזו. מעקות הבימה ומבנה העליון היו עשויים שבכות ברזל רקוע. מוטיבים של העטור היו דמויות אריות, אורנמנטים צמחיים והנדסיים. גם המעקה של המדרגות במעלה לארון־הקודש היה עשוי מלאכת־שבכה מסוג זה.

שונה בהחלט היתה צורתן של שני בתי־הכנסת „הגדולים" שבפרבר קראקא, ושבעיר — שניהם מן המאה הי"ז. התקופה, שבין מחצית המאה הט"ז וסוף הי"ח היתה, בדרך כלל, נוחה להתפתחות אדריכלות של בתי־כנסת. בגלל הטבת התנאים הכלכליים בפולין והאוטונומיה הרחבה בארגון „ארבע ארצות" בתקופה

זו, נוצרו טפוסים ארכיטקטוניים עצמאיים של חלל בית־הכנסת. המענין ביותר בין בתי־הכנסת הבנויים אבן היה הטיפוס של בנין מרכזי בעל תוכנית רבועית, עם ארבעה עמודים, התומכים תשעה „שדות" קמרונים. בשדה האמצעי, בין ארבעה עמודים, היה מקומה של הבימה, האלמנט השולט בחלל.

לבתי־הכנסת העתיקים ביותר השתייך בית־הכנסת „מחוץ לעיר" של לבוב, אשר הוקם בשנת 1632. ארבע אומנותיו הכבדות, שעובין 1.13 מ׳, היו בנויות אבני־גזית. צלע־הרבוע של האולם היה כ־20 מ׳ וגובהו כמעט 11 מ׳. לאורך כל הקירות עבר — במחצית הגובה — אפריזה של ארקדות מדומות, מוטיב שהיה מקובל מאד בבתי־הכנסת מטיפוס זה בפולין.

כמעט יחיד במינו (דוגמא שניה הידועה הוא ביכ״נ בזאמושץ) הוא מבנה היציע הגבוה בשביל מקהלת־הנערים, הנסמך אל הקיר המערבי. סולם של 15 מדרגות גבוהות הוביל אליו בזרוע אחת בסמוך לקיר. מעל לעזרת־הכניסה, בכל רוחבו של הקיר המערבי ולשני צדי האולם, נבנו היציעים של עזרת־הנשים.

לאחר הקמת בית־כנסת „מחוץ־לעיר". נבנה בית־כנסת בתוך דומות העיר ברחוב בואימוב 54. בשנת 1797 פורק הבנין, לפי פקודת השלטונות, מפני סכנת מפולת, והוקם מחדש בשנת 1801. חלל הפנים של בית־כנסת זה, משקף כמעט בדיוק את צורת בית־הכנסת הישן שמחוץ לחומות.

מלבד שלושת בתי־הכנסת הללו, היו קיימים עוד עשרות בתי־כנסת קטנים, חדרי־תפילה ובתי־מדרש. מהם ראויים לציון, מפאת ערכם הארכיטקטוני — שני בתי־מדרש גדולים, שנבנו במאה הי״ח, אחד בעיר ואחד בפרבר־קראקא. בשניהם אולמות גדולים, מקומרים קמרונות כבדים בקומת־הקרקע, שהכילו גם ספריות גדולות. בקומות העליונות היו חדרי־תפילה של חברות ואגודות בעלי־מלאכה שהועברו לכאן מבניני־העץ הישנים, שנעזבו בתקופה שעברה.

בשנת 1848, עם התחלת תהליך ההתבוללות בחוגים מסויימים של יהודי לבוב, הוקם בית־הכנסת של „הנאורים", או כפי שנקרא „הטמפל". בבנינו ניכר שהולך ונפסק הקשר למסורת האדריכלית של בתי־הכנסת מן התקופות שעברו. הדבר בולט בסדור החלל: אע״פ שהבנין הגדול בעל הכיפה הוא, לפי צורתו החיצונית, טיפוס מרכזי, פנים האולם לא הותאם לכך באופן עקבי; הבימה איננה במקומה הטבעי, במרכז האולם, מתחת לכיפה, אלא הועתקה לפני דוכן ארון־

ד״ר אוסולד הוניגסמן

הקודש וצומצמה לקביעת שלחן בלבד. ולא זו בלבד, אלא אף ניכרת בו השפעה של אדריכלות נוצרית־כנסייתית ע״י הוספת דוכן המטיף בצורת גזוזטרא קטנה וגבוהה ליד הקיר הצפוני. מעל הגזוזטרה השמיעו הרבנים את דרשותיהם בשבתות ובמועדים, בפולנית וגרמנית, לסרוגין. משלושת צידי האולם הנרחב השתרעה עזרת־הנשים בשתי קומות־יציעים. היציע העליון, בחלק מול ארון־הקודש, היה מקומה של מקהלה מעורבת ושל העוגב.

בתי־הכנסת בלבוב הצטיינו בשפע של ספרי־תורה וקשוטיהם — כתרים, טסים וידים, פרוכיות ועוד. מושג מה היקף האוצרות גם במאות שעברו אפשר לקבל לפי הרשימה של החפצים, שנשדדו בבתי־הכנסת בימי הפרעות של שנת 1664: מבית־הכנסת „מחוץ־לעיר 72 ספרי תורה, 24 כתרים, 60 פרוכיות, ומבית־הכנסת של נחמנוביץ׳ — 65 ספרי תורה, 34 כתרים, 12 פרוכיות ו־136 מעילי תורה וכו׳.

מספר רב של נברשות נחושת מפוארות היה תלוי בקמרונות; מחזירי־אור מעוטרים אורנמנטים מעולם הצומח והחי ואף דמויות אדם קשטו את הקירות. כדאי להזכיר את קערות הנחושת והכסף השטוחות והגדולות, בבית־הכנסת של נחמנוביץ, בשתים מהן היו מתוארים המרגלים נושאי אשכולות הגפן, ובקערה אחרת דמויות אדם וחוה בצד עץ־הדעת.

ברשימה הביבליוגראפית יימצא חומר היסטור ואילוסטראטיבי רב על בתי־הכנסת בלבוב.

Dr. Majer Balaban: Zydzi lwowscy na przelomie XVI go i XVII go wieku, Lwów 1906.
Dr. Majer Balaban: Dzielnica zydowska, jej dzieje i zabytki. (Biblioteka Lwowska V/VI), Lwów 1909.
Dr. Alfred Grotte: Deutsche ,boehmische und polnische Synagogentypen vom XI. bis Anfangs des XIX Jahrhunderts. (Mitteilungen d. Ges. z. Erforschung jued. Kunstdenkmaeler in Frankfurt a. Main VII/VIII 1915.
Rocznik Architektoniczny Uczniow prof. Szyszko-Bohusza w Szkole Politechnicznej Lwowskiej, 1913-14.
Dr. Jan Sas-Zubrzycki: Zabytki Miasta Lwowa, Lwów 1928.

מ. ש. גשורי

החסידות וקהלת לבוב

א.

איזה תפקיד מלאה לבוב היהודית בהפצת החסידות ומלחמות כיבושיה? סופרי תולדותיו של הבעש"ט לא הזכירו כמעט אם ביקר בלבוב, ורק האגדה מייחסת את השתתפותו בויכוח לבוב בשנת תקי"ט (1759) בין שהרבנים והפרנקיסטים בפני הארכיבישוף של לבוב, בו השתתפו, לדברי ר' אברהם משאריגרוד בקונטרסו „מעשה נורא בפודוליה" (בקובץ לקוטים מספרי קדמונים, אלטונה, תקכ"ט): רב המדינה ר' חיים רפפורט, רבי בר מיאזלוביץ ורבי ישראל מזיבוז ב"ש. מאיר בלבן קבע ע"פ הפרוטוקול הרשמי, שבכל המקורות הפולניים אין זכר להשתתפות הבעש"ט בויכוח זה.

במשך עשרות שנים, מזמן הבעש"ט והמרכז בפודוליה, נתפשטה החסידות בגליציה, כבשה את רוב הקהלות הקטנות וחדרה גם לתוך הקהלות הגדולות במזרח־גליציה. בלבוב וברודי נראו ניצני החסידות בזמנו של המגיד ממזריטש, כששבו תלמידיו הגליצאים לארץ מולדתם.

רבי יהודה־ליב, „המוכיח מפולנאה" (נפטר תק"ל), כפי שקראו החסידים לתלמיד הבעש"ט, עשה נסיון ראשון בהופיעו כמוכיח חסידי דווקא בעיר לבוב, שהיתה מלאה ת"ח ורבנים ששלטו בה אז שלטון בלי מצרים, ודוקא בביהכנ"ס הגדול, שלא כל דרשן ומוכיח זכה לעמוד בו על הבימה. האגדה החסידית מספרת הרבה על נסיונו של ה„מוכיח" לדרוש בביהכנ"ס הגדול בלבוב, במעמד חשובי העדה והרב בראשם. הדרשה המיוסדת על דברי הבעש"ט „היתה טובה בעיניהם מאד". והוא רכש לו את לב הקהל לחסידות, והרב הזמינו לביתו והחזיקו כאורח במשך שלושה שבועות. אבל אסתייעא מילתא: הרב נפטר זמן קצר לאחר מכן.

התנגדות רבני לבוב לחסידות לא פסקה גם־אחרי כבושיה הגדולים בגליציה, בהחלטת הקהל בקרקא, בכ"ה תשרי תקמ"ה, נגד החסידים, שאסור לסטות מהוראות הרמ"א, או לשנות איזה נוסח מהתפלה או לשנות בנגינה המקובלת ולהתפלל בתנועות, חתום גם הרב ר' יצחק בן מרדכי הלוי מלבוב*), שישב על כסא הרבנות בקרקא בשנים 1776—1798. ברם, החלטת־קרקא לא יכלה לשנות את המציאות, והנצחון היה לצד החסידות.

ולא הרי התנגדותם של הרבנים בגליציה לחסידות כהרי מלחמת רבני ליטא בה. הקרע בינה לבין החסידות לא היה גדול כל כך, כי רוב החסידים והצדיקים שבגליציה היו עוסקים בתורה. כשבא הצדיק ר' ישראל מריז'ין לגליציה, השתוממו עליו הלמדנים: הזה האיש שאינו קורא ואינו לומד מרעיש את עולם החסידות? הם הביטו עליו ועל הנוהים אחריו בשחוק ובביטול. הם חפצו לשמוע מפיו תורה ולראות במעשיו כשם שהסכינו לראות ולשמוע אצל צדיקי גליציה. הם לא הסתפקו בדברים שאין בהם אלא אמונה שבלב. יחס זה אל ר' ישראל בא לידי ביטוי גם באגדה הנפוצה: פעם בא ר' ישראל ללבוב וביקר אצל הראב"ד הגאון המפורסם ר' יעקב אורנשטין. הרב חשב שודאי ישוחחו בחידושי תורה. אך דבריו הראשונים של ר' ישראל היו: במה משתמשים לקרוי הגגות בלבוב? השיב הגאון: מפסי ברזל. חזר הריזיני ושאל: מדוע? הרי גם הלבנים חזקות ואין האש שולטת בהן? לאחר שנפרד ממנו ר' ישראל, שחק הרב ואמר: הזה האיש המרעיש עולם ויושביו ומושך אליו עדרי חסידים? הצדיק ר' מאיר מפרמישלן, שהיה אז בלבוב וסיפרו לו על השיחה, אמר: הגאון לא הבין את דברי הצדיק מריזין, ששאל בלשון חכמה: כשם שמכסה הגג מגן על כל הבית, כך צריך הרב להיות מגן על כל העיר, ועליו להיות בעל לב נשבר כמו לבנים הנוחות לשבירה, ולא קשה כפסי־ברזל.

הגאון ר' יעקב משולם אורנשטין (בעל „ישועות יעקב") עצמו היה מתנגד חריף לחסידות, בעוד שבנו יחידו ר' מרדכי זאב נתן ידי לחסידים. ר' מרדכי זאב

---

*) נכדו של יהושע רייצס, שנשרף בלבוב בשנת 1728.

היה מטיל אימה על הציבור, ואע״פ שנתקרב אל החסידים היה שונא את הצדיק ר״י מריזין.

הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון, ששימש ברבנות בלבוב, הכריז בכל מקום שהוא מתנגד לחסידות ושונא את החסידים, והיה קובל על החסידות שהמעיטה את התורה.

בימיו של הרב ר׳ יוסף שאול נתנזון לא היה הצדיק מבלז מעיז לבוא ללבוב, לפי שהזהיר בו הרב שלא יעיז להכנס אל העיר. ואעפ״י שלא היה כוחו של הרב יפה לאסור את הכניסה ללבוב, היה הצדיק מבלז שומע בקולו כדי שלא להקניטו. כשהיה בסביבות לבוב, היה יושב מחוץ־לעיר, ואנשי־שלומו היו יוצאים לקבל פניו. החסידים לא היו מעיזים פניהם כנגד הרב, ובשיחותיהם היו אומרים עליו „הרב שיחיה״. ובנוגע למחלוקת שבינו לבין הר׳ מבלז, היו אומרים בענוה: אל נכניס ראשינו בין שני הרים גדולים.

מלבד רבני לבוב שהיו שונאים את החסידות ומתנגדים לה, הגיעו ללבוב גם מתנגדים מן החוץ, שהוסיפו על שלהבת המלחמה. המטיף של המתנגדים, ישראל־לייבל, מחבר „ספר הויכוח״, שהרעיש את הרוחות בדרשותיו ובספריו, וביקר בלעג מר את ספרי החסידות „צוואת הריב״ש״, „כתר שם טוב״, הגיע לגליציה מוארשה כדי להפיץ ספריו נגד החסידות. מכיון שנכשל בפעולתו ברייסא, שבה הפריעה לו הממשלה בהפצת ספריו, נהג בלבוב בזהירות יתירה, לא הפיץ ספריו בקהל החסידים, וגם בדרשותיו נזהר מלנגוע בהם, אלא דרש על דרך המוסר בכלל. אך כל תכסיסיו לא הועילו. פקידי הממשלה בלבוב לקחו את ספריו והחזיקו בהם. המטיף ישראל לייבל פנה בתלונה־בכתב לשלטונות והעיז גם להגיש בקשה אל הקיסר פרנץ, ואף זכה להתיצב בפני הקיסר ולמסור את כתב־הבקשה לידיו. תוצאות החקירה היו קשות לחסידים: נגזר איסור על אספות פומביות של החסידים בכל מדינות פולין, שעברו לשלטון אוסטריה, וכמה ממנהיגי החסידות עזבו את מקומותיהם ועברו לנפות פולין ולוארשה „עד יעבור זעם״.

בימים ההם היתה מלחמת החסידים במתנגדים, והמשכילים בחרדים, נטושה בבית המדרש, בחדר־הקהל וברחוב היהודים. אך הניגודים בין החסידים והרבנים בלבוב הלכו ופחתו ובמלחמה נגד המשכילים נתאחדו שניהם בחזית אחת והשלימו ביניהם כדי להלחם באויב המשותף — בהשכלה. ר׳ שמעון סופר, ראב״ד בקרקא, בנו של הגאון ר׳ משה סופר („חתם סופר״) בפרשבורג, בא ואיחד את האדוקים עם החסידים. הרבנים, שלא היו מודים בצדיקים, ותמיד היו חסים על כבוד תורתם, נצטרפו להם והאדוקים והחסידים נעשו אגודה אחת.

ב.

עם טשטוש התחומים בין החסידות והרבנות ולאחר שהניגודים ביניהם הלכו ופחתו, אסרו החסידים והרבנים יחדיו מלחמה נגד ההשכלה, בראותם בה תנועה המתנקשת בנפש האומה להכחידה מן העילם. ההשכלה והחסידות לא יכלו לדור בכפיפה אחת, אעפ״י שהמשכילים העברים שאפו ל„חיבור החכמה עם האמונה״. החסידות דבקה באהבת ישראל ובחבה לציון וירושלים וינקה את כוחותיה ממקורות הקבלה, בעוד שההשכלה תבעה ג׳ישה מדעית־בקרתית אל העולם ומלואו. לבוב היתה אחת הערים שמלחמת החסידות וההשכלה הגיעה בה עד חרמה משני הצדדים, הקנאה הדתית גברה במחנה החסידים, והקרב היה נטוש במלוא החריפות.

המשכילים ראו את החסידות ראיה חיצונית, בלי להבין את שרשיה החברתיים הם שנאו את החסידות שעמדה כאבן־נגף בדרך התפשטותה של ההשכלה, והשנאה עוורה את עיניהם מראות את הצד החיובי שבחסידות.

זכו המשכילים שיוסף השני, קיסר אוסטריה, ובאישורו — נקט מנהל ביה״ס נפתלי הרץ הומברג אמצעי־כפיה להרביץ השכלה בקרב היהודים לעשותם אזרחים „מועילים״ כביכול.

בלביב התקיימה קבוצת משכילים. י״ל מיזס, העשיר וחפשי בדעות; בנימין צבי נטקיס, שנקרא בפי האדוקים בשם „נביא השקר״, מפני שהטיף להשכלה בהוכחות מספרי הנביאים; יצחק ארטר; שלמה־יהודה ליב רפפורט וכו׳. כדרך המשכילים, היו מתאספים ומבקרים את ההזיות של החסידים שנתרבו אז בגליציה ואת בערותם של הרבנים והתורנים, והיו מושכים אחריהם את הבחורים חובשי בית־המדרש ומעוררים אותם לחקור בחכמה, ללמוד תנ״ך ודקדוק, לשונות־לעז וקריאת ספרי השכלה. הם העמידו תלמידים הרבה בלמדם חנם אין־כסף את כל התאבים לתבונה.

י״ל מיזס, שנולד בלבוב בשנת 1798, היה אחד מאנשי הפולמוס הקיצוניים שנלחם בחסידות בחריפות יתירה. בספרו „קנאת האמת״ (וינה, 1828) התקיף את מבצר החסידות השנואה עליו, בהביעו דעתו בעד תקונים בדת, והרבה לדבר על הצורך בתקון של סדרי התפלה בישראל ובביטול אמירת הפיוטים, ועוד כהנה. הוא היה מטיף למלחמה נגד האמונה ברוחות, בשדים

ובכישוף, שנתחזקה בעם עם התפשטותה של „כת הבעש"טנים". הספר עשה רושם גדול בחוגי המשכילים והחרדים ועורר רוגז רב בקרב החסידים. אך הם פחדו מפניו ולא נגעו בו לרעה, אף שנלחם בהם בשצף־קצר, ובעיקר אסר מלחמה נגד הרבנים. הוא הוציא לאור את הספר „תכונת הרבנים" של דוד קארו בצרוף הוספות ותקונים. ספר זה היה ראשית מלחמת המשכילים ברבנים והשחיר את פניהם בכנויים של „מרחיקי החכמה ובוזי התבונה", אשר לשונם „לשון מטורפת, מדולדלת ומשובשת", והם יודעים רק להחמיר באסורים.

אף שי"ר, יליד לבוב, חיבר אז קונטרס „נר מצוה" שבדעתו היה להוציאו בדפוס, ומפחד ה„מתחסדים" נשאר בכתב־ידי, ורק אחרי מותו נדפס (נחלת יהודה, 1863). שי"ר היה גזבר ונאמן בעסק חכירת מס־הבשר והתפרנס בו כ"ה שנה בערך בלבוב, עד שקבל את הרבנות בטרנופול. יוסף פרל, מטרנופול, היה מבקר בעניני מסחר בערי לגיציה, וגם ללבוב הגיע, וכאן נפגש בהשכלה. כבן למשפחת אדוקים היה דבוק בחסידות, ומכאן בקיאותו העצומה בספרות החסידות ובחיי החסידים. וחסיד זה שהפך להיות משכיל, שנא את החסידות ואף כתב שתי סאטירות עליה: „מגלה טמירין" ו„בוחן צדיק", בבחרו בסאטירה ככלי־נשק במלחמתו בחסידות ובקנאות, בבערות ובקלקול המדות בחברה שפשו בגוף האומה. בסאטירה ירה פרל חציו בחסידים ובקנאים שהיו בעיניו „ההולכים בחושך ומורידים באור". את ספריו הדפיס בלבוב.

הד"ר יצחק ארטר (1791—1851), בן דורו של יוסף פרל, עוד עלה עליו בשטח הסאטירה. באחת הסטירות שלו, „חסידות וחכמה", התלוצץ בחסידים, אשר „כבהמה בבקעה" ילכו וימשכו אהרי ה„רביים" וה„צדיקים" המתעים בערמומיותם ונכליהם. תרופה למחלת החסידות מצא פרל במדעים. אך גם על המשכילים המתבוללים הרים את שוט לשונו. יצחק ארטר התלוצץ גם על חזני ישראל המוציאים ערב־רב של קולות בלי הרמוניה, השואגים כלביאים ותומכים בבהונות ידיהם את קני צואריהם, המרמים את הבריות בצדקתם המדומה ושותים יי"ש בחברת אנשים ריקים ופוחזים ועם נשים שחקניות, וגם „יין רקח ירוו ומעדנים ישבעו על כל כבוד חופה ובהמול בשר ערלה". בקורת זו נמתחה לא על „בעל התפלה" הפשוט, העממי, המבקש רחמים על שולחיו בקול חנוק מדמעות ובלב תמים ונאמן עם אללים, וגם לא על החזן היודע פרק בנגינה והוא שר עם מקהלה ובלוית עוגב, אלא על החזן שאינו „בעל־תפלה", ואף אינו יודע־נגינה, טיפוס־מעבר שהיה מצוי בגליציה ועליו שפך את חמתו.

רוגזה של הקנאות קפץ על ארטר וחבריו. רב־העיר, ר' יעקב אורנשטין, פרסם אזהרה, שהמשכילים שי"ר, ארטר וכו' הם מסיתים ומדיחים, ויש להבדל מהם, כי הם כמוחרמים וכמנודים. החרם בוטל מהר בשל התערבותה של הממשלה האוסטרית. אבל בינתים קופחה פרנסתו של ארטר, כי ההורים האדוקים חדלו לשלוח את ילדיהם אל המורה „המסית ומדיח" והוא נאלץ לעזוב את לבוב.

לשי"ר היה אוהב ומרחם, פקיד נושא משרה גבוהה בלשכת נציב־הקיסר בלבוב. הוא היה חסיד שבאומות העולם. בלי שום פניות היה עוזר למשכילים ותובע את עלבונם מידי רודפיהם הקנאים. לימים נתמנה כשר־הגליל בטרנופול, והוא שהיה מגן על שי"ר כל ימי היותו רב בעיר ההיא. ובשעה שהחרימו את שי"ר בלבוב יצא לתבוע את עלבון המשכילים. בפקודת הממשלה אנוס היה הרב ר' יעקב אורנשטין להכריז שובר על החרם, ואנסו את הרב שילך וידרוש בבית הכנסת, שאין כאן לא חרם ולא שמתא, אלא אדרבא, צריך לנהוג כבוד בשי"ר וחבריו. אמרו, כי מרוב צער חלה הרב ר' יעקב אורנשטין. המשכילים נצחו את ה„חרם", אך ידם היתה על התחתונה במלחמתם עם החסידים.

אף על ר' נחמן קרוכמל, שישב בזולקיב, והיה מבקר תכופות בלבוב והשפיע על חבריו המשכילים, יצא רוגזם של הקנאים. הם הכריזו עליו שיצא לתרבות רעה בעמדו ביחסי־ידידות עם „חכם" של הקראים. רנ"ק יצא ב„כתב התנצלות" שבו שם לאל את האשמות מתנגדיו מ„כת המתחסדים", שבעצמם היו מן הנרדפים ו„אחרי שהגיעו לכח גבה לבם עד להשחית, והרחמן יצילנו מן הנרדף ששב להיות רודף". אך מעטים היו בעלי כוח מוסרי כרנ"ק, ורבים מן המשכילים הושפעו ברדיפות החרדים, חזרו בתשובה ושבו לחוגי החסידים, שהשמחה היתה שרויה במעונם: אברכי החסידים שמחו, ספרו מעשיות מפליאות, שתו „תיקון", רקדו וזמרו, מפני ש„הרבי צוה להיות שמח". המשכילים שלא יכלו לעמוד בנסיון, הזרו והתקשרו עם ההמונים החסידים, ואפילו אחד מקרוביו הנאמנים של שי"ר, יעקב שמואל ביק, עזב את ההשכלה והצהיר על אהדתו ל„מתחסדים", ודיבר ביראת־הכבוד על הצדיקים והחסידים. ביק החליט ש„אהבת ישראל" קודמת להשכלה, ומוטב להתחבר לחסידים באמונתם הנלהבת

והעממית ולכתוב באשכנזית־יהודית בשביל המוני־העם מאשר לחקות את הגויים ולעסוק בחכמתם ולהתרחק מן האומה. צעדו של ביק, אחד מגדולי המשכילים וסופריהם, הטיל מבוכה במחנה המשכילים שהרגישו באזלת ידם כלפי החסידים שהרימו ראש בכל מקום. הרבה סיבות גרמו, כי ההשכלה בגליציה צעדה אחורנית ולא יכלה לעמוד בפני החסידות, ירק בלבוב עוד היתה יד המשכילים תקיפה.

בשנת ת"ר הקימו המשכילים בלבוב את ה„היכל" („טמפל") החדש. אך החסידים הפריעו הרבה לבניתו. לילה לילה היו חסידי בלז וצאנז הורסים את הבנוי, נותצים את האבנים, שופכים את הסיד ושוברים את כלי הבנין, עד שלבסוף נאלצו הבונים להפקיד חיילים לשמירה. ורק אחרי שראו הקנאים, כי לא יוכלו עוד לבנין גופו, החליטו להתנקם בראש בוניו, הרב אברהם כהן.

בסוף המאה הי"ט התגבר המאבק בין המשכילים, ה„דייטשן" בלע"ז, ובין החסידים על השלטון בקהלת־לבוב.

זמן רב היה השלטון בידי המשכילים. והנה התאמצו החסידים להוציאו מידיהם. ראו המשכילים כי רוב ההמון נוטה אחרי ר' שמעון סופר והצדיק מבלז, עמדו ושינו את תקנות־הקהלה כדי להחזיק את השלטון בידם. אבל הדבר לא הועיל. החסידים נצחו בבחירות. המשכילים מצאו פגם בבחירות ופסלון, והמלחמה החלה מחדש והמשכילים נצחו בהשפעת קונטרסים שהכילו סאטירות עוקצניות שחוברו בידי צעיר משכיל חבר באגודת „שומר ישראל". כשלון החסידים ייוחס על ידי המשכילים לכרוזיו של צעיר זה.

ג.

לבוב נודעה לתהלה בבתי־הדפוס שבהם נדפסו ספרי תורה וחכמה והעשירו את ספרות ישראל עושר רב. בתי הדפוס עבדו בשקט את „עבודת הקודש" ולא חל בהם כל זעזוע.

בשנת תקמ"ח, שנה אחרי פטירתו של ר' אלימלך הצדיק מליז'נסק, הדפיס בלבוב בנו ר' אליעזר את הספר „נועם אלימלך", שהטיל רעש בעולם המתנגדים; ואילו החסידים קִבלו את הספר בשמחה ובמשך שנים מספר הופיע הספר במהדורות רבות, וכמעט שלא נעדר מכל בית, עד שנעשה ספר־מיפת בחסידות.

אחרי הדפסת הספר „נועם אלימלך" חלה הפסקה בהדפסת ספרי חסידים בלבוב, עד שנתחדשה הדפסתם לאחר יובל שנים, והנה רשימת ספרי־החסידות שנדפסו, מסודרים לפי המקצועות:

א. ספרי אגדה, או חיי צדיקים של החסידים: „ויכוחא רבא", תרכ"ז; „מגיד שיחות" (שיחות מהר"ן מברצלב בחסידות), לבוב, תרכ"ב. „שיחות מהר"ן", לבוב, תר"כ; „שבחי מהר"ן", לבוב, תרל"ד; „ימי מהרנ"ת", לבוב, תרל"ו. „סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט", לבוב, תרכ"ה; „שבחי הרב" למיכאל־לוי פרומקין, לבוב, תרכ"ד; „עדת צדיקים" ע"י הנ"ל, לבוב, תרכ"ה; „ספורי צדיקים" ע"י הנ"ל, לבוב, תרכ"ד. „מעשה צדיקים", לבוב תרכ"ה; „קהל חסידים", לבוב, תרכ"ו.

ב. ספרי תורת החסידות: „לקוטי ישרים של ארבעה מטיבי לכת בדרכי ה': הבעש"ט, המגיד ממזריטש, רמ"מ מפרמישלן ורי"מ מיאמפולי", לבוב, תקנ"ב. „צוואת הריב"ש", לבוב, תרכ"ב; „תניא" להרש"ז מליאדי, לבוב, תרכ"ד; „דרכי צדק והנהגות ישרות" מכתב־ידו של ר' זכריה מנדיל מיערוסלב, לבוב, תקנ"ו; „קדושת לוי" לרל"י מברדיצ'וב על פרקי אבות, לבוב תרכ"ג; „ישמח לב" לר' נחום מטשרנובל, לבוב, 1848; „אור המאיר" לר' זאב־וולף מזיטומיר, לבוב תר"כ; „מבשר צדק" לר' יששכר־בר מזלוטשוב, לבוב, תר"י. „אור הגנוז" (באורים לספר תניא), לבוב, תרי"א; „אור תורה" או „מזי תורה" להמגיד ממזריטש, לבוב, תרכ"ג. „דרכי ישרים" (הנהגות ר' מנדיל מפרמישלן), לבוב, תרכ"ב; „לקוטי מהר"ן", לבוב, תרל"ו; „לקוטי תפלות" לר"נ מנמירוב, לבוב, 1876. „ספורי מעשיות" להר"מ מברצלב, בלה"ק ולשון יודיש, לבוב, תרס"ב; „נר מצוה ותורה אור" לאדמו"ר „האמצעי" מליובויץ, לבוב, תר"כ; „עבודת הלוי" לר' אהרן הלוי מסטרשילה, לבוב, תר"ב; „כלי הרואים" לרצ"א שפירא מדינוב, לבוב, תר"ט; „אגרת הקודש", לבוב, תרי"ט; „לקוטי רמ"ל מסאסוב", לבוב, תרל"ג; „מאור ושמש" לר' קלונימוס קלמן אפשטיין מקרקוי, לבוב, תר"כ; „כתונת פסים" לר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה, לבוב, תרכ"ו; „לקוטי שושנים" לר' משה צבי מסאברן, לבוב, 1874; „דרך חסידים", ליקוטים לפי סדר א"ב, לבוב, תרל"ו; „שארית ישראל" להר' ווילדניק, עם הסכמת הגאון ר' יוסף שאול נתנזון והקדמת המו"ל והמסדר מיכאל לוי, לבוב, תרכ"ד; „בוצינא דנהורא" לר' ברוך ממזיבוז, לבוב, תר"מ.

לבוב נעשתה מקור ראשי להפצת ספרי חסידות לרוסיה ופולין.

ברם, גם המשכילים לא ישבו בחבוק־ידים, ומזמן לזמן הדפיסו בלבוב ספר או קונטרס פולמוסי, כמו „מגלה טמירין" ליוסף פרל, לבוב, 1864; „קנאת האמת" ליהודה־ליב מיזס, לבוב, 1879; „אורות מאופל" (על ר' דובר פרידמן, מסדיגורה) למ. אורנשין, לבוב, תרמ"ב.

הדפסת ספרי חסידות בלבוב נתקלה פעם במכשול רציני שבא מצד משכיל לשעבר שהתנצר, טרלה שמו, שנתמנה צנזור ראשי על ספרים עבריים בדפוסי גליציה, והוא נקם נקמתו בחסידים בגלל סכסוך שהיה לו עם הרבי מבלז. כל זמן שהדפסת ספרים

היתה מסורה לידו, לא הניח להדפיס ספר־חסידות בגליציה, ואפילו ספרים שנדפסו בחו"ל, היה שוקד להחרימם. טרלה היה מחוג המשכילים של שי"ר וחבריו, הוא המיר את דתו וגם אחרי מעשה זה היה נכנס לבית שי"ר ומבלה עם המשכילים.

רוב יהודי לבוב היו יראי־שמים ושומרי־מצוה, אך נמצאו בה גם יהודים משכילים, שפרקו מעליהם עול מצוות, לא בפרהסיה, אלא בצנעה. מעטים מאד היו אז בלבוב מסיעת החסידים. בתוך־העיר היה רק קלויז אחד, בית־תפלה לחסידים, שהתפללו בו בנוסח ספרד, אבל מתפלליו לא היו מתיחסים ל„רבי" מסויים, ולפי שרובם היו סוחרים ורגילים לנסוע לוינה המטרופולין, היו אומרים עליהם: אלה הם לא חסידי סדיגורה ולא חסידי בלז, אלא חסידי וינה... חסידים אלו היו נוחים לבריות ולא קנאו באיש. גם מחוץ־לעיר היה „קלויז" אחד או שנים, שחסידיהם היו שייכים בעיקר לרבי מבלז, ולא היתה להם שום השפעה *).

נגוני החסידים לבתי צדיקיהם השונים נשמעו ברמה בבתי התפלות, בימי השבתות והמועדים וגם ביומא דפגרא. ועל ברכם גדלו „בעלי תפלה" ממדרגה ראשונה שתפסו מקום חשוב בחיים הדתיים בעיר **).

*) על ה„קלויזן" ובתי התפלה של החסידים — עיין מאמרו של ז. זוהר.

**) עיין מאמר על „החזנות".

מ. ש. גשורי

חזני לבוב

במשך מאות שנות קיומה של לבוב היו בה חזנים ומשוררים, בהם ידועים שעוררו הד בזמרתם ובחימר יצירותיהם, אבל שמותיהם אבדו בתהום הנשיה.

אכן, שמו של אחד משליחי־הצבור נזכר בהזדמנות של פרעות שהיו בלבוב. בהתנגשות שהיתה בשנת 1664 בין היהודים והרותנים בלבוב, מסופר, שגם הש"ץ יוסף חיות נהרג בשעה שעמד בתפילה, אך לא נמסרו פרטים עליו. כן נמסר באחד המקורות, שליהודי לבוב ופרבריה היה שליח־צבור, שהיה גם מלמד־דרדקי, שלא קיבל משכורת קבועה, אלא התפרנס ממשלוח־מנות בפורים וממתנות שמחת־תורה והוא קיבל תשלום בכל שמחה, חתונה וכדו'. מכאן אנו למדים שמצבו הכלכלי של החזן ושל יתר בעלי תפקידים צבוריים לא היה סוגה בשושנים, ועתים נקראו בשם „משועבדים".

החזנות הטיפוסית שבמזרח־אירופה, הידועה בשם „החזנות הפולנית", היתה מקובלת גם בלבוב. בחזנות הפולנית אין משקל וצורה אירופית־מוסיקלית. הסולמות הם הסולם הצוענִי והסולם המזרחי הרך, מלבד קריאת התורה שבסולם המזרחי החזק בשיר־השירים, רות, קהלת ולכה־דודי, אין ליהודי פולין סגנון הסולם החזק. הם החזיקו במסורתם המקורית בנגינה, בהיותם מרוחקים מתרבות אירופית ולא הושפעו מעמים אחרים ומקניניהם הרוחניים. מעטות ודלות הידיעות על החזנים והחזנות עד המאה הי"ח, לא רק בלבוב, אלא גם בכל יתר הקהלות.

לבוב היהודית, ספוגת מסורת ולאומיות, היתה אחד המרכזים החשובים של הליטורגיה היהודית במזרח אירופה. חזנות וחיבה לנגוני הרגש של גדולי בעלי־התפלה היו חלק בלתי־נפרד של הווי הקהלה הזאת. כאחת הקהלות העתיקות בישראל שמרה על מסורת הנגינה העתיקה של דביקות והתרוממות הנפש, בנגוד לזמרת־הסדר שחודשה בעיקר בקהלות מערב אירופה, מתוך מגמה להכניס השכלה מוסיקלית בליטורגיה היהודית.

רק ב־11 בתי־כנסת היו חזנים ובתוכם:

1. בית-הכנסת העירוני הגדול

א. ברוך שור (1823—1904)

שמו של ברוך שור נזכר עוד היום בפי יהודי גליציה, ובפרט יהודי לבוב, ביראת כבוד והערצה. מי ששמע את ברוך שור וראהו עובר לפני התיבה, הרגיש שאנחתו ומסירות־נפשו בתפלה נגעו ללב היהודי. נעימותיו הערבות היו פירוש מצוין לתפלותיו. יצירתו „אז בהלוך ירמיהו על קברי אבות" המחישה את חורבן ירושלים, ורבים משומעיה בכו בדמעות־שליש.

מהחזנים הגדולים שכהנו בלבוב, היה ברוך שור החזן היחידי שנולד בעיר זו. הוא נתגדל ונתחנך על ברכי התורה והמצוה בסביבה של יהודים אדוקים וחרדים שבגלילות גליציה בתקופת פריחתה של החסידות. קיבל תורה מאביו, הלמדן החסיד המובהק של בית ריז'ין, נכד ה„תבואות שור", ומנעוריו עד שהגיע לגיל הגבורות כהן בחזנות בבתי־כנסיות של יהודים חרדים־אדוקים, ובכל הויתו היה כאחד מהם. כבעל־תפלה היה המתאים במלוא מובן המלה לדין ש"ע, ירא וחרד על מצוה קלה כחמורה והיה מנגן ומלחין בחסד עליון ובכשרון גאוני. רוב יצירותיו לא חוברו לשעתן בלבד, אלא גם לדורות הבאים, כי תמיד יפליאו את יצירתו, חכמתו וכשרונו. בעצמו התאים את לוויו לנעימות למקהלה, ובכל תנועה ונעימה הכניס מרוח הנגינה היהודית. מנגנים מפורסמים, שרים ורוזנים היו באים לשמוע אל שירתו וזמרתו, ביחוד תפלת „כל נדרי" בליל כפורים.

בן תשע נלוה אל החזן ר' בצלאל שולזינגר מאודיסה ב„מסעותיו". אחר כך שר אצל ירוחם הקטן ובגיל י"ג עבר לפני התיבה והיה לחזן. ביאסי (רומניה) נשא לו אשה וחותנו העשיר שלחו לבוקרסט להשתלם במוסיקה. כבר אז נתפרסם כמחבר תפלות לימים הנוראים, וביחוד נודע „סדר העבודה" שלו ליום־הכפורים. בשנת 1859 הוזמן לביהכ"נ העירוני בלבוב

חזני לבוב

החזן ר׳ ברוך שור

החזן ר׳ ברוך קינסטלר

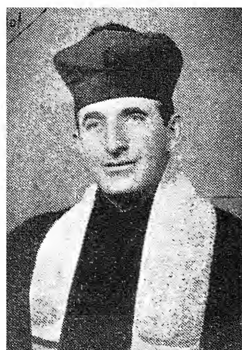
החזן יעקב בכמאן

ר׳ זידל רובנר (מאראגובסקי)
זקן־החזנים

החזן ישראל אלתר

החזן יעקב כהנא

החזן יצחק הלפרין

ובמשך שלושים שנות כהונתו שם, המשיך לכתוב את תפלותיו, שהצטיינו במלודיקה ליטורגית מקורית ובפשטות בנינן. מבחר תפלותיו הוצאו לאור ע״י בנו החזן ישראל שור בסידור לימים הנוראים בשם „נגינות ברוך שור״. כוחו היה גדול גם בתורת ישראל, והשאיר אחריו חבורים על התורה ועל מגילת קהלת. ספר אחד שהוציא בדפוס נקרא בשם „בכור שור״.

מאורע אחד גרם למחלוקת בין בר״ש לבין ראשי קהלת לבוב: ב־1890 כתב אופרטה בשם „שמשון הגבור״. הוא ביקר בהצגת האופרטה ולדרישת הקהל הנלהב עלה על הבמה, אף החוה קידת תודה למריעים לכבודו. על חטאו זה קנסוהו גבאי ביהכ״נ והעבירוהו מן התיבה למשך ארבעה שבועות. החזן לא יכול לשאת חרפתו, עזב את עירו והלך לאמריקה. עם עזבו את לבוב נשאר שם חלל ריק בחזנות. שום חזן לא נתקבלה תפלתו בקהל. לבסוף באה משלחת מיוחדת לניו־יורק לפייסו ולהשיבו ללבוב. מאז כיהן שוב בעיר מולדתו עד מותו. הוא האריך ימים עד שמונים ואחת, וראה עולמו בחייו. הוא נפטר בעמדו לפני התיבה ביום האחרון של פסח, שהיה יומו האחרון בחיים. בתפלת מוסף עבר לשיר „ומפני חטאינו״ בחרדת־קודש, ובהגיעו לפסוק „אבינו מלכנו, גלה״ צנח מליא קומתו ארצה, ונשמתו יצאה בטהרה ומת מיתת־נשיקה בעמדו על משמרתו.

ב. מרדכי (מוטיל) שור

אחרי מותו של ברוך שור בא לכהן במקומו בתור חזן, בנו מרדכי (בכינוי־החיבה: „מוטיל״). היה היפוכו של אביו הגדול. חסר היה כוח־נגינה עצמי, קולו לא היה נעלה, לא יצר יצירות ולא היה ביכלתו לשיר בקול־יחיד (סולו) כאביו. ר׳ אברהם מייזלס, חובב נגינה ידוע מלבוב, היה אומר: שלשה דברים ביהודים שגוי אינו יכול להבינם כלל: א) בית־ספר בלי הוראת כתיבה (חדר) ב) זמר בלי קול (אצל החזנים היו רבים נודעים בלי קול, כמו ניסן בלזר עם קולו הצרוד, ר׳ יעקל הצרוד וכו׳) ג) סוחר בלי הון. קולו של מוטיל לא היה טנור ממש, אלא דומה לטנור. הוא התחזן בזכות אבות. בקבלו ממנו ירושה גדולה, היה שר מיצירות אביו, ורבים שהיו זוכרים את נועם תפלתו של אביו ויצירותיו, היו באים אליו כדי לשמוע את הטוב שקבל מאביו: ה„קינות״ בתשעה באב וה„עבודה״ ביום־כפורים. כמנצח על המקהלה כיהן אצלו הילמן (הנמצא כעת בחיפה). כוחו של מוטיל היה בעיקר בהופעת המקהלה. הוא כיהן כחזן ממלא־מקום אביו בבית הכנסת העירוני עד פרוץ מלחמת העולם השניה, ומאז נעלמו עקבותיו.

2. בבית־הכנסת הגדול ב„חוץ־לעיר״ („פורשטטר שוהל״)

ג. ר׳ זיידל רובנר (יעקב שמואל מרגובסקי)

ר׳ זיידל רובנר נולד ברדומישל (רוסיה) בשנת 1856. במסעו מאנגליה לרוסיה לחג הפסח 1904, התעכב בלבוב ונתמנה לחזן ביהכ״נ בחוץ־לעיר, ושם נשאר עד שנת 1911 חזר לפי בקשת קהלת רובנה (ולפיכך נקרא „רובנר״) ונשאר שם חזן כשלוש שנים. אחר־כך עבר לאמריקה, שם ישב עד פטירתו.

בשבע השנים שכיהן ר׳ זיידל בלבוב נתחבב על הקהל, וביחוד על המתפללים הקבועים בביהכנ״ס הגדול. רבים היו חובבי זמרה בבית־הכנסת שבחוץ־לעיר. ר׳ זיידל היה שליח־צבור ראוי לתפקידו מכל הבחינות: יהודי חרד וכשר, בן תורה, זקן ורגיל ופרקו נאה ומעורב בדעת, יודע ערך שליחותו ובקי באמנותו. אחד מגאוני החזנות המעטים שתמיד ינון שמם.

ר׳ זיידל דרך בעולם החזנות במקרה, או בדרך נס. הוא נעשה לחזן במצות הצדיק ר׳ יעקב־יצחק ממקרוב שראה באספקלריה שלכך נוצר, וגזר עליו להיות חזן. בקלויז של ה„מקרובי״ ספג את הנגון העצוב של למוד התורה מצד אחד ואת זמירותיו של חצר הצדיק מצד שני, בין שהנגון הביע השתפכות נפש בשעת פרידת הנשמה היתרה ב„בני היכלא״ שבשלש־סעודות, ובין בריקודי החסידים המלאים התלהבות של שמחה. מנגינותיו נתמזגו בנוסחאות התפלה החסידית, ברוך ובנועם של נגון הרבי על שולחנות השבת, חגים ומועדים, וגם נגוני חתונות יהודים, וביחוד נגינת הכנר המפורסם בדורו אהרן משה פודהורצר מברדיצ׳וב, נתלכדו ונתמזגו בנשמתו, ובכשרונו הביע את כל היסודות בסגנונו האישי. מנגינותיו הארוכות הצטיינו בעושר מילודי יהודי ממוזגים מוטיבים חסידיים־ליריים עם תוספת נימה מז׳ורית. ר׳זיידל היה מזמר את חבוריו ומבצעם בעזרת להקת מנגנים נוספת על מקהלתו. קונצרטים אלה היו נודעים ברחבי התפוצות. בלבוב היו לו המוני מעריצים, שאחרי סיום תפילתם בבתי־מדרשם היו נמשכים אליו להתענג על ה„אמת ואמונה״ שלו מתפלת ערבית או „מזמור שיר ליום השבת״ מתפלת שחרית, או ה„מלכויות״ מראש־השנה

שנמשכו שעות ארוכות. השפעה רבה נודעת למנגינותיו על המוסיקה החזנית של בני דורו. בימים ההם לא ראו כל חסרון באריכות יצירותיו; אדרבא, בזאת נבחן כל חזן.

נועם זמרתו בסולו של אלטו בנגון „ויהי נועם" שבספירה, או ביצירותיו לחגים ולימים הנוראים היו מפורסמים, והיה משלב את התנועות ומחליף את הסולמות וחוזר לסולם היסודי, מעשה פלא.

בנצחו על המשוררים והנוגנים קנה לו שם עולם כאחד המנצחים המפורסמים. במקהלתו השתתפו משוררים מגילים שונים: ילדים־נערים, מבוגרים, שחולקו בצבעי הקולות השונים: סופרנים, אלטים, טנורים ובאסים. כולם היו אמונים עלי שיר בתכלית הדיוק, והשירה בוצעה „פה אחד" ללא צליל מזויף. רק מנצח מחונן כר׳ זיידל יכול היה להביא את כולם לידי ליכוד נפלא כזה. תקופת כהונתו בלבוב ושירתו בבית־הכנסת מתוארת יפה ע״י ש. ז. יעבץ, יליד לבוב („בית הכנסת", תל־אביב, חוברת ג־ד, כסליו־טבת תש״ז). ואף הוא התעכב על מקהלת ר׳ זיידל שהרנינה את הלב. כחובב חזנות נלהב, הוא מתאר את הרושם שהשפיעה עליו המקהלה של ר׳ זיידל בשפה של חובב.

יצירותיו של ר׳ זיידל חוברו בטעם מיוחד, בדרך עצמאית ובצורה אופיינית. רבות מיצירותיו שחיבר בימי כהונתו בלבוב, נתחבבו על רוב הישובים היהודים במזרח אירופה ובמערבה וכן באמריקה. אע״פ שמעודו לא ביקר בשום מכון לאמנות ולמוסיקה ולא נתחנך לסדר ומשטר בנגינה, הצליח למזג ביצירותיו תכונות, קוים ושרטוטים מלאי יופי וחן, הדר וטוב.

שבע שנים כיהן בלבוב, עד שנסע לרובנה ומשם לאמריקה. קוים ורישומים מתולדות ימי חייו והתגלותו בחזנות מעולפים באגדות־עם.

ד. ר׳ ברוך קינסטלר (קונסטנטינר)

שני חזנים נתפרסמו בשם ברוך קינסטלר. האחד כיהן כחזן בקרלין־פינסק, והשני בא מקונסטנטין שברוסיה ללבוב ונתקבל בבית־הכנסת בחוץ־לעיר אחרי ר׳ זיידל רובנר. תקופת כהונתו בלבוב היתה מצויינת בתולדות החזנות בעיר. שלושה חזנים גדולים כהנו אז בלבוב: ברוך שור בביהכנ״ס העירוני, ברוך קינסטלר בביהכנ״ס בחוץ־לעיר, ויצחק צבי הילפרן ב„היכל".

קינסטלר היה יוצר יצירות בחזנות, והשתמש רק ביצירותיו וכן היה גם מנצח המקפיד כחוט־השערה על טוהר הצליל היוצא מפי המקהלה, שלאימונה השקיע את מיטב מאמציו. בכל אחת מיצירותיו ארכו אימוני המקהלה משלושה עד ששה חדשים. משורריו היו בחירי קול, ומהם יצאו חזנים שנתפרסמו בעולם. ברוך קינסטלר כיהן בלבוב כחזן עד שאבד לו קולו. הוא חי עוד שנים מספר לאחר מכן בלבוב עד שנפטר. גם בזקנותו היו מתיחסים אליו בכבוד. זכרו לו חסד מקהלתו.

ה. ר׳ זישה הרר

אחריו בא זישה הרר, שכיהן בביהכנ״ס בחוץ־לעיר משנת 1918. בשנים מועטות הגיע לשיא־תהלתו בחזנות, בגלל מקהלתו שהשתתפו בה משוררים מצוינים ומובחרים. הרר הצטיין בעיקר כמלחין יצירות ומנצח על המקהלה, אף שהיה בעל טנור נעים. הוא הצליח למשוך למקהלתו מטובי המשוררים בלבוב. הצלילים היו קולחים כמי־מנוחות או שהיו נשפכים כאשד מים מתוך המיה וגעש. אחרי שחבורות המשוררים המובחרים נתפרדו, ותמורתם לא מצא כוחות מעולים, ירד כבוד המקהלה בעיני הצבור. הרר ידע ספרות מוסיקלית ותורת ההרמוניה. פרופסורי הקונסרבטוריון היו באים לשאול עצה מפיו. שרו אצלו במקהלה זאב ריכטר (כעת חזן בחיפה), טנור; יצחק שראגר („איצ׳לה" בלשון חיבה); נער בעל קול אלט בשם אלתר קיממר, שהיה ילד־פלא. החזן כתב למענו תוי „קול־יחיד" רבים והיה אהוד מאד על הקהל. כתב וחבר יצירות לכל השנה, לשבתות וחגים ולימים הנוראים והשתמש בתפלה רק ביצירותיו. כל חבוריו היו ברוח המסורת, אלא שלא הוציא בדפוס אף אחת מיצירותיו הנעלות, בעלות חן ויופי. זישה הרר היה ל„שם־דבר" בחזנות לבוב והשתמש בכל היתרונות המוסיקליים שחונן בהם מלידה „לקדושה ולתפארת". ועד היום מזכירים את שמו ביראת־כבוד ורטט.

ו. אהרן שלום שירמן

אהרן שלום שירמן היה חזן־שני בביהכנ״כ בחוץ־לעיר. נולד ברוסיה, היה מנגן גדול ומוסיקאי טוב. חיבר הרבה יצירות יהודיות מצוינות, וכבודו היה גדול בעיני שומעיו. מת בלבוב בן חמשים וארבע.

ז. ישראל הכהן שור

ישראל הכהן שור (שלא היה קרוב לברוך שור) נולד בחירוב, גליציה, בבית הורים אמידים וחשובים, קיבל חנוך דתי קיצוני, וכבר בשנות בחרותו נתכבד

לשיר על שולחנות האדמו"רים הגדולים, עבר לפני התיבה בימים הנוראים כבעל־תפלה למוספים אצל האדמו"ר ברימנוב וצ׳ורטקוב. בהיותו בן 18 נשא אשה בבירטש, גליציה. בשנת 1909 החל לכהן כחזן עירוני בפשמישל. אך לא נשאר שם זמן רב, כי ביהכנ"ס „פורשטטר" בלבוב הזמינו כחזן, ושם כיהן עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914. הוא הגיע לברין, בירת מורביה, ונתקבל שם כחזן ביהכנ"ס הגדול. אך חזר ללבוב ונשאר בה עד סוף מלחמת העולם. עבר לקרקוב ונתקבל כחזן בביהכ"נ הישן במקומו של החזן הנודע לייזרקה גולדברג. שם הצטנן וחלה, וכשנסע לנאות־קיץ בפישטשאני לרפוי, נתקבל שם כחזן, ערך מסע קונצרטים על פני אוסטריה והונגריה עד שהגיע לציריך, שויצריה, ומשם נסע בשנת 1923 לאמריקה ושימש בחזנות, עבר לפני התיבה בשיקאגו, בוסטון ובערים אחרות. שור היה גם מנגן יפה ות"ח וירא־שמים גדול, בן־בית אצל האדמו"רים והרבנים שחבבוהו מאד. הקליט רבים משיריו החזניים באמריקה ותקליטיו נתחבבו מאד על הקהל. הוא מת במחלת־לב בגיל חמשים.

3. בבית-הכנסת „גל-עד"

ח. דוב־בר לבוביץ

דוב־בר לבוביץ בא ללבוב מפולין הקונגרסאית. מקודם כיהן ב„היכל" בשנים 1923—1930. היה בעל טנור זעיר, קול דק של שתי אוקטבות. זמרתו היתה „מועט המחזיק את המרובה", הצטיין בקולו הרך והנעים, ונהירים היו לו היטב שבילי הנגינה לכל ענפיה. בתפלתו היה מלטף ומלהיב את שומעיו. היה גם משכיל וכתב מאמרים בעברית יפה על בעיות הנגינה היהודית. אך לא אהב להתעכב זמן רב במקום אחד. היחסים בינו לבין הרב המטיף ב„היכל" היו מתוחים, עד שהתפטר ועבר לכהן כחזן בבית־הכנסת „גל־עד" במשך שנתיים, אך גם שם היו יחסי־ריב בינו לבין הגבאי, שגרמו להתפטרותו. הוא עבר ללודז, לבית־הכנסת הגדול. במשך השנתיים שכיהן לבוביץ בביהכ"נ בלודז יצר את האטמוספירה הנכונה של תפלה בלחש, ויהודי לודז נהרו בכל ימי השבת והחגים אל ביהכנ"ס הגדול לשמוע אל הפרוש המוסיקלי של תפלתו, אך גם שם התקוטט עם הגבאים, עד שהתפטר גם מכהונתו זו.

ט. מנדל פינסטר־רוקח

החזן מנדל פינסטר־רוקח היה נכדו של האדמו"ר מבלז, נולד בגליציה בשנת 1906, למד בוינה יחד עם החזן ישראל מייזלס מלבוב אצל החזן הנודע יהודה ליביש מילר. כיהן כחזן בסטניסלב, בעל בריטון לירי. קיבל סטיפנדיה ולמד בקונסרבטוריון. יהודי ת"ח ומשכיל. בביהכנ"ס „גל־עד" בלבוב כיהן כחזן בשנים 1935—1937. משם עבר לרוטרדאם. עם כיבוש העיר כיבוש העיר בידי הנאצים נשלח עם אשתו ושני ילדיו למשרפות ההשמדה אשר בפולין.

י. דוד קאצמאן

דוד קאצמאן נולד באוקראינה למשפחה אדוקה. אביו היה למדן גדול ומשכיל ובעל־תפלה ידוע. בגלל הפרעות ב־1920 עזב את רוסיה ובא ללבוב ונתקבל כחזן בבית־הכנסת המכונה „שעהנאכער שוהל" או ביהכנ"ס סיקסטוסקא. היה בעל קול טנור לירי ותרבות מוסיקלית. החזנים גרשון סירוטה ויוסיל רוזנבלט הופיעו בלבוב כחזנים־אורחים לפני התיבה, ולא עלה בידם להעמידו בצל. קאצמאן ידע למשוך בתפלתו הערבה המוני מתפללים. הוא כיהן בחזנות בלבוב עד 1926. משם עקר לוילנה לביהכנ"ס העירוני הגדול, לביאליסטוק והרחיק נדוד לקנדה ואמריקה, שם הוא מכהן בחזנות עד היום.

יא. יעקב קוסוביצקי

יעקב קוסוביצקי, אחד מהחזנים־האחים קוסוביצקי, יליד וילנה, בא ללבוב בשנת 1926, במקומו של קאצמאן בביהכנ"ס סיקסטוסקה, ואחר זמן הביא אליו את אחיו דוד כמנצח על המקהלה. יעקב היה טנור שני במעלה, מרצה יפה. משם עבר לבית־הכנסת „גל־עד". אח"כ עבר ללונדון.

יב. יוסף איידלזון

יוסף איידלזון, יליד וילנה, בעל טנור, כיהן בלבוב בביהכנ"ס „גל־עד" בשנים 1930—1935, היה חביב מאד על הצבור. נמצא כעת באמריקה.

יג. החזן קרושבסקי

החזן קרושבסקי כיהן כחזן בביהכנ"ס „גל־עד". מלבוב נסע לאמריקה.

יד. זאב ריכטר

זאב ריכטר היה שר במקהלה אצל זישה הרר, שחיבר בעבורו יצירות מותאמות לקולו הטנורי. אחרי

עזבו את לבוב עבר לאוסטרליה, ומשם בא לחיפה, ומכהן כחזן בביהכנ"ס ברח' יוסף.

4. בבית-הכנסת סיקסטוסקה

טו. החזן דוד פקר

5. בבית-הכנסת „טורי-זהב"

טז. שמואל קנטורוף

שמואל קנטורוף נולד בקרמנטשוג, פלך פולטבה, אביו היה ראב"ד בעיר והוא קיבל חנוך דתי, למד בישיבת „חפץ חיים" בראדין ובליובויץ וקיבל סמיכה לרבנות. היה בעל קול טנור לירי יפה. כהונתו הראשונה כחזן היתה בלבוב בביהכנ"ס „טורי־זהב", העתיק בבתי־הכנסיות אשר בלבוב. עבר לכהן בבית־הכנסת „בית שלמה" בתל־אביב, והיגר לאמריקה.

6. בביהכנ"ס „אור הישר מפרשי הים"

יז. חיים וולפיש

חיים וולפיש נולד בברודי בשנת 1886. אביו ר' משה היה ת"ח מובהק. חשקו לחזנות היה גדול, עד שהלך רגלי ללבוב כדי לראות ולחסות בצל החזן הגדול ברוך שור. בן עשר נתקבל אצל שור ושר אצלו כמשורר שמונה שנים. כהונתו הראשונה כחזן היתה בלבוב, בביהכנ"ס „אור הישר מפרשי הים" במשך כשנתיים. עבר לבודפשט וכיהן שם כחזן שנתיים. בביהכנ"ס „גמילות חסדים" אשר בוינה, ברובע ה־17, כיהן שמונה שנים. בעל טנור יפה ותרבות מוסיקלית טובה, ספג נגינה רבה מאמני העמוד. ביולי 1921 עזב את אירופה והתישב באמריקה.

7. ב„היכל הנאורים" (טעמפעל)

יח. יהושע השיל (פיצ'י) אברס (1820—1896)

פיצ'י אברס היה חזן ומלחין גדול. בעודו ילד בן שש הראה כבר נטיה חזקה לנגינה וזמרה בבית־הכנסת של יוסף פרל. היה חזן בטרנופול בשנים 1837—1844, שנים אחדות למד בוינה אצל זולצר, בלבוב אצל החזן הידוע מודל ואצל בצלאל אודיסר. כתב יצירות בנוסח האמנים האיטלקים העתיקים. בלבוב יכול היה לפתח את כשרונו החזני־מוסיקלי. אברס כתב שורה של יצירות רציטטיביות ושמו התפרסם בכל העולם. ביחוד הצטיין בקול־יחיד שלו, קול בריטון, ובסגולות ויתרונות של קול באס פלאי. יש שהיה יורד בקולו לדיוטא התחתונה של הטונים הנמוכים, או שהיה עולה בשלבי הקולורטורה, בסלסוליו החדים והמהוקצעים, והיה מרעיש ומפליא את שומעיו. החזן הנודע פנחס מינקובסקי אמר עליו: „לא אחת נפעמתי מזמרתו של אברס. בעל מזג מתון, בלי התלהבות, אך בכוח הקול הפלאי וחריפות גרונו עד לב השמים, היה טס כנשר ומגרונו התפרצו כאילו מאליהם סלסולי כסף וזהב טהור".

בספרו „זמרת יה" השתמשו בקהלות רבות ברוסיה ובפולין. 1844—1860 כיהן פיצ'י בחזנות בלבוב. משם עבר לאודיסה והגיע לשיבה טובה (למעלה משמונים שנה), וכיוצא מן הכלל בין החזנים היה גם עשיר. השאיר בת שהיתה זמרת־אופירה ממדרגה ראשונה.

אחריו כיהנו ב„היכל" החזן משה רומאן (1860—1862) ואוסבלד ווייס מסגדין (1862—1873).

יט. יעקב בכמן (1846—1905)

יעקב בכמן היה אחד החזנים הנודעים במאה הי"ט, שיצא לו שם באירופה כ„כוכב" ברינה ובתפלה, בקולו ובגרונו המפליא. נולד בלוגאן (ווהלין). עוד בימי ילדותו נתגלו בו כשרונות מוסיקליים והיה למשורר אצל החזן העירוני פסטרנק בבית־הכנסת בברדיצ'וב. בעצת ידיד נסע לפטרבורג ולקח שעורים מפי המוסיקאי הגדול אנטון רובינשטין, שהיה אז מנהל הקונסרבטוריון. הצטיין בלימודיו והיה לבחיר התלמידים. אף ערך קונצרטים בלוית מורו רובינשטין בערי רוסיה, אך לבו לא נמשך לאופירה ולזמרה חילונית, אלא לחזנות. הוא עזב את הבירה וכיהן כחזן ברוסטוב ע"נ דון ובברדיצ'וב. ב־1873 נתקבל לחזן ב„היכל" בלבוב. ב־1879 עבר לאודיסה, שם יסד מקהלה מעורבת יפה והתחיל לאסוף ולכתוב את יצירותיו המפורסמות והוציאן לאור בספר „שירות יעקב" בשנת 1884. הוא קיבל תואר פרופיסור למוסיקה ובעד קנטטה שחיבר לחגיגת ההכתרה של הקיסר הרוסי קיבל מכתב־תודה בחתימת הצאר.

בכמן פירסם מאמרים על חזנות ומוסיקה וכתב דברי הערכה על זולצר, נובקובסקי, לבנשטין ואחרים. היה איש משכיל, יודע לשון וספר.

כב. יצחק הירש הלוי היילפרן

יצחק הירש הלוי היילפרן נולד בשנת 1854 בזיטומיר שבאוקראינה. בילדותו נתקבל כמשורר אצל החזן יחזקאל פינזינגר בעיר מולדתו, והיה שלישי בשירת המסורת אחרי ירוחם הקטן וניסי בלזר. היילפרן קיבל תורה מהחזן הנודע וולף שפיצבורג, שלמד

שירת המסורת מפי ירוחם הקטן, גאון השירה העתיקה, ואח"כ שירת הסדר של זולצר. בקולו הבריטוני ובמזגו החם דמה לזולצר רבו, והמנגנים קראו לו „זולצר הרוסי". היילפרן נתמנה לחזן בהיכל הניקו־לאיובי בחרסון.

מחרסון הגיע היילפרן ללבוב וב־18 באוגוסט 1886 נתקבל כחזן ב„היכל", שם כיהן בתפקידו כעשרים וחמש שנים רצופות, והיה מכובד מאד ואהוב אצל הקהלה ואצל כל ידידיו. היילפרן שמע יפה עברית, גרמנית וצרפתית, היה רוהט בתוי־נגינה, כתב באידית שירים עם מנגינות. היה חזן קלאסי. הוציא גם אוסף שירים: „דער לידער־קראנץ", אודיסה, 1889.

אחרי שכיהן בלבוב 25 שנים, התקוטט עם אחד מגבאי ה„היכל", עזב את לבוב וחזר לרוסיה. בשנת 1891 חזר ללבוב ונתקבל שוב כחזן הראשי וכיהן שם עד 1911. בגלל מריבות משפחה הגיש בקיץ 1911 את התפטרותו בתנאי שיקבל פיצויים בסכום 6000 כתרים. במהלך הסכסוך פרסם היילפרן באידית כתב־פלסתר בשם: „די געהיימניסע פון דער באלטאווער קלויז פערפאסט פון חגלה בת צלפחד איין אשה א שוואכע וואס וויל נעמען פאר דעם בעל תפלה שלמיאל פון אלע רשעים וואס זוכען חטאים מיט זייער רב פון ר' קתריאל לסדר: והיה לך רבי בלוית כסות עינים בארץ מתחת לכל אשר אתך ואת כל ונכחת אל פה באלאטיעוו בשנת תרע"ב לפ"ק" (לבוב 1911).

מלבוב עבר לוינה ובמלחמת העולם הראשונה היה במצוקה והקהלה שלחה לו תמיכה. נפטר בוינה בשנת 1927.

כא. פנחס מינקובסקי

פנחס מינקובסקי בא בשנת 1885 ללבוב ונתקבל כחזן ב„היכל". נודע לו על המשרה הפנויה באודיסה, אשתו התנגדה להשאר בלבוב, והוא עזב את העיר.

כב. החזן דרבסקי (קובנר)

החזן דרבסקי כיהן ב„היכל". יליד ליטא, למד באיטליה שירי אופירות, היה גם יפה־תואר, יודע תורה ומדבר גדולות, ואחרי כל אלה נשאר מזמר שאינו יכול לקרוא שורה אחת של תוי־נגינה כהלכתם. היה קורא לעצמו „נסיך הזמרה", „פרימה טנורא איטל־יאנה" וכו'. העלה אבק רב בעיני ההמונים. אבל היה בעל קול יפה.

כג. משה יהושע זייץ

משה יהושע זייץ נתקבל לחזן ב„היכל" ב־19 במאי 1912. היה אחד החזנים המושלמים בתורה ובהשכלה, בנגינה ובאמנות הזמרה. נולד בשנת תר"מ (1880) בעיר סאווראן פלך פודוליה להורים חסידים. בן שמונה החל לשיר ובהיותו בן י"ג עבר בפעם הראשונה לפני התיבה. עד גיל כ"ב שר אצל חזנים שונים, כזיידל רובנר, שניאור, שלום גרינשפאן ועוד. כיהן כחזן בערי רוסיה: יקטרינוסלב, זויהיל, בוריסלב, וארשה וברדיצ'וב.

ב„היכל" בלבוב כיהן כחזן תשע שנים ובשנת 1921 עבר לאמריקה.

כד. הרמן בורנשטין

הרמן בורנשטין מוארשה בא לכהן בחזנות בלבוב במקומו של דוב־בר לבוביץ, חזן ה„היכל" בשנים 1922—1932. היה יליד קליש, פולין, שר אצל החזן הנודע נח לידר (זלודקובסקי), למד זמרה בברלין, שר גם רפרטואר קלאסי עולמי, בעל טנור דרמטי, אך לא חזני. ההמונים חבבוהו מאד, ותמיד מלאו את בית הכנסת לשמוע אותו בתפלה וברינה.

בימיו הורע מאד המצב הכלכלי בקהלת לבוב, שנאלצה להפחית את המשכורות של „כלי הקודש". בגלל זה התפטר, עבר לבודפסט ונתקבל כחזן בבית־הכנסת רומבך, שם עמד בכבוד גדול עד 1937, כשקבל פקודת־גירוש מטעם הרשות עבר לליברפול, אנגליה, שם הוא נמצא עד היום.

כה. עזריאל שמואל שניידר

החזן שניידר היה בעל קול לא גדול. נשאר בתפקידו עד פרוץ מלחמת העולם השניה, ונספה, כנראה, בימי השואה.

כו. אליהו קרנר

ב„היכל" בלבוב היה חזן ראשי אחד ושלשה משנים. אליהו קרנר כיהן כחזן־משנה ב„היכל" בשנים 1879—1929, היה יודע כל הנוסחאות בחזנות, בעל־קורא טוב, מקובל מאד בין ההמונים.

כז. מנדיל שיין

יליד לבוב אף הוא, מ־1920 חזן־משנה ב„היכל" לבוב. ידע להתפלל יפה עם מקהלה והכיר היטב את כל להטוטי החזנות. היה ידען גם בשטח המוסיקה.

כח. שלמה אידלשטין

שלמה אידלשטין, משורר לשעבר אצל זישה הרר, ודבר זה בלבד שימש תעודת כבוד לבעליו. היה בעל קול נמוך, אבל התפלל בטוב־טעם וברגש, ושומעיו נהנו מתפילתו החמה. נתקבל כחזן־משנה בשנת 1931.

כט. אלתר קיממר

אלתר קיממר, יליד לבוב, היה ילד־פלא בקטנותו, נתקבל כמשורר אלטו אצל החזן זישה הרר. ברם, אחרי חילופי קולו בטנור ירד באיכותו. למד בוינה, עבר ליוגוסלביה וכיהן שם כחזן. עם שואת הנאצים נעלם מן החיים.

8. בתי־כנסת שונים

ל. מאיר קרנר

מאיר קרנר הוזמן ללבוב להופיע כחזן ואחרי פטירת ברוך שור הוזמן למלא מקומו. אחרי תפלת הנסיון מלאו כולם התפעלות, אך קרנר לא נעתר לקבל עליו ניהול מקהלה ולמלא מקומו של חזן־מוסיקאי גדול ומפורסם כברוך שור. זמן מועט כיהן בחזנות ועבר לאמריקה. חיבר יצירות לבית־הכנסת, חדישות בסגנון ובנויות ברוח המסורת.

לא. מרדכי שנורמאכר

מרדכי שנורמאכר נולד בדרוהוביץ בשנת 1882. בן עשר החל לשיר כמשורר אצל חזנים שונים, עבר ללבוב ושר אצל החזן אלתר באומן (אחר כך — חותנו) שלוש שנים. שנים מספר שהה בטרנופול, שם למד נגינה מפי המוסיקאי הגדול מרכוס וולפסטהאל. חזר ללבוב, למד הרמוניה, תיזמור וענפי מוסיקה שונים אצל ברנשטין, המנצח על התזמורת העירונית בלבוב. למד בגרמניה ועבר לאמריקה.

9. חזנים ילידי לבוב

לב. יעקב וורמן

מילא בה תפקיד משורר, בלי לכהן בה כחזן. למד חזנות אצל החזן הנודע יהודה־ליב מילר בוינה ושר אצלו. מילר חיבר יצירה מיוחדת בשם „רבונו של עולם" בתפילת „יום כפור קטן" המותאמת לקולו של וורמן.

לג. ישראל מייזלס

גם אביו אברהם היה ממשפחת חזנים, והיה ממלא תפקיד טנור במקהלת ברוך שור. היה חזן בהונגריה. חזר ללבוב, אך לא הוסיף לכהן בחזנות. ת"ח גדול וחובב נגינה מובהק, ודעתו נשמעה בבחינות חזנים בעיר.

בעודנו נער שר אצל זישה הרר בתור אלטו, וקולו התחלף לטנור. למד מוסיקה בקונסרבטוריון בלבוב. ב־1929 עבר לוינה והמשיך ללמוד שם בקונסרבטוריון את מקצועות המוסיקה, ואצל מילר למד חזנות. היה חזן בביהכנ"ס הקטן „מקדש מעט" אשר ברובע השני בוינה, אח"כ בפרשבורג ודברצין. ב־1937 קיבל צו גרוש מטעם שלטונות המדינה. עבר לאנגליה, כיהן בסאותפורט כחזן במשך שלוש שנים והוזמן למנצ'סטר לביהכנ"ס הגדול. משם עלה לא"י ומכהן כעת בתור חזן בבית הכנסת „ישורון" בירושלים.

לד. ישראל אלתר

ישראל אלתר נולד בשנת תרס"א (1901), נין ונכד למשפחה מיוחסת בלבוב (התייחס ל„טורי זהב"). היה שר כמשורר בלבוב ובהיותו בן 17 עבר לוינה ולמד חזנות אצל החזן מילר הידוע. כחזן התחיל בבית־הכנסת „תלמוד תורה" ברחוב מאלץ בוינה, ואח"כ ב„היכל" במחוז XX באותה עיר. בשנים 1925—1936 כיהן בכבוד כחזן בביהכנ"ס הגדול בהאנובר, בגרמניה. ביקר במרכזי הקהלות במערב ובמזרח אירופה, ושר לא רק חזנות, אלא גם שירי־עם יהודיים. בביקוריו הופיע אלתר יחד עם החזן הידוע משה קוסוביצקי, שאמר אז, כי שניהם שרים „כדת משה וישראל" (משה קוסביצקי וישראל אלתר). משנת 1936 מכהן אלתר בתפקיד חזן ראשי ביוהנסבורג, באפריקה הדרומית. הוא חיבר פרקי חזנות רבים, בהם היצירה המפורסמת „עקביא בן מהללאל אומר", „רבש"ע" דיום כפור קטן, שהופיעו בדפוס והוקלטו מפי החזן משה קוסוביצקי. אלתר עסוק כעת בהדפסת כל חיבוריו.

לה. משה מורגנשטרן

שר כמשורר אצל חזני לבוב, אך לא כיהן בה כחזן.

לו. יעקב כהנא

נתחנך בבית הוריו ברוח התורה והמסורת, בעל קול נעים והיה שר אצל חזנים. כטנור לירי דרמטי, היה מחסידי הוסיאטין ומצעירי

החזנים בלבוב. נסע לוינה ולמד בקונסרבטוריון, ובשנת 1938 הגיע לקנדה. במונטריאל, קנדה, נתקבל כחזן בבית־הכנסת „ישראל הצעיר".

10. בית-הכנסת „צעירי-גלעד"

בבית־כנסת זה כיהנו כחזנים: א) החזן שרמן, שהגיע ללבוב מחרבין אשר במנדזוריה ב) החזן חמלניצקי, מרובנה אשר בפולין; ג) החזן סוניקאנץ, מקובל אשר בווהלין. אך אין פרטים על פעולותיהם.

11. בית-הכנסת „קובע עתים לתורה"

כיהן בו החזן ר' יששכר וייס, שבא ללבוב מבנדין אשר בפולין.

12. מנצחים על מקהלות

בבתי־הכנסיות המסורתיים כיהנו המנצחים על המקהלות: א) יצחק היילמן (כעת מנצח על מקהלת ביהכנ"ס בחיפה), ב) שורצמן, ג) לנדמן.

ואילו ב„היכל" כיהנו המנצחים: א) אברהם קפלן (1874—1916), ב) שניידר משה (1916—1920), ג) פייוישים (1920—1924), ד) בצלאל קינסטלר, בנו של החזן ר' זיידל רובנר בבית הכנסת העירוני (1924—1932), ה) גימפל אדולף, בנו של מנהל התיאטרון האידי י. ב. גימפל (1932—1939).

רובם של החזנים והמנצחים שכיהנו בלבוב בעת פרוץ המלחמה נספו בידי הנאצים בזמן החורבן והשואה.

המנצח אדולף גימפל — החזן שמואל שניידר

החזן שלמה אידלשטיין — החזן מנדיל שיין — החזן אליהו קרנר

משכנות היהודים
(טופוגרפיה)
מאת ד״ר נ. מ. גלבר

בראשית ישובה של העיר היתה לבוב משתרעת בשטח בין ואלי הטמאנסקיא וסוללות רחוב זולקיב. המרכז היה בשוק הישן (סטארי רינעק) וגבול חומת העיר היה סמוך לגבעת הארמון („גורא זאמקוֹוא״). בפרשת־הדרכים בין רחוב זולקיב ורחוב בוזניצא היתה תעלה שנמשכה עד רחבת־העיר ומעליה גשר, שנקרא בפי ההמון „אויף דער בריק״. מערבית לתעלה, בכוון לנהר פלטב (לפני 1939 בין רחבת סולסקי ורחוב פלטבנה) היה הגיטו־הפרברי (Ghetto przedmiejskie)

אחרי השריפה הגדולה בשנת 1350 התגוררו היהודים האמידים בחלק הדרומי־מזרחי שבעיר החדשה המשופע (Trapez) בין סוללות הטמנסקא, רחוב סוביסקי, סוללות הנציב האוסטרי ורחוב סקרבקובסקה. כאן היה בית־הקהלה שבתוך־העיר

Communitas infidelium Judaeorum intra moenia civitatis habitantium.

אולם רובה של האוכלוסיה נשאר בפרבר־העיר והיתה להם קהלה לעצמם.

Communitas infidelium Judaeorum in suburbio a Cracovia dicto

לבוב היא העיר היחידה שהיו בה שתי קהלות עצמאיות עם מוסדות וזכויות לכל אחת: קהלה אחת בתוך־העיר, והשניה — בפרבר. במרוצת הזמן נפרדו שתי הקהלות לחלוטין ותושבי הקהלה בתוך־העיר הביטו על תושבי הפרבר כעל נחותי־דרגה. אך למרות כל ההבדלים היו עוזרים אלו לאלו בשעת מצוקה.

ו. הקהלה העירונית

הרחוב היהודי, שנוסד בשנת 1387, השתרע ימינה מן השוק (רינעק) ומשנת 1871 נקרא בשם רחוב בלאחארסקא. הרחוב היה צר בראשיתו, ובין שתי שורות הבתים עמד נשען על שני בתי־פינות, בית ק ו ר ק י ס מימין ובית מ י כ א ל ב י ץ משמאל, השער היהודי (Porta judaeorum) „דער טויר״. בקצה השני של הרחוב, הפונה אל העיר (רחוב האליצקא) — היה השער השני. רק דרך השערים אפשר היה להכנס לתוך הגיטו. את השערים היו סוגרים בערב ובמקרים של סכנות והתנפלויות, אם מצד האכרים היוצאים מן הכנסיה הקרובה לשער הגיטו או מצד חיילים או סטודנטים.

רחוב היהודים היה קשור לרחוב בואימוב, שגם הוא נקרא „רחוב יהודים״, ואחרי הכיבוש האוסטרי (1772) נקרא „רחוב היהודים החדש״ (ז׳ידובסקה נאוֹוא) אח״כ נקרא רחוב וקסלארסקא (רחוב החלפנים) וגם בואימוב. בפרשת הרחובות בואימוב וסרבסקא היה מבוי סתום שנקרא „דאס רויזעגליקל״, מוקפת חומת־העיר. בפינה עמד מגדל שהוחכר עפ״י רוב ליהודי. על־יד החומה בסביבת מחסן הנשק (Zbrojownia) שנבנה בשנת 1555, עמדו בתי־עץ שהושכרו ליהודים, לצרכי דיור וסחר. רוב בעלי־הבתים היו רותנים.

בתי היהודים היו קשורים ואחוזים זה בזה בחצ־רות וקירות משותפים והדבר גרם לסכסוכים ומשפטים תמידיים בין הדיירים.

בפאת דרומית־מזרחית היה הגיטו מוקף חומה עירונית ועליה נבנו מגדלים ובאחד מהם גר תליין־העיר עם עוזריו, שכנים שפגיעתם רעה. והיהודים השתדלו בפני העיריה להרחיקו מדירה זו. בשנת 1619 נענתה העיריה לבקשתם זו.

בגלל צפיפות־הבתים, הרחובות הצרים וגידול האוכלוסיה היה מצב הנקיון בכל רע והמשורר*) קלונוביץ תאר את המצב בשנת 1584 בחרוזים מיוחדים.

השריפות בשנים 1571, 1616 הרסו כמעט את הגיטו ואת שכונת הרותנים.

באותה תקופה נשארו מגרשים רבים של בתים נוצריים שהוחרבו בשריפות. על הקושיים להשיג מן העיריה רשיונות־בניה התגברו היהודים, כי נמצאו קונים עשירים מחוסרי קורת־גג אשר שלמו כל מחיר בעד המגרשים.

---

*) עיין פרק ב׳ במאמרי „תולדות יהודי לבוב״.

במאה הט"ו לא היו היהודים מוגבלים בקנית מגרשים ובתים, כמובן, רק בתחומי הרובעים המיוח־דים. העירוניים, האצילים וגם ראשי הכמורה, כגון: הארכיהגמון גרזגורז, מכרו ליהודים בתים בלי שום קשיים. האצילים העבירו ליהודים בתים גם מחוץ לתחום והיו מוכרים להם מבתיהם ומשכירים להם דירות במחיר יקר, בבתיהם שבעיר.

שונה בהחלט היה יחסם של בעלי־המלאכה הנוצ־ריים. כשהיו מוכרים בית ליהודי היו מתנים תנאי מפורש, שאסור לעסוק בו בשום מלאכה.

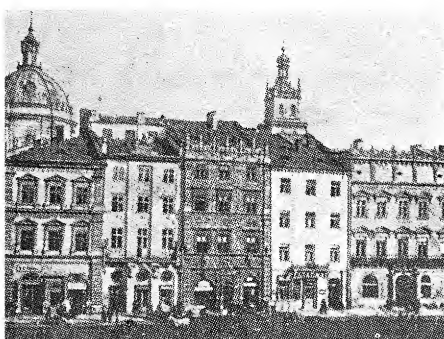
העיריה עצמה מכרה ברצון מגרשים פנויים ליהודים, ביחוד ע"י חומת העיר, ואפילו את המגדלים והמבצרים, מפני היותה עמוסת חובות וזקוקה לכסף.

יהודים קנו גם את המגרש שלפני השריפה היה בו בית־בושת, וכאשר העבירוהו, אחר השריפה, ל„מגדל העינויים (Wieza Tortur) השתדל נכבד הקהלה ר' יצחק בן נחמן (נחמנוביץ) בכל מאמציו לרכוש את המגדל ולהוציא את בית־הבושת מגבולות הגיטו והצליחו לחכור את המגדל לצמיתות נגד תשלום חד־פעמי של מאתים זהובים ודמי־חכירה של 2 גרזיבני לשנה.

לאט־לאט נעשה כל שטח הגיטו רכוש יהודי וביחוד עבר לידי משפחה אחת יצחק בן נחמן. בשטח הקימו בנינים בני 3 קומות וגם בחצרות נבנו בתים.

בכל זאת גברה הצפיפות מיום ליום והיהודים היו תופסים גם דירות ברחוב רוסקא הגובל עם הגיטו והמקביל לרחוב „זידובסקא־נובא" בככר שקוצקי (אח"כ רחוב סרבסקא), ברח' זארבאנסקא ובחלק למטה מרחוב בואימוב, ברחוב רוזאנא. בכל הרובע היהודי נמצאו חנויות ומתוך צפיפות התפשטו גם מחוץ לתחומיו, אמנם, לא בחזית הרחוב (רינק) אלא מאחורי הבתים, והדבר הרגיז את הסוחרים הנוצרים והביא לידי משפטים. במאה הי"ז היו מקרים שאצילים ועירוניים לא התחשבו באיסור והיו מוכרים ליהודים בתים. למשל, בשנת 1660 מכר יעקב לשצינסקי את הבית בפנת רחוב סרבנסקא וככר שקוצקי־בואימוב מס' 23־25. היהודים היו שוכרים דירות ביורידיקות של מיסדר־הבנדיקטינות, במגרשי משפחת יאבלונובסקי. קשה יותר היתה שכירת חנויות מחוץ לרובע, כי בכל חנות יהודית היו רואים הסוחרים ובעלי המלאכה הנוצרים מתחרה וסכנה לקיומם. הם נקטו בכל האמ־צעים להביא לידי איסור מפורש והצליחו במאמציהם. ב־27 במאי 1656 פרסם המלך יאן קאזימירז תקנה, שאסור להשכיר ולהחכיר ליהודים בתים קטוליים, והדבר הוא „עלבון אלהים ועבירה על ההוק". במקרה שיעברו על האיסור יש להוציא את היהודים מן הבית ולהטיל קנסות על בעלי־הבית.

נראה שהאיסור לא הועיל, כי 21 שנה אחרי פרסומו, מוחה בא־כח העיריה נגד יהודים, שאינם מסתפקים רק בחכירת מגרשים ובתים גוצריים אלא גם קונים את הרכוש. אחרי סכסוכים ונסיון של פנוי בכוח קבעו כל המעמדות והלאומים של העיר בשנת 1709 תקנה (וילקירז) הגוזרת על התושבים הנוצויים איסור להשכיר ליהודים דירות וחנויות. התקנה אושרה גם ע"י המלך אוגוסט II ב־11 באפריל 1710.

בית־המלך סוביסקי ברינעק מס' 10

בהתפוצצות במחסן הנשק ע"י חומת־העיר בגיטו ב־23 בנובמבר 1703 ופלישת השבדים בשנת 1704 נהרס מספר הבתים בגיטו וליהודים לא היה פשוט מקום לגור בו. מסחר היהודים הלך וגדל והיה מחסור במחסנים וחנויות. אכן, בשנת 1708 קבעה הבקורת שנעשתה ע"י השלטונות, כי שוק־העיר (רינעק) ואפילו בית המלך (מס' 10) בכלל, מלא חנויות של יהודים ולא רק בחצרות אלא גם בחזית הבתים. ברחוב רוסקא אין בית שאין בו ליהודים דירות וסדנאות.

נתברר, שבעלי־הבתים היו עפ"י רוב חברי מועצת־העיר שעברו על האיסור והשכירו בתים ליהודים, שהסכימו לשלם שכר־דירה בעד דירות וחנויות כפי שדרשו מהם.

היהודים נשארו בחנויות למרות האיסור והאיום בקנסות; להיפך, מספרם גדל, ובשנת 1738 נמנו 71 חנויות יהודיות שלא ברשיון.

בשנת 1738 מינה המלך ועדה מיוחדת לשם חקירת המצב וב־21 ביוני 1740 נחתם הסכם בו התחייבו היהודים לנהל את מסחרם ברוח החוזה של שנת 1592. ענין פינוי החנויות התפוסות בידיהם לא הוזכר כלל.

אולם, בשנת 1757 התחילה העיריה מחדש בפעולה

בלחץ התושבים מדלת־העם, לפנוי היהודים והחזרתם לתוך הגיטו. ב־12 בפברואר 1759 הצליחו לקבל את פקודת המלך אוגוסט III לגירוש היהודים מכל הרבעים הנוצריים. בשנה ההיא התקיים בלבוב הויכוח עם יעקב פראנק ובהשפעת האוירה שנוצרה ערכו ההמונים פרעות ביהודים. ה„שלאכטא", שעד כה עמדה לצד היהודים, היתה גם היא נגדם.

בעית המגורים של היהודים בעיר עברה בירושה גם לשלטונות הכיבוש האוסטרי. ב־20 בנובמבר 1772 הוציא הגוברניון תקנה, שלפיה יש לפנות, החל מ־1 בדצמבר 1772, שש משפחות יהודיות בכל שבוע מן הדירות בבתים נוצריים, על בעל־הבית להחזיר לדיירים את שכר־הדירה ששלמו מראש.

היהודים ערערו בפני השלטונות בוינה והענין נמשך עד 1793. השלטונות המרכזיים בוינה פרסמו ב־12 בדצמבר 1793 וב־1 במאי 1797 שתי תקנות: א) מותר ליהודים לגור בעיר רק ברחוב היהודים, זארוואנסקא ורוסקא ובפרברי קרקא וזולקיב. ב) יהודים בעלי־הון העוסקים בממכר סחורות מאוסטריה רשאים לגור מחוץ לגיטו, אולם רק באישור „לשכת־החצר" („ה א פ ־ ק א נ צ ל י י"). התקנות חודשו גם בשנת 1804 וגם בשנת 1811 ובסוף — פונו היהודים מן הרחובות האסורים *).

הנהלת הקהלה המשיכה במאבקה אצל השלטונות בוינה. העיריה עמדה בהתנגדותה להרחבת הגיטו. בשנות 1846—1855 הטיל מיניסטריון הפנים על הנציבות בלבוב להחליט בדבר. בהצבעה היה מספר המחייבים והשוללים שוה והנציב, גראף אגנור גולו־חובסקי, הכריע לרעת היהודים. ב־11 בינואר 1863 הגישה הקהלה בקשה חדשה, אולם ללא תוצאות **).

אכן, הקונסטיטוציה של שנת 1868 נתנה שווי־זכויות ליהודים ובזאת הכריעה את הבעיה לטובתם. הגיטו חוסל ומאז התגוררו היהודים בכל חלקי העיר, בלי עכוב. אולם רובם הצטופפו בישוב מלוכד ברחובות סיקסטוסקא וקופרניקא, שנקרא בפי העם „די נייע ברייטע גאס" רחוב מקביל ל„ברייטע גאס" במרכז העיר.

ואלה הם הבתים ברחוב היהודים:

1) הבית הראשון ע"י השער לגיטו היה, כאמור, בית מיכאלויצובסקא. בעל הבית הראשון היה הרותני סטפן חאמיץ ואשתו הלנה. משנת 1617 עד 1706 השתייך הבית לפרנס הקהלה מרדכי בן יצחק (איזאקוביץ). מ־1706 עד סוף המאה הי"ט היה ברשות משפחת שטדנבאך. ב־1907 בנו במקומו בנין חדש.

2) סמוך לבית זה עמד ביתו של רופא המלך יאן סוביסקי, ד"ר שמחה־מנחם בן יוחנן־ברוך די־יונה, הידוע בשם „קאמיעניצא דאקטאראווסקא", בעל שלוש קומות וחזית צרה, בסגנון הרנסנס. אחד הבנינים היפים והמפוארים ביותר בגיטו. בשנת 1767 עבר הבית לידי חוכר מסי־הקהלה ישראל בן יוסף. בימי שלטון אוסטריה עמד הבית תחת חסות המפקחים על העתיקות. אולם, שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נהרס על־ידי בעלת־הבית גב' סאסוב, בעבודות יישור הרחוב ובמקומו הוקם בנין חדש.

3) הבית השכן נבנה במאה הט"ז, נרכש ע"י שלמה קרוכמל (לכן נקרא „קאמיעניצא קראכמאלאווסקא"). במאה הי"ט עבר הבית לרשות גב' שנבלום. אחרי סכסוך קשה עם מפקח־העתיקות הרסה את הבית והקימה בית חדש במקומו.

4) בית אליעזר, „קאמיעניצא לייזראווסקא", מספר 28. הבית עבר במאה הי"ח לרשות הקהלה ובו התכנס בית־הדין של סגן־הויבודה. הבית נקרא אז „קאמיעניצא פאדוואיע־וואדזינסקא". ובפי העם „דעם שופטסהויז". בסוף המאה הי"ח מכרו שלטונות אוסטריה את הבית לאליעזר בורוכוביץ.

5) בית קדיבס, מס' 25, נבנה ע"י הרותני קוסט. ב־1601 נרכש ע"י אהרן בן ראובן, לאחר 1704 נמכר הבית לראש הקהלה זלמן בן פנחס.

6) בית ועד־הקהלה, מס' 27. בו היו משרדי הקהלה, דרך החצר היה מעבר אל בית־הכנסת „טורי זהב". לפי ר' דוד הלוי, בעמ"ח „טורי זהב" רב־הקהלה בשנות 1652—1667 ערכו בחצר חתונות, ובזמן הפרעות התגוננו כאן מפני הפורעים.

בשנת 1704 העמידו השבדים עמוד־תליה, ופרנסי הקהלה היו צפויים לתליה עד שהסלים, שהועמדו מתחת לעמוד, נתמלאו זהב וכסף שהובאו ע"י היהודים. בית־הכנסת הוקם בשנת 1582 ע"י ר' יצחק בן נחמן, ראש הקהלה ויו"ר „ועד ארבע ארצות" בלובלין בשנת 1589. בשנת 1594 הוסיפו לבנין עזרת נשים. בית הכנסת נבנה בסגנון גותי ע"י האדריכל פאול האיטלקי, שבנה גם את הכנסיה וולווסקא ברחוב רוסקא. יש לבית־הכנסת ספור מיוחד: בשנת 1603 העניק המלך זיגמונט III את המגרשים וכל השטח למיסדר הישועיים. אחרי דיונים ומשפטים הוכרחו היהודים למסור את בית־הכנסת וכל סביבותיו, כמעט את כל רחוב היהודים, לישועיים. אולם הכניסה לבית־הכנסת היתה רק דרך ביתו של מרדכי בן יצחק, והוא לא הרשה את המעבר. הישועיים היו מוכרחים לוותר והחזירו ליהודים את בית־הכנסת עם כל הבתים מסביב.

בשבת אחרי חג־הפורים שס"ט (1609) נפתח בית־הכנסת, ויצחק הלוי חיבר את „שיר הגאולה", שבכל שנה היה נאמר בשבת שלאחר הפורים.

באותו בית־כנסת נתקיים במחצית המאה הי"ח ע"י הכמורה הקטולית ויכוח עם היהודים שהוכרחו לבוא לנאומי־

*) Stoeger l.c. I p. 32

**) G. Wolf: Zur Lage der Juden in Galizien M. G. u W. d. J. 1867 p. 203.

הספה של כמרים, וכאן הכריזו רבני פולין את החרם על יעקב פרנק וסיעתו. בחצר נמצא בית־המדרש „טורי זהב".

7) ע"י בית־הכנסת ממין נמצא בית סוקולובסקי. לפני 1571 היה שייך לעיריה. בשנת 1604 קנה פרנס־הקהלה מרדכי בן יצחק את המגרש ובנה בית חדש ויסד בו את ה„הקדש", שהועבר אח"כ אל הבית האחרון שברחוב באימוב. בסוף המאה הי"ח קנה את הבית ראש־הקהלה, יוסף צימלס.

8) בשנת 1588 קנו היהודים מן העיריה את הבית במגרש „פלאצ'עק" (מס' 31). במאה הי"ח רכש את הבית חיים צופובניק (מוכס־משקאות). במאה הי"ט השתייך הבית לבית־החולים של הקהלה.

1) מעבר לרחוב, מול הבתים 1—7, היה הבית הראשון „בית קורקיס" בפינת רחוב רוסקא (בלאחארסקא 20). במאה הי"ז השתייך הבית למשפחת נחמנוביץ, וממחצית המאה הי"ח עד שנת 1914 למשפחת אבלוביץ, שבימי שלטון אוסטריה קיבלה את השם קורקיס.

2) הבית השכן (מס' 22) נבדל מבית קורקיס ע"י חצר, בחזית. במאה הי"ח היה הבית שייך למרדכי בן אברהם פייגלס, אח"כ קנו בני קורקיס את הבית ובנו גם את החזית.

3) הבית ברחוב בלאחארסקא 24 הוא ביתו של ר' נחמן בן יצחק, בעלה של „גילדענע רויזה". אחרי מותם עבר הבית לידי בנם יצחק בן נחמן ויורשיו.

4) הבית ברחוב בלאחארסקא 26, בית אב"ר צעלניק.

5) הבית ברחוב בלאחארסקא 28 היה רכושה של משפחת זולקיבסקי. בשנת 1590 נקנה הבית ע"י ישראל בן יוסף איידלס שייסד בו ישיבה. ראש־הישיבה היה ר' יהושע פאלק בן אלכסנדר הכהן. מאז קראו לבית בית הרב („קאמיעניצא ראבינאווסקא"). במאה הי"ה עבר לידי מיסדר הכרמליתים, אולם בשנת 1788 נקנה מידיהם ע"י ראש־הקהלה זיסמן לייב בלבן. בשנת 1837 נשרף הבית.

6) הבית ברחוב בלאחארסקא 30, אחרי השרפה במאה הי"ח, היה רכוש הדומיניקנים ומידיהם נקנה ע"י ישראל בן פנחס שבנה שם בית חדש *).

ואלו תולדות הבתים ברחוב סרבאנסקא (זרבנסקא): משנת 1871 נקרא בשם רחוב החלפנים („די חלפנים גאס") וקסלארסקא, או רחוב היהודים החדש (זידוב־סקא נאווא) ומשנת 1888 עד 1939 ידוע הרחוב בשם באימוב (Boimów) הוא הרחוב העתיק ביותר ברובע היהודים. שם התישבו היהודים אחרי השרפה בשנת 1552 בפינה דרומית־מזרחית והקימו את בית־הכנסת שהיה עד שנת 1604 מרכז־הקהלה. אחרי שנבנה בית־הכנסת של ר' יצחק בן נחמן הלכה ופחתה חשיבותו. בשנים 1799—1801 הקימה שם הקהלה את בית־הכנסת הגדול.

כמעט עד סוף המאה הי"ח עמדו עדיין כל הבתים ברחוב זה. לאחר שנהרסו חומות העיר נהרסו גם ארבעה בתים למטרת סלילת רחבה ע"ש נובה (Nowa) אחרי כן „פלאץ סוביסקיגו" (Plac Sobieskiego):

1) ע"י ביהכ"נ עמד הבית ברח' בואימוב 52. לפי רשימה משנת 1767 השתייך הבית לצורף ברוך בן זאב.

2) הבית מספר 50 השכן („קאמיעניצא קאפלאווסקא") היה שייך לאשתו של הצורף משה קופל. אח"כ עבר הבית לידי הקהלה.

3) ביתו של משה בער בן זלמן (מספר 48).

4) בית מספר 46 הוא של משפחת מיזס. „ר' מאיר מיזיס הויז". בשנת 1767 נקנה ע"י שלמה פנחס, אביו של מאיר ירחמיאל מיזס. בראשית המאה הי"ט עברו בני מיזס לבית מס' 18 ב„שוק" והבית בבואימוב עבר לידי הרב ר' יוסף שאול נתנזון.

5) בית מספר 44, בפנת „פלאץ וועקסלארסקי", היה בשנים 1730—1750 רכושו של יצחק מברודי, ואח"כ עבר לידי יורשיו.

6) הבתים מספר 40 ו־38 (lapidea Gdelowska) היו שייכים במאה הי"ח לחייט הירש ופישל בן זאב.

שוק־הדגים ברובע היהודי

7) הבית השכן, מספר 36, ביתו של לאנדיס, מעשירי הקהלה, נקנה מידי הכרמליתים במחצית המאה הי"ח.

8) הבתים מספר 30, 32, 34 היו צריפים עירוניים אשר נמכרו ע"י העיריה בשנת 1632 לפרנס הקהלה יעקב גומבריכט. הוא הרס את הצריפים והקים במקומם בית גדול. יורשיו של גומבריכט מכרו בשנת 1648 את הבית מספר 32 ליהודי זלמן. הבית מספר 34 היה שייך לשלמה פרידמן.

במאה הי"ח הגישה העיריה משפט נגד בעלי־הבתים וטענה שהמגרש לא נמכר כלל. בשנת 1708 מכרה הנהלת המשק של העיר את שלושת הבתים לדוד בן שמריל במחיר 600 זהובים. במאה הי"ט שייך הבית מספר 34 ליעקב מנדיל שיף וש. ברנשטיין. הבית מספר 30 נרכש באמצע המאה הי"ח ע"י יצחק ודוד מארקוביץ. עד שנת 1939 נקרא הבית „דעם פרנס הויז" (ע"ש הפרנס גומבריכט).

*) Dr. M. Balaban: Dzielnica Zydowska Lwów 1909. p. 55-57.

בסימטה „רוזאנא" (רויזענליקעל), שהפרידה את הרחוב היהודי מרח׳ סרבסקא עמד בית „קלופוטובסקי", (מס׳ 28) שנחכר בשנת 1648 ע"י לבקו שנהרג בפרעות בשנת 1691 להירש לבקוביץ, שמואל לייזר והירש חיימוביץ. בשנת 1788 היה בעל־הבית — מנדיל פוטרניק (פרוון).

עברו השני של רחוב־היהודים החדש מתהיל בבית של רחוב סרבסקא ובוא־מוב 23. בשנת 1862 התמוטט הבית, ולאחר שנבנה מחדש נרכש ע"י יואל טודרוס ויורשיו של שורצוואלד.

הבית השכן, מספר 27, הוא של ברקו מוניסוביץ, ובמאה הי"ט השתייך לל. נוסיג. בשכנותו נמצאו הבתים (29, 31, 33) של מנדיל בן יואל, ברקו דאנצעס ושל ראש־הקהל הידוע זיסמן לייב (לבקו) בלבן.

בגוש הבתים מספר 35—43 חלו מאורעות שונים. בשנת 1788 היו שם בתי־עץ, ביניהם בית־המדרש (מספר 41), בתי־תפלה, אגודות בעלי־המלאכה (פחחים, רפדים ושזרים). פרט לבתי־מגורים נמצאו פה 17 איטליזים, בית־מרחץ, בית־הכלא וחנויות. רחוב זה גבל בסמטת „זארזברויאוניא" ובה נמצאו 3 בתים של אייזיק פאקטור, מאיר השמש ובית־הכלא של הקהלה.

בסוף המאה הי"ח נמצא גוש בניני העץ במצב רעוע מאד והגוברניון נתן צו להרסם יחד עם בית־המדרש.

במקומם הוקם הבנין מספר 39 ובית־מדרש חדש (מספר 41). בבית האחרון (מספר 43) היה בית־הספר לנערות ע"ש המטיף אברהם כהן. אחרי ארגון רשת־החנוך של בתי־הספר היהודיים בשנת 1860, היה בו בית־ספר עממי כללי, ובשנת 1899 בית־ספר עממי לנערות, בהנהלתו של המלומד הידוע ד"ר הנריק ביגלאייזן (נכדו של ר׳ נחמן קרוכמל) ואח"כ בהנהלת הגב׳ יואנה פלאנר (עד 1914) *).

באותו בנין נמצא לפני 1914 המוסד הממשלתי להכשרת מורי־דת יהודים.

בבית האחרון של „זבראיאווניא" היה בית־הכלא של הקהלה. אח"כ הוקם שם בית־מרחץ ומקוה.

סמוך למלחמת העולם נהרסו הבתים השכנים ובמקומם נבנה הבנין של חברת־הביטוח האוקראינית „דניסטר".

ז. הקהלה בפרבר־קרקא

בצפון העיר השתרע פרבר־קרקא ובו קהלת חוץ־לעיר. יהודים בודדים, מוזגים ובעלי חנויות התגוררו גם ביתר הפרברים, כגון: האליצקי (גליניאנסקי), החל משער־קרקא ותעלת־המבצר בכיוון לרחוב זול־קובסקא התפשטו בתי יהודים ובתי נוצרים שהושכרו לדיירים יהודים. הרחובות הללו נקראו בפי היהודים „פארן טויער". הפרבר כשלעצמו השתרע מצד אחד עד רחוב קלפרובסקא וכנסית אננא ומצד שני עד הגשר שעל נהר־פלטב. הנהר הפריד את שטח הפרבר לשני חלקים: מבחינה אדמיניסטרטיבית וגם שיפוטית. החלק שעל הגדה הימנית של פלטב היה נתון לשיפוט הארמון, וזה שעל הגדה השמאלית נתון היה לשיפוט העיריה. התושבים היהודים היו נתונים לשיפוטו של הסטארוסטה. בהיותם נתונים לשלטונו נהנו היהודים מחסותו והיו רשאים להתגורר בסביבת ארמונו. בשטח זה שבין הנהר פלטב והשוק הישן („סטארי רינעק"), ואח"כ בין רחוב זולקיבסקא, בוזניצא ובין ככר־התבואות וככר־קרקא, הונחו יסודות הקהלה היהודית בלבוב, בית־הכנסת הראשון, בית־העלמין הראשון נמצא ב„פודזאמצא" והשני (1300—1855) בשטח שבין רחוב שפיטאלנא ורפפורטא ובחלקתו ה ה בית־העלמין של הקראים.

ברובע זה הלכה וגדלה הצפיפות במאה הט"ז וגם הזוהמה רבתה שם. המשורר הפולני סבאסטיאן פאביאן קלונוביץ, שהיה פקיד העיריה, מתאר בשירו האפי בשפה הלטינית ''Roxolania'' את התמונה הבאה של הרובע היהודי בפרברי העיר **):

Tu na przedmiejskich kałużach się wiodą
Chałupy Zydów obdartych nędzarzy
Kazdy jak kozieł oszpecony brodą
Z wieczną bladoscią na usciech i twarzy.

הקהלה היהודית היתה מרוכזת מעבר לגדה הימנית של הפלטב, משער־קרקא עד הכנסיה הרותנית ע"ש מיקולאי. היהודים הבודדים שגרו מעבר לגדה השמאלית היו מהשכבות הנמוכות: גונבי־סוסים, וסתם הרפתקנים. מרכזה של הקהלה היה בית־הכנסת מחוץ־לעיר (די פארשטעטישע שוהל) בין הרחובות בוז׳ניצא, צבולנא ואובוצובא, סמוך לחומות העיר. לפני בית־הכנסת היתה ככר ובה חנויות וצריפונים. בקרבת בנין־האבן של בית־הכנסת היה בית עם חצר וגינות שהשתייכו מאז שנת 1462 למשפחה יהודית. בצד המזרחי של הבנין נמצאו בתים שנמכרו או הושכרו ליהודים. כאן היו היהודים רשאים לבנות ולרכוש

*) Dr. M. Balaban: Dzielnica Zydowska p. 73-87

**) תרגום פולני של W. Syrokomla, וילנה 1851, ע׳ 77—70)

מגרשים ובתים. הזכות הובטחה להם אחרי השריפה הגדולה שפרצה בשנת 1623 בבית־הכנסת ובה נשרפו 1200 בתים, ובתוכם כל בתי היהודים (ע"פ זימורוביץ).

בשנת 1632 נבנה בית־הכנסת מחדש ובמקום קרוב יותר לחצר פוזאנסקי. כל השטח נקרא בפי העם „פאר דער שול".

בשנת 1640 פרצה שוב תבערה שהרסה כמעט את כל הפרבר. בית־הכנסת והבתים נבנו מחדש, אולם סבלו במלחמות שהתחוללו בשנות הארבעים של המאה הי"ז. בתקופת שקט ושלום התרחב הישוב היהודי ובניניו. ע"י בית־הכנסת הגדול נבנה בית־מדרש ובו ספריה גדולה ובתי־תפלה של אגודות בעלי־מלאכה. בפינת הרחובות בוז'ניצא—לאזיאנא עמד בית־כנסת של חסידים („חסידים שול"). ע"י בית־הכנסת נמצא שוק־היהודים.

בימי שלטון אוסטריה הורחב השטח בכיוון צבולנא *)—פלאץ שצעלעצקי, עד לרח' זולקיבסקא—

*) בתחילת הרחוב נמצא ביתו של ר' יצחק רפפורט, אחיו של שי"ר וחותנו של הלמדן הידוע ר' יעקב יוסס. הבית נקרא „לעבען גיטאלען". בבית היו גרים גם בן אחיו יצחק, ר' דוד והמשורר ד"ר מוריץ רפפורט. אחרי שנת 1920 השתייך הבית לרווא מלצר.

פודזאמצא, רחוב מארצ'ינא מצד אחד בכיוון לקלאפ־רובסקא, לרחוב קאז'מירזובסקא ויאנובסקא מצד שני.

ביחוד גדל הישוב היהודי בראשית המאה הי"ט בקאזמירזובסקא, שנקרא בפי היהודים „די ברייטע גאס". פה בנו משפחות ברגר, בירנבאום, מיטלמן, השלס בתי מגורים גדולים, הראשונים ברובע היהודי.

בקאזימירובסקא התגוררו המדפיס אברהם יוסף מדפיס, שהיה מיוצאי הולנד, שלמה בובר, ד"ר אהרנפרייז, ד"ר ברוידא ולבקוביץ — ממשתתפי המרד בשנת 1863 *).

למרות החופש לדור בכל חלקי העיר, שהוענק בקונסטיטוציה של שנת 1868, נשאר רוב היהודים ברחובות מגוריהם ולא עזבו את דירותיהם בפרבר.

---

*) Dr. Jacob Schall: Przewodnik po zabytkach Lwowa, Lwów 1935.
Deborah Vogel: Lwowska Iuderia
Almanach i leksykon, Lwów 1937 p. 89-98
Dr. M. Balaban: Die brajte Gass Chwila, Lwów 1925, 1926.

שערי ספרים מדפוסי לבוב

שבילי עולם

תכונת כל ארצות **אירופא** למשפחותם בנויהם, מצבם יאוריהם ונחליהם, יבול אדמתם וצאצאיהם, מספר ודרכי יושביהם, אמונתם ועבודת אלהיהם, מלאכתם ומעשה ידיהם, חוקות ממשלתם ומלכיהם, שם כל עיר וכפר ונפלאותיהם, קורותם מני אז ומוצאותיהם, וכל אשר עבר על זרע יעקב בם בדורות עולמים. גם זכר חכמי דורנו ואלופי ישרון הנשאים והרמים

מן

אברהם מענדיל מאהר

חלק שני

נדפס פעם ראשונה בשנת תרי"ז. ונדפס עם שנוים והוספות רבות מאת המחבר בשנת תריך, ועתה פעם שלישית עם נוספות ותקונים רבים מהמחבר

Schwile Olam.

von **A. M. Mohr**

II. Theil.

Eigenthum des U. W. Salat.

Lemberg, Druck u. Verlag von U. W. Salat.

1864

ספר

אור החיים

הוא חבור הפלא' מהר"ר הגאון החסיד מהור"ר יוסף יעבץ זל"ללה"ה : והספר קטן סליחות ורב סליכות נדפס פעם אחד בק"ק ליבלין שנ"ז לפ"ק : ועתה יקעורר אחד מן הסנמידים רלע"ר יהודא ליב בהרב מוהר"ר פינחס יוסף"ק לבוב הבירה : וחב"ל לבית הדפוס על הולאותיו וטעמו וניקוקו הדוקא ירמה בהקדמה מעב"ל :

נדפס פה ק"ק **לבוב** הבירה

תחת ממשלת אדונינו הקיסר האדיר המיוחס הרחמון **לעאפאלדוס** השני יר"ה :

Ist erlaubt zu drucken

A. Friedenthal

בדפוס של הנגיד המהולל כמהר גרשון בן הרבני המנוח מהור"ר זאב וואלף מש"ל זצ"ל ז"ל והכ"מ

בשנת **תקנ"א** לפ"ק

מצבת קדש

הוא

זכרון צדיקים

ספר זכרון לכל הגאונים והקדושים שרי התורה אשר למשכבות לפני ה' בבית מועד לכל חי הישן פה עיר לבוב, והערות בשום שכל וחקר דעת על קורות חייהם ע"פ פנקס הקהל משגות קדם ומספר תמרורים על הרב הגאון האדיר רשכבה"ג מוהר"ר מרדכי זאב עטינגר זלה"ה מן הרב המוציא לאור. גם ציון לנפש השר ר' שלמה כאראן ראפשילר ז"ל מפאריז מן הרב מהרא"ם מאהר נ"י

יצא לאור ע"י הרב המדיק המופלג בנן של קדושים מוהר"ר גבריאל בן הגאון הגדול הצדיק מוהר"ר נפתלי הירץ זלה"ה דמ"ץ ומגיד מישרים פה לבוב.

חוברת שנייה

הנכנסות כספר למעשה הצדקה לפסוק מפוני ספוני קדם עלבוה הנפוכים לספר עודם פקיפים כארץ

Mazewes Kodesch

Lemberg 1864.

Druk und Verlag von S. L. Kugel, Lewin & Comp.

Lelewel,

Kämpfer für Recht und Wahrheit

und

die Judenfeinde.

Betrachtungen

von

MAYER MINTZ.

Antworte dem Thoren in seiner Thorheit nicht,
Sonst auch du ihm gleichest; (prov. Cap. 26 v. 4.)
Antworte dem Thoren seiner Thorheit entsprechend,
Damit er nicht weise sich dünke. (ibid. c. 26. v. 5.)

LEMBERG,
Schnellpressendruck von Michael F. Poremba.
1860.

טיפוסים ודמויות

מאת ד״ר ז. פינות-פינקלשטיין

1.

במשך כל המאה ה־19, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, התגבשה בלבוב אריסטוקרטיה יהודית, שהס־תגרה בתוך ד׳ אמותיה והתרחקה מההמונים היהודים הרחבים. שלושה מקורות היו לאריסטוקרטיה זו: משפחות עתיקות, שישבו בלבוב מאות שנים ואשר היו נציגי יהדות זו; המשפחות אשר שלשלת היוחסין שלהן קשורה ברבנים וגדולי התורה; ולבסוף — משפחות אילי־ההון היהודים, אשר התעשרו בעיר החפשית ברודי ובטרנופול עושר רב, בעיקר במסחר התבואה ואחרי חיסול מעמדה של ברודי כעיר חפשית עברו ללבוב.

על הסוג הראשון יש למנות את המשפחות שבאו לפולין מגרמניה ואיטליה והתישבו בלבוב לאחר נדודים רבים. משפחות כאלה הן: רפפורט, לוונהרץ, בלומנפלד, סוקאל, רייצס, פרנס, טעננר, שיינפלד, אשכנזי, אהרנפרייז, רוקח ואחרות.

לסוג השני שייכות המשפחות הורוויץ, לבנשטין, לנדוי, חיות, מרגליות, ברוידא, נתנזון ואחרות.

לסוג השלישי שייכות המשפחות: מיזס, שאף, ביק, קולישר, גארפיין, טרכטנברג, רוהטין, ליליען, קימלמן, דיאמנד, בובר ואחרות.

בין עורכי־הדין המפורסמים של קבוצה זו יש להזכיר: ד״ר ברנהרד טעננר, ד״ר יעקב הורוויץ, ד״ר אמיל ביק, ד״ר נתן לוינשטין, ד״ר אמיל ויוסף פרנס, ד״ר טוביה אשכנזי ואחרים. ד״ר אשכנזי היה גם סגן ראש־עירית לבוב.

מכובד מאד היה ד״ר אינלנדר, שמוצאו ממשפחה ותיקה בלבוב. בנו אדולף ולדיסלב היה עתונאי בעל־שם בפולין.

מעמד מיוחד תפסה בחיי היהודים משפחת מיזס, בנקאים וסוחרי־תבואה, שהיו לה קשרים אמיצים עם הנסיך גולוחובסקי. הבנקאי ירחמיאל מיזס עמד בקשרים עם שר האוצר האוסטרי וקיבל ממנו ידיעות מדיניות חשובות, ולכן נחשב כבר־סמכא בבורסה בלבוב. יהושע מיזס היה בשנות ה־60 של המאה הי״ט מנהל הסניף של „המוסד להלוואות״ בלבוב. בן אחר של המשפחה, הרמאן מיזס, נבחר בשנת 1873 לפרלמנט האוסטרי מטעם מחוז דרוהוביץ. ואף שמתחרהו, המועמד הפולני, קיבל רוב מוחלט, נתבטלה בחירתו של זה לאחר בדיקת מהלך הבחירות, ומיזס קיבל את המנדט בלי בחירות־משנה (דבר ללא־תקדים בתולדות הפרלמנט האוסטרי). בתפקיד זה שימש הרמאן מיזס עד שנת 1879, ולאחר שהפסיד את כל הונו, עסק בעתונאות וזכה להצלחה רבה בגלל ידיעותיו המקיפות. יש להזכיר גם את אמיל מיזס, ששימש במשך שנים סגן־יו״ר ועד הקהלה בלבוב.

על צמרת האריסטוקרטיה היהודית נמנית משפחת רפפורט, שעמדתה נתבססה לא על עשירות ועסקנות ציבורית, אלא על יחוס אבותיה, הרבנים המפורסמים. משפחות רפפורט היו שתים: הכהנים, ושאינם־כהנים. משפחת הכהנים באה ללבוב עוד במאה הי״ז ותפסה עמדות־מפתח בחיי הקהלה. השיבותה גדלה בימיו של הגאון ר׳ חיים רפפורט. הוא לא היה אהוב על הקהל וסכסוכים פרצו בינו לבין אנשי קהלתו, שהגיעו אפילו לידיעת השלטונות. אולם למדנותו, וביחוד השתתפותו בויכוח עם ה„פראנקיסטים״, בשנת 1759, העלו את כבודו בקרב היהודים והנוצרים כאחד. נכד־אחיו ר׳ בנימין, שהיה רב באולקסוניץ, היה הרופא הידוע בלבוב ד״ר יעקבקה רפפורט, ממיסדי ה„היכל״. מצאצאי רפפורט זכור ר׳ שמחה רפפורט, שהקים ברחוב יאנובסקא בית־בישול בירה והיה מגדולי חוכרי־האחוזות בגליציה המזרחית. היה לו בן, ר׳ מאיר, שבנעוריו היה עלוי, תלמידו של הרב ר׳ אהלנברג ור׳ יוסט, ובחשאי למד גם לימודי חול ורכש לו ידיעות נרחבות ביוונית ולטינית, עד שהיה מסוגל להקריא בעל־פה את הומר ווירגיליוס בידעו על בוריה את הספרות הקלאסית. בגלל התנגדותו החריפה של אביו ויתר למען כבוד המשפחה, על רצונו ללמוד באוניברסיטה. ר׳ מאיר השתתף כ„לומד מעצמו״

(אוטודידאקט) במשפט האוסטרי ובחר לו מקצוע מיוחד: הוא היה „קונה" תיקים של משפטים נפסדים ומגיש ערעורים לבית־המשפט העליון בוינה, הופיע שם בלי עורך־דין וברוב המקרים היה זוכה בדין, בגלל ידיעותיו במשפט. פעם שאלו יו"ר בית־המשפט העליון בוינה: מהיכן באו ידיעותיך? ענה ר' מאיר: dank dem Talmud („הודות לתלמוד ולפלפול") אם ר' מאיר לא זכה ללמוד, כרצונו, באוניברסיטה השיג זאת בן־אחיו — ר' יצחק — ד"ר ארתור רפפורט שנתמנה מרצה לשפות הקלאסיות באוניברסיטה בלבוב.

בלבוב התגורר גם אחיו של ר' ש.י. רפפורט (שי"ר), ר' יעקב שמואל רפפורט שהתנגד לבחירתו של המטיף אברהם כהן. במכתב אל אחיו שי"ר, שהיה כבר רב בפראג בקש ממנו שישפיע על משכילי לבוב להמנע מבחירתו. בדעה אחרת היה בנו, דוד, שהיה למדן גדול ומשכיל, ופרסם שירים ומאמרים.

על משפחת רפפורט שאינם כהנים נמנה החסיד העשיר ר' שלמה רפפורט, סוחר־ברזל. היה מטופל במשפחה גדולה. אחד מבניו נמלט ל„ירושלים"דגליציא", ברודי, ושם למד בגמנסיה — והוא ד"ר שמואל רפפורט מראשוני התנועה הציונית בגליציה וידוע כמלומד בעל שם במדעי הפולקלור היהודי.

יאן סקארבק־קרושבסקי: קריקטורות של טפוסים יהודיים בלבוב

בין „המיוחסים" היתה גם משפחת קולישר. מוצאה מעיר קאליש. בסוף המאה הי"ח עברו ללבוב וקבלו בשנת 1785 את שם־המשפחה קאלישר (הוסב אח"כ לקולישר). הם היו סוחרים ידועים, בעלי בתים ומגרשים הראשון ש„התמשכל" היה ליאו. הוא גמר את האוני־ברסיטה, כד"ר למשפטים היה מידועי עורכי־הדין. היה ממיסדי ה„טמפל" ועשרות שנים מראשי ועד הקהלה וכן היה פעיל בועד של „שומר ישראל".

ממשפחה זו יצאו גם נתן ואיגנץ קולישר, עשירים מופלגים, ד"ר יוסף קולישר מנהל הסניף של הבנק הלאומי בלבוב וחבר־העיריה וכן ד"ר יוליוס קולישר, יו"ר הקהלה בשנת 1876.

שם מפורסם היה ד"ר היינריך קולישר. ציר בפר־למנט האוסטרי והסיים הגליצאי והפולני. (1907־1919), מעשירים הגדולים ביותר בגליציה, בעל בית החרושת לנייר בצרלני שליד לבוב, כלכלן ידוע ומומחה בשטח המסחר והתעשיה. בגלל כשרונותיו המיוחדים עמד בעודו בגיל צעיר בראש איגוד תעשיות בגליציה. ואם כי נחשב בין הכלכלנים הנודעים בקלוב הפולני בפרלמנט האוסטרי הרי בגלל יהדותו לא נבחר בתור שר. כריאליסטן ואיש עסקים ראה את עליתו המדינית רק במגע עם האצילים הפולנים בלי להתחשב אם הדבר הוא לטובת ההמונים היהודים או לרעתם. הציונים נלחמו בו בתוקף, וגם בין ההמונים היהודים לא זכה להכרה ולאהדה. בשנות המלחמה רגזו עליו גם הפולנים כי לא נקט עמדה ברורה בשאלת פולין עצמאית, לפיכך לא השתקע בורשה אלא העדיף לבלות שנות חייו האחרונות בוינה בארמונו המפואר שברחוב רייזנר. ארמונו נהפך לבית ועד של האצולה האוסטרית־הפולנית, ואשתו אצילת הרוח, לבית קלארמן ומיזס, היתה מארחת את הקרואים.

מבני משפחת קולישר הטפוסיים היו: אחיו של ד"ר ליאו קולישר יאנק ואשתו באבטה־בריינדל ובניהם הרמן, פקיד־הנהלה ב„בנק האפותיקאי" ופרידריך, הידוע בעיר בשמו „פרדזיו". הוא למד בוינה רפואה אולם לא הספיק לגמור את למודיו. את מרבית ימיו בלה בקפה „וינה", עסוק בקריאת „נייא פרייא פרעסע", היה חי על הכנסת ביתם ב„ברייטע גאס". בנו יאנק, גם הוא לא היה להוט ללמודים, נסע לוינה, הופיע בקאבארטים ונתפרסם כשחקן קומיקאי ידוע. לפמליית קולישר שייכות גם המשפחות העשירות לייבלינגר ומוהרנברג.

לאורה בתם של יאנק ובאבטה קולישר היתה נשואה לד"ר וילהלם הולצר.

בין המשפחות המיוחסות שעברו ללבוב באמצע המאה הי"ט נמנית משפחת לוונהרץ, שהיו בעלי אחוזות וטחנות בסביבות קריסטינופול, סוקאל וברודי.

מראשי המשפחה ידוע במיוחד יוסף נח, שהיה יפה־תואר ונוהג כאציל פולני. נח לוונהרץ תפס עמדה ניכרת בחקלאות בגליציה, מראשוני המתבוללים ואוהדי פולין. בשנת 1848 פעל עם מהפכנים פולנים ובשנת 1863 השתתף גם במרד הפולני.

באחוזתו אוהלאדוב הקים מרכז למורדים, ובו מחסני

נשק ומזונות, מכיוון שהשלטונות באוסטריה התיחסו אליו באמון, היה ביכלתו לעזור למרד מבלי שיסתכן. הממשלה הלאומית הפולנית בורשה העריכה את עזרתו הערכה מלאה ושמו נזכר לעתים בפקודות המפקדה הראשית.

גם אחיו, יונה, השתתף בקרבות, נח לוונהרץ עבר ללבוב והיה פעיל בחיים הציבוריים של תנועת המתבוללים. אולם נכדיו ד"ר הנריק וד"ר יוסף לוונהרץ הלכו בדרכים שונות: הם הצטרפו עוד בגמנסיה לתנועה הציונית.

.2

בין עשירי ברודי שעברו ללבוב אחרי חיסול העיר החפשית, היתה משפחת רייצס, שטענה כי מוצאה מניצולי ספרד — דבר שאין להוכיחו מבחינה היסטורית. המשפחה איננה מצאצאי האחים רייצס שמתו על קידוש השם בשנת 1728.

בלבוב התעסקו במסחר סיטוני וגם בעסקי חכירות. אחד מראשוני המשפחה, כתריאל רייצס היה, ממיסדי ה„היכל" ותרם הרבה לבנין.

חלק המשפחה עם יאן רייצס בראש עבר בשנות

ד"ר ליאון רייך

השבעים של המאה הי"ט לוינה והצליחו בעסקי בנקאות. הם רכשו את רוב המניות של חברת־הטרם הוינאי והרויחו הון רב. בעד זכויותיה למען שכלול התחבורה העירונית העניק לה בשנת 1909 הקיסר פרנץ יוסף I את התואר בארון.

בנו מאקסימיליאן התחתן עם אצילה אוסטרית מריה קרפר פון מאריאנוווארט.

מלבד משפחות שבאו מערי השדה יש להזכיר את המשפחות: בלומנפלד מצאצאי הקדושים רייצס; שנפלד המחותנים למשפחת לוונהרץ; טענער, מרגליות ולנדא וכן סוקאל, מקרובי משפחת רייצס.

מעמד מיוחד ייחדה לעצמה משפחת פרנס, מוצאם מרוסיה הדרומית, שם משפחתם רפאלוביץ, הם מלאו תפקידים חשובים במשק הכספי של רוסיה ועזרו לאוצר הרוסי.

ענף אחד של המשפחה התישב בדובנא והצטיין בהנהלת הקהלה ומכאן שם המשפחה פרנס, בפולנית מרשאלקוביץ. בסוף המאה הי"ח עברו לטרנופול, התעסקו בחכירת אחוזות. כיתר משפחות חוכרים יהודיים שחששו מפני מהומות־אכרים עזבו את פודוליה ועברו ללבוב. בני משפחת פרנס השתלמו באוניברסיטה והתעסקו בפרקליטות. ד"ר אמיל פרנס, וד"ר יוסף פרנס מראשי המתבוללים מלאו תפקיד חשוב בחיי הקהלה. במרוצת הזמן התקרבו קרבה חיובית לעניני בנין א"י והצטרפו גם ל„סוכנות היהודית המורחבת" והיו פעילים למען „קרן היסוד".

עם זרם העשירים שעברו ללבוב הגיעה גם משפחת ביק מפודוליה, שם התעסקו ביצוא תבואות ובחכירות־אחוזות. לאחר שבכפרים פרצו — בשנת 1846 — מהומות־אכרים העדיפו לעזוב את פודוליה ולעבור לבירת המדינה. בלבוב עסקו בסחר־יצוא.

הדור הצעיר בשנים 1840—1860 „התמשכל" ונטה להתבוללות גרמנית. ד"ר אמיל ביק קבל בבית אביו חנוך גרמני ואחרי גמר למודיו עמד בראש האינטליגנציה היהודית שתמכה בצנטרליזם.

לאחר זמן שנה את דעותיו והצטרף לחוג אוהדי־פולין.

מטבעו היה עקשן בענינים פוליטיים שנגעו בו אישית ומתוך אמביציות הצליח לתפוס עמדת־מפתח ולהחזיק בהגה המנהיגות על היהודים בגליציה עד יום מותו.

מלחמתו ביריביו היתה אכזרית. זכור המאבק בין ד"ר ביק וד"ר יוסף בלוך בבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1885 ובבחירות בשנת 1906 נגד הציוני אדולף שטאנד. ביק לא נרתע במלחמת הבחירות משום אמצעי, כגון: שחד, גרימת רדיפות מטעם השלטונות וכו'.

יד ימינו במדיניותו היה שמואל הורוויץ. אביו ר' ישעיה אריה הורוויץ ואמו רבקה מבית אשכנזי היו בעלי בנק ידוע בלבוב. בבית אביו שהיה חסיד אדוק קבל חינוך מסורתי מלא. בנעוריו הצטיין בקנאתו הדתית ולא פעם היה מופיע בראש מפגינים נגד המשכילים והנאורים. אולם לאט לאט עזב את דרכי

החסידות, התחיל ללמוד למודי חול ושפות ועקב עסוקו בבנק ובמסחר עבר לסיעת הנאורים. הוא הצטיין בכשרונותיו בענינים פיננסיים והיה ידוע בחוגי הבנקאים, ועוד בהיותו צעיר הציעו לו לנהל את „הבנק האפותיקאי" בלבוב, אולם הוא סרב בגלל דרישתו של אביו שלא יתלבש אירופית.

משנת 1875 ניהל את הבנק של אביו, הרחיב את העסקים. פרט לאחוזות ברודי, הקים גם תעשיות.

בחיים הציבוריים תמך, בהשפעתו של ד"ר ביק, בתנועת המתבוללים והיה מראשי הלוחמים בתנועה

ד"ר ג. בלאט

הציונית. בעמדו בשנים 1887—1897 בראש הקהלה עשה הרבה כדי להרחיק מן הקהלה כל השפעה לאומית ציונית. במלחמתו ניצל את מעמדו כנשיא הקהלה אפילו לרעת האינטרסים של האוכלוסיה היהודית.

הוא התבלט בשורות המיוחסות בלבוב. עקשן ללא פשרות בענינים הפוליטיים. כמנהיג המתבוללים נלחם כל ימי חייו לרעיון ההתקרבות היהודית הפולנית והטביע את חותמו על כל פעולות היהדות הגליצאית. אמנם הוא לא הכחיש אף פעם את יהדותו. אך בקש לשלבה בנאמנותו לתרבות הפולנית. ואם כי נלחם בחריפות בציונות בגלוי תרם סכום כסף גדול לטובת הגמנסיה העברית בירושלים. כן תמך בבית הספר למלאכה ע"ש קורקיס.

הוא גם סלל את הדרך לעמדה הפוליטית של חתנו, ד"ר נתן לוינשטיין, בנו של המטיף ברנהרד לוינשטיין. מאביו ירש את כשרון הנואם ובעזרת חותנו, נכנס לחוגי האריסטוקרטיה היהודית בלבוב. עם הבחרו לציר הפרלמנט האוסטרי בשנת 1907, נתגלה כשרונו המובהק כנואם, והוא רכש לו שם כאחד הנואמים המזהירים בפרלמנט. ד"ר לוינשטיין היה מדינאי ריאליסטי ובעל־בקורת. הוא הצטרף, בעודו בגיל צעיר, לקבוצתו של גיסו המתבולל ברנהרד גולדמן אשר קבעה לה למטרה את מיזוג היהודים בתרבות הפולנית. בפרלמנט האוסטרי היה חבר הסיעה הפולנית, והגן על עניני היהודים רק במידה שהיו לתועלתה של הלאומיות הפולנית. לוינשטיין ראה בציונות את אויבתו בנפש, המזיקה הן למטרותיה של הלאומיות הפולנית בגליציה, שהיה מסור לה בכל נפשו, והן לעמדתו הפוליטית. עם זאת ידע לשמור על השפעתו ברחוב היהודי ולהבחר לפרלמנט האוסטרי בקולותיהם של היהודים. בשנת 1911 הציג את מועמדותו במחוז דרוהוביץ', ובחירתו גרמה להתפרצות דמים, בה נהרגו כמה יהודים מן המחנה הלאומי.

רק פעם אחת העיז לוינשטיין להתקיף את השוביניזם הפולני. זה היה בזמן משפטו של שטיגר, בעת שד"ר לוינשטיין קבל על עצמו את ההגנה יחד עם עורכי־הדין ד"ר ליב לנדוי, ד"ר מיכאל רינגל וזקן הסניגורים הפולנים בלבוב ד"ר גרעק.

ד"ר לונשטיין דאג גם לחזק את תנועת המתבוללים בקרב הנוער, אולם לא הצליח בהרבה. רק בודדים מן הדור הצעיר השתתפו בתנועות פולניות.

ד"ר סטניסלב רוף וויקטור חיות השתתפו החל משנת 1880 בתנועות המחתרת הפולנית. בשנת 1897, כשפרופסור מיכאל בובז'ינטקי (Bobrzynski), יו"ר ועדת החינוך בגליציה, הנהיג תלבושת־חובה לתלמידי הגימנסיות ובתי־הספר הריאליים, התארגנו הסטודנטים הפולנים, וכדי להדגיש את האופי הלאומי בתלבושת החליטו לחבוש כובע לאומי „בטורובקה". בועד המארגן היה גם ויקטור חיות שהורחק מהגימנסיה בשל כך.

בשנים 1902—1904 אורגנה מחתרת פולנית על ידי מאקס לנדוי מברודי. הארגון הוציא־לאור והפיץ כתב־עת בלתי־ליגלי בשם „דבר החופש הפולני" (Wolne polskie slowo). בשנת 1892, כשביקר הקיסר פרנץ־יוזף בלבוב, לכלכו לנדוי ותא המחתרת שתחת פיקודו, את הכרוזים של מושל העיר, אשר קראו את תושבי העיר לקבל את פני הקיסר. לנדוי נאסר אז על־ידי המשטרה.

צעירים יהודים רבים מחוגי המתבוללים, עם חיות בראשם, השתתפו בכל הפעולות של ארגוני המחתרת כגון „קרן האור" (Promien) „טקה" (Teka) ובארגוני ההגנה כ„סוקול" (Sokol), „גדודי ברטוש" (Druzny Bartisziwe) „מפוח" (kuznia) „זט" ואחרים, אשר החל משנת 1905 נהלו פעולות מחתרת לשחרור לאומי.

הקלוב היהודי בפרלמנט האוסטרי, 1907—1911: ד"ר י. שליט, אדולף שטאנד, ב. שטרוכער, ד"ר ה. גבל, ד"ר ה. מאהלר, ד"ר מ. ברוידא

ב־1903 החל להופיע השבועון „האיחוד", (Jednosc) בעריכתו של ד"ר ברטהולד מנקס־מרוין, כמתחרהו של השבועון הציוני „המזרח" („ווסחוד"). בשנת 1907 נוסד, בהנהגתם של יעקב הרמן מייבוים ואמיל גץ, המועדון הראשון של הסטודנטים המתבוללים בשם „התאחדות" Zjednoczenie ומטרתו היתה התבוללותם ומיזוגם של היהודים בתרבות הפולנית ומלחמת חרמה בציונות. הארגון השתתף בפעולות המתבוללים, „היהודים בני דת משה", שהופיעו כנציגי היהודים בין הסטודנטים הפולנים. הם הוציאו את הירחון „התאחדות" כמתחרה לירחון הנוער הציוני „מוריה". בשנת 1912 נוסד ארגון־מחתרת של תלמידי הגימנסיות על שם ברק יוסלביץ, אשר שם לו למטרה להלחם בארגון הסטודנטים הציונים „צעירי ציון".

בין המתבוללים שהשתתפו בפעולות המחתרת הפולנית הצטיינו בעיקר: מאקס לנדוי (מורה בגמנסיה הגרמנית בברודי, ומ־1918 אלוף־משנה בצבא הפולני ומפקד בית־הספר לקצינים בטורן. מצא את מותו בקאטינקא בשנת 1940), ד"ר איזידור שנקר, ד"ר איגנץ ויינפלד (סגן שר־האוצר בשנת 1918), מנהיג הסוציא־ליסטים הפולנים פ.פ.ס. ד"ר הרמאן דיאמנד, ד"ר רפאל בובר, ד"ר סטניסלב לוונשטין, דוד סאלמאנדר, ד"ר צרטבוים, ד"ר סלומון פרלמוטר, קרל נאכער וקורנליה פרנס (אספנית מפורסמת של מזכרות שופן), ד"ר פרעסר (הביוגרף של פשיבישבסקי, שהיה נערץ בחוגי היהודים בלבוב) וכן ויקטור חיות, יו"ר מועצת הקהילה. במלחמת העולם הראשונה השתתפו צעירים רבים מאותו חוג בלגיונות הפולניים כחיילים וכקצינים.

.3

יהדות לבוב הקימה רשת ענפה של מוסדות צדקה בשביל נצרכיה, כגון מטבחים עממיים זולים, בתי־מחסה, בתי־חולים ומעונות ילדים. המוסדות הוקמו ונתמכו על־ידי נדבנים בודדים. כך הוקם לפני מלחמת העולם הראשונה בית־החולים היהודי, על־ידי הנדבן מוריץ לצרוס.

בין הנדבנים היהודים הרבים בלטו שני עסקני־צדקה אשר הקריבו את הונם ואונם למען עניי־העיר: הבנקאי יעקב שטרוה ועוה"ד ד"ר וילהלם הולצר. שניהם הזניחו את מקצועם והשקיעו עצמם בעסקנות סוציאלית, כגון: ייסוד ותמיכה במטבחים עממיים, מרפאות וכד' בשביל העניים.

יעקב שטרוה היה „סלף מייד מאן" ולומד מעצמו. בכמה פעולות מוצלחות בבורסה התעשר עושר רב. בחייו הפרטיים היה קמצן מובהק. הוא קימץ לגבי משפחתו, אך היה מפזר את הונו לטובת מוסדות־הצדקה, מטבחים עממיים, בתי־מחסה, מרפאות וקופות גמילות־חסדים. ויחד עם זה סרב לתת נדבה לעני ברחוב. בזמן מלחמת העולם הראשונה עמד בראש „ועד ההצלה היהודי". בגלל פעילותו הפילנטרופית נתכבד בתואר „יועץ־קיסר". לאחר מותו הוריש את כל רכושו לטובת מוסדות־צדקה, בעוד שאשתו ובנו היחיד יצאו נקיים מנכסיו.

דומה לו היה ד"ר וילהלם הולצר. מוצאו מריישא, נשא את בת־אחיו של עוה"ד ליאון קולישר, שאצלו עבד וירש אחריו את לשכתו. ד"ר הולצר לא זכה

לחיים משפחתיים תקינים. לבו היה לב יהודי חם המתעניין בכל הנעשה אצל העניים, ואילו אשתו היתה רחוקה מזה. מאז ביקש הולצר למצוא את סיפוקו בבתי־הכנסת ובמוסדות־הצדקה, ולעת זקנה החל ללמוד גם עברית. הוא היה נערץ בין עניי לבוב. החל משעות הבוקר המוקדמות שיחרו את פניו כל איש מצוק וכל מר לב. שורות שורות היו מתאספים לפני דלתות משרדו עניים, חולים, גברים, נשים וילדים, לבושי קרעים ובלויי סחבות, כדי לבקש ממנו עזרה. לעתים קרובות פגשו את האיש נמוך־הקומה וחבוש הצילינדר בחברת קבצנים, כשהוא מתרוצץ ממשרד למשנהו, כדי לסדר את ענייניהם — ללא קבלת תמורה. יום־יום היה מבקר במטבחים העממיים ובמוסדות הצדקה, כדי לעמוד על מהלך העבודה וגם היה מקבל קהל במשרדי הקהלה היהודית, בה שימש בתפקיד מנהל המחלקה הסוציאלית.

הוא מת עני ואביון, מפני שפיזר את כל רכושו לטובת מוסדות צדקה. ד״ר הולצר עצמו היה מראשוני הוגי הרעיון הלאומי וארגן יחד עם ד״ר קובק, ד״ר ראובן בירר ורוהטינר את האגודה הציונית הראשונה בלבוב „מקרא קודש״.

מן הטפוסים הידועים בלבוב היה ר׳ שאול בירנבוים, בעל־הבית ב„ברייטע גאס״ בספר 12, יהודי חרד, סוחר־ברזל סיטוני (מתחרהו של שכנו ר׳ שלמה רפפורט). מעניין היה גם מנהל־החשבונות שלו, ר׳ נפתלי פרלמוטר, בעל־תוקע מפורסם בלבוב.

בביתו של ר׳ שאול בירנבוים החזיקה „האשה הגבירה מרת פסיל בלבן״ את חנות־הספרים הידועה במחצית השניה של המאה הי״ט בהוצאות המשניות שנפוצו גם בליטא.

בין בעל־הבית וגב׳ פסיל היו במשך שנים מלחמה ומריבות, והצעקות מילאו את חלל הבית. פסיל התאוננה שבחנות ספרים דרוש שקט ואוירה מתאימה להוצאת משניות, ור׳ שלמה בירנבוים לא רצה להסכים לכך, בטענה שהוא סוחר־ברזל ורגיל לרעש ודפיקות, ולא איכפת לו אם אשה מדברת שם „ווייבערישע נארישקייטן״ (דברי־שטות של נשים).

אולם, לא פסיה בלבד התלוננה עליו, אלא גם המפקח הראשי של טראם־סוסים, ברנפלד, יהודי, שקשה היה לעבור שם בגלל הארגזים והסחורות שחסמו את הדרך. המאבק נגמר רק בפטירתו של ר׳ שאול בירנבוים — יורשיו הסתבכו במשפטים שנמשכו עשרות שנים — עד שהבית התמוטט.

.4

מן הדמויות האופייניות בלבוב יש להזכיר שני מדענים יהודים: פרופ׳ ד״ר גרשון בלאט (1858—1916) ופרופ׳ ד״ר היינריך ביגלאייזן. ד״ר בלאט היה המרצה היהודי הראשון באוניברסיטה בלבוב לבלשנות קלאסית והודית־אירופאית ופירסם חיבורים מקיפים בלטינית שהניחו יסוד למדע הלינגוויסטיקה, ביחוד בסאנסקריט.

מוצאו מיארוסלב, ממשפחת עניים, ובקושי רב הצליח להתפרנס בימי למודיו בגימנסיה. ואף אחרי גמר לימודיו לא הצליח לקבל משרת מורה של גימנסיה בלבוב, אלא בברודי, שם פעל עד 1896, שאז יצא ללייפציג להשתלם שם במכון למדעי בלשנות. ב־1902 נתמנה כמרצה באוניברסיטת לבוב. כל ימי חייו נשאר מלומד צנוע הפורש מן הציבור ושקוע בעבודתו המדעית בלבד. בלאט לא התכחש למוצאו היהודי ולשם עבודת־ההשוואה שלו עסק גם ביסודות השפה העברית.

מתבודד ופרוש כמוהו היה ד״ר הנריק ביגלאייזן (1856—1934). אביו היה רופא בטלוסטה, עיירה קטנה בגליציה המזרחית ואמו רוזאליה היתה בתו של ר׳ נחמן קרוכמל (רנ״ק). הוא קיבל בבית אביו נגד רצון אמו חינוך פולני (אביו השתתף בשנת 1848 בגברדיה הלאומית וב־1863 מלא תפקיד של רופא במרד הפולני). אע״פ שראה עצמו כפולני, ציין תמיד בגאוה שהוא נכדו של הפילוסוף העברי המפורסם ר׳ נחמן קרוכמל והראה תמיד את תמונת סבו שהיתה תלויה בחדרו. באוניברסיטת לבוב למד פילוסופיה והתמסר לחקר הספרות וההיסטוריה הפולנית. את תואר ד״ר לפילוסופיה קבל באוניברסיטה בלייפציג. בשובו מלייפציג ללבוב התחיל לפרסם מחקרים לתולדות הספרות הפולנית. בעיקר, על מיצקביץ. ספריו נתקבלו ע״י הקוראים, אך נתקלו בבקורת גסה מצד המומחים הפולנים, שלא סלחו לו את עמדתו הדמוקרטית בשאלות פוליטיות. פרט לחקר הספרות התעניין בפולקלור ופירסם ספרים מקיפים במקצוע זה. למרות ידיעותיו המקיפות לא זכה לקבל משרת מורה בגמנסיה. בהשתדלות ידידיו מסרה לו הקהלה את הנהלת בית־הספר לנערים ע״ש אברהם כהן. הוא התחיל להתעניין גם בפולקלור יהודי ופרסם מחקרים ב„צייטשריפט פאר פאָלקסקונדע״ והשתתף בחברה לחקר הפולקלור היהודי מיסודם של בנימין זגל, י. לנדאו

וד"ר מאלץ. ביגלאייזן הדימוקרט נלחם גם במנהיגי המתבוללים ד"ר ברנרד גולדמן ודומיו, שראה בהם מנהיגים בורגנים הדואגים רק לעניניהם הפרטיים.

ד"ר גולדמן התנקם בו וכציר הסיים ביקש לסגור את בית־הספר, אולם במאבק נגדו ונגד תקיפי הקהלה מצא ביגלאייזן אוהדים רבים, והוא יצא בנצחון ובית־הספר לא נסגר. אחרי השתדלויות נתמנה פרופיסור בגימנסיה בלבוב.

התענינותו ביהדות ובארץ־ישראל גברה והלכה בו, מתוך הכרה שהוא נכדו של רנ"ק ועליו לקיים נאמנות לעמו.

כתב־יד של יעקב בודק

הדפוס העברי בלבוב

מאת **חיים דב פרידברג**

הקהלה היהודית בלבוב, נחשבת מאז בין העדות עתיקות היומין ומרובות האוכלוסין שבמזרח אירופה. בגלל עמדת העיר, היה בינה ובין הקהלות בתפוצות הגולה במרכז אירופה, מגע רופף בקשרי המסחריים, וזאת היתה הסבה העקרית והגורם להעדר בית דפוס עברי בתוכה, שיוכל לספק את דרישות תושביה ושוכני ערי בסביבתה בספרים עברים. עקב זה היו העוסקים בממכר־וקנין הספרים נאלצים, להביא את הספרים הדרושים, וספרי התפלות בתוכם, מערי המרכז שבמדינת פולין: קרקא ולובלין [1] לפי צרכם.

הרב ר' נפתלי הירץ בה"ר מנחם מלבוב, המחבר פירוש על המדרש־רבה שעל התורה וחמש המגילות, בשמעו בשנת שכ"ט (1569), כי ר' יצחק בה"ר אהרן מחוקק פתח בית־דפוס חדש בקראקא, פנה לשם, והדפסת ספרו בשנה הזאת היתה ראשית מלאכתו [2] של המדפיס.

לאחר 150 שנה, נוסד בית דפוס עברי, בעירה הקרובה לעיר לבוב, זולקווא, שדה אחוזת המלך יוהן III סוביסקי, על ידי המדפיס הר' אורי שרגא פייבוש הלוי מעיר אמשטרדם, אשר המלך חפץ ביקרו, והציג לו יד בהיכלו [3], והוא סיפק צרכי עמנו בספרים, ואחרי מותו עבר דפוסו לבני משפחתו, שגם הם הלכו בעקבותיו.

בשנת תקמ"ב (1782) ערכה ממשלת אוסטריה בעיר הראשית לבוב משרד לבקורת ספרים עברים, ולמען הקל על המבקר למלא את חובתו המוטלת עליו, צוותה הממשלה, כי המדפיסים אשר בעיר זולקווא, יעבירו את דפוסיהם אל העיר המחוזית לבוב, שהיתה אז עיר הבירה בגליציה, ושם יהיו כפופים למשמעת המבקר, כדי לעשות רצון הממשלה בכל עניני הבקרת. מלבד זה שמה הממשלה מס של עשרים אדומים לשנה על כל מכבש דפוס [4].

למבקר הראשון מנתה הממשלה את המלומד איגנציץ טסלר [5], ואת מקומו מלא בשנת תקמ"ח הר' אהרן פרידנטאהל מירוסלב [6], ובחדש מרס תקמ"ט כבר ישב שם הר' הרץ הומברג, שהורשה אז להדפיס את הספר „נעימה קדושה" (לבוב תקמ"ט), ובמקומו בא המלומד האן, ותהי המשרה בידו עד שנת תקס"ו, כשהעבירו את לשכת־הבקורת לוינה עיר המלוכה [7].

עיני המבקרים היו פקוחות על כל עניני הדפוסים העברים, לבל תהיה להם היכלת, להעלים דבר מספרי הוצאותיהם מעיניהם.

ואלה שמות המדפיסים שיסדו בתי דפוס בעיר לבוב:

א) הר' זאב וולף לטריס, העביר את דפוסו מזולקווא, ועבד עד שנת תקמ"ט. אחרי מותו היתה הנהלת הדפוס בידי בנו ר' גרשון, שניהל את העסק יחד עם אמו מרת טשרנה עד שנת תקנ"ג (1793). באותה שנה שבה אמו לזולקווא והעבירה לשם גם את דפוסה בהסכמת הממשלה, אולם בנה נשאר בלבוב עוד שנה תמימה, ולקץ שנת תקנ"ד שב גם הוא לעיר מולדתו.

ב) הר' חיים דוד בה"ר אהרן הלוי מדפיס, מצאצאי מייסד הדפוס בזולקווא. גם הוא כונן את בית־דפוסו בלבוב בשנת תקמ"ב, ומיד החלה המלאכה בהוצאת ספרים. במשך שנות שבתו בלבוב העלילו עליו כי זייף שטרי־כסף של מדינת רוסיה, אך

---

1) בספרי „תולדות הדפוס העברי בפולניה" הראיתי לדעת, כי הדחיפה ליסוד הדפוסים בקרקא ובלובלין באה מחוץ־לארץ (השוה שם, עמ' 1 ועמ' 45).

2) על המאורעות שגרמה הופעת הספר — השוה שם, עמ' 6.

3) השוה: בובר, „קריה נשגבה", עמ' 3.

4) „המזכיר", שנה שמינית, עמ' 59; ד"ר מאיר בלבן, שונצינר־בלעטער, שנה שלישית, עמ' 18.

5) וולף, „קליינע היסטארישע שריפטען", עמ' 14.

6) בלבן, Rocznik Zydowski (פולנית), משנת 1906, עמ' 141.

7) השוה: ואכשטין, „מנחת שלמה", עמ' 14

הוא טוהר מחשד זה[8]) ונפטר בשנת תקמ"ט. אז עשה בנו, ר' אהרן שותפות את ר' מרדכי רובינ־שטיין[9]), ומתחת מכבש־דפוסם יצאו הרבה ספרים. בשנת תקנ"ב נפרדו שני השותפים, ור' אהרן ארש לו לאשה את מרת חיה טובה, שהיתה אשת־חיל עטרת בעלה, ותמכה אותו בכל כוחה ואונה בעבודתו, עד שנת תקפ"א בערך, שאז נפטר בעלה, ומאז והלאה נהגה היא לבדה את בית־הדפוס על שמה.

בתור מגיה עבד בדפוס זה שנים רבות התורני ר' יהודה ליב רייס[10]), וימלא מקומו אחריו הר' אברהם עדיל, בנו של מחבר ס' „אפיקי יהודה".

בשנת תר"ח (1848) בערך, מסרה מרת חיה־טובה את דפוסה לידי בנה, ר' אברהם יוסף מדפיס, הוא שכלל והגדיל את המפעל לפי רוח הזמן בטוב טעם ודעת, ונטל עליו להעשיר את הספרות התורנית בספרים מועילים. בשנת תרי"ט התעתד להוציא מחדש את התלמוד בבלי, ואחרי עשותו את ההכנות הנחוצות לקח הסכמה מן הרב הנודע, ר' יוסף שאול נתנזון, כדי למנוע הסגת־גבול, שלא יבואו אחרים ויתחרו עמו, כמו המדפיס ר' אברהם יצחק מנקיס. הרב ישעיה שור, האבד"ק מיאסי, אומר בהסכמתו: „מצוה גדולה לסייע להנגיד ר' אברהם יוסף מדפיס נ"י לקבל ממנו הש"ס וכל מי שיקנה הש"ס גדול ממדפיסים אחרים זולתו, שלא כדין של תורה עשה". בהדפסת התלמוד הוחל בשנת תר"ך והמלאכה נגמרה בשנת תרכ"ח במלוא הדרה. אחרי־כן הוציא גם ארבעת חלקי שולחן־ערוך עם כל המפרשים, חמשה חומשי תורה עם פירושים שונים, ועוד כהנה.

הרא"י מדפיס ניהל את מפעלו למעלה מששים שנה, וראיתיו בערוב שנותיו והוא עודנו מלא מרץ, וברעננות עבד עד יומו האחרון.

זולתו נהג עוד איש פלאי בלבוב בית־דפוס על שמו של הר' אהרן ב"ר חיים דוד מדפיס עד תחילת המאה הששית לספירתנו.

ג) הר' יהודה שלמה בהמנוח ר' נפתלי הירץ המכונה ר' שלמה יארש, ואח"כ נקרא ר' שלמה רפאפורט"[11]) יסד בלבוב את דפוסו החדש

8) השוה: בלבן, שונצינו־בלעטער, שנה שלישית ע' 20.

9) השוה הלאה, סעיף ז'.

10) הוא היה בנו של הר' ישראל רייס, מנהיג הקהלה בלבוב (השוה: בובר, „אנשי שם", סימן ש"ב).

11) הדברים הללו הדפיס בשערי הספרים שנדפסו אצלו.

בשנת תקמ"ה, והדפיס בו ספרים שונים. במשך הזמן יצק גם אותיות גרמניות, ובשנת תקס"ב הוציא חוברות בשפה הזאת, וכנראה ללא רשיון המבקר. בגלל זה שמו עליו קנס של שמונה אדומים, ואת האותיות הגרמניות החרימו מבית־דפוסו ע"פ פקודת הקטיגור[12]).

בשנת תקס"ה החל המדפיס בהדפסת הוצאה נאה של „משנה תורה" לרמב"ם ותנ"ך עם שלושה תרגומים, המסורה הגדולה והקטנה, פירש"י, המזרחי, גור אריה שעה"ת, פירוש הרד"ק והאלשיך על ספרי הנביאים, מצודת דוד ומצודת ציון על נ"ך, ולשם זה אסף אז לביתו את התורנים ר' אברהם עדיל, ר' אהרן בה"ר נפתלי הירש ור' משולם זלמן בה"ר חיים סג"ל, שעשו כמיטב יכלתם למען יצאו הספרים נקיים מטעויות מתחת מכבשי הדפוס. שני הספרים הללו היו גולת־הכותרת בעבודת המדפיס. הראשון נגמר בשנת תקע"א, בהוצאת ר' יוסף שמלקא רישר ושני שותפיו; והשני, בהוצאת המדפיס בהשתתפות חתנו הר' אשר למיל[13]) מה"ר מאיר דוד שרנצל, נסתיים בשנת תקס"ה. תחת השגחתו נדפסו עוד הרבה ספרים עד שנת תק"ף. מלבד זה היה לו בית־מסחר־ספרים בלבוב „מספר מ"ה ביי דער שול אין קראקוויר פערשטאט".

ד) הגברת יהודית, בתו של המדפיס ר' אהרן, שהיתה נשואה לר' דוד בה"ר מנחם מן, יסדה בית־דפוס בזולקווא[14]) ונהלה אותו בידיה החרוצות, ואחרי מות בעלה היתה אשה לר' צבי הירש רוזניס, והעבירה את הדפוס לעיר לבוב, ובנה ר' נפתלי הירץ גרויסמן היה המפקח המוציא־והמביא בכל עניני דפוסה, וגם אחרי יסדו לעצמו בית־דפוס בשנת תקנ"ג, היה עוזר לאמו, ובעצתו הנחה אותה עד שנת תקס"ה[15]).

המגיהים בדפוס היו: ר' צדוק בה"ר שלמה זלמן, חתנו של הר' דוד ברדח מלבוב — בתקופה הראשונה,

12) בלבן, שם, עמ' 19.

13) הר' אשר למיל שרנצל השתתף גם בהוצאת ספרים כמו: עין יעקב, שנדפס בלבוב בשנת תקס"ח, יחד עם הר' אליעזר זאב ב"ר צבי, בן־אחיו של הנגיד הר' יעקב קופל באטשיס חלפן בלבוב, הר' אלימלך ב"ר יעקב חוס והו' בנימין־זאב ב"ר פנחס שוארץ חתן הרב מ' אברהם אבלי פינליש, ובשנת תקס"ט הדפיס, עם שנים משותפיו, הוצאה חדשה של מדרש־רבה עם מפרשיו, בגודל „פוליו".

משפחת שרנצל היא אחת המשפחות הותיקות בלבוב (השוה: בובר, „אנשי־שם", סמן ש"ד).

14) השוה: „תולדות הדפוס העברי בפולניה", עמ' 65.

15) השוה: „קרית ספר", שנה י"ז, עמ' 96.

ואח״כ מלאו את מקומו: ר׳ גבריאל הלוי ב״ר נפתלי הירש גולדיוברג מזלאזיץ ור׳ ישראל ב״ר ישעיה ז״ל.

ה) ר׳ נ פ ת ל י ה י ר ץ ג ר ו י ס מ ן הנ״ל, פתח בית־דפוסו בשנת תקנ״ג (1793), ועד שנת תקפ״ז העשיר את הספרות התורנית בספרים שונים. במותו, בשנת תקפ״ז, עבר דפוסו לידי אלמנתו מרת חוה, עד שעבר לרשות בתה מרת פייגה גרויסמן בשנת תר״ט. הדפוס היה בהנהלתו של ר׳ דוד צבי הירש שרנצל, וכל עניני הדפוס היו נחתכים על ידו, עד שנת תרי״ח.

ו) הדפוס המכינה „פ י ל ע ר ש ה ד ר ו ק ע ר ײ״, שבו הדפיס המו״ס הר׳ אהרן יוסף הכהן [16] בשנת תקנ״ה (1795) את הספר „זבד טוב״, לא האריך ימים, ורק מספר ספרים הופיעו אצלו.

ז) החכם התורני ר׳ א ו ר י [17] בנו של ר׳ מרדכי ר ו ב י נ ש ט י י ן הנ״ל, הציע בשנת תקס״ז (1807) את בקשתו לפני הממשלה, כי תתן לו אגרת־זכות לפתוח בית־דפוס, מפני שהוא למד, בשכבר הימים, אומנות הדפוס ומלאכת הסדור בעיר ברסלא. דברי הבקשה הזאת ותכנה הגיעו לאזני מדפיסי לבוב, הר׳ אהרן מדפיס והר׳ נפתלי הירץ גרויסמן, שהלשינו על ר׳ אורי בקובלנה, כי דבריו בשקר יסודם ולא למד מעודו מלאכת הדפוס בעיר ברסלא. למרות כל זאת ידע ר׳ אורי להשתדל והממשלה נעתרה לבקשתו ותאשר לו בשנת תקס״ח (7 לפברואר 1808) כתב־זכות, וכעבור ירחים מספר כבר החל בהדפסת מסכתות לתועלת התלמידים וגם ספרים אחרים. כעבור שנה תמימה ראה כי צר לו המקום, אולי בגלל התחרות המדפיסים האחרים, וביקש להעביר את דפוסו לעיר

---

[16]) אהרן כהן מלבוב הגיש בש״ת 1815 בקשה להרשות לו להקים בלבוב בית־דפוס עברי. ביוני 1816 הסכימו השלטונות המרכזיים בוינה לבקשתו ונתנו לו רשיון להקים בלבוב בית־דפוס עברי וגם הרשו לו להדפיס „ספרי תלמוד״. (ארכיון מיניסטריון־הפנים בוינה:
IV T 7 Carton 62627, 121 ex Juni 1816.
אולם הוא לא ניצל את הרשיון ולא הקים את בית־הדפוס מסיבה בלתי־ידועה [ד״ר ג.].

[17]) הוא קיצר את פירוש „רוח חן״ על ח כ מ ת ש ל מ ה, מהר׳ נפתלי הירץ ויזל (לבוב תקס״ה), וכמי כן עשה הוספות ותקונים לספר „שפתי ישנים״ מהר׳ שבתי בס (זולקווא, תקס״ו), והוציא בלבוב, בשנת תקס״ט, את הספר „מלאכת המספר״ מהר׳ א ל י ה ו מ ז ר ח י בהוספות „למודים בדרכי שחוק האשקוקי״ ממנו.

להר׳ א ו ר י היה גם אח בשם ש ל מ ה שהביא לדפוס בלבוב בשנת תקפ״ו מהדורה חדשה של ספר הפלאה (כתובה).

זולקווא, אולם הרשות לא הסכימה לבקשתו. אף עפ״כ הצליח להפיק את זממו זה, בהשתמשו בהזדמנות שהעיר לבוב היתה זמן קצר תחת שלטון הפולנים, מקץ שנת תקס״ט, והעביר את דפוסו לעיר זולקווא, ותהי שם ראשית מלאכתו הדפסת ס פ ר י ת א ר באותיות ו ו י נ א״ ובכוונה העלים משער הספר את מקום ההדפסה.

בשוב צבאות אוסטריה ללבוב, ביקשו להעמידו לדין, ודאי בגלל דלטוריה, כאמור, אך כאשר הגיע שמץ דבר השמועה לאזניו, נחפז לשוב ללבוב, והא־ץ להדפיס פה, בשנת תק״ע (1810) את הספר „לשון למודים״, ועוד טרם הספיקה הרשות להעמידו לפני בית־המשפט, גאלו המות. אחרי מותו נמסרה בקשה לממשלה, חתומה בשם האלמנה מרת חיה רובינשטיין, להרשות לה להעביר את דפוסה שיש לה מעזבון אישה, לעיר זולקווא, ולנהלו שם על־שם גיסה, אחי בעלה, הר׳ יצחק רובינשטיין. כאשר נודע הדבר לאלמנה מרת חיה רובינשטיין, הגישה עצומותיה ודבר משפטה נגד גיסה הר׳ יצחק הנ״ל לפני השופטים, אולם בינתיים מתה, ביום ב׳ בשבט תקע״ג, ובית־דפוסה נסגר מטעם הממשלה [18].

ח) הדפוס של התורני ר׳ י ה ו ד ה ל י ב ב ל ב ן מברודי נפתח בשנת תק״ץ (1839), ועבר בשנת תרי״א (1851) לרשות בנו ר׳ פנחס משה [19]), וכעבור עשרים שנה כבר היתה הגברת הנודעת מרת פסיל בלבן בעלת דפוס זה. האשה החרוצה הזאת נהלה את בית דפוסה בטוב טעם ודעת, הגדילה והרחיבה אותו, והוציאה במשך הזמן מהדורה נאה של ארבעת חלקי שולחן ערוך בתוספת מפרשים רבים וחשובים, חמשה חומשי תורה, חוק לישראל, ששה סדרי משנה, סדורי־תפלה ועוד ספרי־עזר רבים, שכולם נדפסו בתפארת השלמות האפשרית. בשנת תרמ״ה, בערך, כבר היה הדפוס בידי בנה, ר׳ ליבוש בלבן, שהרבה ללכת בעקבות הוריו.

---

[18]) בלבן, „שונצינו־בלעטער״, שנה שלישית, עמ׳ 20. וגם בספרו:
Z historji Zydow w Polsce. Warszawa 1920. p. 81-82

[19]) בשו״ת „שואל ומשיב״ (מהדורה תליתאה, ח״ג סימן ק״ס) ומצא כתוב: „בשנת תרי״ז ישבנו בדין פה לבוב... המדפיס הר׳ פנחס משה בלבן וגיסו ר׳ זוסיא תבעו אשר ר׳ אברהם יוסף מדפיס... הדפיס סדור „קרבן מנחה״ עם לשון לעז בצחות הלשון אשר העתיק... כי לא רצו להורשות הלשון עברי־טייטש הנדפס מלפנים, וע״כ קנה הוא מהמעתיק ההעתיק הלז לצמיתות״ (העירני ע״כ הר׳ א ל י ה ו מ ש ה ג נ ח ו ב ס ק י).

ט) דפוסו של ר׳ יוסף שניידר נוסד בשנת תר״ד (1844), בסיוע מחוקק־האותיות הנודע ר׳ ישׂשכר בק[20], ועמד על תלו מספר שנים בהוציאו ספרים מספרים שונים.

י) ה׳ מיכל פרנץ פורעמבא, פתח בית־דפוסו הכללי בשנת תר״י (1850), ויערוך בו גם מחלקה להדפסת ספרים עבריים, שהופיעו מעת לעת. בשנת תרל״ט, בערך, עבר הדפוס עם כל כליו ומכשיריו על מחלקותיו השונות לידי א. ואידוביטש ואשתו אננא, והיה קיים ועומד ברחוב רינגפלאץ מספר 18. בשנת תרמ״ו (1886) רכש פליקס בדנארסקי את הדפוס עם החומר הטיפוגרפי, והמשיך להדפיס עד שנת תרס״ב (1902).

המחלקה העברית שבדפוס זה עמדה בחליפות הזמן תחת הנהלת מוציאים שונים, כמו הר׳ דב בריש לוריא (תר״י), הר׳ צבי שרייבר (תרט״ז), הר׳ צבי הירש שפרלינג (תרי״ח), הר׳ אברהם יהושע השיל דרוקר, בנו של הרב יהודה גרשון (תר״ך), הר׳ אברהם ניסן זיס (תרכ״א—תרל״ד), הר׳ מיכל וולף[21] (תרל״ד—תר״מ) ור׳ אליעזר מרגושיס (תרמ״ד).

י״א) פרנץ גאלינסקי יסד בשנת תר״י (1840) את דפוסו, והדפיס בו ספרים שונים. בשנת תרי״ט השתתף עמו הר׳ זלמן ליב פלקר המכונה „ר׳ ליבוש מדפיס״, שבשנת תרי״ט נעשה שותף לר׳ דב

[20]) הוא למד אמנות חקיקת האותיות בעיר מולדתו ברדיטשוב, בדפוס אחיו, הר׳ ישראל ב״ק, מיסד הדפוס העברי בארצנו, ובשנת ת״ר לקח חלק בהוצאת תלמוד בבלי בעיר טשרנוביץ, אולם אחרי הדפסת מסכתות אחדות עזב את השותפות והשתקע בלבוב.

[21]) המשכיל הנודע הר׳ משה שולבוים היה המגיה אצלו. כמו־כן עמד לימינו של הר׳ מיכל וולף בבחירת הספרים שעליו להוציא.

[ר׳ משה שולבוים, יליד יזיזאני, נולד בשנת 1828. סופר משכיל, הוציא לאור בלבוב, בשנות 1871—1872 שבועון עברי בעל כוון מתקדם „העת״ ו„קול העת״. תרגם לעברית את „השודדים״ (1871) ומספר שירים של שילר. בשנת 1877 פרסם תרגום „האתיקה״ של אריסטוטלס, בשם „ספר המידות״, עם הערות. אולם עיקר יצירתו היה עיבוד ספרו של בן־זאב, „אוצר השרשים״ שהוציא לאור מוכר־הספרים ר׳ הירש שלאג מלבוב. בשנת 1898 יצאה־לאור מהדורה שניה. בשנת 1904 פרסם שולבוים מלון עברי־גרמני ומלון גרמני־עברי, „אוצר המלים הכללי״ ובו הרבה מלים מחודשות. היה מן הראשונים שניסו לכתוב עברית מדוייקת וברורה בלי העומס המליצתי של המשכילים. בהיותו מתקדם, הותקף ע״י האדוקים, שבדו עליו כי „הניח תפילין בראשו של כלב״ ו„ישן בשבת. נפטר בוינה בשנת 1918 (פרטים נוספים עליו, ראה: י. כנעני, „משה שולבוים״. „לשוננו״, ירושלים תרצ״ג). ד״ר ג.].

בריש לוריא ביסוד דפוס בעיר זולקווא, ונפרד ממנו בשנת תרכ״א.

י״ב) המדפיס אדוארד ויניארז יסד את בית־דפוסו בשנת תרי״ב, ובמשך שנים מספר הרבה להעשיר את שוק הספרים בחבורים מועילים.

י״ג) הר׳ דוד צבי שרנצל, מי־שהיה לפנים מנהל הדפוס של מרת גרויסמן הנ״ל (אות ה׳), כונן לעצמו בית־דפוס בשנת תרי״ח, אחרי עזבו משרתו בדפוס הנ״ל. הוא שיתף במפעלו את הר׳ אברהם יהושע השיל דרוקר ור׳ אברהם ניסן זיס (עיין באות י׳), שניהם בעלי נסיון מרובה במקצוע הדפוס והוצאות־ספרים, ויחדיו הוציאו הרבה ספרים.

י״ד) המחוקק הנזכר, הר׳ ישׂשכר בק, יסד בשנת תרי״ט בית־דפוס בהשתתפותו של הר׳ אברהם יצחק מנקס[22]) לשם הוצאת מהדורה חדשה של תלמוד בבלי. בשנת תר״ך הופיעה מסכת ברכות מסדר זרעים בהגהת התורני הר׳ יעקב יונה מימון בה״ר דוד צבי, אחרי השלמתה נפרד משותפו, והר׳ א״י מנקס המשיך לבדו בהדפסת הש״ס עד תומו בשנת תרכ״ה, בהסכמת הרב שלמה קלוגר ועוד הרבה מגדולי הדור שתמכו במפעלו.

בשנת תרכ״ג (1863) הצטרפו אליו גיסו הקצין הנודע הר׳ שלמה שפרכר וחותנו הר׳ ניסן מארגושיס, עד שגמרו את הש״ס בתבנית „פוליו״, ובינתים הדפיס אצלו גיסו הר״ש שפרכר בהשתתפות הר״י בק את כל התלמוד בתבנית „אוקטב״[23]), שנגמר בשנת תרכ״ז. דפוסו של הרא״י מנקס היה קיים ועומד על תלו עד שנת תרל״ז.

ט״ו) הר׳ אברהם יהושע השיל דרוקר פתח את דפוסו, בהשתתפות הר׳ זלמן ליב פלקר, בשנת תר״ך. כעבור זמן מה נפרד הראי״ה דרוקר והר׳ זלמן ליב פלקר עבד לבדו עד שנת תרכ״ב, ומאז

[22]) בן אחותו של הר׳ יוסף כהן־צדק, ובעזרתו הופיע העתון „המבשר״ (השוה: „בית עקד ספרים״, הוצאה שניה, אות מ׳, מס׳ 390).

[23]) הרב אלעזר הלוי הורוביץ, האבד״ק של וינה, אומר בהסכמתו להוצאה זו: „עלינו לשבח ולהלל להרבנים המדפיסים הללו על מפעלם הטוב, אשריהם שזכו לזכות את הרבים בהדפסת התלמוד בתבנית קטנה, כי רבים נפשם חפצה בכמו זה... והנני למבוקשם להסכים על ידם ולגדור גדר בעדם למען לא יבואו אחרים לעשות כמתכונתם וכתבניתם במשך הזמן אשר גבלו הרבנים הגאונים שקדמוני״.

והלאה „עם שותפיו": הרב אורי זאב סלט, הר' שמואל גולדברג והר' ישראל אלימלך שטאנד. תורנים אלה הדפיסו בהוצאותיהם רק ספרי פוסקים, שאלות־ותשובות וכו' ברבבות טפסים, בכל מקצועות הספרות התלמודית.

ט"ז) הר' ברל ליב ב"ר הירש נכליס[24]), שהיה בשנת תר"ז (1847) סדר בדפוסה של מרת חיה טובה מדפיס, כונן את דפוסו בשנת תרכ"א (1861), והוציא ספרים הרבה יחד עם הר' שמעון יעקב ב"ר משה שהגיהם. בשנת תרנ"ב ניהל בנו הר' הירש נכליס את דפוס אביו והמשיך בעבודה שנים מספר.

י"ז) בית־הדפוס של השותפים הר' שמואל אלעזר ליב ב"ר מאיר קוגל, נתן מיכאל לוין[25]) ושות' נוסד בשנת תרכ"א (1861), וגם הם הוציאו ספרים במספר רב. משנת תרל"ב והלאה פעל הרשא"ל קוגל לבדו.

י"ח) המדפיסים השותפים הר' דב בריש לוריא והר' צבי הירש ב"ר וולף שפרלינג הנ"ל (אות י') כוננו בית־דפוס בשנת תרכ"א (1861), ומאז והלאה הדפיסו הרבה ספרים בו.

י"ט) הרב אורי זאב וולף סלט בה"ר יחזקאל, פתח את בית־דפוסו בשנת תרכ"ד. אחרי עשר שנים שיתף את המו"ס החרוץ הר' יעקב משולם ניק במפעלו, ורק ספרים תורניים וספרי חסידים הופיעו בדפוסם. משנת תרנ"ג ואילך נהלה אלמנתו, מרת אסתר, את עסקי־הדפוס, ואחרי־כן עבר הדפוס לרשותו של הר' יהושע ווילף. בשנת תרס"ד רכש אותו הסופר הר' יונה קרפל, חתנו של המדפיס הר' יוסף פישר מקרקא, והחל להוציא בו את העתון העברי „היום" שהופיע רק ימים מספר, ואחרי־כן הוציא בו עתונים שונים באידיש.

כ) דפוסו של ר' ישראל אלימלך שטנד[26])

[24]) משפחת נכליס נודעה לשם ולתהלה בלבוב (השוה: בובר, „אנשי־שם", סמן רל"ד, רנ"ח). ר' יעקב ישעיה בן אהרן נעכליש היה מנהיג הקהלה בשנת 1743, ור' יוסף־יוזל בן אהרן נכליש היה מראשי הקהל בחוץ־לעיר בשנת 1770.

[25]) אחד מנכדיו הוא ההיסטוריון ד"ר נתן מיכאל גלבר בירושלים.

[26]) הציוני הותיק הנודע ד"ר אדולף שטנד, חבר בית־הנבחרים בוינה, היה בנו של ר' ישראל אלימלך.

נוסד בשנת תרכ"ה, ויעמוד על תלו עד שנת תר"ם לערך.

כ"א) בשנת תרל"ב העביר קארל בודוייזר את דפוסו מקרקא ללבוב, והמו"ס הנודע הר' יעקב אהרנפרייז[27]) הדפיס הרבה ספרים במחלקה העברית שבו.

כ"ב) הר' חיים רוהאטין פתח את בית־דפוס בשנת תרמ"ג, לשם הדפסת העתון הדתי־הרדי „מחזיקי הדת". בשנת תרנ"ו עבר הדפוס לרשותו של הר' פייבוש אבנר. אחרי מותו ירשו בניו את הדפוס שהיה קיים ברחוב סלונצא, מספר 23.

כ"ג) הר' ישראל דוד זיס, בנו של הר' אברהם ניסן זיס הנ"ל, המשיך בעבודת אביו משנת תרנ"ה והלאה, וגיסו המו"ס הנודע הר"י אהרנפרייז הנ"ל הדפיס יחד עמו ספרים רבים בהוצאתם.

כתום מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ט, נוסד בית־דפוס „העבודה" ברחוב ברנשטיין מספר 17. בשנת תרפ"ח נפתח דפוסו של הר' א"מ אלטשטט. אחרי כן דפוס „אלפא" ברחוב בלחרסקא מספר 8. דפוס הר' יחזקאל זייף ושותפו הר' זליג לנגשטיין, רחוב סטארא־זאקונא מספר 4.

העיר לבוב רכשה לה שם־עולם בגלל הספרים החשובים שהוציאה ושנפוצו בכל העולם, ותרב מלאכת הדפוס בעיר הזאת מיום ליום, ותתפתח במדה מרובה, עד כי נעשתה לעיר המרכזית לספרים בשביל הקהלות שבארצות חצי־האי הבלקני, ותשפיע מרוחה על כל שבטי בני ישראל הגרים בארצות ההן, באותה מדה שהאצילה בזמן ההוא גם העיר וארשה מהודה לספק את הוצאות דפוסיה לערים אשר בסביבתה.

ואלה שמות הספרים שנדפסו בדפוסי העיר לבוב עד שנת ת"ר (1840), ע"פ ספרי „בית עקד ספרים",

[27]) אביו של ד"ר מרדכי אהרנפרייז, שהיה הרב הכולל במדינת שוידיה. הר"י אהרנפרייז לקח לו לאשה את בתו של המדפיס הר' אברהם ניסן זיס הנ"ל, בעודו בשנת תרל"א (1871) פתח את מסחרו בספרים, בביתו שברחוב מול בית־הכנסת הגדול שלפני הבאר, ורוב הספרים מהוצאתו הביא תחת מכבש הדפוס של קארל בודוייזר הנ"ל.

מלבד המון ספרי התפלות, המחזורים, ההגדות וכד׳ שלא התפקדו בהם:

פרקי אליהו (תקמ״ג), קשת יהונתן, תחנה אמהות (תקמ״ד), חדושי הרשב״א על שבועות, עמודי שש, פרי הארץ, ש״ע האר״י (תקמ״ה), ברכת יעקב, עץ חיים, שם טוב קטן, שפה ברורה (תקמ״ו), וחרב פיפיות (תקמ״ז), אגרת, בחינת עולם, חק לישראל, נועם אלימלך, עץ חיים, קצות החשן; רמוני זהב; שפת אמת; ש״ע האר״י; סדר תפלות (תקמ״ח); אדבעה טורי אבן; גבולת בנימין; מאמר הרמ״ק; נעימה קדושה (תקמ״ט); בית יעקב; החכמה; לישרים תהלה; משנת חכמים; נפש דוד; שעד המלך (תק״ן); חובות הלבבות; מלות ההגיון; קב הישר; רזא מהימנא; שערי קדושה (תקנ״א); אבקת רוכל; הגן; גנזי יוסף; יסוד אמונה; לקוטי אמרים; לקוטי יקרים; מנורה טהורה; מצות השם; פועל צדק; קצור של״ה (תקנ״ב); אהבת דודים; טהרת הקדש; הישר; מסלת ישרים; עונג שבת; קהלת משה; שם טוב קטן; שערי תשובה (תקנ״ג); אהל יעקב; הגדה חלקת בנימין; כתר מלכות; נחלת צבי; נעים זמירות ישראל; שער ההכנה; שער המלך; תוחלת צדיקים (תקנ״ד); הגדה יפה נוף; זבד טוב; היקר; מגלה עמוקות; פני יצחק (תקנ״ה); בדית כהנת עולם; דרכי צדק; הגדה; טעמי המסרה; מעשה חושב; מצות השם; לב טוב; נפש דוד; קצוד חו״ה; קצות החשן; תקון התשובה (תקנ״ו); בינה לעתים; דרושות הר״ן; כולם אהובים; לקוטי אמרים; נתיבות עולם; סיסטעם של היהודים; פתחי נדה; צואת הריב״ש; שבחי האר״י; תוקף הנס (תקנ״ז); יערות דבש; מבחר הפנינים; מודעא ואונס; קציד ראשית חכמה; שנים עשר דרשות; שו״ת הר״י קולון; תמד דבורה; תרגום שני (תקנ״ח); אור החיים עה״ת; הלכה למשה; הלכות תלמוד תורה; חוות דעת; יפה עינים; מעבר יבק; פתחי יה; צאינה וראינה; קינות לת״ב; שבות אליהו; תולעת יעקב; תלמוד תורה; תנא דבי אליהו (תקנ״ט); הברית; זכרון יצחק; חוקר ומקובל; יד הקטנה; מסלות חכמה; ראשית חכמה; תשע שיטות (תק״ס); אהבת דוד ויהונתן; בזית ברמה; גבול בנימין; יוסיפון; מדדש שמואל; דביד הזהב; שבילי אמונה (תקס״א); הזהר; פרי קדש הלולים; איוב עתי״א (תקס״ב); אפיקי יהודה; מדרש רבה; שב שמעתתא; ש״ע או״ח (תקס״ג); אבן פנה; אהבת עלום; אלדד הדני; אמרי יושר; הגדה ע״פ הלולא דפסחא; ההיים; נופת צופים; ספור החלומות; עטרת צבי; פרקי משה; צאינה וראינה; צל העולם; קול יעקב; ראשית חכמה; שארית ישראל (תקס״ד); אגרת בעלי חיים; אורח מישור; בדך אבדהם; הגדה; חכמת שלמה; היראה; מבחר הפנינים; מדרש תנחומא; סליחות; עיטור סופרים; עץ חיים; שו״ת בר ששת; תנא דבי אליהו (תקס״ה), גן נעול; מצות השם; עץ חיים (תקס״ו); הגדה; הישר; מדרש רבה על איכה; מדדש תנחומא; נועם מגדים; סיבוב ר״פ; שם שמואל; קונט׳ רח״י תאומים (תקס״ז); באור עה״ת מהר״ע ספורנו; מדרש רבה; מענה לשון; משנה תודה[28]; עין יעקב; עמק ברכה; עמק המלך; עקדת יצחק; תנ״ך עם הדבה פירושים בגודל פוליו (נגמר בתקע״ה). תודת משה אלשיך (תקס״ח); אגרות הרשב״א; בית אפרים; דברי חכמים; הבור יפה מהישועה; חדושי הר״י ן׳ מיגש; חשבון הנפש; מלאכת המספר; פני יהושע[29]; דאש אפרים; מסכת מגילה (תקס״ט); בינה לעתים; בית אפרים; בנין הבית; לשון למודים; סייג לתודה; פדי מגדים; קצוד חו״ה; תקפו כהן (תק״ע); באור ר׳ בחיי; מדרש רבה; מדרש שמואל; שו״ת הר״י קאדו על אה״ע; שנים עשר דדשות; תולדות אדם (תקע״א); מנורת המאור; עמק ברכה; תמים דעים[30] (תקע״ב); לישרים תהלה (תקע״ג); מאיד עיני חכמים; תפארת צבי; תרי״ג מצות (תקע״ד); ברכת דוד; הישר; נחלת שמעון; עיטור סופרים; מסכת ביצה (תקע״ה); אבני מלואים; אודח לחיים; בינה לעתים (תקע״ו); שם משמואל; מסכת יבמות (תקע״ז); בית אפרים; הגדה; עין יעקב (תקע״ח); אהל יצחק (תקע״ט); לב אריה; נופת צופים; קבוצת הגאונים (תק״ף); מלוכת שאול (תקפ״ב); דמעות לזכדון ישד (תקפ״ג); לקוטי צבי; פלגי מים; פדי מגדים; פרקי משה (תקפ״ד); הר אבל; לישרים תהלה; המדות; קצור עברונות (תקפ״ה); הפלאה; תנא דבי אליהו (תקפ״ו); אשכול ענבים; ים התלמוד; הדואה; שיטה מקובצת (תקפ״ז); פרי מגדים; שלש שיטות (תקפ״ה); אפיקי יהודה (תקפ״ט); מכתבים שונים; מכת כתובות (תק״ץ); בית יהודה; דובר מישרים; סגולה נפלאה; קהלת יעקב (תקצ״א); חמשה שיטות; נשמת חיים (תקצ״ב); דבדי תורה; דדך תבונות (תקצ״ג); בית ישדאל; זכדון אהדן; חוות דעת; מגן גבודים; תודה; תכונת עיד פאריז (תקצ״ד); הגדה; מבחד הפנינים; הנפש; נתיבות המשפט; קול יעקב (תקצ״ה); בית מאיר; נחלת שבעה; סדרי טהדה; עטרת צבי; שבט הודה (תקצ״ו); גינת וודדים; זכרון אברהם; חידושי מהד״ם שיף; חובות הלבבות; לבושי שרד; רב פנינים; שיטה מקובצת; מסכת בבא קמא (תקצ״ז); אהל יצחק; גבעת פנחס; מסלת ישדים; מענה לשון; נתיבות לשבת; שב שמעתתא (תקצ״ח); דדכי ישרים (תקצ״ט); אוד פני משה; אודים ותומים; גאון צבי; הגדה; מעיני ישועות; עטרת צבי; ש״ע אה״ע (ת״ר).

מתוך הרשימה הזאת התחזינה עינינו, כי כמעט פעמיים פסקה עבודת הדפסת ספרים בלבוב, ותשאר בכל פעם פרץ ניכר בנגלע לתוצאותיה. ההפסקה הראשונה היתה בשנת תקע״ב וארכה עד שנת תקע״ד,

---

28) נדפס בהוצאת הר׳ יוסף שמלקא מדישא, ושני שותפיו.

29) יצא־לאור בהוצאת השותפים ד׳ יהודה ליב פ״ב מלבוב, ר׳ נתן פודיש מלבוב, הד׳ יהודה ליב אדלד מסמבוד, ד׳ צבי הידש סקאלר מחלמא ובעזדת „הגביד" ד׳ אברהם ליבר ור׳ שלמה הוליש דיינא ממשפחה מיוחסת בלבוב (השוה: „אנשי שם", מהר״ש בובד, סמן תצ״א).

30) י״ל ע״י הר׳ שמואל ב״ד יואל הלוי רוטנברג אבד״ק טארטאקוב, בסיוע הד׳ דב בדיש האלברטהל והר׳ אברהם באב״ד.

בסיבת מסעי נפוליון דרך פולין [31], וההפסקה השניה אירעה בשנות תקצ"א—תקצ"ב, בהלל החולי־רע ששרר אז בפולין כולה. אולם משנת תקצ"ג והלאה, עבדו בבתי־הדפוס בלבוב ביתר שאת ויתר עוז מאשר בכל הארצות, והם זכו לשם עולם לא יכרת.

ואלה שמות הסדרים והדפסים (פרסנציהר) אשר פעלו ועבדו בבתי־הדפוס שבלבוב:

הסדרים:

ר' אליהו מנחם ב"ר אברהם ובנו ר' אהרן מרדכי טענפילסמן; ר' מנחם צבי ב"ד יוסף (תקמ"ג—תקס"ט); ר' יהודה ליב ב"ר מנחם מנדל (תקמ"ו—תק"ן); ר' מאיר ב"ר בצלאל אריה (תקמ"ח); ר' שלום זליג ב"ר חיים כ"ץ (תקנ"א—תקס"ה); ר' מאיר ב"ד מרדכי (תקנ"א—תקנ"ו); ר' אברהם דוב ב"ר יוסף משה ק"ץ [32]; ר' אברהם יצחק ב"ר אשר [33] זליג; ר' שלמה ב"ר מאיר כ"ץ (תקמ"ח והלאה); ר' יצחק ב"ר צבי הירש (תקנ"ה—תקס"ח); ר' שמשון צבי ב"ר יצחק (תקנ"ה—תקנ"ו); ר' פנחס ב"ר צבי הירש (תקנ"ה—תקס"ג); ר' בצלאל נפתלי הירץ ב"ר שלמה יונגרר (תקנ"ז—תקע"ה); ר' מרדכי אלימלך ב"ר שמריהו (תקנ"ט); ר' ישראל ב"ר יצחק (תקנ"ט—תקס"ב); ר' נפתלי הירץ ב"ר יוסף מרגליות (תקנ"ט—תקס"א); ר' עזריאל יהודה ב"ר צבי; ר' חיים שמחה ב"ר שמואל כ"ץ בוקילש (תקס"ח—תקס"ט); ר' זאב וולף ב"ר דוב בר; ר' ישראל ב"ר חנוך הניך (תקס"ט); ר' מרדכי שמואל ב"ר יצחק איזק מלברטוב, ר' חיים ב"ר אליעזר מיוזפוף (תק"ע—תר"ז); ר' משה ב"ר יצחק (תקצ"ד); ר' אליקים גציל ב"ר מאיר; ר' אלטר ב"ר ברוך כ"ץ; ר' אברהם ב"ר יצחק פרנקל; ר' בריל ליב ב"ר צבי הירש נכליס (תר"ז); ר' ישראל נחמן ב"ר מאיר ור' דוד צבי ב"ר אברהם (תרי"א); ר' שמואל אברהם חיים משה ור' שמחה אליקים ב"ר חיים יהודה (תר"ך).

[31]) בתקע"ב (1812) בא נפוליון עם צבאותיו לארץ פולין, ופניו מועדות למדינת רוסיה. כפרץ מים כבירים עברו דרכי הארץ הזאת הלוך ושטוף, ובכל מקום אשר דרכו כפות רגליהם לקחו מן הבא בידם, ותתרושש המדינה ותושביה, ובגלל זה נסגרו שם כמעט כל בתי הדפוס ושנים מספר חלפו, עד אשר החליפו המדפיסים כח, להתחיל בעבודה ולפתחה מחדש.

[32]) בסוף ספר „מגיד דבריו ליעקב" חתם א"ע „ק"ץ", אולם בהוצאה השניה משנת תקנ"ו כבר תיקן את שמו אל נכון בשם „כ"ץ".

[33]) עם־הארץ זה, חברו של הסדר, חתם עצמו בסוף הספר הנ"ל „ב"ר עשיר", ובסוף ההוצאה השניה משנת תקנ"ז (1797) תיקן וכתב „אשר".

דפסים:

ר' יואל ב"ר אברהם סג"ל הורוביץ; ר' משה ב"ר צבי הירש מרגליות (תקמ"ה—תק"ן); ר' שמעון ב"ר יהודה יודל (תקמ"ח); ר' יחיאל מיכאל ב"ר אברהם; ר' יעקב ב"ר צבי הירש; ר' משה פנחס ב"ר שלום פרידל (תקנ"א והלאה); ר' ניסן ב"ר מרדכי (תקנ"א והלאה); ר' ראובן ב"ר שמעון (תקנ"ב—תקנ"ג); ר' אשר אנשיל בהקדוש ר' אליקים (תקנ"א והלאה); ר' אברהם ב"ר אשר (תקמ"ח—תקנ"ו); ר' יוסף ב"ר יוסף כ"ץ גריידינג (תקנ"ב והלאה); ר' אבי עזרא ב"ר יהודה (תקנ"ב והלאה); ר' אלכסנדר סנדר ב"ר יצחק; ר' מאיר ב"ר שמואל זיינבל (תקנ"ב—תקס"ג); ר' יוסף ב"ר יהושע השיל (תקנ"ז והלאה); ר' דוד ב"ר צבי הירש (תקנ"ז והלאה); ר' משה יעקב ב"ר זאב וולף (תקנ"ה והלאה); ר' מאיר ב"ר יהודה (תקנ"ח והלאה); שמעון סג"ל (תקס"ג והלאה); ר' צבי הירש ב"ר שמואל (תקס"ד והלאה); ר' ברוך יהודה ב"ר יוסף סג"ל (תקס"ח—תקס"ט); ר' יעקב ב"ר ברוך (תקס"ט); ר' יעקב איסר ב"ר יצחק; ר' שלמה ב"ר איסר (תקע"ה); ר' יעקב ב"ר מנחם מנדל (תקפ"ח); ר' משה ב"ר יהודה ליב; ר' יצחק ב"ר יוסף; ר' משה ב"ר יצחק; ר' ישראל ב"ר ירוחם (תקצ"ד); ר' יעקב ב"ר אריה הלל; ר' חיים ב"ר אליהו זאב (תר"ח); ר' יעקב ב"ר חיים משה; ר' יעקב ליב ב"ר דוד צבי ור' יעקב שלמה ב"ר משה אברהם (תרי"א).

ההיסטוריונים של יהודי לבוב

מאת ד״ר נ. מ. גלבר

הידיעות הראשונות על תולדות היהודים בלבוב הביא הסופר הפולני זוברזיצקי (Zubrzyski), בספרו „דברי הימים של לבוב״[1] נרשמו הרבה פרטים על חיי היהודים, וביחוד על מאבקם עם העיריה. זוברזיצקי השתמש בחומר של משרדי העיריה בזמנו. גם ה„רשומות״ של הכמרים חודיניצקי[2]) ויוזפוביץ[3]) מקדישות קטעים לקורות היהודים בלבוב. המשורר הפולני יוזף בארטולומיי זימורוביץ (Zimorowicz) תיאר בכתביו פרטים על יהודי לבוב, והם כתובים ברוח אנטי־יהודית[4]).

הראשון מבין היהודים שהקדיש את פעולתו לאיסוף חומר היסטורי לתולדות היהודים בלבוב היה גבריאל סוחיסטאב. הוא העתיק את המצבות בבית־העלמין ובהם השתמש בפנקס של ביהכ״נ שבתוך העיר, אסף והדפיס גם את האגדות והספורים על אישים ונכבדים בלבוב. אחריו ניסה הרב ד״ר יחזקאל קארו לתת לנו קצור־היסטוריה של יהודי לבוב. באותו זמן פירסם המלומד הידוע שלמה בובר את ספרו „אנשי שם״, הכולל נתונים ביוגרפיים על רבני ופרנסי לבוב, וכן פרסם חיים נתן דמביצר את החלק הראשון של יופי״ על רבני לבוב.

אולם הראשון שכתב את תולדות היהודים בלבוב מבחינה היסטורית־מדעית היה ד״ר מאיר בלבן.

והרי סקירות ביוגרפיות על כותבי ההיסטוריה של יהדות לבוב:

א) גבריאל סוחיסטאב

יליד לבוב, בנו של הרב בקהלת חוץ־לעיר, ר׳ נפתלי הירץ סוחיסטאב, הידוע בשם „המגיד השחור״. בנעוריו למד תורה מפי למדנים גדולים ונעשה עלוי, אולם בכל ידיעותיו העמוקות לא מצא את לחמו והיה מוכרח להתפרנס מ„מלמדות״ ואח״כ היה דרשן ומגיד בבית־המדרש ברחוב בואימוב. בכל שבת התאספו שם מעריציו ושמעו דברי־תורה מפיו. שעות ארוכות היה מדבר, הביא אסמכתות של דברי חז״ל, מדרשים ומימרות גאונים. בימי־חול היה מבקר אצל שומעיו ואוסף נדבות למחיתו. כל ימי חייו היה עני מרוד ולא מצא פרנסה המתאימה לאפיו. לאסונו, נשברה ידו והיה צורך לקטעה.

בסיפוריו הצטיין בכוח דמיונו ובעושר שפתו העממית. פרט ללמודי־קודש לא ידע שום שפה והשכלה כללית, אולם מנעוריו נמשך לחקר היסטורי, אע״פ שלא היו לו כל ידיעות בשטח זה. הוא החל לבקר בבית־העלמין והיה מעתיק את הכתובות שעל המצבות. את לבו משכו עתיקות האבנים ונוסחאות הכתובות, וגם האגדות שסופרו על האישים הקבורים תחת המצבות.

הוצאות הדפוס של מחקריו כוסו על־ידי הגביר יעקב מנדל שיף, גבאי בית־החולים, שקיבל עליו לעזור לסוחיסטב להוציא את כל העתקי נוסחאות המצבות. בשנת 1860 נדפסה החוברת הראשונה „מצבת קודש, והוא זכרון צדיקים. ספר זכרון לכל הגאונים והקדושים אשר למשמרת לפני ד׳ בבית מועד לכל חי העתיק יומין פה עיר לבוב נוסחאות המצבות אשר על קבריהם והערות הנותנות אור בהיר על קורות חייהם. ותולדות הגאון מאור הגולה רבינו חכם צבי זלה״ה (בבית דפוס של ד. ה. שרנצל)״:

בחוברת א׳ נכללו 62 מצבות החל משנת של״ח (1578) עד שצ״ח (1638), וגם העתיק בה מתוך ספר „עדות יעקב״ את תולדותיו של הגאון חכם־צבי, ומתוך פנקס בית־הכנסת הקטן „אל מלא רחמים לנשמותיהם של הרבנים חנוך ויהושע רייציס״.

בחוברת השניה שיצאה לאור בשנת 1862 (דפוס ל. מדפיס) הועתקו 122 נוסחאות ע״פ המצבות משנת ש״ם (1580) עד שנת תע״ט (1719). לחוברת ב׳ כתב הסופר המשכיל, מנדיל מוהר, דברי־הקדמה, בהם הביע „תהלה ותפארת לכפר היקר מצבת קודש הוא זכרון

---

1) Kronika miasta Lwowa לבוב 1841.

2) Historja miasta Lwowa

3) Kronika miasta Lwowa 1634—1690 בתרגומו של פיבוצקי, לבוב 1854.

4) Pisma do dziejów Lwowa (ed. Heck, Lwów 1899).

התרגום הפולני של פיבוצקי יצא־לאור בלבוב בשנת 1835.

צדיקים" ד' יוסף כהן־צדק, מדאשי המשכילים והעתונות העברית בגליציה באותם הימים כתב מבוא מליצתי על חשיבות מפעלו של סוחיסטאב.

בחוברת זו הדפיס גם את „שיר הגאולה" של ר' יצחק הלוי עם „פירוש נחמד ומעשה נורא אשר אירע בעיר פראג בשנת שע"ד".

בשנת 1864 הוציא סוחיסטאב ע"י המדפיסים קוגל ולוין בלבוב חוברת חדשה, הכוללת 57 מצבות של רבנים מתקופת ש"ך (1560)—תע"ז (1717) וגם העתיק מפנקס בית־הכנסת הגדול בתוך־העיר „אל מלא רחמים" לקדושים אשד נהרגו בח' אייר תכ"ד בחוץ־לעיר, ובתוך־העיד מ־ח' אייד עד כ' סיון תכ"ד.

בשנת 1865 הוציא ע"י המדפיסים קוגל ולוין בספר אחד את החוברת השלישית עם דברי הקדמה של מנדל מוהר ודוד רפפורט, ומאמר על תכונת בית־החיים באמשטרדם של גבריאל פאלק ואמרי־נועם של הלמדן הידוע יעקב יוטעש מלבוב.

בשנת 1869 יצאה בדפוס פודעמבה בלבוב חוברת חדשה (352 עמוד) הכוללת נוסחאות של מצבות חדשות וגם ישנות שנדפסו כבר בחוברות הקודמות. מלבד נוסחאות המצבות הוסיף סוחיסטאב בחוברותיו כל מיני סיפורים ואגדות וגם העתקים מפנקס שאלות ותשובות של רבנים ומאמרים רבניים: מאמר ר' יהושע פלק על דיני ריבית וכד'. ספריו של סוחיסטאב כתובים בלי שיטה ובערבוביה המקשה להתמצא בהם. סוחיסטאב נפטד בלבוב בגיל שמונים, בעוני ובמצוקה קשה מאד.

2. ר' חיים-נתן בן יקותיאל זלמן דמביצר
(1893—1821)

יליד קדקא, כיהן כדיין בעירו משנת 1856. בהשפעת ספדיהם של ר' צבי־הידש חיות וש"ר עסק במסירות בחקר תולדות ישראל.

חשיבות גדולה נודעת לספרו „כלילת יופי" הכילל את תולדות הדבנים בפולין. החלק הראשון (קרקא 1888) מוקדש לתולדות הדבנים בלבוב מראשית הקהלה עד זמנו[5].

ספדו משמש יסוד לתולדות הרבנים והתורניים בלבוב ומכיל גם חומד יסודי לתולדות החיים הפנימיים הקהלתיים. הספר מבוסס על חומר ראשוני מתוך הספרות הרבנית ופנקסי־קהלות, והוא מצטיין בהקפדה רבה, אולם גם הוא אינו שולט בשיטה מדעית־היסטורית במחקרו.

מגרעת ספרו היא, שקשה לפעמים לקורא להתמצא בדבוי מבולבל של ציטטות ועובדות.

2. שלמה בובר (1906—1827)

חקירותיו של שלמה בובר הושפעו בעיקר ע"י רנ"ק ושי"ר. והן הוצאות בקרתיות של מדרשים לפי כתבי־יד ודפוסים. בספרו „אנשי שם" (קדקא, תרנ"ה) פרסם בצורה לקסיקוגרפית, על־יסוד שרידי פנקס־הקהלה, נתונים ביוגרפיים של 564 למדנים, רבנים, ראשי־מתיבתות ופרנסי קהלת לבוב, ובסוף ספרו הביר־ביבליוגרפי פרסם גם העתקים מספר מתוך הפנקס. כמקור עיקרי השתמש בספרו של סוחיסטאב.

ספרו של שלמה בובר איננו תאור היסטורי של תולדות הקהלה בלבוב

4. ד"ר יחזקאל קארו (1915—1844)

בן הרב בוולוצלבק, ר' יוסף חיים קארו (1800—1895) ואחיו של ההיסטוריון הידוע פרופ' ד"ר יעקב קארו (1835—1904). בשנת 1891 נבחר כמטיף ב„היכל הנאורים בלבוב. ברוח מודו, ההיסטוריון פרופ' ד"ד צבי גרץ, שדרש מתלמידיו לחקור את קורות הקהלות, בהן הם מכהנים כדבנים ומטיפים, החליט ד"ר קארו, שכבר לפני בואו ללבוב פרסם את תולדות הקהלות היהודיות בארפורט טצאב, להקדיש זמנו לחקר תולדות היהודים בלבוב באופן שיטתי ועל יסוד החומר שבארכיוני לבוב.

ד"ר קארו השתמש בספריהם של סוחיסטאב וכן ברשימותיו של שלמה בובר, הוא החוקר הראשון שעיין גם במקורות הפולניים וגם בחומר של הארכיון העירוני בלבוב, שעמד תחת הנהלתו של ההיסטוריון הפולני ד"ר אלכסנדר צ'ולובסקי (Czolowski).

בחלק הראשון של ספרו[6]) מתאר ד"ר קארו את תולדות היהודים בלבוב עד 1772 וברובו הוא מכיל תדגום לגדמנית של קטעים שלמים המדברים על יהודים מן ה„חרוניקות" של זוברזיצקי, יוזפוביץ וזימורוביץ. בחלק השני, המדבר על החיים התרבותיים, השתמש בספרו של סוחיסטאב ובניגוד לדרך כתיבתו הצליח לסדר את הכרונולוגיה ורשימות־היוחסין של הרבנים, הלמדנים ופרנסי־הקהלה. אך גם ספרו בכללו לקוי מבחינת החקר ההיסטורי ואינו נותן תאור נכון על תהליכי התפתחות הישוב היהודי בלבוב בימי שלטון פולין העתיקה. אכן, עם הליקויים הרבים בספרו

[5]) חלק שני (קרקא 1896) כולל תולדות רבני־ קרקא. באוצר הספרות (1892) פרסם מכתבי בקרת על ועד דארבע ארצות.

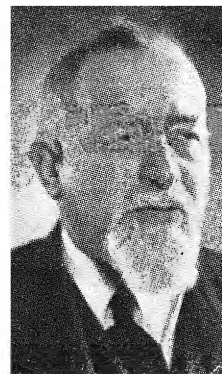
[6]) Geschichte der Juden in Lemberg von den altesten Zeiten bis zur Teilung Polens 1772. Krakow 1897.

של ד"ר קארו הריהו ספר־היסטוריה ראשון של יהודי לבוב, והיה לעזר רב להיסטוריונים הבאים אחריו.

5. פרופ׳ ד"ר מאיר שמואל בלבן (1877—1941)

הוא ההיסטוריון הראשון שניגש למחקר תולדות היהודים בלבוב, מצויד בכל שיטות ההיסטוריוגרפיה החדישה. הוא לא היה אבטודידקט אלא הסתגל כבר בלמדו באוניברסיטה למדעי המחקר ההיסטורי.

כתלמידו של ההיסטוריון הפולני הידוע, פרופ׳ ד"ר לודביק פינקל, היתה לו האפשרות להתכונן בשיטתיות לתפקידו המחקרי.

ד"ר מאיר שמואל בלבן

ד"ר בלבן, שעבד בשטח ההיסטוריוגרפיה היהודית למעלה מ־35 שנה, הוא אחד ממיסדיה ונציגיה הראשיים. נוסף על תכונותיו כחוקר מדעי, היה מחונן במידות שהעלוהו למדרגה של אישיות רמה בחיי יהדות גליציה ואח"כ בפולין כולה.

מי שזכה להיות במחיצתו ולשמוע שיחותיו, שהיו אופיניות להכרת אישיותו, יוכל להבין את סוד אישיותו בו התחבב על חבריו וידידיו.

הוא היה גם אחד המעטים בין חוקרי ההיסטוריה היהודית, שהצליח להקים אסכולה מיוחדת משלו והוא זכה לראות את תוצאות מאמציו ועבודתו בחקר ההיסטוריה. הוא העמיד תלמידים הרבה שהמשיכו את עבודתו המדעית והורו לנוער היהודי בבתי־הספר בפולין את תולדות עמנו לא כמקצוע יבש של „לימוד הדת", אלא מנקודות מבט היסטוריוגרפיות חדישות.

ד"ר מאיר־שמואל בלבן הוא נין ונכד למשפחה ידועה בתולדות הקהלה בלבוב החל מן המאה הי"ז, שפרנסים וטובי־קהלה קמו מתוכה. אחד מהם, לבקו בלבן, ראש הקהלה במחצית המאה הי"ח, עשה רבות בשביל קהלות לבוב וידע לעמוד על נפשו ולתבוע משפט וצדק. בנו, זוסמן, עמד שנים רבות בראש הקהלה ולקח חלק פעיל במלחמת המתנגדים בחסידים, ששנאם בכל נפשו. הוא הוא שהטביע על משפחתו את הכוון האנטי־חסידי. וראוי להזכיר, שסבו מאיר בלבן עמד לימינו של הרב יעקב אורנשטיין במלחמתו נגד החסידות.

בבית הוריו קיבל פרופ׳ בלבן, שנולד בשנת 1877, חנוך יהודי מסורתי. הוא ביקר בבתי־ספר כלליים, אך בשעות אחה"צ למד תורה מפי מלמדים מיוחדים. בשנת 1895 נכנס לאוניברסיטה בלבוב ולמד משפטים, אך מפאת מצבו החמרי של אביו, הוכרח להפסיק את למודיו ולהכנס לעבודת הוראה, כדי למצוא את פרנסתו.

בחייו החלה פרשת נדודים: תחילתו כמורה ב"ת־הספר העממי הראשון מיסודו של הברון הירש בגליניאני, אחת העיירות בגליציה שהצטיינה בארגונה ובחייה הציוניים־הלאומיים. אח"כ בגולוגורי, עיירה נדחת בפאת־מזרח גליציה. בכל תלאותיו לא התיאש מתכניותיו למחקר ההיסטוריוגרפיה. בהתעמקו בה הרגיש את יעודו להקדיש את כוחו ומרצו לחקירה היסטורית. אחרי תלאות והתאמצויות יוצאות מן הכלל הועבר סו"ס בשנת 1900 לבית־הספר העממי ע"ש תדיאוש צאצקי ברובע היהודי בלבוב.

אחרי שנתיים חזר לאוניברסיטה, אבל הפעם לא עסק בלימודי־המשפט, כמשאלתו של אביו, שרצה לראות את בנו כעורך־דין מפורסם, אלא השקיע עצמו במקצוע הפילוסופיה, וביחוד — בהיסטוריה. עוד בהיותו תלמיד־האוניברסיטה התחיל בלבן בעבודת המחקר. בשנת 1903 פרסם את הביבליוגרפיה הראשונה בשפה הפולנית לתולדות יהודי פולין. בשנת 1904 הוכתר באוניברסיטה של לבוב בתואר ד"ר לפילוסופיה ולאחר בחינת ההוראה נתמנה מורה להיסטוריה וגיאוגרפיה בגימנסיות. אבל לאחר זמן קצר היה מוכרח להורות במקצוע „דת ישראל", כי באוסטריה לא הביטו בעין יפה על כך, שיהודי ילמד בגימנסיה את מקצוע ההיסטוריה, שמיניסטריון־ההשכלה בוינה ראה בו את אחד הלימודים היסודיים בחנוך הפטריוטי, ולדעתו אין יהודי ראוי לאמון בהוראת מקצוע זה.

בתנאים החמריים הקשים בהם שרוי היה בלבן, לא היתה ברירה בידו אלא להשלים עם המציאות ולקבל משרת „מורה־דת", אף שזכה כבר ב־2 פרסים מדעיים בדרגה עליונה: פרס וואוולברג מטעם אוניברסיטת לבוב ופרס בראצבסקי של האקדמיה

הפולנית למדעים בקרקא, לפי המלצת בחיד ההיסטור־יונים הפולנים, מי־שהיה הנציב של גליציה, פרופ׳ ד״ר מיכאל בוברזינסקי. הפרסים לא הועילו ובלבן, שהדגיש תמיד בגאוה מיוחדת את שמו ומוצאו היהודי, נאלץ להסתפק במשרת „מורה־דת״.

אכן, מזמן לזמן נסע לשם חקירותיו לחו״ל: לברלין, ברסלוי, וינה וכו׳. בימי מלחמת העולם הראשונה חי כפליט בוינה ובשנת 1915 נתמנה כרב־צבאי בצבא אוסטריה. את שרותו מילא בשנות 1915—1918 בכיבוש האוסטרי בלובלין. כאן השתדל לפי מיטב יכלתו לשפר את מצב היהודים.

אחרי המלחמה השתקע בצ׳נסטחוב וניהל כאן את הגימנסיה היהודית וכעבוד שנה וחצי עבר לורשה, וכ־10 שנים ניהל את בית־הספר לרבנים „תחכמוני״ ואת הגימנסיה „אסכולה״. בשנת 1928 נתמנה מרצה לתולדות היהודים באוניברסיטה של וארשה, בשנת 1929 — מרצה באוניברסיטה החפשית (Wszechnica Polska Wolna) בשנת 1936 נתמנה פרופסור שלא מן־המנין. יחד עם פרופ׳ ד״ר משה שור, ד״ר מרדכי ברוידא, הקים בשנת 1928 את המכון לחכמת־ישראל, שמילא בשנים 1928—1939 בחיים התרבותיים של יהודי פולין תפקיד חשוב מאד.

לעבודתו ההיסטורית הגיע בלבן מתוך הכרתו הלאומית־הציונית. החל משנות השמונים של המאה הי״ט השתרשה בקרב הנועד הלומד וקנתה אוהדים רבים — התנועה הציונית, שכיוונה אותו לטיפוח התרבות היהודית. בחורי בית־המדרש עזבו את ד׳ האמות של ההלכה והתמכרו ללמודי־חול באוניבר־סיטאות של וינה וברלין, ובהשפעתם מצא גם הנוער הלומד בגימנסיות את הדרך חזרה ליהדות. בחוגים חשאיים של סטודנטים למדו עברית, תולדות ישראל ותרבותו. הרומנטיות שבתנועה הציונית המריצה את הנועד היהודי לא רק לעבודה ארגונית לאומית, אלא גם להתעמקות במקורותיה של היהדות ותולדותיה.

יהדות גליציה, שנתנה לנו חוקרי־יהדות גדולים כגון רנ״ק, שי״ר, שלמה בובר, שלמה דובין, אברהם קרוכמל, צבי הירש חיות, ד״ר משה אהרנדייך, „בעל החלוץ״, יה״ש, פביוס מיזס, ד״ר יוסף קובק ואחרים, השתתקה לשנים מספר. ההשכלה שהתנוונה לא היה ביכולתה להפריח כוחות חדשים, לתת לנוער תכנית מותאמת לצרכי החיים שבתקופה זו אע״פ שההשכלה הגליצאית היתה רחוקה מכווני התבוללות רוחנית כפי שהובלטו בגרמניה — בגליציה לא היה ביכלתה לעצור את ההתבוללות התרבותית שהשתלטה על הנועד הלומד.

והנה באה בשנות השמונים התנועה הלאומית הציונית שספגה לתוכה הרבה יסודות מתוך ההשכלה וביחוד מתורתו של רנ״ק, היא שרעננה את החיים התרבותיים, הוציאה את הנוער מצפרני ההתבוללות ונתנה לו תוכן חיים חיובי ואמונה בעתיד־עמנו. הדבר נעשה גורם חשוב בהחיאת המדע היהודי בגליציה. תקופה זו העלתה גם את בלבן, שהצטרף לחוג הראשון של הסטודנטים הציונים בלבוב בהנהגתם הרוחנית של ד״ר מרדכי אהרנפרייז, ד״ר יהושע טהון וחבריהם.

בעבודתו הספרותית התחיל ד״ר בלבן בפובלי־ציסטיקה. ב־״Przyszlosc״, השבועון הציוני הראשון בגליציה, פרסם בשם בדוי, „אמת״, מאמרים על בעיות ההוי היהודי. עורך השבועון, אדולף שטאנד, מראשוני המנהיגים הציונים בגליציה, מספר באחד ממכתביו על התחלתו הספרותית של בלבן את הדברים האלו: „הדבר היה בשנת 1897. סטודנט צעיר סדר אצלנו — בימים הטובים ההם — כמובן שלא עמל״פ את ההגהה ב־ Przyszlosc. פעם אחת בא אלי נבוך, מסמיק, ומסר לי מעטפה ובה כתב־יד. תקנתיו והודעתי למחבר שבעוד ימים אחדים יקרא את הגהת מאמרו. זה היה בודאי הרגע המאושר ביותר בחייו. אחרי מאמר זה כתב מאמרים אחדים. ראיתי שצעיר זה מוכשר לפובליציסטיקה פחות משהוא מוכשר להיסטוריה. לפיכך כוונתיו לזו. האיש הוא המחבר של ספרים יסודיים לתולדות היהודים בלבוב ובקרקא, ולולא יהדותו היה בודאי כבר פרופסור מן־המנין באחת מאוניברסיטאות הפולניות״.

ב„ראטשניק ז׳ידובסקי״ שנערך ע״י שטאנד פרסם בלבן בשנות 1902—1906 את מחקריו הראשונים לתולדות היהודים בלבוב (אגב, את „התשוקה לספר מעשיות״ ירש בלבן מאביו זוסמן, שהיה „מתנגד״ ידוע בלבוב, והשאיר בכ״י ספר זכרונות חייו, כתוב באופן חי וער, שבלבן עמד להוציאו בדפוס).

לפני חקירותיו בתולדות היהודים בפולין ניסה בלבן את כוחו בתולדות היהודים בימי בית שני, ואת פרי חקירותיו מסר במאמרים על יוסף פלביוס ועל החשמונאים. בלבן עזב שדה־מחקר זה משהתחיל לעסוק בחקירותיו הארכיוניות. הוא ומשה שור הם הראשונים שהחלו לנצל את האוצרות הגדולים שנמצאו בארכיון הברנרדינים בלביב ובארכיוני העיר למען

חקר תולדות היהודים. רוב המונוגרפיות לתולדות יהודי פולין שיצאו לאור לפניהם, כגון של רש"י פין („קריה נאמנה", וילנה), א"ל פיינשטיין („עיר תהלה", בריסק־דליטא), ש. פרידנשטיין („עיר־גבורים", גרודנה), שלמה בובר („קריה נשגבה", זולקיב; „אנשי שם", לבוב), יחיאל מ. צינץ („עיר הצדק", קרקא), ח. נ. דמביצר („כלילת יופי"), שאבו ממקורות עבריים, ורק במקרים בודדים השתמשו גם בתעודות לא־יהודיות. והתמונה ההיסטורית של העבר היהודי נטשטשה ע"י תאור חד־צדדי.

זכותו של משה שור הוא שניגש לחקירות

ד"ר משה שור

בארכיונים פולניים ובזה הרחיב את מסגרת ההסתכלות ההיסטורית. אולם שור עזב את ההיסטוריוגרפיה והתמסר למדעי המזרחנות. אולם בלבן שהמשיך בפעולתו, ביסס את החקר לתולדות יהודי פולין.

במחקריו הראשונים: „היהודים בלבוב על־סף המאה הט"ז והי"ז" (פולנית) שעליו קבל את הפרסים של וואוולברג וברצבסקי „הרץ הומברג ובתי־הספר היוספיניים בגליציה בשנות 1787—1806" (פולנית, לבוב 1906); „הרובע היהודי בלבוב" (פולנית, לבוב 1906), נראים כבר הקוים היסודיים על שיטתו המדעית, השונה מדרכי המחקר של ההיסטוריונים היהודים הנ"ל שראו בתולדות היהודים את קורות הרבנים, הדיינים, המוהלים, החזנים וכד'. דרכו של בלבן שונה גם מטיפוס שני של היסטוריונים, שנקטו בתולדות היהודים בפולין שיטת־מחקר שהיתה חדורה אפולוגטיקה או שאיפות התבוללות. היסטוריונים מסוג זה היו הילארי נוסבאום, אלכסנדר קראוסהאר, ד"ר לודביג גומפלוביץ, שאף הם לא תארו לנו את העבר היהודי בפולין תאור נכון.

בלבן הלך בדרכים אחרות לחלוטין: שאיפתו הראשונה היתה לתת מחקר דוגמתי של תולדות היהודים בעיר אחת. לפי דעתו אין אפשרות לכתוב היסטוריה סינתטית של היהודים בפולין, כל זמן שאין אנחנו יודעים את פרטי חייהם בכל רחבי המדינה ומכל בחינה שהיא.

תעודתו של ההיסטוריון היא לחדור לכל מעמקי החיים, להכיר את יסודותיהם וגווניהם, כי רק בדרך זו יוכל לתת תאור מושלם. בלבן אולי מסר במחקריו לפעמים יותר מדי פרטים, אבל כוונתו היתה לאסוף פרטים אלה ולטוות מהם את היריעה הדרושה לתמונה. וכל זה נעשה בידיו באהבת אין־קץ למחקרו ובאמנות של אמן. כתיבת היסטוריה עומדת תמיד על הגבול שבין מדע ואמנות, והויכוח אם היסטוריוגרפיה מדע היא, עדייך לא הוכרע. בקראנו את ספרי בלבן, שבהם הוא מתאר את חיי היהודים, יש לנו הרגשה שהדברים נכתבו בידי סופר־מספר, ובכך היא גדולתו. הוא מתאר את אירועי העבר על יסוד התעודות כהויתן, בלי כחל ושרק ומבלי להעלים מעינינו את כל הגורמים שהביאו את העובדות לידי התפתחותן. אין בלבן היסטוריון החורש שדה־ארכיונים, אלא סופר בעל כשרון־יצירה, היודע להבליט את העבר מכל צדדי החיים. היחידים הפועלים בתאוריו אינם גבורים, אלא בני־אדם, שיצאו מתוך ההמון ונשארו קשורים בו, ולדעתו הגורם המכריע במשחק הכוחות שבהיסטוריה הוא ההמון היהודי, יסודות קיומו, מנהגיו ונמוסיו, ומעל כולם, פסגת חייו — תרבותו הרוחנית. מכאן יובן מדוע הקדיש בלבן, במונוגרפיות הקלאסיות על תולדות יהודי לבוב, קרקא ולובלין, מקום רב לתאור חיי ההמונים, שמחותיהם, חתונותיהם, מכאוביהם, תלאותיהם וגם מריבותיהם, שלפעמים לבשו צורות בלתי־מהוגנות וגסות למדי.

בכשרון של סופר־אמן מתאר בלבן את המריבות והתככים שבין ההמון ופרנסיו או ראשי הקהלות ביניהם לבין עצמם על כעורם ונבזותם, ובזאת סטה מכוונות האפולוגטים שבקשו לתאר את עמנו רק מן הצד היפה בלבד. בלבן לא נרתע מלספר על הגזל והגניבות של פרנסי הקהלות הקדושות ופרנסי „ועד ד' ארצות", שקפחו את זכויותיהם של המוני ישראל בלי רחמים ובזזום ככל שעלתה בידם.

ראוי להזכיר את תאוריו על המלשינים, כגון: שלמה רבינוביץ ממשפחת המיוחסים, יקלס בקרקא או מעשי השוד והגניבות של ראש הקהלה בקרקא, פיביש אברהמוביץ, בסוף המאה הי"ח, שהשתתף בגניבות ומעילות שנעשו בידי חוכרי המסים של הקהלה, או של שותפו הרשל סטוביניצקי, שארגן בשנים 1780—1792 כנופיה שלמה ממש, שלא נרתעה מפני

שום מעשה נבלה, או מעשה הנבלה של ראש קהלת דרוהוביץ׳ זלמן וולפוביץ, שעליו נכתב שיר־עם אוקראיני. בלבן ידע להביא לפני הקורא את כל תלאות ההמון ולתאר באמנות גדולה את כל הרטט והזעזוע שתפסו את ההמון, מבלי להתחשב בטענות מבקריו ההיסטוריונים האפולוגטיים, שנזהרו מאד פן יוודע לגויים מעשה מכוער בתולדות עמנו. היתה זאת גם זכותו הגדולה של בלבן, שתאר את תולדות היהודים לא כחטיבה בפני עצמה, אלא במסגרת ההיסטוריה הכללית והשתדל לחדור לתוך כל הקשרים הסיבתיים שבין העולם החיצוני והיהודים ובדק כיצד ועד כמה פעלו המאורעות הכלליים על חיי היהודים.

במונוגרפיות על לבוב, לובלין וקרקא יצר בלבן את הדוגמה של מונוגרפיה היסטורית "par excellence" הן מבחינת הדייקנות בחקר החומר הארכיוני והן מבחינת סדורו ועבודו. ספריו תופסים את אחד המקומות הראשונים בהיסטוריוגרפיה היהודית וישארו בה אבני־זכרון לנצח. אך בלבן לא הסתפק רק בחקירות איזוריות או מקומיות. הוא התעמק גם בחקר בעיות המשטר הקהילתי של יהודי פולין ובתולדות הגורמים הרוחניים־נפשיים. מחקרו על השבתאות בפולין, שהוא המבוא לספרו „תולדות המיסטיקה היהודית בפולין" (שנשאר בכ״י והלך לאיבוד), ספרו העברי „לקורות התנועה הפרנקית" ומחקרו הקטן, אך רב־הערך, שנכתב גרמנית: „חקירות ומקורות לתולדות התנועה הפרנקית בפולין" מראים לנו, על יסוד חומר ארכיוני חדש וכ״י בלתי־ידועים, את השבתאות בפולין ואת הפרנקיות באור חדש לחלוטין ומגלים לפנינו גורמים כלליים לא־ידועים, שפעלו בהתהוות התנועות וביסודן הרעיוני. חשיבות מרובה נודעת גם למחקריו בשטח הארגון והמשטר הקהילתי. כבר בשנות 1910—1911 פרסם ב־ "Jewrejskaja Starina" את מחקריו על תחיקת הקהלה בפולין במאות הט״ז והי״ז.

בשנת 1913, אחרי שפרסם את „תקנות הקהלה בקרקא משנת 1595, נתן בלבן במחקרו על מוסדות האוטונומיה היהודית בפולין: הקהל, הסיים היהודי וועדי הגלילות (נדפס רוסית ב־'Istorja jewrejskago Naroda' כרך IX, פטרבורג 1914), וכן גם בספרו הקטן „מבעיות המשטר של היהדות הפולנית" תאור מרוכז של התפתחותם הגנטית.

מקום רב מילאו בעבודתו המדעית החקירות בתולדות החיים התרבותיים ומנהיגיהם, כמו: ר׳ שמשון וורטהיים, יעקב פולק, יהושע־יונה תאומים־פרנקל, תולדות הרופאים, רוקחים, מדפיסים וחלוצי ההשכלה. במספר סקירות גילה חומר חדש לתולדות עלילת־הדם בפולין. בשורה של מחקרים הסיר את הלוט מעל העולם המסתורי של הגיטו היהודי בפולין. בלבן לא היה רק מאסף חומר ומעבדו, אלא שעסק במדה רבה בבעיות חקר־היסטורי. לדוגמה: מחקרו על המסקנות הרעיוניות, שהסיק לפי המקורות והעובדות, בנוגע לבעיה ההיסטורית „מתי ומהיכן באו יהודים לפולין" (פולנית, וארשה (1931). הרצאתו על תהליך האלמנטים התרבותיים מנהר ריין עד הויסלא־דניפר", שהרצה בכינוס הבינלאומי של מדעי ההיסטוריה בוארשה בשנת 1933. ענין וחשיבות מרובה יש גם בהרצאות שנשא בכינוס החמישי של ההיסטוריונים הפולניים בוארשה, בשנת 1930, על „התפקידים והצרכים של ההיסטוריוגרפיה היהודית בפולין", בה הדגיש במיוחד את האופי הלאומי של יהודי פולין המצריך היסטוריוגרפיה לגופה ואין להכלילה במסגרת ההיסטוריוגרפיה הפולנית, כי רעיון העדיפות הלאומית הוא הרוח החיה במציאות ההיסטורית.

במחקרו „בעיות ההיסטוריוזופיה היהודית ביחס לתולדות היהודים בפולין" נגע ביחוד בשאלה המטרידה עוד מימי רנ״ק ויוסט את ההיסטוריוגרפיה היהודית, כיצד לחלק את התקופות האופיניות של תולדות עמנו. ועד כמה יש להתאים את תולדותינו למסגרת תולדות העם שבקרבו אנו חיים בכל תקופה.

ד״ר מורדכי ברווידא

הפרובלמטיקה הזאת אינה חדשה. בלבן ניסה רק לתרום לה מתרומת־רוחו, אע״פ שידע מראש מה קשה להגיע בה למסקנה חיובית בהחלט. השאלה העיקרית — לפי דעתו — היא: האם נכונה חלוקת ההיסטוריה היהודית לפי התכנית המקובלת בהיסטוריוגרפיה הכללית (ימי קדם, ימי הבינים והזמן החדש), ואם לא צריך לחלק את תולדותינו לפי קוי־הדינמיקה בכל תקופה ותקופה.

לפי בלבן, הגבול בתולדותינו בין ימי־קדם וימי־הבינים אינו השנה המקובלת 375 — התחלת נדידת העמים — אלא 135, שנת מרד בר־כוכבא, הנסיון האחרון לשחרור המדינה היהודית. ובכן, בשבילנו לא מתאים גם הקו המבדיל בין ימי־הבינים והזמן החדש, שנת 1492, כי אצלנו נמשכו ימי־הבינים עד לאחר המהפכה הצרפתית.

מקובלת הדעה, שבלבן היה היסטוריקן לוקאלי גרידא, אך לפי מחקריו מתקבלת מסקנה הפוכה.

אין שטח בהיסטוריה של יהודי פולין, שבלבן לא חידש בו משהו. איזו כמות של חומר חדש לתולדות האמנות והמלאכה היהודית נמצאת במחקרו הגדול והמקיף על „השרידים ההיסטוריים של יהודי פולין", או חומר עשיר לתולדות עלילות־הדם, במאמרו החשוב מבחינה משפטית ופסיכולוגית על „גרוציוס ומשפט עלילת־דם בלובלין בשנת 1636" (בספר־זכרון לש. דובנוב, ברלין 1930). מקום רב הקדיש גם לחקירת תולדות היהודים בגליציה, בשטח זה פרסם מספר מאמרים וכן את הספר: Historja Zydów Galicji i Rzpltej Krakowskiej (1772—1868) Lwów 1912 (תולדות היהודים בגליציה וברפובליקה הקראקאית (1772—1868) לבוב 1912) וספרו האחרון „תולדות בית־הכנסת של המתקדמים בלבוב", המכיל חומר רב לתולדות החיים התרבותיים בגליציה וביחוד בלבוב בשלהי המאה הי"ט וראשית המאה העשרים.

מאיר בלבן התחיל את עבודתו בשטח הביבליו־גרפיה וגם עבודתו האחרונה שהשאיר היתה בשטח זה. במשך שנים רבות אסף את כל החומר ורצה להוציא אותו מסודר בחיבור ביבליוגרפי גדול, לפי שיטה חדישה, ערוך ב־25 מדורים. בעבודה זו נעזר גם בתלמידיו. הכרך הראשון יצא לאור ובו נמסרו רשימות של מדורים. גורלו של כתב־היד שטרם הודפס — לא ידוע.

ידוע לי מפיו, שהיו אצלו בכתב־יד ארבע מונו־גרפיות: 1) תולדות משפטי עלילת־הדם בפולין; 2) תולדות ועד ד' ארצות; 3) תולדות היהודים בפוזנא; 4) כרך סקירות היסטוריות, ובתוכו מאמריו על „הרחוב היהודי בלבוב", שנדפסו ב„חוויבלה" ועשו בזמנם רושם רב. אם נסכם את עבודותיו במשך 45 שנים נגיע למספר של 300 ספרים, מחקרים, מאמרים וסקירות.

לא בנקל הגיע בלבן בחייו למקומו זה. מימי נעוריו שבע תלאות ודרכו לא היתה סלולה לפניו, הן מבחינה חמרית והן מבחינה סוציאלית. מחמת עוניו הוכרח להפסיק את למודיו באוניברסיטה ולהורות בבתי־הספר העממיים של הברון הירש, לעמוד שם במלחמה עם המנהלים המתבוללים, וכשהצליח כבר לחזור ללבוב ולגמור את למודיו באוניברסיטה, החלה פרשה חדשה של תקלות והתנגשויות.

בלבן לא רצה להכנע לתביעות פוליטיות ולבגוד בדעותיו הציוניות. אף פעם לא עשה שום ויתור והדגיש תמיד את היותו בן לעם היהודי, אע"פ שיכול היה לקבל משרת פרופסור באוניברסיטה, אילו היה מוכן להצהיר על השתייכותו ללאום הפולני.

כל חייו היו מלאים מלחמה קשה ובכל זאת לא עזבתו האהבה לעבודה המדעית ולה הקדיש את כל זמנו במרץ וללא־ליאות.

בלבן היה פעיל גם בשדה החינוך העברי ופרק חייו זה מצטיין בהצלחות מרובות. הוא חינך מורים לרשת החינוך היהודי בפולין במשך עשרות שנים. ספר הלימוד שלו לתולדות ישראל בג' כרכים — המגיע עד סוף המאה הי"ח הוא אחד מן הטובים. כמוריה אקדמאי היה, אולי, בין החוקרים היהודים של הדור מלפני 1939, הראשון והיחידי שהצליח להעמיד אסכולה היסטורית.

בסמינריון שלו הושלמו יותר ממאה עבודות מדעיות ודיסרטציות ולכל אחת צורף כל החומר הארכיוני שנוצל בעבודה. ביחוד עובדו תולדותיהן של קהלות, כגון: זאמושץ, טיקוצ'ין, ברודי, אופאטוב, קולומיאה, פשמישל, לוצק, סאנדומיר, לובלין. ובכן — נושאים שונים מתולדות היהודים בפולין במאות ט"ז—י"ט. כל החומר רב הערך במיוחד היום, כשרוב הארכיונים הפולניים הושמדו, נמצא כיום בוארשה, ומי יודע אם ימצא ביום מן הימים את דרכו ארצה.

בלבן, ההיסטוריון־היוצר, ידע להדריך את תלמידיו, כי הוא בעצמו הבין את פשוטה של ההיסטוריה. במחקריו המונוגרפיים הרחיב לא רק את החומר ואת סיכומי־הידיעות אלא התווה את המורפו־לוגיה של תולדות היהודים בפולין, הבליט את בעיותיהם ותפקידיהם על יסודות מיתודיקה אירופאית והקים גשר בין ההיסטוריוגרפיה היהודית והמדע ההיסטורי בפולין. בעבודותיו האחרונות מורגשת תשוקתו להחיש את סיום מחקריו האנאליטיים, להתחיל בעיבוד החומר העשיר הצבור בידיו ולגשת לחבור ספר מרוכז ומקיף על תולדות יהודי פולין וחייהם. ברם, **לא כך רצה** הגורל המר.

ההיסטוריון הנאמן של יהדות פולין ולבוב נפל חלל יחד עם אחיו האהובים, שלתאור תולדותיהם הקדיש את עטו המזהיר, את לשד חייו.

היהודים בפולין וחוקר דברי־ימיהם — בחייהם ובמותם לא נפרדו.

בית־העלמין היהודי הישן בלבוב

מאת הרב ד״ר דוד כהנא, ס/אלוף

קרוב לודאי שמוצאו של בית־הקברות היהודי בלבוב הוא מתחילת המאה הי״ד ואפשר גם מסוף המאה הי״ג. לא ידוע עד היום, ולא נתגלו שום עקבות של בית־קברות יהודי אחר, לא בגבולותיה של לבוב העתיקה ולא בפרבריה. לפיכך יש להניח שמיום הווסדה של הקהלה היהודית בלבוב עד שנת 1855, ז״א עד סגירתו, שימש בית־העלמין הישן שע״י רחוב שפיטאלנה, בית־מועד לכל חי, לכל התושבים היהודים בלבוב, על שתי קהלותיה: בק״ק תוך־העיר, בפרבר קרקא, שהיא הקהלה העיקרית והראשונה ליהודי לבוב, ובק״ק דחוץ־לעיר, שהוקמה בזמן מאוחר יותר.

בפעם הראשונה מופיע בית־העלמין במיסמכים העירוניים של עירית לבוב בשנת 1414 [1]).

במיסמכים הנ״ל מדובר על בית־קברות יהודי הנמצא שם מזמן, והמהוה גבול של חלקת־שדה של נוצרי, הגר בשכנות לרובע־היהודים. מכיון שרחוב־היהודים מוזכר במיסמכים הרשמיים של עירית לבוב בפעם הראשונה רק בשנת 1383—84 [2]), וכי לא היה בית־קברות אחר לא בעיר עצמה ולא בסביבותיה, הרי השערת קיומו של בית־קברות יהודי בלבוב כבר בסוף המאה ה־13 מתקבלת על הדעת.

בית־הקברות בצורתו לפני השואה נמצא בשטח של מרובע, בין הרחובות רפפורטא — שפיטאלנא — מייזלשא—קליפארובסקא. מצד שפיטאלנא נמצא בית־חולים מיסודו של לאזארוס, בית־זקנים יהודי, מחסני ה„חברא קדישא״. אחרי הבנינים האלה משתרע יער עבות ובין סבכיו בוקעות אבנים אפורות, מצבות־קודש כפופות זו לזו מזוקן, ומספרן — כמה אלפים.

ראשיתו של בית־הקברות היתה מצער, כדוגמת הקהלה עצמה, אבל ברבות הימים, עם התפתחות הקהלה בתוך העיר ומחוצה לה, ובהעדר בית־קברות אחר גם בקהלות הקטנות אשר מסביב לעיר, היה הכרח דחוף להרחיבו. בכסף מלא קנו טובי־העיר מאת שכניהם הפולנים או הרותנים, כפי שמוכיחים מיסמכי קניות קרקעות בארכיון העירוני, חלקה אחרי חלקה עד שהגיעו לשטח זה.

בחלקו היה בית־הקברות מוקף גדר ובחלקו חומה. בשער הכניסה עמד אוהל, כאן ערכו את האזכרות, הספידו את הנפטרים, ומכאן יצאה הלוית המת. קשה לקבוע אם היה שם גם בית־כנסת כנהוג בעולם. בית־הכנסת, הנמצא ע״י רחוב שפיטאלנא, והנקרא „בית־עלמין שול״, נבנה רק במאה הי״ט. באמצע השטח בפרשת השבילים היה ה„פנתיאון״ היהודי. כאן מצאו את מנוחתם כבוד והובאו לקבר ישראל רבנים, ראשי־ישיבות ופרנסי הקהילות, גדולי ישראל ורבנים פרנסים משאר קהילות שנפטרו בלבוב. על דרך זו נהגו יהודי לבוב עד יום סגירתו של בית־העלמין הישן, ולפיכך נתרכזו מצבות של תקופות שונות במקום אחד: על יד מצבותיהם של נחמן בן יצחק ואשתו רויזה („די גילדענע רויזה״), מרדכי בן יצחק, פרנסי־הקהלה במאה הי״ז, עומדות מצבות של פרנסי־הקהלה מהמאה הי״ט, ע״י קברו של הרב יהושע פאלק מהמאה הי״ז, נטמן הרב ר׳ חיים כהן רפפורט מהמאה הי״ח. קבר הרב ר׳ יעקב אורנשטיין מהמאה הי״ט נמצא ע״י קברו של הרב אברהם כהן. ע״י הקבוצה הזאת נמצא קברם של האחים הקדושים רייצס, שמסרו נפשם על קידוש־השם בשנת 1728. הצפיפות במקום היתה גדולה מאד, ברבות הימים נמצא בית־הקברות כמעט במרכז העיר.

משערים, שבבית קברות זה קברו את מתיהם גם אנשי קהלת הקראים שעזבו את לבוב בסוף המאה הט״ו ויסדו קהלות חדשות בגליציה המזרחית, בהאליץ, דוידוב וקוקיזוב. זקני־לבוב היו מצביעים על רצועה צרה על־יד החומה של רחוב שפיטאלנא, שהיה מקום קבורת כת־הקראים. המקום היה ריק בלי מצבות, מלא שברי אבנים ומצבות מנופצות. השערה זו שמעתי גם מפי ד״ר אנניאש זאיונטשקובסקי, פרופ׳ האוני־

ברסיטה בוארשה, ראש עדת־הקראים בפולין אחרי מלחמת העולם השניה.

בית־הקברות היה מלא עצים ושיחים ונראה מרחוק כמין חורשה, את העצים נטעו כנראה בסוף המאה הט״ז, ורק במאה הי״ז גדלו והתפתחו עד שהאהילו בענפיהם ובעליהם את הקברים והשבילים, ואסור היה לכהנים להכנס לחורשה משום חשש אוהל־הטומאה. מעניין הפולמוס בין הרב ר׳ יעקב קאפיל בר׳ אשר הכהן אב״ד וראש מתיבתא דחוץ־לעיר (1620—1630) ובין גדולי ישראל בזמנו בענין זה [3].

כפי שהזכרתי, מוכיחה הטופוגרפיה שבית־הקברות היה כמעט במרכז־העיר ומסביב לו בתים וחצרות של נוצרים. פרופ׳ מאיר בלבן ז״ל יגע ומצא שבשנת 1588 הקיפו 63 בתים וחצרות נוצריים את בית־העלמין היהודי.

נשאלת השאלה, איך הגיעו הלויות היהודיות אל בית־הקברות דרך שכונת הנוצרים? הענין היה מסובך בימים ההם.

לפי כל הנתונים והחישובים אפשר לקבוע, כי הלויות מכל הכיוונים היו מוכרחות לעבור דרך שתי נקודות־סכנה: דרך ככר הדומיניקנים („פלאץ דומי־ניקאנסקי״) ודרך שער־קרקא („בראמא קראקאוו־סקא״). על־יד ככר־הדומיניקנים נפגשו הלויות לעתים בתהלוכות הכמרים ובשער־קרקא (בפנת הרחובות קראקובסקא — סקארבקובסקא), ישב המון פרוע מבני דלת־העם הנוצרית.

לדוגמה אביא שני מקרים: ביום ראשון, ב־10 באוגוסט 1631, חסם המון חוגג גדול את הדרך להלויה יהודית, שעברה את שער־קרקא, בדרכה לבית־העלמין. בראש ההמון עמדו שני תלמידי בית־הספר הדתי המטרופוליטני, יאן טשעך וכטניסלב ווישומודסקי, להם הצטרפו שוליות ובעלי־מלאכה שרדפו אחרי הלויה, השיגוה על־יד השער, התנפלו על המלווים והכו אותם מכות־רצח, שדדו והרסו את הבנינים שבשטח בית־העלמין. שוטרי העיר שמו קץ לשערוריה, תפשו את שני המנהיגים והאחרים ברחו על נפשם. המקרה השני קרה על־יד מרגש הדומיניקנים ב־26 במאי 1636, הלויה נפגשה בתהלוכה נוצרית והדבר הגיע לידי התנגשות בין הנוצרים והיהודים. הכומר, שהחזיק בידו את „לחם הקודש״, נדחף — כפי שמוסרת תלונה רשמית מצד הדומיניקנים — ע״י היהודים משתתפי הלויה. הנוצרים שלפו את חרבותיהם, רבים מן היהודים נפצעו בראשיהם, הרבה אזנים קוצצו ורבים

נשארו בעלי־מום לכל ימי חייהם. הבאתי את שני המקרים — שבודאי אינם יחידים — המציינים באופן ברור את הסבל וענויי היהודים בצאתם לבית־העלמין לחלק את הכבוד האחרון לקרוביהם שהלכו לעולמם.

מן המצבות של בית־הקברות ראוי לציין [4] במיוחד:

I.

1. מצבתו של יעקב בחור

יעקב בחור לו יה כ״ב אלול,
בכה אליל אף וחרונה
ויעקב הלך לדרכו חריף ושנגא
בן חמש עשרה למד וקרא ושנה
מה״ר הרבו לו כי שם טוב קנה
א״הר״ן נשא עליו נה״י וקינה
הוי בני הורה זיוה והדרה פנה
תנצב״ה

לפי מסורת אנשי לבוב, מצבתו של יעקב בחור היא המצבה העתיקה ביותר בבית־העלמין הישן.

הפרט על האותיות ק—ח מראה על התאריך ק״ח לאלף הששי, ז״א שנת 1348. סגנון המצבה מראה במידה מסויימת על רמה תורנית, וקשה להניח זאת. במחצית המאה הי״ד לא היו ישיבות בפולין ומבחינה תורנית היה המצב ירוד מאד. יתכן, שהיה עוד פרט או סימן, שסוחסטאבר לא הרגיש בו, או שנפל ונמחק מן המצבה במרוצת הזמן.

לעומת זאת נאמנה היא ללא ספק הכתובת של המצבה השניה מהמאה הי״ד, של

2. האשה מרים־מארישה

פה טמונה ישרת לב הצנועה
מ׳ מרים מארישה בת מו״ה שמואל
שנפטרה ביום א׳, ב׳ תמוז, ק״מ לאלף הששי.
תנצב״ה

ק״מ לאלף הששי, ז״א שנת 1378. אם נשווה את התאריך 1378 של מצבת מארישה בת שמואל ואת התאריך 1414 בו מופיע בפעם הראשונה במיסמכים הרשמיים של עירית לבוב, בית־הקברות היהודי ע״י רחוב שפיטאלנא, אפשר לקבוע בודאות שבית־העלמין הישן בלבוב נוסד בסוף המאה הי״ד.

אגב, השם מרים־מ א ר י ש ה אומר: דרשני, יש בו משום רמז על השפה המדוברת של יהודי לבוב בימים ההם — שהיתה, כנראה, לפני הגירת היהודים האשכנזיים שפה סלאווית.

3. מצבות האחים נחמן ומרדכי בני ר' יצחק

משפחת הנחמנים שלטה בקהלת לבוב במחצית השניה של המאה הט"ז ובתחילת המאה הי"ז.

אבי המשפחה יצחק בן נחמן — סוחר סיטוני, ראש ופרנס בקהלתו, בנה מכספו בית־כנסת בשנת שמ"ב (1582). החוקרים קוראים לו בית־כנסת נחמנ'ש, אבל בפי העם שגור השם „בית־כנסית ע"ש טורי־זהב" („די טורי־זהב שול") או „די גילדענע־רויז שול".

והנה נוסחת מצבותיהם:

א) מצבת ר' נחמן בן יצחק

הנה נהי אעורר כי פה נטמן צנצנת המן פאר־הזמן רועה נאמן איש קדוש נדיב ורחמן ה"ה האלוף הגדול מו"ה נחמן בן מו"ה יצחק מרא דארעא קדישא שר וטפסר וקצין וראש המדברים נגד מלכים קצינים ושרים, פיו ולשונו מדבר אבירים חכמה ותבונות תמימים וישרים, תורה לא נעדר ממנו כי הי' גדול בתורה בשם טוב תרים קרנו גמילות חסד הרבה מהונו עומדת לעד צדקת פזורנו וגם הכניס אורחים לביתו בזכות זה בצרור החיים תהא צרורה נשמתו אמן.

ב) מצבת ר' מרדכי בן יצחק

פה טמון תמים דעים הרב מוהר"ר מרדכי בן הרב הקצין מוהר"ר יצחק תורתו הגדולה עשה לחוק תמידין כסדרן גם פזר ממונו לקרובים ולרחוקים האלוף בתורה ראש ומנהיג הקהלה והמדינה עסק בצרכי צבור באמונה והעמיד ישיבות הקהלה כבראשונה טרח בפדיון שבויים כדת וכדין שלח מעותיו לעניי ארץ ישראל תמידין כסדרן התעסק בתענית זמן רב וגם נדב בית לבית החולים וגם נדב הכיפה שלו להרחיב הבית הכנסת שבנה הוא ואביו ואחיו ורב טובו אין לספרה הוא בנה בית אורחים ונדב ממון הרבה להכנסת כלה ואין לשער רב חסדו וצדקתו בזכות זה תהי נשמתו צרורה בצרור החיים ורוחו ונפשו תתלונן בצל שדי זכותו יעמוד לנו ולכל ישראל אמן.

נוסח המצבות מעיד על עסקנות ופעילות צבורית. ראוי לציין את היחס לארץ־ישראל: נחמן בן יצחק נקרא „מרא דארעא קדישא" ועל מרדכי בן יצחק נאמר שהוא „שלח מעותיו לעניי ארץ־ישראל". שניהם היו „נשיאי ארץ־הקודש", והם העבירו את הנדבות למקום המיועד להם. כידוע, מזמן קדום, נהגו לשלוח את הנדבות מכל פולין לעיר לבוב, בידי איש נאמן שקיבל את התואר „נשיא ארץ הקודש", כדי שיעבירן לארץ־ישראל.

ג) רוזה בת ר' יעקב — אשת נחמן בן יצחק

היתה מכונה בשם: „די גילדענע רויזה". השתתפה במאבק נגד החרמתו של בית־הכנסת שבנתה משפחת נחמנ'ש. עסקנית בעלת־מרץ. זר של אגדות נקשר סביב אשה זו [5]). וזה נוסח מצבתה:

פה טמונה אשה הגונה האלופה והגבירה מרת רוזה בת הרב ר' יעקב ביום ג' — ד' לירח האיתנים שצ"ה לפ"ק. על אלה אני בוכיה על כי הרבה בבת יעקב תאנייה ואנייה נפלה ממנו העטרה ונדחה ממנו תושיה ונשברו קני המנורה הטהורה כפתיריה ופרחיה אשה בכל אלה לא מצאתיה מלכים ראוה ושרים קמו והשתחווה.

תנצב"ה

נוסח המצבה מעיד שרוזה, אשת נחמן בן יצחק מתה מיתה טבעית בשנת שצ"ה, ז"א 1635, ואין בה שום רמז על רצח או מות על קידוש־השם. העדרו של הפסוק המקובל „ה' ינקום דמה" מסיר את הספקות שמקורן באגדה.

אהבתו והערצתו של ההמון הן שיצרו את האגדות עליה. יתכן, וזו דעתו של ד"ר יחזקאל קרו [6]), שבמשך הזמן החליפו את שמה של רוזה באשה אחרת, שנהרגה על קידוש־השם, באדיל מדרוהוביץ.

והרי נוסח מצבתה של

4. אדיל מדרוהוביץ

ביום ו' עש"ק כ"ז אלול ת"ע לפ"ק נדונה האישה הקדושה והטהורה והגבירה מ' אדיל בת הראש והמנהיג מוהר"ר משה קוקניש שם הגדול קידשה ומסרה נפשה בעד כל ישראל ד' ינקום את דמה ובזכות זה תנצב"ה.

אדיל בת משה קוקניש נדונה ונהרגה על קידוש השם בשנת 1710.

5. מצבת האחים הקדושים רייצס

וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ד' והבערה ללהב יצאה ולחלק איברים ולנתחה לנתחים הראש יהפדר לריח ניחוחים ומדת הדין עלינו מתוחה ביום טבוח ערב שבועות כי נטה צל ערב הושחר פנינו שנת פח"ת שוד ושבר למראה היינו, ויצאה אש ותאכל יסודותיהם ה"ה האחים הקדושים הרב המאור הגאון הגדול מורינו ורבינו מו"ה חיים ריש מתיבתא דשתי קהלות נזר ישראל ועטרה נהרג במיתה חמורה ונדקר במדקירה ואחיו הקטן פני

יהושא חפר הלבנה כמה שנים ישב בהענית מת בצמא ובנפש מרה הרב הגאון מו"ה יהושע בני מו"ה יצחק הלוי שמסרו נפשם לקדש השם המיוחד בגבורה וילכו שניהם בנורא שוה נשרפו במדורה ולא רצו שם הגדול והנורא להמירה ויצאה נשמתם בקדושה ובטהרה ואפרם אשר מוצל מאש שמו פה להטמינה והוא צבור ומונח כאפרו של יצחק תמיד לזכרה וכהרוגי מלכות עשרה בזכות זה תנצב"ה.

אדל מדרוהוביץ והאחים רייצס מזכירים באופן ברור את שיטת הרדיפות של האינקויזיציה בספרד. הארכיבישוף הלטיני בלבוב, שהיה יו"ר בית־הדין [ז] האינקויזיציוני של מחוז לבוב, דן למות גם את אדיל מדרוהוביץ וגם את האחים רייצס [ז]).

II. רבנים וראשי־ישיבות

א') אל נקמות יי הופיע ונקום נקמת דם עבדך השפוך נקמת מורינו, **מו"ה ריש מתיבתא נ"י הרב הגאון הקדוש והטהור מו"ה מנחם בן הרב מו"ה יצחק ז"ל** אשר קידש השם הגדול והנורא ומסר נפשו בעד קהל ישראל ונהרג במיתה חמורה וקשה בידי הפוחזים אשר נקהלו ביום השבת קידש ח' אייר תכ"ד פה לבוב בחוץ לעיר תהא נשמתו צרורה בצרור החיים וה' ינקום נקמת דמו במהרה וזכותו יעמוד לכל ישראל.

ב') אוי ואבוי כי נלקח בחטאנו ומת במיתה חמורה וקשה בידי ארורה מורינו מ"ה נ"י ריש מתיבתא **הגאון מוה' אליעזר בן מוה' אשר** אשר נהרג ע"י הפוחזים ביום השבת קודש ח' אייר תכ"ד פה ק"ק לבוב בחוץ לעיר בעבור שהרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים רבים לכן בזכות זה תהא צרורה נשמתו בצרור החיים יי הוא נחלתו וינוח על משכבו בשלום וה' ינקום דמו במהרה.

ג') נפלה עטרת ראשינו פאר דורינו הגאון מ"ה נ"י מה' **שמשון בהרב מוה' בצלאל** אשר נהרג במיתה חמורה וקשה ביום השבת קודש חי"ת אייר בחוץ לעיר פה לבוב בעבור שהרביץ תורה בישראל והי' אב"ד וריש מתיבתא בכמה קהילות חשובות וספונות לכן בעל הרחמים יסתירו בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתו יי הוא נחלתו וינקום נקמת דמו במהרה.

ד') נחשכו עינינו ונלקח מאתנו בחטאינו **מ"ה ריש מתיבתא נ"י הגאון מוה' יצחק במוהר"ר שמואל** אשר קידש השם המיוחד ומסר נפשו בעד דת ה' ובעד תורתינו הקדושה ונהרג בידי ארירה ע"י הפוחזים אשר נקהלו ביום השבת קודש ח' אייר תכ"ד לפ"ק פה לבוב בחוץ לעיר תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

ה') פה נטמן הגאון ר"מ מ"ה נ"י **מוהר"ר מאשקא בהרב מוה' חיים ז"ל**, אשר קידש השם ומסר נפשו להריגה ונהרג במיתה חמורה וקשה ביום השבת קודש ח' אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיר בעבור שהרביץ תורה בישראל לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

ו') פה טמון נרתיק התורה וכלי חמדתינו הקדוש והטהור הגאון החכם המופלג **מ"ה נ"י מוה' מרדכי בהרב ר' שלמה ריש מתיבתא** בעבור שקידש השם הגדול ומסר נפשו ונהרג במיתה חמורה ביום השבת קודש ח' אייר תכ"ד לפ"ק בק"ק לבוב מחוץ לעיר לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה אמן.

ז') אוי ואוי שוד ושבר לנו כי אבדנו כלי חמדתנו פארינו ויופינו ותפארתנו אל נקמות ה' נקום דם עבדיך נפש מורינו ורבינו הגאון הגדול **מוה' אהרן יחיאל במוהר"ר יוסף הי' ריש מתיבתא ודיין מצויין** הדן דין אמת לאמיתו רך בשנים ואב בחכמה ונהרג במיתות חמורות בארבע מיתות ונשפך דמו כדם פר ארץ ארץ אל תכסה דמו, נהרג במיתות חמורות בסקילה שריפה הרג וחנק בשבת קודש ח' אייר תכ"ד לכן בעל הרחמים יסתירו בסתר כנפיו לעולמים ויעלה לזכרון כאפרו של יצחק וכהרוגי מלכות עשרה תנצב"ה.

ח') אל נקמות ה' הופיע ינקום נקמת דם עבדיך השפוך כי נתאספו אנשי בליעל והרגו באף ובחימה **הגאון הקדוש והטהור פארנו ותפארתנו הדיין הגדול וריש בי' דינא מוה' יהודה ליב במוהר"ר שמואל כהן צדק מרגליות הי' אב"ד ב"ק פרעמישלאן ופה נהג נשיאותו ברמה** והרביץ תורה בישראל ויגע בתורה כארי יומם ולילה אוי פה המתגבר בתורה נקנסה עליו מיתה קשה וחמורה לכן בעל הרחמים יסתירו בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתו ה' הוא נחלתו וינוח על משכבו וינקום ה' נקמת דמו במהרה זכותו יעמוד לכל ישראל.

ט') **בני הט"ז** (טורי זהב)

אל עליון הרם על כל רמים נקום נקמת דם עבדיך השפוך נפש האחים הנאהבים והנעימים האחד המיוחד ארי שבחבורה האלוף המופלג מוהר"ר **מרדכי**

והשני הרב המופלג החסיד **מוה' שלמה בני הרב הגדול מוהר"ר דוד דח"ל** היו עוסקים בתורה יומם ולילה (שתי שורות נמחקו) לכן אל נקמות נקם נקמת דמם במהרה בזכות זה תנצב"ה.

י') **מצבת הגאון צבי הירש אשכנזי בעל „חכם צבי"**

בירח זיו ניטל זיו התורה, ויצאה ממנה כל הדרה בימי ביכורי ענבים בטל האשכול, ומתה פרישות וטהרה, נגנזה האווה, בוצינא קדישא דנהורא, עמורא רנורא חד בדרא, מה לרור שאבר מנהיגו קברניט של מלאכים שר הבירה אדונינו מורינו ורבינו הרב המובהק הגאון הגדול החסיד המפורסם כמוהר"ר צבי הירש בהרב המובהק מוהר"ר יעקב הלא הוא אשר הופיע אור תורתו בק"ק אמשטרדם ובק"ק המבורג ונתקבל לאב"ד ור"מ דק"ק לבוב עד הגליל עלה אל ר' בליל יום ב' רר"ח אייר ה'תע"ח.

מעברה השני של המצבה: **נשאר הרור יתום** לא הניח כמותו בחכמה וביראת ה' טהורה אסכילי־תיקא דאורייתא, ממנו היתה הוראה יוצא לעולם בהלכה ברורה, וחיבר ספרי שו"ת וחידושים גפ"ת וטורים מאירים כספידים ואבן יקרה הפליא להתחכם, באלהיות מקובל גדול ונורא, שר צבא ד' לשמור את דרך האמונה נחלץ חושים ונפשו למות הערה, עמד בפרצת הדת לבצר חומת מעוזה ולגדור גדרה הוא מרומים ישכון בנוה שלום ינוח על משכבו ובה' אלהיו תהי נפשו קשורה ורוחו בג"ע העליון שמורה ונשמתו בצרור החיים.

III. מנהיגי הקהלה

י"א) פה נטמן הקדוש והטהור הראש והמנהיג מדינה **מוהר"ר שמואל בהרב מוה' יהודה** בעבור שנידון במיתה קשה ונהרג בידי ארורה ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיר תנצב"ה. וה' ינקום נקמתו במהרה.

י"ב־י"ג) פה טמון הקדוש והטהור **הפרנס והמנהיג הראש הקצין והנגיד מוה' שלמה בהגאון מוה' שמואל** בעבור שנידון במיתה קשה ונהרג בידי ארורה ביום השבת קודש חית אייר תכ"ר לפ"ק לבוב בחוץ לעיר תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

ובנו הקדוש והטהור **אברהם בן הקדוש מוה' שלמה** אשר מסר נפשו ונהרג ג"כ ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיד תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

י"ד) פה טמון תמים רעים הקדוש והטהור **הראש והמנהיג מדינה הרב החכם המופלג הנגיד מוה' מרדכי בהגאון מוה' יחיאל הכהן** שמסר נפשו בעד קדושת השם המיוחד והנורא בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה אמן.

ט"ו) פה נטמן הקדוש והטהור גברא רבא ויקירא **גבאי צדקה בבהכ"נ החדשה חוץ לעיר מהור"ר דוד במהור"ר דניאל** בעבור שמסר נפשו על קדושת השם המיוחד ונהרג במיתות קשות בידי ארורה ע"י הפוחזים ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק בחוץ לעיר לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

ט"ז) ושמואל הי' עובד את ה' באהבה וביראה משרת פני הקודש והכין לבו מול קדשי הקרשים ופני מנורה הטהורה וכיון לבו בתפלתו עתה פתאום נקנסה עליו מיתה קשה וחמורה ונהרג בתוך תפלתו בידי ארורה בשבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק ה"ה **התורני המופלג מוהר"ר שמואל במהור"ר יוסף חיות** היה ש"ץ דחוץ לעיר וכיבד ה' מגרונו לכן ה' ינקום דמו במהרה ויצרור בצריר החיים את נשמתו וינוח על משכבו בשלום.

IV. קדושים

י"ז) פה נטמן היניק והחכים המופלג הקדוש והטהור **מוה' יהודה בן הגאון מו' שלמה ז"ל** אשר מסר נפשו ונהרג במיתה קשה ע"י הפוחזים הארורים ביום השבת קודש חית אייר פה לבוב בחוץ לעיר לכן בזכות זה תהא נפשו צרורה בצרור החיים עם נשמתם של אברהם יצחק ויעקב ועם הרוגי מלוכה עשרה וה' ינקום נקמת דמו.

י"ח) אל נקמות ה' נקום נקמת דם עבדך השפוך ונקום נקמת **מורינו הגאון מוהר"ר נחמן במהו"ר שלמה** ז"ל אשר מסר נפשו על קדושת השם ונהרג פה לבוב ביום השבת קודש ח' אייר ע"י הפוחזים הארורים לכן בזכות זה תנצב"ה.

י"ט) פה טמון תמים דעים ה"ה הקדוש והטהור **מוה' יעקב ז"ל** אשר מסר נפשו על קדושת שמו המיוחד ביום השבת חית אייר הכ"ר לפ"ק לבוב לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו.

כ') פה טמון הקרוש והטהור **מוה' מאיר בן מוה' מאיר בן מהו' מנחם חזן הלוי** בעבור שנהרג במיתה חמורה ומסר נפשו על קדושת השם ביום השבת חית אייר תכ"ד תנצב"ה וה י'נקום נקמת דמו.

כ"א) פה נטמן הקדוש והטהור **מוה' יצחק במוהר"ר יעקב** אשר נשפך דמו כדם פר ונהרג במיתה חמורה וקשה ביום השבת קודש בחית אייר לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו.

כ"ב) פה נטמן ה"ה הקדוש והטהור **מוהר"ר יהודה במוה' שמואל** אשר מסר נפשו ונהרג על קדושת השם ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

כ"ג־כ"ד) פה נקבר ונאסף הקדוש והטהור **מוה' אליעזר במוה' שמואל** אשר מסר נפשו ונהרג במיתה קשה ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד הי' למערכת עצים ואש תנצב"ה יה' ינקום נקמת דמו במהרה, ואחיו הקדוש והטהור מוה' שלמה במהור"ר שמואל אשר מסר נפשו ונהרג ביום השבת קודש חית אייר תנצב"ה.

כ"ה) פה נקבר ונאסף גוף צדיק הקדוש והטהור מוה' **עוזר בן מוהר"ר שלמה** אשר מסר נפשו ונהרג בידי ארורה על ידי הפוחזים ביום שבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק בלבוב בחוץ לעיר לכן בזכות זה ה' ינקום נקמת דמו ויצרור בצרור החיים את נשמתו.

כ"ו) פה נטמן הקדוש והטהור **מוה' שמעון במוהר"ר מאיר** בעבור שמסר נפשו להריגה על קדושת השם ונהרג בידי אדורה ביום שבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק בלבוב תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו במהרה.

כ"ז) פה נטמן הקדוש והטהור **מוהר"ר משה במוהר"ר שלום** בעבור שמסר נפשו בעד קדושת השם המיוחד והנודא ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק פה לבוב בחוץ לעיר ונהרג במיתה חמורה וקשה לכן בזכות זה תהא נפשו צרירה בצרור החיים וה' ינקום נקמתו.

כ"ח־כ"ט) פה נקבר ונאסף הקדוש והטהור **מוהר"ר יצחק במהור"ר יעקב** שמסר נפשו וקידש השם הגדול במורא ונהרג בידי ארודה ביום השבת חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב, לכן בזכות זה תנצב"ה. ואחיו הקדוש וטהור מוה' זכריה בן מוה' יעקב אשד מסר נפשו וקידש השם המיוחד ונשפך דמו כדם פר. לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמם במהרה.

ל') פה נטמן הקדוש והטהור **מוה' אליעזר במוה' אביגדור** בעבור שקידש השם הגדול והנורא ומסר נפשו להריגה ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמתו.

ל"א) פה טמון תמים דעים הולך תמים ופועל צדק הקדוש והטהור **מוה' חיים במהור"ר משה הלוי** שמסר נפשו ונהרג על קדושת השם ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיר תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו.

ל"ב) פה נטמן הקדוש והטהור **מוה' משה במוהר"ר אברהם** בעבור שמסר נפשו להריגה בעד ק'ושת השם ביום שבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב ונהרג במיתה קשה וחמורה בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמת דמו.

ל"ג) פה נטמן הקדוש והטהור **מוה' ברוך במוה' מרדכי** בעבור שמסר נפשו ונהרג בידי ארורה ע"י הפוחזים בשבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיר תנצב"ה וה' ינקום נקמתו.

ל"ד) פה נקבר ונאסף גוף צדיק הקדוש והטהור **מוהר"ר שלום במוהר"ר ניסן** בעבוד שמסר נפשו על קדושת השם באהבה ובמודא ונהרג בידי ארודה ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לכן בזכות זה יצרור ה' את נשמתו בצדור החיים וינוח על משכבו בשלום וה' ינקום נקמת דמו.

ל"ה) פה נקבר ונאסף גוף צדיק הקדוש והטהור **מוהר"ר יצחק במוהר"ר יעקב** אשר מסר נפשו ונהרג במיתה חמודה וקשה על קדושת השם המיוחד והנורא ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיר לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמתו.

ל"ו) פה טמון תמים דעים ה"ה הקדוש והטהור **מוה' עזריאל במוהר"ר אביגדור** שמסר נפשו על קדושת השם המיוחד ונהרג במיתה חמורה וקשה ביום השבת חית אייר תכ"ד לפ"ק פה לבוב בחוץ לעיר ע"י הפוחזים הארורים לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמתו.

ל"ז) פה נקבר ונאסף גוף צדיק הקדוש והטהור גבדא דבא הרב **מוהר"ר שמעון במוהר"ר מאיר** בעבר שמסר נפשו על קדושת השם ונהרג בידי ארורה ע"י הפוחזים ביום חית אייר תכ"ד לפ"ק לבוב בחוץ לעיר לכן בזכות זה תנצב"ה וה' ינקום נקמתו.

ל"ח) פה טמון גוף קדוש ה"ה הרב הקדוש והטהור **מוה' אליעזר במוהר"ר ראובן הכהן** בעבור שמסר נפשו על קדושת השם המיוחד ונידון במיתות חמורות ונשרף גופו במדורה ביום עברה ביום השבת

קודש יערכנו בחית אייר תכ"ד לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמתו ויעלה זכרונו באפרו של יצחק וכהרוגי מלכות עשרה וה' ינקום נקמת דמו ודם עבדיו השפוך כריח ניחוח אמן.

ל"ט) אל נקמות הלובש בגדי נקם נקום נקמת דם עבדיך השפוך אשר נשפך דמם כמים על האי גדיא זעירתא היניק וחכים חכו ממתקים ממשפחת גדולים וספונים מתמיד היה בלימודו בפילפולא חריפא בהויות דאביי ורבא לבו פתוח כפתחו של אולם היה מתגבר בתורה כאוי ולביא הנהגתו היה כבן שבעים שנה יגע בתורה מה שלא יגע תלמיד בן מאה ועליו נאמר מתוקה שנת העובד אם מעט כו' והשיבע לעשיר בעשירי תורה הכתוב מדבר נהרג בידי ארורה ביום השבת קודש חית אייר תכ"ד פה לבוב בחוץ לעיר **מוהר"ר דוד בר' יצחק נחמיש** אשר נהרג בימי בחוריו בעטו של נחש בזכות זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים אמן.

מ') הביטו אל צור חוצבתו סימן לציון מערתו הציב וירה אבן פנה מצבת קבורת ווי להאי שיפורא דבלי בארעה ארזא דבי רב וקרא הרבה ושנה הרבה בר חמשה עשר שנים. ה"ה החריף ובקי **כמר חיים במוהר"ר ברוך** נהרג בידי ארורה הפוחזים ואנשי בליעל לכן בעל הרחמים יסתיר בצרור החיים את נשמתו ואל נקמות ינקום נקמת דמו ה' הוא נחלתו וינוח על משכבו בשלום.

הרוגי י', י"א אייר תכ"ד

מ"א) נחשכו עינינו ונלקח מאתנו מחמדינו אור צבי אשר נהרג ונדקר במיתה חמירה ה"ה הגאון האלוף בתורה ובחסידות ובקדושה ובטהרה וספרא רבא דישראל ודיין המצויין פה עיר לבוב **מו"ה צבי הירש במוהר"ר אברהם כ"ץ** בעשרה לחודש אייר תכ"ד לפ"ק לכן בעל הרחמים יסתירו בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתו ה' הוא נחלתו וינקום דמו ודם הקדושים במהרה תנצב"ה.

מ"ב) ויגוע אברהם ויאסף אל עמיו בלא עת ומשפט המשפט לאלהים אל נקמות ה' קנא ונוקם נקום נקמת דם עבדיך השפוך אשר נאספו אנשי בליעל והרגו ודקרו אלופינו וקדושינו האלוף הגדול בתורה וביראה והרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה ה"ה **הדיין וריש מתיבתא מוהר"ר אברהם במוהר"ר שלמה** היה חסיד גדול ושפך שיחו ותפלתו ברמ"ח אבריו וקולו ערב כשוררי הלוים בבית המקדש ומסר נפשו באהבת השם ויראתו וקידש שמו הגדול נהרג ביום יא' אייר תכ"ד בתוך העיר לבוב לכן יהא מיתתו מכפרת על כל ישראל בכלל וה' ינקום דמו תנצב"ה.

הרוגי י"ג—י"ד אייר תכ"ד

מ"ג־מ"ד) אל קנא ונוקם הלובש בגדי נקם... אל ה' הנוקם נקם נקמת דם עבדיך השפוך אשר נשפך דמם כמים אשר נתאספו אנשי בליעל והרגו ביג' לחודש אייר שנת תכ"ד בבתיהם על עריסותיהם ה"ה האלוף מנורה הטהורה הגדול בתורה הקדוש והטהור גאונינו ופארינו **מוה' אהרן במוה' לפידות** והי' יושב כל ימיו באוהל של תורה ולמד והעמיד תלמידים רבים והי' דיין הגדול והמצויין והי' חסיד גדול ועבד ה' בכל לבב ונפשו ותפלתו הי' ברמ"ח אבריו קידש השם הגדול והנורא ואשתו הצנועה והחסידה הקדושה והטהורה **מרת רייזל בת מוהר"ר יעקב ז"ל** וה' ינקום דמם במהרה בזכות זה תנצב"ה.

מ"ה־מ"ו) אל נקמות ה' נקום נקמת דם עבדיך השפוך וינקום נקמת דם הקדושים שמסרו נפשם על קדושת השם המיוחד והנורא כי אוי ואבוי אנשי אמנה אבדו ואין מי עומד בפרץ וגודר גדר הני תרי אחי המופלגים הקדושים הטהורים החסידים גדולים בתורה ובקדושה מוהר"ר יצחק ומוהר"ר אליעזר בני האלוף הגאון מוה' אלי' ר"ש היו יושבים באהלי של תורה ולומדים עם תלמידים שיעורים כסדרן והיו חריפים ושנונים אוי כי נהרגו בידי ארורה במיתות חמורות ביום י"ד אייר תכ"ד וה' ינקם דמם במהרה יצרור בצרור החיים את נשמתם ה' הוא נחלתם וינוחו על משכבותם בשלום.

הרוגי כ' סיון תכ"ד

מ"ז) שאו קינה ויללה על אילנא דחיים איך נגדע במיעוט שנים הללו כי פרי קודש עץ חיים למאכל והמישותו היה גדול מאד בתורה עמל ויגע בתורה כתלמיד בן מאה שנים פתאום נקנסה עליו מיתה קשה וחמורה ה"ה הרב הגדול החכם המופלג **מוהר"ר חיים בהרב מוהר"ר מרדכי** נהרג ביום כ' סיון תכ"ד לפ"ק וה' ינקום דמו ויצרור בצרור החיים את נשמתו וינוח על משכבו בשלום אמן.

מ"ח) על זה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו כי הפליא יי את מכותינו ולוקח מאתנו נ"ר ראשינו עטרת תפארתינו **מ"ה הגאון מו"ה אברהם בן האלוף הגאון מוה' יוסף כ"ץ ריש מתיבתא בק"ק קאלמייא** נאסף בחטאינו ונהרג במיתה חמורה בידי ארורה וקידש השם המיוחד במורא

לכן בעל הרחמים יסתירו בסתר כנפיו לעולמים
וינקום נקמת דמיו במהרה כי הרביץ תורה בישראל
והעמיד תלמידים הרבה תנצב"ה.

הקדושים של תוך־העיר לא נזכרו בספרו של גבריאל סוחסטאבר, מלבד הקדוש חיים בן מרדכי שנהרג בכ' סיון תכ"ד. כנראה, שהובאו לקבר־ישראל בשטח אחר בבית־הקברות, שלא נודע מקומו.

הקשוטים והסמלים

המצבות בבית־העלמין העתיק בלבוב, כיצירות אמנות־דתית, המיועדות לשמש זכרון דורות, מצטיינות בעושר קישוטי רב, באורנמנטיקה מגוונת, רבת צורות ורמזים.

הן בנויות לרוב אבן זקופה שבחלקה העליון צורת חצי־מעגל או משולש. האבן הנפוצה כאן היא אבן־החול („זאנדשטיין"). יש מצבות שהאורנמנטיקה משמשת בהן בעיקר האפיטפיון, המוטיבים מזכירים כאן את קישוטי הפרוכיות העתיקות עם שני עמודים בצדדים. נושאים מעולם החי והצומח או מעולם הסמלים מופיעים בדרך כלל בשטח המעוגל או המשולש, אך גם בשטח המסגרת.

מבין הסמלים הידועים והנפוצים בין יהודי פולין גלופים על המצבות בבית־העלמין הישן בלבוב: נשיאת־כפים של כהן — סימן לקבר כהן; כיור, כד או כלי־נגינה — סימן לקבר לויים; קופסת־צדקה — על קבר־נדבן; קלף פרוש עם נוצת־אווזים — סימן לקברו של סופר סת"ם; ארי על קברו של „אריה־ליב"; צבי על קברו של „הירש", מנורה או נרות דולקים על קברה של אשה צנועה; עץ שנגדע — סימן לעלם שמת בדמי־ימיו; כתר־תורה על קברו של תלמיד־חכם ספר פתוח ועליו חרות שם החיבור — סימן לגדול בישראל ומחבר־ספרים; ארון־קודש פתוח ועליו כתר־תורה — סימן לרב וראש־ישיבה.

מלבד הסמלים הידועים הנ"ל מצויה בבית־העלמין העתיק בלבוב מוטיביקה הראלדית מיוחדת במינה: ציורי דגים מקשטים את מצבותיהם של משפחת קיקניש *), המתיחסים לצאצאי יונה הנביא, ואשר בחלקה הליון של המצבה, בחצי־העיגול או במשולש נחרת ציור נפלא של שני דגים.

והרי כמה מצבות לדוגמה:

א) לוי בן יצחק קיקניש

אראלים אחזו בארון הקודש נצחו אראלים את המצוקים ונלקח מאתנו נזר ראשינו עטרת ישראל האלוף הגאון עין הגולה מו"ה לוי בהגאון מו"ה יעקב קיקניש מגזע יונה הנביא אב"ד וריש מתיבתא דפה לבוב אוי נא כי אבדנו אבידת צדיק אשר **עשה** משפט וצדקה בישראל והרביץ תורה בישראל **והעמיד** תלמידים רבים ווי להאי שופרא דבלי בארעא בזכות זה תנצב"ה

נפטר ביום א' דחג הפסח רס"ג לפ"ק

מצבה מענינת, לפי סוחסטאבר, ולצערנו אין לנו מקור אחד — היא מצבה עתיקה וראשונה של רב דשמי, ששימש כאב בית־דין וראש־מתיבתא **דפה** לבוב בשנת רס"ג לאלף הששי, ז"א בשנת 1503 למספרם, לפי נוסח המצבה הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה. יש לשער, שהוא היה מן הפליטים שהגיעו מהמערב והביאו עמם ידיעות עמוקות בתלמוד והניחו את היסוד ללימוד התורה בפולין. נתן דמביצר כותב בספרו „כלילת יופי" (ח"א, קרקא, תרמ"ח, דף ל"ז ול"ח): „והן לא נכחד קושט אמרים שגם קודם הגאון מהר"ך ז"ל (קלמן מוידמייזא) עוד באמצע המאה השלישית כבר מצאנו שהיה בלבוב ר"מ ואב"ד האלוף מו"ה לוי בהגאון מו"ה **יעקב** קיקניש ז"ל שהיה נקרא בשם ר' לוי **הרופא** **ונפטר** ביום א' דחג הפסח שנת רס"ג לפ"ק ואולם הרב הזה לא נזכר כלל בשום מקום ולא נודע שמו בפוסקים, כמו הגאון מו"ה קלמן ז"ל אשר שמו נודע **בכל** תפוצות ישראל".

ב) אברהם בן יחיאל מקולוניא

(בראש המצבה שני דגים)

ואברהם שב למקומו וד' כרת את אברהם ברית לאמר צדיק זה בא לבית מלוני הוא אברהם בצדקתו מתחילתו ועד סופו עליונים ששו קרבתו תחתונים בכו פרידתו הי' שש ועושה צדק ומשפט ה"ה האלוף הגדול בתורה מו"ה אברהם מקולוניה בן מו"ה יחיאל דיין הגדול דפה אשר הי' ממגורשי פורטוגאל ומחסידי פרובינציא ומגזע יונה הנביא עשה משפטים ישרים והרביץ תורה כל הימים וישב באהל של תורה ולמד עם ישיבתו הרמתה ועלה למרום ביום א' דחג הסוכות רפ"ב לפ"ק בזכות זה תנצב"ה.

אברהם בן יחיאל מקולוניה „ממגורשי פורטוגאל ומחסידי פרובינציה" גם הוא הגיע ללבוב מן המערב, יסד ישיבות והעלה את ידיעת התלמוד בפולין למדרגתה של צרפת בימי בעלי התוספות. מת בשנת רפ"ב — 1522.

ג) יוחנן ברוך בן שמחה־רופא

והנה אימה חשיכה גדולה נפלה עלינו ביום ניטל

עטרה מראשינו אדונינו אבינו החכם הגדול אתו היתה ברית התורה והמצוות כבוד שמו מוה״ר יוחנן ברוך מיונה הרופא מומחה במהו״ר שמחה נפטר יד׳ סיון תכ״ט לפ״ק תנצב״ה.

ד) שמחה מנחם בן יוחנן ברוך־רופא

נטמן פה הרב הראש והנגיד בישראל הקצין המפורסם בדור הרופא המומחה לרבים ידו פתוחה לעניים ודלים גבאי צדקה ומרא דאתרא ירושלים ה״ה השר מו״ה שמחה מנחם במו״ה יוחנן ברוך מיונה זצלל״ה תנצב״ה

ה) אליעזר בן יוחנן ברוך־רופא (ס׳, ג)

נאסף בדמי ימיו ה״ה הרופא מומחה לרבים מו״ה אליעזר במו״ה יוחנן ברוך מיונה... נפטר ביום ר״ח אלול תל״ב לפ״ק.

משפחת הרופאים יוחנן ברוך ושני בניו שמחה מנחם ואליעזר „די־יונה״ היתה משפחה ידועה ומיוחסת שפעלה הרבה לטובת אחיהם בפולין בסוף המאה הי״ז. כל גדולי הדור, הט״ז ואחרים, מזכירים אותם לשבח ומציינים את עבודתם המסורה לטובת אחיהם. במיוחד מזכירים את שמחה מנחם (עמנואל) הנקרא בפי העם „שמחה דוקטור״, שהיה רופא השולטן ואחר־כך עד 1696 רופא המלך הפולני יאן סוביסקי. הוא תרם בשנת 1689 מזכרת נאה לבית־הכנסת ע״ש „טורי זהב״ בתוך־העיר, מנורה גדולה ויפה מברונזה, מלאכת־יד של אומן בברסלוי, ששמו היה חקוק עליה [בשנת 1942, כשהחריבו הנאצים ימ״ש את בית־הכנסת הנ״ל הוציאו גם את המנורה]. ד״ר שמחה מנחם היה פעמים נשיא ועד ארבע־ארצות, בשנים 1697—1702.

הבאתי לדוגמה כמה מצבות ממשפחת קיקניש „מצאצאי יונה הנביא״, שכמעט על כל אחת חרותים שני הדגים.

ג. סוחסטאבר וגם החוקר כרמולי בספרו „העורבים ובני היונה״ משתדלים להוכיח שכולם מגזע יונה הנביא הם, כראיה לכך הם מביאים את ענין הדגים (דג יונה) על מצבותיהם, את השם קיקניש — שהוא כאילו נגזר מ„קקיון דיונה״. מבחינה מדעית קשה להתיחס ברצינות להשערה זו.

מכיון שרוב בני המשפחה הזאת העתיקים, מהמאה הט״ז, הם רופאים לפי מקצועם יש מקום לשער שהדגים על מצבותיהם שמשו כעין סמל משפחתי־הראלדי, שנהפך במרוצת הזמן גם לסמל מקצועי, והוא הדין בנוגע לעורבים על מצבותיהם של בני משפחת רפפורט.

ואשר לשם קיקניש עצמו — לא מצאתי לו פתרון מתאים. השערתו של ד״ר יחזקאל קרו בספרו „קורות היהודים בלבוב״ (עמ׳ 178), שהשם קיקניש נגזר משם אשה קיקה כדוגמת רייצלש מרייצה, חנהלש מחנה, פריידלש מפריידה — אינה נראית לי. לפיה צריך היה שם משפחתם להיות „קיקלס״ ולא „קיקניש״. לדעתי הביאו אתם ראשוני משפחת קיקניש את השם לפולין מן המערב ויש לחפש את פירושו בארץ מוצאם.

המקור היחידי שאפשר לשאוב ידיעות על תולדות בית־העלמין הישן בלבוב הוא ספרו של ג. סוחסטאבר „מצבות קודש״, חוברות שהופיעו בלבוב בשנות 1860, 1863, 1865, 1869, ואין בהן גישה מדעית. בלי לדעת כיצד לגשת למחקר מדעי מקורי העתיק סוחסטאבר את הנוסח של המצבות השונות, בשילוב מעשיות, דרשות והספדים. ספרו הוא מעשה־חובב, כיהודי מלבוב אשר עברה וזכרון גדולי־הדור של עיר מולדתו קרובים ללבו. לצערנו הרב לא תמיד אפשר לסמוך עליו, כיד הדמיון הטובה עליו הוסיף, החסיר ושיבש דברים מבלי לדעת ולהרגיש שזו היא שגיאה וסילוף. אע״פ שלא ידע מחקר היסטורי עשה סוחסטאבר עבודה עצומה וחשובה מאד. בובר, קרו, בלבן וראובן מרגליות, כולם מצביעים על שגיאותיו וסילופיו, על לקויים בעבודתו — ובכל זאת כולם מסתמכים עליו. עם כל שגיאותיו, הוא המקור היחידי שנשאר לנו לפליטה, המכיל ידיעות על בית־העלמין העתיק בלבוב. בובר מוסר בהקדמתו לספרו „אנשי שם״ שהוא מקדיש את כל ההכנסה של הספר להקמת ועדה מיוחדת שתטפל בהעתקת נוסחאות של מצבות בית־העלמין העתיק. ועד הקהלה בלבוב החליט לא פעם להוציא לפועל את רעיונו של שלמה בובר ואף קבע תקציב מיוחד לצורך זה, אך הדבר לא הצליח. באחרונה החליט ה„יודנראט״ בלבוב, בינואר 1942, לטפל בהעתקת המצבות, מפני שהגרמנים כבר התחילו בהריסת בית־העלמין. הוקמה ועדה משותפת מבין נציגי המחלקה לעניני־דת והמחלקה לעניני־תרבות, שהתחילה לטפל בפעולה בכל הרצינות. העבודה נמשכה לסירוגין עד האקציה הגדולה המפורסמת של אוגוסט 1942. בסתיו 1942 התחילו הגרמנים להרוס את בית־העלמין בדיקנותם הידועה, חלק מהמצבות הובא למחנה הריכוז ברחוב יאנבסקה וחלקן לרחוב קאדצקא, לבית־הספר של הקאדטים לשעבר. בשני המקומות רצפו אסירים יהודים, הנדונים למות, את הרחובות במצבות העתיקות. ואני הגבר ראה עוני בשבט עברתו, בהיותי אסיר במחנה הריכוז ברחוב

יאנובסקה, עסקתי במו ידי בריצוף המרצפות ברחוב קאדצקה. מה היה גורלם של המסמכים שאספה הועדה להעתקת המצבות לא ידוע לי, ודאי נספו יחד עם יהודי לבוב האחרונים בימי חיסול הגטו, ב־5 ביוני 1943, וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

ביבליוגרפיה

א. עברית

גבריאל סוחסטאבר: „מצבת קודש", לבוב 1860—1869.

שלמה בובר: „אנשי שם", קרקא 1903.

נתן דמביצר: „כלילת יופי", קרקא 1893, חלק א'.

צבי קארל: „לבוב" (ערים ואמהות בישראל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ו).

הרב ראובן מרגליות: „לתולדות אנשי שם"... תדפיס מ„סיני" כרך כ"ו—ל"א, תש"י—"שי"ב, ירושלים. הוצאת מוסד הרב קוק.

ב. לועזית

נדפס ב: Aleksander Czolowski: Pomniki dziejowe Lwowa, t. III.

Aleksander Czolowski: Naijstarsza ksiega miejska.

M. Balaban: Zydzi lwowscy na przelomie XVI i XVII wieku. Lwów 1906.

J. Caro: Geschichte d. Juden i Lemberg, Kraków 1894.

הערות

1) Aleksander Czolowski: Pomniki dziejowe Lwowa t. III.
Zubrzycki: Kronika miasta Lwowa.

2) Czolowski: Najstarsza ksiega miasta Lwowa

3) בשנת ש"פ (1620) הלך בחודש אלול לבית־הקברות לומר שם תחינות, ובבואו שמה, ראה והנה הרבה אילנות נטועים שם וענפיהם סמוכים זה לזה באופן שמהווים סוכה ממש וקצתם מאהילים על קברים. על כן אסור לכהנים לכנוס תחת צל האילנות האלה, באשר הם מהווים אוהל הטומאה. באותה שעה ישבו שם הגבאים, שקיבצו מעות לעוורים, וכשהעיר להם על זאת, אמרו לו, שר' יהושע וולך בעל הסמ"ע, שהיה כהן, היה עובר תחת ענפי האילנות ולא עלה שום חשש על לבו. הדבר גרם לפולמוס, שהשתתפו בו בעל „איתן האזרחי" ובעל תוספות יו"ט. ברם ר' יעקב קאפל אסר על הכהנים שבקהלתו לעבור תחת אותם האילנות וגם לעבור דוך מסדרון, שאותם האילנות היו מצלים עליו והתקין בשביל הכהנים כניסה מיוחדת. תוצאות הפולמוס היו שכהני חוץ־לעיר נהגו עפ"י רבם לחומרא, וכהני תוך־העיר לא הקפידו על כך.

4) נוסח המצבה לפי גבריאל סוחסטאבר: „מצבת קדש", לבוב 1860, 1864, 1869.

5) ראה מאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר, „תולדות יהודי לבוב".

6) Dr. J. Caro: Geschichte d. Juden in Lemberg

7) עיין במאמרו של נ. מ. גלבר „תולדות יהודי לבוב".

8) גבריאל סוחסטאבר מביא בספרו „מצבת קודש" י"א מצבות של גדולי לבוב ממשפחת קיקניש.

תקופת
החורבן והשואה

חורבן יהודי לבוב

בתקופת 1944–1941

מאת ד״ר פ. פרידמן

תוכן הפרקים

מפת גיטו לבוב

חורבן יהודי לבוב

מאת ד״ר פ. פרידמן

פרק 1: פלישת הגרמנים ו„פרעות-בזק״

אור ליום ה־22 ביוני 1941 (לפנות בוקר) נתעוררו תושבי לבוב משנתם לרעש פצצות אשר המטירו האוירונים הגרמנים על העיר השקטה. איסטרטגית ההפתעה הנאצית היתה מושלמת. באותו יום, בבוקר הכריז המיניסטר לעניני חוץ של ברית־המועצות, כי פרצה המלחמה בין רוסיה וגרמניה בגלל התנפלות פתאומית מצד הגרמנים.

האוכלוסיה היהודית בלבוב הגיעה באותו זמן לערך 150.000—160.000 נפש, את המספר המדויק קשה לקבוע. המפקד הרשמי האחרון נערך ב־9 לדצמבר 1931, ונפקדו בו בלבוב 99.595 יהודים. עד שנת 1939 גדל מספרם ב־10.000 נפש לכל הפחות. בתחילת המלחמה הפולנית־גרמנית, בספטמבר 1939, ברחו יהודים רבים בבהלה מן המחוזות המערביים של פולין, מפני החיילות הנאצים, ורבים מהם השתקעו בלבוב. כתום הפעולות הצבאיות בשטח גליציה (בסוף ספטמבר 1939) החלה תנועת הגירה חדשה מן האזור המערבי של פולין, שהיה בידי הנאצים, אל האזור המזרחי שעבר לאדמיניסטרציה של ברית־המועצות. חלק מן היהודים בחרו להבריח את הגבולות שבין אזורי הכבוש הגרמני ורוסי בהמלטם מפני רדיפות הנאצים, ובחלקם גורשו ממקומותיהם ע״י הנאצים ועברו את הגבול בעל כרחם. בין כך ובין כך — מספר היהודים שעברו את הגבול במשך חדשי הסתיו והחורף 1939—1940 היה גדול מאד. רוב מנינם של הפליטים שהשתקעו בלבוב היה ממחוזות קראקא, לודז, וארשה וקילץ. בראשית שנת 1940 עלה מספר התושבים בלבוב יותר מכפלים מאשר היה לפני המלחמה. (מלבד היהודים הגיעו ללבוב גם פליטים פולנים רבים). בדרך כלל העריכו את מספר תושבי העיר באותו זמן ב־700.000 נפש, ובתוכם כ־180.000 יהודים.

בשנת 1941 אחזה אימת־מות את יהודי לבוב, אשר חששו לכיבוש הגרמני והסכנות הכרוכות בו לציבור היהודי. השלטונות הסובייטים התחילו להוציא את האזרחים הרוסים מלבוב, אך הספיקו להוציא רק חלק מועט של פקידים וטירוני־צבא. בגלל ההתקפה הפתאומית היה אפילו הפינוי החלקי כרוך בקשיים מרובים. אמצעי התחבורה וההובלה לא התאימו כלל למפעל העברה ענקי זה, והתקפות האוירונים הגרמניים הפריעו מאד. לפיכך לא סייעו השלטונות הרוסיים לתנועת המנוסה שתקפה את היהודים, אף שמו מכשולים בדרך הבורחים מזרחה על דעת עצמם, וללא כל סיוע. בטרנופול, פודבולוציסק (Podwoloczyska) וערים אחרות שעל הגבול הישן בין גליציה לרוסיה נעצרו הפליטים ונצטוו לחזור למקומות מגוריהם. לפיכך הצליח רק מספר זעום של יהודי לבוב להמלט מידי הנאצים; רק כמה אלפים של צעירים (רובם — שהיו קשורים לתנועות השמאל ולמנגנון הפוליטי של הקומוניסטים), של פקידים ומומחים וכמה אלפים בצבא הרוסי נמלטו לברית־המועצות.

בעת כיבוש העיר ע״י הגרמנים ירד, איפוא, מספר היהודים, ולפי האומדנה שנעשתה ע״י ועד הקהילה היהודית בלבוב ב־28 לאוגוסט 1941 — היה כ־150.000 נפש. לפי הערכת הגנרל קאצמאן, מפקד הבולשת הגרמנית בחבל־גליציה, היו בלבוב בחדשים יולי־אוגוסט 1941, 160.000 יהודים.

הפלוגות האחרונות של הצבא הרוסי עזבו את לבוב בליל ה־29 ליוני 1941, ולמחרתו נכנסו העירה הקבוצות הראשונות של הצבא הגרמני. הגרמנים נתקבלו בקריאות־הידד ובתרועות על ידי ההמונים האוקראינים, אשר קיוו לנתק בעזרתם את אוקראינה המזרחית מברית־המועצות ולאחד את שני חלקי אוקראינה למדינה עצמאית אחת. מנהיג המפלגה הלאומנית האוקראינית, סטיפן בנדירה, הגיע ללבוב, ומיד הופיעו על הקירות כרוזים חתומים בשמו שקראו למלחמה בבולשביקים, והסיתו נגד היהודים בארס ובחימה שפוכה. בו בזמן נתארגנה גם המשטרה (מיליציה) האוקראינית, שמן הרגע הראשון לקיומה

שלוחה ידה ביהודים. לעומת זאת יצא המיטרופוליט אנדרי שפטיצקי (Szeptycki), ראש הכנסיה האוני־טית (היוונית־קתולית) בקול קורא אל מאמיניו האוק־ראינים, בו הזהירם משפיכת דמים ומעשי חמס

אך הגרמנים לא חיכו עד שיתחילו האוקראינים לפרוע פרעות ביהודים. תכנית־החבלה היתה מוכנה אצלם חדשים אחדים מראש, לפני פרוץ המלחמה הגרמנית־סובייטית. התכנית נערכה עובדה בישיבות של היטלר ומקורביו, ובהתיעצות משותפת של באי־כח הס"ס, הגיסטאפו והמטה הצבאי העליון. בישיבות הללו קבעו כי צריך לארגן ארבע „פלוגות־השמדה" (Einsatzgruppen) שתפקידן להכרית את היהודים בכל השטחים שיכבשו מרוסיה הסובייטית. בגליציה המזרחית פעלה „פלוגה ג'" .Einsatzgruppe C שבראשה עמד ד"ר ראש (Rasca) אחד מקציני־הפלוגה, ארוין שולץ (Erwin Schultz) פקיד של הס"ס והגיסטאפו, מסר בגבית עדות־בשבועה לפני בית־הדין הבין־לאומי בנירנברג בנוגע לפעולות בלבוב את הפרטים האלו:

„ביום ה־23 ליוני 1941 או סמוך לזה, יצאה פלוגת־ההשמדה ג', אשר הכילה את הפלוגות המיוחדות 4/א, 4/ב Sonderkommando ואת פלוגות־ההשמדה 5 ו־6 (Einsatzgruppen), לגלייביץ (Gleiwitz) בדרכה ללבוב. בתחילת יולי הגענו ללבוב, וכאן נודע לנו כי מספר תושבי לבוב נהרגו לפני נסיגת הצבאות הרוסיים מן העיר. זמן קצר אחרי הגיענו ללבוב הגיד לנו מפקד פלוגת ההשמדה ג' ד"ר ראש כי במעשי ההרג השתתפו פקידים יהודים ותושבי לבוב היהודים. המפקדה הצבאית ארגנה כבר בעיר מיליציה מקומית אוקראינית. ד"ר ראש אשר עבד בשיתוף הדוק עם המיליציה פקד על הפלוגות המיוחדות לתמוך בה. המשתתפים בהריגת הנ"ל והחשודים נאסרו באותו יום ולמחרתו. נוסף על כך הובלה [ללבוב] שם פעולה זו גם הפלוגה המיוחדת של שנגרט (Sehoengarth) מקרקא".

ברור מה פירושה של עדות זו, הכתובה בלשון סגי־נהור: הגרמנים שלחו ללבוב את פלוגת־ההשמדה ג' כדי להסית את התושבים נגד היהודים. הם הפיצו שמועות, כי היהודים הם שהרגו את האסירים שגוויותיהם נמצאו בבתי־הכלא בלבוב אחרי יציאת הרוסים. באופן זה רצו הנאצים להניע את תושבי לבוב הבלתי־יהודים לנקום ביהודים, בעוד שידה המנהלת של ההנהגה הגרמנית לא תתגלה. מסיבה זו השתדלו בימים הראשונים להשתמש בעיקר במיליציה האוק־ראינית לביצוע מעשי־זדונם. על ידי כרוזי־הסתה, מגילות־עפות ותעמולה בעל־פה ליבו הגרמנים את שנאת ההמון ליהודים. פרעות ונגישות ביהודים החלו מיד אחרי כניסת הצבא הגרמני. מיום 30 ליוני עד ה־3 ליולי נפוצו חיילים גרמנים בחוצות העיר, ועמם לאומנים אוקראינים וערב־רב של תושבים שנלוו עליהם. הם התנפלו על היהודים ברחובות, היכום מכות רצח, סחבו אותם ל„עבודה" — ביחוד לעבודת ניקוי בתי־הסוהר, המלאים גוויות־מתים ודם. אלפי יהודים נתפסו והובלו אל בתי הסוהר שברחוב זמרסטינובסקה Zamarstynowska יאכוביץ Jachowicza לונצקי (Lackiego), „בריגידקי" אשר ברחוב קאזימיר (Kazimierzowsko), ולבית הגסטאפו ברחוב פלצינסקה 59 (Pelczynska). אימת מוות נפלה על היהודים. הם התחבאו במרתפים וחדלו מהיראות ביחובות העיר. אז התחילו המחבלים, בעיקר — המיליציה האוקראינית, לשוטט בבתי היהודים ולהוציא משם גברים ולעתים אף נשים ל„עבודת הטיהור". רוב היהודים שנעצרו באופן זה בחצרות בתי־הסוהר לא יצאו עוד משם — הם נפלו חללים אחרי יסורים וענויים קשים, או שנורו. עדי־ראיה שניצלו מידי הבריונים בימי הזעם ספרו כי קירות בית־הסוהר של בריגידקי היו עקובים מדם טרי עד הקומה השניה, זלוצ'וב סמבור וכו'.

ומוחות אדם דבוקים בהם. אחד מעדי־הראיה שניצול משחיטת בריגידקי משער כי נענו שם עד מוות כאלפיים יהודים, ורק כשמונים איש ניצלו והוצאו לחפשי [1]) בין הקדושים שהומתו בחצר בית־הסוהר של בריגידקי היה גם ד"ר יחזקאל לוין, רב בית־הכנסת של הנאורים בלבוב והעורך הראשי של השבועון היהודי־פולני „אופיניה" (Opinja). הוא מת מות־גבורים. כאשר החלו מעשי ההתעללות ונפלו הקרבנות הראשונים מבין היהודים, גמר ד"ר לוין בנפשו לפנות אל המיטרופוליט שפטיצקי ולבקשו כי ישפיע על ההמון האוקראיני להניח ידם מן היהודים. אמר ועשה. ואלה דברי הפתיחה של נאומו:

„באתי אל כבוד רוממותך, בשם קהלת יהודי לבוב ובשם כמחצית מליון אוכלוסי היהודים החיים בשטחי אוקראינה המערבית. אמרת לי פעם אחת: „אני ידידם של ישראל". תמיד הדגשת את אהדתך אלינו. אבקשך עתה, כי ברגע של הסכנה הנוראה תתן הוכחה לידידו־תיך ותשפיע על ההמונים המשתוללים, הפורעים בנו. אני מתחנן על הצלת מאות אלפי יהודים והכל־יכול והכל־יודע יתן שכרך" [2]).

---

[1]) יצחק לוין „עליתי מספציה", ע' 61.

[2]) מובאה בספרו הנ"ל של יצחק לוין — בנו של ד"ר יחזקאל לוין — שתרגם בשביל אביו את הנאום מהשפה הפולנית לאוקראינית.

כנראה שהמיטרופוליט הבטיח לד"ר לוין כי ימלא את מבוקשו — ובאמת הוציא, כאמור, כרוז אל האוקראינים, אשר לא רבה השפעתו עליהם — אף הציע לרב ד"ר לוין להשאר בארמונו עד יעבור זעם. אך הוא השיב: „שליחותי נסתיימה, באתי לבקש על הכלל, ואני שב אל הקהל אשר בו מקומי, ויהי אלהים עמי". כאשר יצא ועבר מהככר של יורי הקדוש Plac sw. Jura מקום ארמון המיטרופוליט, אל דירתו ברחוב קולונטאי (Kollataja) הסמוך לבריגידקי באו לקראתו אנשים אחדים והזהירוהו לשוב מדרכו כי בסביבת ביתו סוחבים הבלשים האוקראינים את היהודים אל בית־הסוהר. ד"ר לוין לא נשמע להם. כאשר כבר בא עד סף ביתו תפסוהו השוטרים האוקראינים והובילוהו לחצר בית־הסוהר. וכך מתאר בנו יצחק, שהיה אף הוא אז בחצר־המוות של בריגידקי, את הרגעים האחרונים של אביו:

„בשעה עשר ראיתי את אבי. דחפו אותו שני גרמנים והיכוהו בקתות רובים. חיור כמת, במדי הכהונה, צעד לקראת המות... בבוא אבי אל בין קבוצת היהודים, אמר וידוי וקרא בקול גדול: שמע ישראל. אותו רגע פתחו הגרמנים באש המכוונה לפינה ההיא. כל אלה שעבדו בהוצאת החללים שמעו את התפילה... הצטרפו גם הם, ולא נשמעה המולת היריות מעצמת הקריאות: „שמע ישראל!" האיומים והמכות לא הפסיקו תפילתנו, אשר נתנה בנו כח על־אנוש".

בין קדושי השחיטה בהתחלת יולי היו גם: הרב המפורסם אחיו של ד"ר יחזקאל לויו, ר' אהרן לוין, אבד"ק רישא, מנהיג „אגודת ישראל" וציר הסיים הפולני; הנריק השלס, העורך הראשי של העתון היומי בפולנית „חווילה" (Chwila) והעורך ד"ר איגל.

קשה להעריך את מספר ההרוגים היהודים בכל בתי־הסוהר וברחובות בימי פרעות אלה. לדברי אחד מעדי־הראיה, הגיע מספרם עד 4.000 [3] אך הגרמנים העריכו את מספר קרבנותיהם פי כמה. בדין־וחשבון רשמי שנערך בלשכה הראשית של המשטרה הגרמנית וה„שירות־המיוחד" Chef der Sicherheitspolizei und des F.S.D. בברלין ביום ה־16 ליולי 1941 והנושא חותם „סודי בהחלט" (Streng geheim) סוכמה פעולה זו:

„בשעות הראשונות שלאחר יציאת הבולשביקים, נקטה האוכלוסיה האוקראינית בפעולה הראויה לשבח נגד היהודים. בהתעללם ביהודים תושבי לבוב תפסו מהם כאלף איש והביאום אל בית־הסוהר שהיה שייך קודם ל־ג.פ.או. ועתה נמצא בו הצבא הגרמני. כשבעת אלפים יהודים נתפסו ונורו בידי המשטרה כגמול על מעשי האכזריות הבלתי־אנושיים [שנעשו, כביכול, על ידי היהודים לפני צאת הרוסים]. שבעים ושלושה איש [יהודים] נתקבלו כפקידים ומרגלים של ה־נ.ק.ו.ד. ונורו אף הם. 40 איש חוסלו על סמך מסירות מבוססות של התושבים [בלבוב]. גילם של רוב היהודים הנתפסים היה עשרים עד ארבעים שנה. בעלי־המלאכה והמומחים שבתוכם הוצאו לחפשי במדת האפשר".

וכך ממשיך הדו"ח לספר על „מעשי־תגמול" דומים ומעשי־הרג „הראויים לשבח" גם במקומות אחרים בגליציה המזרחית, כגון דוברומיל, יאבורוב, טרנופול זלוצוב, סאמבור וכו'.

---

[3] יצחק פרבר, כרוניקה של איש לבוב, „רשומית" כרך א' סדרה חדשה, ע' 7.

2. „פעולות" אחרות בקיץ 1941

לא נחה עוד דעת הגרמנים גם אחר „הפרעות הספונטאניות" של תחילת יולי 1941. שיטתם היתה — לא לתת ליהודים לשאוף רוח, להתעודד, אסור שתמוש סכנת־המות מעל ראשם. משיהיו היהודים במצב של סכנת־תמיד לא יתפנו לעסוק בתעמולה חשאית ובהפצת שמועות שנזק בהן לפרסטיז'ה הגרמנית, או לסחור ולסרסר בשוק השחור. הגורם הפסד למשק גרמניה. זה היה ההסבר הרשמי שנמסר יום־יום על ידי משרדי המיניסטריון לתעמולה של ברלין. סיסמאות אלה שימשו הסוואה לתכנית שעובדה בברלין ותכליתה — חיסול יהודי אירופה המזרחית. המטרה של הכחדה גמורה — לא ניתנה לביצוע על־ידי פרעות עראיות ושאר תחבולות־חבלה שנקטו בהן שלטונות הצאר, למשל. במקום הפוגרום הכניסו, איפוא, הגרמנים, מושג חדש, המסמל את האיסטרטגיה החדשה שלהם, מונח צבאי־איסטרטגי: „א ק צ י ה" (פעולה, מפעל). משמעו: פעולה שיטתית, מכוונת ומתוכננת.

במשך כל חודש יולי 1941 נמשכה ה„פעולה" של חיפושים ומאסרי עסקנים יהודיים מאנשי־השמאל, וביחוד צעירים יהודים שהיו או שמסרו עליהם כי היו חברי ה„קומסומול". כל החשודים שנתפסו הוצאו להורג ביער של לסניץ, שבקרבת לבוב, ללא חקירה ודרישה יתירה. באופן מקביל התפתחה „פעולה" שניה — חטיפה ל„עבודה". פעולה זו התנהלה במשנה־עוז בימים 25, 26 ו־27 ליולי. מאות ואלפי אנשים ונשים יהודים נחטפו בידי הבלשים האוקראינים והובלו ל„מקום עבודה". אומללים אלה הובאו על פי רוב לחצר בית־הסוהר שברחוב לונצקי. פעם בפעם התפרצו לחצר המוני אוקראינים בצעקות־פרא: „נקם על פטלורה, האטמן שלנו"; והיכו יהודים רבים עד מוות. חלק מן החטופים נעלם ולא נודעו עקבותיו, רק מתי־מספר הצליחו להציל את חייהם. פעולה זו נודעה בשם „פעולת פטלורה". נפוצו שמועות בעיר כי הגרמנים נתנו לאוקראינים הלאומניים שלושה „ימי־חופש" לעשות ביהודים כחפצם, למען ינקמו בהם את דם האטמן סמיון פטלורה שנהרג בפריז ב־26 למאי 1926 ע"י היהודי שלום שוורצברד. לפי אומדנה זהירה ביותר שנעשתה בימים ההם, היו חללי „פעולת פטלורה" — אלפיים יהודים, לכל הפחות.

שרשרת בלתי־פוסקת של פרעות־דמים בהיקף קטן יותר נמשכה בכל הקיץ של 1941. אחד מעשי־הזוועה זעזע את יהודי לבוב במיוחד: בבית־הספר ע"ש אנה־הקדושה (ברחוב שוו. אננה) נמצא אז בית־חולים גרמני צבאי, ואירע כי החיילים הגרמניים התאוננו על יריה שנורתה למרפאה מאחד הבתים, ממול בית־החולים. וללא כל חקירה ובדיקה, ללא דרישה אחר האשם — התנפלו עם שחר הקלגסים הגרמנים על בתי היהודים ברחוב אננה־הקדושה (הבתים מס. 1, 3, 5, 7) וברחוב יאכוביץ (מספרים 11 ו־18), הוציאו מהם את כל הגברים היהודים, בלא לנגוע בדיירים הנוצרים, וירו כמעט בכולם — קרוב לשמונים נפש.

פרק 3: המלחמה הכלכלית מעשי שוד וחמס למיניהם; גזלות „רשמיות" ו„פרטיות"

בד בבבד עם פעולות הרצח התחילה ה„מלחמה הכלכלית" ביהודים, שבוצעה קודם־כל — בדרך של חמס וביזה. הגזלות היו רשמיות ופרטיות. הגזלות הפרטיות היו נעשות באופן פשוט מאד: גרמני היה חודר לבית יהודי וחומס כל מה שאוותה נפשו, לעתים קרובות היה דורש מהיהודי הנשדד לארוז את החפצים ולהביאם לביתו. היהודי היה מאושר אם זכה לשוב לביתה בשלום עם תום „שליחותו".

השוד הרשמי התחיל בהטלת כופר („קונטריבוציה") על היהודים בסך של 20.000.000 רובל (או לדברי עדים אחדים — בסך 22.000.000 רובל) המודעה בענין הקונטריבוציה, חתומה בידי הגנרל של חיל־הרגלים פון רוך (Roch) נתפרסמה בראשית חודש אוגוסט 1941.

להטלת הקנס ניתנו נמוקים אלו: „היות והעיר סבלה נזקים הרבה מפעולות המלחמה [דהיינו — מהפצצות והכדורים שהמטירו עליה הגרמנים בשעת התקפתם. פפ.] הרי מן הצדק והיושר כי היהודים — שהם האיומים במלחמה זו — ישתתפו בכספם בקימום ההריסות" התושבים האחרים לא נקראו להשתתף, כמובן]. פקודת־הכופר נתקבלה על־ידי היהודים ברגשות רווחה. הם ראו בכך אות לסיום תקופת הפוגרומים הפראיים של תקופת הכיבוש, ולתחילת תקופה חדשה של שלטון אזרחי, אשר יסתפק בסחיטת כספים מן היהודים. מכאן ואילך — קיוו היהודים — אפשר יהא לבוא במשא־ומתן, להציל נפש תמורת מזומנים. „קונטריבוציה תציל ממוות" היתה סיסמת הימים ההם. ביוזמה עצמית נוסדו ועדים אזרחיים בכל רובעי העיר, למען קבץ את הסכום הדרוש. היהודים מהרו לסלק את תרומתם. בימים הראשונים נזדנבו לפני משרדי הועדים תורים אריכים של הבאים לשלם, מי שהביא סכום גדול ומי שתרם סכום סמלי של ח"י רובלים. הועדים קבלו מן התורמים שלא היו בידם כסף מזומן גם חפצי כסף וזהב, שעונים, תכשיטים, מנורות, טבעות קידושין וכד'. אירע גם שפולנים נוצרים הביאו תרומתם, על־פי רוב — בעילום־שם.

למרות הנכונות לשלם לקחו הגרמנים בני־ערובה מקרב היהודים. בימים הראשונים לפרסום הפקידה נכנסו קבוצות קטנות של שוטרים גרמנים ואוקראינים לבתי נכבדים יהודים ולקחום באמתלא שנחוצים „בני־ערובה". הפעולה הקיפה בעיקר את אנשי האינטליגנציה המקצועית היהודית — רופאים, עורכי־דין, מהנדסים וכו' — וכן סוחרים גדולים, בעלי בתי־חרושת, בנקאים, עסקני־ציבור וכד'. בדרך זו נעצרו למעלה מאלף איש (ולפי אומדנה אחרת — קרוב לאלפיים). מאורע זה השפיע על מהלך תשלום הקנס — היהודים האמינו כי אם תפרע הקונטריבוציה בזמנה ובשלמותה — ישוחררו בני־הערובה, על כן מכרו את שארית הפליטה של רכושם, למען הביא „פדיון־נפש" אל קופת הקונטריבוציה, ואת השוברות שקיבלו תמורת כספם שמרו מכל משמר.

כסף העונשין שולם במועדו. השיעור הראשון נמסר לגרמנים עוד ב־8 לאוגוסט 1941. מלבד המזומנים, הביאו היהודים גם תכשיטים רבים וזהב, וגם כסף במשקל רב (כ־1.400 ק"ג). ואילו בני־הערובה לא הוחזרו. הם נעלמו ללא זכר.

תרמית צינית זו — היתה הפגישה הראשונה של יהודי לבוב עם „המוסר החדש" של גרמניה הנאצית. במעשי מרמה של לקיחת „בני־ערובה" השתמשו הגרמנים גם בערים אחרות, ובכל מקום נשנו התוצאות. באופן זה קופחו חייהם של רבים מן המנהיגים הציבוריים והתרבותיים. במדיניות של חיסול השכבה המנהיגה אחזו הגרמנים גם לגבי עמים אחרים — הפולנים, הצ'כים ועוד — אך לגבי שום אומה לא ביצעוה בשלמות ואכזריות כאלו.

עוד מפעל הקונטריבוציה ובני־הערובה „מתפתח" והנה יצאה גזירה חדשה. באופן שיטתי התחילו הגרמנים להבעיר בתי־כנסת. נשרף בית־הכנסת הישן של בעל „טורי־זהב" (הידוע בשם בית־הכנסת של „שושנת הזהב", „די גאָלדענע רויז"), ושאר בתי־הכנסת ברחוב סוביסקי, בואימוב ובלאחארסקא, ביה"כ ברח' שיינוכא. ועוד נשרף גם ביה"כ של הנאורים (היכל התפילה — „טמפל") ברחוב ז'ולקיבסקה (חורבותיו וקירותיו השרופים פונו אך בקיץ 1942). בראש פעולת ההצתה

עמד קצין הס.ס. ואלנבורג או ואלנבורגר. בתי־הכנסת הנותרים נהרסו אחר־כך על־ידי הגרמנים, בעיקר, בתקופת חיסול הגיטו בשנת 1943.

הגרמנים נהגו גם ב„ניצול כלכלי" של בתי־הקברות היהודיים. הם הוציאו את המצבות מבתי־העלמין והשתמשו בהן לסלילת כבישים, דרכים, ריצוף־מדרכות וכו' (בחלק מן המצבות השתמשו אח"כ לבנין מרצפות במחנה הריכוז ליהודי לבוב שברחוב ינובסקא).

אין בידינו ידיעות מדויקות על היקף „הפעולה הכלכלית" הזאת, אך קיים דין־וחשבון של הגנרל קאצמאן, המעיד כי מבית־קברות סמוך ללבוב הוציאו הגרמנים 2.000 מטרים מרובעים של חומר (אבנים) לשם סלילת כבישים. בעבודת־פרך זו של עקירת אבני־הזכרון, ניפוצן לרסיסים והובלתן, הועסקו פועלים יהודים אשר נחטפו בידי הגרמנים ונאלצו לעשות עבודה זו.

פרק 4: המועצה היהודית („יודען ראט")

הוועד היהודי נוסד בזמן „מפעל הקונטריבוציה", ופעולתו הרשמית הראשונה היתה איסוף התרומות ופדעון הכופר לגרמנים. בגליציה המזרחית בוטלו ועדי הקהילה היהודיים בתקופת הכיבוש ע"י השלטון הסובייטי. מדיניותם של הגרמנים היתה לארגן מועצה יהודית בכל מקום מושב יהודים, ולעשותה למנגנון המוציא־לפועל את פקודותיהם. המפקדה הגרמנית הזמינה אליה עסקנים יהודים שונים ונשאה־ונתנה אתם בדבר יצירת ועד־קהילה חדש. המו"מ התנהל בראשית יולי 1941. הגרמנים הציעו לד"ר משה (מאורדיצי) אלרהאנד (Allerhand), מלומד מפורסם במדע־המשפט ופרופיסור באוניברסיטת לבוב, מי־שהיה שנים אחדות לפני המלחמה מנהל־ממונה על קהילת לבוב מטעם הממשלה, לקבל עליו את משרת ראש המועצה היהודית. הוא סירב בהסתכמו על זקנתו ומחלתו. עוד אחדים (ביניהם ד"ר יהודה ארליך) מיאנו לקבל משרות חברי המועצה. סוף־סוף ויתרו, כנראה, הגרמנים על תכסיסי משא־ומתן בראותם כי אין מתנדבים מן העסקנים החשובים וטובי־העיר, ומינו את חברי המועצה מתוך רשימת מועמדים שבידם. תחילה נתמנו רק חמישה חברים, אך הוסיפו עליהם כעבור ימים אחדים (עד ה־20 ליולי 1941). אחרי כל המינויים והצירופים היה הרכב המועצה היהודית בחדשי הסתיו של 1941: ד"ר יוסף פרנס — יו"ר; ד"ר אדולף רוטפלד — סגן־יו"ר; חברי־הועד: ד"ד הנריק לנדסברג, ד"ד אוסולד קימלמן, ד"ד אדמונד שדצר, המהנדס נפתלי לנדאו, ד"ד הנריק גינסברג, חיגער, זיידנפרוי, יוסף הוד, שמעון אולם, ד"ר מדצלי בובר, ד"ר זאדניצר ואחדים. בשלהי סתיו 1941 חלו שינויים בהרכב המועצה. ד"ר יוסף פרנס, שהיה אז כבן שבעים שנה, ואחד מנציגי מחנה המתבוללים, לא יכול היה להסתגל לדרכים ולשיטות העבודה שנדרשו על ידי הגרמנים. הוא היה עורך־דין, בן למשפחת בעלי־אחוזות עשירים, בימי חרפו היה קצין (סרן־פרשים — „ריטמייסטער") בצבא האוסטרי. בהיותו בעל אופי חזק לא הראה אותות כניעה לשלטונות הגרמנים, אף אימץ לבו לסרב לכמה מדרישותיהם. באוקטובר או נובמבר 1941 נאסר ד"ד פרנס ע"י הגרמנים. סבת הדבר היתה — לפי דברי מחברי הזכרונות ושמועות שנפוצו אז בעיר — סירוב לספק לגרמנים את מכסת הפועלים שדרשו ממנו לעבודת הכפיה. ד"ד פרנס הובל לבית־הכלא שברחוב לונצקי והומת ביריה בחצר בית־הסוהר. את מקומו מלא ד"ר רוטפלד, עסקן ציוני וחבר הועד־הפועל הציוני בגליציה המזרחית, אך הוא מת במחלה אנושה בפברואר 1942. אחריו היה לנשיא ד"ד הנריק לנדסברג, עורך־דין מפורסם, מי שהיה עסקן ציבורי וחבר פעיל ב„בני־ברית" לפני המלחמה. גם הוא לא כיהן במשרתו זמן רב, ונרצח ע"י הגרמנים בספטמבר 1942. הנשיא הרביעי, ד"ד אברזון (Ebersohn) איש הגון אך חסר־אונים והשפעה, מילא את תפקידו עד אשר הוציאוהו הגרמנים להורג יחד עם שאר חברי הועד בפבדואר 1943.

סמכויותיה של מועצת היהודים היו רחבות מאד והפתיעו גם את האופטימיים שבציבור היהודי. למראית עין העניקו הגרמנים ל„שלטון העצמי" של היהודים תחום פעולה נרחב מאד. עליו היה לנהל את האדמיניסטרציה לפי הוראות הגרמנים; אחרי הקמת הגיטו הפכה האדמיניסטרציה הזאת לשלטון עצמי טריטוריאלי שלם; היא אדגנה מחלקת־כספים ומחלקת־מסים שהיו להן מקורות־הכנסה עצמיים שונים; פתחה מוסדות עזרה סוציאלית, ובכללם מרפאות, בתי־חולים, בתי־יתומים, מושבי־זקנים, בתי־תמחוי ומסעדות זולות; ניהלה עניינים כלכליים, מפעלי תעשיה ומסחר, צרכניות ועוד; ארגנה את העבודה היהודית ע"י משרד העבודה; פקחה על התזונה, חלקה כדטיסי־מזון לאוכלוסיה היהודית, קנתה מצרכי־מזון, יסדה מאפיות־לחם, ניהלה עשדות חנויות של מכולת — המקום היחידי בו יכלו היהודים לקבל את מנת המזון שהוקצבה להם; חלקה והקציבה דידות ע"י מחלקת־השיכון; ניהלה את הדואר היהודי; ולבסוף ניתנה לקהילה היהודית סמכות של שיפוט ע"י המחלקה המשפטית והמשטרה היהודית.

פעולות הקהילה היהודית הסתעפו, איפוא, בשטחים שונים והצריכו יצירת מנגנון ענקי. מתחילה העסיקה הקהילה כ־1.000 פקידים, אך במשך הזמן עלה מספדם עד 4.000 בשנת 1942, ולדעת מחבדים אחדים (פרבר,

מלטיאל) אפילו עד 5.000 פקידים ופועלים, מלבד בעלי־המלאכה ועובדי המפעלים הכלכליים שעל־יד הקהילה. ואלה היו סניפי המנגנון: 1) המחלקה הפרסונלית, שעסקה בקבלת פקידים ועובדים, בפיקוח עליהם וכו׳, שבראשה עמד יוסף הוך, איש בעל מדע ורב־השפעה במועצה היהודית. (בשירה סטירית על היודנראט הלבובי כונה כל מנגנון המועצה היהודית בשם „אורגאניזאציון הוך״ [בדומה ל„אורגאני־זאציון טודט״, ארגון־העבודה אצל הגרמנים]): 2) מחלקת האספקה, בראשות אגיד וסגנו בינו טייכהולץ (Teichholtz). 3) מחלקת השיכון, אשר בראשה עמד ד״ר שוצמן מפשמישל, ואחרי מותו ד״ר יפה, מבילסקו, שלזיה, אחד הפקידים והמנהלים במחלקת השיכון היה שמואל פצנובסקי מלודז, מראשי תנועת „הנוער הציוני״ (נרצח בידי הגרמנים באוגוסט 1942); 4) המחלקה הכלכלית בראשותו של ד״ר זאדניצר, סטניסלב רוטפלד, ד״ר בארדאך ואחרים; 5) מחלקת העבודה; 6) מחלקת המסים; 7) מחלקת הבריאות, מנהלה — ד״ר גינסברג ואחריו ד״ר אלכסנדר בלאושטיין; 8) מחלקת הטיפול והעזרה הסוציאלית, בראשותו של ד״ר יוסף כהן, עסקן סוציאלי ותיק; 9) המחלקה המשפטית — ד״ר הירשפרונג ואחרים; 10) המחלקה לסט־טיסטיקה, מנהלה ד״ר פרידריך כץ; 11) מחלקת הבניה; 12) מחלקת „חברה קדישא״; 13) מחלקת החינוך, שהתנהלה ע״י אברהם רוטה, מי־שהיה מנהל הגימנסיה המסחרית היהודית, ומרת ד״ר ציציליה קלפטן, שהיתה עסקנית פעילה מאד בשדה החינוך המקצועי לפני המלחמה. אך מפאת איסור הגרמנים על פתיחת בתי־ספר יהודיים לא יכלה מחלקת החינוך לפתח את פעולתה; 14) מחלקת התרבות, שעיקר עיסוקה — בצד האדמיניסטרטיבי של עניני הדת. במחלקה זו עבדו: מן הרבנים האורתודוכסיים — ר׳ ישראל וולפסברג ר׳ משה אלחנן אלטר, ר׳ נתן ליטר; ומן הרבנים המתקדמים — ד״ר קלמן חמידס (האמידעס) מי־שהיה רב בקטוביץ וד״ר דוד כהנא, ועמם ששה דיינים. גם פעולת הועדה הדתית הזאת היתה מצומצמת ביותר, מפני איסור הגרמנים על תפילה בציבור. כמעט כל בתי־הכנסת נשרפו, ובתי־המדרש ובתי־הקלויז נסגרו ונהפכו למעונות מקלט לפליטים היהודים שגורשו ממקומותיהם על ידי הגרמנים ובאו ללבוב. אפילו במנינים פרטיים אסור היה להתפלל, ולא פעם התפרצו הגרמנים — בימי ראשית שלטונם — למנינים כאלה ואסרו את כל המתפללים, ועקבותיהם לא נודעו. פעולת תרבות חילונית נאסרה בלבוב לחלוטין.

למושב המועצה היהודית הוקצה בית ישן בקרבת שוק־הגרוטאות, לא הרחק מבית־הכנסת הישן (פאר דער שול, ברחוב סטרו־טאנדאטנא 2 (Staro tandetna) אך הבית היה צר מהכיל את כל מחלקות הקהילה. במאוחר הוחזר למועצה בית־הקהילה הישן אשר ברחוב ברנשטיין 12, ולשם הועברו המחלקות לסטטיסטיקה ולעניני־הדת. בדיוטה התחתונה נמצא משרד „העזרה העצמית היהודית״ (יידישע סאָציאַלע זעלבסט־הילפע) אשר לא היה תלוי במישרין במנגנון הקהילה. זה היה המוסד העצמאי היחיד מחוץ לגדר הקהילה היהודית, סניף של „העזרה הסוציאלית״ היהודית שנתקיימה ב„גנרל גוברנמנט״ (הכנוי שנתנו הגרמנים לפולין הכבושה). מרכז „העזרה הסוציאלית״ היה בקראקא, ובראש המוסד עמד ד״ר מיכאל ווייכרט סופר ותיאטרולוג יהודי. מנהל הסניף למחוז־גליציה שבלבוב היה הפרקליט המפורסם ד״ר ליב לנדוי, ושל הסניף הלבובי — ד״ר מקס שאף. גם למועצה היהודית היתה מחלקה לעזרה סוציאלית, אשר הקבילה במדה מסויימת לעבודת „העזרה הסוציאלית העצמית״. מחלקה זו שכנה בבית־הכנסת שברחוב יגלנה, שנותר לפליטה מידי הגרמנים. בבית־הכנסת ברחוב רפופורט 2 נמצאה מחלקת המסים, וברחוב שלייכר הסמוך — מחלקת ה„חברה קדישא״; מחלקת־השיכון היתה תחילה בבית־הכנסת הגדול ברחוב בוז׳ניצ׳ה והועברה אחר־כך לבית־הספר ע״ש אברהם כהן, ברחוב סטניסלב. המשרד לחלוקת כרטיסי־מזון שעל יד המחלקה הכלכלית, אשר העסיק פקידים רבים והיתה בו כרטיסיה עצומה, שוכן ברח׳ ז׳ולקיבסקא. מקום מיוחד במסגרת „השלטון עצמי״ תפסה המשטרה היהודית, שנקראה בשמה הרשמי „שירות־הסדר היהודי״. המשטרה נתארגנה בחדשי אוגוסט־ספטמבר 1941. כפי שמוסר אחד מרושמי קורות הימים ההם[3] הובא ללבוב להדרכתה ולארגונה של המשטרה מפקד־המשטרה היהודית בוארשה. ממאה איש שעבדו במשטרה בתחילת הווסדה, עלה עד מהרה המספר עד 500 ואח״כ עד 750 איש. המשטרה היהודית נחלקה לארבעה קומיסאריאטים (מחוזות): משטרת המחוז הראשון ועמה המפקדה הראשית והמחלקה הפלילית (בגרמנית: Kripo) נמצאו בבית „יד

---

3) מלטיאל עמ׳ 53.

חרוצים" ברחוב ברנשטיין 11; משטרת המחוז השני — ברחוב זמרסטינובסקה 112; משטרת המחוז השלישי — בפרבר קלפארוב, ומשטרת המחוז הרביעי — בפרבר זנישינא. המחלקה הפלילית (Kripo) — קרימינאל פאליציי) וה„שירות המיוחד" (זאנדר־דינסט) היוו תא מיוחד בתוך המשטרה היהודית וקיימו שיתוף פעולה הדוק עם הגיסטאפו. מנהלי מחלקה זו (גולינר, שפירא וסגנו קרומהולץ) היו לדראון בעיני החברה היהודית על מעשי העוולה שביצעו. התהליך הכללי היה להתפתחות לרעה בתפקידיה ועמדתה של המשטרה היהודית לגבי הציבור היהודי. המיליציה נוצרה כעזר למועצה היהודית לשם שמירה על הסדר והנקיון בשכונות היהודים, אך לאט־לאט החלה המשטרה לשתף פעולה עם הגרמנים שהכריחוה להוציא לפועל עבודות בזויות, וסופה שהפכה לכלי־שרת בידי הגרמנים, בעוד שזיקתה למועצה היהודית אפסה כליל. גם ההרכב האישי של המשטרה נשתנה במשך הזמן. לאחר שבתחילה נתגייסו לשורותיה בעיקר צעירים משכבות האינטליגנציה היהודית, הרי משהתבלט תפקידה כמכשיר בידי הגרמנים לרדות ביהודים, יצאו מתוכה האלמנטים בעלי רגש אחריות צבורית — בין שהלכו מעצמם או שנמלטו אל השכונות ה„אריות", ובין שסילקום הגרמנים — ובמקומם נכנס לשורות המשטרה אספסוף של בריונים ורודפי־בצע, מחפשי טובת־עצמם בתוך השערוריה הנוראה, והללו נכונים היו להוציא לפועל את פקודות אדוניהם הגרמנים.

גם פעולות המועצה היהודית התפתחו בכיוון שהיה עלול יותר להזיק מאשר להועיל. מטרת הגרמנים היתה ליצור מכשיר שיוציא־לפועל את מזימותיהם כנגד היהודים — בידי היהודים עצמם. והם הצליחו בתכסיסיהם להעלים מעיני היהודים, לפחות — מעיני הרוב המכריע — את תחבולתם זו. ואם לא נתגלה הדבר אלא בתקופה מאוחרת של הכיבוש הנאצי, הרי מתחילה ברור היה שהקהילה משמשת לגרמנים מכשיר לסחיטת כספים, חפצים וכוחות־עבודה מן היהודים. אחת המחלקות החשובות במועצה היתה מחלקת־האספקה. אך טעות היא לחשוב שתפקידה היה לספק *ליהודים* את צרכיהם. עבודתה ותפקידה של מחלקה זו היו — להמציא *לגרמנים* כל שאיותה נפשם, ורשימת הדרישות והמשאלות גדלה ועצמה מיום ליום. יום אחד דרשו מאה שטיחים פרסיים, למחרתו — תריסר מערכות כלי־חרסינה, כלי־כסף, כלי־מטבח ורהיטי־פאר, כלי־גביש, תכשיטים ויהלומים, בגדים מהודרים, חפצי אמנות ותמונות, או חביונות קפה וביצי אלתית ושאר מעדנים אשר מכבר אזלו מן השוק. ואע"פ שבאופן רשמי היה משרד־האספקה חייב למלא רק דרישות משרדים גרמנים או באי־כוחם, אוי היה לפקיד שלא מיהר למלא את הבקשות הפרטיות של הגרמנים, שביחוד הרבו בהן פקידי הבולשת, הס.ס. או הגיסטאפו. ראש משרד־האספקה, אגיד, סירב פעם לספק לפקידי המשטרה הגרמנית אילו „הזמנות" פרטיות. למחרת הוזמן לבולשת באמתלא של ישיבה, ושם נורה. הגרמנים תירצו את דרישותיהם מן היהודים בהנחה ה„חוקית" כי כל ההון היהודי שבארצות הכיבוש הוחרם ע"י המדינה הגרמנית והוא נמצא בידי היהודים באופן ארעי בלבד, והם רשאים להשתמש בו רק משאינו דרוש לגרמנים[4]) תוקף החוק הורחב לשטח של גליציה־המזרחית ע"פ הפקודה מ־7 באוגוסט 1941.

משרד־האספקה העסיק פקידים רבים שכל תפקידם היה לחזור על בתי היהודים לשם החרמת דברי־חפץ הנדרשים ע"י הגרמנים. מלבד ה„הזמנות" הסדירות הללו, היה גם צורך להכין מתנות מיוחדות לבאי־כוח הגרמנים, לרכך את לבם למען „יוותרו" על חלק מן ההזמנות המוגזמות". פקידים אחרים נתמחו במו"מ עם הגרמנים ובשיחדם בצורה „עדינה", ובדרך זו יכלו לעתים להשתדל לטובת הכלל או למען יחידים. יש שנוצרו מתוך־כך קשרים תדירים יותר, עד שהתפתחה שכבה של סרסורים ומתווכים היודעים „לסדר" ענינים, והמרויחים כסף רב בשתדלנות זו. ורווחה השחיתות למורת רוח בציבור היהודי.

היקף השוד הגרמני „החוקי" היה גדול מאד. לפי הערכת אחד מפקידי המועצה היהודית עלה ערך החפצים שעוקלו באוגוסט־ספטמבר 1941 בשלושים אחוז על תשלומי הכופר (קונטריבוציה) שנפרעו לגרמנים בחודש יולי א"ש[5]).

מלבד השוד החוקי שבוצע באמצעות מחלקות־האספקה, המסים והעבודה (שתפקידם היה לספק לגרמנים עובדי־חינם), השתמשו הגרמנים במועצה היהודית כדי להכניס פירוד בין היהודים לבין עצמם. ליצור תהום עמוקה בין פקידי הקהילה לבין שאר האוכלוסיה היהודית. זו היתה מדיניות של „הפרד

[4]) החוק לשטחי־הכיבוש בפולין מיום ה־17 לספטמבר 1940, רייכסגזעצבלאט כרך א' שנת 1940, פרק ו' סעיף 2, עמ' 1270.

[5]) מלטיאל, ע' 29.

ומשול" שנקטו בה גם לגבי יחסי־גומלין בין יהודים ופולנים, יהודים ואוקראינים, פולנים ואוקראינים וכו'. לאנשי המשטרה היהודית ובמידה ידועה גם לפקידי המועצה היהודית (חברי ה„יודנראַט", פקידי משרד־האספקה ועוד) הוענקו זכויות־יתר, כגון: חסינות הדירות, זכות תנועה חפשית ברחובות, מבלי השש להילכד לעבודת־הכפיה, מנות־מזון נוספות וכד'. ומאידך, לא קיבלו פקידי המשטרה והקהילה משכורת קבועה תמורת עבודתם, ויוקר החיים האמיר מיום ליום. כתוצאה מכך ניצל חלק מן העובדים את עמדתו הרשמית למטרות בצע ועושק. בתעודות־העבודה היתה הגנה פורתא מפני החטיפות לעבודת־כפיה המשוטטות בעיר ושאר נגישות; אכן, גם בין פקידי הקהילה היו דירוגי „זכויות" ונוצרו ביניהם „הבדלי מעמדות". בני השכבה העליונה היו חברי המועצה ומנהלי־המחלקות. את השכבה הבינונית הוו הפקידים הגבוהים שהיו ברשותם תעודות־עבודה „קשות" (כרטיסי־נייר קשה, או תעודות מכורכות), בעוד שהפועלים והעובדים הזמניים החזיקו אישורי־עבודה „רכים" (פתקים של נייר פשוט, לא מודפס, אלא כתובים במכונת־כתיבה או בעט). מעמדות אחרים בעלי־פריבילגיות היו בעלי־מקצוע, פועלים מומחים, טכנאים, מהנדסים, רופאים וחובשים — הללו עבדו, בעיקר בשביל משרדים או מפעלים גרמניים. האחרונים לחשיבות היו הערב־רב של מי־שהיו סוחרים וחנונים, סרסורים, סתם בעלי־בתים, בעלי מקצועות חפשיים: אנשי־הוראה, משפט, שירות דתי וכלי־קודש, ואחרונים שבאחרונים — ההמון הרב של מחוסרי־עבודה, עניים, „יורדים" ו„מובטלים", שעליהם לא הגינו לא אישורי־עבודה ולא השתדלויות, על כן היו למשיסה בידי הגרמנים. השכבות הנמוכות הושמדו ונכרתו ללא רחם, למן השעה הראשונה.

הפיצול המעמדי בקרב הציבור היהודי היה שונה לחלוטין מהמבנה המקצועי והסוציאלי שלפני המלחמה, כאלו התהפכה הקערה על פיה. הפיצול היה חריף ובולט יותר מאשר לפני המלחמה, כי בהבדל המעמדי היה לא רק כדי לקפח פרנסתו של אדם, אלא גם — כדי לקפח את חייו, פשוטו כמשמעו. אדם חסר אמצעים, פרוטקציה ומקצוע המביא תועלת לגרמנים — אחת דינו למות, בין „מיתת נשיקה" (ברעב או במחלות) ובין „מיתה חטופה" בעבודת־כפיה, במחנה או באקציה.

לבסוף הוברר לכל, כי „המדינה היהודית בזעיר אנפין" אשר העניקו השלטונות הגרמנים — חלום שוא היתה, קריקטורה זידונית של שלטון עצמי, שכל עיקרו — מכשיר נוח בידי הגרמנים.

פרק 5: הגבלות חוקיות והסתה אנטישמית, יחס האוקראינים ליהודים

כבר בחדשים הראשונים לשלטונם, החלו הגרמנים לבצע את עקרוני תורת־הגזע בשטח השיכון. הם התכוונו לתחום תחומים טופוגרפיים בין הלאומים השונים תושבי־העיר, וביחוד להפריד בין היהודים, העמים הסלביים (פולנים ואוקראינים) והגרמנים (בכללם גם „הגרמנים העממיים" — פאָלקסדייטשע). לשכונת הגרמנים בחרו את החלק היפה ביותר של העיר, מקום הארמונות והבתים המפוארים. ברחובות ההם גרו פולנים וגם יהודים רבים, רובם עשירים או בעלי מקצוע חפשיים. היהודים, דרי הרחובות בסביבות ליסטופאַד, פוטוצקי, וולצקה, קאדצקה הרחובות סביב לגן הסטריי, רחוב דוורניצקי, סופיה הקדושה, סנופקובסקה וז'יז'ינסקה — קבלו פקודה לפנות את דירותיהם ללא דיחוי על פי רוב ניתנו להם שעות אחדות כדי לצאת, ומטענם — ככל שיוכלו לשאת בידיהם, ולעתים צוו לצאת בעירום ובחוסר־כל. „פעולה" זו היתה מלווה טירור והפילה קרבנות ביהודים; כפי שמעריכים נהרגו אז כ־200 איש.

אימה נפלה על היהודים השוכנים ברחובות שבחלקי העיר ה„אריים". הם לא רצו לחכות עד שהגזרה תגיע עדיהם, ובקשו להקדים רפואה למכה. לפני משרד־השיכון שליד המועצה היהודית הזדנבו יום־יום תורים ארוכים של קהל מבקשי דיור כלשהוא בשכונות היהודיות. אולם פעולת עקירה מן הדירות נפסקה בשלהי הקיץ, ומכות חדשות באו במקומה.

בראשון באוגוסט 1941 יצא החוק על סיפוח גליציה־המזרחית אל ה„גנרל גוברנמנט" בתור מחוז גליציה (דיסטריקט גאליציען). החוק הכזיב מאד את האוקראינים, אשר סמכו על התעמולה הנאצית ובטחו כי הגרמנים יעזרום לייסד מדינה אוקראינית „אחת, בלתי־מחולקת, חפשית וריבונית". הגרמנים החזיקו במנהיגי הלאומנים האוקראינים וכלאום. ביניהם נאסר גם ראש הלאומנים האוקראינים הקיצונים, האטאמאן סטיפן בנדירה (Bandera) הוא נשלח למחנה ריכוז ושוחרר רק אחרי מפלת גרמניה. בני־מפלגתו (הם נקראו ונקראים בשם „בנדירובצי") הלכו במחתרת ויצרו גדודים פרטיזניים למלחמה בגרמנים. גליציה המזרחית היתה מלאה מהם. אך עם מלחמתם בגרמנים השמידו גם ביהודים. חלק גדול של ההמון האוקראיני — ביחוד מן האכרים — נגרר אחרי בנדירה, בעוד שהאינטליגנציה האוקראינית נתפצלה למגמות פוליטיות שונות: חלק שיתף פעולה עם הגרמנים, חלק הלך אחרי בנדירה, ואילו המחנה הדמוקרטי משך ידו מכל פעולה מדינית. אך אפילו חוגי האינטלגנציה הדמו־קרטית לא הושיטו יד עזרה ליהודים ולא השתדלו לרסן את ההמון האוקראיני. כיוצא מן הכלל יש להזכיר את המיטרופוליט שפטיצקי ופעולת־ההצלה שלו. הוא נתן מקלט בטוח למספר גדול של יהודים, ביחוד ילדים, אשר איכסנם בביתו, בבתי־תפילה ובמנזרים הקתוליים הכפופים להשגחתו. באופן זה הציל 150 יהודים[6]). אך לא קמו למיטרופוליט שפטיצקי מחקים מקרב עדת מאמיניו.

אחרי סיפוח מחוז גליציה ל„גנרל־גוברנמנט" חלו על יהודי גליציה, ולבוב בכלל, כל החוקים האנטי־יהודיים שנתפרסמו ב„גנרל־גוברנמנט" מזה שנתיים. אחת הגזרות שפורסמה במוקדם — עוד ב־15 ליולי 1940 — היתה, שכל יהודי מגיל עשר ומעלה, וכל בן מוצא יהודי עד דור שלישי — חייב לענוד על ידו השמאלית סרט לבן ומגן־דויד כחול עליו. סימן־היכר זה הגביר את הסכנה ללכת ברחובות העיר ושימש מעין הזמנה להתנפלות. יהודי שנתפס ברחוב, כשסרטו אינו ענוד כהלכה או מלוכלך — נאסר ע"י השוטרים, ספג מכות נאמנות והוצא לחפשי, או הובל למקום ממנו לא שב. גדולה היתה אימת־הסרט על היהודים. על קירות ופתחי הבתים נכתבו אזהרות: „זכור את הסרט!", „סכנת מות! אל תשכח לענוד את סרטך!" היו גם תמונות של גולגולת ולידה הסרט — סמל המתפרש מתוך עצמו.

בעוד הסרט נועד להבדיל בין יהודים לשאינם־יהודים, היתה תכלית שאר ההגבלות, ברובן — לצמצם את אפשרויות התנועה ממקום למקום, הפרנסה, חיפוש־מזונות וכיו"ב. העוצר שחל על הנוצרים הבלתי־גרמניים משעה 9 בערב (על הגרמנים לא חלה שום הגבלה כזאת) הוקדם בשביל היהודים לשעה 8 בערב. מי שנמצא ברחוב, ולו גם רגעים אחדים בלבד, אחרי שעה 8, — נורה או נשלח למחנה־עבודה. בחשמליות הוקצה תא מיוחד ליהודים („רק בשביל יהודים") ובמרוצת הזמן נשללה מהם גם זכות זו, והיה עליהם ללכת ברגל למקומות העבודה, לפעמים — קילומטרים אחדים. והדרך הארוכה מתישה את הכוחות ורצופה סכנות. הנסיעה ברכבת היתה אסורה, ונשללה גם זכות היציאה מן העיר. קנית מזונות בשווקי־העיר

[6]) על פעולתו זו עיין: יצחק לוין, „עליתי מספציה" (המחבר היה אחד מן הניצולים על־ידי שפטיצקי).

היתה מותרת רק בשעות 2—4 אחה"צ. נאסר העיסוק במקצועות רבים, ולעומת זאת חויבו היהודים בעבודת־כפיה. רכושם — הן במטלטלין והן בנכסי־דלא־ניידי — הוחרם. הוחרמו גם הכספים למעלה מן הסכום של 2000 זהוב (הגרמנים לא הצליחו להוציא־לפועל חוק זה).

הגוברנטור הראשון של מחוז־גליציה היה ד"ר קארול לאש. ביום 24 לינואר 1942 נאסר לאש באשמת מעילה בכספי המדינה, זיוף חשבונות, גניבת „שטיחים, פרוות, חפצי אמנות וכו' לאין קץ" מתן שוחד לאשת הגנרל־גוברנטור הנס פראנק, והוטל בו גם חשד לאשת „גילוי־עריות" („חלול־הגזע") ובגידה במולדת. במקומו נתמנה ד"ר וועכטר, מי־שהיה נציב מחוז־קרקא. כעוזרים לראש האדמיניסטרציה הגרמנית היו פעילים בלבוב משרד ראש־הבולשת והס. ס. למחוז־גליציה, הגנרל־מאיור קאצמאן וראש הבולשת הסדירה ד"ר רוברט אולריך מגראץ, אוסטריה. בימים הראשונים אחרי הכיבוש הגרמני כיהן בתור ראש־העיר המלומד האוקראיני פרופיסור פולאנסקי (גיאוגרף), אבל לאחר סיפוח גליציה ל„גנרל־גוברנמנט" בטלו הגרמנים גם את הצל האחרון של ה„אוטונומיה" האוקראינית, ומינו את הפקיד הגרמני קויאטה כשר־העיר, ואחריו בא גרמני אחר, ד"ר הלר. (Hoeller)

בדרכי ההגבלות, ההתנפלויות בחוצות, העלבונות, ההכאות והחטיפות רצו הגרמנים להפיל חתיתם על התושבים הנוצרים הבלתי־יהודים, וביחוד על היהודים. בשיטות של דירוג הפליה בזכויות ורדיפות השתדלו למנוע התפתחות של רגש־סולידריות ושיתוף־גורל בין הנרדפים. העבד האוקראיני הרגיש עצמו עליון על העבד הפולני, הנרדף ושפל ממנו — ושניהם יחד ראו עצמם אריסטוקרטים „אריים" לעומת היהודים. את רגש־הבוז ליהודים הגבירו הגרמנים בהסתה מתמדת בעתונות, במודעות ועתוני־קיר, בהצגות ותערוכות, בשירים וברדיו. באמצעות העתונות בלבוב — שנצטמצמה לשני יומנים פולני ואוקראיני ועתון רשמי גרמני — שפך מיניסטריון־התעמולה הנאצי קיתונים של האשמות בדויות ועלילות־שוא, ולא פסח גם על המשומדים. במאמר בשם „שכחו את מוצאם" שהופיע בעתון הפולני „גאזטה לבובסקא" ב־22 באוקטובר 1941, הובעה הדעה, שגם המשומדים חייבים לענוד את הסרט הלבן, וכן כל נוצרי וניצריה הקשורים ליהודים ע"י נשואין. נראה, שבתקופה הראשונה לפלישת הגרמנים סברו מתבוללים רבים בתמימותם שהשמד יצילם מגזירות על היהודים (תהליך המוני דומה היה בסלובקיה והונגריה). לפי ידיעה ב„גאזטה לבובסקא" ב־8.11.1941 היה בחודש ספטמבר 1942 מספר היהודים המוכנים להתנצר — כ־4000 איש. אע"פ שאין להאמין בידיעות של עתון זה, שמגמתו היתה להוקיע את היהודים והמשומדים גם יחד, יש להניח כי מספר המועמדים לשמד היה רב למדי, וראיה לדבר, שמשרד ההגמון הקתולי בלבוב סידר בשבילם הרצאות מיוחדות וקבע תקופת־נסיון של 6 חדשים למועמדים אלה. בשטח השמד היה פעיל, במיוחד, כומר אחד בכנסית וינצנט־הקדוש, א פאולו, והעתון „גאזטה לבובסקא" יצא בהתקפה עזה עליו (בגליונות מה־9 וה־11 לנובמבר 1941). אולם, לא עבר זמן רב, והמשומדים והמועמדים־לשמד למדו לדעת, כי לא בזאת יוושעו. החוקים הגרמניים שהגדירו בדיוק את המושג „יהודי" יסודם בנקודת־השקפה של הגזע ולא של הדת, והמשומדים נכנסו גם הם למעגל הגזירות. רק חלק מועט מהם, שקרובים וידידים נוצרים להם, הוחבאו או השיגו ניירות „אריים" מזוייפים, וכך ניצלו.

ד"ר השלס

פרק 6: גזרות „העבודה" ומתנות-העבודה

בין חוקי ה„גנרל־גוברנמנט" היה חוק „עבודת־הכפיה של היהודים" שחייב כל יהודי ויהודיה מגיל 14 עד 60 שנה לעבוד בשביל הגרמנים. אחרי סיפוח גליציה חל החוק גם על יהודי לבוב. הגרמנים יסדו בעיר משרד־עבודה, ובו מחלקה מיוחדת לעבודת־יהודים („יודען־איינזאץ"). המשרד לעבודת היהודים שכן תחילה בבית־הספר אשר ברחוב זמקניטה (בסמטה צדדית על־יד רחוב גרודצקא) ואח"כ הועבר לבית־הספר ע"ש מיקולי ריי אשר בככר־המיסיון. בראש המשרד עמד הגרמני היינץ וובר, איש אכזר מאד, חסר־תרבות והשכלה. פקידי המשרד היו יהודים, שלאחדים מהם יצא שם רע בציבור היהודי בגלל התרפסותם לגרמנים ורוע מעשיהם לאחיהם. המשרד החדש ערך מפקד של כל היהודים בגיל עבודת־הכפיה, ומי שלא הביא אישור־עבודה ממוסד הנושא תועלת לגרמנים — הוכרח לעבוד במקום שהוקצה לו זו היתה עבודת פרך, עבודה גופנית קשה, שהיהודים לא הורגלו בה. רבים השתמטו מהרשמה במשרד־העבודה הגרמני, והדבר שימש עילה לגרמנים להשתמש באמצעי חדש: המשרד העסיק „חוטפים" יהודים („חאפערס") שהיו עורכים ציד על יהודים מחוסרי אישורי־עבודה, והחטופים נעצרו במשרד עד צאת ה„טרנספורט" החדש למקום־העבודה.

פעולת משרד־העבודה הגרמני היתה מקבילה לפעולת משרד־העבודה של המועצה היהודית. כפילות כזאת היתה שכיחה ואופיינית לנאצים, ומשני טעמים: ראשית — לא האמינו ביהודים, ושנית — עשו במזיד להכניס ערבוביה בשוק־העבודה, כי לא העבודה היהודית היתה עיקר, אלא הרדיפות והנגישות שנלוו לה. משרד־העבודה של המועצה היהודית השתדל לבוא לידי הסכם עם הגרמנים למען הכנסת סדר ושיטה בגיוס לעבודה, או מכסה מסויימת של פועלים יהודים — אך לשוא. גם אחרי שבעמל רב הושג הסכם, לא התחשבו בו הגרמנים כל עיקר, פיטרו את העובדים שנשלחו על־ידי הקהילה, ושוב שלחו את החוטפים, ואת צידם הובילו למקומות שכל באיהם לא ישובו.

„העבודה" שימשה תואנה לכל גרמני שחשקה נפשו להתעלל ביהודים. נוסף לשני משרדי־העבודה עברו, כמעט בכל יום, מכוניות־צבא וקרונות־הבולשת ברחובות העיר, ותפסו יהודים לעבודות. במלאכת החטיפה לעבודה עסקו לעתים קרובות גם יחידים גרמנים במדים ובלא־מדים. ולא זו בלבד שהעבודה היתה עבודת־חנם, אלא שבמקרים רבים היתה גם עבודת־שוא, שכל תכליתה — להלעיג ביהודים. בדרך כלל היתה העבודה מפרכת למעלה מכוח אנוש. זקנים,

הת פלות של אוקראינים ברחוב באקציה „פטלורה"

למשל, נצטוו לטלטל שקי־מלט בני מאה ק"ג, ולהשיבם למקום. הצעירים הוכרחו להסיע פסי־ברזל שמשקלם 200 ק"ג ומעלה. לפעמים נאלצו היהודים לשאת את סבל־המשא בריצה, ואותם שפיגרו או נפלו ספגו סטירות־לחי ומכות, נפצעו ואף נהרגו.

ברוב מקומות־העבודה של הצבא קבלו היהודים משכורת, אם גם זעומה (2—4 זהובים ליום), ולפעמים אף ניתנו להם צרכי־מזון, כרוחב־יד הנוגש המשגיח על עבודתם. שכר בכסף או במזונות קבלו גם היהודים העובדים במפעלים שאורגנו על־ידי משרד־הנאמנות הגרמני. מימי השלטון הסובייטי (1939—1941) בוצעה הלאמת בתי־החרושת ובתי־המסחר הפרטיים, שהיו בבעלות של יהודים או נוצרים. אמנם הגרמנים הכריזו בראשית שלטונם כי ישיבום לבעלים הפרטיים, אך את הבטחתם לא קיימו, ואת כל מפעלי־התעשיה

והאיגודים הצרכניים שיסדו הרוסים, מסרו לרשות „משרדי נאמנות" גרמניים. יהודים שהיו קודם לכן בעלי בתי־חרושת וסוחרים — מאושרים היו אם עלה בידם להשיג עבודת־פועל במוסדות אלה. גם בתי־חומה שהוחרמו בידי הרוסים לא הוחזרו לבעליהם, ובין בעלי־הבתים לשעבר היו שהצליחו לקבל משרות של שוערים בבתיהם.

רוב העובדים היהודים במוסדות גרמניים עבדו: לא לשם המשכורת הזעומה, אלא כדי לקבל אישור־עבודה, בהאמינם שהדבר יגן עליהם מפני רעות גדולות יותר, בעיקר — מפני הגיוס למחנות־העבודה.

מחנות־העבודה ליהודים נקראו ע"י הגרמנים בשם־התרמית „מוסדות־חינוך". ראש הבולשת והס.ס. למחוז גליציה, הגנרל קאצמאן, נימק את הצורך במחנות אלה:

„חובתנו אנו (הבולשת הגרמנית) היתה קודם להלחם באופן חיובי בפעולותיהם הנרחבות של היהודים בשוק השחור בכל מחוז גליציה, ובפרט בעצלנים, במובטלים וביושבי־הקרנות. האמצעי היעיל ביותר היה יסוד מחנות לעבודת־כפיה על־ידי ראש הבולשת והס.ס. ההזדמנות הטובה ביותר לכך ניתנה לנו, כשהיה צורך לתקן את הכביש „ד"ג 4" (D.G. 4) רב החשיבות עבור כל החזית הדרומית ושהיה במצב עלוב מאד"... „ב־15 לאוקטובר 1941 החילונו ביסוד המחנות על־יד הכביש „ד"ג 4" ולמרות המכשולים הרבים, הקימונו במשך שבועות אחדים שבעה מחנות חדשים, ויכולנו להודיע בדו"ח שלנו על קיום חמשה־עשר מחנות כאלה, אשר כ־20.000 יהודים עבדו בהם [7].

מסתבר מהנאמר בדו"ח, שלא מטרות חנוכיות בלבד הניעו את הגרמנים להעביר יהודים למחנות. ולא היו אלה המחנות הראשונים שהוקמו בלבוב וסביבותיה. אחדים נוסדו עוד לפני ה־15 לאוקטובר 1941. מחנה־עבודה קטן (ל־30 עד 60 פועל) נתארגן עוד בחודש יולי 1941 ברחוב הרבורטוב. מחנה גדול ממנו היה קיים בחוה עירונית הסמוכה ללבוב, סוקולניקי. היהודים עבדו שם באדמת־ביצות ובריכות־מים. המחנה התארגן במחצית יולי 1941 והיו בו תמיד 200 עד 400 פועלים יהודים. בראש המשטרה האוקראינית שהשגיחה על עבודתם עמדו האוקראיני צ'ובאק וסגנו יאבורסקי. הפועלים היהודים הוכרחו לעמוד בלב הביצה כשהמים מגיעים עד ברכיהם ומעלה, לעקור את הסוף וצמחי־המים ולהעבירם למקומות יבשים. בחדשי החורף, משגברה הצינה, גרמה העבודה, שנמשכה 12 שעות ליום, מחלות קשות ותמותה גדולה. בכל חודש נפלו כ־70—80 אחוז מהפועלים, כתוצאה של מחלות, קור. חוסר מזון ותנאי־שיכון בלתי־אנושיים. רבים מתו מפצעיהם ומן המכות שהכו האוקראינים את ה„מתעצלים". וחלקם נורו בידי המשגיחים. משרד־העבודה שע"י המועצה היהודית נאלץ לספק „מילואים" במקום המתים והחולים. בממוצע נשלחו בכל שבועיים 100 איש, למלא את מקום הנעדרים. שוטרי המחנה מנעו כל מגע בין האסורים למשפחותיהם וכל קשר עם הציבור היהודי. המחנה היה סגור ומסוגר, אין יוצא ואין בא, מלבד הפועלים המתווספים, ו... המתים. הסודיות המוהלטת סביב מחנה סוקולניקי נשמרה כל משך קיומו. לא נודע בדיוק כמה קרבנות יהודיים בלע מחנה זה, ולא התברר מתי חוסל. יש אומרים כי המחנה חוסל בדצמבר 1941 ואחרים טוענים כי נתקיים עוד במשך שנת 1942.

יהודי לבוב נשלחו גם למחנות־עבודה אחרים: לאצקי מוראבני; הרמאנוב — ממערב ללבוב; ויניקי — וינברגן ואוסטרוב; מעדיקה; אונטרברגן; קורוביצה; קוזקי — סמוך לזלוצ'וב; יאקטרוב — מחוז זלוצ'וב ועוד. רוב היהודים לא יצאו חיים מן המחנות האלו, ובין החוזרים המעטים היה אחוז בעלי־המום והחולים הנחשלים גבוה מאד.

גם בפנים־העיר יסדו הבולשת והס.ס. שני מחנות: מחנה־עבודה של הס.ס. ברחוב צ'ורטקוב, בשכונת הס.ס. (בין רחוב ליסטופאד ורחוב פוטוצקי) ומחנה רחוב יאנובסקא (על מחנה רחוב יאנובסקא ידובר עוד). המחנה ברחוב צ'ורטקוב התפרסם בהתנהגותם הגסה של אנשי הס.ס. והתעללותם האכזרית ביהודים. המחנה חוסל באביב 1943, אחרי שרוב הפועלים היהודים שבו נרצחו בידי הס.ס.—

[7]) הדו"ח של קאצמאן מיום ה־30 ליוני 1943 אל ראש־הבולשת והס.ס. ב„גנרל־גוברנמנט", הגנרל קריגר.

פרק 7: הגיטו היהודי ו„אקציות" חדשות

באוקטובר 1941 הכריזו הגרמנים על הקמת גיטו בלבוב — מחוז מיוחד להתגוררות היהודים, „יודישער וואנבעצירק", והקצו לכך את הפרברים זאמארסטינוב וקליפארוב, בחלק הצפון־מערבי של העיר. אלה היו שכונות־עוני, ללא ביוב וללא מפעלי־מים, ולרוב גם ללא חשמל. מעטים היו שם הבתים הגדולים והדירות היו בבקתות ובתי־חומר נמוכים ועלובים. בין עניי העיר שהתגוררו שם היה אספסוף של אנשי־הפקר, יצאניות, גנבים ושודדים. מחיצת סוללות מוגבהות של מסילת־ברזל הבדילה את הפרברים מעצם העיר לבוב. רק 4 רחובות חיברו את השכונות אל העיר, בדרך של תעלות או מנהרות (טונעל) מתחת לגשרי מסילת־הברזל. שמות הרחובות: קלפרובסקא, ז'רודלא־נא, פעלטעבנא וזאמארסטינובסקא. המצב הטופוגרפי עשה את השכונות קליפארוב וזאמארסטינוב מקום אידיאלי בשביל הגיטו; כי על נקלה אפשר היה להבדילם מן העיר ולהשגיח על דרכי־החיבור. בעתון הרשמי הגרמני „לעמבערגער צייטונג" מ־15 בנובמבר 1941 הופיעה מודעה, כי על היהודים לעקור דירותיהם מכל חלקי העיר אל הגיטו החדש תוך חודש ימים, מה־16 בנובמבר עד ל־15 בדצמבר א"ש. מכל ארבע הדרכים המובילות לגיטו מותר היה ליהודים להשתמש רק באחת — רחוב פעלטעבנא. מתחת לגשר של מסילת־הברזל הפקידו משמרת שוטרים אוקראינים ואנשי ס.ס. כדי לבדוק בחפצי היהודים המעבירים את שארית רכושם למקום מגוריהם החדש. מקום תחנת־המבחן היה בבית־מרחץ ישן שנעשה קסרקטין של „חיל־המצב" הגרמני־אוקראיני. הבלשים בדקו באלף עיניים את הזרם הבלתי־פוסק של יהודים נושאי רכושם הדל. מבוקר עד ערב נהרו שיירות יהודים דרך רחוב פעלטעבנא, מתחת לגשר מסילת־הברזל, כולם טעוני שקים וחבילות או מסיעים את מטלטליהם בעגלה או במריצה. אך מתחת לגשר, שנקרא בפי היהודים „גשר המוות", עמדו משמרות של שונאי־ישראל. מי שנראה להם כחוש, רעב, לבוש־בלואים, חולה או זקן — נסחב מיד מעל הגדר אל בית־הקסרקטין הישן. שם קידמו את פניו המשגיחים והשוערים בסטירות־לחי (בין המשגיחים היו גם יהודים אחדים ששירתו את הגרמנים, וביחוד היתה ידועה לשמצה אשה יהודיה, בעלת־קומה, והאריגים נשלחו לצבא הלוחם. האדמיניסטרציה והבולשת הגרמנית שמרו כמות גדולה של פריות, ומלכה'לה שמה) והכוהו מכות־רצח. מי שלא נשא חן בעיני המבקרים והבוחנים נעצר, והועבר אח"כ

התנפלות אוקראינים: „ציד יהודים"

לבית־הכלא ברחוב לונצקי. משם היתה דרכו ידועה: את הקרבנות זרקו לקרונות־משא ולקחום היערה להריגה. באופן זה קופחו באקצית „גשר המות" חיי אלפי נפשות מישראל, ביניהם נשים רבות. היתה זו האקציה ההמונית הראשונה בלבוב נגד הנשים היהודיות.

כפי הנראה, לא נועד אותה שעה כל ענין הגיטו אלא לשם גזירת כרת על אלפי נפשות מעדת ישראל בלבוב, הטלת ערבוביה ופחד־אימים בחיי היהודים, טלטולם ממקום למקום. לפי־שעה הסתפקו הגרמנים בכך, ואחרי עבור המועד הקבוע לסגירת הגיטו — 15 בדצמבר 1941 — לא אירע דבר. רוב היהודים לא הספיקו עדיין למצוא דירות „מעבר לגשר" ובלית־ברירה נשארו בבתיהם שבמרכז העיר וחיכו ברעדה לעונש חמור. אך הגרמנים השימו עצמם כשוכחים את פקודתם, ומאידך לא בטלו במפורש את גזירת הגיטו. המועצה היהודית הוכרחה, איפוא, לנהל אתם מו"מ ממושך. נראה, שנציגי הקהילה ניסו לרכך את לבות הגרמנים בשוחד ובמתנות הגונות, אך אין בידנו מסמכים והוכחות. ברור היה, כי הגרמנים לא הקפידו בענין הגיטו ומצב של „לא הא ולא דא" זה, של ישיבת־אימים בשכונות ה„אסורות", נמשך עוד כמעט שנה שלמה, עד ספטמבר 1942.

מספר האוכלוסין היהודים בלבוב ירד מחודש

לחודש. גרמו לכך לא רק האקציות החוזרות והגיוס לעבודה ולמחנות־עבודה, אלא גם היציאה מן העיר. בלבוב התגוררו הרבה פליטים שבאו עוד בתקופת הכיבוש הסובייטי מפולין־המערבית, והנה החלו רווחות השמועות כי חיי היהודים במחוזות המערביים של ה„גנרל גוברנמנט" שקטים ומסודרים יותר — למרות הרדיפות וההגבלות — מאשר בשטחים שכבשו הגרמנים מן הרוסים. ואכן, היו הידיעות נכונות, כי באותה תקופה זממו הגרמנים מדיניות השמדה רק לגבי היהודים „הנגועים בתעמולה קומוניסטית", שהם יושבי שטח הכיבוש הסובייטי לשעבר. החלה תנועה של הפליטים שהיו להם בני משפחה במחוזות המערביים — מלבוב חזרה למקומותיהם. גם רבים מתושבי לבוב רצו לעזוב את עיר־מולדתם ולהשתקע בערי־השדה הקטנות, השקטות יותר בהשוואה לכרך. כך עזבו אלפים אחדים את לבוב למרות האיסור הגרמני. לא ניתן לקבוע את מספרם המדוייק, כיון שיציאתם היתה בלתי־ליגלית ונעשתה בסתר.

התעללות ביהודים

בחדשים ינואר־פברואר 1942 חלה הפוגה קצרה והעיר לבוב שקטה. מובן שלא היה שקט מוחלט; אמנם, לא היו פעולות־הרג גדולות, אך לא פסו „פעולות־זיטא". אחת האקציות הקטנות היתה הגירוש מרחוב ז'ולקבסקא וסביבתו, שבוצע באמצע החורף, בדצמבר 1941—ינואר 1942. לפתע הוכרחו היהודים הדרים ברחובות ההם לעבור אל הפרבר זנישינא, מקום בלתי־מיושב כראוי, ישוב כפרי־לחצאין ומקום־מקלט לגנבים ושודדים מאז ומתמיד. התושבים החדשים סבלו סבל רב בסביבתם החדשה, חסרת כל נוחיות ובטחון־אישי. וכך מתאר אחד מיהודי לבוב את דירתו החדשה:

„דירה חדשה. שני חדרים כחורי־עכברים. אשנבים קטנים מציצים, שקועים באדמה. ובבקתה זו מתגוררות עתה תשע נפשות. הטחב מבאיש. חוסר־אוורור במשך שנים מסחרר את הראש. אך יש כאן דבר שמשתבחין בו העשירים: בית־כסא סמוך לשולחן... והסרחון עולה כפורח. מרתף אין, אך ישנו בור לתפוחי־אדמה. והבאר, המספקת מי שתיה, רחוקה מהלך עשרות אמות.

במשך ימי שבתנו בזנישינה פרצו אלינו גנבים לפחות שלושים פעם. מדי שנים־שלושה ימים התכבדנו בביקור חדש של אורחים מן הסביבה. היו סוחבים מכל הבא ביד. מצרכי־מזון, עצים להסקה, פחם, חלקי־ריהוט, כלונסי הגדר — הכל היה ראוי לגניבה [8]).

בחדשים דצמבר—ינואר 1942 התנהל גם „מפעל הפרוות". הגרמנים דרשו מהיהודים למסור את כל בגדי־העור, פרוות־הנשים, צווארונים, אריגי־צמר ובגדי־צמר. הכל היה דרוש בשביל החיילים הלוחמים בשטחי רוסיה הקרים למען ה„רייך הרביעי". למפעל הפטריוטי" גויסו היהודים בלבד. והיה צפוי עונש מות לכל יהודי העובר על החוק. לא כל מאגרי הפרוות והאריגים נשלחו לצבא הלוחם. האדמיניסטרציה והבולשת הגרמנית שמרו כמות גדולה של פרוות, ביחוד פרוות־מותרות, לצרכיהם הם, ובביזה שלחו את ידם אף למטרות מסחריות, למכירה בשוק השחור. (כאמור, אף הגוברנטור של גליציה, ד"ר לאש, נתפס בלקחו לעצמו מן השלל). על גודל הגזל אפשר לעמוד לפי העובדה, שאחרי כל הגניבות שלחו הגרמנים לצבא 35 קרונות־רכבת, מלאים פרוות, מכל מחוז־גליציה (לפי הדו"ח הרשמי של הגנרל קאצמאן; בדו"ח לא פורט איזה חלק מהביזה נלקח מיהודי לבוב וכמות הגזילה מן היהודים בערי־השדה). כמה יהודים שנמצאו בהסתרת פרוותיהם — נהרגו.

למרות־הכל היה „מפעל הפרוות" מן השקטים ביותר. הוא גרם נזק חמרי, וקרבנותיו בנפש היו מועטים. אך היו מן האקציות הקטנות שנפלו בהן קרבנות רבים יותר. פעם אחת, עלתה על דעת הגרמנים לשחרר את העיר מן הקבצנים היהודים, ופעם אחרת — תפסו ילדים־יתומים. או שעסקו במשך ימים בציד של כל הזקנים והזקנות. קרבנות הפעולות נלקחו למקום בלתי־ידוע ונעלמו. גם פעולת החטיפה למחנות לא פסקו אף ליום אחד. מדי יום ביומו היו נעלמים 50—100 יהודים, ולא נשאר זכר להם. ואחרי הטבח והשחיטות בחדשים הקודמים התרגלו יהודי לבוב להסתכל עליהם בשוויון־רוח — קרבן־עולה למולך.

[8]) מלטיאל, עמ' 63, 64.

פרק 8: בעיות הפרנסה, הרעב והמחלות

השלטון הגרמני הביא מהפכה שלמה בחיים הכלכליים של היהודים. והיא היתה המהפכה הכלכלית השניה בחיי האוכלוסיה היהודית מזמן פרוץ מלחמת העולם. הראשונה היתה בימי השלטון הכבוש הסובייטי, כאשר הוחרם בדרך הסוציאליזציה כל רכושם של בעלי־הבתים, התעשיינים ואנשי־המסחר, הן בנכסי דלא־ניידי והן ברכוש. גם שאר סוגים, כגון: פקידים, עורכי־דין, מורי־דת וכו׳ — כמעט שניטל מהם מטה־לחמם בגלל השנויים בסדר החברתי. לעומת זאת מצאו יהודים רבים עבודה במסגרת משטר־התעשיה והמסחר הקולקטיבי, בתור פועלים, פקידים, מורים וכו׳. הקפיטליסטים, הבנקאים, התעשיינים והסוחרים הגדולים, הפקידים והקצינים־לשעבר, וגם כל מחוסרי־העבודה (ביניהם פליטים רבים) היו חשודים בעיני השלטונות הרוסיים, ובשנת 1940—1941 הועברו רבים מלבוב לערי־השדה במזרח־גליציה, או לפנים רוסיה. מצב של אי־קביעות ושינוי־ערכין השתרר בציבור היהודי בלבוב בתקופה הסובייטית. והנה עברו על הצבור, שעורערו כבר אשיות חייו הכלכליים, מחדש זעזועים מרחיקי־לכת.

בבת אחת נשארו ללא מקור פרנסה כמעט כל הפקידים, הפועלים, בעלי־המקצוע ובעלי־מקצועות חופשיים. כל המוסדות הכלכליים הקבוציים עברו באופן אוטומטי לרשות האוקראינים והגרמנים והם פיטרו את העובדים היהודים. בדרך כלל נשארה ליהודים פתוחה רק הדרך לעבודה פיסית קשה, שהיתה ברוב המקרים עבודת־כפיה שאינה מפרנסת את בעליה. אפילו כאשר שולם בכמה מקומות שכר־עבודה ליהודים — היה ערכו סמלי בלבד, ללא יכולת פרנסה זעומה. ומאידך, נפגעה שארית ההון היהודי על־ידי פרעון הקונטריבוציה ושאר הסחיטות. הגירושים והטלטולים מדירה לדירה הביאו נזק חמרי גדול לרוב המשפחות ורבות מהן אבד משען־לחמן כאשר הצעירים, הבנים והאבות, נלקחו לעבודת־הכפיה ולמחנות. לא נותר ליהודים כל יסוד כלכלי בריא, ורובם ככולם נאלצו להתקיים קיום ארעי ממכירת החפצים והמטלטלים שנשארו עוד בידיהם; מכרו רהיטים, בגדים, לבנים, חפצי־זהב וכסף וכל מה שהצליחו להטמין מעיני הרודפים. כאשר אזלה „סחורתם" ירדו למדרגת קבצנים והיו נשענים על צדקה צבורית או פרטית. אחרים ניסו, תוך סכנת־נפשות, להתפרנס בעסקי השוק־השחור, בעבודה ארעית וחשאית וכו׳ (מובן מאליו ש„שיטה כלכלית" כזאת לא יכלה להיות בת־קיימא והיתה צפויה לכשלון מהיר).

אולם, בזאת לא תמו תלאות היהודים בשטח הכלכלה. הגרמנים הנהיגו מנות קצובות באספקה לאוכלוסיה, וכל אדם היה מקבל את מנתו על סמך כרטיס־המכולת שניתן לו. אך מנות־המזון לא היו שוות לכל אומה ואומה. היהודים קבלו רק 10% מן המצרכים שניתנו לגרמנים, שהם 50% ממנת הפולנים או האוקראינים.

מנת המזון של היהודים כללה: 1400 גרם לחם לשבוע, כמות שקוצצה אח"כ ל־1050, ל־700 ולבסוף ל־500 גר׳; סוכר — 250 גר׳ ואח"כ 100 גר׳ לחודש; חצי קילוגרם מלח שחור („מלח בשביל בהמות") אחת לשנים או שלושה חדשים; אחת לחדשיים — 200 עד 400 גרם קמח מעובש (קמח שחור, שנקרא בפי

שוטרים אוקראינים מעבידים יהודים בהריסת קברים בבית־העלמין

Heeresbauamt Lemberg
Hermann Thomas
Tiefbauunternehmung
BAUTZEN
Zweigbüro Lemberg I

Laufende Ausweisnummer: 1093

AUSWEIS

für Familienangehörige beschäftiger Juden

~~Der Jude~~ (die Jüdin) Hirschfeld Mina

geboren 1894 wohnhaft in Lemberg, Sonnenstr. 2

ist Ehefrau des auf Grund der am 12. III. 1942 erteilten Ermächtigung durch das Amt des Distrikts Galizien mit einem Dienstausweis versehenen Juden

Hirschfeld Oskar (dessen Ausweisnummer 4181 ist)

Bei der obgenannten befinden sich die Kinder

geboren am

Gültig bis 31. Juli 1942.

Lemberg, den 1. Juli 1942.

Gesehen Stempel

Regierungsoberbauinspektor

A 02638

„הוכחה" כיצד יהודים מתחמקים מן הגירוש (מתוך תיק התעודות של הצייר קצמן)

הגרמנים גם בשם „קמח היהודים" — יודענמעהל"), או אותה כמות של גריסים; חצי ליטרה חומץ, לפעמים — 200 גרם ריבת סלק אדום, קופסת־גפרורים, כמות קטנה של חרדל, ולעתים רחוקות מעט מצרכים אחרים, חסרי ערך תזונתי. בחורף 1941 קבלו היהודים 25 ק"ג תפוחי־אדמה לנפש. עצים ופחמים להסקה לא ניתנו ליהודים כל עיקר. חייבים הם היו לקנות את המנות הללו בחנויות־המכולת המיועדות רק ליהודים, שהוקמו ע"י המועצה היהודית. את הירקות מותר היה לקנות בשוקי־העיר ללא הגבלות, אך ליהודים מותר היה לבוא אל השוק רק למשך 2 שעות אחרי־הצהרים, כאשר אזלו כבר רוב הסחורות מן השוק.

מכיוון שהאספקה הרשמית לא יכלה לספק את הצרכים, היה חלק של האוכלוסיה היהודית, שעוד השיגה ידם לקנות דבר, קונה צרכי־מכולת בשוק השחור. המחירים בשוק השחור האמירו ללא גבול. בשנת 1941 עלה כבר מחיר הלחם עד 30 וגם 40 זהוב הככר (1400 גרם), מחיר ק"ג חמאה — 200 זהוב, קופסת גפרורים — 1,50 זהוב וכו'. אבל מלבד המחירים הגבוהים היתה הקניה בשוק השחור כרוכה בסכנת־נפשות, והגרמנים רדפו את העבריינים באכזריות. הפולנים שנתפסו בהחזקת סחורות או בקניות בשוק השחור — נשלחו לבית־הסוהר או למחנה, היהודים שנתפסו בעבירה זו — נרצחו. אירע שאשה אחת, גב' ברבש (מורה ללאטינית בגימנסיה היהודית, אשתו של ד"ר ברבש, הפולוניסטן הידוע) רצתה לקנות קילו־גרמים אחדים תפוחי־אדמה אצל שוער נוצרי ונתפסה בשעת מעשה ע"י שוטרי הגיסטאפו. מיד לקחוה לבית־הסוהר וממנו לא חזרה עוד. ידועים מקרים דומים על יהודים אחרים.

ברם, כספם של היהודים אזל והיה עליהם להסתפק במנת־המזון הרשמית. הרעב, חוסר־הדיור, הקור, הבגדים הקלים והבלויים, הטלטולים והיסורים הפיזיים והמוסריים — כל אלה יחד התישו את כוח־סבלם של היהודים. מחלות אנושות פשו ביחוד בין הילדים, וביותר בין היתומים האומללים שהוריהם אבדו ב„אקציות", דירותיהם ומטלטליהם נגזלו מהם והם הסתובבו בחוצות־העיר בעירום ובחוסר־כל והשתדלו להתפרנס בקבצנות, ב„מסחר" ואף בגניבות. רבו המקרים של אנשים שנפלו מתים בחוצות־העיר. אחד מחברי המועצה היהודית חישב ומצא, על יסוד סטטיסטיקה של מקרי־מות מסיבות רעב, מחלות והתאבדויות — בהביאו בחשבון את הילודה הזעומה — שבמשך חמש שנים לא יוותר יהודי אחד בלבוב, גם בלי ה„אקציות" [9]). אך גם חשבון פסימי זה היה מוטעה, כי הריבוי הטבעי פסק לחלוטין במשך השנים 1942—1943; לפי הערכה שעשו רופאים יהודים

[9]) מלטיאל, עמ' 143.

בלבוב, היו יותר מ־50% (אחרים גרסו: 90%) של הנשים עצורות־וסת. 60%—80% מיושבי הגיטו ב־1942—1943 היו נפוחי־רעב. מחלות הטיפוס, השחפת והצפדינה הפילו חללים רבים.

שום עזרה צבורית מאורגנת לא יכלה להקל אסון

אקציה „פטלורה" ע"י הקתידרלה של מטרופוליט שפטיצקי

המוני זה. ל„עזרה הסוציאלית היהודית" וכן למחלקת־העזרה שע"י הקהילה היו אמצעים כספיים מוגבלים מאד. עובדי־המוסדות היו אובדי־עצות, ועם כל מסירות־נפשם יכלו להושיט עזרה רק במקרים בודדים. אך לא היה בכוחם לעציר בעד האסון הכללי, כי המדיניות הגרמנית של השמדה וסחיטות חיסלה כל אפשרות של עזרה יעילה. אפילו המלחמה במחלות לא הצליחה בתנאים אלה. בית־החולים היהודי ע"ש לזרוס ברחוב רפפורטא הוחרם ע"י הגרמנים מיד לבואם, ולא נתנו ליהודים להעביר דבר מן הריהוט והציוד הרפואי לבית־החולים החדש. במאמצים רבים עלה בידי היהודים ליסד שלוש מרפאות קטנות: בית־חולים בבנין בית־הספר ע"ש תדיאוש צ'אצקי ברחוב אלמבקוב; בית־חולים שני בבית־הספר ברחוב קושביץ ובית־חולים למחלות מידבקות ברחוב זאמארסטינובסקא 112. מיד יום־ביומו הובאו למרפאות פצועים ובעלי־מום ממקומות „עבודה" ומחנות, חולים אנושים, גוססים וגוועים מרעב.

פרק 9: „למרות הכל" – גירוש ראשון מלבוב

בכל אשר סבלו לא נפלה רוחם של יהודי לבוב. הם היו בעלי־בטחון, וקבלו עליהם מעין פילוסופיה אופטימית, המקווה לעתיד טוב יותר, „למרות הכל". את השקפתם בססו על ההנחות, שהגרמנים הספיקו כבר להעסיק את כל היהודים כמעט בעבודה פיסית קשה, ועל עבודת הפועלים היהודים ובעלי־המקצוע מתבססת התעשיה והתחבורה בלבוב, אשר רב ערכן לחזית הלוחמת של הצבא. לפיכך — חשבו — לא ירצו הגרמנים למוטט את יסודות הכלכלה החשובים הללו ולהכרית את היהודים. אע"פ שהבינו, שהם עתידים לסבול עוד הרבה נגישות ורדיפות פראיות, הרי קיוו כי סוף־כל־סוף תבוא מפלת גרמניה, ועמה — קץ סבלם.

אך חשבונותיהם המבוססים על הגיון אנושי נורמלי לא התאימו למדיניות השלטונות הגרמניים המרכזיים. מתוך מסמכים ודוקומנטים שבידנו כיום ידוע לנו מה שלא ידעו אז היהודים תחת שלטון הנאצים — כי מדיניות ההשמדה הגמורה של האוכלוסיה היהודית באירופה נקבעה כבר בברלין בסוף 1941. בסוף השנה ובתחילת 1942 פתחו הגרמנים באקציות־השמדה גדולות (ליקבידציה) בשטחי פולין שנספחו לגרמניה (הפלכים של פוזנא, שלזיה, לודז). ב־20 בינואר 1942 נתקיימה הועידה הגדולה של הנציגים החשובים בממשלה הגרמנית והמפלגה הנאצית בברלין, ובה אושרה תכנית השמדת יהודי אירופה. במרס 1942 בוצע הגירוש הגדול הראשון בגליציה המערבית בעיר מילץ, ואחריו — הגירושים מערים אחרות של פולין (בז׳סקו, רישא, סנדץ, קלצה, זמושץ. האקציה הגדולה בלובלין מ־17 במרס עד ה־20 באפריל וכו׳. במרס 1942 הגיע תורה של לבוב.

הנאצים השתמשו כאן באותן תחבולות־ההסוואה שנקטו בהן בכל מקום ובכל הזדמנות בכל תקופת שלטונם. הם הודיעו למועצה היהודית, שברצונם להעביר חלק מיהודי לבוב למקומות אחרים, כיון שהעיר מלאה וגדושה, והמצב משפיע לרעה על האספקה ועל הבריאות. אכן, כדי להקל מעל הקהילה את המעמסה הכבדה מנשוא של העזרה הסוציאלית, הריהם רוצים להעביר מלבוב בעיקר את האלמנטים ה„אסוציאליים": נשים מופקרות ויצאניות, קבצנים ומחזרים על הפתחים, עבריינים שנרשמו בכרטיסית הבולשת וכל המתקיימים על כספי העזרה הסוציאלית. וכדי להגביר את הרושם שאין ה„פינוי" („אויסזידלונג" בגרמנית) אלא עקירת דירה ממקום למקום, הוציאו פקודה מפורטת מאד על החפצים שרשאי לקחת עמו כל אחד מן „המהגרים": 200 זהוב במזומן, צידה לדרך, ומלבד זאת בגדים, כרים וכסתות, עד 25 ק"ג משקלם. הגרמנים רצו גם לפתות את המועצה היהודית לקבל עליה את ההוצאה לפועל של הגירוש. דרשו לארגן קבוצות של פקידי הקהילה והמשטרה היהודית אשר יעברו ויוציאו מן הבתים את הנידונים, לפי

מצבות בית העלמין בלבוב

רשימות מוכנות מראש, ויביאום למקומות־הקליטה. להאדרת הרושם כי כל הגירוש ינוהל במידת היושר והצדק, קבעו ועדת־מבחן במקום־הקליטה המרכזי (בבית־הספר ע"ש סוביסקי, ברחוב זאמארסטינובסקא), בהשתתפות באי־כוח הבולשת (ראש ה„שופו" — ד"ר אולרייך), משרד העבודה (ראש המשרד — ובר), באי־כוח המחלקה הכלכלית בשלטון העיר, באי־כוח הס.ס. והגיסטאפו, ולבסוף גם ממוני המועצה היהודית (לסירוגין השתתפו בועדה: ד"ר יפה, הדר, זיידנפריד, נתן בוקסבאום, שמואל פצנובסקי ואחרים). מצבם של הממונים היהודים בועדה לא היה קל. דעה מכרעת היתה, כמובן, רק לבאי־כוח המשרדים הגרמנים, והם התייחסו בזלזול לממונים היהודים, שהשתדלו להציל בשעת המבחן לפחות נפשות בודדות.

עוד לפני התחלת „פעולת־הגירוש" היו חילוקי־

ד"ר מיכאל רינגל

ד"ר ליב לנדא

ד"ר אדולף רוטפלד

ד"ר גרשון ציפר

יצחק יגר

ד"ר לנדסברג

ד"ר נתן לוינשטיין

יעקב בודק

ד"ר אברהם קורקיס

דעות בתוך הציבור היהודי בשאלת ההשתתפות בפעולה זו. הסתדרויות ומפלגות שונות היו כנראה נגד השתתפות הקהילה בצורה כלשהי, ועל עמדתם השלילית הודיעו למועצה היהודית. ברם, אין לנו כל ידיעות מדויקות על הדיונים והישיבות שהתקיימו. מלבד על אינטרבנציה אחת, שהיתה כנראה אחת מרבות. הרב ד"ר דוד כהנא (שאחרי שחרור פולין נעשה רב ראשי בצבא הפולני) מספר שלפני התחלת הגירוש באה אל יו"ר המועצה היהודית ד"ר לנדסברג משלחת מורכבת ע"י הרבנים ישראל ליב וולפברג, משה אלחנן אלטר, ד"ר קלמן חמודות וד"ר דוד כהנא והזהירוהו כי לא יסכים לתת את פקידי הקהילה לעזרה במפעל הגירוש. ד"ר כהנא מספר, שד"ר לנדסברג לא החזיר להם תשובה ברורה, אלא התאונן שאין המועצה היהודית יכולה לעשות כרצונה, באשר היא תלויה בכל מעשיה ופעולותיה בשלטונות הגרמניים. נראה, שמנהיגי הקהילה קיוו להמתיק את רוע־הגזירה על־ידי השתתפות הפקידים והמשטרה, ולהציל מן הגירוש ככל שיוכלו. אך כעבור ימים מספר נוכחו לדעת, כי הגרמנים רצו רק שהמעשה ייעשה בידי יהודים, וכי אין הם מקפידים בשיקולים של „אלמנטים אַסוציאליים" אלא לוקחים גם סתם מחוסרי עבודה, זקנים, ילדים, חולים ובעלי־מום וכן בעלי מקצועות „בלתי־פרודוקטיביים" כגון סרסורים, ספסרים וכו'. לפעמים לא הועילו גם תעודות־עבודה. כפי שאמר אחד הפקידים הגרמנים הגבוהים למכרו היהודי: „מחבוא הגון הוא הטוב בתעודות".

אנשי המשמרות היהודיות שהועמדו על עבודת הגירוש לבם היה בל עמם. קבוצות־הסיור היהודיות הביאו בימים הראשונים אנשים כה מעטים, עד שלאחר שלושה ימים ויתרו הגרמנים על העזרה היהודית ולקחו לידיהם את כל הפעולה. כשלושה שבועות נמשכה ה„אקציה". הגרמנים השתמשו, לפעמים, בשיטת ההסגר („בלוקדה") של שכונות מסויימות וערכו בהן סריקה יסודית. אור ליום רביעי בניסן (1 אפריל 1942) נסתימה האקציה. בליל הסדר הראשון נלקחו אחרוני הקרבנות.

גדול היה חורבנה של יהדות לבוב. למעלה מ־15000 נפש הועברו למקום בלתי־ידוע. בתחילה רוחה השמועה כי התיישבו בערי השדה, ורק אחרי חדשים אחדים נודע כי נשלחו למחנה־ההשמדה בלז'ץ (BELZEC), סמוך לראווא רוסקה, ושם נרצחו — לפי הידיעות הראשונות שהגיעו — בזרם־חשמל או בתוך תאי־גז. לבוב היהודית היתה שקועה באבלות ודממת־מות. כמעט שלא היתה משפחה יהודית אשר לא בכתה את בניה שנטרפו. אף הילדים חדלו מצחוק ושעשועים, ולמראהו של שוטר אוקראיני או גרמני, ברחו בחרדת־מות.

האנשים החלו לחפש תחבולות חדשות להנצל מסכנת־ההשמדה המרחפת עליהם.

ד"ר אמיל ביק

ד"ר ה. קולישר

ד"ר ב. הויזנר

פיליפ שלייכר

פרק 10: „עבודה תציל ממות"

מיד עם תום מפעל הגירוש ערכו הגרמנים מפקד חדש של הפועלים היהודים. הוציאו תעודות־זהות חדשות, והפעם קבלו העובדים כרטיסים מיוחדים וסרטים מיוחדים, שונים משל „המבוטלים". כל יהודי עובד קיבל כרטיס־רישום („מעלדקארטע") שהכיל את תמונתו ותיאור אישי מדויק מאד. מלבד זה היתה בכרטיס־הרישום התראה אופיינית מאד, שתפקידה היה „להגן" על היהודים, וזו לשונה: „אסור לחטוף את בעל הכרטיס בחוצות העיר". סרטי הפועלים היו לבנים וגדולים ועליהם אות "A" (פירושה: „פועל", „ארבייטער") ומספר סידורי אישי רקום על הבד. לכל פועל היתה גם הרשות לקבל כרטיס־רישום מיוחד בשביל אשה אחת (אשתו, אמו או אחותו) המנהלת את משק־ביתו. גם נשים אלה, שניתנה להן האות "H" („האוסהאלט"=„משק הבית") היו, כביכול, תחת חסות משרד־העבודה. כ־50000 גברים ו־25000 נשים קיבלו את כרטיסי־הרישום והסרטים החדשים.

אחרי המפקד קמה רוח חדשה ביהודים, ושוב נאחזו בקרן התקוה ששלחו להם הגרמנים בתרמיתם. ושוב עלתה בידי הנאצים לפלג את הציבור ליהודים ה„משוריינים" בכרטיסי־רישום וסרטים, ולאלה שאין להם תעודות־חסות הנדונים למות. היהודים האמינו כי כל מי שיש בידו סרט "A" וכרטיס־עבודה הנו מובטח, והאחרים השתדלו להשיג עבודה בכל מיני אמצעים. הגרמנים הוסיפו לחלק כרטיסים וסרטים לכל יהודי שנתקבל לעבודה במפעל גרמני מאושר

הוצאת המתים

על־ידי משרד העבודה, והיהודים הוסיפו להסתער על מקומות עבודה חדשים, כי „עבודה תציל ממות".

כך נוצרה קוניונקטורה גדולה למקומות עבודה

„גיא המוות", מקום הריגת רבבות יהודי לבוב

חדשים, „פרוספריטי" גדול, מדומה. ובאותם הימים נוסד מפעל־עבודה ענקי — „בתי־המלאכה העירוניים", שזמן קיומו היה קצר ודרמטי מאד.

עוד בינואר 1942 בא ללבוב דורמן, „גרמני־עממי" (פאלקסדויטשער") אשר חשב ליסד בית־מלאכה לחייטות ולמלאכת־הסריגה בשביל חיל־האויר הגרמני („לופטוואפע") ולהעסיק בו עובדים יהודים. על־ידי העסקת פועלים יהודים, שמשכורתם הרשמית היתה נמוכה מאד הרוויחו הקבלנים והתעשיינים הגרמנים סכומים גדולים, וזו היתה גם מזימתו של דורמן. לשם כך בא במשא־ומתן עם השלטונות הגרמניים, אך לא השיג כל תוצאות עד לאחר האקציה בחודש מרס 1941. אז בא ללבוב ד. גראיוור, סוחר יהודי מקרקא, אשר יסד כבר „סדנאות עירוניות" בעיר בוכניא (Bochnia) שבמערב־גליציה, והצליח בהן מאד. גראיוור העסיק בסדנאותיו בבוכניא כמה מאות פועלים יהודים, והתימר שהצילם בכך מגזירת הגירוש. בבואו ללבוב פעל, כנראה, בשיתוף עם אותו דורמן, וגם עם אחדים מעסקני־הציבור בלבוב בחפשם מוצא להצלת אלפי יהודים מחוסרי־עבודה, באו בדברים בענין זה עם מושל־העיר („שטאדט־האופטמאן") ד"ר הלר ועם שלישו לעניני כלכלה ד"ר רייספ (REISP) מחד גיסא, ועם גראיוור ודורמן מאידך גיסא. אלה היו העסקנים: טרמסקי (Tremski) בעל התעשיה, עורך־הדין ד"ר איזידור רייזלר*) (נודע אחרי־המלחמה בשם ד"ר ירזשי סאוויצקי, נתפרסם כתובע בבית־הדין הפולני העליון, וכקטיגור במשפטי הפושעים הגרמנים במאידנק, לובלין ונירנברג), והסוחר הצעיר, עוה"ד דוד שכטר. שלושה

*) חתנו של ד"ר ליב לנדא.

אלה נתמנו מנהלי „הסדנאות העירוניות" אשר נוסדו בחודש אפריל 1942, ואילו המנהל הראשי היה גראיוור. במוסד החדש תמכו באופן פעיל נשיא „העזרה היהודית העצמית" ד"ר ליב לנדאו, וד"ר מהרר, עסקן ידוע של אגודת בעלי־המלאכה היהודים בלבוב. מייסדי הסדנאות קיוו להציל בעזרת מפעלי־התעשיה כמה אלפי מובטלים יהודים, לא רק מחוגי הפועלים ובעלי־המלאכה, אלא גם מחוגי האינטליגנציה היהודית. ב„בתי־המלאכה העירוניים" נפתחו מחלקות לתעשיה זעירה של כל מיני גלנטריה, חפצי־מותרות, סלים, מברשות, כריכת־ספרים, לבנים וכובעי־נשים, תיבות־נייר, חפצי־עור קטנים וכד'. רוב המקצועות היו קלים ללימוד, ואפשר היה לקבל לעבודה בעלי מקצועות־חפשיים לשעבר: עורכי־דין, כלי־קודש, מורים, סוחרים וכו' בתקוה שילמדו את המלאכה בזמן קצר. והם נתקבלו גם לעבודות אחרות בסדנאות, עבודות שלא הצריכו כל הכנה „מקצועית". בין השוערים ושומרי־הלילה של הסדנאות היו: הפסנתרן המפורסם ליאופולד מינצר, עו"ד ד"ר יוליוס מנקס, העתונאי ד"ר אדולף פרידמן ואחרים.

ד"ר רייספ, הממונה מטעם שלטון־העיר הגרמני, עורך־דין וינאי ואיש־תיאטרון, היה — כפי שסיפרו עליו — אדם נוח לבריות, רציני, אך חסר נסיון־כלכלי. הוא הבטיח לאחד המנהלים היהודים כי „בתי־המלאכה העירוניים" יהוו בשעת גירוש או סכנה אחרת „אי של שקט ושלווה" לפועלים העובדים בהם. התחילו יהודים זורמים למקום עבודה והצלה זה, ובזמן קצר מצאו בו עבודה וחסות למעלה מ־3000 יהודים. הנהלת בתי־המלאכה דרשה מהם להביא אתם מכונות ומכשירי־עבודה משלהם, משום שלא קבלה מן הגרמנים אלא אולמות וחדרים ריקים מכל (ברחוב קזמיז'ובסקא 17, 20־22, וברחוב פורמאנסקא 9). הפועלים הביאו אתם את שארית כספם, את מכונות־התפירה שנותרו לפליטה או מכשירים אחרים ואף רהיטים הדרושים למוסד. אך למרות ההתלהבות והמרץ שהשקיעו המנהלים בארגון המפעל — לא הצליחו הסדנאות להוות את המקלט הבטוח שקיוו לו.

הטעות היסודית היתה, שהסדנאות נוסדו ע"פ הסכם עם שלטונות־העיר האזרחיים (ד"ר הלר וד"ר רייספ) ולא עם הצבא והס.ס.; לפי התכנית שנקבעה, היה על בתי־המלאכה לספק את התצרוכת האזרחית של הגרמנים (חייטות, גלנטריה וכד'), ואילו באי־כוח הצבא, וביחוד באי־כוח הס.ס. (ד"ר ואגנר, מנהל המחלקה הכלכלית; סייס־אינקווארט, הגנראל קאצמאן) טענו כי למפעלי ייצור אלה אין כל חשיבות בעתות מלחמה. בשנת 1942 כבר החמירה מאד בכל רחבי גרמניה התחרות בין המינהל־האזרחי והתעשיה לבין הס.ס. ידועים למדי הסכסוכים בין שפר, המיניסטר הגרמני לאספקת צרכי־מלחמה, ובין הס.ס., וכן הסכסוך של צרנר, הנציב האדמיניסטראטיבי של הממשל בלובלין, עם גנרל הס.ס. אודילו גלובוצ'ניק. אין ספק שגם בלבוב התגלעו מריבות מעין אלה, אך הסדנאות היו סלע־המחלוקת לא בין שלטון־העיר והס.ס. בלבד, ריב מתמיד היה גם בין גראיוור ובין המועצה היהודית, וכן בין גראיוור ובין וובר, ראש משרד־העבודה. וובר הרגיש כי פעולתו של גראיוור גורמת כי הפיקוח על אלפי יהודים יחמוק מתחת ידו. למועצה היהודית היו טענות יסודיות יותר כלפי גראיוור, אשר עם היותו בעל מרץ רב, היה איש גס ועם־הארץ, שיצר שלטונו לא סבל אף את דעת חבריו הקרובים לו בעבודת ההנהלה. אמרו עליו, ששאף לעשות הון רב בזמן קצר, בלי לברור באמצעים, ולו גם בשותפות עם דורמן. למועצה היהודית לא היתה כל השפעה על הנהלת „הסדנאות העירוניות", ואנשי הקהילה חששו כי המוסד ייהפך לאט־לאט לרשותו של יחיד. לפיכך תכננו תכניות ליסוד סדנאות חדשות באפוטרופסותה והשגחתה של המועצה היהודית.

גם הצד הכלכלי והיעילות ב„סדנאות העירוניות" לא השביע רצון. רוב המכונות שהובאו לשם לא צלחו לייצור ממשי, ורבוי הפועלים הבלתי־מקצועיים עיכב את מהלך העבודה. אבל המכשול הגדול ביותר היה המחסור הגמור בחמרי־גלם, אשר מנע ייצור בקנה־מידה גדול. לפיכך הסתפקו הסדנאות בייצור גלנטריה זעירה, במעשי תיקון בסנדלרות, חייטות, פרוונות וכו', וההנהלה יכלה רק להכין סטטיסטיקות יפות ולערוך תערוכות כדי להרגיע את הגרמנים.

והנה התחילו גם פירמות גרמניות פרטיות להתעניין בשוק הזול של עבודה יהודית שבלבוב, ויסדו בה סניפים. בית־המלאכה הגדול ביותר נוסד בידי שוורץ, הפירמה מברלין, והקיף גוש בתים גדול ברחוב מרטין (המספרים 3, 5, 7, 9, 11). שם עבדו בשלוש משמרות כ־3000 יהודים. אחת ממחלקות ה„תוצרת" הראשיות במוסד היתה לתיקון ועיבוד הבגדים שנשלחו לשם מכל גליציה המזרחית על־ידי הס.ס. היו בגדי יהודים שנהרגו באקציות־ההרג שבצעו הגרמנים. את החליפות המחודשות, המטוהרות והמתוקנות שלחו אחר־כך לגרמניה עבור מוסדות־צדקה גרמניים, ביחוד ל־ W.H.W. „מפעל עזרת החורף" — „ווינטער־הילפס־

ווערק). קשה ומדכאה היתה גם העבודה במפעלי „רכישת חמרי־גלם" של ויקטור קרמין. פועלי־המוסד היו מקבצים בחוצות העיר ובגלי־אשפתות מיני סמרטוטים ופסולת — ומשמרות של פועלים אחרים היו מטהרות ומתקנות את אשר הביאו. מלבד זאת נשלחו לשם בגדי־צבא מן החזית — מלאי כנים, מזוהמי דם ומוגלה, קרועים ובלואים — לשם טיהור ותיקון. אך האיומה מכל היתה העבודה בבגדי היהודים שנהרגו ב„אקציות".

הפירמות הפרטיות הללו לא בלבד שהרוויחו יפה ע"י העבודה היהודית הניתנת להם בזיל־הזול או חינם, אלא אף דרשו מהיהודים דמי־כניסה שהיו עולים בדרך כלל אלפי־זהובים פולניים. היו סרסורים — יהודים ולא־יהודים — שעסקו בסידור מקומות עבודה כאלה וסחטו דמי־תיווך הגונים.

אכן, עד מהרה נוכחו היהודים לדעת שגם ההגנה ע"י עבודה במוסדות גרמניים — תקוות־שוא היא, וחרב ההשמדה מתנופפת גם עליהם.

פרק 11: האסון ממשמש ובא

בתוך „פרוספריטי" עמלני זה, זעזעה לפתע אקציה חדשה את יהודי לבוב, שהיתה מהסוג הנקרא אצל הגרמנים בשם „פעולת־בזק". באמצע הקיץ, ביום ד' — כנראה, ה־24 ליוני או ה־8 ליולי 1942 — התפרצה העירה חטיבת ס.ס. המיועדת לפעולות־הרג (היהודים קראו לחטיבה זו „ראל־קאמאנדא" או „פאריניכטונגס־קאמאנדא") ופתחה באקציה פתאומית ואכזרית, שנמשכה רק שתים־עשרה שעות, מ־2 אחה"צ עד 2 אחרי־חצות. את האקציה ניהלו שני קציני הס.ס. בלבוב — אנגלס, סגנו של קאצמאן ומראשי הגיסטאפו בלבוב, וסגנו וופקא. החיילים חזרו על בתי היהודים והוציאו משם את „המובטלים", ז"א — זקנים, נשים וטף. את הקרבנות (יש אומדים את מספרם ב־6000 עד 8000 נפש) הביאו למחנה־מעבר (דורכגאנגס־לאגער, „דו־לאג") אשר ליד המחנה היאנובי, וכאן המיתום בעינויים נוראים. השמועה אמרה, שבין שאר מיתות משונות שהיו שכיחות במעשה־הטבח האיום, השתמשו הגרמנים בכלבים מאומנים, שהתנפלו על קרבנותיהם וטרפום חיים. האקציה החדשה השאירה חותם עמוק ביהודי לבוב.

במשך הקיץ היו עוד אקציות אחדות קטנות. לילה אחד הוצאו מבתיהם לפתע כל רופאי־הבהמות (וטרינרים) היהודים, והובלו למחנה היאנובי, בו מתו כמעט כולם בזמן קצר. בפעם אחרת תפסו הגרמנים את כל היהודים שעבדו לפני המלחמה בחברות־ביטוח (סוכני האסיקורציה) והוליכום אי־שם. פעם נערך מפקד־בקורת של המשטרה היהודית, ובערך 200—250 שוטרים הועברו אל המחנה היאנובי לשמש בו שוטרי המחנה. סופם היה כסוף כל תושבי המחנה — להרג.

בחודש יולי 1942 נדרש שוב מהיהודים תשלום־עונש (קונטריבוציה) חדש. זה היה כבר התשלום השלישי ממין זה. עוד באביב 1942 הכריזו הגרמנים שהקונטריבוציה השניה לא עלתה יפה. גם הקונטריבוציה השלישית לא הצליחה להביא להם כסף רב. אחרי שנהרגו עשרות אלפי יהודים ואחרי שנתדלדלה ונתרוששה שארית־השחיטה, קשה היה לסחוט את הסכום הדרוש. האופטימיסטים המעטים בין היהודים עוד האמינו שהקונטריבוציה הזאת אות לטיבה היא לשינוי־דעת אצל הגרמנים; וכי הכופר יהיה במקום דם. אך שוב טעו.

אחרי שהוחלט דבר ההשמדה השלמה, השמדת כל האוכלוסיה היהודית, בישיבת השלטונות הגרמניים המרכזיים בברלין (2 בינואר 1942) חלו שינויים יסודיים באדמיניסטרציה. קודם־לכן היו היהודים נתונים בידי שתי רשויות, ובכל ענין היו מטפלים שני מיני משרדים: מצד אחד המינהל האזרחי (הגוברנטור, ראש־העיר וכו') והצבא; ומצד שני הס.ס. והגיסטאפו, שהווה חלק של הס.ס. בשלהי קיץ 1942 עבר כל ניהול עניני היהודים לידי הס.ס. היה זה נצחונם של הנאצים הקנאים על החוגים הכלכליים ה„מתונים", שדרשו לדחות את ענין השמדת היהודים עד תום המלחמה. התנגדות החוגים הכלכליים והצבאיים להשמדה באה לא מנימוקים הומאניטאריים אלא מנימוקים תועלתניים גרידא. אירע שפקידים גבוהים של השלטון האזרחי (למשל קובה, הגוברנטור של רוסיה־הלבנה, פרופ' ה.ה. סרפיס, המומחה לעניני כלכלה ואוכלוסיה בפולין ובאוקראינה) או גנרלים גרמנים שלחו מכתבי־מחאה אל השלטון המרכזי הגרמני והזהירו מפני הסכנות הכרוכות בחיסול „טרום־זמני" של היהודים. גם האדמיניסטרציה הגרמנית האזרחית בלבוב השמיעה קולה בענין זה. בדו"ח רשמי שנערך ב־29 לאוגוסט 1942 (התעודה נמצאת בארכיון של המכון המדעי היהודי „ייווא" בניו־יורק) כתב בא־כח האדמיניסטרציה הגרמנית בלבוב:

„כוחות העבודה במחוז גליציה מתוחים כעת עד לקיצוניות האחרונה. נוסף על כך באה הסרת הכוחות היהודיים משוק־העבודה, אשר נעשתה באופן רדיקלי מאד. לאדמיניסטרציה של מחוז גליציה היתה רק שנה אחת כדי להתכונן לחיסול העבודה היהודית. האוכלוסיה הארית של גליציה זריזה פחות במלאכת־היד ובתעשיה מאשר במחוזות האחרים. לפיכך יסבול כאן גם משק המלחמה הרבה יותר מאשר בחלקים האחרים של ה„גנרל גוברנמנט".

„נראה, כי השאלה העקרונית בנוגע לחיסול היהודים — עדיפות הנימוקים הפוליטיים או צרכי המלחמה — נפתרה ע"י השלטון העליון לטובת המומנט הפוליטי, תוך השלמה עם העובדה, שהייצור הכלכלי ירד פלאים בשטחים אלה. ביחוד עלי להדגיש כי פעולתה של מדיניות זו תביא לידי תוצאות קשות מאד במחוז גליציה".

לעומת זאת יצא הגנרל קאצמאן בתרועת נצחון בדו"ח שמסר לראש הבולשת והס.ס. בקראקא:

„האדמיניסטרציה (האזרחית) לא עצרה כח והיתה חלשה בכדי לשלוט בתוהו־ובוהו שנשתרר במקצוע זה (עבודת הכפיה של היהודים). לפיכך לקח בידו את כל הנהלת עניני העבודה היהודית ראש הבולשת והס.ס. (גנרל קאצמאן). פורקו כל משרדי העבודה היהודית (במחוז גליציה) שמאות יהודים עבדו בהם. כל אישורי־העבודה שניתנו ליהודים ע"י פירמות או משרדים שונים נפסלו; כרטיסי־העבודה שניתנו ליהודים ע"י משרדי העבודה — פג תקפם, אם לא אושרו בחותמת חדשה של הבולשת. בזמן מפקד־בקורת זה נחטפו אלפי יהודים שהיו ברשותם כרטיסי־זהוי מזויפים או שהשיגו אישורי־עבודה במרמה או באמתלאות שונות. כל אלה נמסרו ל„טפול המיוחד" (זאנדער־בעהאנדלונג — להריגה)".

הדו"ח של קאצמאן מוסר בדיוק את אשר אירע בלבוב ובכל מחוז־גליציה. משרד־העבודה היהודית בלבוב חוסל בתחילת אוגוסט 1942. בנאום הפרידה של הינץ ווּבר אל פקידיו היהודים שפוטרו, יעץ להם כיצד יסתדרו להבא: „מוטב לכם להיות סמרטוטרים (פועלים ב„רכישת חמרי־גלם") מאשר פנקסנים ולבלרים". ווּבר הפליט גם תוך כדי שיחה פרטית עם בא־כח המועצה היהודית: „מכאן ואילך יסודרו הענינים הנוגעים ליהודים לא מנקודת הראות של הצרכים הכלכליים אלא מנקודת הראות הפוליטית".

האדונים החדשים, אנשי הס.ס., פתחו מיד בבקורת העבודה היהודית. בכל מקום־עבודה נערך „סיור" ובכל מקום קצצו במספר העובדים היהודים. המפוטרים לא שולחו לבתיהם כי אם נעצרו על־ידי הס.ס.: הנשים והגברים החולים נשלחו ל„שמילץ" (שמעלץ — חומר־ברזל בלה, מושלך — כלומר, להריגה) והחזקים העברו למחנה היאנובי. על כרטיסי־העבודה של הניצולים בשעת הבקורת הותוותה חותמת חדשה, אבל גם הם הרגישו כי אין זו אלא הצלה זמנית, וכי אין עוד בטחון בכרטיסי־העבודה החדשים ובסרטים "A" על קאצמאן ספרו, שהיה רגיל להביע את יחס זלזולו ל„חסות" המדומה במלים ציניות אלה: „הסרט אינו מהווה חרפה כלל וכלל, הסרט הוא — משפט־מות".

עוזריו של קאצמאן במחלקת „תעסוקת היהודים" היו קציני הס.ס. למחוז גליציה — הילדברנד, ולעיר לבוב — לינארט.

מפקד־בקורת נערך גם — כמו בשאר מפעלי תעשיה — ב„בתי המלאכה העירוניים", אלא שכאן ניתנה לכל ה„ראויים להינצל" חותמת הס.ס. מצבע סגול (אדום) במקום החותמת השחורה שניתנה בשאר המוסדות. איש לא שם לבו לפרט פעוט זה, ונראה היה כאילו נפלה כאן טעות קלת־ערך. רק בשעת ה„אקציה הגדולה" באוגוסט 1942 נתברר כי היתה זו „טעות" הרת־אסונות.

מיוחד במינו היה מצבם של פקידי המועצה היהודית, אשר מספרם הגיע כבר ל־5000. הס.ס. סירבה להחתים את כרטיסי־העבודה שלהם, ודבר זה ניבא שחורות.

פרק 12: „האקציה הגדולה" של אוגוסט 1942

בעשירי לאוגוסט 1942, עם דמדומי־שחר (זה היה ביום ב׳ בשבוע) התחילה האקציה. זו היתה פעולת ההרג הגדולה ביותר שערכו הגרמנים בלבוב, ותכננוה מראש באופן שיטתי מומחים צבאיים ופוליטיים. בפעולה השתתפו פלוגות של הגדוד המיוחד לחיסול אנשים (פערניכטונגקאמאנדא) של הס.ס., הגיסטאפו והבולשת הגרמנית והאוקראינית, וניהול הפעולה ניתן בידי קאצמאן. כפי שמסרו קציני הצבא הגרמני, דחה קאצמאן פעמים אחדות את ביצוע הפעולה. בעד כל דיחוי קיבל מן היהודים שוחד של חצי מיליון זהובים. בתחילת האקציה הפליט קאצמאן באזני קצין הצבא הגרמני גינטר הערה זו: „קאטין? מהי קאטין לגבי מעשינו אנו (בלבוב)! קאטין אינה אלא עבודת יום אחד אצלנו". (גבית־עדות מפי חייל גרמני בשם ארתור גרינר ממינכן) את האקציה בצעו הגרמנים והאוקראי־נים בדיקנות מרובה ומתוך שלווה וקורת־רוח. הם היו שמים מצור (בלוקאדה) על בתים, רחובות ושכונות מיוחדות בזו אחר זו, ועורכים בהם חפושים וסיורים שיטתיים. אחרי שכבר הוצאו כל התושבים מבתיהם, היתה נערכת בדיקה שניה, ואח"כ — בדיקה סופית שנקראה בפיהם „סריקת שערות" או „פילור" („אויס־קעמען"). בשיטת בילוש מדוייקת זו היו מוציאים ומעבירים אל המחנה היאנובי כמה אלפים של קרבנות מדי יום ביומו.

היהודים לא היו מוכנים לאקציה, שבאה אליהם כחתף. מקרי התנגדות היו נדירים ביותר. במקומות רבים השתדלו היהודים להסתתר במחבואים, מרתפים, מנהרות ותעלות, אך על־פי רוב ללא הצלחה. המחבואים שהוכנו ברגע האחרון ובחפזון גדול, ניתנו להיגלות על נקלה, ביחוד בעזרת כלבי הבולשת. במקרים רבים מסרו ילדי־הגויים לשוטרים את מקומות המחבוא. רבו מעשי התאבדויות, נסיונות לבריחה מן הטרנספורט, או של התנגדות אישית. מאות „פושעים" כאלה נורו תיכף בידי השוטרים.

בדרך כלל התחשבו הגרמנים באישורי־עבודה שהוחתמו במפקד־המבחן הקודם בחותמת הס.ס., אך גילו אכזריות־יתר לגבי מוסד אחד — „הסדנאות העירוניות", סלע־המחלוקת הנושן בין האדמיניסטרציה

„גיא ההריגד" — ע"י הקברים

האזרחית והס.ס.: ב־13 לאוגוסט 1942 התפרצו בצעקות פרא לתוך המוסד ועשו „מבחן". עתה יצאה לאור התרמית השפלה שנעשתה בשעת הביקורת במפעל זה. בשעתו, ניתנו לפועלי „הסדנאות" חותמות סגולות. עתה טענו הגרמנים כי רק החותמות שצבען שחור — כחן יפה. אותו זמן עבדו ב„בתי המלאכה העירוניים" קרוב ל־3500 פועל, ומפני שהמקום צריך היה להיות — לפי הבטחת הגרמני ד"ר רייספ — „אי שקט של שלווה בשעת הסופה" — הביאו הפועלים גם את בני ביתם עמם כדי להגן עליהם בשעת אסון, ומהם נוספו עוד 2000 נפש. הגרמנים הובילו למחנה היאנובי למעלה מ־4000 נפש, והותירו רק כ־1000 איש מן הנמצאים במוסד.

נוראה ואכזרית היתה גם האקציה בבתי־החולים ובבתי־היתומים. לא רק את החולים לקחו הגרמנים, אלא גם את הרופאים וכל אנשי השירות הסניטארי. החולים אשר לא יכלו לזוז ממטותיהם — נורו במקום. הילדים נזרקו לתוך העגלות כשהם מושלכים כשקים זה על זה.

כל הקרבנות הובאו למחנה היאנובי. שם העמידום שעות רבות במגרש גדול וצוום לחכות למבחן בקורת נוסף. בינתיים היכו אותם השוטרים מכות־רצח, ובדקו

את בגדיהם וגופם בחפשם כסף, זהב, אבנים יקרות, מטבעות חו"ל ועוד. מספר קטן מאד מהכלואים שוחרר אחרי המבחן הנוסף. האקציה הגדולה נסתיימה ביום ה־23 באוגוסט 1942 וקפחה את חייהם של למעלה מ־50.000 נפשות.

בימים הראשונים ל„פעולה", ניסו עוד גרמנים לשוות לאקציה צורה חיצונית „תרבותית". צורה כזאת לא יכלה להשמר בפעולה שתכנה — מעשי רצח והרג. עד מהרה הפכה לבוב לעיר בלהות ודמים. הדברים הגיעו לידי כך, שגם האדמיניסטרציה הגרמנית האזרחית, שהיתה באופן עקרוני תמימת דעים עם הס.ס. באשר ל„מטרה הסופית" בשאלה היהודית — התנגדה לדרכי ההגשמה של אותה „מטרה". בדו"ח מיום 16 באוקטובר 1942 כותב ב"כ האדמיניסטרציה האזרחית:

„פעולת העברת היהודים („אומזידלונג") מקבלת לעתים צורות שאינן יאות לעם בעל־תרבות, עד שהן מעלות על הדעת השואה בין שיטות הגיסטאפו לשיטות הג.פ.או. אומרים כי קרונות הרכבת המשמשים לטרנספורטים אלה רעועים כל־כך, עד שאי־אפשר לעצור בעד היהודים הרוצים לברוח מתוך הטרנספורט. הדבר מביא לידי־כך שבתחנות מסילת־הברזל בדרך המעבר פורצות מדי פעם בפעם יריות פראיות וציד אנשים... אע"פ שהאוכלוסיה הגרמנית, וכל האוכלוסיה הבלתי־יהודית, משוכנעות בצורך לחסל את כל היהודים, בכל זאת כדאי היה, כי מעשי השמדה אלה יבוצעו באופן שלא יעורר תמהון רב ומורת־רוח כל־כך". (מתוך הארכיון של „ייווא", ניו־יורק).

Lemberg, 8. Juli 1941.

Verordnung

Die jüdische Bevölkerung über 14 Jahren, welche sich in der Stadt oder im Bezirk Lemberg aufhält, hat ab 15. Juli 1941 als Kennzeichen eine weiße Armbinde mit blauem sechseckigem Stern ✡ (Dawidstern) auf dem rechten Oberarm zu tragen.

Jude ist, wer von mindestens drei der Rasse nach volljüdischen Grosseltern abstammt.

Als Jude gilt auch der von zwei volljüdischen Grosselten abstammende jüdische Mischling,

a) der der jüdischen Religionsgemeinschaft angehört oder noch in sie aufgenommen wird,

b) der mit einem Juden verheiratet ist oder sich noch mit einem solchen verheiratet.

Juden, die das Kennzeichen nicht tragen, werden bestraft.

Ausländer fallen nicht unter diese Verordnung.

DER KOMMANDANT
der Stadt Lemberg.

Львів, 8 липня 1941 р.

РОЗПОРЯДОК

Жидівське населення в літах вище 14, що перебуває в місті Львові або у львівській окрузі, має, починаючи від 15. липня 1941 р., носити як відзнаку на правому рамені білу перев'язку з синьою шестикутньою зіркою ✡ (зірка Давида)

Жидом є кожний, хто походить від щонайменше трьох за расою чисто-жидівських предків.

За жида треба вважати теж жидівського мішанця, що походить від двох чистожидівських предків,

а) того, хто належить до жидівської релігійної громади, або буде принятий до неї,

б) того, хто з жидом одружений або одружиться з жидом.

Жиди, що не носять такої відзнаки, підлягають карі.

До чужоземців цей розпорядок не відноситься.

Командант м. Львова.

Lwów, 8 lipca 1941r.

Rozporządzenie

Ludność żydowska powyżej lat 14, przebywająca w mieście Lwowie albo w powiecie lwowskim, obowiązana jest nosić, począwszy od 15 lipca 1941, jako odznakę na prawym ramieniu białą opaskę z niebieską sześciokątną gwiazdą ✡ (gwiazda Dawida)

Żydem jest każdy, kto pochodzi od conajmniej trzech rasowo czystożydowskich przodków.

Za żyda należy również uważać żydowskiego mieszańca, pochodzącego od dwóch czystożydowskich przodków,

a) tego, kto należy do żydowskiej gminy wyznaniowej albo do niej przyjęty zostanie,

tego, kto pozostaje w związku małżeńskim z żydem albo związek małżeński z żydem zawrze.

Żydzi, nie noszący takiej odznaki, podlegają karze.

Cudzoziemców rozporządzenie to nie dotyczy.

KOMENDANT
miasta Lwowa.

פקודת מפקד־העיר לבוב מ־8 ביולי 1941 ע"ד תוי מגן־דוד ליהודים.

BEKANNTMACHUNG | ОГОЛОШЕННЯ | OGŁOSZENIE

Bildung eines jüdischen Wohnbezirkes
in der Stadt Lemberg

gez. Dr. Lasch
Der Gouverneur des Distrikts Galizien

Утворення жидівської дільниці
у місті Львові

(—) Др. ЛЯШ
Губернатор Дистрикту Галичина

Utworzenie żydowskiej dzielnicy
w mieście Lwowie

(-) Dr. Lasch
Gubernator Dystryktu Galicja

הודעת מושל גליציה ע״ד הגיטו היהודי בלבוב.

פרק 13: יסוד הגיטו בלבוב

אחרי האקציה של אוגוסט 1942 הוכרזה הפקודה על יסוד הגיטו. הפעם לא יצאה הפקודה מעם האדמיניסטרציה האזרחית, שכבר לא היתה לה כל שליטה ביהודים, אלא הגנרל קאצמאן, מפקד הס.ס., חתם עליה. המועד האחרון להקמת הגיטו נקבע ליום 7 בספטמבר 1942. כל יהודי שימצא אחרי המועד מחוץ לשטח הגיטו, — אחת דינו למות, והוא הדין לגבי כל נוצרי אשר יתן מקלט ליהודי להסתתר מחוץ לחומות הגיטו.

ביסוד הגיטו היה נצחון נוסף של הגנרל קאצמאן במלחמתו עם השלטון הגרמני האזרחי בגלל היהודים. בדו"ח אל מפקד המשטרה ב„גנרל גוברנמנט" האשים קאצמאן את האדמיניסטרציה האזרחית, שלא היה בה הכשרון והאומץ הדרושים כדי „לפתור את השאלה היהודית", והביא את הסיבות שהניעוהו להקים את הגיטו. אפילו בדו"ח זה, המיועד לשימוש פנימי של הס.ס., משתמש קאצמאן בתואנות־שוא ומספר דברי־בדים על הנימוקים והמטרות של יצירת הגיטו. ואלה דבריו:

„במשך הזמן נתברר יותר ויותר, כי אין בכוח האדמיניסטרציה האזרחית לפתור את השאלה היהודית, ולו גם באופן חלקי ובלתי־מספיק. השלטון העירוני ניסה, למשל, פעמים מספר להגביל את היהודים במחוז יהודי סגור, אך העלה חרס בידיו. הבעיה נפתרה, איפוא, על־ידי מפקד הבולשת והס.ס. (= קאצמאן עצמו) ופקידיו, מבלי כל הסוסים. הפקודה היתה ענין דחוף שאינו סובל דחיות, כיוון שבחורף 1941 נרשמו בחלקים שונים של העיר לבוב מקרים של טיפוס־הבהרות. היה בדבר מקור סכנה גדולה לא לאוכלוסיה המקומית בלבד, אלא יתר מכן — גם לצבא, הן החונה בלבוב והן החיילות העוברים דרכה אל החזית. בזמן העברת היהודים מהעיר אל הגיטו נעשו סכרים אחדים („שלויזען"), שמטרתם היתה לנפות יפה־יפה את כל האספסוף היהודי האסוציאלי והבוחל בעבודה. כל האלמנטים מסוג זה נתפסו והועברו ל„טיפול המיוחד" (זאנדערבעהאנדלונג", כלומר — שחיטה)".

מדברי קאצמאן נובע, כי הבולשת הגרמנית זממה „טיהור" חדש של יהודים בשעת העקירה מן העיר אל הגיטו, ואת מזימתה הוציאה אל הפועל. יהודים רבים נרצחו בשעת המבחן החדש, ונוסף על אלה, נפלו קרבנות רבים בפעולות פראיות שונות, שהאכזריות בהן היתה — המעשה שאירע באחד מימי ספטמבר הראשונים (כנראה ב־1 לספטמבר 1942) בשטח הגיטו החדש.

אחרי שיצא הצו על יצירת הגיטו, הועברו משרדי הקהילה היהודית מרחוב סטרו־טאנדטנא (שנשאר, לפי הפקודה החדשה, מחוץ לגבולות הגיטו) אל הבית בפינת הרחובות יעקב הרמן 15 ו„לוקיטעק" 2. מלבד המשרד המרכזי של המועצה היהודית הועבר לשם גם משרד־השיכון. מחנות של יהודים מוכי־פחד ומגור היו צובאים על משרד־השיכון ומתחננים לתת להם פינה כלשהי בגיטו החדש. לפתע הגיחו ממכוניותיהם עשרות קלגסי הס.ס. והגיסטאפו, התפרצו לבין ההמונים ופרעו בם פרעות. לפי שמועות שנפוצו בעיר, היתה זאת „פעולת תגמול" על מקרה שאירע בעיר ביום הקודם: יהודי אחד ניסה להגן על עצמו בפני איזה פקיד גרמני, ותוך כדי־כך פצעו או הרגו. ראש המועצה היהודית לא היה אותה שעה בבנין־הקהילה, כי נחבש ימים אחדים קודם־לכן בבית־הסוהר שברחוב לונצקי. אמרו בעיר, שד"ר לנדסברג נאסר בגלל המשא־ומתן החשאי שניהל עם איגודי המחתרת הפולנית, וכי נאשם בתמיכה כספית בהסתדרויות אלה. הקצין הגרמני שניהל את האקציה (עדי־ראיה שונים מוסרים כאן שמות שונים: יש אומרים שהוא אנגלס, אחרים נוקבים בשם וופקה או גוסטב וילהויז) שלח מכונית מיוחדת להביא את ד"ר לנדסברג למקום השחיטה שבבית המועצה היהודית. בין כה וכה כבר הספיקו הגרמנים לחטוף ולירות עשרות אנשים ונשים מן ההמון הבורח בבהלה. ההרוגים נערמו לתל גבוה של גוויות מול בית־המועצה היהודית. אחרי המעשה ניגשו הגרמנים לבצע את המערכה השניה של מחזה־הבלהות. הם בחרו בשנים־עשר פקידים ושוטרים יהודים כדי להוקיעם קבל עם ועדה על גזוזטרות הבית ועל הפנסים אשר ברחוב. היות שחסרו להם חבלים, שלחו להביא מהעיר חבלים חדשים וחזקים יותר. (את שטר הקניה של החבלים שלחו לאחר־מעשה אל המועצה היהודית בדרישה כי הקהילה תפרע חשבון זה. השובר המקורי נשמר ע"י ד"ר יפה, מנהל משרד־השיכון). למרות זאת ניתקו החבלים

שאסרו אחדים מן הקרבנות האומללים, והם נפלו מן הגזוזטראות אל המרצפת ונחבלו. את הפצועים, המגואלים בדם, אינסו הגרמנים במלקות לעלות שוב במעלות הבית, והוקיעום בפעם השניה. בין החללים היו: הסופר היהודי־פולני לודויג ראטה (Rath) הרופא ד"ר טפט (Taffet) וד"ר טוניס מנהל מחלקת־העזרה ליהודי־המחנות שע"י הקהילה. ד"ר טוניס, שהיה לפנים קצין־צבא אוסטרי, „חונן" ממות־קלון ע"י הוקעה ודינו הוחלף במות־כבוד ע"י יריה. שאר הקרבנות ניתלו על גזוזטראות הדיוטה־הראשונה ועל פנסי הרחוב. בשביל ד"ר לנדסברג ערכו הגרמנים מחזה מיוחד ללעג ולקלס. מכיוון שהיה ראש המועצה היהודית החליטו הגרמנים שיש להוקיעו למעלה מפקידיו, דהיינו — בקומה השניה, לאות הכרה בתפקידו. ד"ר לנדסברג ניתלה תחילה בחבלים דקים מאד שניתקו תיכף, והוא נפל ארצה. אז החזירוהו לקומה השניה ומחזה זה נשנה שלוש פעמים. המום, פצוע ומגואל בדם עזבו לבסוף אומץ־רוחו, וד"ר לנדסברג ביקש חנינה מן התליינים בהסתמכו על הנוהג המשפטי, כי מוחלים לנידון את גזר־המות, אם חייו לא נפסקו בשעת האקזיקוציה. הגרמנים לא שעו לו והוציאו לפועל את תלייתו.

ПОСТАНОВА

Управи м. Львова з 22. 7. 1941

§ 1.

Зорганізувати жидівську громаду м. Львова.

§ 2.

Затвердити ТИМЧАСОВЕ ПРАВЛІННЯ жидівської віроісповідної громади в такому складі:

Голова: Д-р Парнас Йосиф, адвокат, вул. Пекарська, 1 ц.

Заступник голови: Д-р Ротфельд Адольф, адвокат, вул. Панська, 2.

Члени Управи: Д-р Гінсберг Ісидор, лікар, вул. Ягайлонська, 15; Д-р Зарваніцер Хаїм, адвокат, вул. Сикстуська, 12; Ерліх Йозуа, купець, вул. Офіцерська, 14; Зайденфрау Ізак, купець, Краківська площа, 2; Хірер Яків, ремісник, вул. Різницька, 3; Ляндав Нафталі, інженер, вул. Асника, 11.

§ 3.

Для потреб віроісповідної жидівської громади призначити будинок при вул. Старотандитній, 2а, що спершу був призначений для нової поліклініки.

Водночас зобов'язати Відділ Здоров'я м. Львова і Житлове Управління підшукати для жидівської поліклініки інший відповідний будинок.

§ 4.

Дозволити жидівській громаді наложити на членів громади податок, який призначується на цілі організації громади та фінансування установ.

§ 5.

Встановити такий тимчасовий обсяг діяння жидівської громади:

1) Ведення метрик. 2) Ведення евіденції жидівського населення. 3) Ведення шпиталів, поліклінік і санітарних установ для потреб жидівського населення. 4) Організація соціяльної забезпеки, дешевих кухонь і апровізації.

Голова Управи м. Львова

Д-р Ю. Полянський

הודעת ראש־העיר ע"ד מנוי מועצת־היהודים בלבוב

אחרי מעשה זה צוו הגרמנים כי גופות התלויים תהיינה מוקעות לראווה במשך יממה (או, לפי עדות אחרים — שתי יממות) למען יחזו במראה הגרמנים והאוכלוסין המקומיים.

אחד משרידי הגיטו מספר על מראה־זוועות זה:

„הלכתי עם אמי לקהילה בענין דירה. מעל הגזוזטרה נטלטלו ברוח קלה חללי התלויים, פניהם מכחילות, פני־זוועה, ראשיהם לאחוריהם ולשונותיהם משורבבות ושחורות. וממרכז העיר דהרו מכוניות הדורות — גרמנים אזרחים, על נשיהם וטפם, באו לראות בסנסציה.. כרגיל, גם עתה צילמו האורחים ברוב התלהבות את המראה. אחר באו בטראם, ביתר צניעות, אוקראינים ופולנים..".

פרק 14: סדרי הגיטו והחיים הפנימיים

שטח הגיטו שהוקם בפקודת קאצמאן צומצם בהרבה מאשר לפי תכנית השלטונות העירוניים לפני שנה אחת. הרי מספר היהודים התמעט במשך שנה אחת ב־70000 נפש ומעלה, שהוצאו להורג. הגיטו החדש הקיף חלק מן הפרורים קליפרוב וזאמארסטינוב (בלי זנישיעניא). מצד דרום היה לגיטו גבול טבעי — סוללת פסי־הרכבת; הגבול מצד מערב היה רחוב זאמארסטינובסקא מן הגשר שתחת מסילת־הברזל ועד הבית מספר 105; מצפון — הנהר פעלטעב וממזרח התוו את הגבול הרחובות טטמאיר וורשבסקא. אבל, אפילו לשליש מן האוכלוסיה היהודית שנותר אחרי האקציות והגירושים לא הספיק המקום בשטח הגיטו, הבנוי כולו בתי־חמר ובתי־עץ קטנים. בית גדול היה תופעה נדירה בסביבות אלה. ולמרבית הרעה, היה על הבאים למצוא מקום־מגורים בצפיפות נוראה בפחות משבועיים ימים, שחלו בין הכרזת הפקודה לבין סגירת הגיטו. המנגנון של המועצה היהודית, וביחוד של משרד־השיכון, שמתפקידם היה הטיפול במשימה קשה זו — היו אז במצב של ערבוביה ומבוכה בגלל האקציה הגדולה ומעשי הפורע־נות ביום ה־1 לספטמבר 1942.

החיים הציבוריים והמשפחתיים, סדרי כל בית יהודי, היו רצוצים ושבורים, כי לא שרדה מן החורבן אף משפחה שלמה אחת. העקירה מן הדירה הקודמת אל הגיטו, על כל הנגישות, הבדיקות והרדיפות הצפויות בדרך, היתה אף היא דומה ל„אקציה" חדשה. בסופו של דבר לא מצאו משפחות יהודיות קורת־גג להן, וחנו במשך שבועות אחדים בחוצות או בחצרות מאחרי הבתים, במסדרונות, באורוות ובסוכות למיניהן. והימים — עת בוא הקור, שלהי סתיו, והגשמים הרבים פגעו בבריאות והביאו נזק רב למעט חפציהם ומזונותיהם. הרחבה היחידה שבגיטו, רחבת קליפרוב היתה מלאה „מתי מדבר" אלה, החונים מי באהלים וסוכות, ומי תחת כיפת־הרקיע, בעירום ובחוסר־כל. הגרמנים, בשאיפתם להקשות ולהמר ליהודים גם בחיים עלובים אלו, לא עשו את ההכנות הדרושות למען תעזובנה המשפחות ה„אריות" את שטח הגיטו לפני כניסתם של היהודים. רק אחרי שכבר באו היהודים, החלו התושבים ה„ארים" לעזוב את הגיטו, אם כדי להחליף את מאורתם הדלה בדירה יהודית מרווחת בעיר, (בעד החילופין היו עוד היהודים חייבים לשלם כופר הגון), ואם — כדי לעזוב את השטח היהודי מפחד שמא ישותפו בגורל היהודים. כעבור חדשים אחדים עזבו רוב המשפחות הנכריות את הגיטו, וליהודים היתה רווחה קמעא. הפחיתו את הצפיפות גם.. מקרי־המות של יהודים רבים, חלקם במחלות וחלקם כקרבנות לאקציות הבלתי־פוסקות. ובכל זאת לא היה המקום מספיק. באופן חוקי מותר היה לכל יהודי לקבל שטח־דיור של שלושה מטרים מרובעים, אך „דירת מותרות" כזאת לא היתה אלא להלכה. למעשה התגוררו בכל חדר פעוט בעל אשנב אחד — לפחות עשר נפשות, זאת אומרת — שתים, שלוש ואפילו ארבע משפחות. כיוון שלא היו מקומות־שינה לכולם בבת־אחת, חיבלו תחבולות שונות: יש שנהגו לישון בשתי משמרות, קבוצה אחת ביום ואחת בלילה (ביחוד כאשר גרו בדירה אחת עובדי־יום יחד עם עובדי־לילה), והיו גם שחילקו את זמן השינה לשלוש משמרות. אחרים בנו בחדר אצטבאות בעלות שתי קומות, ולנדבכי־עץ אלו צריך היה לטפס בלילה לתפוס מקום לשינה קצרה. מובן, שהמטות היו מוצעות רק בשעה שישנו בהן, ובמשך היום צריך היה להוציאן

„בתי מגורים במובן הרגיל היו מעט מזעיר; לרוב היו חורבות, ביקתות מתמוטטות, שנועדו לפירוק עוד בטרם פרוץ המלחמה. בחורבות שכנו תחילה נחותי־דרגה מכל־המינים. חורבה כזאת ראוי לתאר: אשנביה זעירים, לרוב בלי שמשות, טלואים ואטומים בסחבות, גליונות־ניר, כרים מגועלים ובתורת לוקסוס — גם דיקטים וקרשים. צבע הקירות החיצוניים אפוד־שחום, מחוספס רפש וכתמי־בוץ שניתזו מגלגלי עגלות, משרכות דרכן לאט בתוך שלוליות מבאישות, העומדות ברפשן בקיץ ובחורף. כל הקירות מכוסים סחם וירוקה... הקירות הצפוניים רקובים ורטובים עד לשיפולי־הגג. גג־הבית מכוסה רעפי־עץ והמרזבים רקובים ומתפוררים... המסדרון (אל הבית) המרוצף קרשי־עץ היה מהוותהום של מוקשים... לרגלי איש זר, העלול לשבור עצם ולפול על פניו... דירה עם „נוחיות" יש לה ברז שבור עם קערה מבאישה... אשר קשה היה לראותו כברז של מי־שתיה. החדרים... לא סוידו ולא סודרו, הקירות והרצפות לא מתוקנות, ובכל חדר, ובפינה אפלה, כירים של טיט וצינור מוחלד ומפויח — למעשנה".[8]

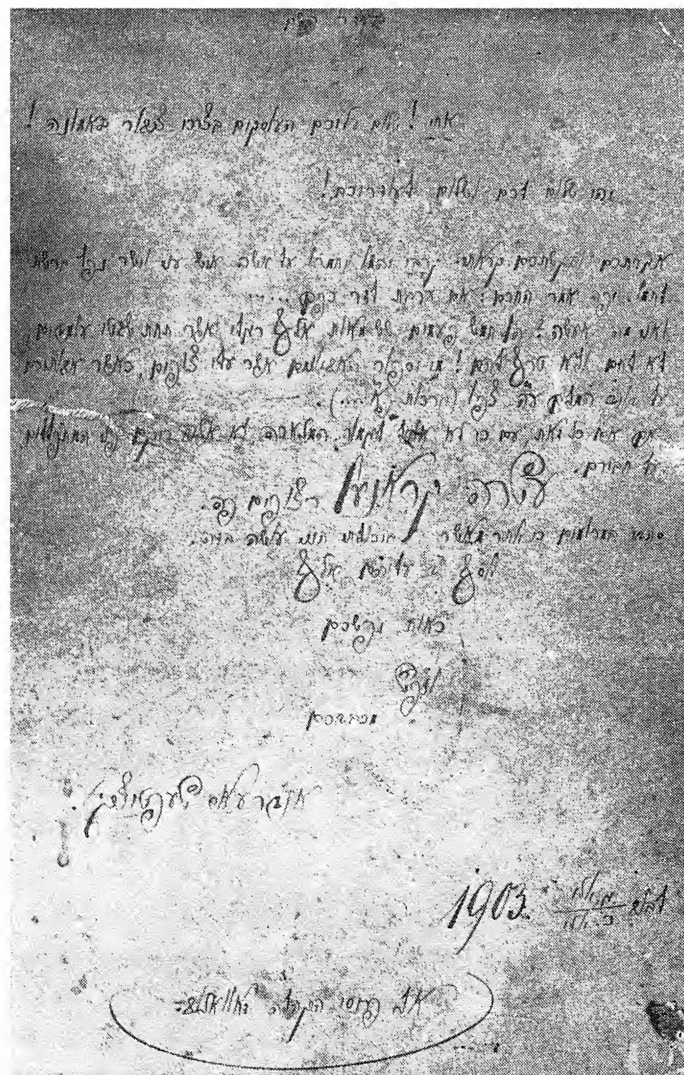
[8]) מלטיאל, עמ' 201—202.

מטרופוליט אנדרי שפטיצקי

החוצה כדי שתהא אפשרות לנוע בחדר, לטאטא, להכין אוכל. את צורת הדיור מתאר תושב הגיטו:

הגרמנים הנהיגו בערי פולין גיטאות מטיפוסים שונים. היו גיטאות פתוחים (למשל, בצ׳נסטוכובה) והיו גיטאות סגורים בחומה, מוקפים גדר־עץ או תיל מחושמל. הגיטו בלבוב היה מוקף גדר־עץ. מלאכת התקנת הגדר נמסרה לידי המהנדס נפתלי לנדאו, חבר המועצה היהודית, והתנהלה על חשבון המועצה. נ. לנדאו היה מפגר בעבודתו, שביצועה נתמשך זמן רב, ואת העיכוב תרץ בחוסר החמרים הדרושים (קרשים). אך לבסוף נסתיימה המלאכה, והיהודים יכלו להכנס ולצאת רק דרך שער הגיטו, שמעברו הפנימי עמדו שוטרים יהודים, ומשמרות הבולשת הגרמנית והאוקראינית — מעברו החיצוני. בעד השער היו יוצאים היהודים לעבודתם מחוץ לגיטו. בזמן הראשון היה כל אחד רשאי לצאת, אבל אח״כ היו חייבים לצאת — לשם בדיקה — פלוגות פלוגות,

1903

מכתב המטרופוליט שפטיצקי אל פרנסי הקהלה (בעברית) 1903

ולהציג את כרטיסי־העבודה. הבלשים בדקו בקפדנות רבה אצל העוברים לבל יוציאו דבר, ולבל יבריחו מצרכי־מזון לתוך הגיטו.

מצב האספקה של האוכלוסיה היהודית הורע מאד מזמן שקם הגיטו, בדרך כלל. נותק הקשר והמשא־ומתן המסחרי עם הנוצרים ועם השוק השחור. הסרסורים היהודים והנוצרים אשר הבריחו סחורות אל הגיטו תוך סכנת־מות דרשו מחירים מופרזים, שעלו לפעמים ב־300%—400% על המחירים בשוק השחור שבצד ה„ארי". כמות המזון שניתנה ליהודים באופן רשמי היתה זעומה, ואיכות האוכל היתה למטה מכל בקורת. סעודת איש־הגיטו (הסעודה העקרית היתה ארוחת־צהרים או ארוחת־הערב, בהתאם לשעות העבודה של בני־המשפחה) היתה מצומצמת שבמצומ־צמות מרק עשוי שעועית, תפוחי־אדמה או גריסים גסים, לפת, ולחם. במקום קפה נהגו לשתות מי־סלק קלוי עם סחרין במקום סוכר, היו מכינים מיני מאכלי־ירקות מחרולים ועשבי־השדה, או קליפות ושיירים של תפוחי־אדמה. חומר המזון היסודי היה הלחם — ואיכותו של זה היתה גרועה מאד:

„לחם זה דומה לפת, מבחינה חיצונית, אך מבפנים היה כמין עיסה שהורכבה בדרך סוד. יתכן שהכיל גם כמות מסוימת של קמח, אלא שלפי צבעו האפרורי־חום־שחרחר דומה היה לטיט חוצות. אותו „מה שהוא" דביק תמיד, טחוב תמיד, שלא התייבש כלל, מאכל תאוה היה לנו, למדות מראהו המגועל וטעמו הנאלח. ואל יחשוב אדם שלחם־הפנים הזה הובא אל הגיטו באופן סדיר, אדרבה, בעד מיצרך מוברח זה שילמו אוצרות קודת (30 זהוב עבור 1 ק"ג לחם)".

מחלות שונות פשטו בגיטו. המלחמה במחלות היתה קשה מאד כיוון שלא היו בו בתי חולים (כל המרפאות ובתי־החולים היהודיים חוסלו במבצע הגדול באוגוסט 1942), מלבד מרפאה זמנית קטנה, ולא היה אף בית־מרקחת אחד. את כל התרופות צריך היה להבריח במחירים מנופחים מאד מהצד ה„ארי".

„מגפת טיפוס־הבהרות פשה והתגברה ולא היה מעצור לה. רופא אחד מידידי, שהתגורר אתי בחדר, ספר לי, שהיה מונה יום־יום עד עשרים וחמשה מקרי התדבקות. עדיין היו עשרות רופאים בגיטו וכולם היו עמוסי־עבודה. אנשי הגיטו התגוננו במידת יכולתם: היו פולים את המלבושים, מנס־ם להתרחץ באופן יסודי על אף הצפיפות האיומה; בגיטו לא היה בית־מרחץ וזה שמחוץ לגיטו נועד אך בשביל המיליציה ובו מקום למאה מתרחצים ביום".[9]

וצרה נוספת היתה: אסור היה לחלות בגיטו. אדם שנמצא חולה נפל מיד קרבן לגרמנים ששלחוהו ל„טיפול המיוחד". החולים התהלכו, איפוא, בקור החורף בחום של 39—40 מעלות, והיו מתחפשים כבריאים, עומדים על רגליהם במקומות המלאכה ועושים בעבודתם, כרגיל. בשובם הביתה עשו להם זריקות, על פי רוב בבית־הכסא, למען לא יראה איש, בעצמם או ע"י מכר. הרצון לחיות ולהתגבר על כל המכשולים היה כה כביר, עד כי היו בין החולים המסכנים הללו שהצליחו להתרפא ולשוב לאיתנם, לכל הפחות למראית־עין.

---

9) מלטיאל, עמ' 210—211.

פרק 15: אקציות חדשות בגיטו

ב־18 לנובמבר 1942 ערכו הגרמנים מפקד חדש בגיטו. הפעם קיבלו כל העובדים בבתי־החרושת או במוסדות הצבא טבלאות־פח ועליהן האות W („ווערהרמאכט" = צבא), או R („ריסטונגסאינדוס־טריע" = תעשית־נשק) לעובדי בתי־החרושת לתח־מושת. כ־12000 איש ואשה קבלו את הסימנים החדשים המפקד שימש לגרמנים הזדמנות ל„טיהור" נוסף, וכ־5000 איש „בלתי־נחוצים" נשלחו להורג. שרידי הניצולים מן ה„טיהור" חולקו לשני סוגים: **בעלי** הציון W או R קבלו את הדירות הטובות שבגיטו, בבתי־החומה אשר שם, שנהפכו לבתי־קסרקטין, ועל כל בית ציון הפלוגה הדרה בו, המוסד בו עובדים אנשיה, וכו׳. חסרי הנ"ל נעשו, מאותה שעה, מיותרים ונרדפים. למגוריהם נועדו הביקתות וסוכות־החמר, וכל חייהם כמו היו בלתי־חוקיים, בכל פעם שערכו הגרמנים חיפושים בגיטו („פילוי") הוציאו מהם רבים — להורג. האקציה הגדולה ביותר היתה ב־5, 6, 7 לינואר 1943, ונרצחו בה כ־15000 איש. הפעם עשו הגרמנים שמות גם בקרב פקידי המועצה היהודית. לפני האקציה יצא הצוו לכל פקידי המועצה להתאסף בבית־הקהילה, ומשנאספו — פרצו הגרמנים לבית והוציאו ממנו את הפקידים, אשר הובלו למחנה־המות בבלזץ או אל המחנה היאנובי. זמן קצר אחרי זאת (כנראה, ב־4 בפברואר 1943) ציוו הגרמנים על חברי המועצה היהודית (בוועד המועצה היו עוד אז 12 איש) להתייצב למפקד. אחדים צייתו והופיעו, יתרם הסתתרו. אחדים מאלה שהופיעו — נרצחו, ביניהם: ראש המועצה היהודית ד"ר אברזון וחבריו ד"ר מרצלי בובר, ד"ר קימלמן, חיגר ועוד. אחדים נשלחו למחנה היאנובי, ביניהם שמעון אולם, אשר הועבר אחר־כך למחנה דכאו, ושם מת. אותם שהצליחו להסתתר — רובם נתפסו לאחר זמן והגרמנים הרגום. כזה היה גורלם של שני חברי הוועד שהסתתרו בשכונות ה„אריות", ד"ר שרצר וד"ר ליב לנדאו. הגרמנים גילו את מקום מחבואם (כנראה, הסגירום שכניהם ה„אריים"), הביאום לבית־הסוהר היהודי בגיטו, ממנו הוציאום להורג. הרופא וחבר הוועד ד"ר גינסברג נמלט אז מידי המרצחים, וזמן־מה הסתובב בהתחפשו כנוצרי על סמך ניירות „אריים" מזויפים. אחר־כך היה מסתתר במערות ובחורבות הגיטו, שנתרוקן מיושביו היהודים כתוצאת האקציות הבלתי־פוסקות. בחורבות הללו הסתתרו בימים ההם מאות אנשים ונשים, שהגרמנים גזרו עליהם כליה — מחוסרי־עבודה, זקנים, ילדים יתומים, חסרי קורת־גג ומחוסרי־חסות. חייהם היו **סכנת־נפשות מתמ־ת** החורבות היו ריקות וחשופות, אך למרות זאת התכבדו מדי פעם בביקורי הבלשים האוקראיניים או סתם גזלנים וסחטנים, אשר חיפשו אחרי יהודים מסתתרים, אחרי חפצי־ערך שנותרו אחרי ההרג, ואחרי אוצרות־קורח מדומים, שלפי האגדות המהלכות בעם, טמנום היהודים לפני מותם במרתפים ומתחת־לאדמה. במצוא המחפשים יהודים חיים המסתתרים בין החרבות, „עכברים" — איימו עליהם וסחטו מהם דמי־שתיקה, את שארית רכושם, ולעתים מסרום לבולשת גם אחרי התשלום. חיים אלה נמאסו על הד"ר גינסברג, והוא שלח יד בנפשו. יש לשער כי רבו מעשי ההתאבדות בין הנרדפים הללו.

באקציות שבוצעו בגיטו בחורף 1942—1943 נקטו הגרמנים ב„תכסיסי מלחמה" חדשים, כדי למנוע את היהודים מנסיונות בריחה — שהיו שכיחים באקציות הקודמות הם היו פושטים את המובלים — גברים, נשים וילדים — מכל בגדיהם, ומובילים אותם בחוסר־כל וכשהם עירומים — למקום ההרג. לפעמים היו העגלות וקרונות־הרכבת (קרונות־משא) פתוחים. והימים, — בעיצומו של חורף, אך למרות כל זאת לא שינו הגרמנים משיטתם, על הטרנספורטים הוצבה תמיד שמירה מעולה, של שוטרים גרמנים ואוקראינים מזויינים ברובים ואוטומטים, ולעזרתם כלבים מאומנים בציד־אדם. הקרונות היו סגורים ומסוגרים (הקרונות הפתוחים היו מוקפים וארוזים בתיל דוקרני), ולא התירו ליהודים לצאת מהם בתחנות, ולו גם לצרכיהם. אך למרות כל אמצעי השמירה, היו מקרים רבים של בריחה. יש שהצליחו לשבור את האשנבים הקטנים, ויש שנקבו, בעזרת מכשירים, חורים ברצפת הקרון וקפצו ממנו בשעה שהמסע נוסע ורץ. רבים מן הקופצים נהרגו בנפילתם או נרצחו במקום ביריות השוטרים או נפלו לשיני הכלבים. רבים מתו מקור ורעב בשוטטם עירומים בשדות וביערות. רבים מן

הקופצים נפלו בידי הבולשת. רק בודדים הצליחו להמלט על נפשם, להשיג אוכל ולבוש כל שהוא מידי האכרים שרחמום — ולא רבים היו בעלי־רחמים בין האכרים — ויכלו לשוב ללבוב. ה„קופצים" („די שפרינגערס") היו לשם־דבר בציבור היהודי. היו ביניהם מומחים מנוסים, שהספיקו לקפוץ כבר שלוש או ארבע פעמים, והצביעו עליהם כעל „אנשי מופת". בדרך כלל, כל מי שעברה עליו פרשת הקפיצה, לא היה עוד אדם מן הישוב. קשה היה ל„קופצים" להסתדר בחיים ה„נורמליים" של הגיטו. לא היו בידם אישורי־עבודה, לא היה להם מקום מגורים, לא בגדים ולא כל רכוש פרטי שהוא. והיו רובם חונים על אולם המועצה היהודית או בחוצות העיר. ועם בוא מבחן או „פעולה" חדשה — שוב שולחו בטרנספורט־המות.

הבלשים היו מרכזים את המיועדים לטרנספורטי־המות אחרי כל בדיקה וחיפוש בבית־הכלא של הגיטו, עד אשר נתמלא המספר הדרוש לשם משלוח. בית־הסוהר נמצא תחילה ברחוב וויז'ביצקי 25 בפרבר קליפרוב, אך אחרי שחלק הפרבר, שכמעט נתרוקן מאדם, בגלל השריפות והאקציות התדירות, הועבר לרחוב וויסנהוף 15 נהוג היה, לעשות „פינוי" בבית־הכלא אחת לשבוע, ואז הוסעו האסירים למקום ההשמדה שנמצא ב„חולות" (פיאסקי) שעל־יד בית־הקברות ברחוב יאנובסקא, או שהובלו ליער בליסיניצא הבטוי „הוא נשלח לחולות" היה פירושו: הוא נשלח להירג.

פרק 16: הגיטו נהפך ל„יו-לאג"

בראשית 1943 חלו שינויים מרחיקי־לכת בסדרי הגיטו. על סמך פקודתו של המיניסטר היינריך הימלר — מפקדה הראשי של הבולשת והס.ס. — רצו הגרמנים, במשך שנת 1943, להפוך את הגיטאות שנותרו עוד — למחנות־עבודה פקודה כזאת ניתנה, למשל, למפקדה הגרמנית בווארשה באביב 1943; בליצמנשטדט־לודז — בספטמבר 1943, וכו'. בלבוב חל השינוי במוקדם, אחרי האקציה של ינואר 1943. במקום „גיטו" נקרא מעתה האזור היהודי „מחנה היהודים" — „יודענלאגער", ובקיצור — „יו־לאג". סדרי־החיים ב„יו־לאג" היו שונים מאשר בגיטו. הגרמנים החדירו בו משמעת צבאית חמורה. חוסל חלק גדול מן הגיטו הישן, וכל היהודים העובדים הועברו לבתי־הקסרקטין. רהובות אחרים — ביניהם רחוב ז'רודלאנא ופרבר קליפרוב — הוצאו לגמרי מתחומי הגיטו. חוסלה כליל המועצה היהודית (ראש המועצה האחרון, פייל (F e i l) היה חסר השפעה בחיים הציבוריים היהודיים ולא היה במקומה מוסד המרכז את יהודי הגיטו במסגרת ציבורית אחת. על כל פלוגת־עבודה היו מעתה ממונים מטעם הגרמנים, אשר כונו „זקני היהודים" („אבעריודען"), משרה שלא היו בה, כמובן, כל סמכויות של שלטון־עצמי. על העובדים היהודים נאסרה היציאה מן הגיטו באופן אינדיבידואלי, ורק קבוצות־קבוצות עברו בשער בשעות קבועות, למקום־העבודה וחזרה ממנו. שאר היהודים, שלא מן העובדים — ובכללם גם משפחות העובדים, הוריהם, נשיהם וטפם — היו משיסה לגרמנים. לפי השקפת הנאצים היו חיי ה„מובטלים" הללו — מיותרים ומופקרים. ליהודי שאינו עובד בשביל התעשיה הגרמנית — לא היתה זכות־קיום, ובכל פעם נערכו פעולות־בקורת שתכליתן לתפוס את היהודים ה„בלתי־חוקיים" שעוד כמה אלפים נשארו מהם, עד שעלה בידי הגרמנים להפחית את מספר תושבי ה„יו־לאג" עד 12,000 העובדים ה„חוקיים" ואילו אלפים „בלתי־חוקיים" נותרו בחיים עד לחיסול הגיטו, אחרי כל האקציות.

גם במפקדת הס.ס. חלו חילופים. הגנרל קאצמאן עזב את לבוב בתחילת 1943, ואת מקומו מלא הגנרל יורגנס סטרופ (S t r o o p) שהוחזק בעיני הגרמנים מומחה גדול בפעולות־ההשמדה. סטרופ נשאר בלבוב שנה, עד אפריל 1943, שאז נקרא לווארשה לנהל את המלחמה במורדי הגיטו. בראש ה„יו־לאג" הועמד מפקד מטעם הס.ס., הראשון היה קצין הס.ס. מנספלד, ושלישו — סילר. אחריו נתמנה מפקד קצין הס.ס (הויפטשטורמפירער של הס.ס.) יוסף גז'ימעק, וסגנו היניש. גז'ימעק, שנכנס לתפקידו ב־19 לפברואר 1943, היה האכזר מכולם. עוד לפני בואו ללבוב הצטיין כמפקד מחנה־הריכוז ליהודים ביאקטורוב (בגליציה המזרחית); הוא שחיסל את המחנה אחרי שהכרית את כל אסיריו היהודים. אח"כ היה מארגן הגיטו ברווא־רוסקא. גם גיטו זה, שהיה — לדבריו — „גיטו למופת" בשל משמעת־הברזל ועבודת הפרך ששררו בו, חוסל על ידו. גז'ימעק עינה את יהודי ה„יו־לאג" בלבוב ורדה בהם, במעשי־תעתועים, בנגישות, ברדיפות ועינויים קשים, ובדרישותיו המופרזות בעניני משמעת ונקיון. דרישות שגבלו בטירוף.

„גז'ימעק ניגש לטיהור הגיטו — מספר אחד מתושבי ה„יו־לאג" — רחובות הגיטו היו גדושים אשפה, הבתים היו גם לפני שיכון היהודים נאלחים ומזוהמים, גלים של גרוטאות בכל חצר ופינה, והבתים כולם כחורבה. אולם גז'ימעק לא ידע נסיגה בשגעונותיו. הוא ציווה להוקיע 24 שלטים בצורת חצי־ירח עם הסיסמה: „סדר חייב להיות!" („ארדנונג מוס זיין) וטבלאות עם פתגם על מצות ההיגינה: „בהיות הבית נקי — תהיה אדם בריא!"

„ביחוד נטפל ל„עובדות הנקיון" (נשים יהודיות הממונות על הנקיון בגיטו) והתחיל לבדוק את פעולתן מדי יום־ביומו. היה פוגע בהן באכזריות חימה על כל אי־סדר קל, ופקד לתלות את טבלאותיו בקסרקטין ובכל הבתים... בכפפות לבנות היה בודק אבק חורים וסדקים, מענה עד מות את השוערים כשלא היה ביכולתם לתקן שרברב שבור, או ביב־שופכין סתום. כשהיה תופס שוער רשלן מדד לו 25 מלקות בשוט שבידו [10]).

[10]) מלטיאל, עמ' 245.

בכל בוקר היה גז'ימעק עובר בעגלה רתומת־סוסים על פני כל הגיטו, לשם סיור ראשון. העגלה דהרה חיש מהר, וקבוצת שוטרים יהודים רצה אחריה ברגל לפי פקודתו. הוא פקח בעין בוחנת על הנקיון בחוצות ובבתים, ואם ראה שמץ זוהמה על אחת השמשות — מיד נפצה לרסיסים. היה נכנס אל הבתים לשם בדיקה, ואם לא נראה בעיניו משהו — חולל שערוריה בבית, שבר וניפץ את הכלים והרהיטים, שפך והשליך את צרכי־המזון. כשגילה אנשים „בלתי־חוקיים" משוטטים בבית, או עובדים יהודים שנעדרו מעבודתם מסיבות שונות (מחלה, יום מנוחה בבית־החרושת שעבדו בו, וכד') — צווה על השוטרים לחבשם בבית־הסוהר. כך קיפח את חייהם של מאות יהודים. מלבד זאת ערך גז'ימעק גם אקציות גדולות. באחת ה„פעולות" הללו — ב־17 למרץ 1943 — נהרגו כמעט 1500 איש; באקציה אחרת נשלחו למחנה־ההשמדה של אוישוויץ — 800 נפש.

גז'ימעק ארגן תזמורת יהודית אשר נצטותה לנגן יום־יום אצל שער ה„יו־לאג" בצאת פלוגות־העבודה אל העיר. לפי פקודת הגרמנים נגנה התזמורת — מנגינות ריקוד, שירי־לכת (שיר־הלכת הידוע ע"ש רדצקי — (ראדעצקי־מארש) וגם ניגונים קלאסיים, כגון מוצרט או ביטהובן (החייל הגרמני ארטור גריינר מספר, למשל, כי שמע את התזמורת הזאת שהיא מנגנת בשער הגיטו את הסימפוניה השלישית לביטהובן).

גז'ימעק היה מפקד הגיטו בלבוב עד חיסולו של ה„יו־לאג", אחר־כך נשלח לפקד על המחנה בשבניא (טשעניע) ע"י יאסלו במערב גליציה, וגם שם נודע באכזריותו ובמעשי־סדיזם איומים. אחרי המלחמה נתפס גז'ימעק והועמד למשפט פומבי בוארשה בחודש אפריל 1949. בית־הדין הוציא את דינו למיתה.

פרק 17: סטטיסטיקה של פשע הנאצים ביהודי לבוב

השינויים במספר האוכלוסיה היהודית בלבוב ישמשו תאור מדהים לקצב מעשי־הרצח של הגרמנים. המספרים המובאים כאן נמסרו למחבר מיד עם שחרור לבוב, באוגוסט 1944, ע"י ד"ר וויזר (ווייזער), מי שהיה מנהל משרד כרטיסי־המזון של המועצה היהודית בלבוב. ד"ר ויזר מסר לי את המספרים מתוך רשימותיו, שנשארו בידו. מובן מאליו, שאין המספרים מדויקים. כרטיסית־משרד וכרטיסי־המזון לא תאמה למציאות מסיבות שונות: מצד אחד, היה מספר האוכלוסין פחות מן הרשום בכרטיסיה, מפני שמשפחות רבות לא הודיעו על מתיהן וחלליהן, למען תשארנה בידיהן מנות־מזון נוספות בעת שבשכונה היהודית שרר רעב. וגם — רבו המשפחות שהאמינו, כי עוד ישובו בניהן שנלקחו ל„עבודה" או למחנה, ולפיכך לא הוציאום מן הרישום. מאידך — לא נרשם בכרטיסיה מספר רב של יהודים „בלתי־ליגליים": פליטים, „עברינים", עסקנים פוליטיים, ואף סתם יהודים אשר בחרו ליותר על מנת המזון הקלוקל כי ראו את חייהם בטוחים יותר משלא יופיע שמם בכרטיסיה הפתוחה לגרמנים. לא נרשמו גם כל מי שהתכונן לבוא במסתרים או להתחפש כנוצרי, בעזרת ניירות „אריים" מזויפים. אכן, קשה לדעת מהו האחוז שצריך להוסיף על מספרי הכרטיסיה, ומהו האחוז שצריך לגרוע מהם, אך ניתן לשער שהפרשי מספרים שקולים בקירוב זה כנגד זה, והרי שהמספרים הרשומים קרובים הם לאמת. והרי המספרים, כפי שנמסרו:

בחודש יוני 1941 נמצאו בלבוב 150.000 עד 160.000 יהודים, לפי המספרים מתוך אומדנות הקהילה והגנרל קאצמאן (עיין פרק 1). במשך החדשים לאחר מכאן נרשמו במשרד לכרטיסי־מזון:

אוקטובר 1941	— 119.000 יהודים
נובמבר	— 109.000 יהודים
דצמבר	— 106.000 יהודים
ינואר 1942	— 103.000 יהודים
פברואר	— 97.000 יהודים
מרס	— 96.000 יהודים
אפריל	— 86.000 יהודים
מאי	— 84.000 יהודים
יוני	— 82.000 יהודים
יולי	— 82.000 יהודים
אוגוסט	— 76.000 יהודים
ספטמבר	— 36.000 יהודים
אוקטובר	— 33.000 יהודים
נובמבר	— 29.000 יהודים
דצמבר	— 24.000 יהודים

מכאן ואילך אין נתונים רשמיים בידינו, שהרי בסוף ינואר 1943 חוסלו מוסדות המועצה היהודית.

פרק 18: חיי־הרוח בגיטו גורל הסופרים, המלומדים והאמנים

אין עדיין אפשרות לצייר תמונה שלמה של החיים הרוחניים בגיטו, באשר דוקא חיי־התרבות לסוגיהם היו בבחינת „בל יראה", מתנהלים בחשאי בחוגים מסוגרים, מפחד האיסורים והרדיפות החמורות מצד הגרמנים. אף השתתפות במנין פרטי היתה חטא גדול בעיני הגרמנים, והניתפס בה חייב מיתה (ראה לעיל, פרק 4). בעוד שבערים אחדות, כמו וארשה, וילנה, לודז, ובמדת־מה גם צ׳נסטוכוב, בנדין, סוסנוביץ, קראקא ועוד — היתה יכולת לפתח חיים תרבותיים, ללמד בבתי־ספר יהודיים ולקיים בתי־כנסת ובתי־מדרש, וגם היתה אפשרות לערוך הרצאות וקונצרטים, להקים תיאטרון, ליסד אגודות־ספורט לנוער, ואפילו להוציא כתבי־עת (כגון: „ווילנער געטאָ־ידיעות", „ליצמאנשטעטישע געטאָ צייטונג", „גאַזעטאַ זשידאָב־סקאַ" בקראקא), הרי מיהודי לבוב נמנעה כל אפשרות לפעולה תרבותית בגלוי. מיד לבוא הגרמנים קראו העסקנים הצבוריים היהודים ישיבה של באי־כח כל הזרמים והמפלגות, למען התייעץ בענין יסוד בתי־ספר, ומשתתפיה — כעשרים איש — דנו בכובד ראש בשאלות החינוך והתרבות (הישיבה התקיימה בקיץ 1941). נוסדה במועצה היהודית מחלקה לעניני החנוך. אולם מפאת האיסור הנמרץ של השלטונות הגרמנים — לא נפתח אף בית־ספר אחד; כל המאמצים להשיג היתר לפעולת־תרבות כל־שהיא — עריכת הרצאות, קורסים, הצגות או תיאטרון יהודי וכיו״ב — עלו בתוהו. ולא היה בשום קהילה יהודית גדולה כיחס השלילי של הגרמנים בלבוב לאותות־תרבות. המחלקה לעניני חנוך ותרבות שליד המועצה הפסיקה את פעולתה אחרי חדשים אחדים של התלבטויות ושידולי שווא.. ואכן, לא התקיימה בלבוב כל פעולה תרבותית או דתית מאורגנת ופומבית. רק בסתרי־סתרים התכנסו מנינים וקבוצות של מתפללים, התאספו ילדים ללמוד בבתים פרטיים, נפגשו סופרים אחדים לישיבות, ונערכו דיונים של באי־כוח מפלגות, תנועות־נוער וכו׳. פעמים אחדות נערכו מסיבות ספרותיות במשרדים של המועצה היהודית, וכמובן — גם המסיבות האלו לא נשאו אופי פומבי. הן נערכו ביזמת ד״ר הנריק גרף, עורך־דין שעבד באחד ממשרדי המועצה. כדי לא לעורר חשד, נערכו המסיבות בכל פעם באולם אחר (זה היה עוד בחדשים הראשונים לכיבוש הגרמני, כשמשרדי הקהילה היו פזורים בעיר. לרוב פתח את המסיבות אברהם בראט, חבר מערכת ה„חווילה" (עתון יומי פולני־יהודי) לפני המלחמה, בנאום קצר מעניני דיומא. אחר כך קראה המשחקת הופמן פרקים מן התנ״ך (מן הנביאים, תהילים או חמש המגילות). לפעמים קרא המשורר משה שימל משיריו הליריים־עצובים. אחרי החלק הספרותי נערך מעין „עתון חי", דברי־חידוד על ה„יודאנראט" וכדומה. (כתבום, בדרך כלל, ד״ר י. ברמן והפליטים מקרקא, הסופרים הצעירים אלישע וינטרויב, ד״ר קורנרייך ומכסימיליאן בורוכוביץ). אך כעבור זמן מה התפרסמה בעתון „גאזעטא ז׳ידובסקא" בקרקא ידיעה קצרה על מסיבות ספרותיות אלה. מחשש רדיפות חסלו מנהלי המסיבות את עריכתן. (אגב — כנראה, היתה זו בהלת־שוא והגרמנים לא שמו לב לכל הענין).

רק בשטח אחד התירו או — יותר נכון — הכריחו הגרמנים את היהודים לנהל פעולה תרבותית פומבית — במקצוע הנגינה והזמרה. לבוב היתה עשירה במנגנים וזמרים יהודיים, מהם בעלי־שם באמנותם, ובזאת השתמשו הגרמנים והפולנים־האנטישמים לתעמולתם. בעתון היומי גאזעטא לבובסקא" הופיעה „שירה" סטירית על המנגנים היהודים בלבוב, ונקבו בה בשמות של למעלה מ־40 אמנים (ראה להלן, נספח ו). מבין המנגנים היהודים ארגנו הגרמנים שתי תזמורות, האחת ב„יו־לאג" והשנית במחנה היאנובי. אנשי התזמורת היהודית אולצו לנגן בעל־כרחם ברגעים טראגיים מאד — בשעת המפקדים האיומים וה„מבחן" ליד שער הגיטו ובמחנה.

בסיכום כל הידוע לנו על חיי התרבות בגיטו, אין הוא תוצאת התפתחות וחיים, אלא של מאבק מר וחורבן התרבות היהודית ויוצריה. עלה בידינו לאסוף מעט ידיעות על גורלם של אנשי־הרוח בעת השואה, על פעלם ומותם, ואת הידיעות הללו — אם גם קטועות הנן — נעלה כאן לזכרון עולם:

היו בלבוב סופרים יהודים רבים, כותבי אידית, עברית או פולנית. בימי הכיבוש הרוסי הוו סופרים

אלה מחלקה יהודית מיוחדת בתוך אגודת הסופרים הכללית אשר בלבוב. בראש המחלקה עמד הסופר האידי דוד קניגסברג (מי שתרגם לאידיש את הפואימה „פאַן טדיאוש"), ומזכירה היה המשורר האידי הצעיר יעקב (יאנקעל) שודריך. בידי מספר קטן מן הסופרים היהודים עלה להמלט מלבוב ולהגיע לרוסיה עוד בטרם בוא הגרמנים. והנשארים בלבוב — נכרתו כמעט כולם בחרב הנאצים. מן הסופרים כותבי אידית:

דוד קניגסברג נשלח אל המחנה היאנובי ושם מת. לשם נשלח גם הסופר האידי ירחמיאל (מילטשע) גרין, מחבר „טורים מקולומיאה" (די וועבער פין קאָלאָמיי), שקודם־לכן עבד עבודה קשה כסבל באחת המחלקות של המועצה היהודית (מחלקת התזונה או מחלקת הטרנספורט). גרין המשיך בעבודתו הספרותית גם במחנה — כתב רומן על חיי המחנה אשר קטעים ממנו קרא לפני חבריו בשעת־הכושר. החיבור אבד באבדן מחברו. במחנה היאנובי נכרתה גם אשתו, המשוררת הלנה גרין, מחברת שיר־האסירים הנוגה, הפותח במלים: „אנו יושבים במורדות הר־החולות ושותים „לחיים עם המות", אשר נתפרסם ונעשה עד מהרה למין המנון של אסירי המחנה. יאנקל שודריך כתב שירים על דבר הבעש"ט והגזלן האוקראיני דובוש (לפי האגדה העממית קוימו יחסי־ידידות בין הבעש"ט לדובוש), וכנראה גם שירים אחרים. במכתב אחד שניצל מתאר שודריך את מצב רוחו ואת עבודתו הספרותית בשנת 1942: „אני משאיר את השירים האלה כשהם בלתי־מהוקצעים, במצב גלמי, ללא שיפור וליטוש כל שהם. רואה אני כי השמדת עמי עובדה היא. והנה יוותרו לפחות שירים אחדים אלה לעדות כי חייתי ויצרתי גם בשעה שהחלף נטוי על צוארי... כל הזמן הלמתי להלחם לכל הפחות שכם אחד עם הפרטיזנים אי־שם ביערות, אע"פ שמעולם לא היה קנה־רובה בידי, הייתי רוצה ללמוד מלאכה זו, והייתי מוכן לעשות את המסוכן ביותר. לצערי, לא שיחק לי מזלי..." למרות כל המכשולים עלה לבסוף לשודריך לצעוד לקראת מימוש חלומו. בפברואר 1943 נתארגנה קבוצת צעירים, ושודריך בתוכם, שניסתה להתפרץ מתוך הגיטו ולהלוות אל הפרטיזנים. הם באו במשא־ומתן עם כמה נוצרים אשר הבטיחו להעבירם במכוניתם אל היער. כנראה היתה כאן פרובוקציה שתוכנה ע"י הגיסטאפו, והצעירים נפלו בפח. המכונית הוקפה שוטרי־בולשת מזויינים וכל נוסעיה נהרגו.

עקבות סופרים אחדים נעלמו, וסופם נסתר מאתנו: משה (מאוריצי) שימל, סאָניע פרידמן שהיה במחנה היאנובי, דבורה פוגל־ברנבליט (תבה, גם בשפה הפולנית, שירים ומסות פילוסופיות), ברל שנאפער, דניאל איהר, אסתר שולדנריין, האספירנטית הצעירה של „ייווא", ועוד. על ישראל וינלז ספרו כי נתפס בשעת האקציה נגד הזקנים (בסוף 1941) והובל להרג.

גם לא כל מי שהצליח להמלט לפני כניסת הגרמנים הציל את נפשו. המשורר המוכשר והפובליציסט שמואל יעקב אימבר נאלץ לעזוב את לבוב עוד בימי הרוסים, כי הלשינו עליו שאין שירתו „כשרה" מנקודת־ראות מארקסיסטית. הוא התיישב בעיירה הקטנה יזירנא אצל הורי אשתו, ומשם עבר לעיר זלוצ'וב לבית גיסו ד"ר הרצ'ניק שהיה מנהל בית־החולים היהודי. אימבר המשיך בעבודתו הספרותית והיה מדרכו לקרוא את חבוריו בפני קהל עובדי־המרפאה והחולים. בשעת האקציה ב־3 לנובמבר 1942 נתפס המשורר ונשלח אל מחנה ההשמדה בבלז'ץ. רעיו וחבריו שמרו על עזבונו הספרותי עד אשר הוכרתו גם הם ועמם אבדו כתביו האחרונים של אימבר [11]).

מיתה טראגית רווית־יסורים מת הסופר האידי המפורסם אלטר קאציזנע, שבא ללבוב כפליט ב־1940 ושם השתקע; בתקופה הסובייטית היה מאנשי הדברים של הסופרים היהודים, ונתמנה למנהל הספרותי של שידורי רדיו לבוב בשפה האידית. האופירה שחיבר — „האופירה של יהודי" („די יודנס־אָפערע") — נתקבלה להצגה ע"י התיאטרון המלכותי בקיוב. בפרוץ המלחמה הרוסית־גרמנית ברח קאציזנע מלבוב, אבל לכשהגיע לסביבות טרנופול התנפלו עליו האוקראינים והמיתוהו בענויים קשים ומשונים [12]).

מן הסופרים העברים אבדו:

משה פעלד, סופר ומורה (מורה הגימנסיה ברחוב זיגמונטובסקה 17), ד"ר משה ולדמן־גוליגר, שמיטולוג, מרצה במכון למדעי־היהדות בוארשה, היה פעיל במשרד העזרה ההדדית היהודית ועוזר לסופרים ומלומדים. בסוף 1942 נעלם; כפי הנראה, נתפס באקציה של אוגוסט 1942; ד"ר ישראל אוסטרזצר, מרצה לתלמוד במכון למדעי־היהדות בוארשה ומלומד ידוע במקצועו. נתפס בימים הראשונים לכניסת הגרמנים, יולי 1941, ולא שב.

---

[11]) שלמה מאיר: דער אונטערגאַנג פון זלאָטשאָוו, עמ' 21—22.

[12]) י. בליץ, סופר אידי, שהיה בין פליטי טרנופול ונשאר בחיים, סיפר בפרוטרוט על המאורע המזעזע במאמר־זכרון שנדפס בעתון „דאָס נייע לעבן" בלודז' בשנת 1945.

מן הקבוצה הגדולה של סופרים יהודים כותבי־פולנית:

נעצרו במחנה היאנובי: המשורר ומבקר־הספרות ד״ר קרול דרזנר, המשורר אלכסנדר דן, הסטיריקן זיגמונט שור. מהם המשיך במחנה בעבודתו הספרותית רק זיגמונט שור, שכתב רשימות על חיי המחנה, בעוד שאת אלכסנדר דן וקרל דרזנר תקף דכאון־הנפש. ללא זכר נעלמו הסופרים הלינה גו־סקה, רפאל לן — שמו האמיתי ליכטנשטיין (עסקן הבונד ישראל ליכטנשטיין מלודז, היה בנו). נתפרסם כסופר רומנים סוציאליים־רדיקליים; המבקרים ד״ר משה קאנפר וחיים לב, שניהם מקרקא; ד״ר לודויג ראטה, נרצח כאמור, באכזריות בידי הגרמנים ב־1 לספטמבר 1942.

רבים היו המלומדים בין הקרבנות היהודיים שנפלו בלבוב. מן המלומדים הנודעים במדעי־היהדות יש להזכיר, מלבד ד״ר גוליגר וד״ר אוסטרזצר הנ״ל, גם את ד״ר יעקב שאל, ההיסטוריון היהודי־פולני, מורה בגימנסיה היהודית בזיגמונטובסקה 17, שנאסר באקציה של אוגוסט 1942. עד הרגע האחרון היה ד״ר שאל אוסף את הפרטים ההיסטוריים של טרגדית יהודי לבוב, ואת רשימותיו היה שם במקומות סתר, אך כולן אבדו אחר מותו. בימי הכיבוש הכין ד״ר שאל גם סקירה היסטורית על תולדות הקראים בפולין, לפי הזמנתו של ד״ר ליב לנדאו, ראש משרד־העזרה היהודית בלבוב, אשר נצטווה להמציא לשלטונות הגרמנים חומר מסביר על דבר הקראים ומוצאם הגזעי. ד״ר פאלק האפנער, היסטוריון צעיר, מתלמידיו של פרופ׳ בלבן, היה מנהל חנות־מכלת מטעם הקהילה היהודית בגיטו. האפנער השתמש במשרתו כדי לארגן — בהסכמת המשרד לכלכלה שע״י המועצה היהודית — עזרה חשאית לסופרים ומלומדים יהודים והיה נתון לעבודתו במסירות נפש. הוא הסתתר בשעת האקציה של אוגוסט 1942 בבונקר אשר נתגלה ע״י הגרמנים, ובנסותו לברוח מתוך שורות האסירים המובלים לגרדום ירו בו הגרמנים והרגוהו. ד״ר ש. צ׳ורטקובר, אנטרופולוג יהודי נודע, נהרג באקציה בסוף 1942. ד״ר יעקב וילר, בלשן וחוקר השפה האידית גווע ברעב בפרבר זנישיעניא, שהגרמנים העבירוהו לשם; יששכר מדפיס, מחבר „תולדות הציונות״ בפולנית ובאידית, נפל בידי קבוצת־משמר גרמנית, שפגשה בו ברחוב רגעים מספר אחרי 8 בערב, שעת העוצר ליהודים (בשנת 1942). אבדו ואין ידיעות על קיצם: המבקר הספרותי והפילולוג העברי יהושע טילעמן, מורה הגימנסיה בזיגמונטובסקה 17; יהודה כהן, מנהל הספריה היהודית של הקהילה; מכסימיליאן גולדשטיין, חובב האמנות היהודית ובעל אוסף מוזיאלי גדול.

מלבד המחנכים והמורים שנזכרו בין הסופרים והמלומדים יש להזכיר עוד: ד״ר יששכר רייס, ממיסדי תנועת „השומר הצעיר״ בוינה ובגליציה, מנהל הגימנסיה העברית „תרבות״ ברובנה, שמת בסוף 1942 או בראשית 1943 במחלת הטיפוס בגיטו; ד״ר ברלס, מנהל בית־ספר עברי בזבריז׳ ואח״כ מורה עברית בבית־הספר התיכוני בלודז, שאף הוא מת במחלת הטיפוס; אברהם רוטה, מנהל בית־הספר התיכוני למסחר בלבוב ומנהל מחלקת החינוך בגיטו, מת באחת האקציות בשנת 1943; ד״ר צציליה קלפטן, המחנכת והעסקנית הנודעת בשדה ההדרכה המקצועית לנערות. היא נתפסה באחת האקציות ונשלחה למחנה־המות בבלז׳ץ (בסוף 1942 או בראשית 1943); דבר לא נודע על גורלו של סיבק, המורה העברי ומחבר ספרי־לימוד, על ד״ר שלמה איגל — פסיכולוג ומנהל הגימנסיה העברית בזיגמונטובסקה 17, ועל מורה־הדת פרופ׳ זיגמונד נס (טאובס); כולם נעלמו.

גדול היה מספר העתונאים היהודים בין קרבנות הנאצים:

ד״ר מוריס סובל, מורה וחבר פעיל במפלגת פועלי־ציון, נפל בלבוב בהרג של רחוב „אנה הקדושה״. בנציון גינסברג ודוד פרנקל היו במחנה היאנובי, שניהם פעילים בארגון האסירים היהודים שם — גינסברג — בפעולה הספרותית החשאית ופרנקל — במחתרת ותנועת המרי. הנריק השלס היה מן הקרבנות הראשונים בשחיטת בריגידקי. נעלמו ועקבותיהם לא נודעו: שלום רטיג; יואל שפיגל, מנהל לשכת „ייטא״ בלבוב; זיגמונט רייך; אברהם בראט, מעורכי ה„כווילה״; נפתלי הויזר, המנהל האדמיניסטרטיבי של „אופיניה״; ד״ר אדולף קרומאן, ד״ר הנריקה פרומוביץ־שטילר; סטניסלב זלצמן; הנריק פאסירמן; יצחק דם; אמיל איגל; לעאָן דרייקורס; יעקב איסטנער; מאקסימיליאן שענפלד; משה רבינוביץ; הסופר האידי פישל ויטקובר; ד״ר דולה; יוסף מרקוס; יעקב בנדק וד״ר דוד שרייבר, שניהם היו חברי הסינט הפולני בשעתם.

ומאנשי המדע שנכרתו:

פרופ' מאוריצי אלערהאנד, המשפטן הידוע; פרופ' שמעון אויארבאך, מרצה־האוניברסיטה; ד"ר שטרנבך, פרופסור למתמטיקה באוניברסיטת לבוב; המרצים לפיסיקה ד"ר פוקס וד"ר גריפל (מת במחנה היאנובי); הפסיכולוג ד"ר ליאופולד בלאושטיין; הפילוסוף ד"ר סטיפן רודיאנסקי; הבלשנים ללשונות קלסיות פרופ' מרין אויארבך, ד"ר יעקב האנדלס וגב' שולבוים; הבלשנית לשפות רומניות הלנה שלוסר; הגרמניסטים ד"ר איזידור ברמן, ד"ר ארנולד שפט ופרופ' הרמן שטרנבאך — שלשתם הרבו לכתוב על הבעיה היהודית בספרות ובתרבות הגרמנית; הפולוניסטן ד"ר וילהלם ברבש; ד"ר הנריק באלק, חוקר תולדות הספרות הפולנית, שאיבד עצמו לדעת מיד לאחר כניסת הגרמנים.

לא הגיעו עדיין ידיעות מלאות על גורל הרבנים וכלי־הקודש שמתו מות־קדושים בלבוב. ומעט החומר שבידינו על אחדים מהם:

ר' אהרן לוין, הרב המפורסם, מנהיג „אגודת ישראל" בפולין וציר הסיים הפולני; אחיו הרב ד"ר יחזקאל לוין (על שניהם — ראה פרק ו'); הרבנים ר' ישראל ליב— וולפסברג, ר' משה אלחנן אלתר, ר' שמואלקה ראפאפורט, וד"ר קלמן חמדות; האדמו"ר ר' אברהם יעקב פרידמן מבויאן, שהיה אזרח תורכי, נאסר ע"י הגיסטאפו באחת האקציות[14].

רבות היו אבידות בשדה האמנות היהודית, ביחוד במקצועות הנגינה והזמרה. בין האמנים שנפלו חללים היו:

מנהלי התזמורת: יעקב מונד, שהיה במחנה היאנובי, מרצלי הורביץ, אלפרד שטאדלר; המלחינים: ליאוניד שטריקס (שהיה במחנה היאנובי; מקס שטריקס, יוסף פרנקל, סקאלקה, ווילהלם קרישטל. המנגנים והפסנתרנים ליאון זאק, ליאון אבר, שאץ — (היה במחנה היאנובי), יוסף הרמן (היה במחנה היאנובי), הילדברנד, ברייער, אדוארד שטינברג, (היה במחנה היאנובי), ד"ר אהרן דובשיץ, פריוועס, שלח יד בנפשו. הפרופסורים בקונסרבטוריון של לבוב: ליאופולד מינצר, מרק בויאר, ארתור הארמליך, ואחרים.

[14]) א. אונגר, זכור, ע' 190—191.

פולק, הפסנתרן העליי הצעיר, פלר, פישר, שרגא בוקסבוים ועוד — זמרי האופירה בלבוב.

בתקופת הכיבוש הסובייטי התקיים בלבוב תיאטרון יהודי־ממלכתי בהנהלת אידה קמינסקא. רוב השחקנים ואנשי־ההנהלה של התיאטרון הצליחו להמלט מלבוב טרם בוא הגרמנים. מן הנשארים בעיר מתו:

הבמאי מרק כ"ץ, השחקנים רוט ואשתו, סוניה אלטבויב ואחרים. בין קרבנות הנאצים היו גם שחקנים יהודים אחרים מן התיאטרון הפולני בלבוב, והם: רומן גרודניבסקי, הלינה פלוסנר, והמנהל האדמיניסטרטיבי ד"ר מאוריצי אקסר.

ובין הציירים ואנשי האמנות הגראפית:

ארנו ארב, מרטין קיץ, הנריק לאנגרמן, יוליה אקר, גבריאלה פרנקל, שטאדלר, אלכסנדר רימר, (מת בפאריס), הדיקוראטור פרנץ קליינמאן, מת במחנה היאנובי, ואמן הגרפיקה מנקס.

מאנשי־התרבות שומה עלינו להזכיר גם את הרופאים ועורכי־הדין היהודיים שנתפרסמו במקצועם או בעסקנותם הציבורית. לפני בוא הגרמנים היו בלבוב כמה מאות רופאים יהודים; לפי סטיסטיקה שעתון פולני אנטישמי[15]) ערך בשנת 1937 היו אז בלבוב 625 רופאים יהודים, מלבד רופאי־השנים, שמספרם הגיע לכל הפחות, עד 200. אח"כ, ביחוד ב־1939־1940, נתווספו עוד רופאים רבים, פליטים מגרמניה, אוסטריה ומפולין המערבית וניתן לשער, שהיו בלבוב כ־1000 רופאים יהודים, לפחות. מהם ניצלו רק עשרות אחדות — אותם שנמלטו כרופאים צבאיים עם חיילות רוסיה, או שהצליחו להחבא או יצאו חיים מן המחנות. יקצר המצע להעלות שמות כולם, ויציינו רק שמות הידועים ביותר:

הסטומטולוג ד"ר אלהאנד, פרופ' ד"ר גיזלט, (וטרינריה), החירורגים: ד"ר רוף, ד"ר יורים, וד"ר גימפל, (שאבד עצמו לדעת), ד"ר שניצר רופא למחלות פנימיות; רופאי העינים ד"ר רייס הקשיש וד"ר ציון, ד"ר אקסנר (לפי השמועות שלח יד בנפשו), ד"ר וילנר, ד"ר ביקלס, ד"ר אדולף רוזמרין, ד"ר בריל, ואחרים.

בשנת 1934 היו בלבוב 365 עורכי־דין יהודים, ומלבדם גדול היה מספר ה„אפליקנטים" (גומרי־האוניברסיטה המחכים לרשיון לפתיחת לשכת עורך־

[15]) Warszawski Dziennik Narodowy 1937, 36

דין). רק מתי מספר מתוכם נותרו בחיים אחרי ההורבן הנאצי, ומאלה שאבדו נזכיר את:

ד"ר ליב לנדאו (עי' לעיל, פרק 16), ד"ר ע. שרצר (להלן פרק 16), ד"ר הנריק לנדסברג (עי' פרק 13), ד"ר מ. אקסר, העסקן הציבורי ד"ר מכס שאף, ד"ר אנזלם לוטאק, ד"ר ליאון חוטינר, ד"ר הנריק גראף, ד"ר לאוטרשטיין ועוד.

פרק 19: נסיונות הגנה ומרד

אחרי האקציה שנערכה באוגוסט 1942 והידיעות שהגיעו מן הערים ביחוד מוארשה, ברור היה לכל, שהגרמנים זוממים להשמיד את כל היהודים בפולין. אז קמו נסיונות ראשונים לארגון תנועת מרד בקרב האוכלוסיה היהודית. אך הקשיים היו גדולים מאד. רבים ממנהיגי המפלגות היהודיות ותנועות הנוער נעדרו, חלקם ברחו לרוסיה וחלקם נהרגו בידי הגרמנים. המחתרת הפולנית בלבוב היתה חלשה ביותר, כיוון שלא ישבו בה פולנים בלבד, אלא אוכלוסיה מעורבת של פולנים ואוקראינים. הגירה עצומה מן הכפרים וערי־השדה בימי השלטון הסובייטי הגדילה את האוכלוסיה האוקראינית. היטב זכרו עוד האוקראינים את הרדיפות והנגישות של השלטון הפולני לפני 1939, והמדיניות הגרמנית הצליחה להגביר את שנאתם לפולנים. גם בתוך המחתרת בלבוב היה הרוב המכריע למפלגות הימניות, שדחו כל שיתוף פעולה עם היהודים. לפיכך אפשר היה ליהודים, לבוא במשא־ומתן רק עם ארגוני המחתרת הפולנית מן המחנה הדימוקראטי או השמאלי, שכוחם בגליציה המזרחית היה מעט מאד. המחתרת האוקראינית ארגנה קבוצות פרטיזניות בגליציה המזרחית, אך רובן השתייכו למחנה סטיפן באנדרה, וניהלו מלחמה נגד הגרמנים, הפולנים והיהודים כאחד. במשך השנים 1942—1943 חיסלו הלאומנים הקיצונים של מחנה באנדרה („באנדערובצי") את שאר הקבוצות הפרטיזניות האוקראיניות שהיו ליברליות או דימוקרטיות יותר. (למשל — את קבוצת בולבה, בווהלין) ומאותו זמן עמדו שטחי יערות ווהלין וגליציה תחת שלטונם.

בגלל התנאים הקשים נמנעה הקמת תנועת מרד יהודית מאורגנת ומרוכזת או יציאה המונית ליערות. היו רק נסיונות אישיים לפעולת מחתרת, שהקיפו קבוצות קטנות, ע"פ רוב — מתנועות הנוער היהודיות.

בסוף 1942 ארגנה קבוצת פקידים צעירים של המועצה היהודית (רובם חברי תנועות־נוער ציוניות) שיעורים בהדרכה צבאית ואמון בכלי־נשק. האימונים נעשו בסודיות, באחד המרתפים של משרדי הקהילה, אך לא הביאו ליצירת כל יחידה צבאית. היו גם נסיונות לברוח ליערות, אבל הצעירים שברחו לא מצאו ביער קבוצות פרטיזניות שאפשר היה להספח אליהן, ובמקרים רבים מסרום האכרים האוקראיניים לידי הגרמנים. הפרטיזנים של בנדרה הרגו כל יהודי שנזדמן בדרכם. אחד מניצולי המחנה היאנובי מספר על פגישה כזאת:

„מן המחנה היאנובי ברחתי אל היער. שם פגשתי בקבוצה של 34 פליטים שברחו מן המחנה. הבאנדירובצים ורדפו אותנו. (שמענו) כי ביער אחד היו כשמונים יהודים. הבאנדירובצים הקיפו את היער, שמו הסגר על היהודים ואת כולם שחטו. אחרי כן בתרו את גופותיהם את נתחי־בשרם הוקיעו על העצים והדביקו עליהם פתקאות: „זהו בשר יהודי"[16]).

לעתים נתפסו הבורחים היהודים עוד טרם שהספיקו לצאת את העיר, ונהרגו בהיותם עוד בדרך. כך אירע לקבוצה שהיה בה המשורר י. שודריך. הגנרל קאצמאן מזכיר בדו"ח גם נסיונות נוספים, שנגמרו בכשלון. רובם של הצעירים היהודים שהשתדלו לברוח אל היערות היו מזויינים. בדרך כלל קנו את כל הנשק — אקדחים ורובים — מחיילים איטלקים או הונגרים (המחיר הממוצע לאקדח היה 2.000 זהוב) והם היו עוזריהם העיקריים בארגון הבריחה. קאצמאן מזכיר קבוצה של 20—30 צעירים יהודים מזויינים שברחו מן המחנה היאנובי ברצותם להגיע לסביבות העיר ברודי, כדי להצטרף שם לקבוצת פרטיזנים יהודים שהיתה פעילה ביערות. הם פנו לשני נהגים גרמנים והציעו להם 20.000 זהוב בעד נסיעה מלבוב לברודי. הנהגים הודיעו על הסכמתם, אך הסגירום לידי המשטרה הגרמנית, וכל היהודים נרצחו (הדבר אירע ב־15 למאי 1943). ב־21 למאי 1943 — מספר קאצמאן — שוב הכריתו הגרמנים קבוצת יהודים חמושה נשק איטלקי. ובדרך כלל — מעיר קאצמאן — „ככל שירד מספר היהודים במחוז (גליציה), גבר רוח המרד בתוכם. היהודים השתמשו בכל סוגי כלי־נשק, שבחלקם נקנו מן האיטלקים". ולמרות סופם המר של נסיונות רבים, הצליחו לא אחת צעירים יהודים, בין יחידים ובין בקבוצות מאורגנות, להמלט אל היערות ולהשאר שם עד מפלת גרמניה. קבוצות קטנות חדרו אפילו עד להרי הקרפטים (למשל — ד"ר בוריס פליסיין וקבוצתו).

[16]) גבית עדות מפי משה ארליך, ארכיון המכון ההיסטורי היהודי בוארשה, מס. 1247.

לפי גביית־עדות אחת, אורגנה קבוצת צעירים ע״י גולדברג, מקציני המשטרה היהודית בלבוב, אשר הצטרפה לאחת הקבוצות הפרטיזניות בסביבות העיר. אחרי שהוכרז הגיטו בלבוב ל„יו־לאג" נשלח גולדברג מטעם המפקדה הפרטיזנית לארגן את תנועת המרד ב„יו־לאג" זה. אך נתפס ונהרג בידי הגרמנים.

המחתרת היהודית בלבוב הוציאה גם עתון בלתי־חוקי, שנכתב במכונת־כתיבה במספר אכסמפלרים מצומצם מאד. יצאו רק שש חוברות. אברהם וואדמן („בדונק"), ממנהיגי „השומר הצעיר", שהיה המנהל הטכני של העתון, הוא שהעביר תוך סכנת־נפשות את מכונת־הכתיבה ל„יו־לאג". הוא הצליח להסווֹת את המכונה ולאחז את עיני השוטרים בשער הגיטו, והביאה בעגלת־סוסים אל מקום ה„מערכת". עורך העתון היה מ.ה. בעתון נמסדו ידיעות פוליטיות וצבאיות שלוקטו בסתר משידורי הרדיו או הועתקו מעתונות המחתרת הפולנית, וכן ידיעות מקומיות על חיי הגיטו בלבוב, והכרוזים ומאמרי המערכת אל יהודי לבוב, הקוראים לאומץ־לב, למלחמה ולמרד. ההכרה כי הציבור היהודי ישלם בדם על כל נסיון להתנגדות היתה אחת הסבות העיקריות שעכבו את ההכנות למרד. הגרמנים נקטו בשיטת עונש קבוצי ואכזרי על כל מעשה פרטי של התנגדות מצד היהודים. כבר נזכר מעשה הטירור ב־1 לספטמבר 1942 (ראה פרק 13). מעשה דומה לו אירע ב־16 למרץ 1943 במחנה הס.ס. ברחוב צ'ווארטעגר־ליסוטופדא 56. אחד הפועלים היהודים (לפי השמועות — המהנדס־בנאי קוטונובסקי) הרג שוטר ס.ס. שהצטיין באכזריותו (שמו — קיל, לפי עדות שנגבתה). למחרת המעשה באו הגרמנים אל אולם הקהלה היהודית ברח' לוקעטעק והוקיעו על גזוזטרות הבית שנים־עשר, או אחד־עשר, יהודים, בתוכם קציני מיליציה (הער״ד ד״ר מאהלד ומאנדל). אך גם בזאת לא הסתפקו. באותו יום ערך מפקד ה„יו־לאג" גז'ימעק מפקד־בחינה. למעלה מאלף יהודים „נבחרו" ונשלחו להודג אל ה„חולות". עד ראיה מספר על אקציה זו:

„למחרת היום ניגנה התזמורת על יד השער כרגיל, הפלוגות יצאו במצעד (לעבודה בעיר). לפני השער, לאירך הרחוב, עמדו רופאים והזריקו נסיוב נגד טיפוס, מאחורי השער עמד אנגלס, פיגאשבסקי וגם ואפקה (קציני הגיסטאפו) וניצחו על „האקציה". בירדו אנשים מן הפלוגות בעליזות: מהם בלונדינים, או בעלי־משקפים או בעלי תכונה אחרת, הטעינום על מכונית והובילום אל „החולות". הצועדים אל השער לא חשו ולא הרגישו: פה מנגנים, שם מזריקים, וצעדים מספר מהם אוחז המות בערפם. אלף ומאה איש נסחבו אותה שעה לגרדום!" [17]).

באותו זמן ערכו שוטרי הס.ס. „פעולת עונשין" גם במחנה היאנובי, שם נכרתו קרוב ל־200 איש.

---

[17]) מלטיאל, ע' 246—247.

פרק 20: חיסול הגיטו

כפתיחה לחיסול הגיטו בלבוב היתה פעולת־הדמים ביום ה־23 למאי 1943. כדי להבין מה טיבה של האקציה, יש לתאר את ארגון העבודה היהודית: את כל העובדים היהודים שעוד נותרו בחיים חילקו הגרמנים לשני מרכזי־עבודה גדולים: האחד — ה„יו־לאג", ומשנהו — המחנה היאנובי. במחנה היו היהודים סגורים ומסוגרים, ודק מספד „מאושדים" השתייכו לפלוגות־חוץ („אויסען־בריגאַדען") שיצאו בכל בוקר לעבודה מחוץ למחנה. רוב הפועלים היהודים שב„יו־לאג", הדדים בבתי־הקסרקטין, היו מאודגנים בפלוגות־עבודה, שיצאו לעבודה עם בוקר ושבו ללון ב„יו־לאג". אך הגרמנים גמרו אומר לחסל את פלוגות־החוץ שב„יו־לאג" ולהעבידן אל המחנה. שחיטה נודאה היתה במחנה היאנובי, כדי לפנות בו מקום לפלוגות החדשות, ואז יצאה הפקודה לכל פלוגות־העבודה לבוא עם ערב למחנה, ולא לשוב, כרגיל, אל ה„יו־לאג". ימים אחדים היו הפלוגות סגורות במחנה, אין יוצא ואין בא, וגם פלוגות־החוץ של המחנה לא נשלחו לעבודתן העידה. באותם הימים טבחו הגרמנים טבח שיטתי בהמון הצפוף שנאסף במחנה, ושוב נכרתו אלפי נפשות.

אז הבינו את פשד הדבד כל שנשאדו עוד ב„יו־לאג" — ילדים, נשים, נועד ועובדי הפלוגות הפנימיות בגיטו, ובמורא חיכו לאימים שעוד נכונו להם. הכינו מחבואים מוסווים ובטוחים, ואחדים מן היהודים אף השיגו נשק. על זאת כותב הגנרל קאצמאן בדו"ח שלו:

„היהודים השתדלו להתחמק בכל האמצעים ממפעל ההעברה(!). לא רק שניסו לבדוח מן הגיטו, אלא הסתתדו בכל פינה, בצינורות, באדובות־הבתים, בביבים ובתעלות וכד'. הם בנו סוללות במסדרונות מתחת לאדמה, הרחיבו מרתפים והפכום למנהרות, חפרו חפירות מתחת לאדמה, ויצרו מחבואים מוסווים באמנות רבה בעליות הבתים, במחסני־עצים, בסוכות, בתוך רהיטים וכו'".

במקומות שונים בגיטו קידמו את הגרמנים בירית וזרקו בם רימונים ובקבוקי־דליקה. הגרמנים לא העזו עוד להכנס לסיור לבתי היהודים, אלא שפכו בנזין על הבתים והציתום, וכך הכריחו את היהודים לצאת. את הגברים והנשים שגילו התנגדות או ניסו לברוח — רצחו במקום, ואת הילדים הרגו ברוב המקרים באופן אכזרי ביותר — זרקום חיים אל תוך האש, או נפצו ראשיהם של התינוקות אל הקירות והפנסים. בפעולה הזאת לקחו חלק גם זאטוטי הנאצים, שעשו להם תרגילי־ידיה בהציגם את ילדי היהודים כמטרה חיה.

חלק מהגבדים שנתפסו (קרוב ל־7.000 איש) נשלחו למחנה היאנובי. שם נערך מפקד נוסף, את החלשים שלחו „אל החולות" ואת החזקים סיפחו לפלוגות־העבודה. אך גם הפלוגות הללו נשמדו כעבור ימים ספורים.

מפעל חיסול הגיטו התנהל באכזדיות חורגת מכל תקדים. גם הדו"ח של קאצמאן מאשד זאת בסיומו במלים אלה:

„אמצעים יוצאים מן הכלל היו נחוצים בשעת חיסול הגיטו בלבוב, אשר נבנו בו בונקרים מיוחדים, כפי שהזכרתי לעיל. הוכרחנו, איפוא, להתנהג כאן באכזריות, מתחילת הפעולה, כדי לא לסבול בתוכנו הפסד גדול (באנשים). צריכים היינו לפוצץ או לשרוף בתים רבים. בהזדמנות זאת נתגלה דבר מפתיע: במקום 12.000 הרשומים באופן חוקי עלה בידינו לתפוס קרוב ל־20.000 יהודים. נאלצנו להוציא מתוך מקומות־מחבוא שונים למעלה מ־3000 חללים יהודים: הם האנשים אשר איבדו את עצמם לדעת בסם־המות".

את שתי האקציות האחרונות ניהל הגנרל קאצמאן, שחזר ללבוב — כנדאה, מפעולותיו בערי־השדה של גליציה המזרחית, שגם שם עמד בראש פעולות־ההשמדה. מכיוון שהגנדל סטרופ היה „עסוק" בוארשה החל מה־17 לאפריל 1943 חזר קאצמאן ללבוב כדי לסיים את מעשיו, אחרי סיום משימתו הכין קאצמאן את „הדו"ח הסופי על פתרון השאלה היהודית בגליציה" והגישו ל„מפקד העליון של הס.ס. והבולשת בארצות־המזרח, הגנרל קריגר, או ממלא־מקומו בקראקא" הדו"ח מכיל למעלה מ־60 עמוד בכתב־מכונה, ובו תצלומים רבים, והוא נחתם בידי קאצמאן ב־30 ליוני 1943. אחדי מפלת גרמניה נספח הדו"ח אל אוסף המסמכים של בית־הדין הבינלאומי בנירנברג שב־1946—1947 דן את פושעי־המלחמה הראשיים. ואשר לקאצמאן עצמו — נעלמו עקבותיו. כתב של השבועון היהודי־הגרמני „אויפבוי" היוצא בניו־יורק[17]) הביא ידיעה שקשה עדיין לעמוד על אמיתותה, כי קאצמאן נמצא בקאהיר, בחסותו של המופתי חג' אמין אל־חוסייני.

---

[17]) קורט יוסטר, קורוספונדנציה מציריך. גליון 22 בפברואר 1950.

פרק 21: היהודים בצד „הארי"

אחרי חיסול הגיטו נהפך שטח מגורי היהודים למדבר שממה, נותרו בו אך חורבות בהן חפשו מקלט כנופיות של גנבים, שודדים, קבצנים וסתם אנשים חשודים. בעיר שרד עוד מספר קטן של יהודים, שהיו מסודרים באופן חוקי במחנות קטנטנים בודדים, בבתי־קסרקטין של מפעלי־חרושת צבאיים. משמר חמור הושם על השרידים הללו. מלבד זאת היה עוד המחנה היאנובי קיים, ובו אלפי אסירים יהודים.

בלבוב התגוררו עוד באופן בלתי־חוקי כמה אלפי יהודים שהצליחו להמלט ולהסתתר. חלקם נחבאו אצל משפחות נוצריות במיני „בונקרים" ומחבואות, וחלקם התגוררו בשכונות ה„אריות" בחסות תעודות מזוייפות, בתור פולנים, אוקראינים, קראים, מושלמים, גרמנים ואפילו צוענים.

מתי־מספר, וביניהם משומדים מתבוללים רבים, הסתדרו כ„אריים" מיד לבואם של הגרמנים. ב־1942 חלה בריחה המונית לשכונות ה„אריות". התפתחה חרושת שלמה של זיוף תעודות של „אריים": תעודות־זהות, תעודות־נישואין, תאריכי־לידה, כרטיסי־רישום, אישורי־עבודה וכו'. היו תעודות אמיתיות (של „אריים" אשר מתו במלחמה או נחטפו ע"י הגרמנים ותעודותיהם נשארו) והיו גם תעודות שהיו מזויפות מעיקרן (תעודות שנקראו „ליפה" Lipa בלשון הסוחרים). האנשים שעברו לצד ה„ארי" עשו זאת בזהירות רבה. השתדלו להסתיר ככל האפשר עד הרגע האחרון את יציאתם מן הגיטו מעיני כל מכריהם. ההסתננות האטית אל השכונות ה„אריות" התגברה בחדשי האביב של 1942 והגיעה לשיאה אחרי האקציה של אוגוסט 1942.

מספר היהודים שהסתתרו אצל ה„אריים" או התחפשו בעזרת תעודות של „אריים" — בסיוע מכרים לא־יהודים — בשנים 1942—1943 הגיע לאלפים. הבולשת הגרמנית, אשר סיירה בלי־הרף בבתי התושבים ובחוצות העיר גילתה במשך הזמן רבים מהם, ורבים נתפסו גם כתוצאת מלשינות נוצרים שנתפסו בעוון עזרה ליהודים המסתתרים — דינם היה למיתה, ובית־הדין המיוחד (זאָנדערגעריכט) בלבוב היה גדוש משפטים כאלה. בדו"ח מ־7 באוקטובר 1943 כותב מפקד הבולשת של ה„גנרל גוברנמנט" אל ראש המחלקה VII במפקדה הראשית של הס.ס. בברלין:

„על פי הידיעות המגיעות ממחוז גליציה (לקראקא), מספר המשפטים העומדים בזמן הקרוב בפני בית־הדין המיוחד בלבוב בדבר האנשים הנותנים מקלט ליהודים, עלה בזמן האחרון במהירות רבה ובהיקף גדול. על חטא זה צפוי, לפי הדין, רק משפט־מות. במצב זה מוכרחים בתי־הדין לענינים מיוחדים להוציא מדי פעם־בפעם דיני־מות תכופים. בחוגי השופטים מתנגדים לכך פחות או יותר. כיוון הביקורת הינו בעיקר, שהעונש (של מות) מוטב שיבוצע על ידי הבולשת. יחד עם זאת מסכימים הכל שעונש־המות נחוץ הוא בהחלט, מאחר שהיהודים המסתתרים דינם כשודדים, בתנאים הנוכחיים" [1S]).

מכאן נראה, שהוצאו פסקי־מות רבים על הפושעים מסתירי היהודים. אליבא דאמת, בזמן כתיבת הדו"ח וההצעה להעביר את דיני־הנפשות מבית־הדין לידי הבולשת, אירע כבר לא פעם שאנשי הס.ס. והגיסטאפו לא חיכו כלל למשפט אלא הרגו במכות־רצח את הנוצרים המסתירים ואת היהודים המסתתרים אצלם. ברם, מיתות בית־הדין נערכו בפרסום גדול והן היו דרושות לגרמנים כדי להפיל אימה על הנוצרים, שלא יסתירו עוד יהודים ולא יעזרום במאומה. ביחוד היה מפורסם משפט־המות שבוצע בפומבי בסוף 1943 בקצב יוזפק Yósefek שהסתיר כמה יהודים בדירתו בפרבר קלפארוב. האקזקוציה השאירה את אימתה בנוצרים ודיכאה מאד את שארית השחיטה המסתתרת עוד.

באוירה כזאת לא היה המחבוא בשכונה „ארית" בטוח כל עיקר. היו נוצרים מועטים שהסתירו יהודים מסיבות אידיאולוגיות, נתנו מקלט או הושיטו ידם לעזרת חבריהם למפלגה או לעבודה מימים עברו, לידידיהם, או עשו זאת מתוך רגשי רחמים גרידא, או בגלל התנגדותם לשלטון הנאצי. אבל ברוב המקרים מצאו יהודים מקלט אצל אנשים שרצו להפיק תועלת חמרית בכך. היו שקיבלו מן היהודים את כל הונם שנותר להם — בכסף, זהב, אבני־חן, בגדים, תמונות וכו', והיו שדרשו תשלום חדשי תמורת המחסה, — וזה היה הנוהג הרגיל. בדרך כלל שלמו היהודים סכום הגון, לפחות אלפים זהובים כדמי־כניסה, ונוסף עליהם

[1S]) מן הארכיון של המכון המערבי בפוזנא; המקור במלואו — עיין נספח ד'.

„שכר דירה" חדשי שעלה בממוצע 2000 עד 10.000 זהוב. המחירים בשוק זה היו שונים ומשתנים בכל מקום ובכל פעם. לא אחת אירע שבעלי־הבתים השליכו את היהודים המסתתרים, משאזל כספם, החוצה. היו מקרים שנודע לסחטנים (שאנטאזשיסטים) על מחבוא כזה, ואלה דרשו סכומים גבוהים או גם „דמי־לא־יחרץ" כמעט חדשי קבוע.

בעוד אשר יהודי שמראה פניו העיד על מוצאו, לא היתה לו ברירה אלא להתחבא אצל הנוצרים, הרי יהודים בעלי „מראה טוב (שאינם „דומים") יכולים היו לחפש מוצא אחר. רבים מן ה„בלתי דומים" התחפשו כנוצרים על־סמך תעודות של „אריים" שרכשו, השתכנו בשכונות ה„אריות" ועבדו בתור נוצרים. כמובן, כדי לצאת מסבך הסידורים האדמיניסטרטיביים הקשורים בהשגת דיור, הרשמה במשרד הבולשת, במשרד לכרטיסי־מזון וכו' דרושה היתה גם להם עזרת מכריהם הנוצרים, שידעו את סודם. חייהם של יהודים „אריים" כאלה היו רוויי פחדים. בעברם ברחוב היו נתונים תמיד בסכנה. שליחי הבולשת, סוכנים אזרחיים ומרגלים מומחים לדבר, היו תרים ברחובות אחרי „אריים" מתחפשים. מלבדם שוטטו בחוצות העיר סחטנים, אנשי־בליעל, ואף ילדים, שהתמחו במלאכתם עד שבטביעת־עין בלבד הכירו יהודי מתחפש, אם רק תנועותיו או העוויותיו היו שונות קצת מן הרגיל. ציידים אלה נהגו להזמין כל חשוד לשער בית סמוך, צוו עליו לפרוק את מכנסיו, וכך קבעו אם הוא בן ברית־אברהם. לנשים היה קל יותר להתחמק מרודפיהן. אכן, היתה גם בדיקה „אידיאולוגית" ביסודות הנצרות, מנהגיה ותפילותיה, בה אחזו ביחוד לגבי נשים. וכאשר כל החקירות לא הועילו, הובאו החשודים אל משרד הגיסטאפו, שהיו להם שיטות אחרות, נמרצות יותר, של חקירה־ודרישה.

כך נתפסו כמעט בכל יום עשרות יהודים מסתתרים או מתחפשים. אלו שלא נרצחו מיד להגלותם, הובאו אל המחנה היאנובי לתא מיוחד שהיה מכונה „תא־המות" ומשם הוצאו להורג.

רבים מן המתחפשים חשבו שמצבם היה בטוח יותר אם יעברו לעיר אחרת, שם פחותה הסכנה לזהותם ע"י מכרים. רובם עברו לוארשה או לקראקא. רבים מהם נתפסו בדרך, בסריקות הרבות שערכה הבולשת בתחנות מסילת־הברזל או ברכבת. מן המגיעים לוארשה חלקם נתפסו אח"כ, וחלקם נהרגו בעת המרד הפולני ב־1944. רק מעטים ניצלו.

פרק 22: מקומות ההשמדה בלבוב; יסוד המחנה היאנובי

שלשה מקומות השמדה הראשיים היו בלבוב, ואלה הם:

1) הר־המצודה („ציטדלה") אשר באמצע העיר, בין הרחובות קופרניק, וסט.לאזאר. במקום זה נכרתו הרבה אלפים משבויי־מלחמה רוסיים.

2) היער של ליסיניצא (Lesienice): כפר בסביבות לבוב בדרך לטרנופול, מזרחה לפרבר ליצ'אקוב; כאן נהרגו 140.000 עד 20.000 איש, בתוכם יהודים רבים.

3) „גיא־המות" או „החולות". — משקע בין הגבעות צפונה־מערבה ללבוב, לא הרחק ממורד־ההר קורטובקה, כחצי־קילומטר מן המחנה היאנובי ומשני בתי־הקברות, הנוצרי והיהודי.

לפי הדו"ח הרשמי שפרסמה „הועדה המדינית המיוחד (הסובייטית) לחקירת פשעי החוטפים הגרמנים הפשיסטים"[19]) נהרגו בגיא־המות שעל יד המחנה היאנובי „למעלה מ־200.000 אזרחים סובייטיים" רובם ככולם — יהודים.

אחד הרחובות ראשיים המובילים צפונה־מערבה מלבוב הוא רחוב יאנובסקא, שנקרא כך על שום קרבתו לעירה יאנוב (Janów) הגרמנים שינו את שמו ל„רחוב מערבי" (וועסט־שטראסע"). ברחוב יאנובסקא מס' 134—132 היה בית־חרושת למכונות־טחינה, שהשתייך לחברת ייצור־מכונות שבעליה היו יהודים — שטיינהויז ושותפיו. בתקופת שלטון הסובייטים הוחרם בית־החרושת על־סמך חוק הסוציאליזציה, וסופח אל רשת התעשיה של המיניסטריון לתחבורה. (בית־חרשת מספר 56 של המיניסטריון לתחבורה). בתקופת הכיבוש העירוני, וכעבור שבועות מספר להנהלת הס.ס. בלבוב. הגרמני עבר בית־החרושת ראשונה לרשות השלטון קצין הס.ס. וולפגנג פון מוהוינג (Mohwinkal) נתמנה מנהל בית־החרושת, אך כעבור זמן קצר בא במקומו קצין הס.ס. פריץ גבויאר, א"ש צעיר כבן 30, מברלין, שהיה פקיד של הפירמה סימנס ושוקרט Siemens) (Schukert בברלין. מראהו החיצוני של גבויאר היה נעים, ונראה היה כאדם „אהוד ואדיב בדבורו ובהליכותיו" בתי המלאכה שברחוב יאנובסקא התחילו בייצור צרכי הס.ס. והצבא הגרמני.

היהודים חשבו את כרטיס־העבודה של בית־המלאכה ביאנובסקא לכרטיס „טוב", שהרי מי זה יעיז לחטוף בחוצות־העיר או להתעלל ביהודי, שבידו תעודת־עבודה של הס.ס. עצמה? לפיכך השתדלו רבים להתקבל לעבודה בבתי־מלאכה אלו, מלבד הפועלים שנשלחו שמה ע"י משרד־העבודה. גם „פושעים" פולנים נשלחו לעבוד שם. בסוף ספטמבר 1941 כבר היו בבית־המלאכה קרוב ל־350 פועלים יהודים, ובסוף אוקטובר 1941 — 580 יהודים ו־320 פולנים. בסוף ספטמבר 1941 הוקף כל שטח בית־החרושת גדר תיל דוקרני והוקמו בו צריפים, אך עדיין רשאים היו הפועלים לחזור לבתיהם כתום שעות־העבודה. בראשית אוקטובר 1941 חל מפנה יסודי: גיבויאר כינס את כל הפועלים היהודים למפקד (Appell) ואמר להם: „מהיום ואילך אתם נשארים כאן!" מאותו יום הפך בית־החרושת למחנה־עבודה, שנקרא בפי העם „המחנה היאנובי". סמוך לגדר התיל הוקמו מגדלי־משמר אחדים בהם ניצבו אנשי ס.ס. מזויינים ברובים אוטומטיים. בראש משמר הס.ס. עמדו הקצינים שליפה (Schlippe), שטלוורק Stellwerk וסרניץ (Soernitz), . סרניץ רגיל היה ללכת תמיד בלווית כלבו „עזה", אשר אומן להתנפל על בני־אדם לפקודת אדוניו ולטרפם חיים.

מאותו זמן נותקו כל הקשרים בין הפועלים היהודים לעולם החיצוני. המחנה חולק לשנים: בשטחו העיקרי היו צריפי־המגורים של הפועלים, המשרדים, דירות הס.ס. וגם מחנה המעבר (דורכגאנגסלאגער, „דו־לאַג") המיועד לנשלחים אל מחנה־המות בעלזעץ. על חלק זה של המחנה מונה מנהל חדש, גוסטב וילהוז, קצין הס.ס., אדם צעיר, מדפיס לפי מקצועו, יליד סאארבריקן. לפי גביות־העדות נכנס וילהויז לתפקידו ב־2 במרץ 1942. לאחר זמן קצר, כנראה — ב־1 לאפריל 1942, סופח אליו כסגנו, קצין הס.ס. ריכרד רוקיטא, כבן 40, שהיה כנר לפני המלחמה, מנהל תזמורת־ג'אז באחת מערי פולין המערבית (כפי הנראה, קטוביץ). סגנו השני של וילהויז היה קצין הס.ס. אדולף קולנקו, כבן 30, מי שהיה שוליא של סיידים, יליד ראטיבור, שבשלזיה.

החלק השני של המחנה, בו נמצאו בתי־החרושת

---

19) „פראַבדאַ", מס' 307, 23 דצמבר 1944.

והסדנאות, התפתח כחטיבה מיוחדת, שמפקדה הראשי היה פריץ גיבויאר, ושכונתה „בתי מלאכה גרמניים לתחמושת" (דויטשע אויפריסטונג ווערקע — D.A.W. בבתי־המלאכה הללו היו צריכים להעסיק פועלים מן החלק הראשון של המחנה, מן הקסרקטין, אך קנאה ושנאה הדדית שררו בין שני המפקדים ומנעו כל שיתוף־פעולה ותיאום־העבודה ביניהם. „תמיד היו סכסוכים בין וילהויז וגיבויאר — כותבת ביומנה אשה יהודית שעבדה במשרד המחנה — לפעמים קרה שוילהויז הוציא איזו פקודה, וגיבויאר — כדי להכעיסו — ביטל את הפקודה. מן הסכסוכים והמריבות בין שני ה„תקיפים" הללו יצאה תמיד רעה לאסירי המחנה האומללים. לבסוף, אחרי ריב גדול, הגיעו הדברים עד לידי ניתוק הקשרים בין שני המושלים. וילהויז ארגן אפילו משרד מיוחד בשביל חלק המחנה העומד תחת רשותו[29])

[29]) זכרונות של אירנה שאיוויטש, בספר „מחנות", ערוך ע"י נ. בלומנטל.)

פרק 23: התליינים של המחנה היאנובי

עם כל חילוקי־הדעות, הסכסוכים והמריבות בין וילהויז וגיבויאר, הרי בדבר אחד היו תמימי־דעים: שניהם הצטיינו בסאדיזם ואכזריות ללא־גבול ביחס לאסירים היהודים. מעשי־התעתועים והתעללותם ביהודים שימשו דוגמא לשאר הקצינים הגרמנים ששירתו במחנה. רבות סופר על מעשיהם במאמרים, זכרונות וגביות־עדות של אסירי המחנה היאנובי. באכזריות מסוג אחר, "דקה" וערמומית יותר, הצטיין רוקיטא, סגנו של וילהויז. הוא היה "איסטניס" המתענג על המצאת עינויים "מעודנים" לקרבנותיו, יסורי גוף ונפש.

„האסירים זוכרים את רוקיטא — כותב אחד מאסירי המחנה הניצולים — כשהוא הורג בשעת המפקד ובשעת כל ביקור בבית־המרחץ עשרות של אנשים. הוא אהב לשוחח עם האסירים, לפעמים גם לחלק ביניהם פתות־לחם, היה אומר כי הוא אדם „טוב" מטבעו ואינו יכול לסבול את אלה שרועדים בפניו. אם בתוך שורת האנשים העומדים לפניו למפקד היתה תנועה כל־שהיא, מיד היה רוקיטא הורג אנשים אחדים ואחר־כך היה מצית סיגריה, ותוך בת־צחוק אדיבה היה אומר: „אני הנני כה טוב בשבילכם ואתם מרגיזים אותי. הביטו וראו לידי מה אתם מביאים אותי"[21]).

רוקיטא מינה את חברו היהודי קאמף, שהיה מנגן יחד אתו בבתי־הקפה לפני המלחמה, כזקן־האסירים (לאַגער־עלטעסטער). אבל ה„קאריירה" של קאמף נסתיימה עד מהרה: כפי שדיברו במחנה, לא נזהר קאמף בדבריו וסיפר שרוקיטא שלח מן המחנה לביתו כלי תזמורת גדולים, ביחוד אקורדיונים. אך לא באקורדיונים בלבד המדובר, כי את כלי־התזמורת ממלא רוקיטא זהב ואבנים יקרות. הדברים הגיעו לרוקיטא והוא הרג את קאמף ואחר־כך את אשתו ובתו.

קציני הס.ס. האחרים לא נפלו באכזריותם ממפקדיהם. במעשיהם הפראיים הצטיינו: קולינקו, ראש מחלקת־המחקר; הצעיר (כבן כ' שנה) היינה או היינן; איש הס.ס. ההונגרי פטר בלום, שהיה אז בן 17 שנה, לפנים — שוליא של סנדלרים; רייניש, שלפני בואו למחנה היה סגנו של גז'ימעק ב„יו־לאג"; ביטנער, גריסהאבער ובנקה — אנשי הס.ס.

שמועות התהלכו, שבין התליינים של המחנה היאנובי היו מומחים מן הבריגדה של דירלוואנגר — שתפקידם היה לחנך את שאר השוטרים במלאכת ההרג[22]).

הבריגדה של דירלוואנגר היתה מורכבת כולה פושעים פליליים ששוחררו מבתי־הכלא וממחנות־הריכוז הגרמניים, בתנאי שיתנדבו לשרת בבריגדה זו. תפקידה של הבריגדה היה „לחסל" את האוכלוסיה במקומות בהם נראו אותות התנגדות או מרד. אנשי הבריגדה היו מומחים לעריכת שחיטות בתושבים, בנשים ובילדים. לפיכך, נשלחה הבריגדה גם לווארשה בימי מרד הפולנים בחדשי אוגוסט—אוקטובר 1944[23]). ברם עד היום, אין ראיות חותכות על נוכחותם של אנשי דירלוואנגר במחנה היאנובי.

בקיץ 1943 חלו חילופי־גברא בהנהלת המחנה. רוקיטא נתמנה מנהל מחנה־העבודה היהודי בטרנופול. לאחר זמן קצר הועבר גם וילהויז (ב־1 ליולי 1943), ובמקומו בא פרנץ ווארצוג. חלו גם שינויים בתוך הקצונה והס.ס. — רבים מהם העברו משירות במחנה לשירות צבאי בפלוגות הס.ס. בחזית המזרחית („וואפען — ס.ס."). המדיניות הפנימית של התליינים במחנה היאנובי היתה מתרוצצת — כמו בשאר המחנות — בין שתי המטרות המנוגדות: שאיפת־ההרג מחד, ושמירת קיומם העצמי מאידך: אם חונכו לעשות ב„מסירות נפש" למען „חיסול האויבים של גרמניה", הרי משהביאו ההריגות התכופות לצמצום אוכלוסית המחנות ירד גם הצורך בשוטרים, ואנשי הס.ס. העודפים נשלחו אל החזית. ככל שהחמיר המצב בחזית המזרח, הרבו הגרמנים להעביר אנשי ס.ס. מן המחנות לחזית, ואת מקומם במחנה מילאו שוטרים

---

[21]) מיכאל מ. בורויץ, אוניברסיטה של בריונים, עמ' 38.

[22]) וולדימור בילאיב במאמרו „והיה זה בלבוב", שהופיע ב„צ'ירבוני שטאנדארט" מס' 54, לבוב, 25.10.1944.

[23]) גבית־עדות מפי הגנרל ומפקד הס.ס. פון בק־ז'לבסקי בנירנברג, מסמך מס' 313 של הקטיגור הרוסי.

ממוצא לא־גרמני, פלוגות ס.ס. המורכבות הונגרים, גרמנים עממיים", שוטרים אוקראיניים ורוסים מן הפלוגות של גנרל ולאסוב. אלה נקראו „אוסקארים" בפי האסירים (הכנוי של שוטרי־העזר מתוך התושבים הילידים במושבות הגרמניות באפריקה לפני 1914).

השוטרים האוקראיניים והרוסים כונו גם „שחורים", על שום צבע מדיהם.

השוטרים שאינם־גרמנים שמשו במחנה רק כחייליב סדירים או שלישים, בעוד שמשרות הקצינים והמפקדים הגבוהים נשארו בידי אנשי הס.ס. הגרמנים.

פרק 24: אסירי המחנה היאנובי

המחנה היאנובי נועד למטרות שונות: בעיקרו היה מחנה לעבודת־כפיה ליהודים, וגם לפושעים לא־יהודים. שנית — מחנה־השמדה של יהודי לבוב וגליציה המזרחית. מטרתו השלישית — היתה להיות מחנה־מעבר: עשרות אלפי יהודים עברו דרכו. בו היתה תחנת המבחן והסלקציה — מי למוות ומי לעבודה, מי להרג במחנה ומי ל„טרנספורט" אל מחנה־המות בבלזץ. הטרנספורטים הראשונים מערי־השדה החלו מגיעים אל המחנה היאנובי באביב 1942. בראשית אפריל 1942 הגיע טרנספורט גדול מגרודק־יאגיעלונסקי הסמוכה ללבוב. במאי ויוני 1942 — מפשמישל, ביולי 1942 — מדרוהוביץ וכו'. באותו זמן התחילו באים גם טרנספורטים מן החלק הדרומ־מזרחי של גליציה: קולומיאה, קוטוב, סטניסלאבוב, דולינה, דעלטין וכו'.

קבוצות קטנות של יהודים הובאו מחוץ־לארץ למחנה היאנובי — מצ'כיה, סלובקיה, הונגריה, יוגו־סלביה, הולנד, בלגיה, גרמניה וכו'. להם לא היה המחנה היאנובי מקום־המעבר, אלא התחנה האחרונה.

מאות אלפי יהודים עברו את המחנה היאנובי. מספרם נאמד ב־300.000 עד 400.000; לפחות 200.000 נרצחו במקומות ההרג „על החולות" וביער של ליסיניצא. ברם, מספר התושבים ששהו במחנה היה קטן ביחס למספרים אלה. כל החומר הסטטיסטי הרשמי של המחנה אבד או נשמד ע"י הגרמנים לפני בריחתם. רק רשימה אחת נשתמרה בתוך סקירתו הסטטיסטית של שר־העיר (שטאדט־הויפט־מאן) בלבוב — דו"ח המפקד שערכו הגרמנים בלבוב ב־1 למרץ 1943. הרשימה אומרת כי מספר היהודים בלבוב הוא — אפס, ומספר היהודים במחנה היאנובי — 15.000. (המסמך — בארכיון האקדמיה האוקראי־נית למדעים, סניף לבוב, המחלקה הכלכלית). נראה, שיש הגזמה בדבדים אלו. לפי העדים היהודים לא עלה מספר התושבים היהודים במחנה על 10.000 איש, ובדרך כלל היה פחות מזה. אפשר, שביום המפקד היו במחנה המעבר של יאנובסקא כמה אלפי יהודים שניספו על מספר האסירים הקבועים.

תחילה נועד המחנה לגברים בלבד, אבל אחרי האקציות הגדולות בשנת 1942 הובאו למחנה גם נשים רבות ונוסדה מחלקה עבורן, עד שנוצר מחנה־נשים מיוחד, מופרש ממחנה־הגברים. מחנה־הנשים היה סמוך למגרש־המות (מקום עריכת האקזקוציות במחנה), והיו בו באופן רשמי שלושים נשים במרס 1943. העצורות הראשונות בו היו 70 נשים שהובאו אחרי חיסול הגיטו בז'ולקב. הן עבדו בבית־ההרושת לאדיגה אשר במחנה (D.A.W.) עד מהרה עלה מספר הנשים והחלו להעסיקן במלאכות אחדות — במטבח, בעבודות־הנקיון, באריזה, בחייטות וכו'. מנהל מחנה הנשים היה קצין הס.ס. ברומבויער.

המבנה הסוציאלי של אסירי המחנה פוצל לדרגות שונות: הדרגא העליונה של פקידי־העזר במשרדי המחנה. את האריסטוקרטיה בין הפועלים הוו „זקני־הפועלים" (לאגער־עלטעסטע), ומנהלי חטיבות־העבודה („פארמאן" = פועלים ראשיים), בעלי־המלאכה, המהנדסים, הטכנאים והמכונאים שהיו בתוך פלוגות־החוץ (הטובות ביותר) או בפלוגות העבודה במחנה. קשה ביותר היה מצבם של הפועלים הבלתי־מאומנים. עליהם נמנו ע"פ רוב אנשים מחוגי האינטליגנציה המקצועית: עורכי־דין, פקידים, מורים, סופרים וכו'. רק מעטים מבעלי המקצועות החפשיים יכלו להסתדר כפקידי־עזר במשרדי המחנה או בתור בעלי־מלאכה, רובם עסק בעבודה השחורה והמפרכת. כדגיל — ספגו מכות רצח. השוטרים היו לועגים להם, ולפעמים גם חבריהם ה„מומחים" נהגו בהם חוכא ואטלולא. להם הוקצי מקומות־הלינה הגרועים ביותר, הם היו האחרונים להלוקת צרכי־המזון, ותנאי החיים החדשים הפילו רבים מתוכם. הרב ד"ר דוד כהנא מכפר, על הדבנים שהובאו עמו למחנה, שכמעט כולם מתו בזמן קצר -- ברעב, עבודת־פרך, מחלות ומכות.

פרק 25: סדרי החיים במחנה היאנובי

במשך השנים 1942—1943 התרחב המחנה היאנובי פעמים אחדות ושטחו הגיע עד 2—3 קילו־מטרים מרובעים. הרחבתו הראשונה היתה במרס 1942, בעת האקציה הגדולה הראשונה בלבוב. מאותו זמן נמשכה הבניה בקצב מהיר כל ימי הקיץ עד האקציה באוגוסט 1942. את עבודת הבניה ניהל הדוצנט גריפל מן הפוליטכניון בלבוב, ואיש מדע מופלג במקצועו, שנהרג אחר־כך בידי הנאצים.

הצריפים במחנה היו כולם עשויים עץ בתבנית מלבן מוארך, שהכילו אצטבות בנות ארבע־קומות זו על גבי זו. הצריפים היו מזוהמים ומלוכלכים, לא היו בהם תנורים ובחורף שרר בהם קור נורא. בתי־הכסא לא היו בצריפים. לכל המחנה שימש בית־כסא אחד בעל 12 מושבים (אח"כ עד 40), ומרחץ אחד. מותר היה להשתמש בשני מוסדות אלה רק בשעות ההפסקה, בבוקר ובערב, ומפני־כך היה שם הדוחק איום. הצריפים שבהם לנו האסירים ננעלו משעה עשר בערב עד חמש בבוקר, והיציאה מהם נאסרה בתכלית, ולו גם לבית־השימוש. היו צריפים שלא היה בהם אפילו עביט וגרף, ואם אפילו היה כלי שימוש זה, מתמלא היה בן־רגע ומעפיש את האויר ללא־נשוא. מקלחת בת שתי שקתות פתוחות אל צינור של מים היתה בכל צריף וצריף.

קשה ממכת הדיור היתה מכת הרעב. המזון העיקרי היה הלחם. המנה הרשמית היתה שמינית הככר ליום, כלומר 150—160 גרם ליום (משקל הככר — 1,300 ק"ג), אך הממונים על חלוקת הלחם ידעו להסיר פרוסות גם ממנה זעומה זו. הלחם היה טרי ודביק, עשוי חמרים גרועים, ועם פריסתו היה מתפורר לפרורים. יצא שהאסיר קיבל לכל היותר 100 גרם לחם ליום. בבוקר קבלו האסירים מן תחליף־קפה, ולארוחת הצהרים צלחת מרק, למעשה — מים שבתוכם צפים עלי כרוב, מעט גריסים, ולעתים רחוקות עצם או חתיכת בשר מאיכות גרועה. אבל לעתים היה המרק רע כל־כך, שאפילו האסירים הרעבים לא יכלו לעכלו. בחורף 1942 היו מכינים את המרק מתפוחי־אדמה, שנצטננו והיו מונחים בגל־אשפה, במקום שהשוטרים הגרמנים היו רגילים להשתין. מתפוחי־אדמה אלה, שלא ניקום ולא קלפום, בשלו את המרק המעלה ריח מבאיש עד שרוב האסירים סירבו לאכול ממנו. פעם אחרת הוכן המרק מפגר של סוס, רוב האסירים שטעמו ממנו חלו, ואחדים מהם מתו.

הנשים, האמהות והבנות של האסירים השתדלו להביא לבני משפחתם אוכל בגניבה. לשם־כך עמדו שעות תמימות לפני שער המחנה או על־יד התיל יציפו להזדמנות להעביר על ידי איזה מכר, או שוטר משוחד, דבר־מה בשביל מקורביהן. עמידה זו על־יד המחנה היתה מסוכנת מאד, כי השוטרים היכו את הנשים המחכות, דחו אותן ולפעמים אף ירו בהן. בשנת 1943, כשכל יהודי — נשים וטף בכלל — היה בחזקת מועמד להרג, פסקה לגמרי העמידה ליד המחנה.

המועצה היהודית השתדלה לסדר משלוח חוקי של מנות־מזון בשביל האסירים. חלף מתנות יקרות מאד שניתנו לגיבואר ולאשתו נתקבל סוף־סוף ההיתר לשלוח פעמים בשבוע מנות לאסירים. אבל גם זה היה ללא הועיל — המנות לא ניתנו במישרין לאסירים, אלא צריך היה לשלחן במרוכז למשרד־המחנה, ואנשי הס.ס. הממונים על חלוקת המשלוחים גנבו את מיטב המנות או החרימו אותן כעונש על איזה „חטא", ולפעמים השליכון לכלבים לעיני האסירים הרעבים.

במחנה התפתח שוק־שחור למזונות. את „הסחו־רות" סיפקו השוטרים והפועלים הממונים על המטבח, חלוקת הלחם, המחסן, ומשלוח המנות מבני־המשפחה. כמות ניכרת של סחורות הביאו הפועלים העובדים בפלוגות־החוץ. במחנה היה תמיד מספר אסירים פולנים ואוקראינים (לפולנים היה טלאי אדום על בגדיהם, לאוקראינים — כחול, להבדילם מן היהודים בעלי הטלאי הצהוב). אלה לא היו אסירי־עולם, ואחר־תום תקופת ההסגר שלהם הוצאו לחפשי. בזמן שהותם במחנה היו חפשים יותר מהיהודים, יצאו לעבודות־חוץ, והיו רשאים להתראות עם בני־משפחותיהם. האסירים הנוצרים —היו למתווכים בעסקי השוק השחור. אך גם יהודים רבים עסקו במסחר זה — הפועלים של פלוגות־החוץ. קבוצות־עבודה יהודיות שיצאו העירה לעבודה במסילות־הברזל, המזרחית

והמערבית (בריגדה „אוסט" ובריגדה „ווסט"), ב„מכון לנקיון העיר („רייניגונגס קאָמאַנדאָ"), בבתי־החרושת ובמוסדות הצבאיים השונים באו במשא־ומתן עם הנוצרים בעיר, ושילמו בכסף, זהב, דולרים ואבנים יקרות בעד צרכי־מכולת ורפואה שהביאו אל המחנה. המחירים בשוק השחור היו גבוהים מאד. המקום המרכזי בו פרח השוק השחור היה בית־הכסא, כי במקום זה ההשגחה מצד השוטרים לא היתה חמורה כמו בשאר המקומות.

השוק השחור היווה מעין הגנה עצמית מצד האסירים אשר ביטלה את מזימת הס.ס. להרעיב את היהודים עד מוות. התגוננות כזאת— התפתחה גם במחנות אחרים, ובכל ארצות הכיבוש הנאצי, אך לא היה בה כדי לשבור את הרעב הכללי. התפתחות „משטר כלכלי חדש" זה נתנה את היסוד לקביעת הקערה נהפכה על פי—ה. קמה שכבה של „בורגנות היה הפוך מאשר היה בחברה היהודית לפני המלחמה, „סדר סוציאלי חדש" במחנה. המבנה הסוציאלי במחנה חדשה" מסוחרי־השוק השחור מה„תקיפים", הפועלים המומחים בפלוגות־החוץ, ומספר „גבירים" מימים עברו שהצליחו לשמור שארית מהונם בזהב, דולרים ואבנים יקרות. מאידך נוצר פרולטריון חדש, אנשים שלא יכלו להסתגל למצב־הדברים החדש, ביניהם כמעט כל בעלי המקצועות החפשיים והפקידים. בעוד שהבורגנות החדשה ידעה להפיק את כל התועלת מן המצב המשונה במחנה־הכפיה, הרי הפרולטריון של המחנה — והוא רוב מניינם ובנינם של האסירים — גווע ברעב, וסופו היה כליון מהיר.

המצב הסניטרי במחנה גרם למחלות רבות. לא זו בלבד שהצריפים היו מלאים זוהמה וכנים, אלא גם כל סדרי החיים של האסירים היו מכוונים למוטט את בריאותם. תחילה לא היה במחנה כל בית־מרחץ, ומשנבנה — אסר גיבואר להשתמש בו במשך זמן רב, כביכול — כעונש על שלא נגמר בנין בית־המרחץ במועדו. השימוש בסבון אסור היה בתכלית (ומצרך זה אפשר היה להשיגו רק בשוק השחור), אך למרות זאת דרש גיבואר מהאסירים להקפיד על נקיונם הגופני, ולשם כך היה עורך בדיקות מדי פעם־בפעם. יום אחד ערך גיבואר בדיקה כזאת בעצם החורף, שהקור הגיע ל־20 מעלות מתחת לאפס. האסירים הוכרחו לעמוד ערומים במגרש המחנה במשך כל זמן הבדיקה. לבסוף בחר גיבואר בחמישה אסירים וציווה להענישם על חוסר הנקיון. האומללים טובעו בתוך חביות מלאות מים וקפאו למוות.

לפעמים שלחו את האסירים אל בית־המרחץ ברחוב בלונובא אשר היתה בו אינסטלציה לנקוי מן הכנים. אך בית־המרחץ היה קטן מדי ולא הכיל אלא מאה עד 150 איש בבת אחת. אחר־כך הנהיגו אחת לשבועיים, שעל האסירים ללכת פלוגות־פלוגות להתרחץ בבית־המרחץ ברחוב שפיטאלנא. הרחיצה שמשה לשוטרים הזדמנות חדשה להתעולל באסירים. הם הכום על כל דבר פעוט שלא נשא חן מלפניהם, ובדרך כלל השאירו האסירים קרבנות אחרי כל רחיצה כזאת, שנפלו חללים מן ההכאות והיריות או שנשברו אבריהם.

בתנאים האיומים נפוצו מחלות שונות, ביחוד — מחלות מידבקות. מגיפת טיפוס־הבהרות מסוכנת מאד פשתה —ביחוד בחדשי ספטמבר־נובמבר 1942. לפי גביית־עדות מפי הרופא ד"ר אדגר צווילינג הפילה מגיפת הטפוס באותם הימים עד 50 איש ליום [23].

התרופה העיקרית שסיפקו הגרמנים לחולים אנושים היתה — ירית־מוות. או גם — היו מוציאים את החולים קשה אל מעבר לתיל, לאדמת ההפקר, והשאירום שם לנפש עד שיגויעו. אנשים חולים השתדלו, איפוא, בכל כוחותיהם להסתיר את מצבם, והיו הולכים לעבודתם אפילו בעת שאכלה הקדחת את גופם. לפעמים עלה לחולים כאלה להעלים בעזרת חבריהם את מחלתם מעיני השוטרים, והם הבריאו, למרות הכל. המועצה היהודית והועד לעזרת אסירי המחנה שע"י הקהילה השיגו בעמל רב, הודות למתנות שוחד רב, היתר מידי שלטונות המחנה להעביר את החולים האנושים לבית־החולים של הקהילה אשר בגיטו. הרופא הראשי ד"ר מקסימיליאן קורצרוק ארגן מחלקה מיוחדת בשביל החולים האלה וטיפל בהם במסירות־נפש. ברם, הדבר לא נמשך זמן רב. אחרי האקציות הגדולות בסוף 1942 נתחסל בית־החולים של הקהילה. אז ארגנו הגרמנים „בית־חולים" במחנה. התנאים במרפאה היו פרימיטיביים. הוקצה לבית־החולים צריף קרשים, בלתי־מוסק, ללא מכשירי־רפוי כל־שהם ובלי עזרה סניטרית. פעמיים בחודש התפרצו לבית־החולים שוטרי הס.ס. ברומבויאר ובירמן לשם עריכת מפקד בין החולים. בשעת המבחן היו בוחרים מן החולים האנושים ביותר ומוציאים אותם להורג. החולים השתמטו בכל האפשר מבוא למקום מסוכן זה

---

[23] ארכיון המכון ההיסטורי היהודי בוארשה, מס. 858.

שנקרא שמו „בית־החולים". ההשגחה הרפואית על בית־החולים היתה בידי ד"ר מ. קורצרוק, ואחר־כך — בידי ד"ר ז. ראפאפורט.

כדי לגלות את החולים והתשושים המסתתרים קיימו השוטרים אחת לשבוע מין בחינה בצורת התחרות־מירוץ. האסירים נצטוו לרוץ במהירות גדולה על פני כל המחנה, משער אל שער, ודווקא בסדר גמור, שורות־שורות; מי שמעד במירוץ־מוות זה, או פיגר, סימן שחלש הוא ונידון למיתה. צורה „משוכללת" של מירוץ־המוות היתה נקראת בשם „מירוץ הויטאמינים", כנראה — המצאתו של וילהויז. „ויטאמינים" היה כינוי־לעג לשלושה מיני משא כבד: קורות (בפולנית „בעלקי", שנקרא — „ויטמין ב"), לבנים (בפולנית: „צעגלי", שנקרא — „ויטמין צ"), וקרשים (בפולנית: „דעסקי", שנקרא —„ויטמין ד") אחרי תום מלאכת־היום של 10־12 שעות נצטוו האסירים לעשות עבודה נוספת — להסיע על גבם את הקורות, הלבנים והקרשים מתחנת־הרכבת אשר בקלעפ־רוב ולהביאם אל המחנה. עבודה קשה זו היתה צריכה להעשות במרוצה. המירוץ איום נחרת עמוק בלבוב האסירים ואחדים מן הניצולים מסרו תיאור מחריד של „מירוץ־הויטאמינים" בספרי זכרונותיהם [24].

להלן תיאור מתוך ספרו של מ. בורויץ:

„שוטרי הס.ס., האוסקארים והשוטדים היהודים במחנה ערכו שדרה משני צדי הדרך המובילה משער המחנה אל תחנת מסילת־הבו'זל. הכביש היה מואר באור בהיר, בין השדרה הלכו שורות שורות של אסירים, שודה של חמישה, ואחריה שודת־חמישה, בריגדה אחר בדיגדה, מאה אחד מאה, אלף אחר אלף...

„כולם אחרי עבודת־פרך של יום שלם. הרגלים כבד כבדו כעופרת אך צריך היה לצעוד בזריזות, יען כי קצב המצעד היה מוסדר ע"י השוטים והאקדחים אשר בידי אנשי הס.ס. — וע"י קתות הרובים אשר בידי האוסקארים. כאשר נפלה הפקודה: „מירוץ" („לייפשריט") לא די היה לרוץ סתם: צריך היה לשים לב ולא לצאת מתוך השורה בשעת המירוץ וההתרגשות. מאחורי בנין תחנת־הרכבת צריך היה לרדת במורד הסוללה כעשרות אחדות של מטרים כדי לבוא אל גשר מסלת־הברזל. פה צריך היה במהירות לקחת את המשא וחיש מהר לשוב עם המטען. למעלה עמדו אנשי הס.ס. ובידיהם קני־רובה מוכנים ליריה ושוטיהם מונפים באויר הם היו מאיצים בנו להחפז ע"י צעקות־פראים, בעיטות, הכאות, יריות אל תוך האור וירית בתך ההמון של האסרים והם הגדילו את הערבביה ע"י מעשיהם אלה. את המשא הטעינ בלי חמלה. לפעמים על שני אנשים

[24] י. לוין, ע' 139—140; פרבר, ע' 24; מ. בורוביץ, האוניברסיטה של בריונים, ע' 34—35.

חולים ותשישים הטעינו משא שהיה צדיך, בתנאים רגילים, להנשא על ידי חמישה אנשים, לכל הפחות. רובם של הנופלים בשעת הסעת המשאות לא קמו עוד מן האדמה... את אלה שלא יכלו לשאת עוד, הוציאו מן השורה והעבידו „מעבר לתיל"... ושם הם נשארו במשך כל הלילה. בביקר השליכו את גופותיהם הקפואים למחצה אל תוך מכונית־משא והעבירו אותם להשמדה „אל החולות" פעם אחת, אחדי „מירוץ־הויטאמינים" שנמשך משעה 6 בערב עד חצות, העבירו „אל החולות" 130 איש".

כל סדרי החיים במחנה היו מכוונים להחיש את תהליך הכליון. וכדי לדכא כל מחשבה לנסיון של התנגדות ומרד ולהפיל אימת־מוות על האסירים היו משתמשים בטירור אכזרי ימעשי־עונש לראווה. מעשי־העונש במחנה היו מצטיינים בסאדיזם ופראות. המקום השכיח לביצועם היה מגרש־המוות. שם היו שוטרי הס.ס. מוציאים לפועל את כל מיני העונשים המשונים אחד העונשים הרגילים היתה התליה, אבל גם התליה היתה משונה במינה: את ה„פושע" היו תולים וראשו למטה, רגליו וידיו קשורות בחבלים. תליה כזאת גרמה גסיסה ממושכת מתוך יסורים נוראים. את הנשים תלו באופן „נורמלי", אבל תלו אותן בשערותיהן. עונש אחר: היו פושטים מן הפושע את כל בגדיו ואת גופו הערום היו כופתים בפקעות־פקעות של תיל דוקרני ומשאירים אותו בחוץ ימים אחדים. על כל „חטא" מצער היו מלקים חמשים עד מאתים מלקות, ולפעמים מלקים עד מוות. עונש זה היה צפוי במקרה של בריחה. הבורח שנתפס הומת בעינויים קשים; מלבד זאת נענשו חברי הבריגדה של הבורח. מעשה ביהודי אחד שברח מפלוגת־עבודה. מיד בחרו השוטרים עשרים איש מבני הפלוגה ודנו אותם להרג ביריה.

בין תלייני המחנה היו „מומחים" שהצטיינו בדרכי הענשה מיוחדים. אחד הנוראים ביניהם היה גיבואר. הוא היה מתענג ביחוד על מעשי־חנק. דרכו היה להדק בכל כחו את הסודר על צווארו של הנידון, עד שהיה נחנק... עונש אחר של גיבואר היה ה„מרחץ בחבית המים" כפי שהזכרנו. עוד סיפור זוועות סיפר עליו: מעשה באיש שנתפס בגניבת תפוחי־אדמה אחדים. העונש שהמציא גיבואר היה מיוחד במינו: ציווה להשליך את האיש חיים לתוך יורה רותחת מלאה תבשיל, כדי שיוכל ליהנות מתפוחי־האדמה שלו ישר מן הקדירה" [25].

[25] את המעשה מעלים בזכרונותיהם שלשה מחברים משדידי לביב: פובר, ע' 24; שאיאויטש, ע' 44; בורויץ, אוניברסיטה של בריונים, ע' 58.

על איש הס.ס. הצעיר היינן מספרים, שהיו לו שתי שיטות להרוג או להעניש אסירים: היה דוקר בגופם החי במטה מחודד (מטה־עץ או מוט־ברזל), והיה תולש את צפרניהן של נשים.

המנהג להרוג אנשים התפתח אצל השוטרים למין הרגל־תענוגים, ולבסוף היו ממיתים אנשים ללא תואנה כל שהיא, פשוט לשם שעשועים וספורט. תרגילי־ספורט משונים היו מצויים, לפי סיפורי האסירים, — ביחוד במשפחתו של וילהויז. גוסטב וילהויז עצמו רגיל היה להשתעשע ביריות אל מטרות חיות. ללא כל אזהרה קודמת היה יורה אל תוך המון האסירים כשהם חונים ליד המטבח, או אצל בית־המרחץ, והורג ופוצע רבים מהם. גם לרעיתו של וילהויז, אוטיליה, היה אקדוח. כשהיו מזדמנים אורחים לבית וילהויז והיו יושבים במרפסת המרווחת של ביתם המפואר ומראה המחנה לעיניהם, היתה אוטיליה נוהגת להראות לאורחיה את כחה בשימוש בנשק, קלעה למטרות החיות והפילה חללים להנאתם של האורחים. בתם הקטנה של משפחת וילהויז, הייקה, היתה גם היא מתפעלת מאד מאמנותם של הוריה ומוחאת כפיה בהשתאות למחזה. גם מעשה זה נזכר ע״י מחברים אחדים. מספרים גם על זאטוט נאצי אחד, בנו של אחד השוטרים, שהיה עומד תכופות בשער המחנה וזורק אבנים בראשי האסירים היוצאים לעבודה, ופוצעם עד זוב־דם.

השוטרים היו מתעללים באסירים במיני לעג והיתולים. פעם הובאו למחנה שני זקנים, האחד רב והשני שוחט, מגדלי זקן ופיאות. (הידיעות על מוצא שני יהודים אלה סותרות זו את זו; כנראה, הובאו מיאבורוב אחרי האקציה השניה שהיתה שם במרס 1943). אנשי הס.ס. הכריחום לעלות מדי יום־ביומו על במה מוגבהת במחנה ולרקוד כשמטריות בידיהם. (ע״פ סיפוריהם של י. לוין, פרבר וגרשון טפטן, ערכו השוטרים גם התחרויות בהריגת ילדים יהודים מבלי להשתמש בכלי־זין, למשל, לשסעם חיים למחצה, לרוצץ ראשיהם וכו׳). כל מאורע יוצא מן הרגיל שימש עילה לאנשי הס.ס. למעשי אכזריות חדשים. ביום הולדתו של היטלר, ב־20 לאפריל 1943, בחר לו וילהויז 54 כלואים יהודים והרגום ביריות לכבודו של ה„פירהר״ ב־25 ליולי 1943, היום בו נאלץ מוסוליני לוותר על עמדתו כשליט על איטליה, אירע במחנה מעשה נורא: אחד מאנשי הס.ס. האשים יהודי שנזדמן בדרכו כי לעג לו. היהודי טען שברך את איש הס.ס. בהתאם לנוהג ובנימוס, לפי כללי המשמעת שבמחנה אך השוטר אמר כי הוא חש בברכתו של היהודי את הלעג הכמוס ואת השמחה לאיד מוסוליני. השוטרים החליטו לנקום ביהודי. הוקיעוהו כשראשו למטה, כרתו את גיד־הזכר שלו ושמוהו אל פיו, בעטו בו ללא הפסק וגרמו לזוב־דם אל ראשו, והבחור מת מתוך יסורים נוראים. מעשה־אכזריות זה ביצעו השוטרים ברומבויאר והיירמן [26].

במחנה היאנובי היתה הזמורת יהודית של אסירי המחנה, בתוכם מנגנים מפורסמים כמו יוסף מונד, יוסף הרמן, אדוארד שטיינברגר, שץ ואחרים, ומנהלה היה ליאון שטריקס. התזמורת אורגנה ביזמתו של קצין הס.ס. ריכרד רוקיטא. „מילומן״ זה, בעל שמיעה מצויינת, היה מאזין לנגינה ואם קלט צליל שאינו נכון הסתער על התזמורת והרג ביריה את המנגן שהעז לפגום בהרמוניה של הצלילים. ביזמתו של רוקיטא נתחבר גם זמר מיוחד שנקרא „טנגו של מות״, שחובר — לפי שספרו — ע״י הקומפוזיטור שץ. את „הטנגו של מוות״ היו מנגנים לעתים קרובות, ביחוד כשיצאו מן המחנה פלוגות עבודה או קבוצות שנבחרו „אל החולות״.

מלבד „סלקציות״ תדירות ושיטות־המתה שהזכרנו, היו עוד שחיטות המוניות במחנה. אחת האקציות הגדולות האחרונות התקיימה באמצע מאי 1943, ונפלו בה כמה אלפים מן האסירים (עדי־הראיה מביאים אומדנות שונות מאד: מאלפיים איש עד 6.000).

---

[26]) המאורע סופר לי מפי עדי ראיה ימים מספר אחר שאירע (פ. פ.).

פרק 26: פעולות המחתרת במחנה ונסיונות מרד

כל העינויים הקשים, יסורי גוף ונפש, שסבלו אסירי המחנה היו מכוונים לתכלית אחת — להכחיד בהם את צלם האדם ולהשפילם לדרגת בהמות־לטבח (די־הומניזציה). אך מעלליהם של אנשי הס.ס.— הביאו —לתוצאות אחרות מאשר קיוו להן. לאמיתו של דבר הפכו מעשיהם את אנשי הס.ס. דווקא, מגשימי מדיניות הדי־הורמניזציה, לחיות טרף. לגבי האסירים לא הושגה המטרה במידה שציפו לה. היו במחנה אסירים אשר שמרו על ניצוץ האדם שבקרבם, וראיה לדבר — התופעות המרובות של סולידריות, עזרת חברים ואהבת־אחים, המתוארות בזכרונותיהם של הניצולים. ועדות נוספת לכך, היא הפעולה התרבותית וההכנות להתנגדות מזוינת שקמו במחנה.

פעולת המחתרת במחנה התנהלה בקושי ולא ברציפות, כי בכל פעם מתו או נהרגו רבים ממנהיגי־התנועה. לפיכך, לא הגיע אלינו תיאור מלא של כל התנועה אלא קטעי דברים שנשתמרו בפי מתי־מספר שהצליחו להמלט מגיא־המוות. ידוע, שבמשך שנת 1942 נתארגנה עזרה עצמית שבראשה עמדו: ריכרד אקסר (בנו של הפרקליט הידוע), איש צעיר בעל־אופי ונפש רגישה, ויעקובוביץ. בחלק המחנה שהיה שייך ל־.D. A. W היה פעיל חוג אחר שניהלוהו: העתונאי דוד פרנקל, צעיר ממנהיגי „השומר הצעיר", אברהם ווארמאן („ברונק") ואחרים. העזרה העצמית הכשירה —את הקרקע להתנגדות מזויינת, ובינתיים סייעה לבריחת יחידים מן המחנה, סיפקה בגדים לבורחים, המציאה להם מקומות־מקלט ומחבוא בעיר, תעודות מזוייפות וכו'. שדה פעולה חשוב היתה גם העזרה לחולים ולרעבים במחנה, בה היו פעילים ביחוד הרופאים ד"ר בוריס פליסקין, ד"ר לוסט, ס. כהן, מ. אוסמן וה. בירנבוים.

במחנה התנהלה גם פעולה ספרותית במחתרת. כך, למשל, נתארגן בסתר נשף של שירה, ע"י הסופר שלאחטר, שהתקיים ב־31 לדצמבר 1941. כנראה זה היה הנשף הראשון במחנה. שורה של „נשפים ספרו־תיים נתארגנה במשך השנים 1942—1943 ע"י חברי „החטיבה לנקיון העיר" מ. בורוויץ (בורוכוביץ), ליאון בירנבוים, ו. אוסמן, בהשתתפותם של מ. בורנשטיין, בן־ציון גינזברג וד"ר פליסקין. החיבורים שנקראו בנשפים הללו היו נעתקים במשרדי המחנה בידי הפקידים היהודים חברי־המחתרת, וההעתקים הופצו בין האסירים. סופרים אחדים המשיכו בעבודתם הספרותית במחנה. בעוד שכתבי־היד של ירחמיאל גרין, זיגמונט שור ואחרים — אבדו, נשאר לפליטה השיר של האלינה גרין ושירים „עממיים" אחדים. רבים מאסירי המחנה כתבו רשימות ויומנים. לדאבוננו, אבדו דובם של כתבים אלה. מאלה שנשתמרו ונדפסו אחרי המלחמה יש לציין מ. בורוויץ (הוא מכסימיליאן בורוכוביץ) הוציא שני ספרים מבוססים על זכרונותיו מתקופת המחנה היאנובי: „אוניברסיטה של בריונים" וה„ספרות במחנה". הוא חיבר גם שירים אשר שנים מהם נדפסו עוד בימי המלחמה, בשנת 1944, ע"י המחתרת היהודית בוארשה בחוברת „ממעמקים" (Z otchlani) ושנכנסו אח"כ לתוך קובץ שיריו בשם „פנים אל פנים עם המות" (Ze smiercia na Ty) יאנינה העשעלס, (בתו של העורך הנריך העשעלס) כתבה ספר זכרונות בשם „בעיני ילדה בת שתים עשרה"; וליאון ויעליצקר חיבר את הספר „בריגדה של מוות".

במחנה היו מקרים שונים של התנגדות אינדיבי־דואלית, ויש לשער כי מלבד המקרים שנשמרו בזכרונותיהם של הניצולים היו גם מעשי התנגדות שלא נרשמו וזכרם אבד לעולם. יקצר המצע מהעלות על הנייר את כל המקרים המתוארים בספרי־הזכרונות (השווה: זכרונות בורויץ, שאיאוויטש, פרבר, לוין, מלטיאל, ויעליצקר ועוד. מקרים רבים נזכרו גם בגבית־עדות מפי עדים, והן נשמרות בארכיונים) עלינו להצטמצם כאן רק ב־3 תמונות אופייניות:

פעם אחת התנפל בבית־המרחץ איש הס.ס. בוטנר, ללא כל סיבה, על יהודי זקן מערי השדה, והיה מכה אותו באופן שיטתי, ברוח קרה והבעת פניו אכזריות. היהודי נפל ארצה אבל לא דיבר תחנונים אל הרוצח אשר הוסיף להכותו, אלא זקף ראשו מדי פעם בצעקה: „ובכל זאת היטלר לא ינצח!" ובמלים אלה על שפתיו יצאה נשמתו.

יום אחד היה רוקיטא עומד ומסתכל ביהודים שנשאו לבנים. מדי פעם בפעם קלע בשוט אשר בידו

היאנובי, שימש עוד המחנה מקום עבודת־כפיה ומעצר לפושעים בלתי־יהודים. היו בו כמה מאות אסירים פולנים, אוקראינים ו„גרמנים עממיים". בשנת 1944 שוב הכניסו הגרמנים קבוצה קטנה של פועלים ובעלי־מלאכה יהודים, רובם — יהודים שנתפסו בצד ה„ארי", ואשר הגרמנים החליפו את משפט־המות הצפוי להם במעצר במחנה, כיוון שזקוקים היו לחייטים, סנדלרים, בורסקאים, חשמלאים, גננים, כובסים וכיו"ב. בשעת התקפת האויר הסובייטית על לבוב, באפריל 1944, היתה מהומה גדולה במחנה ו־15 מהאסירים ניצלוה וברחו. את יתרם העבירו הגרמנים בחודש יוני 1944 למקום בטוח יותר, אך במשך זמן הטרנספורט הצליחו כמה יהודים לברוח בעת האנדרלמוסיה ולהחבא בסביבות דוברומיל וגז'יבוב, שבגליציה המערבית.

הגרמנים המשיכו בשריפת החללים גם אחרי חיסול המחנה היאנובי וה„בריגדה של מוות". בינואר 1944 נסתיימה עבודתם זו.

פרק 27: שארית הפליטה

ב־26—29 ליולי 1944 שיחרר הצבא הרוסי את העיר לבוב מידי כובשיה הגרמנים. מיד לשחרור נוצר באופן ספונטאני ועד יהודי, שהשתכן באולם קטן ברחוב יבלונובסקי והחל ברישום היהודים ששרדו. לא כל היהודים הרהיבו עוז בנפשם להודות ביהדותם בגלוי. חלק מתושבי העיר הנוצרים לא התייחס באדיבות ליהודים הניצולים. היו גם מקרים, שיהודים נרצחו בידי המחתרת הפולנית או האוקראינית הלאו־מנית. כזה היה גורלו של ד"ר בארטפלד. מורה־דת, אשר נהרג לאחר שיצא ממחבואו.

אפשר לחלק את היהודים הניצולים לשלושה סוגים:

א) סוג ראשון — המתחפשים, בעלי תעודות מזויפות; רבים מהם לא גילו את זהותם גם אחרי השחרור. להם משתייכים גם הילדים היהודים שנתקבלו ע"י משפחות נוצריות בתקופת הנאצים לחסות, וברוב המקרים לא שבו לעדת ישראל ולדת ישראל, מסיבות שונות: יש שהמשפחות הנוצריות דבקו בילדים ולא רצו להפרד מהם, ויש שהילדים מצאו כי הוריהם ובני־משפחתם נכחדו, ואין להם על מי להשען.

ב) סוג שני — היו „אנשי היערות", אשר שבו ממחבואם ביערות או משוט בארץ בגדודי הפרטיזנים, רובם נשארו בעירום ובחוסר כל.

ג) סוג שלישי, שנקרא בפי העם „עכברים", אלו שהסתתרו במערות, בצנורות, בתעלות ובבונקרים, ובצאתם היו חלשים ותשושים מחוסר־תנועה, מאין־אויר ואור במחבואיהם, רגליהם כושלות ועיניהם כהות, פניהם חוורים וגופם נפוח.

מלבד יהודי לבוב באו אל העיר יהודים ניצולים מערי־השדה, שבחרו להשתקע בלבוב מלשוב אל מקומות מגוריהם, אם משום שהרגישו את עצמם עזובים וגלמודים יותר בעיירתם, שכל אשר בה הזכיר להם את החורבן, וחיפשו מנוס ממנו בעיר הגדולה והזרה; ואם משום שרב יותר היה בטחונם האישי של השרויים בקהילה גדולה.

ובאמת, נשארה לבוב הקהילה ה„גדולה" היחידה בגליציה המזרחית. בעוד שארית הפליטה היהודית בערים אחרות הגיעה לכמה מאות נפש לכל היותר, (כמו: בוריסלב, דרוהוביץ, סטניסלבוב, טלוסטי), הרי מנתה האוכלוסיה היהודית בלבוב כמה אלפים נפשות.

ברם, אין במספרי האוכלוסיה היהודית בלבוב תמונה מדוייקת על מספר הניצולים מיהודי לבוב עצמה. בתוך אנשי שארית הפליטה שנרשמו בועד בלבוב ונשתקעו בלבוב אחרי השחרור, היו יהודי ערי השדה רוב מכריע. לועד היהודי שברחוב יבלונובסקי לא היו אמצעים טכניים, אף לא מומחים, למען ערוך מפקד מדוייק, במשרד הועד נרשמו עד ה־21 לספטמבר 1944 — 3.400 יהודים, בערך. ועם מיעוט ערכה של רשימה זו — כי אי אפשר היה באותם ימים לעמוד על כל הנתונים ולנתחם באופן ביקורתי — הריהי מקור הידיעות היחיד של אותו זמן, ולפיכך מביאים אנו את הפרטים הסטיטסטיים (קבלנו את הסטטיסטיקה מחברי הועד היהודי בסוף ספטמבר 1944, בלבוב). בין 3.400 היהודים היו:

נשים בגיל	20—60 שנה	—	2080
גברים בגיל	18—55 שנה	—	1215
קשישים למעלה מ־55 שנה		—	20
ילדים ונוער עד 18 שנה		—	85

60% מן הנרשמים מסרו שהיו בעלי־מלאכה, סוחרים ופקידים לפני המלחמה; 15% מהם היו בעלי מקצועות חפשיים, מורים ואמנים. בתוך האינטלגנציה המקצועית שניצלה היו, במספרים מחלטים: 32 רופאים; 8 רופאי־שנים; 42 עורכי־דין; 27 מהנדסים; 16 מורים; 9 שחקנים.

הועד היהודי התחיל גם בארגון עזרה לניצולים. התמיכה שניתנה ע"י שלטונות העיר וכן שאר האמצעים הכספיים שבידי הועד (מתרומות יהודים בעלי־הון) היו זעומים מאד והעזרה שניתנה עד ה־21 לספטמבר 1944 הקיפה: 13.000 ארוחות־צהרים; 8.000 ככרות־לחם; 20.000 רובל במזומנים, ומעט בגדים קלים.

אח"כ נוצר ועד יהודי מקומי חדש שפעלו בו עסקני־ציבור בעלי נסיון (כראש הועד כיהן במשך חדשים אחדים ד"ר דוד סובול). הועד החדש קיבל משלטונות העיר את בית־הכנסת היחידי שנשאר שלם אחרי צאת הנאצים. זה היה בית־הכנסת שברחוב

ווענגילנא, שהגרמנים עשאוהו מחסן ואורוה, ולא התאים
למשרד. בכל זאת הועברו לשם משרדי הועד היהודי
הזמני וגם נערכו בו תפילות בימי החגים. הועד ערך
סטטיסטיקה חדשה (בחודש נובמבר 1944) שנמנו בה
2571 יהודים, בתוכם 134 ילדים בגיל 3—16 שנה.
נראה שרבים מן הנרשמים בלבוב בימים הראשונים
לשחרור שהו בעיר רק שהיית־ארעי בדרכם לפולין.
הועד ערך גם חקירה מדוייקת שהוכיחה, שרק 823
מיהודי לבוב — ילידי העיר או תושביה בעת בוא
הגרמנים — היו בין הניצולים. נתונים אלה נמסרו
לנו ע"י ד"ר דוד סובול, ראש הועד היהודי. לועד
היהודי לא ניתנה גושפנקא חוקית מצד השלטונות
הרוסיים, שלא רצו לאשר קהילת דתית. השלטונות
סבלו את פעולת הועד רק בחדשים הראשונים, ואח"כ
התפטר הועד. יציאת היהודים מלבוב נמשכה. (לפי
ההסכם בין ברית־המועצות והרפובליקה הפולנית
רשאים היו תושבי לבוב לבור לעצמם נתינות
סובייטית־אוקראינית או פולנית; לבוב סופחה אל
אוקראינה הסובייטית). בדרך כלל בחרו היהודים
בנתינות פולנית ועזבו את לבוב. הריפטריאציה לפולין
נמשכה מאוקטובר 1944 עד סוף שנת 1945, וכמעט
שרוקנה את לבוב מתושביה היהודים. שארית הפליטה
של לבוב נדדה לערים שונות בפולין (וארשה, לודז,
קראקא ועוד), משם למחנות־העקורים בגרמניה,
אוסטריה ואיטליה ולבסוף לישראל ולארצות־אמריקה.

מקורות:

מחבר המאמר חי בלבוב במשך כל תקופת הכיבוש הנאצי, מיוני 1941 עד יולי 1944, ואחרי השחרור עד נובמבר 1944. מלבד החומר שנאסף על ידו מתוך הסתכלות ושיחות יום־יום עם אנשים רבים — בתקופת הנאצים ואחרי צאתם מלבוב — השתמש עוד במקורות אלה:

1) העתון היומי, בגרמנית, „לעמבערגער צייטונג" משנים 1941 —1944;

2) העתון היומי, בפולנית, „גאַזעטאַ לבובסקאַ";

3—4) העתונים היומיים בשפה האוקראינית: „אוק־ראינסקי שצ'ודענני ויסטי" משנת 1941, ו„לבובסקי וויסט";

5) „פערוואַלטונגס בלאַט פיר דאַס גענעראַל־גאָווערנעמענט" 1944—1941.

6) „אמטס־בלאַט דעס גוווערנערס פיר דען דיסטריקט גאַליציען", משנות 1941—1944, כ"ע הרשמי של השלטונות הגרמניים.

7—8 כתבי־יד רשמיים של השלטונות הגרמניים: „האוכלוסיה של המחוז גליציה ביום 1 למרץ 1943" (כ"י בשפה הגרמנית והאוקראינית); „עבודות האדמה במחוז גליציה לפי המצב ב־1 ליולי 1943" (כ"י בגרמנית).

(כל כתבי־היד נמצאים בארכיון האקדמיה האוקראינית למדעים בלבוב, המחלקה לכלכלה. העתונים וכתבי־העת נמצאים בארכיון המדיני ברחוב פודוואלא ובספרית האוניברסיטה בלבוב).

9) דו"ח הועדה המיוחדת לחקירת פשעי הגרמנים; ע"ד הפשעים של הפושעים הגרמנים במחוז לבוב. „פראַבדה" ו„איזבסטיה", 23 לדצמבר 1944.

10) כתבי־יד של 25 גביות־עדות וזכרונות של יהודים ניצולים אשר נאספו על ידי הועדה ההיסטירית היהודית המרכזית בפולין וסניפיה בלודז, קראקא, ווארשה, לובלין, פשמישל (ארכיון המכון ההיסטורי היהודי בווארשה).

11) כתבי־יד של 21 גביות־עדות שנאספו על־ידי הועדה ההיסטורית המרכזית במינכן, (נמצאים היום במדינת ישראל).

12) 24 גביות־עדות על תקופת השואה בלבוב בארכיון „המוסד המדעי היהודי, ייווא", ניו־יורק.

13) מסמכים חשובים מאד — בתוכם הדו"ח של קאצמן — נמצאים בפרוטוקולים של בית־הדין הבינלאומי לפושעי המלחמה. השלמה מן ההוצאות הקיימות היא ההוצאה האמריקאית:

Trial of major War Criminals before the International Military Tribunal Nuremburg, Nov. 14, 1945-Oct. 1, 1946. Nuremburg, Germany, 1947 (Washington D.C. Superintendent of Documents. U.S. Government). 42 vols

ביבליוגרפיה:

עברית ואידית

א) אונגר ישראל: זכור (מימי קרונות המות), תל־אביב, מסדה, תש"ה.

ב) גוטווירט ישראל: אַרטיקלן אין „יידישע צייטונג" לאַנדסבערג, נר. 36 (16 מאי 1947), „איבערגאנג" נר. 16 (30 מערץ 1947).

ג) גריס נח, רעד.: קינדערמאַרטיראָלאָגיע. בועגאָס איירעס 1947. ע' 101—102, 141—145, 186—194, 220—221.

ד) ווייסבראָד אברהם: ווען די ערט קוקט מיט רויטע אויגן. אויף די וואַנדערוועגן. מינכען 1947. ז' 51—59.

ה) זאַדערעצקי טאַדעאוש: אַרטיקלן אין „דאָס נייע לעבן", לאָדזש נר. 289, 338 (1949).

ו) יודקה: בטרם נפתחה הרעה. מבפנים. יוני 1947 ע' 457—469.

ז) לוין יצחק: עליתי מספציה רשימות אוד מוצל מגיטו לבוב. תירגם מכתב־יד פולני דוב שטוק. (סדן) תל אביב, עם עובד, תש"ו.

ח) מייער שלמה: דער אונטערגאַנג פון זלאַטשאָוו. מינכען 1947.

ט) מלטיאל יעקב: באין נקם, תל־אביב, עם עובד, תש"ז.

י) ניגער שמואל: קידוש השם, ניו־יאָרק, 1948, ציקאָ. ז' 317—333.

י"א פוקס טאַניאַ: אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן. בועגאָס איירעס 1947, ז' 49—107.

יב) פרבר יצחק: כרוניקה של איש לבוב. יסורי קהלה בימי כיבוש הנאצים, רשומות סדרה חדשה, כרך א' (1946) ע' 5—33.

י"ג) פליטת שרידים. מלבוב דרך חזית אוקראינה לא"י. רשומות סדויה חדשה, כרך ב' ע' 48—59.

י"ד) פרידמן פ.: מגילת לבוב. חו שין הא. תל־אביב דבר. 1945, ע' 220—233.

ט"ו) ד"ר רייפר מנפרד: מסע המות, תל־אביב, עם עובד, 1946 ע' 92—105.

י"ז) שנעק פעלה: כיצד נשמדו יהודי לבוב. דבר תל־אביב 5 לנובמבר 1946.

לועזית

1) Belayev Vladimir: "Czerwony Sztandar", Lwow 25.10.1944. "Vilna Ukraina" Lwiw, 28.9.1944. "Ogoniok" Moskwa No. 14, 15, 16, 17, 1945.

2) Blûmental N., Obozy (Dokumenty i materialy, vol. 1).

3) Borwicz Michal, Uniwersytet Zbirów, Kraków, 1946.

4) Borwicz Michal, Literatura w obozie Kraków, 1946.

5) Borwicz Michal, Ze smiercia na ty Warsz., 1946.

6) Borwicz Michal, Rost N., Wulf f. "Dokumenty zbrodni i meczenstwa Krakow, 1946, pp. 122-131, 171-173.

7) Broszniewicz Jerzy, Oczekiwanie, Warsz. 1948.

8) Eber-Friedman Ada, Z galerii moich Zyciodawcow "Nasza Trybuna" New-York No. 109-118; 1949, 1950.

9) Friedman Filip, Zaglada zydow lwowskich, I ed. Lodz 1945, II ed. Munich 1947.

10) Heszeles Janka, Oczyma 12-letniej dziewczyny, Krakow 1946.

11) Reder Rudolf, Belzec, Krakow, 1946.

12) Silberschein A. Dr. Lwow—Sniatyn—Sandomierz "L'extermination des Juifs en Pologne" Serie 5, Genève 1945.

13) Sledzinski Waclaw, Swastyka nad Warszawa. Edinburg, 1944, p. 104.

14) Sobieski Zygmunt, Reminescences from Lwow. "Journal of Central European Affairs" Vol. 6, 1947, p. 351-374.

15) Szende Stefan: Den Siala Juden from Polen. Stockholm, 1944. Der letzte Jude aus Polen, Zurich, 1945.

16) Taffet Gerszon: Zaglada Zydow zolkiewskich, Lodz, 1946.

17) Weinberg Jozef, Tam gdzie smierc byla ulga, Katowice 1946.

18) Wieliczker Leon: Brygada smierci (Sonderkommando 1005), Lodz, 1946.

19) Zaderecki Tadeusz "Opinia" Lodz-Warszawa No. 11, 12, (1946, 1947), "Nasze Slowo", Lódz Warszawa No. 11, 12, 13, (1947).

20) Zvirstwa Nimtziv na Lvuvchini, Lwow, 1945.

נספחות

מסמכים ותעודות

I.

שירת אסירי המחנה היאנובי *)

1.
A my chłopcy jacy tacy
Z Janowskiego lagru pracy
Cały swiat nas nie chce znać
Ch·· do d··, k···· mać

2.
Rano kawa, wieczor kawa
To jest cała dzienna strawa
Z tego tylko mozna szczać
C.....................................mać

3.
A na obiad jest se zupa
Litra wody, cztery krupy,
Z tego tylko mozna ···ć
C.....................................mać

4.
Robić kazą, jesć nie dają,
I codziennie nas strzelają
A że nie masz już czem szczać
C.....................................mać

5.
Akcja w maju, akcja w lutym
Zona, dziecko juz za drutem,
Serce Z bolu chce się rwać.

6.
Nasz Kolanko chłop morowy
Ma karabin maszynowy
Na maszynce umie grać

7.
Kiedy Cię Gebauer dusi
Możesz skarzyć mamusi,
Ze się z tatem chciała grać

8.
Gdy wyciągną Cię z kolumny,
Nie zobaczysz nawet trumny,
I na Piaski pojdziesz spać

9.
A w niedzielę odpoczynek
Na karetce jedzie Grzymek
I na bacznosć trzeba stać

10.
Bo pan Grzymek chłop morowy
Ma karabin maszynowy
Przed nim trza na bacznosż stać

נוסח ב׳

Albosmy to jacy-tacy
dtto
Swiat nas kiedys będzie znać
dtto
Chochla zupy, cztery krupy
Taka zupa jest do d···
dtto
dtto

נוסח ג׳

My se chłopcy jacy-tacy
dtto
Ze nam szafa nie chce grać
dtto

---

*) שמעתי ורשמתי את השיר בהיותי בלבוב בתקופת הכיבוש הנאצי ואח״כ, בנוסחאות שונות, בפולנית וגם בגרמנית. השיר אינו שלם, מפני שלא יכולתי לרשום את החרוזים מיד עם שמיעתם. חלק מן הרשימות, והנוסח הגרמני, אבד. שני הבתים האחרונים מתייחסים לתנאי החיים בגיטו לבוב בתקופת הנהלתו של גז׳ימעק. **פ. ס.**

II.

Lwów był sarmacki i aryjski
Od Kleparowa -po Park Stryjski!
Chodzili po Akademickiej
Panowie Szmule, Joski, Icki.
Chodziły Laje jak Marleny
I chodził Srul, -jak sam Budienny.
Chodzili z panną, laską, psami···
Dzis chodzą-jakby nie ci sami!
Czerwoną gwiazdę kochał kazdy-
Więc dzisiaj wszyscy noszą gwiazdy.
I kazda nacja ma swój przydział!
A Lwów··· ta joj, zupelnie zzydział

"Gazeta Lwowska-6.9.1941, p. 3.

III.

LEMBERGS JUDEN ZIEHEN UM

"Lemberger Zeitung" 15.XI.1941

Da die Juden, die bisher noch frei in Lemberg umgehen, sehr aktiv am Schleichhandel teilnehmen... ferner... weil sie die Bauern am Stadtrand abfingen und ihnen zu hohen Preisen die Lebensmittel abnehmen, sah sich die Stadtverwaltung gezwungen, einen juedischen Wohnviertel einzurichten. Es wurde davon abgesehen ein Ghetto zu bilden, denn man will die brauchbaren Arbeitskraefte einer entsprechenden Betaetigung zufuehren... Die Regelung ist im Einzelnen grosszugig, sie vollzieht sich in Formen, die alle Haerten, soweit es moeglich war, vermeiden. Die Juden muessen in der Zeit vom 16.IX. bis 14.XII umsiedeln. Verantwortlich ist der Judenrat, der einen Ordnungsdienst bis 500 Mann unterhaelt. Die polnische und ukrainische Bevoelkerung aus dem juedischen Wohnbezirk soll in die Stadt umziehen, wo sie ordentliche Wohnungen bekommt (spezielles Wohnungsbureau des Stadthauptmannes Peltewna 1). Die Verwaltung will sich sogar bemuehen fuer entsprechende Transportmoeglichkeiten zu sorgen. Als ausschliesslicher juedischer Wohnbezirk wird gelten der Stadtbezirk nordlich der Bahnlinie Lemberg-Tarnopol mit Ausnahme des Kernes, durch den die Zolkiewskastrasse fuehrt. Polen und Ukrainer haben diesen Bezirk bis 14.XII zu verlassen. Die Mitnahme der persoenlichen, notwendigen Habe ist den Juden in den Wohnbezirk gestattet. Die Geschaefseinrichtungen sowie Vorraete und Waren aus Ladengeschaeften duerfen im Zuge dieser Umsiedlungsaktion nicht in den juedischen Wohnbezirk mitgenommen werden. Die im Betracht kommenden Laeden sind zu verschliessen und zu versiegeln. Das Betreten des juedischen Bezirkes nach dem 14.XII ist jedermann, ausser den dort ansaessigen Juden verboten. Ausnahmen von Wohnzwang im Juedischen Bezirk kann fuer Juden im Einzelfall der Stadthauptmann zulassen... Die Durchfuehrung der Umsiedlungsaktion ueberwacht und leitet der SS-und-Polizeifuehrer im Distrikt Galizien.

IV.

W SPRAWIE CHRZTU ZYDOW

"Gazeta Lwowska" 8·9·1941, p. 4·

We Lwowie zgłosiło się do chrztu z górą 4000 żydów, napływają nowe zgłoszenie do Kurii rzymsko-katolickiej·

Aby było nawrócenie szczene i gruntowne mięsięczny katechumenat·

Ale czy chrzest zmieni rasę i narodowość ochrzczonego?

Rasa semicka jest inna niż aryjska i nie asymiluje się z nią bez szkody dla rasy aryjskiej· Niech żydzi nowo-ochrzczeni nie przyznają się do narodowosci polskiej, ale tworzą odrębną grupę żydów-katolików· Wskazane to nawet ze względu na nich samych, bo wsród Polaków będą żle widziani a przez żydów znienawidzeni·

V.

VERWALTUNG UND RECHT.

Nach eingehenden Meldungen aus dem Distrikt Galizien hat die Zahl der beim Sondergericht Lemberg anhaengigen Verfahren wegen Beherbergung von Juden in der letzten Zeit in rasch steigendem Masse einen erheblichen Umfang angenommen. Fuer dieses Delikt ist nach dem Gesetz nur die Todesstrafe vorgesehen. Die Sondergerichte sind auf Grund dieser Sachlage daher gehalten, laufend Todesurteile zu faellen. Aus Richterkreisen wird hiergegen in mehr oder weniger scharfer Form Stellung genommen. Die Tendenz der Kritiken zielt darauf ab, dass diese Straftaten zweckmaessigerweise sicherheitspolizeilich zu erledigen waeren. Dabei wird die Notwendigkeit der Todesstrafe durchaus anerkannt, schon in Anbetracht dessen, dass die Unterschlupf suchenden Juden unter den gegenwaertigen Umstaenden mit Banditen gleich zu werten sind. Aus der Stellungnahme der Richter ist keine Verantwortungsscheu zu erkennen, die etwa aus dieser Einstellung harten Urteilen aus dem Wege gehen versucht.

Bei den "Judengesetzen" fehlt den Richtern das Bewusstsein der politischen Sendung. Das gilt sowohl fuer das Gesetz ueber die Kennzeichnung der Juden, unberechtigtes Verlassen des Wohnbezirkes als auch fuer Beherbergung der Juden. Diese Gesetze sind nach Ansicht der Richter nach ihrem Inhalt und Charakter Gesetze, die reine Polizeiangelegenheiten regeln. Daher sei die Handhabung solcher Gesetze bezw. Verordnungen ausschliesslich der Polizei zu ueberlassen. Fuer den Richter naemlich bedeute es auch eine seelische Belastung, wenn er alle sonst in der Rechtssprechung erheblichen Momente ausser Acht zu lassen hat, um schematisch den Buchstaben

des Gesetzes zu folgen. Haufig genug verlange der Sachverhalt vom enhischen Standpunkt aus eine wesentlich mildere Beurteilung. Diese Moeglichkeit sei dem Richter aber durch das Gesetz von vornherein abgeschnitten. Der Richter sei nur Handlanger in einem fest vorgeschriebenen Geschehensablauf. Dadurch zwinge man aber den Richter in eine Situation, die mit seiner Stellung unvereinbar sei. Als Beispiel fuer diesen Konflikt wird folgendes angefuehrt: Wenn z. B. ein ukrainischer Bauer-Analphabet-seinen ehemaligen juedischen Landkaufmann und Lieferanten, von dem er bisher "betreut" wurde, fuer einige Stunden in seiner Wohnung aufnehme, ihm vielleicht gar noch etw s Kaffee und Brot reiche, weil dieser ihn darum gebeten habe, sei der Tatbestand des Gesetzes erfuellt. Ob der ukrainische Bauer sich dabei aber ueberhaupt bewusst werde, dass er durch die Aufnahme eines Juden in seine Wohnung seinen Kopf verwirke, sei in Frage zu stellen. Es sei naemlich so, dass die Bekanntmachung der Verordnung mit der Strafordnung nicht ueber die groesseren Staedten hinausgekommen sei. Ausserdem sei es immer noch eine Tatsache, dass zwischen einzelnen Ukrainern und Polen einerseits und Juden anderseits Bindungen vorhanden seien, die sich aus dem frueheren Zusammenleben in diesem Raum ergeben. Aus diesen Gruenden erscheine es vorteilhafter, wolle man nicht die Justiz ad absurdum fuehren, wenn solche Delikte durch die Polizei zur Aburteilung gelangen.

Wyjątek z tajnego sprawozdania, sporządzonego przez **dowódcę policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa** w Generalnej Gubernii z daty, Kraków 7 października 1943. Sprawozdanie to było przeznaczone dla Głownego Urzedu Bezpieczeństwa Rzeszy, oddział VII w Berlinie i zawiera meldunki z Generalnej Gubernii za czas od 1—30 wrzesnia 1943. Memorjał ten został wręczony prof. Dr. Wojciechowskiemu przez pewnego studenta i przez prof. Wojciechowskiego przekazany Sekcjii Dokumentacyjnej Instytutu Zachodniego w Poznaniu.

Zaswiadczam zgodnosć odpisu z oryginałem wyżej opisanym.

Poznan, dnia 25 kwietnia 1946 r.

(—) **Dr. Karol Marian Pospieszalski**

Członek Głownej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce.

VI.

GREUEL IN POLEN!

Man schrieb das Jahr 1943. Es waren die Monate Maerz, April, Mai, Juni, Juli und August. Dem allgemeinen Rueckzug aus Russland zu Folge fuehrte mich mein Weg mit meiner Einheit nach Lemberg. Am 14 Maerz kam ich in Lemberg an. Der Kommandeur des Feldluftparkes in Lemberg uebergab mir den Posten eines Lagerverwalters im Bezirk B4, dem Nachrichtenbezirk. Um die Betreung des Lagers aufrechtzuerhalten wurden uns Juden, die man 1942, nach der Besetzung Polens, in einem Gettho*) gleichsam als Gefangene untergebracht hatte, zugewiesen. Es war nun mein taeglicher Gang, die uns 25 zugeteilten Juden, morgens vom Gettho abzuholen und abends wieder dahin zu bringen. Man erzaehlte mir schon viel ueber die unmenschliche Behandlung der Juden, teils hoerte ich es schon von ihnen selbst, teils von meinen damaligen polnischen Freunden, aber auch von meinen eigenen Kameraden. Nun wollte ich es nicht glauben, konnte mich nun aber taeglich selbst davon ueberzeugen, wie bestialisch unsere SS und auch die ukrainische Gestapo, die sich dazu hergab, mit den Menschen verfuhren, nur weil sie einen anderen Glauben hatten und einer anderen Rasse angehoerten. Immer war es mein Ziel, sollte ich in britische — oder amerikanische Gefangenschaft kommen, lange, ausfuehrliche, eidesstattliche Berichte in der auslaendischen Presse ueber die unmenschliche Behandlung der Juden veroeffentlichen zu lassen.

Da ich nun aber nicht in Gefangenschaft kam, will ich dieses kleine Buechlein, das in seinen Grundzugen schon zu einer Zeit entstand, wo die Hitlerdiktatur noch am Ruder war, der human denkenden Menschheit ueberlassen und sie und ihre Nachkommen, werden am Schlusse dieser Tatsachenbroschuere das Urteil faellen, wie es solchen Kreaturen, die weit unter dem Tier stehen, vollkommen gerechtfertigt ist. Diese meine Aufzeichnungen kann ich mit meinen Innersten voll verantworten.

Als ich taeglich morgens das Gettho betrat, bot sich mir ein Bild, das mir foermlich das Blut in den Adern erstarren liess. Noch war ich erst am Toreingang, denn betreten konnte ich das Lager nur mit einem Spezialausweis, da hoerte ich ganz leise die herrlichen Klaenge der 3. Beethovensymphonie. Meine Leser werden sich wundern, wie das nur moeglich sein kann, aber dann ergeht es ihnen nicht anders, als es mir erging. Auch ich wunderte mich darueber masslos. Ich ging nun weiter und da sah ich, Frauen und Kinder neben den Maennern, von

SS-Horden und ukrainischer Miliz zusammengetrieben, geschlagen und wer nur die geringste, den Gestapo-Komissaren nicht genehme Bewegung ausfuehrte, wurde niedergeschossen. Ich hoerte das Wimmern kleiner und kleinster unschuldiger Kinder, hoerte das Jammern und Schreien der Frauen und sah die stumme, aber schwerzliche fuehlbare Anteilnahme der Maenner, sah, wie man sie in die Gossen trieb, wie man sie quaelte und dazu hoerte ich die reinsten Klaenge der 3. Beethovensymphonie. Nun frug ich einen dieser Bestien in Menschengestalt, einen der sinnlos betrunkenen SS.-Maenner und das waren sie fast immer, warum man hier zu solcher Handlungsweise die schoenste deutsche Musik spiele? Da entgegnete er mir, wenn es Dir nicht passt, dann kannst Du gleich mit dem Gesindel mitmachen. Der Stadtkommandant von Lemberg, der SS.-Brigadegeneral Katzmann hat persoenlich die besten Musiker unter der Juden herausgesucht und die sollen nun zu dem so abwechslungreichen "Fruehsport" die noetige Begleitmusik machen. Beethoven und Mozart liess man also zu den Greueltaten der SS.-Horden spielen, damit den armen gequaelten Menschen das langsame Sterben erleichtet wuerde.

Nun frage ich Sie, meine Leser, ist das nicht Kulturschande in hoechster Potenz? Das System, das sich Kulturtraeger der Nation nennt, dieses System bringt es fertig, unsere reinsten Klassiker zu solchen viehischen Mordtaten herabzuwuerdigen. Darueber war ich zu tiefst erschuettert, da ich selbst Kunst ueber alles liebe, aber ich konnte lange nicht meinen Gedanken nachhaengen., sondern vernahm ploetslich das den Juden so bekannte Stichwort "Aktion". Was musste ich nun miterleben, ohne selbst helfen zu koennen? Sogar die sogenannten Vertraungsmaenner, leider selbst Juden, trieben die Menschen zusammen und stellten sie in Reih und Glied auf, dann kam ein Obersturmfuehrer der SS und die blutige Zeremonie konnte beginnen. Er eroeffnete den Leuten, dass das Los zu bestimmen hat. Es wurde die Zahl 4 gewaehlt, das heisst, jeder 4. Jude oder Judin mit Kind, sind zur Aktion bestimmt. Er zaehlte nun ab und jeder 4. wurde weggenommen. Teils ertrugen es die schon lebenden Leichname mit einer stoischen Ruhe, sie waren froh, endlich von diesem Dahinvegetiern erloest zu werden, teils aber konnte man herzzerreissende Scenen sehen, die sich gerade unter Familien abwickelten. Da musste der Mann zusehen, wie man seine Frau und sein Kind wegnahm, um es nie wiederzusehen, Frauen mussten zusehen, wie man ihr den Mann wegfuehrte und wenn er sich nur im Geringsten widersetzte, wie man ihn gleich mit dem Gewehrkolben ueber den Kopf schlug& Dieses Leid konnte ich sehen, da ich einen dieser Spezialausweise besass, um das Lager betreten zu koennen. Andere erfuhren wirklich nichts, da man vor jeder Aktion das Lager mit starken SS.-Wachen besetzte und jeder Mensch, der sich dem Lager ueber die 100 m. Grenze hinaus naeherte, wurde ohne Anruf erschossen. Ich sah dieses Leid, wollte, aber konnte nicht helfen, obwohl mir das Blut innerlich wallte, ich musste mich nur erschuettert abwenden, denn wenn ein Mensch so etwas sieht, dann verliert er jeglichen Glauben an der Erhaltung der primitivsten Grundsaetze von Humanitaet, dann schaemt er sich Angehoeriger der Nation zu sein, aus der diese SS.-Horden stammen.

Man trieb nun die Menschen zu je 25 auf einen Lastwagen. Dort mussten sie sich in Kauerstellung niederknieen und an jeder Ecke des Wagens stand ein SS.-Posten mit geladenen Gewehr, das er im Anschlag hielt. Bewegte sich auch nur ein Einziger, so hieb ihm ein Posten sofort den Gewehrkolben ueber den Kopf, dass er blutueberstroemt zusammenbrach. Andere brachte man auf sogenannte Loren einer Strassenbahn und im staendigen Wechsel von 10 Minuten fuhr eine Strassenbahn nach der anderen durch Lemberg. Der Weg ging, so weit ich es selbst weiss und in Erfahrung brachte, zu einer grossen Kiesgrube, wo man die Juden vor Maschinengewehre stellte und der Reiche nach niedermachte. Viele wurden gar nicht erschossen, sondern kippten schon vor lauter Angst um und fielen in die Kiesgrube. Anschliessend wurde sofort Kalk auf die Toten und Lebenden geschuettet, um die Spuren ihrer niedertraechtigen Ausrottung zu verwischen. Ich habe es von vielen Seiten erfahren, dass in Lemberg ein Massengrab von ca.500.000 unschuldig gemordeten Juden exstiert.

Jeden Abend, als ich die Juden wieder ins Gettho zurueckbrachte, sagten sie mir, sie wissen nicht, ob sie mich morgen wiedersehen werden.

Von diesem Tage an wurde meine Einstellung zur SS vollkommen klar und unumstoesslich. Ich bin der eindeutigen Ansicht, dass die gesamte SS.-, die solche Greuel ausfuehrte, ausgerottet werden muesse, ueberhaupt jeder, der sich so schaendlicher Weise an den Gesetzen der Menscnlichkeit verfehlte...

Auch entsinne ich mich noch eines Ausspruches des beruechtigten SS.-Generals Katzmann, des Kom-

mendanten von Lemberg, den mir Hauptmann Guenther, der Leiter der B.-Bezirke des FLP*) Lembergs, als Ohrenzeuge, uebermittelte. Der General sagte damals: "Katyn, das ist ja nur eine Tagesleistung bei uns!" Das sagte der Mann der sich eine halbe Million RM bar verdiente, weil er nur eine angesagte "Aktion" abgeblasen hat. Es lag dabei nur an seiner momentaner Laune, ob diese, bereits angesagte Aktion stattfinde, oder nicht. Er liess sich von seinen Gestapo-Maennern von den Juden Betraege bis zu 100.000 Zloty ausliefern, die er dann dementsprechend auswertete und auch zum Teil in wilden Orgien verprasste. Die Zustaende im Gettho waren dermassen untragbar, dass mich sogar meine eigenen Juden baten ihnen Cyankali oder Morphium, uebrigens die staeksten Gifte, zu horrenten Preisen zu besorgen. Die armen gequaelten Menschen wollten bei einer angesagten Aktion ihren ihnen bestimmten Tod nur verkuerzen. So vergingen die Wochen und Monate, immer lebten meine Juden in der staendigen Angst, wann komme ich nun daran. Die Aktionen erfolgten des oefteren in der Woche sogar dreimal. Die Wehrmacht setzte sich fuer die Juden ein, wo sie nur konnte, da sie in ihnen anstaendige, willige und gute Arbeitskraefte hatte, bis es eines Tages dem SS.-Stadtkommandanten nicht mehr gefiel. Jeglicher Einsatz der Wehrmacht half nichts mehr. General Katzmann ausserte sich den Offizieren der Wehrmacht gegenueber (Auch wieder Ohrenzeugen Haptm. Guenther u. Major v. Klenck) die Wehrmacht haette ihm gar nicht einzureden, die Juden waeren sein Eigentum und er koenne damit verfahren, wie er wolle.

Am 10. Juli oder Juni 1943 wurde nun eine Grossaktion angesagt und as Ziel dieser Aktion sollte die vollkommene Ausrottung des Judentums sein. Ich war an diesem Tage, wie staendig morgens im Gettho und konnte nun ein mir unvorstellbares Leid selbst erleben. Das Gettho war wieder von staerksten S.S.-Wachen umstellt niemand durfte sich naeher als 20 mtr an das Lager heranwagen. Im Gettho selbst versteckten sich die Juden begreiflicherweise in ihren Kellern, ja zum Teil sogar in den leeren Kanaelen. Ich konnte mit eigenen Augen sehen, wie man den Frauen kleinste Kinder wegnahm und an die Hauswand warf, dass zerschmetterte Glieder am Boden herumlagen.

Ich sah einen dieser jungen SS.-Bengel, der sich mit dieser Mordarbeit, noch kaum 21 Jahre alt, prahlend, bereits nahezu eine Million RM bar "verdient" hat. Ausserdem sah ich, wie man kranke gebrechliche Juden beiderlei Geschlechts nackt vom 4. Stockwerk des Spitals im Gettho auf die Lastwagen warf und abtransportierte. Die ganze Luft um mich, war von einem unbeschreiblichen Jammern und Trauer erfuellt, dass es herzzerreissend war.

Ich habe nun unter meinen polnischen Freunden diese Augenzeugenberichte verbreitet (Michalina Melnyk, Lemberg, Zolkiewerstrasse 173) und konnte auch in Erfahrung bringen, dass es im Warschauer Gettho aehnliche Tragoedien gab. Ich frug mich oft, warum wurde gerade das polnische Land dazu ausgesucht und kam zu der Einsicht, dass verbrechische Elemente in der damaligen polnischen Regierung*) mit diesen Mordraten einverstanden waren. Die Folge davon war, dass man die ganzen Juden aus allen Balkanlaendern zur Exekution nach Polen brachte, meinen vorsichtigen Schaetzungen nach duerfen es 3-4,000.000 Juden gewesen sein, die man nur der Wahnsiinnsidee Hittlers nach, unschuldig hinmordete.

Nochmals muss ich bemerken, dass diese Zeilen nicht ein Zeichen eines in die Phantasie greifenden Denkens, sondern absolute, vollkommen einwandfreie, durch eidesstaaliche Erklaerungen fremder Personen, zu ergaenzenden Tatsachenberichte sind. Als Hauptzeugen fuehre ich hierzu einen meinen Kameraden an, der diese Angaben voll bestaetigen wird, da er sie auch fast alle mit mir selbst erlebte. Seine Adresse lautet: Helmuth, Hauck, Chemnitz/Sa. Fichtestrasse.

N a c h s a t z :

Ich habe diesen Bericht nicht erst nach der Besetzung durch die allierten Maechte geschrieben, sondern es kann einwandfrei erwiesen werden, dass die Grundzuege dieses Berichtes in Jugoslawien entstanden sind. (Siehe anderen Bericht). *)

G r e i n e r   A l f r e d

---

*) כשהייתי במינכן (באואריה) בשנת 1946, בא אלי אלפרד גריינר, גרמני אשר שימש בצבא הגרמני בימי מלחמת העולם השניה, והביא לי את רשימותיו כתובות במכונת־כתיבה. מן הרשימות שלא נדפסו, בחרתי את הרשימה המובאת כאן, בעשותי בה השמטות בענינים פחותי־ערך. גריינר בא בלווית שמואל ריזמן, אחד מניצולי מחנה המות בטרבלינקה, שהיה במינכן אותו זמן ועבד בתור מזכיר הועד המרכזי של היהודים המשוחררים.

VII.

GEHEIME REICHSSACHE (**

Der SS-und Polizcifuehrer	30 Juni 1943
im Distrikt Galizien	2 Ausfertigungen
Tgb. Nr. 42/43g.R.-Ch/Fr.-	1 Ausfertigung

Betr.' Loesung der Judenfrage in Galizien.
Bezug: Inliegender Bericht.
Anlg.: 1 Bericht (3 Ausfertigungsn)
1. Ausfertigung (gebunden)

An den
Hoeheren und Polizeifuehrer Ost
SS-Obergruppenfuehrer und General der Polizei
Krueger-o.V.i.A.
Krak u.

In der Anlage ueberreiche ich den Abschlussbericht als 1. Ausfertigung ueber die Loesung der Judenfrage im Distrikt Galizien mit der Bitte um Kenntnisnahme.

(—) KATZMAN
Generalleutnant der Polizei
SS-Gruppenfuehrer

VIII.

LAGEBERICHTE

(Hauptabteilung Propaganda. Wochenberichte der Distrikte).

A. Lemberg, 29, August 1942.

Die Arbeitskraft im Distrikt ist nunmehr auf das Ausserste angespannt. Hinzu tritt der radikale Entzug juedischer Arbeitskraefte. Der Distrikt Galizien hatte nur ein knappes Jahr Zeit, ihn vorzubereiten. Seine arische Bevoelkerung ist im Handwerk und Gewerbe weniger geschickt, als die der uebrigen Distrikte. Es wird deshalb die Kriegswirtschaft hier von der Juden-aussiedlung wohl ungleich starker betroffen, als die der uebrigen Teile des Generalgouvernements.

Die grundsaetzliche Frage, ob bei der Beseitigung der Juden den politischen Erwaegungen der Vorzug vor den kriegswirtschaftlichen zu geben sei, ist offenbar an hoechster Stelle zu Gunsten des politischen Moments entschieden worden. Das Absinken der wirtschaftlichen Leistung in den betroffenen Gebieten muss hingenommen werden. Ich darf vorsoglich darauf hinweisen, dass diese Auswirkungen in Galizien voraussichtlich sehr fuehlbar sein werden.

B. Lemberg, 16.10.42.

Die Umsiedlung der Juden, die zum Teil Formen annimmt, die eines Kulturvolkes nicht wuerdig sind, fordert direkt dazu heraus, die Methoden der Gestapo mit denen der GPU zu vergleichen. Die Transportzuege sollen in einem derart schlechten Zustand sein, das es unmoeglich sei, das Ausbrechen der Juden zu vermeiden. Die Folge davon ist, dass sich auf den Durchfahrtsstationen wilde Schiessereien und regelrechte Menschenjagden abspielen. Auch wird berichtet, dass die Leichen der erschossener Juden tagelang auf den Strassen herumliegen.

Trotzdem die reichsdeutsche und auch die fremdvoelkische Bevoelkerung von der Notwendigkeit der Liquidierung aller Juden ueberzeugt ist, waere es doch angebrachter, diese auf eine weniger Aufsehen und Anstoss erregende Art durchzufuehren.

**) מתוך אוסף התעודות של משפט „פושעי־המלחמה", הוצאת שלטונות ארה"ב בגרמניה, נירנבורג, 1947.

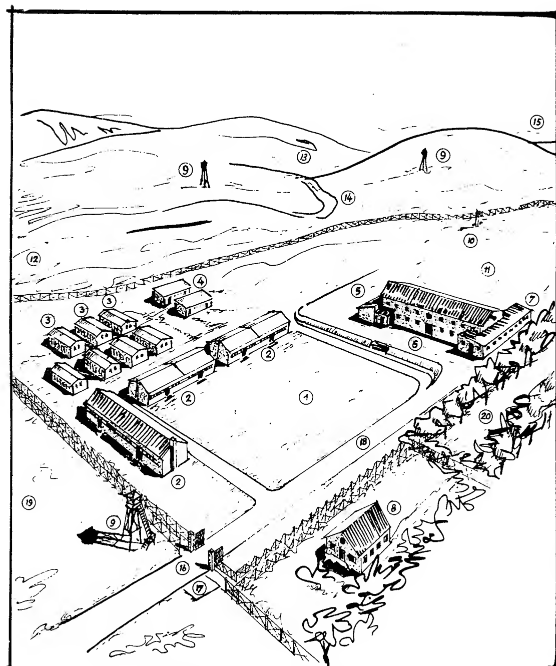
IX.

„ידיעות־יום אוקראיניות" 8.7.1941

(תרגום מאוקראינית)

מראה לבוב החדשה

...בלבוב החדשה נגלית מיד לעין־כל עוד הופעה בולטת — העדרם של יהודים ברחובות. והרי עוד לפני ימים מועטים מלאו כל פנה בעיר... נדמה היה, שלבוב נעשתה במשך השנתיים של הכבוש הבול־שביסטי מעין תל־אביב או לפחות... הפושעים המכונים „בני העם הנבחר" התחבאו במאורותיהם מפחד זעמו של העם...

המחנה היאנובי, לבוב — שטח המגורים

1) מגורש הענויים והמוות. הבקורת היומית. 2) צריפי מגורים של השבויים; 3) צריפי־עץ; 4) בתי־שימוש; 5) מטבה־צריף, אשנב לחליקת המרק ו„המנות"; 6) הבנין ה„ישן" (מקודם אורווה ומהסנים); 7) צריף־המקלחות; 8) בית־המלאכה של חטיבת הסנדלרים; 9) מגדל ה„אוסקרים" (הרוסים, משרתי ס"ס). 10) מקום־התליה; 11) מגרש הרציחה והבקורת — בראשית המחנה; 12) מקוב הפשטת הקרבנית שנועדו להשמדה; 13) „החולות" („פיאסקי") מקום קבורת קרבנות לבוב; 14) הדרך המוליכה אל „החולות"; 15) גבול בית־הקברות היהודי ברח' פילחובסקי; 16) הכניסה הראשית אל המחנה. (בשעת היציאה לעבודה — ה„מיון" ו„מרוץ־המוות" של הנדונים); 17) צריף־הביקורת של אנשי ס.ס.; 18) מסילה, סלולה אבני־מצבות של בית־העלמין היהודי; 19) מקום המיון הראשון של באי־המחנה; 20) גן־ירק ע"י חוילת המגורים של מפקד־המחנה (קצין ס. ס. — וילהויז).

יום ראשון במחנה־מות

מיומנו של אחד הניצולים מ"ר. וב יאנובסקה" בלבוב

מאת מהנדס ו. פורת (אוקס)

16 ביולי 1942.

היום הובאתי יחד עם קבוצה של שמונים יהודים למחנה עובדי־הכפיה, ברחוב ינובסקה בלבוב, שנהפך אחר־כך למחנה השמדה בלבד. בתשע בבוקר נכנסנו לשער המחנה, הנתון תחת משמר חזק. המחנה מוקף גדר תיל דוקרני בגובה שלשה מטר, ובכל פנה מזדקר כלפי מעלה צריח המשמר, שבו יושבים גרמנים ואוקראינים מזויינים במכונות יריה.

הנני מעבר לחומת התיל הדוקרני... רגש זוועה אופף אותי. נדמה לי, שמובילים אותי לשחיטה. בדרך למחנה התרוצצו במוחי מחשבות בריחה, אולם השמירה היתה חמורה, והזהירו אותנו, שאם אחד ינסה לברוח — ייהרגו עשרה. רעיון הבריחה אינו עוזבני גם בהכנסי למחנה, אולם יאוש תוקף אותי — נדמה, שמכאן אין כל סיכויים ליציאה...

אנשי ה־ס.ס., שוברט וגריסהאבר, מקבלים את קבוצתנו מה„שארפיהרר" קולאנקי, שהביא אותנו לכאן.

הננו מקבלים פקודה: „לשבת ולא לזוז. מי שיעשה את התנועה הקלה ביותר יהרג ככלב!"... הנני מתישב על הדשא. מסתכל רק לפנים, שהרי אסור לעשות כל תנועות. הנני מחפש בעיני עקבות המעשים, שהרבו כל כך לספר עליהם בחוץ, אך אינני רואה כלום. המגרש נקי, בכל שורר סדר, סביבנו ערוגות פרחים רב־גוניות. נדמה לי, שהפרחים מתלחשים ביניהם ולועגים לנו. הטבע היפה פורח כתמול שלשום ואין בלבו רחמים אלינו...

ואולי מוגזם כל מה ששמעתי על המחנה הזה?... אולם לא. לפתע מבחין אני, שחברי היושבים ממולי מסתכלים בהתאמצות בכיוון אחד, ופניהם הלבנות מחווירות עוד יותר. הנני מסכן את חיי, מפנה קצת את ראשי ומסתכל בגניבה. האם זהו חזיון־מדוחים או דבר שבמציאות?... בין ערוגות הפרחים מתנוסס גרדום. על החבל מתנודדת גויתו העירומה של אדם צעיר... הנני עוצם את עיני, אולם התמונה שראיתי נתקעה במוחי, ואינה רוצה לחלוף הרגשת חנק תוקפת אותי. הנני רוצה לזעוק — אך אינני יכול. כולנו ממשיכים לשבת כמאובנים. צחוק פרוע חותך לפתע כבסכין את מעטה הדממה. צוחקים אנשי המשמר הגרמנים והאוקראיניים העומדים למעלה בצריחים. הם רוגמים אותנו באבנים קטנות, כשלועי מכונות־היריה מכוונים אלינו. הננו מתוחים ודרוכים עד קצה גבול היכולת. נדמה שבכל רגע תבוא התגובה העצבנית, אשר תביא לידי קאטאסטרופה. אולם רצון החיים מתגבר על היסורים. האבנים פוגעות גם בראשינו, אך איש מאתנו איננו זז ממקומו. הפרובוקציה לא הצליחה...

ושוב משתרר שקט. כל רגע הוא כנצח בעינינו. השמש יוקדת והנני נשרף מצמא. הזבובים עוקצים אותי בעקשנות אכזרית נדמה לי, שבאים הם מאצל הגויה התלויה ומזמזמים: „עוד מעט וגם אתה תהיה תלוי שם"...

הננו יושבים כך שעתיים. לבסוף, באחת עשרה בא מפקד המחנה ה„אונטרשטורמפיהרר" ולהויז. ראינו אותי לעתים קרובות בעיר, כי הגיטו הרשמי עוד לא היה קיים אז. פחדו מפניו פחד מות. שחום, נמוך־קומה, בעל גוף מוצק ומצח שקוע. הוא עומד במרחק כמה מטרים מאתנו ומקבל רפורט מאנשי ה־ס.ס. הוא משוחח אתם ומצטחק. דומה לאדם נורמלי ואלגנטי בעל לב ונשמה. אולם בגשתו אלינו קבלו פניו הבעה של חיה רעה. בעיניו השקועות עמוק בחוריהן הודלקו נצוצות אכזריים, ועל שפתיו התחיל מרחף חיוך סאדיסטי לגלגני...

קבלנו פקודה לקום. אעפ"י שרגלינו כאילו דבקו לקרקע מחמת הישיבה הממושכת, קמנו כולנו כאיש אחד. המנצח עלינו היה — הפחד. עמד לפנינו האדם שבידיו היו החיים והמות. וילהויז פנה אלינו:

„נבלים, הנכם צריכים לזכור שיהודים אורחים־

פורחים אתם — אנשים בלי רגש כבוד. הנכם צריכים לעבוד בנאמנות ולעשות כל מה שיצוו לכם. מי שלא יקלוט כהלכה את דברי יעלה לשמ"... והוא הצביע כלפי התליה. לבסוף שאל וילהויז מה מקצועו של כל אחד מאתנו ונתן הוראות לאנשי ה־ס.ס. ביחס לעובדים המקצועיים.

מבילים אותנו למשרד הקבלה. כאן בודקים אותנו בקפדנות. לוקחים מאתנו את הכל, אפילו את הגורות המכנסים, ותוך כדי כך מצליפים אותנו במגלבים, מחרפים ומגדפים. משאירים לנו רק את הבגדים לגופנו.

אחרי ההרשמה מסדרים אותנו בשורה. באמצע הכיכר עומד יהודי ועל פניו עקבות דם של חצי זקן מרוט. הוא מחזיק בידו מכונת־גזיזה וכל אחד מאתנו כורע לפניו להסתפר. היהודי, שלא היה ספר מימיו, גוזז את שערותינו בצורה מגוחכת וצובט אותנו כהלכה שלא באשמתו.

במרחק כמה צעדים עמד יהודי זקן אחר. הוא החזיק דלי מלא צבע חום, ובמכחול שבידו עשה סימן לאורך גבו של כל אחד מאתנו: תו־העבדות לנאצים וסימן־עיור שלפיו ייקל לתפוס את המנסה לברוח...

השמש עמדה לשקוע כשהובילו אותנו למקום מגורינו — מרתף, רצפת מלט ללא כל ריפוד: אפילו לא תבן. נפלנו לארץ מתים־לחצאין מרוב עיפות, פחד ורעב. במשך כל היום לא בא אוכל לתוך פינו: עוד לא עבדנו היום, ולפיכך לא הרווחנו את לחמנו...

לא ניתן לנו לנוח הרבה. שריקה ממושכת קראה אותנו ל„מיסדר". לפי פקודה רצים אנחנו לכיכר, שבה התאספו בריגדות־העבודה אחרי יום־עמל. ראיתי בתוכן רבים ממכרי, אך כמעט שלא הכרתי אותם. כשלדים התהלכו האנשים לבושים סחבות. רבים מהם חבשו את פצעיהם בסמרטוטים מלוכלכים. רבים נשאו בגופם את סימני המכות הטריות שקבלו במשך היום בזמן העבודה. היו גם כאלה שלא יכלו לעמוד על רגליהם וחבריהם תמכו בהם. מי שאמר כי חולה הוא — היה נהרג במקום...

סדרו את כולנו — הותיקים והחדשים — בששה טורים, מצד אחד שלשה טורים וממולם שלשת הטורים האחרים. ה„שאַרפיהרר" קולאנקו נותן פקודה: „להסיר את הכובעים". את הכובעים יש להסיר בבת אחת ובתנועה אחת. מי שאינו מסיר את הכובע בהתאם לתקנות מקבל הצלפת מגלב על פניו.

אז באה הפקודה: „להפקד!" ה„אונטרשטורמ־פיהרר" רוקיטו, סגנו של מפקד המחנה, נגש אלינו. קולאנקו הולך לקראתו ומוסר לו דין־וחשבון על מהלך העבודה. ארבעה יהודים — מודיע הוא — ברחו בזמן לכתם לעבודה. רוקיטו, טיפוס של „פלדפבל" פרוסי בעל פרצוף אדום ועינים קטנות ערמומיות, מתחיל לצרוח כחיה פצועה ועל שפתיו עולה קצף. הוא נותן פקודה לאנשי ה־ס.ס. להקיף אותנו ולהיות מוכנים לפתוח אש. הוא שולף את אקדוחו, הולך בין השורות, ומסתכל במבטו הפראי לתוך עיני היהודים העומדים. ברמיזה סדיסטית הוא קורא מתוך השורות לשלשים וחמשה יהודים. הוא מסדר אותם בשורה אחת באמצע הככר ונותן להם את הפקודה לפנות אחורה. ואחר־כך הוא התחיל לירות בקדקדו של כל אחד מהם, בעשותו רק הפסקות קטנות לשם טעינת האקדח. שלושים וחמשה יהודים נפלו מתבוססים בדמם אחד אחרי השני...

הנני עומד מאובן ואינני יכול למסור לעצמי דין־וחשבון ממה שמתרחש לפני. מכה בקת רובה מעירה אותי מקפאוני. מגרשים אותנו בחזרה למרתף. מביאים לשם דוד של קפה שחור ומחלקים בינינו פרוסות לחם יבשות.

אעפ"י שלא אכלנו כלום במשך כל היום, לא נגע אף אחד בלחם ולא טעם מהקפה. הננו שוכבים בחושך על הארץ וכל אחד מתרפק לחברו כמו ילד קטן. מזמן לזמן בוקעת יבבה חנוקה או בכיה עצורה, הקורעת את מעטה הדממה.

הנני שוכב בעינים פקוחות ומסתכל לתוך החשכה. לפני חולפת התמונה האיומה שרק עכשיו הנני מסוגל לחשוב עליה. הנני מתחיל לקנא באלה. שאינם צריכים כבר לצפות בכל רגע למותם, שהלכו למנוחתם הנצחית ואינם חוששים עוד לענויים הנוראים הנכונים לנו — לאלה שנשארו בחיים...

מה יהיה בסופי?... הרי אשתגע... יום שני כזה לא אוכל לסבול...

נרדמתי כפי שנדמה לי לרגע קט, וחלמתי, שמעיניו של רוקיטו מזדקרות שתי חניתות והן נתקעות עמוק עמוק בבשרי. התעוררתי מתוך צעקה מבוהלת כשכולי מכוסה זיעה. השחר התחיל עולה כבר...

כך עבר עלי היום הראשון במחנה־המות...

הימים האחרונים של ראשי היהדות בלבוב

מאת יהושע שילוני (שלאין)

עם פרסומו של הצו מ־14 ביולי 1941, בחתימתה של מפקדת ה„וורמאכט", הקובע עונש־מית על כל יהודי מבן 14 שנה ומעלה, בלי הבדל מין, שייראה בחוץ בלי „התו היהודי" על בגדו — הוטל בידוד מלא וחמור על כל האוכלוסיה היהודית בלבוב. נאסר כל מגע בין היהודים לאוכלוסיה הלא־יהודית שלא באמצעותם וברשיונם של השלטונות הגרמנים. על ההנהלה היהודית הוטל, איפוא, להקים ולקיים מנגנון מסועף, שידאג לאספקה, דיור, תעסוקה, שרות־רפואי ואשפוז, חינוך, סעד ועיד, בשביל אוכלוסיה של 130.000 נפש. במיוחד — למלא את הדרישות הבלתי־פוסקות של השלטונות הגרמניים לסוגיהם. מכונת השוד, העושק, הניצול והסחיטה הגרמנית פעלה בסדר ושיטה שטניים, בתחילה — קונטריבוציות במיליונים, ואחר־כך — מפעלי־סחיטה בכל הזדמנות, שמטרתם היתה לרושש את היהודים ולהביאם לידי כליון. גם הדאגה לכלכל את מחנות־העבודה שבסביבה היתה בחלקה, על חשבונה של קהלת לבוב. הכל היה צריך להיעשות בתוך קלחת דמים שלא שככה אף יום אחד, באוירה מורעלת של איבה, שמחה לאיד, תאות־עושק, ומתוך הכרה ברורה מצד השכנים, במיוחד האוקראינים, שראו את עצמם שותפים פעילים לפוגרום, שרכושו, כבודו ודמו של היהודי הם הפקר — בכל זאת השלו יהודי לבוב את עצמם, במיוחד הדור הקשיש שנתחנך על השפה והתרבות הגרמנית בנוסח וינה, כי אפשר יהיה סוף־סוף „להשביע את הצפעוני", ולהציל מה שאפשר, להציל ע"י עבודה מאומצת, רבת־קרבן, ארגון יעיל, סבלנות ואורך־רוח. הם היו מוקפים חומה מסביב — ומעבר לחומה ארב להם המות על כל צעד ושעל — האם היה להם מוצא אחר?

וכך הוקם מפעל עצום של בתי־מלאכה ותעשיה, בהם היו עסוקים כ־70.000 יהודים. הגרמנים המפקחים על מפעלי תעשיה אלו חיבלו תחבולות, גם ע"י פרסומי שבח בעתונות הגרמנית, להאריך את קיומם ככל האפשר. אבל ראש הגיסטאפו הגינרל קצמן וסגנו אנגלס לחצו למען חיסול המוסדות והאיצו להשמיד את יהודי לבוב.

מעטות הידיעות על פעלם, נסיונותיהם וימי חייהם האחרונים של המנהיגים, העסקנים ואנשי הרוח שעמדו על משמרתם ונספו יחד עם רבבות בני עמם בלבוב. ייאספו־נא הידיעות לזכרם הקדוש, וירשמו בספר:

1. **אימבר שמואל יעקב.** מחלוצי השירה היהודית בפולין. לפני פרוץ המלחמה חזר מאמריקה שהיה שם הרבה שנים, והתישב בלבוב. את עטו השנון וכשרונו הברוך הקדיש להגנה על חייו וכבודו של הקיבוץ היהודי בפולין. מאמריו ומסותיו שנתפרסמו בפולנית („עין בעין", „אצילי הגזע הטהור" ועוד), זכו לפרסום רב ולסערת תגובות בעתונות הפולנית. השתתף בקביעות גם ב„היינט". בשנת 1937 קיבל בקרקא תואר ד"ר על חיבורו על אוסקר ויילד. בשנות הכיבוש הסובייטי (1939—1941) תירגם לאידיש את שיריו של המשורר האוקראיני־סובייטי פבלו טיצינה. ביולי 1941, עם כניסת הגרמנים ללבוב, עזב אימבר, שהיה ידוע בפעילותו האנטי־נאצית, את לבוב ויחד עם אשתו עבר ליז'רז'אני, ע"י זלוצוב, מקום מגורי חותנו. משם עבר לזלוצוב עיר מולדתו והסתתר תחת השם וייס. יהודי זלוצוב דאגו למשורר בן־עירם, העסיקוהו בטיפול בחולים בביה"ח היהודי, שגיסו, ד"ר הרצ'אניק היה מנהלו. בימים ההם הרבה אימבר לכתוב ואת יצירותיו היה קורא באזני החולים. בנובמבר 1942 הוצא, יחד עם 3000 מיהודי זלוצוב, לבלז'ץ ושם נהרג.

2. **ד"ר אלרהנד משה.** עורך־דין ומשפטן ידוע שם, דיקן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת לבוב. לפני המלחמה היה זמן מסוים ראש הקהלה בלבוב. ראש הועדה הממשלתית לבחינות מורים בלימודי היהדות. בין השאר חיבר ספר על חוקי האישות והירושה בישראל. מטעם שלטונות הכיבוש הגרמניים הציעו לו לעמוד בראש „מועצת היהודים" (בלבוב היה שמה הרשמי „הועדה של העדה היהודית" „יידישה

געמיינדע"), אך מחמת תשישותו סרב לקבל את המינוי והוא חוסל כנראה בשבועות הראשונים של הכיבוש הגרמני.

3. **בודק יעקב.** עסקן ציבורי רב־פעלים, שהתמיד להמציא עזרה וסעד לידועי עוני וסבל. דמות אגדית היה ברחוב היהודי בלבוב: בודד כל ימיו וחי חיי צנע וצמצום. בזמנו היה פקיד גבוה בשרות־הדואר במדינה. בשנת 1922 נבחר כחבר הסינט הפולני מטעם יהודי גליציה. היה חבר מועצת המפלגה של ציוני גליציה (כלליים), פעיל במחלקת הסעד של המועצה. חולה, רעב ומוזנח היה נראה כשהוא משרך את רגליו בסימטאות „הרובע היהודי" בלבוב באחרית ימיו. גווע ברעב בקיץ 1942.

4. **ד"ר ברלס חנוך,** יליד זבאראז, היה מורה לעברית, היסטוריה ולימודי־היהדות בגימנסיה העברית בלודז. ב„רובע היהודי", ואחר־כך בגיטו לבוב היה פעיל בועדת־התרבות שע"י „המועצה". הוא ובנו היחיד מתו בגיטו במחלת הטיפוס בראשית 1943.

5. **בראט אברהם.** מעורכי העתון „חווילה" בלבוב. היה פעיל בבית־חרושת גרמני לציוד מלחמתי בלבוב. נרצח בחיסול הגיטו (שבתקופתו האחרונה נקרא „יולאג" — יודן־לאגר) ביוני 1943.

6. **גרין ירחמיאל.** סופר, נובליסטן צעיר. יליד דלאטין בהרי הקרפטים. פרסם ספרים: „האורגים מקולומיאה" ועוד. הביקורת ניבאה לו גדולות בגלל כשרונו. בגיטו לבוב היה עובד כסבל ובעבודתו זו התפרנס יחד עם אשתו, ושתי ילדותיו. ביאנואר 1943 נלקח הוא ואשתו, הלה, מבית ניימן בוארשה, למחנה־העבודה שברחוב יאנובסקה. בקיץ נרצחו עם אחרוני יהודי לבוב, בחיסולו של מחנה־דמים איום זה.

7. **גינסברג בן-ציון.** מעורכי ה„טאגבלאט־מארגן" בלבוב. עתונאי מוכשר, בעל השכלה שורשית וסגנון מבריק. סופרם הקבוע של ה„היינט" (בכנוי: ב. צגרובסקי) בוארשה, וה„פאָרווערטס" (בכנוי: ב. שוחט) בניו־יורק. נאבק קשה על חייו בגיטו. אשתו ושלושת ילדיו נרצחו בגיטו בינואר 1943. באותו זמן נלקח למחנה יאנובסקה ונרצח שם בשעת חיסול המחנה בקיץ 1943.

8. **ד"ר גוטפריד שלום.** עורך־דין, מצעירי העסקנים בקבוצת „הציונים הרדיקלים", בהנהגתו של ד"ר אברהם אינזלר. עבד במחלקת העזרה הרפואית שעל יד „המועצה" ב„רובע היהודי" ואחר־כך בגיטו. נתפס באחת ה„אקציות" והוצא להורג ב„גבעת החולות" (פיאסקובה גורה), קבר־האחים ההמוני של יהודי לבוב, בראשית 1943.

9. **גימפל אדולף.** מוסיקאי, מנצח תזמורת, מנהלו ובעליו של „תיאטרון גימפל" הנודע, ברחוב יאגילונסקא בלבוב. תיאטרון עממי יהודי זה גידל וחינך דור שלם של שחקני־בימה יהודים, והיה מקום כינוס חביב לחוגים עממיים בלבוב היהודית, אליו נהרו לשמוע ולראות שיר ומשחק, המשך ישיר של מסורת גולדפדן ו„הזמרים מברוד". בנו, ברוניסלב גימפל, נתפרסם כפסנתרן מוכשר. גימפל האב התפרנס כמורה למוסיקה ב„רובע היהודי" ונתפס במחבואו במבצע־הדמים האיום באוגוסט 1942 והוצא לבלז'ץ (כ־50,000 מיהודי לבוב נרצחו אז, נכלאו במחנות־עבודה או הובלו לכבשני בלז'ץ).

10. **ד"ר דרומשלגר משה.** מורה בגימנסיה היהודית שברחוב זיגמונטובסקה. היסטוריון, אחד המומחים המובהקים לפרשנות התנ"ך. היה פעיל כחבר ועדת־התרבות שע"י ה„מועצה" ב„רובע היהודי". מאז מבצע־הדמים באוגוסט 1942 נעלמו עקבותיו.

11. **דרייקורס ליאון (לייבעלע).** עתונאי, מעורכי ה„טאגבלאט" בלבוב. השתתף גם ב„אונזער עקספרעס" ו„נאש פשגלונד" בוארשה. בימי הכיבוש הסובייטי (1939—1941) שימש קריין ביידיש ברדיו לבוב. עד סוף שנת 1941 היה אתנו בלבוב, עבר לעבוד כנהג ב„צד הארי", ולא נודע דבר על גורלו.

12. **השלס הנריק.** העורך הראשי של העתון „חווילה", בטאון התנועה הציונית בלבוב. עתונאי־סופר מהולל, בעל השכלה מקיפה ורמת תרבות גבוהה. כתב בסגנון פולני מזהיר.

עם כניסת הגרמנים ללבוב נלקח ע"י אנשי הגיסטאפו לפי רשימה מיוחדת שהוכנה ע"י חוגים אוקראינים מסויימים, יחד עם אמיל איגל (גם הוא מסופרי ה„חווילה") וכנראה נרצח בידיהם.

13. **הויזר נפתלי.** מסופרי ה„מארגן" והשבועון הפולני „אופיניה" בעריכתו של ד"ר א. אינזלר. היה ידוע־חולי והתענה הרבה בתנאי החיים הקשים בגיטו לבוב. הוצא למחנה־העבודה לאצקו שע"י זלוציב, ושם מת בראשית 1943.

14. **האדר יהודה,** ממנהיגי ארגון־הנוער „אחוה" של הציונים הכלליים בגליציה. היה פעיל במחלקת־הסעד שע"י ה„מועצה". ארגן וניהל את בית־התמחוי לעניים בגיטו. נרצח, יחד עם בנו היחיד ואשתו, בחיסול גיטו לבוב („יולאג") ביוני 1943.

14. **ד"ר האמר יהודה.** עורך־דין, עסקן

מפלגת־העבודה „התאחדות" בלבוב. ניהל מסעדה בגיטו והיה מסייע לנצרכים, תוך הקרבה עצמית ומסירות־נפש למופת. מת במחלת הטיפוס בחורף 1943.

15. **ויינשטיין אשר.** מורה עברי, מנהל בית־ספר, מעסקני „תרבות" בלבוב. נתלה בפומבי בגיטו, במבצע העונשין של הגיסטאפו, בעקב הריגתו של שוטר גרמני, במרס 1943.

16. **ויינלז ישראל.** סופר והיסטוריון, חוקר תקופת ההשכלה העברית בגליציה. פרסם דבריו בעתונות פולין וגם בהוצאות „ייווא". נרצח בעברו את „שער המות" — גשר מסילת־הברזל זאמארסטינוב־זולקיבסקה — בימי השוד והרצח ההמוני (שארכו למעלה מחודש ימים) בשעה שהעבירו את יהודי לבוב ל„רובע היהודי" (שבתחילה נקבע בין רחובות קזימיר־זובסקה—קליפארוב), בדצמבר 1941.

17. **ואשיץ זאב.** מורה עברי, תלמיד־חכם מובהק, מומחה בשירה ובספרות ימי־הבינים. היצא באוגוסט 1942 לבלז'ץ.

בנציון גינסברג

18. **וינשטוק ליאון.** מעורכי העתון „חווילה" משעת יסודו ע"י ד"ר גרשון ציפר. נאסר ע"י הסוביטים (בשנת 1940), עם קבוצת עסקנים ציונים בלבוב. מת במאסר.

19. **וויליג יעקב.** עסקן רב־פעלים, יליד זלוצוב. ציוני נאמן, אציל ונדיב־לב. יחד עם ש. י. אימבר עבד בטיפול חולים בביה"ח היהודי בזלוצוב. נרצח בגיטו זלוצוב, בשעת חיסולו בראשית 1943.

20. **ד"ר ואכמן יוסף.** ממנהיגי „פועלי־ציון ימין" בגליציה. עם כניסת הגרמנים ללבוב עבר ליוהלין ולא נודע דבר. על גורלו.

21. **ויטקובר פישל.** יליד קריסטינופול, מסופרי „טאגבלאט־מארגן" בלבוב, פיליטיניסטן בעל סגנון עממי מלבב. מותיקי הסופרים והעסקנים היהודים בגליציה. מת ברעב בסוף 1942.

22. **ד"ר חוטינר ליאון.** עורך־דין מומחה נודע בחוק האזרחי בפולין. יהודי לאומי יחידי שנבחר לדיקן (נשיא) לשכת עורכי־הדין בלבוב. עבד במחלקה המשפטית שע"י ה„מועצה". הוצא לבלז'ץ באוגוסט 1942.

23. **טילמן יהושע.** מורה וסופר, היסטוריון, מתימטיקאי, בלשן ופילוסוף. ידע 13 שפות ופרסם מאמרים, מסות, עבודות־מחקר ונובילות בחמש שפות: עברית, יידיש, פולנית, גרמנית ואוקראינית. ידוע־חולי ומסתפק במועט, עשה לילות כימים ללמוד תורה לשמה. בשנותיו האחרונות, בימי שלטון האימים של הגרמנים שקד על לימודי התלמוד. חבר מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" ויהודי דתי בהשקפותיו.

בכניסת הרוסים ללבוב בספטמבר 1939 נקבעה הלשון האוקראינית כשפת הלמודים בכל בתי־הספר היהודיים בגליציה וטילמן נתמנה למנהל האחראי על לימוד האוקראינית בגימנסיה היהודית שברחוב זיג־מונטובסקה. הוא, שבמשך שנים טיפח במוסד, בחום ובאהבה, את העברית וספרותה לילדי ישראל, היה אנוס ללמדם „תורה ודרך־ארץ" בשפתם וברוחם של הקוזאקים... בגיטו היה נותן שעורים בעד פת־לחם, אך לא התאונן ולא ביקש סעד ועזרה. רק פניו העידו שהוא הולך ודועך. כששכך, לזמן מועט, נחשול הדמים והכליון אשר ניתך עלינו באוגוסט 1942, כשהוכרע לטבח רובה ועיקרה של קהלת לבוב, נודע לנו כי גם יהושע טילמן איננו, גם גופו הצנום והמעונה של עילוי יהודי זה עלה בלהבית עם אחיו לקרבן ולגורל בכבשני בלז'ץ.

24. **ד"ר טייכמן צבי.** עורך־דין, חבר מועצת „התאחדות־פועלי־ציון" במזרח־גליציה. נאמן תנועת החנוך העברי. גילה אומץ־לב למופת ועמידת־כבוד בימי שלטון הנאצים. נרצח בינואר 1943, בזלוצוב.

25. **ייגר איגנאצי.** בעל בית־דפוס ברחוב סיקסטוסקה בלבוב. עסקן בעל־יזמה ומרץ. פעיל באגודת הסוחרים ובאיגוד בעלי־המלאכה „יד חרוצים" בלבוב. נבחר לסיים הפולני (1928) ברשימת ה„סא־נאציה" (מפלגת פילסודסקי), כבא־כוח יהודי גליציה. נאסר, לפי השמועה, ביולי 1941, בכניסת הגרמנים ללבוב. מאז לא נודע דבר על גורלו.

26. **כהן יהודה.** מנהל הספריה הגדולה שע"י הקהלה בלבוב. בר־אוריין ומשכיל. התמחה בספרות הפוסקים והשו"ת, פרסם דברי־מחקר, בעיקר בעברית. מת, לפי השמועה, במחלת הטיפוס, בראשית 1942.

27. **ד"ר לנדוי לייב.** עורך־דין, מן הדמויות המאירות ביהדות גליציה ופולין, בתקופת פולין העצמאית בין שתי המלחמות. היה ראש־הקהלה בפשמישל. נתפרסם בהופעתו בתור סניגור במשפט

שלמה שטייגר הנודע (שנאשם בנסיון להתנקש בחייו של נשיא־פולין ואיציחובסקי, וגם כסניגור במשפטי־קומוניסטים (בעיקר יהודים). קיבל חינוך יהודי מסורתי והיה בעל־תרבות. דמותו וקולו, נתוחו החריף, הברקותיו הריטוריות, היה בהם כדי להלום ולשכנע את קהל המקשיבים, אלוף פרקליטי פולין. אחד מראשי הקטיגורים במדינה, שהופיע בבית־הדין כיריבו של ד״ר לנדוי, פתח את תשובתו לנאום יריבו, בפסוקו של אדם מיצקביץ ב„פאן־תדיאוש״: „רבים היו הפורטים עלי קתרוס, אך איש מהם לא העז לנגן במעמדו של יאנקל״... אולם, כשבאו ימי השואה והנסיון, לא זכר איש מהם, ממשכילי עמו של מיצקיביץ, את יאנקל, המנגן הפלאי, ואיש לא חש להושיט לו יד עזרה וסעד..

בעשרים חדשי הכיבוש הסוביטי (1939—1941) עסק במקצועו כעורך־דין. חבריו למקצוע, הפולנים והאוקראינים, ביקשו לראשונה את קרבתו והשתדלו לחסות בצלו. אך נסיונותיו הנחילוהו אכזבות קשות. בראשית שלטון הגרמנים, בסתיו 1941, קיבל על עצמו את המשימה לארגן ולנהל את מפעל הסעד לנצרכים בקהילת־לבוב, שהיו בה אז כ־130,000 נפש. באיסוף הכספים והמצרכים ובחלוקתם בין הנצרכים העסיק ד״ר לנדוי מורים, סופרים, אמנים ואנשי־רוח. בראשית ינואר 1943 התחילו הנאצים בחיסול גיטו לבוב. הרגו כמה מחברי ה„מועצה״ (ד״ר אברסון, ד״ר קימלמן ועוד) וצמצמו את הגיטו במחנה שנקרא „יולאג״ („יודען־לאגר״). ד״ר לנדוי ואשתו הצליחו להתחמק מן הגיטו ולברוח ל„עבר הארי״, אולם נתפסו ע״י סוכני ה„גיסטאפו״ והובאו אל כלא הגיטו. למחרת הוציאה פלוגת שוטרים אוקראינים את ד״ר לנדוי ואשתו מכלא־הגיטו, הובילום דרך הרחובות הראשיים של העיר, אל „גבעת החולות״ — קבר־האחים של אלפים מיהודי לבוב.

28. **ד״ר לנדסברג יוסף.** עורך־דין, יושב־הראש השלישי של ה„מועצה״ (קודמיו היו ד״ר אמיל פרנס וד״ר אדולף רוטפלד). נתלה בפומבי. שלושה ימים היתה גופתו תלויה בחזית־הבית שברחוב לוקיטק, בגיטו, כמעשה־תגמול על הריגתו של שוטר גרמני בידי אחד הפועלים היהודים בעיר.

29. **ד״ר לזר משה.** נשיא „תרבות״ בגליציה, עסקן ישר־לב, יהודי דתי ונאמן החינוך העברי. נבחר כציר יהודי לבוב ל„סיים״ הפולני. היה מזכיר ראשי של הסתדרות ציוני גליציה. נאסר ע״י השלטונות הסוביטיים, עם קבוצת עסקנים ציונים בלבוב, בחורף 1939. מת בכלא.

30. **ד״ר לוין יחזקאל.** רבה של עדת־הנאורים בלבוב, אהוב ומכובד בעדתו. בר־אבהן ובר־אוריין. פרסם דברי־מחקר בתולדות ישראל. בימי הכיבוש הסוביטי היה היחידי שנשא דברו בכל שבת באזני קהל המתפללים. למרות הסכנה היו נושאי הנאומים, לרוב, שיבת־ציון וארץ־ישראל.

בכניסת הגרמנים ללבוב ניתן האות ל„עולם התחתון״ בעיר לערוך את הפוגרום ה„ספונטאני״ הראשון — ושלושה ימים רצופים השתולל האספסוף בבתי היהודים. אז נחלץ הרב ר׳ י. לוין, למרות הסכנה המרובה, והלך אל הארכיהגמון האוקראיני, אנדרי שפטיצקי, לבקשו שיוציא כרוז, או שישפיע בדרך אחרת על בני־עמו האוקראינים, שיפסיקו את מעשי השוד והטבח. בדרכו חזרה מארמונו של הארכיהגמון שפטיצקי, נתפס על־ידי האספסוף האוקראיני והומת בעינויים קשים. היהודים שהובאו לבית־הכלא ברחוב קז׳ימירז׳ובסקה, כדי להוציא משם את החללים ולהביאם לקבורה, זיהו את גופת רבם, שהלך בשליחותם ולא חזר.

31. **מיזלס־נחמני שלמה.** תלמיד־חכם מובהק ומורה בבתי־ספר שונים בפולין וגליציה. מזכיר מרכז „תרבות״ בלבוב. סבל רעב ומחסור והתענה מאד בגיטו. מת במחלת הטיפוס בקיץ 1942.

32. **ד״ר מאייבלום זיגמונט.** נשיא הקהלה בזלוצוב, מחשובי העסקנים בתנועת הקואופרציה הצרכנית היהודית בגליציה, חבר מועצת המפלגה של הציונים הכלליים בגליציה. בפקודת השלטונות הגרמנים קיבל על עצמו את הנהלת הענינים ב„מועצת היהודים״ בזלוצוב. במעשי הקרבה עצמית, בעמידתו הגאה כלפי הרוצחים הגרמנים והאוקראינים כאחד, קידש את השם. העידו על זאת הניצולים המעטים שנשארו לפליטה מקהלה יהודית עתיקת־ימים זו.

33. **מדפיס יששכר.** מו״ל ומו״ס בלבוב. נצר למשפחת המדפיסים היהודים הראשונים בגליציה. היסטוריון, מחבר ספר „תולדות הציונות״. מצעירי העסקנים הציונים בלבוב. נרצח בידי שוטר אוקראיני ברחוב, באביב 1942.

34. **סיוואק בן־ציון.** זקן המורים העברים ומן הראשונים שהפיצו את הלשון העברית בגליציה. תלמיד־חכם צנוע ויקר־רוח. עסק בעבודת ועדת־התרבות שע״י ה„מועצה״ בלבוב. באוגוסט 1942 הוצא לבלז׳ץ.

35. **ד״ר פרנס אמיל.** תעשיין, יו״ר הועד הארצי של קרן־היסוד בגליציה. ד״ר אדולף רוטפלד היה מזכיר כללי של הועד הארצי, ועל שניהם הוטלה המשימה מטעם השלטון הגרמני לארגן הנהלה בקהלה היהודית בלבוב. בפעולתו לא נמנע מלעמוד בתוקף על הדרישות להקלת המצב. בתחילה גילו התליינים סבילות מסויימת כלפי „היהודי המחוצף" ד״ר פרנס, שנהג לדבר אתם בקומה זקופה, תוך עמידת כבוד והכרת ערך עצמו. מצדם היתה, כנראה, שיטה של הסואה בדבר. אבל פעם „פקעה סבלנותו" של התלין אנגלס, והוא סטר על לחיו של ד״ר פרנס. מן הרגע ההוא לא פתח ד״ר פרנס את פיו ולא נענה אף בהגה לשאלותיו של איש הגיסטאפו. וכך הלך שותק וגאה לקראת המות, שרצה בו, שביקש אותו, שכן ידע והכיר שנכשל בשליחותו: ביקש להציל ולא הציל.

36. **פרנקל דוד.** חבר המזכירות של מפלגת „התאחדות פועלי־ציון" בלבוב. בימי שלטון הגרמנים עמד בקשרים עם ד״ר אברהם זילברשיין, שפעל מטעם „הקונגרס היהודי העולמי" וארגונים יהודים בג׳ניבה. היה פקיד במחלקת האספקה שע״י ה„מועצה" בלבוב. עד יולי 1942 היה בלבוב. ולפי השמיעה עבר לקרקא. לא נודע דבר על גורלו.

י. ויינלז

37. **ד״ר פריינד לוי.** הרב הראשי לעדת־הנאורים בלבוב, תלמיד־חכם ואיש־מדע מובהק. פרסם חבור בפולנית: „מוסר התלמוד", דברי־מחקר בחכמת־היהדות ותולדות־ישראל ב„חווילה", „אופיניה" ועוד. חלה במחלה קשה ומת בשנת 1940.

38. **ד״ר פפר צבי.** יליד טרנופול, רב ומטיף לעדת־הנאורים בקרקא. קיבל חנוך יהודי מסורתי והשכלה כללית. מסופרי העתון „נובי דז׳יעניק" בקרקא. הוא ואשתו היו עסוקים במטבח הגיטו. חלה במחלת הטיפוס והתענה קשה בימי חייו האחרונים. נרצח, יחד עם אשתו ובנו, בחיסול גיטו לבוב, ביוני 1943.

39. **פוקס רוזה.** שחקנית עממית ב„תיאטרון־גימפל" בלבוב. בנה, ליאון פוקס, הוא שחקן יהודי מפורסם בניו־יורק. יחד עם בעלה, השחקן רוט, הוצאה לבלז׳ץ באוגוסט 1942.

40. **ד״ר משה קאנפר.** יליד בוצ׳אץ. עתונאי, מעורכי העתון „נובי דז׳יעניק" בקרקא. מבקר ספרותי נודע. עמד בראש קבוצת הסופרים, המבקרים והאמנים שעזרו לד״ר לנדוי בארגונו והנהלתו של מפעל הסעד לנצרכים ב„רובע היהודי" בלבוב. הוצא לבלז׳ץ באו־גוסט 1942.

41. **ד״ר קימלמן אוסבאלד.** עורך־דין, חבר הנשיאות של מפלגת הציונים הכלליים בגליציה המזרחית. ישר־לב ואנין־דעת. נרצח בפומבי ע״י הגרמנים, יחד עם בנו היחיד, בעת הריגת חברי המועצה האחרונים, ב־15 בינואר 1943.

42. **קליינמן פרץ** (פריץ). צייר־אמן, דמות פופולרית בחוגי המשכילים היהודים בלבוב. עבד בתור צייר בתיאטרון היהודי בוארשה ובלבוב. ברובע היהודי עסק במחלקת השרות הרפואי שע״י ה„מועצה". נתפס במחבואו ב„עבר הארי" ונורה במקום, באוגוסט 1942.

43. **קניגסברג דוד.** יליד בוסק, משורר, כתב סוניטות יפות באידיש, תרגם את „פאן תדיאוש" ליידיש. נרצח בידי האוקראינים, לפני שנכנסו הגרמנים לעיר, בראשית יולי 1941. גויתו זוהתה בין החללים שהוצאו לקבורה מבית־הכלא שברחוב קאזימירזובסקא בלבוב.

44. **ד״ר קלאפטן צציליה.** יסדה ונהלה רשת של בתי־ספר מקצועיים לבנות בגליציה המזרחית. „אמא של יהודי גליציה" — כנוה בעתונות היהודית בניו־יורק, בזמן בקורה לפני המלחמה, ולא היה משום גוזמה יתרה בכנוי זה. מאות ואלפים מבנות ישראל רכשו מקצוע ומשלח־יד במוסדותיה. אשה אצילה, בעלת תרבות רמה, סגולות וכשרונות נעלים בתור פדגוגית, רכשה אמון ואהבה בחוגים רחבים של הצבור בגליציה. בימי שלטון האימים של הגרמנים בלבוב אפשר היה לראותה בכל יום ויום במחלקת הסעד לנצרכים שברחוב שמוטשא 1. בתוך ים העוני והסבל, חולה ותשושה, לא עזבה את משמרתה כמעט עד הרגע האחרון. הוצאה להורג בקיץ 1942. לפי השמועה, נורתה בדרך ל„גבעת החולות" בהתנגדותה למרצחים שהובילוה לקבר־האחים.

45. **קופרשטיין אברהם אליעזר.** ממנהיגי תנועת „המזרחי" בגליציה המזרחית. תלמיד־חכם מובהק. כבן ט״ז הוסמך להוראה. טהר־רוח ואוהב־אדם. יהודי אדוק שלא נתפס לקנאות. השתתף בועדת החינוך שע״י ה„מועצה". בימים הקודרים ידע לעודד

את הלבבות בהאירו באור יקרות ובלהט אמונה. נתפס במבצע אוגוסט 1942, והובל לבלז'ץ.

46. **רפפורט יעקב.** מנהל הסמינריון העברי למורים בלבוב. סופר ופדגוג. פרסם דברי מחקר בתולדות ישראל. בימי השלטון הסוביטי הפך המוסד העברי שבהנהלתו לבית־ספר אוקראיני, והדבר דיכא מאד את רוחו. חלה במחלה קשה ומת בימים הראשונים לכיבוש הנאצי.

47. **רייטמן רונה.** סופרת פדגוגית ועסקנית, עורכת המדור־לנוער בעתון „חווילה". נרצחה בימי הפוגרום הראשון, ביולי 1941.

48. **רטיג משולם.** עתונאי, מעורכי ה„מארגן" בלבוב. יליד לובלין שע"י גרודק־יאגילונסקי. כתבו של „אונזער עקספרעס" בוארשה. כל ימיו היה חולה ונאבק קשה על קיומו. בכניסת הגרמנים ללבוב נתפס, יחד עם מאות מיהודי לבוב, ועונה קשה במטה הראשי של הגיסטאפו, ברחוב לונצקיגו. בדרך נס נמלט משם, עבר לגרודק־יאגילונסקי ושם נרצח בחיסול הגיטו, בראשית 1943.

49. **ד"ר רינגל מיכאל.** מראשי המנהיגים של היהדות והתנועה הציונית בגליציה. בהנהגתו של ד"ר גרשון ציפר, לאחר הפוגרום של 1918, נפתחה תקופה חדשה בחיים הצבוריים־הלאומיים של יהדות גליציה, שהיתה נתונה קודם, בימי שלטון אוסטריה ומושלי המחוזות הפולנים, להשפעתה ומרותה של ברית המתבוללים וחצרות ה„אדמו"רים". הוקמה רשת חנוך לאומי, נוסד העתון „חווילה" ומוסדות עזרה הדדית. ד"ר רינגל היה יחד עם ד"ר ליאון רייך מן העומדים בראש התנועה הציונית, שהצליחה לכבוש לה את הלבבות בקרב המוני העם בתקופה שבין שתי המלחמות. הוא השתתף כנציג יהודי גליציה במשלחת היהודית שהגישה את עצומותיה לפני ועידת־השלום בפריז ובוורסייל, (1919), אחרי מלחמת העולם הראשונה. היה ציר הקונגרס הציוני, חבר הועד־הפועל ובית־הדין של הקונגרס. בשנת 1922 נבחר לסינט הפולני בעיר מולדתו, סטרי. בכניסת הסוביטים ללבוב, בספטמבר 1939, כשנאסרו עסקנים ציונים בלבוב, עזב ד"ר רינגל את העיר ונסע לווהלין. לפי השמועה ישב ע"י רובנה ומאז נעלמו עקבותיו.

50. **ד"ר פאירמן דבורה.** מורה, מנהלת בית־ספר עברי עממי בלבוב. רבה היתה זכותה בהנחת היסודות לבנין החינוך העברי העממי בגליציה. עבדה במחלקת הסעד של ה„מועצה" בחברתה של ד"ר קלאפטן. נספתה, כנראה, במבצע הדמים באוגוסט 1942.

51. **רייזר פייבל.** פקיד, מזכיר הקהלה היהודית בזלוצוב, חבר פעיל במפלגת „התאחדות פועלי־ציון". פעל במסירות נפש להקלת סבלם של כלואי הגיטו בזלוצוב. נהרג בימי ה„אקציה" בזלוצוב, בקיץ 1942.

52. **רבינוביץ מרדכי.** עתונאי, סופר ה„מארגן" בלבוב. ממנהיגי תנועת־הנוער „אחוה" של הציונים הכלליים בגליציה. נרצח במחנה יאנובסקה. בקיץ 1943.

52. **ד"ר רוטפלד אברהם (אדולף).** עתונאי, ממנהיגי הציונים הכלליים בגליציה, יו"ר ה„מועצה" אחרי הרצחו של ד"ר פרנס. נסיונות קשים נתנסה בקיימו מגע עם השלטונות הנאציים, כנציגם של יהודי לבוב. אף שהצליח לא אחת להחלץ מן המיצר,בפקחותו מרצו וכשרונו, ידע שקצו מתקרב והולך. „חבל אני שוזר מסביב לצווארי" — היה אומר מדי פעם, בחזרו חיוור, נוגה ומעוצבן, מן ה„ראיונות" התכופים אצל השלטונות הנאציים. בימיו האחרונים עסק בקדחתנות באיסוף ספרים לספריתו. מת מיתה טבעית „בחסד אלוהים": השבץ אחזהו ומת באביב 1942.

ש. י. אימבר

53. **ד"ר שרייבר דוד.** נשיא מועצת המפלגה של הציונים הכלליים בגליציה. בשנת 1922 נבחר לסינט הפולני כנציג היהודים במחוז סאמבור־פשמישל. ראש המשרד הארצישראלי בלבוב. איש צבור מובהק, בעל נסיון מדיני וסמכות רבה. נרצח בחיסול הגיטו, ביוני 1943.

54. **שודריך יעקב.** משורר־פועל, עבד כפועל־מומחה בבית־חרושת לכובעים ופרוות בלבוב. פרסם שירים לירים וגם פרוזה ביידיש. שיריו פורסמו גם בהוצאות סוביטיות, בשנת 1940. בחורף 1943 עזב את הגיטו יחד עם קבוצת צעירים, שהיו מצוידים במעט נשק קל. הנהג הפולני, שצריך היה להסיעם במכוניתו ליערות שבסביבות ברודי וקיבל סכום כסף הגון בעד המשימה הזאת, הביא אותם ישר אל חצר מטה־ה„גיסטאפו" ברחוב לונצקיגו. לפי השמועה, גילו שודריך וחבריו התנגדות לנאצים ונהרגו בו במקום.

55. **שימל משה.** משורר, כתב תחילה פולנית ועבר לאידיש. ליריקן מובהק. שיריו רוויים נעימה

רגשנית מיוחדת. עד אוגוסט 1942 היה בלבוב. נתפס והוצא למחנה־העבודה לצקי שע״י זלוצוב. היה חולה ותשוש, וכנראה לא החזיק מעמד בתנאים האיומים במחנה זה.

56. **ד״ר שאף מקס.** עסקן רב־פעלים בשדה החינוך היהודי. בלבוב כניהו „אבי היתומים״. מנהל בית־היתומים היהודי ברחוב יאנובסקה. פעל כסגנו של ד״ר לנדוי במחלקת הסעד לנצרכים ב„רובע היהודי״ עד אוגוסט 1942. היה חולה ולא חס על כוחותיו שהלכו ונחלשו. בין התקפות־לב תכופות היה בא אל המשרד שברחוב ברנשטינה 14, כדי לעזור מעט בתוך ים העוני והסבל מסביב. הוצא באוגוסט 1942 לבלז׳ץ.

57. **שנאפר בר.** פועל־חייט, משורר ומסאי מוכשר. פרסם שירים, ספורים ומסות באידיש. השתתף במשלחת הסופרים היהודים מלבוב, שהוזמנה לביקור במוסקבה בשנת 1940. באוגוסט 1942 הוצא, כנראה, לאחד ממחנות העבודה שבסביבת לבוב, ומאז לא נודע עליו דבר.

58. **שור זיגמונט.** סופר־הומוריסטן, מחבר פיליטונים, שהיה קורא, מעשה־אמן, באזני קהל שומעיו בערי גליציה ועיירותיה. אשתו ז׳ני, עסקנית חשובה ומשכלת, ובנו בנימין בעל הכשרונות, הוצאו להירג בנובמבר 1942, והוא נרצח בגיטו בינואר 1943.

59. **שטוקמן משה.** מנהל בית־הספר העברי העממי ברחוב זיגמונטובסקה, בלבוב. היתה לו זכות יתרה בשדה החינוך העברי בלבוב. בתקיפת השלטון הסוביטי עבד כמורה לאידיש בבית־ספר שאוקראינית הונהג בו כשפת־הלימודים. בראשית השלטון הגרמני נעלם, ולא נודע דבר על גורלו.

60. **שפיגל יואל.** מותיקי העתונאים היהודים בלבוב. מעורכי ה„טאגבלאט״, סופרם של עתונים אידיים בניו־יורק. מת במחלת הטיפוס, בסוף 1942.

61. **הרב ר׳ הלל שפרבר.** רבן של קהלות זבאראז וזלוצוב, מחשובי הרבנים ומנהיגי תנועת „המזרחי״ בגליציה. עונה בעינויים קשים ומת מות־קדושים בזבאראז, עם כניסת הגרמנים לעיר, ביולי 1941.

*

הרשימה אינה מקיפה את שמות כל העומדים בראש היהדות של לבוב, רבניה, עסקניה, סופריה ומלומדיה, ואת פרשת סבלם ועינוייהם בימים האחרונים לחייהם. רבים. רבים עוד השמות אשר לא נזכרו כאן, ויהי זכרם צרור בין הקרבנות שמסרו נפשם על קדושם השם והעם.

ספרי תולדות היהודים בלבוב

MAJER BALABAN

ŻYDZI LWOWSCY NA PRZEŁOMIE XVI^GO i XVII^GO WIEKU

PRACA ODZNACZONA PIERWSZĄ NAGRODĄ NA KONKURSIE IMIENIA HIPOLITA WAWELBERGA PRZEZ WYDZIAŁ FILOZOFICZNY C. K. UNIWERSYTETU LWOWSKIEGO

LWÓW 1906
NAKŁADEM FUNDUSZU KONKURSOWEGO IM. H. WAWELBERGA
GŁÓWNY SKŁAD W KSIĘGARNI H. ALTENBERGA WE LWOWIE.

כלילת יופי

זה ספר תולדות הרבנים הגאונים דק"ק לבוב המעוטרה, אשר נהגו שם נשיאותם זה אחר זה בתור אב"ד מזמן ראשון עד זמן אחרון.

ונלוה עמהם גם כן

תולדות שאר גאונים מצוינים מאירי הגולה. והם רבינו מו"ה העשיל ר' ליבלין אבד"ק קראקא. ומו"ה גרשון אשכנזי אבד"ק מיץ בעל עבודת הגרשוני. ומו"ה יעקב טעפיליץ מווינא בעל ספרא דצניעותא דיעקב. ומו"ה יוסף שמואל מקראקא שהיה נקרא ר' שמואל ר' חיים ישעיהום האבד"ק פפד"מ. ומו"ה אברהם אבלי סג"ל מקאליש והוא רבינו בעל מגן אברהם. ותולדות תרי ר' יצחק ריש גלותא והם הגאונים מו"ה יצחק הגדול האבד"ק פיזנן. ומו"ה יצחק תר"י האבד"ק קראקא ובסופו מאמר ע"ד הועד דארבע ארצות דמדינת פולין. ומארבע דגלות הראשיות דמדינות ליטא.

וגם מבוא העיר עם הערות יקרות נכבדות.

כל אלה חברו לד' יהדיו מאת הרב הגאון הגדול המפורסם בש"ת
מו"ה חיים נתן דעמביצער נר"ו
ראב"ד רפה ק"ק קראקא יע"א.
בשנת הלא היא כלילת יופי לפ"ק

ר' ח"נ דמביצר
(מחבר „כלילת יופי")

Geschichte der Juden in Lemberg

von den ältesten Zeiten bis zur Theilung Polens im Jahre 1792

aus Chroniken und archivalischen Quellen
bearbeitet

von

Dr Jecheskiel Caro
Rabbiner und Gemeinderath in Lemberg.

Im Selbstverlage des Verfassers.
Druck von Josef Fischer in Krakau.
1894.

מצבת קדש

ואם

זכרון צדיקים

ספר זכרון לכל הגאונים והקדושים, אשר למשמרת לפני ה' בבית מועד לכל חי העתיק יומין פה עיר לבוב. נוסחאות המצבות אשר על קבריהם והערות הנוגעות אור בהיר על קורות חייהם. ותולדות הגאון מאור הגולה רבינו חכם צבי זצוק"ה

חוברת ראשונה

(יצא לאור ע"י כרע פנניר מו"ה יעקב מינגדיל שיחי' נ"י ספיסחל פטרוואלסר דפה ק"ק. והתכנסות לבינם בית כמולים ספר בעירנו זלם)

Mazewet Kodsch
Druck von D H Schrenzel in Lemberg 1860

תיקוני טעויות

עמ'	שורה	כתוב	צ"ל
26	21	וואלוצק	וואלצקו צולנר
26	22	"	"
27	3	1414	1410
27	5	1414	1410
43	3	דוקטורוס מעדיציניס	דוקטור אין מעדיצינים
46	13	דעפוטאטוד	איד דעפוטאטוס
46	15	romuli	Romulo
49	5	ממיס־הבשר	ממיסי הבשר
50	36	ידעא	יודעאי
56	14	ליאופלנזית	ליאופוליאנזיס
57	14	סולוקובסקי	סוליקובסקי
60	28	אוויקצין	אביקציו (evictio)
69	5	בכותרת 1729	1629
72	7	קיבאלסקי	קובאלסקי
73	41	למחוק את השורה ובמקומה צ"ל: חברי המועצה שהיו עשירים, כגון ד"ר מ־טין קאמפיאן	
76	23	הפקת	הפסקת
76	36	1639	1636
81	11	שקאטווילניק	שקאטולניק
81	17	סטאבופייסקאיא	סטאורו פיסקאיא
85		בכותרת הפרק שורה 2 ת162	1624
89	28	סביבסקי	סוביסקי
91	3	בכותרת, גלוצובסקי	זלוצובסקי
93	23	infidelio	infidelis
93	28	על	עם
94	6	יצפק	יצחק
94	42	רגשה	רכושה
97	14	משור	משורר
98	13	מורם	גודם
98	34	הליות	הלוויות
98	35	להוסיף	1572
100	3	למחוק את השורה	
104	44	אלטמאיר	אטלמאיד
106	39	קארמון (בורגראביאן)	ארמון (בוו־גראביא)
114	8	הקפידה	הקפידו
114	9	על עיירות	קהלות בעיירות
115	5	153	1653
115	31	הוא	הרב
116	36	גאולי	גאולה
118	10	סארניצקי	סאד־ובסקי
119	7	מנישק	מנישך
121	34	סחרים	סוחרים
123	3	להעביר לשורה 4	
124	6	200.000	20.000
125	34	הקטור	רקטוד
132	27	להחליף בשורה 28	
133	15	יאבלונסקי	יאבלונובסקי
133	16	נציב	קאשטילאן
133	17	סטן	סטפן
133	17	פהומיצקי	הומיצקי
133	18	מושל לבוב	סטרוסטה של לבוב
133	20	ר' חיים בן אלעזר	ר' חיים בן יצחק
133	37, 38	המושל	הסטרוסטה
136	13	מושל במחוז בראדום	מראדום
144	42	ראש העיר	הפרפקט העירוני
139	8	יאלואני	מאלובאני
146	38	בשנת 1745	בשנת 1743 ו־1745
147	32	אלאנסבבסקי	אולאגובסקי
148	4	בן דודו	בן דורו
149	4	שיוצאי	שיוציא
152	15	בחו	בחוץ
153	6	שלישביץ	אליאשביץ
154	25	ראסקי	ראווסקי
155	18	שגישה	שהגישה
157	14	מטישיצה	מטישמיניצה
157	40	זאנוב	יאנוב
158	6	3	4
159	2	והלה	והעלה
161	8	הוויבודה	הפוד־וויבודה
161	12	יאבלונסקי	יאבלונובסקי
162	1	ואחד כר	ואחר כך
164	3	ת"ס	ת"מ

עמ'	שורה	כתוב	צ"ל
164	5	תס"א	תמ"א
164	9	תס"ג	תמ"ג
167	18	ובלודרון	ובלונדרון
167	25	לפי סדר ה	לפי סדר זה
168	19	להחליף בשורה 20	
171	17	ידוהים	יהודים
170	2	מגדמניה וצדפת	לגרמ:יה
172	9	היודים	היהודים
172	28	סעיף 11	סעיף 8
172	31	ולצוד	ולעצור
174	19	הדוגש	הודגש
175	30	ולפני	ומפני
175	33	מועגה	מוינה
177	5	beneficius	beneficiis
178	2	האשי	האישי
178	42	יפונ	יפו:ו
179	31	שניס	שניסו
180	38	קירטווא	קיטאי
181	43	172	1792
182	8	גדרוש	הדרוש
186	13	היהידות	היהודית
187	44	האלי	האליצאי
187	37	יה	יהיה
189	31	פון פלמינג	פון פלסינג
191	18	לא התנגד	התנגד
192	30	ע"י היה	ממסי היהודים
195	7	ניכוית	ניכרות
198	28	מדינית	מדיניות
199	14	1823	1825
200	43	סחורות חו"ל	סחורות תוצרת הארץ
200	8	יהודים	יהודיות
201	13	2001 יהודים	2001 יהודים [8])
203	7	בתוציות	בתוצאות
214	4	למחוק 1) יהודים	
214	12	לענין	לענין זכות־
225	4	בכותרת: בעד הקהלה	בועד הקהלה
228	19	1764	1864
229	13	1870	1840
229	14	מ:תחים חידורגים	למחוק מנתחים
229	38	למחוק שלא מן המנין	ex officio
232		בין שודות 10—9 יש להכ:יס: (לבוב 1789) מ"צ בבר־זזאני אחיו של ר' חיים	
233	2	120	12
233	29	לשכת החצר	לשכת האוצר
233	34	" "	" "
234	3	למעל	למפעל
234	15	בית הבראה	בית־דוויים
235	1	קדזצר	קרייצר
238	23	זאלובסקי	זאליבסקי
241	6	במשלחת	המשלחת
241	27	1840	1804
241	37	הלהיטת	הלהיטה
242	16	כובעי פרווה	כובעי־סמור (צאָבעל)
242	34	M v.	von M...r
243	37	מגמואזיזגע	מגמוסינה
244	26	בהונגדיה	באופן (הונגדיה)
244	35	1814	1841
245	20	שבלנק	ש. בלוך
251	41	5	12
254	21	נישואין	נשואין
260	29	גפא	גופא
265	14	מנעת	מגיעת
265	9	משטד של שליטים	משטר אוטודיטאטיבי
266	34	בדגשה	בהדגשה
267	4	ותותים	ותותחים
269	18	הישנות	הישנות [1])
271	1	קאלוד	קאליר
277	1	בית־מחסה	בית־דוויים
281	25	חלק מן העיר	מאוחדת עם העיר
283	31	הבק	הבנק
283	49	ת1	18
284	7	כוכר	חוכר

עמ׳	שורה	כתוב	צ״ל
284	20	ליהודי גליציה	ליהודים בכל ערי גליציה
286	31	רופציס	ריפציס
286	37	מעגילן	עגלן
287	29—30	של ראש הממשלה	של המיניסטר באך
288	15	שנות כהונתו	(1849—1860)
290	6	מס־כולל	(מס־סימפל)
297	5	לפני 1864	להכניס: 11/1 1863
297		תחת התמונה צ״ל:	הרב ר׳ יצחק אהרן איטי.גר
303	5	בכותרת המתבוללים	האדוקים
307	10	היו	למדו יהודים מלבוב
310	37	לפדרציה	הפדרליסטיות
311	4	11א)	11ב)
319	17	Oiczyzna	Ojczyzna
320	7	האוסטרית־גרמנית	והמדינות האוסטרית־גרמנית
323		כתובת התמונה:	אדולף שטאנד
333		כתובת התמונה:	ד״ר יאן פיפס־פוראטינסקי
333	10	האליאנס	דאליאנס הוינאי
334	7	למחוק את המשפט:	„ישארו בה לזמן קצר וגם הם נמלטו"
344	43	Jueden	Juden
345	15	קנוסנידז	קושנירז
346	18	Riabunim	Riabinin
346	38	exerceben	exercebant
347	39	p. 186	p. 168
348	12	ב קשו	ביקשו
348	21	אחרי נדפס ב:	להכניס 2 שורות אחרונות של הערה זו: Dr. J. Caro
348	42	ד׳	ר׳
349	20	Ferdynant	Ferdynand
350	2	גווסבאיד	גדוכוואיר
350	38	גרודק	סלוניגרודק
353	14	Merkwurdigkeisen	Merkwurdigkeiten
353	20	וד	ועד
353	42	401 סאלר	ר׳ 40 טאלר
353	44	ת״ד	ת״צ
353	49	ס״ו	ס״י
354	9	lwowska	Zydowska
354	31	והפדד	והפדר
355	12	דפרנדדום	דפרנדארים
357	8	להכניס סי׳ דל״ד	
357		פרק י׳ בהערה 10א) שורה 7 יש להעביר לשורה 8 ושורה 8 לשורה 7	
358	4	הירש	הירץ
358	5	הידש	הירץ
362	25	קידטייא	קיטאי
363		הערה 8:	למחוק 28 Nov. 1793
363		הערה 11: N. 63	N. 631
363		הערה 13: 43, 1795	1795 Juli 43
364	15	כ״ו	כ״י

עמ׳	שורה	כתוב	צ״ל
364	28	26 z 5׳	2605
364	43	גרף לובקוביץ	הנסיך לובקוביץ
365	18	achen	Sachen
365	25	והריעה	והודיע
366	1	1818	1819
368		פרק ט״ו בהערה 1 להכניס	1571
368	19	יאבלונסקי	יאבלונובסקי
368	34	p. 14	p. 44,
369	39	abgage	abgabe
369	44	ed	ad
369	45	271	274
371	35	das	dass
371		הערה 24א) להכניס להערה 24	
371	49	להערה 25	
379	12	is	in
380	30	k.	k.k.
382	52	1812	1912
383	11	פדק	פרנק
383	51	היהדיעה	הודיעה
385	31	Lemgerg	Lemberg
388	1	Witkowski	Bytkowski
389	9	wark	waren
420		תחת התמונה:	הרב ר׳ יצחק יהודה שמלקיס
480		הוניגסמן	הניגסמן
515	2	ממין	מימין
517		בין השורות 3—4 הושמטה השורה: „1664, הבית נהרס. אחרי שנעשו בו תיקונים הושכר"	
518	3	זולקובסקי	זולקיבסקי
518	7	הגשי	הגשר
518	24	בשפ	בשפה
519	5	פוזאנסקי	פוזנאנסקי
553	2	Zubrzyski	Zubrzycki
553	14	ובהם	וגם
553	21	יופי	כלילת יופי
557	12	מ־35	מ־45
603	15	Resca	Rasch
604	8	Lackiego	Ląckiego
601	9	Kazimierzowsko	Kazimierzowska
610	33	רויז	רויזה
624		תחת התמונה:	הנריק השלס
625		התפלות	״ התנפלות
629		למחוק את השורות 40, 41.	
656		גיא ההרוגד	גיא ההריגה
686	2	דבווה	דבורה
686	4	אוסתר	אסתר
688	42	ברדך	בודק
689	40	בקוסרבטודיון	בקונסרבטוריון
690	32	ד״ר אלהאנד	ד״ר אלרהאנד
692	2	ד״ר לוטאק	ד״ר לוטבק